
3 1761 08122135 0

HORVÁT

TÖRTÉNELMI REPERTORIUM

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

TÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

IRJA

DR. MARGALITS EDE

EGYET. NY. R. TANÁR

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1900

Budapest. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája.

ELŐSZÓ.

Horvátország Magyarországtól ötven év óta, dacára a sok százados közjogi kapocsnak, érzelemben és szellemben majdnem teljesen elszakadt: nem értjük, nem ismerjük egymást! Horvátország művészete, költészete, szépirodalma, tudományos irodalma, különösen történetirása nálunk teljesen terra incognita, — a magyar is az Horvátországban. A közeledés, kölcsönös megértés és megismerés nemzetiségi politikájának sokszerű feladataiból egynek előmozdítását, a horvát költészet, művészet, tudományosság, történetirás megismertetését, hazafias és hivatásbeli kötelességemnek ismerem és igyekszem is annak megfelelni, — négy év alatt ezekre vonatkozó 21 munkát adtam ki és ezen évben is ez az ötödik.

A »Horvát történelmi repertorium«, melyet a magyar tudományos akademia történelmi bizottságának megbizásából irok, két kötetben magában fogja foglalni rövid kivonatokban a horvát történelmi társaság és a zágrábi délszláv akademia összes történelmi munkásságát 1850-től 1899-ig. Ezen első kötet épen 100 kötetnek regesztaszerü kivonatát tartalmazza és pedig 1850-től 1888-ig; e munkát egy év alatt végeztem: a második kötet a jövő évben jelenik meg és akkor a magyar tudományos világ ismerni fogja a horvátoknak az elmult félszázad alatti összes történelmi munkásságát, ez pedig igen fontos dolog, mert a horvát történelem a magyar történelemnek kiegészítő része és sok reánk nézve igen fontos, uj és eddig nálunk nem ismert adatot tartalmaz. A mult hézagait így betöltvén, a jövőre nézve e tekintetben már nem lesz fenakadás, mert 1900. január elsejétől kezdve a »Századok«-ban, a szerkesztőség kérelmére, egy »Szláv szemle« cimü rovatban lépést fogunk tartani a megjelenő horvát, szerb és

egyéb szláv történelmi művekkel s azokat nyomban megjelenésök után ismertetni fogjuk. Ha valamely szépirodalmi folyóirat egy szláv szépirodalmi szemle vezetésére felkér, azt is készségesen meg fogom írni.

A fenállott horvát történelmi társulat Kukuljevics-féle arkivumának 12 kötete anyaggyüjtés és nagyobbrészt műkedvelői szinvonalon áll; a délszláv akadémia (Rad. 1867—1899. 140 kötet) igen jelentékeny és értékes munkát végzett, melynek irányitó szelleme Rácski Ferenc volt, a hirneves Theiner római munkatársa.

A »Horvát történelmi repertorium« a nyelvészeti, irodalomtörténeti stb. tanulmányoknak csak czimét közli, a történelmi, földrajzi, régészetieknek pedig tartalmát is regesztaszerű kivonatokban hiven adja vissza a források megjelelésével, — ezekért tehát az érdem vagy felelősség a horvát tudósokat illeti. A személy- és helynevekben nagy nehézséget okoz az, hogy némelyikre latin, magyar, horvát, olasz, német alak fordul elő oklevelekben és értekezésekben (pl. Tragurium, Tragur, Trogir, Trahu, Trau, Traun), azonkivül a horvát irók minden nevet horvátosítva irnak, ami a felismerést és eligazodást megneheziti, — az oklevéli jogosultsággal biró nevekben való ingadozást helyreigazítja a kötet végén levő tárgy és névmutató, a hol minden név minden változatában előfordul, folytonos egymásra való utalással. E munkának fontos része ez a név- és tárgymutató, mely egybefoglalja az egyes nevekre és tárgyakra vonatkozó és a munkában szórványosan előforduló összes adatokat — ennek nemcsak a magyar történészek, hanem a horvátok és szerbek is hasznát vehetik, mert munkáikról ilyetén egybefoglaló kimutatásuk nincs. Az egyes nevek mellé zárjel között helylyel-közzel az évszámot is kitettem, mi a tájékozódást és esetleges tévedéseim helyreigazítását megkönnyíti; ugyanezen célból az egyes személynevek mellé genealogiai adatokat is soroltam, mert egy-egy nagy családban (Frangepán, Subics-Zrinyiek stb.) többen viselték ugyanazon keresztnevet. Legtöbb nehézséget okoz a raszciai, szerb, diokleai, zetai, montenegrói, humi, narentai stb. uralkodók családi viszonyainak megállapítása, miről már Farlati is panaszkodott, e tekintetben több

kérdés (pl. a Nemanja dynastiában) maig is vitás. A »Tartalom«-ban a horvát-szerb irók nevét az idézhetés hüsége szempontjából az eredeti helyesirásban adom, a szövegben és a név- és tárgymutatóban pedig a magyar helyesirás illetőleg kiejtés szerint.

Ami e munkám magyar irályát illeti, bevallom, hogy ennél már szebben is, magyarosabban is irtak, de a regesztaszerü kivonatolásnak saját stilusa van, mely nem épen mintaszerü, mert röviden sokat kell mondani, ami az irályt nehézkessé teszi, azonkivül száz nagy kötetnek áttanulmányozása és kivonatolása egy év alatt igen nagy munka; irályi és formai kicsinységekkel nem bibelődhettem, (így néha Wentzel Gusztávot, Garayt, Zápolyát, majd Wenzelt, Garait, Szapolyait stb. irtam); munkám ezen és egyéb fogyatkozásait szivesen beismerem és ha ezek megrovást érdemelnek, úgy az csak engem illethet, nem pedig a tudományos akadémiát, mely iránt nagy háladatossággal vagyok eltelve, mert megbizásával alkalmat adott nekem hivatásbeli kötelességem teljesítésére.

Budapesten, 1899. december hóban.

Dr. Margalits Ede.

TARTALOM.

I. Archiv a délszláv történethez. (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku.)

II. A délszláv tudományos és művészeti akadémia munkálata. (Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. 1867—1899.)

Archiv a délszláv történethez. *(Arkiv za povjestnicu jugoslavensku.) Szerkesztette:* KUKULJEVICS IVÁN. I. k. 1851.

1. *Horvát krónika a XII-ik századból.* (Krónika hrvatska iz XII. vieka). Közli *Kukuljevics Iván.* Arkiv I. 1—37 l. Ezen krónikát a XV-ik század végével Dmne Papalics gróf találta egy Markovics nevü faluban Bar (Antivári) vára környékén. Ennek egy másolatát megkapta Marulics Márk hires spalatói iró és azt Papalics kérelmére latinra fordította: ezen latin fordítást 1660-ban Lucius (Lucics) János kiadta (De regno Dalmatiae et Croatiae, Francofurti) és Schwartner »Scriptores rerum Hungaricarum, tomus III.« A fordítás kézirata megvan a Velence melletti Murano szigeten levő könyvtárban a 721. és az 1116. sz. a. — Az eredeti horvát krónika 1546-ban Kaletics Jeromos kezébe került, kitől Lucius kapta. Lucius az eredeti horvát codexet a latin fordítással együtt Rómába vitte; halála után a két kézirat a vatikáni könyvtárba került, a hol ma is 7019. szám alatt megvan. — A krónika kritikai értéke nagyon kevés és valóban csodálatos, hogy két hirneves tudós, Marulics és Pejácsevics, valódi horvát történelemnek vették és az utóbbi az egyes uralkodókat chronologiai rendbe foglalta, pedig tulajdonképen csak három horvát királyról és bánról van benne szó, a többi mind szerb, narentai, humi, zetai stb. uralkodó, ami Pejácsevicset arra vitte, hogy valamennyit szerb uralkodónak nevezte. A krónika maga az ark. I. 4—37-ik lapján közöltetik és pedig úgy, hogy a Papalics-féle régi helyesirásu szöveg mellett lateralis sorrendben a mai horvát helyesirással és nyelven együttesen adatik: minthogy a krónika latin fordítása Lucius fentemlitett művében megvan, azért a tartalomra nézve elég csak oda utalni. Az egész szöveg 1158 sorból áll; a krónika Zvonimir halálával, illetőleg László és Kálmán magyar királyokkal végződik. Többször említést tesz Attiláról, a hunokról, avarokról, magyarokról, ezeknek a délszláv vidékekre való beütéseik-

ről, olyanokról is, melyekről a magyar történelem nem tesz említést; érdekes, hogy a hunokat, avarokat, magyarokat mindig az ugri (ungri, ungari-magyar) névvel nevezi. Kukuljevics a szövegkiadást 58 jegyzettel kiséri, melyekben a horvát szöveget egybeveti a Marulics-féle latin fordítással és több helyütt helyreigazítja a latin fordító tévedéseit a helynevek fordítása tekintetében, majd meg felvilágosítja a horvát helynevet a latin fordító helyes nézetével. A krónika számos történelmi tévedése között érdekes, hogy a végső sorokban (1135—1158 sor) azt állítja, hogy Zvonimirt 1076-ban megölték és hogy a horvátok I. Bélának ugyanekkor meghódoltak, holott köztudomásu, hogy még 1086-ból is vannak Zvonimirtól okmányok és utána egy ideig II. István és Gvozdáni Péter is uralkodtak Horvátországban és ez nem I. Bélának, hanem előbb már Sz.-Lászlónak s utóbb véglegesen Kálmán magyar királynak hódolt meg. Abban azonban igaza van, hogy 1079-ben Horvátországban Zvonimir ellen lázadás volt: ennek vezére Veszelin zsupán volt, kit Gergely pápa levelében megintett, hogy hagyjon fel a királya elleni lázadással.

2. *Kukuljevics I.: Illir családok a velencei nemességben.* Ark. I. 38—54.1. (Ilirske porodice u Mletačkom plemstvu). Kukuljevics a »Danica Ilirska« cimü folyóirat 1842-ik évf. 2—5. számaiban elősorolja azon illireket, kik a római császárságnak szolgáltak; a »Luna« 1844-ik évfolyamában elősorolja azokat, kik az ottomán birodalomban hirnévre vergődtek; itt velencei és bécsi okmányok alapján elősorolja azokat a délszlávokat, kik részben Velencébe költöztek, részben honukban maradtak és a Velencének tett szolgálatokért a velencei nemességet kapták. A bevezető értekezés jegyzeteiben megnevezi az olasz okmányokat, melyekből merített és megjegyzi, hogy minden család mellett annak szines cimere és rövid története is megvan. Értekezésében rövid történetöket közli cimerök nélkül és megjegyzi, hogy nevöket a velenceiek elolaszosították. Itt közlöm azon családok nevét, kik a magyar történelemben is szerepeltek. *Badoeri,* Magyarország Prága (kétségkivül tévedés) városából (de Ongaria della citta de Praga) 703-ban költöztek Velencébe, családjukból több doge volt (Badoer ditto Poretha) és oly büszkék voltak, hogy e méltóságot családjukban örökölhetővé akarták tenni. *Castrioti,* Albániából; a nemességet Kasztriota György 1465-ben nyerte, utódai Velencébe költöztek, hol családjuk a XVI-ik században virágzott. *Cernovichi,* Zetából, Montenegróból költöztek Velencébe, a nemességet Cernovics Iván 1470-ben nyerte. Neve így van bejegyezve: Il magnifico e potente Giovanni Zernovich, signore nelle parti di Zenta superiore e vajvoda. A család egyik

ága a törökök elől menekült ide. Cimere kardos kéz, mely a félholdat átszurja. *Kossazza,* (Koszacsics), Hercegovinából költöztek Velencébe 1455-ben. Az aranykönyvben: L'illustre don Stefano duca di Santa Sava, gran vajvoda del re della Bossina. *Dandolo* (Ipato) Dalmáciából; Velence harmadik dogeja, Orso (726—736) az Ipató családból való, mely 1181-ben a Dandolo nevet vette fel. Sok doge volt köztük. *Frangepani,* az aranykönyvben 1386. jul. 7-ével ez áll: il magnifico et egregio signor Giovanni (Anzello Michieli) conte di Segna di Frangepani. Ez a Frangepán összeveszett Mátyás királylyal és Veglia (Krk) szigetét átadta Velencének és családjával oda költözött, 20.000 aranyat vivén magával. Fia Miklós velencei asszonytól született, kinek nemességét 1443-ban ujra megerősítették. Ennek fiai vezetéknévül öregapjuk Michieli keresztnevét vették fel és családjuk ezen néven virágzott tovább. Kettős cimere volt: a Frangepánok ismert cimere és az uj velencei cimer, fehér és kék mezőben arany karikák. *Gradenigo* (Gradenics), Aquilejából menekült, résztvett Velence, alapításában, e család soraiból több doge volt. *Morosini,* dusgazdag dalmáciai család, sok vár urai. Mikor jöttek Velencébe nem tudni, mert erről csak ez van az okmányban: alla venutto de uno Papa (egy pápa látogatása alkalmával). Cimerök: arany mezőben kék csikok. Alberto Morosini, kinek nővére Morosini Tomasina III. Endre anyja volt, ennek alkalmából cimerébe fehér keresztet vett fel. Tomasina férje István, II-ik Endre fia volt. A hires Morosini család most is virágzik. III. Endre anyjának a »horvát és dalmát hercegnő« cimét adományozta. *Polo* Dalmáciából, 1381-ben kapta a nemességet. Ezen családból való Marco Polo is. Cimerök kék és arany mezőben két fekete tyuk piros lábakkal. *Prelli,* Attila elől Istriába menekültek. *Ragogio* (Ragozzi, Raguzeo, Ragusin, Ragusoni) Raguzából költöztek Velencébe, a család 1252-ben kihalt. Ragozzi Sándor kitünt egy raguzai lázadás alkalmával; R. János Kandia szigetén szenátor volt. *Sagredo,* Sebenicót velencei kézre juttatták, ezért 1297-ben nemességet kaptak. *Trandomenego,* Polából; Péter doge 862-hen a narentai horvátok ellen sikertelenül harcolt. *Vukovics,* uralkodó család Hercegovinában, Boszniában és Macedoniában, rokonai a bizánci császároknak. V. György, János trapezunti császár sógora, 1433-ban Velencében mint követ időzött, ekkor kapta a nemességet. Családja Bizánc bukása után Velencébe költözött. Ők alapították itt az első ciril nyomdát. — Külföldi fejedelmek közül velencei nemesek: *Tvardko,* Rascia, Bosznia és a dalmát tengerpart királya 1383. jul. 30-án. *Dabissa,* Rascia, és Bosznia királya 1391. *Tvardko II.,* az előbbinek

fia, Rascia, Bosznia és a dalmát tengerpart királya 1404. aug. 7. *Szandal-Hranics,* Bosznia és a tengerpart nagyhercege 1410. *Vuk* (Folko), Lázár, Szlavonia grófjának fia 1410. aug. 13. *Possilovics* György vajda 1404. *Brankovics György.* Rascia, deszpotája és Szerbia ura 1435. *Tamás István* Bosznia királya 1444. *Korvin János* 1497. Teljes cime: L'illustre signor Don Giovanni Corvini, figliulo del serenissimo re Mathia d' Hungeria, duca di Schiavonia e Liptovia e Opavia.

3. *Veglia, Kercs (Krcs) és Ozorára vonatkozó okiratok.* (Povelje otokah Krka, Cresa i Osora). Ark. I. 55—85 l. Az okmányok latin nyelvüek, ezért csak tartalmukat jelezzük: 1. Veglia 1248. Bertalan vegliai jegyző és kancellár bizonyítványa Veglia sziget legrégibb nemeseiről Contarini Mark vegliai gróf parancsára összeállítva. (Ark. I. 55—57 lap). — 2. Rainerius Zeno velencei doge a vegliai sziget felét Bertalan fiának Szkinellusnak és utódainak adományozza, másik felét pedig Vid knez fiainak Frigyesnek és Bertalannak és utódaiknak. Az okmány felirata: Privilegium concessionis insulae Veglae in pheudum in 1260. (Ark. I. 57—61. l. Különben Bertalannak, Szkinellus apjának III. Béla magyar király 1193-ban a modrusi grófságot adományozta, miről az eredeti okmány a zágrábi országos levéltárban megvan. Vid fiainak Federik és Bartolnak IV. Béla 1260-ban a tatárjárás alkalmával szerzett erdemeikért Zeng várát adományozta: ezt a donációt megújította Róbert Károly és ennek eredetije megvan a zágrábi országos levéltárban. Federikről és apjáról Vidről említést tesz az 1280-iki vinodoli törvénykönyv is). — 3. 1412. november. Zsigmond király megerősíti Frangepán Miklós vegliai grófot mindazon jogokban, melyeket családja régibb időktől fogva birt Veglia szigetén és a körülötte fekvő Prvics, Plasznics és Almis (Omiš) szigeteken. (Ark. I. 61. 62. lap. Eredetije a budapesti országos levéltárban N. R. A. 1646-ik csomag 4. sz. a.) — 4. Visegrád 1371. Lajos magyar és lengyel király Szaracsen mesternek, szerémi és pécsi kamarai ispánnak különös érdemeiért adományozza Cres és Oszor (Kersi és Absari) dalmáciai szigeteket. (Ark. I. 62. 63. lap. Az eredeti a bécsi titkos levéltárban, a hiteles másolat a budapesti orsz. levéltárban N. R. A. fasc. 1510. szám 21.) — 5. Nin 1396. János zágrábi püspök, Horvát és Dalmátországban királyi kancellár megitéli Szaracsen János ispánnak, az elhunyt Szaracsen Jakab fivérének, hogy Mária királynő donációja alapján Kersi és Absari (Kres, Osor) szigeteken épen úgy rendelkezhetik és ezek lakóitól mindazt követelheti, a mi a többi horvát-dalmát nemességet alattvalóiktól és jobbágyaiktól jogszerint megilleti.

(Ark. I. 63—66. l. Az eredeti a bécsi titkos levéltárban; a budapesti országos levéltár másolata nem pontos N. R. A. fasc. 1513. Nr. 20.) — 6. Buda, 1397. Zsigmond király bizonyítja, hogy Szaracsen János mester fiai, Balázs és Mihály, előtte kijelentették, hogy Mária királynénak Kercs (Kres) és Ozor szigetekre vonatkozó és apjuknak adott donacionalis levelöket Garai Miklós bánnak és fivérének Jánosnak átengedik, kiknek a mondott szigeteket Zsigmond király ezennel adományozza. (Ark. I. 67. l. Eredetije Bécsben a titkos levéltárban, hibás másolata a budapesti orsz. lev. N. R. A. fasc. 1513. 23. sz. A Garai család Gorja szlavoniai vártól vette nevét, azelőtt a családot »Druzsina« névvel nevezték). — 7. Diakovár 1398. Zsigmond király Garai Miklósnak és Jánosnak a harmincad és sóárusításból származó összes királyi jövedelmeket adományozza Kersi és Absari (Cres, Osor) szigeteken. Az okmány felirata: Relatio Stephani de Debrew Thesaur. (Ark. I. 68. 69. l. Eredetije és másolata ugyanott). — 8. Zsigmond király 1398-ban Garai Miklós bán kérelmére az előbbi donációt megujítja és azt számos főrenddel aláiratja. (Ark. I. 69—71. l. Eredetije és másolata ugyanott). — 9. Ulászló magyar király 1455-ben Garai László palatinus kérelmére, ennek nagy érdemeire való tekintettel, megerősíti azt a donációt, melylyel 1398-ban Zsigmond király Garai Miklós és Jánosnak és utódaiknak adományozta Kersi és Absari (Kres, Osor) szigeteket azon nagy szolgálataikért, melyeket ők maguk és apjuk tettek Horvát János lázadó macsói bán, a szerbek, bosnyákok, törökök, oláhok elleni harcokban. (Ark. I. 72—85. l. Eredetije és másolata ugyanott.)

4. *Hitrege és egyház. Tündérek* (Bajoslovje i crkva. Vile. Ark. 86—104 l. Néprajzi érdekü. L. Századok 1897.).

5. *Kukuljevics J. Sz. Jeromos illir hospiciuma és temploma Rómában.* Ark. I. 105—120. l. (Ilirski zavod i crkva sv. Jerolima u Rimu.) Ezen intézet a délszlávok művelődési történetében nagy szerepet játszott, mert nemcsak a Rómába zarándokoló horvát hivek látták hasznát, hanem számos tudós és művész is. V. Miklós pápa 1450-ben engedélyt adott nehány Sz.-Jeromos rendü délszláv remetének, hogy a Ripetto-utcában elhagyottan álló Mária kápolnát elfoglalhassák és annak telkén rendházat és védszentjök tiszteletére templomot és hospiciumot építhessenek a délszláv zarándokok számára. Ez épületek kegyes adományokból fel is épültek és 1479-ben már e templomban temettek el egy Paulina nevü bosnyák nőt, ki Katalint, az utolsó boszniai királynőt Rómába kisérte. Sirköve ma is megvan. Az épületek kezdetben igen igénytelenek voltak, de az intézet hathatós pártfogót talált

V. Sixtus pápában, ki a templomot 1588-ban díszesen ujból felépítette azon alakban, a melyben az ma is fenáll és jeles mesterek festvényeivel is felékesítette, így Ciril és Method képét Benigno Vangelini festette; azonkivül a hospicium javára egy nagy alapítványt is tett egy archipresbiter, hat szerzetes és négy diakonus eltartására. Első főpapja a spalatói Kamulovics (Comuleo) Sándor volt, ki mint illir író ismeretes és kit VIII. Kelemen pápai követkép diplomáciai küldetésekre alkalmazott több államnál, így az orosz udvarnál is. A szép templom megvolt, de a zarándokok régi hospiciuma elégtelen volt, azért a főpap a zágrábi püspökhöz segélyért fordult. Ezen ügyet az 1609-iki horv. országgyülésen tárgyalták, azonban a rendek sorából egy kijelentette, hogy egy év előtt Rómában járt és a hospiciumot nem tartja támogatásra érdemesnek, mert egy idő óta nem délszlávok, hanem idegenek élvezik jótéteméyeit, a horvát utasokra semmi tekintettel nincsenek és nem a szláv liturgiát használják. Erre a rendek Rómába irtak, hogy küldjék meg nekik az intézet alapításának történetét, alapszabályait, hogy kiderüljön van-e ezen intézetből a horvátoknak valami hasznuk, mert ha van, akkor készek azt támogatni. Erre a kedvező válasz Rómából már 1609-ben megjött. Georgius (Gyorgyevics) Simon főpap latin levélben válaszol és megcáfolja a vádakat: ezen intézetben minden dalmáciai, horvát, isztriai, boszniai zarándok három napi ellátásban részesül, sőt ha kell, hosszab ideig is, ezt tanuvallomásokkal is igazolja. (Részben latin, részben olasz okiratok, eredetijök a zágrábi káptalani levéltárban van). — Hogy a horvát rendek ezen ügyben mit végeztek, annak a jegyzőkönyvben nincs nyoma, annyi azonban bizonyos, hogy kevéssel utóbb a hospicium három utcára néző három emeletes tekintélyes épületté lett, mely most is megvan. VIII. Orbán legkedvesebb embere két délszláv tudós Benes Péter és Gradics István voltak, hihetőleg ezek birták rá, hogy a horvát hospiciumot pártolja. Orbán sok drága festménynyel ékesítette, így megfestette Sz.-Jeromos életnagyságu képét Pola Józseffel, felépítette dalmáciai Sz.-Kajus kápolnáját, diszítette a Sz.-Konstantin császár nevét viselő baptiszteriumot és sok szláv könyvet ajándékozott az intézetnek, melyeket Levákovics és Terlecki Metód felügyelete alatt a római propaganda saját költségén adott ki, — a miért is a hálás illirek ennek a pápának egy szép emlékoszlopot állítottak fel a templomban, miben őket Cesarina Sándor kardinális támogatta (1630). A fentemlített okirat szerint a hospiciumba nemcsak horvátokat, szerbeket, dalmatákat, szlavonitákat, bosnyákokat, hanem krajnai szloveneket is befogadtak, főkép Laibachból. Minthogy sok szloven

zarándokolt Rómába, 1651-ben kérdés támadt, tartoznak-e ezek a délszlávok közé? Az intézet igazgatója 1651. dec. 30-án kérdést intézett Laibachba, nyilatkozzanak maguk a krajnaiak, hogy ők délszlávoknak tartják-e magukat vagy sem? A krajnai urak közt akkor német világ lehetett, mert erre a kérdésre 1652. ápril. 15-én azt válaszolták, hogy Krajnát nem illir, hanem német földnek kell tekinteni. Ez a kérdés 1654-ben ujra felmerült Rómában, és akkor is ezen értelemben döntötték el és a határozatot a krajnai országos kormánynak megküldötték (L. a latin okmány szövegét Ark. I. 113—115 lap). Ekkor úgy kezdették az illir szót értelmezni, hogy az kizárólag Dalmácziára vonatkozik. Az értekezés végén 18 latin feliratot és siriratot közöl 1479—1779 évekből.

6. *Délszláv nyomdászok a XV. és XVI-ik századból.* Irta Kukuljevics Iván. Ark. I. 121—154. lap (Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. vieka). *Paltasics András* (1473—1487), 1430. körül született Kattaróban, 1470-ben Velencében telepedett le. Első könyve: M. T. Ciceronis de oratore. Andreas Cattarensis. 1473. Boninoval (Dobrinics) 1478-ban szövetkezett, 1482-ben pedig a német Schot Oktaviánnal. Életéről nincsenek adataink. *Bonin Boninis* (1478—1490). Raguzából 1477-ben ment Velencébe, 1480-ban Veronában van nyomdája, 1483-ban Bresciában, 1489-ben Lyonban egy gyönyörü imakönyvet adott ki, azután ismét Bresciában van, hol 1491 körül meg is halt. 12 latin könyvet adott ki. *Kattarói Simon* (1480—1490); zárai *Paskalics Simon* (1480—1490); *Crdonics Mátyás* (1480—1490) alsó Stájerországból, Windischgrätzből, két latin könyvet adott ki gót betűkkel. *Crnogorac Makarius* (1493) igen fontos nyomdász, ő nyomatta az első glagol betűs szláv missálét Velencében, nem volt iniciálés cifra betűje, azért a munka a fejezetek kezdő betűi nélkül jelent meg. Három példány van belőle: egy a vatikáni könytárban, egy Spalatóban (Karara gyüjt.) egy a zárai Sz.-János zárdában — egy hiányos példány, melyen az első és utolsó lap hiányzik a zágrábi nemzeti muzeumban. Ez 1483-ban jelent meg és 210 kis folio lapból áll. *Thorezanus Andria* 1493-ban ciril betükkel kiadott egy Horologiumot. *Makarius Jeromonak* (szerzetes) szintén ciril betűkkel adott ki könyveket. Montenegróból való, Cettinjében szerzetes lett. Pártfogója Crnojevics György Montenegró goszpodárja volt, ki 1485-ben a cettinjei zárdát alapította. Makarius Cettinjében 1493-ban kiadta »Oktoich« cimü könyvét 270 folio lappal és 1495-ben a »Psaltir«-t 347 lapon. 1495-ben adta ki Velencében *Milánói Damian* az első horvát könyvet latin betűkkel: »Evangeli i Epistole«. Makarius Psaltir-jából egy példány van Moszkvában, az Oktoichból egy a krusedoli zárdá-

ban. Baszarab János havasalföldi vajda számára Makarius 1512-ben egy evangeliumot nyomatott ó-szláv nyelven; ennek szövegét használják valamennyi későbbi ó-szláv evangelium kiadásában. *Zengi Gergő* (1507) Velencéből 1507-ben szülővárosába Zengbe hivták, Bedricsics Szilveszter vikárius házában volt nyomdája és itt adta ki 1507-ben glagol betűkkel »Naručnik plebanušev« (manipulus curatorum) cimü művét, melynek egy példánya a bécsi császári könyvtárban van, valamint »Jeronim« és »Kvarežimal« cimü müveit 1508-ban, 1531-ben Fiumében kiadta Kozicsics Simon modrusi püspök költségén glagol missaléját, melyet fametszetek ékesitenek. *Crnogorac Pahomius* (1519) született Montenegro Rieka nevü helységében, segédje volt Velencében Vukovics Bozsidárnak, kivel ciril betűkkel 1519-ben egy Liturgiont és egy Psaltirt adott ki. *Vukovics Bozsidár* (1519—1540). A török elül sok délszláv menekült Velencébe, főkép azon előkelők, kik velencei polgárok voltak, így a Vukovicsok is, utódai Vuk szerb deszpotának. Vukovics Bozsidár 1460 körül Podgoricában született, apja György 1425-ben kapta a velencei nemességet. Apjáról Bozsidár mindig Vukovics-Gyurics (György fia) névvel irta magát. Velencében ő alapította az első állandó szláv nyomdát. Kimondhatatlan érdemei vannak ciril könyveivel a délszláv ügy körül, mert ha a szláv papoknak egy pár nyomatott szláv könyvük nem lett volna, a görög nyelv terjedt volna el egyházukban. A honvágy 1529-ben Bozsidárt Herczegovinába vitte, hol nyomdáját Gorazsdje városában állította fel, de a törökök elől 1531-ben ismét Velencébe menekült, hol 1540-ben meg is halt, kivánságára hazájában temették el Goricában Skutari mellett. Fiai nyomdáját fentartották. *Ljubovics György és Tivadar* (1527—1544). Előbb Velencében, majd Gorazsdjében, utóbb Milesevon volt ciril nyomdájuk. Itt 1540-ben egy »Psaltir«-t adtak ki. *Radoje Diakonus* Gorazsdjében Bozsidár segédje. *Theodosius és Gjenadius* (1536—1537) görög szerzetesek Prepoljeből Hercegovinában, ciril könyveiket fametszetekkel ékesítették, 1537-ben a rujáni kolostorban Szerbiában egy evangeliumot adtak ki. *Martinus de Ragusia* Nápolyban 1536-ban kiadta a: Quaestiones Focianae cimü müvet. *Mojzes* hierodiakonus (1537—1538) a decsánszki zárda szerzetese. Az 1537-ben Velencében kiadott Sbornikot a szentek fametszésű képeivel ékesítette: ez a folio kiadás a legszebb ciril könyv. *Vukovics Vinko,* Bozsidár fia (1540—1561), 1546-ban egy felhivást bocsátott ki a szerb egyházi és világi urakhoz, melyben támogatásukat kéri (L. Arkiv I. 137. 138. lap). Müvei: Psaltir Velence 1546; Molitvoslov, Velence 1547 szép fametszetekkel;

Trypysne, Velence 1560; Psaltir a Tripariummal, Velence 1561, Vukovics Vinko cimerével, mely apjáétól különbözik. *Mardarius* hieromonach (1544—1566) a Drina vidékén született, Milesevo zárdában volt nyomdája, innét Radis Dmitrovics knez Belgrádba hivta (kilenc Belgrád van, itt az albániai Belgrad, Berát, Arnaut-Belgrád értendő) hol egy tetraevangeliumot adott ki ciril betükkel. Munkatársai *Damjan* és *Milán* szerzetesek (1545). *Dimitria* logotet és tanitványai Opar és Péter (1547). Dimitria, Bozsidár unokája. Munkája »Apostol« Tergoviscsében, Oláhországban 1547-ben jelent meg. *Báró Ungnád János* (1550—1564) az irodalom és könyvnyomtatás maecenása, horvát, krajnai, stájer és karantán nagybirtokos, szül. 1490-ben, I. Miksa udvarában nevelkedett, mint ifju a stájer határok kapitánya, utóbb a szloven és horvát határok generálisa, Varasdvár kapitánya és Varasdmegye főispánja. Sokat harcolt a törökkel. Áttért a luteránus vallásra és 1541-ben aláirta az alsó-ausztriai protestáns rendek kérvényét, melyben I. Ferdinándtól szabad vallásgyakorlatot kértek. Az üldözések miatt 1547-ben kivándorolt Németországba, hol a würtembergi hercegtől Urah mellett egy kis birtokot (Münchof) kapott és ez volt számkivetésében menedéke. Itt ellátta a német nyomdákat glagol és ciril betükkel és Nürnbergben és Tübingenben az ő támogatása mellett részben latin részben glagol és ciril betükkel 15 illir és 3 krajnai szloven könyv jelent meg (Ark I. 143—145 l.). 1564-ben elment nővéréhez, Schlik gróf özvegyéhez Csehországba látogatóba és Vinteric falvában dec. 27-én hirtelen meghalt. Ezzel vége volt tübingeni szláv nyomdájának. Szláv könyveit Bécs-Ujhelyben, Grácban, Krajnában mint eretnek müveket máglyán elégették és ezért kevés példányra akadni belőlök. *Dmitrovics* Radisa knez Hercegovinában Berátban (Arnaut-Belgrád) saját házában 1552-ben nyomdát állított, melyet halála után *Gundulics Traján* örökölt, ez mint raguzai katholikus nem akarta a ciril betüs nyomdát használni. *Skutari István* (1560—1561) Vukovics Vinko tanítványa, Skutariban állított nyomdát, melyet a törökök elpusztítottak. Három ciril könyvet adott ki. *Alexandrovics Antal,* dalmata (1561) Ungnáddal Tübingában és Urahban dolgozott. Kristóf würtembergi herceg Ungnád halála után dicsérő oklevélben magasztalja érdemeit a glagol és ciril nyomdászat terén. Stuttgartban és Regensburgban is működött s Németországban halt meg. *Zsivkó* pap és *Radul* deák, Mardarius társai 1566-ban Mrksina monostorban volt nyomdájuk. *Jakob* Kamena Riekából (1566) Hercegovinából, Rómában Bozsidár ciril betűivel 1566-ban egy »Časoslovac« (Horologium) cimü munkát adott ki. *Zagurovics Jerolim* (1569—1570) Kattaró-

ból, hol főur volt, 1569-ben Bozsidár betűivel egy Psaltir-t és 1571-ben egy Molitveniket (imakönyv) adott ki. Nyomdásza *Krajkov Jakab* Szofiából volt. Idősb *Zrinyi György gróf,* (1570—1574). a szigeti hős fia, Miklós és Péter öregapja, 1549-ben született. Mint protestáns 1570-ben Nedelistye birtokán horvát nyomdát állított, melynek élén Hofhalter Rudolf állott. Nedelistye Csáktornya és Varasd közelében van. Itt kiadta Bucsics Mihály vaskai apát protestáns könyveit »Novi zakon« (Uj törvény, Uj szövetség) és »Krištyanszki nauk« (Keresztény tanitás), melyet Miksa királynak, mint az uj vallás pártfogójának (!) ajánlottak. Ezen könyveket a jezsuiták megsemmisítették és egy példány sincs belőlök. 1574-ben Verbőczy Tripartitumát adta ki horvát nyelven, fordította Pergosics Iván. Horvát nyomda volt még 1507-ben Zengben, 1527-ben Zágrábban, 1537-ben Fiumében. Zrinyi György 1603-ban halt meg és nyomdája is megszünt és nem is volt egyetlenegy horvát nyomda 1696-ig, mikor Vitezovics állított egyet Zágrábban. *Manel János* (Manlius) 1575-ben a krajnai reformátusok meghivására Laibachban állított nyomdát; 1580-ban Károly főherceg megtiltotta neki a református könyveknek illir nyelven való nyomtatását, ekkor Varasdra költözött, hol munkáját folytatta. 1590-ben a Horvátországban hatalmaskodó jezsuiták elől Magyarországba költözött az Erdődy grófok meghivására és Monyorókeréken, illetőleg Eberauban folytatta működését, majd a közeli Szécsbe költözött, hol Vizaknay Gergely »A keresztény tudományok főartikulusiról való könyvecskéjét« 1693-ban adta ki. Öszesen 13 latin, horvát, magyar, német könyvet adott ki. *Kores* monach (szerzetes) 1580-ban Erdélyben, Karánsebesen adott ki egy ciril könyvet a »Minej«-t. Ezenkivül egy Psaltir-t 1577-ben, Evangelie-t 1579-ben és Postni Triodot 1580-ban.

7. *A Zrinyi grófok drágaságai és műtárgyai Csáktornyán.* Közli Kukuljevics Iván. Ark. I. 155—172. lap. (Dragociene i umjetne stvari grofovah Zrinjskih u gradu Čakovcu). A zágrábi levéltárban megvan mindazon drágaságoknak és műtárgyaknak hivatalos összeirása, melyeket Zrinyi Péter kivégeztetése után 1671-ben Bécsbe vittek. A horvát értekezésben kijelenti Kukuljevics, hogy ezek csak kis részét képezték a Zrinyiek kincseinek. Van a zágrábi levéltárban egy másik nyolc ivre terjedő lajstrom azon kincsekről, melyeket Péter gyászos halála után Herberstein karlováci generális, Paraidezer Ernő és Zsigmond grófok, valamint mások is elsikkasztottak; az inkviziciót e tárgyban a csazmai káptalan vezette s az állította össze ezen lisztát. A latin jegyzet erről tüzetesen szól. Az elharácsolt kincsek a Zrinyiek egyéb váraiban voltak.

Az Arkiv 156. és 157-ik lapján megvan a hollandi Tollius latin levele egész terjedelemben, melyben Zrinyi Miklós gyüjteményeiről szól. A Bécsbe küldött tárgyak jegyzékének végében nehány darab a Frangepánok és Bukovacski elkobzott tárgyaiból van felsorolva. Minthogy a »Specificatio« egész terjedelmében latin nyelven van irva, azért csak utalunk az Ark. 157—165. lapjaira. A közlő ezt a specificatiot horvát nyelvre fordítva is adja, melynek végén a jegyzetben Rucsics Iván egy levelét közli, mely a Frangepánoknak ozalji várában egy földrengés alkalmával véletlenül napfényre került kincseiről, többek közt egy királyi koronáról szól.

8. *A délszláv történetre kisebb-nagyobb fontossággal biró kéziratok.* Közli Kukuljevics Iván. Ark. I. 173—180. lap. (Rukopisi od veće ili manje važnosti za historiju jugoslavensku). A *bécsi* császári könyvtárban 30 kézirat, a latin, német, olasz nyelvüeket nem kell bővebben ismertetnünk. 8. sz. De bogomilis, görög kézirat. 20. sz. Obsidio Sighettana comitis Petri a Zrinio,. ez Zr. P. horvát forditása a Zrinyiászból, e horvát forditásra Kukuljevics azt mondja, hogy az valószinüleg Zr. P. sajátkezü irása. A *pesti* egyetemi könyvtárban 15 kézirat. Itt a 11. sz. a. levő Czeles: »Manuscripta e bibliotheca vaticana« cimű kézirat horvát részéről megjegyzi, hogy ez a horvátokra nézve nagyon fontos és megérdemelné a tüzetes tanulmányozást. Szláv kéziratok: 14. sz. Február havi szentek élete 1754,; 15. sz. Vitae patrum, sok szentatya életének leirása; 17. sz. Az apostolok levelei ó-szláv nyelven, pergamentra irva 210 folio lap, évszám és hely megjelelése nélkül. A *velenczei* Sz.-Márk könyvtárban 27 olasz és latin kézirat, l. Ark. I. 178—180. lap.

9. *Az 1846—51. közt megjelent és a délszláv történetre kisebb-nagyobb fontossággal biró könyvek.* Közli Kukuljevics Iván. Ark. I. 181—185. l. (Knjige tiskane od god. 1846. do 1851., manje ili više važne za povjestnicu jugoslavensku). Itt csak a szláv nyelvüeket emeljük ki: *Davidovics*, A szerb nemzet története. Belgrád, 1846. 160. l. — *Szreznjevski,* A régi szlávok egyházi nyelvéről. Harkov, 1846. 107. l. — *Ljubics,* Morlákok szokásai Dalmácziában. Zára, 1846. 114. l. — *Kukuljevics,* Az Orsics grófok családjának története, Zágráb, 1846. 50. l. — *Sztojacskovics,* A keleti szláv istentisztelet és a ciril irodalom története a nyugati egyházban. Ujvidék, 1847. 153. l. — *Maletics,* Az 1389-iki rigómezei ütközet történelmi kritikai leirása térképpel. Ujvidék, 1847. 57. l. — *Miniatesa,* A botrány köve, vagyis az egyházszakadás története, németre fordította görögből Kemper Jakab, szerbre Nikolics Pál,. Ujvidék, 1847. 148. l. — *Avramovics,* Athos-hegy története. Bel-

grád, 1848. 148. l. — *Mazsuranics,* Horvátok a magyaroknak, válasz 1848-iki marciusi és áprilisi kiáltványaikra. Karlovác, 1848. 20. l. Magyar forditása is megjelent, Zágráb, 1848. — Az Athos hegyen levő szerb régiségek leirása, Belgrád, 1847. 82. l. — Szerb-dalmát magazin 1846—1849, történelmi értekezésekkel és adatokkal. — *Obrenovics Mihály,* Milos Obrenovics vagy pillantás Szerbia történetére 1814—1839-ig. — *Jugovics,* Fejtegetés a szlavok jelenéről és jövőjéről, Zágráb, 1850. 56. l. — *Bosnyák,* Bosznia földrajza és történelme, Zágráb, 1851. 164. l. — A többi nyelveken megjelentekre nézve l. Ark. I. 181—185 l.

10. *Zágráb város törvényei.* 1242—1429-ig Ark. I. 186—202. l. (Zakoni grada Zagreba od godine 1242 do 1429). Kukuljevics a horvát nyelven irt bevezetésben elmondja, hogy más horvát városok törvényei is megvannak, melyek mind horvát nyelven irvák, kivéve a zengit és zágrábiakat, melyek latinul vannak irva (l. Ark. I. 188—202. l.). — A zágrábinak eredeti kézirata megvan a zágrábi orsz. levéltárban 1-ső csomag 1-ső szám a. Pergamentre van irva 13 kis folio lapon szép inicialékkal. Az 1242-iki törvényeket megerősitette IV. Béla 1242-ben, ujból 1266-ban, Róbert Károly 1322 és 1324-ben, Zsigmond 1406., 1425., 1429-ben. Zágráb városának van még sok régi rendelete a város megőrzött jegyzőkönyveiben.

11. *Régi horvát biróságok.* Ark. I. 203—208. l. (Stari hrvatski sudovi). Okiratok: 1. Draskovics Máté valami nemesi birtokot vesz alsó Zacsicsnában a tengerparti vidéken Racsics Ivántól, Arlovcsics György kir. táblai ispán és ezen tábla birâinak jelenlétében. A glagol betükkel irott horvát okmány 1470-ben kelt, eredetije megvan a zágrábi orsz. levéltárban a novii paulinus klastrom iratai csomgjában 17. sz. a., fakszimiléje az Ark. 206-ik lapján látható. — 2. Szlavkovics Pál a Mogorovics nemzetségből eladja és odaajándékozza birtokainak felét, tartozékaival együtt, a biróság szine előtt a zacsicsnai barátoknak 1499-ben. A pergamentre glagol betükkel irt horvát okmány a zágrábi orsz. levéltárban van a zacsicsnai zárda iratainak csomagjában 10. sz. a. — 3. A lucski itélőszék Lika megyében a Kasicsokat nyerteseknek nyilvánitja a Milotok ellenében a nemességök tárgyában folyt perben 1492-ben. A boszniai ciril betükkel irt horvát okmány a budapesti orsz. levéltár N. R. A. 1650-ik csomagjában 7. sz. a. van. — 4. Malics György a Mogorovicsok nemzetségéből igazolja az itélőszék előtt, hogyan és mily feltételek mellett hagyományozott némely földeket Zacsicsnában a barátoknak (1499). A pergamentre horvát nyelven glagol betükkel irott

okmány a zágrábi orsz. levéltárban Zacsicsna kolostor iratainak csomagjában a 12. sz. a. van.

12. *Kollár János:* A szláv Ó-Itália (Staro-Italia Slavjanska) cimű művének tartalomjegyzéke. Ark. I. 209—215. l.

13. *Stojánovics Miját*: Szlavoniai szerémi népszokások a keresztelésnél és születésnél. Ark. 216—220. l. Feleletek a társulat kérdéseire.

14. *Kukuljevics:* Kivonatok boszniai iratokból és oklevelekből. Ark. II. 1—48. l. (Izvadci listinah i poveljah bosanskih). Kukuljevics a horv. országgyüléstől 1847-ben a 13-ik cikkelyben megbizatást kapott, hogy gyüjtse össze és állítsa össze a három-egy királyságra vonatkozó okiratoknak és okleveleknek gyüjteményét. Itt 260 boszniai okiratot és oklevelet közöl kivonatban 914—1478-ig: *a latin okmányokat mellőzvén, itten főképen csak a szláv nyelvüeket közöljük.* Ezen okmánytár alapján egészen más szinben tünik fel Bosznia története, mint a hogy azt Vitezovics, Farlati, Dufresne, Gebhardt, Simek és Engel leirták. Kukuljevics 260 okmánya sorában van Farlatitől 14, Luciustól 43, Fejértől 38, Katonától 36, Rainaldustól 14, Assemanitől 4, Cicarellitől 2, Kaprinaitól 8, a budai kamarai levéltárból 1, a bécsi levéltárból 1, Carrarától 1, mindezek nálunk ismeretesek és csak az összeállításnál fogva érdekesek. Ezeken kivül 79-et a Srpski Spomenici-ből (Szerb emléktár), 2-őt Pejacsevicstől, 1-et Bzoviustól, 2-őt Pávicstól, 8-at a raguzai és 4-et a zágrábi levéltárból, tehát összesen 96 olyant, melyek nálunk úgyszólván kivétel nélkül ujak. Kukuljevics Horv. Szlav. Dalm. országra vonatkozó okmánytárát a délszláv akadémia »Starina« legutóbbi köteteiben bocsátotta közre. — 1080. Crni Gumaj Péter a spalatói egyházmegyei Sz.-Péter templomának némely földeket adományoz. Ezen okmány mondja, hogy régi szokás szerint hét bán választja a horvát királyt, rangsoruk: horvát, boszniai, szlavon, pozsegai, alsó rámai, albániai és rámai bán. Carrara Arch. Capitolare di Spalato, 67-ik lap. — 1190. Kulin boszniai bán igéri Krvas raguzai kneznek, hogy igaz barátja lesz és alattvalói az ő országában szabadon kereskedhetnek minden adó nélkül. Srpski Spomenici I. 1. — 1222. Konrad pápai követ Franciaországban irja, hogy Bartolomaeus karkasszoni püspök elismerte az albigenzek pápáját, ki Boszniában lakik és hogy a franczia albigenzek minden reménye a boszniai bogumilekben van. Bzovius, Annal. ecclesiastici XIII. 302. l. — 1236. András humi nagy knéz esküszik Raguzának, hogy velök békében fog élni, mint ősei. Srpski Spomen. 6. lap. — 1236. Máté Ninoslav boszniai nagybán Raguzának szabad kereskedést engedélyez országában. Srpski Spomen. 7. l. —

1239. Máté Ninoszláv boszniai nagybán Raguzával szövetséget köt. Srps. Spom. 12. l. — 1248. András humi zsupán Bogdán és Radoszláv nevü fiaival hit alatt igéri a raguzai uraknak, hogy velök békében és barátságban fog élni. Srp. Spom. 14. l. — 1248. Ninoslav boszniai bán a raguzaiaknak szabad kereskedést enged országaiban. (E szerb okmány eredetije a bécsi levéltárban). — 1254. András humi zsupán fia Radoszlav, hit alatt igéri a raguzai uraknak, hogy szövetségesök lesz Uros ellen, mindaddig, mig vele háborujok tart. Srpski Spomenici 27. l. — 1254. máj. Raguza hit alatt igéri Radoszlávnak, hogy vele barátságban fog élni, mint azelőtt. Srpski Spom. 26. lap. — 1360. Gallus fődiakon jelenti István zágrábi püspöknek, mily feltételek mellett kötött békét Lajos magyar király Tvardko bosszniai bánnal: Lajos Humot kapja, de köteles a bogomileket Boszniából kiüzni. Zágrábi kápt. levélt. — 1368. Tvardko boszniai bán kéri Raguzát, hogy az ő pénzét adják át Mencsetics Marinnak, hogy vele kifizesse a selymet, melyet a bán vett. Srps. Spom. 73. l. — 1373. nov. Balsa (Baosics) György a maga, fivére és unokaöccse György nevében esküvel igéri Raguzának, hogy barátjaik lesznek és kereskedőiket országukban oltalmazni fogják. Srps. Spom. 78. l. — 1375. Tvardko bosszniai bán a raguzai kereskedőket minden adótól felmenti. Srps. Spom. 80. l. — 1378. apr. 10. Tvardko Bosznia királya Raguzának minden régi kiváltságát megerősíti és kötelezi, hogy neki évenkint Dömötör napján 2000 aranyat fizessenek. Srps. Spom. 80. l. — 1382. Tvardko Bosznia királya értesíti Raguzát, hogy nem fog kereskedelmi várost alapitani a dalmát partokon és hogy nem fog Noviben sót termelni, amint szándéka volt, mert ezzel régi szabadalmaik ellen vétene. Srps. Spom. 85. l. — 1385. apr. 24. Balsa durazzói herceg Raguzának szabad kereskedést enged és megerősíti a fivére György által nekik adott szabadalmakat. Srps. Spom. 89. l. — 1386. jan. 27. György az összes zetai és tengermelléki földek goszpodárja megerősíti mindazon szabadalmakat, melyeket Raguza az ő őseitől kapott és nekik szabad kereskedést engedélyez. Srps. Spom. 88. l. — 1387. april 9. Tvardko bosszniai király megerősíti Raguza minden régi szabadalmát, melyet bosszniai és szerb uralkodóktól kapott, és igéri, hogy Raguzát védelmezni fogja, ez pedig igéri Tvardkónak, hogy mindenkor befogadja várába és mindenki ellen megvédi, kivéve Mária királynőt, de értesíteni fogja, ha ez kiadatását követelné. Csak akkor nem fogadja várába, ha Mária előbb kerestetné, mielőtt a várba belépett. Srpski Spom. 95. l. — 1391. apr. 15. Bjelics zsupán és Radics-Szankovics visszaadják Raguzának régi bir-

tokát, a konavalyi és vitalini zsupániát Szokol várával együtt, azon szolgálatokért, melyeket Raguza a raskai, boszniai és humi uraknak tett, és főkép atyjuknak, Szánkónak: ezen okmányt feleségök és egész atyafiságuk is aláirta. Srps. Spom. 98. l. — 1391. máj. 15. Radics herceg a maga, apja és feleségök nevében Raguzának szabad kereskedelmet enged országában uralkodásának egész tartama alatt. Srps. Spom. 103. l. — 1392. julius 17. Dabisa boszniai király megerősíti Raguzának a szerb és boszniai uralkodóktól kapott szabadalmait, így Tvardko királyét is. Srps. Spom. 104. l. — 1395. máj. 17. Dabisa boszniai király Vukmir Zamkovics zsupánnak és fivéreinek megerősíti Tvardko király donációját, Zaelsnica falu helyébe neki a Dumna melletti Kolo falut adományozta, melynek birtokosait Tvardko kiüzte onnét, mivel egymás között annyira összevesztek, hogy hetet megöltek. Srps. Spom. 342. l. — 1397. márc. 25. Radinovics Pál herceg Raguzának barátságot és szabad kereskedést igér, mert barátjuknak és polgártársuknak fogadták. Srps. Spom. 106. l. — 1398. nov. Osztoja István boszniai király kötelezi magát, hogy Raguzának kifizeti a 2550 aranyat, melylyel nekik Tvardko király adósuk maradt. Srps. Spom. 107. l. — 1399. jan. 15. Osztoja boszniai király Raguzának örök időkre adományozza a Kuriltől egész Sztónáig terjedő területet. Srps. Spom. 109. l. — 1399. febr. 5. Osztoja boszniai király és felesége megerősíti Raguza minden kiváltságát, melyet boszniai uralkodóktól kapott, különösen Tvardko királyét 1378. apr. 10-ről. Srps. Spom. 113. l. — 1399. aug. 25. Radics-Szankovics herceg Raguzának ajándékozza a dalmát tengerparton Liszac uradalmát falvaival és felemlíti, hogy ő birta rá Osztoját az 1399. jan. 15-iki adományozásra. Srps. Spom. 115. l. — 1400. dec. 8. Osztoja boszniai király Hervoja hercegnek és utódainak adományozza Hlivno várát az egész zsupániával, jövedelmeivel és kereskedelmi vámjával. Kukuljevics Ark. II. l. — 1402. julius Bubek Imre a jeruzsalemi Sz.-János rend priorja Magyarországban és Szlavóniában, Dubica zsupánja, horv. bán jelenti Zsigmond királynak, hogy nem teljesíthette azon parancsát, hogy rendezze a dubicai paulinus rendház joghatósági ügyeit, mert alighogy a király Gredából távozott, Hervoja boszniai herceg a dubicai zsupániát elfoglalta — de ő Eberhard zágrábi püspökkel és más horvát urak segélyével végre visszavivta a megyét, Greda vár falait ujra felépítette és a dubicai paulinusok joghatósági határait megállapította. E latin okmány a zágrábi orsz. levéltárban a dubicai paulinusok iratcsomagjában a 19. sz. a. van. — 1403. február 18. Raguza város elismeri, hogy Szándál boszniai herceg feleségétől, az elhunyt Lázár knez leányától,

Jelenatól átvett letétkép 2000 aranyat. Srps. Spom. 117. l. — 1404. január 15. Hervoja spalatói duka és boszniai nagyherczeg szövetséget köt Raguzával Osztoja boszniai király ellen: megigéri, hogy seregével Neretván keresztül Hum földjére bevonul és Radisics Pált boszniai királylyá kikiáltatja. Viszont Raguza megigéri neki, hogy vizen és szárazon segíti és kibékíti Zsigmond királylyal. Srps. Spom. 119. l. — 1405. junius 16. Tvardko Tvardkovics boszniai király, Hervoja spalatói herceg és az alsó részek grófja, Radinovics Pál knéz, Szántál herceg és az összes boszniai főurak elismerik, hogy Raguza sokat szenvedett Osztoja volt boszniai királytól, a ki az ő és elődei esküit és igéreteit megszegve hadakozott ellene: ezért ujra megerősítik minden eddig Bosznia részéről nyert kiváltságait és Hervoja tanácsára neki adományozzák az eddig pörös Liszác, Imotika és Tirnovác tengerparti falvakat és biróul kiküldik Hranicsot azon tárgyakra nézve, melyeket a mondott háborukban Szándál herceg és Radinovics Pál knéz elvettek volt Raguzától. Srps. Spom. 120. l. — 1409. dec. 4. Osztoja boszniai király a maga, neje és fia nevében megerősíti Raguza minden boszniai régi kiváltságát. Srps. Spom. 129. l. — 1410. Szándál herceg kötelezi magát, hogy napát, Ánka bánnét semmi viszonyok között el nem hagyja, ha csak olyan valamit nem tesz, ami miatt kénytelen volna vele. Ha felesége, Katalin, meghal, nem hoz házába más aszszonyt, mig napa él. Srps. Spom. 133. l. — 1418. Vukoszálics Gergely knéz a raguzaiak kérelmére intézkedik Sztóna adója tárgyában. Srps. Spom. 133. l. — 1419. április 15. István boszniai király, Osztoja fia, megerősíti a raguzaiaknak mindazon kiváltságokat, jogokat és szabadalmakat, melyeket őseitől kaptak, különösen Tvardkóét 1378-ból. Srbs. Spom. 134. l. — 1419. junius 24. Szándál Hranics Bosznia nagyhercege felemlítvén, hogy nagyszámu birtokainak háborítlan birtokában, úgy a magyar királyok mint a török szultánok megerősítették, Raguzának a maga, fivérei és fia nevében a konavali zsupánia felét, Vitalinát és az alsó hegységet adományozza, viszont elismeri, hogy Raguzától egy gyönyörü palotát, mely Gradics Szimetáé volt, azonkivül Raguza kerületében egy birtokot kapott, mely 3000 arany értékü. Srps. Spom. 137. l. — 1419. december 4. Osztoics István boszniai király Raguzának a konavali zsupánia másik felét az Szokol várát adományozza. Srps. Spom. 141. l. — 1420. május 20. Szandal-Hranics Bosznia hercege elősorolván azon városokat, várakat, megyéket és szabadalmi leveleket, melyeket a magyar királyoktól és a török szúltánoktól kapott, Raguzának az ő nagy szeretetéért és barátságáért megerősíti a konavali zsupániára

vonatkozó donacióját és megtoldja Obod és Captat adományozásával, valamint azon birtokokkal, melyek Pavlovicséi voltak az alsó hegységben és Vitalinában, a mely birtokokat Mehmet szultán neki adományozott, midőn Pavlovics Péter tőle elpártolt: ezért elfogadja Raguzától azt a palotát, mely előbb a Vukaszovics főuraké, utóbb pedig az Angyalokról nevezett Mária templom szerzeteséié volt. Srbs. Spom. 144. l. — 1420. augusztus 16. Tvardko Tvardkovics boszniai király, megerősíti azon donációkat, melyeket a raguzaiak Szandal hercegtől kaptak volt. Srbs. Spom. 150. l. — 1421. február 18. Raguza városa igéri, hogy el fogja felejteni Radoszláv herceg minden ellenséges tettét és hogy ezentul vele oly barátságban és szeretetben fog élni, a milyenben élt apjával, Radjenovics Pállal és fivérével, Pavlovics Péterrel. Srbs. Spom. 151. l. — 1421. április 22. Radoszláv herceg barátságát igéri Raguzának és megerősíti neki Szandal herceg donációját Konavlja birtokára nézve. Srbs. Spom 153. l. — 1421. április 24. Radoszláv herceg, Radjenovics Pál ifjabb fia, megerősíti előbbi donációját. Srbs. Spom. 155. l. — 1421. augusztus 18. Tvardko Tvardkovics boszniai király megerősíti Raguzának mindazon donációit, melyeket boszniai és raskai uralkodóktól kapott. Srbs. Spom. 158. l. — 1423. április 7. Radoszláv herceg megujítja barátságát Raguzával és megerősíti Szokol várára és Kovaljára vonatkozó donációját. Srbs. Spom. 160. l. — 1423. december 27. Szandal herceg elismeri, hogy megkapta mindazon drágaságokat, melyeket őrzésre átadott Raguzának. Srbs. Spom. 164. l. — 1427. december 31. Pavlovics Radoszáv Bosznia nagyhercege Raguzával egy palotáért elcseréli azt a birtokrészt, mely őt illeti Konavlja, Obod és Captatból. Raguza köteles lesz neki évenkint 600 aranyat fizetni, csak abban az évben mentes ettől, melyben háborut kell viselnie. Srbs. Spom. 166. l. — 1429. julius 15. Raguza elismeri, hogy Szandal hercegtől őrzésre átvett 16.862 aranyat, 122 font ezüstöt stb. és elmondja, mily feltételek alatt vállalkozott ezek őrzésére. Srbs. Spom. 174. l. — 1429. julius 15. Raguza elismeri, hogy Szandal herceg nejétől, Lázár knéz leányától, 1000 aranyat vett át megőrzésre. Srbs. Spom. 177. l. — 1431. február 6. Raguza átveszi őrzésre Szandal boszniai herceg óriási kincseit, melyeket felsorol. Srbs. Spom. 182. l. — 1432. október 25. Pavlovics Radoszáv boszniai herceg, felemlítve a háborut, melyet rossz emberek bujtogatására Raguza ellen viselt, velök békét köt, melyért Tvardko Tvardkovics boszniai király kezeskedik és igéri, hogy követet fog küldeni Murat szultánhoz és vezéreihez és értesíteni fogja őket, hogy Raguzával békét kötött. Srbs. Spom. 186. l. —

1433. február 21. Raguza elismeri, hogy megőrzésre átvett Szandal hercegtől 8731 aranyat, arany és ezüst edényeket. Srbs. Spom. 193. l. — 1433. március 2. Tvardko Tvardkovics békét köt Raguza és Pavlovics Radoszáv herceg közt. Srbs. Spom. 196. l. — 1433. március 25. Radoszáv herceg közzéteszi, hogyan és mily feltételek mellett kötött békét Raguzával. Srbs. Spom. 198. l. — 1434. augusztus 12. György, Hervoja unokaöcscse, visszaadja Pál hercegnek, a Jurjevics grófoknak, Vukelics Vuk grófnak minden régi birtokukat, melyektől Szandal herceg megfosztotta. Srbs. Spom. 199. l. — 1435. március 25. Raguza elismeri, hogy mennyi aranyat és aranynemüt vett át megőrzésre István gróftól és fiaitól. Srbs. Spom. 202. l. — 1535. október 10. István boszniai nagyherceg, Hranics Vuk fia, Szandal unokaöcscse, megerősíti a raguzaiakat mindazon kiváltságokban, melyeket elődeitől kaptak. Srbs. Spom. 204. l. — 1436. december 13. Raguza elismeri, hogy Szándál herceg nejétől drágaságokat vett át megőrzésre. Srbs. Spom. 208. l. — 1437. január 31. Radoszáv boszniai nagyherceg elismeri, hogy a raguzaiaktól palotáját jó karban átvette. Srbs. Spom. 210. l. — 1437. április 20. Dragisics István gróf elismeri, hogy átvette a Szándál-féle hagyaték egy részét. Srbs. Spom. 211. l. — 1438. junius 15. Raguza értesít arról, hogy István herceg mindazon tárgyakat továbbra is Raguzában hagyta, melyeket nagybátyja, Szandal, ottan elhelyezett volt. Srbs. Spom. 210. l. — 1338. julius 20. Dragisics Radoszáv knéz elismeri, hogy Raguzától megkapta a Szandal-Hranics-féle örökségből részét. Srbs. Spom. 213. l. — 1438. szeptember 18. Raguza értesít arról, hogy István boszniai nagyherceg, Szándál unokaöcscse átvette mindazon tárgyakat, melyeket ez Raguzában elhelyezett volt. Srbs. Spom. 215. l. — 1439. szeptember 18. Radoszáv boszniai nagyherceg, Radjenovics Pál fia feleségével, Theodorával és fiával, Ivanisával, elismerik, hogy Raguzától visszakapták ott kamatra elhelyezett tőkéjöket. Srbs. Spom. 219. l. — 1440. május 7. István boszniai nagyherceg fiaival együtt elismeri, hogy Raguzától megkapta a Szandal-féle örökség hátralevő részét. Srbs. Spom. 224. l. — 1441. április 10. Pavlovics Radoszáv herceg köztudomásra hozza, hogy Raguzával kölcsönös szabad kereskedési egyességet kötött. Srbs. Spom. 226. l. — 1441. augusztus 15. Vladiszláv herceg, István hg. fia meghirdeti, hogy barátságot és szövetséget kötött Raguzával, melylyel az ő apja a szerződések és békekötések ellenére háborut viselt, megfosztván őket Konavlje megyétől — s kötelezi magát ennek visszaadására. Srbs. Spom. 232. l. — 1442. szeptember 20. Ivanisa herceg, az elhunyt Pavlovics Radoszáv

hg. fia, megerősíti mindazon szabadalmakat és kiváltságokat. melyeket szülői Raguzának adtak. Srbs. Spom. 236. l. — 1443. április 1. István boszniai nagyherceg, feleségével, Ilonával, Baosa knéz leányával és fiával, Vladiszlavval, elismerik, hogy Raguzától megkapták Szandal feleségének, Ilonának, ott elhelyezve volt egész hagyatékát. Srbs. Spom. 240. l. — 1443. junius. 22. Tvardko Tvardkovics boszniai király ir Raguzának, hogy küldjék el neki azt az ezüstöt, melyet Ratkovics György knéz közvetítésével ott elhelyezett. Srbs. Spom. 241. l. — 1444. szeptember 3. Tamás István boszniai király, Osztoja fia, megerősíti Raguzának régi szabadalmait s neki adományozza a Primorjét (dalmát partvidéket) és Konavlje megyét. Srbs. Spom. 242. l. — 1446. augusztus 22. Tamás István Osztoics boszniai király Dragisics Ivanisa herceg fiainak (Pál, Márk, György) adományozza Kljucs várát több várossal és faluval. Ezen érdekes okmány boszniai ciril betükkel van irva és a zágrábi muzeumban őriztetik. Kukuljevics egész szövegét adja az Ark. II. 40. lapján. — 1450. julius 5. István, Sz. Száva hercege, humi és primorjei goszpodár, Bosznia nagyhercege, Drina knéze, elismeri, hogy a raguzaiaktól átvett Szandal hagyatékából 3000 aranyat. Srbs. Spom. 251. l. — 1451. augusztus 15. Vladiszlav, István herceg fia, megigéri Raguzának, hogy trónraléptével visszaadja nekik Konavlje megyét, melyet atyja tőlük igazságtalanul elvett. Raguzai levéltár. — 1451. december 18. Tamás István boszniai király a panaszkodó raguzaiaknak megigéri, hogy István herceg ellen, ki nekik sok kárt tett, haladéktalanul fegyvert fog ragadni, egyuttal nekik adományozza az egész Dracsevica zsupániát Szuturinóval, Morinjével, Novi várral és a kattarói határig terjedő egész területtel. Erre magát a pápai udvarral szemben is kötelezi a hvari püspök mint pápai legatus előtt. Srbs. Spom. 252. l. — 1452. március 25. Ivanisa vajda, Vladko kéz fia és Tamás knéz szövetséget köt Raguzával Vukcsics István herceg ellen. Srbs. Spom. 257. l. — 1453. julius 19. István herceg békét köt feleségével, Ilonával, fiával, Vladiszlávval és az összes humi urakkal, kik ellene harcoltak. Srbs. Spom. 260. l. — 1453. julius 19. István, isten és Amir-Mehmetbeg szultán kegyelméből Sz.-Száva hercege stb. kijelenti, hogy kész megbocsátani fiának, Vladiszlávnak, ha ez hozzá jő és megbánja amit ellene és a szultán ellen vétett, és ha megigéri, hogy vele mint apjával és fivérével, Vladkóval, egyetértésben fog élni. Srbs. Spom. 265. l. — 1454. április 10. István Sz.-Száva hercege közhirré teszi, hogy Raguzával békét kötött s megerősítette szabadalmaikat, melyeket apjától, Vukca knéztől,

Szandal hercegtől és Vuk knéztől kaptak. Srbs. Spom. 268. l. — 1454. julius 15. Péter herceg és Miklós knéz, Radinovics herceg fiai és Radinovics Pál unokái megerősítik Raguzának elődeiktől adott szabadalmait. Srbs. Spom. 273. l. — 1461. november 23. Tomasevics István boszniai király megerősíti az őseitől Raguzának adott kiváltságokat. Srbs. Spom. 282. l. — 1461. november 25. István boszniai király kötelezi magát, hogy az apja által Raguzától kölcsön vett 200 font ezüstöt visszafizeti. Srbs. Spom. 285. l. — 1461. november 25. Ugyan-e király kötelezi magát, hogy azt a 200 font ezüstöt, melyet Tvardko király raguzai kereskedőktől elvett s melyet már apja, Tamás király is visszafizetni megigért, ő fogja visszafizetni. Srbs. Spom. 286. l. — 1461. november 25. Ugyan-e király eltiltja alattvalóit attól, hagy a raguzai kereskedőket ne sarcolják, hanem csak a törvényes adót szedjék tőlök. Srbs. Spom. 286. l. — 1461. november 25. Ugyan-e király Raguza kérelmére megengedi, hogy a raguzai pénz Boszniában is forgalomban legyen. Srbs. Spom. 288. l. — 1464. február 3. István herceg elismeri, hogy Raguzától 300 aranyat kapott. Srbs. Spom. Raguzai levéltár. — 1465. junius 5. Raguza tanuk előtt össze irja István herceg hagyatékát, melyet végrendeletével együtt még életében Raguzában elhelyezett, azzal, hogy kincseit három fia, Vladiszláv, Vladko és István csak személyesen vagy meghatalmazottaik által vehetik fel Raguzától. Srbs. Spom. 291. l.

15. *Boszniai és montenegrói okmányok.* Ark. II. 35—48. l. (Spomenici bosanski i crnogorski). Ezeket Kukuljevics maga fedezte fel s itt közöltetnek először. 1. Gallus fődiakon de Bexin értesíti István zágrábi püspököt, minő feltételek mellett kötött Lajos magyar király békét Tvardko boszniai bánnal. Azután értesíti, mért nem küldheti őt mostanában Lajos király, amint szándéka volt, a pápához Avignonba. Végre értesíti miképen vette be Mikics horvát bán Krisingán várát Istriában. A latin okmány (l. szövegét Arkiv. II. 35. l.) 1360-ban Budán kelt és jelenleg a zágrábi orsz. levéltárban van fasc. 1684. 4. sz. a.

2. Osztoja István boszniai király boszniai ciril betükkel irott okmánya, melyben Hervoja hercegnek és fiának Baosának, valamint utódaiknak adományozza Hlivno várát egész környékével és összes jövedelmeivel; továbbá kijelenti, hogy ő embereitől tudakozódott az iránt, hogy Hlivno királyi birtok-e és nem támaszt-e valaki annak birtoka iránt jogigényt. Szutiszko 1400. december 8. Az egész szöveget l. Ark. II. 36. 37. l.

3. Tvardko István boszniai király latin oklevele (Ark. II. 38. l.) Hunyadi Jánoshoz, kinek hálálkodik, hogy a királyi

trónra segítette és neki minden harcában támogatást és évi 3000 arany forintot igér. Bobovac, 1444. Fejér sok hibával közölte a »Genius, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad« cimü müvében (1844. 68 l.) melyeket itt Kukuljevics helyreigazít.

4. Tvardko István boszniai király latin oklevele, melyben Garai Miklós nádornak erős barátságot és tartós hűséget igér. Sutisko 1385. marcius 28. Arkiv. II. 36.

5. Osztoics István Tamás boszniai király horvát nyelven ciril betükkel irt adománylevele, melyben Kljucs várát számos várossal és faluval együtt Dragisics Ivanisa herceg fiainak, Pál, Márk és György knéznek adományozza. Kelt Vrandukvárban, 1446. augusztus 22. Kukuljevics az egész okmánynak, mely a zágrábi nemzeti muzeumban őriztetik, hasonmását adja (39. 40. l.) a pecsétekkel együtt és a ciril betüs szöveg mellett közli latin betüs átirását is.

6. Crnovics György knéz 1499-bn Milánóban kelt végrendelete, ki a török elől Milánóba menekült. A szláv eredeti mellett olasz fordítással (41—45. l).

7. Péter Petrovics Nyegos montenegrói vladika szerb levele Ozman Szkoplyák basához, skutari vezérhez. Kelt Cettinjében 1847. október 5. A ciril betükkel irt levél válasz a basa február 17-én kelt levelére. A Vladika nem kiváncsi azok nevére, kik állítólag az ő környezetéből szándékait elárulták, elmondja azokat ő maga is: őseinek birodalmát a török döntötte meg, ő és minden utóda annak visszaállításán fog fáradni. A siker akadálya nem a török, hanem a szlávok egyenetlensége és az, hogy annyi szláv eltörökösödve az elnyomónak szolgál, úgy mint maga a pasa is. Azt mondja, hogy kissé korán született s akkor szeretne élni, a mikor a délszlávok öntudatra ébrednek, mert akkor vége a töröknek Europában. A »hajduk« nevet nem szégyenli az ő népe, mert az annyit jelent, mint »lovag«. Ha hozzá mint bosnyák testvér beszél a pasa, szivesen veszi, de ha mint török, az neki rosszul esik. Ő és népe e hegyek közt szükösen élnek, de nevöket és nemüket nem tagadják meg. (Ark. II. 46—48 l.

16. *A horvát királyság oklevelei a Habsburgok uralkodása idejéből.* Közli Kukuljevics Iván Ark. II. 49—70 l. (Spomenici kraljevine hrvatske za vrieme vladanja kuće habsburgške). Latin oklevelek, melyeket Kukuljevics a horvátok alkotmányos jogaira nézve fontosoknak tart.

1. Bécs, 1526. december 5. Ferdinand császár megigéri a horvátoknak, ha királylyá választják, hogy jogaikat, törvényeiket és szabadalmaikat meg fogja őrizni és követeit fel-

hatalmazza, hogy egyéb fontosabb kivánságaikat is fogadják el. (Ark. II. 49. 50. l.) — 2. Pozsony, 1567. jul. 29. II. Miksa meghagyja kamarai tisztviselőinek, hogy tartsák meg a horvátok régi törvényeit és szokásait, minthogy ő maga is köteles alattvalóinak jogait, törvényeit és szabadalmait megvédelmezni. (Ark. II. 50. 51. l.) — 3. Bécs, 1622. Ferdinánd osztrák főherceg, II. Ferdinánd fia, megigéri, hogy a horvátok azon sérelmeit orvosolni fogja, melyeket apja koronázása előtt 1618-ban a soproni országgyülésen orvosolni igért volt. (Ark. II. 51. 52. l.) — 4. Bécs, 1670. aug. 7. I. Lipót irja, hogy még egy ideig türelemmel legyenek a bán kinevezése tekintetében és biztositja őket, hogy jogaikat és szabadalmaikat meg fogja őrizni. (Ark. II. 52. l.) — 5. I. Lipót 1627. okt. 16. irja a horvát rendeknek, hogy sérelmeiket a magyar felkelés miatt nem orvosolhatta, de igéri, hogy ezt meg fogja tenni, mihelyt az ujonnan támadt magyar felkelést legyőzi és kéri, hogy ősi szokásukhoz képest most is segitsenek rajta lovasság küldésével. (Ark. II. 52—54. l.) — 6. Bécs, 1673. jan. 5. I. Lipót felhívja a rendeket, hogy hűségökről irásban biztositsák, hogy a török is lássa, hogy az elszakadási szándékukról elterjedt hirek hamisak. (Ark. II. 54. 55. l.) — 7. Bécs, 1674. aug. 8. I. Lipót segélyül hivja a horvátokat a magyar felkelők ellen. (Ark. II. 55. 56. l.) — 8. Passau, 1683. jul. 26. I. Lipót dícséri a horvátok hűségét, kiket sem a magyar felkelők, sem a Bécset ostromló törökök hűségökben meg nem ingathattak, elősorolja, kiktől vár segitséget és inti, hogy a gráci haditanácscsal és a lotharingiai herceggel egyetértően járjanak el, kiket utasitott, hogy minden tervöket a horvátokkal közöljék és velök egyetértően járjanak el. (Ark. II. 56. 57. l.) — 9. Passau, 1683. jul. 21. I. Lipót reményli, hogy a horvátok hivek maradnak hozzá most, midőn hire jár, hogy Magyarországban sokan tőle el akarnak pártolni, reményli, hogy segédseregeket fognak neki küldeni és ezért uj szabadalmakat és szabadságokat igér nekik. (Ark. II. 57. 58. l.) — 10. Passau 1683. aug. 7. I. Lipót köszönetet mond a horvátoknak hűségökért és utasitja a bánt, hogyan járjon el gr. Battyányi és párthivei ellenében. Reméli, hogy Bécs csakhamar fel fog szabadulni. (Ark. II. 58—60. l.) — 11. Bécs, 1703. jul. 10. I. Lipót dicséri a horvátok hagyományos hűségét a Habsburg-ház iránt és nagy érdemeiket a törökök elleni harcokban: hálából az Una Kupa és Száva közötti határőrterületet, valamint a szlavoniait, petrinyait és varasdinit is a polgári kormányzat alá visszahelyezi. (Ark. II. 60—64. l.) — 12. Bécs, 1704. jan. 24. I. Lipót menti magát, hogy a határőrvidék polgárositására vonatkozó igéretét a

magyar felkelés miatt be nem válthatta, de igéri, hogy ezt mielőbb beváltja, — kéri a horvátokat, hogy e nehéz időkben hivek maradjanak hozzá és őseikként segítségére siessenek a szorongatott trónnak. (Ark. II. 64. 65. l.) — 13. Bécs, 1704. jan. 27. I. Lipót örvend, hogy Pálfy János kinevezését bánná örömmel fogadták, a határőrvidék polgárositására vonatkozó igéretét ismétli. (Ark. II. 65. 66. l.) — 14. Bécs, 1704. jul. 5. I. Lipót megdicséri hűségöket, hogy nem csatlakoztak Rákócyhoz, sőt ellene küzdöttek: kéri, hogy ugy mint őseik, hivek maradjanak az uralkodóházhoz és igéri, hogy fentartja és megvédi minden jogaikat, szabadalmaikat és kiváltságaikat. (Ark. II. 66. 67. l.) — 15. Bécs, 1706. máj. 26. I. József dicséri a horvátok hűségét a Habsburg-ház iránt és reményli, hogy jövőben is a magyar lázadókkal szemben segiteni fogják és igéri, hogy mindig hálás lesz irántuk. (Ark. II. 67. 68. l.) — 16. Bécs, 1712. máj. 15. VI. Károly köszönetet mond a horvátoknak, hogy a pragmatica sanctiot elfogadták (előbb mint a magyarok), igéri, hogy jogaikat, szabadalmaikat meg fogja védeni és ezek bővitését is megigéri. Végül következik a horv. rendek rezolutiója 1712. márc. 9-éről, melyben a pragm. sanctiót elfogadják. (Ark. II. 68—70. l.).

17. *Karrara János: Katalinics Iván életéről és iratairól.* (Ark. II. 71—78. l. (O životu i pismim Ivana Katalinića). Irta Kukuljevics J. Katalinics spalatói horvát történetiró sz. 1779. márc. 25-én Noviben, teologus volt Spalatóban, Rómában, Zágrábban utóbb jogot tanult, 1805-ben Zeng város tanácsának titkára, utóbb békebiró. Napoleon 1809-ben a zengi nemzetőrség parancsnokává nevezte ki. Hadifogoly Magyarországban, utóbb 1812-ben Napoleon illir legiójában őrnagy, 1813-ban a török ellen harcolt, kik a horv. végeken gyujtogattak és raboltak. Azután Franciaországban szolgált. 1815—1818. a kolera elleni határzár parancsnoka Albánia és Hercegovina határán. Sulyos betegségből felgyógyulva letelepedett Spalatóban, hol 1835-ben kiadta nagy művét »Dalmacia története« 3 kötetben olasz nyelven, mely Dalmácia történetét a legrégibb időktől a velencei uralom végéig tárgyalja. Tamás spalatói fődiákon (1200—1268.) hazája egyházi történetét adja (Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium); Lucius a délszlávok világi történetét irja meg egész a velencei hódításokig (De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex): Katalinics ezek munkáját kiegészíti és folytatja a velenceiek kivonulásáig Dalmáciából. A 3 kötethez utóbb egy negyediket csatolt, melyben Dalmácia történetét 1840-ig folytatja: ezen kötet emlékiratként is fontos. Műve a tudományos világban

nagy figyelmet keltett. 1847-ben olasz és horvát nyelven gazdászati munkákat is irt; horvát, olasz és latin költeményeket is irt. Meghalt 1847. febr. 27.

18. *A zengi káptalan statutuma 1380-ból.* Ark. II. 79—85. l. (Naredbe kaptola senjskoga od godine 1380.) A glagol betükkel irott eredeti elveszett, van egy latin betüvel irott horvát másolata a XV-ik és egy a XVI-ik századból. Az előbbi szabatosabb és bővebb, az utóbbi rövidebb. Érdekes nyelvészeti és történelmi szempontból. Védi a káptalan jogait a püspök ellen és megállapítja minden káptalanbeli tag munkakörét.

19. *A modrusi püspökség statutumai 1589-ből.* Ark. II. 86—89. l. (Naredbe biskupije Modruške od godine 1589.). Horvát nyelven, latin betükkel, három példányban van meg, de irása és nyelvi sajátságai eltérők. Az egyházi dolgokon kivül érdekes benne: a papoknak nem szabad kalapot hordani, hanem birétomot; nem szabad kereskedést üzniök, pénzt kamatra kölcsön adni, nem szabad asszonyt a házban tartaniok, kivéve anyát vagy nővért, stb.

20. *VIII. Orbán bullája, melyben ujra alapitja a XIII. Gergely által alapitott lorettoi illir intézetet.* A latin bullát *Ozsegovics Imre* zengi püspök közli. Ark. II. 90—97. l.

21. *Dudich András élete.* Ark. II. 98—127. l. (Život Andrie Dudića). Irta Kukuljevics J. A hires diploma és tudós 1533-ban született Budán, hol apja Jakab, mint II. Ulászló tanácsosa lakott. Az ősrégi Dudich de Orehovica család horvát eredetü, hol 1760-ig virágzott és nagy birtokai voltak a Zagorjében. Apja a törökök elleni harcban esett el; anyja a hires Sbardellati velencei családból való volt. Nagybátyja Sbardellati váci püspök, utóbb esztergomi érsek neveltette Dudich Andrást és ez hálából neve mellé felvette a Sbardellati nevet is. Veronában Reginaldo Polo kardinalis pártfogása és barátsága nagy előnyére volt, 1557-ben visszatért Magyarországba és I. Ferdinánd esztergomi kanonokká nevezte ki; 1558-ban elment Paduába tanulmányai folytatására, hol sok előkelő férfiuval, köztük Báthory Istvánnal, utóbb lengyel királylyal, megismerkedett. Hazatérőben meglátogatta Florenzben Medici Kozimót, kinek megbizásából Franciaországban járt Medicis Katalinnál és innét Német- és Csehországon keresztül 1561-ben hazatért, hol knini püspökké nevezték ki. Az ujból megnyilt tridenti zsinaton 1562-ben a magyar papságot képviselte Kolozsváry Szilveszter Jánossal. Korszerü reformokat sürgetett és midőn látta, hogy ezeket el nem érheti, erős szemrehányásokat tett a zsinatnak; hogy tőle szépszerivel szabaduljanak, ennek elnöke Moroni bibornok,

1563. jul. 20-án egy levéllel Ferdinánd királyhoz küldötte, melyben itthontartását kérték, — ez a királyt nagyon meglepte és kedves emberét azonnal csanádi, majd meg pécsi püspökké nevezte ki. Minthogy Pécs török kézen volt, Dudich Szigetvárott székelt s ennek ostromakor (1566.) minden vagyonát elvesztette. Ő ekkor nem volt Szigetvárott, hanem Lengyelországban járt diplomaciai kiküldetésben: Jagello Zsigmond Ágost király válni akart nejétől, Katalintól, II. Miksa nővérétől, ennek megakadályozása volt Dudich feladata. Itt a deli, szép és művelt fiatal püspök megszerette a királyné bájos udvarhölgyét és kész volt érte papi állását elhagyni. A lengyel király mindenáron válni akart nejétől és megigérte Komendoni kardinális, pápai követnek, hogy elfogadja és meghirdeti országában a tridenti zsinat határozatait, ha a pápa nejétől elválasztja és midőn látta, hogy ez vonakodik, 1567-ben országgyülést hivott össze, mely a válást kimondotta és Katalint királyi jogaitól megfosztotta. Ekkor Dudich azon megbizást kapta, hogy Katalint hazakisérje. A lengyel király is szerelmes volt Strass Reginában, de midőn értesült, hogy az Dudich titkos jegyese, lemondott róla. II. Miksa kinevezte lengyelországi követének és ezen állásban meghagyta akkor is, midőn Strass Reginát feleségül vette (1567.) Rómában Dudich képét máglyán elégettek; ő Krakóban lakott és Smigel uradalmát megvevén Dominus de Smigle nevet vett fel. Zsigmond Ágost az utolsó Jagello 1572. jun. 20-án váratlanul elhunyt és Dudics azon fáradozott, hogy a lengyel koronát II. Miksának megszerezze, — de hiába, mert Valois Henriket választották királyul azon feltétel mellett, hogy elveszi az elhunyt király nővérét, Annát. Valois Henrik elfoglalta a trónt, de négy hó mulva egy Anna tiszteletére rendezett mulatság alkalmával megszökött Lengyelországból (1573. jun. 18.). Az özvegységre jutott Dudich feleségül vette Zborovszky Erzsébetet (1573.) és noha ez az egész hatalmas család Miksa ellensége volt, ő ismét ennek lengyel királylyá való választatása mellett buzgólkodott, — de a lengyel rendek heves küzdelem után Báthory Istvánt választották királyul és Dudichot száműzték, ki családjával a szileziai Bjelica helységbe menekült és megvette Morvaországban Paskovia uradalmát, honnét 1579-ben Boroszlóba költözött, hol 1589. febr. 23-án meghalt. Kora minden nevezetes férfiával sürü levelezésben állott, az összes különböző árnyalatu protestánsok iparkodtak őt maguknak megnyerni, de mert épen oly türelmetlenek voltak, mint maga a pápaság, egy felekezet mellé sem állt, hanem kijelentette, hogy a hit mindenkinek

saját lelki-ügye, a kölcsönös vallási türelem volt legfőbb elve. Számos tudományos munkát irt latin nyelven.

22. *Klovius Julius Georgius horvát festő élete és munkái,* irta Kukuljevics. Ark. II. 129—168. l. Németül is megjelent Zágrábban 1868-ban: Leben des Julius Clovius.

23. *Ljubics S.: Ó-dalmáciai pénzisme.* Ark. II. 169—208. l. (Staro-dalmatinsko pjenezoslovje). Elősorolja mindazon irókat és munkáikat, kik a Dalmáciában talált feniciai, görög és római pénzekről értekeztek. Ismerteti a Lissában (Vis), Curzolában, Brazzában, Praetoriumban, Dimalban (Duvno) talált ősrégi pénzeket és érmeket.

24. *Ljubisa István: »II. Njegos Petrovics Péter« montenegrói vladika* és szláv iró, uralkodott 1832—1851. Midőn 1830-ban Petrovics Péter montenegrói vladika meghalt, az országban két évi interregnum volt, mely alatt egy Ivanovics nevü podgoricai származásu főtiszt, ki Oroszországban szolgált ragadta magához a hatalmat, noha arra semmi jogcime nem volt; a nagyravágyó és gazdag férfiu berendezkedett a trónon, az előkelőkből szenátust alakított, a hivatalnokoknak fizetést rendelt, irodát rendezett be, testőrséget szervezett, szóval egy kis modern formát hozott be az eddig egészen patriarchalis országba. 1832-ben hazajött Oroszországból az elhunyt vladika unokaöccse, Rado és mint II. Njegos Petrovics Péter elűzte Ivánovicsot és elfoglalta a trónt. Ivánovics visszatért Oroszországba. Az új vladika, ki maga is iró volt, iskolák alapításával népét vad hajdukból vitéz néppé nevelte, országa határait foglalásakkal kiterjesztette (Kuće, Piper, Brdo, Grahovo, Drobnjak); Oroszországból évi 10,000 arany segélyt szerzett; Ausztriának 34,000 forintért eladta a roskatag Sztanjevics és Podmaine zárdákat. 1846-ban nagy éhinség volt országában, ezt a török szultán ki akarta aknázni és a skutari basa által Plamenac Márk montenegrói vajdát és másokat fellázított II. Njegos ellen; ez Djurisics toronynál legyőzte a törökkel szövetkezett lázadókat és így megmentette hona szabadságát. E diadalát a »djurisicsi torony« cimü költeményében énekelte meg. Költői művei a népiesség mintaképei: »Pustinjak« dalgyüjtemény; Gorski Vienac (Hegyi koszoru), Lažni cár (A hazug cár) jeles drámák a délszláv történelemből. Lelkesedett a délszlávok egyesítéseért. (L. fenti levelét Horv. tört. repert. 21. l.) Meghalt 1851. okt. 19.

25. *A délszláv történetre nézve többé-kevésbbé fontos kéziratok a velencei levéltárakban* (köztük több magyar királytól is) és a laibachi gimnaziumi könyvtárban (Arkiv II. 212—220. l.) A »Librorum pactorum« okmányai részben latin, részben olasz nyelvü kivonatokban közöltetnek.

26. *A délszláv történelemre nézve többé-kevésbbé fontos könyvek jegyzéke.* Közli Kukuljevics. J. (Ark. II. 220—225. l.) német, olasz, francia művek. A szláv nyelvüek közt fontosabbak: *Sztojacskovics S.:* Vázlatok a magyarországi szerbek életéből (Čerte života naroda srbskog u Ugarskoj.) Bécs, 1849.; *Medakovics Milorád:* Montenegro története (Povjestnica Crnegore.) Zimony, 1850.; *Zuban Glisa:* A szerbek harca a magyarokkal (Borba serba s magjarima.) Belgrád, 1850. Összesen 71 művet sorol fel.

27. *Istriai határjárás 1325-ben.* Ark. II. 227—275. l. (Razvod istrianski iz god. 1325.) Közli *Sztarcsevics Antal.* Az okirat glagol betükkel horvát nyelven van irva és nyelvészeti és történelmi szempontból egyaránt érdekes: a közlő latin betükkel átirva és 204 többnyire nyelvészeti jegyzettel kisérve adja vissza a szöveget; a végén a Gaj Lajos gyüjteményében levő eredeti kézirat hasonmása van.

28. *Veglia sziget statutuma.* Árk. II. 277—308. l. (Statut otoka Krka.) Közli Kukuljevics. J. Ezen statutum horvát nyelven glagol betükkel van irva, melynek hasonmását is adja és tartalmazza az 1338—1499. között érvényben volt törvényeket s így azokat is, melyek Frangepán János idejében 1470-ben érvényben voltak Veglián. A kézirat eredetije a vegliai szigeten levő Vrbnikben van; több kéznek irása és nemcsak nyelvészeti, hanem jogi szempontból is érdekes. A büntetések sokkal szigorubbak mint a vinodoli törvénykönyvben is a vizsgálat és büntetés eszközei közt nagy szerepet játszik a tortura; a méregkeverő asszonyt (férfiről ilyet fel nem tesz) tüzhalálra; a gyujtogatót halálra itéli; a tettenért betörőt szabad agyonütni; a ki erőszakot követ el, felakasztandó. Érdekes, hogy 1443-ból van egy törvény, mely az erdőpusztítást szigoruan bünteti.

29. *Mozcsenica és Kozlacsa határjárása 1395-ből.* Ark. II. 308—310. l. (Razvod medjah od Moščenicah i Kožlaka od godine 1395.) Közli Kukuljevics J. A glagol betükkel horvát nyelven irott okmány a budapesti levéltárban van, itt hasonmása is közöltetik.

30. *Buccari, Grobnik és Tersatto határainak megállapítása 1455-ből.* Ark. II. 311. 312. l. (List od konfini med Bakrani, Grobničani i Tersaćani). Horvát okirat, hátulsó tiszta lapján van egy sajátkezü feljegyzése Frangepán Katalinnak 1647. szept. 3-áról: ebben horvát nyelven engedélyt ad Bencsics Orsolának a letelepedésre.

31. *A Zrinyiek és Frangepánok primorjei (tengermelléki) birtokai határainak megállapitása.* (1657. jun. 4.) Latin okirat. Ark. II. 313—316. l.

32. *Horvát per és itélet 1613-ból.* Ark. II. 317. 319. l. (Hrvatska parba i osuda od god. 1613.) A per birtokper és az ozaljvári uriszék előtt folyt; az okirat eredetije a Kukuljevics gyüjteményben Zágrábban van.

33. *Vizsgálat Demeter Jácint meghalt zengi püspök lelkének állitólagos hazajárása tárgyában.* Ark. II. 320—324. l. (Razvidjenje vrhu ukazanja duše pokojnoga biskupa senjskoga Jačinta Dimitra, godine 1699.). A horvát okirat leirja az ezen tárgyban 1699. máj. 15-én Buccariban két kanonok által vezetett vizsgálatot. Pavlacsics Agata, a püspöki palota kulcsárnője eskü alatt vallja, hogy a püspök lelke a nagyhéten hazajár, ajtóját kirántja, úgy, hogy a zár is eltörik, bűnösnek mondja magát, a templom kijavítását sürgeti és kéri, hogy érte miséket mondjanak, megnevezi a papokat is, kik mondják; a kezében levő kereszttel homlokára keresztet vetett, melynek fekete nyomát nem tudja lemosni. A háznagy elrendelte, hogy a mellette levő szobában minden este egy-két drabant aludjék, de ezek későn ébredtek s midőn kiáltásai felébresztették, ijedtökben az ajtót sem találták. Vele hált egy tizenkét éves leányka, ez úgy megijedt, hogy rögtön hazaszaladt. A kihallgatott drabant hasonlóan vall és azt mondja, hogy a megjelent ember András paphoz hasonlított. A vizsgálati irat megerősíti a vallomásokat, de az esetről semmi véleményt nem mond. Az eredeti irat Kuk. gyüjteményben Zágrábban van.

34. *Carrara János:* »Dalmazia descritta« cimü művének ismeretetése, mely szól a régi dalmát várakról, régiségekről, templomokról, festményekről, népszokásokról, népdalokról stb. Ark. II. 325—338. l.

35. *Pavics Antal: Pozsēgamegyére vonatkozó adatok,* válasz a társulat kérdéseire. Ark. 339—343. l. (Odgovor na pitanja stavljena po družtvu stb.) Római korból származó romok vannak Ratelovci és Trestanovci falvaknál, a régi Iniceum, Rhaetinum, Basiana helyén. Templomromok vannak: Pleternica, Viskovác, Bucsje, Dragovics, Bacsindol és Opatovina helységekben. Kolostorok romjai: Poljanska, Biela stiena, Biela, Helena de Podborje, Margaretha de Biela, Anna de Dobrakuća, Kamengrad és Budin. Várromok a megye területén: Pozsega vár, Viskovac, Velika, Sztrazsan, Vrhovec, Maglai, Dolac, Drezsnik, Kaptol, Cernik, Pakrac, Orljavac, Kamengrad, Gradiste, Csaklovac, Klissza, Szirecs, Dobrakuća, Sztupcsanica, Petrovina, Troeglava, Kastel és Szárics. A megye határai régi időben Predától Kraljeva Velikáig a Száva és Ilova között nyultak el és így Oriovac, Malino, Zápolye és Petrovoszelo is ide tartozott: Zápolya nemzetsége és a vele anyai

ágon rokon Petrovics Péter e két utóbbi helyről származott. Malinóban 1832-ben parasztok egy vastag arany drótból font koronát találtak, melyet széttépve, maguk közt elosztottak. Daruvárott a fürdőben van egy régi kő ezen felirattal: Divo Commodo respublica Jassoru (az M betü hiányzik). E kőrül említést tesz Csaplovich, Piller és Mitterpacher. A sz. Helena apátság romjai közt találtak egy sirkövet, felirata: Hic jacet sepultus egregius magister filius Joannis Codary de Decse, mortuus 1462. A Garai, Garics, Garevics hires család birtokai ezen megyében voltak; emlékét hirdetik Garics vár romjai, a Garics hegy és a Garevice hegycsoport.

36. *Sztojanovics Miját:* Délszláv népszokások. Ark. II. 344—403. l. (Odgovor na pitanja, stb.)

37. *Okrugics Illés:* Felelet a társulat kérdéseire, *Szerémségi régiségek.* Ark. II. 407—410. l. (Odgovor na pitanja, stb.) Syrmium római provinciának fővárosa Mitrovica volt. Ez rendkivül gazdag római régiségekben. Ezek gyüjtését e század negyvenes éveiben Matizovics-Rozsonszky János diakovári püspök, volt mitrovicai plébános kezdette. Sok itt a római urna, edény, fegyver, számos szobor, kivált Bacchus tiszteletére emlékeztető oroszlánszobor. A Bacchus kultusz elterjedését a Probus által itt meghonosított szőlőtermelés magyarázza meg.

38. *Pávics Antal: Pozsegamegye rövid leirása.* Ark. II. 423—438. l. (Kratki opis županije požeške). A *Krudia* vár őrszem volt a törökök ellen és itt sok nevezetes harcot vivtak. Az iloki után Szlavonia legfontosabb vára volt, meglevő romjai valóban nagyszerüek. E vár a gazdag Ujlakyak birtoka volt, kiknek hatalmuk tetőpontján a XV-ik század elején 72 váruk volt Szlavoniában, Boszniában és Magyarországban. *Orahovica* ura 1503-ban Móré László volt, ki Magyarországból sok erőszakossága miatt kiüldöztetvén, ide menekült. A vár 1542-ben török kézre került. A vár belső udvarán egy ősrégi diófa állott, törzsét Pávics még 1852-ben látta, a vár ettől (orah = dió) vette Orahovica nevét, melyet a magyar krónikások tévesen Rahociának irnak. *Pozsega* vára, a régi római Inicerum nevü vár helyén épült. Pozsega néven már Anonymus nevezi, mondván, hogy azt Botond vezér birta, ki Veroca patak mellett van eltemetve. Vinkovics Benko szerint sz. István korában Kupa vezér tulajdona volt. A vár négyszögben épült 20 öl hosszú és 12 öl széles volt, nyugati oldalán három emeletes toronynyal; a belső rész szobái 1807-ben még részben megvoltak. 1209-ben II. Endre Berchtold kalocsai érseknek, Szlavonia bánjának adományozta azon föltétel alatt, hogy a bogumil eretnekeket

kiirtsa. 1263-ban IV. Béla felesége, Mária birta. 1386. jul. 25-én Horvát János itt zárta el rövid időre Erzsébet és Mária királynőket; 1387-ben Garai Miklós itt ostromolta a lázadó Horvát János macsói bánt, ki ide menekült; 1398-ban Zsigmond innét irt Maróti János macsói bánnak, hogy üldözze a törökkel szövetkezett Hervoját. 1414-ben a vár Hervojáé volt, de elfoglalták tőle és lerombolták. Uj birtokosa, Ujlaky Lőrinc, ujra felépítette. 1491-ben Hédervàry Miklósé; 1500-ban Hédervàry Ferenc elzálogosította Rozgonyi Istvánnak. Ezen évben Korvin János itt megverte a pusztító törököket. 1514-ben Hédervàry Ferenc eladta a várat és a pozsegai uradalmat Cernikkel és Pakráccal együtt Dessevffy Ferencnek, mit II. Ulászló helybenhagyott. 1526-ban Martius Péter főispán birta, kí vitéz magyar és Garai Lőrinc veje volt, kitől Szlavoniában nagy birtokokat kapott. 1529-ben a várat I. Ferdinándtól Móré László kapta.

39. *Brankovics György szerb krónikája.* Ark. III. 3—30. l. Ennek szerb kéziratát Pejácsevics Ferencz báró egy Jaksics nevü kapitánytól kapta 1750-ben és annak kivonatát latinra fordította, e latin kéziratból három másolat maradt, melyek alapján azt Kukuljevics itt közli. A szerb eredeti kézirat lappang. Ez 1600—1618 közt iródott és előadása az 1483-ik évig szóról-szóra megegyező az 1503-ban irt karlócai krónikával. Á régibb szerb dolgokban az évszámok tekintetében csak óvatosan használható, a XII. századtól fogva sok érdekes és új dolgot tartalmaz. Az események leirását a 863-ik évtől 1618-ig közli. Pejácsevics latin fordítása csak kivonat, ő csak azokat közli, melyeket ránk nézve érdekeseknek tart. (Ex manuscripto servico-historico excerpta, quae in rem nostram). Az 1618-ik évnél így végzi: »Reliqua ad hunc annum sunt turcica, quae ad nos nihil.«

40. *Kukuljevics: Medvevár története.* Ark. III. 31—132. l. (Dogadjaji Medvedgrada). Fülöp zágrábi nagyprépost, ki IV. Béla oldalán hiven hadakozott a tatárok ellen, 1248-ban zágrábi püspök lett és a királytól engedélyt kapott, hogy a Zágráb közvetlen közelében levő Medvednica hegyen várat építsen, hogy veszély idején kincseivel oda menekülhessen. A várat Benko kanonok, hires épitész 1249-ben kezdte építeni A püspöki hatalomra féltékeny zágrábi polgárság és némely horvát főurak az építést megakasztották, miért is a püspök kérelmére Ince pápa 1251-ben megerősítette IV. Béla e várra vonatkozó donációját. Az óriási méretü vár 1254-ben elkészült. Midőn Fülöp esztergomi érsekké lett 1262-ben IV. Béla e várat magának tartotta meg és kapitánynyá Subics István bánt nevezte ki. IV. László 1273-ban visszaadta

a várat Timoteus zágrábi püspöknek, de ez tényleg csak 1275-ben vette át, közben a bánok kapitánysága alatt maradt, mert Ottokár Stájerországon keresztül egész Zágrábig előnyomult. 1290-ben I. Iván püspök a várat Garics és Csulineccel 30 arany márkáért eladta Gardin komesnek, Martel Károly hivének, kitől 1299-ben Mihály a harcias zágrábi püspök, III. Endre hive visszavivta, hanem a királytól nem ő, hanem a velencei Toresti Miklós kapta donációba. Az anjou és magyar párt közt véres harcok dultak Zágrábban. Toresti Miklós fivérei Janin és Márk, Medvevár urai e harcban mint magyar pártiak élénk részt vettek. Janint megölték és Márk a várat a Babonics családnak eladta, kiknek birtokában 1323-ig maradt, mikor is a felségsértéssel vádolt Babonics Ivánt jószágvesztésre itélték. Kazotics Ágoston zágrábi püspök kényszeríteni akarta Toresti Márk kanonokot még a pápa utján is, hogy neki adja el a várat, de ez gyanítván, hogy fivérét anjou-párti kanonokok verették agyon, erről hallani sem akart s midőn ezért méltóságától megfosztották, Velencébe költözött. 1323 után a vár királyi birtok lett, kapitányai a horvát bánok. Prodanics Miklós bán nyilt harcban állt László zágrábi püspökkel, ki a várat visszakövetelte és a bán birtokairól tizedet akart. A hatalmas bán ezért annyira sanyargatta a püspök jobbágyait és erős várából pusztította birtokait, hogy ezt a várat a káptalan titkos irataiban csak »átkozott vár«-nak nevezték. A béke csak Lajos király személyes közbenlépésére 1340-ben állt helyre. A bán halála után fiai István és Ákos folytatták a harcot a püspök ellen, mig 1345-ben a király parancsára Miklós bán kiűzte a várból a Prodanicsokat és kapitányává Sztareski Pált tette. A vár ura ekkor István herceg, Lajos legifjabb öccse lett, ki után az özvegyére Margitra és fiára Jánosra szállt. Ennek 1363-ban történt halála után Sztareskit a kapitányságban felváltotta Vinkus Miklós mester, zágrábi főispán. Zsigmond király 1398-ban nagy összeg pénzért egyéb birtokokkal Medvevárat is Albeni Eberhárd zágrábi püspök unokaöccseinek adományozta. Ezen adományozás ellen 1399-ben a zágrábi káptalan tiltakozott, de eredménytelenül, mert az Albeni család rokona volt a hatalmas Cilleyeknek. A vár az Albeni családról 1436-ban Cilley Ulrik birtokába került, ki ekkor Horvátország nagy részét birtokába kerítette. Itt Cilley Borbála királynő fivérével Frigyessel és unokaöccsével Ulrikkal zajos mulatságokat rendezett. Német várkapitányaik, különösen Stamm Vilmos, kimondhatatlanul zsarolták és pusztították a vidéket és a nép átkozta a »német« uralmat. Thallóczy Máté bán minden módon igyekezett a rendet helyreállitani,

de ez a hatalmas Cilleyekkel szemben nem sikerült. Ulrik halála után birtokait özvegye Brankovics Katalin örökölte, várait Frigyes császár egymásután elfoglalta, azért az özvegy szolgálatába fogadta Vitovec Jánost, a hires cseh vitézt, ki is több várát visszafoglalta, de utóbb Frigyeshez pártolt, ki báróvá, Krapina és egész Zagoria urává tette. A szorongatott özvegy Mátyás királytól támogatást nem várhatván, 1451-ben 62,000 arany forintért horvát birtokait Vitovecnek eladta és Varasdról elköltözött előbb krajnai birtokaira, utóbb Raguzába, majd Apuliába, végre nővéréhez, Mára török szultánához Macedonia Jezsevo várába, hol meg is halt. Vitovec Medvevárat és Rakovácot sógorának Veyspriach Zsigmondnak adta át, azonban Mátyás király Cilleyné birtokainak eladásába nem nyugodott bele és az ellene pártoskodó Vitovec családot birtokaitól megfosztotta. Medvevár, Lukavec és Rakovec várakat Mátyás 12,000 arány forintért elzálogosította Thuz Ozvald zágrábi püspöknek és fivérének Thuz János bánnak. Ez a zsidó eredetü család (öregapjuk még zsidó volt) rendkivüli kapzsiságból sok erőszakosságot követett el és Mátyás 1481-ben visszavette tőlök a várakat és igérte, hogy a rájuk felvett kölcsönt öt év alatt visszafizeti. A kapzsi és erőszakos Thuz János bán ellen a horvát országgyülés egyhangulag panaszt emelt, mire az megijedvén, 60,000 arany forintot vett magához és Velencébe szökött. Családjából csak leánya Zsófia, Henning Andrásné maradt Horvátországban. Mátyás idejében Medvevár kapitányai: Battyányi Boldizsár, Bocskay Péter, Magyar Balázs, Pogány Imre, Lábatlani Farkas András. Mátyás halála után a vár egyéb horvát birtokokkal Korvin János kezére került, kit annak birtokáért Thuz Zsófia pörrel támadott meg, sőt Thuz Alfonz nagyprépost a három várat 1499-ban 40,000 aranyért II. Ulászlónak el is adta, — de az mégis Korvin János kezében maradt, ki kapitányává Pethő Lászlót nevezte ki és Korvin János mint Medvevár ura nagy jóltevője volt a közelben levő remetei zárdának, templomát restaurálta, szép tornyot is épitett mellé, melyen még pár évtized előtt a Korvin cimer látható volt, a zárdát és templomot is kőfallal vette körül. Halála után özvegye Frangepán Beatrix és kiskoru gyermekei Kristóf és Erzsébet örökölték birtokait, Medvevárat is. Kapitányai ekkor: Beriszló István, Dudich András és Alapi Gáspár voltak. A kis Korvin Kristóf halála után anyja sok drága ruhát és kincset érő arany és ezüst tárgyakat ajándékozott a remetei zárdának. Az özvegy 1508-ban férjhez ment Brandenburgi György őrgrófhoz, ki 1524-ben Medvevárat, Lukavec és Rakoveccel együtt 20,000 forintért

eladta Mária királynénak, kitől 1524-ben Medvevárat vétel utján megszerezte a Gusics nemzetségből való Karlovics Iván gróf s mert nem volt elég pénze, 4000 forintot kölcsönvett nővére férjétől, Zrinyi Miklóstól, kinek ezért az uradalom jövedelmeinek felét átengedte. Ezek még 1509-ben egyességet kötöttek, hogy kettőjök vagyonát az örökölje, kinek közöttök fiutóda lesz. Ez egyességben természetesen a későbben szerzett Medvevár neve nem fordult elő. Mikor 1534-ben Karlovics meghalt, Zrinyi Miklós birtokba vette a hagyatékot, — de a kir. fiskus ez ellen, Medvevárat illetőleg, tiltakozott és Ferdinánd azt hivének, Pekry Lajos generálisnak 10,000 arany forintért átengedte és felhatalmazta, hogyha kell, azt fegyverrel vegye el a Zrinyi családtól. Az özvegységre jutott Zrinyi-Karlovics Ilona azonban az átadást megtagadta, mire Ferdinánd az özvegyet birtokban hagyta, sőt arra 1541-ben neki és János és Miklós fiainak uj donacionális levelet is adott. Ekkor heves harc keletkezett a várért a Zrinyiék és Erdődy Simon zágrábi püspök között, mely tetőpontját 1540-ben érte el, midőn a püspöki vár kapitánya, Kerhen György, a püspök sok kincsével e várba menekült a Zrinyiekhez, kik hálából Medvevár kapitányává tették. Zrinyi János hadat vezetett a püspök ellen, de Vinodol mellett elesett, mire Zrinyi Miklós még nagyobb elkeseredéssel folytatta a harcot, úgy hogy Ferdinánd egy öttagu vizsgáló bizottságot küldött ki az ügy megvizsgálására; különösen Kerhen kegyetlenkedett a zágrábiak ellen, fosztogatta, börtönbe zárta, — de a biróság előtt eskü alatt mindent letagadott, mire ártatlannak nyilvánították. Zrinyi Miklós 1544-ben egyességet kötött Frangepán Istvánnal, sógorával, hogy kettőjök vagyonát az örökölje, kinek közöttök fiutóda lesz; e réven a Zrinyiek 1574-ben az óriási Frangepán birtokokhoz jutottak. Időközben egy európai hirü szédelgő tette pörössé Medvevárat. Szkalics Pál, zágrábi polgári család ivadéka, kit mint árvát Heresinec Péter zágrábi kanonok nevelt és mint tehetséges ifjut Ferdinánd kegyeibe ajánlott, mint udvari káplán a király kedvence lett, mit az arra használt fel, hogy hamis okmányok alapján neki, mint a likai grófok, a Zrinyiek és Frangepánok utódának donacionalis levelet adott. Ez alapon pörösködött Medvevár, Sztubica, Szomszédvár (Szuszedgrád), Krapina, Varasdin stb. birtokáért és a világot elárasztotta hamis genealogiájával: az eset rendkivüli feltünést kellett az udvarnál és Németországban, Horvátországban azonban jól ismerték Skaliger (Skalics) eredetét és hangosan tiltakoztak a szemtelen csalás ellen, úgy hogy a csaló menekülni volt kénytelen, — azonban Albert brandenburgi őrgróf úgy meg-

szerette, hogy ministerévé tette, Tragheim várát és Kreutzburgot neki adományozta, de szélhámoskodásai kiderülvén, innét is elmenekült és mint kanonok Münsterben meghalt. A pört Medvevárért 1566-ig vitte és még Miksa királyt is meg tudta magának nyerni. A vár utóbb pör utján a Zrinyiekről a Gregorianec családra szállt, mert Gregorianec István felesége, Mártha, Thuz Zsófia leánya volt; ettől pör útján 1610-ben ujra a Zrinyiek birtokába jutott. Zrinyi Miklós 1619-ben a várat Mikulics Tamásnak 2000 forintért elzálogosította és a vár 1657-ig e család birtokában maradt, mikor is Mikulics Sándor báró ocsmány tettei miatt jószágvesztésre itéltetett és Medvevár harmadszor is a Zrinyieké lett. Mikulics hallatlan erkölcstelenségei miatt Törökországba menekült; Medvevárat annyira elhanyagolta, hogy azt Zr. Péter várromnak mondja. Ennek kivégeztetése után a királyi kamaraáé lett. Az értekezés végén 37 latin és két német okmány (egy Cilley Frigyestől, egy Cilley-Brankovics Katalintól) és a várromok rajza van. Az okmányok eredetije a zágrábi országos levéltárban van.

41. *Petrovics Száva montenegrói vladika és Radonics Iván kormányzó szerb levelei a raguzai köztársasághoz,* 1767—1776. Ark. III. 133—138. l. (Dopisi crnogorskog vladike Save Petrovića i gubernatora crnogorskog Ivana Radnića dubrovačkoj vladi.) Az első levél értéktelen; a másodikban 1772-ben januárban válaszol a vladika a raguzai köztársaságnak, mely őt kérte, hogy szorongatott helyzetében szerezze meg neki az orosz protekcióját. A vladika szivből sajnálja, hogy oly szorongatott helyzetbe jutottak és kijelenti, hogy ő és egész népe bármikor kész annak a nagy uralkodónak az ő érdekökben irni és nagyobb hitelesség kedveért egy papját fogja a raguzai követséggel együtt Szent Pétervárra küldeni. Elmondja, hogy a szegény montenegrói nép vérével 1701-ben nagy szolgálatot tett annak a felséges udvarnak, amit nagy Péter cár okmányaiban is tanusított, melyekben igéri, hogy soha ezt a montenegrói népet az orosz cári család hű szolgálataikért nem fogja elhagyni és ezt az okmányt azóta minden imperator és a most dicsőségesen uralkodó Katalin cárnő is megerősítette. Ebből megitélhetik, hogy az ő kormányának ajánló irata foganatos lenne-e. A világ kereke forog, de ő Raguzának örökre minden jót kiván és óhajtja, hogy egymásnak hasznára lehessenek a szükségben. Tudjuk, hogy Csernojevics Iván fejedelem óta mily harcai voltak ennek a szegény montenegrói népnek; ő is egész uralkodása óta kereste a békét a törökkel, Velenczével és Raguzával, mert hisz sem várai, sem rendes hadserege

nincs s minden rosszra hajlandó nép közt él, sok küzdelme volt nemcsak külső, hanem belső ellenségeivel is 1767 óta, de Isten megalázta ellenségeit és felmagasztalta őt. Tudják, hogy minden szerb ország és dicsőség elbukott, és csak egy virága van még a világon, ez az ő országa, mely Raguzának támogatásával dicsekszik és ezt kéri továbbra is, mert ő és népe az utolsó csepp vérig készek Raguzát támogatni és ezt utódainak is meg fogja hagyni.

42. *Zeng város statutuma 1388-ból.* Arkiv III. 140—170. l. (Statut grada Senja od godine 1388). A statutum latin szövege olvasható a 155. és következő lapokon. Az egész 22 pergament lapra van irva németes alaku gót betükkel. Az első lap aljában ugyane betükkel, de más kéz irásával ez áll: Statutum Segne. A szöveg egyes pontjai »item« szóval kezdődnek és az egész 168 paragrafusból áll, de a számozás szembetünőleg későbbi korból való. A rubrumon későbbi korból származó latin betüs jegyzetek vannak, melyek az egyes fejezetek tartalmát jelzik. A latin kézirat végén még négy pergament lap van, melyeken horvát nyelven Rafaelics Iván kancellár 1608-ban közli a törvényszék előtt akkor használatos eskümintákat, külön a római katholikusok és görögkeletiek (vlasi) számára. Érdekes, hogy ezen statutum nem említi az akkor uralkodó magyar királyt, hanem csak a Frangepánokat, kik Zeng urai voltak 1470-ig, mikor Mátyás király Zeng ügyeinek intézését közvetlenül saját hatásköre alá rendelte. A Frangepánok jurisdictióját Zeng felett szabályozza IV. Béla egy 1260-ban kelt okirata, melynek egy ujabb megerősítése 1322-ből fenmaradt Róbert Károly aláirásával és kettős zöld-vörös selymen függő pecsétjével. Ez eredetiben megvan a horv. orsz. levéltárban az 1646. számu csomagban; Lucius hibásan közli; az Ark. III. 169-ik lapja helyesen.

43. *Görz és Gradiska. Irta Kociancsics Iván szloven nyelven.* Ark. III. 173—222. l. A rómaiak már 179-ben Kr. e. birták a Szocsa (Sontius) mindkét partját s ottani kolonistái »Ambisontii« néven ismeretesek. Augusztus idejében a barbárok ellen itt sok várat emeltek. *Aquileja*, német okmányokban Aglej, szlávokban Oglej, Róma legrégibb koloniája e vidéken. Theodosius itt végezte ki Maximianust, kit 388-ban Sziszeknél (Siscia) legyőzött. Attila 452-ben foglalta el. 558—698-ig Aquileja az áriánizmus főfészke volt, mert patriarchái áriánusok voltak. *Gradiska* nevével először 1175-ben találkozunk III. Sándor pápa bullájában, melyben ezt az aquilejai patriarcha fenhatósága alá helyezi. Lakósai szlovenek voltak, mit a város neve (Gradicska=váracska) is bizonyít. A görzi grófok fenhatósága alatt állott; a török világban 1473-ban

a velenceiek hatalmába került rövid időre. A görzi grófok kihalása után 1511-ben Ausztriáé lett. III. Ferdinánd 1647-ben az Eggenberg grófoknak adományozta. Ezek kihalása után a Habsburgház vette fel cimerébe. *Görz,* horvátul Gorizia, Gorica. III. Ottó 1001-ben említi: »villa, quae slavica lingua vocatur Gorizia«; 1248 óta a Meráni grófok birták, Meráni Gertrud II. Endre neje, Erzsébet pedig I. Alberté. Meráni VI. Meinhard Subics Pál bán leányát birta feleségül 1300-ban; szövetségese volt Babonics Ivánnak 1316-ban és leányát, Annát, Frangepán János (1352—1385) birta feleségül. Az utolsó görzi gróf Leonard, Ulaky Miklós boszniai király leányát vette el 1475-ben. Ennek halála után a Habsburgok jogara alá jutott 1508-ban. Velence 1509-ben elfoglalta, de Frangepán Kristóf kiüzte őket. Két órányira Goricától van egy hely, melynek neve Vogerska, (magyar), de nevét e vidéken mégis Hunnenbachnak mondják. Emléke ez Attila e vidéken való hadjáratának és bizonyítéka, hogy a magyarokat a nép a hunnokkal egy népnek tartotta.

44. *Kukuljevics jelentése velencei és bécsi utazásáról.* Ark. III. 334—338. l. (Izvešće Kukuljevića o svom putovanju u Mlietke i Beč godine 1853). A velencei »Dei frari« levéltárban találta Kresimir egy oklevelét 1059-ből; hét okmányt 1116—1166-ból, köztük egy G. püspök (Gregor nini vagy György zárai püspök) meg nem nevezett fiától Kálmán király korában, mely elmondja, hogy jutott Horvátország magyar jogar alá és elmondja Kálmán koronázó esküjét; számos szerb okmányt a XIV-ik századból és Zrinyi Péter két levelét 1641-ből, melyben a doget és a tanácsot lakodalmára meghivja. — A sz. Márk könytárban Zavorics Dominik kéziratát a XVI-ik századból: De rebus Dalmaticis libri octo. Ez forráskép említ több eddig ismeretlen történelmi művet, így egy spalatói krónikát, Spalatói Boldizsár, Salonai Mihály és Marius Máté Commentaria Illyrica című művét. Spalatói Boldizsár művét Alandi Márk olaszra fordította »Delle coza della nazione illyrica.« Barbeto János 1480-ban irt művét »Historia Dalmatiae« is idézi és noha e művet Engel is említi (175-ik lapon), a mű maig is lappang. — A »Della Salute« levéltárban Kresimir egy okmányának másolatát találta 1071-ből és egy ciril kéziratot a XVIII-ik századból, latin fordításával együtt, címe: Annalium eccelesiasticorum synopsis chronologica. — A laibachi lyceum könyvtárában igen gazdag glagol könyvgyűjteményt talált. — A bécsi titkos levéltárban sok horvát és szerb okmányon kivül Kastriota Skanderbég egy ciril és Amurat szultán egy ciril betüs okmányát 1485-ból és Zrinyi Péter forditásának: »Syrena mora adrian-

skoga« (az adriai tenger szyrenája) egy eredeti kéziratát találta, mely a Zrinyiász első 8 éneket tartalmazza és sokban különbözik a nyomtatásban megjelent példánytól. Azonkivül megtalálta itt Zágráb, Varasd, Kapronca, Krapina-Teplic, Csáktornya és Klenovnik rajzait 1636-ból. Főképen a XV-ik század előtti dolgokat kutatta.

45. *Decsánszki István szerb király élete.* Ark. IV. 1—30. l. (Život Stefana Dečanskoga, kralja srbskoga). Kukuljevics bevezetésével. Irója Gligorije iguman (házfőnök) a decsánszki zárdában, született Bulgáriában, szerzetes volt Athos hegyén, zárdafőnök a decsáni zárdában, 1414-ben Lithvánia metropolitája Kievben, Vitold litván fejedelem barátja, a görög egyházat a rómaival egyesíteni iparkodott és e tárgyban járt Rómában és Konstantinápolyban, de eredmény nélkül; a déli oroszok nagyrabecsülték, az északíak mint árulot átkozták. Meghalt Kievben 1419-ben. Sok munkát irt. E történelmi életrajz több kéziratban maradt fenn; értékes a ryli zárdában levő s 1479-ből származó másolat. Nyomtatásban először itt az Arkivumban jelent meg; történelmi szempontból fontos forrásmű.

46. *Rövid horvát krónikák.* Ark. IV. 30—65. (Kratki Ljetopisi hrvatski.) *Klimentovics Simon* fráter horvát évkönyve 1508-ból. (Ark. IV. 30—36. l.) Irója franciskánus szerzetes, élt 1498—1501-ig az arbei, 1512-ig a zaglavi, 1513-ig a Zára melletti zárdában. Kézirata glagol betüs, őrzik a zárai kolostorban, 470 oldalra terjed, történelmi feljegyzéseken kivül egyházi dolgokat tartalmaz. Évkönyvét a világ teremtésétől kezdi és az 1508-ik évvel végzi. Érdekes 1351-től. »1415-ben megverték a törökök az ugrokat (magyarokat) Boszniában. 1474. okt. 8-án ment Mátyás király felesége Apuliából Zárába. 1479-ben elfoglalta a török Skutarit, Velence átengedte nekik, hogy békét köthessen velök. 1479. ápr. 11-én elfoglalták Zárát. 1480. junius 28-án átmentek a törökök Apuliába és elfoglalták Otrantot. 1489. május 29-én jött Zárába Cornaro Katalin cyprusi királyné. 1490. ápr. 7-én meghalt Mátyás, a magyarok jó királya. 1493-ban meghalt Károly korbaviai gróf (knéz). 1494-ben nagy és csodálatos vihar jött Itália felől april 22-én és Dalmáciában és azontul szörnyü károkat okozott. 1468-ban (?) betörtek a törökök először Horvátországba és nagy pusztítást vittek véghez. 1473-ban betörtek a törökök karácsonykor Horvátországba, 15 napig maradtak ott és nagy károkat okoztak. 1499. jun. 20-án Skendjar basa betört Horvátországba és elvitt 7000 embert és 1700 marhát. Megölték dom Jakabot Veglián. 1480-ban János vegliai grófot ostromolta Maer Blázs (Magyar Balázs) és

kevés becsülettel távozott a szigetről. Velence elfoglalta Vegliát és elfogta János grófot (Frangepán). János valahol a hegyek közt éhen elveszett, a tetük megették, mert rossz ur volt. Az Isten megverte és elvette uraságát, azért az igazságtalanságért, amit Omis ellen elkövetett. 1508-ban a frank király és sokan harcoltak Velence ellen. Fiume is leégett és egész Istriát elpusztították.« — *Glavics Simon* (Ark. IV. 36. l.) horvát annalista két évkönyvet irt horvát nyelven glagol betükkel 1520—1549 közt. Az iró sebenicói születésü ferencrendi szerzetes, élt a Zára melletti galeváci és utóbb a Zára városban levő rendházban. Mind a két kézirat Kukuljevics gyüjteményéből a zágrábi délszláv akadémia birtokába került, tartalmukat az Arkiv IV. 36—41. lapon közli. Az első évkönyv bevezetésében irja, hogy 1529-ben irta, mikor oly nagy éhség volt, hogy éhségtől ezerszámra meghaltak az emberek, döghalál is volt és Velencének nagy háboruja. A mű első része 1508-ig Klimentovics évkönyvének szószerinti másolata; folytatása: »1472-ben a spalatóiak megölték Bar Pál bánt. 1524-ben a vihar Zára falát három helyen ledöntötte. 1526-ban a török ápril 23-án 600,000 emberrel Magyarországba tört, a király is elesett és sok magyar ur, elpusztította az országot és elfoglalta Budint (Budát) és sok ezer lelket elhurcolt és úgy ment haza. 1527-ben Poszedárszky György átadta a töröknek Obrovácot (ujabb irással). E hóban Fábián napja körül három napi csodálatos hideg volt, a fák mind kifagytak, a bor a hordóban és a misekehelyben megfagyott.« — A második évkönyv egészen Glavics munkája, kezdődik a világ teremtésével és végződik 1542-vel. Sorban részletezi a törökök hódításait. 1521-nél mondja: »Ekkor foglalta el Szulimán szultán, Szelim fia, a magyar földön dicső Belgrád várát. 1526-ban Szulimán a magyarok ellen indult szörnyü erős sereggel és elfoglalta Péterváradot és az egész Szerémséget. 1529-ben ismét 300,000 emberrel Magyarország ellen ment, János vajdát (Zápolya) ujra uraságba helyezte és elment Bécs alá, hol 4000 embere elégett és Bécset 19-szer megrohanta. Szept. 24-én irt Ferdinánd magyar királynak és kegyetlenül megfenyegette őt és az egész kereszténységet. 1522. máj. 29-én elfoglalták az első napon délben Knint és Szkradint (Scardona) és Klissa ala mentek, de onnét kevés becsülettel távoztak. 1537-ben a törökök elfoglalták Klissát és elesett Kruzsics, a jó vitéz; mindezt a sebenicói renegát Murát tette.« Végül leirja Velence nagy hadi készülődését a török ellen. — *Istriai Audrás pap, annalista* 1460—1525. Ark. IV. 45—47. l. Irója művét 1511—1525 közt irta horvát nyelven nagyobb alaku glagol betükkel.

Magáról mondja, hogy 1513. okt. 5-én mondotta első miséjét és 1519-ben Istriában Veronika urnő káplánja volt. Feljegyzi többek közt: »1432-ben meghalt Mikula bán. 1445-ben nagy rémület volt, mikor a törökök Ulászló királyt megölték. 1463-ban elfogták a törökök Pál bánt. 1487-ben Mátyás király elfoglalta Bécs-Ujhelyt, Lőrincnap oktáváján. 1493-ban az udvini ütközetben a törökök elfogták Derencsényi bánt, megölték őt, Cettini Jánost, Ivánt és Frangepán Miklóst, sok nemest és nem nemest és apámat, Lőrincet is. 1509-ben okt. 2-án a velenceiek felgyujtották Fiumét, mikor a németekkel háborujuk volt. 1519-ben meghalt Frangepán Máté. 1521-ben a török elfoglalta Belgrádot, Szabácsot és sok földet. 1522-ben a török Rhodusnál 100,000 embert vesztett.« — *Kaletics Jeromos* pap olasz évkönyve. (Ark. IV. 48—65. l.) Az eredeti kézirat a vatikáni könyvtárban, ugyanazon kéziratos könyvben, melyből Kaletics lemásolta a XII-ik századból való horvát krónikát (Árk. I. 1.). Ez a krónikairó az 1351—1563-ig terjedő kort öleli fel és anyaga igen értékes. Szerzője, mint a szövegből látszik, Omis szigetén lakott, mert erről így szól: »hozzánk jött Omisbe«, »a mi omisi temetőnk« stb. Nem olasz, hanem horvát ember volt, mert a horvát neveket nem olaszos, hanem horvát módon irja.

47. *Kozma pap beszéde a bogomilekről és eretnekekről.* Ark. IV. 60—97. (Presvitera Kozme slovo o bogomilih i hereticih). Irója Kozma bolgár pap a X-ik századból. A szöveg egy másolat (XVI-ik századbeli) szerint közöltetik, mely a moszkvai akadémiai könyvtárban van. Egyháztörténelmi szempontból igen érdekes, mert a bogomil-patarenus eretnekek dogmáit tárgyalja s igy a történelmi elbeszéléseket kiegészíti, melyek csak küzdelmeiket, üldöztetésöket ismertetik. Érdekes, hogy a szerző, pap létére, nem nyilatkozik epésen ezen eretnekekről.

48. *Racski Ferenc:* Némely észrevételek a szláv apostolok két legendájáról. Ark. IV. 99—108. l. (Niekoje opazke vrhu dvijuh legendah o slavenskieh apostolih). E legendákat Safaržik Pál közli XV-ik századból származó másolatok alapján; Racski Kliment püspököt, a két szláv apostol tanítványát, vallja irójuknak, ki 888—916 közt macedóniai püspök volt és az úgynevezett »ciril« irást találta fel, mig sz. Ciril a »glagol« irás feltalálója, mely régibb és kezdetlegesebb a ciril irásnál.

49. *Sreznyevski J. J. orosz tudós: A glagol irásról.* (Ark. IV. 111—125. l. O pismenosti glagoljskoj). Értekezés.

50. *Lucius Jáuos* horvát történetiró olasz levelei (1661—1676.) Divnics Dánielhez. Ark. IV. 125—136. l.

51. *Benkovics Frigyes* horvát festő életrajza (élt 1740-ben). Kukuljevicstől. Ark. IV. 136—142. l.

52. *Nedics Márton: Boszniai régiségek.* Ark. 143—178. l. (Starine Bosanske). Értekezik a folyók és patakok nevéről, melyeket a nép jellemző sajátságaik szerint nevezett el. Bosna, tulajdonkép Vozna, mi hajózható folyót jelent (voziti) a b és v gyakran felcseréltetnek. Bospor, Vospor, Vuspor, Uspor, háborgó viz. Neretva, Neretna, rendetlen folyásu. Rieka, riekati, rikati, zuhogó. Krivaja, kriva, tekervényesen folyó. Spreča, sprečati, akadályozó, hirtelen folyásu. Lašva, Lákšva (lak), halkan folyó. Grhonice, grhne, ragadó, rohanó, mert fát-követ elragad. Ukrina, ukrivna, tekervényes. Neteka, nem is folyó olyan lassu. Tišina, csendes. Buna, zavargó. Biela, fehér. Željeznica, vasas. Miljacka, mljacka, mászó, halkan folyó. Plovuća, uszó. Mrtvica, holt. Brižnica, brežnica, hegyről leszakadó. Drava, derava, partot szakító. Morava, mori ova, fárasztó. A régi szlávok nemcsak jellemző tulajdonságaikról nevezték el folyóikat, hanem a folyóról a körülötte elterülő vidéket is. Igy Bosnától Boszniát, Neretvától Neretvát, Szávától Poszavinát (Szávamellék), Drávától Podravinát (Drávamellék), Drinától Podrinje (Drinamellék), Buna, Morava. A szláv neveket már Porphyrogenitus használja és hogy elnevezésök jellemző, azt már Farlati is észrevette (IV. 37. l.). A szlávok a hegyeknek, váraknak, városoknak is jellemző neveket adták.

53. *Sztojanovics Miját: Szerém némely nevezetességei.* Ark. IV. 178—188. l. (Njekoje znamenitosti iz Sriema). *Karlóca vára* romjai a Cserát (Cserhát) hegyen Karlóca város felett. Benne a hagyomány szerint valami Karlo nevü vitéz lakott. E vár rajza és a rá vonatkozó adatok a patriarchai rendezetlen levéltárban megvannak. *Maria ad nives* (Havi boldogasszony temploma) Péterváradhoz félórányira. Itt a forrás melletti barlangot a törökök dzsamiává alakították 1521-ben, ezt 1693-ban Lipót a jezsuitáknak adományozta, kiknek Kolonics esztergomi érsek kápolnát építtetett »De immaculata conceptione.« Szavojai Eugen 1716-ban havi boldogasszony napján itt nagy diadalt aratott a török seregen és ennek emlékére a kápolnát »Havi boldogasszony«-nak szentelték. A kápolnát templommá 1752-ben bővítették, a török dzsámiából sekrestye lett. A templom melletti vén szilfához láncolták a törökök 1716-ban az elfogott gróf Breunert. A török tábor a szomszédos hegyeken állt, melyeknek ma is törökös nevök: Vezirac, Alibegovec, Karaagacs. *Zalánkemén (Szlankamen)* várrom a Duna és Tisza összefolyásánál a dombos parton, a monda szerint egy Brankovics lakta, ez Brankovics

György deszpota unokája, Vuk Gergurevics (György fia), kit a nép vitézségeért Zmaj (sárkány) Vuk deszpotnak nevezett; hadakozott Mátyás király seregében és ettől kapta 1474-ben Szlankamen várát, meghalt ugyanitt 1499-ben. A hősről részletesen ír művében Davidovics Demeter. Szerinte 1471-ben Mátyás királylyal a török ellen hadakozott Szabácsnál; 1474-ben résztvett a Kázmér lengyel király elleni háboruban; 1475-ben megverte a Bánátba beözönlött török seregeket; 1476-ban 40,000 török Szendrőt ostromolta és elkalandoztak Stájerországig, Mátyás király őt és Nifor Imrét küldé ellenök, kik kiüzték a törököt és betörtek Boszniába és felgyujtották Szerajevót és Szrebernicát; 1479-ben a török ismét betört a Dráva-Száva közébe és 20,000 rabot hurcolt el, Vuk utánuk nyomult, szétverte és 1480-ban előnyomult Szerbiában a Moraváig; 1481-ben Mohamed halála után ujból betört Szerbiába és tüzzel-vassal pusztította a branicsevói (magyarul: barancsi) vidéket és csak a király parancsára vonult vissza; 1482-ben Mátyással diadalmasan küzdött Szendrőnél, ugyanazon évben Frangepánnal Onavica patak mellett fényes győzelmet aratott a törökön. Mátyás király igen nagyra becsülte. A szlankameni vár a mohácsi vész után már elpusztult.

54. *Kőrösmegye* (Križevac). Dimitrev Milantól válaszul a társulat kérdéseire. Ark. IV. 191—198. l. (Odgovori na njekoja pitanja družtva stb.). Kőrös város horvát neve »Križevac« (Keresztes) onnét ered, hogy a vár kutjából ősrégi időben vizmerítés közben egy arany kereszt került felszinre mit csodás dolognak tartottak és a kút fölé a szent kereszt tiszteletére templomot emeltek, úgy hogy a főoltár épen a kút felett állt. E templom maig fennáll. Erről nevezték el a várost és az egész vármegyét »Križevac«-nak. Kőrös városa három részből állott, alsóváros, felsőváros és a várból, mindháromnak a középkorban külön hatósága volt; a várost sáncok vették körül, melyeket 1852-ben bontottak le; két kapun lehetett a városba bejutni. A várostól két órányira van a Glogovnica falucska a hasonnevü patak mellett, hol 1561. aug. 15-én Hasszán boszniai basa nagy csatát vesztett. Graswein István kaproncai (koprivnicai), Graszwein Albán ivanicsi, Labohár Gergely és Székely Mihály kőrösi kapitányok szétverték a török sereget, Ozman bég elesett, Musztafa verőcei aga, 42 török kapitány, nagyszámu török katonaság fogságba esett és 400 keresztény rabot felszabadítottak. Ez egyike azon számos csatározásoknak, melyeket a történelem nem jegyzett fel. Kőrös városától két órányira Kemlek (Kálnik) vár felé, a kemleki hegyek lábánál van a *Vratno* nevü sik-

ság, melyen horvát hagyományok szerint a horvát és magyar rendek a szövetségi szerződést megkötötték Kálmán király korában. *Kemlekvár,* a hasonnevü hegységen két részből állott, a nagy és kis várból, melyeket alagút kapcsolt össze. Ennek közelében volt a *Grebengrad* (Grebenvár), mindkettőről a nép azt regéli, hogy ezekben felváltva élt a »Fekete asszony« (Cilley Borbála), ki sok gonoszat tett a népnek. Kőrösvár és város régi rajza a város levéltárában megvan. A tanácsterem falát Zakmárdy János királyi személynök egykoru arcképe diszíti 1665-ből, a kép felirásából megtudjuk, hogy a kőrösi pálos rendházat ő alapította.

55. *Történelmi vázlatok Szerémségről.* Irta Okrugics Illés. Ark. IV. 201—232. l. (Povjestničke crtice Sriema). Szerémség nevét Szirmo tribáli királytól, Nagy Sándor kortársától nyerte; az iró a tribálokat szlávoknak tartja. Szirmo épitette Szirmium városát azon a helyen, ahol ma Mitrovica áll. A Szerémség alsó Pannonia részét képezte. Oktávián 34-ben Kr. e. Pannoniát elfoglalta, vezére Fusius Geminus Sziszeket foglalta el és így a Szerémség is római járom alá került; Kr. e. 15-ben Noricummal szövetkezve Szirmium fellázadt a rómaiak ellen, de Publius Silius legyőzte őket. Midőn Kr. e. 6-ban a markoman Marbod a rómaiak ellen hadakozott, Szirmium és Illyricum fellázadt a rómaiak ellen, vezéreik a két Bató és Pinez voltak. Az egyik Bató Dalmáciából Itáliába rontott és ott nagy pusztítást vitt végbe (Vell. Patercul. II. 118); a másik Bató Szirmiumban hadakozott, két évi harc után azonban legyőzettek és egész Pannonia Szirmiummal együtt, római provincia lett. Szirmiumot »delitiae Romanorum«-nak nevezték, több várat emeltek itt a rómaiak a barbárok ellen, kik a Duna tulsó partján laktak; Nagy Konstantin császár Szirmium várát és városát egész Illyricum székvárosává és a praefectus székhelyévé tette. A római uralom alatt Szirmium nagyon felvirágzott; Ammianus Marcellinus a várost részletesen leirván, azt az összes illyr városok anyjának nevezi és rendkivül népesnek mondja. A római császárok is szivesen időztek itt. A Szerémségnek ez időbeli jelentékeny szerepléséről tanuskodik az is, hogy több szülötte a császári méltóságra emelkedett, így Quintus Decius Trajanus, ki a régi Budalia, mai Mangyelos, faluban Mitrovica közelében született és 249-ben a legiók által császárrá kiáltatott; Lucius Domitius Aurelianus, ki Szirmium városában született és 270-ben lett római császár; Mar. Aur. Valerius Probus, szerémi paraszt szülők gyermeke, 276-ban római császár. Attila 441-ben elfoglalta Szirmium várát és azt és a várost elpusztította, Appeninus római helytartó Tessalonicába menekült,

mely azután Illyricum fővárosa lett. Egész Szerémség a hunnok alá került; Attila halála után a gepidák kezére, majd meg a keleti gótokéra került és Theodorik király Colosseát tette kormányzójává. Justinián 528-ban a longobardokat Audonius királyukkal hivta be a Szerémségbe; 568—791-ig az avarok voltak Szerém urai és midőn ezeket Nagy Károly frank király legyőzte, a frankoké lett. Porphyrogenitus mondja, hogy Szerém az egész IX-ik században a frankoké a X-ikben pedig a magyaroké volt. (Ez utóbbit nem mondja!) Ezt az utóbbit tagadásba is veszi Safařik (Starožitnostih 681. l.) és azt állítja, hogy a frank uralmat a Szerémségben a horvátoké követte, kiknek utolsó zsupánja Szermo bán volt, ki vitézül harcolt a görögök ellen. Szerém ezután a bolgárok kezére került és a bolgár cárság bukásáig (1019) ezeké maradt, kiktől a görögök foglalták el. 1073-ban Magyarország hatalmába került, 1152—1165-ig ismét Görögország foglalta el, kiktől III. Béla ismét visszahódította. Ezután egy ideig a szerb cároké volt. Radoszláv Nemanics III. birta és birtokát a magyarok ellen védelmezte; IV. Nemanics Dragutin szerb cár egy ideig a Szerémségben székelt, de a magyaroktól szorongattatva Dobrácba vonult; Dusan István szilni (hatalmas) Szerém birtokáért hosszu háborut viselt Nagy Lajossal. A szerb cárság bukása után a Szerémség teljesen Magyarországé lett; Brankovics György Belgrádért cserébe magyar uradalmakat és néhány szerémségi várost kapott, ez utóbbiakat azonban magyar fenhatóság alatt birtokolta. A török először 1462-ben Hali bég vezérlete alatt pusztította a Szerémséget és azután is gyakran felkeresték. II. Ulászló alatt Ujlaky Lőrinc volt a Szerémség kormányzója. Török járom alatt 1526—1687-ig nyögött. Hogy Szirmium városa ugyanazon helyen állott, hol ma Mitrovica, ezt a kétségtelen régészeti leleteken kivül még Plinius is bizonyítja (III. 28.), ki azt mondja, hogy Szirmium városa a Boszut torkolatánál fekszik, a hol ez a Szávába ömlik. Mitrovica nevét Sz. Demeter (Dimitrov, rövidítve Mitrov) Szerém városi születésü vértanutól vette, kinek itt nagyszerü templomot emeltek. Római régiségekben rendkivül gazdag. *Atthya*-vár (Atyavár, ma Opatovác). Ezen várról Verantius tesz említést: »Apud oppidum Karon mons Almus antiquis, nostris Fruskagora appellatus, desinit; qui ab ora quae Atthyam et Vylachum (Ujlak, Ilok) arces discriminat, incipit etc.« Ott, a hol a Fruskagora kezdődik, állott ezen vár, melynek helyét ősi várromok jelelik. Kétségkivül a római korból származik és később a magyarok vették át és századokon keresztül fontos határvár volt. 1400-ban Maróthy János, macsói bán birta, ki

a közellévő dombon a Szent Lélek tiszteletére zárdát épített; erről Greiderer így szól: »Ivannes de Maroth, banus Machoviae, zelo devotionis accensus conventum cum ecclesia in honorem Sancti Spiritus Atthyae exstrui curavit, et sedem apostolicam convenit ut eum provinciae Bosnensi concredere possit. Innocentius VII. bulla: Sacrae Religionis etc. 10. Cal. nov. 1404. his desideriis satisfecit.« Atthya vár közvetlen közelében később Török Bálint is várat építetett, melynek helyét ma kőhalom jelöli. Mikor változtatták meg az Atthya nevet Opatovácra nem tudni, ez kétségkivül a törökök előnyomulásakor történhetett, midőn az iloki klarissza apácák (opatica) az Atthya várba menekültek és itt maradtak, mignem ez is a török kezére került és elpusztult. *Vochin*-vár (ma Sárengrád = tarkavár) a Duna mellett a völgyben fekvő hasonnevü falu felett emelkedő dombon. A várat Maróthy János macsói bán építette a szomszédos hegyek tarka köveiből, melyekről a nép később úgy a tarka várromokat, mint az alattuk elterülő falut Sarengrád (tarkavár) névvel nevezte el. Ugyancsak ő építette a ferenciek zárdáját is, mely ma is fennáll és a rendnek egyik legnagyobb zárdája. *Berkaszovó* arról nevezetes, hogy Brankovics Iván, György deszpota öccse, a török elől Kupinovo várból ide menekült és itt székelt 1503-ig; a szomszédos hegyet »Deszpotovác«-nak nevezik, itt állott Iván deszpota vára, melyet romok jelelnek. Köveinek nagy részét Mária Terézia elhordotta és belőlök a kukojeváci nagy templomot emeltette. Közelében van Szota falucska, ennek két dombján is várromok látszanak. Brankovics Iván szerb deszpota 1500-ban szerzetessé lett, a Makszim nevet vette fel és mint szerb metropolita az általa emelt krusedoli zárdában élt, hol 1516-ban meghalt, tetemei is ott nyugszanak. *Ilok* vára, a rómaiak alatt »Cuccium.« Milyen volt e vár, azt Prandstetter Makszimilian, br. Herberstein Ádám titkára, kit II. Rudolf I. Achmethez követül küldött, részletesen leirja németül irt emlékiratában. (Kézirata a Vicayak hédervári könyvtárában van; az Ark. IV. 214. és köv. lapokon bő kivonatát adja). Az iró benne azt is említi, hogy Hunyadi János özvegye e várban lakott. Mátyás király Ujlaky Miklós macsói bánnak adományozta, fiáról, Lőrinczről, érdekesen ir Istvánffy. A ferencrendiek templomában az Ujlakiak siremlékei és egyéb érdekes régiségek vannak. *Bánmonostor* (ma: Bánostor) vár és zárda, mindkettőt az istenfélő Maróthy János macsói bán építette; a várban egy ideig a szerémi püspökök székeltek; helyöket romhalom jelöli. *Cserevics* a Duna mellett, Verancsics idejében itt Török Bálint vára állott. Régi időben e helynek »Cheur« (Cser) volt a neve és

a szerémi püspökök itt székeltek; 1231-ben Ugrin vagy Ugolin kalocsai érsek ujra felállította itt a püspöki székhelyet, de a püspököt innét a kunok elüzték és lakhelyét és templomát lerombolták. Az ősrégi Cser névből származott a mai Cserevics. *Kamenica és Pétervárad,* a rómaiak alatt az előbbi az utóbbinak elővárosa volt s mindkettő a »Cusum« nevet viselte. Péterváradot a monda szerint egy gazdag és előkelő családból származó remete építtette, és tőle nyerte nevét. Örökségéből templomokat és zárdákat akart épiteni, de álomkép figyelmeztette, hogy várat épitsen, mert az majdan a kereszténység védőbástyája fog lenni. 1203-ban itt zirci apátság állott fenn és 1494-ben Ulászló magyar király itt huzamosabban időzött. Szavoyai Eugen itt 1716. augusztus 5-én véres diadalt aratott Ali Karamurzics török vezér 200,000-nyi serege felett. *Karlóca,* római neve »Accimincum«, utóbb »Káron« volt a neve. Horvát János, a lázongó horvát bán fia, Karló, itt székelt és várának romjai a város feletti dombon maig is látszanak. Karló alatt nagyon felvirult a város és ezen időtől fogva »Karlovci« nevet nyert. A Karlócától Zimonyig vezető országutat maig is »Banostól« (Bánszékhelye) néven nevezik. Dragutin szerb király a tróntól lemondva mint remete élt a karlócai hegységben, hol barlangja a »Matej« nevü hegységen ma is látható. *Szlankamen,* a római korban »Rittium« hires város volt, miről a római korból származó nagykiterjedésü romok tanuskodnak. Neve nem Zalántól származik (Zalánkemény), mint némelyek tévesen vélik, hanem »Szlankamen« (Sóskő) szóból ered; mai napig is a völgyben egy sós forrás van. A várat 1474-ben Mátyás király a hős Zmaj-Brankovics Vuknak (Zmaj = sárkány) ajándékozta, ki hadaiban vitézkedett és ez a szerb deszpota haláláig itt székelt (1497). A völgyben levő szerb templomban maig is mutogatnak a falon egy jó magasan bevert szeget, melyre, templomba jövet, az óriás termetü Zmáj kalapját szokta volt felakasztani. *Zimony,* a római korban Taurinum. A várat az egész Szerémséggel együtt Attila elfoglalta és Ardarik gepidai királynak ajándékozta. 1096-ban a vagyonnélküli Walter lovag által vezérelt keresztesek szörnyen elpusztították. Azután a görögök kezébe került és 1261-ig (?) véres harcok folytak Zimony és Szerém birtokáért a magyarok és görögök közt; a város egészen elpusztult és a lakosság nem tartotta érdemesnek, hogy házakat épitsen, hanem a hegyoldalba odúkat vájt és igy a földben (zemunica) lakott, honnét a város »Zemun« neve származott. Zsigmond király Zimonyt Brankovics Györgynek ajándékozta, kinek halála után az ennek vejére, Cilley Ulrikra, szállott; a Cilleyek várának

romjai maig is láthatók. 1521-ben Kucsuk Ali bég egészen feldulta Zimonyt, és ez csak I. Lipót alatt szabadult meg a török járomtól. *Kupinovo,* régi neve Cheulpen, Kelpen. Várának romjai maig is látszanak. Zsigmond Brankovics Györgynek adományozta, itt székelt fia is, a vak Brankovics István, kit, mint szerb túszt, a törökök ifjukorában szemevilágától megfosztottak. A törökök gyakran megrohanták várát, azért előbb Albániába, utóbb Itáliába menekült, hol 1467-ben meghalt. Kupinovóban 1463-ig székelt; fiai György és Iván, apjuk holttestét ide hozták és itt temették el. György lemondva a deszpota címről szerzetes lett. Iván a deszpota címet örökölvén székhelyét a töröktől zaklatott Kupinovoból Berkaszovába helyezte át. *Kraljevci* (Királyfiak) Attila halála után fiai, Elák, Irnák is Dengesics itt küzdöttek egymás ellen; Ardarik gepida király, ki Attilától a Szerémséget kapta, volt az első, ki fiai ellen fellázadt és a Kraljevcinél vivott testvérharcban Dengesics seregét megsemmisítette. A régibb időben itt talált régiségeket a nép széthordta; még senki sem gondolt rá, hogy itt rendszeres ásatásokat eszközöljön. *Iárák* (Árok). A szerémségi születésü Probus császár itt egy nagy levezető csatornát építtetett, hogy a Szerémséget a vadvizektől megszabadítsa, katonáinak e munka nem tetszett, ellene fellázadtak és az előlök menekülő császárt a Fruskagorában levő Vrdnik várban elfogták és agyonütötték; a vár romjai a ravanicai szerb monostor közelében maig is láthatók. *Maróthvár* (Morovicsgrád) Mitrovica közelében a Boszuta és Sztudva összefolyásánál, a nagykiterjedésü vár romjai maig is láthatók. Maróthy János macsói bán 1332-ben építtette, később Brankovics György kezére került. 1508-ban itt székelt Stiljánovics István szerb deszpota, ki itt is halt meg. A közeli erdőben, a Boszuta folyócska mellett egy ősrégi templom áll, melyet a jámbor Maróth bán épitett, ennek közelében a Boszuta mellett az országuton van egy hely, melyet Királyrévnek (Kraljeva skela) neveznek, de miért, azt nem tudni.

56. *Rácski Ferenc: A délszlávok történelmének vázlata a IX-ik századig.* Ark. IV. 235—280. l. (Nacrt jugoslavenskieh povjestij do IX-stoletja). Tanulmányában szláv forrásokra támaszkodik, ilyenek Nestorius (1056—1116), Boguhval (lengyel krónikás megh. 1235.), Dalimil cseh krónikás stb. Nesztor szerint az Aldunánál már ősrégi időkben szlovén törzsek laktak, ezeket ismét visszaszorították a Kárpátok felé a vlahok (volohok, valahok, azaz kelták és gallok) 350 körül; a szlovének egyrésze átkelt a Kárpátokon és ott egyesült fajrokonaival, másik része a Kárpátokon innen a Vág, Garam,

Ipoly, Sajó, Hernád, Ung és Felsőtisza mentében telepedett le és pásztor életet élt. A IV-ik században a Feketetenger partján találjuk a szlovéneket (Jornandes és a többi krónikás Veneteknek nevezik), az Aldunánál, hol Jornandes szerint 332—350-ben véres harczokat vivtak Hermanrikkal: »quamvis armis despecti«, mégis nagy számuk miatt veszedelmesek voltak és három törzsre oszlanak: Venetek, Antok, Szlovének. A gót Hermanrik uralmának véget vetnek a hunnok és Vithimir, Hermanrik utódja, hogy a hunnoktól szenvedett károkért kárpótlást nyerjen, rátámad a szlovénekre, őket legyőzi és Bozsa (Booz) vezéröket fiaival és főbb embereivel együtt keresztre feszítette (Jornandes: Dein fortiter egit, regemque eorum Booz nomine cum filiis et LXX. primatibus cruci affixit), azonban ezért Vithimirt a hunnok vezére, Balamir (Balambér), nyillal lelöveti. A hunnok és szlovenek között csodás viszony szövődött, mert mig az utóbbiak a german törzsekkel nem tudtak megférni, a hunnokkal nagy egyetértésben éltek, a hunnok több szláv szokást is felvettek és általában oly benső volt közöttök az egyetértés, hogy a szlovéneket némely keleti krónikások (Theophanes, Cedrenes) és a nyugatiak közül Beda Ven. a hunnokkal egybefoglalja és hunnak nevezi. A szlovenekre nézve igen fontos Priscus Rhetor leirása, ki szokásaikról és nyelvökről tüzetesen szól. Onogost (Onegesios) volt a vezérök, ki Attila után a leghatalmasabb és leggazdagabb volt. A hunnok szövetségében a különben nem harcias szlovének igen vitézekké lettek; főfészkök az Aldunánál a régi Dácia volt, honnét kiterjeszkedtek Moesiaba, Dardaniába és Macedóniába, ez a terjeszkedés az V-ik század végével történhetett, mert Procopius (552) az ő krónikájában már rengeteg sok szláv földrajzi nevet sorolt fel. A szlávok a római birodalomban is nagy méltóságokat viseltek, sőt maga Justinianus császár szláv eredetü volt. Nevelője, Theophil (kit Theophanes és Prokop thrák nyelven Szabbatiosznak nevez, mi ugyanazt jelenti mint Theophil), elmondja róla, hogy Dardaniának Vdrjani (Bederiana) nevü falujában paraszt családtól született, apja Napkelet (Istok, Sol oriens), anyja Viljenica (Bigleniza, Tündérke) Jusztin császár nővére volt, Jusztin mint paraszt fiu szürben (sziszüra) jött Konstantinápolyba, hol fokról-fokra emelkedve a trónra jutott, mely utóbb unokaöccsére (Upravda = Justinianus) szállott. Ezen kor legnagyobb hadvezére Belizar (Beličar, Veličar = főúr) szintén Dardaniábói származott szláv volt. A szlávok a római légiókban leginkább mint lovasok szolgáltak, vezérök, Vsgrd, szláv volt, ép úgy, mint a hajóhad vezére, Dobrogost (Jó vendég) is. L. Agathias III. 6.

Midőn a bizanciak a Kaukázusban hadakoztak, mint a nyilasok vezére, a szlav Szvarum tünt ki. (L. Agathias.) A szlávok nagy elhatalmasodása aggodalomba ejtette a görögöket, a jó viszony köztük megszünt és nyilt harcra került a dolog. A szlávok az ellenök küldött thrák vezért, Chilbudot (Chlivut) három évig tartott harcban legyőzték, maga Chilbud is elesett, kiről Prokop azt mondja, hogy őt az egész császárság sem pótolhatja. Ugyanezen iró (Stritter kiadása II. 34.) azt mondja, hogy a szlávok 548-ban elözönlötték az egész Illyrikumot egész Epidamnusig és a császári legiók meghátráltak előttük, 551-ben pedig átkeltek a Dunán és elhatoltak egész Nisig és Szófiáig. A szlávok minden állami szervezett nélkül a balkáni félsziget egész felső részét a Feketetengertől az Adriáig birták. 560-ban az előnyomuló avarok nagy veszedelmet hoztak a délszlávokra, 563-ban már Pannóniában voltak. Baján avar kán 565-ben felszólította Lovretát (Lauritas), ki Dáciában (Délmagyarország, Erdély, Moldva és Oláhország) lakott, hogy hódoljon meg neki és fizessen adót. A szlávok a követeket megölték. A bosszu nem késett. Menander szerint (Stritter II. 46.) a szlávok 581-ben százezer emberrel Thráciába törtek. Tiberius Baját hivta segítségül, ki görög hajókon átkelt a Száván és Moesián keresztül betört Kis-Scythiába (Dobrucsa) és elpusztította a délszláv telepeket. Azonban az avarok csak hamar a görögök ellen fordultak és elfoglalták Szirmiumot és 582-ben az egész aldunai szlávság is kénytelen volt meghódolni az avaroknak és velük együtt kalandoztak Macedonáig, azonban Thesselonika várát nem voltak képesek elfoglalni. A moldvaoláhországi délszlávok függetlenek maradtak és a byzanci császársággal 592—596-ig változó szerencsével hadakoztak, Muzsok vezérök is fogságba került (Theophilakt VIII.) Az avarok 598-ban elfoglalták Dalmáciát és 599-ben Bizanc ellen vonultak, melynek megrémült lakói Skutariba akartak költözni. A görög császárságot csak az mentette meg, hogy az avarok seregét járvány pusztította és a chagánnak is 7 fia meghalt: a békekötés értelmében a Duna volt a határvonal az avar és görög birodalom között és az utóbbi még nagyobb adóra kötelezte magát (Theophilakt). A béke nem volt tartós. Priseus vezér 600-ban az avar sereget a Tisza torkolatának szorította, 17,000 avar-szláv harcost fogságba ejtett és sokan a Tiszában lelték sirjokat. A Pannoniában lakó szlávok az avarok elől menekülve elözönlötték (592—595.) Noricumot, Krajnát és Karantániát és elhatoltak Dalmáciába, Isztriába és Itáliába; mily nagy tömegekben jöttek és hogyan pusztítottak, kitünik Maximus szalonai püspök leveléből és Gergely pápa erre adott válaszából. (»Etquidem de sclavo-

rum gente, quae vobis valde imminet, affligor vehementer et conturbor, affligor in his, quae iam in vobis patior; conturbor quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt.«) Ezekből kiderül, hogy a VII-ik század első felében hol laktak a délszlávok és Chorenei Mózes (megh. 689 körül) azt mondja: »Thracia keletre fekszik Dalmáciától Szarmátia mentében; áll pedig Thracia öt kisebb vidékből és egy nagyból (Moesia), melyben hét szláv törzs lakik«. Macedóniában laktak a Szakulatok, Dragovicsok, Vojnicsok, Berziták (gyorsak). A Sztrumjánok és Runcsinok 660-ban mint jeles hajósok említtetnek (Vita S. Demetrii). Thessáliában és Epirusban a Velegoszticsok (= igen vendégszeretők) laktak. (L. Vita S. Demetrii és Menander). Valamivel későbbi irók a Feketetenger mellett említik Zagorjét (= hegymögi vidék) és Filipopol körül a Dragovics szerb törzset (Safařik). A Duna innenső részében Dáciában és az alsó Tisza mentében laktak. Ezen nagy területen állami szervezet nélkül szabad községekben éltek. Ezen szláv törzsek Oroszország észak-keleti részéből az Ilmen-tó és a Drina, Dnjeper és Oka folyamvidékéről vándoroltak be, ezt Safařik a nyelvrokonságon és a szokások azonosságán kívül különösen az őshazai és az ujhazai helynevek azonosságával bizonyítja. A mai délszlávok, a horvátok és szerbek egy csapata a tátrántúli vidékről már a VI-ik század második felében bevonult Isztriába, Japidiába és Liburniába, ezek utódai a csakavi tájszólást beszélik. Az avarok a szlovén seregekkel 630-ban elfoglalták Dalmáciát; hogy mily nagy volt az avar seregekben a szlovének száma, kiderül onnét is, hogy Konst. Porphyr. (cap. 29., 30.) és Tamás diakonus azt mondja, hogy Dalmáciát a szlávok foglalták el. Heraklius az avarok ellen segítségül hivta a horvátokat, kik a mai keleti Galiciában az úgynevezett Fehér- vagy Nagyhorvátországban laktak (Konst. Porphyr. c. 30.), és 634-ben ezek egyik törzse és pedig öt fivér: Kluka, Lovel, Kosznec, Muhol és Horvát és ezek két nővére: Tuga és Vuga (Bouga) népökkel utnak indultak a mai Dalmáciába és azon időktől fogva birták ezt a földet (Konst. Porphyr. c. 30.), a többiek pedig ősi hazájokban maradtak és ott voltak még Konst. Porphyr. idejében is. Ezektől keletre a Dnjeper és Prut tövében, a későbbi Vörösoroszországban, laktak a szerbek, a horvátok testvérnépe, ezek 636-ban vándoroltak be mai honukba, mit Konst. Porphyr. így ir le: »A szerbek knéze meghalván, az uralom két fiára maradt, ezek egyike a nép felével Herakliushoz menekült, ki őket befogadván, Thessalonika (Solun) környékén letelepíté, mely vidék akkor Szerbia nevet kapott. Rövid idő mulva honukba vissza akartak térni és a császár elbocsá-

totta őket, azonban midőn a Dunán már átkeltek, megbánták tettöket és a belgrádi praetor által Herakliustól más otthont kértek. A császár az avarok által elpusztított mai Szerbiát, Pagániát, Zahumljét, Travuniát, Konavljét és Diokleát jelelte ki nekik«. Igy a Verbász, Száva, Kolubár, Drina és Neretva (Narenta) folyók közötti területet birták és nyugaton, részben északon is szomszédai voltak a horvátoknak. A horvátok a Cetinától északnyugatra a Verbászig és Száváig, hol ebbe az Una beömlik és innen Szluinon keresztül egész Zengig terjeszkedtek, itt a régebben bevándorolt szlovén törzseket találták. Az avarokat legyőzvén, új hazájokban berendezkedtek, melyet 11 zsupániára és egy három zsupániából álló bánságra osztottak fel. A bánsági zsupániák neve: Krbava, Lika, Gács. A többi zsupániák délről észak felé: Hlievno, Cetina, Imok, Pljeva, Vezenta (Jajcától északra), Primorje (Tengermellék Cetina és Veglia között), Brebir (Veglia és a Kari tó között), Nin (Nona), Sidrág, Nina és Knin. Néhány tengerparti vár és sziget a rómaiaké maradt. Konst. Porphyr. elmondja továbbá, hogy a Dalmáciába jött horvátok egy része különvált és Illyricumba és Pannoniába költözött. Igy két Horvátország volt a VII-ik században: a dalmáciai és a pannoniai vagy szávamelléki, ennek határait Konst. Porphyr. nem sorolja elő, azonban ezek a frank irók szerint Arszia folyótól Isztriában a Kupa forrása mentében egész a Dráváig és ettől a Száváig terjedtek. A két Horvátország egymástól teljesen független volt, mindegyik élén egy a keletrómai fenhatóságot elismerő nagy zsupán állott, ki után a dalmáciai Horvátországban a bán következett, azután pedig a zsupánok. Szerbiában a főt knéznek nevezték, ki kezdetben Desznicában a Drina mellett székelt, alatta állottak a zsupánok. Szerbia állott a tulajdonképeni Szerbiából a Boszna, Drina, Kolubara, nyugati Morava és Raszina folyók között, ez utóbbitól a szerbek Rasciani-knak (rácoknak) neveztettek, a magyar okmányokban leginkább e néven említtetnek; továbbá Zahumljéből (Raguzától északnyugatra egészen a Neretva, Narenta, patakig és innen délkelet felé egész a Drina forrásáig); Neretvából vagy Pagániából (a tenger mellékén Neretva és Cetina között); továbbá Travuniából és Konavljéből (Raguza alatt a kattarói öbölig); végre Dukljából (Dioklea, utóbb Zeta vagy Zenta, az Adriai-tenger, a Skutari-tó és a Drinca folyó között). Minthogy a horvátok és szerbek nyelve egyenlő és szokásaik is azonosak, azért a régi irók nevöket felváltva használják, így Cedren: »Servorum gens, quos etiam Chrovatos vocant« és Zonaras : »Gens Chrovatorum, quos nonnuli Serbos vocant«. 634—641 közt a bolgárok, egy a hun-

avarokkal rokon uralvidéki néptörzs Kubrát vezérök alatt a Don és Volga között, lerázták az avar igát. Kubrát öt fia apjuk halála után megosztozott országán. Egyik fia, Asparuch, átkelve a Dnjeperen és Dnjeszteren a Duna és Dnjeszter szögletében letelepedett; negyedik fia az avar Pannoniában telepedett le és az avaroknak meghódolt, ötödik fia pedig Itáliába vonult és Ravennánál a Pentapolisban telepedett le (Nicefor és Theophanes krónikái). A bolgárok két csapata az őshazában maradt. A Besszarábiába vonult Aszparuch a görög seregeket legyőzve a balkáni hét szláv törzset is meghódolásra kényszerítette és itt hatalmas birodalmat alapított. A szlávok egy része beleolvadt a bolgár népbe, másik része, mintegy 208,000-en, belefáradva a sok véres harcba, elköltözött a régi Bythiniába az Artau folyó mellékére (Theophanes, Anastasius, Cedrenus, Zonaras krónikái). A délszlávok legdélibb ágát a bolgárok elnyelték vagy kiszorították. A horvátok és szerbek sokáig békében éltek uj hazájukban, azért a krónikások nem szólnak róluk. Nagy Károly terjeszkedő politikája 771-ben Horvátországig ért; 774-ben meghódította Isztriát és Liburniát; az avarok elleni harcában (791—799.) a szlovének segítik és iszonyu vérontás után megdöntik Áváriát, egész Pannonia pusztaság lett. A maradék avarok vezére, Kapcsán, meghódolt a frankoknak és Szombathely és Haimburg videkére a Rábca és Ens közére vonult, mely vidéket az irók még egy ideig »Avara terra, Hunnia terra« néven neveznek. A frankok birodalma a Dráváig terjedt, sőt Szirmium egy része is övék volt. A horvátok a frank fenhatóságot 799-ben ismerték el, mire az egyetlen bizonyíték Paulinus aquilejai patriarcha Erichre irt dicsőítő költeményének egy kifejezése: »Barbaras gentes domuit, cingit quas Drava, recludit Danubius, Dalmatiarum quibus obstat terminus«. Karantánia, Isztria, Liburnia, Dalmácia és a szávamelléki Horvátország a friauli frank őrgrófságot képezte. Az első őrgróf Erich volt (megh. 799.), utóda Kadolaus. Az egyes szláv vidékek belső ügyeiket saját főnökeik utján önállóan intézték, így Karantánia knézei közül felemlíttetnek Pribislav, Cemicas, Stojmir és Etgar; az isztriaiak közül Iván, kit Nagy Károly a nép panaszára vegyes biróság utján, melyben résztvettek Paulinus patriacha és Kadolaus, méltóságától megfosztott és az isztriaiaknak jogot adott, hogy knézeiket, főnökeiket, püspökeiket, apátaikat és elöljáróikat (starješina) maguk válasszák (Andreo Danduli Chronicon VII. 15.). Nagy Károly halála után 818-ban Jámbor Lajos alatt a bodrigok és timocsánok, kik Bács-Bodrog megyében és egészen le a Timok folyóig laktak, elismerték a frank uralmat.

A jámbor frank király alatt az őrgrófok igen elhatalmasodtak és a szlávokat gyötörték, különösen Kadolaus. A nép panaszt emelt ellene a császárnál (Einhard ad ann. 818.), azonban hasztalanul, miért is Lajos szávamelléki nagyzsupán és népe a timocsánokkal szövetkezve 819-ben magukat függetleneknek nyilvánították, mire Lajos frank király Kadolaust letette és utódja Balderich lett (Einhard ad ann. 819.). Ez a lázongókat a Drávától elüzte. A frankok segítségére sietett Borna, a dalmáciai horvátok hercege, ki a Kupánál megütközött Lajos horvát nagyzsupánnal. Bornát az ütközetben elhagyták a gácsiak (guduscani) és Borna menekülni volt kénytelen, noha Lajos horvát nagyzsupán veje Dragos (Dragomosus) is hozzápártolt volt azonnal az ütközet elején. Borna hazatérvén, a guduscánokat ismét engedelmességre szorította. Ezek nem a kucsániak, kik Szerbiában a Branicsevo aljában Kucsajban laktak, amint Safařik tévesen véli, hanem Gudzeka (Porphyrog.), azaz Gazdka lakói a mai otocsáci megyében. Gadzka a dalmáciai Horvátország legészakibb megyéjét képezte, mely határos volt a szávamelléki Horvátországgal. Borna a Morava melléki kucsánokkal semmi összeköttetésben nem állhatott. — Lajos nagyzsupán nem felejtette el, hogy a lefolyt harcban Borna a frankokat segítette, azért a következő év (820.) január havában nagy sereggel Dalmáciába tört és azt pusztította: ez valóságos testvérháború volt. Borna váraiba menekült és onnét guerilla harcokat folytatott Lajossal, kinek nagy károkat okozott, úgyhogy ez kénytelen volt visszavonulni. Borna mindezt követség utján Lajos frank király tudomására hozta (Einhard), sőt maga is elment a királyi udvarba és tanácsokat adott, hogyan lehetne legkönnyebben a szávamelléki Horvátországot leigázni. Borna tanácsai következtében 820-ban három frank hadsereg indult a szávamelléki Horvátország ellen: az egyik Itália felül jött, de a nori alpokban nagy ellentállásra talált; a másik Bajorországon és Pannonián át haladt, de elkésett, a harmadik Karantánián át tört be és ez Lajos nagyzsupánt három ütközetben legyőzvén, átkelt a Dráván. Lajos egy hegycsucson álló erős várába vonult vissza, a három frank sereg pedig végre egyesülvén, az egész szávamelléki Horvátországot elpusztítva, visszavonult. (Einchard ad ann. 820.). E frank hadjáratnak eredménye az volt, hogy Lajos zsupán szövetségeseinek egy része, a Száva és Szocsa melletti szlovének egy része és Karantánia egy része meghódolt a frankoknak, — azonban Lajos nagyzsupán még mindig vitézül ellentállt. A frankok 821. május havában három seregre oszolván, ismét pusztították országát, 822-ben ismét egy hatalmas frank

sereg közeledett; ekkor már a minden szövetségestől elhagyott zsupán belátta, hogy teljesen magára hagyatva továbbra nem szállhat szembe az egész frank birodalommal és elmenekült Boszniába (Einchard ad ann. 822. azt mondja Szerbiába, ez alatt azonban Boszniának valamely szerbek lakta vidéke értendő), innét Dalmáciába menekült Borna nagybátyjához, Ljutomiszlhoz, hol 823-ban meghalt. Halálának hire nagy örömmel töltötte el a frankokat, kiknek 822-ben követségek által már a bodrigok, vlkok, csehek, morvák, luznicai és branicsevoi szerbek meghódoltak. A frankok a szlávokon diadalmaskodván, hatalmas ellenségekre akadtak a bolgárokban. Minthogy a bolgárok hatalmi körébe tartozó bodrigok és timokvidéki szlávok a frankoknak meghódoltak, Mortag bolgár fejedelem 824-, 825-, 826-ban Lajos császár előtt ez ellen óvást emelt és felszólította, hogy állapítsák meg birodalmuk határvonalát. Midőn célt nem ért, 827-ben a bolgárokkal betört a Drávánál Pannoniába, mindenütt tüzzel-vassal pusztított és a frank tisztviselőket elüzvén, az egyes szláv törzsek élére bolgárokat állított. A frankok a bolgárok győzedelmes előhaladását Balderich tehetetlenségének tulajdonították, ezt tisztétől megfosztották és 828-ban ifjabb Lajos frank királyfi vezérlete alatt egy nagy frank sereg indult a bolgárok elen: mily szerencsével hadakozott ez a bolgárok ellen, arról hallgat a krónikás Einchard, azonban hogy nem valami nagy sikerrel, az kitünik onnét, hogy a Dráva, Alduna és Száva vidékének déli része, a szép Szerémséggel együtt, kétszáz éven át a bolgárok birtokában maradt.

Míg ezek a szávamelléki Horvátországban történtek, addig a dalmáciai Horvátország lassankint egészen felszabadult a byzanci császárság befolyása alul, sőt azon dalmát városok és szigetek is, melyek a Nicefor és Nagy Károly békekötése szerint a görög hatalmi körbe tartoztak, azok is teljesen elszakadtak a keletrómai császárságtól (822—829.), Zára köztársasággá lett, saját dogét választott magának — és a dalmáciai Horvátország felett is a frank uralom csak névlegessé vált. Borna halála után (821.) a frankok ennek unokaöccsét, Ladiszlavot, nevezték ki dalmát nagyzsupánná, azonban ennek utóda, Moiszláv, a frank határgróf felsőbbségét nem ismerte el és a frank-bolgár harcokat felhasználván, magát a frankoktól függetlennek nyilvánította és a frank királyt csak névleges védnökének ismerte el. (Konst. Porphyr. 40-ik fejezetében a dalmát horvátoknak a frankok elleni hét éves háborujáról beszél, melynek folytán a dalmát Horvátország függetlenné lett és azt mondja, hogy ennek vezére Porin volt: ez azonban nyilvánvaló összetévesztése Lajos

szávamelléki zsupán frank háborujával, melyben Borna (Porin) a frankok pártján állott. Más dalmát Porin vagy Borna pedig nem létezett, mert Moiszláv utóda okmányilag beigazoltan Trpimir volt). Az új helyzetet a frankok is elismerték, mert Balderich őrgróf bukása után őrgrófságát négy részre oszották (Furlandia, Istria, Karantánia, Pannonia) s így a dalmát Horvátország elkülönítése, illetőleg függetlensége elismertetett. Érdemes még megjegyezni, hogy a karantáni őrgrófsághoz a Száva és a Mura közötti terület tartozott és őrgrófjai sorából (828—861.) Helmoin, Albgar és Pábó nevét ismerjük. A frankok azonban egyes szláv uraknak is egyes területeket hűbérül adtak, így Szalacho a Száva mellett kapott hűbéri birtokot (Dümler, 32. l.), Pribina nyitrai comes pedig, kit Mojmir morva fejedelem birtokáról elüzött (830.), a Balaton mellett 840-ben egy nagy hűbéri birtokot kapott, hol a Zala folyó mellett Zalavárát (Moszaburg) építette. Az egykoru krónikás Einchard ezen időtől fogva nem említi többé dalmáciai Horvátországot, mint a frank birodalomhoz tartozót és ez tényleg mint független ország viselkedik. Moiszláv nagyzsupán 836-ban mint önálló uralkodó megujítja a Tradonico Péter velencei dogéval kötött békét (Joannis Chronicon Venetum. Pertz VII. 17.); utódja Trpimir 837-ben kiadott adománylevelében elismeri ugyan Lothár frank királyt védnökének, azonban magát «Dux Croatorum«-nak nevezi. A Száva és Dráva közötti Felső-Horvátország nagyzsupánjairól, Ratimir és Braszlavról, az egykoru krónikások úgy beszélnek, mind mint a frank-német uralomtól függőkről (Ann. Fuld. ad ann. 884.). Ez volt a két Horvátszország politikai helyzete a IX-ik században.

A bolgárok folyton terjeszkedve 836 körül fegyveröket a szerbek ellen fordították, kikkel, Konst. Porphyr. tanusága szerint (32-ik fej.) mind ez ideig békében éltek, mignem Mortagon utóda, Presjam, Vlasztimir, szerb knéz ellen hadat nem indított, kit három évi harc után (836—839.) sem tudott legyőzni, sőt maga sok embert veszített. Vlasztimir szerb knéz halála után három fia, Mutimir, Sztrojimir és Gojnik az országot maguk közt felosztották, ezen körüiményt a 843-ban meghalt Presjam bolgár fejedelem fia, Boris, ki akarta aknázni, azonban oly szerencsétlenül hadakozott a szerbek ellen, hogy ezek Boris fiát, Vladimirt, elfogták, mire Boris velök békét kötött és Mutimir fiai a fogoly Vladimirt Rásáig (Novi Pazar) elkisérték, a honnan átment Bulgáriába (Konst. Porphyr. 32-ik fej.), Rasa vára volt a határ Szerbia és Bulgária között. Igy szabadult meg egyidőre Szerbia az őt Bulgáriából fenyegető veszélytől.

57. *Hamisítvány-e II. Hadrián levele Rosztiszlavhoz és Kocelhez, mely a pannon legindában foglaltatik?* Racski Ferenc. Ark. IV. 281—298. l. (Je li je podmetnuta poslanica Hadriana II na Rostislava i Kocelja, što se nalazi u panonskoj legendi?) Ezen legendát Safařik 1851-ben ismertette meg a tudományos világgal és az igen fontos Ciril és Method életére és Pannonia történetére nézve. Miklosich e szláv legendát latinra fordította és ennek alapján Dümler annak hitelességét bebizonyította (Archiv für Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen XIII. k. Bécs, 1854.). A legenda hitelességét Ginzel ujból megtámadta »Zur Geschichte der Slaven Apostol Ciril und Method« cimü művében (Zeitschrift für die gesammte Kath. Theologie. VII. k. Bécs, 1856.). Ennek érveit cáfolja Racski és közli az eredeti szláv legendát Miklosich lateralis fordításával és zárjelben Erben még sikerültebb fordításának variansaival. Minthogy a legenda történelmi anyaga a latin fordítás által hozzáférhető, azért itt csak utalunk erre. Fontos ez a szláv liturgia kérdésének szempontjából is. A kérdéses irat körülbelül 880-ból való.

58. *Két görög oklevél a görög és szerb egyház egyesüléséről.* Ark. IV. 299—304. l. (Dvie grčke listene o sjedinjenju crkve grčke is srbske). E két okmányt az eredeti görög szövegben közli Müller József 1852-ben Bécsben megjelent munkájában: Byzantinische Analekten aus Handschriften der St. Markus Bibliothek in Venedig. Az első okmányban Uglesa Iván 1368-ban mint Románia deszpotája Romániát ujból a konstantinápolyi patriarcha joghatósága alá helyezi, a melytől azt Uros István szerb cár és román deszpota elszakította volt és egy önálló szerb metropoliát alapított Ipekben. Uglesa ezen okmányban a szerb cárt hatalmaskodó, elbizakodott, erőszakos és kapzsi embernek mondja és az önálló szerb egyházat uj hitszakadásnak nevezi. A román egyházat a görög egyházzal a nicaeai metropolita, mint a konstantinápolyi patriarcha legatusa ismét ünnepélyesen egyesítette. — A második oklevélben Philotheus, az uj Róma (Konstantinápoly) érseke és egyetemes patriarcha 1371-ben, kárhoztatván István Szilni (Hatalmas) szerb cár eljárását, a ki az ipeki szerb érsekséget alapította és a szerbeket és románokat egy nemzeti egyházban egyesítette és ezt a konstantinápolyi patriarchától függetlenítette, — megdicséri Uglesát, hogy e hitszakadásnak véget vetett, és egyuttal kimondja a nagy átkot mindazokra, akik valaha tőle elszakadni akarnának vagy ilyen törekvést előmozdítanának.

59. *Kukuljevics Iván jelentése tudományos célu utazásáról Dalmácián át Nápolyba és Rómába.* Ark. IV.

305—392. l. (Izvještje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim stb.). Utazásának célja a horvát történelem adatait a XII-ik századig felkutatni. A horvát határőrvidék szegény irott emlékekben, de gazdag várakban és várromokban; látta a dubováci és szvarcsi várat Karlovác mellett, továbbá Budacski, Skrad, Blagaj, Kremen, Szluin, Drezsnik, Perusics, Crnivlast, Prozor, Vitálj, Otocsác, Brlog, Gusics és Zeng várát, melyek mind romokban hevernek, kivéve a dubováci várat, melyet Nugent tábornagy saját költségén kijavíttatott és az otocsáci és zengi váracskát, melyeket az illető községek gondoznak. *Vitalj* vár a római időkből származik, nevét Vitelliustól vette, romjai nagy kiterjedésüek, talált itt sok római pénzt Gallus és Konstans korából, továbbá 13 jól megőrzött oszlopot, egy követ, mely Herkulest az oroszlánnal ábrázolja, egyet Marcus Livius Lucius C. R. O. (civis Romanus optimus) felirattal, talált továbbá egy római országút és két római templom nyomaira. *Brinj* vára félig romokban hever, a varkápolna, melyet gót izlésben a Frangepánok építettek, még fennáll. Az oszlopokon pajzs és kigyóalak képezi a díszt. A szentély falait freskók és a Frangepánok arcképei diszítették, de a plébános ezeket bemeszeltette, hogy a templom szebb legyen! A kápolna alatti sirboltban több Frangepán nyugszik. Az épület eléggé elhagyatott. *Zeng*. A várkastély 1340-ben épült, Korvin Mátyás és Mária Terézia restauráltatták. A »Nehaj« (Ne busulj!) várat a XVI-ik században Lenkovics zengi kapitány építette. A sz. Márton kápolnán 1303-ból egy glagol betüs felirás van. Itt talált a zengi statutumok egy horvát nyelven irott másolatára, továbbá a káptalani levéltárban számos oklevelet, azonban a legrégibb is csak a XV-ik századból való. Innét Novi felé útjában a Ledinica és Lopár várak romjait érte. *Ledenica* vára négyszegletes volt gömbölyü tornyokkal, a bástyákon négyszegletes tornyok voltak, melyek közül egy még egészen ép. *Lopár* vára a tenger mellett Novi közelében, hatszegletes volt, a bástyákon négyszegletes tornyokkal. A vár a római korból származik, a régi geografusok »Halupsi, Alupsi, Alupei« néven nevezik, Claudius Ptolomaeus Alexandrinus »Lopsica«, Ortelius Ábrahám pedig »Lopur« néven nevezi. *Novi* vára félig romokban van, a Frangepánok birták. A vár igen terjedelmes, kétemeletes, négyszögletü épület volt számos toronnyal és bástyával. A város bazilikaszerü nagy templomában van az utolsó modrusi püspök, Kristofor, dombormüvü képmásával ellátott siremléke; meghalt 1517-ben s a modrusi püspökséget akkor a zengivel egyesítették. A pálosok gót izlésben épült templomát a Frangepánok címere diszíti.

Veglia (Krk) szigetén a sz. Luciáról nevezett apátsági templomban van egy 7½ láb hosszú és 3 láb széles kőlap, melyen ősrégi glagol betüs felirás van, irása bolgár és horvát glagol betük keveréke, teljes értelmét eddig még senki sem tudta kibetüzni. Kukuljevics azt véli, hogy a XII- vagy XIII-ik századból származik és a templom építésére vonatkozik, valami Milutin építhette, mert neve tisztán olvasható, valamint a templom védszentének, Luciának, neve is kétszer fordul elő rajta. Ezen kő mellett egy ujabb időből származó sirkő van és ez Frangepán Iván vegliai gróf sirköve 1465-ből glagol betüs felirattal. *Arbe* (Rab) sok gót izlésü templommal és palotával. A székesegyház valódi építészeti műremek, 1170-ben Sándor pápa szentelte fel. Tornya a legszebb dalmáciai műremek. E templomban egy ezüsttel kivert szekrényben sz. Krisztoforus fejét őrzik azon nagyértékü arany koronával, melyet Erzsébet magyar királyné, István boszniai bán leánya a templomnak ajándékozott. A többi templom is gazdag műemlékekben, így a ferencrendiek sz. Eufemia nevü templomában pergamentre irott és festményekkel diszített ősrégi mise- és zsoltárkönyvek vannak. Az arbei városi levéltárban sok pergamentre irott oklevél van, így a »Registrum literarum communis Arbi« 1504-ből, mely számos Arbera vonatkozó oklevél másolatát tartalmazza, így Kresimir horv. király 1071-ből, Zvonimir horv. király 1081-ből és Kálmán magyar király 1111-ből származó adomány- és szabadalomleveleit stb. E kéziratban egy kis olasz költeményen kívül foglaltatik egy régies horvát nyelven irott terjedelmes költemény is, mely elmondja, hogy 1528-ban mikép akarta valami Hercics Iván Arbe városát csellel Frangepán Kristóf kezére játszani. Egy másik kéziratot 1571-ben valami Arbei Miklós Contarini Gábor arbei grófnak ajándékozta, mely az arbei statutumokat tartalmazza. Mindkét kodex a város védszentjének, sz. Krisztoforusznak, képével ékeskedik. Az előbbi kodexet közönségesen »Libro rosso«-nak nevezik. *Zára* (Zadar), itt számos glagol könyvet talált és megszerezte a legnagyobb glagol kéziratot (1575 folió lap) a XVI-ik századból, melyet Iván nevü pap Poljana faluban irt otocsáci horvát tájszólásban, a kodex tartalma vallásos. — *Nin* a horvát királyok és a horvát nemzeti püspök székhelye volt jóideig. Zára közelében a tengerparton épült, templomai, palotái romokban hevernek. A nini horvát püspökök, mint országuk primásai, hevesen küzdöttek a szláv egyházi nyelv és a horvát egyház függetlensége mellett a spalatói érsekekkel szemben, e küzdelemben kivált a X-ik században Gergely püspök. A várost kettős bástyák tornyokkal övezték és virágzó korában 50,000 lakost szám-

lált. Velence és a törökök teljesen elpusztították. A város templomát Divnics György püspök 1528-ban építette; itt csizmaalaku ezüst ereklyetartókban őrzik sz. Anzelm lábcsontjait, feliratuk: »Hos pedes ad honorem Dei et Sti Anselmi pro sulate sua et suorum anno Domimini 1308 Radoslaus Utusanus de Scardona, cancellarius Dni Pauli bani et iupanus ecclesiae Nonensis fecit fieri.« Ez a Pál bán Subics (Zrinyi) II. Pál, a hatalmas Subics Mladen apja, ki az Anjoukat a magyar trónra segítette. A sz. Keresztről nevezett pusztulásnak induló templomban e felirat van: »Godeslai iupani opus MЭ'C«. A város és környéke gazdag római és szláv régiségekben. *Szebeniko* (Sibenik). A kerületi levéltárban igen sok fontos oklevelet talált 1376. utáni időkből, melyek történelmi, irodalmi és művészeti szempontból fontosak; szerzett itt 85 arcképet is horvát, szerb, boszniai uralkodók és főurak arcképeit, melyeket a zágrábi múzeumnak adott át, a képeket a Kulesics családtól szerezte. A ferencrendiek sz. Lőrinc nevü templomában számos a boszniai és dalmáciai ferencrendiek történetére vonatkozó fontos oklevelet és kéziratot talált. A közelben levő Zlarin szigeten a sz. Máriáról nevezett zlarini társulat 1456-ból való horvát statutumait találta meg, melyek nyelvészeti és történelmi szempontból érdekesek. — *Poljica* Spalató közelében, itt találta a poljicai (poljički) statutum legrégibb másolatát. *Lessina* (Hvar) régi épületeit, templomait megtekintvén, elért *Raguzába* (Dubrovnik), melynek levéltárai és gyűjteményei méltán hiresek; leghiresebb a városi levéltár, mely a régi köztársasági leváltárt magában foglalja, noha annak jó részét Bécsbe a császári levéltárba hurcolták. A Raguza történetére fontos okmányok 13 csoportot képeznek, legtöbbnyire latin és olasz nyelven irottak; a szerb horvát és török nyelven irott okmányok mellett azok olasz fordítása is megvan és így könnyen hozzáférhetők. A délszláv történelemre vonatkozó oklevelek a XI-ik századtól a XVIII-ik századig terjednek s részben latin, részben szerb nyelven irvák és sok kötetre terjednek. A legrégibb oklevél 1023-ból való. A szerb nyelven irottak közül, melyek mellett fordítás nincs, felemlítendő az, melyben István szerb deszpota beteg ágyában a raguzaiak oltalmába ajánlja nejét, Angelinát, és gyermekeit, Györgyöt és Marjenovnát 1477. okt. 1-én; továbbá Vladiszlav sz. Száva hercegének két oklevele 1478-ból, melyben elismeri, hogy Raguza kifizette neki a konavljei terület jövedelméből az őt megillető részt. Különösen fontos egy nagy kötet, mely a XV-ik században pergamentre irva csupa szerb, boszniai stb. szláv oklevelek másolatait tartalmazza: az eredetiek egy része elveszett,

másik részét Bécsbe hurcolták. Ezen okmányok egy részét Belgrádban 1840-ben »Srpski Spomenici« (szerb emlékek) neve alatt kiadták. — A III-ik osztály 108 vastag foliansban levelezéseket tartalmaz »Lettere i comissioni di Levante« cím alatt, ez Raguzának levelezése szerb, boszniai, török, magyar, horvát stb. királyok, bánok, knézek, hercegekkel 1359—1802-ig. E foliánsok közül 107 latin vagy olasz nyelven irott és egy kizárólag ciril betükkel irott szerb nyelvü okleveleket tartalmaz. Ezen szerb levelezés 1395—1423-ig terjed és 300 darabból áll és igen fontos Magyarország és a délszlávok történetére Zsigmond korában. Legfontosabbak Osztoics István és Tvardko Tvardkovics boszniai királyok, Hervoja, Szandal és Radics herceg levelezései. — A »Lettere di Ponente« gyűjtemény 135 vastag folians kötetből áll és az 1566—1802-ig terjedő levelezéseket tartalmazza Raguza és különböző országok között és történelmi fontossága szembetünő. — A törvényszéki levéltár érdekes végrendelet gyűjteményéről, mely a XV-ik századtól napjainkig terjed. E végrendeletek sorából nevezetesek: 1. Lázár szerb cár leányának, Helenának, Szandal boszniai herceg feleségének szláv nyelven irott végrendelete 1443. ápril 5-éről. — 2. Koszacsa István nagyherceg szláv nyelven irott és latin fordítással ellátott végrendelete 1466. máj. 20-áról. — 3. Számos raguzai költő, iró, festő, szobrász, építész stb. végrendelete. — A ferencrendi szerzetesek raguzai rendházának könyvtára különösen gazdag horvát, latin és olasz kéziratokban, közöttök több Raguzára vonatkozó évkönyv és a dalmát várakra vonatkozó krónikák. — A dominikánusok könyvtárában sok értékes latin kodex van. Kéziratai közül fontos: Serafinus Cerve »Bibliotheca Ragusina, in qua Ragusini scriptores earumque gesta et scripta recensentur. Ragusini 1741.« — A papi szeminarium irattárában régi költők horvát kéziratain kívül van egy történelmi érdekü olasz nyelven irott 180 lapra terjedő foliáns is : »Lettere di Francesco Gondola (Gundulics horvát költő apja) scritte alla Republica di Ragusi sopra la sua negotiatione con la Santita di nostro Signore Papa Pio IV.« — Vannak ezenkívül Raguzában nevezetes magángyüjtemények is így a Martekin, Marinovics, Pucsics, Kaznacsicsfélék. Raguzában sok építési műremek, hires festmények, szobrok és régiségek vannak; ez utóbbiak sorából nevezetes a sz. Dominik templomában levő szinezüst kettős kereszt, melyet 1310-ben Uros szerb király (a nagy Uros fia és Dusán cár apja) Gergely raskai püspökkel egyetemben készíttetett. A kereszt rajzát és szerb feliratát is közli. Hogyan került ide e kereszt, biztosan nem tudni. Itten őrizik a ragu-

zai ötvösség legszebb remekét is, ez egy ezüst tálca serleggel, melyet Maffei Timót raguzai érsek Korvin Mátyásnak ajándékul szánt és ennek az országgyülés alkalmával át akart adni, de közbejött halála megakadályozta az elutazásban és átadásban és így maradt az a templom kincstárában. Érdekesek e templom ereklyéi között Keresztelő sz. János kézcsontjai, melyeket a XV-ik században a Jajcából való Dragisics György franciskánus hozott Jeruzsálemből Florenc számára, de útközben Raguzában megbetegedett és meghalt, és így az ereklyék itt maradtak: érdekes, hogy ezek miatt Florenc és Raguza között hosszú per folyt, melyben békebiróul 1491-ben Bajazet szultánt kérték fel. A periratok a raguzai levéltárban megvannak (I. fasc. 63. sz.). A *kattarói* kerületi levéltárban több Montenegróra vonatkozó és magyar királyoktól származó oklevélre talált, melyeket le is másolt. Itt szerb okmányokat is másolt, egyet Uros István szerb királytól, melyben a milesevói szerb zárdának (hol sz. Száva nyugszik) adományozza a Hvosznában a Bisztrica mellett általa épített sz. Miklós templomot összes javadalmaival; a másikban ugyane zárdának István deszpota öt falut ajándékoz Moravában, mindkét oklevélen nincs évszám. Itt vett egy kéziratgyűjteményt, mely kattarói okleveleket (809—1715.) illetőleg azok latin és olasz fordításait tartalmazza. Ezek között számos oklevél van Brankovics György szerb királytól, Nemanja és Vuk nagyzsupánoktól, boszniai királyoktól stb. *Durazzo* (Dyrachium, Drač). Itt halt meg Nagy Uros szerb király, itt székelt egyideig Dušán szerb cár, de ma már sem műemlék, sem irott oklevelek, melyek tőlök származtak volna, vagy rájuk emlékeztetnének, itt nincsenek többé. *Jablanic* (Jablona) a Baosics knézek hajdani székhelye, csak egy régi várrom maradt fenn a multból. *Korfu* (Krf) itt egy görög zárdában talált egy kéziratot: »Lázár knéz élete« (Zitje kneza Lazara) és azon véleményét fejezi ki, hogy jó lesz a görög zárdák levéltárait és könyvtárait is átkutatni, mert a vallás közössége miatt bennök szerb kéziratok is lappanghatnak. *Brindizi*-ben a város közepén egy utcát »Szlavón utcának« (Contrada di S. Pietro degli Schiavoni) neveznek. E város történetirója Andria della Monaco azt irja, hogy a városban lakó szlávok azon jogot nyerték, hogy a maguk sorából két tagot választhattak a városi tanácsba. 1488-ban I. Ferdinánd nápolyi király egy oklevélben, mely a nápolyi Borbon levéltárban megvan, kijelenti, hogy a város szláv lakói teljesen egyenjoguak a többiekkel, — erre azért volt szükség, mert némely olasz tisztviselők őket üldözni kezdték. Közelben volt egy másik szláv telep is: »San Vito degli Schiavoni«. 1101-ben

Kálmán magyar királylyal szlávok foglalták el e várost (Brindizi) és környékét a normannok elleni harcban. Itt a szlávok csapatosan a XIV-ik század végén és a XVI-ik elején telepedtek le. A brindizii székesgyházban őrzik dalmáciai Szent Jeromos nyelvét, mely ereklyéről a nép azt hiszi, hogy a vidéket földrengéstől és égi háborutól megóvja. A gimnázium könyvtárában van egy kézirat Marcianus Jeromostól (»Descrizione, origine e successi della provincia di Otranto«), mely a délolaszországi szláv telepítvényekről is tartalmaz adatokat. Antivari a szlávokra nézve emlékezetes hely. A horvát hajóhad a X-ik és XI-ik században itt gyakran mérkőzött a szaracénokkal és normannokkal. Innét hozta a XI-ik század végével Bodin, déli Dalmácia és Zahumlje királya feleségét, Jakvintát. Ide zarándokoltak a XIII-ik és XIV-ik században a szerb királyok sz. Miklós csodatevő ereklyéihez. Itt mentette meg barátját, I. Ferdinánd nápolyi királyt ellenségeitől szláv és albán seregével 1460-ban Kasztriota Szkender bég. Itt tartotta II. Orbán a görög és római egyház egyesítésére nevezetes zsinatát. Ide menekültek a törökök elől csapatosan a szlávok és albánok. A székesegyházban sz. Miklós sirja felett István Uros Milutin szerb cár nagyszerü ezüst oltárt emelt 1319-ben, mely maig is megvan, de ismételten renoválták. Ezen oltáron Beatillo Antal »Historia della vita de S. Nikolo patrono di Bari« cimü művének tanusága szerint még 1649-ben ezen felirat volt: »Anno Domini milesimo trecentesimo decimo nono. Mense Junii. Secunda indictione. Urosius rex Rasie et Dioclie, Abanie, Bulgarie et totius Maritime de gulfo Adriatico a mari usque ad flumen Danibii magni praesens opus altaris de argento fieri fecit etc.«, mely felirat történelmi szempontból is nevezetes, mert a szerb cárság határait és cimeit is elősorolja. Ezenkívül ugyanez a szerb király sz. Miklós fára rajzolt képét is ajándékozta a templomnak, melyen jobbról maga a király térdelt összekulcsolt kézzel, balról pedig neje, Szimonida, Andronikus görög császár leánya. Olasz irók a nő alakot Ilonának mondják, ki Milutin első neje és II-ik Endre magyar király leánya volt — és ezeknek van igazuk, mert Milutin ez oltárt és szobrot 1319-ben készíttette. Ilona királyné e templomnak egy kisebb sz. Miklós képet is ajándékozott; a kép alzatán térdel maga a királyné, jobbján fia, Uros Decsanszki, e felirattal: »Rex Urosius filius Urosii regis Servie«, balján pedig István nevü fia e felirattal: »Rex Stephanus filius Urosii regis Servie.« Ilona alakja alatt e felirat van: »Memento Domine famule tue Helene Dei gratia regine Servie, uxoris magni regis Urosii, matris Urosii et Stephani suprascriptorum regum.

Hanc iconem ad honorem Sancti Nicolai ordinavit«. Uros Milutin utóbb is 1346. augusztus 20-án nagy alapítványokat tett a raguzaiak adójából a sz. Miklós kápolna javára. Zsigmond lengyel király és neje, aragoniai Bona Sforza is nagy alapítványokat tettek a kápolna javára és e királyné itt van eltemetve, siremlékét leánya, Anna, 1592-ben állíttatta fel. *Nápoly.* Ennek levéltárában sok okmányt talált, melyek az Itáliában letelepedett délszávok történetére és a magyar-horvát történelemre vonatkoznak. Itt számos okmány van, mely a magyarok és délszlávok történetére vonatkozik. — A borboni múzeum könyvtárába nem bocsátották be, s így arról nem szólhat. — A brancaci könyvtárban a következő, minket érdeklő kéziratokat találta: Registrum regis Caroli I-mi ab. a. 1276—1277. — Gaspari Stephano: Relazione della diocesi di Servia. — Hungariae regni status. Relazione al Papa. — Vita del re Ladislao. — Panvinius. De gente Fregepania sive Frangepania. — Relazione d'Albania, Servia, Bosnia e Schiavonia et dello statu della religione in quelle parti. — Repertorium regis Roberti ordine alphabetico digestum anni 1313., 1314. — Torquatus Antonius de Frangepanibus: Pronosticon de conversione Europae anno 1480. — Ungheria. Relazione di alcune cose premesse alla dieta Ungara. — A karbonari sz. János templomban van László király gyönyörü siremléke, melyet nővére, II. Johanna, 1414-ben állíttatott. Gótbetüs latin felirata olvashatlan. — A sz. Lőrinc templomban van Aldemariskus Lajos, László király admirálisának sirja, ki Hervojával együtt Dalmáciában Zsigmond párthivei ellen hadakozott. Sirirata: Haec est sepoltura magn. militis domini Ludovici Aldemarisco de Neap. qui hujus regni marescallus et consiliarius regis Ladislai fuit, et dux maris, necnon tenuit officium admiratiae ita et taliter, quod navigia gerebant ejus insignia. Spectabilis miles Joannes posuit patri optimo 1421. Strenuus et prudens sensu, robustus in armis, integer atque vigil, iusto pro rege fidelis. — *Monte-Casino,* itt 900 kéziratot átvizsgált és ezek sorából a következőket emeli ki: 1. Oklevél 1198. ápril 9-éről, mely bizonyítja, hogy a Raguza melletti s. Maria di Razato temploma a benediktinusoké. E templomra vonatkozólag több irat is van, mert a monte-casinoi zárda igazgatása alatt állott. — 2. Igen fontos a XI-ik századból származó kézirat, mely sz. Demeternek, Salona védszentének életrajzát tartalmazza. Fontos adatok vannak benne a szerémi sz. Demeter templomról, vagyis Mitrovicáról (Dimitrovica); e templomot Anastasius Leontius Illyria prefectusa építette, ugyanaz, a ki a szalonai Demeter templomot is építette. E legenda különbözik a szen-

tek életében Metaphrastus Simon által irt sz. Demeter legendától; ezt valami szerémségi pap irhatta, mert hivatkozik benne a szerémi püspökről hallott csodákra. — 3. Leonis papae I. epistola ad Anastasium Salonicensem (Cod. membr. sec. XI. N. 541. fol. 61. a tergo.). —. 4. Wisigothorum regum Chronicon ab Atanarigo primo rege ad Ervigium. Aera 715. (Cod. perg. I. fol. 483.) — 5. Damasi Ungari. Brocarda et Summa. (Cod. 136. fol. 73. et 141.)

Róma. A vatikáni archivumban különösen a szláv dolgokra vonatkozókat, VIII. János pápa regestáit és VII-ik Gergely pápáét tanulmányozta. VIII-ik János pápától két regesta-gyűjtemény van: egy Regestum autographum P. Joannis VIII. a XI-ik századból és azután ennek egy ujabb másolata a XVI-ik századból. Pertz ebből VIII. Jánosnak négy levelét közli Methodhoz és Szvatoplukhoz. M. Marino Wolnyhöz irt levelében csak hármat emlit és így gyanusnak látszott a Pertz közlésében a harmadik levél. Kukuljevics mindkét regestát összehasonlította és az ujabban több hibát talált. XI-ik századi példányban a kérdéses leveleket (Epistolarum) a 201., 202., 257., 278. sz. a. a kodex 77., 78., 99., 100-ik lapján találta: így tehát Pertz mind a négy levele hiteles; Palacky is híven közli Erben »Regesta dipl. et epist. Bochemiae et Moraviae« cimű művében és csak Marino hagyta ki a 99-ik lapon levő 257-ik levelet, mi elnézésből történhetett. XI-ik századbeli regestum nagy folio alaku 122 oldalon 316 levelet tartalmaz. A XVI-ik századbeli 231 folio papírlapon szintén 316 levelet tartalmaz, de az 54. és 68-ik levél kimaradt a sorból s azt utóbb a könyv első lapjára irták. A régi kéziratban számos levél Mihály bolgár cárnak szól és egyházi ügyekre vonatkozik. A 71-ik lapon a 185-ik levél szól: Dilecto filio Sedesclavo, glorioso comiti Sclavorum (Croatiae 879-ből); a 73-ik lapon a 191-ik levél: Dilecto filio Branimir (Duci Croatorum 879-ből); a 74-ik lapon a 192-ik levél szól: Theodosio dilecto et dileto (azaz: electo) sanctae ecclesiae Nonensis (879-ből); a 77-ik lapon a 201-ik levél szól: Zventap de Marauna (morva Szvatopluknak 879-ből); ugyane lapon a 202-ik levél: Reverendissimo Methodio archiepiscopo Pannonensis ecclesiae (879-ből); a 99-ik lapon levő 257-ik levél: Dilecto filio Stentopulcho glorioso comiti (Szvatopluknak 880-ból); a 110-ik lapon levő 278-ik levél: Methodio archiepiscopo pro fide (881-ből); a 116-ik lapon levő 279-ik levél: Barnimero (Branimiro Croatiae) glorioso comiti. (881-ből). VII-ik Gergely tiz könyvre terjedő regesztáiban ránk nézve érdekesek: az I. k. 17-ik levele: Geuse duci Ungarorum; II. k. 64-ik levele: Omnibus Raguseis (1074.); II. k.

13-ik levele: Ungarorum duci Geuse; IV. k. 12-ik levele: Sclavorum regi Michaeli (1078.); VII. k. 4-ik levele: Wezelino nobili militi (1078.) — A dominikánusok kassanati könyvtárában sok folians van, mely a moskovita cár és a raguzai, velencei és egyéb olasz kormányokkal folytatott levelezéseket tartalmazza. Ezeken kívül a szláv ügyekre nézve fontos kéziratok: Gondola Matteo: Stato della christianita ne' regni di Bosna, Servia, Bulgaria; Comneno Vinc. pat. soc. Jesu. Memoriale Originale della nazione Ragusae; Nicolai Modrusiensis eppcopi prologus ad Pium II-um; Statuta confraternitatis S. Hieronymi Illyricorum in urbe. Anno 1541. — A Propaganda levéltárában és könyvtárában sok glagol és ciril betüs régi szláv nyomtatványt talált, a mi természetes is, mert a mult századokban az unio érdekében itt dolgoztak: Levakovics, Komulovics, Pasztricsics, Marnavics Tomko, Radusics, Zmajevics, Rosa stb. Glagol és ciril betüs szláv kéziratokat is talált, ezek: 1. Službenik (szerkönyv) a XIV-ik század elejéről nagy alaku horvát-glagol betükkel. 400 oldal. A könyv végén más kéz irásával horvátul e jegyzet olvasható: Az ur 1387-ik éve. Ekkor Anzs gróf volt Veglia, Gacska és Zeng ura. Ezen időben nagy zavarodás volt a magyar királyságban Károly király idejében, kit a magyarok agyonvertek. Ezen időben Okrugle és Tribihovics falvakban jó emberek laktak, kik az egyháznak sok jót tettek. — 2. Breviarium nagy alaku horvát-glagol betükkel. 400 lap. A naptári részben számos feljegyzés van 1379-től kezdve, az irás alig olvasható, mert a tinta szinét hagyta. Egy hosszabb feljegyzés 1430-ból Miklós és István vegliai és zengi grófokról beszél. 1433-ból ez van: Ez évben junius 26-án meghalt a nemes ur Mikula bán, egyik fia ekkor a cseh királynál volt, István gróf pedig a magyar királynál volt, a király a császárságot kereste. 1453-ból ez a feljegyzés van: Ez évben nagy éhség volt a felső vidékeken és a tengerparton és sok ember és állat elhult éhség miatt; ez évben Péter-Pál napján a hegyeket hó borította és nagy éhség volt. 1483-ből ez van: Ezen esztendő folytában Mátyás bán elragadta Gad vidéket (Otocsácsnál) és Vuk deszpota és a horvát urak Zrinyi hajóin megverték a törököket. — 1507-ből ez a feljegyzés van: Ezen évben uj év után a második hétben meghalt Perusics Gáspár ur Zárában és ezen évben nem volt harc az urak között és Perusics Iván gróf a magyaroknál járt és Péter gróf bánnal Perusics Gáspár fiai is, volt pedig ennek két fia, Gáspár és Gergely, mindkettő még fiatal volt. — 3. Glagol misekönyv 1435-ből. Ebben sok mindenféle feljegyzés van 1458—1570-ig. 1449-ből ez a fel-

jegyzés van: »Ezen misekönyvet 27 aranyért eladtam és Petricsevics Dujmo gróf készpénzzel kifizette. Ekkor Péter volt a horvát bán és alatta volt Likában Petricsevics Franko gróf.« Ezeken kivül itt még öt glagol betüs egyházi könyvet és öt ciril betüset talált. Ez utóbbiak egyike az oroszországi püspökök és főurak IV-ik Sixtus pápához intézett nyilatkozata (Vilna, 1476. márc. 14.), melyben kijelentik, hogy készek a római egyház kebelébe visszatérni. Az aláirásokból látni (Ark. IV. 375. l.), kik voltak azok. Fontos ciril kézirat Zmajevics műve, melynek latin cimirata is van: Annalium ecclesiasticorum synopsis chronologica illyrico latina. Studio Andreae Zmajevics Dalmatae Perastini, achiepiscopi Antaberensis, regni Serviae primatis, collegii urbani de propaganda fide alumni, suae illyricae nationi exhibita et dicata. Anno salutis 1690. — A corsiniani könyvtárban 1300-nál több kézirat van, köztük oklevelek Zvonimir horvát királytól (1076.), IV. Béla magyar királytól stb. — A »S. Petro ad vincula« templom könyvgyüjteményében, talált egy érdekes jelentést Dalmácia állapotáról a XVI-ik században V. Károly korában. — A sz. Jeromosról nevezett illyr hospicium. Régi időkben sok szláv élt Rómában az úgynevezett »Borgo vecchio di san Pietro«-ban és községüknek neve volt: »La communita della natione illirica o schiavona«. V-ik Miklós pápa 1453-ban nekik hospiciumul ajándékozta a Tevera folyócska melletti elhagyatott Mária kápolnát (Maria di Ripetto). II. Pius 1461-ben megengedte, hogy a Rómában meghalt délszláv zarándokok hagyatékának fele a sz. Jeromos hospiciumot illesse; 1473-ban ezzel sok jót tett Katalin boszniai királyné, ki Rómában menedéket talált és ott meg is halt. 1486-ban Innocentius pápa a hospicium körül levő nagy területet ennek ajándékozta, melyen a »Via Schiavona« és a »Vico dei Schiavoni« házai épültek, melyekből ma is 12 a hospicium tulajdonát képezik. A hospicium 1541-ben uj statutumokat nyert Bembo Péter kardinális védnöksége alatt és ezen évtől fogva megvannak évkönyvei is: »Libri delli decreti della congregatione illirica S. Hieronymi«. 1563-ban IV. Pius elrendelte, hogy a hospicium mindig egy bibornok védnöksége alatt álljon és ez 1566 óta a »Sz. Jeromos templom« cimet viselte. Védnökei sorából a hospicium legnagyobb jóltevője a pápává emelkedett V-ik Pius volt. Róla Amidemia Teodoro, Piazza Bartolo és Tempeste Kazimiro olasz irók azt állítják, hogy dalmáciai eredetü volt és Iván nevü őse a dalmáciai Krusice (Körtvélyes = Peretto) nevü helységből a törökök elől menekült Anconába, hol Peretto néven nevezték, és ennek ötödik ivadéka volt V. Pius, kinek öregapja, Miklós, 1520-ban

a Peretti nevet Montaltó-ra változtatta. V. Pius 1589-ben építette fel ujból a Sz. Jeromos templomot, kibővítette a hospiciumot és alapítványt tett egy főpap, 6 kanonok és 4 diakonus számára, kijelentvén, hogy ezen állásokat csak illir származásu és e nyelvet beszélő egyének nyerhetik el. Évkönyveik szerint a káptalan és confraternitás tagjai voltak: Divnics Péter horvát költő (1542—1567.); Jakab nini püspök (1543.); Dujmics Albert vegliai püspök (1543—1563.); Miklus duvnói püspök (1543.); Barakovics György horvát költő (1547.); Gapeo János festő (1562—76.); Blažev-Drzsics Miklós raguzai festő (1563.); Kaboga Marius horvát költő; Gucsetics Miklós és Bucsia Mór (1564.); Gundulics Ferenc iró, a hires költőnek, Ivánnak apja (1564.); Vramec Antal horvát krónikairó (1566—1573.); Komulovics Sándor horvát iró (1576—1590.); Bonifacio Natal Szebenikóból, szobrász (1579—1599.); Budineo Simon horvát iró (1581.); Lasaneo Miklós szobrász (1581—1584.); Cedulin Péter lessinai püspök (1586—1603.); Albertics Máté horvát iró (1586.); Patricio Ferenc hires bölcsész és latin iró (1596.); Gaudencius Péter horvát iró (1602.); De Dominis ex Arbe zengi hires püspök (1602.); Bolica Miklós Kattaróból latin iró (1603.); Marnavics Tomko horvát iró, boszniai püspök (1619—1633.); Pastricsics Jeromos horvát iró (1650—1710.); Dumaneo Márk Spalatóból, latin iró (1653—1656.); György nini püspök (1652.); Gradics István Raguzából, horvát és latin iró (1659—1683.); Lucius János hires horv. történetiró (1662—1669.); Gucsetics István horvát iró (1664.); Bozsidarics Péter Raguzából, latin iró (1664.) stb. — Kukuljevics ezután ismerteti a szláv művészeknek Rómában levő alkotásait (Ark. IV. 381—386. l.). *Bologna* itt is számos glagol és ciril irásu kéziratot talált, tartalmuk egyházi. *Velencében,* a sz. Márk bibliothékában: 1. Farlati Illyricum Sacrum-ának egy fontos kéziratára talált, melyet Coletti Jakab nagybecsü észrevételekkel irt tele; e jegyzetek különösen kronologikus szempontból fontosak. — 2. Scritture del monasterio di S. Stephano di Spalato. E kéziratban a ferencrendi zárdára vonatkozó oklevelek másolatai vannak 1002-től kezdve. A kézirat 174 lapra terjed. — 3. Errores patarenorum Bosnensium. Két kézirat a bogumilek történetére szerfölött fontosak. — 4. Litterae bani Croatiae et Jaicae ad regem Mathiam, 1480. — 5. Relatio G. episcopi Nonensis ad pontificem de clade Modrusiensi, 1493. — 6. Litterae civitatis Segniensis ad pontificem, 1493.

60. *Marino Sanuda:* A velencei köztársaság viszonya a délszlávokhoz kivonatosan közölve M. S. kéziratos évkönyveiből. 1496—1533. (Odnošajv skupnovlade mletačke prema

južnim slavenom priopćeni u izvadcih iz rukospisnih ljetopisah Marina Sanuda od godine 1496. do 1533. Ark. V. 1—476. l.) A egész szöveg olasz nyelven irott s így történészeinkre nézve hozzáférhető. Marino Sanuda 1466-ban született Velencében, egyike a legjobb olasz történészeknek. Muratori, Foscarini, Apostolo Zeno, Tiraboschi dicsérik részrehajlatlanságát és hitelességét. Bembo Péter kardinalis az ő művét, Velence történetét Sanudó évkönyvei alapján irta melyeket ez közvetlenül a velencei titkos archivum adatai alapján írt. Sanudo kézirata »Raporti della republica Veneta coi Slavi meridonali. Brani tratti dei diarj manoscritti di Marino Sanudo 1496—1533« az eredeti 58 kötetben a bécsi császári könyvtárban őriztetík, hiteles másolata a velencei Sz. Márk könyvtárban van. Ezen műből a délszlávokra vonatkozó kivonatot, melyet Kukuljevics az Arkivumban közöl Valentini József a Sz. Márk könyvtár őre állította össze.

61. *Oriovcsani Ilics Lukács:* A cs. k. katonai határőrvidék keletkezése. (Postanak c. kr. vojničke granice. Od Luke Ilića Oriovčanina. Ark. VI. 101—127. l.) IV. Béla a tatárjárás után megparancsolta, hogy az ország határain várakat és őrtornyokat építsenek és megigérte, hogy szükség esetében azokat harcosokkal fogja ellátni (spiculatores), azonban ez a törvény soha sem lépett életbe, és a végeken lakó urak jobbágyaikkal maguk védekeztek, ahogy tudtak. Ezen állapot Róbert Károlyig tartott, ki 1319-ben Uros Milutin szerb királylyal háboruba keveredvén, elfoglalta tőle az ugynevezett »István király földjét«, azaz Szerémség felét, Belgrádot és a macsói bánságot, és szerb megtorlástól tartván, megujította Béla király törvényét a határvédelemről, azonban ő sem igen sietett a végeken lakó urak segitségére. Nagy Lajos gondoskodott a határvédelemről, Uros ellen 1359-ben hadakozott s Lázár knézt meghódolásra kényszerítette, de egyéb külhoni hadakozásai elvonták a déli határok gondozásától. Zsigmondnak a déli határokon sok háborúja volt: 1388-ban Tvardko boszniai királyt, 1389-ben István szerb deszpotát, 1398-ban Hervoja János boszniai herceget legyőzte. Déli szomszédai mind merészebbek lettek, a törökök is szorongatták, azért az 1370-ben Nagy Lajos által a határok védelmére alapított zengi kapitányságot a Cilleyekre bizta, hogy saját költségükön német katonasággal a határt a török ellen védjék, de ezt ezek később egy önálló délszláv ország alkotására akarták felhasználni és 1445-ben Horvátországba törtek, honnét Hunyady János verte ki őket. A zágrábi püspökség jövedelmét 1399 óta a határvédelem szervezésére fordították és Zsigmond 1435-ben a határőrséget szervezni akarta, de

a rendek az ő javaslatait nem fogadták el, s így nem Zsigmond a határőrvidék szerzője, amint Kercselics tévesen véli (Notitiae praelim. 263. l.), sőt Albertnek az 1439-iki országgyűlésen meg kellett igérnie, hogy a rendek beleegyezése nélkül mit sem fog tenni a határvédelem tárgyában. Mátyás alatt sem voltak állandó kir. őrségek a végeken. II. Ulászló és II. Lajos alatt a határok védelme az egyes birtokosokra hárult, kik a török áradatot nem voltak képesek visszatartani s így II. Lajos a horvát végek védelmét sógorára, Ferdinánd főhercegre bizta (1522), ki erre már csak azért is vállalkozott, mert országai: Isztria, Stájerország és Krajna is veszélyben voltak: ő saját költségén német katonásággal megrakta Klissza, Krupa, Zeng, Bihács stb. várait, Dalmáciát a pápa vette oltalmába, Szlavónia egészen védetlen maradt. A határőrség tulajdonképen azon fordul meg, hogy földbirtokkal megajándékozott őrség védje ezt: az egyes földesurak vonakodtak földjeiket ily cimen kiosztani kártalanítás nélkül, s ez volt az oka a rendek ellenkezésének a határőrségi rendszer behozatala ellen. Ennek első szerzője Ferdinánd főherceg, ki a törökök elől menekülő szerbeket (uszkok) telepítette le a végeken, nekik később, mint magyar király, földeket adományozott, azon feltétel alatt, hogy ezeket s ezekkel együtt a határokat is védjék a török ellen. Ez a határőrség oly kellemetlen volt a töröknek, hogy I. Soliman a 1545-iki békekötésbe az uszkokokra vonatkozólag egy külön pontot vétetett fel, és II. Szelim 1576-ban a határőrség teljes megszüntetését követelte, mely már ekkor katonailag volt szervezve egyes haramijákba (Conpaniákba) és vitézül harcoltak Zápolya párthivei ellen is Varasdnál, Kaproncánál (Koprivnica), Kőrösnél (Križ), Ivanicsnál stb., és már nemcsak saját otthonuk védelmezésére szorítkoztak, azért 1564-ben minden adótól és köztehertől felmentettek és két részre osztattak: fizetett és nem fizetett haramija csapatokra. Ekkor két határőrvidék volt: a szloven vagy varasdi és a horvát vagy károlyvárosi (1579.). A fizetéses uszkokok mint zsoldosok szolgáltak a német csapatokban, földbirtokot nem kaptak, hanem zsoldot, ruhát, élelmi szert; a fizetésnélküliek közterhektől mentes földbirtokot kaptak. A határőrvidéki biztosoknak (Lamberg Jakab, Burstall Ernő, Pappendorf Ferenc) 1563. augusztus 5-én adott utasításból tudjuk, hogy a horvát határőrvidékhez tartoznak: S. Vid Fiume mellett, Zeng, Otocsác, Brinj, Berlog, Drezsnik, Cetin, Szluin, Ogulin, Modrus, Glina, Hrasztovica, Sziszek és a Kupa és Una köze; a varasdihoz Horvátországból: Gyurgyevác, Krizs (Kőrös), Crkveno, Ivanics, Zágráb és Kapronca. A generálisok Varasdon és Károly-

városban székeltek, a kapitányok szétszórva, ott, hol alárendeltjeik nagyobb tömegekben laktak. I. Ferdinánd pénzszüke miatt Prágában már 1542. az ujonnan szervezett határőrvidéket V. Károlynak felajánlotta, hogy az a német császársághoz csatoltassék, de ebből nem lett semmi. Fia, Károly főherceg, II. Rudolf beleegyezésével 1575-ben felvette a »Stájerország és a Horvát-Szlavon határőrvidékben levő összes császári seregek örökös generálisa« cimét és a magyar rendek az 1578-ik XV. t.-c. a határőrvidéket mint a német császárságtól függő örökös generalatust örökösödései joggal ráruházták, azon kérelemmel, hogy a közjó érdekében mindenkor a bánnal egyetértően járjon el. A határőrvidék költségeinek fedezésére Rudolf a magyar rendektől e célra kapott 140,000 forintot és a Lajbachban 1570-ben egybegyült belső ausztriai rendek évi 750,000 forintot szavaztak meg Károly főhercegnek és utódjainak, mit pontosan fizettek is; 1578-ban a görci grófság a Brukner Libellum alapján ugyan e célra évi 548,205 frtot adott. Grácban határőrvidéki Hofkriegsrathot szerveztek, mely 1742-ben a bécsibe olvadt bele. Horvátország köteles volt a kordonon várakat és őrtornyokat épiteni, fentartani, katonaságot és élelmet szolgáltatni és a lehetőség szerint pénzt is szolgáltatni. A sok háboru alatt a határőrtelepek elnéptelenedtek s így Károly főherceg a közterhek alatt nyögő Dalmáciából 1580-ban számos ezektől menekülni óhajtó családot telepített ezekbe. Károly fh. fia és utóda, Ferdinánd fh. 1597-ben Mala Vlaskabol (Gradiska és Pozsega közti vidék) sok családot a Kupa-Una közére telepített és a petrinjai határőrvidéket alkotta, melyet II. Rudolf a varasdi generalatusba beosztott. A petrinjai határőrvidék csakhamar török iga alá került és a horvát rendek az Una mellett kordont vontak a török ellen (Kosztajnica, Glina, Dubica, Jaszenovac, Zrinj), ezen határvonal védelmét (1696.) a bánra bizták, kit a gráci Hofkriegsrath 1704-ben a Kupa-Una vidék főkapitányságával bizott meg. Igy 1699-ben a graci haditanácstól két generalatus függött: a karlováci (károlyvárosi), varasdi, a harmadik, a báni közvetlenül a bécsi alá tartozott. A magyar rendeknek a határőrvidéki szervezet nem tetszett és III. Károly óta (1711.) Mária Terézia haláláig (1780.) küzdöttek ellene és azt ismét a polgári hatóság alá óhajtották rendeltetni, — de hiába, sőt I. Lipót, tekintve, hogy a granicsárok tényleg érdemeket szereztek a török elleni harcokban 1690-ben, két uj határőrvidéket alkotott, a szlavónia-bácskait, melyet gr. Marsigli és gr. Rabati igazgatására bizott. Ez a magyar rendek részéről sok panaszra és ellenszegülésre adott okot és a király a polgári területet és az uj határőrvidék elkülönítésére, és ez utóbbinak beren-

dezésére egy bizottságot volt kénytelen kiküldeni (Marsigli, Rabati, Herberstein, Wildenstein), kik 1702-ben az összes határőrvidékre uj szervezeti szabályzatot dolgoztak ki, mely azonnal életbe is lépett. Ennek pontjai: *a)* Károlyvárosi és varasdi generalatus a gráci, a báni és szlavon-bácskai a bécsi Hofkriegsrath alá tartozik és az utóbbi székhelye Eszék; *b)* minden generalatus kerületekre oszlik, egy-egy kerület 6 gyalogos haramijára oszlik és 3200 gyalogosból és két század (haramija) lovasságra, azaz összesen 666 lovasból áll; *c)* egy-egy kerület élén egy ezredes vagy alezredes áll; az előbbit a király, az utóbbit, valamint az alantas tiszteket a báni határőrvidéken a bán, a többiekben a general-komandó nevezi ki; *d)* alantas tisztek: kapitány, vajda, zászlótartó, strázsamester, káplár; a lovasságnál a vajdát hadnagynak hivták; *e)* minden századnak külön zászlója van, melynek őre a kapitány; *f)* a tisztek a kapitányon alul és a legénység nem kaptak fizetést, hanem földbirtokat (és pedig a közgranicsár 12, a zászlótartó 24, a vajda harminc, a százados 72 hold szántóföldet à 1400 □ öl, mi katasztralis holdban 18—108 holdnak felel meg à 1600 □ öl), és az egyes határőrházak a tiszteknek évenkint 3 napszámost adni, illetőleg napszámot voltak kötelesek lerobotolni; *g)* a határőrök saját költségökön, saját ruházatukban és fegyverökben kötelesek dijtalanul a határt őrizni és a közbiztonságra ügyelni; *h)* ezért minden tehertől és szolgáltatástól menten földjük valódi birtokosai. — Minthogy eddig a határőrvidéki területek közigazgatásilag a kamaralis tisztek alá tartoztak és ezek mindenképen beleavatkoztak a határőrök dolgaiba, azért ügyeik rendezésére a király egy vegyes bizottságot küldött ki, a katonai részről Marsiglit, a polgáriból Nádasdy Ferenc grófot, Krosz Istvánt, Nedecki Sándort, kik a határőrvidéket közigazgatásilag és minden más tekintetben is a megyei és kamarai hatóságoktól függetlenítették és azt teljesen a katonai jurisdikció alá helyezték: egyes falvak birót (knéz) választottak maguknak, ki az ezredesnek jelentéstétellel tartozott. (1700. Diarium jesuitarum paroch. Velicensis.) A katonai kormány mondhatlanul sanyargatta a határőröket (Taube: Beschreibung des Königreichs Slavonien. 1777. 75-ik l. és Kerchelich: Not. Prael. 413. l.) úgy, hogy sok határőr mindenét otthagyva megszökött és rablásból élt, e bajok megvizsgálására VI. Károly már 1734-ben Hilburgshausen herceget küldötte ki. Közben a határőrség kitünt az olaszországi hadjáratban (1773.) és Mária Terézia ügyüket pártfogásába vette. Hilburgshausen az összes határőrvidéket több éven át vizsgálván, Engelshofen Lipót Ferenc bároval 1746-ban ujra

szervezte az egész határőrvidéket. A horvát határőrvidéket 8 regimentre osztották és elrendelték: *a)* határőrök katonai gyakorlatokra kötelesek Hilburgshausen horvát nyelvü szabályzata szerint; *b)* a határőrök egyforma szinü és szabásu ruházatot kötelesek viselni; *c)* fegyvert ajándékba kapnak a kormánytól; *d)* egy-egy ezred 12 század gyalogságból, 2 század granatérosból és 2 század lovasságból áll; *e)* az ezredest a király, a többi tisztet a Hofkriegsrath nevezi ki; *f)* az összes tisztek 1747. dec. 1-étől rendes fizetést huznak; *g)* ezért 1750. dec. 1-éig minden földbirtokukat vissza kell adniok a kormánynak, mert a határőrök többé nem robotkötelesek; *h)* a határőrök mint könnyü csapatok a rendes hadseregbe beosztatnak stb. A szlavóniai határőrvidék 3 regimentre oszlott. A bácskai (Tisza-marosmenti) határőrvidék 1718 óta felesleges volt s Mária Terézia a magyar rendeknek már 1741-ben megigérte annak feloszlatását és ez tényleg 1749-ben ki is mondatott. A törökök kiszorításával a határkordon kijebb tolatott és abba a Bánát és Erdély déli határai is bevonattak. A bánáti határőrség szervezésével már 1724-ben Mercy Ferenc gróf foglalkozott, de nagyon sok akadályra talált a polgári hatóságok részéről úgy, hogy az csak 1767-ben lett végrehajtva. Az erdélyi határőrség szervezését 1761-ben br. Buckov Adolf lovassági tábornok kezdette és ezt br. Siskovics 1762-ben végrehajtotta olyképen, hogy ez négy gyalogos és egy lovas regimentre oszlott. A mi a Tisza-Duna összefolyásánál levő sajkás kerületet illeti (14 falu), ezek két századot képeztek (1747-ben) és kötelesek voltak a Szávát Mitrovicáig és a Dunát Pancsováig védeni. Ezen szervezet is sok ellenkezésre talált, azonban Mária Terézia azt mégis fentartotta, sőt 1764-ben azt hat századba osztotta be. A határőrvidéki kordon ezen időben $263\,{}^{2}/_{4}$ □ mértföldre terjedt és 17 gyalogezredből, a sajkás csapatokból és a székely lovasságból állott; 1769-ben egészen beosztattak ezek a rendes csapatokba és 1808-ban egymás között csak a hajtóka szineire nézve különböztek, különben mind barnás-fekete zubbonyt és kék nadrágot viseltek. A károlyvárosi generalatus Zágrábban székelt ezredei: likai (Gospics), otocsáni (Otocsác), ogulini (Ogulin), szluini (Károlyváros); a varazsdi generalatus székhelye Zágráb, ezredei és törzshelyük: kőrösi és gyurgyeváci (Belovár); a szlavóniai generalatus székhelye Pétervárad, ezredei és törzshelyük: brodi (Vinkovce), gradiskai (Uj-Gradiska), péterváradi (Mitrovica); a sajkások székhelye Titel; a báni generalatus székhelye Zágráb, ezredei és törzshelyük: Petrinja és Glina; a bánáti generalatus székhelye Temesvár, ezredei és törzshelyük: német-bánáti (Pan-

csova, oláh-szerb (Karánsebes); erdélyi generalatus székhelye Nagy-Szeben, ezredei és törzshelyök: Karánsebes, Szerdahely, Kézdi-Vásárhely, Orlat, Naszód, Szepsi-Szent-György (a székely lovasságé). Az egyes ezredek területe időfolytával némileg változott, legfontosabb, hogy a zágrábi püspökség és káptalan a báni határőrvidéken levő birtokai (topuskói apátság) 1800-ban bekebeleztettek a határőrvidékbe és a tulajdonosok cserébe a Bánátban kaptak birtokokat, és hogy a károlyvárosi és báni határőrvidék 1809—1813-ig francia hódoltságot képeztek. Az erdélyországi határőrvidék, mint felesleges az 1851. január 24-iki császári rendelettel megszüntettetett, a sajkáskerület pedig mint ilyen 1852. junius 26-án megszünt és belőle a titeli granicsár gyalogezred lett alakítva. — A határőrvidéki terület és belélet szervezése sok bajjal járt. Neuberg munkálata (Grenz-Rechte) 1754-ben lépett életbe, mely szerint: *a)* a földbirtok megszünt a határőrök tulajdona lenni és katonai hűbér lett (Militärlehn); *b)* földjükről adót és tizedet kellett fizetniök s mégis ingyen szolgálniok és pedig saját költségükön; *c)* maguknak kelle ruházkodniok, és katonát nem a birtok aránya, hanem a háznép száma szerint állítaniok. Ez a szervezet oly sulyos és igazságtalan volt, hogy sok határőr átszökött Törökországba, mert ott jobb dolga volt, mások pedig, mint a károlyvárosi határőrök, nyiltan fellázadtak (1755.). Ekkor Mária Terézia Beck bárót bizta meg egy uj szervezeti szabály kidolgozásával, mely 1755-ben lépett életbe: mérsékelt földadót hozott be, konskripciót rendezett, a községeket rendezte, iskolákat és utakat épített és megszüntette a Neuberg-féle rendszert. Az erdőkbe menekült és rablásból élő határőrök visszatértek és minden rendben ment, mig Beck br., a horv.-szlavon határőrvidék legfőbb felügyelője élt. 1777-ben az állapotok ismét türhetetlenekké lettek és II. József 1783. aug. 9-én Geney generalist egy uj szervezet kidolgozásával bizta meg, melyet br. Wins el is készített és az 1787. máj. 1-én életbe is lépett, ez a határőrvidéket kantonokra osztotta és minden kantont négy kerületre, a határőr pedig évi 12 frt constitutivumot kapott. Ez a szervezet is elégtelen volt és 1800-ban gr. Coloredo-é lépett érvénybe; azonban ez sem vált be és 1807-ben érvénybe lépett a »Rendelet a karlováci, varasdi, báni, szlavon és bánáti katonai határőrvidékre«, melynek főbb elvei: *a)* határőrök bel- és külföldi harcokban kötelesek résztvenni, azonban a lakosságnak csak egy része köteles fegyvert fogni; *b)* a patriarchális házközösség fentartandó; *c)* a katonák élelmezéséről és ruházatáról a ház feje gondoskodik; *d)* minden ház minden fegyveres után évi 12 frt constitutivumot kap, továbbá

fegyvert, cipőt, szijakat; *e)* a határőrök szabad hűbéresek és csak a császárnak alárendelvék; *f)* csekély földadót fizetnek, de a közlegény 5, a freiter 6, a tizedes 8, az őrmester 10 hold szántóföldje minden adótól mentes; *g)* minden ház évenkint minden hold után egy napi állami közmunkára és két hold után egy napi fuvar szolgáltatására köteles: ezt a robotot Jelacsics bán 1848-ban egészen beszüntette. — A sok bajlódásnak a határőrvidékkel ennek teljes megszüntetése vetett véget; a polgárosítás megtörtént.

62. *A horvát királyi családból származó Vekenege siremléke.* Ark. VI. 131—135 l. (Grobni spomenik Vekenege, od roda hrvatskih kraljevah. I. K. S. = Kukuljevics). Vekenegát Kresimir Péter 1066-ban kelt okmányában nővérének nevezi, de ez csak szólásmód, mert nem volt nővére, hanem női ágon távoli rokona a horv. királyi családnak. Farlati is tévesen a király nővérének tartja, pedig saját gyüjteményében (V. 46.) Vekenege anyja elősorolja rokonait. Madiu zárai prior (986.) anyai ágon rokona volt Kresimir Péter királynak; Madiu unokahuga I. Vekenege, Dujmo felesége, ezek leánya Csika és unokája II. Vekenege, zárai apátnő, ki 1111-ben halt meg és a Sz. Mária templomában van eltemetve. Tehát női ágon a horv. királyi családtól való, azonban II. Kresimirnek csak távoli rokona. Sirirata egészen olvasható. Ő az egyetlen a horv. királyi családból, kinek sirját ismerik. A többiek sírja a szalonai mezőn levő Sz. István templomban volt, mely teljesen elpusztult.

63. *Kaznacsics I. A. Horvát kéziratok a raguzai ferencrendi szerzetesek könyvtárában.* Ark. VI. 139—163. l. (Rukopisi hrvatski u knjižnici Franceškana u Dubrovniku). Régi horvát költők kéziratai rengeteg számban. Minket csak egy pár érdekelhet: 14. sz. Bécs ostroma; 27. sz. Zrinyi Péter bán utolsó szavai a vesztőhelyen, 71. sz. Zrinyi Péter bán utolsó beszéde fejvétele előtt. A raguzai földrengés Kanavelicstől.

64. *Horvát kéziratok* Kukuljevics Iván könytárában Zágrábban. Ark. VI. 161—186. l. (Rukopisi hrvatski u knjižnici Ivana Kukuljevića u Zagrebu). A harminc glagol kéziratból ránk nézve érdekes: 8. sz. Glavics Simon kodexében a végén két krónika van történelmi feljegyzésekkel, az egyik a világ kezdetétől 1542-ig terjed, a másik 1331—1529-ig; 12. sz. Kolunics Broz könyve, a 160-ik lapon ez áll: »1486. ezen időben a pápa Inocentius volt, a magyar király pedig Mátyás király, ez mind a horvát urakat maga alá hajtotta és Anzs grófot és Iván vegliai grófot (Frangepánok) kiüzte birtokukból és akkor úr volt a magyar király Otocsác és egyéb várak felett. Ez időben Pál volt a zengi püspök és Leonardo volt

a gáti vikárius.« — 15. sz. A zengi káptalan statutumai 1480-ból. — 23. sz. glagol betüs szláv okmányok a XIV—XVII. századból. — Boszniai horvát ciril betüs kézirat 52 van, ezek közül reánk nézve érdekesek: 32. sz. a spalatói érsekek levelezése egyházmegyéjük községeivel 1618—1639; 34. sz. Horvát és latin okmányok a poljicskai grófságból (Spalató vidéke) 1334—1672-ig; 35. sz. a poljicskai grófság horvát és latin jegyzőkönyvei 1772—1774-ig; 38. sz. Martics M. horvát krónikája 78—1256-ig. Ezt követi Stefanovics Jovan szerdár eredeti levelezése 1741-től; 49. sz. a poljički törvénykönyv a XVI-ik századból. — Latin betüvel irott horvát kézirat 103 van, köztük reánk nézve érdekesebbek: 53. sz. Akurti A. A régi Illyria földrajza; 55. sz. a Prágában 1589-ben Gáspár zágrábi püspök, br. Thurn Job és Dornberger Vitus közt létrejött artikulusok; 56. sz. Babics Ferd. Buccari város emlékkönyve; 58. sz. Benzoni I. A. zengi-modrusi püspök válasza a plébánosoknak az 1722-iki visita canonicára lett észrevételeire; 64. sz. Erdődy Péter és Tamás bánok horvát levelezései eredetiben; 65. sz. a Frangepán grófok eredeti horvát levelezései, okmányai stb. a XV—XVII-ik századból; 66. sz. Frangepán Bernardin modrusi birtokának összeirása és leirása 1486-ban; 68. sz. Gyurkovics Miklós és Greki Tamás levelezése 1589-ben; 69. sz. Glavinics István levelezése Kodermano András János buccari gubernátorhoz 1674-ben; 72. sz. a zágrábi jezsuitákra vonatkozó horvát és latin iratok 1602—1751.; 73. sz. Kacsics György Sámuel XVII-ik századi kézirata Bosznia bukásáról; Kacsics Gy. S. kézirata a XVII-ik századból: Szibinjani Jankó (Hunyady János) életrajza; 80. sz. Horvát okmányok a XVI—XVIII. századból; 85. sz. Matkovics Péter: ősrégi illir történet; 86. sz. Mihlovics György: Zrinyi Miklós Medvedgrádi és egyéb birtokaira vonatkozó kifogások 1613.; 87. sz. Milakovics Demeter: Montenegró története I. Balsától Crnojevics Istvánig; 88. sz. Mlanarics István: Illyria századai; 93. sz. a zengi káptalan statutumai. 1380.; 97. sz. a gr. Orsics család genealogiája; 98. sz. periratok Frankovics István contra Horváth Péter. 1609.; 102. sz. Panzoni Sforza spalatói érsek horvát és latin levelei 1611—1622.; 112. sz. a zengi püspökség horvát iratai a XVII-ik századból; 117. sz. Zágráb város 1609-iki statutuma horvát nyelven; 120. sz. Vitezovics horv. krónikája; 123. sz. Vinodoli statutum; 127. sz. pörök és városi határozatok jegyzőkönyve 1602—1656.; 123. sz. a Zrinyi grófok eredeti horvát levelei és okmányai a XVI. és XVII-ik századból: 238. sz. Radojevics-Gizdelin György: Buda bevétele.

65. *Sztojanovics Miját.* Apróságok némely szlavon-

szerémi városok, mezővárosok, falvak nevének eredetéről, püspökségek és plébániák nevének eredetéről. Ark. VI. 189—205. l. (Sitnice o postanju imena njekih gradovah, trgovištah i selah slavonsko-sriemskih, zatim biskupiah, župah itd.) Szlavóniában és Szerémben ősrégi püspökségek voltak: *a)* a mursziai (Eppus Mursensis), a régi Mursa városában, mai Eszéken, alapította sz. Kelemen, sz. Péter tanítványa; a cibalisi püspökség (Eppus Cibalitanus) Cibalis városban, a mai Vinkovcén, alapították Epinetus és Andronikus a IV-ik században; a bisziáni püspökség (eppus Basianae) Szerémségben, a ma Kraljevci helyén, alapíttatott a IV-ik században; a szerémi püspökség (eppus Syrmiensis) a régi Syrmiumban, mai Mitrovicán, alapította sz. Péter és Pál apostol. Ezt az avarok elpusztították, de Ugolin kalocsai érsek ujra 1229-ben Banostorban (Bánmonostor) felállította; székhelye 1773-ban Péterváradon volt, 1781-ben a boszniai-diakovári püspökséggel egyesíttetett. Ez utóbbi püspökség legrégibb plébániái: Gorjane, a (Garaiak uradalma); Város (Castrum Ujvár); Eszék vár; Ivankovac; Otocsác; Vinkovce; Jarmin, Nustar, Tordinac, Ilok (egy ideig a szerémi püspök székhelye), Jankovác, Vukovár, Maróthvár (Morovics) 1332-ben; Vrbicska 1660.; Eszék alsó városi 1668. — Babina greda (Vénasszony halma) falu neve onnét ered, hogy a völgyben levő házak lakói a Száva kiöntései elől a hasonnevü dombra menekültek, melyen egy Keda nevü vénasszony birtoka volt, s itt telepedtek le elhagyva árteres régi falujukat. (Baba = vénasszony, Greda = halom, gerinc). — Berova, a hasonnevü tó mellett, melybe sok viz gyülemlett össze a hegyekről (Bereva = gyűjtő). A Boszuta patak völgyében levő Vinkovce, Andriasevci, Rokovci, Mikanovce, Mirkovci helységek öt fivértől vette nevét, kik itt letelepedtek és törzsükből fejlődtek e falvak (Vinko, András, Rókus, Mika vagy Miklós, Mirko vagy Imre); Diakovár, Djakovo vagy a régi Diacumtól, vagy az itt levő ősrégi káptani iskola diákjaitól vette nevét; Drenje (Somfáshely); Piskorevac (Mocsárhal, közelében mocsár volt); Vrhpolje (Rétfeletti); Vrbica (Füzes); Osjek, Eszék (Szunyogos); Kopanica (ásott helység: lakói földbe ásott odúkban laktak); Szikirevce (Baltácska); Brod (Hajós); Garcsin (Szenes hely; szénégetőhely); Oprisavci (Száva melléki); Podvinja (Szőlőhegyalja); Trjane (Tüskés); Szlobodnica (Szabadalmazott hely); Sumedje (Erdős határ); Bosnjáci (Bosnyákok, boszniából települtek); Cerna (Cserfás); Gradiste (Várhely); Ivankovo (Ivántelep); Otok (Sziget); Berak (Berek); Ilok (Ujlak); Jankovci (Jánko fiai); Novak (Ujtelep); Vukovár (Farkas vár, a Vuka patak mellett); Banovce (Bán-

helye, bán embereinek lakhelye); Golobince (Galambos); Mitrovica (Dimitrovica, Szent Demeter alapítójától vette nevét); Zemun, Zimony (Zemunica = földben lakók); Drenovci (Somfás); Racsimovci (Rákos); Rajevoseló (Paradicsomfalva); Vrbanja (Füzes fürdő); Lipovac (Hársfás); Karlovci (Károlyvár); Pétervárad (Péter remetétől, ki építette); Szlankamen (Sóskő); Kamenica (Kövecses). Szerémi Karlovác (Karlóca). Horváth Iván macsói bán, ki a križevaci (Kőrös) megyében született, pártot ütött Erzsébet és Mária királynők ellen. Ennek fiát, Karlót, Zsigmond király Mária halála után kegyelmébe fogadta és Horvát-Szlavon országban neki nagy donációkat adott; ezen Karló építette Karlócát 1395-ben. Karlónak két fia volt (Karlovics): Iván és Kristóf. Iván birta: Udbina, Krbava, Lika várait és helységeit és birtokai, férfi ivadék hiányában, egyesség alapján unokafivéreire Zrinyi János és Miklósra szállottak. Karlovics Kristóf Németországban hadi érdemeiért grófságot kapott Szászországban. Karlóca 1521—1699-ig török járom alatt volt, azután a határőrvidékbe kebeleztetett. *Zimony* (Zemun). A római korban Taurunum. Fontos vár volt, a keresztes hadak korában jelentékeny szerepet játszott (1096.). Komnen Emanuel nem tudta bevenni, de II. Géza békekötésében mégis a Szerémséggel együtt átengedte a görögöknek. Ezután Zimony Szerémmel együtt a szerbeké lett (1340—1389), később a Szerémség, Szlavonia és Bosznia egyrészével a Cilley grófoké lett, a mai váracska ezen korból való és végzetes volt a Hunyady családra. Zimony 1521-ben török járom alá került, utóbb a katonai határőrvidékbe bekebeleztetett. Zemun neve onnét van, hogy lakói az avarok pusztításai folytán házaikat elhagyván, a hegyoldalba a földbe vájt (zemunica) odukban laktak. *Vinkovce*, Cibalis, később Bubalis, itt győzte le Nagy Konstantin Licinust 356-ban. *Ilok*, Cuctium a római korban Broderics István szerint. Ilok, Vilok, Ujlak, Mohorov Hypolit tulajdona volt a valkói zsupaniában. IV. Béla Csák Péter fiának, valkói Dominiknak adományozta, mely donaciót III. László 1283-ban megerősített. 1317-ben Ujlak ura, a Csák nemzetségből származó Ugrin fia, Miklós mester volt. Később a vár az Orbán nemzetségre szállott, melynek kihaltával Nagy Lajos azt Garai András fiának, Miklósnak és Andrásnak adományozta (1354.), mely donáció 1356-ban és 1384-ben megerősíttetetett. A vár 1403-ban Ujlaky László és Bertalan macsói bánoké volt; 1410 és 1417-ben Bertalan fiai, László és Imre, voltak macsói bánok és e vár urai. Imre később Szlavónia bánja is lett. A család a szerémi hercegek cimét viselte és fénykorát Mátyás és II. Ulászló korában érte el; Ujlaky Miklós boszniai cimzetes

király és fiában, Lőrincben, e fényes család 1523-ban kihalt. Ilok századokon át a szerémi püspök székhelye volt, de Ujlaky Lőrinc nem fért meg a püspökkel és ez Bánostorba (Bánmonostor) tette át székhelyét. Iloknak Mátyás korában 10,000 lakosa volt; török kézre 1526-ban került, megszabadult 1687-ben. III. Károly a várat leromboltatta és köveivel a péterváradi erődöt ujraépitette. I. Lipót az Odeschalki családnak adományozta Ilokot, a szerémi herceg cimével együtt. *Mitrovica*, a régi Syrmium vár helyén, nevét Demeter (Mitrov) vártanutól vette. Syrmium Augúsztus császár korában Alsó Pannonia fővárosa volt. E helyről irataikban megemlékeznek: Strabo, Herodian, Ammian, Plinius, Flavius Vopiscus, Jornandes, Evagrus. Több római császár székelt itt. Baronius, Galesin, Adon, Papebrok szerint sokan szenvedtek itt martir halált, köztük sz. Demeter is, kitől a régi vár helyén épült uj város Mitrovica nevét nyerte. A hunok, gepidák, gótok, avarok egymásután birták a szép Szerémséget és Syrmium várát egészen feldúlták. Justinián császár alatt egy kissé felvirult, de ez az érseki székhelyet áttette Tesszaliába, a prokonsuli székkel együtt, mi Syrmium sülyedését idézte elő; a görögök »Zeugmin« néven nezezték és a régi dicső Syrmium név háttérbe szorult, Janus Pannonius még látta a nagyszerü romokat és megénekelte azokat. A Boszuta, Sztudva és Szpacsva folyócskák mellett, valamint az egész Szerémségben sok várrom van, a legtöbbje névtelen, névszerint ismeretesek Zvizdana (Csillagos), Dragovac (Dragfivár), Gradina, Ljubanja, Podgradja, Rokovac, Kosztroman, Sámác, Gradac stb. Syrmium városában több egyházi zsinatot is tartottak, ezek sorából legnevezetesebb az, melyet Nagy-Konstantin fiának Konstansnak idejében tartottak, ki arianus érzelmü volt s így a zsinat is az ariánusok győzelmével végződött.

66. *Milanovics Simon*: Lovrana rövid leirása és népszokásai Dalmáciában. Ark. VI. 206—217. (Kratko opisanje Lovreća u Dalmaciji s narodnimi običaji.) A római korban Billubium, a VI-ik századtól fogja Ludrum, Ludrinum. A hires diokleciáni római út ezen vezet keresztül; Ludrumtól jobbra-balra várromok vannak, a baloldali rom Vrh-Gradina jóval nagyobb és ezt a nép »Kraljevi dvori« (királyi udvar) néven nevezi, a baloldali kisebb várrom neve Trbotor. Miféle itt lakott királytól vette az előbbi nevét, nem tudni; a nép azt regéli, hogy Kraljevics Márkó itt született volna és ez lett volna Vukasin király és fivérének, Ugljesa és Gojko vajdáknak ősi fészke, azonban ezt semmi adat nem bizonyítja, legfeljebb az a körülmény, hogy a Mrnjavics nevü törzs, melyből Vukasin is való volt, itt igen el van terjedve és királyi szár-

mazásukat erősen hiszik. Kraljevics ugrása (skakalo) helyét is mutogatják. (A lovranai népszokások leirása 213—217. lapon).

67. *Hicinger P.: A sombereki* (Žumberak, Sicherberg) vidékről. Ark. VI. 218—221. (O krajini žumberski).

68. *Mesics M.: A poljicskai statutum.* Ark. 225—318. (Poljički statut). Ezen statutum 113 fejezetben 282 törvényt és rendeletet tartalmaz, mely 1400-tól fogva érvényben volt a poljicskai grófságban Spalató vidékén. Az eredeti kodex lappang, azonban Kukuljevics négy másolat alapján ismerteti, melyek közül három boszniai ciril betüvel irott, egy pedig glagol betüs és a XVI—XVII-ik századból származnak. A szöveg kortörténeti és művelődéstörténelmi szempontból érdekes.

69. *Kadcsics Peka Péter:* Felelet a tört. társulat némely kérdéseire. Ark. VI. 321—340. l. (Odgovori na njekoja pitanja družtva za jugoslavensku povjestnicu). A makari kerületről. Ez feloszlik alsó és felső tengermelléki vidékre (Primorje). Bacsina falu környékén számos emberi kéz által emelt halom van, a népmonda szerint ott büntetteseket köveztek meg, s attól vannak a halmok. E falu környékén több régi rom van, legjelentékenyebb a Gradac várrom, mely a törökök elleni harcokban jelentékeny szerepet játszott, különösen Venier bán idejében. Őrtorony romok vannak Podaca, Drvenik és Igranában; Drvenikben meg van még az a vár, melyet Kacsics dalaiban említ; itt van a zaostrogi zárda épülete is, mely páratlan ellentállást fejtett ki a török ellen, mikor és ki alapította e zárdát, nem tudni, birták a bazilianusok, utóbb augusztinusok, végre boszniai minoriták, a zárdában érdekes régiségek vannak, így Tamás István boszniai király palástja stb. Várromok vannak Drvenik környékén még Gradac, Drasnica, Tucsep és Makarban, melyek mind a török háborukban nagy szerepet játszottak. A zaosztrogi és makari zárdában sok ezekre és a kor történetére vonatkozó okirat van és pedig IV. Béla, Nagy Lajos, Korvin Mátyás, I. Ulászló, I. Zsigmond, I. Lipót, I. József, III. Károly magyar királyoktól, István boszniai bán, István Tvardko és Tamás István boszniai királyoktól és több török szultántól; az oklevelek részben latin és olasz, részben glagol betüs horvát nyelven irott és érdekes világot vet e vidék ezen korbeli szomoru viszonyaira. A tengermelléki vidék szokásait ismerteti a 324—335-ik lapon, azután e vidék nevezetes iróinak életrajzát adja, ez utóbbiból két adat érdekes történelmi szempontból, és ez: Grubisics Kelemen makari rektor megh. 1778-ban, kéziratban van tőle »Neretva története«; Kacsics Miosics Kelemen Pál (1784—1837.) spalatói érsek Lucius dalmáciai történetét értékes jegyzetekkel látta el, melyek több helyreigazítást tartalmaznak.

70. *Matosics Lavoszláv:* Valami a Vrbovec melletti Rakovecről Horvátországban. Ark. VI. 341—344. l. (Nješto od Rakovca pokraj Vrbovca u Hrvatskoj). Rakovec vár romjai egy dombon állanak és a vár régi neve: »Rakonok« (Rokonok) volt, birták a Cilley grófok, ezt egyebeken kivül bizonyítja Cilley Katalinnak egy oklevele 1460. május 12-éről (latin szövege kivonatban a 344-ik lapon), mely a rakovcei parasztok birtokában van, kiknek erdőhasználati jogokat adott, ott »castrum meum Rakonok«-nak neveztetik; a Cilleyekről Lenkovicsra és ettől a Zrinyi grófokra szállott, 1760 után a Patacsics grófok birták. A vár fénykora Zrinyi a költő korára esik, a romok között egy diszes kút áll fenn, melyet maig is Zrinyi kutjának (Zriniev zdenec) nevez a nép. Cilley Borbálát, Hermann nővérét, Zsigmond magyar király feleségét a nép »fekete királynő« néven ismeri és kegyetlenkedéseiről sok monda él a nép száján.

71. *Racski Ferenc: Kivonatok a nápolyi királyi központi levéltár okleveleiből, melyek a délszláv történetre vonatkoznak.* Ark. VII. 1—71. l. (Izvadci iz kralj. osrednjega arkiva u Napulju za jugoslovjensku poviest). Velencében, Rómában, Nápolyban sok a magyar-horvát történelemre vonatkozó oklevél van. Kukuljevics a velencei levéltárakban 1857-ben szerb okleveleket kutatott és kutatásainak eredményeit a szerb Glasnik X-ik kötetében (1—158. l.) és a XI—XIV-ik kötetében közölte ezen cim alatt: »A szerbek és a többi délszlávokra vonatkozó okmányok a velencei levéltárban« és több százra menő okmányt közölt. A nápolyi levéltárak szláv vonatkozású okmányaira is 1856-ban Kukuljevics hivta fel a figyelmet és Racski ennek folytán 1859-ben Theiner Ágostonnal Nápolyba ment. A nápolyi kir. központi levéltár négy részből áll: történelmi, jogtudományi, pénzügyi és közigazgatási. 449 nagy kötetben 40,448 pergament van, melyek legrégibb oklevele 703-ból van. II. Frigyes regesztái pamukos papiroson hiányosak. Jól megőrzöttek az anjoui királyi család regesztái (regesta andegavensia) 1266—1435-ig. Az Anjou regeszták 377 kötetre terjednek, I. Károlytól 40, II. Károlytól 136, Róberttől 96, fiától Károly kalábriai hercegtől 52, Johannától 25, III. Durazzói Károlytól 3, László sziciliai és magyar királytól 11, II. Johannától 6 kötet regeszta van, összesen 360,000 oklevélnél több, a legrégibb 1268-ból, a legújabb 1418-ból való. A regeszták eredeti okmányai részben elkallódtak. Az egyes köteteken az évszám és a király neve van, a kire a kötetben levő regeszták vonatkoznak, — de az okmányok beosztása sokszor téves, mert a kötetben gyakran más évre és királyra vonatkozó okmányok is fog-

laltatnak. Racski 30,000 okmányt vizsgált át és ezekből 60 okmányt közöl 1270—1407-ig terjedő időszakra: az okmányok latin nyelven irvák, azért itt csak utalok az Ark. VII. kötet 11—71-ik lapjára.

72. *Sztojanovics Miját:* Valami a mi katonai határőrvidékünk szervezési történetéből. Arkiv VII. 72—92. lap. (Nješto iz povjestnice uredjivanja vojničke naše krajine). A határőrvidék célja, hogy bástyául szolgáljon a török ellen; a legrégibb határőrvidék a karlováci és varasdi. 1578-ból tudjuk, hogy a károlyvárosiban 708 lovas, 250 lövész, 265 más gyalogos, 1475 nemzetőr (haramija) volt; a varasdiban 548 lovas, 250 lövész, 417 más gyalogos és 1807 határőr, nemzetőr volt. Rudolf 1575-ben Károly főherceget nevezte ki a horvát határőrvidék parancsnokává, ki Károlyvár erődöt alapította. A horvát rendek 1578-ban erélyesen sürgették a XV-ik tv.-cikkben, hogy csak a katonai ügyekre terjedjen joghatósága és hogy kötelességévé tétessék, hogy mindenben a bánnal egyetértőleg járjon el, nehogy a közszabadság fenyegetve legyen. Ez azonban csak jámbor óhaj maradt. A határőrök feudalis alapon katonáskodtak, azaz földbirtokért. A horvát határőrvidék ezredesei voltak: br. Auersperg (1580.), br. Thurn (1582.), br. Auersperg András (1586.), ez évben a főparancsnok br. Ungnád Keresztély volt, 1592-ben a határőrvidék helyettes főparancsnoka Ernő főherceg volt; ennek utóda 1593-ban Miksa főherceg; 1613-ban ezredes Eggenberg, 1617-ben parancsnok Frangepán Miklós horvát bán; ezredes 1622-ben báró Paar; 1626-ban parancsnok gr. Thorsatz, ezredes Frangepán Farkas; 1631-ben ezredes gr. Schwarzenberg, 1650-ben ezredesek Galler és gr. Leslie, 1652-ben gr. Auersberg, 1667-ben gr. Trautmansdorf, 1669-ben Lipót-Vilmos bádeni őrgróf, 1669-ben gr. Herberstein, 1672-ben gr. Louches, 1691-ben herceg Croy, 1694-ben gróf Auersperg Ferenc. A katonai kormányzás sok panaszra adott okot, a magyar országgyülés már 1593-ban sürgette, hogy az összes katonai parancsnokságok a határőrvidéken a bán alá helyeztessenek, a mit a király meg is igért, — de ez csak igéret maradt; az 1608-iki országgyülés az összes idegen katonaság eltávolítását és a határőrvidéki parancsnokságoknak belföldiekkel való betöltését sürgette (XI., XII-ik t.-c.) és tiltakozott az ellen, hogy a zengi kapitányság területe a sz. koronától elszakíttassék: II. Mátyás megigérte, de ez is csak igéret maradt. Az 1609., 1635., 1647-iki országgyülés is ezeket sürgette. Mária Terézia 1750-ben a báni határőrvidéket a bánnak rendelte alá. I. Ferenc 1792-ben megigérte a varasdi határőrvidék polgárosítását, de ez nem történt meg

s az országgyülés 1825., 1830-ban az összes határőrvidék polgárosítását sürgette, — de hiába. — A határőrök szolgalataikért szabadalmakat kaptak 1564., 1627., 1642., 1659., 1717-ben. Az iró értekezésében (89., 90. l.) elősorolja a határőrvidéki kérdés egész irodalmát.

78. *Kadcsics-Peka Péter minorita:* A dalmáciai makari kerület története. Ark. VII. 92—128. l. (Poviest okružja makarskoga u Dalmaciji). A rómaiak alatt: Macrum, Mocrum, Mucarum. 544-ben Idaulfo Belizar ellenfele elpusztította. A horvátok beköltözése után ezek hatalmába került (640.) és zsupáni székhely volt, 870-ben a katholikus hitet vették fel lakói; a bogumilek nagyon elterjedtek itt és Róbert Károly az egész területet Pál brebiri grófnak adományozta, azzal, hogy a bogumileket kiszorítsa; 1498-ban boszniai törökök foglalták el és elpusztították a várost és ezen időtől fogva 1647-ig a terület török járom alatt nyögött, közbe néha a velencei köztársaság kezébe került rövid időre. A mucari terület a tenger mellett 40 mérföld hosszú és 4—8 mérföld szélességben terül el, helységei: Brela (Peguntium), Bost, Baskavoda, Makar, Tuciepi (Laurentum), Podgora (itt a Merkusics család birtokában egy olasz chronologia van, mely 1680-ig terjed és egyebek közt a magyar királyok, trogiri püpökök, főurak, a dalmáciai sindicusok stb. névsorát tartalmazza), Brasnice, Igrane, Zsivogoscse, Drvenik (ennek erős vára ma is fennáll, falain ciril felirásokkal, a vár a török világban fontos szerepet játszott), Zaosztrog, Podatya, Brist, Gradac (vártornya ma is fennáll, ebben vitézkedett Jurics gróf a török ellen, egy izben 10,000 törököt győzött le a Paskal szorosban és az a közhiedelem, hogy Kornero generális hajójáról lőtték le), Batyina (végvár volt Neretva felé). A makari területen három minorita zárda van: a *makari*, mely az augusztinusoké volt, de Zsarko humi knéz ezeket 1468-ban elüzte és minoritákat telepített bele, 1518-ban a püspök itt székelt, a törökök a zárdát többször elpusztították. Levéltárában latin, olasz, horvát okmányok vannak magyar, boszniai királyoktól, török szultánoktól, Velencétől, a pápáktól; *zsivogostyei* zárda, a *zaosztrogi* zárda, innét Zsárkó humi bán 1468-ban elüzte a baziliánusokat és helyökbe minoritákat telepített (a templomban számos .értékes régiség van Tamás István boszniai királytól), kik sok törököt térítettek meg, ezért 1686-ban a törökök a zárdát megrohanták, kirabolták és négy szerzetest kivégeztek. E rend nagy érdemeit a hittérítés és honvédelem terén bizonyítja egy a zárdában levő s 1599-ből származó glagol betüs horvát oklevél is. Az értekező a rend tagjai sorából 22 érdemesebbnek életrajzát közli (113—116. l.).

Vladimirovics Lukács 1765-ben irt egy latin, olasz, horvát nyelvü tört. emlékiratot, mely kéziratban megvan a rendházban. A makari püspökség 532-től áll fenn. Püspökei sorából 23-nak neve is ismeretes. (116—128. l.). A török világban több közöttük vitézül harcolt a török ellen. A makari egyházmegyét 1818-ban a spalatói érsekséggel egyesítették és most egy vikárius cimzetes püspök székel itt. — A makari rendház irattárában levő oklevelek közül kiválóan érdekes: Zsárkó humi bán okmánya, melyben felsorolja azon okokat, mért üzte el az ágostoni szerzeteseket és mért adta át 1468-ban a rendházat a minoritáknak, továbbá Tamás forski püspök és boszniai pápai legátus levele Kapisztrán sz. Jánoshoz, a makari rendház főnökéhez 1451-ben, melyben dicséri a minoriták hittérítő buzgalmát.

74. *Milinovics Simon:* Zengről Dalmáciában és a környékén levő régiségekről. Ark. VII. 129—146. l. (O Sinju u Dalmaciji s okolišnimi starinami). Régi nevei: Sing, Sfinga, Sin, Sinj. Félórányira a Cetina (Tillurum) folyócskától. A régi zengi vár romokban hever, ebből a monda szerint egy hosszú alagút vezetett a völgykatlanba, de ennek nyoma veszett. Brankovics Vuk egyik unokája György, felvette a Deszpotovics (Deszpot ivadék) nevet, ennek György nevü fiát, II. Muhamed elüzte s ő Boszniába menekült, innét pedig Zengbe, hol vitézül harcolt a törökök ellen a velencei seregben. Ezen Despotovics György ivadékai, hogy Velencének kedvezzenek, a »Caraliepo« nevét vették fel s e néven Zengben még virágzik Brankovics Vuk családja. Zeng fiai sorában nevezetes: Filipovics Péter franciskánus, munkái közül nevezetes 1756-ból való kézirata: »Pismohranište«, azaz adatok a rámai rendháznak Boszniában való alapításától a franciskánusoknak Zengben való letelepüléséig és azon viszontagságokról, melyeken Boszniában és Dalmáciában átmentek. A kézirat elejére rá van ragasztva Eugenius pápának 1445-ben irt latin levele Tamás hvari püspökhöz, boszniai apostoli követhez, melyben ezt felkéri, hogy egyenlítse ki a Tamás István boszniai király és a boszniai ferencrendiek közti viszályt, kik meggyanusították ennek igazhitüségét és megtagadták neki a szentségekben való részesülést, miért a király követet küldött Rómába és meggyőzte a pápát igazhitüségéről és arról, hogy a bogumil patarenusokat országában üldözi. — Vuskovics Pál franciskánus, 1686-ban a Boszniából menekült rendtársakkal Cetin várba menekült Zeng mellett, 1698. okt. 10-én Musztafa Daltaban basa 30,000 emberrel Cetint elfoglalta. Vuskovics és Bura Márk a csitluki (Aequum) régi toronyba menekültek, de török kézre kerültek, kik Burát megölték, Vuskovicsot

Ázsiába hurcolták. Mustafa Daltaban nagyvezér lett, de 1703-ban megfojtották s ekkor Vuskovics lovon elmenekült Konstantinápolyba, honnan a velencei konzul támogatásával honába visszatért. — Glumcsevics József házfőnök életrajzából tudjuk, hogy rendtársai nagy ellenzéket képeztek e század elején a francia hódítókkal szemben, miért is Glumcsevics börtönbe került. — Katalinics azt vitatja, hogy a zengi várat a római korban Setoniá-nak nevezték Setoniustól, ki ellenfele volt Augusztusnak, ezen Setoniustól kapta Cetina folyócska és egész vidéke nevét; Dalmácia nevét a régi Delminiából származtatja. Csitluk (Aequum) romjai még legépebbek; Gardum falu régi neve Tillurum, Potravje neve Arduba volt.

75. *Matkovics Péter: A velencei köztársaság kereskedelmi szerződése a zengi grófokkal.* (Frangepán) 1408. és 1455-ben. Ark. VII. 149—160. l. (Trgovački ugovor republike mletačke sklopljen sa knezovi senjskimi godine 1408. i 1455.). E szerződéseket Velence Frangepán Miklós gróffal és fiaival Jánossal és Miklóssal kötötte. Az első 1408-ból velencei olasz szójárásban iratott, a második 1455-ből latin nyelven. Ez utóbbi egy régibb szerződés megujításának látszik, mert 1455-ben Velence már jó ideje az olasz nyelvet használta a diplomáciában és így az 1455-ből való szerződés lényegében régibb az 1408-kinál. E mellett szól a második szerződés felirata is: »Infrascripta sunt capitula concessa de tempore in tempus (időről időre engedélyezett) magnificis dnis comitibus Segniae«. E szerződések a zárai levéltárban kerültek felszinre, az úgynevezett: »libro di ducali e terminazione 1409—1457.« cimü kodexben. Ezekből a zárai archivumban csak három kötet van: 1409—1457., 1457—1487., 1547—1566. A többi elveszett, mert az index szerint e könyvek 1622-ig terjedtek. A szerző mindkét szerződést az eredeti olasz, illetőleg latin szövegben közli s így azokra csak rámutatok. Érdekes, hogy a második szerződés a zengi grófokat majdnem mint vazallusokat traktálja. Egy Zengre vonatkozó hasonló tartalmu okmány 1248-ból van a raguzai levéltárban is e cimen: »Pax cum Segnia, de omnibus iniuriis, maleficiis, contumeliis, quos alter alteri verbis et factis inter se ad invicem intulissent et de rubaria quam nostrique homines vestrisque fecissent.«

76. *Starcsevics Antal:* A római Illyria Appianus Alexandrinustól, görögből fordítva. Ark. VII. 163—177. l. (Rimska Iliria od Apiana Alexandrinskoga iz grčkog). A görög eredetiben is hozzáférhető.

77. *N. R. Vázlatok a zsumbereki (sichelburgi) vidékről.* Ark. VII. 178—186. l. (Crtice iz okoline žumberačke).

A szerb menekülők (uskok) 1533-ban a török elül Boszniába és Hercegovinába futottak, innét pedig ugyanezen okból Zengbe, hol a velencei hadakkal a török ellen harcoltak, innét pedig számos zengi családdal együtt a Krajna és a horvátországi határok közt elterülő sichelbergi vagy sichelburgi (žumbereki) területre, hol a hegységet rólok a nép ma is menekülők hegységének (uskočke planine) nevezi: az uszkokok görög-keletiek, a zengiek katholikusok voltak. A krajnaiaknak sok panaszuk volt a jövevények ellen, mert a fegyelmetlen nép lopott és rabolt, legtöbb panasz volt a legelők miatt, különösen a gorjani hegyi legelők miatt, hol sokszor a pásztorok közt véres verekedések voltak. Ennek végét vetendők, 1560-ban abban állapodtak meg, hogy a legelőt el fogják különíteni és pedig olyképen, hogy egy napon kora reggel egy ifju el fog indulni a legközelebbi krajnai és uszkok telepből és a hol a gorjani hegylegelőn találkozni fognak, ott lesz a határ, melyet az utánuk induló bizottság meg fog vonni. Az uszkok ifju korában indult s már az egész hegyen áthaladva (mely eszerint egészen az uszkoké lett volna), ennek alsó lejtőjén találkozott a krajnai ifjuval, kit szeretője késleltetett, és a krajnai bizottsággal, mely ekkor, hogy a legelőben meg ne rövidüljön, hamarosan gödröt ásott s mind a két ifjut és a leányt is betemette és a gödörre egy nagy követ hengerített (Krvavi kamen = véres kő) és haza távozott, úgy hogy a később érkező uszkok bizottság már senkit sem talált és a legelő elkülönítetlen maradt. — A zsumbereki várat Petaccy gróf építtette, 1795-ben a villám felgyujtotta és most romban hever. Az Ostre-vár 1733-ban épült s 1782-ben Csolnics József Antal zágrábi kanonoké és utóbb boszniai püspökké lett, kiről Csolnics-várnak nevezték. 1827 óta a plébános lakik benne.

78. ***Feleletek a délszláv történelmi társulat által tett kérdésekre.*** Arkiv VII. 189—351. lap. (Odgovor na njekoja pitanja stb.). A feleletek kizárólag néprajzi tartalmuak. Történelmi érdekü csak az, a mi az Ivanicsgrád (Ivanicsvár) és ennek zárdájára Kloštar-Ivanicsról mondatik. Az ivanicsgrádi városi levéltárban magyar királyoktól sok oklevél van, noha ezekből 1387-ben sokat elvitt Losoncy László szeverini bán, horvát-dalmát főkapitány (Svear-Ogledalo Ilirije, IV. 363 l.), azonkivül vannak itt szerb oklevelek is, melyeket a dél-vidékről ide menekültek hoztak magukkal, a lakosság kezei között is van több latin oklevél Domitrovics Péter, Eszterházy, Thauzi és Klobusiczky zágrábi püspököktől, melyek rendeleteket és donációkat tartalmaznak. A plébánia templomban van egy kézirat, mely az itt működött papok névsorát

tartalmazza, cime: Incipit Ivanich praesidium Anno 1387. Confirmatum est a Sigismundo rege 1407. — A Klostár-Ivanicsi sz. Mária templom ősrégi időben a Klarissza apácáké volt, ezeknek zárdáját a zágrábi püspök Korvin Mátyás halála után megszüntette és leromboltatta. A Keresztelő sz. Jánosról nevezett templom ősrégi eredetü és az ágostoni szerzeteseké volt, mit a templom ajtaja felett levő felirat 1508-ból a cimerökkel (grif madár) igazol; zárdájukat 1635-ben Ergelyi Ferenc zágrábi püspök a franciskánusoknak ádta át. E zárda történetére nézve érdekes latin feljegyzések vannak annak krónikájában.

79. *Marino Sanuda:* A velencei köztársaság viszonyai a délszlávokkal 1517—1525-ig. (Rapporti della republica Veneta coi Slavi meridionali. Continuazione). Olasz nyelven irva. Ark. VII. 1—256. lap.

80. *Kukuljevics Iván:* Némely sajtó útján még ki nem adott szerb, boszniai és raguzai oklevél. Ark. VIII. 193—203. l. (Njekoliko tiskom neizdanih srbskih, bosanskih i dubrovačkih listinah). A délszlávok történetere vonatkozó oklevelek legnagyobb része, mely eddig ismeretes, latin és olasz nyelvü; szláv nyelvü sok lappanghat a török hódoltság alatt álló és állott részeken, eddig ezekből néhányat kiadott Venelin (bolgár és moldva oláhországiakat), továbbá Karano-Tvrdkovics pap néhány szerb, boszniai és raguzait, Safařik J. P., Miklosics és Pučić Medo is ilyenekből egy pár százat. A következők még eddig sehol sem közöltettek és eredetiben megvannak K. gyűjteményében Zágrábban, mely most a délszláv akadémia tulajdonát képezi. 1. Vranduk, 1349. febr. 3-án. Tamás István boszniai király kereskedelmi szerződése Miklós trogiri gróffal. Tartalma: »Mi Tamás Isten kegyelméből Szerbia, Bosznia és a Tengerpart királya« megengedi Miklós trogiri grófnak, hogy egész országában kereskedhetik szabadon, de köteles Spalatóban, Hvoinićán és Jaicában kereskedelmi telepet állítani és neki ezüstért annyi aranyat beváltani, amenynyit csak óhajt. Mindkét fél 1000—1000 aranyat letesz biztosítékul, melyből a két ország kereskedőinek egymás területén esetleg szenvedett kárai megtéríttetnek. — 2. Raguza, 1463. máj. 11-én. A raguzai urak kötelezvénye, hogy 1463. november hóban sz. Demeter napján a Lázár cár családjából származó Helena deszpotnénak 1363 aranyat és 8 dinárt fognak kifizetni mint az elhunyt István király ellenökben fennálló követelését. A kötelezvény alján Kozma deák Helena nevében igazolja az összeg átvételét és minthogy a követelés kiegyenlittetett, visszaadja Raguzának az eredeti kötelezvényt. — 3. 1478. okt. 5-én. Ulászló (Vlatko) Sz. Szava hercege elis-

meri, hogy Radicsevics Iván nevü követe által átvette Raguzától a konavljai részek jövedelméből az őt pénzben, buzában, borban megillető harmadrészt. — 4. Konstantinápoly (Carigrad) 1492. január 14-én. Bajazet szultán rendelete a nóvii sóművek tárgyában a hercegovinai szandzsáknak, a hotacski és novii kadijáknak. — 5. Raguza a XV-ik században dátum és helynév nélkül, mert az okmánynak csak eleje van meg. Raguza polgárjogot ad Stjepanovics Péter hercegnek és fivéreinek. Mindenkinek tudtul adják, hogy becsült barátukat, Sztjepanovics Péter herceget, vitéz fivéreivel, Vukca, Pavko, István grófokkal (knézekkel) és Dobrije knezzel (Radivoj Popratovics diákkal) együtt a nekik tett szolgálatokért a raguzai polgárjoggal felruházták. — 6. Zubaca, 1600. febr. 8-án. Danilovics Kozma zubacai knez segítséget kér Raguzától a montenegróiak ellen. — 7. Kelet és hely nélkül. Sztankó montenegrói knez a zubaci knezt békekötésre hivja fel. — 8. Hilindari zárda Athos hegyén 1648-ban köszönetet mond Raguzának a küldött viaszgyertyákért. Mindezen oklevelek ciril betükkel irvák.

81. *Kukuljevics Iván:* Zrinyi Miklós és Péter grófoknak, valamint ezek feleségének néhány horvát nyelvü oklevele. Ark. VIII. 204—229. l. (Njekoliko hrvatskih listinah bratje Nikole i Petra knezovah Zrinjskih i njihovih suprugah.) Az eredetiek Kukuljevics zágrábi gyűjteményében vannak. 1. Ozaljvár, 1628. jan. 9. Zrinyi Miklós és Péter grófoknak gyámjai elzálogosítják Szandrics Mártonnak a Zalukában a ribniki kerületben levő néhány falvat, hogy kifizethessék azt az adóságot, melyet a mondott grófok apjának temetési költségei cimén csináltak. — 2. 1637. nov. 7-én Csáktornyán. Zrinyi Miklós és Péter elzálogosítják adóság fejében Vojkovics Ivánnak és feleségének, Bekovics Borbálának, a Muraközben levő csehovi és pribiszlavi birtokokat. — 3. Buccari, 1639. jun. 11-én. Zrinyi Miklós és Péter grófok vinodoli alattvalóiknak némely kikötői menyhelyeket engedélyeznek Luticában ezer szarvas agancsért. — 4. Csáktornyán, 1640. márc. 8-án. Zrinyi Miklós gróf Babonosics Boldizsárnak egy birtokot adományoz, mely az ozaljvári uradalomhoz tartozik. — 5. Csáktornyán, 1641. jul. 7-én. Zrinyi Miklós gróf kölcsönvesz négyszáz tallért Rosavera Andrástól és feleségétől, Komarnik Zsuzsannától. — 6. Ozaljvár, 1641. okt. 27-én. Gróf Zrinyi Péter minden szolgáltatások alul felszabadítja a Medven fivéreket. (Ezen oklevél eredetijét Zr. P. sajátkezüleg irta és az Ribnik község előljáróságánál őriztetik. Érdekes, hogy Zr. P. cimét és aláirását is tisztán horvátul irta, gr. Petar Zrinsky-vel, miben Miklóstól eltér). — 7. Bozsjakovina,

1647. jul. 4-én. Zrinyiné, Frangepán Katalin, férje, Zrinyi Péter nevében is megerősiti rakoveci, szamobori, banjcsevói és brezani alattvalóiknak régi szabadalmait. — 8. Csáktornya, 1649. március 16-án. Gróf Zr. Péter száz arany adóság fejében zálogba ad egy falut Csáktornya mellett Gersics Györgynek. — 9. Ozalj, 1651. máj. 5-én. Zrinyi Péter gr. megengedi Babonosics Boldizsárnak, hogy Bucsics Zakariástól kiválthassa a Lovics nevü birtokot: »Megengedjük a mi szolgánknak, Babonovics Boldizsárnak, hogy szabadon kiválthassa a lovcsicsi birtokot Bucsics Zakariástól az ő egyességök értelmében, hasonlóképen az ezen lovcsicsi udvarhoz tartozó jobbágyokat is, kik el vannak zálogosítva, bárhol legyenek is, nemkülönben minden egyebet, ami ehhez az udvarhoz tartozik. Adatott Ozaljban máj. 5-én 1651. Comes Petrus a Zrin.« (Az egész Zr. P. sajátkezü irása, megvan a budapesti országos levéltárban N. R. A. 1649. csom. 54. sz.) — 10. Ribnik, 1653. május 15-én. Zrinyi Péter gróf Zdencsay Ivánnak és feleségének, Zajavec Ilonának adja a ribniki kerületben levő Gricse nevü birtokot. — 11. Kraljevica, 1653. augusztus 2-án. Zrinyi Péter gerovai alattvalóit minden fuvarbeli és gyalog robottól felmenti, előirván egyéb kötelezettségeiket. — 12. Csáktornya, 1654. szept. 21. Gróf Zrinyi Miklós békére inti a zágrábi káptalan ellen lázongó sziszekieket: »Mi csodálkozunk rajtatok, sziszekiek, milyen észjárásu emberek vagytok, nem tudom, hogy az Isten verése-e rajtatok, vagy megrögzött gonoszságtokból származó meggondolatlanság-e, hogy ennyi intés után sem törődtök boldogulástokkal és saját javatokkal és az intéseket mind semmibe sem veszitek. Azt hiszitek-e, hogy mind azt a büntetést, melyet megérdemeltetek és a mely rátok vár már kikerültétek? Semmi esetre sem! Mért van az, hogy ti minden emberi és isteni jog ellenére a ti uraitok iránt oly engedetlenek vagytok, sem nem szolgáltok nekik amint rendén való volna és amint kötelesek is vagytok, sem járandóságaikat ki nem szolgáltatjátok, hanem mindenben majdnem teljesen szabadok és függetlenek akartok lenni. És ami még nagyobb és gonoszabb, uraitok közül némelyeket halállal fenyegettek. Higyjétek el nekem, hogy annak a halála, akit agyon vertetek, még nektek nincsen megbocsátva és közel van a büntetés, amely rátok ezért vár, főképen akkor, ha észre nem tértek. Azért most ezzel legislegutoljára titeket intünk és nektek megparancsoljuk, hogy hagyjatok fel ezzel a megrögzöttséggel és engedetlenséggel, gonoszsággal, fenyegetőzéssel, meggondolatlansággal és szolgáljátok uraitokat hűségesen és adjátok ki járandóságaikat, mert ha ezt meg nem teszitek, akkor a rátok kimondott büntetés rátok

fog jönni és szörnyü szigorral fog titeket engedelmességre szorítani. Igy tegyetek és ne másképen. Kelt a mi Cháktornyai várunkban szept. 23-án 1654. Zrinyi Miklós bán.« (Ezen okirat szövege megvan a Kukuljevics-féle gyűjtemény következő cimü kéziratában: »Historia provinciae, castri, proventus et rebellionis Siscianae«, a zágrábi tudós társaság irattárában.) — 13. Turnistye, 1656. julius 17-én. Zrinyi-Frangepán Katalin grófnő pénzért ir Szakmárdy Jánosnak. — 14. Gr. Zrinyi Péter sajátkezüleg glagol betükkel irott adománylevele, melyben Kukuljevics Ferenc vajdának adományozza Brdovćét a Masevó mellett Kapella felett. Brebir, 1669. jan. 8. — 15. Zrinyi-Frangepán Katalin megállapítja a grobniki és buccari határokat. Zerinvár, 1669. szeptember 26. — 16. Zrinyi-Frangepán Katalin rendelete a grobniki köztisztaság megőrzése tárgyában. Uj-Zerin, 1668. jan. 10. — 17. Zrinyi Péter és neje Frangepán Katalin leányuknak, Judita Petronellának, sz. Klára rendü apácának, Zágrábban 12,000 forint zárdai hozományt igérnek. Csáktornya, 1668. junuár 12. Kukuljevics a jegyzetben felemlíti, hogy ugyanezen Juditha Petronellától, mint a zágrábi rendház apátnőjétől, öt, horvát nyelven irott eredeti elismervény van az ő gyűjteményében, melyet egyeseknek a tőlök átvett pénzösszegekről kiállított. — 18. Gr. Zrinyi Péter bucsulevele szörnyüséges kivégeztetése előtt feleségéhez és leányához, Aurorához. A horvátul írt levél szövege a következő: »Édes szivem, ne keseregj ezen levelemen és ne zúgolódjál az Isten végzése ellen, holnap tiz órakor fejemet veszik együttesen a te fivéreddel. Mi ma egymástól szivből elbucsuztunk. Azért szándékozom én mostan tőled is ezen levelem által örökre elbucsuzni, kérve téged, ha valamivel megbántottalak, vagy ellened valamit vétettem volna (amint tudom is, hogy vétettem), hogy bocsáss meg nekem. Dicsőség Istennek, én a halálra jól el vagyok készülve, nem is félek, bizom a mindenható Istenben, aki engem ezen a világon megalázott, hogy rajtam meg fog könyörülni és én neki könyörögni és őt kérni fogom (kinek szine elé reménylem, hogy holnap eljutok), hogy mi ketten együtt találkozzunk az ő szent trónusa előtt az örök dicsőségben. Már semmi egyébről nem tudok neked irni sem fiunkról, sem szegénységünkre vonatkozó egyéb elhatározásomról, én mindent Isten akaratára hagytam, te semmit ne szomorkodjál, mert ennek így kellett lennie. Ujhelyben, életem utolsó napja előtt ápril. 29-én hét órakor este 1661-ben. Isten áldjon meg az én leányommal, Aurora Veronikával együtt, gr. Zrinyi Péter.« Kivülről: »Az én legdrágább urnőmnek, hitvestársamnak, most özvegyemnek gr. Zrinyi Katalin Anna urasszonynak.« E levél

eredetije a zágrábi érseki levéltárban van »Epistolae ad diversos« VIII. köt. 146-ik csomagjában 167. sz. a. — 19. Gr. Zrinyi Miklós özvegye Lőbl Zsófia Mária Vrbovec városi szerb és horvát kiváltságos alattvalóinak különböző szabadalmakat ad. Verbovec vár, 1673. jun. 6-án. A szabadalomlevél bevezető sorai latin, tartalma horv. nyelven irott, az özvegy grófné aláirása pedig német, M. Soffie G. von Zrin Wittib. A fekete pecséten a Zrinyi grófok és Lőbl bárók cimere van.

82. *Kukuljevics: Bolgár népszokások.* (Bugarski narodni običaji). Ark. VIII. 233—285. l.

83. *A délszlávok történetére vonatkozó és 1860—1865 közt megjelent könyvek jegyzéke.* Ark. VIII. 289—300. lap. Itt csak a szláv nyelven irottak említtetnek, a többiek az idézett helyen hozzáférhetők. *Pater Bukalla Péter.* Hercegovina Hali-pasa tizenkét évi vezérsége alatt. Bécs, 1863. — *Brcsics Antal:* A Budrisics nemzetségből való gr. Zirov Magdolna élete. Zára, 1863. — *Dezselics Gy.:* Dragoljub, tört. értekezésekkel. 4 k. Zágráb, 1862—1865. — A Zágrábban 1851-ben tartott horvát országgyülés naplója. Zágr., 1862. — *Gyorgyics V.:* A horvátok, szerbek, dalmátok és a római szentszék. Triest, 1860. — *Dusán István* szerb cár aranybullája a prizrendi zárdák alapításáról 1348-ban. Belgrád, 1862. — *Jagics V.* Karadzsics Vuk érdemei irodalmunk terén. Zágráb, 1864. — *Jovanovics Vladimir:* A szerb nép és a keleti kérdés. Ujvidék, 1863. — U. a. Délszláv törekvések. Zágráb, 1862. — *Kraljevics Benedek* dalmát püspök: Vita az unióról Austriában. Belgrád, 1863. — *Krsztics Miklós:* A szerb nemzet története. Belgrád, 1862. 2 k. — *Kukuljevics:* A horvátok küzdelme a mongolokkal és tatárokkal. Zágr., 1863. — U. a. Horvát bibliographia. 2 k. Zágr. 1863. — *Lazarevics Koszta:* Szerbia és papsága. Belg. 1863. — *Ljubics Simon:* A horv. irodalomtörténet tükre 2 k. Fiume 1865. — *Mazsuranics Antal:* A horvát hangsuly fontossága a szlávok történetére nézve. Zágr. 1864. — *Miliszávljevics Milics:* Belgrád bombázása 1862. jul. 5-én. Eszék, 1862. — *Mitricsin J.:* Montenegró és fejedelme I. Danilo. Zágr., 1863. — *Novákovics Stojan:* Ranke műve a szerb foradalom történetéről. Belgr. 1863. — *Novics Jokszim:* Karagyorgyevics élete és halála. Ujvidék, 1863. — *Perok Szlavoljub:* Szigetvári gr. Zrinyi Miklós élete. Zágr., 1861. — *Prica Makszo:* Milyennek kellene lenni a kapcsolatnak Hotvát-Szlavonország és Magyarország között tekintettel kölcsönös viszonyaikra. Zágr., 1861. — *Racski Ferenc:* Töredékek a horvát államjogról a nemzeti dynastia idejében Bécs 1861. — *Jagics és Torbar:*

Književnik. Horv-szerb nyelvészeti és történelmi folyóirat. Zágr., 1864. — *Risztics Szeráfin.* Decsáni emlékek. Belgr., 1864. — Szerbia Belgrád bombázása után. Belgr., 1862. — Szerbia a conferentia előtt. Belgr. 1862. — *Sztefánovics Jovan:* Az osztrák-szerb hadtest egy cs. k. tisztének életéből 1848 és 1849-ben. Zimony. 1863. — *Szvilovics Lukács:* Dalmácia rövid története. Zágr., 1861. — *Sulek Bogoszláv:* A horvát-magyar konstitutio. 1861. Zágr. — *Ciril és Method* évezredes jubileuma. Zágr., 1863. — *Tkalcsics Iván:* Horvát történelem. Zágr., 1863. — *Tomasseo Miklós:* Vajjon a magyar-horvát alkotmány kiterjeszthető-e Dalmáciára? Zágr., 1861. — Szerb harcok Karagyorgyevics alatt. Ujvidék, 1863. — *Vojnikov Dobar P.:* Bolgárország rövid történelme. Vieka, 1861.

84. *Chronicon breve regni Croatiae Joannis Tomasich minoritae.* Ark. IX. 1—34. l. A latin krónika szövegéhez Kukuljevics Iván horvát bevezetést ír, melyben úgy erről, mint a többi délszláv krónikákról, főkép a íappangókról és eltüntekről nyilatkozik. Régibb időben a XVIII-ik századig majdnem minden dalmáciai városnak és a különböző szerzetesrendeknek (dömések, ferencrendiek, pálosok stb.) megvoltak a maguk krónikáik és annaleseik, kiválóan számos ilyen munka volt Raguzában és Spalatóban. Nagy részök lappang vagy végleg elveszett, noha a régibb horvát irók sürün emlegetik. Ezek sorában a legrégibb *Szalonai Mihály (Michaele di Salona),* kinek művét Orbini Mór és Lukarevics Ferenc, a XVII-ik századbeli raguzai irók sűrűn emlegetik, sőt belőle egyes fontos kivonatokat is közölnek. Orbini (»Il regno degli Slavi« Pesaro. 1601. 169-ik l.) állítja, hogy Szalonai Mihály 1010 körül élt s így ő volna a legrégibb szláv történetiró, mert az orosz Nestorius 1116 körül halt meg, a lengyel Gallus Márton pedig 1118 körül irta krónikáját, a cseh Kozmas 1125-ben halt meg és a diokleai pap 1150 körül irta krónikáját. A mit Orbini és Lukarevics kivonatban közöl Szalonai Mihály művéből, az mind a XI-ik század előtti időből való; nem említik mily nyelven irta krónikáját és azt Orbini majd »Trattato della Dalmacia«, majd »Cose degl' Illirii« cimen idézi. — *Spalatói Boldizsár (Baldassare da Spalato)* krónikája is lappang, melyről még a múlt századbeli olasz utazó Fortis is említést tesz; korát pontosan nem állapíthatni meg. — *Kosznicski Iván* goricai fődiákon és zágrábi kanonok (megh. 1357 körül) művei közül ismeretes a »Montaneum Capituli Zagrabiensis« cimü, mely a zágrábi káptalan rendeletein, okiratain és adománylevelein kivül még a magyar királyoknak és a zágrábi püs-

pököknek is rövid történelmét tartalmazza. Ezen munka »Album capitulare« néven is ismeretes és egyik példánya megvan a zágrábi káptalan levéltárában, a másik pedig a délszláv akadémiáéban (Kukuljevics gyűjteményében). »Chronologia« cimü fontos munkája lappang, pedig még Kercselics is ismerte és sürün idéz belőle, főkép a régi horvát történelemre vonatkozó dolgokban. — Lappang *Emánuelnek,* Hervoja herceg krónika irójának, munkája is, mi nagy kár, mert Hervoja 1390—1415-ig elsőrangu szerepet játszott a délszlávok történetében. Emanuelt sürün idézi Lukarevics Ferenc raguzai iró »Copioso ristretto degli annali di Ragusa« 1605. cimü művében. — Lappang *Darzsics Máté* XV-ik századbeli raguzai iró »De nobilium familiarum Ragusinarum origine usque ad annum 1400« cimü genealogiai műve is, melyet folytattak Bjeloslav és Tiburnics. — Lappanganak még az Orbini és Lukarevics által említett következő kéziratos évkönyvek: Cronica di Slavonia, Cronica di Salona, Cronica di Servia, Cronica d'Antivari, Cronica dei frati minori, Registro delle Croniche, Metodo degli Slavi, — melyekről azt sem tudjuk horvát, latin vagy olasz nyelven irattak-e — hasonlóképen lappang *Velimiszelics Milics* boszniai krónikája is, melyet Lukarevics említ. A szebenikói születésü *Barbeta János* XV-dik századbeli dominikánus »Historia Dalmatiae seu de laudibus Dalmatiae« cimü munkája is lappang, melyet használtak a XVII-ik századbeli Gucsetics Ambrus dominikánus »Catalogus virorum ex familia praedicatorum in litteris insignium« cimü művében, továbbá a spanyol Altamura i Fernandez (Panagion dominicanorum ad 1481.) és a spanyol Ferrarius. (De rebus Hung. provinciae ord. praedicatorum. Viennae, 1637. 449. l.) Ezek állítják, hogy Barbetta 1480 körül írt, sőt abból, hogy II. Pius pápa is dicséri Barbetta művét, az következik, hogy azt 1464 előtt irta, midőn e pápa meghalt. — Lappang a dalmáciai *Crisonius Cristophorus* évkönyve is a dalmáciai szigetekről »Isolario Dalmatico«, melyről Fortis apát azt mondja, hogy még a mult század végén megvolt a Vrancsics-Draganics grófoknak szebenikói könyvtárában. Kukuljevics azt véli, hogy talán a pesti Széchényi könyvtárba került (múzeumi könyvtár), mert oda számos munkát elvittek az említett szebenkói könyvtárból. — Lappang *Dubravai Márk (Marcus de Dombro)* remetei és lepoglávai dominikánus prior »Chronicon ordinis s. Pauli primi eremitae« cimü 1496-ban írt műve, melyet történelmi műveikben forráskép idéznek Gyöngyösi, Pongrác, Eggeren, a kőrösi (krizseváci) Benger és más dominikánus irók. — Glavinics Ferenc »Historia Tersatana 1648.« cimü művében még két

krónikát említ: »Annali della città di Fiume« és »Annali della provincia Bosna-Croata.« Mindkettő a XVI-ik század utáni időből való, az első eltünt, a másodikról Glavinics megjegyzi, hogy az számos becses horvát, boszniai és dalmáciai történelmi kézirattal együtt elhamvadt az 1628-iki tersatói nagy tűzvész alkalmával. — Lappang *Becatelli Lajos* (1502—1572.) raguzai érsek évkönyve »Cronica sulle cose di Ragusa e di Spalatro«. Irója Toskánából való volt és ennek Prato nevü városában halt meg s így lehetséges, hogy kézirata valahol Olaszországban van. — *Kaboga (Kabozsics) Özséb,* szül. Raguzában, meghalt Stonában 1594-ben, »Annales Epidauritani seu Ragusini« cimü műve, melyet Orsini Benedek a Komnenekről 1636- és 1653-ban megjelent munkáiban sürün idéz, már a mult században eltünt. Hasonlóképen eltüntek Kaboga következő kéziratai is: Vitae Ragusinorum pontificum; Virtutum exempla ex rebus gestis Ragusinorum civium depromta (ezekből egyes kivonatok megvannak Orsini és Cerva műveiben); Animadversiones in antiquitates Ragusinas; Monumenta majorum gentis Cabogae. — Lappang a raguzai *Getaldi Bernát* »Historia virorum illustrium congregationis Ragusae S. Dominici« cimü, a XVI-ik század elején irt biographikus munkája, végre *Verancsics Mihály* és *Verancsics Fauszt* XVI-ik századbeli történetiróknak törtönelmi iratai is, kik közül az utóbbinak koporsójába helyezték, saját meghagyása folytán, Dalmáciáról irt történelmi munkáját. A legujabb időig lappangott *Tomasics János* műve is (Cronicon breve regni Croatiae), melyet egész terjedelemben közöl Kukuljevics (Ark. IX. 13—34. l.); megtalálta az Auerspergok laibachi könyvtárában. Tomasics boszniai ferencrendi szerzetes volt, krónikáját 1561. dec. 10-ével végzi, nyelvezete barbár-latin, melyet horvát szókkal kever, a mohácsi vész leirásánál megjegyzi, hogy e részt magyarból fordította latinra — a helyneveket horvátosítja és latinságán nagyon is meglátszik, hogy horvátul gondolta, a mit latinul irt. Életéről csak azt tudjuk, a mit Valvazor és Schönleben, kik művét felhasználták, róla mondanak, és ez az, hogy a fratres minorum boszniai provinciájának tagja volt. A krónika az ő sajátkezü irása, mit a végén névaláirásával igazol. Eredetileg 45 lapra terjedt, de az elejéről 6 lap hiányzik s a 7-ik lapon Attila halálával kezdődik. Kronologiai tekintetben hibás és nagyokat ugrik, így Attila után közvetlenül Zvonimir horvát király haláláról szól, néha az események sorrendjében is téved, egyes adatai azonban, az anyagot tekintve, becsesek. Műve végén némely horvát várak régiségéről és Krajnáról szól, ez utóbbi révén került bele Valvazor és Schönleben

művelbe. Hogy Krajnáról szól, feltünő s talán onnan van, hogy mint szerzetes a lajbachi rendházban időzött, midőn művét irta, mert e rendház is a boszniai provinciához tartozott. Az, hogy a Frangepánokról nagy kegyelettel szól, arra enged következtetni, hogy velök érintkezett és talán a zeng-modrusi vármegyéből való volt.

85. *Szabó Károly:* »A bolgár-magyar háboru 888-ban«, horvát fordítása B. V.-től (Babukics Vjekoslav) Kukuljevics észrevételeivel. Ark. IX. 35—51-ik lap. Kukuljevics az első jegyzetben ujabb bolgár kutatókra hivatkozva, e harc idejét 889-re és folytatását 890—892-re teszi. Szabó Károly megjegyzését, hogy a hunnok és magyarok egy test és egy vér, a pangermanizmusnál és panszlavizmusnál merészebbnek mondja (l. 5-ik jegyzet, 35. l.). A fordítás nem teljes, mert kihagyja azt az egész részt, melyben Szabó leirja Etelközt és Árpád fejedelemmé való választását Konstantinus Porphyrogenitus elbeszélése szerint.

86. *A szent keresztről nevezett horvát-krajnai minorita rendi provincia keletkezése és elterjedése.* Irta Pernar A. Ark. IX. 52—62. l. (E munka bevezetésül volt szánva az Agjics Kajetán páter által tervezett dalmát-horvát-szlavon monasteriographiához. A franciskánusok dalmáciai zárdáiról Fabianics Donát irt olasz nyelven egy terjedelmes munkát. A délszláv monasteriologia anyaga megvan a zágrábi káptalani és érseki levéltárban, valamint a horvát országos levéltárban). A frencrendieknek már 1228-ban Zárában és 1229-ben Triesztben volt rendházuk; gyorsan terjeszkedtek, úgy hogy 1260-ban már fennállott a dalmáciai provincia négy vikáriátussal (Raguza, Zára, Arbe, Isztria). A rend nemcsak Dalmáciából kiindulva terjeszkedett a délszlávok között, hanem Magyarország felül is, innét települt le 1233-ban Zágrábban és 1239-ben Varasdon: a magyar királyok, a kalocsai érsek és némely boszniai bánok, a pápák buzdítására, erősen terjesztették e rendet a délvidéken azon célból, hogy az ott nagyon elhatalmasodott bogumil-patarenus eretnekeket kiirtsák. E munkában a franciskánusok a dominikánusokat váltották fel, kik a térítésben kevés sikert értek el. A rend magyar provinciálisa több rendházat alapított horvát-szlavon területen, úgy hogy itt 1260-ban már két vikáriátusa volt (Zágráb, Szerém). A bogumilek különösen Boszniában és Bolgárországban terjedtek el és a pápa 1254-ben szorosan meghagyta a magyar püspököknek, de a horvát és dalmát főpapoknak is, hogy az eretnekirtó rendet buzgón támogassák s így elterjedt az Boszniában, Szerbiában és Bolgáriában is, úgy, hogy Wadding tanusága szerint a XIII-ik század második

felének elején már e vidékeken is voltak rendházaik (Duvno, Greben, Vrhbosna, Osora, Kovin, Mácsva, Rása és egy, valahol, Bulgáriában). E rendházakat a Narbonában 1260-ban tartott ferencrendi gyülésen egyesítették a »boszniai misszió vikáriátusa« cime alatt, melyet a dalmáciai provincia alá rendeltek; ez alá a pápa 1291-ben az összes délszláv rendházakat rendelte és e rendet hittérítő munkájában 1326-ban számos kiváltságokkal látták el. Erre a rend rendkivül elterjedt Boszniában és Horvátországban, úgy hogy Gerardo Odonis generális, ki e rendházakat mind személyesen bejárta, 1339-ben a boszniai provinciát önállósította »Boszniai-horvát provincia« néven: e provinciának 1400-ban 40 rendháza 8 vikáriátussal volt, azonban 1432—1437-ben a török terjeszkedés folytán 16 rendházat vesztett Bolgáriában, Szerbiában és Bosznia délkeleti részén, miért is az apostoli szék néhány dalmáciai, szlavóniai, magyarországi, erdélyi, moldva- és oláhországi rendházat csatolt hozzá, de csakhamar belátták, hogy ez új beosztás a nyelvi különbségek és a nagy területi kiterjedés miatt célszerütlen, azért 1448-ban ismét elszakították tőle a magyar, szlavón, erdélyi és moldva-oláhországi rendházakat s ezeket a szalvatoriánus önálló provinciába egyesítették. A dalmáciai rendházak továbbra is a boszniai provincia kebelében maradtak, melynek 1462-ben 8 vikáriátusa volt és rendházai Boszniában, Horvátországban, Dalmáciában és Albániában voltak. A törökök előnyomulásával a boszniai provincia mindinkább tért veszített és a dalmáciai megerősödött; a hatalom miatt egyenetlenségek dúltak közöttök, miért is II. Pius pápa elrendelte, hogy a provinciális se bosnyák, se dalmáta ne legyen, hanem olasz. E szervezet azonban már egy év mulva (1465.) megingott, mert Raguza és Velence 6 rendházat szakított el tőle, mire a szentszék 1469-ben az összes délszláv rendházakat a dalmáciai provincia alá rendelte. Midőn a törökök elfoglalták Boszniát, a ferencrendiek a katholikus hívekkel együtt onnan elmenekültek, mire a törökök, nehogy az ország egészen lakatlanná legyen, 1466-ban az *Adnahme* nevü szabadalom-levelet adta ki, mely nekik szabad vallásgyakorlatot biztosított, mire a rend ott ismét terjeszkedni kezdett, úgy hogy a XV-ik század végével Bosznia és Horvátországban 41 rendháza és 7 vikáriátusa volt. A török hatalom nem tűrte, hogy alattvalói vallási tekintetben más országtól függjenek, azért 1517-ben önállósítani kellett a boszniai provinciát, melyet egy horvát és egy boszniai önálló provinciára osztottak fel, az utóbbi a »boszniai-szreberniki« provincia nevét nyerte: az utóbbinak 15, az előbbinek 31 rendház jutott (mind Horvátország-

ban, kivéve az egy belgrádi rendházat). A horvát provinciának négy vikáriátusa volt: a cetini (rendházai: Cetin, Zrinj, Otok, Hrastovica, Bihács, Szluin, Krupa, Sztienisnják, Obrovác, Bielostiena, Sziszek); a terszattói (Tersato, Zeng, Klis, Solin, Skutari, Karin, Zvonigrád, Knin); a krbáviai (Krbava, Modrus, Udbina, Brinj, Glamocsa, Zajca); a grebeni (Greben, Kobas, Dvoriscse, Sabác, Bobovác, Belgrád). A XVI-ik század első felében a török harcok folytán összes rendházait elvesztette, kivéve a zengit, terszattóit és modrusit, — e veszteségek pótlásául kozzácsatolták a brdovecit (1517.), a sz.-leonhardit (1531.), a pazinit (1559.) és több krajnai és stájerországi rendházat, minek folytán 1688-ban a »krajnai provincia« és 1708-ban a »sz. keresztről elnevezett horvát-krajnai« provincia nevét nyerte, melyet ma is visel. 1783—1810-ig ismét két részre választották (krajnai és horvát), 1810-ben pedig Marmont herceg a Napoleon által meghódított területen az »Illyr provinciát« szervezte; a napoleoni Illyria megdőltével ismét visszaállították (1816.) a horvát-krajnai provinciát, melynek Horvátországban 6 és Krajnában 6 rendháza van. A két rész között a hatalomért versengés foly, miért is Alagovics zágrábi püspök 1862-ben lépéseket tett az elkülönítés iránt.

87. *Jágics Vatrosláv: Adalékok a horvát-szerb nép irodalomtörténetéhez.* (Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga. Ark. IX. 63—151. l.). Ebben összehasonlító irodalmi tanulmány tárgyává teszi a glagol és ciril betükkel a középkorban irt vallásos és regényes tárgyu népmeséket és az európai hasontárgyu népmeséket. Főbb pontjai: Ábrahám halála, A keresztfáról, Ádám fejéről, Krisztus szántása, Krisztus és Probus barátságáról, Hogy lett Krisztus pappá, Szüz Mária látogatása a pokolban, Krisztus és Ádám, A tizenkét petákról, A bölcs Akirról, Tüzes Mária a pokolban, Szent Péter nővérei, Sz. Péter és édes anyja, A bünös özvegy a pokolban, Sz. Péter és a pokolbeli bünösök, Szüz Mária és sz. Illés, A trójai háboru stb. Jágics itt főkép két glagol kézirat tartalmát ismerteti, egy raguzai és egy szlavoniait, koruk 1468—1520., eredetijök megvan Kukuljevics zágrábi gyüjteményében (jelenleg a délszláv akadémiáé), e gyűjtemény ciril betüs kézirataiban van számos mese a középkori ismeretes »Gesta Romanorum« nevü mesegyűjteményből.

88. *Kukuljevics J.: Horvát irók a Velebit innenső felén a XVII-ik század első felében.* (Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita u prvoj polovini XVII-vieka. Ark. IX. 152—343. l.).

Theologusok és áhitatos könyvek irói. Vitellius Antal (Vitelics) szamobori gvardián, jeles horvát hitszónok a pro-

testánsok ellen, 1628-ban megalapította a szamobori zárdát, cimzetes temneni püspök, a brdoveci plébánia lelkésze, theologiai értekezéseket irt. *Sartorius Miklós* (Krájácsevics), a legrégibb kajkav-horvát theologiai irók közé tartozik, született 1582-ben Sziszeken, mint jezsuita Zágrábban, Nagy-Szombatban és Pozsonyban működött, ez utóbbi helyen 1639-ben a »Ruchne knjisice za bratovschine« (Manuale sodalitatis) és 1640-ban »Molitvene knjisice« (Imakönyv) cimü munkáit adta ki. Munkái Rucsics Iván zágrábi alispánnak, Zrinyi a költő barátjának, költségén jelentek meg. Egyházi énekeket is irt. *Ljubics Péter* sz. 1581-ben Pozsegán, megh. mint jezsuita 1645-ben Zágrábban, hitvitázó munkáit felemlíti Stoeger (Scriptores prov. Austriacae Soc. Jesu. Bécs, 1856. 210. l.), melyek azonban lappanganak. *Galovics Miklós* jezsuita, sz. 1614-ben Zágrábban, megh. 1684. Munkáit Stoeger említi (94-ik l.). *Zrinyi-Frangepán Katalin Anna*, legnevezetesebb az összes vallásos irók között. Ősei a vegliai, modrusi és zengi grófok csak Márton pápa idejében vették fel a Frangepánok nevét és cimerét. Apja, Frangepán Kristóf Farkas, a hires hős, anyja, Inkhoffer Ursula grófné. (Apja háromszor nősült: első neje Beriszló Ilona, kitől Gáspár fiuk született; második neje Inkhoffer Ursula grófnő, kitől György és Katalin születtek; harmadik neje Haller Dóra, özvegy Paradeizerné, kitől a szerencsétlen Kristóf Ferenc született). A Frangepán család kimondhatlanul gyűlölte a németeket, mire a Horvátországban garázdálkodó német katonaság szolgáltatott okot; ez az érzés sokat magyaráz meg Frangepán Katalin életéből. 1641. október 27-én, 16 éves korában férjhez ment Zrinyi Péterhez, kivel felváltva Ozalj, Bozsjákovina, Vrhovec, Csáktornya, Grobnik, Kraljevica, Novi és Brebir váraiban lakott. (Tragikus életének részletes leirása megvan a következő műben: Zrinyi Péter és Frangepán Katalin. Irta Margalits Ede. Budapest, 1898.). Ozaljvárban 1660-ban irt egy horvát imakönyvet kajkavi dialektusban, mely 1661-ben Velencében Babianinál jelent meg és 441 lapra terjed. A könyv teljes cime: »Putni tovarus vnogimi lipimi, nouimi i pobosnimi molituami iz nimskoga na hervaczki jezik istomachen i szpraulyen po meni groff Frangepan Catharini goszpodina groffa Petra Zrinszkoga hisnom tovarusu. Peruich sada u stampi na svitlo dan i vnogim pobosnim ljudem na usiuanje i touaristvo vdilyen«. (Utitárs sok szép, uj és jámbor imákkal németből horvát nyelvre átültetve és összeállítva általam, gróf Frangepán Katalin Zrinyi Péter gróf ur hitvestársa által. Most először sajtó utján közrebocsátva és sok jámbor ember használatára és épülésére rendeltetve). A munkát Piccini

Erzsébet fametszványei és hátul a Frangepánok cimere ékesítik. Bevezetésének cime: »Az egész horvát és szlovin ország mindkét nemén levő uraságainak és főbb embereinek«. Ebben többek közt a következőket mondja: »Sokszor elgondolkoztam azon, hogy az egész világ valamennyi nyelve között, majdnem legkevesebb a horvát nyelven nyomtatott könyvek száma, sőt még azon horvát könyvek is, melyeket valaha jámbor és istenfélő emberek irtak és nyomtatásban kiadtak, azokat is nagyobb részben elpusztították és ritkán lehet rájuk akadni. Azért én, noha tudom és látom, hogy ezért sokan meg fognak rám neheztelni és azt rossz néven fogják venni, hogy én egy ilyen munkára vállalkoztam, én azt mégis megirtam és kiadtam (a mi talán nem is illenék hozzám). Mindazonáltal sok jó okból nem akartam tervemtől elállani, munkát, gondot és költséget kimélni, hanem első elhatározásomnál megmaradva, kiadtam ezen amilyen-olyan munkámat és azt meg is hirdetem és ajánlom. Ennek folytán, hogy az időt hiába és haszon nélkül ne töltsem, egész szivvel és lélekkel hozzáláttam a munkához és pedig egyedül azon szeretetből, melylyel első sorban Isten, azután felebarátaim iránt viseltetem, neki dicsőségére, ezeknek pedig lelki üdvösségére. Ezen könyvecskét igen sok német épületes iratból és könyvből, mint a méh virágról-virágra röpködve és mézet gyüjtögetve szedegettem össze és töltöttem meg ájtatosságokkal, hogy belőle a kinek tetszik, könnyüszerrel élvezhesse a vallásosság mézédességét. Datum Ozaljvárban, 1660. aug. 1-én. Minden jó és jámbor embernek szolgálatára kész G. T. C. (Gróf Frangepán Katharina)«. A könyv tartalma: naptár, különféle imák, a hét bűnbánó zsoltár fordítása stb. A bevezetés után irt egy vallásos költeményt ezen cim alatt: »Mindenkihez, a ki ezt a könyvecskét olvasni fogja«, melyet mély vallásos érzelem és költői lelkület hat át. Könyvét csakav-kajkavi szójárásban irta sürün tarkítva magyar szókkal (pl. engedovati, ország stb.), melyek akkor Horvátországban el voltak terjedve és irásmódja, helyesirása is teljesen magyar. Sokkal több költői tehetsége volt, mint férjének, Zrinyi Péternek, ki Miklós époszát (az Adriai tenger szirennája) horvátra fordította. A szerencsétlen nőt, kinek magasztos szellemét és lelkét kora nem értette meg, német és olasz irók gyászos halála után gúnyversekkel kisebbítették, sőt akadt horvát iró is (névtelen szerzetes), ki egy »Cantio de Zrinyi Petro« feliratu hosszú horvát versben kisebbíti őt. E vers teljes cime: »Gyászének Zrinyi Péterről, kit felesége Terzacski (Frangepán) Katalin, ki büszke szépsége miatt királynő akart lenni, sok társával együtt gyászos halálra juttatott« — e vers kézirata

a zágrábi Kukuljevics-féle gyüjteményben, két némileg különböző példányban megvan s kivonatosan olvasható Ark. IX. 180—183. lapon. Hammer Purgstall (Die Gallerin auf der Riegensburg 269-ik l.) azt irja róla, hogy sokszor esküdözött, hogy ő oka mindennek, csakhogy férjét és fivérét megmentse, és midőn ezeket kivégezték, Tattenbachot akarta megmenteni azzal, hogy mindent magára vett, azonban ez meghatva ily nagylelküségtől, könyezve bevallotta, hogy Frangepán Katalin vallomása nem igaz.

Nyelvészek. Orlovics Belosztenec Iván, szül. 1595-ben, pálos szerzetes, 1638-ban definitor generális Lepoglaván, 1651-ben ugyanott pálos prior, utóbb a rend isztriai provinciálisa, meghalt Lepoglaván 1675-ben. Sokat utazott a délszlávok lakta vidékeken és gondosan gyüjtötte a szláv szókat. Művét »Gazophilacium, seu latino-illyricorum aerarium« két rendtársa 65 évvel halála után adta ki. (Zágráb, 1740. — 1288 lap). Második munkáját »Gazophilacium Illyricolatinum« (650 lap), 70 éves korában irta s benne nyelvészeti szempontból gyakran téved. Irt ezenkivül horvát nyelven egyházi énekeket, theologiai műveket is (Grác, 1665., 1672.). — *Habdelics György,* szül. 1609-ben Ó-Csicsében, megh. 1678. nov. 27-én Zágrábban. Előkelő családból származott, 1630-ban jezsuitává lett, tanult Grácban és Nagy-Szombatban, a varasdi, utóbb a zágrábi jezsuita collegium rektora. Művei: Horvát-latin szótár, 1670. Grác. Ez kajkav tájszólásu horvát-latin szótár. Másik nyelvészeti műve: Sillabus vocabulorum grammaticae Em. Alvari in illyricam, sive Croatis et Slavonibus vernaculam conversorum. Zágráb, 1726. Ezeken kivül számos erkölcsös tartalmu népies munkát irt horvát nyelven; nyelvészeti szempontból igen érdekes iró.

Latin költők. Istwánffy Miklós, szül. 1528 körül Pécs környékén, honnan szülőivel mint gyermek, a törökök elől menekült. Ifju korában került Horvátországba, hol oltalmába fogadta (1543.) Oláh Miklós akkori zágrábi püspök, kit hálából Istwánffy latin költeményekben dicsőitett. (L. Ark. IX. 188. l.). Oláh 1548-ban egri püspök lett s oda vitte magával Istwánffyt is, kit később saját költségén Bolognába és Páduába küldött, hol öt évig tanult és majdnem minden európai nyelvet megtanult. Innét hazatérve Zrinyi Miklós, a szigetvári hős szolgálatába lépett, kivel együtt sokat hadakozott a törökkel. Midőn Oláh esztergomi érsek lett, mellette mint titkár működött s ő irta alá 1562-ben végrendeletét is. Ezután visszatért Horvátországba, itt feleségül vette Bot Erzsébetet, kivel Vinica és Trakostyán várát és sok birtokot kapott, köztük Bisztricát, Ladomirt, Belovárt és Poukovecet (Pavkovorh)

Zágrábmegyében, Bukovec, Novakovec, Urbanovec, Otocsec, Kostanjevec, Zajocsa, Szuha Mlaka, Obrezsje, Rakovec, Dolenec, Csetnec, Brestyánovec, Dubovec, Oslanjevec, Pavlec, Mlinarje és Kamenica birtokokat Körösmegyében, Martijanec, Korenjak és Marcsan birtokokat Varasdmegyében s így horvát nagybirtokossá és főurrá lett. Több évig a kancellária titkára, 1581-ben Csobor Imre halála után Magyarország vicepalatinusa. 1587-ben Heresinec Péter zágrábi és győri püspökkel követségben járt Lengyelországban, hogy fogságából kiszabadítsa Miksa főherceget; 1598-ban többedmagával Erdélyben járt, hogy Báthory Zsigmondtól átvegye Erdélyt, mikor is egy időre börtönbe került; hazatérve főajtónállómesterré lett, mely méltóságot haláláig viselte. Sokat harcolt a török ellen, így Zrinyi Györgygyel Kanizsánál és Székes-Fehérvárnál és Erdődy bánnal Petrinjánál (1594.). Megirta Magyarország történetét és számos elégiai és panegyrikus költeményt, melynek kéziratát Kukuljevics a magyar nemzeti múzeumnak ajándékozta. Meghalt 1615-ben Vinica várában Varasdmegyében, melynek templomában együtt nyugszik feleségével. Fia, Pál, gyermekkorban hunyt el. Leányai: Éva, Draskovics Jánosné; Katalin, Keglevics Györgyné; Ursula, Lipcsey Jánosné. Ezek örökölték birtokait, Pavkovec kivételével, melyet gazdag könyvtárával együtt a zágrábi jezsuitáknak adományozott. *Briglevics Márton* pálos szerzetes; 1559-ben egy nagy latin költeményt irt Remete sz. Pál tiszteletére, melynek minden sora »P« betüvel kezdődött. Ezen kéziratot a lepogláviai zárdában őrizték a pálosok feloszlatásáig. *Csehovics Mátyás* zágrábi kanonok 1590-ben Sztánkovácski Gáspár zágrábi püspök beigtatása alkalmával egy hosszabb latin heroidát irt, melyből Kercselics egyes részleteket idéz a zágrábi egyházról irt művében. *Beriszló István* (Beriszlávics de Mala Mlaka), Beriszló János és Budácski Ilona fia, szül. 1560 körül; Mala Mlaka, Buzsin, Locsilnica, Odra és Cseh ura Zágrábmegyében, egyéb birtokai Varasdmegyében voltak, hol alispánkodott. Többször képviselte Horvátországot a magyar országgyülésen s 1587-ben Sztánkovácski Gáspár zágrábi püspökkel és Petricsevics Gáspár Horvátország főjegyzőjével kormánybiztosi minőségben megvizsgálta a horvát-dalmát várakat. 1596-ban vicebánus, 1598-ban Zágrábmegye főjegyzője és horvát delegátus a magyar országgyülésen, 1601-ben ismét horvát delegátus, 1604-ben Istvánffy Miklóssal a horvát országos adók főfelügyelője. Költeménye »Lusus Martis« 1615-ben jelent meg Grácban; irta a báni méltóságra emelt Turócy Bence tiszteletére. Kukuljevics gyűjteményében öt horvát levél is van tőle (1621—

1628.). Egy másik Beriszló István 1642-ben mint horvát vicebánus halt meg; ennek fia, Sándor Ferenc a Zrinyi-Frangepán összeesküvésben részes volt, mint Zrinyi Péter egyik leghivebb embere.

Kruselj János, de Topuszko, szül. 1570 körül, hires jogász és latin költő. Tanult Bolognában. A horvát országgyülés 1609-ben Patacsics Istvánnal a királyhoz követségbe küldte, hogy jelentsék ki, hogy az ország elszakad tőle, ha bajain hamarosan nem segítenek. (»Si statibus provisum non fuerit, hocce regnum debebit se a Corona avellere«). 1612-ben keresett ügyvéd és Erdődy Tamás bán titkára. Ezen évből van a zágrábi levéltárban egy horvát nyelven irt panaszlevele, melyben valami Sostárics nevü ember ellen emel panaszt, ki fegyveres emberekkel a városi piacon elverette. Azonban úgy látszik, hogy ő maga is át-áthágta a törvényt és vétett az igazság ellen, mert 1617. jan. 9-éről van egy Csáktornyán kelt horvát levél Zrinyi Miklóstól (Miklós a költő és Péter nagybátyja), melyben Mihlovics nevü provizorjának jelenti, hogy irt Zágráb városának, hogy vagy szolgáltassák ki neki Kruselj Jánost, vagy vegyék el tőle azt a 700 aranyat, melyet magának megtartott, noha nem szolgálta meg. Buzgó ügyvéd volt, mi sok barátot és ellenséget szerzett neki. 1621. febr. 3 án Zágráb városa némi földet ajándékoz neki nagy szolgálatai jutalmául; ekkor már causarum regalium director et coronae fiscalis volt; pörei közül az utolsó az volt, melyet Erdődy Miklós bán ellen viselt, ki unokahugát, Mária Annát (Erdődy Tamás leánya) elüzte s vagyonát elragadta. E perben oly hevesen küzdött a bán ellen, hogy Greben várába börtönbe vetette és halálra kinoztatta. Kruselj a Betlen-féle felkelésbe is bevolt keverve, de kegyelmet nyert — a bán azzal védekezett, hogy mert még mindig részes volt a felkelésben, azért vetette tömlöcbe. Azonban a horvát rendek ebbe nem nyugodtak bele és Patacsics István országos főjegyző vezérlete mellett oly elkeseredetten küzdöttek a bán ellen, hogy le kellett mondania és helyét 1622-ben Zrinyi György foglalta el. Latin költeményei közül egyetlenegy maradt fenn, melyet barátjának, Kitonics Jánosnak tiszteletére irt és ennek »Directio Methodica« cimü művében olvasható, mely 1619-ben jelent meg. *Jaszkai János* (Ark. IX. 192. l.), szül. 1599-ben, 1622-ben pálos szerzetes lett, rendének definitor generálisa volt Horvátországban és provinciálisa Isztriában. Megh. 1662-ben. Költeményei »Gygnea, ode ad s. Paulum primum eremitam« 1653-ban Bécsben jelentek meg. *Szakmárdi János* (Ark. IX. 193. l.), szül. Kőrösmegyében 1600 körül, a jezsuiták nevelték, tanult Olmützben;

mint a zágrábi püspökség ügyvéde a paraszt lázadásokban és pörökben nagy érdemeket szerzett. Volt Varasdmegye alispánja, utóbb Horvátország főjegyzője. Mint horvát delegátus a magyar országgyülésen nagyon feltünt tudományával, úgy hogy bárói rangra emelték és királyi személynökké lett. Nagy vagyont szerzett és sok jót tett templomoknak és szerzetes rendeknek. 1648-ban a nagy éhség alkalmával a zágrábi jezsuiták házában több száz embert élelmeztetett. 1662-ben megvette az Erdődyektől az ulmi birtokot Stájerországban és azt Borkovics Márton pálos generálisnak ajándékozta, hogy ott rendházat emeljen; 1664-ben megalapította a kőrösi pálos rendházat, melynek sok birtokot ajándékozott. 1664-ben a török ellen harcba indulván, jul. 7-én Zágrábban végrendeletet irt, melyben vagyona nagy részét egyházi és iskolai célokra hagyta. Utközben halt meg Magyarországban Besztercebányán 1667. ápril 25-én, eltemették Zágrábban a székesegyházban. Arcképe a zágrábi nemzeti múzeumban látható. Jogi munkái elvesztek; latin költeményei közül legkiválóbb az »Apologia«, melyet Erdődy Miklósra irt, költői értékü a »Slavonia et Croatia« cimü is. (L. Ark. IX. 194., 195. lap). *Kálmándi Keresztély* (Ark. IX. 195. lap) zágrábi kanonok, szül. 1600 körül, megh. 1660-ban, tanult Bécsben, hol utóbb a szeminárium igazgatója volt. Ráttkay György tiszteletére latin költeményt irt. *Bedekovics Lajos* (Ark. IX. 195. l.) zágrábi kanonok, szül. 1610-ben, meghalt 1671-ben, tanult Bécsben és Rómában, 1647-ben zágrábi kanonok. Igen vendégszerető volt és kedvence Zrinyi Miklósnak és Péternek, kik Petretics utódává teszik vala, ha el nem betegesedett volna. Ő is Ráttkay Györgyöt latin költeménynyel dicsőítette, és a sors különös iróniája, hogy 1659-ben mint vizsgálók voltak kötelesek ő és Kálmándi a Ráttkay ellen megindított perben eljárni. *Gladics András György* (Ark. IX. 195—198. l.), szül. 1630 körül Fiuméban, előkelő családból, mint pap Laibachban tanárkodott, hol utóbb kanonokká és nagyprépostá lett. Krajna történetét Schönleben és Valvazor prózában irták meg, ő ezt latin versekben örökítette meg. Művének cime: »Relatio historico-poetica de memorabilibus Carnioliae in duas partes divisa«. Az első részben az egyházi történetet, különösen a laibachi püspökség történetét, a második részben a politikai történetet irja meg. A kézirat a laibachi székesegyház levéltárában van. Másik történelmi költeménye: »Culmen gloriae« cimén megénekli I. József koronáztatását és Lipót összes harcait, így Budavár bevételét is. Megjelent Bécsben 1688-ban.

Horvát költők, Marnavics Tomko és Belostenec Jánoson kivül, kikről más helyen van szó: *Georgiceo Atanáz* (Georgicsevics. Ark. IX. 198—202. l.), szül. Spalatóban 1590 körül, tanult Grácban, II. Ferdinánd diplomáciai küldetésekre használta Lengyelországban és Oroszországban és megjutalmazta a Károlyváros melletti Szvarcsa nevü birtokkal, melyért hosszú pört folytattak a Draskovicsok. Felváltva Grácban, Bécsben és Zágrábban élt, meghalt Zágrábban 1640 körül. Számos vallásos és erkölcsi tartalmu költeményt irt, melyekben kevés a költőiség. *Jáncsics Pál* (Ark. IX. 203. l.) ferencrendi szerzetes, Budinics glagol könyvében (Izpravnik za erej. Róma, 1635.) egy költeményben dicsőíti Levákovics Rafael; csak annyit tudunk róla, hogy Rómában élt. *Grozdek Dániel de Tauris* (Ark. IX. 203. l.), szül. Károlyvárosban 1600 körül, ferencrendi szerzetes, provinciális, hét nyelven jeles egyházi szónok. 1662-ben püspök Isztriában, meghalt 1667-ben utközben Laibachban, irt panegyrikus költeményt Glavinics Ferencről. *Jurjevics Gábor* (Ark. IX. 205—211. l.), szül. 1620 körül Varasdon, hol mint harmincadi ellenőr működött. A kájkávi jobb költők közé tartozik. 1675-ben Varasdon adta ki költeményeit: »Listi Heroov« (Heroszok levelei. 171 lap). Művét gr. Zrinyi Ádámnak ajánlotta, kinek őseit az előszóban dicsőíti, magáról Zr. Ádámról pedig elmondja, hogy 1674-ben a bécsi egyetemen annyira kitünt, hogy Lipót király nyilvánosan megdicsérte. Művében nem horvát hősöket, hanem rómaiakat és görögöket dicsőít. *Gróf Zrinyi Péter* (Ark. IX. 211—224. lap) Kukuljevics nyomán részletesen szól róla: »Zrinyi Péter és Frangepán Katalin.« Irta Margalits Ede. Budapest, 1898. Költői műve: »Adrianszkoga mora Syrena« Zrinyi Miklós művének »A szigeti veszedelemnek« horvát fordítása. Zrinyi Péter fordítása 1660-ban Velencében jelent meg. Kevés költői tehetsége volt, hogy mi indította e fordításra, azt előszavában elmondja: »Nem is gondolok arra, hogy fordításommal versenyre keljek bátyámmal, Miklóssal, a ki ezt a históriát magyar nyelven megirta, hanem ezt három okból fordítottam le. Először is, hogy a világ lássa, hogy ennek a mi horvát országunknak milyen fiai és vitézei vannak, noha minket sokan lenéznek és majdnem semmibe sem vesznek. Másodszor, hogy e dicső tettekre úgy nézzünk, mint tükörbe, hogy megtanuljuk, hogyan és mimódon kell keresztény hitünkért és honunkért és urunk királyunkért vagyonunkat és vérünket is, ha kell, feláldozni. Harmadszor, hogy velem együtt azon horvátok utódai örvendjenek és büszkélkedjenek, kiknek ősei Zrinyi Miklós bánnal oly vitézül kiérdemelték az égben az örök koronát és hogy mindig leg-

nagyobbra tartsuk azt a szót, hogy: »Dulce est pro patria mori.« Fordítása azonban nem tulajdonképeni fordítás, hanem inkább körülirás, mert az eredetinél sokkal terjedelmesebb és sokat told közbe. Ezenkivül a bécsujhelyi börtönben saját védelmére latin nyelven érdekes és szép védőiratot, apologiát is irt, melyet Priorato Gvaldo és Naldini olaszra fordítottak. *Magdalenics Mátyás* (Ark. IX. 224—235. l.), szül. 1625-ben nemes családból, birtokos Mala Mlaka, Odra, Siljákovina, Jágodán, Jáská és Vádinában. 1655-ben tagja azon bizottságnak, melyet II. Mátyás idejében a szerb menekültek elleni panaszok megvizsgálására küldtek ki; családját 1739-ben bárói rangra emelték. Számos erkölcsös tartalmu költeményt irt, mi Safařikot azon téves nézetre hozta, hogy szerzetes volt (Geschichte der illyrischen und kroatischen Literatur. 277-ik l.), mely mű különben is telve van tévedésekkel. Magdalenics művének cime »Zvončac« (Csengetyü), irta vadini kastélyában Zagorjében 1670-ben.

Történetirók. Istvánffy Miklós (Ark. IX. 235., 236. l.). Róla bővebben fentebb szóltunk. (L. Latin költők). Horvát tört. repert. 98. l.) Élt 1538 —1615-ig. Történelmi műve: Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV. nunc primum in lucem editi. Coloniae Agrippinae, 1622. 532 folio lap. Pázmán bibornok adta ki Istvánffy elhunyta után és számosan azon nézetben vannak, hogy Pázmán sokat változtatott rajta. A munka szerzőjének magas állása, kiváló egyénisége, jólértesültsége és részrehajlatlansága miatt elsőrangu történelmi munka. A horvát dolgokat is bőségesen tárgyalja. Tartalmazza az 1490—1608-ig terjedő eseményeket. 1608-ban szélhüdés érte s így felhagyott műve folytatásával. Latin költeményeiről fentebb szólottunk. *Zelnicey Miklós* (Szelnicski Sztepánics Miklós), Szelnice birtokosa Zagorjében, szül. 1553 körül, tanult Párisban és Bolognában, 1576-ban zágrábi kanonok, 1595-ben szerémi és pécsi püspök, de a pápa csak 1598-ban erősítette meg, mert Zelnicey heves pört folytatott az »annata« nevü kinevezési és megerősítési illeték ellen és kivitte, hogy a pápa ezen illeték lefizetése nélkül erősítette meg. Az érdekes periratot Levakovics Rafael mentette meg és Kercselics közli a zágrábi egyházról irt történetében (310-ik lap). Zelnicey hivatkozik I. Marcellus pápa brevéjére, mely szerint az apostoli király által kinevezett püspököt vagy az érsek és metropolita, vagy a pápa szentelheti fel és erősítheti meg, — őt metropolitája szentelte fel és erősítette meg, tehát nem a pápa és így nem is kell neki az annatát lefizetnie. Ezzel szemben a római kuria azt vitatta, hogy Horvátország nem értetik »Magyarország« neve alatt, minthogy csak azon

magyar törvények vonatkoznak Horvátországra, melyeknél ez a körülmény kifejezetten kimondatik. Ezzel szemben a püspök azt vitatta, hogy Szlavónia más mint Horvátország és hogy Szlavónia (a mai Horvátország) valaha »magyar hercegségnek« neveztetett (vocabaturque ducatus Hungariae a S. Stephano). Ezen kérdést különben eldöntötte az 1601: VII-ik és az 1602: XXII. t.-cikk, melyben kimondatik, hogy Horvátország és Szlavónia sunt partes adnexae et non subjectae aut unitae. Zelnicey 1602-ben Zágrábban zsinatot tartott, melynek iratait Kercselics elveszetteknek tartotta, pedig azok a zágrábi érsekség levéltárában megvannak (Synodalia volum. I. 30. sz. a.). Zelnicey 1602-ben a magyar országgyülésre készült és megirta végrendeletét, melyből kiderül, hogy nagyon kevés vagyona volt; Magyarországból hazaérkezvén meghalt Zágrábban 1602. nov. 27-én, nyugszik a zágrábi székesegyházban a nagy oltár alatt. Történelmi művei: Historia obsidionis Petriniae et cladis Szerdarianae anno 1596. és Historia obsidionis Sisciae. Az előbbi mű az eredeti kéziratban megvan a zágrábi káptalan levéltárában (Acta antiqua fasciculus 99. numerus 89.). Ebben élesen jellemzi Hasszan basát, leirja a petrinjai vár ostromát, mely várat a trieszti Frankul Dániel vitézül védelmezett, érdekesen leirja Draskovics János bán, Lenkovics György és Herberstein Zsigmond seregeit, az Odra és Kupa melletti csatát, Hasszán basa legyőzetését és Boszniába való menekülését. Az eredeti kézirat első lapjai elázottak és alig betüzhetők ki és így sajnálni lehet, hogy régen nem teljesült Kercselics óhaja, hogy az kinyomassék. — A »Historia obsidinis Sísciae« lappang, vagy végleg elveszett, azonban vigasztalhat az, hogy Istvánffy Zelnicey az ő adataiból irta meg művében a sziszeki ostromot és ugyancsak az ő adatai alapján irtak erről Kovácsevics, Marcellovics és a többiek, kik ezen ostromról irtak. Zelnicey ellenjelöltje a zágrábi püspöki székre épen Sziszek dicső védelmezője, Gyurák Balázs zágrábi kanonok volt. Zelnicey igen tudós férfiu volt és baráti levelezésben állott a tudós Stobeus Györgygyel.

Jágusztics Pál (Ark. IX. 238—242. l.), szül. 1578-ban Zagorjében, tanult Bécsben, lelkészkedett Krapinában, innét visszatért Bécsbe és nevelője volt Julius de Ausztria hercegnek, II. Rudolf törvénytelen fiának Prágában és itt élénk figyelemmel kisérte a magyar dolgokat. 1604-ben Bratulics zágrábi püspök kanonokká nevezte ki, noha Prágában maradt. 1607-ben a bolognai magyar-horvát internátus igazgagatója; 1608-ban Rómában járt, hol apostoli protonotáriusnak nevezték ki; a bolognai rektorátusban 1610-ben felváltotta

Jaszkai Ambrus s ő visszatért Zágrábba, hol mint jogtudor, a zágrábi káptalan pörét vitte a város ellenében a laszinai birtok tárgyában. 1612-ben olvasókanonok, 1615-ben a báni tábla ülnöke, 1615—1617. horvát delegátus a magyar országgyülésen. Meghalt Zágrábban 1619. ápr. 4-én. Irt történelmi műveket és életrajzokat, melyek közül Kercselics idézi a Napulj Boldizsárra vonatkozót a »Collectio Scriptorum«-ban. Ezen művei lappanganak, megvan azonban a következő kézirata: »Chronologia illustrium collegii Illyro-Hungarici Bononiae fundati ab anno 1553. per reverendissimos rectores compendioso ac brevi calamo rerum memorabilium notitiam exhibens«. E jegyzőkönyvben, melynek eredetije Zágrábban van, Jágusztics a 72—106-ik lapon leirja az 1604—1611-ki eseményeket. Dicséri elődjét, Verbanovicsot, ki a jegyzőkönyvben az 1600—1604-iki eseményeket leirja, korholja Jagatics Pált, Miszlenovics Vincét és Vinkovics Benedeket, kik mint rektorok, egy szót sem irtak a jegyzőkönyvbe. Elmondja, minő szomorú helyzetben van a zágrábi egyház, a püspök és káptalan viszálya következtében; beszél Pálffy Miklósról, ki szegény nemesből mint a király kedvence, báróságra emelkedett; leirja Basta György generális hadi tetteit és kegyetlenkedéseit, Erdély állapotait Báthory Zsigmond és Endre korában, Bocskay István viselt dolgait Magyarországban. Mint szemtanu leirja, hogy 1606-ban a prágai tanácsteremben hogy vágták le fejét a hires gróf Rosszwurmnak; részletesen elbeszéli Bocskay előnyomulását Bécsig és hogy innét Horvátországba akart benyomulni; de a horvátok hivek maradtak a királyhoz és oly csapást mértek Bocskayra, hogy kénytelen volt Bécsben békét kötni. Folytatólagosan szól Báthory Gáborról, Rákócyról, a bécsi kongresszusról, melyen személyesen jelen volt, továbbá Rudolf és Mátyás királyok viszályáról, II. Mátyás bevonulásáról Bécsbe, koronázásáról Pozsonyban, Erdődy Tamás bánságáról, Mikacz Miklós váradi püspöknek, Sziszek bátor védőjének elüzetéséről, Báthory Gábor sikereiről és haláláról, a török követségről Prágában, a protestántismus terjedéséről Magyarországban stb. Noha mindezekkel igen röviden végez, mégis némely megjegyzése igen figyelemre méltó.

Marnavics Tomko János (Ark. IX. 241—265. lap). Nagyravágyásból magát Mrnavics Vukasin szerb király ivadékának mondja és ezt hamis genealogiákkal bizonyítani is igyekszik. Született 1579-ben, valószinüleg Szebenikóban, vagyontalan polgári szülőktől. Maga mondja, hogy négy fivére és egy nővére volt: fivéreiről mit sem tudni, mi a család jelentéktelenségét bizonyítja, nővére, Dominika, a trogiri apáca-

zárda apátnője volt, ennek ajánlotta 1613-ban »IV. Béla leányának, Margitnak élete« cimü művét. Marnavics 1602-ben a római názáreti szeminárium növendéke és szerzetessé lett, de nem tudni bizonyosan, franciskánussá-e vagy dominikánussá, 1619—1630-ig a római sz. Jeromos kollégium tagja, 1630—1336-ig annak főnöke. Sok hires férfiuval volt összeköttetésben, Pázmán Péterrel is, Verancsics Fauszt csanádi püspökkel, ki felett 1617-ben Szebenikóban a temetés alkalmával ő mondotta a gyászbeszédet, melyet Velencében ki is adott. 1610-ben szebenikói kanonok; 1624-ben mint apostoli protonotárius Garzaro Oktávián zárai érsekkel hivatalosan beutazta az egész dalmát tengerpartot, ez alkalommal Zágrábban is megfordult, hol Domitrovics Péter püspök kanonokká nevezte ki. Azután Porti Jánossal hivatalosan beutazta Horvátországot, Boszniát és Törökországot. 1626-ban visszatért Rómába és 1628-ban Domitrovics püspök erőszakos halála után kénytelen volt lemondani a zágrábi kanonokságról, mert a káptalan nem adta ki jövedelmeit, mivel kanonokságát törvénytelennek deklarálta, azonban Marnavics csak a jövedelmekről mondott le, de a cimet megtartotta, mert még 1631-ben megjelent munkáiban is magát a zágrábi székesegyház archidiakonusának mondja. Ekkor nevezték ki a horvát egyházi könyvek birálójának. Ezen időtájt halt meg Rómában 80 éves korában legjobb barátja, Barakovics György jeles horvát költő, kinek a sz. Jeromos templomban márvány emlékoszlopot állitott. 1631-ben tiszteletbeli római polgárnak nevezték ki és II. Ferdinánd boszniai püspökké nevezte ki, mely kinevezését VIII. Orbán 1631. nov. 10-én erősítette meg, ekkor Bécsbe ment a királyhoz a kineveztetést megköszönni és a pápai nuncius jelenlétében felszentelte Vinkovics Benedek pécsi püspököt. Mint boszniai püspök 1622-ben megirta hirhedt genealogiáját, melyet unokafivérének, II. Tomko János de Marnavics máltai lovagnak ajánlott s egy példányát elküldötte Mrnjavcsics Vuknak is, a munka cimlapján saját rézmetszetü arcképe van e felirattal: »Joannes Tomcus Marnavitius ex principibus Nissae, comitibus de Zvornik, dd. in Voynizza et Kamengrad, episcopus regni Bosnae.« 1632-ben a pápa Auszriába és Lengyelországba küldötte a paulinus rendházak megvizsgálására. Lengyelországba az orosz háboru miatt nem mehetett el, azért mint pápai legátus elment Nagy-Szombatba a zsinatra, hol a latin liturgia ügyében Vinkovics Benedek ellen küzdött, ki a délszlávok jogát védelmezte a szláv liturgia használatát illetőleg. Innét Zágrábba ment, hol a villám által 1624-ben felgyujtott és renovált székesegyházat 1632. dec. 19-én ujra felszentelte, itt Hasszanovics Ergelyski

zágrábi püspök vicárius generálissá és olvasókanonokká nevezte ki, mit a nagyratörő férfiu már régen várt s örömmel fogadott, mert ennek jelentékeny jövedelmei többet értek mint a boszniai püspökség, mely inkább cim, mint javadalom volt, mert Bosznia török kézben volt. 1634-ben ismét Rómában van, könyvei kiadása és az Orbán pápa és Pázmán Péter költségein ujra épitett szent Jeromos templom felszentelése végett. 1635-ben ismét Zágrábban jár, hova pártfogója, Barberini Ferenc, kardinális, a horvátok barátja és sz. István király különös tisztelője küldötte, kinek megbizásából a székesegyháznak ajándékkép hozta sz. István ezüst mellszobrát, melyben e szentnek koponyája van. Visszatérve Rómába, ott 1639 végével meghalt, jeltelen sirja a sz. Jeromos templomában van. Irt költeményeket, történelmi és theologiai műveket. Irt horvát és latin költeményeket. Horvát költeményei sorában legrégibb: Gerova Magdolna grófnő (a Budrisich nemzetségből), az arbei zárda főnöknőjének élete. Róma, 1626. Ezen epikus költemény 1740 verssorból áll és elmondja a hires hős Budrisics Jakab de Gerova (Fiume megyében) leányának élettörténetét, ki 13 éves korában Bobojnovics János hitvese lett és három év mulva özvegységre jutván, az arbei apáca-zárdát alapította, melynek főnöknője volt, hol szent életét 1531-ben végezte be. E költeménybe befont egyes részleteket a délszlávok történetéből és érdekesen leirja a dalmát tengerparti várakat és városokat. E művét olaszra is fordította. 1863-ban ujból kiadta Zárában Brcsics Antal érdekes bevezetéssel, mely a műről, szerzőjéről és Arbéről szól. — Második horvát költeménye: »A bünbánó keserve Krisztus halála felett« egészen vallásos tartalmu. Ezt 1861-ben Kurelac Ferenc Fiumében ujra kiadta. — Harmadik költői műve: »Oszmancsica« dráma 5 felvonásban és tárgya azonos Gundulics »Ozman« cimü eposzával, csakhogy Marnavics hivebben ragaszkodik a történelemhez a lengyel-török háboru leirásában. Ezen dráma 1641-ben Rómában jelent meg. — Történelmi művei: Szűz szent Margitnak, IV. Béla magyar és horvát király leányának, dömés apácának élete. Oláh nyelvből fordítva. Velence, 1612. A régi horvátok »vlaški jezik« (oláh nyelv) alatt a latin és olasz nyelvet értették: nem tudni, Marnavics melyikből forditotta művét. E művét nővérének ajánlotta, mint fentebb emlitettük. Később ugyanennek a szentnek életrajzát latinul is megirta a »Regiae sanctitatis Illyricanae foecunditas« cimü művében (271—285. l.) és itt felemliti, hogy felhasználta Surius Lőrinc (1522—1578.) munkáját. Valószinüleg az előbbit is innét meritette, de erről Kukuljevics nem nyilatkozik, mert az előbbi művet nem olvasta.

A latin életrajz 1634-ben jelent meg. 1617-ben Velencében kiadta a Verancsics Fauszt csanádi püspök felett Szebenikóban mondott gyászbeszédet e cimen: »Oratio habita in funere illustrissimi ac revendissimi viri Fausti Verantii episcopi Chanadiensis«. Ezen művét Pázmán Péternek ajánlotta és a végéhez három latin elégiát csatolt, melyet az elhunytra irt. 1623-ban kiadta Velencében következő beszédét: »Oratio in adventu Francisci Molini reip. Ven. summi legati«. — Legrégibb történelmi műve: »Vita Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosnaeque bani. Joanne Tomco Marnavich Bosnen. authore. Venetiis 1620.« 77. l., ajánlva Draskovics György pornai apátnak. Fortis apát és Engel történetiró azt állitják, hogy e művet Verancsics Antal száz évvel előbb megjelent művéből lopta, a forrást elhallgatva, — pedig ellenkezőleg Marnavics előszavában megnevezi forrásait: Sztatilics János erdélyi püspököt, Sztatilics Miklóst és Verancsics Antal esztergomi érseket. Ezen vádat már a mult században megcáfolta Lucics Pavlovics József János. Marnavics ezen művét a Beriszlók genealogiájával kezdi, kiket valami Trpimirtől származtat, ki Jurica boszniai bán alatt Kálmán magyar királyt Boszniából kiüzte és kinek e vitézségéért a bán Dobor várát ajándékozta. Honnan vette ezt Marnavics, el nem gondolható, mert a történelem mit sem tud Jurica bánról és Kálmán magyar király boszniai hadjáratáról; lehet, hogy Kálmán halicsi királyt és horvát herceget gondolta, ki a bosnyákokkal hadakozott, azonban ekkor is Ninoszláv volt a boszniai bán. Kevés értéke van annak is, miket Beriszló Péter több őseiről mond, kiknek sorába iktat valami Marnavics Sztoiszlava zvorniki hercegnőt a saját családjának képzelt genealogiájából és kit Beriszló Péter dédanyjává tesz meg. A Beriszlók egész genealógiájában csak az a helyes, mit a grabari Beriszlókról mond, azonban ezek is a XV-dik századból valók és nem a XIV-dikből, amint Marnavics mondja. E családról tudni kell, hogy ősidőktől fogva e családnak Horvát-Szlavonországban két ága volt: az egyik a magyar Beriszló nevet viselte a grabari előnévvel és Szlavóniában Pozsegamegyében virágzott, a másik ág Beriszlavics név alatt Horvátországban virágzott és előneve de Vrhreka, később de Mala Mlaka és de Luzsána volt. A szlavóniai ág sokkal régibb és gazdagabb volt és Borics bántól származott, mit egy 1422-ből való okirat igazol. A Beriszló család leghiresebb tagja Ferenc, János fia, Péter bán kortársa volt, ki Vuk szerb deszpota özvegyét, Borbálát vette nőül s vele rengeteg vagyont kapott. A grabari Beriszlók 1464-ben csak Pozsegamegyében 40 falunál többet birtokol-

tak. Beriszló Ferenc már 1499-ben jajcai bán volt és sok birtokot kapott Horvátországban. Fia János volt, kinek Marnavics hiuságból a képzelt Marnavics Sztoiszlávát adja feleségül. Beriszló Péter bán a trogiri Beriszlókból való és ezen család rokonsága a grabari Beriszlókkal okmányilag nem mutatható ki és Péter bán cimere egészen más mint a szlavóniai és horvátországi Beriszlóké. A mit Péter bán ifjuságáról ir, nem tudni, igaz-e vagy sem, mert erre adataink nincsenek, a mit a férfikoráról ir, azt a hős kortársainak feljegyzéseiből vette; annyi bizonyos, hogy Péter bánt, földijét, mértéken felül dicsőítette, ellenfeleit pedig túlzottan befeketítette, de ez azon kor iróinál rendesen így volt. Marnavics érdeme, hogy e dicső férfiu tettei el nem homályosodtak az utókor előtt, mint sok másé, a ki talán hasonló volt hozzá, de nem talált megörökítőre. Szalay a Monumenta Historiae Hungarica (III. köt. 219—281. l.). Verancsics Antal műveinek sorában kiadta a Marnavics művét is. Egyéb művei: Dialogus de caesaribus Illyricis; De Illyrico et rebus Dalmaticis. Róma, 1634., Unica gentis Aureliae Valeriae Salonitanae Dalmaticae nobilitas. Róma, 1628., Regiae Sanctitatis Illyricanae foecunditas. Róma, 1630. Ez utóbbi műben az illyr szenteknek életleirását adja, kapcsolatosan a magyar királyi családból származottakkal, mely család Horvát-Szlavon-Dalmátország felett, tehát a délszlávok felett is uralkodott: így megtaláljuk itt sz. István, sz. Imre, sz. László, sz. Erzsébet és sz. Margit életrajzát is. A mit sz. László élettörténetében Horvátországról mond, azt Lucius és Kercselics már régen megcáfolták. Összesen 22 életrajzot ad. Egyháztörténelmi szempontból érdekes műve: Sacra columba venerabilis capituli canonicorum S. Petri Romaricensis ab imposturis vindicata suaeque origini restituta. Romae, 1629. E rendházról azt beszélték, hogy benne bencés szerzetesek és apácák egy födél alatt együtt ájtatoskodtak, mert alapítójuk sz. Péter Romarik azt így rendelte, — ezeket és az ezzel kapcsolatos sokféle mendemondát cáfolgatja. Hamisított családi genealogiáját 1632-ben adta ki ily cimen: »Indicia vetustatis et nobilitatis familiae Marciae (tehát ő még római eredetü is!), vulgo Marnavitiae, per Jo. Tomcum ejusdem gentis collecta et ad fortissimum virum consanguineum suum Lupum sive Farkassium perscripta. Romae kalendis Maji 1622. ex palatio cardinalis Pazmani«. 56. l. Közli benne saját és képzelt ősének, Vukasin szerb királynak arcképét. 1635-ben kiadta Budricsics Magdolna életrajzát olasz nyelven: »Della venerabile serva di Dio Magdalena Budrisich, contessa di Zirovo (Gerova), croata«. 119. l. E prózában irt műve teljesen megegyezik az

ugyane személyről irt horvát költeményével, azonban az olasz olvasóra való tekintettel kibővíti Horvátország és a modrusi grófságnak, mint Budrisich Magdolna szülőhelyének leirásával. — »Pro sacris ecclesiarum ornamentis et donariis contra eorum detractores. Romae, 1635.« 76. l. cimü művét Fortis és Engel Marnavics legjobb munkájának mondják. Érdekes benne a zágrábi székesegyházra vonatkozó rész. Nagyon fontos műve: »Vita beati Augustini ordinis praedicatorum, ex Zagrabiensi Lucerini episcopi«. Ezt először közölte Ferrara Zsigmond 1637-ben megjelent művében: »De rebus Hungariae provinciae ordinis praedicatorum commentarii«; felhasználták Kercselics és Farlati a zágrábi egyház történetéről irt munkáikban, sőt Kercselics 1747-ben horvát nyelvre fordítva külön is kiadta. Marnavics adatait oklevelekből merítette; hivatkozik a zágrábi káptalan és a Frangepánok okleveleire. Ez legjobb műve, csak az a kár, hogy classicus történetirók példáját követve, költött beszédeket ad sz. Ágoston püspök ajkára, melyeket az állítólag a zsinaton, a rákosi országgyülésen stb. tartott volna és csodálatos, hogy ezen műbeszédeket Kercselics, Farlati, Péterfy és más komoly történetirók valódiaknak vették. — Felemlítést érdemel horvát nyelven megjelent nagy munkája: A keresztény hit tanainak részletes magyarázata. Róma, 1617. Ez Bellarmin művének horvát fordítása és nyelvészeti és nyelvtörténeti szempontból érdekes. Kéziratban maradt művei: 1. S. Felix episcopus et martyr Spalatensi urbi dalmaticae-crovaticae Metropoli primatialique et veritati vindicatus. Romae, 1634. Kézirata a raguzai franciskánus zárdában van; 2. Vinea Domini in Illyrico; 3. Acta Marcelli pontificis qui Cajo successit post Marcellium; 4. »Discorso sopra il priorato della Wrana del ordine Gerosolimitano«. Ezen fontos kézirat eddig lappangott, megvan a máltai rend bécsi könyvtárában — Pray adatait érdekesen kiegészíti. Marnavics egyike a legtermékenyebb horvát iróknak; eddig 18 műve ismeretes. Történelmi műveiben kevés a kritika, — ez alul dicséretes kivételt képez Beriszló Péter és sz. Ágoston zágrábi püspök életrajza.

Glavinics Ferenc (Ark. IX. 265—273. l.), boszniai családból, Glamocsa vidékéről menekült családból származott, szül. 1586-ban Kamfanaróban Isztriában, ferencrendi szerzetes; 10 éves korában a Fiume melletti terszatói zárdába lépett és három izben is rendének provinciálisa volt. Mint az ó-szláv nyelv tudós ismerőjét Agatics János zengi püspök a brebiri egyházi tanácskozmányra követség által meghivta (1620.), hogy az ó-szláv egyházi könyvek kiadására vállalkozzék, erre Glavinics Bécsbe ment és elkérte II. Ferdinándtól azon

ó-szláv betükészletet, melyet a protestáns Trubertől elkoboztak volt és Grácban őriztek, és elhozta magával Fiumébe, hol a püspöki palotában uj életre akarta hívni az ó-szláv nyomdát, mely ugyanott Kozsicsics püspök támogatásával száz év előtt fennállott. Midőn ezt Marnavics Tomkó Rómában meghallotta, a propaganda kardinálisai által kivitte, hogy a bécsi udvar parancsot küldött Glavinicsnak, hogy az ó-szláv nyomdát személyesen szállítsa Rómába, mert e könyveket csak a propaganda jogosult kiadni. Glavinics ezen mellőzésért megneheztelt és a nyomdát rendtársával, Levakovics Rafaellel küldte Rómába, ki ott az ó-szláv egyházi könyvek kiadása érdekében több éven át maradt. Glavinicsot II. Ferdinánd zeng-modrusi püspökké nevezte ki, de ő e kinevezést megköszönve, nem fogadta el és mint egyszerü szerzetes 1650. dec. 6-án a terszatói zárdában halt meg, hol arcképe is megvan, melyre unokaöccse, Glavinics Sebestyén zengi püspök rövid életrajzát is ráiratta. Irt történelmi és teologiai munkákat latin, olasz és horvát nyelven. Teologiai művei közül »Az ember négy végső dolga« cimü horvát munkát Zrinyi Miklósnak és Péternek ajánlotta 1628-ban, kik közül Miklós akkor 8, Péter pedig 7 éves volt; bevezetésében elődeik sorából dicséri Miklóst, a szigetvári hőst, és apjukat Györgyöt, és azt mondja, hogy azért ajánlja nekik művét, hogy már zsenge ifju korukban a vallásos élethez szokjanak. A »Confessario Catholico« most még lappangó művéről azt irja a »Cviet Svetih« (Szentek virága) cimü művének 140-ik lapján, hogy annak 349-ik lapján részletesen irt a tatárjárásról és IV. Béla magyar királyról. A Confessario Cattolico 1642-ben Udineben jelent meg. Többi egyházi és vallásos tartalmu könyvei minket nem érdekelnek, csak horvát nyelvtörténeti szempontból érdekesek. Egyház-történelmi művei: 1. Cvit szvetih, to yest sivot szvetih od kih rimszka czrikva čini szpominak, prenessen i szlosen na Harvatszki yezik catholičanszkim običajem. Venetiis, 1628. (Szentek virága, azaz szentek élete, kikről a római egyház említést tesz, fordítva és összeállítva a katholikusoknál szokásban levő horvát nyelvre.) Itt külön kiemeli, hogy művében azt a horvát nyelvet használja, melyet a katholikus vallást követő horvátok beszélnek; ezt tehát megkülönbözteti a görög-keleti vallást követő szerbek nyelvétől. E művét Frangepán Kristóf Farkasnak ajánlja, kiről azt mondja: »inter nostrae nationis proceres nemini secundus«. E bevezetésben röviden szól a szlovin nép eredetéről, de ez kritikai szempontból értéktelen. 200 szentnek életrajzát adja, de a magyar szentek közül csak sz. Istvánét és sz. Erzsébetét, a délszlávok közül csak

Kajus pápa és sz. Jeromos életét adja. 2. Historia Tersattana. Racolta della antiche e moderne Historie, Annali e Traditioni. Udine, 1648. 70. l. fametszetekkel. 3. Origine della provincia Bosna-Croatica. Udine, 1648. 45. l., második kiadás Udine 1691. E két munka igen becses, mert legrégibb forrásai az említett tárgyaknak, melyeket mindazok felhasználtak, kik róluk később irtak. Glavinics bennök a tersattói gazdag okmánytárt használta, mely 1647-ben a lángok martaléka lett. Sajnálni lehet, hogy tárgyairól nem irt bőségesebben. Több munkája lappang, így latin nyelven írt történelmi művei (ezekről sz. Jeromos életrajzában tesz említést) és II. Ferdinándnak ajánlott művei (ezekről Tersattó történelmében a 68-ik lapon tesz említést, mondván, hogy a király azok miatt nagyrabecsülte őt.)

Vinkovics Benedek (Benko; Ark. IX. 273—285 lap). Nevezetes férfiu, korának szellemi központja Horvátországban. Szül. 1581-ben Jaszka környékén. Kercselics a zágrábi egyház kéziratban levő történetében azt mondja, hogy midőn 1643-ban meghalt, 70 éves volt, s így 1570-ben született volna — de ezen állítását mivel sem bizonyítja. A jezsuiták a tehetséges ifjut Kolozsvárra vitték, hol tanult. Visszatérve honába, a zágrábi papnevelőintézetben tanárkodott, innét tanulmányai folytatására Bécsbe ment, hazatérve szemináriumi rektor és zágrábi kanonok lett; 1606-ban a bolognai horvát-magyar kollegium rektora, 1609-ben ismét Zágrábban van, 1617-ben magyar nemességet nyert; a horvát rendek 1619-ben Gál Péterrel a királyhoz küldötték azon kéréssel, hogy a szerb menekültek az országos kormány és a földesuri székek joghatósága alá helyeztessenek. 1624-ben mint a zágrábi káptalan nagyprépostját Bécsbe küldték, hogy a villámsujtott székesegyház helyreállítására segélyt kérjen, hol az udvartól, kalocsai érsektől és másoktól e célra 5500 forintot kapott. 1625-ben éles levelet irt a pápának és a jezsuita generálisnak, hogy a megfenyítés végett Rómába küldött papokat könnyüszerrel feloldották; ugyanezen évben Pethő Gergely és Patacsics Istvánnal horvát delegátus a magyar országgyülésen, melyben Vinkovics erélyesen felszólalt a muraközi kérdésben, mely terület szerinte mindig felső Horvátországhoz tartozott és mint külön földterület a Zrinyi grófok igazgatása alatt állott, egyben vitatta, hogy az sz. László óta mindig egyházi szempontból a zágrábi püspökséghez tartozott és dicsérte a zágrábi püspököt, hogy e területről a protestáns prédikátorokat elkergette. Beszéde annyira felingerelte a protestáns rendeket, hogy megrohanták és haját és szakálát kitépték. Ezen a katholikus rendek nagyon fel-

háborodtak és a horvát delegátusok kijelentették, hogy addig, mig elégtételt nem kapnak, nem jelennek meg a tanácskozásokon: a király is pártul fogta ügyöket, teljes elégtételt kaptak, mert a tetteseket megbüntették és az 1625: LXI-ik t.-cikk kimondotta, hogy Vinkovics és jogutódai a zágrábi nagyprépostok örök időkre a magyar országgyülésen helyet nyernek és a horvát delegátusok egyike a felső táblánál helyet nyer; a 62-ik §. pedig szigoruan megtiltotta a tettlegességeket az országgyülésen. Vinkovics kárpótlásul jogutódaival a »Prior Auraneae et abbas S. Margarethae de Bela« cimét és javadalmait nyerte, mely rendelkezést VIII. Orbán pápa is megerősítette és megengedte nekik a püspöki jelvények használatát. E sopronyi országgyülésről részletes jelentést irt nov. 20-áról keltezve püspökének, Domitrovicsnak (L. Ark. X. 145—147. l.). A horvát rendek 1626-ban országos biztosnak nevezték ki a gör.-kel. vallást követő szerbek ügyeinek rendezésére. Ugyanezen évben hozzálátott a bécsi horvát szeminárium szervezéséhez, melyre Dvornicsics Napulj Boldizsár zágrábi kanonok 45,000 forintot hagyományozott volt és az alapitványt mások is gyarapították, felügyelője kezdetben a legidősebb növendék, 1637-től fogva pedig mindig egy-egy zágrábi kanonok volt; ezen intézet történetét 1637-ben megirta Kukuljevics Farkas rektor, utódai folytatták. A szeminárium dolgai Vinkovicsot 1635-ig foglalkoztatták, mikor is az teljesen rendben volt. 1627-ben Konjszki Gáspár báróval követségben járt Erdődy Zsigmond bánná való kinevezése tárgyában; 1628-ban a káptalan ügyeiben járt Bécsben (L. Ark. X. 147—149. lapon okt. 7-éről kelt latin jelentését); 1629-ben Domjanics Istvánnal Pozsonyban járt a szerbek ügyében, ekkor mint püspöki helynöknek sok gondot okozott neki a három évig tartott éhség Horvátországban, mely miatt sokan kivándoroltak Magyarországba és Ausztriába és a sziszeki káptalani jobbágyok fel is lázadtak a káptalan ellen, mert inségökben nem gyámolitotta őket, (L. Burics latin jelentését e tárgyban Ark. X. 149—150. lap.) Draskovics zágrábi püspök megbizásából ő fogadta Zágrábban a pápai követet. (L. a latin jelentést Ark. X. 150. l.) Pázmán Péter nagyszombati zsinatján (1630—1632.) a szláv liturgia megszüntetését, a külön horvát szemináriumok megszüntetését illetőleg a magyar szemináriumokkal való egyesitését, az elhunyt horv. püspökök hagyatékának a magyar szemináriumok javára való felhasználását, szóval a horvát egyháznak a magyarral való centralizálását óhajtották kimondani: Vinkovics, mint a zágrábi káptalan kiküldötte, ez ellen erős oppoziciót fejtett ki és sikerült neki megvédni a zágrábi,

bécsi és bolognai horvát önálló szemináriumok és alapjaik önálló fentartását. (L. latin jelentés Ark. X. 151—153. l. és a zágrábi káptalani levéltárban: Acta antiqua capituli Zagrabiensis 1632. 92/2.) Nagy szolgálataiért a káptalan házzal és földdel ajándékozta meg, Erdődy Zsigmond bán pedig, kinek kineveztetését kieszközölte, a vasmegyei diakovai sz. György és a zalamegyei kotori sz. Máriáról nevezett gazdag javadalmu apátságokat adományozta neki, Ferdinánd király pedig pécsi püspökké nevezte ki, mint ilyen két évvel utóbb 1643. márc. 19-én Bécsben szenteltetett fel. A latin liturgia ellen folytatott küzdelméért megdorgálta őt 1635-ben Magyarország primása és a pápa. (L. Ark. X. 155—158. és 160.) III. Ferdinánd különös módon tüntette őt ki: neki ajándékozta a horvátok egész koronázási ajándékát, mely tény a horvát országgyülés naplójában meg van örökítve. Sok fáradalmat okozott neki a szerb menekültek ügyének rendezése, buzgón részt vett a Varasdon e tárgyban ülésező bizottságban: erősen küzdött amellett, hogy a rendetlenkedő szerb menekültek a polgári joghatóság alá helyeztessenek és így megfékeztessenek, azonban sikertelenül, mert a katonai párt győzött és az uszkokok a katonai hatóság alatt, azaz kivételes helyzetben maradtak és továbbra is sokat garázdálkodtak. 1636-ban, mint nagyprépost és a zágrábi káptalan jogi képviselője, a felszaporodott perek vitelére 23 ügyvédet (prokuratort) nevezett ki; 1637-ben kiütött a káptalan ellen az ugynevezett stibrácski paraszt lázadás, melynek szép szerivel való lecsendesitésén fáradozott. Haszánovics Ergelyszki Ferenc halála után 1637-ben május 2-án zágrábi püspökké nevezték ki, ellenjelöltje Draskovics György volt. (L. Ark. X. 161. l. latin levél.) Mint ilyennek sok küzdelme volt haláláig a protestánsokkal (l. horvát levél Ark. X. 162. l.); a zágrábi káptalannal, mely kapzsi igényekkel lépett fel püspöke ellen, ezért a két perlekedő félnek belső egyenetlenségei is voltak és a per az esztergomi érsekség és a horvát országgyülés előtt is előfordult (l. a latin okiratokat Ark. X. 164—172. l); pere volt Erdődy György bánnal a neki Erdődy Zsigmond által adományozott javadalmas apátságok miatt; küzdelmei voltak az ivanicsvári kapitányokkal és német generálisokkal birtokainak háborítása és jobbágyaival és szabadosaival ezek mindenféle igényei miatt, azonban leghosszabb ideig tartott a római kuriával az annata és propina nevü adó miatt, melyet a pápa a megerősítés fejében tőle és más püspököktől követelt. Minthogy ez ügyben nem mehetett el személyesen Rómába, pörének vitelét rábizta Rimini Sebestyén Jeromosra, Levakovics Rafael kinevezett szendrői püspökre és Szloven-

csics Mátéra, a római magyar kollegium tagjára, főmegbizottja azonban benső barátja, Levakovics volt. Ez a pör öt évig tartott és érdekes világot vet a pápai udvar kapzsiságára és cselszövényeire (l. latin okiratok Ark. X. 162—213. l), és a római kuria csak 1642-ben erősítette meg végleg mint zágrábi püspököt, 1638-ban meghivták a nagyszombati zsinatra, de ő tudván, hogy ott reá nézve kellemetlen ügyek fognak tárgyaltatni, nem ment el oda, hanem képviseletével megbizta Jancsevics Ferenc kanonokot, ki, midőn ott ujból a latin liturgia behozatalát a horvát egyházba sürgették, ennek püspöke nevében ellentmondott. Losy primás a meg nem jelenésért megdorgálta s ezt a vele harcban levő káptalannal is tudatta, mely küzdött püspöke ellen, mivel a Rómában élő Levakovics franciskánust zágrábi kanonokká és javadalmas fődiakanussá tette. Vinkovics e férfiut a gör. keletiekkel való unió előmozdítására az uniátusok püspökévé óhajtotta kineveztetni, de a római kuria ezt nem tette meg. Erdődy Zsigmond bán halála után 1639. jul. 26-ára összehivta a horvát országgyülést, aug. 26-án pedig a primás meghivására egyházi ügyekben Pozsonyba utazott. (L. Ark. X. 184—185. lap). 1640-ben mint királyi biztos hivatalába iktatta az uj bánt, Draskovics Jánost; ez országgyülésen erős küzdelme volt a karokkal és rendekkel, mert régi szabadalmak értelmében azt követelte, hogy az ő jobbágyai és alattvalói adómentesek legyenek, mely vitát utóbb az uj bán kiegyenlitett. Ezen évben kineveztette barátját, Levakovicsot krbaviai cimzetes püspökké, mert a pápa nem akarta megerősíteni mint szendrői cimzetes püspököt azon ürügy alatt, hogy az sz. István koronájának területén kivül van, egyben kinevezte vikáriusává és két birtoka jövedelmét engedte át neki. (Ark. X. 191—192. l.) 1641-ben III. Ferdinánd Márton napra Bécsbe hivta fontos állami ügyek megbeszélésére, de ő nem ment el, mert azon ügyek elintézésére a már összehivott országgyülést tartotta illetékesnek. Ekkor keserves levelet kapott Levakovicstól, kivel annyi jót tett, ki őt okozta, hogy nem nevezték ki az egyesült görög-katholikusok püspökévé, mivel (meghagyás szerint) őt más kettővel együtt kandidálta (l. Levakovics latin levelét Ark. X. 214., 215. lap), azonban a jólelkü Vinkovics felvilágosította őt s megbocsátotta hálátlanságát. Lósy primás 1642. okt. 6-án a nagyszombati zsinatra hivta őt meg, mert a zágrábi káptalan panaszt emelt ellene, azonban erre nem mehetett el (l. Ark. X. 219., 220. l.) és a zsinat is elmaradt Lósy halála miatt. Meghalt 1642. nov. 2-án 62 éves korában, nyugszik a zágrábi székesegyházban sz. Lukács oltára mellett (Kercselics

adatai Vinkovics születetési és halálozási idejére nézve tévesek. L. kéziratát: Historia eccl. Zagrabiensis, a kápt. levéltárában). Horvát művei kevésbbé értékesek a latinoknál. Munkái sokáig lappangtak, Kukuljevics közülök egynehányat megtalált, ezek: 1. Notitiae episcopatus et episcoporum ecclesiae Zagrabiensis. A kézirat megvan Kukuljevics gyűjteményében (994. sz.), eleje és vége hiányzik: kezdi azon, mikor és miként foglalta el sz. László Horvátországot és mikor alapította a zágrábi püspökséget és kezdte építeni a székesegyházat. A munka 15 fejezetének latin tartalomjegyzéke megvan az Ark. IX. 282-ik lapján. Ő az első, ki e művében a zágrábi egyház részletes történetét megirta, elődei beérték a püspökök elősorolásával; művét Ritter-Vitezovics, Marcellovics, Kovacsevics, Kercselics, Farlati forrás gyanánt használták. Ő maga sokat merített Marnavics művéből. Barátja, Levakovics, ugyan erről irt, műve becsesebb, mert jobb forrásokra (rómaiakra) támaszkodik. 2. »Relatio et informátio de Valachis et episcopatu Valachorum seu Rascianorum, legato apostolico ad aulam caes. Viennensem anno 1640 data«. Kéziratban. Szólt ez Mattei Gáspár pápai követnek és három részből áll: a görög-keleti egyház általában, a Zágráb-megyében levő vretanjai püspökségéről és az egyesülés eszközeiről és módjáról. Vinkovics elmondja, hogy e tárgyról már kétszer tett jelentést, egyszer a propagandának Rómában Levakovics által, egyszer a pápai követnek, ez most harmadik jelentése. Elmondja, hogy e püspökség nevét Vretanics (alias: Vratanja) Simon püspöktől kapta, ki Törökországból ide menekült és az udvari kancellária, a szláv nyelvben való járatlanságból püspökségét az ő nevéről nevezte el »Eparchia Vretanska«-nak. (Vretanics csak szinleg egyesült a római egyházzal, püspökké a pécsi görög-keleti patriarcha által szenteltette fel magát és kézalatt mindvégig a görög-keleti egyházhoz szitott.) Azután leirja a mostani püspököt, Petrovics Makszimot, ki, úgy mint elődje, a Domitrovics Péter zágrábi püspök által épitett Marcsa nevü zárdában lakik; III. Ferdinánd Vretanics halála után 1630-ban görög egyesült püspökké nevezte ki, de ő is rászedte a királyt s a pécsi patriacha által szenteltette fel magát s most nyiltan a gör.-kel. egyházhoz csatlakozott s tudni sem akar az unióról, sőt annak legnagyobb akadálya. A harmadik részben elmondja miként lehetne az uniót megcsinálni: ajánlja Petrovics elmozdítását, Levakovics kinevezését és kényszer-eszközök igénybevételét. A kézirat végén vannak a görög-keleti menekülteknek adott királyi privilegiumok 1695. és 1716-ból. 3. De curia episcopali et monasterio franciscanorum in Ivanich, deductio

historica. Érdekes kézirat 1641-ből. 4. A bécsi horvát szemínárium alapítása és alapítványai. Kézirat. Lappangó munkái: a zágrábi egyház régi liturgiájáról, a zágrábi kanonokokról, Dvornicsics-Napulj Boldizsár életrajza, notationes variae ex documentis literariis pro compilanda historia ecclesiae Zagrabiensis. Ez utóbbi munkát Ritter-Vitezovics említi, az előbbieket Kovacsevics és Kercselics forrás gyanánt használták, — hova lettek, nem tudni.

Levakovics Rafael (Ark. IX. 285—312. l.), szül. 1590 körül Zágráb-megyében Jaszkában (Jasztrebarszka) szegény szülőktől; kora ifjuságában belépett a ferencrendbe, 1622-ben Rómába ment az ó-szláv nyomdával, hol kevés megszakítással, élete végéig maradt. 1625-ben a pápai szék azon titkos utasítással küldötte Magyarországba, hogy biztos értesülést szerezzen az egyes püspökségek jövedelméről, a mi a szentszéket az annata és propina nevezetü pápai adók miatt érdekelte: e tárgyban számos levelet irt Ludovisio kardinálisnak; így a zágrábi püspökség jövedelmét 2000—3000 forintra teszi. Visszatérve Rómába, mint kinevezett »Reformator librorum ecclesiasticorum linguae illyricae« megbizást nyert VIII. Orbán pápától, hogy a már fogyóban levő glagol egyházi könyveket sajtó alá rendezze a propaganda költségén. Művei: 1. »Nauk karstyanski« (Keresztény tanítás. Róma, 1628. 68. l.); 2. »Azbuki-vidnik slovinskij iže psalterić« (Ábécés könyv és zsoltárkönyv. Róma, 1629. 61. lap); 3. »Glagol betüs szláv misekönyv« (Missale Romanum slavonico idiomate. Romae, 1631.); 4. 1635-ben kiadta glagol breviáriumát, melyben felhasználta a 880-ban irt és 1222-ben Arbei Miklós (Nikolae Rabljanin) által lemásolt' ó-szláv glagol betüs zsoltárkönyvet, mely másolatot Sovics Máté még a mult században is látta Karaman zárai érsek birtokában s ma talán a római Barberini könyvtárban van; 5. 1335-ben kiadta az »Ispravnik za erei« (Manuale Sacerdotum) cimü könyvet. Ezután rövid időre Zágrábba ment Vinkovics Benko püspök hivására, ki őt az egyházi unió tárgyában hivta s melegen ajánlotta II. Ferdinándnak és Pázmán Péternek, így lett zágrábi kanonok, fődiakonus és cimzetes szendrői (szmederovacski) püspök; azonban Vinkovics vágya, hogy Levakovics Zágrábban maradjon, hajótörést szenvedett a káptalan ellenállásán, mely őt nem akarta kanonoknak elismerni és a szegénységi fogadalmat letett franciskánusnak megtagadta a fődiákoni javadalmak és jövedelmek átadását. 1638-ban a pápai kuria Levakovicsot mint »Commissarius terrae sanctae«-t titkos megbizatással elküldötte Németországba, Lengyelországba és Oroszországba, azonkivül Magyarországba,

és pedig ide azon ügyben, hogy tegye tanulmány tárgyává a magyar király azon jogát, hogy cimzetes püspököket minő jogcimmel nevez ki. Ekkor irta fontos értekezését: »De jure patronatus Regum Hungariae, relatio ad curiam Romanam missa«, melynek kézirata a hires Kollár birtokából valószinüleg a bécsi császári könyvtárba került, melynek Kollár volt az őre. Pázmán meghivására résztvett a nagy-szombati zsinaton, hol a vallási unióról, a római ritusról, a szláv liturgia haszálatáról a horvát egyházban stb. volt a szó. Levakovics titkos küldetései köztudomásuakká lévén, nagy visszatetszést szültek Magyarországban és Engel azt irja róla, hogy neve nagyon hirhedt volt s elfogatási parancsot adtak ki ellene, de szerencsésen elmenekült. Engel ezen állításai azonban alaptalanok, amint ez Levakovics 1639—1641-iki leveleiből kitünik, mely időre esik kiküldetése. Oroszországi utjában a vallási unió létrehozásán fáradozott és ennek érdekében irt egy munkát: »De Spiritu Sancti processione«, amely kérdés az unió létrejöttének utját állotta és állja. 1639. aug. 14-én kelt levelében irja, hogy a kapzsi és cselszövő Rómát nagyon megunta (Ark. X. 182—184. l.) és ekkor Zágrábba költözött, hol barátja, Vinkovics, megszerezte neki a krbaviai püspöki cimet és megtette vikáriussá és átengedte neki Poljana és Blagusa birtokok jövedelmét. Ekkor kutatta át a püspöki levéltárt, de a káptalanit nem, mely a püspökkel harcban lévén, eltiltotta attól annak leghűbb barátját; e tilalom miatt Levakovics nagyon panaszkodik (Ark. IX. 297. lap). Vinkovics 1640-ben őt ajánlja a horvátországi gör. egyesültek püspökévé, ez ajánlat igen jellemző (Ark. IX. 297—298.). Azonban ebből nem lett semmi, noha a pápai kuria 1641. jul. 2-án megerősítette őt e minőségben, — de Petrovics Makszimot a kormány nem mozdította el s így Levákovics nem ülhetett be a püspökségbe. Vinkovics sokat fáradozott azért is, hogy Levákovics cimzetes püspökké s így az ő vikáriusa is lehessen (Ark. X. 194—195. Barberini levele), ki 1641-ben ismét Rómába ment és érdekes e két férfiu ekkori levélváltása (Ark. X. 197—199. l.), különösen Vinkovics levele, melyből látszik, mily gyengéden gondoskodott barátjáról. Levákovics 1642. febr. 8-iki levelében (Ark. X. 201—203. l.), irja, hogy az annaták miatt összetüzött Barberini kardinálissal, mig végre keresztülvitte Vinkovics megerősítését pápai adó nélkül (Ark. X. 208—209. l.). Ekkor gyüjtötte Rómában az anyagot »Illyria általános történetéhez« és keservesen panaszkodik, hogy fizetés és vesztegetés nélkül alig lehet a könyvtárakba bejutni. Megirta »Razgovor a starom jeziku Illyrah« (Értekezés a régi illyrek nyelvéről), melyben

bizonyítani igyekszik, hogy Illyria régi lakói szlávok voltak; e művét Barberininek akarta ajánlani, utóbb a királynak, vagy trónörökösnek, kitől többet várhatott; a munka kiadatlan maradt és maig is lappang a kézirat. Fontosak Levakovics levelei (Ark. X. 211—219. l.), melyekben saját ügyéről (Uniatus püspökség) beszél és egyetlen pártfogójának keserü szemrehányásokat tesz. Vinkovics halála után Levakovics minden nagyravágyó terve füstbe ment s ő az Ara coeli zárdában kizárólag a tudománynak élt. Ekkor Terleckivel számos egyházi szláv könyvet adott ki Rómában glagol betükkel pápai engedélylyel (Breviarium, Psaltir stb.). A pápa 1646-ban ohridi (macedoniai) cimzetes érsekké nevezte ki és ő 1650—1653 közt halt meg, valószinüleg Rómában, az Ara coeli zárdában. Vinkovics halála után keveset tudunk róla. Meglevő művei: 1. Historia episcopatus et dioecesis ecclesiae Zagrabiensis, cum aliis historicis notatis et fragmentis; az eredeti kézirat Gaj Lajos gyüjteményében, két másolata a Kukuljevicsében (36. és 826. sz. a.). E művéről Levákovics Vinkovicshoz irt levelében 1642. aug. 16-án így szól: »Historiolam ecclesiae Zagrabiensis intermissam habeo, quum praeter illa quae istic (Romae) collegeram satis confuse, nihil habeo, neque domini canonici (Zagrabienses) quicquam dederunt aut transmiserunt«. E tárgyról két munkát is irt, egy rövedebbet két részben: »De fundatione ecclesiae et episcopatus Zagrabiensis; De structura et qualitate ecclesiae Zagrabiensis«, az első fejezetben Kosznicski János goricai fődiákon (XVI. század) művére és oklevelekre támaszkodik és benne Zágráb városát is leirja; a második fejezetben a templomot és történetét irja le sz. László királytól Ozvald püspökig; — és egy terjedelmesebbet ezen cim alatt: »Alii ejusdem scriptoris historia«, mely öt részből áll. (L. Ark. IX. 307. l.) E két munkát majdnem szóról-szóra felhasználja Kercselics és Farlati, mi kiválósága mellett tanuskodik. 2. »De erroribus Bonfini et aliorum scriptorum Hungariae.« Ezen még senki által ki nem aknázott fontos mű eredeti kézirata megvan Gaj Lajos gyüjteményében, másolata pedig Kukuljevicsében (786. sz.). Négy részből áll: De Emerici obitu, De Ladislai obitu et creatione, De Andrea Hierosolymitano, De Bela quarto, De Stephano Belae filio, De Ladislao quarto, De Andrea tertio. A munkának csak chronographiai értéke van, mert a tények birálatába nem bocsátkozik. 3. De jure patronatus regum Hungariae et de reditibus episcoporum regni Hungariae, 1625. Az eredeti kézirat Kollár gyüjteményéből a bécsi császári könyvtárba kerülhetett, másolatai a Gaj és Kukuljevics-féle zágrábi gyüjteményekben vannak. Ezen jelentését Levákovics

olasz nyelven Sopronban irta 1625. dec. 2-án és óvatosságból nem irta alá saját nevét. A patronátusi kérdésben inkább a pápai szék felfogásának kedvez, a jövedelmek tekintetében azonban nem, mert ismerte kapzsiságát. Az esztergomi érsekségről csak azt mondja, hogy nagy jövedelmei vannak, a nyitrai és győri püspökség jövedelmét 8000 frtra, a veszprémit 5—6000, a zágrábit 2—3000, a vácit 2000 forintra teszi, a püspökségek legnagyobb részéről irja, hogy semmi biztos jövedelmük nincs, a dalmát-horvát tengerpartiakról pedig azt mondja, hogy nem sikerült neki megtudni, mennyi a jövedelmök. A pápa ezen adatokat azért fürkészte, hogy az ujonnan kinevezett püspököket minél nagyobb pápai adóval megterhelhesse (annata et propina). 4. Ordo et series cleri diocesis Zagrabiensis 8. martii in Synodo. Eredeti kézirata a Gaj-, másolata a Kukuljevics-félében 786. szám alatt Zágrábban. Nagyfontosságu munka, mert a plébániák összeirását tartalmazza és megjegyzi, melyik volt szláv ritusu. 5. Tituli librorum quos festino pede Zagrabiae percurrere licuit anno 1641. 6. Mensura ecclesiae Zagrabiensis. 7. Abbatiae S. Benedicti, Ord. cisterciensis, praemonstratenses, cruciferi, templarii, dominicani, ordo S. Francisci, S. Pauli, S. Augustini in regno Slavoniae. Nagyon fontos munka. 8. De bonis per Valachos occupatis. A szerb menekültek letelepedéséről szól és értékes. Mindezek eredetije a Gaj-féle, másolatai a fenti szám alatt a Kukuljevics-féle gyüjteményben megvannak. 9. De Hungarorum origine, imperio et privilegiis ecclesiasticis, quoad fundationem et nominationem episcopatuum illius. Rafaelis Levakovitii archiepiscopi Achridensis dissertatio. E kézirat eredetije a római sz. Jeromosról nevezett illyr hospiciumban volt meg, ma belőle csak 6 folió lap van, a többi elveszett, van azonban egy másolata (csak kivonatos, mi kiderül, ha a másolatot az eredetinek meglevő 6 lapjával összehasonlítjuk), szól benne: Pannoniáról a rómaiak alatt, a magyarokról és történetökről (Sambucus, Bonfini, Marnavics alapján); Szilvester pápa bullájáról sz. István apostoli jogaira nézve, hogy az nem létezik, mert Baronius sem volt képes azt közölni; továbbá mondja, hogy sz. István kaphatott jogot az általa alapított püspökségek püspökeinek kinevezésére, de a jog nem szállt át utódaira, ezután elősorol 11 magyar és egy erdélyi püspökséget, leirja Szlavónia határait (a Száva Dunába ömlésétől kezdődik, határai északon Magyarország a Drávánál, nyugaton Stájerország, délen Horvátország és Bosznia), továbbá a Szerémséget, melyet Szlavónia részének mond. A zágrábi székesegyházat 1085 körül sz. László alapította. Leirja Bosznia és Szerbia határait,

a boszniai püspökséget, elmondja Bosznia történetét (jórészben Orbini és Tubero nyomán); leirja röviden Magyarországot (Sambucus, Ranzani, II. Pius stb. nyomán), azután ujra áttér a horvát és dalmát püspökségekre és érsekségekre. A tulajdonképeni Horvátország határai szerinte északról a Száva és Szlavónia és előadását befejezi Dalmácia, Bosznia és Szerbia leirásával és történetével. A másolat végén van sz. István király oklevele, melylyel a pécsi püspökséget alapította. A másolat rendszer nélkül csak a másolót érdeklő adatokat kivonatolta a terjedelmes eredeti kéziratból. 10. Copiae multorum diplomatum regiorum partim ex ipsis originalibus, partim authenticis instrumentis exscriptorum. Az eredeti kézirat Gaj gyüjteményében Zágrábban. 11. De Sancti Spiritus processione. Ugyanott. — *Lappangó művei:* Kercselics a következőket említi: 1. Conceptus originales manu mea scripti in rebus arcanioribus ad plures s. r. e. cardinales et apostolicum nuntium. Ezek egyikében megvádolja Pázmánt, hogy ő a legnagyobb védője a magyar királyok apostoli jogainak a püspöki kinevezésekre vonatkozólag; Aldobrandininek irja, hogy szorítsa a magyarokat nagyobb tiszteletre a szentszék iránt, majd meg taglalja II. Silvester okiratát, melyet fentebb apokrifnek jelentett ki. 2. Schismatis destructio ad reducendos et uniendos cum Romano pontifice schismaticos. 3. Adversaria ad res Illyrici. Ebben saját kora némely eseményeiről beszél, továbbá szól a pápai kinevezési adóról, Vinkovics és Zelnicey e tárgyban folytatott pereiről és közli az utóbbinak egész perét. Mind e kéziratok e század elején még megvoltak a zágrábi akadémiai könyvtárban, hova Kercselics helyezte el. Levakovics maga és egyéb irók a következő ma lappangó műveit említik: 4. Dialogus de antiquorum Illyricorum lingua cum tractatu de patria S. Hieronymi. E művét Barberini kardinálisnak ajánlotta (Ark. X. Vinkovics levele 197—199. l. és Levakovics levele 216—218. l.). 5. Historia universalis de Illyrica natione et ejusdem vera origine. E művében több mint 530 irót használt fel. 6. Commentarii ecclesiae Jagatriensis. L. Ljubics: Dizionario Biogr. 7. Annales regni Hungariae. Ljubics, u. o. 8. De obventionibus urbarialibus episcopo Zagrabiensi a quavis possessione debitis. Engel Gesch. d. Nebenländer Ungarns I. 154. l. 9. Apologia contra Theseum; ebben védelmezi glagol breviáriumát. (Engel III. 462.). Két horvát költemény is van tőle: Üdvözlet Zrinyi György mostani bánhoz. 1622. Megvan Karnarutics »Vazetje Sigeta« (Szigetvár elfoglalása) cimü művében, mely 1639-ben jelent meg; továbbá ugyanott egy dicsítő költemény Karnaruticsra, melyet Levákovics 1629-ben irt.

Petretics Péter (Ark. IX. 312—325. l.), Kercselics szerint, Ivanicsban a gyurgyeváci határőrvidéken szül. 1604-ben szegény szülőktől, földije, Domitrovics Péter püspök neveltette Zágrábban és a bécsi horvát szemináriumban, 1632-ben ezen intézet igazgatója és zágrábi kanonok, 1635—1637-ig a zágrábi szeminárium rektora, 1637-ben káptalani követ a pozsonyi országgyülésen, hol a káptalant védelmezte az ez ellen 1633 óta ismételten fellázadt jobbágyok ügyében (stibráski lázadás), melyet végre 1637-ben Vinkovics püspök egyességgel csendesítette le. 1648-ban zágrábi püspök. Ellenjelöltjei Rattkay György és Diancsevics Miklós voltak. 1649. január 14-én mint királyi biztos ő iktatta be a báni méltóságba gróf Zrinyi Miklóst, kivel később sokat levelezett. Nagy gondot okozott neki az ujra kitört stibráski és sziszeki parasztlázadás, továbbá a német generálisokkal való küzködés Ivanics birtokáért. Életének főgondját a vallási unió megalkotása képezte s ebben nagy sikereket ért el. 1659-ben a magyar országgyülés (CIII. t.-c.) királyi biztossá nevezte ki Felső- és Alsó-Kőrös egyesítése tárgyában. 1660-ban Petretics a zágrábi püspökség azon részeire nézve, melyek török fenhatóság alatt állottak, vikáriusává kinevezte Nikolics Péter pozsegai franciskánust, ki azon részekről terjedelmes jelentést irt püspökének, melyet Farlatinak elküldöttek Olaszországba s onnét többé vissza nem került. Ez évben Petretics ellen a tized miatt fellázadtak Ivanics lakói és e lázadás több évig tartott. 1667. jul. 7-én kalocsai érsekké nevezték ki, de betegsége miatt Horvátországból nem távozhatott, meghalt Zágrábban 1667. okt. 12-én. Művei: 1. Az uj szövetségi szent Evangéliumok horvát fordítása. Grác, 1651. 310 lap. Második kiadás Eszterházy Pál palatinus költségén. Nagy-Szombat, 1694. 2. Historia de Valachorum, in confiniis regni Slavoniae degentium, episcopatus origine, progressu et effectibus. Kéziratban Kukuljevics gyüjteményében 835. sz. alatt. Szerinte 1600 körül kezdtek Szlavóniában letelepedni a szerb menekültek (Vlachi sive Rasciani aut verius Serviani), velök jött Vratanja Simon arhimandrita néhány szerb szerzetessel s letelepedtek Ivanics környékén, s miután az uniót elfogadta, püspökké szentelték, V-ik Pál pápa is megerősítette az egyesült görög-katholikusok horvátországi püspökévé. — Domitrovics zágrábi püspök a marcsai zárdát birtokaival neki adományozta, hol 1608—1630-ig élt. Utóda Predojevics Maksim, a zágrábi, zengi és győrmegyei egyesült katholikus szerbek püspöke. Ez azonban hűtlen lett az unióhoz, a pécsi szerb patriarcha által szenteltette fel magát és Vinkovics hasztalan fáradozott, hogy elmozdíttassék. Ilyen volt utóda is, Predo-

jevics Gavrilo. Ezt követte III. Predojevics Vazul, ki a püspökség helytelen (Vretanja) neve helyett Petretics felszólalására »szvidniki püspök« cimén neveztetett ki, ő az unióhoz hajlott, megerősítésért Rómába járt, de ott nem erősítették meg, mert a szvidniki püspökség nevét nem ismerték s ő visszatért a marcsai zárdába, hol az unió-ellenes szerzetesek megmérgezték. 1648-ban szvidniki uniatus püspökké III. Ferdinánd Sztaniszlavics Szávát nevezte ki, hanem ez is hűtlen lett az unióhoz, a pécsi szerb patriarcha által magát vratani püspök cimén felszenteltette, kinek ezért 2250 forintot fizetett s ki ezért őt az összes szerbek püspökének nevezte ki a Dunától az Adriai-tengerig. 1650-ben a kormány beszüntette az elpártolt püspök fizetését, mire ő késznek nyilatkozott az unió elfogadására és elment Petreticshez ajánló levélért, mert Rómába indul. Ez adott neki egy levelet, melyben hiven leirta Sztaniszlavicsot, ki az uton a levelet eltépte, Rómában hűséget fogadott, mire megerősítették. Alighogy hazajött, ujra elpártolt az uniótól, s midőn ezért fizetését ujból beállították, népével fellázadt, mire ujból folyósították fizetését és megerősítették a szerbek privilégiumait. Azután részletesen szól, mikép lehetne az uniót tényleg megvalósítani. 3. Relatio de episcopatu Svidnicensi anno 1667. caesari facta. Ebben felel Lipót királynak 1667. jun. 20-án kelt levelére; kijelenti, hogy Miakics Gábor 1663-ban kinevezett szvidnicai püspök épen oly hűtlen az unióhoz, mint elődei, dacára reverzálisának. Ez a Miakics hive volt Zrinyi Péternek az összeesküvésben. Kercselics még egy művét említí: »Historia Marcsae«, ez azonban azonos a Historia de Valachorum episcopatu stb. cimüvel. Kukuljevics gyüjteményében 242. szám alatt van még tőle két csomag: Az ivanicsi per iratai a szabadalmakra vonatkozó oklevelekkel és a Ráttkay György elleni perről való részletes jelentés.

Br. Ráttkay György (Ark. IX. 325—336. l.). Egyik őse Korvin János herceg és horvát bán hadainak fővezére volt (R. Pál) és tőle 1503-ban donációba kapta Verbovec várát (Nagy Tábor, Veliki Tábor) Zagorjében, továbbá a Jurketinec kastélyt Varasdmegyében s a család ez időtől fogva a Nagytábori (Velikotaborski) előnevet használta, báróságot 1559. május 30-án nyert. Ráttkay György 1612-ben született, apja Péter, anyja Erdődy Borbála volt. Ráttkay György a karlováci lovasság hires kapitánya volt; fia Ráttkay György Grácban és Bécsben tanult, hol jezsuitává lett, azonban csakhamar otthagyta a jezsuitákat és világi pappá lett. 1640-ben Bécsben horvát nyelvre fordította és kiadta Lamormain jezsuita könyvét »II. Ferdinánd erényeiről«, melyet Draskovics János

bánnak ajánlott. 1641-ben a bécsi székesegyházban fényes szónoklatot tartott sz. László királyról; 1640-ben zágrábi kanonok, hol 1642-ben az egyházi gyülésen is feltünt jeles szónoki tehetsége, sokat harcolt a törökök ellen, így 1641-ben Draskovics bánnal résztvett a kladusai csatában. 1646-ban a pozsonyi országgyülésen a horvátok részéről üdvözölte a palatinussá választott Draskovics bánt (közli a Historia regum et banorum stb. 234 lapon), hogy ő az ötödik horvát a palatinusi méltóságban (Garai Miklós, Perényi Imre, Nádazsdy Tamás, Szapolyai Imre). Ráttkay benső barátai voltak Zrinyi Péter és Frangepán György, a szerencsétlen Ferenc bátyja; e kettő kérte a zágrábi káptalant, hogy Ráttkay mint tábori lelkész őket 1647-ben elkisérhesse a svédek elleni harcba; e hadjáratban nemcsak mint lelkész, hanem mint harcos is igen élénk részt vett Csehországban, Szászországban és Türingiában s azt élénk szinekkel leirja történelmi művében. Bogdán Márton püspök halála után a zágrábi káptalan őt is kandidálta püspöknek (1648.), de pártfogója, Draskovics János palatinus meghalt s így a Zrinyiek által is ajánlott Ráttkay helyett Mikulics Tamás perszonális, a Zrinyiek esküdt ellensége, Petreticset vitte ki püspöknek. A káptalan a nagyszombati zsinatra 1648-ban Ráttkayt küldte és a horvát rendek 1649-ben a magyar országgyülésre őt és a tudós Szakmárdy Jánost küldték horvát delegátusként, 1651-ben pedig Mikulics Tamás halála után Ráttkay lett a szerb ügyek rendezésével, mint királyi biztos, megbizva. Ez időben sokat harcolt Zrinyi Miklós bán oldala mellett a török ellen, mely harcokat történelmi művében részletesen leirja, melyet Bécsben 1652-ben kiadott. Művének protestánsellenes jellege sok ellenséget szerzett neki; a német protestánsok azt Ratisbonában és Frankfurtban nyilvánosan elégették, mi horvát ellenségeit is felbátorította, hogy annak eltiltása ellen lépéseket tegyenek, sőt egy pálos szerzetes éles birálatot irt róla »Criterion operis Georgii Rattkay«, melyet a magyar kancelláriának is megküldött: ebben gúnyosan horvát Tacitusnak nevezi és elmondja, hogy benne a legnagyobb urakat leszólja, a Habsburg-ház ellen izgat, a király őseit szemrehányásokkal illeti, hogy a magyar alkotmányt és a horvátok jogait lábbal tapostàk, hogy mindig a felkelőket és lázadókat védi s így lázadásra biztat, hogy a németek ellen elkeseredetten ir s a magyaroknak szemrehányásokat tesz a horvátok sérelmei miatt és a horvátokat dicsőíti, hogy gyanusítja Draskovics palatinus orvosát, hogy őt ellenségei biztatására megmérgezte és hogy művében sértegeti a legelőkelőbb családok ivadékait. Ellenségei nem nyugodtak, mig bajba nem

döntötték, fürkészni kezdették magánéletét, s mert viszonya volt egy nővel, a püspöki biróság előbb 1659-ben pénzbirságra, utóbb 1664-ben kanonoki rangjának elvesztésére itélte s ő megtörötten mint a Zágráb melletti Novavjes lelkésze 1666. szep. 1-én halt meg. Halála után ellenségei haragja megszünt s kanonoki rangjához illően főpapi jelvényekkel a zágrábi székesegyházban temették el. Művei: 1. Kripozti Ferndinanda II. (II. Ferdinánd erényei), melyről fentebb szólottunk. 1640. Bécs, 148 l. 2. Panegyris d. Ladislao Hungariae regi. Inclytae nationis Hungariae in celleberrima et antiquissima universitate Viennensi patrono tutelari, in basilica d. Stephani protomartyris declamata. Anno 1641. 3. Oratio in synodo Zagrabiensi habita 26. angusti 1642. E két mű történelmi művének végén közöltetik. 4. Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, inchoata ab origine sua et usque ad praesentem annum 1652. deducta. Viennae, 1652. 277. l. Második kiadása: Bécs, 1772. E művét Draskovics János bán, utóbb palatinus buzdítására irta, de mert az időközben meghalt, azért IV. Ferdinándnak, Zrinyi Miklós és Péternek ajánlotta. Első és második része a régi Illyricumról szól, ennek kritikai szempontból semmi értéke nincs, mert csupa mese és nem Konstantinus Porphyrogenitusra támaszkodik, mint Lucius, ki 1666-ban adta ki művét. A harmadik könyvet sz. László királyon kezdi; itt erősen kikel azon magyar felfogás ellen, hogy a háromegy királyság »partes subjectae« és a német generálisok ellen, kik a báni méltóságot nagyon is megszorították; több bánt kihagyott, kikről nem volt tudomása, másoknál elvéti bánságuk időpontját, vagy ezt egyáltalán meg sem jeleli. A negyedik könyv már igen értékes, mert itt I. Ferdinándtól II-ik Ferdinándig, Karlovics Jánostól Frangepán Miklósig (1522—1616.) egyetlenegyet sem hagy ki, csak Erdődy Simon püspököt, Szapolyai bánját; korukat is elég pontosan jelzi tetteikkel együtt. Ötödik és hatodik könyve legbecsesebb, mert ebben saját koráról ir; itt szenvedélye elragadja, ha ellenségeiről szól, noha ebben is sok igazat mond. Művét 1652-vel végzi. A bánok sorozatát a későbbi irók közül Kéri kiegészíti (Series banorum. Tyrnaviae, 1737.), a többi kisőbbi irók ezt mellőzték (Ladányi, Mikócy) vagy pedig csak a névsor megállapítására szorítkoznak és a bánok viselt dolgait mellőzik (Vitezovits, Marcellovics, Kercselics, Kirinics). Ráttkay műve horvát szempontból hazafiasabb Luciusénál, ki inkább olasz és velencei, mintsem horvát.

Gládics Bertalan János (Ark. IX. 336., 337.), született 1620 körül Fiumében, 1650-ben laibachi kanonok, 1688-

ban a püspök vikáriusa. Történelmi műve elveszett, egyes töredékei megmaradtak Vitezovics kézirataiban ezen cim alatt: »Ex notatis Joannis Bartholomaei Gladich Fluminensis, canonici Labacensis.« Ezen kivonatos jegyzetek szerint Gladics műve szólott Zengről, Fiuméről, Tersattóról, Liburniáról, Dalmáciáról, a szerb menekültekről (uskok), sőt a balti tenger-melléki északi szlávokról. Vitezovics csak olyanokat jegyzett ki Gladics művéből, melyet horvát krónikájában felhasználhatott.

Kupinics Kristóf (Ark. IX. 337. l.), szül. 1630 körül, tanult Bécsben és Bolognában, 1655-ben zágrábi kanonok, meghalt 1679. máj. 4-én. Folytatta Vinkovics Benko munkáját: A zágrábi püspökök és kanonokok életrajzát. Művéhez, illetőleg annak kéziratára Mikulics Sándor püspök tréfás epigrammákat irt, melyekben egy-egy feldicsért férfiut megcsipdes. Kupinics kéziratát később felhasználta Kovacsevics Tamás.

Deszpotovics János (Ark. IX. 337—338. l.), szül. 1638. nov. 18-án Csáktornyán, 18 éves korában jezsuita lett, tanárkodott Grácban, Bécsben és Nagyszombatban. 1683-ban a Tökölyi felkelés miatt Magyarországból menekült és több évet töltött Olasz-, Cseh- és Bajorországban, Münchenben Aquinói Tamás bölcsészetének fejtegetésével foglalkozott. Rektor volt Zágrábban (7 évig), Nagyszombatban (3 évig) és Grácban (1 évig). Rendének prokoratura, utóbb az egész osztrák-magyar provincia rendfőnöke, megh. utközben Klagenfurtban 1711. jan. 4-én. Művei részben történelmiek. Csak latinul irt. Csak cimöket ismerjük. (L. Ark. IX. 338. l.)

Ladányi Ferenc (Ark. IX. 338—342. l.) horvát birtokos Varasd- és Kőrösmegyében, szül. 1640 körül Varasdmegyében, volt Varasdmegye főjegyzője és Kőrösmegye alispánja, 1670-ben a horvát rendek követségbe küldték a királyhoz, hogy nevezzen ki bánt, mert e méltóságtól Zrinyi Pétert megfosztották. 1675-ben azon országgyülési bizottság tagja volt, mely a magyar országgyülésre kiküldött delegátusok utasításait dolgozta ki, 1681-ben a báni tábla ülnöke, neve az okiratokban legutoljára 1684-ben fordul elő, midőn óvást emel nővére, Katalin végrendelete ellen, ki Somsich Máté felesége volt. Két történelmi műve van kéziratban: 1. De gestis banorum regni Schlavoniae. E művének célja helyreigazítani Ráttkay tévedéseit, pontosabban megállapitani a különleges Szlavónia bánjainak kronologiai sorrendét: adatait okiratokból meríti. Szemei előtt kizárólag Szlavónia lebegett és elfelejti, hogy e fogalmat »Szlavonia« tulajdonképen a magyar kancellária teremtette, és hogy ez mindig Horvátországgal kapcsolatban volt és a szlavon bánok min-

dig Horvátország egy részének bánjai voltak és a magyar kancellária gyakran a háromegykirályság bánjait egyszerüen Szlavónia bánjainak nevezi. Kukuljevics helyteleníti, hogy Ladányi Szlavóniát királyságnak nevezi, mert ez sohasem volt királyság, sem külön szlavóniai királyok sem léteztek, hanem igen is volt önálló horvát királyság, melynek része Szlavónia is volt. Ladányi a bánok sorozatát és történetét a Magyarországgal való kapcsolattal IV. Lászlóig folytatja. Műve hat részből áll. Az első könyvben beszél a délszlávok ős hazájáról és azt mondja, hogy Szarmaciában a magyarok mellett laktak, kikkel ősidőktől fogva összeköttetésben voltak. A második könyvben a szlavón bánok sorozatát Bella Urossal (Belus) kezdi 1100-ban és Bot Andrással és Balázs Ferenccel 1505-ben végzi. Szerinte Szlavónia a következő vármegyékből állott azon időben: Zágráb, Varasd, Kőrös, Pozsega, Verőcze, Vukovár. Szemrehányást tesz Ráttkaynak, hogy a Szerémséget Szalvónia részének mondja, mert az mint külön hercegség (ducatus) közvetlenül Magyarországhoz tartozott. A leirt területet mind ismerte s érdekesen irja le, különösen a török hódoltság alatt álló vidéket. Elmondja, hogy Szlavónia már sz. István korában Magyarországhoz tartozott, melyet ez mint hercegséget Imre fiának adományozott, mit Kukuljevics mesének mond, azután Szlavónia sz. István halála után a horvát koronához tartozott, mig végre Horvátországgal együtt Kálmán alatt végleg Magyarországhoz csatoltatott. 1102—1137-ig Szlávónia bánjai közül ismeretes Ugrin és Alekszija, aki a zágrábi káptalannak a varasdi fürdőt adományozta: ezeket Ladányi nem említi, hanem a bánok sorát Belussal kezdi, ki Uros szerb király fia volt s magát csak Bélának, nem Béla Urosnak nevezi. Ettől Ochucig (1140—1233.) 10 bánt sorol fel (Kuk. szerint 25 volt) és ezeknél is vét az időre nézve. Harmadik könyve Opojjal (1236.) kezdődik és Mikáccal (1340.) végződik és 13 bánt sorol fel (Kuk. 37-et ismer). A negyedik könyv Lackovics Istvántól (1351.) Cilley Hermanig (1405.) 11 bánt sorol fel (Kuk. szerint volt 25.). Az ötödik könyv Csupor Páltól (1411.) Geréb Mátyásig (1484.) 13 bánt sorol fel, holott Kukuljevics szerint 24 volt. A hatodik könyv Egerváry Lászlótól (1491.) Bot András és Balassa Ferencig (1505.) 8 bánt sorol fel és több nem is volt. Tény, hogy Ráttkay adatait sokban helyreigazította. Kukuljevics szemrehányást tesz neki, hogy művében inkább magyar érzelmü, mint horvát s több gondot fordít a magyar királyok tetteinek leirására, mint a bánokéra. 2. Genealogia sive descendentia familiae comitum Draskovich. Ezen genealógiát kiegészítette Purilics Máté következő művében: Scripto-

rum ex regno Schlavoniae a saeculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio. Varasdini 1774.

Patacsics János de Zajezda (Ark. IX. 342., 343. l.), született Vinicában Varasdmegyében 1649. jul. 14-én, apja P. Miklós H. O. főjegyzője, anyja gróf Ráttkay Katalin. Mint jezsuita tanított Nagyszombatban, Grácban és Bécsben, megh. 1700. ápr. 2-án Zágrábban, mint az ottani kollegium rektora. Művei: Infulata Hungariae sanctitas, seu sancti praesules in Hungaria mundo aut coelo nati. Tyrnaviae, 1692. 2. Invectivae sacrae seu orationes veterum ecclesiae procerum nomine in coronatos orthodoxae religionis aut pietatis hostes. Tyrnaviae, 1695.

Földrajzi és helyrajzi irók a Velebit innenső felében a XVII-ik század első felében. (Zemljo i mjestopisci. Ark. X. 3—11. l.) Ilyen irója kevés volt a horvátoknak. Marnavics (Ark. X. 3. l. jegyzet) emlit egy kitünő ilyen művet, mely a határőrvidéket és a dalmát tengerpartot igen érdekesen leirja, ezt a »Chorographiát« Rómában találta s azt véli, hogy az Beriszló Péternek Leo pápához küldött jelentése. Ez a mű azonban ma lappang. Ladány Ferenc történelme is földrajzi és helyrajzi értékkel bir.

Glávács István (Ark. X. 4., 5. l.), szül 1627. dec. 13-án Varasdon, jezsuita, tanárkodott Grácban és Klágenfurtban, meghalt Nagyszombatban 1680. aug. 20-án. Tőle van Horvát-Szlavonország egyik legrégibb térképe, melyet 1673-ban ily cim alatt adott ki: »Nova hactenus editarum mendis expurgatis ac multis quae omissa erant additis, accurate concinnata partium Sclavoniae et Croatiae a christianitate etiamnum possessarum confiniumque descriptio«. Művét Borkovics Márton zágrábi püspöknek, gr. Erdődy Miklós báni helytartónak és a horvát-szlavón karok és rendeknek ajánlja. Térképén megjelel minden várost, községet, várat, várromot, plébániát, zárdát, a nevezetesebb török ütközetek helyét (az évszámmal), végre azon helyeket, hol a szerb menekültek letelepedtek. Érdekes előszavában elmondja, hogy összes feljegyzéseit a hely szinén készitette. Azért fogott e munkához, mert Horvát-Szlavonország régibb térképe (egyet egy német készitett 1666-ban és azt Zrinyi Péternek ajánlotta) teljesen megbizhatlan, a másik pedig szintén zavaros és csak a varasdi generalatus területét adja. Köszönetet mond Borkovicsnak, ki egy kétszáz év előtti időből való plébánia lastromot bocsátott rendelkezésére, melyet felhasznált, de már sok plébániának a helyét sem lelte, mert a törökök úgy pusztitották el, hogy még a templom helyére sem akadhatott. Műve igen becses. Lucini Antal 1674-ben Velencében kiadott horvát-

magyar térképe oly felületes, hogy alig érdemel figyelmet: Horvátországot egészen, és Magyarország egy részét adja

Glavinics Sebestyén (Ark. X. 5—11. l.), szül. 1630-ban Isztriában, mint a szláv nyelvekben jártas udvari káplánt Lipót király egy Oroszországba küldött követséghez osztotta be; ezen utjáról beszámol: »S. Glavinich relatio de rebus Moscoviticis« cimü kézirata (Bécsi császári levéltár 1437. sz.), ekkor kinevezték a bécsi udvar orosz tolmácsává. 1689-ben zeng-modrusi püspök és mint ilyen Tersattóban székelt. Sok baja volt a Zrinyi-Frangepán elkobzott birtokok kameralis bérlőivel, erre vonatkozó panaszirata a Kukuljevics-féle gyűjteményben megvan, különben Sladovics is közli a zeng-modrusi püspökségről irt történetében (311. l.). A pert végre 1693-ban a püspök nyerte meg, de hatalmas ellenségei tovább is áskálódtak ellene Bécsben. A visszahódított Likát és Korbaviát Lipót 1691. márc. 3-án egyházi tekintetben a zeng-modrusi püspökséghez csatolta. Glavinics azon kéréssel fordult a pápához, hogy egyházmegyéjét vegye ki a magyar primás joghatósága alul és rendelje alá a spalatói érseknek, mint ahogy régi időben volt, — ezen kérelmével megindította azon mozgalmat, hogy a horvát egyház a magyartól függetleníttessék, a mi végre Hauliknak sikerült 1853-ban. Minthogy a kamerális bérlőkkel folytonos viszályban volt, 1698-ban Bécsbe indult panaszra, de útközben Stájerországban Gonovitzben meghalt. — A király őt nevezte ki Lika-Korbávia püspökévé, de ellenségei kivitték, hogy röviddel az ő megbizatása után, korbáviai püspökké Szelisevics István zágrábi nagyprépostot nevezték ki: az ebből származó pörnek köszönhetjük a következő két földrajz-történelmi munkálatot: »Brevis et compendiosa duorum comitatuum regni Croatiae Liccae et Corbaviae descriptio«. E kéziratot 1775-ben Kabalini János zengi püspök a püspöki levéltárban találta és azt mondja róla, hogy az Glavinics »VisitatioCanonica«-ja 1691-ből: közli Sladovics a »Zeng-módrusi püspökség történeté«-ben 29—39. lapon. E leirás igen fontos, mert helyszini szemlén alapult s nyomban a török kiüzetése után iródott. Sok vár állott akkor még fenn ott, mely a határőrvidék katonai kormánya alatt elpusztult. Korbáviában Perusicsvár, Budákvár, Sirokakula jó karban voltak, Belajvár gyönyörü fekvését dicséri, de a vár már pusztulásnak indult; Ribnikvár sérült, de tornya és mecsete ép; Medákvárban letelepedett a Szerajevóból menekült Ljubovics Atanáz görög-keleti püspök; Raducsvárát elfoglalták a szerb menekültek; Gracsacvárban őrség volt a török ellen; jó karban voltak Udbinja, Piszac, Bunics, Visucs, Curjak, Podlapacs, Prozor, Farkasics, Kozar, Tur-

janski, Omoljac, Brezovac várak; jó karban voltak de elhagyottak Mogorics, Szkelbár, Vranics és Kumics várak; pusztulásnak indultak Osztrovica és Barletta. Likában Novigrád vára romban kevert, azonban körülötte még fennálottak: Buzsin, Krzmarics, Bogdanics, Szmilján, Osztroica, Régi Hotes, Uj-Hotes, Obrovác és Badar; Koszinjvára romban hevert, erről azt mondja, hogy itt régenten glagol nyomda állott fenn, mi eddig nem volt ismeretes. Van e kéziratban sok statisztikus adat a régibb és ujabb telepesekről, vallásukról, fennálló és a törökök által elpusztított templomaikról, zárdáikról, a helységek fekvéséről, hegyekről, folyókról stb., sőt felsorolja kik vették fel e vidéken a törökök közül a kereszténységet. E kézirat ezen kor egyik legértékesebb terméke. Glavinics latin epigrammákat is irt.

Br. Ráttkay János (Ark. X. 11. lap.), szül 1640-ben Nagy-Táborban (Vrbovec), I. Lipót apródja volt és az udvar «angyali gyermek«-nek nevezte; 1669-ben a jezsuiták rendébe lépett, hittérítő Mekszikóban és Északi-Amerikában, hol a benszülöttek 1681-ben megmérgezték. Két utleirást irt latinul, melyeket németre fordítottak (Stöcklein, Merkurius I. k. 28., 29. sz.)

Szocial-politikai irók a Velebit innenső felén a XVII-ik század első felében (Socialno-politički pisci. Ark. X. 11—106. lap).

Krizsanics György (Ark. X. 11—75.) horvát orosz iró, korra nézve az első panszláv horvát iró, ki a szlávok vallási, nyelvi és politikai egységéért küzdött; régi és előkelő családból, szül. 1617-ben a család ribniki birtokán, apja Kr. Gáspár 1633-ban meghalt s ő kénytelen volt sógora, Szandrics György ellen pert viselni, ki birtokaiból ki akarta forgatni (1635-ben); gyámja Hitzing Burghard udvari tanácsos és határőrvidéki országos titkár volt. Ez az egyetlen okiratos adat, melyet horvátországi életéről tudunk. Ifju korában papi pályára lépett és Vinkovics Benkő zágrábi püspök 1638-ban a bécsi horvát szemináriumban, majd a bolognaiban taníttatta, honnét 1640 végével püspökének tudta nélkül elment Rómába, hogy ott a sz. Atanáziusról nevezett görög-katholikus kollégiumba belépjen, ami azonban csak részben sikerült neki, mert nem rendes növendéknek vették be, hanem csak bejárónak, minthogy nem az uniót elfogadó görög-keleti vallásu, hanem katholikus volt. E lépésre azért határozta el magát, hogy a szlávok vallási uniójának munkájára előkészülhessen. (L. levelét Vinkovicshoz 1641. ápr. 3-áról. Ark. X. 192—194. l.) 1656-ban egy nagy munkát irt Rómában »Bibliotheka Schismaticorum universa«, melyben latinra for-

dítja mindazon munkákat, melyek a hitszakadásról ó-görög, uj-görög és orosz nyelven megjelentek; kézirata a római kassanati könyvtárban van. (Miscellanea XX. II. 19.) Ugyanitt ugyanazon szám alatt van egy másik kézirata: »Nilus Thessalonicensis archiepiscopus schismaticus.« 1656-ban Rómából távozott, bejárta Görögországot, Törökországot, Magyarországot, Németországot, Lengyelországot. 1658-ban Oroszországba érkezett, hova régen vágyakozott, mert azt tartotta a szlávság tulajdonképeni hazájának. Itt eltitkolta vallását, horvát nemzetiségét, nevét és Szrbljanin (szerb) néven szerepelt és egy közös szláv nyelv létesülésén és a vallási unio előkészítésén fáradozott, azonban törekvéseit balul magyarázták és Szibériába számüzték 1660-ban, hol sok évet töltött s onnét kiszabadulva nyoma veszett. Legfontosabb műve: »Ruskoje gosudarstvo v polovinje XVII-og vieka« (Orosz birdalom a XVII-ik század közepén). Művét 1663-ban irta; kéziratát 1859-ben Bezsonov adta ki e cimen, noha eredetileg más cime volt (Gondolatok a szlávságról és haladásáról), melyben 60 fejezetben az összes szlávok történetét, földrajzát, néprajzát, életmódját, erenyeit és büneit beszéli meg és politikai, nyelvi és vallási egyesülésöket sürgeti. Második munkája, melyet 1666-ban Szibériában Tobolskban irt: »Az isteni gondviselésről és a győzelmek és csatavesztések okairól« vallás-politikai tartalmu s alapgondolata azonos az előbbivel. Harmadik műve »Slovenska grammatika«, ebben egy egységes szláv nyelv megalkotására törekszik, melyet mindanynyian megérthetnek s így közösen elfogadhatnának. E művét is 1665-ben Szibériában irta s eredeti kézirata (218 folio l.) Moszkvában van. A panszlavizmus eszméivel és törekvéseivel, melynek martirja volt, korát majdnem kétszáz évvel megelőzte. — *Gr. Zrinyi Miklós a költő* (Ark. X. 75—106. l.). A Kukuljevics által itt adott adatok megtalálhatók következő dolgozataimban: Zrinyi Miklós a költő. Budapest, 1894. és Zrinyi Péter és Frangepán Katalin. Budapest, 1898. Itt csak azt kell kiemelni, hogy Kukuljevics mondhatlanul kesereg azon, hogy Zrinyi Miklós szellemében, műveiben nem horvát, hanem magyar volt s azért csak nehezen határozta rá magát, hogy őt a horvát irodalomban felemlítse: erre csak az indította, hogy szociál-politikai művei egyes részeikben Horvátországra is vonatkoznak.

Jogtudományi irók a Velebit innenső részén a XVII-ik század első felében (Pravoslovni pisci. Ark. X. 106—120. l.). *Dvornicsics Boldizsár* Balthazar Napwly alias Dwornichych Ark. X. 106—110. l.), született Kaproncán (Koprivnicán) nemes családból 1560-ban. Monoszlay János zágrábi püspök

1581-ben kanonokká nevezte ki, 1588. jan. 28-án belépett a bolognai horvát-magyar kollégiumba, ugyanekkor varasdi főдиakonná nevezik ki. Mint a bölcsészet, egyházjog és theologia doktora 1582-ben a bolognai kollégium rektora, mely állásban őt 1591-ben felváltotta Jalkóczy Miklós zágrábi kanonok, ki résztvett a sziszeki harcban és az 1591—1593-iki török harcokat leirta a bolognai kollégium évkönyvében. Visszatérvén Zágrábba 1593-ban goricai, 1596-ban székesegyházi fődiakon. 1598-ban Sziszek hős védelmezőjével, Gyurák Balázs kanonokkal, Rómában járt, hogy a pápától a bolognai kollégium szabadalmainak megerősítését kieszközölje, mert a város az adókkal zaklatta. A pápa nagyon kitüntette az agg Gyurákot, kinek vitézségéről sokat hallott. 1601-ben mint olvasó kanonoknak sok baja volt Bratulics Simon püspökkel, ki a megürült kanonoki állások javadalmait magának foglalta le: a káptalan ezért fellázadt a püspök ellen, négy kivételével, a mozgalom feje Dvornicsics volt. A püspök a szentélyben őt és három társát megkötöztette, javadalmaiktól és méltóságuktól megfosztotta és tömlöcbe vetette. A bán közbenjárására kiszabadultak; a pör a kalocsai érsek és a római szentszék előtt folyt és a püspök őket 1607-ben kénytelen volt visszahelyezni méltóságukba és javadalmukba, sőt kártérítést is kellett fizetnie, mely összeget Dvornicsics hazafias célra fordította. 1623-ban zágrábi nagyprépost a házában jogtudományi iskolát nyitott, melyben maga tartott előadásokat. Mint horvát delegátus részt vett a magyar országgyülésen 1600., 1601., 1609., 1610., 1613., 1614. és 1618-ban. 1608-ban Pethő Gergelylyel és Malenics Miklóssal kieszközölte a királytól az 1604-ben hozott horvát törvények megerősítését. 1619-ben a báni tábla ülnöke. Meghalt 1624. márc. 29-én Zágrábban. Hagyatékából 46,000 forint jutott a Monoszlay és Egerljski által alapított bécsi horvát szeminárumnak, mely azután »Napulj-szeminárium« nevét viselte. Mint jeles jogász 1590-ben mint bolognai rektor megirta jeles művét: »Methodica processum directio«, melyet Kitonicsnak ajándékozott, ki azt »Directio Methodica«-jában felhasználta.

Kitonics János de Kosztajnica (Ark. X. 110—114. l.), hires jogtudós, szül. 1561-ben, valószinüleg Kosztajnicán, mert apja odavaló polgár volt. A török elől menekülve Vasmegyében letelepedett, hol mint jogász hamar hirre vergődött s 1590. ápril 13-án nemességet nyert kosztajnicai előnévvel. 1602-ben még Magyarországban volt, mert Szombathelyről ir Kőszegre barátjának, Freiszinger Mihálynak, kinek azt tanácsolja egy perben, hogy kössön egyességet. 1603-ban

visszatért Horvátországba, Varasd városa perbeli szolgálataiért házat, földet és az Oszredek nevü szőlőt adományozta neki, miről az eredeti okirat a Kukuljevics-féle gyüjteményben van. Vasmegyében Németh-Keresztesen is birtoka volt. (Protoc. Arch. Capit. Zagr. N. 28. p. 665.). A varasdi donációból látjuk, hogy a Bocskay pártiak elől volt kénytelen menekülni és hogy Varasdban tepeledett le. 1605-ben horvát delegátus a magyar országgyülésen, 1606-ban Mrnjavcsics vicebánussal Bécsben horvát részről ő irta alá a békét Bocskayval; kiküldetéséről 1607-ben részletesen beszámolt a horvát országgyülésnek. 1607-ben ügyvédi érdemeiért a zágrábi káptalantól a varasdmegyei Tihovec és Okovec birtokokat kapta. 1609-ben Causarum regalium director, 1617-ben a magyar korona fiskálisa. 1619-ben december 20-án halt meg Pozsonyban, hol saját házában 1619. május hóban az előszót irta centuriáihoz, de inkább hihető, hogy Nagyszombatban, hol azon évben voltak művei sajtó alatt. Hires jogi művei: Directio Methodica processus judiciarii juris consvetudinarii inclyti regni Hungariae. Tyrnaviae, 1619. és Centuria certarum contrarietatum et dubietatum ex decrato tripartito desumptarum et resolutarum. Tyrnaviae, 1618. Első műve 12 fejezetből áll, 10-ben a királyi biróságok birói gyakorlatáról, a két végsőben a megyei és szentszéki biróságokéról szól. Mindkét műben párbeszédes formát használ. Sok kiadást értek; Kászonyi magyarra fordította (Székesfehérvár 1647.) és ez a fordítás is sok kiadást ért.

Malecsics Gáspár (Ark. X. 114—119. l.), pálos szerzetes, mely rend a XIII-ik század óta sok érdemet szerzett a horvát kultura körül, különösen a lepoglavai rendház, melyet Cilley Herman 1400-ban alapított és hires iskoláját 1503—1637-ig papok és világiak látogatták, azután pedig csak az egyháziak, mert a világiaknak, mióta a jezsuiták zágrábi iskolája megnyilt, nem volt szabad azt látogatniok. A lepoglávai tudósok egyike volt Malecsics is. Született 1646-ban Varasdon, 1667-ben pálos lett, Rómában tanult, Lepoglávan és Nagyszombatban tanított, 1681-ben a rend főtitkára. A törökök kiüzetése után megbizták az elpusztult pálos rendházak megvizsgálásával Majtényi Pál társával s 1686-ban beutazták Magyarországot és Szlavóniát és kiküldetésökről tüzetes jelentést irtak. 1687-ben a rend definitora, 1690-ben generális vikáriusa. A horvát pálosok ekkor a magyaroktól különválni akartak, a mi hosszu per után, midőn 1696-ban Malecsics lett a rend generálisa, végre 1700. aug. 30-án sikerült, mert Malecsics Krištolovec János definitor közbejöttével Rómában pénzzel is dolgozott ezen ügyben és Horvátország

és Ausztria egy külön pálos tartományt képeztek olyképen, hogy a horvát és német provinciálisok váltakoztak, és ha horvát volt a provinciális, a vikáriusnak mindig németnek kellett lennie és viszont. A horvátok a csáktornyai sz. Ilona zárdát is maguknak tartották meg és a hosszas pert a magyarokkal szemben Rómában meg is nyerték. Malecsics, mint generális, Lepoglaván székelt, melynek gazdag könyvtára és kincstára volt (Beatrix királyné palástja, Korvin jános fegyvere, gyűrűje, sok aranyedény stb.). A pápa Malecsics kérelmére átkot mondott arra, ki e gyűjteményekből valamit elidegenít, azok azonban mégis, a rend feloszlása után, Magyarországba kerültek. Windischgrätz 1848-ban az elvitt könyvek és tárgyak jegyzékét átadta a horvátoknak, valamint a horvát bizottságnak átadta a feloszlatott pálos rendházak iratait, melyeket a zágrábi országos levéltárban helyezték el. Malecsics 1697-ben Lengyelországban járt a pálos provincia szervezése miatt. Lepoglávan theologiai tanfolyamot nyitott. 1702-ben jun. 3-án lemondott generálisi méltóságáról, utóda Eszterházy Imre gróf lett; a beteg Malecsics Varasdra költözött, hol 1702. szept. 17-én meghalt. Nyugszik a lepoglávai templomban. Hires egyházi jogtudós volt. Művei: 1. Samaritanus, sive severus et benignus judex ex jure canonico delineatus in quo severa et benigna methodus procedendi in judiciis regularium omnium eorumque causis exprimitur. Vienae, 1693. 666. lap. A mű az összes kánonjogot tartalmazza. 2. Quadripartitum regularium complectens varia ordinis privilegia et constitutiones apostolicas de regularibus cum eruditis expositionibus adnexis. Viennae, 1708. Két kézirat is van tőle: De spiritiualibus exercitiis és Pro sacris decemdialibus exercitiis: mint cimök mutatja, vallásos tartalmuak.

Horvát-magyar irók a Velebit innenső részében a XVII-ik század első felében (Hrvatsko-magjarski pisci. Ark. X. 119—128. l.). *Gróf Draskovics János Kristóf* (Ark. X. 120—122.), született 1603-ban, 1635-ben gróffá, 1640-ben bánná, 1646-ban palatinussá lett. Egy magyar imakönyvet irt »Officium Marianum« cimen, mely Pozsonyban jelent meg, Némethy Jakab jezsuita adta ki. Meghalt Ó-Várott 1648-ban. Kukuljevics gyűjteményében tőle 14 horvát levél van. Magyar imakönyvén kivül, még egy magyar nyelven irt munkát adott ki: »Az fejedelmek órája«. Grác, 1610. 366. l. Ez Gvevara Antal »Horologium principum« cimü műve második részének magyar fordítása, melyet nejének, Istwánffy Euzebiának, ajánlott. A Horologium első részét Prágay András 1528-ban adta ki magyarul.

Gerzsenyi Pethő Gergely (Ark. X. 123—126. l.) ősei a magyar trónból kitudott Korvin Jánost Horvátországba kisérték s ott megtelepedvén elhorvátosodtak, Korvin János adományozásokkal és hivatalokkal tüntette ki őket, Varasd megyében Béla, Crnje és Ivanec várakat birták. Pethő Gergely, Ulászló fia, 1570 körül született Béla várában. Fivérei János és Kristóf voltak. Ifjuságáról mit sem tudni. Magyarországban nevén és művén kivül eddig mit sem tudtak róla. Magyarul irt munkájának cime: »Rövid magyar krónika sokrendbeli fő históriás könyvekről nagy szorgalmatossággal egybeszedetett és iratott. Bécs, 1660.« Krónikáját a hunnokon kezdi és az anyagot három részre osztva, elbeszélését 1626-ig folytatja, hol krónikája véget ér. Az 1572-ig· évnél azt a fontos megjegyzést teszi, hogy mindazt, a mit eddig a magyarok történetéről írt, Bonfinius, Jovius, Surius, Turóczy, Ransani, Heltai és Tinódi alapján irta, a mi pedig a horvátországi történetet illeti, azokat Vramac Antal horvát krónikájából és Istwánffy művéből merítette. Adatait az 1572—1626-ik évig így jellemzi: »Ezután immár bizonyosabb dolgok következnek, ugymint, melyek mi időnkben történtenek, akikben magam is forgottam, kiket pedig sok főrendbeli bizonyos és hitelre méltó személyektől is így értettem és hallottam, amint meg vagyon irva«. Művének ezen utolsó részében feltünően sokat foglalkozik horvát dolgokkal, a mi a magyar irodalomtörténészeknek fel is tünt, és gyanítani kezdték, hogy az irót Horvátországban kell keresni és azt hitték, hogy Zrinyi a költőnek volt iródeákja, a mi már csak azért is lehetetlen, mert mikor Pethő 1629-ben meghalt, Zrinyi alig volt tiz éves. Pethő Gergely horvát főur és Horvátország kapitánya volt, nem pedig iródeák. Nevével a horvát országgyülési iratokban először 1596-ban találkozunk, midőn őt a horvát rendek Keglevics János helyébe országos kapitánynyá választották, mely méltóság a báni után a legmagasabb volt. Pethő erről 1597-ben lemondott, ennek okáról az országgyülési jegyzőkönyv nem tesz említést, de kétségtelen, hogy ez a német generálosik hatalmaskodása miatt történt, kik a báni és országos kapitányi hatáskört megnyirbálták, mi sok panaszra adott okot. Nevével még sokszor találkozunk a horvát országgyülés naplóiban, így a magyar országgyülésen horvát delegátusok voltak: 1607-ben Pethő Gergely és Dvornicsics-Nápuly Boldizsár; 1609-ben Pethő Gergely, Dvornicsics-Nápuly Boldizsár és Patacsics István; 1610-ben Pethő Gergely és Nápuly; 1611-ben Pethő Gergely és Br. Draskovics Péter; 1613—1614-ben Pethő Gergely és Nápuly; 1617-ben Pethő Gergely és Patacsics István. Meglepő, hogy ez fel nem tünt a magyar

iróknak, mi nyomra vezethette volna őket a magyar krónikaíró személyére nézve, valamint arra is, hol találhatók róla bőségesebb adatok. Magas társadalmi állásából következtethetünk krónikája befejező részének nyomós hitelességére. Kukuljevics okiratgyüjteményében, mely a délszláv akadémia birtokában van, Pethőre nézve még a következő adatokra találunk: 1609-ben a »Belskagora« (Béla hegy) miatt pörösködött Gotal Gáspárral, a vuglováci birtok miatt Vuglovecski Mátyással, a Bélavárhoz tartozó némely jobbágyok miatt unokatestvérével, Pethő Györgygyel. 1609-ben nősült először és feleségül vette Bekovics Ilonát; 1618. febr. 18-án elvette Patacsics Annát és lakodalmára meghivta a horvát főurakat és a horvát városok képviselőit; a lakodalmi ebéd Gránában, a vacsora Csanjevo várában volt. 1619-ben királyi biztos a szerb menekültek (uskok) ügyében és delegátus a magyar országgyülésen. 1620-ban a horvát országgyülés őt is kiküldötte azon bizottságba, melyet kiküldött a törökök elleni közös védekezés ügyében egyesség-kötésre egyrészről Horvátország, másrészről Stájerország, Krajna és Karantánia rendei közt. 1622-ben horvát delegátus a magyar országgyülésen Mikulics Tamás és Spolyarics Péterrel, hol a rendek nevében panaszt emel Frangepán Miklós bán hatalmaskodásai ellen. Utoljára 1625-ben képviselte Horvátországot a magyar országgyülésen Vinkovics Benkő és Patacsics Istvánnal. (Ezen érdekes országgyülésről l. Vinkovics B. Horvát tört. repert. és »Pethő Gergely és Ráttkay György« Kath. Szemle, 1897. 301. és 302. l.). Pethő Gergely 1629-ben halt meg. »Magyar Krónika« cimü művén kivül még számos horvát nyelven irt levél és okirat maradt tőle. Gyermekei: Farkas, Péter, István, Judit, Éva, Katalin. A család horvát ága még ma is virágzik. Érdekes, hogy nevét régi magyar helyesirással mindig így irta: Pethew Gergely de Gerzseny.

Gróf Draskovics János (Ark. X. 126—128. lap), a hasonnevü nádornak és Thurzó Borbála fia, ő is, mint családjának számos tagja, magyarnak vallotta magát és magyarul irt. 1622-ben irta: »Konstantinusnak és Viktóriának egymáshoz való igaz szerelmükről irott comoedia.« Eredeti kéziratát Kukuljevics a magyar nemzeti múzeumnak ajándékozta. Művét Zrinyi Miklós bánnak ajánlja. Olasz minták szerint dolgozta. Felesége Nádazsdy Ferenc leánya, Mária Magdolna volt, így került bele a Wesselényi-Nádazsdy-féle összeesküvésbe, de ebből még jókor kihuzta magát és csendben élt horvát birtokain, csak a török ellen hadakozott gyakrabban, mire a horvát rendek 1682. aug. 24-én a török és Thököly ellen hadakozó sereg lovassági generálisává válasz-

tották: érdemei jutalmául a horvát rendek 1684-ben neki adományozták a luteranizmusra áttért légrádi Dedia Györgytől elkobzott kőrösmegyei Kutnyák birtokot. Később palatinus lett. Késő aggkorában, 1689-ben is kitünt vitézségével a boszniai török sereggel a határon vívott küzdelemben, mikor 1200 horváttal az egész török sereget szétverte. Meghalt 1695 körül. Özvegye elhorvátosodott és egy jezsuita által horvát nyelvre lefordíttatta és kiadta Eszterházy Pál nádor ájtatos könyvét: »Boldogságos Szűz Mária szombati kincse« (Subotni Kinch. Zágráb, 1696. 164. l.)

Kétes irók a Velebit innenső részében a XVII-ik század első felében. (Sumnjivi pisci. Ark. X. 128—137. l.) Ezek sorába Kukuljevics többnyire a glagol művek iróit sorolja, kikről nem tudni, vajjon maguk irták-e műveiket, vagy csak mások másolói.

Szelcsai Brozovics János (Ark. X. 128—131. l.) brebiri lelkész 1618-ig. Glagol könyvét 1600-ban irta, kézirata 222 l., cime: »Knige discipula složene od svetih otac stumačene iz djačkog jezika na hrvatski«. (A szent atyák tanításai latin nyelvből horvátra fordítva). Nem tudjuk, ő-e a fordító, vagy csak más fordítását másolja.

Vranics János (Ark. X. 131—133. lap) bukkari pap 1632-ből egy glagol ájtatossági kézirat maradt tőle, cime hiányzik, 211 lap.

Tudorovics Miklós (Ark. X. 133—167.), azért kerül a kétesek közé, mert személyéről mit sem tudni. 17 horvát epigrammát irt, melyben a kőrösi és zágrábi vármegye főbb tisztviselőit, kit-kit külön egy-egy epigrammában kigúnyol. Művének »Rižme« nevet adott s azt 1697-ben Jellacsics István vicebánus és a mondott vármegyék főispánjának ajánlja.

89. *Okmánytár az irodalomtörténethez a XVII-ik század első felében.* (Prilozi Ark. X. 143—222. lap.)

1. Vinkovics Benkő horvát delegátus a soproni országgyülésen, latin levele Domitrovics zágrábi püspökhöz az országgyülés tárgyalásairól. Sopron, 1625. nov. 28. (Ark. X. 145. lap.)

2. Vinkovics Benkő latin levele a zágrábi káptalanhoz, pöreik tárgyában. Bécs, 1628. okt. 7. (Ark. X. 147. l.)

3. Burics horvát levele Vinkovicshoz a sziszeki állapotokról, az éhinségről és az emiatt kiütött parasztlázadásról. Sziszek, 1629. ápr. 23. (Ark. X. 149. l.)

4. Draskovics György váci püspök latin levele Vinkovics püspökhöz, melyben jelenti neki, hogy Pázmán bibornok, mint királyi követ, Zágrábon át Rómába fog utazni, Pozsony, 1632. febr. 4. (Ark. X. 150. l.)

5. Vinkovics latin levele, melyben a zágrábi káptalannal közli a nagyszombati zsinat némely határozatait és értesíti, hogy Hrasztovácski Lukács meghalt. Bécs, 1632. (Ark. X. 151. lap.)

6. Rocci Cirjék pápai követ bizonyítványa, hogy Vinkovicsot pécsi püspökké szentelték. Bécs, márc. 27. 1634. (Ark. X. 153. l.)

7. Draskovics György váci püspök Vinkovicsot értesíti, hogy Marnavics Tomko lemondott a boszniai püspökségről, hogy Kratzot Bicsénél elfogta Bercsényi és Pálfy Pál. Pozsony, 1635. ápril 2. (Ark. X. 155. l.)

8. Ergeljszki Ferenc zágrábi püspök meghirdeti a pápai brévét a római ritusnak a zágrábi egyházban való behozataláról. 1635. nov. 23. (Ark. X. 155. l.)

9. Krizsanics György latin birtokpere sógora, Szandrics György ellen. Zágráb, 1635. okt. 23. (Ark. X. 158. l.)

10. Pázmány bibornok korholja a zágrábi püspököt, mert tűri káptalanában az oppoziciót a római ritus ellen. Pozsony, 1635. dec. 8. (Ark. X. 160. l.)

11. Draskovics György győri püspök levele Vinkovicshoz, melyben hireket ir neki és kocsiját kölcsön kéri. Szombathely, 1637. márc. 4. (Ark. X. 161. l.)

12. Vinkovics egy horvát levelének fogalmazványa egy protestáns urhoz, melyben panaszkodik, mennyit kell türnie a protestánsoktól. Zágráb, 1635. (Ark. X. 162. l.)

13. Vinkovics felkéri Levakovicsot és Rimini Sabbatinót, hogy járjanak közbe Rómában püspöki megerősítésének kieszközlésében az annaták és propinák (pápai kinevezési adók) elengedésével. Pozsony, 1637. dec. 8. (Ark. X. 164. l.)

14. Vinkovics választott zágrábi püspök a pápai nuncius titkárának ir és menti magát azért, hogy a kánonok értelmében nem volt Rómában négy év alatt pécsi püspökké történt kinevezése óta. Zágráb, 1638. febr. 20. (Ark. X. 166. l.)

15. Vinkovics választott zágrábi püspök kéri VIII. Orbán pápát, hogy mentse fel a püspöki kinevezési taksák fizetése alul. Zágráb, 1638. febr. 4. (Ark. X. 169. l.)

16. Losy Imre esztergomi érsek korholja Vinkovicsot, mert nem jött el a nagyszombati zsinatra s közli velle annak némely rendelkezéseit. 1638. jun. 16. (Ark. X. 172. l.)

17. Losy e levelének másolatát közli a zágrábi káptalannal, mely püspökével hadi lábon állott. Nagyszombat, 1638. szept. 16. (Ark. X. 172. l.)

18. Levakovics Rafael Uriel érseknek, Bassarab havasalföldi vajda rokonának ir lengyel- és oroszországi utazásáról. 1638—1639. (Ark. X. 173. l.)

19. Vinkovics horvát szerződése Frelich Ábrahám zágrábi biróval és kereskedővel. Zágráb, 1636. január 20. (Ark. X. 174. lap.)

20. Vinkovics kéri ismét a püspöki kinevezési taksa elengedését. Zágráb, 1639. febr. 3. (Ark. X. 175. l.)

21. Vinkovics kéri a bibornokokat, hogy bocsássák meg neki, hogy eddig kötelességéhez képest nem volt Rómában és felemlíti, hogy ezen célból küldte oda Levakovicsot. Zágráb, 1639. febr. 5. (Ark. X. 177. l.)

22. Levakovics értesíti Vinkovicsot, miképen áll megerősítésének ügye. Róma, 1639. márc. 12. (Ark. X. 179. l.)

23. Levakovics Vinkovicsnak ir a püspökség és a káptalan ügyeiben. Róma, 1639. jun. 27. (Ark. X. 181. l.)

24. Levakovics levele ugyane tárgyban és római ujdonságok. Róma, 1639. aug. 14. (Ark. X. 182. l.)

25. Losy Imre esztergomi érsek meghivja Vinkovicsot a Pozsonyban 1639. szept. 25-én megtartandó zsinatra. Nagyszombat, 1639. aug. 26. (Ark. X. 184. l.)

26. Tinctus Ferenc értesíti Vinkovicsot, hogy elküldötte Rómába azt a pénzt, a mit Vinkovics neki átadott. Bécs, 1639. aug. 27. (Ark. X. 185. l.)

27. Vinkovics ujból kéri a bibornokokat, hogy mentsék fel a kinevezési adók fizetésétől, leirja püspökségének anyagi helyzetét. Zágráb, 1639. szept. 26. (Ark. X. 186. l.)

26. Vinkovics felel az esztergomi érseknek a káptalani javak tárgyában. Zágráb, 1640. jan. 12. (Ark. X. 189. l.)

29. Vinkovics panasza a zágrábi káptalan ellen az ellene elkövetett erőszakosságok miatt és a zágrábi káptalannak erre adott válasza. 1640. (Ark. X. 190. l.)

30. Vinkovics vikáriusává kinevezi Levákovics pátert, korbáviai püspököt. Zágráb, 1640. aug. 24. (Ark. X. 191. l.)

31. Krizsanics György tanulmányairól ir Vinkovicsnak és tőle kanonokságot kér. Róma, 1641. ápr. 3. (Ark. X. 192. l.)

32. Barberini Antal bibornok levele Vinkovicsnak, melyben közli, miért nem erősítheti meg a bibornoki kollégium Levakovicsot, mint püspököt in partibus infidelium és mint zágrábi püspöki vikáriust. Róma, 1641. jul. 15. (Ark. X. 194. l.)

33. Matkovics Mihály a germán-magyar kollégium növendéke különböző ügyekről, különösen a Rómában élő horvát tudósokról ir Vinkovicsnak. Róma, 1641. szeptember 10. (Ark. X. 195. l.)

34. Levakovics levele Vinkovicshoz. Laibach, 1641. szept. 13. (Ark. X. 197. l.)

35. Vinkovics vegyesen latinul-horvátul irt bizalmas levele Levakovicshoz, melyben a pápai kinevezési adóról,

káptalanbeli bajairól stb. szól. Zágráb, 1641. december 28. (Ark. X. 197. l.)

36. Krizsanics György megköszöni Vinkovicsnak kanonokká való kineveztetését. Róma, 1641. febr. 1. (Ark. X. 200. lap.)

37. Levakovics értesíti Vinkovicsot, mennyiben áll püspökké való kineveztetésének, illetőleg megerősítésének ügye és római hireket közöl vele. Róma, 1642. febr. 8. (Ark. X. 201. lap.)

38. Levakovics igen érdekes levele ugyane tárgyban és irodalmi munkálatairól. Róma, 1642. ápril 23. (Ark. X. 204. lap.)

39. Levakovics jelentése, hogy Vinkovics megerősítése végre valahára megtörtént. Róma, 1642. márc. 27. (Ark. X. 208. lap.)

40. Levakovics jelenti, hogy a kinevezési pápai bulla uton van, Matkovicsról és Krizsanics titokzatos tervéről ir, hogy engedelmet kért görög ritus szerint való misézésre. Róma, 1642. május 24. (Ark. X. 210. l.)

41. Vinkovics irja, hogy a megerősítés nemsokára kezeihez fog érkezni, szól a római papság cselszövényeiről és ajánlja magát az egyesült görög-katholikusok püspökségére. Róma, 1642. jun. 28. (Ark. X. 211. l.)

42. Levakovics haragos levele Vinkovicshoz, mert vele más kettőt is kandidált a görög-egyesült püspökségre. Róma, 1642. jul. 5. (Ark. X. 214. l.)

43. Levakovics levele Vinkovicshoz a pápai bulla, az egyházi zsinat, saját vikariátusi és gör. egyesült püspöki kineveztetése tárgyában, továbbá Krizsanics és saját irodalmi tevékenységéről. Róma, 1642. aug. 16. (Ark. X. 216. l.)

44. Vinkovics menti magát, hogy nem jöhet el a pozsonyi zsinatra. Zágráb, 1642. nov. 5. (Ark. X. 219. l.)

45. Gróf Zrinyi Péter és Frangepán György kérik a zágrábi káptalant, hogy engedje velök a svédek elleni harcba menni Ráttkay György kanonokot. Karlovác, 1647. jun. 10. (Ark. X. 221. lap.)

Mindezen okiratok eredetije a zágrábi káptalani levéltárban van.

90. *Báró Patacsics Boldizsár és gróf Orsics Ádám naplói 1691—1814-ig.* (Zapisci barona Baltazara Patačića i grofa Adama Oršića od godine 1691 do 1814. Ark. X. 225—231. l.) Kukuljevics a bevezetésben elmondja, hogy Patacsics naplójának kéziratát Zdencsay Edvardtól kapta, Orsicsét pedig az iró fiától, Orsics Györgytől kapta s mindkettő az ő gyüjteményében megvan. Patacsics latin nyelven irt »Diarium«-a 1691—

1717-ig terjed és noha eléggé felületes, mégis sok tekintetben igen érdekes, mert felderíti azon titkos utakat, miképen jutottak a horvátok az ő 1712-iki különleges horvát pragmatica sanctiójukhoz. Irója Vidovec várában, Varasd közelében 1663. okt. 14-én született, tanult Grácban, Bécsben és Zágrábban. 1682-ben Eszterházy Pál nádor udvarában van, kivel 1683-ban a török elleni harcba indult, részt vett Buda, Bécsujhely, Pécs, Eszék és Kosztajnica ostromában és elfoglalásában. 1687-ben a horvát rendek követségbe küldték I. Lipóthoz. 1688-ban horvát delegátus a magyar országgyülésen. 1689-ben feleségül vette Gerécy István leányát, Terézt. 1693-ban udvari tanácsos a magyar udvari kancelláriánál, ez évben kapta királyi donációban a testvérgyilkosság miatt birtokai elvesztésével sujtott Aranyosi János zagorjei birtokait. 1704-ben Rákócy párthivei ellen vitézkedett a Muraközben, minek jutalmául 1706-ban bárói rangra emelték, ugyanezen évben horvát delegátus a magyar országgyülésen. 1707-ben Verőcze főispánja. 1708-ban a Rákócy hadak elpusztították Lapscsina nevü muraközi birtokát, de a király kárpótolta őt a Zrinyi Ádám hagyatékából a fiskusra szállt birtokokból a verboveci és rakoveci nagy uradalmakkal és ő is több más birtokot is szerzett, 1716—1718-ban többbször királyi biztos, horvát delegátus; meghalt 1719. dec. 9-én. Diáriumának cime: »Ex diario vitae Balthazaris Pattacsics. Propria manu conscripto excerpta memorabiliora.« Ebből látszik, hogy egy részletesebb munkának kivonata. Latin szövegét l. Ark. X. 232—244. l.

Orsics német nyelven irt emlékiratai sokkal részletesehbek. Cimök: »Memorien des grafen Adam Orssich de Szlavetics vom Jahre 1725 bis zum Jahre 1814. Kurze Erinnerung jener Merkwürdigkeiten so in dem Bezirke meiner Familie und zu Zeit meines Lebens vorgegangen sind.« Itt nemcsak családjának és Horvátországnak emlékezetes dolgait beszéli el, hanem az egész osztrák-magyar birodalom, sőt Európa fontosabb eseményeire is kiterjeszkedik, mely utóbbiakat más nemzetek irói jobban és szebben is irták meg, mint ő, de műve mégis kiválóan érdekes a horvát dolgok szempontjából, melyekről abban az időben vajmi kevesen irtak. Az iró emlékirataiban (Ark. X. 245—318. lap) részletesen elmondja saját élettörténetét is, úgy hogy azt felesleges itt részletezni. 64 éves korában, 1812-ben kezdte emlékiratait irni s így nem csoda, ha régibb adatra vagy dátumra nem emlékezik helyesen. A mi művének értéket kölcsönöz, a speciális horvát dolgok, ebből aránylag kevés van benne.

91. *Szokások.* A halászatról Raguza vidéken (Običaji. O ribanju po dubrovačkoj okolini stb. Ark. X. 322—368. l.)

92. *Kukuljevics: Mikoczy Josephi »Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ad seculum XIV. usque perducta series.* Anno Domini 1792. Ark. XI. 1—206. lap. Kukuljevics bevezetésével. Mikóczy, Stoeger szerint (Scriptores provinciae Austriacae Societatis Jesu. Vienna, 1856. 229-ik lap). Zágrábban 1734. május 5-én született, 1751-ben belépett a jezsuiták társaságába és 1763—1765-ig Nagyszombatban tanárkodott, a jezsuita rend feloszlatása után 1773-ban mint világi pap belépett a zágrábi egyházmegyébe és a gimnáziumban a költészettan és görög nyelv tanára, 1792-ben az akadémia könyvtárnoka és az iskolai tanács tagja s egyuttal 1793—1798-ig gimnáziumi hittanár; 1798-ban betegeskedése miatt nyugalomba vonult és 1800-ban meghalt. Művei: 1. Banorum Dalmatiae Croatiae et Slavoniae ad seculum XIV. usque perducta series. Anno Domini 1792. — 2. Otium Croatiae, opus posthumum Josephi Mikóczy olim societatis Jesu, postea dioecesis Zagrabiensis presbyteri. Budae, 1806. — 3. Geographia Croatiae et Slavoniae. Manuscriptum. — 4. Panegyricus divo Francisco Xaverio. Tyrnaviae, 1763. — 5. Panegyricus divo Ivoni. Tyrnaviae, 1765. A két utóbbi vallásos tartalmu. A »Series Banorum« először itt adatott ki, szövege Ark. XI. 3—206. l. Műve jobb és teljesebb mind mindazoké, kik eddig e tárgygyal foglalkoztak (Ráttkay, Ladányi, Vitézovics, Marcellovics, Kéri, Kolinovics, Du Fresne Károly, Keglevics József, Kercselics Boldizsár), mert pontosabb és teljesebb, azonban adatok hiányában ő is többször téved és hézagos. Legtökéletlenebb műve azon részében, mely Horvátország önállóságának idejére vonatkozik; téved a kronologiai rendben is és bánná megtesz olyat is, mint Szvetoszlávot és Goiszlávot is, kiről tudjuk, hogy önálló és független horvát uralkodók voltak, ellenben kihagyja a bánok sorából, Szvanimir király korában, Dragotát és Pribimirt, kikről okmányokból tudjuk, hogy bánok voltak. A XII-ik században kihagyja Gejzát, II. Béla fiát, horvát herceget (1137.), Domoszláv vajdát (1158—1159.) és Rogerius egész Szlavónia hercegét Emanuel császár idejében (1178—1180.). A XIII-ik században kimaradtak: Andronik bán (1200.); András egész Szlavónia hercege (1200—1205,); Ipok bán (1204.); Mitrar, máskép▓ Merkurius bán (1205.); Simon bán (1214.); János bán (1215.); Pouzsa bán (1216.); Buzád bán (1225.); Jaksa bán (1242.); András, II. Endre unokaöccse, egész Szlavónia hercege (1274—1286.); István bán, István fia (1155—1278.); Erzsébet idősb királyné egész Szlavónia, Mácsva és Bosznia hercegnője (1280—1283.); Subics Pál bán, Subics István fia (1283—84. és 1289—1292.); Béla

egész Szlavónia hercege (1284.); János (Iván) egész Szlavónia bánja (1284.); Babonics István (1284—1288.); Gergely egész Szlavónia bánja (1287. és 1291.); Miklós bán, Henrik fia (1288., 1290., 1291.); Babonics Radoszláv egész Szlavónia bánja (1288.—1292.); Vladiszláv, a szerb király fia egész Szlavónia hercege (1292.); Lothard bán, Pál gróf fia (1292.); Mikov bán (1294.); Tomaszina, III. Endre király anyja egész Szlavónia hercegnője és az aldunai vidékeknek a tengerpartig kormányzója (1295—1299.); Mauroceno Albertin herceg (1297—1299.). Mindezek hitelre méltó oklevelekben fordulnak elő, melyeket Mikóczi nem ismert. A Subics-Zrinyiek genealógiájában tévedett, mint mindazok, kik az ő koráig róla irtak. Mindezen fogyatkozások mellett is műve igen értékes, a felhozott adatok kritikai pontossága és lelkiimeretessége miatt: csak azt vette fel művébe, miről hiteles adatai voltak. Különösen értékesek az egyes bánokhoz fűzött, okleveleken alapuló, megjegyzései (adnotationes), melyek valóságos politikai, történelmi és egyháztörténelmi monografiák Horvátország akkori állapotairól; oklevél regesztái is értékesek. Ezen munkáját 1792-ben fejezte be és felküldötte Budára a hivatalos cenzorhoz, óvatosságból Blumenthal Alajos álnév alatt, meg is nyerte rá 1792. dec. 31-én az imprimaturt, de az mégis kiadatlan maradt és Kukuljevics itt közli először. Safařik József nagy elismeréssel szól tudományos értékéről (Slovanske Starožitnosti. Prága, 1837. 638-ik lap 10-ik jegyzet, 638. l. 12-ik jegyzet). Ezen művénél is értékesebb az »Otium Croatiae«, mely halála után Budán 1806-ban látott napvilágot, valószinüleg Verhovác Makszimilián zágrábi püspök költségén, Ennek kézirata Mikóczi összes könyveivel és irataival a tudós Baricsevics Ádám zágrábi tanár birtokába került, kitől Mravinac Adám kanonok és ettől Gugler Pál zágrábi nagyprépost és felszentelt püspök örökölte. Ezen mű hat részből áll, tartalomjegyzékét l. Ark. XI. k. 11-ik lapon. E tartalomjegyzékből kiderül, hogy e művében Horvátország legrégibb történetével foglalkozik· Műve kritikai szempontból értékesebb Lucius és Farlati különben becses műveinél és sokkal értékesebb Kercselics, Vitezovics és a többieknek e tárgyra vonatkozó munkálatainál. Mikoczi munkáiban is nagy hibák vannak, mert sok fontos e tárgyra vonatkozó eklevél csak sokkal későbben került felszinre és rólok neki tudomása nem lehetett. A »Geographia Croatiae et Slavoniae« kéziratban maradt és maig is Gugler gyűjteményében van. Művét megyékre osztja, minden fontos helyet, folyót, hegyet stb. megjelel és történelmi megjegyzésekkel kisér, felemlíti az egyes helyeken levő régiségeket, zárdákat, apátságokat stb.

Sajnos, hogy a kézirat egyes részei hiányzanak; legteljesebb Kőrös, Pozsega, Verőcze és Szerémmegye, megvan Zágráb és Varasdmegye egy része, ezeknél teljesebb a horvát tengerpart leirása, azaz a Szeverini megye Fiuméval. Legkevesebb van a katonai határőrvidékről, hol csak egy kevéske van a Karlováci katonai határőrvidéki területről. A Series Banorum eredeti kéziratát Kukuljevics Mravinac Ádám zágrábi kanonoktól kapta, ma a délszláv akadémia könyvtárában van Kukuljevics egész gyűjteményével, melyet tőle 20,000 forintért megvett.

93. *Melyik évből való Trpimir adománylevele?* Kukuljevics Iván (U koju godinu pada darovna listina Trpimirova. Ark. XI. 207—216. l.) Ezen oklevelet először közölte Lucius (De regn. Dalm. et Croat. II. c. 2.), azután Farlati (Illyr. Sacr. III. 51-ik l.) és Kukuljevics (Jura regni Croatiae I. 3-ik lap) tartalma az, hogy Trpimir horvát nagyzsupán a spalatói érseknek adományozza sz. György templomát Putaliban egy a templom mellett általa épitett zárdával és egy nagyobb földterületet a rajta levő jobbágyokkal és azon tizedjövedelemmel, melyet elődе Miszlav Klissa környékéről a spalatói székesegyháznak adományozott. Az oklevél évszámmal nincs megjelelve, ezt pótolják a bevezetés következő sorai: In nomine patris et filii et Spiritus Sancti. Regnante in Italia piisimo Lothario Francorum rege, per Indictionem XV. sub die IV. nonas Martii. Lothár uralkodása és a XV. Indictio alapján Lucius 838. vagy 853-ból, Farlati és utána Asseman, Mikóczi, Safarik 837-ből, Dümmler és Rácski 852-ből származottnak mondja: Kukuljevics 837-ből származottnak mondja és pedig a fenti szempontok mellett arra fektetve a fősulyt, hogy az adományozás *Péter* nevü spalatói érseknek szólt, ez pedig a római katalogusok és Farlati Illyr. Sacruma szerint csak III. Péter spalatói érsek lehetett (830—840.), mert a következő IV. Péter csak 892-ben ült a spalatói érseki székben. Tamás spalatói fődiakonus is azt mondja, hogy 840-ben Péter volt a spalatói érsek. Jámbor Lothár, Lajos fia, hatszor osztozott meg fivéreivel 817—843. közt és mindig Itália jutott neki osztályrészül, így tehát az oklevél keltének megállapítására ebből nem lehet biztos következtetést vonni, ellenben Péter érsekről ez a legbiztosabban megtehető.

94. *Feleletek a társulat kérdéseire.* (Odgovori na pitanja družtva. Ark. XI. 218—269. l.) Néprajzi adatok.

95. *A horvátok küzdelme a harminc éves háboruban.* (Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu. Ark. XII. 1—47. l. Irta Kukuljevics). Ezen értekezés adatait felhasználta és egyben-másban helyreigazította Ballagi Aladár következő művében:

96. *Adalékok a horvát irodalomtörténethez.* (Prinesci za povjest književnosti hrvatske. Ark. XII. 51—111. l.) Irta Kukuljevics Iván. Ezen értekezésben ismerteti Baricsevics, Miklousics és Krisztianovics kajkav-horvát irók életrajzát és közli részben latin, részben német levelezésöket nyelvészeti és irodalomtörténeti kérdésekről Safarik és Kopitárral.

Baricsevics Alajos Ádám, szül. Zágrábban 1756. szept. 16., tanult Zágrábban és Bécsben, tanár a zágrábi gimnáziumban, 1803-ban plébános Brdovecen, hol 1806. márc. 21-én meghalt. Sok latin költeményt irt (Epistolae ad diversos). Buzgó munkása a kajkavi horvát nyelvnek és irodalomnak, mely utóbbiról latin nyelven három nagyobb értekezést irt: Historia litteraturae Croatiae; Commentariolus de scriptoribus patriae; Vita Balthazari Adami Kerchelich cum operum ms. enumeratione.

Miklousics Tamás, kajkav horvát iró szül. 1767. okt. 27-én Jaszkában, tanult Zágrábban és Pesten; 1795-ben zágrábi gimnáziumi tanár, 1805-ben plébános Sztenjevcen Zágráb mellett, 1831-ben jaszkai plébános és alesperes, hol 1833. jan. 7-én meghalt. Számos munkát irt a kajkav-horvát nyelvjárásban, melyek tartalmilag jelentéktelenek.

Krisztianovics Ignác az utolsó kajkav-horvát iró, ki sohasem fogadta el a Gáj-féle horvát nyelvujítást, szül. 1796. jul. 31. Zágrábban, 1851-ben zágrábi kanonok. A Gaj-féle horvát nyelvujítási mozgalomig Safarikkal és Kopitárral sürüen levelezett, adatokat szolgáltatván nekik a horvát irodalomhoz, midőn Gáj fellépett és az autochton horvát kajkavi tájszólással szakított és a délszlávok egyesülését előmozdítandó, a tulajdonképeni Horvátországban idegen stokavi tájszólást emelte irodalmi érvényre, ezt Safarik helyeselte, Kopitár pedig helytelenítette, mire Krisztianovics az előbbivel való tudományos levelezést megszakította és az összeköttetést csak a vele egy nézetet valló Kopitárral tartotta fenn. Gáj irányának győzelme már 1840-ben teljes volt, de Krisztianovics élete végéig, az irók közt teljesen magára maradva, kizárólag kajkavi tájszólásban irta műveit, így a »Danica Zagrebačka« cimü évkönyvét 1834—1850-ig, melyben a tudomány és irodalom minden ágát népszerüsíteni iparkodott és horvát közmondásokat is közölt, mire akkor még nem igen gondoltak. Kajkav tájszólásban lefordította majdnem az egész szentirást és megirta német nyelven a kajkav-horvát nyelv nyelvtanát is: »Grammatik der kroatischen Mundart.« Zágráb, 1837. és »Anhang zur kroatischen Mundart«. Zágráb, 1840. Utolsó horvát művét 1874-ben irta »Pesme za hrvatski puk« (Dalok a horvát nép számára) és pedig következetesen

kajkavi tájszólásban, nem törődve azzal, hogy azt az ujabb illyr érzelmü irói nemzedék 40 év óta már az irdalomban teljesen mellőzte: ő élő tiltakozás volt a Gáj-féle horvát nyelvujítás ellen.

97. *Válasz Rácski birálatára az én diplomatikai oklevéltáromról.* (Odgovor Račkomu na ocjenu moga diplomatičkoga zbornika. Ark. XII. 111—118. l.) Irta Kukuljevics Iván. Rácski a délszláv akadémia kiadásában megjelenő »Rad« XXVII-ik könyvében birálja K. oklevéltárát, e birálatra K. itt élesen felel, a mi mutaja, hogy a történelmi társulat és az akadémia nem a legjobb viszonyban voltak. K. panaszkodik, hogy művéről még megjelenése előtt a délszláv akadémia és egy bécsi tudós (Miklosich) azt hiresztelték, hogy az kritikátlan lesz. Rácski első kifogása, hogy K. vagy ötven olyan oklevelet vett fel, mely abba nem való, így a Raguzára és Kattaróra, az Isztriára és Triesztre, a drávamelléki és muramelléki Pannoniára, a szalcburgi és aquilejai egyházmegyék határaira vonatkozókat. K. azt mondja, hogy egy horvát-szlavon-dalmáciai oklevéltárba igen is bele valók a raguzai és kattarói okiratok, mert ott is délszlávok laktak és azok is egyidőben Dalmáciához tartoztak, mert volt idő, midőn ez Durrazzóig (Drač) terjedt ki és a háromegykirályság földrajzi fogalma alá nemcsak a Száva és Cetina közötti terület tartozott, hanem az jóval ez utóbbin túl terjedett; az isztriaiak és triesztiek sem zárhatók ki, mert ott is délszlávok laktak és ez okleveleknek épen az a hivatása, hogy ezek nagyon is homályos történetét némileg megvilágítsa; az aquilejai és szalcburgi egyházmegyék határaira nézve téved Rácski, mert azok nem a karantániai Dráváig terjedtek, hanem volt idő, midőn a szalcburgi érsekség egész Eszékig terjedt.

Rácski további vagy ötven oklevelet mellőzendőnek tart a hatodik századból és a két elsőt a hetedik századból, mert azokban a horvát vagy szláv név hiányzik. K. ezt tulzásnak tartja, mert kétségtelen, hogy a horvátok akkor már itt voltak és azon területek lakóival, melyekre a kérdéses oklevelek vonatkoznak, már érintkeztek. (Itt különben Rácskinak van igaza).

Rácski 7—8 oly okiratnak mellőzését kivánja, melyek szembetünő hamisítványok. K. elismeri, hogy gyanusak, sőt Zachariás pápáé határozott hamisitás, de mert a többire nézve a kérdést nem tartja eldöntöttnek, azért felvette őket és a kritikának hivatása hitelességöket vagy hamisságukat megállapitani; Zachariás pápa okiratáról művének jegyzetében maga is megjegyezte, hogy azt hamsítottnak tartja.

Trpimir adománylevelének korára nézve most is határozottan fentartja véleményét Rácskival szemben.

Rácski Kresimir okiratában (131. l.), hol apja nyughelyéről beszél, K. szövegét: »in elisio campo feliciter quiescentis« igy igazítja helyre: »in clisio campo« (a klisszai mezőn). K. az ő szövege mellett azzal kardoskodik, hogy ez frázisszerü használatos kifejezés, mert a horvát királyok temetkezési helye Szalóna, vagy a szalónai mezőség, és ha Klisszában lett volna eltemetve, mért nincs megmondva, mely templomban?

Rácski hibáztatja, hogy Szvenimir cimében kihagyta a »dux« szót. K. védekezik, hogy ez okirat első kiadásában Baronius alapján ő is kitette a »dux« szót, de mert egy római másolatban az hiányzik s mert Szvenimir már akkor megvolt koronázva, azért kihagyta a »dux« szót. Végre K. panaszkodik, hogy tőle még a bőséges indexen kivül még glosszariumot is kivánnak, mig más divatos irónak minden hibáját elnézik és megjegyzi, hogy a Rácski által kiadott nápolyi oklevéltárról Makusev orosz tudós a sz.-pétervári akadémia értesítőjében (XIX. II. 20. l.), hogy mint a maga művét mutatja be egy tudatlan és oklevélolvasásban járatlan egyén munkáját és óriási hibákat követ el. Elhiszi, hogy a délszláv akadémia fakszimilékkel ékes oklevéltárt fog kiadni az ő harmincéves munkálkodása alapján, melyben azonban semmi uj nem lesz.

98. *Feleletek a társulat némely kérdéseire.* (Odgovori na njeka pitanja družtva. Ark. XII. 121—165. l.) Régiségekről és régészeti leletekről.

II.

1. *A délszláv tudományos és művészeti akadémia munkássága.* (Rad jugoslavenske akademie znanosti i umjetnosti. Zágráb, 1867. I. k. — 1899. CXXXVII.)

Adalékok a szerb és boszniai okiratgyüjteményhez. (Prilozi za sbirku srbskih i bosankih listina. Rad. I. 124—163. lap.) *Rácski Ferenc,* 27, a szerb-boszniai történetre vonatkozó és eddig még sehol sem közlött okiratot ad kiegészítésül a Miklosics, Pucić és Safarik Jankó szerb-boszniai oklevéltáraihoz. A 19. sz. a. szerb nyelven, a többi latin vagy olasz nyelven irott; az 5., 13., 15., 20., 21., 22. sz. alattiakat eddig lappangó szláv eredetiek ügyetlen másolatainak tartja. A 3. sz. a. oklevélnek nincs évszáma; ehhez Rácski

1214—1217. évszámot tett, mert ekkor volt Dandolo János velencei doge, kinek István király hűséget fogad; a 11. sz. a. évszám nélküli oklevélhez (III. István Uros levele Dandolo Ferenchez) az 1328—1336. évszámot irta, mert akkor volt D. F. doge; az évszám nélküli 18/b) sz. alattihoz 1453-at irt, mert szó van benne arról, hogy Konstanstinápoly nemrég került török kézbe; az évszám nélküli 18/d) sz. alattihoz 1454-et irt, mert II. Mohamednek a szerbek elleni hadakozásáról és azon év ismert eseményeivel megegyezőkről beszél. (Hammer: Gesch. des osm. Reiches, 433. l.) A 6. sz. alatti oklevél fontos a Nemanják genealogiájára nézve; szó van benne György diokleai knézről, Vlkan zsupán fiáról, ez kétségkivül Nemanja István zetai és diokleai uralkodónak, István Uros szerb király fivérének, középső fia. A 9. sz. a. oklevél azért fontos, mert belőle megtudjuk Ulászló szerb király (megh. 1264 után) feleségének nevét (Bieloszlava), melyről a Danicsics által kiadott sz. Száva életéből (199. lap) csak annyit tudtunk, hogy Aszjen bolgár cár leánya volt. A 22. sz. a. oklevélben Tomásevics István, utolsó boszniai király özvegye 1463. aug. 25-én magát »Márá« (Mária) néven irja alá, mig a Szrpszki Letopisz (Safarik, 80. l.) oklevelei következetesen »Jelena« (Ilona) névvel nevezik. Ezt Rácski úgy fejti meg, hogy két keresztneve volt. A nyugati irók mindig Máriának nevezik. E királynőről Chalkokondylas irja, hogy őt férje, mihelyt Mohamed Bosznia határát átlépte, azonnal Raguzába küldötte: ezt a közölt okirat megerősiti. A horvát krónikás azt mondja, hogy Mátyás magyar király a török boszniai beütésekor meghivta a királynőt, hogy kincseivel Magyarországba meneküljön, azonban férje inkább Raguzába küldötte és Velencétől várt hathatósabb segítséget. Ez az oklevél kiegésziti azokat, melyek Safarik Jánkó szerb oklevéltárában (Srpski istor. spomenici 247., 250. sz. a.) vannak.

1. Nemanja szerb nagyzsupán Jurha centuriót (setnicus) három esküdt biróval Kattaróba küldi a só és egyéb áruk adójának rendezése tárgyában, melyből egy ötödrész a város comesét, öt ötödrész pedig a sz. Trifon templomát illeti. 1186. jan. hó. — Az oklevél eredetije a kattarói sz. Trifun templomának régi ritualéjában van. Latin okirat. Rad. I. 127., 128. l.

2. György király fivérével, Vladinussal és unokaöccseivel, Sztankóval és Petriszlávval hűséget fogad Ziano Péter velencei dogénak, kit Venetiarum, Dalmatiae atque Croatiae dux-nak cimez. 1208. jul. 3. A latin oklevél eredetije a velencei levéltárban (Pactor, I. 141. c. II. 159.), másolata a bécsi udvari levéltárban (Pactor, I. 229., II. 241. l.), szövege Rad. I. 128. l.

3. István, Nemanja István szerb nagyzsupán fia, a raguzaiaknak a szerb földön kereskedési szabadságot ad. 1314—1317. A latin oklevél eredetije a raguzai kerületi levéltárban (II. 194. sz.), szövege Rad. I. 128., 129. 1.

4. A kattarói község határozata Radoszláv szerb király idejében a közokiratok kiállítási módjáról. A latin oklevél másolata Rácski birtokában, szövege Rad. I. 192. 1.

5. Radoszláv István szerb és tengermelléki király megerősíti Kattarónak György királytól 1215. aug. 15-én kapott szabadalomlevelét. Arascia (Rasa), 1230. jul. 15. Az olasz oklevél másolata Rácski birtokában, szövege Rad. I. 130., 131. lap.

6. György diokleai fejedelem, Vukán zsupán fia, Nemanja István unokája szövetséget köt Raguzával. 1242. ápril 22. Raguza. Eredetije a latin oklevélnek a raguzai kerületi levéltárban (Fasc. II. 77. sz.), szövege Rad. I. 131—133. lap.

7. Dobrana Péter és Bogdanovics Péter raguzai követek Ulászló szerb királynál nyilatkoznak ezen király és Leo Pál alexiai (leski) gróf közt felmerült peres ügyben. Raguza, 1252. márc. 13. A latin oklevél eredetije a raguzai levéltárban (I. B. 206. sz.), szövege Rad. I. 133., 134.

8. Gerdomán Uros szerb király követe elismeri, hogy Raguzától 1200 aranyat átvett. Raguza, 1252. szept. 14. A latin oklevél eredetije a raguzai kerületi levéltárban (Fasc. II. 99. sz.), szövege Rad. I. 134., 135. 1.

9. II. Uros István szerb király meghatalmazottjai Kattaróból átveszik Raguzában azt a letéteményt, melyet valaha itt elhelyezett Desa zsupán, Ulászló szerb király és Beloszlava fia. Raguza, 1281. julius 3. A latin oklevél eredetije a raguzai kerületi levéltárban (II. 106. sz.), szövege Rad. I. 135—139. lap.

10. II. Uros István szerb király Beloszlava özvegy királyné kivánságára a raguzai meghatalmazottak keresik Kattaro közönségén Desa zsupánnak általuk átvett letéteményét. Raguza, 1285. okt. 30. Latin szövege Rad. I. 140., 141. lap.

11. III. Uros István szerb király felhivja Dandolo Ferenc velencei doget, hogy küldjön ki megbizottakat, kik átvegyék a hajótörés alkalmával szerb kézbe jutott velencei kereskedelmi árukat. 1328—1336. május 22. A latin oklevél eredetije Commem. III. 561., 562., szövege Rad. I. 141. 1.

12. III. Uros István szerb király biztosítja Dandolo Ferenc velencei doget, hogy Miklós velencei alattvaló kártérítést fog kapni a szerb földön rajta esett sérelemért. A latin okirat

eredetije Commemoriale III. ch. 99. p. r., szövege Rad. I. 141., 142. l. Az oklevél kelte jun. 9. (1333—1336 közt.)

13. István szerb és görög cár (imperator) elintézi a Danilo szerb patriarcha és Kattaro városa közötti pert és ez utóbbit régi birtokában megerősíti. Nerodimlje, 1351. Az olasz oklevél szövege Rad. I. 142—145. l.

14. Tvardko boszniai bán fivérével, Vukkal és anyjával, Ilonával esküvel igéri, hogy Raguzát azon oltalomban és szabadságok élvezetében meg fogja tartani, melyeket az ő elődétől és nagybátyjától, István bántól élveztek. Viszoka, 1355. szept. 1. A latin oklevél eredetije a bécsi udvari titkos levéltárban (Ragusina 163/5.), szövege I. Rad. 145. l.

15. Uros István szerb és görög cár megerősíti Kattaro régi szabadalmait, melyeket elődeitől kaptak. Skutari mellett 1355. Az olasz másolat Rácski birtokában, szövege Rad. I 146—148. l.

16. Tvardko boszniai bán megerősíti Raguzának az előde és nagybátyja, István bán által adott szabadalmakat. A latin oklevél a bécsi cs. levéltárban (Raguza, 1000. sz.), szövege Rad. I. 149. l.

17. Békeszerződés a velencei köztársaság és Ilona, Sztracimir György özvegye és fia, Balsa között. 1409. okt. 26. A latin oklevél Commemoriale X. 198. l., szövege Rad. I. 149., 150. l.

18—22. Szobota János trogiri lakos (Tragurium) öt latin levele a szerbiai, boszniai és horvátországi egykoru eseményekről. 1453—1455. A latin levelek eredetije Rómában a Chigi könyvtárban (Cod. misc. saec. XV. chart. J. VI. 215.), szövege Rad. I. 151—155. l.

23. Tamás István boszniai király fiával, István herceggel adománylevelet ad Ratkovics István logothetnek. Zsepcsa, 1458. okt. A szerb nyelven ciril betükkel irt másolat a magyar nemzeti múzeumban (MSC. nr. 2349. fol. lat.), szövege egész terjedelemben először itt közöltetik. Rad. I. 156—158. l. Mutatványt közöltek belőle Miklosics és Safarik J. P.

24. Raguza kéri Vladkovics Ivanisa herceget, hogy rendelje el sz. Lukács testének Raguzába való vitelét, melyet Bosznia bukása után a ferencrendi szerzetesek oda akartak szállítani. Raguza, 1463. jul. 13. Az olasz oklevél a vatikáni könyvtárban (3921. sz. I. 65.), szövege Rad. I. 159. l.

25. Raguza ir követének, Gundulics Mar. Miklósnak, hogy birja rá Vlatkovics Ivanisa herceget, hogy ne gátolja sz. Lukács testének Raguzába vitelét. Raguza, 1463. jul. 13. Olasz eredetije a vatikáni könyvtárban 3921. sz. I. 65., szövege Rad. I. 159., 160. l.

26. Mária, István bosznlai király özvegye, Vlatkovics Ivanisa hercegnek irja, hogy hozza vissza Velencéből sz. Lukács testét, mert a magyar király neki azért három-négy várat kinál Magyarországban, 1463. aug. 25. Az olasz oklevél u. o. I. 64., 65., szövege Rad. I 160., 161. 1.

27. Venerio András spalatói gróf értesíti a velencei dogét, hogy értesült arról, hogy sz. Lukács teste végre Jajcába érkezett. Spalato, 1463. szept. 15. Az olasz oklevél u. o. I. 63., szövege Rad. I. 162—163. l.

2. *Régészeti vázlatok.* (Arkeologičke crtice. Rad. I. 164., 173. l.) Ljubić Simon. — Róma és környéke után római régiségekben Dalmácia a leggazdagabb, hol római régiségeken kivül görög és a pelazgoktól származó illyr és liburni őslakosoktól származó régiségek nagy számban találhatók. Legrégibb dalmáciai ismertetőik a spalatói Marulics Márk és a trogiri Lucius János. Az osztrák kormány 1821-ben kezdette meg a szalónai ásatásokat azon célból, hogy megalapítja a spalatói múzeumot, melynek igazgatói Lanca Károly és Carara Ferenc, aránylag kevés eredményt értek el. Horvátország országos támogatás nélkül magánosok buzgóságából alapította a zágrábi múzeumot, melybe régészeti leleteit elhelyezi. Ljubics itt 12 római leletet és azok felirásait ismerteti. Legfontosabb az első, melyet nem régen Mratovo falu temploma mellett találtak a knini kerületben. Ez egy sarcophag felső fedő lapja, melynek feliratán egy veteránusról van szó, kit Titum (Titium) mellett a »Varvarinok« határában öltek meg. Ljubics ezen eddig ismeretlen helyet igyekszik megállapítani.

3. *Feljegyzések némely kéziratokból.* (Zapisi iz nekoliko rukopisa. Rad. I. 174—188.) *Danicsics György.* A belgrádi nemzeti könyvtár és tudós társaság szerb kézirataiból közöl egyes jegyzeteket, melyek főkép egyháztörténelmi érdeküek.

4. *XVI-ik századbeli emlék a szokásjogról.* (Spomenik narodnoga običajnoga prava iz XVI. vijeka. Rad. I. 229—236. l.) Dr. Bogisics V. A raguzai ferencrendiek könyvtárában egy kéziratos kódexben van egy rész, mely a következő feliratot viseli: »A laude di Dio. 1551. li 12. febraro a Novegradi. Qui di sotto scriveremo le *consuetudini* che sono state nel paese di Croazia da Zara fin a Nona, le quali hanno amministrato i nostri avi e proavi e noi dopo di loro.« (Ez a Novigrad és Nin Zára kerületében feküdt.) A kodex a jogi dolgokat 27 fejezetben és egy 1553. márc. 20-án irt pótlékban tárgyalja. Az 1—6., 10., 11., 19., 20-ik fejezet a családjogról és örökösödési jogról, a 14., 15., 16., 18-ik a birtokjogról, a 8., 9., 17., 23., 25., 26. a kötelezettségekről

és kötelezvényekről; a 7., 12., 13., 21. a földesurak és jobbágyok közti jogviszonyról, a 24., 27. a peres eljárásról és bizonyítékokról szól. A pótlék a mezei károk megtérítéséről és a talált tárgyak elsajátításáról szól.

Velence birtokain mindenütt összeiratta a nép szokásjogát s azt érvényben hagyta, ha állami érdekeivel nem ellenkezett; a büntetőjogot saját kezében tartotta meg és benne a velencei statutum szerint járt el, noha ismerte a szlávok vérboszuját és a büntettesek elleni egyéb eljárási módjukat. A szöveget »Joannes de Marca« irta alá, az aláirást a másolatokon a hivatalos hitelesítés követi. Maga az olasz szöveg horvátból van fordítva, mint a horvátos frazeologia és egy pár a szövegbe került horvát szó (sbor, zgon, užega, sočbina, pleterice, porotnici, sporotnici stb.) igazol. A családjog a házközösségen alapszik, mely azonban felosztható. Az elővételi jog (jus protimiseos) a családtagoknak, szomszédoknak, hitelezőknek biztosíttatik. Igen érdekes a 17-ik §. a talált dolog birtokjogáról: »ha több egymás után haladók közül az első találta, minden utána jövővel osztozik; ha a középső találta, az utána jövőkkel osztozik, az előtte haladókkal nem; ha a sorban utolsó találta, senkivel sem osztozik.« A kötelezettségek (obligationes) sorában legrészletesebben szól a pásztor és a nyáj tulajdonosa közti viszonyról. A mezei károk megtérítéséről szóló igen részletes fejezet, a gazdászat fejlődött voltáról, a societas quaestusról szóló rész a kereskedelem virágzásáról tanuskodik. A bizonyítási eljárás (de probationibus) is becses. Férfi bizonyos esetekben 16 éves kora előtt nem lehet tanu, nő azonban tanuskodhatik, ha 12-ik évét betöltötte; tanu nem lehet, ki embert ölt, hamisan esküdött, hamisan tanuskodott, rabolt, okiratot hamisított, — ilyennek vallomása csak akkor vehető tekintetbe, ha vallomását eskütársak (sporotnici) is megerősítik. E szó »porotnik« értelme csak ezen kódex által derül ki: Miklosics szótárában nem tudta értelmét adni, Danicsics tévesen »judices selecti« értelmet ad neki. E törvény ismételten kiemeli, hogy terhes nő vallomásra nem kényszeríthető s mások eskületételénél nem köteles jelen lenni. A ki a mezei kártevőt feljelenti, a kártérítésből részt kap (sočbina). A méhraj res nulliussá lesz, ha egy baltahajításnyinál nagyobb távolságra repült gazdája méheséből. A kódex olasznyelve a velencei tájszólás.*)

5. *Novakovics Sztoján: A szerb irodalom története.* (Stojan Novaković: Istorija srpske književnosti. Rad. I. 236—

*) Azóta egész terjedelmében kiadta *dr. Thallóczy Lajos* »M. Gazd. tört. Szemle« 1896. évf. 152—169. l.

242. l.) Jágics birálata. Helyteleníti, hogy a délszlávok irodalomtörténetét országok és vallások szerint osztja fel (szerb-, horvát-, szlavon-, boszniai irodalom, keleti egyházi szerbek, nyugati egyházi szerbek és horvátok irodalma), mert vezéreszmék szerint kellett volna a felosztást eszközölni, hogy a délszlávok egyesülésének és egységének utját egyengesse. Helytelen, hogy a tulajdonképeni horvát nyelvnek a »kajkavi« tájszólást tartja és tulajdonképeni horvát irodalomnak a kajkavi tájszólásban irottakat nézi, mert noha igaz, hogy e tájszólást Zágráb-, Varasd- és Kőrösmegyékben beszélik, de a horvát nyelv és irodalom e körön tul messze terjed, ez felöleli a čakavi és štokavi tájszólásokat is. Minden hibája onnét ered, hogy a horvát irodalomra nézve Safařik »Geschichte der Südslavischen Litteratur« cimü művére támaszkodik, melynek tévedéseit a Književik I. 435. és II. 128. l. bőségesen kimutatták. A szerb és horvát irodalom közt válaszfal a betük különbsége: a szerbek ciril, a horvátok latin betükkel irnak. Novákovics művét különben dicséri.

6. *Petránovics Bozsidár: A bogomilek, a boszniai egyház és a keresztények.* Rad. I. 242—250. l. (Bogomili crkva bosanska i krsćani.) Ismerteti Rácski Ferenc. A szerb tudóstársaság e fontos kérdést pályázat utján óhajtotta megvilágítani és a dijat Petránovics művének itélte oda, ki a kérdést megvilágítja ugyan, de teljesen meg nem oldja. E tárgyról eddig a legrészletesebben irt C. Schmidt (Histoire et doctrine de la secte des Cathares ou Albigeois. Páris, 1849. 2 kötet), görög és latin források alapján: Petránovics vele szemben némi haladást mutat, mert szláv forrásokra és oklevelekre is támaszkodik, Petr. a bogomil szektát a Paulikianus, Manichaeus szekta kiágazásának tekinti, melyek nyomán bevonták a kereszténységbe a dualisztikus elvet (Isten, ördög) és az ördögnek majdnem az Istennel egyenlő rangot adtak, a mi pogány dolog. Tanaikban sz. Pálra szerettek hivatkozni és a paulikiánusok feje Konstantin, sz. Pál tanítványának, Sylvanusnak, a bogomilek feje, Jeremiás pedig ugyancsak sz. Pál másik tanítványának, Theophilnek (= Bogomil) nevét vette fel: innét az utóbbi szektának neve. A paulikiánusokról a Balkán-félszigeten sok adat van a byzantini évkönyvekben (l. Rácski: Ciril és Method 174—176. l.), melyeket P. nem használt fel. A bogomilek tanairól Schmidt művén kivül Kozma pap beszédében (l. Horv. tört. repert. 39. l.), Boris szinodikjában 1210-ből (Hilferding: Pisma ob istorii Serbov i Bulgarov. 171. l.), a podogini orosz nomokanonban a XIV-ik századból és Zygadenus Euthimius művében, végre a Kunic által 1852-ben a lyoni könyvtárban talált katharenus szer-

könyvben: mindezekből kitünik a bogomil vallás ördögkultusza, képtelen babonái, éjjeli összejöveteleik, varázslásaik és egyéb szokásaik. Ezekre nézve még találhatók adatok az »Acta patriachatus Constantinop. I. 59., 135., 141., 203., 238. lapjain, melyben az 1316., 1325., 1341., 1344-ik évi konstantinápolyi zsinatok különféle büntetéssel sujtják az eretnekeket.

A bogomilek fészke Bosznia, Szerbia, Bulgária és Horvátországnak Boszniával határos részei. Boszniában, hol az államfők is sokáig bogomilek voltak, valamint Bulgáriában, hol Sámuel császár fiával, Gáborral és egész családjaikkal (1014.) e szektához tartoztak, az államvallássá lett. Szerbiában is nagyon el volt terjedve, de mert »ördög szolgáinak« tartották, ezt a polcot az eretnekség nem érte el. A horvát végeken való elterjedéséről tanuskodnak a pápai bullák (Theiner: Monum. Hung. I. 128., 616.), így 1337-ben el volt az terjedve a krbaviai, knini, klisszai, osztrovicai, zengi, kljucsi területen. Boszniában Kulin bán bogomillá lévén, egyszerre 10,000-en csatlakoztak hozzá, sőt egyideig Tamás István boszniai király is az volt, elődei közül pedig többen. A velencei sz. Márk könyvtárban van két latin kézirat a XIV. századból, mely egyházi szervezetöket ismerteti és mondja, hogy a bogomil pápa Boszniában székel. Petr. többször téved a bolgár uralkodók sorrendjében és egy-két helynevet tévesen magyaráz.

7. *Ljubics Simon: A horvát történet vázlata.* (Pregled hrvatske poviesti. Nacrtao prof. Sime Ljubić.) Ismerteti Meszics M. Rad. I. 251— 261. l. — Ljubics műve anyagát a velencei és dalmáciai oklevelekből meríti, azért becses. Kár, hogy nem irta le, mily állapotban találták a horvátok uj honukat a honfoglaláskor és az egyes koroknál nem terjeszkedik ki a nemzeti műveltség állapotainak ismertetése. Minthogy a magyar királyok és Horvátország között a viszony a törvényhozás és egyéb tekintetben nem volt mindig azonos, — ezen változásokat gondosan kellene kitüntetni. Nagyon értékes a Dalmáciára vonatkozó rész, melyben bőséges oklevéltárra támaszkodik. Raguza történetét csak érinti, pedig ez igen fontos. Vitás kérdés, hogy Bosznia a VII-ik század közepén horvát vagy szerb terület volt-e: itt a kölcsönös érintkezés szempontjából Bosznia történetének főbb mozzanatait kellett volna érintenie. A horvátok nemzeti életének fejlődését az egyes korokban szintén szükséges lett volna jelezni. A fejedelem hatalma és a nemesi jogok változó viszonyai s ennek következményei sincsenek kellően feltüntetve, ugyanez áll a földesurak és jobbágyok jogviszonyaira nézve. Az elő-

adásban sincs meg a kellő arány, mert csekély fontosságu dolgokról igen részletesen szól, a fontosakról pedig néha csak igen röviden. Munkája igen becses anyagot tartalmaz a következőkre nézve: velencei harcok Dalmáciában, a dalmát városok harca egymás közt s a horvát főurakkal, horvát harcok Mária és Zsigmond ellen, horvát főurak hatalmi terjeszkedése, Velence és török elleni küzdelmek, Zápolya és Ferdinánd elleni harcok a délvideken, a szerb menekültek zavargásai, lázadások Lipót király idejében stb.

8. *Bogisics V.: Jelentés a nemzeti jogszokások összeirására vonatkozó eddigi munkálkodásról.* Rad. I. 261—263. (Izvještaj o dosadanjoj radnji opisivanja narodnijeh običajâ pravnijeh.)

9. *Jagics V.: Adatok a glagol paleografiához.* Rad II. 1—36. (Gradja za glagolsku paleografiju.)

10. *Rácski F.: Ritka szlovén irat a vatikáni kézirattárban.* Rad. II. 36—39. (Riedko slov. pismo u vatikanskom rukopisu.) A szláv kéziratok VII. sz. a. van egy különös irásu szláv kódex, mely a kurziv ciril betük irását tünteti fel, zsoltárokat, énekeket, imákat tartalmaz. Először Karaman Máté emliti (Conziderazioni c. 138.); Bobrovszki Mihály vilnai kanonok 1820-ban tüzetesen ismerteti s a XVI-ik századból valónak tartja. Cimlapjára valaki ezt irta: »Psaltherium ruthenum vel illyricum caractere cirilliano«, mit Rácski ügyetlenségnek mond, ki e szokatlan irásu kódexet, mely sokban hasonlít a boszniai ciril iráshoz, egy régibb kódex boszniai másolatának tartja. A 114-ik lapon 13 sor közönséges ciril betükkel van irva és egy áldozás utáni imát tartalmaz.

11. *Rácski Ferenc: Délszláv mozgalom a XIV-ik század végén és a XV-ik kezdetén.* Rad, II. 68—160., III. 64—152. és IV. 1—140. (Pokret na slavenskom jugu koncem XIV. i početkom XV. stoljeća). E mozgalom tulajdonképen 1382-ben kezdődik és jellemzi a horvátok állami önállóságra való törekvése: megértéséhez a következők szolgálnak. Az Anjouk dinasztikus politikát üztek, ez kulcsa olasz, lengyel és balkáni harcaiknak, itt csak az utóbbiakról szólunk. Nagy Lajos Durazzói Lajos árván maradt fiát, Károlyt, magához vette és ez 1365. novembertől 1366. okt. 11-éig Dalmáciában időzött, melynek kormányát rá bizta és jövedelméül a só jövedéket jelelte ki neki, cime: »Dalmátia, Horvátország és Szlavónia hercege« volt. (Theiner: monum. Hung. II. 91. lap). Károly 1369-ben Nápolyban időzött, de 1370-ben ujra visszatért Dalmáciába, hol két bán segélyével buzgón szolgálta Nagy Lajos érdekeit s az 1373-iki velencei harcban a horvát seregek vezére volt. 1376-ban Nagy Lajos a nápolyi

trónra való igényeiről Durazzói Károly javára lemondott, ez pedig a magyar trónra való igényeiről lemondván, 1376. május havában zárai hajókon Nápolyba indult, de már 1378-ban kénytelen volt Dalmáciába visszatérni és részt vett, mint a horvát hadak vezére, Nagy lajos három éves háborujában Velence ellen s mert a hadakozó felek kibékítését előmozdította, a pápa »regulus della pace« cimmel diszítette fel. Végre 1381. jun. 2-án nápolyi királylyá koronázták.

Nagy Lajos lengyel politikája nem volt szerencsés, ez ismeretes; a balkáni politikára már Dalmácia miatt is igen nagy sulyt fektetett. Öccsét, Istvánt, dalmát-horvát herceggé tette s királyi hatáskörrel ruházta fel, ennek halála után (1354. aug. 9-én) utódjává ennek fiát, Jánost tette, ki anyjának (Margit, bajor Lajos császár leánya) gyámsága alatt viselte tisztét; anyja az okleveleket »Dei gratia totius Slavoniae, Croatiae ac Dalmatiae ducissa« cimén irta alá. Ezeket e méltóságban Durazzói Károly követte.

Bosznia és Hum Subić Pál († 1312.) és Mladen (1312—1322.) boszniai és horvát-dalmát bánok után Kotromanics (nem Kotromanovics!) István bán kezére került, ki a báni méltóságot Róbert Károlytól kapta, de köteles volt Magyarország fenhatóságát elismerni. Cime: illustrissimus dominus Kotromanics. (Pucić: Srpski Spomen. I. 127. Gospodin presvetli Kotromanić). Bosznia és Hum birtokára vágyott Dalmácia miatt Velence és Szerbia. Velence ügyes diplomáciája aláásni igyekezett Dalmáciában a magyar befolyást s ezért törekedett megnyerni Boszniát és Szerbiát és a dalmáciai horvát főurakat. (Subics, Nelepics, Kurjakovics, Ugrinics, Frangepán családokat.) Ezek neheztelték Róbert Károlyra, kit trónra segítettek. Subics Mladen megbuktatásáért és hatalmuk korlátozása miatt; Nagy Lajos igyekezett őket megnyerni. Igy 1345-ben Miklós horvát bán és István boszniai bán közvetítésével Nelepics Jánossal kibékül, megbocsátotta elpártolását és visszaadta minden birtokát, Signot (Sinj) és Cetint is. (Két eddig még nem közölt oklevél a Frangepánok levéltárában a zágrábi nemzeti muzeumban); továbbá kibékült a Subicsokkal (Gergely, Pál és fia György), kiktől Osztrovica várát igyekezett megkapni, hogy onnét féken tarthassa a dalmáciai horvát főurakat.

Ezen utóbbi törekvés sehogy sem tetszett Velencének, azért 1345. aug. 29-én szövetségi tárgyalást kezdett Subics Pál osztrovicai és Mladen klisszai grófokkal (Safarik: Monum. serbica archivi Veneti, Glasnik srbske Slovesnosti XI. 357.) és 1345. aug. 30-án és 1346. máj. 9-én Gergely és Budiszláv korbáviai grófokkal (u. o. 360., 379. l.) és 1346. máj.

14-ikén meghagyta Szebenikó polgármesterének, hogy az Osztrovicára vonatkozó tárgyalásokat bármi módon hiusítsa meg (u. o. 384.), és midőn Lajos hadát legyőzte, a velencei tanács (jun. 22., jul. 4. 1346.) elhatározta, hogy a békekötésben meg fogja védeni a Subicsokat és birtokaikat a magyar király ellen. (U. o. 384—387. l.). Ezzel Velence a horvát urak védője lett és mig Subics Pál élt, Osztrovica nem is került Lajos hatalmába. Subics Pál halála után Velence 1346. aug. 21-én külön követtel fejezte ki fiának, Györgynek és fivérének, Gergelynek, mély részvétét »drága szövetségesének és barátjának« elhunyta felett (u. o. 390. l.), — de a megegyezést Nagy Lajossal nem volt képes megakadályozni és Osztrovica 1347. jul. 31-én Nagy Lajosé lett, mig a két Subics Zrinj várát kapta cserébe érte, mely előbb (1328.) Babonics Jánosé volt s György felvévén a Zrinyi nevet, felső Horvátországba költözött és a Subics család dalmát ága csakhamar eltünt a szinpadról. A Kurjakovics és Ugrinics család Lajoshoz pártolt. Subics Mladen Velence szövetségese maradt, de sokat kellett türnie a magyar király párthiveitől és István boszniai bántól; Kurjakovics Gergelyt Subics Mladennel maga a velencei köztársaság békítette ki István boszniai bán közbenjárására (Glasnik srpske slovesnosti XI. 395. Monum. Serb. arch. veneti); ugyancsak ő békítette ki Mladent a boszniai bánnal. (U. o. 398., 399., 404. l.) Velence Mladennek a magyar királyi seregek ellen is segítséget adott 1347. aug. 30-án, de kijelentette, hogy nem szabad István boszniai bán ellen hadakoznia, mert ez Velence barátja. (U. o. 408.).

A király látván, mily előnyös rá nézve Osztrovica várának birtoka, a Subicsok többi várait igyekezett megszerezni s Mladen halála után fivérétől, Páltól, Skardona (Szkradin) és Klissza várát pénzért akarta megvenni: Velence a trogiri és spalatói polgármestereknek 1348. máj. 22-én meghagyta, hogy ezt minden áron megakadályozzák. (U. o. 432. l.). Igy küzdött a két hatalom Dalmácia birtokáért: midőn 1348-ban nyolc évre fegyverszünetet kötöttek, a Subicsok hatalma Dalmáciában már megvolt törve. Velence most Szerbia szövetségét kereste. Dusán István szerb király a görög császárság romjain a Balkánon egy nagy szláv birodalmat akart alapítani, ehhez tengeri haderőre volt szüksége, mig Velencének a magyar király ellen a szerb szárazföldi sereg nagy segítségére lett volna. A győzelmes szerb király ezt Seresből 1345. okt. 15-én fel is ajánlotta Velencének (Glasnik srbs. slovesn. XI. 364. l.); midőn jelentette Velencének, hogy magát görög császárnak koronáztatta, ez 1346. márc. 3-án gratu-

lált neki s magát barátságába ajánlotta (u. o. 375. lap), neki fegyvert és gályákat adott (u. o. 416., 428., 432., 441. lap) és politikai közbenjárását is igénybe vette (u. o. 387. l.); a tényleges szövetkezésről a tárgyalás köztük 1350-ben kezdődött A tárgyalást István Dusán kezdette. Bucsa Miklós kincstárnokát küldte Velencébe és felhivta Dandolo András doget találkozásra Raguzába: hajókat és hajóhadat kért Velencétől, hogy Konstantinápolyt elfoglalhassa és Perát kinálta nekik, ha hatalmába kerül. Velence nem mert a nagy dologba belefogni s 1350. ápril 13-án azzal mentegette magát, hogy a görög császársággal érvényben levő békekötése van (u. o. 456. l.), s barátsága jeléül Uros Istvánt, nejét, Ilonát és fiát, Urost, polgárává fogadta 1360. máj. 25-én. (U. o. 459., 460. lap). Uros István Bosznia ellen is Velencét akarta felhasználni. Kotromanics István lekötelezettje volt Nagy Lajosnak, azért ezt harcaiban segítette is, azonban titkon ettől függetleníteni szerette volna magát, azért külön követ által már 1343-ban Velence barátságát kereste: Velence belátta azonnal, mily nagy hasznára lehetne neki e szövetség Dalmáciában és ebbe Magyarország ellen Szerbiát is be akarta vonni. (U. o. 352—354. lap).

A bán is megörült ennek s 1346-ban külön követ által kérte Velencét, hogy mozdítsa elő a közeledést Bosznia és Szerbia között: a tanács 1346. szept. 4-iki határozatából kiderül, hogy noha a szövetség Bosznia és Velence között még ekkor nem jött létre, mégis már akkor számított Bosznia támogatására (u. o. 396. l.), mert 1346. szept. 26-án Nicolinit küldötte hozzá, hogy segítse a horvát bán ellen. (U. o. 400. l.). Kotromanics nem mert még nyiltan szakítani Magyarországgal és megijedt, mikor a záraiak a magyar udvart értesítették velencei dolgairól, s panaszt emelt Velencében, mért nem tartották titokban a dolgot. (Glasnik srbs. slovesn. XI. 402. l.). Dusan István Velence közbenjárására hajlandó volt barátságot kötni Kotromanicscsal, ha ez az elfoglalt szerb területet (Hum) neki visszaadja, s kész vele két-három évre különben is békét kötni. (U. o. 406., 450. l.). Ezt Velence a boszniai bánnak külön követtel hirül adta. A bán nem mert nyiltan elpártolni Nagy Lajostól s noha Velence pártolta, Uros István Hum miatt hadat vezetett ellene, a bosnyák főurak hozzácsatlakoztak s ő Humba betörve elfoglalta Novigrádot és Imotát s Dubrovnikon (Raguzán) át hajókon Kattaróba nyomult. (Raics: Istoriája Srbov. Buda, 1823. II. 764—769. lap). Trebinje már régebben Szerbiáé volt (l. Miklosics: Monum. serb. 117. és 146. l. Dusán adománylevelei Raguzának 1345. okt. 26. és 1349. szept. 20.), Hum (Calmo)

a Neretvától Stonig (Stager), azaz a tengerig terjedt és Bosznia kezében volt, mert 1344-ben Makar is övé volt (Theiner: Monum. Hung. I. 675.), most Szerbia Humot, Zetát, Kattarót elfoglalván, a tengerig terjeszkedett, hol Meleta sziget is birtokába került, ekkor Raguza is bensőleg csatlakozott a szerb politikához és Uros István Kattarót szabadalmakkal igyekezett magának lekötelezni. (Miklosics: Monum. Serb. 149. l.) E ponton keresztezték egymást a szerb-velencei és a magyar-boszniai érdekek szálai.

Nagy Lajos 1353. jun. 20-án eljegyezte Kotromanics leányát, Erzsébetet és nászajándékul Humót igényelte, ezért még ez évben öccsével, István horvát herceggel, nagy haddal átkelt a Száván, azonban István szerb cár Zsicsánál utjukat állta, visszaszorította a Szávántulra és elfoglalta Mácsvát és Belgrádot. (Erre vonatkozik Danicsics: Žitija cara Stjepana, životi kraljeva i archiepiskopa, István cár élete a királyok és érsekek élete cimü mű 227—230. l.). Nagy Lajos erre nagy harcra készült Velence és Szerbia ellen, kik ellene szövetkeztek. (L. VI. Innocentius pápa levelét 1355. jul. 17-éről. Safařik: Monum. serb. arch. veneti, Glasnik XII. 14.). Csatatérnek Dalmácia volt kijelölve. Mindkét hadakozó fél Scardona és Klissza várait igyekezett hatalmába keríteni, melyeket Subics Pál özvegye, Dandoló Katalin, birtokolt; Velence követséget küldött hozzá és pénzt kinált értök, de hiába, a szerbek már ostromolták Scardonát (Skradin), Klissza fellegvárát pedig már elfoglalta Pálmán szerb vajda, az alsó vár pedig már Miklós horvát bán kezében volt. (Glasnik XII. 16—21. és 23—25. l.).

A szorongatott szerb vezér, hogy Scardona magyar kézbe ne kerüljön, azt 1356. jan. 10-én Velencének átadta, ezt azért merte tenni, mert hire járt, hogy a szerb cár meghalt. Halála nagy csapás volt Velencére s kénytelen volt Nagy Lajossal Zárában 1358. február 18-án keserves békét kötni, melyben dalmáciai birtokai legnagyobb részéről lemondott és a doge letette a dux Dalmatiae és Croatiae cimét. (Jura Regni Croatiae I. 125—130.). Nagy Lajos e fényes sikerére Raguza meghódolt neki és évi 500 arany adó fizetésre és háboruban legalább 30 gálya adására kötelezte magát. (Giunio Resti: Croniche di Ragusa. M. S. C. 343—348.). Uros István halála a még rendezetlen nagy Szerbiát végzetes zürzavarba döntötte (Cantacuz. corpus script. byz. III. 314.), e helyzetet Nagy Lajos felhasználta s már 1358-ban hadat vezetett Szerbia ellen (János horv. bán levele 1358. okt. 6. Glasnik XII. 40.) és 1359-ben május hóban átkelt a Dunán s visszafoglalta Mácsvát, macsói bán

Gara Miklós alsó szlavóniai főur lett, ki ekkor lép fel először a történelem szinpadán.

Nagy Lajos Bosznia felett is megerősítette befolyását, hol 1353 óta Kotromanics unokaöccse, Tvardkó István volt a bán; ehez 1356. jul. 17-én elküldötte Gall bezsini fődiakont (l. Horv. rep. Ark. II. —., hol az évszámról az mondatik, hogy »1360 körül«, a tartalom azt mutatja, hogy az oklevél 1356-ból való, mert István zágrábi püspök 1356. okt. hóban tényleg volt a pápánál Avignonban és mert Mikác bán 1356-ban foglalta el Isztriát) s vele a következőkben állapodott meg: Hum Erzsébet magyar királynéé, Bosznia és Oszora Tvardkóé és öccséé, Vuké, kik kötelesek a magyar királyt hadban támogatni s egyiköknek állandóan a magyar, udvarban kell tartózkodnia. Nagy Lajos megvédte Tvardkó Istvánt, midőn a nemesség őt és anyját, Ilonát, elüzték és visszahelyezte (Glasnik XII. 47—49.); utóbb öccse, Vuk, kit a pápa is pártolt (Theiner: Monum. Hung. II. 91.), Szánkó, Klesics és Dabisa főurakkal ujból fellázadtak ellene, ekkor is a magyar király megvédelmezte vazallusát, ki hálából így irta magát alá: Dei gratia et domini nostri Ludovici banus Bosnae, (1367. jun. 1. a raguzaiknak adott szabadalom levelében, l. Miklovics: Monum. Serb. 176. l.). A törökök előnyomulásával a belső zavarokban sinylődő Szerbia folyton hanyatlott s Tvardkó István akarta átvenni Uros István szerepét s a Balkánon a szlávokat egyesíteni, ezért 1376-ban »Szerbia, Bosznia, a Tengerpart és a nyugati részek királyává Krisztus urunk kegyelméből« koronáztatta magát és erről 1378. ápril 10-én azt irja Raguzának (Miklosics: Monum. Serb. 186—190. l.): a szerb trón őt a Nemanjicsok kihalása után (1367. dec. 2-án), mint e család női ágon való ivadékát illeti meg, azért magát szerb királylyá sz. Száva sirján Milesevon megkoronáztatta, (Danicsics: Žitije sv. Save od Domentijana. 343—344. l.). Raguza elismerte őt szerb királynak s neki fizette a szerb királyt megillető adóját, Velence is annak elismerte (Glasnik XII. 71. l.). Tvardkó udvarát is Trsztivnicán és Szutiszkón királyi módon rendezte be és udvari méltóságokat szervezett. Mint király meglazította a viszonyt Magyarországgal s 1375 óta tényleg Nagy Lajos egyetlen hadjáratában sem vett részt s úgylátszik egész csendben függetlenítette magát, mire a Lengyelországban 1376 óta elfoglalt magyar király sem látszik sulyt fektetni, mert politikáját szerencse kisérte, különösen Velencével szemben (Turini béke 1381. febr. 13.): Ekkor Magyarország Dalmáciából kiszorította Velencét, Szerbiát, sőt Boszniát is, mert Kattaró is magyar kézbe került, mely Nagy Lajoshoz 1382-ben

Zágrábba követeket küldött s kérte szabadalmai megerősítését, amit meg is nyertek. (Farlati: Illyr. Sacr. VI. 453.). Nagy Lajos élte utolsó éveiben Lengyelországgal bajlódott, mialatt Bosznia magát tőle egész csendben függetlenítette. A régi horvát nemesség nagyon önálló volt s függetlenségre törekedett, azért a király az uj nemességre támaszkodott, és a három bánságot (Dalmát, Horvát, Slavon) különkülön adományozta és mindig csak rövid időre; legmeghittebb tanácsosa Garai Miklós macsói bán, utóbb palatinus volt.

Halála után Mária lépett a trónra, ki helyett anyja, Erzsébet, és Garai Miklós kormányoztak. Fontos volt, mikép fogadják a trónváltozást a dalmát városok. Zára, a legingatagabb, hódolatát kifejezte 1382. okt. 8-iki tanácsülésében, melyhez Budiszlavics Butko korbáviai gróf egész családjával és rokonságával csatlakozott, pedig nem mindig voltak királypártiak. Zárát Raguza hódolása követte (Lucius: De regn. Dalm. et Croat. V. 3. c.) ezt Sebenikoé 1383. ápril 27-én (Jura regn. Croat. I. 149., 150. téved a datumban, melyet nov. 5-ére tesz és a hely megnevezésében). A városok gyors hódolása fontos volt Magyarországra, de Dalmáciára nézve is, mert hire járt, hogy Velence Nagy Lajos halála után azonnal Dalmácia elfoglalására készül (G. Resti: Croniche. Kézirat 429. l.) és a közeli Velence uralma kellemetlenebb volt a városoknak, mint a távollevő magyar királyoké: azért a dalmát városok Raguzában védelmi szövetséget kötöttek Velence ellen, mely Tvardkó István boszniai király ellen is szólt, ki Raguza kereskedelmi érdekeit Novi város alapításával megsértette s velök civódást keresett, hogy megtámadhassa és elfoglalhassa. (G. Resti: Croniche 428. l.). Raguza, hogy a háborut elkerülje, követséget küldött hozzá és Tvardkó 1382. dec. 2-án Noviben megszüntette a só eladást (Miklosics: Monum. Serb. 200—202. l.). Velence a magyar állapotok kikémlelésére a királynékhez trónraléptök alkalmából üdvözlés ürügye alatt követséget küldött, de a turini békében megállapitott 7000 arany adó fizetését beszüntette (Zsigmond levele Velencéhez Esztergomból 1383. nov. 22-éről. Velencei levéltár Commemor. VIII. 566.).

Erzsébet királyné aggódott a dalmát városok miatt és 1382. okt. 25-én Nyitráról irt nekik, hogy országos ügyekben teljhatalommal küldi hozzájuk Biszen János veszprémi főispánt. (Lucius: De regn. Dalm. et. Croat. l. V. c. 2.). Ez már novemberben volt Zárában, mert a város erről 1382. dec. 2-án ir a királynénak, mondván, hogy tanácskoztak vele Dalmácia megvédéséről és hogy Biszen e napon indult a

többi városokba. 1383-ban uj követség jött (Bebek Imre dalmát bán és fivére Ditrich és Miklós pozsegai nagyprépost), kik febr. 2-án átvették a zárai tanács hűségeskűjét (Paulus de Paulo: Memoriale 423. l. és Lucius: V. c. 2., ettől tudjuk meg, hogy Bebek Imre is volt a követségben, mert az előbbi őt nem nevezi meg) s így a többi városokét is: Miklós nagyprépost febr. 16-án Raguzában járt s megujította vele a szövetséget s a város a magyar korona oltalmába ajánlta magát (G. Resti: Croniche 429.) György boszniai püspök mint követ 1383. máj. 15-én Velencében járt és a doge az evangéliumra megesküdött, hogy a turini békekötést megtartja, a haszonleső Velence azonban a kinált szövetségkötést nem fogadta el és Garai Miklós nádor ezt sürgető levelére (1383. szept. 8.) kitérőleg válaszolt (szept. 30. Senato misti M. S. C. arch. Veneti vol. 38.), — minek oka a lengyel és délszláv zavarok voltak s ezért Velence a szövetségből közvetlen hasznot nem igen, de annál több terhet várt. Tvardkó király Raguza ellen készült: ez követséget küldött hozzá és a magyar királynékhez, mire Tvardkó békében maradt, mert Raguza megigérte, hogy neki fogja fizetni a »szerb adót«. — (G. Resti: Croniche M. S. C. 431. l.). Tvardkó tovább fegyverkezett és Velence két gályát és fegyvert adott neki. (Glasnik XII. 73.)

Ez a magyar politika figyelmét ismét Dalmáciára irányozta. Lackovics István lett dalmát bánná, mit Erzsébet királyné 1383. jun. 15-én jelent a dalmát városoknak (Lucius: Memorie di Trau 327.) sőt igéri, hogy maga is el fog látogatni hozzájuk (Lucius: Mem. di Trau 327. l.), ez utazást Palizsnay János vránai perjel lázadása miatt határozta el. Ez hasonnevü apának volt fia, kinek nevét »de Palixna, Palisna, Palysna, Palissna, Palishna«-nak irják az oklevelek, minthogy a név előtt »de« szerepel, azért helynévnek kell vennünk. A volt határőrvidék kőrösi ezredének garesnicai kerületében van egy »Palezsnik« nevü falu, innét vehette nevét, mert politikai barátai is főkép azon vidékről valók voltak. E lázadónak volt egy Tamás nevü fivére, Beriszló unokaöccse (Pauli a Paulo: Memorie 424. l.) és unokaöccsei János és Miklós, kik közül János utóbb vránai perjel, Miklós pedig osztrovicai gróf volt: ezek voltak a lázadó párthivei. (Lucius: Mem. di Trau). János 1370 után lett vránai perjel és mint ilyen elfoglalt Zára környékén két falut (Bojistye és Zablatye), miért is 1381. máj. 26-án panaszt emeltek ellene Lajos királynál (Lucius: Mem. di Trau 326.), horvát birtokokon kivül Tolnamegyében is voltak birtokai. (Fejér: Cod. dipl. X. 1. p. 125—127.). 1382. szeptember 29-én

Ujudvart Zalamegyében 4000 aranyért elzálogosította (U. o. X. 1. p. 52—54.), 1383. okt. hóban már nem volt vránai perjel. (Lucius: Mem. di Trau). Egyebet nem tudunk róla s azt sem, mi volt oka felkelésének. A királynők 1383. okt. 24-én Zárába érkeztek nagy kisérettel (Lackovics Imre bán, Valentin pécsi püspök és bibornok stb.), Vrána vára (castrum Auranae) négy nap mulva, okt. 28-án, megadta magát »quod modicum prius rebellaverat jusso Joannis de Palixna, *olim* prioris Auranae« (Pauli a Paulo: Memoriale 424. és követk.): a többi városokat is meglátogatták és kegyességökkel hűségökben megerősítették, így a zárai sz. Simon templomot gazdagon megajándékozták (U. o.), egyeseket kitüntettek, így P. a Paulo tanácsnokot és történetirót, Traunak (Trogir) 1383. nov. 3-án 2000 aranyat ajándékoztak, hogy várfalait megjavíthassa. (Lucius: Mem. di Trau 327., 328. lap.). Zárában 10 napig időztek és nov. 4-én Vrána váron át, hogy még egyszer lecsendesítsék, haza felé indultak, dec. 20-án Horvát-Kőrösre értek, hol egy oklevelet kelteztek, melyet Katona XI. 57. l. idéz.

Dalmáciában időzvén, előkészítették a Durazzói Károly érdekében 1384-ben Nápolyba vezetett expeditiót. Garát ekkor a lengyel dolgok is foglalkoztatták. Zárába 1384. máj. 15-én érkezett az uj bán, Tamás (Thomasinus de S. Georgio. Paulus de Paulo: Mem.). Itt jul. 8-án egy összeesküvést fedeztek fel, a lázadókat jul. 11-én kivégezték, birtokaikat elkobozták és az uj bán julius 18-án a sz. Borbála templomában átvette a város képviselőinek hűségeskűjét (Paulus de Paulo: Mem. 423., 424. l.), miből látszik, hogy itt a politikai dologról volt szó; Budán inkább Boszniára gyanakodtak, mint Velencére és ezt szövetkezésre hivták fel, mire ez 1384. jan. 16-án kitérőleg válaszolt (M. S. C. ven. arch. Misti 39. c. 36.), de a köteles adót sem fizette Magyarországnak, ezért Zsigmond 1384. april. 9-én Pozsonyból nyiltan megkérdezte Velencét, akar-e a turini békekötésnek eleget tenni, vagy sem? (M. S. C. ven. arch. Commemor. VIII. 566.). Erre késett a válasz.

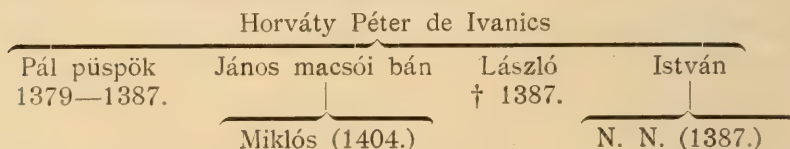
A boszniai fegyverkezés hirére a király külön követtel megkérdezte Velencét: nem Dalmácia ellen épitenek-e gályákat Tvardkónak? mire ez junius 14-én azt felelte, hogy e gályák parancsnoka velencei patricius lesz s ennek megfogják tiltani, hogy a magyar birtokot ne háborgassa. (Misti de Senato XXXVIII. ch. 80.). Minden arra mutat, hogy a vránai és zárai összeesküvést is Boszniából szitották. Magyar és Horvátországban a királynők uralkodása ellen elégedetlenség támadt, ennek elnyomására Garai jókor hadat gyűjtött, mit igazol egy 1384. jul. 1-éről kelt irat, melyben Losonczi Lászlót

felhivja, hogy seregével harcra készüljön. E mozgalmat leirja versben Laurentius de Monacis velencei követ Magyarországban (Carmen de Carolo parvo. 324. lap) és Turóci János krónikás (Schwandtner: Scriptores rer. hung. I. 39. P. III. c. 1—4.). E mozgalom vezetői: Pál zágrábi püspök, Lackovics István és fivére András, Simontornyai István, Horváty János bán és Palizsnai János volt vránai perjel. Ez utóbbiról szólottunk.

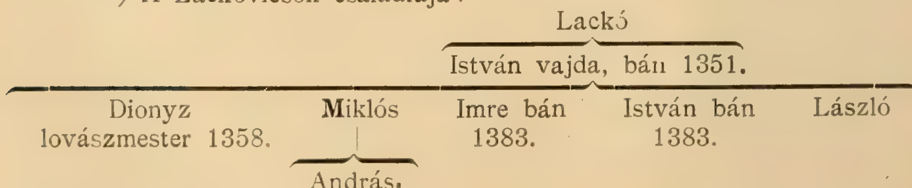
Pál püspök Nagy Lajos határtalan bizalmát birta, ennek halála után a politikától visszavonul, 1384-ben a Szentföldön járt s Velence elrendeli, hogy hajói ingyen szállítsák (M. S. C. Senato misti vol. 38. l.); Turóci tévesen olasznak mondja, mert Horváty Péter fia és Horváty János bán fivére (Fejér: Cod. dipl. X. 3. p. 312—313.), ki 1383 élén már nem volt macsói bán, mert ekkor e tisztséget már Korog Fülöp fia István viselte; Horváty sohasem volt« banus totius Schlavoniae«, mit Lucius egy helytelenül magyarázott helye alapján véltek (Mem. di Trau 328.), ott e szókat: »I. banus totius Schlavoniae« rá vonatkoztatták, e helyet Rácski T. banus stb. olvassa és Thomas de Sancto Georgio bánra vonatkoztatja, kit bánnak mond egy oklevél még 1384. nov. 16-án is (Fejér: Cod. dipl. X. 8. p. 182., 183.) és Horvátyról úgy szól, hogy: »nuper banus de Machow«. Az ivanicsi Horvátyak birtokosok voltak Pozsega és Vukovár megyében, valamint Baranyában is.*) Lackovics István és András de Debregezth, azaz Rácski szerint de Dobrogostye (helység Pozsegamegye pleternicai járásában). Ez az István Lacko vajda unokája s horvát bán volt 1383-ban.**) Idősb István egy ideig erdélyi vajda volt, innét fiait is vajdáknak nevezték, idősb István kapta 1351-ben Csáktornyát és Strigovót. Simontornyai István lovászmester (1383., 1384.) Dénes vajda fia.

---

*) Az ivanicsi Horvátyak családfája ez:

**) A Lackovicsok családfája:

Ezek voltak a királynék elleni mozgalomnak fő emberei; a lázadás fészke Horvát-Szlavon-Dalmátország volt s keresték az érintkezést Tvardkó boszniai királylyal. A lázadás okául Laurentius de Monacis (Carmen de Carlo parvo 326. l.) a Horvátyak és Palizsnaiak Garai által sértett hiuságát és nagyravágyását mondja, ki a királynők helyett tényleg maga uralkodott és nagyon azon volt, hogy birtokait kiterjessze, így Erzsébettől 1382-ben kapta Jezeneket (Jazak) Szerémmegyében (N. R. A. fasc. 751. p. 21.), Máriától 1384-ben Ilokot Vukovármegyében, Orbavát (Vrbova) és Dobockot (Dubocsác) Pozsegamegyében stb. Mindenkit kiszorított a hatalomból, mi sokakat elkeserített. A főuraknak nem kellett a nőuralom, Zsigmondnak mint idegennek sok ellensége volt (l. de Monacis 327. l.), ezért nápolyi Károly pártja folyton nőtt. Garay attól tarthatott, hogy az elégedetlenek Boszniában és Velencében támaszra találhatnának, azért ezt meg kelle akadályozni. Tvardkó király Szutiszkóból 1385. márc. 28-án irt válaszában biztosítja Garait és a királynőket barátságáról (l. Ark. II. Horv. repert. 21. l.), ezért 1385. aug. 25-én átengedték neki Kattarót. (Glasnik XII. 80.) Az elégedetlenséget kegyességgel akarták lecsendesíteni. Erzsébet királyné 1385. ápril 2-án Alsó-Szlavóniába ment, hol a horvát elégedetlenek birtokai voltak és ápril 29-én Pozsegában találkozott velök s a ligával (így nevezték magukat) kiegyezett, mit ők a Pozsegában május 14-én kiadott hirdetményben köztudomásra hoztak. (Fejér: Cod. dipl. X. 8. p. 182—183. Az oklevél alatti három pecsét nagyon érdekes). Erzsébet innét Kőrösre (Krizsevác) ment, hol junius 12-én megerősítette a kalniki nemesség azon szabadalmait, melyeket Lackovics István bántól 1352-ben kaptak.

A lecsendesítésben fáradozott Pozsegában julius 23-án Dömötör bibornok, udvari kancellár is (az eredeti oklevél a raguzai levéltárban). Velencével is tárgyaltak szövetségkötés miatt, hogy elvonják az elégedetlenektől; az álnok Velence követe, Quirini Jakab azonban ezekkel tárgyalt, miért fogságba került (1385. márc. 9.), mire kiszabadítására Velence ápril 27-én két előkelő patriciust küldött Budára. A béke az elégedetlenekkel hamar véget ért, mert Erzsébet 1385. aug. 14-én Temesvárott kiadott iratában ellenök hevesen kikel (Fejér, Cod. dipl. X. 1. p. 210., 211.), kik most már nyiltan Károly pártjára állottak és Pál zágrábi püspököt érte küldötték Nápolyba. (L. de Monacis 327., Galeatius Gatari szerint Muratori script. rer. ital. XVII. 521. l. Kanizsay Miklós is vele volt). Károlynak VII. Orbánnal nehéz viszálya volt, ki ki is átkozta s nejének ellenkezése dacára, hogy nápolyi

trónját megerősítse, elfogadta a meghivást és 1385. szept. 25-én Barlettánál hajóra szállt kis kisérettel s négy gályával szept. 12-én Zengbe érkezett (Giornali Napolitani ad a 1385. Muratori XXI. 1052. Annal. Bonincontrii ad a. 1385.), innét Zágrábba ment, hol Horváty Pál püspök vendége volt. (L. de Monacis 329. lap.) Zsigmond az ellene áskálódók elől Csehországba szökött (l. de Monacis 330. lap) és a királynőket sorsukra hagyta; ezek most azon voltak, hogy a mozgalmat a délvidékre szorítsák s a magyar urak megnyugtatására Garai Miklóst elbocsátották és Széchy Miklóst tették nádorrá.

Pozsonyba országgyülést hirdettek nov. 8-ára s azon nov. 15-én megerősítették a magyar nemesség kiváltságait, előzetesen pedig követség által megkérdeztették Károlyt, hogy mint vendég jött-e, vagy mint ellenség. (L. de Monacis 330. l.) Dlugosz lengyel történetiró (1415—1480. Chronic. Polon. l. X. coll. 99.) megjegyzi, hogy Erzsébet ekkor Garai biztatására Zsigmonddal szakítani akart, mert elhagyta őket. Károly azt üzente nekik, hogy érdekökben jön s decemberben horvát hiveitől kisérve Budára indult, a királynők aranyos kocsiban eléje mentek és Erzsébet megköszönte nagylelküségét! Hivei gubernátorrá kiáltották ki s biztatták a népet, hogy kiáltsák ki királylyá, a főurak pedig felszólították a királynőket, hogy javára mondjanak le. Mária kezdetben jogaira hivatkozva ellenkezett, de utóbb csak azt kérte, hogy engedjék szabadon férjéhez távozni, mire a városban azt hiresztelték, hogy önként lemondott. (L. de Monacis 330., 332. l.) Károlyt a királynők jelenlétében 1385. dec. 31-én Székesfehérvárott magyar királylyá koronázta Dömötör esztergomi érsek, mire Károly Budára visszatért. De Monacis elmondja, hogy midőn Károly a koronázás után lóra ült, a vihar az előtte vitt zászlót eltörte, s midőn Budára bevonult, ott is nagy vihar dühöngött. A koronázás hire 1386. febr. 2-án ért Nápolyba, hol nagy örömöt okozott (Giornali napolitani, 1053. l.), Károly pedig értesítette róla Raguzát, mely erre üdvözlésére követeket küldött. (Resti M. S. C. 436. l.)

Hiveit megjutalmazta, így 1386. jan. 22-én Budán kelt oklevélben megengedte hivének, István vegliai és modrusi grófnak, hogy fiai nem lévén, vagyonát leányára, Erzsébetre hagyhatja; Palizsnai János, ki első kezdte a lázongást Vranában, horvár-szlavon-dalmát bánná lett, mert ez időtől fogva így irta magát alá (Lucius: Mem. di Trau 331. lap), egy másik János bán pedig Károly nevében 1386. jan. 15-én egy oklevelet állított ki Erdély számára (de mandato domini Joannis bani), ez nem lehetett más, mint Horváty János, kit az oklevelek egyszerüen »banus«-nak neveznek, mig az előbbi

mindig »de Palisna« névvel fordul elő: abból, hogy Erdély számára adta ki az oklevelet, következik, hogy Károly tanácsosa s udvari méltóságviselő volt. Utolsó oklevelét a sümegmegyei Bálint javára adta ki Károly király 1386. febr. 5-én Budán. De Monacis és Gatari így irják le Károly megöletését: Garai Miklós, hogy visszanyerje hatalmát, rábeszélte Erzsébet királynét, hogy tőrbe csalják. Február 7-én délután Garai fegyveres kisérettel búcsulátogatásra ment Károlyhoz, mert leánya lakodalmára távozik, ugyanekkor Erzsébet királyné megizente Károlynak, hogy Zsigmondtól fontos levél érkezett s nyomban maga is elment a király fogadó termébe; Károly belépett olasz hiveitől követve, kik közt Alberico gróf is volt. Erzsébetet néhány hive kisérte, köztük Bálint pécsi püspök is. Erzsébet királynő kérésére, mert titkot akar közölni, a király olasz kisérete visszavonult. Már homályosodni kezdett. Károly Erzsébet mellett ült. Ekkor Garai szemével intett Forgács Balázsnak, ki buzogányával Károly fejére ütött, de ez hirtelen hátradőlt, úgy hogy az ütés halántéka és szempillája között érte, Forgács másodszor is ütésre emelte buzogányát, azonban Horváty János bán nagy kiáltással félrelökte és a gyilkost erősen megsebesítette, Károly szobáiba menekült, kisérete kirohant és többen közülök megsebesültek, így Novarelli is. (Annal. Bonincontrii p. 47.) Erre Garai Miklós fegyvert fogott s kiséretével Máriát ujból királylyá kikiáltván, elfogta Károlyt és a vártoronyba zárta s azt magyar fegyveresekkel körülvette, ennek őrsége kapitányostól (Scrovegni Jakab) vitézül védekezett, de a megsebesült Károlytól kierőszakolt parancsra magát Garainak megadta. Horváty János és Lackovics István két csapattal hivek maradtak Károlyhoz, de látván, hogy ennek ügyét meg nem menthetik, február 8-án reggel eltávoztak Budáról, Alberico gróf is velök ment. Caresini (Muratori XII. 776. l.) azt mondja, hogy karddal sebesítették meg fején halálosan Károlyt (gladio in capite letaliter vulneratus); a többi irók azt mondják: »crebris sibi datis ictibus bicellorum« (csákány, buzogány). Rácski a 126. l. 2. jegyzetben elősorolja mindazokat, kik e jelenetet leirják. Február 8-án Máriát hivei ujból királylyá kiáltották ki, Károlyt Visegrádba hurcolták, hol sebeiben meghalt febr. 21-én, mások szerint megmérgezték vagy agyonütötték. Caresini erről így szól: »letaliter gladio in capite vulneratus, tandem amisso oculo vitam retinebat, quae, *quomodocunque fuerit, exstitit sibi immaniter ablata;*« Fábián horvát pap pedig a római propaganda birtokában levő glagol breviáriumban azt jegyzi fel, hogy: »Károly királyt a magyarok agyonütötték«. Érdekes, mikép akarja Mária királyné a sötét tettet igazolni a For-

gácsnak adott adománylevélben. (Fejér: Cod. dipl. X. 1. 279., 283. l.) Károly ki lévén átkozva, nem temettetett el, hanem csak elhelyeztetett Visegrád alatt, Turóci szerint a sz. András és Gattari szerint a sz. Lőrinc templomban. IX. Bonifác csak 1390-ban oldotta fel Károlyt az egyházi átok alul.

Mária és Erzsébet Garaival ismét átvették a kormányt és a könnyen alkalmazkodó Dömötör kardinális, esztergomi érsek ujra hozzájuk csatlakozott s udvari kancellár lett. A Csehországba szökött Zsigmond a Duna és Vág közti területet elzálogosította, mi sok viszályt idézett elő, bátyja, Vencel lengyel király valahogy kiegyenlítette a dolgot, de a magyar urak kijelentették, hogy Zsigmondot nem koronázzák meg; Erzsébet és Garai nagyon ellene voltak, hogy a hatalmat megtarthassák, de az országos ügyekbe való befolyástól teljesen ki nem szoríthatták, nehogy a cseh királylyal gyüljön meg a bajuk, főkép mivel a délvidékeken úgyis polgárháború keletkezett. Horváty János Károly halála után meghódolás helyett boszuló harcot indított, régi hivei mind vele tartottak, kivéve Zambó Miklós tárnokmestert és Lackovics Istvánt, kik a királynőkhöz csatlakoztak. A felkelés először is a macsói bánságban tört ki, hol Horváty László működött s elfoglalván Bitva, Kulpen (Kupinovo) és Belgrád várát, a Száva mindkét partja, a Szerémség, Vukovár és Pozsegamegye hatalmukba került. (Fejér: Cod. dipl. X. 1. p. 367—370. és 414—420. lap. E hadjáratról csak e két oklevelünk van.)

Korogi István, az uj macsói bán, Horváty Lászlót megverte, a három várat elfoglalta, de Horváty László segítségére sietett Horváty János és Palizsnyai János és Korogit megverték, a Száván átüzték, Vukovár és Pozsegamegyét ujra elfoglalták. Korogi a Dráván tul magyar királyi seregekkel megerősödvén, átkelt a Dráván és a felkelők seregeit szétverte. A felkelést azonban nem tette tönkre e győzelem, azért az ügyet Garai Miklós vette kezébe s rábirta a királynőket, hogy seregét kövessék, mert remélte, hogy jelenlétök csillapítólag fog hatni. Jul. 15-én elindultak fényes kisérettel, julius 25-én hajnalban Diakovár felé haladtukban Garavár (Gorján) tájékán hajnalban az utasokat megrohanták Horváty János, Horváty László és Palizsnay János: Garai Miklós nádor lováról leszállva, a királynők hintója mellett harcolva esett el, vele többen a kiséretből, csak ifj. Garai Miklós és Maróthy János menekültek meg, a többiek vagy elestek vagy fogságba kerültek (Gattaro: Storia Padovana. Muratori XVII. 542.), a foglyokat Horváty János elé vezették, ki Erzsébetnek keserü szemrehányásokat tett Károly megöletéséért, ez

pedig felemlítve férje jótéteményeit, életéért könyörgött. Jul. 26-án Horváty a fogoly urakat Pozsega, Orjavavár, Csáktornya és a korbáviai Pocsitelj várába záratta, a királynőket Palizsnay kisérte és elsőben Ivanicsvárba, majd a Császma melletti Gumnik (Gjumnek, ma Boszilyevo), végre pedig a dalmáciai Ujvár (Novigrad) várába záratta. (Az oklevelekben előforduló »Gumach, Gumnich« neveket Kukuljevics »Kalnikvár«-nak tartja, azonban téved, mert ez nem volt püspöki birtok. A vitát Kercselics döntötte el: Hist. eccl. Zágr., 60. lap.) Ez eset a lázadás ügyét rendkivül előmozdította, kiterjedt az Macsvától és Belgrádtól egész az Adriág. A gyülölt Garai Miklós fejét Károly özvegyének küldötték. A felkelők urai voltak majdnem egész Horvát-Dalmát-Szlavonországnak, Pozsegamegyének, a macsói és szeverini bánságnak (Mária oklevele 1387. szept. 14-éről.)

A királynők fogsága alatt Zsigmond kormányzói hatáskört töltött be, de kiadott okleveleiben igérte, hogy azokat Máriával megerősítteti, mihelyt lehet (Székesfehérvár, 1386. szept. 4. Fejér: Cod. dipl. X. 1. p. 300.), s felvette a »Regni Hungariae capitaneus« és a »Dominus et capitaneus« cimet (u. o.); a felkelők elleni hadvezetéssel megbizta Losonci Lászlót, macsói bánná pedig ifj. Garai Miklóst nevezte ki, Losoncinak Horvátországban, Garainak Mácsvában kelle hadakoznia, Zsigmond maga is 1387. január 6-án Kaproncára (Koprivnica) érkezett (a császmai káptalannak itt kiadott oklevele szerint. Fejér: Cod. dipl. XI. 379.), de nem érezte magát itt biztonságban s visszasietett Budára. Január hóban a fölkelés főemberei Zárában a további teendőkről tanácskoztak, hova jan. 16-án érkezett hire Erzsébet királyné megöletésének az ujvári (Novigrad) börtönben. Mária 1387. szept. 14-iki oklevelében mondja, hogy anyját az ő szemeláttára kegyetlenül meggyilkolták, mit megerősít Caresini és Gattaró (542. l.), ki még azt is mondja, hogy e kegyetlen tettet Horváty János jelenlétében és parancsára hajtották végre és hogy Mária boszuval megfenyegette őt, ha kiszabadul. Erzsébetet febr. 9-én Zárában temették el.

A lázadóknak további terveik kivitelére pénzre volt szüksége, azért a flórenci Marinónak készpénzért eladták a dalmáciai sóelárusítási jogot, miről 1387. jan. 28-án az összes városokat értesítették. (Lucius: Mem. di Trau 331.) A dalmát városok Palizsnai Jánost valóságos bánjuknak kezdették tekinteni és a lázadókhoz csatlakoztak, így Trogir (Trau) jan. 22-én Zárába követeket küldött a Horvátyakhoz és Palizsnaihoz (u. o.), kik a nápolyi udvarral és Boszniával léptek érintkezésbe, hogy ügyöknek megnyerjék. Károly özve-

gyéhez Nápolyba már 1386. okt. 5-én küldték levéllel Dujmo Istvánt (Lucius: Mem. di Trau 351. l.), most pedig Zárából 1387. febr. 22-én elindult oda Horváty Pál zágrábi püspök, Palizsnai Tamás (János fivére) több zárai nemessel és felajánlották a koronát Károly fiának, nápolyi Lászlónak. — A lázadók másrészről támaszt kerestek a boszniai királyban, ez azonban kezdetben nem támogatta hatályosabban, mert Zenta urával, Balsával, viszályba keveredett, melynek kiegyenlítésére Velence közbenjárását volt kénytelen kikérni (Glasnik: XII. 83., 84. Monum. serb. arch. Veneti) s másrészről a török is fenyegetően nyomult előre s a szerbség menekülése Raguzába nagy arányokat öltött s ő maga is ehhez azon kérdéssel fordult, hogy veszélyben találna-e ott menedéket. (G. Resti: Chroniche di Ragusa M. S. C. 437.) Hogy ő már 1386-ban támogatta a felkelőket a macsói bánságban, az kiderül Raguza 1387. ápril 9-én kelt válaszából: ebben az áll, hogy Raguza őt mindenki ellen meg fogja védeni, azonban, ha Mária királyné (ki akkor még fogva volt), őt üldözné és kiadatását követelné, akkor, ha a városban volna, engedni fogja, hogy kellő időben menekülhessen, ha pedig Mária üldözése elől ide akarna menekülni, akkor nem köteles őt befogadni. (Miklosics: Monum. serb. 209—211. l.) Ebből látszik, hogy Tvardkó már előbb is vétett Mária ellen, úgy hogy üldöztetésétől tartania kellett.

Horváty János 1387. febr. 23-án Zárából hiveivel Horvátországba sietett, hadgyüjtés végett ekkor Losonci László, márc. 1-én Zágrábban a Grecsen tábort ütött; a polgárság Zsigmond-párti volt, a káptalan lázadó püspökével, Horváty Pállal tartott, azért Losonci felszólította a polgárságot, hogy rombolják le a káptalani városrész bástyáit, nehogy a lázadók a harcban ott megfészkeljék magukat, azonban mindhiába, a Horvátyak és Palizsnai elfoglalták Zágrábot és Medvevárát és Losoncit elüzték. Palizsnai János Medvevárban maradt, a Horvátyak pedig Alsó-Szlavóniába siettek. Zsigmond ekkor, hogy feleségét kiszabadítsa és a lázadást leverje, nagyon kereste Velence segítségét. Ezt meg is nyerte, azonban Velence nem nagylelküségből segítette, mint Caresini Rafael velencei kancellár irja (Chronicon Venet. Muratori. Script. rer. ital. XII. 476. l.), hanem, mert érdekében állott: ugyanis Nápolytól elfoglalta Durazzót és Korfut s ezt elvesztette volna, ha a lázadók ügye győz s nápolyi László kerül a magyar-horvát trónra. Zsigmondot 1387. március 31-én Székesfehérvárott magyar királylyá koronázta Benedek veszprémi püspök, mert az esztergomi érseki szék üres volt (Caresini u. o.) és ő ápr. 4-én egy kiáltványban felhivja a horvátokat, hogy hozzá hivek

maradjanak és a lázadók ellen küzdjenek. (L. szövegét Lucius: De regn. Dalm. et Croat. V. c. 2.) Hogy Velencét lekötelezze, a koronázáskor Barbi Pantaleon követét a hadi vitézség övének adományozásával kitüntette; ez de Monacis Lőrinc köztársasági jegyző közvetítésével a szövetségkötésre vonatkozólag részletes jelentést terjesztett elő Velencében. (Eredetije a bécsi titkos levéltárban: Commemoralium VIII. 292. Teljes szövege először közöltetik Rad. II. 143., 144. l.) Zsigmond az 1387. április 7. és 9-iki tárgyalásban azt kérte, hogy Velence hajóhadával akadályozza meg a királynőknek Ujvárból (Novigrád) Nápolyba való hurcoltatását, — érdekes, hogy Zsigmond nem hitte el, hogy Erzsébetet megölték. Frangepán János vegliai és modrusi gróf Zsigmond-párti volt, fivére, István, a lázadók pártján állott. Velence április 15-én kelt irattal Benedek pólai apátot küldte a dalmát városokba, hogy a királyhoz hivek maradjanak. Spalató és Trogir (Trau) ezt meg is igérte, Zára is mentegette magát, hogy nem tehet róla, hogy a lázadók ismételve ott tanácskoztak. (M. S. C. arch. ven. commemor. VIII. 125. l.)

Velence 24 gályát igért küldeni Ujvár (Novigrád) alá Barbadico János parancsnoksága alatt és ezt a szárazon támogatni kellett Frangepán Jánosnak, kinek Horvátországban is a lázadókat le kelle vernie, Losonci, Garai Miklós és Maróthy János feladata volt a lázadókat Alsó-Szlavóniában leverni. Zsigmond megkoronáztatása után a lázadók nápolyi Lászlót kiáltották ki törvényes királyuknak és Palizsnai János Medvedgrádból Dalmáciába sietett, azonban útközben megtámadták a király hivei és ő Pocsitelj várába sietett, hol a Gorjan várnál fogságba jutott magyar főurak (Korog István, Kanizsai István stb.) fogságban voltak. Pocsitelj vagy Vuksán vára Likában az Ujvár (Novigrád) felé vezető uton volt. Palizsnait itt Frangepán János kiéheztetés által megadásra kényszerítette, szabad elvonulás, a foglyok elbocsátása és Mária szabadon bocsátásának feltétele alatt. Palizsnai Ujvárba sietett, de ezt is kénytelen volt feladni, azonban nem Frangepánnak, hanem a velencei flotta vezérének adta át szabad elvonulás feltétele mellett, melyet Velence kezesek adása által biztosított neki. (Caresini 476—477. Gattaro 594.) Mária 10 havi fogság után, 1387. junius 4-én szabadult ki (Pauli de Paulo memoriale 242.), Ujvárból Ninbe ment, hol őt junius 8-án Pauli de Paulo iró meglátogatta, junius 15-én Zengbe ment, hol a velencei küldöttséget fogadta, melyért jun. 30-án Zengben kelt iratában mond Velencének köszönetet (eredetije a bécsi titkos levéltárban Commemoralium VIII. 306. l. Szövege Rad. II. 152., 153. lap); Zengből julius 1-én indult

Zágrábba, hova jul. 5-én ért és ott találkozott Zsigmonddal. (Caserini és Pauli de Paulo elbeszélése egymást kiegészíti). VI. Orbán pápa junius 13-án köszönetet mond Velencének a királyné kiszabadításáért, érdekes levelének szövege itt közöltetik először (Rad. II. 153—155. l.)

Palizsnait csak a túlerő győzte le, de a lázadók még erősen állottak Alsó-Szlavóniában, hol a Horvátyakhoz számos uj párthiv csatlakozott, így Zuglaki László, Héderváry István, Korpády László és János és mások számosan, sőt Tvardkó is nagy sereget küldött segítségökre és sok szerb és bogomil eretnek is csatlakozott hozzájuk. Bosszut kerületében (Bazatwz, Bazakruz) táboroztak s onnét átcsapva a Dráván, Baranyába hatoltak és Pécset is kirabolták. A királyi seregek a lázadókat visszaszorították a Dráván át s ennek tulsó partján heves ütközet volt, melyben Korog István megverte őket és Palizsnai Beriszló, Zuglaki István, Héderváry István és sokan mások fogságba kerültek.

A lázadók visszavonultak a Száva tulsó partjára, itt ujból ütközetök volt, melyben Horváty László esett el. Horváty János serege maradványaival Pozsegamegyében a crniki járásban (Chereg) huzta meg magát; itt ujból megtámadták, Maróthy János is megsebesült, azonban Losonci és Garai győztek és Horváty Pozsegavárba vonult, itt bekerítették és kézrekerült volna, ha a királyi seregben levő régi hive, Simontornyai István neki egérutat nem nyitott volna a menekülésre. A dolog tulajdonképen úgy történt, hogy Pozsegavár kénytelen volt magát megadni, Horváty szabad elvonulást kötött ki magának, de belenyugodott abba, hogy addig Garai táborában kezeskép marad, mig hivei Ujvárból szabadon nem eresztik Mária királynét, — de a táborból fentnevezett barátja segélyével megszökött. E véres ütközetben Garai elfogta Lackovics Imrét sok mással és hatalmába került durazzói László zászlaja is, mely alatt a lázadók hadakoztak. Garai ekkor a macsói bánságba sietett, hogy a szerb segédcsapatoknak utját állja, nehogy a hiveivel menekülő Horvátyhoz csatlakozzanak, a mi neki sikerült is. Diakovár vidéke még a lázadók kezében volt s ők Diakovárott és a közelében levő Közvárban erősen tartották magukat, vezérök, György boszniai püspök és László, Filip fia voltak, — Garai Miklós mindkét helyből kiszorította, s ők Boszniába menekültek, Horváty is Boszniába menekült megmaradt hiveivel.

Medvevár Zágráb mellett még a lázdók kezében volt, ezt azonban a Máriát Zágrábba kisérő Frangepán János elfoglalta. Az olasz hajóraj elfoglalta tőlük a bevehetetlennek hitt Scardonát (Skradin) Dalmáciában, úgy hogy a lázadók

1387 őszén összes erős pontjaikat Horvát-Szlavon-Dalmátországban elvesztették. Zsigmond és Mária aug. 7-én Kőrösön (Križevac), 13-án Gumnik várban (Gwmnetz), 23-án Csázmában időztek, szeptemberben már Budán vannak. Horváty nehány horvát várat Tvardkónak ajándékozott, így remélte őt a további harcra megnyerni. Tvardkó addig, mig a velencei köztársaság nem vett részt a harcban, nem vett abban közvetlenül részt, csak némi csapatokkal segítette a lázadókat, amint azonban Velence is beleegyeledett a harcba, akkor ő maga is nyiltan és határozottan a lázadókhoz csatlakozott. Már 1376-ban tényleg kivonta magát a magyar korona hatalma alól, most nyiltan szembeszállt vele: Dalmácia birtokára vágyott, ezért a lázadók ügyét ott támogatta hathatósabban, mint Szlavóniában. Ott 1385 óta birta már Kattarót, Novit, Konavljét, Vitalinát és a Raguza környékén levő falvakat, miáltal e városra nagy befolyást gyakorolt. Most Klissza várát szerette volna megnyerni, Spalató kulcsát, és ez 1387. december havában önként hódolt meg neki egy követség által Szutiszkóban és Tvardkó sietett azt oltalmába fogadni és egy érdekes oklevélben magát a dalmát városok autonomiája nagy barátjának vallja és minden régi szabadalmukat, kivált a Subicsoktól nyerteket, megerősítette. (Lucius: Memorie di Trau 512. lap.) Ezzel a többi városokat remélte megnyerni. Spalató sokat szenvedett Palizsnaitól, mert hű maradt a magyar koronához, most Tvardkó Klisszából nagy sereggel jött ellene. Spalató Madio Mihályt küldötte hozzá s késznek nyilatkozott mindenre, a mi a magyar koronával szemben hűtlenséget nem képez, mert ehhez hű akar maradni, de Boszniával is békében szeretne élni. Ezt 1387. aug. 1-én határozta, de Madio még el sem indulhatott hozzá, mert Tvardkó aug. 2-án már Spalató környékét pusztította. (A Madiónak adott utasítást közli Lucius: Memorie di Trau 389. l., a végén ezen megjegyzés van »non habuit locum, quia non ivit.«)

Vrana vára hű maradt volt perjeléhez, Palizsnaihoz, még Ujvár eleste után is Lackovics Albert (de Nagy Mihály), az uj perjel, Tamás és Butko, korbáviai grófok ostromolták, de midőn a Palizsnai által vezényelt boszniai csapatok nov. 11-én a zárai kerületig előnyomultak, a királyi seregek Vrána alul elvonultak és Albert Nin várába vonult, erre Palizsnai Osztrovica ellen indult. Albert Kazolics trogiri polgárt Spalatóba, Trogirba, Szebenikóba, Raguzába, Brazza és Lesina stb. szigetekre küldötte, hogy megerősítse őket a király iránti hűségben és igérte, hogy rövid idő mulva királyi seregek fognak védelmökre jönni, de a segítség késett és Osztrovica

dec. 17-én a boszniai sereg kezébe került. Palizsnai sikerei aggodalomba ejtették a dalmát városokat, mert mindegyikben voltak a lázadókhoz szitó polgárok is, és ezek és a királypártiak közt véres összeütközések történtek, így Trogirban dec. 27 és 28-án a királypártikat (Kazoticsokat stb.) kiverték a városból. A lázadók ügye Dalmáciában jól állott, e hadműveletteI egyidejüleg Horváty boszniai segédcsapatokkal betört Szlavóniába, különösen Valpomegyébe, azonban Garai Miklós, Korog István, Lackovics György seregei a lázadókat megverték és sokan közülök fogságba kerültek, így Korpádi János, Hédervary István, Palizsnai Beriszló, Lackovics Imre, kiket szörnyü kegyetlenséggel kivégeztek, így Korpádiról tudjuk, hogy Budán lófarkra kötve meghulcolták, azután fejét levágták és testét felnégyelték, a többi fogolylyal is kétségkivül hasonlóan jártak el. Ez időben Losonci László volt a szlavon és Losonci Dénes a dalmát-horvát bán, a dalmáciai sereg vezére Lackovics Albert vránai perjel volt. Raguza nem csatlakozott Tvardkóhoz, a mi a magyar politikára nézve nagy előny volt.

A király a dalmát városokat felhivta, hogy küldjenek Budára követeket a védekezés megbeszélésére. Zára, Sebenicó, Spalató követei 1388. január hóban Budára érkeztek s elpanaszolták, mennyit kell szenvedniök Tvardkótól és Palizsnaitól és Spalató követei kijelentették, ha nem segíti őket Zsigmond, kénytelenek lesznek meghódolni Tvardkónak. (Lucius: Mem. di Trau 336. l.) Spalatóban voltak a lázadókhoz szitó polgárok is, de a tanács megtiltotta követeinek, hogy erről szóljanak és utasította őket, hogy kérjék a királyt, hogy Velencével szövetséget kössön, a mi előnyös volna Tvardkóval szemben. (Lucius u. o.) Zsigmond küldött is e tárgyban 1388 elejével Velencébe követséget, de a ligából semmi sem lett, mert egy titkos pontra nézve (quoddam capitulum) nem tudtak megegyezni. (Secreta at consilii rogatorum. M. S. C. arch. veneti.)

Ez időben Zsigmond figyelmét a dalmáciai dolgoktól elvonták családi ügyei Csehországban és Morvaországban és így a lázadás még folyton tartotta magát Dalmáciában. Központja Klissza vára, Palizsnai János székhelye, volt, ki innen tartotta szemmel Trogirt és Spalatót, melyhez 1388. febr. 18-án a boszniai hadsereg közeledett. Tvardkó szerette volna, ha a dalmát városok neki önként meghódoltak volna, azért kereste Velence barátságát, hogy a városok ott támaszt ne találjanak. Velence kitérőleg válaszolt (Glasnik. XII. 104. l.) Eközben a boszniai hadak folyton szaporodtak Dalmáciában; Trogir falait javíttatta, de egyuttal követséget is kül-

dött Tvardkóhoz, hogy megtudja, mit kiván tőle. (Lucius: Mem. di Trau 335. l.) Tvardkó és Palizsnai seregei május 18-án Spalató környékét erősen pusztították, hogy a várost meghódolásra kényszerítsék, sőt Tvardkó Kattaróban gályákat is szerelt fel, hogy a várost a tenger felül is ostrom alá vehesse, Spalató ezért jun. 10-én Miklós ferencrendi szerzetest sürgősen Zsigmondhoz küldötte segítségért, mert ha jul. végéig nem kap segítséget, kénytelen Tvardkónak meghódolni (Lucius: Mem. di Trau 338—340. lap), azonban ezen ultimátum sem lendített sokat Spalató és a dalmát városok sorsán, mert Zsigmond csak igért segítséget s május 7-én kelt iratában a dalmát városokhoz, pártfogásukba ajánlja hiveit, a Kazoticsokat, kiket hűségök miatt Trogirból elüztek s kik miatta sokat szenvednek, (Lucius u. o.) 1388. aug. 28-án mint királyi helynök megjelent Zárában János de Cardinalibus zengi püspök és tanácskozott a városok kiküldötteivel a közös védelemről, de sereget nem hozott magával, pedig a hadakozó felek mindenfelé erősen küzdöttek egymás ellen, egyfelül a magukra hagyott királypártiak, másfelül Palizsnai és Tvardkó hivei. (Pauli a Paulo: Memor. 424. l.)

A magukra hagyott dalmát városok szövetkeztek védelmökre, erre a kezdeményezést aug. 28-iki tanácsülésében Spalató tette meg, kiküldvén Zorics Pétert Scardonába (Scradin), Sebenicóba, a Nelepics és Ugrinics grófokhoz, hogy védelmi szövetséget kössenek Tvardkó és Palizsnai ellen, a neki adott utasításban az utóbbit mondják minden baj főokának (Lucius: Mem. di Trau 341. l.), és azt tanácsolják, hogy először is Palizsnait Klisszából kellene kiverni, mert ha e várat elfoglalhatnák, a többi könnyüszerrel hatalmukba kerülne. A védelmi szövetséget 1388. október 6-án Scardonában (Skradin) megkötötték (Lucius u. o. 342. l.) s ebben hűséget fogadtak a magyar koronához.

A királyhű városok közül e ligában nem vett részt Trogir (Trau) és Zára: e kettőben erős pártja volt Palizsnainak is, azért, hogy a belső békét megőrizzék, nem csatlakoztak a Zsigmond-párti városokhoz, ezt Zára a dec. 21-iki tanácsülésben nyiltan ki is fejezi. (Pauli a Paulo: Memor. 424., 425.) Losonci László »Dalmatia és Kroatia gubernatora« dec. 23-án Zárába jött, de sereg nélkül, s onnét febr. 8-án 1389-ben távozott. (Pauli a Paulo u. o.). 1389. elejével Horváty Pál zágrábi püspök Zárából elindult Gaetába Durazzói Lászlóért, de hajótörést szenvedett jan. végével a tarentói öbölben; a püspök életét megmentette ugyan, de iratai Velence kezébe kerültek, mely febr. 10-én Monacis Lőrincet Magyarországba küldötte az iratok másolatával. (M. S. C. secret.

cons. rogat. R. 1388—97. vol. III.). A horvát-dalmát lázadók tehát ekkor még mindig Durazzói László érdekében küzdöttek s őt akarták a trónra emelni, ez azonban a nápolyi királyságban duló zavarok miatt nem jöhetett Magyarországba. Zsigmond 1389. febr. hóban hadaival Lippán volt, a Temes mellett, utban Lázár szerb cár ellen, a ki Horvátyt 1387-ben segédcsapatokkal támogatta a macsói bánságban; Mária ide küldött levelében értesítette, hogy értesült arról, hogy Horváty János és Palizsnai készülnek Szlavóniába betörni. Zsigmond Szlavónia védelmével megbizta Lackovics Albertet és felhivta a nemességet, hogy őt támogassa.

Szerbia Nagy Lajos alatt hűbéri viszonyba jutott Magyarországhoz, de ez meglazult, sőt teljesen megszakadt a nagy király halála után. Szerb krónikák (Glasnik: V. 79. l. és XXI. 253. l.) szerint Lázár nemcsak seregekkel támogatta a lázadókat a macsói bánságban, hanem fel is dúlta Belgrádot, »hogy abban a magyarok be ne fészkeljék magukat« és a macsói is bánságot elfoglalta. Szerbia és Bosznia a horvát lázadókat azért támogatták, hogy Magyarországot gyengítsék, melynek hatalma Róbert Károly és Nagy Lajos alatt függetlenségökbe került. Zsigmond szerb hadjárata, úgy látszik. Lázár vejének, Garai Miklós bánnak közbenjárására egyességgel ért véget: Lázár megigérte, hogy elfordul a lázadóktól és Mácsvát visszaadta, mert veje volt annak bánja; engedékenységre mindkettőt a törökök közeledése birta.

Lázár 1389. jun. 15-én a rigómezei ütközetben elesett. A boszniai segédcsapatokat Hranics Vladko és Horváty János vezették, ez utóbbit megtudjuk az Annales Forolivienses cimü műből (Muratori scrip. rer. ital. XXII. 196. l. A rigómezei ütközetre nézve fontos források: Nesri török történetiró (41—89. l.); Chalkokondylas és Dukas byzanci irók, Stritter: memor. popul. II. 352., 353. Glasnik: V. 80—92. és XXI. 258—260.). Murat halálát Tvardkó győzelemként ünnepli és rigómezei győzelméről (!) értesíti Florencet (Pecz. cod. dipl. hist. epist. III. p. 89.) és Velencét, Trogirt (Lucius: Mem. de regn. Dalm. et Croat. V. c. 3.): Tvardkó dicsekvő leveleivel anynyira megzavarta a közvéleményt, hogy Velence még julius 23-án sem volt tisztában azzal, hogy a Rigómezőn junius 15-én a keresztények, vagy a törökök győztek-e. (Glasnik: XII. 108—110.).

Érdekes Florenc nemes válasza (l. Pecz, u. o.) és Velence ravasz eljárása, mely Tvardkónak gratulált a győzelemhez és Bajázethez követet küldött, hogy részvétét fejezze ki »Velence őszintén szeretett barátjának, Murátnak« halála felett. Tvardkó 1389-ben Dalmáciát már a magáénak tekin-

tette, Hranics Vladkót kormányzójává nevezte ki s a városokat felhivta, hogy hozzá követeket küldjenek, Spalató és Trogir küldtek is (Lucius Mem. di Trau 343., 344.) márc. 24-én, de máj. 18-án Budára is segítségért, de erre nézve csak igéretet nyertek, pedig jun. 15-éig kaptak Tvardkótól határidőt a meghódolásra. Ez a határidő letelt, Tvardkó azonban a szerb-török háboruban volt elfoglalva s így nem szorongathatta a városokat. A rigómezei ütközet után Horváty János betört a macsói bánságba, s onnét Szlavóniába, azonban Garai Miklós visszaszorította, Zsigmond is hadaival betört Szerbiába, elfoglalta Borics (Borács, Boroch) várát, azt őrséggel megrakta s nov. vége felé visszatért Magyarországba. Szlavóniában és Mácsvában mindig a királyi seregek győztek, Dalmáciában azonban állandólag a lázadóknak kedvezett a szerencse. Palizsnai szept. 30-án egész Zára falai alá nyomult pusztítva; a város megijedt és Pauli a Paulot Frangepán János vegliai és modrusi grófhoz küldte segítségért, ki Medvevár elfoglalása óta (1387.) visszavonult, mert a korbáviai grófok hűségét az udvar előtt gyanussá tették, a miért megneheztelt. Mielőtt Frangepán Zára alá ért, azt nov. 15-én már egy nagy boszniai hadsereg ostromolta. Frangepán nov. 16-án vonult be Zárába s onnát Vrana ellen indult, melyet bevehetetlennek tartottak (Solitri: documenti storici sull Istria e Dalmazia 295—300. l.). Palizsnia Vrana segélyére sietett, a harc nov. 18-tól 24-ig tartott, Palizsnai csipőjén megsebesült s a királyi seregek maradtak főlényben, december 10-én mindkét sereg elvonult, rövid időre Vrana és Klissza a királyi seregek kezére került, de 1390 elején mindkettő ismét Tvardkóé, illetőleg a lázadóké lett, sőt Klissza már 1389. dec. 15-én a lázadók kezére került.

A boszniai hadak 1390. márc. 20-án éjjel ismét megrohanták Zárát. (Pauli a Paulo: Memor. 425.). Tvrardkó ekkor Hranicsot Ozora (Uszora) kormányzójává tette, Dalmáciát pedig Horváty János kormányzására bizta, a bosnyák seregek vezére Klesics Pál volt. Tvardkó Ugrinics György korbáviai gróf által felszólította Spalatót és Trogirt, hogy hódoljon meg neki. Spalató e tárgyban 1390. april 28-án küldött hozzá követeket. (Lucius: Memor. di Trau 350. l.). Trogir a megadásról máj. 9-én tanácskozott, Mikacsics Lukács felszólalására ezt megtagadták és kijelentették, hogy hivek maradnak a magyar koronához. (Lucius: Memor. di Trau 350., 351.). 1390 nyárán a dalmát városok meghódoltak Boszniának. Sebenico követei jun. 11-én hódoltak és esküdtek hűséget Szutiszkóban, Tvardkó megerősítette önkormányzati szabadalmaikat; Brazza (Bracs) jul. 23-án hódolt meg

és szabadalmaikat latin és horvát nyelvü oklevéllel erősítette meg (Cicarelli: Osservazioni sull' isola della Brazza. 126. l.; itt elmondja, hogy követeik Horváty János »regnorum nostrorum vicarius generalis« ajánló levelével mentek Szutiszkóba); e példát Spalató és Trogir (Tragur, Traun) is követték, sőt András spalatói érsek külön elment Tvardkóhoz hódolni, aki pedig azelőtt bogomil-patarenus volt, de megtért és 1390. aug. 30-án kiadott oklevelében biztosította a katholikusokat támogatásáról. (Farlati: Illyr. III. 334. A szövegből szembetünő, hogy az horvát eredetinek gyarló latin fordítása.) Csak Zára maradt hű a magyar koronához.

Hogy ezt meghódíthassa Tvardkó, Velence szövetségét kereste, ettől 1390. jun. 17-én hajót kért, hogy követei Velencébe mehessenek: a tanács jul. 8-án szerencsét kivánt dalmáciai sikereihez és aug. 8-án a követség Sebenicóban hajóra szállt. (Misti del Senato XLI. ch. 92.). Velence »drága barátjának« kitérőleg válaszolt s azonnal Monacist Zsigmondhoz küldötte és biztosította, hogy azon lesz, hogy Dalmácia ne kerüljön végleg Bosznia uralma alá. (Secr. cons. rogat. l. III. E. ch. 146.) Zsigmond ekkor Moldva-Oláhországban és a törökkel hadakozott, Dalmáciába pedig Bebek Detre bánt küldötte, ki a tinini (Knin) várba szállt, hol Zára követsége szept. 10-én tisztelgett nála (Pauli a Paulo: Memor. 426.) — egyebet róla nem tudunk. Tvardkó özvegységre jutván, III-ik Albert osztrák herceg leányát akarta feleségül venni dinasztikus érdékből s ezt Velencével is közölte (Glasnik XII. 117., 118. l.), azonban e házasságból semmi sem lett, mert Tvardkó 1391. márc. 23-án meghalt. Palizsnai János 1391. febr. 16-án halt meg. (Pauli a Paulo: Memor. 426. Lucius téved a király halálának évére nézve, melyet 1390-re tesz.) Tvardkó a horvát lázadók kedvéért kezdetben azt hiresztelte, hogy nápolyi László érdekében hadakozik, de csakhamar kiderült, hogy egy nagy és független délszláv birodalom létesítésén fáradozik. Palizsnai hű segítője volt ebben. Tvardkónak egy fia és egy leánya maradt (Katalin, mások szerint Anna, Cilley Herman gróf felesége). Tvardkó után nem fia, hanem öccse, Dabisa István, lépett a boszniai trónra. A történetirók ezt Tvardkó unokafivérének (bratučed) mondják. Ő maga Tvardkó öccsének mondja magát, illetőleg azt idősb fivérenek (Pucić: Srpski spom. II. 39.), Tvardkó is fivérének (brat) mondja Dabisát (Miklosics: Momum. Serb. 222—226. Az oklevelek kelte 1392. jul. 17. és 1695. máj. 17.)

Ha unokafivére lett volna, az oklevelek a bratučed szóval jelelték volna ezt meg, de állandólag fivér (brat) szóval jelzik a köztük levő atyafiságot. Dabisa a szláv szeniorátusi

elv szerint foglalta el a trónt. Okleveleiben magát »Tvardkó király vikáriusának. (Pucić Srpski Spom. II. 35. Az oklevél kelte 1392. márc. 6.) Szerbia, Bosznia, a tengermellék, Hum, az alsó részek, a nyugati részek, Oszora, Szol és a Drimellék királyának« irja. Szutiszkóban székelt. Országának részei: Bosznia, Oszora, Hum és az alsó vidékek. Minden tartomány élén egy-egy vojvoda (herceg) állott, kik félig-meddig függetlenül kormányoztak, gyenge uralkodó alatt függésök a királytól inkább csak névleges volt, az összes uralkodói jogokat gyakorolták tartományukban s a király intézkedései csak az ő hozzájárulásukkal váltak jogérvényesekké, ezért sorolja elő valamennyinek nevét Dabisa okleveleiben mint tanukét és kezesekét. Ezen olygarchák egynémelyike a nagyherceg (veliki vojvoda) cimét használta, családjukban e cim örökölhető volt, de csak a legidősebb fiu viselte, ki apja életében többi fivéreivel együtt csak a gróf (knez) cimet használta. Dabisa idejében ezen rangot viselte: Szandalj herceg Boszniában, Hranics Vladkó és fia Vlatkovics Vucsina Oszorában, Hervoja az alsó részekben, Rádics Szánkovics a tengerparton. A hires Hervoja származásáról csak azt tudjuk, hogy Vuk herceg fia volt, ki az alsó részekben kormányzott, fivérei Vojiszláv gróf és Vuk bán voltak. Hervoja oly tekintélyes volt, hogy Velence 1393. jul. 13-án diszpolgárrá választotta. (Glasnik: XII. 135.); egy kortársa »hatalmas termetü hatalmas nagy úr«-nak mondja, a bogomil-pataren szekta hive volt. Nápolyi László ügyei IX. Bonifác pártfogása folytán Itáliában jobbra fordulván, figyelmét Dalmáciára fordította s hiveit itt 1391 közepétől fogva birtokok, cimek és méltóságok adományozásával igyekezett megtartani és szaporítani, így 1391. jul. 17-én Hervoját és fivérét, Vuk bánt, Dalmácia és Horvátország kormányzójává, Horváty Jánost pedig Magyarország és a kapcsolt királyságok helytartójává (vicarius generalis) nevezte ki. (Nápolyi arch. László király oklevéltára).

Palizsnai és Tvardkó halála után Mária királyné 1391. ápril havában Horvátországba jött, remélvén, hogy jelenlétével sokat el fog vonni a lázadók táborából, azonban, úgy látszik, utja nem sok eredménynyel járt, mert alighogy a királyné távozott, a lázadók diplomatájukat Horváty Pál volt zágrábi püspököt küldték Gaetába Lászlóhoz, hogy jőjjön sereggel személyesen Dalmáciába, azonban utjának nem volt más eredménye, mint az, hogy László 1391. okt. 28-án két hivét küldötte Horvátországba és Magyarországba, hogy ügyének állását tanulmányozzák, az egyiknek neve »Sebastianus Hungarus«, a másiknak nevét az oklevél nem említi.

(Arkiv VII. 36—37.). Mária hazatérte után Zsigmond jött Szlavóniába ugyanazon célból; egy oklevél szerint 1391. szept. 8-án Pozsegán időzött. (Fejér: Cod. dipl. X. 1. 681—685. l.). Ezen ut célja nemcsak a lázadók gyengítése, hanem a török elleni védekezés szervezése volt, mert 1391-ben az első török csapat betört a Szerémségbe, hol Maróthy János Mangiolaznál (Mangjelos) megverte őket, de fivére Dénes, török rabságra került. A török most már Magyarországot és Boszniát fenyegette. Zsigmond Dalmácia-Horvátország és Szlavónia bánjává Frangepán Jánost, kipróbált hivét nevezte ki a vicarius generalis jogkörével, mint ilyent már egy 1391. nov. 11-iki oklevél említi (Bebek Detrét mint bánt utoljára egy szept. kelt oklevél említi): Dalmáciának ekkor háromféle banusa volt, nápolyi Lászlóé, Dabisáé és Zsigmondé. Hogy Dalmáciát ekkor Bosznia tényleg birtokolta, kiderül abból is, hogy Spalató oklevelei élén Dabisát mint Dalmácia királyát említi (1391. jan. 21. Farlati: Illyr. III. 335.), pedig ezt csak uralkodóikkal tették. Ezenkivül Dabisa számos oly oklevelet adott ki, melyek csak tényleges dalmát királyt illettek meg. Párthivei, a horvát lázadók is erősen tartották magukat Dalmáciában, így Palizsnai János hasonló nevü unokaöccse mint perjel, Vránát birta, fivére Miklós gróf pedig Osztrovica várát (Lucius Mem. di Trau 352., 353.). Raguza Dabisának fizette a szerb királyokat megillető adót (Miklosics: Monum. serb. 220—222.), Dabisa adományleveleivel egyes előkelő raguzai polgárokat is kitüntetett, hogy a várossal való barátságát megszilárdítsa. (Pucić: Spom. Srbski II. 33—36.). Zsigmond 1392. jun. 28-án a török ellen indult s Galambosvárnál (Golubac) Bajazetet visszavonulásra kényszerítette; Bajazet ezen évben Boszniát is megtámadta, de Glasince mellett visszaszorították.

Dalmáciában Vucsics Vuk bán saját királyának Dabisának hiveivel, a Palizsnaiakkal civódott, őket fogságba vetette s tőlök Vránát és Osztrovicát el akarta venni: ezen eljárásnak csak személyes indokai lehettek. (Pauli a Paulo: Memor. 426.). Zára is egyenetlenkedett Zsigmond bánjával, Frangepán Jánossal, mert a város az egész harmincadot magának tartotta meg és a bántól is sójövedéket szedett. Zsigmond a török ellen szövetségre hivta fel Velencét, Frangepán János közvetítésével, ki egyuttal a saját ellensége, Zára város ellen is három gályát kért tőle: Velence egyik felhivásnak sem tett eleget, mert a török hódoltságokban szabad kereskedelmet élvezett és a jövőre való tekintetből a dalmát városok protektora szerepét játszotta. Haszonleső volt politikája a kis szláv országocskákkal szemben is, melyeket kihasznált, de

ha bajba kerültek, magukra hagyta. Zetát (Zenta) Dusán István szerb cár Balsa gróf kormányára bizta, ez Szerbia gyengülésével függetlenítette magát, midőn fia, Balsics Balsa a török ellen küzdött, Velence úgyszólván magára hagyta s midőn ennek utódja, Szracimir György török fogságba került s Zetát, Skutarit a török elfoglalni készült, Velence tengeri kereskedelmi érdekeit féltve, Szracimir nejét arra biztatta, hogy a tengerparti városok átengedése árán ne váltsa ki Szracimirt, hanem védelmezze meg, Velence majd segíteni fogja. (Safařik: Monum. serb. arch. venet. 119—121. lap). Midőn Trogirban (Tragur, Traun) a pártok egymást öldösték (1392. jul. 11.), Velence akkor is békítőként lépett fel. (Lucius: Mem. di Trau 353. és M. S. C. arch. ven-misti vol. 42. c. 89. lap).

Zára 1393-ban hallotta, hogy Zsigmond fivérével Vencel cseh királylyal Diakovárra készül, azért oda máj. 20-án követséget indított (Lucius: Notae ad Mem. Pauli a Paulo 38—42.) kérve, hogy Frangepán János helyett más bánt nevezzen ki és ajánlva a Boszniával való szövetséget; érdekes az utasítás azon pontja, hogy Leustachius nádornak 200 és az esztergomi érseknek, mint kancellárnak, 300 aranyat igérnek, ha kieszközlik, hogy a harmincad egész jövedelme Záráé maradjon. Zára azt is jelenti, hogy követséget fognak Velencéhez küldeni, mely megköszönje, hogy őket Frangepán bán ellen védelmezi. (Pauli a Paulo: Mem. 426.). Zsigmond Dabisával Diakovárott szövetséget kötött (Lucius: Mem. di Trau 41. Notae ad Mem. P. a P.), melynek csak egy pontja ismeretes: Zsimond elismeri Dabisát Bosznia törvényes királyának, vele örökre békét köt; Dabisa viszont kijelenti, hogy halála után a boszniai trónt átengedi Zsigmondnak, ki azt vazallusra bizhatja.

Ezen egyességet a boszniai főuraknak meg kellett erősíteni, a mit meg is tettek: egy ilyen megerősítő oklevél maradt fenn Hervojától 1393. aug. 23-áról. (Eredeti a bécsi levéltárban, szövegét hibásan közli Fejér: Cod. dipl. X. 2. p. 158., 159. Rački helyreigazítja Rad. III. 134. a jegyzetben). Hervoja ebben hozzájárul a szerződéshez és kijelenti, hogy Dabisának, mig él, hiven fog szolgálni, de ha Dabisa háboruba keverednék Zsigmonddal, ő semleges fog maradni. Zsigmond még jul. 19-én Diakovárott időzött. (Lucius: de regn. Dalm. et Croat. V. c. 4. A Wolkmer filius de Zeme javára kiadott oklevélben az évszámban téved). Dabisát ez egyességkötésre birta: gyengesége, a török veszedelem és Györgygyel, Zeta urával való viszálya, kitől Radics Szankovics boszniai főur Skutarit el akarta venni. E viszály

1394-ben békekötéssel ért végett, de Dabisa megkérte, hogy György Velencében időző fiát kezeskép tartsák vissza, mit Velence megtagadott, és a fiut apjának Odszinjba visszaküldötte. (G. Resti: Chron. di Raguza M. S. C. p. 449.). Ugylátszik a diakovári egyesség folytán Dalmácia visszakerült a magyar korona joghatósága alá, de Zsigmond nem ért rá azt birtokba venni, erre a városok magukat mindenkitől függetleneknek nyilvánították és pedig Trogir 1393-ban, Spalató pedig 1394. aug. 14-én. (Lucius: Mem. di Trau 355. l.) Ekkor Horváty János, ki Omisvárban, a Cetina torkolatánál, a tenger mellett székelt, határozottabban nápolyi László ügye mellé állott és Velencét követe által felhivta, hogy nápolyi Lászlóval szövetkezzék: Velence ebből kevés hasznot remélt és 1393. jul. 27-én elutasítólag válaszolt. (Safařik: Monum: Serb. arch. ven. Glas: XII. 133.).

A lázadók helyzete kedvezőtlenné lett a diakovári egyesség után, azonban főbb embereik még mindig jelentékeny szerepet játszottak Dabisa mellett, így egy 1393. szept. 29-én kelt oklevelében Ivanics bán (Horváty) a boszniai főurak sorában első helyen említtetik. (Pucić: Spomenici srpski II. 40.). Magyarországot a török veszedelem foglalkoztatta; Frangepán János bán 1393. nov. 29-én Zengben elhunyt (Pauli a Paulo: Mem. 427.) és Zsigm. a diakovári egyesség értelmében Dalmáciát birtokba veendő, dalmát vicarius generalissá Garai Miklóst nevezte ki, a Horvátyak győzelmes ellenfelét. A dalmát városokban véres pártharcok dúltak. Zára Vuk bánnal 1394. jan. 27-én szövetséget kötött (Pauli a Paulo: Mem. 427., 428.), erre Zárától máj. 11-én elszakadt Pago sziget és saját kormányt választott magának; Zára márc. 15. és 16-án erős harc után Pagot visszafoglalta, 86-ot kivégeztek és háromnak szemét is kiszurták. (Pauli a Paulo: Mem. 427. Lucius: Notae ad Mem. Pauli a Paulo 43.) IX. Benedek pápa nyiltan nápolyi László ügyét pártolta, mi a horvát lázadókat kissé felbátorította. Nápolyi László feleségét elhagyta, mire Horváty azt tervezte, hogy a szultán lányát vegye feleségül, kit ezáltal ügyöknek vélt megnyerhetni és e tárgyban egy török követ utra is kelt Nápolyba: e házasságból azonban semmi sem lett, de a terv bizonyítja, mire voltak a lázadók képesek. (Monum. serb. arch. ven. Glasnik: VII. 142.)

Horváty János és fivére, Pál volt zágrábi püspök, ekkor Boszniában tartózkodtak s maguk köré gyűjtötték a diakovári egyességgel elégedetlen bosnyák főurakat s harcra készültek Zsigmond ellen, Dabisa ezzel nem ellenkezett: Vuk bánnak Dalmáciában kelle hadakozni, a Horvátyak Doborban, Uszorában táboroztak, Zsigmond erre elhatározta, hogy nem

a török ellen, hanem a lázadók ellen vezet háborut. 1394. jul. 5-én Körmöcbányától 1000 aranyat kért (Fejér: Cod dipl. X. 2. p. 310—41. elvéti az évet. Lásd Rački Rad III. 147. jegyzet), mert a boszniai bán (most neki Dabisa csak bán!) és a lazadók ellen harcba indul. Aug. első felében megindult Dobor ellen; a Horvátyak a gyenge várból kivonultak, Zsigmond azt felgyujtotta és a menekülőket üldöztetve, azokat leshelyből megrohanva elfogta: Dabisa személyesen eljött Zsigmond táborába és meghódolt Zsigmondnak. Horvátyt Pécsett iszonyu kinok közt kivégezték. (Turóci: Chron. P. L. V. c. 7. Gattaro, Istoria, Padovana: Muratori script. rer. ital. XII. 596.), Hédervári Kontot és 30 társát Budán végezték ki, Horváty Pál püspököt nem végezték ki, de azóta nyoma veszett. Dalmáciában Vuk bán Dobor eleste után a tinini (Knin) táborból Garai Miklós elől seregeivel elvonult. A dalmát városok erre meghódoltak Zsigmondnak és a délszláv lázadás véget ért. A lecsendesítés befejezésére Mária királynő 1395. január havában a déli vidékeken időzött; január 7-én Verőczén volt.

Mária királyné 1395. május 17-én meghalt Budán, (az évet és a napot feljegyezte Dlugosz: Chron. Polon. X. 147. l.), eltemették Nagy-Váradon. (Fejér: Cod. dipl. 445. l.). A trónkövetelők a magyar trónt megürültnek tekintették s igényeiket érvényesíteni iparkodtak. (Dlugosz: u. o.). Dabisa boszniai király 1395. szept. 7-én halt meg Szutiszkóban (Pucics: Srpski Spom. I. 3.): Zsigmondot belügyek gátolták, hogy a diakovári egyesség erényesítésére nem gondolhatott. A bosnyákok Osztoja Istvánt választották királyukká. Bizonyos, hogy a Kotromanics családból való volt, mert azt mondja, hogy örökösödési ősi jogon foglalta el a trónt (Miklosics: Monum. serb. 233., 235., 239., 254. l.), Tvardkó Istvánt fivérének mondja. (Miklosics: Monum. Serb. 239. l.). Kiskorusága alatt anyja »az özvegy királyné Ilona« uralkodott (Miklosics: Monum. Serb. 230.); Restitől tudjuk (Chroniche di Raguza M. S. C. 454. l.), hogy ez Dabisa özvegye volt, s így Osztoja ennek a fia. Igy alaptalan mindaz, mit származásáról Orbini, Du Cange, Farlati, Engel, Schimek, Jukić, Majkov s utánok a többi történetirók alap nélkül állítottak. (Majkov pl. minden alap nélkül a Jablanovics nemzetségből való Hristics Pál fiának tartja.)

Raguza ekkor feszült viszonyban volt Zsigmonddal és sietett Osztoját elismerni, kérve szabadalmai megerősítését, sőt neki 1396. febr. 22-én hűséget is esküdött. (Resti: u. o. 454., 455. l.). Zsigmond erősen készült a török ellen; Raguzától három évre előre kérte az adót és meg is kapta, Velen-

cétől is kérte, de ez megtagadta (M. S. C. arch. ven. secreta consil. rogator. 1396. jul. 14., 17.); hogy Dalmáciát és Horvátországot megnyugtassa, oda egy bizottságot küldött (Garai Miklós bán, Eberhard János zágrábi püspök, horvátdalmát kir. vicárius és főfőbiró, Garai János a bán fivére és Butko korbáviai gróf), mely 1396. máj. 23-án Zárába érkezett és Ninbe jun. 5-ére nagy gyülést hirdetett, melyre a városokat és a nemességet meghivta, célja: a jogszolgáltatás, a sérelmek orvoslása és a királyi jogok megerősítése. Megjelentek Zára, Spalató, Trogir, Pago, Oszora (Absari), Cres (Kercs) stb. követei. A gyülés többek közt Pagót Záratól függetlennek nyilvánította, miért Zára megneheztelt. (Pauli de Paulo: Memor. 427., 428. Lucius: Mem. di Trau 361.). A nikápolyi harc ismeretes, részletesen leirja a benne résztvett bajor Schiltberger. (Az »Orczow, Oryko« várat tévesen tartják »Orsová«-nak, mert az okiratok világosan mondják, hogy az Viddintől keletre, Nikápoly felé feküdt és így az Oreava, vagyis Rahovo)

Zsigmond eltünt, senki sem tudta hová lett. Velence arról értesült, hogy az elégedetlen magyar urak Bajazettel az érintkezést keresik, mire Velence elhatározta, hogy Magyarországba egy »okos« embert fog küldeni, ki hiven értesítse az ott történőkről s a főurak szándékairól (Safařik Jánkó: u. o. 184. l.). Horvát-Dalmátországban még nagyobb volt az elégedetlenség: nem felejtették még el Horváty János és társai szörnyü kivégeztetését. A nikápolyi szerencsétlen ütközet után az elégedettlenek élére állt Lackovics István, ki annak előtte is velök tartott, azonban Durazzói Károly halála után Mária pártjára állott, Zsigmond annyira bizott benne, hogy Nikápolynál rábizta a jobb szárny vezénylését, ő azonban, úgy látszik, csak alkalomra várt, hogy Zsigmondtól elpártolhasson. A nikápolyi ütközetben megfutott, nem tudni, hogy ezt tervszerüen tette-e, vagy kénytelen volt-e vele, de nyomban az elégületlenek élére állt és nápolyi László zászlaját tüzte ki. Boszniára nem igen számíthatott, mert Ilona regenskirálynő a békét szerette, udvarában legbefolyásosabbak voltak Hervoja, Szándál és Radinovics Pál (Miklosics: Monum. Serb. 230. l.), leghatalmasabb Hervoja volt, majdnem felségi jogokat gyakorolt, így parancsokat osztogatott a boszniai zsupánoknak, fogadta a külföldi követséget stb. Fejér: Cod. dipl. X. 2. p. 406.), azért Raguza is, midőn Zsigmond utján partvidékét Bosznától vissza akarta szerezni, kérte őt, hogy ennek először is Hervoját nyerje meg. (Resti: u. o. 456.)

Nápolyi László királyi tejhatalmu vikáriusaivá Lackó-

vicsot és Simontornyai Istvánt nevezte ki. Lackovics ügyüknek Bajazetet igyekezett megnyerni és mint Horváty, úgy ő is azt tervezte, hogy László Bajazet leányát vegye feleségül és e tárgyban követséget küldött Bajazethez és Lászlóhoz, kit egyuttal meghitt Dalmáciába. A házasságból semmi sem lett, miért nem tudni, valószinüleg a pápa miatt. A győztes Bajazet Buda ellen készült (Chalkokondylas u. o. 40. lap), egy török sereg Szlavóniába tört be és Szentmártoni Matko árulása folytán elfoglalta Mitrovicát és elhatolt egész Pettauig (Optuj) Stájerországban, honnét sok rabbal visszatért. (Schiltberger: Hammer, Gesch. des osm. Reiches. 201. l.)

A lázadás terjedt, a pártok összetüztek, így Zágrábban a nápolyi párti polgárság 1396. dec. 17-én véres harcot vivott a Zsigmond-párti káptalannal (Marcellovics: M. C. S. bibl. metrop. Zágráb. Kercselics: Hist. eccl. Zágr. 145., 146.); a Zsigmond-párti Pago harcra készült Zára ellen s Velencétől kért segítséget. (Misti: M. S. C. vol. 43.). Zsigmond három hó mulva feltünt, dec. 19-én, a raguzai Calamotta (Kolocsep) szigeten és 21-én kikötött Raguzában, dec. 30-án Spalatóba ment, mindenütt ünnepélyesen fogadták. (Resti: Cron. di Ragusa M. S. C. 458. l.). Velence is üdvözölte s megkérdezte, meglátogatja-e? (Glasnik: XII. 188. l.) és 1397. január 26-án elhatározta, hogy a török elleni harcában nyolc gályával segíti és rábirta Genuát, hogy az is ötöt küldjön (Glasnik u. o.). Zsigmond Spalatóból Tininbe (Knin) ment s innét jan. 13-án egy bizottságot küldött a hűtlen Zárába, hogy adják ki mindazokat, kik Erzsébet királyné megöletésében részesek voltak, általában a régibb és ujabb lázadókat és jövőbeli hűségének zálogául tiz előkelő nemest, köztük Pauli a Paulót is, és 21-éig okvetlenül szolgáltassák neki ki azt a három nemest a Grizogon családból, kik Erzsébetet megölték. A kezesek jan. 18-án meg is érkeztek Tininbe (Knin), de, úgy látszik, igazolták városukat, mert febr. 3-án már hazatértek. Zsigmond febr. 6-án utnak indult Kőrösbe (Križevac). Ezen dalmáciai időzéséről részletesen szól Paulus de Paulo 429. lap. A magyar rendek Kőrösön gyülekeztek a király üdvözlésére. Innét küldte Zsigmond febr. 13-án Zárába Ádám tinini hívét és Petrisa kamarást. (Paulus de Paulo: Mem. 429. lap.)

A kőrösi országgyülésen királyi salvus conductussal megjelent Lackovics István is, ez és hivei felkelésök igazolására arra hivatkoztak, hogy a három-egykirályság jogai és kiváltságai megsértettek, így a döntő itélkezést a bán mellőzésével királyi kiküldöttek végzik (ezt beismeri Zsigmond 1395. máj. 21-én kelt oklevele. Kukuljevics: Jura regni Dalm.

Croat. Slav. I. 163., 164.) stb.; a haragra lobbant magyar főurak febr. 27-én Lackovics Istvánt és unokaöccsét, Andrást, összevagdosták és az ablakon át az udvarba dobták. (Paulus de Paulo: Memor. 429.). Ekkor Zsigmond Horvát-Dalmát-Szlavónországok jogait külön megerősítette. (Kercselics: Not. praelim. 429., mondja, hogy e decretum kezében volt, de elvesztette, különben téved a kőrösi országgyülés évére nézve is. Paulus de Paulo ezt határozottan megállapítja. A kőrösi decretum még mindig lappang). Igy a lázadók ismét vezér nélkül voltak, de ügyük még sem bukott el végleg, mert midőn Zsigmond kiséretével Kőrösről elindult és a Drávához közeledett, ott Predavecski István csapatával megrohanta, hogy megismételje azt, mit Horváty tiz év előtt a királynőkkel szemben elkövetett, azonban vállalata nem sikerült, mert a királyi kiséret elől Szusica várába (Gyurgyevác a Dráva mentén) visszavonult s midőn itt ostromolták, Boszniába menekült.

Lackovics lázadása nem talált Boszniában támaszra. A lázadók elkobzott javait legnagyobb részben a Cilley grófok kapták, kik ezáltal a Garaiak mellett a leggazdagabb horvát főurakká lettek. E család a IX-ik században tünik fel »Szouneck urai« néven, Cilley Ulrik (1262—1309.) Cilli vár birtokába jutott, s akkor ez utóbbi nevet vették fel. (Róluk bőven szól Orožen cillei krónikája. Cilli, 1854. Kivüle még Muchar és Tangl művei). I. Herman Tvardkó István boszniai király veje lett (1377.), miáltal Nagy Lajossal is rokonságba jött. Garai Miklós II. Herman leányát vette feleségül, így került atyafiságba a leghatalmasabb két család. Az ország lecsendesítésére és a török elleni védekezésre Zs. 1397. szept. 29-ére Temesvárra hivott országgyülést, melyre a horvát rendeket is meghivta, de ezek nem jelentek meg, mire ezeket nov. 25-ére Zengbe hivta össze, de ezen országgyülést sem tartották meg, mert Zs. azon nem jelenhetett meg. Bosznia a török veszély miatt nem támogatta a horvát lázadókat (Pucič: Srpski Spom. I. 2. l. 1398. január hóban is Bajazet fia nagy török és szerb sereggel betört Boszniába s azt pusztította), de a menekülőket befogadta. A nagykoruvá lett Osztoja István 1398 tavaszán maga vette át a kormányt; anyja, mint királynő, utolsó okleveleit 1398. márciusban adta ki (Pucić u. o. 41—43. lap.) Raguza azonnal követséggel üdvözölte s kérte szabadalmai megerősítését. (Resti u. o. 465. l.) Az uj király Szutiszkóban, Bobovác és Viszoka várakban székelt felváltva; ugyanazok környezik, kik anyja körül voltak, az állami tanács hatásköre is ugyanaz maradt (Miklosics: Monum. Serb. 236. lap). Most is Hervoja volt

a leghatalmasabb, ki a magyar-horvát lázadást pártolta, mit maga Zs. vet szemére. (Lucius: De regn. Dalm. Croat. V. c. 3. l.) Hervoja Bosznia függetlenségének volt hive és pártolta Lackovics felkelését s nyiltan nápolyi László ügyét pártolta, ki Lackovics halála után ügyét Hervojára és Osztojára bizta. Hervoja ekkor így irta alá magát: »Supremus vajvoda regni Bosnae et vicarius generalis principorum serenissimorum regum, regis Vladislavi et regis Ostoye«. (Lucius: u. o. V. c. 4.)

Predavecski és társai a boszniai udvarba menekültek. Zs. Alsó-Szlavóniába sietett 1398. március végével és Diakovárott, Gorjanban, Ilokon, majd Pozsegában időzött, honnét haddal készült Bosznia ellen; Pozsegából irt mindenfelé segítségért, igy jun. 2-án Trogirnak (Tragurium, Traun) is. (Lucius u. o. V. c. 3.) Hervoja hada Jajcánál állott. Zsigmond behatolt Boszniába egész a Banjaluka felett álló Verbász várig (Castrum Orbaz, ma Orbanja), honnét ismeretlen okból visszavonult és aug. 15-én Gredában, Dubicamegyében volt. Hervoja nyomon követte s midőn Zsigmond Gredából kivonult s Magyarország felé vette utját, Hervoja elfoglalta Dubicamegyét (Zágr. levéltár: acta monasterii dubicensis, fascic. unicus nr. 19., 20. ad ann. 1402. Verbász mint vár említtetik még 1455-ben: Kukulj. Spomenici južnih slavena. I. 82. l.), melynek főispánja Bebek (Bubek) Imre vránjai perjel volt, s így a harci szerencse 1398-ban Hervoja és az általa képviselt ügy részén volt. Zsigmond ekkor cseh ügyekkel foglalkozott s mindenfelé pénzt keresett. Igy 1399. junius 2-án Zárának felajánlotta Pago szigetét 40,000 aranyért, noha ezt előbb Zárától biróilag függetlennek nyilvánította (Paulus de Paulo: Memor. 431. l.); Medvedgrádot az Albenoknak adta el (Kercselics: Hist. eccl. Zagr. 69. l.), ezen és hasonló törvénytelenségeiért, az ország érdekeinek Csehország miatt való elhanyagolásáért, az idegenek pártolásáért a rendek annyira elkeseredtek, hogy őt az 1401. ápril 28-án tartott budai országgyülésen elfogták s megölték volna, ha Garai Miklós meg nem védi (Palacky: Gesch. v. Böhmen. III. 133. lap) s előbb Visegrádon, utóbb Siklóson elzárták, hol majdnem három évet töltött.

Jellemző, hogy senki sem kelt pártjára. Az idegeneket kiüzték Magyarországból. Zsigmond délszláv ellenségei ezen időt nem aknázták ki kellően; Hervoja figyelmét a török terjeszkedés vette igénybe; a török, hogy Boszniát bekerítse, Raguzát akarta megnyerni és Zetát elfoglalni. Raguzában kétszer is járt török követség (1398—1399.), hogy Boszniától elvonja, de az hű maradt Boszniához (Resti u. o. 461—467. l.), ezért ettől jutalmul kérte és megkapta a Kuriltól Sztonáig

terjedő tengerpartot. (Miklosics: Monum. Serb. 233—237. l.) Ezt Hervoja eszközölte ki nekik Osztojánál, azért hálából mindkettőt polgárukká választották és szokás szerint mindkettőnek egy-egy palotát ajándékoztak. (Mikl.: Monum. Serb. 234—241. l.) Raguzának érdekében állott, hogy Bosznia ne kerüljön a török alá, azért azt hiven értesítette a törökök hadi mozdulatairól (Mikl. u. o. 241—242. l. Pucuć: Srpski Spom. 25. l.), de ők kereskedelmi érdekből mindenkivel békét óhajtottak és mások viszályaiba nem szerettek avatkozni. (Pucić: Srps. Spom. 20. l.) A szultán László ügyét támogatta Zsigmond ellen, azonban Timur ellen kellett hadakoznia. Zsigmond fogsága alatt négy párt küzdött a magyar trónért (László, lengyel Ulászló, Albert, egy párt honi királyt óhajtott). Lászlót a pápa, Kanizsay János primás, a papság és a horvát elégedetlenek pártolták; ő 1401. máj. 27-én Petrus de Andreist nevezte ki teljhatalmu vicáriusának Magyar- és Horvátországban. (Ark. za jug. povj. VII. 42. l.)

Hervoja és Osztoja neki Dalmáciát akarták megnyerni, így 1401. juniusban Zárát felhivták, hogy hódoljon meg Lászlónak; Hervoja nekik vitéz hitére megigérte, hogy mindenki ellen meg fogja védeni (Lucius: De regn. Dalm. Croat. V. c. 4.) Zára Pagót és a harmincadot kérte, melyeket Zsigmond tőlük megvont; Osztja Tininbe (Knin) jött s itt folytatta velök a tárgyalást, melynek eredménye volt, hogy Zára kitüzte László zászlaját és pártjának középpontja lett. (Luc.: u. o.) Spalatóban, Trogirban erős volt a László-ellenes párt, mi harcokat szült. (Paulus de Paulo: Memor. 433., 434. l.) Csak e két város és Curzola (Korčula, Krkar) szigete maradt hű Zsigmondhoz. A régi Szlavóniát Eberhard zágrábi püspök tartotta meg a Zsigmond iránti hűségben. (Marcellovics: M. S. C. metrop. bibl. Zagrab. ad ann. 1405.)

Bosznia nagyon szerette volna, ha Raguza elfogadta volna védnökségét, de a város hű maradt a magyar koronához, azért Osztoja vissza akarta venni a nekik átengedett partterületet, és megindult Narenta (Neretva) felé; Raguza megerősítette Stont, azonban harcra nem került a dolog. (Resti: u. o. 475—477. l.) Eközben Stibor vajda, Garai Miklós, Cilley Herman, Maróthy János 1401. szept. hóban kiszabadítva Zsigmondot, visszahelyezték a trónra; ez, hogy a főurakkal kibéküljön, okt. 27-ére Pagóba országgyülést hivott össze, hol kihirdette az általános amnestiát és elrendelte az elfoglalt királyi javak visszaadását (Kovacsics: Vestigia comit. 194. l.), azután külföldi ellenségei ellen fordult. Garai Miklós, mint bán, nyolc évig kormányozta Horvátországot s mindvégig hű maradt Zsigmondhoz.

Osztoja látszólag nápolyi Lászlóért küzdött, de tényleg a maga hatalmát terjesztette Dalmáciában, mindenekelőtt a városokat akarta megnyerni, meghagyván autonomiájukat, csak azt kivánta tőlük, hogy a boszniai zászlót tüzzék ki: Hervoja, Trogir és Sebenico követeit fogadta és e feltétel alatt kieszközölte szabadalmaik megerősítését Osztojától. (Luc.: De regn. Dalm. Croat. V. c. 4. l.) Midőn Osztoja meghallotta, hogy Raguza meghódolt Zsigmond kiküldötteinek, rögtön Hervoja felvilágosítást kért tőlök, mire ők 1392. máj. 13-iki iratukban kijelentették, hogy ennek éle nem Bosznia ellen irányul. (Pucić: Srps. Spom. I. 39. l.) Dubica megyét 1402. junius hóban Hervojától visszafoglalták Eberhard püspök és Bebek Imre vránai perjel (Bebek eredeti jelentése erről 1402. jul. 13-áról M. S. C. in arch. regnic. Zagrab. Acta monast. dubic. fasc. unic. 20. l.), Hervoja ekkor Dalmáciában volt elfoglálva. Nápolyi László 1402. jun. 17-én a nápolyi Aldemarischo Alajost nevezte ki magyar-horvát vikáriusává korlátlan hatalommal (Bécsi arch. cod. sup. 541. c. 20. M. S. C.); idegent talán azért, mert gyanította, hogy Hervoja és Osztoja a maguk kezére dolgoznak. Aldemarischo hajóhadát Velence előzékenyen fogadta. (Misti vol. 46. M. S. C. arch. ven.) Zára ingadozott és aug. 24-én megkérdezte az Osztrovicában időző Hervojától, hogyan viselkedjék vele szemben. Válasza ismeretlen. Zára kitüzte a magyar zászlót és a nápolyit együttesen és Aldemarischot (De Mareschi) ünnepélyesen fogadta: ezzel elpártolt Zsigmondtól (okt. 27.), mert Lászlónak hűséget is esküdött (szept. 3.). Hervoja meghivta Aldemarischot Zemunikba, Zára mellett s a találkozás után egyetértőleg működtek.

Aldemarischo szept. 6-án Vránát ostromolta és okt. 11-én el is foglalta; okt. 20-án elfoglalta Ljuba várát Nin mellett, okt. 25-én bevonult Spalatóba, nov. 19-én meghódolt Trogir (Tragurium, Traun), nov. 25-én Sebenico, Raguza is Lászlót ismerte el védnökéül (Resti: u. o. 430. l.), Scardona azonban ellentállt. Aldemarischo megerősítette a városok önkormányzatát és szabadalmait. (Lucius: De regn. Dalm. Croat. V. c. 4.). Voltak azonban mindenütt Zsigmond-pártiak is, ezekkel szemben Aldemarischo szigoruan járt el, így a zárai Jurjevics Fülöpöt szept. 10-én hazaárulónak nyilvánította s vagyonát elkobozta, s maga ennek házába hurcolkodott, a menekült Zsigmond-pártiaknak meghagyta, hogy 40 nap alatt térjenek vissza, különben ők is így járnak. 1402 derekán eltünt Dalmáciában Zsigmond zászlaja, ki ekkor ismét Csehországban volt elfoglalva. (Palacky: Gesch. v. Böhmen III. 147—150. l.). Aldemarischo most Horvátország- és Szla-

vóniára fordította figyelmét; itt Bebek Imre vránai perjel csatlakozott hozzá, Frangepán Miklós és sokan mások: Zsigmond pártján maradtak Garai Miklós és János, Grdovai László (Grdjevac, Varasdmegyében), Byssenus Pál (Besince, Pozsegamegyében), Maróthy János macsói bán, Eberhard zágrábi püspök, Zrinyi Pál, a Beriszlók és a korbáviai grófok. Zsigmond pártjának seregeit Byssenus Pál de Eörgede vezényelte, Bebek magához hivta tanácskozásra, elfogta és Hervojának átadta, 1403. febr. 5-én Zárába érték vele, azután elzárták és nyoma veszett. (Paulus de Paulo: Memor. 436.)

A lázadás egyre terjedt s átcsapott a Dráván Magyarországba, ekkor a rendek nyiltan László mellett nyilatkoztak, sőt az 1403. ápril 4-én Zalatán (oppidum Zalathnok Zagrabiensis dioecesis, Kercselics szerint hist. eccl. Zagr. 31. l., ez a mai baranyamegyei Zalata) a lengyel nemességgel is szövetséget kötöttek, hogy meg fogják akadályozni, hogy a két országnak közös királya legyen és kijelentették, hogy Lászlót legközelebb magyar királylyá fogják koronázni, kit már 1403. január havában vártak Dalmáciába s a városok fényes fogadtatására készültek (Lucius: Mem. di Trau 379. l.), követségek jártak nála és ő bőven osztogatott adományleveleket. (Arkiv za jugosl. povj. Kukuj.: VII. 43. és köv. lap). VIII. Bonifác erősen támogatta s mellé pápai követül adta egykori nevelőjét, Angelo Acciaiola kardinálist nagy felhatalmazással. (Theiner: Vetera Monum. hist. Hung. II. 172—174. l.). László jul. 19-én ért Zárába. (Források erre nézve és általában itt időzésére nézve Mateus de S. Miniato florenci titkár két levele jul. 11. és 30-áról Collutius de Salutatis florenci kancellárhoz és a florenci Galeotti levele Vivianihoz: mindketten Angelo kardinális kiséretében voltak; ezen eddig fel nem használt leveleket közli a Rad. III. 58—62. lapjain). Fényesen fogadták az egybegyült főrendek s azt akarták, hogy Zengen, Zágrábon át azonnal Budára menjen, László okulva apja sorsán, Zárában maradt, mig ügye nem győz. Hervoja már jul. 10-én ért Zárába, Miniato csak azt sajnálta, hogy patarenus, azonban azt mondja, hogy kész volna megtérni, ha László Bosznia trónjára segítené.

László sürgette, hogy Zárában koronázzák meg, a rendek ellenezték, végre 1403. aug. 5-én mégis itt koronázta meg Kanizsay János esztergomi érsek, nem tudni, miféle koronával, melyet Zsigmond »sertum fictilium«-nak nevez. (Miniato nem mondja meg pontosan a napot, ezt azonban Sozomenus de Pistoja, Murator. rer. ital. XVI. 1178. határozottan megmondja. E koronázásról u. o. szól Bonincontri: Annal. XXI. 89.) Zsigmond erre a pápa ellen fordult és 1403.

aug. 9-én Pozsonyban kiadott rendeletével megtiltotta a pápa bulláinak meghirdetését, adók küldését stb. (Palacky u. o. 151., 151. l. Pray: Spec. hierarch. Ungar. I. 92. és köv. lap) és három hadsereggel indult a lázadók leverésére s egymásután elfoglalta Esztergomot, Egert stb., a Zárából visszatérő primás Zsigmond táborába ment s neki hűséget igért; az okt. 8-án hirdetett amnestiára Magyarország ismét meghódolt Zsigmondnak. A horvát lázadók leverését Maróthy János bánra bizta, kiknek vezére Bebek Imre volt; hol történt az ütközet, nem tudni, csakhogy Maróthy győzött és Bebek Boszniába menekült.

László király egyre Zárában tartózkodott, de ügyei rosszra fordultával három havi itt időzés után 1403. október végével visszatért Nápolyba, hivei mind Boszniába menekültek. Osztoja noha igérte, még sem jelent meg a zárai koronázáson, ő a Lászlóval való barátságot csak arra használta fel, hogy saját hatalmát terjessze a dalmát tengerparton. Raguza nem hódolt meg Lászlónak, okul adva, hogy nem akar a pártharcokba elegyedni, sőt visszatartotta a kattaróiakat és Meleta szigetét, hogy ne hódoljon meg Lászlónak, ezt Osztoja ürügyül használta fel és Raguzának hadat üzent, Raguza azonban Osztoja vezérét, Radics Szankovicsot visszaszorította a tengerpartról, mire ez nagyobb sereggel visszatért és Raguza birtokait pusztította, — ez kijelentette, hogy Lászlónak meg fog hódolni, ha tényleg elfoglalja a magyar trónt, mert ő nem a személyeket nézi, hanem csak sz. István koronáját. (Resti: Croniche di Ragusa. M. S. C. 431., 486. l.) A harc megszakadt, mert Osztoját nagyobb bajok foglalták el, a török is szorongatta, Zsigmondtól is tartott s így készségesen fogadta János bánt, ki Zsigmond nevében arra kérte, hogy ne adjon menedéket a lázadóknak s oltalmát igérte a török ellen, ha fenhatóságát ismét elismeri. Osztoja erre rá is állt és Bosznia ismét a diakovári egyességben megállapított viszonyba jött Magyarországgal. (Fejér: Cod. dipl. X. 4. p. 388. l.)

E fordulat nagy csapás volt László pártjára nézve és elkeseredést szült Boszniában, főkép Hervoja volt ellene, ki mint spalatói herceg, László nevében Dalmáciában majdnem királyi hatalommal uralkodott, saját pénzt veretett stb. (E pénzeket leirja a Glasnik V. 221. l.). A dalmát városok László távozása után is őt ismerték el uralkodójuknak s Hervoját helytartójának s okleveleik bevezetésében ezt ki is fejezték. (Spalató, 1403. november 22.: regnante serenissimo principe e domino naturali d. Ladislao . . et domino nostro Hervoya, dei gratia duce illustri). Hervoya tovább is kormányzott

a Zsigmond által vissza nem hódított részeken (Lucius: Mem. di Trau 384., 835. l.); mennyire haragudott Osztojára, kiderül abból, hogy Raguzával 1404. jan. 15-én Zvecsaj várában (Banjaluka és Jajca közt) védelmi szövetséget kötött ellene (Miklos: Monum. Serb. 252., eredetije a bécsi levéltárban. Szerb oklevél), trónjától akarta megfosztani és Radisics vagy Radenovics Pált arra ültetni. Hervoja ekkor annyira haragudott Osztojára, hogy kész volt ellene Zsigmonddal is szövetkezni, mit Osztoja megtudva, Budára sietett segítségért s ezután magát hálából »Dei gratia et domini nostri Sigismundi regis rex Bosnae.« A horvát lázadás még nem volt egészen leverve, mert Zsigmond hivei jónak látták ez év elején Kőrösön (Križevac) összejönni, hol kötelezték magukat, hogy Zsigmond jogait védeni fogják. Minthogy Osztoja megigérte Zsigmondnak, hogy nem fogadja be Boszniába a lázadókat, azért Bebek és a többiek, kiknek az amnesztia nem kellett, Hervojához menekültek.

Zsigmond Osztoja segítségére Maróthy János macsói bánt küldötte, ki felszabadította a Bobovácban levő királynét és a bosznyák székvárost átadta Osztojának, azonban védelmére benne magyar őrség maradt. Osztoja azután kibékült ellenfeleivel, Hervojával is, ki ezt azonnal jelentette szövetségesének, Raguzának (Pucić: Srpski Spom. I. 50., 51. l.) és ezt is kibékítette Osztojával (u. o.), a mi azonban nehezen ment. Érdekes, hogy Osztoja mindezek dacára még mindig fentartotta a baráti összeköttetést nápolyi Lászlóval, kit 1404. ápril 1-én Hervojához kelt levelében, legdrágább barátjának és rokonának nevez. (Kuk.: Arkiv III. 53. l.) A boszniai főurak csak szinleg béklültek ki Osztojával. Raguza bevádolta őt Zsigmondnál követség által s felszólította máj. 27-iki iratában Hervoját, hogy ő is legyen Osztoja ellen (Pucić: Srpski Spom. I. 54. lap) és felszólítja, hogy ő foglalja el a boszniai trónt. (Pucić u. o. Észrevét. IX. l.). A főurak 1404. május hóban már elhatározták, hogy Osztoját megfosztják a tróntól s junius hóban tényleg Tvardkó Tvardkovics Istvánt választották meg királyukká, ez I. Tvardkó fia volt (Miklosics: Monum. Serb. 260—262. l. és Pucić: Srpsk. Spom. I. Észrevét. 29. l.). Osztoja Bobovac várban visszavonultan élt, a trónváltozás zavargás nélkül folyt le.

Zsigmond Csehországban volt ekkor, László pedig csak cimek és donációk adományozásával adott magáról életjelt, (Kuk.: Arkiv VII. 53—58. l.), dalmáciai teljhatalmu helytartója ekkor is Hervoja volt (Pucić: Srpski Spom. I. 81. l.), Zsigmond is ezt nevezte főellenségének, nem a boszniai királyt vagy nápolyi Lászlót (Fejér: Cod. dipl. X. 4. p. 397. l.),

s ellene harcra készült, miről Raguza értesülvén, ezt 1405. május 2-án Hervoja fiának, Zeta urának tudomására hozta. (Pucić: Srpski Spom. I. 63. l.). Hervoja Velencétől és Raguzától kért segítséget, Velence nem adott segítséget s udvariasan mentegetőzött (Glasnik XII. 214., 215. l.), Raguza erre hajlandó volt. Zsigmond 1405-ik évi dalmáciai hadjáratáról keveset tudunk. Egyik hadát Maróthy János bán, a másikat a fogságból kiszabadult Byssenus Pál de Eörgede bán vezette, mig egy szakaszt Perényi Péter vezetett. Az előbbiről tudjuk, hogy Szrebernikot elfoglalta, az utóbbi pedig Bihácsot, mig Perényi csak a határokon pusztított; a haditerv az volt, hogy Boszniát két részről támadják meg s így hatoljanak be Dalmáciába (Fejér: Cod. dipl. X. 4. p. 397., 724., 742. l.)

Byssen Bihácsot véres ostrom után foglalta el Hervoja seregétől, de maga a bán is halálosan megsebesült s kénytelen volt az Unán át visszavonulni. Maróthy Szrebernikot Garázda Miklós és Szilágyi Lászlóra bizta, kik azt vitézül védelmezték. E hadjárat 1405 őszén volt, mert Tolis boszniai zsupán 1405. okt. 5-én kért Raguzától menhelyet, ha a magyar seregek elől menekülnie kellene. (Pucić: Srpski Spom. I. 65., 66. l.). Hervoja maga Dalmáciában volt, hogy azt megvédelmezze, ha a harctér oda tétetnék át; okt. 9-én Curzola szigetén volt s onnét irt Raguzának (Pucić u. o. 65., 66. l.). László távozása után Veglia Zsigmond pártjára állott, sőt Arbe (Rab) is, Hervoja figyelmeztette Lászlót Arbe fontosságára és Zsigmond terjeszkedésére Dalmáciában, mire ez oda küldte hajóhadát, de egyik fél sem mutathatott fel 1405-ben jelentékenyebb eredményt. 1406., 1407-ben a hadviselő felek pihentek és fontosabb összeütközés nem történt. 1406. március hóban Zsigmond, Cilley Hermánt nevezte ki horvát-dalmát-szlavon bánná, kinek leányát, Borbálát, Zsigmond feleségül vette, Eneas Silvius Piccolomini dicséri szépségét, de ledérnek mondja. E házasság Zsigmond szavai szerint, 1406-ban (nem 1408-ban) történt, mert 1406. ápril 17-iki oklevelében Cilleyt kedves ipjának mondja. (Katona: Hist. hung. XI. 699. l.). Cilley, Garay Miklós, Frangepán Miklós és Zrinyi Pál segélyével nagyon megerősítette Zsigmond pártját a délvidéken, nápolyi László pártja folyton gyengült, mert otthon is meggyült a baja pártfogójának, IX. Bonifácnak elhunyta után és itt csak donációk és kinevezések által adott magáról életjelt, melyeknek nem sok értéke volt (Kuk.: Ark. VII. 58—70. l.), ügyét azonban még mindig képviselte Hervoja és pártolta Tvardkó Tvardkovics boszniai király, László ezt elismeri 1406. aug. 26-án kiadott iratában. (Lucius: De regn. Dalm. Croat. V. c. 4. l.)

A tróntól megfosztott Osztoja két évig élt Bobovácban, azután megkérdezte Raguzától, befogadná-e őt, mire ez készséggel igenlőleg válaszolt (1460. szept, 13. Pucić: Srpski Spom. I. 79., 80. l.); kérelmét Hervoja és Szandal herczegek is támogatták (1406. dec. 26., 27. Pucić: u. o.), mert szerették volna, ha Boszniából távozik. Ez gyanusnak tünt fel Osztojának s ő dacára Raguza ujabb szives meghivásának (1407. ápril 1. Pucić u. o. 86. l.), még sem ment oda. Zsigmond ekkor nagy háborura készült a török és az eretnekek (Bosznia) ellen és támogatásra hivta fel XII. Gergely pápát, nápolyi László ellenfelét és Velencét. A pápa 1407. dec. 9-én kelt iratában (Theiner: Monum. Hung. II. 179. l.) Zsigmond vállatát támogatásra ajánlotta a keresztény világnak, mi nagy erkölcsi siker volt, Zsigmond azonban nem a török, hanem csak Bosznia ellen készült. Szandal boszniai herceg Raguzának irt leveléből (1407. okt. 29. Pucić: Srps. Spom. I. 90., 91. l.) tudjuk, hogy Zsigmond hadával szept. 12-én Babince (Babuncz, Kőrösmegyében) várhoz érkezett, azonban ekkor komoly harcra nem került a dolog (l. Szandál említett levelét), mert seregét erősíteni akarta és zsoldjába fogadta a lengyel »Fekete Zawis« lovagot csapatjával. (Dlugosz: u. o. 609—612. és 648—653. l.)

Tvardkó és Hervoja is segítség után néztek, Velence azonban a felajánlott szövetséget nem fogadta el (1407. dec. 23. Misti vol. 47. M. S. C.). Zsigmond 1408. aug. hóban nagy sereggel Boszniába vonult és Tvardkó Tvardkovics királyt Dobornál megverte és 126 előkelővel elfogta; a királyt Budára fogságba hurcolták, a 126 bosnyák urat pedig lekoncolták s testöket a Boszna folyóba vetették, azután Zsigmond számos várat elfoglalván, Osztoját, mint magyar vazalust, visszahelyezte a trónra, kinek visszahelyezése után legrégibb ismert oklevele 1408. dec. havából való. Zsigmond Bosznia legnagyobb fiával, Hervojával kibékült (1409. febr. 24-én) és ez Budára ment látogatóba, hol Zsigmond elhalmozta kegyeivel s a sárkány-rendet is adományozta neki. E kibékülésnek Raguza nagyon örvendett. (Pucić: Srps. Spom. I. 94., 95. l. Levél Hervojához). Zsigmond ekkor ujból Dalmácia tényleges birtokába jutott, honnét 1403-ban kiszorult. Csak Trau (Tragurium) késett meghódolni, min Zsigmond a városhoz 1409. január 6-án intézett levelében csodálkozik. (Lucius: De regn. Dalm. Croat. V. c. 4. l.). Zárában még Aldemarisco székelt. Nápolyi László zárai koronázási esküjét megszegve, melyben sz. István koronája integritását fogadta, 1409. julius 9-én Zárát, Vránát, Novit és egész Dalmáciát 100,000 aranyért eladta Velencének, és a zárai váron julius

29-én már Velence lobogója lengett. Ezen árulás később sok bajnak lett forrása, mert Velence erre alapította igényeit Dalmáciára.

12. *Beriszló Péter bánsága II. Lajos király idejében. Irta Mesić Mátyás.* Rad. III. 1—64. (Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II.). A csehek II. Ulászlótól kivánták, hogy gyermekei a cseh nyelvet is megtanulják, mit ő irásban meg is igért. (Palacky: Dejiny. D. V. II. 173., 254., 256.). Brandenburgi György káros befolyásáról II. Lajos jellemére szól: Brutus (Monum. Hung. hist. Script. XIII.), Katona (XIX. 153.), Istwánffy (VI. 53.), Spiess (Aufklärungen 60.). II. Lajos egész uralkodására nézve fontos források Guidotto és Massaro velencei követek jelentései (Fridrich Firnhaber: Vincenzo Guidotto-s Gesandschaft am Hofe König Ludwigs von Ungarn 1523—1525. Quellen und Forschungen zur vaterländischen Geschichte. Wien, 1849.). Fontos Lorenzo Oria velencei követ szóbeli jelentése 1523. dec. 22-én Velencében, melyet krónikájában megőrzött Sanudo; Oria mint követ 1519—1523-ig időzött a magyar udvarnál, — az ő jelentését kiegészíti titkárának, Francesco Massarónak, 1523. dec. 5-iki jelentése. Ezt követi Guidotto jelentése 1523—1525-ből, róla Mesić részletesen szól a Književnik I., II. kötetében; G. jelentése 1525. aug. hóban kelt. A Književnik ismerteti 1509. és 1510-ben viselt követségi titkári működését és jelentéseit. Fontos Georgius Sirmiensis munkája is: Epistola de perditione regni Hungarorum, róla Mesić tüzetesen szól a Književnikben (I. 506.); született Kamenicán a Szerémségben, előbb II. Lajos, utóbb Zápolya János udvari káplánja volt. Művét Wenczel közli (Monum. Hung. hist. Script. I.); csak óvatosan használható.

Az udvar és főurak viselkedését érdekesen irja le Massaro. Beriszló bánsága visszanyul II. Ulászló korába, a török elleni harcaiban különösen 1513. aug. 16-iki dubicai diadalával nagy hirnevet szerzett. II. Ulászló fiát X. Leo oltalmába ajánlotta s ez nyomban II. Ulászló halála után több levelet irt II. Lajos érdekében (Pray. Annal. V. 17., 19.); e három levélen kivül irt még kettőt Beriszlónak is (ápril 5. jun. 15.), ezekben a pápa válaszol Beriszló márc. 26-án Veszprémben kelt levelére, melyben elhagyatottságáról, szegénységéről, a főurak önzéséről, egyetlenségéről panaszkodik és segélyt kér a török elleni harcaihoz. (E levél eredetije a Britt muzeumban van, szövege: Monum. Hung. hist. Dipl. V. 165.) A pápa első levele Beriszlóhoz Marnavicsnál (Monum. Hung. hist. Script. III.); a második Bembi ep. XII. A pápa I. Ferenc francia királyt kérte, segítse a magyarokat

a török ellen s felemlíti Jajca, Knin (Tinin), Klissza és Scardona (Skradin) nagy fontosságát (máj. 15. Bembi: Epist. XII. és Pray: Ep. Proc. I. 115.).

A pápa bizott a kereszténység segítségében, azért jun. 25-én azt irta Bakácsnak, hogy a törökökkel nem kell békét kötni. (Bembi: Ep. XIII.) Hercegovina és Bosznia nagy része ekkor már török kézben volt és folytonos támadásokat intéztek Klissa, Scardona, Knin, a korbáviai és frangepáni birtokok ellen; hogy ezekhez veszély nélkül férhessen, főképen Jajca birtokára vágyott, mely körül a kisebb várakat sorban elfoglalta. A pápa megengedte 1516. máj. 25-én kelt iratában (Theiner: Vetera Monum. Slavor. merid. I. 562., 761.), hogy a keresztények a török hadi foglyokat szabadon tarthatják rabságban, s el is adhatják, hogy a további harcokra ez uton is pénzt szerezhessenek. Velence a törököt birtokairól a vezérek megvesztegetése és ajándékok által igyekezett távol tartani. (Secr. Cons. Rog. Vol. 47. máj. 15.). A délvidéket a török ellen főkép a korbáviai grófok, a Frangepánok, Blagajok, a zágrábi és szerémi püspökök és a vránai perjel védelmezték saját hadaikkal. A zágrábi püspökség javait 1513—1518-ig Bakács Tamás élvezte mint »Patronus és tutor« (Arch. capitul. Zagr. Jurid. 130. 2., 135. 2., 137. 2., 138. 2., 140. 2., 150. 2. és fasc. 87. nr. 27.); ezenkivül a zengiét is, hol helynöke Kozsicsics Simon volt (Theiner: Monum Slav. Merid. I. 564.), sőt a topuszkói apátságét is, honnét a szerzetesek a török elől menekültek (tehát nem Beriszló élvezte ennek jövedelmét s használta fel harcaira, mint Kercselics irja Notit. Praelim 352., hanem Bakács, amit bizonyit ennek egy 1518-ból származó oklevele a zágrábi érsek levéltárában Jurid. 159. 2. és egy 1517-ből kelt rendelete, Književnik I. 86.). A fukar és csak családját gazdagító Bakács Tamás azonban semmit sem tett a horvát határok védelmére, a zágrábi székesegyházat is mások hagyományaiból restaurálta. (Kukuljevics: Prvostolna crkva Zagr. 6. és 63. lap).

Beriszlót küldelmében csak a köznemesség támogatta és a pénzt hozzá javadalmainak elzálogosításával szerezte meg, így Burgio mondja, hogy a király beleegyezésével majdnem az egész Auraneai perjelséget elzálogosította. (»Quasi tutto«. Theiner: Vel. Mon. Hung. II. 759.) Burgio 1524-től a mohácsi vészig pápai követ volt a magyar udvarban, jelentéseit egész terjedelemben kiadta Theiner (Epistolae J. A. P. Burgii). 1516-ban nem történt nagyobb török támadás a horvát végek ellen, azonban kisebb portyázások előfordultak. (Sanudo VI. 461., 463. és Diario di Marcantonio Michiel.

Cicogna Cod. 1022.; a törökök Zenget fenyegették épen vásár alkalmával). Beriszló kértére Kozsicsics Simon modrusi püspök a laterani zsinaton kétszer is felszólalt a horvát határok hathatós megvédése tárgyában. Karlovics T. János korbáviai gróf birtokait a török erősen pusztította, s mert a kincstárból segélyt nem kapott, Velencétől évi 2500 arany zsoldot fogadott el, s ezért köteles volt 150 lovast tartani a saját és velencei birtokok megvédésére. (Secr. Cons. Rog. vol. 47. jun. 14.). A török veszedelmekhez belzavarok is járultak. Corvin Mátyás a Frangepánoktól elvette Zenget, ezt Frangepán Bernardin felhasználva a belső zavarokat, vissza akarta foglalni. Beriszló ellene segítséget kért Velencétől, mely 1516. ápril 4-iki rendeletével (Secr. Cons. Rog. ad 1516. 4. ápril) vegliai és a szomszédos szigetek proveditorait utasította, hogy segítsék Beriszlót, a zengi kapitányt. Nagy ellensége volt Bakács Tamás is a Frangepánoknak, így Bon velencei követ (1517. aug. 7-én) értesíti Velencét, hogy Bakács megkérte, ne bocsássák szabadon Bernardin fiát, Kristófot, és biztatta Velencét, hogy foglalják el Bernardin összes birtokait. Bon mondja, hogy Bakács azért oly ellensége Bernardinnak, mert az két falut foglalt el a korbáviai gróf birtokaiból, a ki pedig eljegyezte Bakács unokahugát; Bakács 1519-ben is azon volt, hogy Karlovics T. János e rokonát elvegye (Sanudo VIII. 26., 56.) Velence ezért elitélte Bakácsot, mert Frangepán Bernardin, noha kapzsi és erőszakos volt, mégis utját állta a töröknek Istria és Friaul felé. Velence ellenkezőleg némi segélyben részesítette Bernardint a török elleni küzdelmében: (Sanudo VI. 463. Tubero: Comment. XI. 331.; kiadás 1603.). Bakácsot itt sem vezette tiszta szándék.

Szelim egyiptomi diadalai 1517-ben nagy rémületet okoztak Európában. Vezérei 1517 elejével Zára közelében egy váracskát elfoglaltak; ősz felé Klissza alá vonultak, melynek külső erődítvényeit már 1515-ben elfoglalták; Scardona közelében megerősítették Cetint (Szinj, Sign mellett); a korbáviai gróf birtokait is annyira fenyegették, hogy ez kétségbeesésében három várát cserébe ajánlotta Velencének, valamely olasz birtokért, Velence az ajánlatot nem fogadta el, mert tudta, hogy a vitéz Karlovics közvetve őt is védi, s kérte, maradjon helyén, ő pénzzel támogatni fogja (Sanudo VIII. Književnik II. 216.). A törökök ezen egész év alatt ostromolták Jajcát, melyet kiéheztetéssel akartak elfoglalni. (Pray: Ep. 119. Marcellovics ad 18. dec. anni 1517. arch. capit. Zágr.). A török Velence dalmát várait is fenyegette, ezért Bereszlónak 10,000 forintot igértek, ha azokat megvédi. Beriszló a mostani veszélyben kérte tőle e pénzt, de

Velence csak 2000 arany értékü tárgyakat küldött neki s várai védelmére oly kevés segítséget küldött, hogy a lakosság kezdett kétségbe esni; Velence úgy iparkodott várain segíteni, hogy megvesztegette a boszniai basát és Szelimhez követeket küldött ajándékokkal, hogy üdvözöljék egyptomi sikereiért, sőt titkon értesítették a keresztények terveiről (Lanza: Monum. Habsburg. II-dik rész Einleit. zum I. Band. 204. l.), mire Szelim kiadta foglyaikat s velök megujította pár év előtt kötött szerződését.

II. Lajos a királyi javakat elzálogosítván, ebből egy kis segítséget küldött Beriszlónak, hogy Jajcát felmenthesse. Beriszló e célra X. Leótól is kért segítséget. A zágrábi káptalantól is kért segítséget junius 14-én (Rad. III. 57. l. E levelet Kercselics és Marcellovics is ismerték; eredetije a zágrábi káptalan levéltárában fasc. 95. nr. 62.), melyben fenyegetőzik, ha nem küldenek neki segítséget. A káptalan küldött is neki némi segítséget (Kercselics: Hist. eccl. Z. 212.), a pápa azonban pénz helyett jul. 7-iki levelében elhalmozza dicsérettel s igéri, hogy bibornokká fogja kinevezni, mit Miksa császár is sürgetett, csak azt várja, hogy valami nagy hadi ténnyel tüntesse ki magát, mert nem másokkal együtt, hanem külön akarja kitüntetni. (Marnavics, 254., 269. l.) II. Ulászló és II. Lajos ezt nem sürgette (Marnovics ebben téved), mert Bakács T. ellensége volt Beriszlónak. Jajca nov. 5-én nagy veszélyben forgott, mert mindeddig sem eleséget, sem segítséget nem kapott. II. Lajos dec. 18-iki levelében megfenyegeti a zágrábi káptalant, hogy küldjön Beriszlónak segítséget, mert ez Zdencinél várja, hogy erős sereg élén élelmet vigyen Jajcába. (Marcellovics, Kercselics). Az 1517-iki évi hadakozásban a törökök Bihács környékén veszélyeztették a topuszkói apátság birtokait (Kukuljevics. Književnik I. 86.); Hammer török fordítások alapján mondja (II. 526.), hogy a törökök ez év végével véres csatát vesztettek, melynek hire dec. 15-én érkezett Damaskusba, — ezt tehát Beriszló más hadi tényére vonatkozik, nem arra, melyet a következő 1518. elején vitt véghez.

Midőn a török Jajcától északra Bogács várát, és az attól nyugatra fekvő Jezerot (Jezew) elfoglalta, Jajca végveszélybe került. Beriszló, Jajca és Scardona (Skradin) felmentésére sietett, midőn a földet még hó borítatta, Boszniában megverte a törököt, vezérök is a csatatéren maradt, de Beriszló, mert csapata gyenge volt, jelentékeny eredmény nélkül vonult vissza. II. Lajos 1518. jan. 6-án Zsigmond lengyel királynak irja, hogy attól fél, hogy a magyar trón nemsokára megdől a nemesség önzése, gyülölködése és közö-

nye miatt; márc. 14-én Zápolya Jánost meghivja az országgyülésre és felemlíti, hogy ez évben már kétszer államtanácsülést tartott a határvédelem ügyében, eredménytelenül. (Palacky: Dej. V. 2—346. Pray: Ep. I. 125.). Velence More Fülöp által a királynak 3000 aranyat küldött, miről Beriszlót is értesíti, ebből kapott is valamelyes részt. (Sanudo: VIII. 32., 34.). Beriszló F. hagyatékából is segített magán atyjafia, Beriszló Péter; ezért Ferenc özvegye, Margit, ki utóbb Bánffy Jánoshoz ment férjhez, perrel támadta meg. 1518 elején a pápa egy tervet közölt II. Lajossal, Miksa császárral stb., hogyan lehetne egy nagy közös hadjárattal a török hatalmát megtörni; midőn e tervet az osztrák rendek tárgyalták, azt kivánták, hogy gyülésökre hivják meg Beriszlót is, ki legjobban ismeri a törököt. Miksa ezt nem fogadta el, mert Beriszló nem német alattvaló, de megigérte, hogy a horvát végek védelmét mindenképen elő fogja mozdítani. (Zeibig. H. J.: Der Ausschuss-Landtag der gesammten österr. Erblande zu Innsbruck 1518. Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen. XIII. 207—280. l.). II. Lajos Budára országgyülést hirdetett; itt az adók miatt egyenetlenség támadt s a nemesség eltávozott azzal, hogy jul. 15-én Tolnán jönnek össze, — a főurak azonban együtt maradtak, köztük Beriszló Péter, Kesszerea Mihály boszniai és Simon zágrábi püspök, és 24 törvénycikket alkottak a védekezésre vonatkozólag. (Kovachich, Supplem II. 398. lap).

A tolnai országgyülés még azt határozta, hogy Bácsban sz. Mihály napra ujból találkoznak, most pedig azonnal a seregek jőjjenek össze, hogy Boszniába induljanak, hol már csak Jajca és Banjaluka tartja magát. A bácsi országgyülésen kevesen jöttek össze, oda kevés haderő is érkezett. Beriszló mindjárt a budai országgyülés után sereget gyűjtött és a Frangepánokkal, Karlovics korbáviai gróffal és az osztrovicai Kozsulicscsal, hogy a töröktől valami erődöt elfoglaljon (Sanudo VIII. 38., ez erődöt Camerioti-nak nevezi) utnak indult; a várat erősen ostromolták, de kénytelenek voltak elvonulni, mert értesültek, hogy a boszniai basa nagy sereggel közeledik (Sanudo: u. o.); e vállalat, úgy látszik, Scardona (Skradin) felmentésére vonatkozott, mely kétségbeesésében a töröknek julius hóban évi 100 arany adót igért. (Sanudo VIII. 33., 36., 41.). A minden segély nélkül maradt Beriszló értéktárgyait (valószinüleg a Beriszló Ferenc hagyatékából valókat) a zágrábi káptalannál elzálogositotta, hogy az éhséggel küzdő jajcai őrséget segíthesse, melynek környékén szept. hóban a törökök ismét egy várat elfoglaltak. (Sanudo VIII. 43.). Csak egy véletlen segített Jajcán: a török

sereg sz. Márton nap körül Bocsác (Bogács) várukból egy másikba élelmet szállított, a jajcai őrség kirohant, a törökök kiséretét szétverte s így némi élelemhez jutott. (Kovachich: Supplem. II. 431. l.).

A küzdelmeiben elhagyott Beriszló erős szavakkal korholta a kormányt és a nemességet; Marnavics szerint elhagyatottságának fő okozója régi ellensége és irigye, az önző Bakács Tamás volt, ki nemhogy Beriszlót segítette volna, de még vesztére is tört, ez kitünik Bakács leveléből Radváni Ketzer Ferenchez, a zágrábi püspöki javak kormányzójához (Monum. Hung. hist. Script. II. 335.), ki azokat Bakács nevében kezelte. Ketzer 1514-ben is e javakat kezelte (Zágr. érs. levélt. Jurid. 139. 2.), de meddig tartott megbizatása, nem tudni s így e levél kelte sem állapítható meg, mert nincs rajta dátum. 1518-ban a csehek sürgették, hogy II. Lajos Csehországba jőjjön, a királyi eskü letételére; Lajos ezt Budán akarta letenni, de ők nem tágitottak, nehogy Csehország Magyarország vazallusának tünjék fel (Scriptor. rerum Bohemic. III. 421. Stari letopisowé). A nagy veszély megrémitette az udvart és a főurakat s elhatározták, hogy Beriszlónak segélyt adnak Jajca megmentésére; erre a velencei követ decemberi jelentésében azt mondja, hogy Beriszló kibékült a magyar urakkal. (Sanudo: VIII. 48. l.).

A kormány elrendelte, hogy a zágrábi káptalan adja vissza Beriszlónak elzálogositott értéktárgyait és kárpótolja magát az adóból. (1518. dec. 27. eredetije a zágr. kápt. levéltárában fasc. 95. nr. 63. Szövege Rad. III. 61.). Ugyane napon ir a király Beriszlónak, hogy nem őt fogja okozni, ha nem sikerül Jajcába élelmet bevinni (Pray: Hist. II. 583.), ebből látszik, hogy rosszakarói hanyagsággal vádolták. 1519 elejével Beriszló megmentette Jajcát azzal, hogy sikerült neki abba élelmiszereket bevinni. Sanudo VIII. 48. Kovachich. Supplem. II. 431. lapján azt irja febr. 17-én, hogy tegnap érkezett a bántól levél, hogy Jajcát élelemmel ellátta; Velence is tudott erről febr. hóban. (Sanudo VIII. 55.). Ezen év tehát szerencsésen kezdődött. A keresztes had ügye megfeneklett; Velence, hogy a törököt birtokaiból eltávolítsa, titkon paktált a szultánnal és hireket hordott neki (Lanza 211. Sanudo ad ann. 1519.), sőt V. Károly is titkon alkudozott vele békekötés tárgyában. A törökök előnyomultak, Magyarországban pedig küzködött egymással az udvari és Zápolya párt. II. Lajos Velencétől kért segítséget, ez csak azt felelte, hogy fájdalommal látja, mily károkat okoznak a törökök mindkettőjöknek (Secr. Cons. Rog. vol. 48. ad 25 martii 1519.); Róma egy brevét küldött, mely a papságot hadi

adóra kötelezte. Karlovics T. János korbáviai gróf személyesen elment Velenébe segítségért, hogy tartományát megvédhesse: ötven deli horvát vitézzel jelent meg, Velence elhatározta, hogy megsegíti pénzzel és ügyét Rómában is ajánlotta. Karlovics hazatért, követe elment Rómába, hol II. Lajos követei is időztek; midőn ez utóbbiak hazafelé indultak, Karlovics követét még Rómában marasztalták, mert Karlovicsra igen nagy sulyt fektettek. (Sanudo: VIII. 54., 56., 58., 63.) Ez évben oly nagy volt a rémület a töröktől, hogy a rendek kérték a királyt, hogy a zágrábi püspöktől s egyéb sereget tartó uraktól ne kivánja, hogy az országgyülésre jőjjenek. (Kovachich: Supplem. II. 442.).

II. Lajos Belaj Barnabics követe utján Szelimmel fegyverszünetet kötött (Lajos 1519. márc. 28-án Budán, Szelim máj. 30-án Drinápolyból irta alá; szövegét közli Theiner: Mon. Hung. II. 626. (818.) l.; tartalmát Pray is ismerte. Hist. II. 885.). A török továbbra is úgy pusztított, mintha nem is léteznék a fegyverszünet, azért ellene védekezni is kellett. Karlovics, hogy megboszulja birtokai pusztítását, betört a török földre, mire ezek ujból betörtek birtokaira és Karlovics sok jó vitézét vesztette a harcban, miről jun. 25-én levélben értesíti a Zárában székelő velencei praefectust, elmondja azt is, hogy a boszniai basa megfenyegette, hogy minden két hétben meg fogja látogatni. (Sanudo: VIII. 64.). A törökség az egész délvidéken pusztított, minek hirét a menekültek már junius havában megvitték Budára, hova Karlovics követei is megérkeztek. (Sanudo: VIII. 65. A velencei követ levele Budáról jun. 28-áról.). Beriszlo is mindenfelé segítséget keresett; a pápai breve által elrendelt papi adó rosszul folyt be, Brandenburgi György kieszközölt egy iratot, hogy a lepoglávai remeték e miatt ne szenvedjenek zaklatást (lásd Rad. III. 62., 63. Eredetije a horv. országos levéltárban: Acta monast. Lepoglav. fasc. 2. nr. 43.), a zágrábi káptalan is az évi adójának elengedése fejében adta ki Beriszló elzálogosított tárgyait, pedig ezen adók királyi engedelemmel már régóta Beriszló hadakozásaira voltak engedélyezve, ő azonban mégis kimélni akarta a káptalant, s a vicebanust utasította, hogy az adó miatt ne zaklassa azt, se nekik ne okozzon károkat. (L. Marcellovics Rad. III. 42. l. jegyzet 1.)

Minthogy a káptalan adójával egyre hátralékban volt, azért a hatóságok jogi ügyleteikben megtagadtak tőle minden jogsegélyt, mire a káptalan kérte a királyt, hogy erősítse meg régi szabadalmaikat, mi jun. 12-én meg is történt. Minthogy a hatalmas főurak önzésből kihuzták magukat a hadi terhek viselése alul, azok egész sulylyal a köznemességre

és a városokra nehezedtek. Szomszédvári (Susedgradski) Henning András inkább eladta várait, semhogy a védelem költségeit viselje. (N. R. A. 458. 20. L. szövegét Rad. III. 43. l. 1516-ből). Paksi János várkapitány nagy összeg pénzzel segítette Beriszlót, hogy Jajca segítségére mehessen. (Kukuljevics: Ark. III. 49. l.). II. Lajos aug. végével szigoruan megfenyegette Ernuszt Jánost, mert semmivel sem akart hozzájárulni. (1519. aug. 29. Katona XIX. 166.). X. Leo pápa szept. 6-án egyházi átok terhe alatt megparancsolta a papságnak, hogy összes jövedelmei tizedrészét adja a török elleni háborura, egy másik iratában pedig bünbocsánatot ad, ki valamivel hozzájárul Klissavár védelméhez. (Sanudo VIII. 66.). 1519. dec. 12-én megjelent a pápai konziszótrium előtt Beriszló követe, Fekete Tamás (Niger) és felpanaszolta a horvátok keserves helyzetét, hogy mennyit szenvednek a töröktől, mert a fegyverszüneti oklevélből kihagyták Horvátország, Szlavónia és Dalmácia nevét (ebben tévedtek, mert abban névszerint felemlíttetnek; tévedésök onnét származott, mert ez országokat a török a békekötés után épen úgy pusztította, mint azelőtt). E követségről szól Kercselics (Notitiae 314. l.) és Kukuljevics (Jura regni I. 272. l.); szól róla Raynaldi is (313. l. ad ann. 1520., tehát vagy 1519 végével, vagy 1520 elejével járt Niger Rómában).

Raynaldi oklevele egy pápai breve Zsigmond lengyel királyhoz, melyben mondja, hogy a horvát végvidéket az ő oltalma alá fogja helyezni, ha II. Lajos nem segít sorsán. A brevén (In actis consistorii in archivio Vaticano) az évszám ki van törölve, lehet azért, mert a pápa csak el akarta küldeni, de utóbb mást határozott. Hogy Niger 1519 végén járt Rómában, kiderül abból, hogy a breve őt nem nevezi püspöknek, pedig Farlati szerint (IV. 27.) ő scardonai püspökké 1519 végével lett. (Anno exeunte 1519.). E követségről Sanudo is megemlékezik (VIII. 67., 69.). A horvátok elhagyottságukban elhatározták, hogy a töröknek országukon szabad átmenetet engednek, ha őket pusztításaiktól megkiméli, mert általános volt az a téves nézet, hogy őket szándékosan kihagyták a békekötésből, ezt még Kercselics is hitte (Notit. 314. l.) és mentegetni iparkodott. Niger a pápától ennek ajánló levelével V. Károlyhoz (Marnavics 268. lap) és a francia királyhoz (Sanudo VIII. 67., minek ellentmond 79. lapon) ment segítségért. 1520 első hónapjaiban majd itt, majd ott pusztítják Horvátországot, így a Frangepán birtokokat, Modrus és Grobnik körül. (Sanudo VIII. 77—79.). Mily siralmas volt ekkor Dalmácia helyzete, azt Moro János jelentéséből, kit Velence Dalmácia megvizsgálására küldött ki,

láthatjuk. (Másolata Ljubicsnál). V. Károly a pápához irt levelében jelenti, hogy Beriszlónak egy kis pénzt küldött, sajnálja, hogy a horvátok ügyét senki sem támogatja hathatósabban is kéri a pápát, hogy Beriszlót bibornokká tegye, ki már hét évet tölt fegyverben a török ellen. (Marnavics 269. lap).

Károly Velencének is irt, hogy támogassa a horvátokat. (Sanudo VIII. 84.). V. Károly Beriszlónak is irt, melyben dicsőiti érdemeit és kitartásra kéri a kereszténység védelmében. (Marnavics 271. lap). Azonban ezen 1520. junius 23-án Brüsszelben kelt levél nem jutott Beriszló kezébe, mert mikor azt irták, akkor ő már nem élt. A török májusban Korbávia felől betört, midőn Beriszló pusztításaikról értesült, vitéz seregével eléjök sietett és a Korjenica patak mellett május 20-án megütközött a törökkel, megverte őket és serege üldözőbe vette, ő kis kiserettel valamivel hátramaradt, ekkor egy török csapat leshelyből rátört s ő vitézeivel elesett; midőn serege visszatért, már csak azt érte el, hogy holttestét visszavivta a töröktől (Marnavics; Sanudo VIII. 80. Pray: Ep. I. 138; Marcantonio Michiel Mss. Cicogna Cod 1022; Tomasics kortárs kézirata így szól: »Anno Dni 1519. Turci occiderunt banum Corvatiae Petrum episcopum circa Bihács in monte diauli, ibique per eos caput eius abscissum est et nutu Dei per quendam civem Bihciensem Medosich Paulum nomine est restaurata et portata cum corpore in Bihach«.) Püspöki helynöke, Statileus János Veszprémbe vitte holttestét s ott a székesegyházban eltemette. Turnschwamb rágalmait Beriszlóról (Engel: Gesch. des ung. Reiches und seiner Nebenländer I. 198. l.) már Pray cáfolta meg. (Hist. II. 588. és a Prioratus Aur. 89.). Marnavics elbeszélése Beriszló haláláról fantasztikus. Az értekezés végén hét, Beriszló küzdelmeire vonatkozó latin oklevél van (Rad. III. 57—63. l.), melyek eredetije a nehezen hozzáférhető zágrábi káptalani és érseki levéltárban van.

13. *István »a kicsiny« montenegrói ál-cár levelezése Raguzával 1771—1773.* Közli *Bogisics V.* Rad. III. 153—176. l. (Prepiska lažnoga cara Stjepana maloga s Dubrovačkom republikom). Eredetijök szerb nyelven ciril betükkel irva a raguzai kerületi levéltárban. Montenegró történetére vonatkozólag kevés az oklevél. A csaló István cár 1768—1774-ig bitorolta a montenegrói trónt, személyéről keveset tudunk. Dolgoruki hg. kérdésére, hogy ő kicsoda, azt válaszolta, hogy Dalmáciából való és családi neve Rajicsevics; Dolgoruki azt hiszi, hogy Boszniából való (Milákovics: Istorija Crne gore 172. l.); Andrics (Geschichte von Montenegro

54. l.) azt mondja, hogy ikávi tájszóláson beszélt, mint a dalmaták és Lika vidékiek; Ljubisa István azt mondja, hogy olyanoktól, kik a kalandort személyesen ismerték, azt hallotta, hogy Lika vidékéről való osztrák katonai szökevény volt. A történetirók véleménye jellemére és érdemeire nézve nagyon elágazó: némelyek műveletlennek, mások képzett, ügyes, ravasz embernek mondják, így a velencei jelentések is. E levelezés fontos Raguzának Oroszországhoz való viszonyának megitélésére és kiegésziti Makusev orosz irónak erről irt munkáját. (Moszkva, 1864.). E levelezés szerb nyelven ciril betükkel folyt. Az ál-cár leveleit mindig így kezdi: »Isten kegyelméből István, a kicsiny. Dicsőség Istennek és Jeruzsálem szent városának«.

1. 1771. jun. 1-én. Zavaros bevezetésben megemlékezik Szerbia bukásának történetéről, azután elősorolja azon kincseket és ereklyéket, melyeket állítása szerint a szerb urak Raguzában letéteménykép elhelyeztek és ez magának tartott meg és követeli, hogy ezekből egy részt visszaadjanak, a többit pedig Jeruzsálembe küldjék. Jelenti, hogy megsebesült, de most már jobban van. E levelével kapitányát, Miklóst küldi Raguzába.

2. 1771. jun. 26-án. Jelenti, hogy megkapta az ajándékokat Milos kapitány útján. Két emberét Raguzába küldi, hogy azok ott az orosz hajók megérkezését bevárják. Jelenti, hogy hadával a zubácski mezőre fog kivonulni és kérdi, hogy Raguza is elküldi-e oda seregét.

3. 1771. aug. 5-én. Szemrehányást tesz Raguzának, hogy nem őszinte sem az oroszokkal, sem vele szemben és meggyanusítja, hogy kézalatt a törökkel tart. E levélével hozzájuk küldi Ivelics Márkot és Bjeladinovics Péter kapitányt.

4. Cettinje, 1771. aug. 29-én. Megköszöni neki a küldött ajándékot. Tanácsolja nekik, hogy az orosz admirálishoz menő Ivelics Márknak mondják el minden ügyes-bajos dolgukat és mentségöket, hogy az azokat kellő helyen előadhassa.

5. Crnagora, 1771. okt. 12. Értesíti Raguzát, hogy Bjeladinovics Pétert egy irással fogja hozzájuk küldeni, melyben tőlük kölcsönt kér.

6. Crnagora, 1771. okt. 19-én. Kivánja, hogy neki 3000 aranyat, vagy annyit a mennyi 30,000 rubelnek megfelel, küldjenek el. Kivánságát szemrehányásokkal és fenyegetésekkel kiséri.

7. Crnica, 1772. január 24. Ismét aranyakat kér tőlük.

8. Crnagora, 1772. febr. 9-én. Szemrehányásokat tesz

nekik, hogy nem őszinték, kivánja, hogy öt hajót küldjenek neki, melyen a konstantinápolyi öbölbe 2000 embert akar küldeni. Levelét fenyegetőzéssel végzi.

9. 1772. febr. 23-án. Ismét szemökre lobbantja álnokságukat és felhivja, hogy a jövőben ne így viselkedjenek. Elrendeli, hogy 6 hajót küldjenek neki, hogy hadát a konstantinápolyi ökölbe küldhesse és megnyugtatja őket, hogy erről a török nem fog értesülni. Megengedi nekik, ha e kivánságát teljesitik, hogy e levelének másolatát Sz.-Pétervárra elküldhessék.

10. Crnica, 1773. febr. 13-án. Korholja Raguzát, hogy sem vele, sem Oroszországgal mitsem törődnek, ellenben a töröknek kedveznek és hajókat adnak. Elmondja nekik, mily kedvezőleg irt felőlök Oroszországba, noha Orlovtól rájuk vonatkozólag nagyon kedvezőtlen levelet kapott és most egy emberét küldi Orlovhoz, hogy az a raguzaiakat mentegesse.

Raguza öt levele »István a kicsiny«-hez. E levelek a raguzai a levéltárban »Lettere e commissioni di Levante, 1771«. cimü kötetében foglaltatnak és horvát nyelven latin betükkel irvák. A levelek olasz felirata: »A Stefano Piccolo«.

1. Elmondják, hogy nagynehezen olvasták el és értették meg levelét, azonban Milos kapitány beszédét sokkal könnyebben értették meg. Jelentik, hogy két követet küldtek Oroszországba és kettőt Orlov admirálishoz és jó eredményt remény lenek. Raguzát István barátságába ajánlják. Raguza, 1771. jun. 15.

2. Értesitik, hogy két katonatiszte Raguzába érkezett az ő levelével. Ismételik iránta való tiszteletöket és magukat jóindulatába ajánlván, hivatkoznak előbbi levelök tartalmára. Raguza 1771. jul. 9-én.

3. Bizonyitják, hogy a Raguzában megfordult két katonatiszt semmi illetlenséget itt nem követett el, hanem okosan és barátságosan viselkedtek, és elmondják az okokat, mért nem tárgyalhattak a katonatisztekkel. Raguza, 1771. jul. 17-én.

4. Megigérik, hogy teljesiteni fogják kivánságát, melyet Mrkovics Theodozius szerzetes által tudomásukra hozott. Kérik, hogy minekutána meggyőződött az ő őszinteségökről, vele és Oroszországgal szemben, ajánlja őket és ügyöket melegen Orlov grófnak és az orosz udvarnak kegyeibe. Raguza, 1771. aug. 14.

5. Értesitik, hogy megkapták Ivelics Márk utján levelét. Ismét kérik, hogy minél előbb kegyeskedjék értök Orlovnál és az orosz cárnőnél közbenjárni, hogy ezek őket ismét minél előbb kegyelmökbe fogadják, melyet ellenségeik ármánya folytán elvesztettek. Raguza, 1771. aug. 22.

14. *A jogi eszmék fejlődéséről általában és különösen a büntető jog terén.* Irta Muhić Pál. Rad. V. 1—30. lap. (O razvoju pravnih idea u obće i napose u području prava kaznenoga). A *vérboszu* (krvna osveta) kötelezettsége és jogossága a szlávok ősi szokásjogán alapszik; a XI-ik század óta irott törvény is szabályozza, mely azt így korlátozza: ha férfi férfit öl meg, akkor fivér a fivért, apa a fiát, fiu az apját, unokatestvér az unokatestvért boszulja meg. Csakhamar belátták, hogy ezen eljárás, úgy a gyilkos, mint a meggyilkolt családját szerencsétlenségbe dönti és a vérboszu helyett behozták a *vérdijat* (vražda, ördögségi dij, mert azt hitték, hogy a gyilkosságra az ördög, vrag, viszi rá az embert). A vinodoli törvény (1280-ból) azt mondja, ha valakit gyilkosságról vádolnak, melyre nincs szemtanu, akkor a vádlott ötven erkölcsi tanut (porotnik) köteles állítani, a kik megesküsznek rá, hogy a vádlottról ilyen fel nem tehető; ha valakit erőszaktételről vádolnak és erre szemtanuk nincsenek, a vádlott ártatlanságát ötven tisztességes nő, mint erkölcstanu köteles igazolni. — Dusán szerb cár törvénykönyve (zakonik) azt mondja, ha földesur közembert öl meg 1000 perper vérdijat fizet a megölt családjának (egy perper $=1/3$-d arany); ha plebejus öl meg földesurat, családjának 300 perpert fizet és mindkét keze levágandó; ha valaki püspököt, szerzetest vagy papot öl meg, azt agyon kell ütni és felakasztani; a ki apját, anyját, testvérét vagy gyermekét öli meg, az tüzhalállal büntetendő.

A poljicai statutum (poljički stat.) azt rendeli el, ha valaki verekedés közben embert ölt, a gyilkos egy egész vérdijat (vražda: 240 libra; egy velencei libra = 42 fillér) köteles fizetni; orgyilkos felakasztandó és családja fizeti a vérdijat. — A montenegrói törvény (27. §.) azt mondja, hogy a ki ok nélkül embert öl, az magát meg nem válthatja vérdijjal, azt a megölt fivére vagy bárki más megölheti, vagyona az államkincstár javára elkobzandó. — A középkori törvények minden testrész megcsonkításáért külön-külön vérdijat állapitanak meg, a testrész fontossága és a sebesítés sulyosságához képest, ilyen a poljicai statutum is: a ki a verekedést kezdi, 25 librát fizet; ha sebet ejt oly helyen, melyet a ruha eltakar, 25, ha olyan helyen, melyet ruha nem takar, 50 librát fizet; a ki másnak kezét, lábát megcsonkítja, vagy egy szemét kiüti, $1/2$ verdijat (vražda), azaz 120 librát fizet; a ki verekedés közben fogat ver ki, 50 librát, a ki orrot vág le, a sebért 50 és az arc elrutításáért 100 librát fizet. — A vegliai statutum (1388.) szerint, ki más testét megcsonkítja, 50 aranyat fizet, melyből fele a kárvallotté, fele az uraságé.

A törvényes vérdijat a tettes büntetés terhe alatt köteles volt megfizetni és a kárvallott elfogadni; a ki ez után is bosszut forralt, szigoruan bünhődött. — A házközösségben élő délszlávok közt Dusan cár törvénye szerint a családfő fizette a vérdijat, csak a gyilkosság vérdiját kizárólag maga a gyilkos volt köteles megfizetni; e törvénykönyv szerint, ha valakit büntény gyanuja terhelt, a gyanusított és kárvallott család záros határidőre a vádlottért kezességet vállalt, a ki nem talált kezest, az gyanus maradt, — e szokás törvénye a szerbeknél ma is érvényes (Karadž. Vuk). A ki minden ok nélkül megrohant mást, azért a házközösség nem fizetett, hanem a tettest feleségestől, gyermekestől számüzték és vagyonát elkobozták. — Vinodoli törvény: ki tolvajt éjjel lopás közben öl meg, vérdijat nem fizet. — Montenegrói törvény: ki tolvajt lopás közben öl meg vagy megsebesít, vérdijat nem fizet. — Vinodoli törvény: ki szolgát öl meg, 100 librát fizet a megölt családjának és 2 librát városa hatóságának; ki erőszakot követ el, a nőnek 50 librát és az uraságnak ugyanannyit fizet. — A vegliai törvény: ki mást verekedés közben megsebesít, s a panaszos tanut is állít, a tettes három aranyat fizet neki: fele a kárvallotté, fele az uraságé. A vraždára nézve érdekes Zágráb város 1245-ből való latin törvénye. (Kukulj. Ark. I.)

15. *Raguza viszonya a velencei köztársasághoz egészen 1358-ig.* Irta *Ljubić Simon.* Rad. V. 44—123. l. (Ob odnošajih dubrovačke sa mletačkom republikom tja do g. 1358.) Két raguzai iró: Dolci Sebestyén és Appendini Ferenc mindenáron azt akarták bebizonyítani, hogy Raguza sohasem volt Velence alattvalója. Dolci műve: »Ragusinae perpetuae libertatis adversus Venetos vindiciae«, az eredeti kéziratban megvan Velencében a Cicogna lovagok könyvtárában 2919. sz. a., hazafias lelkesedése művét teljesen kritikátlanná teszi; elismeri, hogy 1122-ig velencei nemesek voltak szülővárosának direktorai, de ezt csak cimzetes dolognak tartja; hogy a megválasztott direktor Velencének köteles volt hűséget esküdni, ezt csak udvariassági ténynek tartja! — Appendini Ferenc műve: »Notizie istorico-critiche« is teljesen kritikátlan, l. Volanti véleményét róla. (Rad. V. 46. jegyzet.)

I. Raguza alapitása. (Ustanovljenje Dubrovnika. Rad. V. 46—48. l.) Raguza nevét először említi a IX-ik század elején élt Ravennai György. (G. Rav. ex M. S. Lugdun. suppl. Lugd. Batav. 1696. 63. l.) Porphyr. (De adm. imp. Bonnae 1840., III. cap. 29.) azt mondja, hogy midőn Heraclius uralkodása alatt (610—641.) a szlávok az avarok ellen küzdvén, elpusztították Epidaurumot, annak lakói a tenger melletti

sziklákra menekültek s megalapították Lausaeumot, Rausiumot (Sziklaváros). Coletti ezt 639-re teszi. (Illyr. Sacr. VI. 3.). Tamás spalatói fődiákon XIII. századbeli krónikás a VIII-ik fejezetben azt állítja, hogy Raguzát IV. János pápa (639—640.) idejében alapították. Tehát tényleg 639-ben alapították Raguzát. — Téves Orbini azon nézete, hogy Raguza a III-ik században épült, Razzié, hogy azt 526-ban Pavlimir boszniai uralkodó alapította, Restié, hogy 650-ben épült, Appendinié és Bané, hogy 656-ban alapították, — mert véleményüket mivel sem tudják bizonyítani.

II. Az uj város nyelve és szervezete. Rad. V. 48—53. (Jezik i ustav novo sazidanoga grada). Ravennai György a város nevét a IX-ik században tisztán »Ragusium«-nak irja; Porphyrog. »Lausium, Rausium«-nak mondja és a görög *λαῦ* (szirt) szótól származtatja; Coletti (Illyr. Sacr. VI. 22.) »Lausium, Ragusia, Racusa« néven nevezi; VIII. Benedek 1023. szept. 17-iki, valószinüleg hamisított oklevele »Labusedi« (Labusedenti) névvel jeleli, Engel »Rocca chiusa« (zárt szikla) szótól származtatja. Legfontosabb Ravennai György véleménye. Epidaurum görög gyarmat volt, lakói e nyelvet beszélték, de a régi feliratok szerint csakhamar a latinnyelv kerekedett felül; Vilmos tiri püspök a XI-ik században dalmáciai utjában sokáig időzött Spalatóban, és művében (II. 29.) azt mondja, hogy a dalmát tengerparti városok nyelve a latin, ezt Raguzára nézve határozottan mondja Porphyr. (III. 336)., azzal, hogy a XI. századtól fogva szlávosodni kezdett; így szól Raguzáról irt művében Gebhardi (500. l.), Engel (49. l.) és Lucarelli (28. l.). Okleveleit kezdetben csak latin, utóbb latin és horvát, majd olasz és horvát nyelven irta, ez utóbbi nyelvet főkép a délszlávokkal való érintkezésben használta. Kezdetben sokat szenvedett a körülötte elterjedt szlávságtól, de midőn Pavlimir boszniai uralkodó a bolgár Boris elől († 885.) menekülve itt menhelyet talált, azóta e várost a horvátok barátjuknak tekintették s az a középkorban kincseik őre és uraik menhelye lett. Pavlimirral sok szerb jött Raguzába, a XII. században a bogomilek elől sok katholikus dalmata költözött be.

A velencei uralom alatt felülkerekedett az olasz nyelv, de a XIV. század végével ez is háttérbe szorult a horvát nyelv mellett, úgy hogy a szenátus Engel szerint 1472-ben szükségesnek látta kimondani, hogy legalább a végzések és itéletek olasz nyelven fogalmazandók. A város szervezete, mint Velencéé, aristokratikus volt, de a közügyekben a népnek is volt szava, így Trifun kattarói gróf 1181. szept. 20-án békét köt »cum Wascono et tota communitate Ragusina«.

A Coletti által közölt oklevél (Illyr. Sacr. VI. 69.) 1197. jun. 29-ről így szól: »actum est coram praesentia domini comitis Lucari et omnium Raguseorum in ecclesia Sanctae Mariae.« A két elem hosszu küzdelmet folytatott, mely az 1272-ik raguzai törvénykönyvben végre az aristokratia győzelmével végződött.

III. Raguza a byzanci uralom alatt. Rad. V. 53—63. (Dubrovnik pod bizantinskom vladom.) Raguza a X-ik század végéig úgy, mint a többi partmelléki dalmát városok Byzanc fenhatósága alatt állott, melynek proconzula Zárában székelt, a függés jóformán csak névleges volt és ügyeiket teljes autonomiával maguk intézték, — csak egy kis évi adót s háboru esetében hajókat voltak kötelesek adni. Nicefor és Nagy Károly 803-ban kötött egyessége szerint a dalmát városok Byzanc alatt maradtak, mivel azonban ez nem segítette a kalózok ellen, lassankint magukat attól függetlenítették (Porph. 29. c.). Raguzának Porphyr. idejében még semmiféle földbirtoka nem volt (33., 34. c.); hogy magát szláv szomszédai támadásától és kalózkodásától megmentse, többeknek évi adót fizetett. A tengeren való uralomért Velence hosszu harcokat folytatott a horvátokkal, különösen Neretvával (Narenta), mely az utóbbiak ügyének kedvezőleg folyt (838.), Raguza is Neretva partján állott. A szaracenek Raguzát 15 hónapig ostromolták 867-ben, ellenök szövetkeztek Velence, Dalmácia, Görögország s hatalmukat 871-ben megtörték Antivárinál. 887-ben ujból kitört a harc Velence és Neretva (Narenta) közt, mely sok évig folyt és végre a század végével az utóbbiak bukásával végződött s Velence lett Adria ura. Narenta kezdetben diadalmaskodott, Mujisza zsupán hajóhadát Bobalics Vito raguzai vezette; Raguza mindvégig Narenta pártján állott s így elérte, hogy mig ezek mások hajói ellen kalózkodtak, Raguza kereskedelmi hajóit nem érte baj. Velence Narentának adót fizetett, hogy hajóit megmentse (948.). Velence kénytelen volt Raguzát kimélni, mint Neretva szövetségesét, de mégis igyekezett neki ártani, ahol lehetett. (Erről több mesét mond Appendini és Resti s egyéb raguzai krónikások, melyeket Dandolo András (1342—54.) nem említ s Engel megcáfolt).

IV. Raguza első meghódolása Velencének 998-ban. Rad. V. 64—69. (Prvo podloženje Dubrovnika mletačkoj republici god. 998.). A dalmát tengerparti városok a horvátok és szerbektől szorongattatva, 998-ban Velencéhez fordultak segítségért; május hóban II. Urseolo Péter Velence egész hajóhadával Dalmáciába indult Kercs (Cres), Osora, Zára, Trogir (Tragurium), Spalató, Veglia, Arbe s a szigetek nagy

örömmel fogadták, a meglepett Narenta békéért könyörgött s lemondott a velencei adóról. A doge elfoglalta Curzolát, Lagostát (Lastov) s Raguza, Neretva szövetségese is, érsekét küldte hozzá követségbe, ki hűséget fogadott Velencének. E meghódolásról részletesen szól a doge titkára, János diaconus, az eset megtörténte után tiz évvel (1008.) irt krónikájában. (Pertz: Mon. Germ. Hist. VII. 31.). Erről szól a XIII-ik században irt velencei Commemoriali is (13. l.) és Dandolo András (Chron. Murat. R. J. Script. XII. 230.). De Monacis (XIV. sz.) azt mondja, hogy a raguzai követség Lessinában (Hvar) fogadott Velencének hűséget s így kerülte ki az ostromot. (Chron. de rebus Venetis. III. 54—56. lap). A meghódolás tényét Resti és Appendini elcsűrni iparkodtak, mondván, hogy a követség a dogénál csak két elfogott hajójuk érdekében járt, Resti különben elismeri, hogy ezen időtől fogva Raguza Velencének némi adót fizetett barátsága jeléül! Annyi tény, hogy a doge a Narentával szövetséges Raguza ellen akart indulni, de ez a Spalatóban kötött béke után magára maradván, sietett meghódolni. Gebhardi (G. Ragusas 494.) és Engel azt mondják s ez hihető is, hogy Raguza ekkor kötelezte magát arra, hogy Velencének adót fizet s hogy rectora velencei nobili lesz. Appendini hamis oklevelekkel bizonyítani igyekszik, hogy Raguza független maradt.

V. *Raguza a keleti udvarhoz közeledvén, mégis Velence alattvalója marad 1171-ig.* Rad. V. 69—77. Ezután hosszu ideig nincs hirünk Raguzáról (998 óta). Velencében 1030 körül nagy belső forrongás volt s így lehetséges volt, hogy a dalmát városok mind a görög, mind a velencei jármot lerázták s meghódoltak a hatalmas horvát királynak, Kresimirnek, ki a dalmát király cimét is felvette. Lucius (De regn. Dalm. II. 9.) Cedrenus alapján irt szavaiból kitünik, hogy 1033-ban Raguza a görög Niceforral együtt harcolt, tehát görög fenhatóság alatt állt. Engel (Gesch. Rag. 67.) mondja, hogy Contarini Dominik doge nagy sereggel Raguza ellen ment s közelében várat akart emelni, hogy a várost féken tarthassa. Raguza azonban megelőzte a sz. Lőrinc erőd építésével; Resti és Appendini szerint ez 1038-ban történt, midőn Zára Kremisirhez pártolt. Ez azonban téves, mert Contarini csak 1043-ban lett doge, Kresimir pedig csak 1050-ben lépett a trónra, — így Contarini hadjárata Zára és Raguza ellen csak ezen év után történhetett, s a dalmát városok ekkor hódoltak meg ujra Velencének.

A normannok ellen Byzanc Velencével szövetkezett, Kresimir halála után Horvátországban nagy zavarok keletkeztek, és Szlavisa bitorolta a trónt; a megszorult dalmát

városok megnyitották a normannoknak a kikötőket, kik Slavisát megverték és elfogták. A velenceiek (Dandolo. 246. l.) Dalmáciába siettek, a normannokat legyőzték s a dalmát városok ujból meghódoltak Velencének, egy régi oklevél szerint (Trevisano, Cicogna bibl. szerint ez 1072. febr. 28-án történt) Spalató, Trau, Zára és Belgrád megigérték Velencének, hogy soha többé tőle el nem pártolnak, — Raguza nincs ezek közt s így vagy a normannok hatósága alatt maradt, vagy sui juris volt. Komnen Elek a normannoktól szorongatva, hogy Velence segélyét megnyerje, nekik egy aranybullában átengedte minden Dalmáciára és Horvátországra való jogát. (1085. Dandolo 249., De Monacis 80.). E korban sem a velencei, sem a byzanci krónikák nem említik Raguza nevét; raguzai krónikák azt mondják, hogy e város két hajóval segítette a normannokat.

Midőn Velence 1097-ben keresztes hadjáratra indult, meglátogatta hajóhaduk Dalmáciát, hol a városok meghódoltak nekik. (Dandolo 256. De Monacis 83.) Midőn Kálmán magyar király a horvát királyi cimet felvette, Velencét szövetségre hivta fel a normannok ellen s iratában megkérdezte tőlök, hogy a doge mily jogon viseli a »Dux Dalmatiae« cimét. (Cod. Trevis. 113.). Mit felelt Velence, nem tudni, de a szövetség létrejött (De Monacis 93.), melynek értelmében Kálmán biztosította Velencének Dalmácia zavartalan birtokát s közös háborujuk a normannok ellen Apuliában szerencsésen sikerült. Valamivel utóbb Kálmán Belgrádban (Cetin) horvát királylyá koronáztatta meg magát s felvette a dalmát királyi cimet s kegyességével és ajándékaival megnyerte a dalmát városokat s visszament Magyarországba, honnét csakhamar nagy sereggel megjelent Dalmáciában s mig Velence keleten volt elfoglalva, hatalmába kerítette a dalmát városokat. Falieri Ordelaf doge Dalmáciába sietett s azt ismét egészen visszafoglalta. Kálmán seregei ismét sok várat visszahódítottak, mire Falieri doge német és görög segítséggel (Monacis 103.) ellenök indult, de a csatát ő is elvesztette s ő is elesett (1118.). Zára, Trau, Spalató tovább is Velence birtokában maradt, Velence István magyar királylyal öt évre békét kötött s keresztesharcra indult, mit István úgy fordított a maga előnyére, hogy dacára a fegyverszünetnek, nagy sereggel Dalmáciába tört s elfoglalta Spalatót és Traut, azonban Michiel Dominik doge gyorsan ott termett és ujra meghódolásra kényszerítette Spalatót és Traut s a horvát székvárost, Belgrádot (Cetin) földig lerombolta.

Ezen időben sehol sem történik említés Raguzáról; hogy ez állandólag Velence fenhatósága alatt állott, bizo-

nyítja az, hogy 1115 körül a velencei Dominiket választották püspökké (Illyr. Sacr. VI. 60.), a mit csak akkor tettek, midőn Velence fenhatósága alatt állottak, mert ezt Velence minden szerződésében velök kikötötte. II. Pascal pápa Velence kérelmére 1118 körül Dominikot érsekké nevezte s utódai is e cimet viselték és abban a korban valamennyien velencei papok lehettek, miért is a raguzai krónikások csak keresztnevöket említik, azonban családi nevöket és származásukat elhallgatják, mi méltán feltünő. Lehet, hogy Raguza a velencei és magyar harcok idejében rövid időre magát függetlennek nyilvánította, de ez csak rövid ideig tarthatott, mert 1122-ben ismét Velence fenhatóságát ismerték el, maga Razzi is bevallja, hogy ekkor velencei nobilit fogadtak el városi rectorul s csak azt kötötték ki, hogy ez a városi tanács nélkül ne rendelkezhessék, miből azt következteti, hogy Velence fenhatósága csak névleges volt és hogy ez a viszony csak harminc évig tartott, mert midőn 1150-ben Raguza harcba keveredett a boszniai bánnal, akkor Velencétől kértek és kaptak 500 zsoldost segítségül, de ezek oly garázdán viselkedtek, hogy a rectorral együtt, őket megajándékozva, Velencébe haza küldötték. Dolci is így beszél (Libertas etc. IV. 1.), sőt négy velencei rector nevét is említi s mondja, hogy Molino Péter volt az, kit hazaküldöttek. Resti és Appendini minderről hallgatnak.

Hihetetlen, hogy a hatalmas Velence ily sértést szó nélkül tűrt volna. Hogy Raguza tényleg ezen idő alatt Velence alattvalója volt, kitünik ennek Fano olasz várossal 1141. januárban kötött szerződéséből (Cod. Trevis. Cicogna nr. 2558. lap 119.) és Capodistriával 1145. decemberben kötött szerződéséből (Thomas-Tafel I. 106.), mely Raguzát velencei határbirtoknak nevezi. Ezt megerősíti Dandolo (281. lap) és Monacis (119. l.). A raguzai krónikák mégis azt állítják, hogy Raguza 1152-ben függetlenítette magát. Ennek ellentmond, hogy 1153-ban ismét velencei papot, Tribun Mihályt választották érsekükké, sőt egyházukat is a velencei patriárcha hatósága alá helyezték (Mansi, Unghelli), a mit semmiesetre sem tettek volna, ha függetlenek. A velence-normann békekötéskor 1154-ben is Velence volt Raguza ura. (Dandolo 286. lap).

VI. Velencétől 1171-ben először pártol el Raguza, de azonnal ismét meghódol. Másodszor is elpártol s majd a normannok, majd meg a keleti császárság karjaiba veti magát (1186—1204.). A pápaság és császárság küzdelmében Velence a pápa pártján áll, kezdetben Manuel görög császár is pártfogolja (1167. dec. 1.), de csakkamar ellene fordul és

elfoglalja tőle Spalatót, Traguriumot, Raguzát és más dalmát helyeket (Monacis 104.), azután szinleg kibékül Velencével, hogy tőrbe csalja kereskedőit, kiknek áruit mind elkobozza és kereskedőit börtönbe veti (1171. máj. 12.). Raguza erősen Manuel mellett áll s éleszti a viszályt Velence ellen (Altinati krónikája 1200-ból V. 154. lap). Velence boszuló hadjáratot indított és megfékezte a rebellis Raguzát, egyik tornyát és várfalait lerombolta és kikötötte, hogy érsekök mindig a velencei patriarcha hatósága alatt álljon. (Dandolo IX. cap. 15. 292. l.). De Monacis előadása teljesen megegyező ezzel (VI. 104. lap), sőt szerinte hűségök zálogául túszokat is kelle adniok és rectorul Zano Rainerot elfogadniok. Resti azt állítja, hogy Raguza a velencei ostromot 1171-ben hősileg visszaverte és mert a görög védnökség nem sokat ért, 1172-ben Vilmos sziciliai király oltalma alá helyezkedett. Appendini az egész esetet agyonhallgatja. Valamivel későbbi oklevelek bizonyítják, hogy Raguza tényleg a sziciliai király fenhatósága alatt állott, és pedig egy 1186. szept. 27-éről, amely keltezve van Raguzában: »in curia domini gloriosissimi W(ilelmi).« A többi oklevelekben, így az 1190. febr. 3-án és jun. 17-ikén keltben ez áll: »salvo sacramento domini nostri regis Tancredi.«

Ezek azonban a fenti események után 15—19 évvel később keltek és csak azt bizonyíthatják, hogy Raguza 1171-ben Velence fenhatósága alatt állott, de 1172-ben felhasználva Velence belső zavarait, attól ismét elpártoltak és Vilmos siciliai király fenhatósága alá helyezkedtek, ki, a várost, Engel szerint, normann őrséggel megrakta, — a mit Velence soha sem tett meg. Az 1172-ik év Velencére nézve tényleg igen szerencsétlen volt, mert keresztes seregöket a dögvész elpusztította. Zano Sebestyén doge kénytelen volt 1175-ben Vilmossal 20 évre békét kötni, melyben ez utóbbi igéri, hogy Velence birtokait, Raguzától Velencéig terjedőleg, nem fogja megtámadni (Arch. Ven. Pactor. II. 117.), mi ismét arra mutat, hogy ekkor Raguza Velencéhez tartozott. Velence háboruja Görögországgal tovább folyt; 1187. febr. hóban Elek császár három aranybullát adott Velencének, melyben többek közt minden Dalmáciára való jogáról Velence javára lemond. Ezen harcok alatt Dalmácia előbb görög kézbe és Manuel halála után (1180.) III. Béla magyar király kezébe jutott. Ezt Spalatóról tudjuk Tamás födiakonus krónikájából és II. Bélának 1180-ban kelt spalatói okleveleiből; Záráról tudjuk III. Béla erre vonatkozó 1181. februári okleveléből (Lucius); Trauról (Tragurium, Trogir), ez kiderül 1182. évi okleveleiből. Velence Zárát 1187-ben a magyaroktól vissza akarta foglalni, azonban

sikertelenül, mire a magyarokkal előbb 2 évre, utóbb 1192-ig békét kötöttek, melynek letelte után Dandolo Enrico doge 1202-ig több sikertelen kisérletet tett Dalmácia visszafoglalására. 1181-ben Raguza sikertelen kisérletet tett, hogyVelence fenhatósága alul szabaduljon.

Midőn Velence Görögországgal békét kötött, akkor Raguza normann fenhatóság alá helyezkedett, ennek első nyomát találjuk az 1186. szept. 27-iki oklevélben, melyben Raguza Nemanics István szerb nagyfejedelemmel magában Raguzában egyességet köt »in curia gloriosissimi regis W(ilielmi)«, a melyben azt a városra nézve azon feltétel alatt ismerik el kötelezőnek, ha a király is hozzájárul »salva tamen iussione et ordinatione gloriosissimi regis«, e kijelentés nemcsak védnökségi viszonyt, hanem tényleges alárendeltséget fejez ki. Vilmos király raguzai gróffá valami Gervasiust nevezett ki, mert ez erősíti meg esküvel egy 1190. február 3-án kelt oklevélben az omisi Kacsicsokkal kötött egyességet »salvo juramento domini sui« és egy 1190. jun. 17-iki oklevélben megigéri Miroszláv knéznek, hogy a vele kötött egyességet hiven meg fogja tartani »salvo juramento domini nostri regis Tancredi«. Vilmos normann király halála után zavarok támadtak házában a trónöröklés tárgyában és Raguza ekkor (1190. jun.) görög fenhatóság alá helyezkedett, mi Velencét igen bosszantotta.

VII. Raguza visszatér Velence uralma alá 1205-ben. (Rad. V. 84—91. lap). 1202-ben megindult a 4-ik keresztes hadjárat; Dandolo Henrik doge álnokul ezt a dalmát városok ellen vezette, azután Konstantinápoly ellen s ekkor hódolt meg Velencének Zára és a többi dalmát városok. Raguza még tartotta magát. Raguza elfoglalásáról szól a Dandolo családra vonatkozó és a velencei Cicogna gyüjteményben 2919. számu kézirat 55-ik lapja; eszerint a pápa által konstantinápolyi patriachává kinevezett Morosini Tamás hajóhaddal 1205-ben foglalta azt el, ezt megerősíti De Monacis is. Resti az esetet így adja elő: Damjan Juda raguzai gróf hat havi hivataloskodása letelvén, nem akart lemondani. Hogy tőle szabaduljanak, ellene Velencétől kértek segítséget, mert a byzanci trón gyengén állott és a délszláv uralkodóktól szabadságukat féltették. Velencének megigérték, hogy jövőben velencei nobilit fognak gróffá választani; erre Velence a Konstantinápolyba utazó Morosini Tamásnak meghagyta, hogy ejtse utba Raguzát és segítsen baján. Midőn Morosini Raguzába ért, Damjan Judát hajójára hivta, hogy nézze meg a Balduinnak szánt ajándékokat s midőn a hajóra lépett, bilincsbe verték s ő kétségbeesésében fejét a kormányrudhoz

verte, mibe belehalt. Raguza rectora a velencei Quirini Lőrinc lett. Eszerint Raguza vérontás nélkül Velence hatalmába került; jogviszonyaikat szerződés szabályozta, melynek oklevele azonban sem a bécsi, sem a velencei, sem a raguzai levéltárban nincs meg. Raguzát 1205—1358-ig szakadatlan sorban velencei rectorok kormányozták; Resti szerint egy-egy rector kormányzási ideje nem volt meghatározva; Appendini szerint 3—3 évig tartott. Juda Damjant költött személynek tartották a történészek, ujabb kutatások azonban az ellenkezőt derítették ki, két oklevél említi, az egyik a bécsi levéltárban van (Carrara: Arch. Capit. di Spalato 70. lap) és 1221—1223-ból való és azt mondja, hogy »Judas volt raguzai rector nem volt igazságos sem saját polgárai, sem más városokkal szemben, de most Spalató és Raguza a velencei uralom alatt testvérekké lettek s így egymás iránt igazságosaknak kell lenniök«; a másik oklevél 1226. ápril haváról (velencei Arch. Liber communis 375. sz. 45. lap) említi Juda fiát »Graj filius comitis Jude«. A velencei nobili mint raguzai rectornak cime volt: »Dei et incliti ducis Venetiarium gatia ragusiensis comes«. (Carrara u. o. 12. l. 73.). A szerződés továbbá úgy szólt, hogy nemcsak velencei ember lesz Raguza comese, hanem ez évi adót is fog fizetni Velencének, — erről Resti és a többi raguzai krónikások mélyen hallgatnak, de vannak rá bizonyító adataink, így Teipoli Jakab doge promissiója 1229. márc. 6-áról (Romanin II. 437. lap) és a Marciani Arch. DLI. sz. kézirata VII. fejezet, mely a raguzai adóról szól, melyet már elődeinek fizettek; erről szól Morosini Marino promissiója 1249. jun. 13-áról (l. Rad. V. 88., 89. lap jegyzet), végre Rajnerio Geno promissiója 1253. febr 17-ről, ki hivatalos esküjében az adó összegét is megmondja, (»Libras XX. minus sol. IV. a communi Ragusii omni anno in festo omnium sanctorum«. Bécsi levéltár, Foscarini gyüjtemény).

A szerződés utolsó pontja az volt, hogy a raguzaiak kötelezték magukat, hogy velencei papot fognak érsekökké választani, ki a velencei patriarcha fenhatóságát köteles elismerni. Városi autonomiájuk érintetlen maradt, a tengeri hajózásokban azonban kötelesek voltak a velencei szabályokat megtartani. (L. Romanin II. 204. és Liber communis 86. sz. 13. l., latin szövege Rad. V. 89., 90. l.). Szigoruan eltiltották őket az omisi (Almissa) kalózokkal való barátkozástól, s midőn 1226. ápril hóban e vád ellen Velencében követség által magukat tisztázni akarták, hűségök zálogául 20 előkelő polgárt követeltek tőlök kezes gyanánt. A Velence és Raguza közötti viszonyt teljesen tisztázza egy 1226-iki latin oklevél

(l. szövegét Rad. V. 90., 91. l.), melynek kifejezései: »mandamus vobis praecipiendo« és »volumus et mandamus« teljes világításba helyezik Raguza feltétlen függését Velencétől.

VIII. Raguza rövid elszakadás után ismét 1358-ig Velence hatalma alá kerül. (Rad. V. 91—105. l.). 1232 után ismertebb a város története, mert bőséges oklevelekkel rendelkezünk; 1205-től fogva 1358-ig ismerjük a rectorok névsorát, a kiket minden második évben Velencében választottak; más dalmát városok nagyobb szabadságot élveztek Raguzánál, mert noha ők is velencei nobilit voltak kötelesek választani, de választásában szabadok voltak és saját városukban maguk választották. 1231-ben Velence a kandiai lázadással volt elfoglalva, ekkor Raguza Velencébe hazaküldte rectorát, Dandolo Jánost, de függetlensége csak pár napig tartott. Egy a bécsi levéltárban levő raguzai oklevél szerint Dandolo János 1231. nov. 15-én még Raguzában volt; az az oklevél, melyben Raguza ismét meghódol Velencének, 1232. május havában kelt (Dandolo Cronicon Ven. 347. l.) és jelenleg a bécsi titkos levéltárban őriztetik, hova egyéb oklevelekkel 1819-ben került. Appendini előadása a fenti lázadásról és meghódolásról hamis. (Append. I. 167. l.). E meghódolási feltételek igen szigoruak voltak:

1. Minden 13 éven felüli raguzai férfi minden tiz évben ujból köteles volt a dogének hűséget esküdni, valamint minden Velencéből jött uj rectornak is beiktatása alkalmával.

2. Ha a doge vagy helytartója a városba jő, kötelesek őt tisztességesen (honorifice) fogadni és ellátásáról gondoskodni.

3. Ha Velence hadat visel Durazzó és Brindisi határain belül, annyi harcost voltak kötelesek kiállítani, amennyire csak képesek voltak, e határokon túl viselt háboruban a velencei sereg egy harmincadrészét.

4. Az idegenektől Raguzában szedett adók egyenlők a tőlök Velencében szedettekkel; e jövedelem három egyenlő részben a rectoré, érseké és városé.

5. Velence barátai és ellenségei Raguzáé is, ez utóbbiak szigoruan eltiltattak a Kadcsicsok, Omisánok és más kalózokkal való barátkozástól.

6. Évenként a dogének 12, Velence városának pedig 100 arany perpernyi adót voltak kötelesek fizetni.

7. Hat előkelő raguzainak mint kezesnek állandólag Velencében kellett laknia.

8. Velencének kereskedelmi adót is kelle fizetniök s nem volt szabad olyanokkal kereskedelmet folytatni, kikkel Velence háborut folytatott.

Ezenkivül teljes érvényben maradtak az 1205-iki meghódolási szerződés feltételei, sőt mindezek tetejében háromszor évenkint kötelesek voltak dicshimnusokat és imákat mondani a dogéért, érsekért és rektorért! Ezen feltételek oly sulyosak és megalázók voltak, hogy midőn Velence 1235-ben a görögökkel és bolgárokkal hadakozott, a raguzaiak ismét hazaküldték Velencébe comesüket és Frigyes német császár és a sziciliai király oltalma alá helyezkedtek; ezt három oklevél bizonyítja: egy 1235. ápril 13-áról (Illyr. Sacr. VI. 96.) és kettő a bécsi titkos levéltárban (1235. márc. 17. és 1235. aug. 1-éről); azonban ez az elpártolás sem tartott sokáig, mert Raguza követei 1236. junius hóban már ismét Velencében járnak s megujítják az 1232-iki meghódoló szerződést, ezen ujabbi meghódolásról szóló oklevél a bécsi titkos levéltárban van. Az 1235-iki elszakadásról Dandolo krónikája nem tesz említést, hanem feljegyez egyet 1251-ben, mely a harmadik és utolsó volt. (Dand. Cron. 360.)

E lázadásról s az azt követő meghódolásról szól az 1252. márc. hóban kelt meghódolási szerződés, mely azonos az 1232. és 1236. évekéivel, továbbá egy 1252. febr. 24-én kelt oklevél (Illyr. Sacr. VI. 103.) és a velencei tanács 1253. márc. 16-iki határozata (Liber Communis B. 119. l.). Velence a gyakran fellázadó Raguzát sokkal szigorubban tartotta, mint a többi dalmát városokat, miről számos oklevél tanuskodik (Rad. V. 97—104.), melyek szerint Velence képviselte Raguzát és minden ügyét a külfölddel szemben; a velencei tanács felebbezési forum volt minden a comes és a raguzai tanács közt támadt vitás ügyben; a velencei tanács közvetlen rendelkezésekkel is befolyt a raguzai városi ügyekbe; gyakran megfenyegette, sőt büntette úgy a várost, mint egyes polgárait; Velence Raguzában, mint saját városában, fegyvertárt tartott.

Ezt a 120 éves szolgaságot Raguza nagyon szégyenlette és mindenképen letagadni iparkodott, így midőn Coletti 1791-ben felajánlotta Raguzának az Illyr. Sacr. VI-ik kötetét, mely a raguzai érsekekről szól, — ezt a város csak úgy fogadta el, ha Farlati művéből kihagy mindent, mi az 1205—1358. évekig Raguzára megalázó lehetne! Midőn Velence Dalmácia birtokáért Nagy Lajossal hadakozott és a raguzaiak észrevették, hogy a hadi szerencse Nagy Lajosnak kezd kedvezni, azonnal titkos tárgyalásokat kezdettek vele meghódolásuk tárgyában, és pedig előbb, mint a többi dalmát városok, hogy így minél előnyösebb feltételeket nyerjenek, ezeket az 1358. május 27-én Visegrádon kelt oklevélben meg is nyerték, de itt is bevallják, hogy »ab annis circiter centum viginti sub

certis pactis et conditionibus sub regimine exstiterit Venetorum«. (Az eredeti a bécsi titkos levéltárban).

Ljubics a mellékletben A. alatt (Rad. V. 106—112. l.) közli a raguzai comesek névsorát 998—1358-ig, mindegyik nevénél megjegyzi, mily oklevelek alapján került a névsorba. — B. alatt (Rad. V. 112—116. lap) közli a Velence és Raguza között 1232-ben kötött szerződés szövegét, melynek eredetije a bécsi titkos levéltárban van s melynek szövegét Engel és a többiek hibásan közölték. — C. alatt közli (Rad. V. 116—119. lap) az 1236-ban kötött szerződés szövegét, melynek eredetije szintén a bécsi levéltárban van. — D. alatt közli (Rad. V. 119—124. lap) az 1252-ben kötött szerződés szövegét, melynek eredetije lappang, de több másolata megvan, így a Libri Pactorum IV. 256. lap a bécsi levéltárban.

16. *A régi Raguza irott családi jogának főbb vonásai. Bogisics V.* Rad. V. 123—150. l. (Glavnije crte obiteljskoga pisanoga prava u starom Dubrovniku). E tárgyról irtak: Valentinelli, Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro; Reutz, Verfassung und Rechtszustand der dalmat. Küstenstädten und Inseln im Mittelalter, mely művének 13-ik lapján Raguzáról azt mondja, hogy az a jogszolgáltatás terén »ein an sich würdiger Gegenstand einer Special-Geschichte.«

17. *Néhány uj forrás a délszlávok történetéhez. Makusev V.* Rad. V. 150—178. l. (Nekoliko novih izvora za historiju južnih Slovena.) Makusev Königsbergben Hopf Károly egyetemi tanár gyüjteményében talált néhány uj forrást a délszlávok történetéhez; Hopf ezekre Görögország középkori történetére vonatkozó kutatásai közben akadt. Ezek:

1. Az Ohrid melletti trapezi zárda görög felirata 1298-ból II. Uros István Milutin szerb cár idejéből. (Rad. V. 155. l.)

2. A Kratov melletti ljesnovai sz. Mihály zárda falán 1349-ből való görög felirat Dusán István Szilni szerb cár idejéből (Rad. V. 155. l.), — mindkét felirat a szerb uralkodó család genealógiájára nézve fontos.

3. Dusan István, a hatalmas (Silni) 20 bullája 1346-ból, melyeket Hopf 1856-ban az eredetiekről lemásolt, melyek azóta eltüntek.

4. Róbert de Clary francia lovag kézirata 1204-ből La prise de Constantinople en 1204. Ebből a Bulgáriára vonatkozó részt közli is (Rad. V. 155—159. l.). A kézirat eredetije a kopenhágai királyi könyvtárban van 487. sz. a.; az egész 128 két oszlopos, 37 soros nagy folio lapból áll, az eseményeket mint szemtanu irja le. A Bulgáriára vonatkozó

rész tartalma: I. Asen bolgár cár a kereszteseknek százezer emberből álló sereget kinál Konstantinápoly elfoglalására, ha őt görög császárrá koronázzák; ajánlatát nem fogadták el; erre Asen a kumánokkal szövetkezik és a pápától kér császári koronát, ki azt neki egy bibornok által megküldi és bolgár császárrá koronáztatja. Asen találkozása Pierre de Braichoellel. Asen a kumánokkal Adrianápolynál megveri a kereszteseket, megrohanja Tesszalonikot, elüzi a francia sereget s bekeriti a várost, azonban sz. Demeter, a város védszente az alvó Asent nyilával lelövi, mire serege visszavonul. A bolgár trónt Asen rokona, Boris foglalja el, Balduin követség utján megkéreti Boris leányát, kinek lakodalmát is leirja.

5. A velencei Kazola Péter jeruzsálemi utazásáról irt utleirásából a Dalmáciára és Raguzára vonatkozó rész. (Rad. V. 160—169. l.). Kazola 1494-ben utazott, kézirata Milanóban a Trivulzio család birtokában van és teljes cime: Viaggio di Pietro Casola a Gerusalemme. Ebből 1855-ben ötven példányt nyomatott Julio Porro, az egész mű 131 oldalra terjed. A 24., 25-ik oldalon leirja Zárát, a következőkön a 105-ik oldalig leirja Sebenicot, S. Andrea, Lessina, Curozola szigeteit és Raguzát. Casola kanonok született 1430-ban, † 1508-ban. Több kéziratos műve is van, így Zsigmond királynak császárrá való koronázásáról Milanóban 1431. nov. 25.

6. Giovanni Musacchi, despota del Epiro, breve memoria de nostra casa Musacchi. 1510. Az eredeti kézirat 96 oldalra terjed és Scip. Volpicelli gyüjteményében Nápolyban van. A Rad. (V. 169—177. l.) egy részt közöl belőle, mely Szerbiára, Zetára és Albániára vonatkozik. A munka elején adja a Musacchi család genealógiáját, azután elmondja, hogyan menekült a török elől családjával Nápolyba, azután folytatja a Balkán félsziget történetével 1363-tól 1476-ig. A család eredeti neve Molossachi (Molossia = albán Epirus); cimere kezdetben egy a földből felszökkenő forrás, utóbb kétfejü koronás sas közepén csillaggal. A 16., 17. 28—31. lapokon elősorolja azon földeket, melyeken családja uralkodott; a 42., 43. lapon Szkenderbégről szól. A 48-ik lapon említi, hogy Velencében Angeló András birtokában látott egy cirilbetüs szerb kéziratot a szerb deszpoták eredetéről; az 50—52. lapon szól II. Uros és Lázár szerb cárról, Miklós zsupánról és a Balsicsokról; a 63—90. lap Spandolitio Teodor epir krónikájának kivonatát tartalmazza; a 90—96. l. a Musacchi család genealógiáját adja. A család 1600-ban kihalt.

18. *Szent Lukács evangelista testének átszállítása Szemendriába. Ruvarac Hilarion.* Rad. V. 178—186. lap. (O prienosu tiela sv. Luke u Smederovo). Az iró itt közli

a vrdniki zárdának erre vonatkozó 1449-ből származó ciril-betüs szerb kéziratát, mely lényegben megegyező Farlati előadásával. (Illyr. Sacr. IV. 75.).

19. *A boszu, békités és vérdij a régi szerb-horvát szokásjogban. Petranovics P.* Rad. VI. 1—20. l. (O osveti, mirenju i vraždi po negdašnjem srbsko-hrvatskom pravnom običaju). A délszlávoknál a gyilkosságot a legyilkolt családja vérboszuval viszonozta; minthogy azonban ez néha egész családok pusztulását vonta maga után, már régen, mielőtt irott törvények lettek volna, ezt az ugynevezett vérdijjal (vražda) pótolták, melyet egy békitő biróság alapitott meg. A szlávok legrégibb irott törvényei: az orosz jog (pravda ruska) Vladimirovics Jároszláv törvénye 1020-ból; Vaszilje-vics III. Pál orosz nagyherceg törvényei 1497-ből; Vászil-jevics IV. Iván orosz nagyherceg törvénykönyve 1550-ből. A lengyel és mazovi törvénykönyvek mind latin nyelven irvák (Jus polonicum-Bandtkie. Varsó, 1831.) és lengyelre csak 1449., 1450. és 1503-ban fordították le. A legrégibb irott cseh tör-vények a XIII-ik század végéről valók (Kniha starégo pana z Rosenberka); a délszlávokéi: a zsicsai kolostor felirata 1200-ból Istvan első szerb király idejéből; vinodoli horvát törvény 1280-ból; István szerb cár törvénykönyve 1349. és 1354-ből; a poljicai horvát statutum 1400-ből. Mind e tör-vénykönyvek a szlávok régi iratlan szokásjogán alapultak, melyekre gyakran hivatkoznak is, sőt a vinodoli törvény fel is emliti, hogy annak megalkotásakor minden városból beidéz-ték a legidősebb férfiut, ki a régi szokásjogot ismerte és ezek előadása alapján alkották meg a törvénykönyvet. Mielőtt a délszlávoknak irott törvényeik voltak a szokásjog már is korlátozta a vérboszut s helyébe bizonyos esetekben a vér-dijat (vražda) hozta be, ha privát ember megöléséről volt szó, igy midőn Uros Milutin szerb cár idejében (1275—1321.) egy raguzai ember Raguza területén egy szerb embert meg-ölt s a raguzaiak a gyilkost halállal akarták büntetni, a szerb cár az ellen tiltakozott és vérdijat követelt. Ezen alkalommal érdekes jegyzékváltás folyt Raguza és a szerb cár között, melynek iratai kellő világitásba helyezik a vérdij kérdését. (L. az 1308. szept. 29-én kelt latin oklevél szövegét: Rad. VI. 10. lap jegyzet). A politikai bünöket halálbüntetéssel suj-tották. Ha valaki magánembert ölt meg, a gyilkos és meg-gyilkolt családja választott biróságra bizta a békitést, illetőleg a vérdij megállapitását: az eljárás inkább a bünös oltalma-zását, mintsem az ártatlan védelmezését célozta.

Midőn I. Nemanja István szerb cár alatt a királyi hata-lom megnövekedett és az állami szervezet is megerősödött,

akkor a törvények is lassanként büntetői jelleget nyertek. A vagyonjogot törvényerővel biró királyi rendeletek (poveljenie carsko) szabályozták, kinevezett birák utazták be a tartományokat és ellenőrizték a törvények megtartását s itélkeztek a király nevében. A vinodoli törvények a horvát tengerparton a grófnak korlátlan jogot adtak az olyan gyilkossal szemben, ki nem volt képes a vérdijat megfizetni, tehetett vele amit akart. A vérdijat pontosan megállapították a törvények és a sértett fél családja köteles volt abba belenyugodni és azt elfogadni, s így a békítés elvesztette szabad jellegét és rendelkezései kötelezőkké lettek, s ekkor megszünt a külömbség a politikai bünök és privát bünök között, s általában minden nagyobb bünt halállal s a kisebbet birsággal büntették, és a biróságnak már nem a békítés, hanem az elitélés vagy felmentés volt a teendője. A Dusán-féle törvénykönyv egész szövegét közli a Pamatky 29—50. lap. Prága, 1851.; a Vinodoli törvényét a Kolo III. 53—83. lap a Poljicai statutumot pedig Kukuljevics: Ark. V. 244—297. lap; legujabban pedig valamennyit a »Monumenta historico-juridica slavorum meridionalium.« IV. kötete »Statuta lingua Croatica conscripta« czimen. Zágráb, 1890.

20. *A sabáci városi tanács jegyzőkönyve 1808—1812.* Ismerteti Bogisics V. Rad. VI. 214—218. l. (Protokol Šabačkoga magistrata od 1808. do 1812.). A jegyzőkönyv fontos a szerb szabadságharc történetére, kiadta a belgrádi szerb tudós társaság, 1868-ban, terjedelme 222. l.

21. *A bogomilek és patarenusok. Rácski Ferenc* Rad. VII. 84—180. l. VIII. 128—188. l. X. 160—263. l. (Bogomili i patareni). E hitfelekezetet Bogomil bolgár pap a XIII-ik században alapította s az elterjedt Bulgáriában, Szerbiában és Horvátországban, — hitrokonaik a francia és olasz katarenusok és patarenusok dolgát több jeles történetiró irta meg, forrásuk a görög Euthymius Zygabenus, de ez keveset tud a bogomilek eredetéről s a délszlávok közt való terjeszkedéséről. Rácski a vatikáni levéltár erre vonatkozó anyagán (Raynaldi, Theiner) kivül uj, még eddig ki nem aknázott forrásokra támaszkodik, ú. m.: a vatikáni könyvtár 867. sz. 36-ik görög kéziratára; a bécsi udvari könyvtár 193. lap 2—209. és 306. és 307. sz. l. 1—27. latin kéziratára, mely Euthymius szerzetesnek a bogomilekről Konstantinápolyba küldött latin jelentéseit tartalmazza; Kozma pap szerb beszéde a bogomilek tanairól; Theodosius szerb életrajza, irta Kalisto konstantinápolyi patriacha (1354—1362.); Hilarion püspök életrajza, irta szerb nyelven Euthymius bolgár patriarcha a XIV-ik században; Boris császár szynodikusa az 1210-ben

a bogomilek tárgyában tartott zsinatról; a velencei sz. Márk levéltárban levő latin kézirat (lat. Cl. II. Cod. LXIV.), mely a 295. és köv. lapjain egy »disputatio inter christianum romanum et patarenum bosnensem« cimü értekezést tartalmaz és a 146. és köv. lapjain egyet a »boszniai patarenusok tévedéseiről« (mindkettőnek másolata megvan zágrábi délszláv akadémia gyüjteményében 706. és 628. sz. a.; a Starinák is közölték), — e két értekezés azért is fontos, mert a XIV-ik században a boszniai katholikus papok használatára készült; Krstjanin Hval bogomil pap kézirata, melyet 1404-ben »a dicső Hervoja urnak, spalatói hercegnek« tiszteletére irt (e gyönyörü kézirat a bolognai egyetemi könyvtár tulajdona). A bogomil kérdés a délszláv történetnek igen fontos része.

I. Bogomil bolgár pap. Bulgária bölcsője a keleti bogomileknek és a nyugati katarenok és patarenusoknak. Rad. VII. 88—107. (Bugarski pop Bogomil. Bugarska, kolievka vjere iztočnim bogomilom i zapadnim katarenom i patarenom). A XII-dik század közepén egész Nyugat-Európát elárasztották eretnek szekták, különösen déli Franciaországot és felső Itáliát, — különböző neveket viseltek, a franciákat katarenusok, albigensek, tisserandok (mert sok takács volt köztök), az olaszokat patarenusok nevén nevezték, ők magukat »jó keresztények, jó emberek« nevén szólították. Nagy elterjedésök bizonyítja, hogy a mondott időnél jóval régebben keletkeztek. Mind e székták azonosak voltak, mert alapul a dualizmus (jó és rossz fő lény) szolgált nekik. E tévtan Franciaországba Olaszországból került, hol Heribert, Milanó püspöke, 1030-ban födözte fel Turin mellett Montefortiben, körutja alkalmával. Olaszországba Bulgáriából jutott el, mit Reinerius Sachoni bizonyít, ki a XIII-ik század első felében maga is 17 évig pataren hitoktató volt. (Bibl. max. patr. XXV. 269. l.). A középkori francia nyelvben a »Bougre« szó eretneket jelent. Az összes nyugati szekták keletet vallották tanaik bölcsőjének, hol azok már a X-ik század vége felé el voltak terjedve. A bogomileknek 1050-ben Konstantinápolyban már volt hitközségök, melynek élén Vazul alias Péter állott, ki nyilván vallotta, hogy e szekta oda Bulgáriából származott. Szláv források kétségtelenné teszik, hogy az itt már a X-ik század végén el volt terjedve: így Kozma pap, egykoru szláv iró azt mondja, hogy Péter bolgár cár idejében (927—968.) azt egy Bogomil nevü pap alapította (Ark. IV. 71—97. l.), ezt szóról-szóra megerősíti Boris szinodikja 1210-ben. (Palauzov: Sinodik cara Borisa). A szekta apostolai sz. Pál apostol valamely tanítványának nevét vették fel, így az alapító Jeremiás a Theophil alias Bogomil,

Sylvanus a Titus stb. nevét. Kozma pap idejében a szekta már nagyon el volt terjedve, tehát az valamivel előbb keletkezett, valószinüleg nyomban akkor, midőn a bolgárok a keresztény vallást felvették, mikor közöttük mindenféle szekták igyekeztek hivőket szerezni, még a zsidók is.

Reinerio Sachoni a fent idézett helyen azt mondja, hogy e manichaeus-gnosticus szekta először Bulgáriában és Duguntiában terjedt el. Ez a Duguntia, Druguntia, Drogowetia, Drogometia a Thrákiában és Makedoniában lakó Dragovics bolgár-szláv törzset jelenti, első gyülekezeteik tehát itt voltak s innét Philipopolis, Konstantinápoly volt terjeszkedésök első iránya, honnét átszármazott Itáliába a kereskedők és kivándorlók utján, innét pedig Franciaországba: Görögországban megtartotta a szláv »bogimil« nevet, olasz és francia földön, mint fentebb mondottuk, nevet cserélt. Gyors elterjedését az mozdította elő, hogy pogány szokásokat, babonákat kevert a hitéletbe, s így a köznép könnyen elfogadta, azonkivül Kozma pap tanusága szerint szelid, alázatos, hallgatag magukviselete is hódított; nyiltan nem szakítottak a keresztény egyházzal, hol kis számban voltak, hitközséget csak ott szerveztek, hol sokan voltak; a hierarchiai szervezetet elvetették, s a hitközség élén egy öregebb férfiu (starješina) állott, ki semmiben sem különbözött a többi hivektől.

II. Az uj vallás terjeszkedik a Balkán-félsziget keleti részén a görögök és délszlávok közt. A bogimilek sorsa a XII-ik század végéig. Rad. VII. 107—125. l. (Nova se vjera širi na istoku po balkanskom poluotoku medju Grci i južnimi Sloveni. Sudbina bogomilâ do konca XII. vieka). A bolgár belzavarok és szerencsétlen harcai 971-ben az országot görög tartománynyá sülyesztették, de 976-ban ujra felszabadult és Sámuel cár Bulgáriát hatalmas országgá tette. Sámuel cár nem üldözte a bogomileket, Kozma pap azonban heves ellenségök volt, a mit fenmaradt beszéde is igazol, ki őket gyülölte és ördög fiainak mondotta; szavaiból az látszik, hogy szocialisták voltak, gyülölték a gazdagokat és urakat. Sámuel cár fia, Radomir-Román (Gábor) feleségével együtt bogomil volt, vagy őket legalább is pártolta (sz. Vladimir görög életleirása Rad. VII. 109. l. 3. jegyzet) — és Kozma beszédében nyoma sincs, hogy az államhatalom ezen időben a bogomileket üldözte volna. Bulgária 1019-ben ismét a görög járom alá került; a sok véres harc közben számosan elköltöztek Bulgáriából és szétvitték a bogomil szekta tanait. Sokan a diokleai fejedelemségbe menekültek, melynek uralkodója Vladimir herceg volt s országa ekkor a mai Montenegrón

és Kattarón kivül Hercogovina és Albánia egyrészére terjed ki: a jámbor fejedelem a bogomileket kegyetlenül üldözte, mivel magára haragította sógorát, Radomir-Román bolgár császárt, és ez volt egyik oka Vladimir vértanu halálának. (1015. máj. 22. Vladimir életleirása. Rad. VII. 3. jegyz.) Ezen üldözések ellen némely bogomilek Itáliába, mások Horvátországba menekültek: Držislav horv. király egy 994. febr. 9-én kelt oklevele mondja, hogy egy Pincsij nevü előkelő bolgár egész családjával Klisszában telepedett le, hol igazhitü katholikussá lett. (Farlati: Illyr. Sacr. II. 11. l.)

Midőn Bulgária 1019-ben ismét görög járom alá került, már bőségesebb adataink vannak a bogomilekről. A jámbor Comnen Anna ir róluk (Alexiados libri XIV. 450—52.), szerinte nagyon elszaporodtak Philippopol körül és I. Comnen Elek (1081—1118.) sokat fáradozott, hogy visszatérítse őket, a hajthatatlanokat pedig örök fogságba vetette. Ezen fáradozásai közben arról értesült, hogy ez eretnekség egész birodalmában elterjedt és hogy legfőbb tanítója és feje valami Vazul nevü szerzetes, ki 12 apostollal kormányozza őket. A császár Vazult maga elé hivta, s midőn közeledett, eléje ment s felkérte, hogy adja elő tanait, mert ő és családja is patarenussá akar lenni. Vazul előadását egy elrejtett irnok jegyezte, — erre a császár zsinatot tartott, hol Vazult eretneknek nyilvánították s mint ilyen máglyán halt meg, — tizenkét apostola részben visszatért az egyházba, részben börtönben halt meg. Elek császár nehezen állt rá, hogy Vazul máglyára itéltessék. (Alexiados XV. 487—494.). Az üldözések azonban eredménytelenek maradtak, sőt a terjedést előmozdították; egyházuk szigorusága, egyszerüsége, szegénysége nagyban különbözött a görög-keleti egyház fényétől, gazdagságától és pompájától és ez is nagyban hatott a közönséges és szegény népre. Minthogy az üldözés nem vezetett célhoz, Comnen Elek császár megbizta Euthymius tudós szerzetest, a Zygaden zárdából, hogy irásban cáfolja meg a bogomilek tévtanait, — érdekes, hogy a tévtanról saját rendházában szerezhetett bőséges tudomást, — mert több rendtársa titkos bogomil volt! Euthymius műve utbaigazítás volt a hittérítők számára.

A bogomil tévtan a zárdákban melegágyra talált, és több szerzetes, mint Chrysomalos Konstantin, irott munkákban kelt védelmére, mi Leo konstantinápolyi patriarchát rábirta, hogy 1140-ben zsinatot tartson az ügy megvizsgálására; Chrysomalos művéből kiderült, hogy túltesz a bogomilek eddigi tanán, mert az emberben két lelket tételez fel, jót és rosszat, és az ember csak akkor lesz bogomillé, ha

az utóbbi lélek távozik belőle. Művét a zsinat máglyán elégette s vizsgálatot indított a szerzetesek igazhitüségének kiderítésére, azonban mind hiába, mert a görög-bolgár császárságban már püspökök is csatlakoztak a bogomilekhez, így Kelemen és Leontius Niphon bogomil szerzetes pedig Attikus Kozmas konstantinápolyi patriarcha (1146—1147.) kegyence lett, s nyilvánosan hirdette tanait, mi a patriarcha bukását vonta maga után. Igy tehát nem sikerült a bogomileket még Konstantinápolyból sem kiszorítani, hol pápájuk Niketas lakott, ők ekkor a balkán félsziget egész déli részén elhatalmasodtak, — azonban ekkor nagy szakadás állott be közöttük, vallásuk legfőbb alapelve tekintetében. A dragovicsi egyház a jó és rossz szellemet öröktől fogva valónak és egyenlőnek vallotta, a látható világot az ördög, a láthatatlant az Isten teremtette; a bolgár egyház az Istent tartotta egyedül öröktől fogva valónak, s azt vallotta, hogy az ördög kisebb az Istennél és elpártolt angyalból lett ördöggé, — ez a szakadás átment az olasz patarenus és francia katarenus egyházakba is, hol néha egy helyen mind a két iránynak külön feje volt. Niketas bogomil pápa, hogy e szakadásnak véget vessen, 1167-ben utra kelt, először Itáliába, azután Franciaországba: ő a dragovicsi bogomil ordhodoxia hive volt. Toulouse mellett Sanct-Felix de Caramanban bogomil zsinatot tartott, melyen Niketas elnöklete alatt részt vettek: Siccardo albyi, Bernardo carcassoni, Márk és Róbert de Sperone lombardiai püspökök, a toulousi püspök képviselője és számos bogomil világi előkelőség. E zsinaton a két Istenséget valló (jó és rossz Isten) dragovicsi bogomil orthodoxia győzött és a többség Niketas irányához szegődött, de a megtért két olasz püspököt ujra felszentelték.

Ezen irány győzelme azonban rövid ideig tartott, mert Petracus nevü bogomil, a bolgár irányzat hive, furcsa dolgokat hiresztelt Niketásról és Simon dragovicsi püspökről, — mire a hivek többsége Itáliában is a bolgár irányhoz csatlakozott. Noha a két párt hevesen küzdött egymás ellen, — a katholikus és görög-keleti egyházzal szemben azonban mindig egységes volt. A szekta különböző nevek alatt a XII-ik század végével a Boszporustól és Balkán hegységtől a Pyreneusig, a Dunától és Maricától a Garonnig és Rajnáig terjedt. Bonnban és Kölnben is 1163-ban Arnold bogomil püspök vitázott a tudós Eckbert és Berthold bonni kanonokkal (Eckbert: Adversus Catharenos. Bibl. max. patr. XXIII. 600. lap).

Szerbiában a bogomilekkel Nemanja István uralkodása alatt és pedig 1159—1185 közt találkozunk: főurak is tartoznak e szektához és külön püspökük is volt. Midőn a feje-

delem ezt megtudta, a bogomilek főbbjeit elfogatta, zsinatot tartott, melyen ő maga elnökölt, és az »ördög imádóit« kiirtotta, püspökük nyelvét elvágatta, és számüzte, papjaikat máglyára itélte, követőiket az országból kikergette, könyveiket elégette (István első szerb király: Žitije sz. Simeona VI. Safařik P. 6—8.). Ezen drákói szigor s még inkább a királyi családból származó sz. Száva (Sabbas) szerb metropolita bölcs intézkedései folytán ezen eretnekség többé nem mutatkozott nyiltan Szerbiában. Sz. Száva a szerb egyházat nemzeti alapon szervezte, minden nevezetesebb helyen püspökséget alapított, ezek sz. Simon életirásának egy 1450-ből származó másolatának jegyzete szerint a következők voltak: Zeta, Rasa, Hvostna, (Decsán és Ipeknél), Hum, Toplica (Toplica beömlésénél a Moravába), Rodimlje (Jablanica vidékén), Dabro, Moravica. — A Szerbiából kiüldözött bogomilek Boszniába és Humba menekültek, hol rendkivül elhatalmasodtak már a XII-ik század végével.

III. A patarenusok Boszniában. Rad. VII. 125—179. (Patareni u Bosni). Bosznia fekvésénél fogva hol szerb, hol magyar befolyás alatt állott. Nemanja István kortársa Kulin boszniai bán magyar fenhatóság alatt állott, azonban országa belügyeiben önállólag rendelkezett, mi kiderül 1189. aug. 29-én Raguzának adott kiváltságleveléből, (Miklosics: Monumenta Serbica 1—2. l.). Bosznia egyházi szempontból még nagyobb függésben volt: az ország ekkor a nyugati egyházhoz tartozott, s egyetlenegy püspöksége volt Brdon (Bardo, Burdo, ma Ban-Brdo falu Vrh-Bosna közelében. Ez a kérdés eddig kétes volt, de tisztázódott egy 1244-iki oklevél által. Theiner: Monum. Slav. merid. I. 298. l. Rad. VII. 126. lap 2-dik jegyzet). E püspökség kezdetben a spalatói, 1067 óta pedig a diokleai vagyis antivári érsekség alá tartozott. Boszniában és Zahumljében ezen időben vegyesen laktak római katholikusok és görög-keletiek, azonban a viszony közöttük még nem élesedett ki, úgyhogy mindkét egyház és zárdáik a katholikus érsek felügyelete alatt állottak (Baronius: Annal. eccl. ad ann. 1062. Farlati: Illyr. Sacr. VII. 18., 19.). Zahumljében Miroslav, Nemanja István szerb fejedelem fivére, Kulin sógora uralkodott, — neje patarenus volt, s azért Miroszláv szivesen fogadta a bátya által Szerbiából kiüzött bogomil-patarenusokat, ezt már csak azért is tette, mert bátyja, kivel viszálykodott sőt harcban is állt, őket üldözte, lehet, hogy Miroszláv maga is patarenus volt, de erre biztos adatunk nincs, azonban a római egyházzal ellenséges lábon állott, miért is ez kiátkozta: mindez a mellett szól, hogy a patarenusoknak nemcsak pártfogója, hanem párthive is volt.

Kulin bánról és egész családjáról biztosan tudjuk, hogy patarenusok voltak: Vuk »Dalmáciai és diokleai király« Nemanja István ifjabb fia, Miroszláv unokaöccse 1199-ben azt irja III. Ince pápának, hogy Kulin és családja és mintegy 10,000-en Boszniában bogomilek lettek (Theiner: Monum. Slav. merid. I. 1.).

Vuk e feljelentéssel a pápa kegyét kereste bátyja István szerb fejedelem ellenében, ki ellen Imre magyar király harcra készült. Vuk Kulint csak eretneknek mondja levelében, a pápa válaszában patarenusnak (Theiner u. o. 15. lap). A katholikus irók és oklevelek a boszniai bogomileket mindig patarenusoknak hivják; ők magukat mindig »krisztián«-oknak mondják. Vuk levelére a pápa 1200. okt. 11-én levelet irt Imre magyar királynak, mint Bosznia urának, hogy vessen véget Boszniában az eretnekségnek: először is hivja fel Kulint és a patarénusokat a megtérésre, ha a felhivás sikertelen marad, vezessen kereszteshadat ellenök, üzze el őket az országból és fossza meg javaiktól. Kulin ügyesen válaszolt: ő azt hiszi, hogy igazhitü keresztény, küldjön a pápa követet, ki az ügyet megvizsgálja és ő készségesen meghajol intézkedéseinek. Ez a válasz a magyar királyt meglepte, a pápát pedig megnyugtatta.

Imre erre hadával Szerbia ellen fordult, Vuk segítette bátyja István szerb nagy zsupán ellen (1202. őszszel): e hadjáratról Imre azt irja a pápának, hogy Szerbiát a magyar fenhatóság elismerésére kényszerítette, (Theiner u. o. 14. l.), mit Rácski kétségbe von. A pápa Boszniába Bernard spalatói érseket és De Casamaris Jánost küldte Kulin ügyének megvizsgálására. Bernard ismerte a bogomil kérdést, mert midőn székét elfoglalta (1200) Spalatóban és Trauban (Tragurium, Traun) bogomilekre talált, kikkel hamarosan végzett, kiüzvén a megtérni nem akarókat. A menekülőket Kulin szivesen fogadta. Két Polából való aranyműves, kik Zárába telepedtek le, voltak az első bogomilek Horvátországban (1200), ezek Bernard érsek erélyes fellépésére megtértek. (Thomas archid. hist. salonit c. XXIV.).

De Casamaris Jánost 1203. ápril havában buzgó munkában találjuk Boszniában (Bernard érseknek nem találjuk itt nyomát), munkásságának irányát megszabta a pápa 1202. nov. 21-én kiadott utasítása. (Theiner u. o. 15. l.). Kiderítette-e a vizsgálat Kulin bünösségét, vagy nem, nem állapítható meg, azonban azzá csak 1189. aug. 29-ike után lehetett, mert akkor kiadott oklevelében oly vallásos kitételeket használ (sz. Háromság stb.), melyeket bogomil nem használhatott. A vizsgálatra vonatkozólag két oklevél fontos, az

egyik 1203. ápr. 8-án, Belinopoljében a Boszna mellett kelt, ebben patarenusokká lett szerzetesek és zárdák megtérési fogadalma foglaltatik; érdekes, hogy e fogadalomban többek közt megigérik, hogy magukat távol fogják tartani a velök egy födél alatt élő apácáktól.

Több ily fogadalmi iratnak kelle lenni, de eddig csak ezen egyet ismerjük (Theiner. u. o. 19., 20. l.). A vizsgálat befejeztével az inkvizitor, Kulinnal, Dragota és Ljubin piorral Imre király előtt megjelentek és ápril 30-án ez előtt ünnepélyesen esküvel megpecsételték megtérésöket: az erről kiállított iratban Kulin ezer ezüst márka birságra itéltetik, ha valaha még oltalmazná a bogomileket (Theiner u. o. I. 22.). Igy a bogomilek elvesztették a közhatóságok támogatását Boszniában és a vallási rendezés vérontás nélkül megtörtént; nem úgy mint déli Franciaországban, hol ekkor ezért sok vér folyt. János pápai követ azt tanácsolta III. Ince pápának, hogy több püspökséget állítson s azokra latin szertartásu papot nevezzen ki, mert a boszniai papság megbizhatatlan (Theiner. u. o. I. 19. l.).

III. Ince utóda III. Honorius másfelé volt elfoglalva, Magyarországban II. Endre alatt nagy zavarok voltak, s így Boszniára senki sem ügyelt, Kulin bán nem támogatta a bogomileket, de nem is üldözte, s így e szekta ott ujból megerősödött. Kulin halála után (évét nem tudjuk) fia István volt a boszniai bán, ez, neje Anka és fia Szebiszláv buzgó katholikusok voltak, mit főkép az utóbbira nézve bizonyít egy pápai oklevél 1236-ban (Theiner: Monum. Hung. I. 120., 147.). István után Ninoszláv Máté volt a boszniai bán, ez bogomil családból származott, s egész atyafisága is bogomil volt, (Theiner u. o. I. 120.) így Prijezda Safinár főur is. Hogy a bogomilek ekkor Boszniában nagyon hatalmasak lehettek, bizonyítja az is, hogy bogomil lett bánjuk; 1223-ban maga a boszniai püspök is bogomillá lett.

E hirekre III. Honorius Viterbói Aconciust teljhatalmu követkép küldte Magyarországba és Boszniába és e tárgyban több levelet irt III. Endrének és János esztergomi érseknek (Theiner: I. 19., 31., 32.), melyekben buzdította őket keresztes hadjáratra a bogomilek ellen. Aconcius 1222-ben Spalatóba érkezett, ott a magyar Guncel érsekkel összetüzött, kit tudatlannak és gőgösnek mond s felfüggesztette méltóságától, — így tehát első lépése zavarokat okozott. Dalmáciában és Horvátországban keresztes hadjáratot hirdetett, de nem tudni, mily eredménnyel, — ez országokat ekkor Béla herceg, II. Endre fia kormányozta. Innét Magyarországba ment, azonban II. Endre ekkor belső bajokkal volt elfoglalva s

nem gondolhatott arra, hogy Boszniába keresztes hadat vezessen, — azért Ugolin kalocsai érseknek adományozta Boszniát, Szolt és Oszorát, s megbizta a patarenusok kiirtásával. (Theiner: Monum. Hung. I. 55.). Ugolin János hercegnek, II. Endre unokaöccsének 200 márka ezüstöt adott hadgyüjtésre, — de a keresztes hadjárat egyre késett, úgy hogy a pápa mindkettőjöket annak meginditására ismételten sürgette (1225. máj. 14. 1227. január 15. l.) de mindhiába. Aconcius még 1222-ben Boszniába ment, hol sokat fáradott a térítésben (Thom. archid. XXIX.) és ott meg is halt. Igy tehát minden készülődés dacára misem történt a bogomilek ellen s ők 1203—1232-ig békében éltek és terjeszkedtek. — Midőn az erélyes IX. Gergely ült a pápai székbe (1227—1241.). Jakab praenestei püspököt követül küldte II. Endréhez, ki ezt Róbert esztergomi érsekkel és a papsággal kibékítette (1232. aug. 12. Theiner: Mon. Hung. I. 107—111.).

A pápai követ márc. 25-én még Esztergomban volt, innét Boszniába sietett s értesítette a pápát, hogy Ninoszláv bán és egész családja a legfőbb főurral s magával a püspökkel patarenus s csak Szebiszláv Oszora fejedelme, Kulin unokája hű a katholikus egyházhoz, ki a sok bojtorján közt hasonló a liliomhoz. Jakab bibornok a dominikánusokat bizta meg a boszniai inkvizitióval, kiknek ekkor már Győrött, Esztergomban, Pécsett (Theiner: Monum. Hung. I. 127., 169. l.) és Csázmán (Theiner u. o. 87. l.) volt rendházuk. A boszniai püspök azzal védekezett, hogy jóhiszemüleg lett pataréenussá, mert ezeket tartotta igaz keresztényeknek, a pápa ezért a raguzai gondatlan metropoliai fenhatóságból kivette Boszniát és a kalocsai érsekség alá helyezte. (Theiner u. o. 201. l.). Ninoszlav és családja megtért és a dominikánusoknak pénzt adott egy székesegyház építésére (Theiner: u. o. 169. lap); Prijezda főur is megtért s kezesül átadta fiát a dominikánusoknak s üldözni kezdte a pataréenusokat (Theiner: u. o. 119. l.); példáját mások is követték.

Erre Gergely pápa 1233. május 30-án kelt iratában meghagyta követének, hogy a boszniai püspököt távolítsa el hivatalából és 3—4 püspökséget szervezzen, melyeket dominikánusokkal töltsön be, — így lett boszniai püspökké 1233-ban a német János dominikánus. Maga Ninoszláv is erélyesen lépett fel a pataréenusok ellen, az ellenszegülők birtokait elkobozta, — azonban nagy ellentállásra talált, mire a pápa 1233. okt. 10. felhivta Kálmán horvát herceget, hogy támogassa Ninoszlávot (Theiner: u. o. 120.) és magát Niniszlávot közvetlenül pápai oltalom alá helyezte. Ez év végével a pápai követ Budára ment, hol 1234. febr. 23-án Béla herceg irás-

ban kötelezte magát, hogy minden lehetőt megtesz az eretnekség kiirtására. (Theiner: u. o. 123., 124. l.)

A pápai követ boszniai működésének eredménye azonban megbizhatlannak bizonyult, mert már 1234-ben hire ment Rómában, hogy Boszniában még mindig igen sok a patarénus, sőt, hogy maga Ninoszláv bán is elpártolt az egyháztól (Theiner: u. o. 169. l.), sőt mi több, az eretnekség már Szlavóniában is elterjedt és pedig a Száva, Dráva és Duna közében, főképen az úgynevezett Alsó-Szlavóniában. Az elterjedést előmozdította a vidék elhanyagolt állapota egyházi szempontból: részben a pécsi, részben a kalocsai egyházmegyéhez tartozott s mert nehezen volt a távolból ellátható, azért a pápa, a kalocsai érsek javaslatára, 1229. jan. 20-án kelt dekrétumával ott egy uj püspökséget alapított »de Cuhet, Kew, Kő«, ennek székhelyét némelyek Bánostorban (Bánmonostor) keresik, Rácski azt állítja, hogy ez Kamenicán volt és a »Kő« szó a »Kamenica« szónak magyar fordítása. Első püspökéül 1232-ben az oklevelek Joannes Sirmiensist nevezik.

A pápa 1232. ápril 12-én kelt oklevelében a megye joghatóságát Szerbia felső részére, Belgrádra és Branicsevóra is kiterjesztette. A pápa a szlavóniai és boszniai patarénusok ellen keresztes hadjáratot hirdetett s ennek vezetésére 1234. okt. 14-én II. András ifjabb fiát, Kálmán halicsi megkoronázott királyt és horvát herceget kérte fel, kinek erényeit nagyban dicséri; II. András Boszniát neki adományozta, mit a pápa 1235. aug. 9-én megerősített, mely tény által Ninoszláv a báni széktől megfosztatott. Kálmánt 1235-iki keresztes hadában kisérte János boszniai püspök; milyen volt e hadjárat lefolyása, nem tudni, csak azt tudjuk, hogy János püspök a sok fáradalom miatt zárdába akart vonulni és Kálmánról egy pápai oklevél (Teiner: Mon. Hung. I. 162. I.) azt irja, hogy mint boszniai herceg, Isten segítségével győzedelmeskedett és Boszniát és Humot (Cholm, Hlm, Hum) az eretnekektől megtisztította (Theiner: u. o. 163., 169. l.)

János püspök tényleg lemondott s utóda Ponsa dominikánus lett, ez pécsi dominikánusokat hivott segítségül a térítésben. Kálmán herceg a boszniai poüspök hatalmának emelésére neki adományozta Diakovárt és Bleznát Vukovár megyében, egyéb birtokai Boszniában voltak (l. Rad. VII. 157. 4. jegyzet); Ugolin kalocsai érsek pedig több várat emelt Boszniában, hogy ezekre támaszkodva, sikeresebben lehessen harcolni a patarénusok ellen.

A meggyanusított Ninoszlávról ezen időben mitsem tudunk, csak azt, hogy küzdelmeiben a patarénusok segítet-

ték (Theiner: u. o. I. 206. l.), — azonban 1240. márc. 22-én ismét őt találjuk a trónon, mert egy ekkor Raguzának adott adománylevelében magát »Isten kegyelméből boszniai bán«-nak mondja, (tehát nem »Isten és magyar király kegyelméből«): vagy kibékült a magyar királysággal vagy maga függetlenítette magát tőle, felhasználva a magyarországi zűrzavarokat és a tatárjárást.

A bogomil-patarénusok azonban távolról sem voltak kiirtva, sőt jobban elszaporodtak, mint valaha, (IV. Béla 1244-ben Theiner: Mon. Slav. mer. I. 297., IV. Ince 1248. aug. 27. Theiner: u. o. I. 204. l.). Ponsa boszniai püspök 1244. jul. 20-án IV. Béla engedélyével (Teiner: Mon. Slav. mer. I. 297. l.) Diakovárra tette át székhelyét, — mi a boszniai patarénusokra nézve előnyös volt; IV. Béla idézett okleveléből kiderül, hogy ekkor közte és Ninoszláv közt teljes volt az egyetértés, azonban a római kuria nagyon óvatos volt vele szemben és ellenében minden ellenségeskedést beszüntetett, mig ügyét meg nem vizsgáltatja. A pápa biztatja IV. Bélát, hogy vezessen hadat a boszniai bogomilek ellen, hanem ebből, egyéb hadakozásai miatt, 1246—1248 közt semmi sem lett és Ninoszláv 1249. március hóban a raguzaiakkal kötött szerződéséből kitetszőleg független uralkodókép viselkedett és ebben oly kifejezéseket használ, melyeket mint bogomil, nem használhatott volna. (Miklosics: Mon. Serb. 32. l.)

A bogomil-patarénusok ezidőbeli viszonyairól érdekes adatokat találunk a már egyszer idézett Reinerio Sachoni dominikánus 17 évig volt patarénus tanitó irataiban; szerinte 16 püspökségök volt, melyekből Konstantinápolyban kettő (egy a görögök, egy a latinok számára), egy Romániában, egy Bulgáriában, egy Dragovicsban (Druguntia) és egy Szlavóniában volt, — ez utóbbi az összes délszlávokat foglalta magában és más néven »bolgár egyház«-nak nevezték, püspökei (djed) sorából névszerint hármat ismerünk: Miroszláv 1305-ben (Miklosics: Mon. Serb. 69. l.), Radomjer 1404-ben, Miloj 1446-ban. Ezt a boszniai püspököt az összes európai patarénusok pápájuknak tekintették (Konrad dél-francziaországi pápai követ jelentése 1223-ból). Székhelye »Janikik« volt (Pucsics: Srpski Spomenici 51. l.); ez a »Janj« Janityi, Jajca és Glamocsa közt feküdt, hol a szekta mindig a legerősebb volt. A »szlavóniai egyház vagy boszniai egyház« a mérsékelt bolgár egyház elveit követte, — az orthodox dragovicsi elveket csak Olaszországban az albáni és Dél-Franciaországban a tolosszai követte. Reinerio szerint a patarénusok közt 4000 tökéletes (perfecti) volt és a hivők (cre-

dentes) száma mérhetetlen sok volt; a XIII-ik század közepén hatalmuk tetőpontján állottak, azonban ügyük 1244 óta gyorsan hanyatlott Francziaországban, honnét az üldözések elől sok patarénus Itáliába menekült hitsorsosaikhoz.

Magyarország belső viszonyai miatt hosszu ideig nem foglalkozhatott az eretnekség ügyével (1240—1278.). A pápa követe ez ügyben 1279-ben megjelent Budán és a király neki mindent megigért az eretnekek üldözésére nézve (1279. jun. 23. Theiner: Mon. Hung. I. 328—336., 340. l.); 1280-ban ujból megigérte, hogy Bosznia ellen megy (Theiner: u. o. 348. l.), sőt anyja, Erzsébet »macsói és boszniai hercegnő« is megigérte, hogy Pozsega, Vukovár megyékből, a macsói és boszniai bánságból ki fogja őket üzni (1280. aug. 19. Theiner: u. o. 347. l.), — azonban még sem történt semmi. Midőn II. Uros István Milutin szerb cár elfoglalta Boszniát, a pápa ebbe vetette reményét, annál is inkább, mert hajlandónak mutatkozott a hitbeli unió elfogadására, sőt e tárgyban 1288. julius 23-án két franciskánust küldött a pápához. A pápa e tekintetben sokat remélt a cár anyjától, Ilonától, azért ennek is irt (aug. 8. 1288. Teiner: u. o. 359—361. l.); a szerb cár ekkor oly nagy kegyben állott Rómában, hogy őt a pápa 1291. márc. 15. saját oltalma alá vette (Theiner: u. o. 375—377. l.) és az unió tekintetében tárgyalást kezdett Bulgáriával is.

Mit tett Uros az eretnekek ellen, nem tudjuk, csak azt, hogy erőszakos rendszabályok helyett megtérítésökről gondoskodott s a pápa a cár kérelmére 1291. március 23-án a minorita rendü franciskánusokat bizta meg ezzel. Elmentek-e ekkor az uj térítők Boszniába s mily eredménnyel működtek ott, arról nincsenek adataink. VIII. Bonifác 1298. ápr. 19-én szóról szóra ugyanazon megbizatást adta a rendnek és azt Boszniáról kiterjesztette Szerbiára, Dalmáciára, Horvátországra és Isztriára is, mert a bogomilek ott is elszaporodtak (Theiner: Mon. Hung. 381. l.), sőt Humban is jelentkeztek (u. o. 395. lap). Azelőtt a dominikánusok voltak e munkával megbizva s most ezek és a franciskánusok közt nagy viszály támadt, — mely az eretnekek ügyére volt előnyös. Uros pár évig tényleg ur volt Boszniában. Subics Pál 1285. jun. 16. »banus Chroatorum et dominus Bosnae« (Glasnik XV. 205.) és 1299. ápril 7-én »Paulus banus Croatiae, Dalmatiae et dominus Bosnae« (Theiner: Mon. Slav. mer. I. 190. lap) irja magát, — ez mutatja, hogy Magyarország igényeket támasztott Boszniára s egyes részeit tényleg birtokolta is, miért is a viszonyok rábirhatták Urost, hogy patarenus alattvalóival csinján bánjon.

Uros ekkor, noha az unióból semmi sem lett, a katholikus egyházzal szemben még nem mutatott ellenségeskedést, sőt görög-keleti létére a katholikus intézeteket adományokban is részesítette (Miklosics: Mon. Serb. 57., 67., 71., 73., 77. l.), de türelmes volt a paterénusokkal szemben is. Méltányosságát minden felekezettel szemben szépen mutatja Kattaróban 1305. március 15-én kiadott oklevele, melyben a rataci benedek-rendi zárdának az antivári (bari) érsekségben javakat adományoz, mely oklevelet két római katholikus püspök (Marin antivári és Dujmo kattarói), két görög-keleti és egy patarénus püspök (djed) irták alá. — VIII. Bonifác 1303. május 30-án felszólítja István kalocsai érseket, hogy lépjen fel a patarénusok ellen, — de a magyar trónvillongások miatt ebből semmi sem lett; az egész, a mi ez irányban történt, az, hogy Gentilis bibornok az 1309-iki budai zsinaton megtiltotta a katholikus és patarénus közti házasságot. (Theiner: Mon. Hung. I. 824. l.). A patarénok különben nyugodtan éltek és csendben terjeszkedtek, azonban a pápai irat (Theiner: u. o. 463., 464. l.) az állapotok leirásában túloz.

Boszniában a patarénusokon kivül uj ellensége támadt a görög-keletiekben, kiket itt a szerb uralom hozott be és istápolt. Az unióról való ábránd eloszlott s a pápa 1318. május 9. és junius 17-iki iratai Uros cárt a katholikusok üldözőjének mondják (Monum. Hung. I. 824., 830., 831., 486. lap). A pápa ekkor minden reményét a hatalmas Subics Pál fiába, Subics Mladenbe helyezte (1319. jul. 18. Theiner: Mon. Hung. 463., 464. lap), ő azonban mitsem tehetett, mert II. Urossal és Velencével viszályai voltak s 1322-ben Róbert Károly fogságba vetette, melyben nyoma veszett. A pápa 1325-ben Fábián minoritát nevezte ki Szlavónia és Bosznia inkvizitorává és jun. 5-én felhivta Róbert Károlyt és István boszniai bánt és feleségét, Erzsébetet, hogy ezt az inkvizitort támogassák. (Farlati: Illyr. Sacr. IV. 57. lap). Fábián Triesztben kezdett prédikálni, de ellentállásra talált, mert két pap ellene felszólalt, kiket ezért, mint eretneket elitéltek. (Wadding: Annal. minor. VII. 40. l.). Róbert Károly őt szivesen fogadta, de nem tehetett érte semmit, mert másfelé volt elfoglalva,

Kotromanics István boszniai bán kimélte a patarenusokat, nehogy trónját baj érje; a ferencrendiek a dominikánusokkal harcoltak, kit illet az inkvizitori hatalom: a pápa 1327. febr. 1-én a dominikánusok javára döntött, de Fábián panaszára 1327. jul. 1-én ismét a ferencrendieket bizta meg vele. Fábián 1329-ben Dalmáciába indult, de itt a zárai püs-

pök és a dominikánusok ellenszegültek neki, s ő kénytelen volt visszatérni Avignonba, de utközben Lombardiában egy patarenus ur elfogta, s minden iratát elkobozta, azt is, melyben a zárai érseket az eretnekség pártolásával vádolta. A két szerzet csunya harca, mely a patarenusok malmára hajtotta a vizet 1330. márc. 16-án ért véget, midőn a pápa eltiltotta a dominikánusokat a boszniai patarenusok elleni inkviziciótól, s azt végleg a franciskánusokra bizta. (Theiner: Mon. Hung. I. 526., 527.). Fábián működéséről Boszniában nincs semmi adatunk; a dalmát városok és főurak harcban álltak egymással és az eretnekség ellen csak annyi történt, hogy a spalatói és traui törvények vagyonvesztéssel és máglyával fenyegettek minden patarenust. (Farlati: Illyr. Sacr. III. 317. IV. 377.).

Boszniában oly megbizhatatlanok voltak a viszonyok, hogy a pápa magának tartotta fen a jogot, boszniai püspököt kinevezni; Kotromanics István bán görög-keleti volt, s így nem állott érdekében a római kuriának kegyeit tulságosan keresni, minden gondját dinasztiájának megerősítésére fordította, maga feleségül vette III. Uros István szerb cár unokahugát, fivére Vladimir pedig a hatalmas Subics György leányát. István bánt Rómában azzal vádolták, hogy befogadja és védi a bogomileket, de ő azért nem lépett fel ellenségkép a katholikusok ellen, csakhogy a pápa tőle semmi segítséget nem várhatott, azért Nelepics tinini (knin) grófot, a korbáviai Budiszlávokat, a Frangepánokat és Subicsokat kérte segítségül, a patarénok ellen (1337. máj. 22.), — azonban hiába, mert ezek épen egymás ellen folytattak heves harcokat.

XII. Benedek 1339-ben közvetlen tárgyalásba bocsátkozott Kotromanics István bánnal a patarenusok ügyében; követe Gerard ferencrendi generalis Róbert Károly ajánlólevelével ment Boszniába, hol a bán igen szivesen fogadta, de kijelentette, hogy a magyar király segítsége nélkül nem mer eretnek alattvalói ellen fellépni, nehogy ezek a Boszniára és Humra vágyó szerb cárt ellene segítségül hivják. A pápa erről értesűlvén, 1340. febr. 28-án a bánnak, magyar királynak s Gerardnak irt, tettre buzdítva őket. (Thein: Mon. Hung. I. 632—634.) Gerard buzgólkodására István bán sok alattvalójával együtt visszatért a katholikus egyházba (Theiner: u. o. 675.), miért a pápa őt és Gerardot megdicsérte. (Thein. u. o. 671.). Ebbe a dologba sem a magyar, sem a szerb király nem avatkozott, mert másfelé voltak elfoglalva. A megtérésnek V. Kelemen nagyon örült, mit kifejez a bánhoz 1344. okt. 1-én irt levelében. (Theiner: u. o. I. 675.).

A bán több ferencrendit kért a pápától, hogy a térités gyorsabban haladjon (Glasnik XI. 412—416.), továbbá azt kérte, hogy a püspökségek megszaporíttassanak és püspökökké ferencrendiek neveztessenek ki (Glasnik XI. 433.) — a pápa minden kivánságát teljesítette és püspökké VI. Kelemen Peregrin ferencredit nevezte ki. (1349. jan. 28. Thein. Mon. Hung. I. 768. 1.).

Dusan István a hatalmas (Silni) a katholicizmus iránt hajlamot mutatván, VI. Kelemen 1347. márc. 2-án több szerb főurnak írt, hogy a cárt erősítsék meg jó szándékában s biztosította a szerbeket, hogy a kath. egyház őket tárt karokkal fogja fogadni (Thein. Mon. Hung. I. 734.); a cár maga e tárgyban alkudozásba lépett a római kuriával 1354-ben (Theiner: u. o. II. 8. 11—16. lap), — ezzel a patarenusok elvesztették a reményt, hogy a cár meg fogja őket segíteni, a tengerparton is tért veszítettek, mert István boszniai bán 1333. márc. 15-én az egész Szabioncella (Peljesac) félszigetet Raguzának ajándékozta, melyben vegyesen laktak görögkeletiek és patarenusok, és noha a szerb cár 1333. május 19-iki iratában (Miklosics: Monum. Serb. 105—107. 1.), határozottan követelte, hogy vallásukban ne háborítassanak, — Raguza mégis erősen hozzáfogott katholizálásukhoz, úgy, hogy ott mindkét felekezetnek nyomaveszett. (Farlati: Illyr. Sacr. VI. 335. lap). István bán 1353. szept. 18-án, Peregrin püspök 1356. jan. 28-án halt meg, minek a patarenusok nagyon megörültek, mert két okos ellenségtől megszabadultak. Boszniai bán Tvardkó István, az előbbi unokaöccse lett, ki görög-keleti vallásu volt, (apja Vladiszláv, anyja Subics Ilona) — ez megerősítette ezen egyházat, valamint az is, hogy a szerb unióból ismét semmi sem lett. (Theiner: u. o. és Glasnik XXI. 279—288. 1.).

Lajos magyar király politikai szempontból a görögkeleti egyház gyengítésére törekedett és a maga céljára nézve 1356. jul. 17-én nagyon előnyös szerződést kötött Boszniával (l. Hor. tört. repert. —. 1.); a bán fivére Vuk e szerződés értelmében a magyar udvarban lakott, s a kath. vallásra tért, mi a két fivért még inkább elidegenítette egymástól és Vuk Raguzába menekült, s bátyja ellenében a római kuria közvetítését kérelmezte. (Pucsics: Srps. Spom. I. 126.). Ezt a kuria szivesen megtette és V. Orbán Vuk ügyét Lajos király kegyeibe ajánlta, s kérte: hasson oda, hogy a boszniai bán az eretnekek támogatásával hagyjon fel, s Vuknak is irt vigasztaló levelet. (Theiner: Mon. Hung. I. 91.). A pápa azt, hogy Tvardkó politikai szempontból türte a bogomileket, nyilt pártfogásnak vette: Tvardkó állami érdekekből óva-

kodott a bogomilek üldözésétől, mely polgárháboruba vezetett volna, a mit már egyszer (1366.) keserüen tapasztalt; országa erejét együtt kelle tartania, már a törökkel szemben is; erőssé akarta tenni országát, hogy királysággá emelhesse, a mi 1376-ban meg is történt, s így Bosznia a délszlávság központjává legyen.

Alatta Bosznia minden felekezete teljes vallási és polgári szabadságot élvezett, s így a patarenok is szabadon kereskedhettek Dalmáciával és Raguzával, minek folytán az eretnekséget ott is terjesztették, kik avval hódítottak tért, hogy az 1366-ban Boszniában történt csodálatos természeti jelenségeket is arra magyarázták, hogy az Isten azokat a patarenok javára hozta létre, mert ez a vallás az igazi. (Erről l. Rad. VII. 129. l. 1. jegyzet. Kuten: Summa historiarum. c. III.). A pápa 1369. nov. 13-án kelt levelében a spalatói és raguzai érsek utján egyházi átok terhe alatt megtiltotta a katholikusoknak a bogomilekkel való kereskedést és érintkezést. (Theiner: Mon. Slav. merid. I. 265. l.).

Bosznia a világ összes patarenusainak menedékhelye volt (Theiner: Mon. Hung. II. 91. l.). Olaszországból is sokan ide menekültek és az eretnekek mindenfelől ide küldötték tanitóikat, hogy tévtanaikat alaposan megtanulják (Casanati könyvtár D. III. 18. Processus contra Waldenses in Lombardia 1387. M. S. C. L. Rad. VII. 131. lap 1-ső jegyzet.).

Lajos magyar király politikai szempontból Szerbia ellen hadat akart vezetni és 1360-ban megkérte a pápát, hogy hirdessen keresztes háborut; aug. 11. és 18-án irt levelében a pápa erre hajlandónak is mutatkozott, de csak úgy, ha előbb az eretnekség fészke, Bosznia ellen vezet hadat. (Thein: Mon. Hung. II. 24—27.). A pápa felhivta Velencét, hogy szakítson Szerbiával (Theiner: u. o. II. 23.) és igyekezett Velencét Magyarországgal kibékíteni. (Theiner: u. o. II. 23., 24.).

Lajost a délszlávok ellenében viselt háboruiban politikai szempontok vezették, a vallásiak csak másodsorban: a katolicizmust a Száván túl főkép azért mozdította elő, mert ezt alkalmas kapocsnak tekintette, hogy e vidéket a magyar koronához tartósan hozzácsatolhassa; befolyására e vidéken több ezren meg is tértek, (Theiner: Mon. Hung. I. 87. l.) azonban e népség túlnyomó nagy többsége 1373-ban görög-keleti és patarenus volt (Farlati: Illyr. Sacr. IV. 63.). A pápa, hogy megtérésöket előmozdítsa, 1372-ben megengedte a ferencrendieknek, hogy az összes délvidéken annyi zárdát alapítsanak, a mennyit csak birnak. (Theiner. Mon. Slav. mer. I. 308., 336. Farlati: IV. 63.). Bartolomaeus bosz-

niai vikárius jelentése az egyház állapotáról a délszlávok közt 1373-ban igen fontos (M. S. C. a délszlávok akadémia gyüjteményében 628. sz. 76—78. l.)

Tvardkó főképen politikai okokból katholikussá lett; a Sutiszkóban 1390. aug. 30-án Raguzának kiadott oklevelében magát »fidei catholicae plantula«-nak nevezi (Farlati: III. 335., 336.) s hogy trónját megerősítse, a Habsburg-házból keresett feleséget. E megtérés fontos lehetett volna a bogomil kérdésre nézve, azonban Tvardkó már 1391. már. 23-án meghalt, s így az nem nagy nyomokat hagyott. Utódai: Dabisa István, Osztoja István, Osztoics és Tvardkó Tvardkovics István alatt a patarenusok nagy tekintélyre és hatalomra tettek szert Boszniában, a mely 1391—1443-ig rendületlenül fennállott, körükbe a legelső családok és a legmagasabb állami méltóságok tartoztak és kiterjeszkedtek a Drinától az Adriáig. A szerb határon Szrebernicában is voltak (Glasnik XX. 148. l.), Raguzát görög-keletiek és patarenusok övezték. Bogomil patarenus volt: a hires *Hervoja* herceg, Vuk herceg fia, Voiszláv gróf és Vuk bán fivére, kinek kezében haláláig (1415.) Bosznia, Dalmácia és Horvátország sorsa volt, kinek barátságát a magyar, a nápolyi királyok és Velence kereste: róla határozottan tudjuk, hogy »homo patarenus« volt (Matias de Miniato, nápolyi László titkára 1403. jul. 11-iki jelentésében); Szandal-Hranics herceg (megh. 1434. március 15.), Hran-Vukovics humi herceg fia, unokaöccse Vlatko (Tvardkó dalmát-horvát bánja) is patarenus volt egész családjával, így unokaöccse is (Vuk knéz fia) István sz. Száva hercege (1448.); Szandalj ipja a gazdag Vucsics Vuk főur, Pavlovics Radoszláv herceg (Radinovics Pál gróf fia) fivére Péter herceg, ennek fia Ivanisa herceg mind patarenusok voltak. (Resti: Annali di Ragusa M. S. C. a délszláv akadémia birtokában 840. sz. 650. lap és a raguzai tanács 1431. szeptember 14-iki utasítása: Lettere i comissioni di Levante).

Ezek voltak a bogomilek hatalmas támogatói Boszniában és Humban. Hval bogomil krónikás, ki 1404-ben Hervojának ajánlotta képekkel ékes ujszövetség és zsoltár fordítását, még több hatalmas patarenust nevez meg. Ily támogatók mellett a patarenusok sok szabadalmat nyertek. (L. Raguzai levéltárban »Franchigie dei patareni« — a Patarenek szabadalmai M. S. C.), melyek közt legfontosabb volt a menedékjog és oltalomjog, melyek értelmében a bünös sérthetlen volt, ha patarenus házába menekült, s a mely ügyet a »djed« (patarenus püspök) oltalmába fogadott, az ellen nem volt szabad véteni. E kiváltság rendkivül emelte a »bosznia

egyház« (bogomil-patarenus) tekintélyét. Ez akkor volt, midőn a patarenusok Franciaországban kipusztultak és Olaszországban is csak az Alpvidéken találtak menedéket. A »boszniai egyház« ellenében ekkor a római szék tehetetlen volt az egyházszakadás miatt, — az ellenpápáknak más dolga volt mint a patarenusok ellen küzdeni: midőn a római szentszék tekintélye legmélyebbre sülyedt, akkor érték el a patarenok a legmagasabb polcot.

A hittérítő ferencrendieket senki sem támogatta (Wadding: Ann. minor. V. ad. ann. 1402.), s azért lassanként elhagyták Boszniát. Nagyban remélték, hogy Hervoja politikai okokból visszafog térni a katholikus egyház keblébe László nápolyi király zárai koronáztatása alkalmával (1404. jul. 10.), azonban nincs adatunk arra, hogy e remény teljesült volna. Raguza a térítést egész erélylyel folytatta politikai okokból összes tengerparti birtokain, fáradozásaikat teljes siker koronázta. (Lettere i comissione di Levante M. S. C. raguzai levéltárban a 1403—1410.). Az egyház-szakadás megszüntével a római kuria erélyesen támogatta Raguzát ebbeli fáradozásaiban s oda tanítókat és papokat küldött.

A bazeli zsinat is foglalkozott a boszniai eretnekséggel, raguzai Sztojkovics János dominikánus tanusága szerint, ki e zsinat egyik kitünősége volt (Életrajza a »Dubrovnik« folyóirat 1867. évf. 280—298. lapon), e nevezetes férfiu azon volt, hogy Bosznia, Szerbia és Raguza is küldjenek képviselőket a bazeli zsinatra, mert így remélte mind a görögkeletieket mind a patarenokat megnyerhetni, Raguza küldött is követeket oda, II. Trardkó pedig kereste nyugat pártfogását, mert a török 1430-ban már néhány várát elfoglalta, megtérő szándékát (görög-keleti volt) azzal mutatta, hogy Zabarelli Bertalan spalatói érseket közvetítésre kérte fel, hogy a velencei Malatesti házból feleséget kapjon. (Glasnik XIII. 92. l.). A zsinat Jakab nevü szerzetest küldötte inkvizitorul Boszniába, fellépése ellen II. Tvardkó panaszt emelt a pápánál és Zsigmond királynál és Jakab eltávozott Szlavóniába, hol viszont ő panaszkodott II. Tvardkóra, hogy az »nem keresztény ember, hanem inkább pogány«.

II. Tvardkó 1433-ban segélyt kért a török ellen s az ezzel szövetkezett Radivoj ellen Magyarországban, s ez alkalommal 1436. jan. 25-én kiadott Székes-Fehérvárott egy oklevelet, melyben Jakab pátert visszahivja Boszniába és megengedi a ferencrendieknek ott a hittérítést. Jakab 1437-ben a Szerémségből átment Boszniába, hol szomoru állapotokat talált, mert a törökök már 16 zárdát feldultak. Működése lázongásokat idézett elő s ő 1438-ban visszatért a Szerém-

ségbe, hol szintén sok akadályra talált térítő munkásságában. E sikertelenség nem csüggesztette el a római kuriát. Vukcsics-Koszacsa István humi nagyherceg Rómába követeket küldött, jelentvén, hogy meg akar térni, s kért egy püspököt, ki őt megkeresztelje és pataren népét megtérítse (Raynald: Annal. ad an. 1439. 9. sz.): a herceg teljes függetlenségre vágyott és Dalmácia egyes részeire is vágyott, azért kereste Róma kegyét; a kuria mód felett megörült e követségnek (Farlati IV. 256.). és Tamás lessinai (hvari) püspököt küldte nunciuskép Boszniába, Humba és Horvátországba, (1439. szept. 12.), — azonban Tamás István herceggel semmire sem ment. Boszniában sem végezhetett semmit, mert ott most a vallási kérdés háttérbe szorult a török veszedelem miatt, mely oly fenyegetővé vált, hogy II. Tvardkó önkényt megajánlott a töröknek nagyobb adót, mint eddig fizetett s 1442. elején Velencéhez fordult azon kérelemmel, békítse ki a szultánnal és szükség esetében adjon neki Dalmáciában egy várat, hol végveszély esetén meghuzhatná magát. (Glasnik XIV. 49—51. l.). Ily viszonyok közt nem mert kikötni pataren alattvalóival. Az ingatag és határozatlan II. Tvardkó halála után 1444-ben Tamás István lépett a bolgár trónra. — Ez törvénytelen fia volt Osztoja István királynak, kit más feleségével nemzett. (Theiner: Monum. Slav. merid. I. 388. lap). Apja rejtegette életében szerelme törvénytelen gyümölcsét, a fiu is bosszútól félve, II. Tvardkó alatt titkolta származását, visszavonulva élt és egy közönséges családból való patarenus nővel patarenus módon lépett házasságra (feltételes házasság: ha a nő jó és hű lesz.). L. Theiner: u. o. I. 389. l. A patarenusok emelték trónra Osztoja törvényes fiának Radivojnak mellőzésével, kire a többi főurak is nehezteltek, mert II. Tvardkó életében török segélylyel akart trónra jutni. Hogy az uj király patarenus vallásban született és nevelkedett, kétségtelen (Farlati IV. 257. l.), Tamás lesszinai püspök térítette meg, és keresztelte meg (Theiner: Mon. Hung. II. 237.), — ő saját szavai szerint örökösödési jogon foglalta el a trónt, mint a Kotromanovics ivadéka és Osztoja király fia (Miklosics: Monum. Serb. 427. l.; Glasnik XIV. 49—51. l.), — de ez nem mondja, hogy a törvényes örökös fivére Radivoj. Uralkodása elején nem akart a patarenek ellen fellépni politikai okokból, mert az utóbbi időben nagyon megszaporodtak és elhatalmasodtak és féltette tőlük trónját, azért nemcsak nem üldözte őket, hanem előkelőségeiket mindenkép ki is tüntette, — ezért a ferencrendiek őt az eretnekek védelmezőjének tekintették és a szentségek felvételétől eltiltották. A szentszék mentő okait

elfogadta. (Theiner: Mon. Slav. merídion. I. 388. Farlati IV. 257. lap).

A király megtérése fejében koronát kért a pápától, ez azt neki meg is igérte, ha megengedi, hogy országában még két püspökséget felállíthasson, — ezt Tamás István király nem merte megengedni, mert félt a paraténektől és görög keletiektől, kik ekkor sokkal többen voltak Boszniában, mint a katholikusok. (Farlati: IV. 68. Pray: Ann. Hung. P. III. 275. l.). Kérelmére a pápa feloldotta különben is érvénytelen házasságát 1445. junius 29-én (Theiner: Mon. Slav. merid. I. 388., 389.) s ő elvette Koszacsa István boszniai herceg leányát Katalint, ki patarénusból katholikussá lett. (Theiner: Mon. Hung. II. 264. lap).

Igy az egész királyi család Radivojjal együtt katholikus volt; ekkor több főur is megtért és az udvarnak katholikus jellege lett, példájukat Humban a hatalmas Pavlovics Ivanisa herceg is követte: azonban a király még mindig nem mert erélyesen fellépni a paraténekkel szemben, de kijelentette a pápának, hogy csak várja a kedvező alkalmat, midőn ezt nagyobb veszély nélkül megteheti, miben a pápa örömmel belenyugodott s írt a magyar királynak 1446. julius 30-án, hogy szükség esetében segítse a boszniai királyt, ha a patarénusok részéről veszély fenyegetné. (Theiner: Monum. Slav. mer I. 395., 396. l.).

Tamás István király egy 1446. jun. 24-én kelt oklevél szerint ez évben Konjicán a Narenta mellett országgyülést tartott, melyben megtiltotta a bogomileknek uj templomok építését és a meglevők javítását (Farlati: IV. 68. l.), — ez oklevelet Rácski hamisítványnak mondja, mert latinul irott, holott e király oklevelei mind szláv nyelvüek, mert magát boszniai és »illyr« királynak mondja, mely szó akkor ismeretlen és használatlan volt, (egyéb okokat is felsorol Rácski Rad. VIII. 155. l. jegyzet) és ilyen támadó rendeletet már csak azért sem adhatott ki, mert ugyanezen évben aug. 22-én kiadott egyet, melyben a patarénusok menedék és oltalom jogát elismeri. (Miklosics: Monum. Serb. 438—440. l.).

A boszniai király katholikus voltát nyilvánvalóvá tette az 1447. jun. 18-iki pápai bulla kézhezvétele után, midőn kérelmére két franciskánust kapott udvari káplánul (Theiner: Monum. Hung. II. 235. lap) és e renddel kibékült, s annak nagyobb hatalmat adott. Tamás István feleségével több katholikus templomot épített, (Theiner: Monum. Hung. II. 233., 234. és Mon. Slav. merid. I. 428. l.), mire V. Miklós pápa őt és országát oltalmába fogadta. (Theiner: Monum. Hung. II. 236., 237.). A hittérítők Humban keveset végez-

hettek, mert Pavlovics Ivanisa herceg ujból a paterénekhez csatlakozott. A boszniai király 1449-ben viszályban volt György szerb knézzel és a török ellen készült, azért Magyarországgal Doborvárban szövetséget kötött. (Ark. II. 28. lap). Midőn a patarénok látták, hogy a király határozottan a katholikus egyház mellé állt, a törökhöz csatlakoztak, negyven előkelő patarénus pedig sok követőjükkel Humba költözött István herceghez, ki ekkor éppen viszályban állott Raguzával, mely segítséget kért Magyarországtól, a pápától, Olaszországtól és Boszniától.

Raguza a harcnak vallási jelleget igyekezett adni, hogy azt a patarének ellen viseli, s e cimen kérte a segítséget. A török veszély mindinkább közeledett Bosznia ellen, a patarénokat sem tudták kiirtani, e veszély elől István humi herceg is a pápa oltalma alá helyezkedett, mert a török már annyira szorongatta, hogy kénytelen volt fenhatóságát elismerni, neki adót fizetni, s 1453. máj. 29-iki oklevelében már így irja magát: »Isten és a török szultán kegyelméből sz. Száva hercege«. (Miklosics: Mon. Serb. 460. l.).

A török Boszniát már egészen bekerítette; a pápa keresztes háborut hirdetett a török ellen és felhivta az ebben való részvételre Magyarországot, Szerbiát, Boszniát. Tamás István boszniai király annyira bizott a segítségben, hogy a töröknek megtagadta az adót s 1458. dec. hóban Szegedre sietett segítségért Mátyás királyhoz. A török a harcot 1459 nyarán kezdte Szendrővár elfoglalásával, melynek elvesztéért a boszniai királyt okozták (Raynald: Ann. XIX. 31. Kaprinay H. D. P. II. 399.) és a részvét teljesen elfordult tőle, midőn megengedte a török csapatoknak, hogy országán keresztül Hum ellen vonuljanak: a pápa ezért nagyon megneheztelt rá. (1460. márc. 12. Katona: XIV. 343. Farlati: IV. 262. lap)

Tamás István, kogy hithűségét bebizonyítsa, de meg ellenségeskedésből István humi herceg ellen és mert a patarénok a törökhöz csatlakoztak, szigoruan lépett fel a patarénok ellen; megparancsolta, hogy vagy keresztelkedjenek meg, vagy költözzenek ki Boszniából. (Theiner: Mon. Hung. II. 358. l.). Ezek Humba menekültek. A pápa, II. Pius, hogy a megtérésre kényszerítse őket, kérte a humi herceget, hogy ne fogadja őket be, de ennek kevés foganatja volt. (Teiner: u. o. II. 359. lap). Tamás István a maga igazolására követeket küldött II. Piushoz, vizsgálatot kért maga ellen. A magyar udvar arról értesült, hogy Tamás István koronát is kért Rómától és ezt saját souverain jogaiba ütközőnek találta; a pápa 1460. junius 7-én kelt iratában megnyugtatta Mátyás királyt, hogy az ő tudta és beleegyezése nélkül ez irányban

mit sem fog tenni. (Teiner: Mon. Hung. II. 358. l.). Tamás István három boszniai paterénus főurat küldött Rómába, kik ott megtértek és őket 1461. aug. 2-iki iratában oltalmába fogadta, azonban egyikök, mihelyt hazatért, Humba szökött és ismét paterénussá lett. (Raynaldi: Ann. XIX. 31., 110. l. Theiner: Mon. Hung. II. 363. l.). Róma ismét kibékült Tamás Istvánnal és elismerte, hogy ő »vere catholicus«; meghalt 1461. aug. 20-ika előtt. (Glasnik: XIV. 192. l., hol a velencei tanács e napon mondja, hogy Tamás István pár nap előtt meghalt.)

II. Tamás István (Tomásevics) nehéz viszonyok közt ült a trónra: azonnal kereste a kibékülést a humi herceggel és a pápa, Magyarország, Velence és Kasztrióta György segítségét, mert hallotta, hogy a török a jövő évben meg fogja támadni. Kérelmére II. Pius koronát küldött neki és a pápai követ 1461. nov. havában királylyá koronáztatta (Glasnik: XIV. 201. l. Katona: XIV. 498. l.); ezen jelen volt a humi herceg főuraival is. (Glasnik: u. o.). Ekkor a török elleni actió összes szálai a pápa kezében voltak: II. Pius 1461. nov. 7-én keresztes háborut hirdetett a török ellen, 1462. junius 21-én Mátyás királynak irt, hogy ne nehezteljen a bosszniai királyra, e tárgyban Vitéz Jánosnak is irt.

II. Mohamed 1463 nyarán indult Bosznia ellen. A bosz-niai király ez év elején sürgősen kért Velencétől, Magyarországtól és a pápától segélyt. Velence elutasítólag válaszolt s a keresztes had számára ott összegyüjtött fegyvereket sem adta ki. (Glasnik: XIV. 220—227. lap). Sehonnan nem jött segély, erre a szultánhoz küldött követséget, tizenöt évre kérvén fegyverszünetet. A szultán válasz helyett 150,000 embert gyüjtött s indulásra készen állott. Mátyás király azt hitte, hogy Belgrád és Magyarország ellen indul és egy sereget a Szávához küldött. (Teleky: Hunyadyak kora XI. 60. l. Az irat 1463. ápril 14-én kelt), — de a török Bosznia ellen fordult. (E harcot leirja a görög Chalkondylas 283. l. ed. Paris; Hammer: Getschichte des osman. Reiches 477—480 lapján idézi az erre vonatkozó török krónikákat; 1865-ben egy uj török forrást találtak és az az Osztrovicából való Konstantinovics Mihály szerb katonának török nyelven irt krónikája, ki maga is résztvett e harcokban, kiadta Belgrádban 1865-ben Safařik János.)

II. Tamás István Bobovácvárban gyüjtött sereget; a török igen gyorsan nyomult előre. A határon megadta magát Kovacsevics Tvardkó herceg áruló módon, vagy mert nem volt képes a törökkel szembeszállni. A király fővárosába, Jajcába sietett, Bobovác török kézbe került és a szultán

20,000 lovast küldött a menekülő király elfogására. A király Jajcából Kljucsvárba menekült. Jajca és Kljucs török kézbe került, a fogoly királyt a szultán elé vezették, ki karddal levágta. Ez 1463. jun. 13-ika előtt történt, mert ekkor értesíti erről Velence a pápát (Glasnik: XIV. 229—231. l.). Mig II. Mohamed elfoglalta Boszniát, a Szávánál állott Mátyás király s arra gondolt, hogy azt a töröktől visszafoglalja. (Katona: XIV. 625. l.). Bosznia bukását belső zavarok, vallási villongások, árulás és elhagyatottsága okozták. A patarénok Humban István hercegnél találtak egyelőre menedéket, ő volt haláláig legfőbb védnökük, megh. 1466. máj. 22-én. 1470-ben Hum is török birtok volt és a boszniai sandzsák részét képezte. A boszniai lakosság, főkép a katholikusok, csapatosan elhagyták az országot; sokan, főkép a patarénusok felvették a török vallást, így István herceg ifj. fia, István, Ahmed bég lett.

A boszniai király elárvult családja, özvegye és gyermekei: Zsigmond és Katalin, előbb Raguzába, utóbb Rómába menekültek. Az anyakirályné, Katalin 1478. október 25-én Rómában halt meg; Mária özvegy királyné 1466-ban még élt Spalatóban. (Glasnik: XV. 142., 163. l.). A boldogtalan király a török had közeledtekor indította őket utnak több ur és számos urasszony társaságában. István humi herceg két idősb fia: Viadiszláv és Vlatko, Raguzában (Miklosics: Mon. Serb. 522. l.) talált menhelyet, az előbbinek egy Baosa nevü fia maradt. — Bosznia és Hum bukásával eltüntek a bogomil-patarénusok is.

A bogomil-patarénusok vallása és szervezete. (Rad. X. 160—263. lap.) Tanításuk az Istenről, világról, emberről és megváltásról. (Nauka o bogu, svietu, ćovjeku i spasu.) Az Isten nem teremtette az anyagot, mely megsemmisül, ő nem teremtette a látható eget és földet és mindent, ami ezeken van, ez mind meg fog semmisülni, ezt mind az ördög teremtette, ki a sötétséget és minden mulandót teremtette. Az Isten a láthatatlan világot, a lelket és mindazt, a mi örökkévaló teremtette. A megváltás előtt a látható világon egyedül az ördög uralkodott. Krisztus egész földi élete, születése, szenvedése, halála és föltámadása csak látszólagos volt; ő az Isten főangyala, kit a világra küldött az emberiség tanítására és ő a megváltás művét nem halála, hanem tanítása által vitte véghez. Mária csak látszólagos anyja volt, ő is mennybéli angyal volt s egész földi élete csak látszat. Krisztus földi hivatása az ördög megszégyenítése volt. Az emberi test az ördög müve, lelke az Istené volt, kihez a test halála után visszatér; a ki bűnbánatot tart, az legyőzte a testet és alkotóját, az ördögöt. Minden szentséget semmisnek nyilvánítottak,

házasságot is csak feltételesen kötöttek s minden férfi elbocsáthatta nejét, ha »nem volt jó és hű«. Egyházukat Isten igaz egyházának tartották és a katholikus vallás volt szerintük az eretnek vallás.

Egyház. Rad. X. 175—189. l. (Crkva). A görög bogomilek egyházukat »Bethlehem« néven nevezték, mert bennök születik az igazságot hirdető Krisztus; a görög-keleti egyházat »Heródes«-nek nevezték, mert nézetök szerint az azon van, hogy a bennök szülemlő Krisztust megölje. A katholikus és görög-keleti papokat farizeusoknak hivták és szivből gyülölték. Véleményük szerint a katholikus egyház Nagy Konstantin császár alatt szakadt el Krisztustól, földi javak és és hatalom után kapkodván: ők kizárólag magukat tartották Krisztus igaz követőinek, szenteknek és bölcseknek, a többiek tisztátlanok, mint az ebek és sertések. A megtérő bőjttel és imával készült a felvételre, fekete csuhába öltöztették, fejére tették az evangéliumos könyvet, a hivők ráleheltek és kezöket fejére tették, azután elmondták a »Miatyánkat« és háladalt énekeltek. Ez volt a »baptizmus evangelii« és a megkeresztelt ezzel »keresztény« lett. Vizet vagy más szertartást nem használtak a keresztelésnél.

Az egyszerü hivek »keresztények« felett állottak a »tökéletesek« (perfecti) és ezek felett a »választottak« (electi). Egyházi rend nem volt náluk, bárki, még asszony is végezhette a vallási ténykedéseket. Az egész sekta felett állott a »djed« (avus, ancianus), ez volt a pápájuk, ez alatt voltak a »troinichok« (tanitók), kik között előkelőbb volt a »gost« (a djednek mintegy helynöke), ez után következett a »starac« (öreg). A djed mellett 12 strojnik-apostol: a djed magát sz. Péter igaz utódának és Krisztus földi helytartójának tekintette.

Istentisztelet és egyházi szertartások. Rad. X. 189—206. l. (Bogoštovje i crkveni obredi.) A templomot utálták, pogány dolognak tartották, mert Isten nem kézzel alkotott palotákban lakik; a jeruzsálemi templomban lakott az ördög, s mikor azt elpusztították, akkor a konstantinápolyi Szofia templomba költözött. Nekik templom nem kellett, bármely házban, szobában, erdőben, barlangban gyültek össze imádkozni, legjobban szerettek külön és rejtekben ájtatoskodni, ha valahol mégis nagyobb imahelyet építettek, az a lehető legegyszerübb volt, torony és harang nélkül, minden ékesség, kép, szobor nélkül, csak padok voltak benne és egy fehér gyolcscsal beterített asztal, rajta az evangéliummal.

A keresztet gyülölték, hisz ez az üdvözitő gyilkosa volt, az Isten sem szerethette, mert egy cár sem szeretheti azt a tárgyat, melylyel fiát megölték; a keresztet akasztó-

fának nevezték. A képeket és szobrokat bálványoknak tekintették és gyülölték. Szenteknek csak a prófétákat, apostolokat, vértanukat s azokat tartották, kiket a biblia Krisztus genealógiájában elősorol. A keresztény papságot bálványimádóknak nézték, és a kik köztök csodákat miveltek, azokat az ördög segítségével művelték. A misét ördögi áldozatnak tartották. Szertartásaik a lehető legegyszerübbek voltak: imádság, a kenyértörés (agape), ének, bibliaolvasás, tanítás, nyilvános gyónás, mindenki maga bocsátotta meg vétkeit s az Istennek és önmagának gyónt.

A hivők életmódja. Rad. X. 207—230. l. (Život članova.) Le kellett mondaniok minden gazdagságról és kincsről, kiki vagyonából csak egy részt tarthatott meg, a többit az egyháznak adták, a közös vagyont a betegek és munkaképtelenek segélyezésére és vallási közcélokra használták. »Krisztus szegényei« voltak. Nagyon szorgalmasak és takarékosak voltak, koldulni, kegyadományból élni szégyenletes volt. A test ördög alkotása, a kéj még a házasságban is tisztátalan, a szülés bűn, a házasság maga tökéletlenség. A magasabb fokozatu hivek (perfecti) soha hust vagy állati táplálékot nem ettek s csak növényi eledelekkel éltek, a közönséges hivek is hetenkint háromszor bőjtöltek és pedig úgy, hogy délután három óráig sem nem ettek, sem nem ittak s akkor is csak kenyeret és vizet vehettek magukhoz.

Embert megölni büntetésből sem szabad, mert így a bűnös meg nem javulhatott, senkit sem szabad semmiért üldözni vagy büntetni, mindenkit, még az ellenséget is, szeretni kell, a bűnöst is sajnálni kell. Esküdni, hazudni szigoruan tilos volt. Mindig imádkozni kellett. A kenyértörés (agape) mindenkor ebéd- és vacsorakor volt, az egész család körülállta az asztalt, imádkoztak s a legidősebb »az imádság kenyerét, Istentől való kenyeret« szétosztotta. Mindenki egyforma volt, mind testvérek voltak. Az élet minden élvezetéről le kellett mondaniok, igen alázatosak és hallgatagok voltak.

22. *Adalékok a raguzai köztársaság kereskedelmi-politikai történetéhez.* Matkovics P. Rad. VII. 180—266. l. (Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke.) E tanulmány tulajdonképen folytatása Raguza történetének. L. Horv. tört. repert. 207. l.

I. A raguzai köztársaság magyar-horvát védnökség alatt 1359—1526-ig. Rad. VII. 186—266. l. (Dubrovačka republika pod ugarsko-hrvatskom zaštitom). Raguza nehezen türte a velencei jármot, midőn Nagy Lajos Dalmácia birtokáért harcolni kezdett Velencével, alig várta, hogy az győz-

zön, de a magyar sereg messze volt, Velencéé közel, azért nem mert nyiltan fellépni, mig nem látja, ki fog győzni. VI. Kelemen 1345-ben Szarak Illés raguzai érseket Nagy Lajoshoz követségbe küldte, hogy mozdítsa elő Dusan cár megtérését; az érsek nagy ellensége volt Velencének és a raguzai tanács titkos utasítására alkudozni kezdett a magyar udvarral. Nagy Lajos 1348-ban nyolc évre fegyverszünetet kötött Velencével és Nápolyba ment, de ez év junius havában onnét már visszatért és Vránában fogadta a raguzai tisztelgő küldöttséget, Illés érseket és három urat, mikor is megbeszélték Raguza Velencétől való elszakadását s magyar védnökség alá helyezését.

A fegyverszünet leteltével megujult a harc. Velence Raguzától négy gályát követelt és felhivta, hogy Sztont (Stagni, Stager) erősítse meg, mert a magyar hadak Hum felől jövet ezt fogják megtámadni. Raguza csak egy gályát adott. Midőn Zára 1357. szept. 17-én meghódolt Nagy Lajosnak, Raguza nagyon örült titokban, — de Velencének 1357. dec. 29-én részvétiratot küldött, erre Velence követséget küldött Raguzába, eget-földet igért neki, csak maradjon hozzá hű, pedig Velence csak leste az alkalmat, hogy egészen leigázza Raguzát, ez meg, hogy elszakadhasson tőle veszély nélkül. (Resti: Chron. di Rag. M. S. C. ad ann. 1358.). Velencét elhagyta hadi szerencséje, 1358. febr. 18. kénytelen volt békét kötni, melynek értelmében Nagy Lajosnak átengedte Dalmáciát Zengtől Durazzóig, Raguzával együtt (Lucius: De regn. Dalm. IV. c. 17. p. 379.). Velence nagyon fájlalta Raguza elvesztését; a városi tanács 1358. febr. 28-án hazaküldte az utolsó velencei comest és még ugyanazon a napon két hóra 3 rectort választott, kik a birákkal és a kis tanácscsal kormányozták a várost, egy-egynek kormánya husz napig tartott. Raguza a dalmát városokat védszövetség kötésére hivta fel, hogy többé Velence hatalma alá ne kerüljenek, de sikertelenül.

Raguza 1358. márc. 1-én Illés érseket és négy urat Visegrádra küldötte a meghódolási feltételek megállapítására, ez 1358. máj. 11-én megtörtént és a szerződő felek az evangéliumra megesküdtek, hogy a kötött szerződést megtartják. Raguza elismerte a magyar korona felsőbbségét, védnökségét, évenkint 500 arany adót fizet Magyarországnak, 2050 perpert Szerbiának, 500-at Boszniának; háromszor évenkint »slavát« (dicsőség) énekel templomaiban a magyar királyra; ha a király vagy övéi Ragázába jő, őket két napig megvendégelik; háboruban minden a magyar király által állított 30 hajó után egyet állít és a saját költségén eltart; ha a dalmát

városok állítanak hajókat, ők minden 10 hajó után egyet adnak; Lajos a Kuriltól (Péterfalva) Stagniig (Ston, Stager) terjedő földet Raguzának adományozza; a város saját ügyeit szabadon választott comes által szabadon intézi, a comest a király erősíti meg; ha magyarnak van pere raguzaival, az alperes birósága az illetékes; a magyar király megvédi őket mindenki ellen, főkép Velence, Szerbia és Bosznia ellen; Raguza elfogadta a magyar zászlót sajátjaként. — Ezen egyességre a város 1358. jul. 19-én a kiküldött Péter boszniai püspök kezébe letette a hűségesküt, a tanács 300 aranyat ajándékozott neki és ünnepélyesen elkisérte Stonig (Stagni, Stager).

Raguza nagyon örült az uj helyzetnek, mely rá nézve nagyon előnyös volt a nyomasztó velencei járom után; Lajos hiven védelmezte és támogatta Raguzát és ez hálás volt érte. 1358. szept. 15-én Curzolát kérte Nagy Lajostól. Raguza külügyeit is teljesen szabadon intézte és önállóan kötött kereskedelmi szerződéseket. Velencével szemben nagyon előzékeny és udvarias volt (a jövőre való tekintetből!) követség által megköszönte barátságát, melyet 150 éves uralma alatt mutatott irántuk! Az ozmánokkal is önállóan tárgyalt kereskedelmi telepeinek békessége ügyében. Lajos 1360-ban megengedte nekik, hogy bárkit választhatnak comesnek, rectornak, csak velenceit nem vagy más nyilvánvaló ellenségét, és szabadon kereskedhetnek Szerbiával, még akkor is, ha ő azzal háboruban áll; 1366-ban kieszközölte V. Orbán pápától, hogy szabadon kereskedhetnek mohamedánokkal, csak fegyvert nem szabad nekik szállítaniok, — ellenségei ellen is megvédelmezte.

Raguza 1359 végével véres háboruba keveredett Vojnovics Voiszláv uzsicai (humi) fejedelemmel, ki a sztoni (stagnii) kikötőt el akarta tőlök venni, a város tőle 4000 perperért békét vásárolt, de ez nem volt tartós, mert midőn a város Kattaróval viszályba keveredett, mely megkárosította Raguza sókereskedelmét, Voiszláv rögtön Kattaró pártjára állott és erősen pusztította birtokaikat. A város segélyt kért Lajos királytól s a dalmát bántól és 2500 aranyat igérnek, ha átengednék nekik a Narentában való kereskedést, mert akkor Kattaró csak tőlük vásárolhatna sót, mi által kezökbe tarthatnák őket. A város gályái 1362-ben bekerítették Kattarót és Szécsi Miklós dalmát bán megtámadta a kattaróiak és Voiszláv egyesült seregét; két évi harc után Uros cár és Velence közbenjárására a hadakozó felek békét kötöttek.

Altomanovics Miklós, Voiszláv unokaöccse, 1368-ban elfoglalta Voiszláv birtokait, feleségét és két fiát fogságba

vetette, mire Raguza ellen fordult, mely ellenségével, Tvardkóval szoros barátságban állott és segítette Lázár szerb cárt, kivel Altomanovics ellenségeskedésben élt. Altomanovics azt követelte Raguzától, hogy a szerb adót ne Lázár cárnak, hanem neki fizesse, s midőn nem ért célt, Raguza birtokait kegyetlenül pusztította. Lajos király Gara Miklós macsói bánt, Altomanovics barátját bizta meg a béke közvetítésével; de eredménytelenül, ekkor Raguza Tvarkó segélyével kiverte Altomanovics seregeit birtokaikból. Ez azonban nem nyugodott és Raguzától a szerb adón kivül ennek hátraléka cimén még 6000 aranyat követelt. Raguza 1371. jun. 10-én megnyerte ügyének Balsics György zetai zsupánt, ezzel végre Altomanovicsot békére kényszerítették.

A magyar király oltalma alatt Raguza igen meggazdagodott, mire az irigy Velence kitiltotta őket kikötőiből s megtiltotta nekik, hogy Velencében kereskedést üzzenek. Raguza 1373. január hóban ez ellen panaszt emelt Lajos királynál, közbenjárását kérvén, 1373. máj. 16-án pedig azt jelentették a királynak, hogy Velence Balsics Györgygyel és Altomanovicscsal tárgyal Dalmácia visszafoglalásáról és Balsicsnak megigérte Kattarót és Durazzót (Lajos birtokait), Altomanovicsnak pedig a stoni (Stagni, Stager) kikötőt, — és kérik a királyt, hiusítsa meg a szövetséget, a mi sikerült is az által, hogy Raguza kibékült Balsicscal és így elvonta a tervezett szövetségtől. Lajos király közbenjárására Velence 1376-ban megszüntette a raguzai kereskedők kitiltására vonatkozó rendeletét, mire Raguza is visszavonta a velenceiek ellen kiadott hasonló tilalmát.

A velence-genuai háboruban (1378.) Kattaró Velence kezeibe került; Raguza titkos követség által biztatta Kattarót, hogy hódoljon meg ujból Magyarországnak, — ezt azért is tette, mert, ha Kattaró Velence kezében marad, ez nagy veszedelem a raguzai kereskedésre. Kattaró erre nem állt rá, mire Raguza (1379. junius 15.) hajóival elzárta a kattarói öblöt és Szorkocsevics Istvánt sereggel küldte Kattaró ellen, meghagyván neki, hogy sótermelő területeikeit pusztítsák el, erre Kattaró polgársága meghódolt Magyarországnak, hogy így Raguza ne árthasson nekik. Raguza eljárását Széchy Miklós bán előtt mentegette (1379. junius 26.). Midőn a genuaiak 1380. febr. 16-án Chiosnál fényes diadalt arattak Velence felett, Raguza febr. 19-én parancsot adott hajóinak, hogy, ha velencei hajót találnak a tengeren, azt fogják el, vagy gyujtsák fel, vagy égessék el, és tényleg kárt is okoztak Velencének, mert ez Nagy Lajosnál panaszt emelt ellenök és a király utasította őket, hogy eljárásukat igazolják Széchy

Miklós dalmát bán előtt. — Midőn Nagy Lajos 1382. szept. 11-én meghalt, Raguza szept. 27-én nagy gyászünnepélyt rendezett és őszintén megsiratta benne legnagyobb jóltevőjét; Resti krónikája nagyban dicsőiti Lajos királyt.

Ekkor Raguzát uj veszélyek fenyegették, a boszniai király sókereskedelmükben károsította és Velence készületeket tett Dalmácia visszafoglalására. Raguza Zárával és a többi dalmát városokkal védelmi szövetséget kötött Velence ellen, e szövetség a szomszédos szláv országokkal szemben is érvényes volt (1382. okt. 22. In consilio rogatorum). Mária királyné megujította a Raguzával 1358-ban kötött szerződést és 1383. ápril 14-én imegerősítette azt; a hűségeskiit tőlük átvette Raguzában Miklós pozsegai nagyprépost (Reform. consil. rogator. vol. a. 1387.). Mária királynő 1383. ápr. 11-én (Lucius: V. 414. l.) megtiltotta horvát és dalmát alattvalóinak, hogy sót és bort ne szállítsanak oly helyekre, hova arra kizárólag Raguza jogosult, és midőn ennek nem volt kellő foganatja, Erzsébet királyné ezt szigoru büntetés terhe alatt ujból megtiltotta (1385. máj. 1.)

A horvát-dalmát lázadás idejében Raguza mindig hű maradt a királynékhoz; Erzsébet gyászos halála után, 1387. márc. 1-én gyászszertartásokkal siratták (Cons. rog. u. o.). Durazzói Károly zárai megkoronáztatásakor kétszinüleg viselkedtek, hálaisteni-tiszteletet tartottak, követét megajándékozták (1386. jan. 15.), mert féltek a nápolyi hajórajtól, de soha sem küldtek hozzá hódoló követséget, sem hűséget nem fogadtak neki. Midőn Mária királynő Novivárban fogva volt, 1387. ápril havában tárgyaltak Tvardkó boszniai királylyal, megengedték neki, hogy ha bajba kerül, Raguzába menekül-jön, de ha Mária királynő őt üldözné, nem fogadhatják a városba, ha pedig már benne volna, határnapot adnak neki távozásra (Miklosics: Mon. Serb. 209—212. Cons. rogat. die 6. martii 1387.)

Midőn Zsigmond, mint társuralkodó, a magyar trónra lépett, hódoló követséget küldtek hozzá s ujból letették a hűségeskiit, mire Durazzói Károly miatt Zsigmond a horvát-dalmát rendeket is felhivta. (Lucius: V. c. 2. p. 254.). Zsigmond ekkor minden Nagy Lajostól és Máriától kapott szabadalmukat megerősítette (Cons. rogator. u. o.), s erről nekik 1387. okt. 28-án uj oklevelet adott ki, ebben az eddigieken felül azt is megengedte, hogy Boszniában és Szerbiában birtokokat vásárolhatnak, de az évi adót mindenkor március hóban kötelesek neki megfizetni.

A horvát-dalmát lázadás megujulásakor Raguza mindig hű maradt Zsigmondhoz, ki ezért buzgón támogatta keres-

kedelmi érdekeiket különböző kereskedelmi szerződések kötésekor. Midőn Zsigmond Bajazet ellen harcra készült, Ragutától az adót öt évre előre kérte, mit meg is adtak, de donációt kértek Curzola, Lessina és Brazza (Korcsula, Hvar, Bracs) birtokára, — de ezt nem kapták meg. Dabisa István boszniai király halála után Raguza utódjához, Zsigmond ellenfeléhez, hódoló küldöttséget küldött, mit Zsigmond igen rossz néven vett tőlök és követelte, hogy neki ujból hűséget esküdjenek, mi 1396. február 22-én meg is történt, mikor a magyar koronának örök hűséget esküdtek.

A nikápolyi szerencsétlen ütközet után a bolyongásából visszatért királyt 1396. dec. 21-én ünnepélyesen fogadták, 2000 aranyat ajándékoztak neki és az 1000 arany védnöki adót két évre előre fizették ki neki, mire Zsigmond Raguzát leghivebb alattvalójának jelentette ki, a comesnek arany láncot és arany sarkantyut adományozott, azon joggal, hogy ezen jelvényeket minden utóda viselheti, megengedte, hogy az ő arcképével ezüst pénzt verethetnek, de a város e jogával sohasem élt; december 29-én Spalatóba távozott a város ünnepélyes kiséretével.

Raguza megkérte Zsigmondot, hogy Hervoja utján eszközölje ki nekik Konavlje birtokát Boszniától, melyért évi adót igértek, Raguzában házat s a raguzai polgárjogot (1398. okt. 9. Cons. rogatorum). Erre meg is kapták Osztojától a Primorjét (tengerparti vidéket), Kuriltól Sztonig (Stagni) összes falvaival (Miklosics: Mon. Serb. 235. lap); Konavljét nem kaphatták meg, mert az egyes boszniai főurak birtoka volt s a király azzal nem rendelkezhetett. Zsigmond e boszniai dotációt megerősítette. A hálás város a nápolyi Lászlóval való zavarok idejében is hű maradt Zsigmondhoz.

Midőn Osztoja Zsigmonddal ellenségeskedésbe keveredett, Raguzától követelte, hogy szakadjon el Magyarországtól s az ő védnökségét ismerje el és zászlóját tüzze ki, — mikor ezt visszautasították, dacára a neki fizetett adónak, Raguzát üldözni kezdette. Nápolyi László hiveként nagy sereggél Dalmáciába tört, hogy azt elfoglalja; a városok sorba meghódoltak neki, de Raguza törhetlenül hű maradt Zsigmondhoz, s ennek 1402. ápr. 12-én ujból hűséget esküdött. (Lucius: Memor. di Trau 379. l.). Ez időtől fogva Osztoja állandólag nyugtalanította Raguzát, Aldemarisco Alajos, nápolyi László helytartója is, mert nem akarta ezt védnökéül elismerni, Raguza Stont megerősítette és szövetséget kötött László ellenségeivel, Curzolát és Kattarót ellenállásra buzdította és hajóival segítette (1403. márc. 13. Di Levante).

Osztoja hadat üzent Raguzának, mint Zsigmond szö-

vetségesének, ez békitő követséget küldött hozzá, de hiába. Radics Szankovics a király parancsára seregével kiüzte Raguzát a Primorjéből és pusztította a város birtokait, mely Hervojának 1403. jun. 26-án a béke közvetítéséért évi 500 aranyat kinált. Raguza Zárában Lászlónál panaszt emelt és a magyar uraktól segitséget kért, sőt meghódolását is igérte, ha László tényleg elfoglalja a magyar trónt, mert inkább mindent elvisel, de Bosznia fenhatóságát nem akarja elismerni. László a kérelmet visszautasította, Raguzát ellenségének nyilvánította, de sokat nem árthatott neki, mert nem sokára távozott Dalmáciából.

Midőn Zsigmond a fogságból kiszabadult, Raguza azonnal követséggel üdvözölte és Osztoja ellen panaszt emelt, felsorolván a szenvedett károkat (1403. szept. 10. Cons. rogat.) és minden kereskedést Boszniával megszakitott; előadta, hogy mindig hű volt a magyar koronához és kérte Curzola, Lessina és Brazzát, — azonban Zsigmond már ekkor megkötötte a békét Osztojával, ki vonakodott Raguzának a tengermelléket (Primorje) visszaadni, okul adván, hogy azért hadakozott a város ellen, mert az ellenségét, Radisicsot befogadta. Raguza oklevelekkel bebizonyította, hogy ez nem igaz, mert azért hadakozott ellenök, mert nem akartak a magyar koronától elszakadni és az ő fenhatóságát elismerni. Zsigmond e tárgyban követséget küldött Osztojához (Pucsics: Srpski Spom. I. 52. l. 93. sz.), Osztoja azonban nem akart engedni, mert Raguza kényszeríteni akarta Kattarót a magyar fenhatóság elmerésére. Raguza ismét panaszt emelt Budán Osztoja ellen és biztatta a királyt, hogy jöjjön Dalmáciába sereggel, mert most könnyen visszafoglalhatná, mivel itt mindenki elégedetlen a nápolyi uralommal. Osztoja ujból Raguza ellen harcra készült, mit ez azonnal bejelentett Budán, segélyt kérvén, hogy el ne pusztuljon, egyben irt Hervojának, hogy taszítsa le Osztoját a trónról. (Pucsics: Srps. Spom. Észrevét. IX.). — Osztoja bukása után Raguza Tvardkóval 1405. jun. 24-én békét kötött (Miklosics: Mon. Serb. 250—257. l.), melyben visszakapta birtokait, kártérítést kapott és régi szabadalmai megerősítését.

Raguza minden bajban és kisértetben hű maradt Zsigmondhoz, mit ez hálásan elismert azon levelében is, melyben a várossal tudatja, hogy Cilley Borbálát feleségül vette, — a város erre azt felelte (1406. máj. 19. Lett. e. Comiss. di Levante), hogy hű fog hozzá maradni, mig Raguzában kő kövön marad. Visszautasított minden csábítást (Pucsics u. o.); Nápolyi Lászlónak is azt felelte (1407. jul. 15.), hogy Raguza nem nézi a király személyét, hanem a szent koronát, ehhez hű

s így mindenkihez, ki azt viselni jogosított és ha László teszi azt fejére, akkor hozzá is hű lesz.

A városi tanács hiven értesítette Zsigmondot a nápolyi hajóhad minden mozdulatáról (1409.) és hajóit 1409. jul. 11-én a birtokait és Curzola vidékét pusztító nápolyi hajóhad ellen küldötte; Raguza hajói jul. 13-án a Curzola és Stagni közti szorosban teljesen szétverték a nápolyi hajóhadat (Pucsics: Srps. Spom. XXIX. 1.). Ezen ütközet előtt pár nappal (jul. 9-én) nápolyi Lajos eladta Zárát, Vránát, Novivárát, Pagót és minden Dalmáciára való jogát Velencének.

Zsigmond felhivta a várost, hogy szálljon szembe Velencével, mire a tanács (1410. jun. 21. és 1413. jan. 13.) azt felelte, hogy erre nincs elég ereje a hatalmas Velencével szemben; ugyanezt felelte, midőn Nápoly ellen harcra tüzelte; Raguza addig nálánál sokkal hatalmasabbal nem harcolhat, mig másfelől hathatósan nem segitik. Raguza ekkor nagyon félt, hogy ismét a gyülölt Velence hatalma alá kerülhet és követséggel tudakozódott Zsigmondnál, hogy Dalmáciát Velence tényleg jogosult-e hatalmába keríteni, amint ezt hireszteli (1411. jan. 15.), és kéri Zsigmondot, oltalmazza meg őt, kinek hűségét annyi oklevelében dicséri és ne engedje, hogy idegen kézbe kerüljön, egyuttal ismét kérte tőle a három szigetet és érte évi adót igért és mostantól fogva állandó követet tartott Zsigmond udvarában, ki ajándékok, igéretek és hizelgés által iparkodott a királyt a donációra rávenni. Ezen szigeteken 1408 óta Hervoja volt az ur, ki meghódolt volt Zsigmondnak, de hűtlen lett hozzá, miért is 1413. jun. hóban Zsigmond megfosztotta a spalatói hercegi cimtől és minden birtokaitól, így a három szigettől is, melyeket Raguzának adott. Spalató is ezek birtokára vágyott, Zsigmond arra is nézett, ki ad érte többet. Raguza 1413. julius hóban birtokba vette Curzolát, Lessinát és Brazzát (Kurčola, Hvar, Brač) és julius 26-án a tanács mindegyik számára egy-egy comest választott fél évi időtartamra. Raguza a királynak követség által megköszönte az adományozást (Pucsics: Srps. Spom. I. észrevételek XIV. 1.) és 1413. aug. 14-én utasítást adott követeinek, hogy egyezzenek meg a királylyal az értök fizetendő évi adóra nézve. Évi 200 arany adót igértek s azonfelül 3000 aranyat hálaajándékképen; ha a király ezt keveselné, akkor csak Curzolát kérjék, s adjanak érte egyszer mindenkorra 2000 aranyat. A király e kérdésben nem döntött, úgy látszik, keveselte az ajánlatot és 1414. jun. 26-án további rendelkezésig a szigeteket átadta Raguzának.

Zsigmond 1416. szept. 21-én narentai Jakzsa Lászlónak de Kuzal adományozta e szigeteket, a neki tett szolgála-

tokért (Lettere i Comissioni di Levante 1417. márc. 20.). Ez Raguzára nagy csapás volt. Razzi krónikájában azt mondja, hogy Zsigmond megharagudott a városra, mert a törökkel kereskedelmi szerződést kötött; Resti mondja, hogy Jakzsának viszonya volt Zsigmond nejével, Borbálával s azért jutott a donációhoz: mindez azonban alaptalan; Raguza nagyon kegyetlenül bánt a meghajolni nem akaró curzolaiakkal, ezeknek panaszai, az irigy Spalató és Velence cselszövényei birták rá e tettre Zsigmondot, ez kiderül Raguza 1417. márc. 23-iki panasziratából, melyben tagadják, hogy Curzolával embertelenül bántak volna s fájlalják, hogy a király elitélte őket meghallgatásuk nélkül, a szigeteket át is adták Jakzsának, de azok 1420-ban már Velence birtokába kerültek. E veszteséget Raguza még sok iratában felpanaszolja (1418. ápr. 15., 1425. okt. 20., 1433. jul. 20.), de kárpótolta magát a konaválji terület megszerzésével, melyet Hranics Szandaljtól és Pavlovics Radoszlávtól szerzett.

Raguza a történtek dacára is hű maradt Zsigmondhoz és midőn Velence Zsigmonddal összetüzött és Boszniába követséget küldött, hogy segítse őt Raguza elfoglalásában, mely egyedül maradt hű Zsigmondhoz, — Raguza ezt megtudván, rögtön értesítette róla Zsigmondot (1424.) s midőn Zsigmond békekötésre készült Velencével, Raguza kérte a királyt (1426. máj. 8.), hogy őt is foglalja be a béke pontjai közé és ne engedje, hogy a magyar koronától elszakittassék és felhivta követeit, hogy erre a királyt, ha kell, pénz igéretével is vegyék rá, miben a velenceieket akarták megelőzni. Pavlovics Radoszáv herceg 1430-ban véres harcot kezdett Raguza ellen, hogy adja vissza neki a két év előtt eladott konaválji vidék egyrészét, mert nem akarta alattvalóit (patarénok) birtokaira bereszteni s mert ő nem adta azt el nekik arra, hogy oda városokat és erődöket építsen, azután némely konavalji lakosok foglalásokat is tettek az ő trebinjei birtokaiból. Raguza 1430. ápr. 13-án segítséget kért Zsigmondtól, hogy utasítsa Tallócy Mátét, hagy támadja meg Radoszávot és eszközölje ki a szerb deszpotától, a boszniai királytól és Szandalj hercegtől, hogy tiltsák meg Radoszávnak Raguza sanyargatását s küldjön e célból a szultánhoz, Radoszáv pártfogójához is követet. Ez utóbbit másodszor is kérték Zsigmondtól (1430. május 11.), mert Radoszáv eljárásával megsérti a magyar-török békekötést. Zsigmond közbenjárására a viszály Raguza javára dőlt el, de ez ekkor kártérítést is követelt Radoszávtól s e tárgyban közbenjárásért ujból Zsigmondhoz fordult. (1431. február 24.). Erre Radoszáv a boszniai királyt biztatta háborura Raguza ellen; Raguza

ujból Zsigmondhoz fordult segítségért (1431. szept. 6. és szept. 19.). Zsigmond Vladikovics Dénes vicebánust küldte Boszniába (1432. március 20.). Raguza a szultánt kérte fel békebiróul, mire végre békét köthetett Radoszávval (1432. okt. 29.), melyet 1433. máj. 26-án hirdettek meg. Ez időtől fogva bensőbbé lett a viszony Raguza és Törökország között, melytől előnyös kereskedelmi szersődéseket eszközölt ki. (Miklosics: Mon. Serb. 362. l.)

Raguza 1432. márc. 22-én megkérte Zsigmondot, eszközölje ki a pápától és a bazeli zsinattól, hogy ő is, mint Velence, Genua szabadon kereskedhessék a mohamedán Kelettel. A raguzai Sztojkovics János bibornok, a bazeli zsinat egyik elnöke, is igen a kezökre járt ez ügyben, mert közvetítésöktől várta az unio előmozdítását és a bazeli zsinattól hithűségök, királyhűségök és a patarénok üldözése miatt 1433. dec. 22-én a kért szabadalmat meg is kapták (Farlati IV. 159. l.); ezért 1434. márc. 5-én köszönő iratot küldtek Zsigmondnak és Sztojkovicsnak. E szabadalomra nagy sulyt fektettek és azt több pápával is megerősíttették.

Politikájuk igen óvatos volt, semmi kockázatba bele nem mentek. Amurat fivére, Zelapija, Zsigmondhoz menekült, ki Raguzát arra kérte, hogy a menekültet fogadja be és hajóival vigye Albániába, hol Amurat ellen hadat fog gyüjteni; a város erre 1436. máj. 4-én azt válaszolta, hogy ezt nem teheti, mert pusztulását okozná; midőn Zelapija Zengbe érkezett, követséget küldtek hozzá, hogy ne jöjjön Raguzába, mert nem segíthet rajta az 1435-iki nagy tűzvész miatt és ott időzése vesztöket okozná. Épen így tett, midőn Zsigmond azt kivánta tőlök, hogy segítsék Thallócy Máté bánt Frangepán Jánossal szemben, ki tőle elpártolt; a város 1436. jun. 19-én erre azt válaszolta, hogy ezt nem teheti a mult évi tűzvész miatt, de azért sem, mert a zeng-modrusi gróf ura majdnem egész Dalmáciának és ipja István hercegnek, Szandalj utódjának, ki utját állaná minden kereskedelmöknek. Zsigmond 1437. dec. 8-án történt haláláról Máté bán dec. 11-iki leveléből értesültek, halálát mélyen gyászolták, mert ő volt legnagyobb jóltevőjök s érte általános gyászt rendeltek el (1483. jan. 16. Consil. rogat.) és részvétiratot intéztek özvegyéhez (1438. jan. 15. Lettere e Comissioni di Levante. Vol. a. 1435—1438.)

Albert király 1438. jan. 2-án értesítette a várost trónra léptéről. Raguza, noha Dalmácia elvesztése után a magyar védnökség csak névleges volt, mégis a jövő eshetőségeire való tekintetből hű maradt hozzá, az évi adót megfizette (500 arany) és régi szabadalmainak Albert részéről való meg-

erősítését kérte és azt, hogy a kereskedőiknek Magyarországban történt károkat a kincstár nekik megtérítse; Albert 1438. jul. 30-án megerősítette minden magyar szabadalmukat és elrendelte, hogy az évi adót mindig előre fizessék a magyar kamarának.

Kozacsa István herceg, Szandalj utóda, Raguzát háboruval fenyegette, mire ez Alberthez fordult segítségért, ki Tallócy Máté szlavon és Tallócy Péter dalmát-horvát bánnak meghagyta, hogy teljes erejökből segítsék Raguzát. E király halálát is őszintén meggyászolták (Makusev 237. l.). Albert halála után István herceg Omist (Almissa) ostromolta. Erzsébet özvegy királyné e várat nekik ajánlotta fel, — ennek birtoka régi vágyuk volt, de mert birtokbavétele háborut jelentett volna István herceggel és védnökével, a szultánnal, nem fogadta el az ajánlatot. (Lett. e. Com. di Levante 1440. márc. 7.). Midőn Erzsébetnek fia született, hálaadó istentiszteletet tartottak. (Cons. rogat. 1440. márc. 28.)

Raguza továbh is hű maradt Magyarországhoz, noha látta, hogy onnét alig várhat segítséget, mert a szerb deszpota sem kaphatott a török ellen, ezért kereskedelmi érdekből mindinkább közeledett Törökországhoz, mi Magyarországban elégedetlenséget keltett, azonban Raguza csak kénytelenségből tette ezt és hiven értesítette Magyarországot a török minden szándékáról és mozdulatáról, valamint mindarról, mit kereskedőitől megtudott. (1441. szept. 17., 1441. okt. 17. Lett. e. Com. di Lev.). Ulászló is megerősítette szabadalmaikat (1444. február 22.) és Raguza követei biztatták a szerb deszpotát, hogy térjen vissza országába, mert most visszafoglalhatná.

IV. Eugen pápa 1443. dec. 17-én Raguzát is felszólította, hogy vegyen részt a török elleni keresztes háboruban; Raguza erre késznek nyilatkozik (1444. febr. 10.). A török elleni harc hirére azonnal pénzt küldött Hunyadi Jánosnak a hadikészületekre és további 2000 aranyat igért, ha a magyar sereg átkelt a Dunán (1447. ápr. 1.). A rigómezei ütközet után Raguza 1448. dec. 4-én értesíti Hunyadit, hogy az albán és román partokra gályákat küldött az ő és vitézei megmentésére és a sebesülteket a Raguzában állított kórházban gondosan ápolta. (Lett. e. Com. di Lev. vol. a. 1448). Raguza egyre hiven kitartott Magyarország mellett, mert remélte, hogy Hunyadi János visszaszerzi ennek befolyását a Balkán-félszigeten; 1450. jun. 2-án szerencsét kiván Hunyadinak a békekötéshez; Raguza, mint külön tag a sz. István koronája országaival együtt érez, ha a közös test feje fáj, ezt a tagok is érzik. (Lett. e. Com. di Lev. u. o.)

Ez időben sulyos viszálya támadt István hercegovinai herceggel, ki Konavalj visszaadáását követelte s nagy adóval (tized) sujtotta a raguzai kereskedelmet és pusztította birtokait és a város 1450—1451-ben segélyt kért mindenfelül, Rómától pénzsegélyt kért (1451. február 27.) felhozva, hogy mindenfelül patarének és szakadárok övezik. Midőn Szkenderbég keresztény hitre tért, pénzzel segítette a török elleni harcaiban, s midőn országát elvesztette, a menekülőt befogadta a városba. (Lettere i com. u. o.). A magyar országgyülés a gubernátort felhivta, hogy teljes erejéből védelmezze Raguzát, mely egyedül maradt hű a sz. koronához, István herceget (Velence titkos szövetségesét) pedig erősen megfenyegette, hogy hagyjon fel Raguza bántalmazásával. E fenyegetésnek nem volt foganata, mire a tanács (1451. febr. 14.) ujból Hnyadihoz s a magyar urakhoz fordult segítségért; Hunyadi késznek is nyilatkozott 20,000 emberrel segítségökre menni, ha ők viselik a háboru költségeit, mire a város nem volt hajlandó, mert magát erre képtelennek tartotta. Hunyadi kormányzása alatt Raguza semmi jelentékenyebb segélyben nem részesült Magyarország részéről, ennek fenyegetései hatástalanok maradtak s István herceg elvette tőlük a konavalji területet és kereskedelmökben nagyon megkárosította.

Midőn V. László trónra lépett, Raguza követséggel üdvözölte (1453. aug. 16.) és kérte, eszközölje ki neki a békét István hercegtől, továbbá kérte régi szabadalmai megerősítését (1454. jan. 16.), panaszt emelt Velence ellen, mely sulyos adókkal sujtja kereskedelmét, kérte, hogy minden a törökkel kötendő békekötésbe foglalja be Raguzát és parancsolja meg a horvát bánnak, hogy szükség esetében segítse őket. A király szabadalmaikat megerősítette (1454. jul. 26.) és levélben felszólította István herceget, hogy kössön Raguzával békét, 1456. máj. 6-án kelt oklevelében hűségéért a raguzai rectort »főrektorrá« (Archi-Rector) nevezte ki és uj cimert adott a városnak (kék mezőben fönix madár, arany koronával a fején) és megengedte, hogy saját cimerével aranypénzt verethet. Midőn V. László meghalt, a szokott módon gyászolták s Mátyás megválasztatását két napon át ünnepélyekkel ünnepelték.

Amint Mátyás király trónra lépett, hodoló küldöttséget menesztettek hozzá. Mátyás szabadalmaikat 1459. március 12-én erősítette meg. (Mátyás iránt nagy reményekkel voltak s mégsem találni valami iratot tőle vagy hozzá az 1455—1490-ik Lettere i Comissioni di Levante kötetében, — valószinüleg ezeket külön kötetbe foglalták, mely eltünt vagy legalább is lappang.)

Muhamed szultán Szerbia nagy részét elfoglalván, nagy károkat okozott a raguzai kereskedelemnek, támadástól is féltek, azért a II. Piustól kapott pénzzel megerősítették városukat; a töröktől való félelmökben, erősen ragaszkodtak Magyarországhoz, menedéket adtak a szerbiai, boszniai és hercogovinai menekülőknek. Mátyásnak a sz. korona kiváltására ezer aranyat küldtek. (Cons. rogat. 1462. junius 1.). Mohamed betörvén István herceg országába, végveszélylyel fenyegette a várost, mely segélyért könyörgött Velencében és Magyarországban: a török azonban visszavonult, mert nem birta elfoglalni Hercogovinát, s meghallotta, hogy Velence a tengeren, Mátyás király pedig a szárazföldön készül ellene fellépni. Raguza megmentését védszentének: sz. Balázsnak tulajdonította, ki öreg férfiu alakjában állítólag a szultán lovát bokrossá tette. (Stulli annal. ad 1463. Gundulics, Gondola annal. ad. 1463. Makusev 328., 336. l.).

Midőn a török 1464-ben másodszor betört Boszniába, Raguza sereget gyűjtött, vezérök a rimini Malatesta volt, s elhatározták, hogy a keresztény szövetséghez csatlakoznak s Mátyás királynak pénzt küldtek a török elleni harcra. (1464. nov. 15. Cons. rog. három izben összesen 5000 aranyat, a rendes adón felül). — Minthogy kereskedőik Magyarországban sok zaklatásnak voltak kitéve, sőt gyakran ki is rabolták őket, azért panaszt emeltek Mátyás királynál, ki érdekeik védelmére 1465. nov. 5-én ezen ügyben szigoru rendeletet bocsátott ki; Mátyás király megengedte, hogy a rector előtt ünnepélyes alkalommal pallost vigyenek, s igen dicsérte igazságszolgáltatásukat. (1466. julius 2.); ugyan ez évben kereskedelmi érdekeik pártolására kérte Ferdinánd nápolyi siciliai királyt.

Mátyás király 1467-ben Csehországgal volt elfoglalva s Raguzáért mitsem tehetett és így, hogy a török őket békével hagyja, pontosan fizettek neki adót, melyet ezek folytonosan emeltek, úgy, hogy elviselhetetlenné vált. Mátyás folyton másfelé levén elfoglalva, elhatározták, hogy török védnökség alá helyezkednek, mert a magyar befolyás a déli vidéken nagyon megfogyott, s ők Velencétől jobban féltek, mint a töröktől, — azonban a magyaroktól jobb jövőt vártak, azért evvel is fentartották a szövetséget és barátságot, mert remélték, hogy ez talán le fogja győzni a törököt, most már ritkábban küldtek Magyarországba követséget, de a kis évi adót (500 arany) fizették és pontosan értesítették a magyar királyt a török minden mozdulatáról. 1474. jun. 17-én értesítették, hogy a török Skutarit ostromolja és ha az elesik, vége Albániának és Dalmáciának. Midőn Mátyás nősült, fényes

követséggel üdvözölték, s gazdag ajándékokat küldtek neki, mit a király 1477. január 14-én levélben megköszönt nekik. 1488. nov. 28-án is irt nekik, aggodalmát fejezvén ki jövőjök felett, megköszöni a közölt hireket, s további értesítéseket kér tőlök. Mátyás király halálát is nyilvánosan meggyászolták.

II. Ulászlót trónraléptekor már csak irásban üdvözlik, s mentegetőznek, hogy majd csak később küldenek követséget (1490. október 1.), — de sohasem küldtek. 1492-ben máj. 10-én segélyt kérnek tőle s ő küld is 500 embert és még többet igér, ha szükséges lesz. (Eredetije Bécsben). 1493. ápril 13-án követséggel elküldték az elmult hat évről az adót és kérték szabadalmaik megerősítését és megkérték, hogy adja meg kereskedőiknek Magyarországban mindazon előnyöket és jogokat, melyeket a budai kereskedők élveznek: szabadalmaik megerősítését 1493. szept. 7-én el is érték s tovább is hireket küldtek a török mozdulatairól, — de egyuttal fényes követséget küldtek a szultánhoz a 12,000 arany évi adóval. Midőn II. Ulászló nősült, követséget küldtek üdvözlésére (1502. aug. 2.) gazdag ajándékokkal és a kilenc évről hátralékos adóval (4500 arany) és kérték, hogy eszközölje ki, hogy Frangepán Bernardin adja vissza Hondzi Miklósnak elvett birtokait s ismét kérték magyarországi kereskedelmükre a budai polgárokat megillető előnyöket és jogokat, azt remélték, hogy mint uj házas, hajlandóbb lesz kérelmök teljesítésére, célt is értek 1502. nov. 25-en. Raguza csak kereskedelmi érdekektől vezéreltetve mindinkább Törökország karjaiba vetette magát és midőn Beriszló Péter hadviselési járulékképen a hátralékos adót kérte tőlük, a tanács 1415. dec. 28-án azt válaszolta neki, hogy azt nem meri elküldeni, hátha a török megtudná, különben sincs pénzük, mert a török adó nagyon nyomasztó! Azt hitték: Magyarországtól már mitsem várhatnak, — azonban mégis meggondolták magukat és 1515-ben 12 évi hátralékos adó fejében 6000 aranyat küldtek s azonfelül 1500-at ajándékképen.

Midőn X. Leó sz. Péter templom épitési költségeinek javára Raguzába is bucsut hirdető papokat küldött, a város megkérte, hogy szüntesse ezt be, mert a török azt gondolhatná, hogy kereszteshadra ellene gyüjtik a pénzt. (Lettere e Com. di Lev. ad 1519. lap).

II. Lajos trónraléptekor ismét csak irásban üdvözölték őt is (1516. okt. 16.) és II. Ulászlóért már nem is tartottak gyászertartást, többé már nem is kérték tőle szabadalmaik megerősítését, — ellenben módfelett hizelegtek a szultánnak, mint valamikor a magyar királyoknak, minden győzelme alkal-

mával követséggel üdvözölték, s tőle kérték kereskedelmi szabadalmaik megerősítését és kiterjesztését. Szulejman trónraléptekor hódoló küldöttséget küldtek hozzá (1520. dec. 1.), s ő szabadalmaikat meg is erősítette. A mohácsi vész után 1526. nov. 5-én fényes küldöttséget küldtek hozzá gazdag ajándékokkal s végtelen örömüknek adtak kifejezést győzelme felett azon kivánsággal, hogy ily fényesen diadalmaskodjék minden ellensége felett, — közben azonban nem szakították teljesen Magyarországgal.

Ferdinándnak és Zápolyának, minden sürgetésük dacára, többé nem fizették a védnöki adót, sőt a töröktől bérbe vették a budai adót. Ferdinánd egyideig kényszer eszközökhöz nyult velök szemben, V. Károlylyal üldöztette kereskedőiket, sőt Zengből és Fiuméből hadihajókat is küldött ellenök, — de mindhiába. A mohácsi vész után semmit sem várhattak Magyarországtól s mint igazi kalmárnép, szakítottak is vele.

Midőn I. Lipót a török felett fényes diadalokat aratott, 1684. aug. 20-án, a városi tanács fontolóra vette: nem kellene-e Magyarországgal a régi viszonyba lépni, midőn azonban látták, hogy hadműveletei nem terjednek egész hozzájuk, Velencétől való félelmökben teljesen török felsőbbség alá helyezkedtek. Raguza a magyar védnökség alatt érte el legmagasabb polcát gazdagságban, hatalomban és területi kiterjedésben.

23. *A Beriszlók nemzetsége.* Meszics M. Rad. VIII. 30—104. l. (Pleme Berislavića). E néven két nemzetséget ismerünk: Grabari, Dobiri Beriszlók és a Vrhriekai, Malomlakai Beriszlók: az előbbiek történetét több mint kétszáz év előtt megirta Marnavics-Tomkó János (Vita Petri Berislavi. Venetiis 1620; ujabban 1857. Szalay Monum. Hung. histor. Script. III.). Sok érdekeset mond róluk, de adatai nem megbizhatók, mert nem tudjuk: mire alapítja. Szerinte: ősük Trpimir, Jurics boszniai bántól Dobor várát kapta, mert kiüzte a Boszniába betört Kálmán magyar királyt; a családnak terjedelmes birtokai voltak a Bosznia és Ukrina közt és a török elől Szlavóniába menekültek, hol több birtokot szereztek, melyek magva Grabarje volt, honnét előnevöket vették. A Hunyadipárttal szemben osztrák pártiak voltak s Korvin Mátyás idejében Dalmáciába Klissa (Kliš) várba s onnét Trauba (Tragurium, Trogir) menekültek, mely akkor velencei fenhatóság alatt állott s a család ezen ágából származott a hirneves Beriszló Péter bán is.

Mindebből oklevelek alapján csak az a bizonyos, amit Szlavóniáról és Trauról mond, a többit, adatok hiányában, sem elfoglalni, sem elutasítani és megcáfolni nem tudjuk:

erről a Tripimirről, Jurics bánról és Kálmán boszniai hadjáratáról mitsem tudunk. Beriszló Ferenc ugyan magát »comes perpetuus de Dobor« nevezi, de egy »Dobor« Pozsegamegyében is birtokukban volt és (N. R. A. 571. 10. l.) lehet, hogy erről, nem a boszniai várról nevezte így magát, noha ez feltünő volna, mert a hely jelentéktelen. Kukuljevics Marnavics művéről irt birálatában (Horv. tört. rep. 105. l.) e családot Borics bántól (1163.) származtatja, mit egy 1422-ből való oklevéllel bizonyít, (N. R. A. 1727. 4.) ez egy határjárásról szól, melyben a grabari nemesek névszerint László Borics ivadékának (nepos) mondatik. Azonban grabari birtokos volt a Therewk (Török) család is és az is azt az előnevet viselte (N. R. A. 471. 9.), — ámbár némely körülmény mégis arra mutat, hogy a grabari urak neve alatt a Beriszlók értendők, mert az oklevelek csak ezeket nevezik »Grabári«-aknak minden más név hozzáadása nélkül, mig a Therewk család mindig e név hozzáadásával fordul elő. (Therewk de Grabaria).

Egy 1250-ből való oklevél szól Istvánról, Borics bán fiáról, ki valami Alexijev Margitot megsebesített, hat szolgáját agyonütötte, azért atyafiságának beleegyezésével neki adta egyik birtokát, (Zaluchnik, Pozsegamegye), ebbe beleegyezett Beriszlav de Dubowyk, Borics fia is, — ezen Dubovik később is a Beriszló családé, kétségtelenül örökség alapján: így e család csakugyan Borics ivadéka. Ha ez okoskodás helyes, akkor a Beriszlók ősei sorából ismerjük: Borics bánt (1163), fiát Istvánt (1250.) dédunokáját, Miklóst (1387.) és ükunokáját Lászlót (1422.). Ez a Miklós Grabári István fiának mondatik, ez kétségkivül az előbbi Istvánnak fia s Borics unokája.

A Grabáriak Zsigmondhoz hivek maradtak a Horváty-Palizsnay féle lázadásban. Ezen kivül mitsem tudunk e családról a XIV-ik század végéig. Pray téved, (Dissert. de prior. Auranae 32. l.) midőn Palizsnay János utódjául a vránai perjelségben Grabari Beriszló Jánost mondja: a Draskovics család irataira hivatkozik, pedig más forrásokból kétségtelen, hogy Palizsnai utóda unokaöccse János volt, kinek fivérét Beriszlav (keresztnévvel) nevezték és e látszólagos névrokonság ejthette Prayt tévedésbe, mert a Grabariak vezetékneve volt »Beriszló«. Az előadottakból világos, hogy oklevélileg beigazoltan e család bölcsője Szlavónia.

A család története 1450-től fogva ismertebb. (L. családfájukat Rad. VIII. 37. l.). Grabári Beriszló Benedek (1450.) ivadékait 1626-ig ismerjük, azonban volt ekkor még két és pedig a többinél sokkal hiresebb Beriszló: Péter a bán és

veszprémi püspök a traui Beriszlókból és Beriszló Bertalan vránai perjel, — ezekről biztosan nem tudjuk, mily atyafisági viszonyban voltak Grabári Beriszló Benedek ismert ágával. A hires Beriszló Péterről Pasqualigo Péter velencei követ 1510. jul. 14-én azt jelenti a dogénak, hogy traui (di Trahu) származásu és sok rokona van Dalmáciában, különösen Traguriumban és Sebenicóban. (Cicogna cod 2777.).

A család nevét valamely »Beriszlav« (Beriszló) nevü ősétől vette; Benedek (1450.) magát egyszerüen »Grabári Benedek«-nek nevezi, azonban fiai már ujra felveszik és használják a Beriszló nevet, mint vezetéknevet, s ez azután állandó is marad. A család nevét a magyar oklevelek »Berijzló, Beriszló«, a latinok »Berislavus, Berislaus«, a horvátok »Berislav és Berisalić« irják.

Birtokaik: Graberje, Hrusevo, Dubovik, Brod, Dubocsác, Kobas, Zszvinjár (Zwyna), Darnóc (Daranovec), Pozsegamegyében; Petrovce, sz. Lászlóvár, Hermanvár a Szerémségben, továbbá Crassovár, Dobor, Ozonychky, Moznchky, Libuguschy, Lyzko, melyek ma már nem léteznek s helyöket pontosan nem tudjuk. Az 1470-iki oklevél (N. R. A. 571. 10.), mely birtokaikat elősorolja, azt mondja ezekről »in de Walko et Posega comitatibus aliisque«. — A családról fenmaradt iratok jobbára mind birtokperek, belőlök kiderül, hogy a család Benedek-ága vagyonközösségben élt, sok uj birtokot is szereztek, részben házasság és vétel, részben a Békési Györgygyel kötött családi egyesség utján: Szarvas, Koprivna, Vinkovce, Mikanovce, Szatnica, Némethy (Niemce), Vranovce, Ruzscsica, Susnjevce, Szlobodnica, Bukovlje, Tomica, Zavrsje, Szlatinik, Páka, Levanszka város (Óvár?) Rusevo, Migalovce, Tekity, Velika, Komorica, Odvorce (Podvorci) és Ravan, továbbá számos mását is, mely ma már nem áll fenn s helyét nem lehet pontosan megállapítani. (L. Rad. VIII. Jegyzet 42., 43., 44., 45., 46. lap). Mind e birtokok Pozsega, Verőcze, és Szerém megyeiek és oly jelentékenyek, hogy a család e vidék leggazdagabb birtokosai sorába tartozott. Birtokpereik főképen a Treutul és Zekchew (Székcső) családokkal, rokonaikkal voltak. (Családfáik Rad. VIII. 42. 43. l.).

Mint azonkorbeli más hatalmas urak, ők is sok hatalmaskodást és erőszakosságot követtek el, ilyen pert folytatott ellenök 1472. és 1475-ben Garai Jób a valkómegyei Nagyfalw, Lovázy és Polgári, továbbá a bácsmegyei szent Lőrinc miatt. A második perben felemlítik Beriszló Bertalan perjelt, a mi mutatja, hogy ő is a Benedek ággal rokonságban volt, különben Tuberó és Istvánffi őt állhatatosan »Beriszló«-nak nevezik, s így további bizonyításra nem szorul,

hogy e család tagja volt: ez különösen hires volt erőszakosságairól. (N. R. A. 1526. 25: Trans. docum. mixt. p. 422., 424.) és az iratok őt mondják Benedek fiai erőszakoskodásai értelmi szerzőjének. (L. Rad. VIII. 46. l. jegyzet 1.).

Korvin Mátyás halála után határozott párthivei voltak Korvin Jánosnak. Bertalan perjel, Ujlaky Lőrinccel, Ernuszt Zsigmond pécsi püspökkel és a szerb deszpotával 7000 fegyverest vittek Budára, hogy királylyá választatását támogassák, s midőn Korvin János ingadozása miatt II. Ulászlót választották meg, Bertalan akkor is hiven kitartott mellette, seregét kivezette Budából, s az utána induló ellenpárti sereggel hősileg küzdve, sulyosan megsebesült s ellenségeinek kezébe került. Korvin János mint Szlavónia hercege és horvát bán II. Ulászló koronázásakor a sz. koronát vitte, Bertalan perjel a keresztet. Korvin János megnyugodott az uj helyzetben, de a perjel nem: ez Miksa pártjára állott, hivatkozva a rendek egy régibb határozatára, hogy ha Korvin János nem lesz király, akkor a korona Frigyest, vagy fiát Miksát illeti. A perjelhez csatlakozott György szerb deszpota és fivére János, Kishorváth János (Halapcsics) fivéreivel és Beriszló János egész családjával: Miksától az alkotmány tiszteletét és a török által elfoglalt részek visszaszerzését követelték. (Firnhaber: Geschichte Ungarns unter Vladiszláv II. u. Ludwig II. Archiv. österr. Geschichtsquellen II. 1849. 47. l.).

Beriszló Bertalan és Halapcsics János sok erőszakot követtek el, mint azon korban mások is, az előbbi azzal védekezett, hogy csak a sajátját veszi vissza, senki sem kel védelmére, csak Tubero (III. 67. l.); így Geréb Vingard baranyai és valpói birtokain (Ivankovo, Opatovac, Eszék, Szombathely) szörnyü dolgokat követtek el. (Trans. doc. mix. 430. lap).

A Frigyes, Miksa és II. Ulászló közt 1491. nov. 7. kötött pozsonyi béke után a Beriszlók és társaik II. Ulászló hivei (Firnhaber u. o. 104. l.), azonban utóbb mint Ujlaky Lőrinc hive, ennek legyőzetése után, minthogy ez minden vétséget Beriszló perjelre kent, fogságba került, (1495), az hirlett, hogy a Dunába fojtották, de ez nem igaz, mert pár évvel utóbb kegyelmet nyert, s előbbi méltóságába visszahelyezték. Mig ő fogságban Budán sinylett, anyja oly inségbe jutott, hogy a királytól alamizsnát kért. (Engel. I. 76. l.).

A Beriszló családból ekkor Benedek unokái szerepeltek és pedig főképen Ferenc és János. Birtokaikat vagyonközösségben élvezték, mely az uj szerzeményekre is kiterjedt. (N. R. A. 550., 20. és 649., 19.) Beriszló Ferenc kiváló hős lehetett, mert a nagyfontosságu Jajca bánjává nevezték ki

(1494.) és unokafivére Szreberniket kapta, (1494.); hogy a török ellen mikép vitézkedtek, arra nincsenek adataink, de hogy Ferenc megállta helyét, bizonyítja az, hogy két évi báni munkásság után később még egy izben kezére bizták a fontos várat. A család e két tagja nagy birtokaik révén a főnemesség sorába emelkedett, mit az 1498: XXII. t.-c. is igazol, melynek értelmében ők is kötelesek voltak bandériumokat állítani. Ferenc vagyona óriásilag megnövekedett, midőn Zmaj-Brankovics Vuk szerb deszpota özvegyét vette feleségül és a család tekintélye azzal is jelentékenyen megnövekedett, hogy a Brankovics családból való utolsó deszpota halála után Beriszló Jánost nevezték ki szerb deszpotává.

Zmáj-Brankovics Vuk, Gergely fia, György deszpota unokája, nagy szerepet játszott Mátyás király korában, vitézségeért kapta a Zmaj, (sárkány) melléknevet; a király igen nagyra becsülte. Szlankament örökségkép kapta, valamint Brankovics György némely más birtokát, Mátyás király is sok donációval jutalmazta vitéz hivét. Egy 1478. jun. 1-én kiadott iratában, Ozvald zágrábi püspökkel való hosszú pörösködés után megengedte, hogy Fehérkő (Biela Stiena) és Totusevina uradalmaiban a nevezett püspök tizedet szedhessen. Ezen uradalmakat pár év előtt Mátyás királytól kapta. — Fehérkő (Feyerkew, ezt Teleky IV. 414. l. szerint tényleg Mátyástól kapta; Brankovics ezt az erős várat, ma romhalmot Fejeskju, Fejeskő, néven nevezi, s mondja, hogy »úgy néz ki, mint egy fejes kő«. Raics szerb történetiró III. 284. azt mondja, hogy ez azonkorban Szlankamenvár magyar neve volt) uradalmához 60 falu tartozott, melyeket az említett oklevél elő is sorol (eredetije a zágr. érseki levéltárban Decim. 35., 2.; Kercselics ismerte: Histor. eccl. Zagr. 183.) és mind Kőrösmegyében (Križevac) feküdtek (N. R. A. 629., 11.; 630., 8.; 630., 9.; 630., 10.; 629., 11.)

A Thötösi birtok (Thethewsewyna, Thothwssewina, Thythwssewyna), a Thöttösyek birtoka volt, e családból László még a XV. század végén élt, s nagy birtokai voltak több magyar vármegyében; az oklevelek majd castrum, castellum, majd possessió, majd districtus néven nevezik. E birtokról van egy perirat 1552-ből, a szigetvári hős Zrinyi Miklós és Keglevics Péter közt folyt a per, mely azt mondja, hogy a szigetvári hős apja, ezen a Száva mindkét partján levő birtokot fegyveres erővel elfoglalfa. (Povjest. Spomen. 251. E nagy uradalom egyes részeiről szól: N. R. A. 629., 11.; 630., 8.; 630., 9.; 648., 12., 13., 22., 11.; 1564., 26.). Az oklevelekben felsorolt helyekből ma is megvannak: Lonja (»Wzthylonya cum vado»), Kratecsko, Gostye (Gwschya,

Goztya), Preloscsica (Preloy, Pryloy), Budosevo, Rasohatac, (Rozohachecz, Razohathecz, Razwachacz, Razowhathacz castellum cum oppido, később csak curia), Josavina (Iwsynez), Blinja (Blyna, Blynya, Blynye, ez tulajdonképen »Ujvár«, mert a Keglevics levéltár 1525. jul. 22-én kelt oklevelében így iratik »Wywar Blynye« és ugyanazon levéltár egy 1525. máj. 3-án kelt oklevelében »castri Blynyewywar«. E várat egy a bécsi titkos levéltárban levő, s a mohácsi vész utáni időben kelt német irat is »das Schloss Blinia« néven nevezi). A fent elősorolt oklevelek mint ezen uradalom részeit még felemlítik a következő eddig még meg nem állapított helyeket: Hrasthye, Oresye, Podgradie, Gorycza, Gleboko, Hom, Obres, Chethertek, Sernowo, Trybozyl, Lethonya, Othok, Wokosewa zela, Prewlaka, Prekolochye.

Zmaj-Brankovics Vuk egyéb birtokai: Berkasovo, a mai Szerémmegyében, ez is Mátyás király donációja; Kosztajnica (Kozthanycza); ezt 1442-ben Lipovaccal, Jasztrebarszkával és Komogovinával együtt Frangepán Márton kapta, mint felesége Lipovácski Ilona hozományát, (N. R. A. 559. 13.), mikre Mátyás királytól 1664-ben ezekre és más birtokokra uj donációt kapott, erre Mátyás király annyival inkább volt hajlandó, mert Márton kijelentette, hogy halála után Kosztajnicza, Sztenicsnják, és Lipovác Mátyás királyra, illetőleg a magyar koronára szállanak. (Zágr. érs. levélt. F. 78. 5. Kercselich: Not. Praelim. 286., 290.). Frangepán Márton 1471-ben Kosztajnicát 4000 arany forintért elzálogosította osztrai (osztrozsinszki) Benvenjuda Jánosnak, ki a török fogságból kiszabadította Frangepán Ánzsot. (N. R. A. 644., 20. Az oklevelek nevét »Bewenywd«-nak irják; róluk mint Okityvár urairól irt Kukuljevics: Dragoljub 1864.). Erre maga Mátyás király 1478-ban Kosztajnicát 1500 arany forintért elzálogosítja ugyanennek a Benvenjudának, kinek arra Frangepán Márton halála után (1480.) külön donációt is adott (N. R. A. 574., 30.) és pedig cserébe Trzsác, Szkrad és Osztrozsin váraiért. (N. R. A. 574., 30. és zágr. kápt. levélt. B. 93., 5.). Benvenjudától Mátyás elvette Kosztajnicát és azt a deszpotának adományozta, miről Benvenjuda panaszkodik a zágrábi káptalan előtt, előadván, hogy pöre a zágrábi biróság előtt tárgyaltatván, ez őt minden ok nélkül börtönbe vetette, hol addig tartották, mig a deszpot el nem foglalta, illetőleg birtokba nem vette Kosztajnicát, (Zágr. kápt. B. 406., 21. és B. 120., 6.; N. R. A. 649., 11. és 1558., 62.), hogy mily faluk jártak vele, kiderül N. R. A. 644., 21.-ből.

Zmaj-Brankovics Vuk deszpota ezeken felül Mátyás királytól kapta Komogovina és Gradisza uradalmakat. (N. R.

A. 571., 21., 5.; 649., 11., 12., 19. A latin oklevelek Komogovinát »Komogoyno«, a horvátok »Komogoina« néven irják, Gradiszát pedig »Gradisky, Gradyza, Gradizza, Gradicza«, Vuk özvegye horvát glagol-betüs irataiban: Gradisza, Gradusa, — a hely e néven a báni volt határőrvidéki területen van). E két birtok Frangepán Mártoné volt felesége utján, kinek halála után mindkét várat birtokaival Frajlehovics (Fraylehowich). János kapta, azonban 1482. ápril. 14-én Mátyás király elvette tőle és a deszpotának adományozta. (A hozzá tartozó helységek nevét l. N. R. A. 571., 21. és 649., 12. mind e birtokok a volt báni határőrvidék területén voltak). Frajlehovicsot Mátyás király azért fosztotta meg birtokaitól, mert Deskovics György atyjafiát az országuton megtámadta és megölte; a deszpota megsajnálta őt, s noha sok kárt tett birtokaiban, mégis életfogytiglan való haszonélvezetre átengedte neki Gradiszát, mire Frajlehovics is belenyugodott a király rendelkezésébe. (N. R. A. 649., 12.). A deszpota e birtokokat a maga és törvényes örökösei javára kapta.

Érdekes kérdés Zmaj-Brankovics házassága is. Eddig általánosan azt hitték, hogy felesége Filipec János de Prostejova (Pruisz) hires váradi püspök nővére volt és fiát Valentint is katholikus vallásban nevelték s az nagybátyjának utóda volt a püspöki széken. Ez tévedés. Bonfin szerint (IV. 10. k. p. 682.) a nevezett püspök unokaöccse javára lemondott a püspökségről s ferencrendi szerzetbe lépett, Valentin pedig haláláig (1495.) váradi püspök volt, ezt nagybátyja annyira szerette, hogy mint árvára ráhagyta még életében egész szerzeményét. Erről a Valentinről az adószedő az 1495. számadásban azt jegyezi meg: hogy a boldogult Valentin püspök szegény árváinak 57 forint adót engedett el (Engel I. 141. l.). — ezek szerint teljesen lehetetlen, hogy ez a Valentin és szegény atyafisága a dúsgazdag deszpota fia vagy rokona lett volna, kiről számtalan oklevél mondja, hogy gyermektelenül halt meg (Teleky XII. 303. Katona XVI. 752. l.) — A deszpota halála évét elég pontosan megállapíthatjuk. Felesége Frangepán Borbála, Zsigmond leánya volt, ennek édesanyja Ilona, eljött hozzá mint özvegyhez látogatóba 1489-ben Fehérkő várába s ott irta nov. havában végrendeletét. Eszerint férje Zmaj-Brankovics ekkor már nem élt, mert felesége Borbála már özvegy volt. (Teleky: XII. 472. l.) Vukot mint Frangepán Borbála férjét az oklevelek először 1482. máj. 2-án (N. R. A. 629., 11.), legutoljára pedig 1485. aug. 19-én említik, hol azonban már mint elhunytról szólanak (N. R. A. 649., 11. Glasnik X. XI.), — tehát az év első felé-

ben halhatott meg. Sehol semmi nyoma sincs annak, hogy gyermeke lett volna.

A deszpota már 1482. aug. 3-án gondoskodott nálánál sokkal fiatalabb feleségéről özvegységére: végrendeletig reá hagyta Fehérkő (Biela Stiena) és Totusevina várait és uradalmait, azután bizonyos jogokat Berkaszovóra (Berekzo; N. R. A. 649., 11.) és Kosztajnicára. Halála után özvegye Fehérkő várában lakott; itt látogatta meg anyja s itt végrendelkezett és pedig úgy, hogy birtokai felét az özvegy Borbála kapta (Ljubcsics, Tribljane, Szríjane, Koscsice) a buzsáni uradalom másik felét pedig másik leánya Dora, Blagaj Istvánné. Vuk özvegye férjének minden birtokát örökölte (N. R. A. 649., 13.) és Mátyás király megigérte, hogy mindenkivel szemben meg fogja védelmezni, (N. R. A. 648., 4.), ez kétségkivül a Frajlerovicsokra vonatkozott, kiknek hosszu pörösködés után az özvegy is haszonélvezetre átengedte Gradiszát 1494-ben. (N. R. A. 649., 15.).

Brankovics Frangepán Borbáláról ezután kevés adatunk van. 1490-ben VIII. Ince pápa engedélyt adott káplánjának: Dukavics Fülöpnek, hogy urnőjének hordozható oltáron bárhol misét mondhat: részben ez a káplán, részben urnője irta azon glagol betüs jegyzeteket a családi okmányokra, melyek azokon vannak. Özvegynek az eddig ismert okleveleken legutoljára 1494. január 11 én nevezik és mint Beriszló Ferenc felesége 1495 Jakab napján fordul elő: ő Beriszló második felesége volt, az elsőtől, Katalintól, egy fia maradt, János, kinek neve 1504. febr. 27-én fordul elő az okleveleken először (N. R. A. 630., 8.) azután 1505-ben (N. R. A. 136., 2. Ark. III. 105) és utoljára 1508. jun. 2-én (N. R. A. 630., 9.).

Beriszló Ferenc második neje utján rengeteg birtokhoz jutott és rokona lett Korvin János hercegnek, kinek neje szintén Frangepán volt. Borbálának temérdek kincse is volt, melyet Beriszló István medvevári (Medvedgrad) kapitány őrizetére bizott. Beriszló Ferenc, különböző panaszok folytán, a királyi udvarnál kegyvesztett lett s feleségével együtt Szávántúli birtokaira vonult, kétségkivül valami erőszakosságáról lehetett szó, mert 1500-ban Farkashegyi László pozsegai kanonokot is börtönbe vetette, miért is utóbb 100 arany forintot volt köteles neki fizetni; 1498. máj. 28-án személyesen ment II. Ulászlóhoz és előtte magát és nejét is igazolta s teljes bünbocsánatot nyert (N. R. A. 648., 7. Ebben szó van Borbála erőszakosságáról Battyányi Boldizsár totusevinai jobbágyai ellen). A király 1498. dec. 6-án uj donacionális levelet adott Beriszló Ferencnek; 1499-ben másodszor is jajcai bán lett s tőle donációba kapta a valpói megyében levő Tarda-

falva, Andrásfalva és Domán birtokokat, azonban ezeket nem vehette birtokba, mert eddigi birtokosai neki nem engedték át (N. R. A. 1560., 3.). A jajcai bánságban utódául 1499. máj. 6-án Battyányi Boldizsárt nevezik ki, ez azonban késett annak elfoglalásával. E vár védelme nehéz dolog volt, mióta II. Ulászló belépett a hatalmaknak a török elleni szövetségébe (1500.) A török haragjában Jajca ellen fordult, de Korvin János elüzte őket onnét. Beriszló Ferenc 1499-ben Illés napkor horvát levelet irt Velence spalatói comesének, melyben hirt kér a török készülődésekről s igéri, hogy segítségökre lesz, ő jól elkészült a harcra s vára is jól el van látva. A levél aláirása: Ferenac Beriszálics, boszniai bán, szávamelléki goszpodár. Sanudó, Ark. V. 65.).

Beriszló a hadakozás költségeit jórészben a magáéból fedezte, tanusítja a II. Ulászlóval való leszámolása 1503. jul. 4-én, mely szerint a király neki 10,184 arany forinttal adósa, melyből a nehéz helyzetre való tekintetből Beriszló 6000 forintot elengedett, a többi helyett is csak kötelezvényt kapott. (N. R. A. 648., 8.; 9,; 10.). Mert a költségekre fedezetet nem kapott, azért kérte magát a jajcai bánságtól felmentetni; Battyányi is ezen okból huzódott tőle, s a király ismételve intette, hogy foglalja azt el, (Kovachich. M. S. C. XIII. XIV. XV.), így maradt ott Beriszló Ferenc 1503. közepéig, az átadás 1503. julius 13-án történt. Ugylátszik, Jajca védelmére szolgált Pozsegamegye adója, mert Bornemissza János tárnokmester kéri, hogy engedje meg, hogy a királyi adószedők e megye adóját beszedjék. (N. R. A. 1560., 25.).

Beriszló Ferenc bánsága utolsó idejében és valamivel később is Korvin János herceg szolgálatában állott, kinek számára 200 lovast tartott. Korvinnal 1504. jul. 22-én számolt le s ekkor 6000 arany forint követelése volt; minthogy Korvinnak nem volt pénze, neki adományozta Lobor várát Varasdmegyében a hozzátartozó Trg, Zlatar, Persavec, Velika, Golubovce helységekkel, mely donációt Beriszló Ferenc és fia János javára a király is megerősítette. (1506. márc. 4. N. R. A. 648., 11.; 558., 11., 1561., 3.). Nagy vagyonáról tanuskodik az, hogy ki tudta eszközölni a maga és fia javára a királyi donációt neje összes vagyonára nézve is. II. Ulászló Majkovec várát és birtokát, melyet Beriszló Ferenc vétel utján szerzett, 1503. aug. 13. valami Hadar nevü kikereszkelkedett mohamedán vajdának adományozta és Beriszlónak érte kárpótlást igért, (N. R. A. 648., 11.; 12.), — azonban Beriszló ezt nem adta ki és halála után is Majkovec az ő hagyatékának várai közt fordul elő. (N. R. A. 1564., 26.).

Hogy a szerb deszpota birtokai, illetőleg Frangepán

Borbáláé Beriszló Ferenc kezére kerültek, ebben nagy része van Korvin Jánosnak, ki hivéért mindent elkövetett. Neje Frangepán leány volt, ez alapon a zágrábi káptalan előtt 1504. február 27-én Beriszló Ferenc és ivadékainak javára lemond minden jogáról, Borbála vagyonára nézve, (N. R. A. 630., 8.; Pray. ep. procer. I. 378. Kovachich Supplem. ad Vestig. II. 277.), ezt II. Ulászló megerősítette 1504. május 29-én és 1506. márc. 4-én, (N. R. A. 630., 8.).

Beriszló Ferenc az akkori főuri divat szerint Dvoristyében (Dworyska) minorita rendházat alapított (Kovachich ad 1521. E hely a Fehérkői uradalomhoz tartozott, de voltaképen hol volt, azt nem tudni). Buzgón résztvett állami ügyekben, így az ő neve is ott van a rendek 1505-iki határozatán, mely a külföldieket a magyar trónból kizárja. (Kovachich: Supplem. II. 338. és Vestig. 453.). Korvin János halála után özvegyét fegyveres kézzel védelmezte meg a birtokaira áhitozók ellen. (Keglevics levéltár a zágrábi akadémia tulajdonában 1522. febr. 23-án). Neje Borbála 1508. junius 2-ika előtt halt meg. (N. R. A. 830., 9.).

Beriszló Jánost, Ferenc unokatestvérét a Brankovicsok kihalta után szerb deszpotának nevezték ki. E méltóságban a hires Zmaj-Brankovics Vukot Brankovics György és János (Jován) követték, — Brankovics Gyorgyevíčs (György fiak) és Angelina fiai. Vuk halála után Mátyás király mindkettőnek megadta a deszpot cimet (1485.). Birtokaik Kupinovo, Krusedol és más helyek a Szerémségben; Berkaszovót Mátyás király nekik 12,000 arany forintért elzálogosította, Kosztajnicát pedig nekik adományozta. (N. R. A. 1558., 62. és N. R. A. 649., 11.). Benvenjuda magát még mindig Kosztajnica jogos urának tartotta s azt Mátyás király halála után 1492-ben 8000 forintért eladta Egerváry László bánnak, de a deszpoták azt nem adták ki. (N. R. A. 571., 5., 3.).

Az uj szerb deszpoták Mátyás halála után Korvin Jánost akarták trónra emelni s midőn ez nem sikerült, Miksa pártjára állottak; 1491-ben hűséget fogadtak II. Ulászlónak, mire őket Péter kalocsai érsek figyelmezteti, Jajca megsegítésére hiván fel őket. (Pray IV. 228. l.). A Miksa és II. Ulászló közötti békekötést (1492. márc. 7.) ők is aláirták és pecsétjökkel megerősítették (Firnhaber u. o. 135. lap). 1493-ban Bánfi Miklós panaszt emelt ellenök, hogy 1492-ben elfoglalták »Bodoh« nevü várát Valpómegyében (Vukovo). György deszpota véres harcban állott Ujlaky Lőrinccel (Pray és Katona ad 1491.); 1486-ban György szerzetbe lépett és Makszim nevet vett fel. (Safařik: Krátké letopisy srb. 82.), azonban a szerb deszpota cimét használta s mások is avval

illették egész 1495-ig, miből az következtethető, hogy csak ekkor lett szerzetessé. János (Jován) deszpota 1496. május 4-én a krusedoli zárda javára, melyet bátyja alapított, nagy adományokat tett és ez oklevelén magát »egyedül uralkodó szerb deszpotának« nevezi és fivérét Makszim metropolitának cimezi (Miklosics: Mon. serb. 541. l). Jovan deszpota e cimet II. Ulászló minden rendelkezése nélkül vette fel, mert bátyja Velencének azt irja, hogy azt öccsének átengedte (Miklosics u. o.).

Jován deszpota még 1499. jul. 23-án kelt oklevelében azt reményli, hogy ősi trónját még vissza fogja foglalhatni (Miklosics: Monum. Serb. 542. lap), így Velencének is 1000 lovast és 1000 gyalogost igér a török ellen (1500-ban), ha pénzzel segíti ebben, (Sanudó: Ark. V. 103. l.), sőt ez ügyben metropolita bátyját is Velencébe küldötte (1502.), azonban eredménytelenül (Sanudo: Ark. V. 222. l.), mivel Velence ez évben békét kötött a törökkel. Bánatában 1502. december 10-én meghalt. Özvegye Jaksics Ilona és egyetlen leánya Mária siratták; ez utóbbi közhiedelem szerint Frangepán Ferdinánd neje lett: e házasságból született egy fia István és egy leánya Katalin, a szigervári hős Zrinyi Miklósnak neje. Özvegyét Kupinikból a törökök üzték el. Jovan deszpottal kihalt férfi ágon a Brankovics uralkodó család; az állítólagos Brankovicsokról Raics szerb történetiró irt III. (336. lap).

Beriszló János az 1505-iki hires rákosi országgyülésen már mint szerb deszpota szerepel. (Kovachich: Supplem. II. 332. és Jura I. 257. l.). Ehez közhiedelem szerint úgy jutott, hogy deszpota özvegyét vette feleségül, kit az oklevelek azonban mindig csak családi »Jaksics« néven említenek, talán mert ez a szerbek közt hires nemzetség volt, mig az »idegen« Beriszló nevét gyülöletből soha sem említik és ahol róla szólniok kellene, ott is nevét mellőzik, hanem csak »idegen nemzetbeli«-nek nevezik, általában nagy gyülölettel szólnak róla. Beriszló János a deszpota cimmel semmi birtokot nem kapott és minthogy maga sem volt tulságosan gazdag, nem vihetett véghez, mint szerb deszpota, jelentékenyebb hadi tetteket, — neve azonban az 1506—1508. közti okleveleken a főurak között mindig ott van; II. Lajos koronázásakor ő vitte a szerb zászlót.

Beriszló Ferenc neje utáni birtokaiban még mindig nem érezte magát biztonságban és II. Ulászló fia koronázására való utaztában 1508. junius 2-án Lovászberényben neki arra uj donációt adott, (N. R. A. 630., 9.; 10.); — de erről a gyarló király hamar megfeledkezett, mert midőn jun. 4-én Bakács Tamás kért azokra rokonai számára donációt, azt annak is

megadta, — de Beriszló Ferenc az átvételre megjelent csázmai káptalant elutasította. (N. R. A. 468., 12. Bakács Fehérkő Tetusevina és Komogovinát követelte): Brandenburgi György is Loborvárát akarta tőle elvenni, mintha azt Korvin nem eladta, hanem csak elzálogosította volna, azonban Beriszló ennek sem engedett (N. R. A. 648., 13., 12.)

Beriszló János deszpota Dalmácia visszaszerzésén buzgólkodott, mint Perényi nádor hive (Pasqualigo jelentése Velencének 1509. nov. 16.); Velence az ijesztéssel mitsem törődött, mert az önző Bakacs Tamás és pártja mellette volt, sőt elfoglalta Fiumét és Buccarit (Bakar). A deszpota a nádor kivánságára kétszáz lovassal megtámadta az ellenszegülő Bot András bánt. (Pasqualigo 1510. jan. 2.). Perényi pártját támogatta a kiszabadult és méltóságába visszahelyezett Beriszló Bertalan vránai perjel is, Velence ádáz ellensége. (Pasqualigó 1509. nov. 17.). Iván deszpota Pasqualigóval Zágrábban találkozott és rá akarta beszélni, hogy Velence önként adja vissza Dalmáciát, — de ennek természetesen semmi hatása sem volt. Az akció Dalmácia visszavételére 1510-ben komolyabban indult meg, Beriszló Péter, János, Ferenc, Frangepán Ferdinánd és Kristóf, Kozsicsics Simon modrusi püspök és főkép Perényi nádor buzgólkodására, már harcra is készültek és 1510. jul. 15-én 30 napi határidőt adtak Velencének, hogy nyilatkozzék, átengedi-e szépszerével, vagy sem, — azonban Bakács értesítette Pasqualigó követet, hogy erre ne adjon semmit, mert ebből semmi sem lesz. És igaza is volt. Ezután okleveleink 1520. junius 6-áig és 14-éig hallgatnak Beriszló Jánosról; az említettek özvegyéről, gyermekeiről és hagyatékáról szólanak. (N. R. A. 648., 16., 22.)

Beriszló Péterről az iró máshelyütt szól (Horv. tört. repert. 195. lap); ennek oldalán Dubicánál 1513-ban vitézül küzdött Beriszló Ferenc is, ki 1517. jun. 14-én igéri a Zrinyieknek, hogy a végeket őrizni fogja; ezen év nov. 30-án egy oklevél már mint meghaltról beszél. Özvegye Székely Margit de Ormosd; mikor nősült Ferenc harmadszor, nem tudni (N. R. A. 648., 11.). A hires Beriszló Péter bán 1520. máj. 20-án esett el Jajcánál. Ezután semmi nyoma a traui Beriszlóknak. A grabari Beriszlók utolsó férfi sarja, Ferenc fia, István. Ezt az oklevelek 1520-ban először emlitik; 1525 végével mint »szerb deszpota« szerepel, mert kétségtelen, hogy ő az, kiről Burgio 1525. május 30-iki jelentése szól (Theiner: Mon. Hung. II. 741. l.), később névszerint is annak nevezik. (Engel: Mon. Ungr. 227. lap). Ugy látszik, nem azonnal apja halála után nevezték ki szerb deszpotának, hanem csak utóbb, midőn a török részről fenyegető végveszélylyel szemben buz-

góbb ellentállásra akarták sarkalni a szerbeket, kik tényleg vitézül küzdöttek Mohácsnál, — azonban nem Beriszló István zászlója alatt, hanem a Jaksicsokéi alatt.

Beriszló István a mohácsi vész után, noha azt hitték róla, hogy Ferdinánd-párti (Gevay: Urk. zur Gesch. Ungarns), Zápolya hive volt (Transum. docum. saecul. I. 52., hol Ferdinánd 1544-ben azt mondja, hogy hiveit néhai Beriszló István szerb deszpota üldözte). Vele kihalt a család grabári ága.

Beriszló Ferenc halála után özvegyének birtokai ügyében nehéz küzdelme volt a fiscussal. Beriszló Péter bán, kinek hadakozásaihoz sok pénzre volt szüksége, tudván, hogy sokan áhitoznak Beriszló Ferenc nagy hagyatékára, nehogy mások a gyenge királytól azokra hamarosan donációt kierőszakoljanak, hogy mindenkit megelőzzön, azonnal Ferenc halála után elfoglalta azok nagyrészét, sőt sok ingóságot és kincset is, mert Székely Margit egy év mulva férjhez ment és özvegyi jogait elvesztette és Ferencnek holta után nem maradt ivadéka. E birtokokért hosszu perek folytak.

24. *Jagics V.: A trubadurok és a legrégibb horvát lirikusok.* Rad. IX. 202—233. lap. (Trubaduri i najstariji hrvatski lirici). Jagics itt a raguzai horvát költőket és költészetet ismerteti a XV—XVII-ik századból.

25. *Ljubics S.: Arbei De Dominis Márk Antal.* Rad. X. 1—160. (O Markantunu Dominisu Rabljaninu.) E nagy tudósról és diplomatáról, a jezsuiták, így Farlati is (Illyr. Sacr. III. 401—500.) hazugul irnak, mert rendüket elhagyta. A reá vonatkozó oklevelek megvannak a Sztárine II-ik kötetében. Ezek és ez értekezés anyaga a velencei és a párisi levéltár adatain alapszanak.

De Dominis Márk Antal (Goszpodnetics) Arbében született 1560-ban (nem 1566-ban, mint tévesen vélik, mert »De republica ecclesiastica« cimü s Londonban 1617-ben megjelent művében magát 57 évesnek mondja) és pedig igen előkelő családból. De Dominis Simon traui püspök (1420.), János püspök (1432—1436.), II. János zengi püspök (1537—1541.), Antal is zengi püspök volt (1596.), — ez utóbbi neveltette Márk Antalt is és pedig a XIII. Gergely által alapított lorettói illyr szemináriumban, melyet jezsuiták vezettek. Ezek az ifju nagy tehetségét látván, rábirták, hogy társulatukba lépjen, melyben 20 évet töltött. Tanított, mint jezsuita, Veronában költészetet, Pápuában matematikát és természettant, Rómában szónoklattant és bölcsészetet, Bresciában bölcsészetet s végül Rómában természettudományokat. Mint természettudós, világhirüvé lett, »de radiis visus et lucis« cimü értekezésével, melyet húsz évvel később egyik tanítványa adott ki 1616-ban;

Newton és a többi hires tudósok elragadtatással irnak róla. Utóda a páduai tanszéken Galilei volt. Sajnálni lehet, hogy De Dominis természettudományi előadásaiból csak ez egy látott napvilágot.

Mint bölcsészettanár, Bresciában merészen szakított a jezsuiták skolaszticizmusával és Arisztoteles követésével és Plátó rendszeréhez csatlakozott, mi sok ellenséget szerzett neki s rendfőnökei elvonták őt ez előadásoktól azáltal, hogy Rómába helyezték és ismét a mathematica és physica előadását bizták rá. Farlati nagy eszü, nagy tudományu, de gőgös és nagyravágyó embernek mondja, kit a jezsuiták elcsaptak, ami nem igaz, mert pápai oklevelek dicsérik kifogástalan magaviseletét s önkéntesen kilépettnek mondják. (Starine II.)

De Dominis Mark Antal a jezsuiták rendéből kilépvén, 1596-ban zengi püspök lett, működésének és küzdelmeinek megértéséhez szükséges, hogy a török elől Zengbe menekült szerbekről (uskok) szóljunk, kikkel sok baja volt.

Klissavár 1537. márc. 12-én török kézre került, dicső védője, Krusics Péter elesett, szerb lakói Velence dalmáciai birtokaira és Zeng, Vinodol, Buccari és Fiume vidékére menekültek és véres boszut esküdtek a török ellen, kit Velence birtokain át szárazon és a partvidékeken hajóikkal szüntelenül megrohantak és pusztítottak. Zengben Hektorovics költeményeiben már 1541-ben említi a szerb menekülteket (uskok). A velenceiek nagyon féltek a töröktől s mert ez fenyegetőzött, mivel a rablóhadjáratok Velence birtokain át folytak ellenök, azért halálbüntetés terhe alatt megtiltották az uszkoknak, hogy területökre fegyveresen lépjenek, s minthogy Velence akit közülök kézrekeríthetett, kivégeztetett, azért ezt is ellenségöknek tekintették és török és velencei hajók ellen egyaránt kalózkodtak, ezért Velence ellenök 1592-ben formális háborut viselt, főfészkök Zeng volt.

Rudolf király és a török közt ekkor véres harc folyt, ezt az uszkok, a dalmát partvidék nemességével szövetkezve, Klissza visszafoglalására használták fel; vezéreik a spalatói Alberti János és a lesinai (Hvar) Bertucics Antal voltak, sikerült is 1596. ápr. 7-én Klisszát hatalmukba keríteni s ormaira a keresztes horvát zászlót kitüzniök. A törökök Velencével szövetkeztek a vár visszafoglalására, azonban Alberti segítségére sietett Zengből a dicső Lenkovics György generális De Dominis Antal püspökkel és a szövetséges török-velencei sereget megverték, azonban embereik ahelyett, hogy a futókat üldözték volna, prédagyüjtésnek estek, mire azok visszatértek, Albertit és a püspököt megölték és rendetlen seregö-

ket szétverték, Klissza pedig kénytelen volt magát megadni (1596. május 30.). Velence a kézrekerült szerbeket fölakasztatta vagy gályarabságra itélte, mi őket boszura ingerelte.

A meghalt zengi püspök, De Dominis Antal utóda, mint vikárius unokaöccse, Márk Antal jezsuita lett. Farlati (III. 432.) valami jezsuita kézirat alapján azt állítja, hogy főnökétől azon álürügy alatt, hogy nagybátyja török fogságba esett és azt akarja kiszabadítani, távozási engedélyt nyert Rómából, de ahelyett, hogy Klisszába ment volna, egyenesen Prágába sietett, hogy a zengi püspökséget elnyerje. Ez azonban nem igaz, mert Rudolf király és Velence Rómában kieszközölte, hogy mint vikárius, Zengbe mehessen; a pápa 1596-ban megtette zengi püspöki vikáriusnak és 1698-ban hozzá irt leveleiben, noha még nem volt püspök, mégis annak cimezte.

A rakoncátlan uszkokok neki sok gondot okoztak. Velence hajói a partvidéket pusztították, hogy megfenyítsék őket, de a püspöki javak is a partvidéken voltak, s azokat sem kimélték és egyuttal követei által Prágában Rudolfnál panaszt emeltek a garázda uszkokok ellen. Lenkovics György hét uszkokot felakasztatott és zsákmányukat átadta a velencei hajók parancsnokának, Bembi Jánosnak, de ez nem akarta átvenni. Ekkor a török elől uj menekülő uszkok csapat közeledett a partvidékhez: Bembi őket Szebenikóban visszaszorítja, de hajóik megtámadják Vegliánál (Krk) a velencei hajórajt és benne sok kárt tettek. Bembi boszuból Novit lerombolta, Ledenicát és több Trieszt vidéki falut kirabolt.

De Dominis, hogy ezen zavarok véget érjenek, iparkodott közvetíteni az uszkokok és Velence között; Minucio zárai érsek irt a pápának, hogy vegye őt igénybe erre, és mivel az uszkok kalózok a pápai hajókat sem kimélték, azért a pápa 1598. szept. 2-án irt e tárgyban Dominisnek, Rudolf királynak Prágába, Ferdinánd főhercegnek Grácba és Velencének is (Spomenici VIII.). Dominis még ez év végével Prágába ment, hogy az uszkokok megfékezését illetőleg a Velencével való békét előmozdítsa (Vendramin velencei követ jelentése 1598. dec. 14.), erre két ut volt: vagy Zenget és vidékét pénzért átengedni Velencének hadd bánjon el velök, vagy az uszkok kalózokat eltávolítani a tengerpartról és Dalmácia belsejében valahol letelepíteni. De Dominis mindkettőt megkisérlette. Rudolf Zeng átengedéséről hallani sem akart, mert abba a magyar rendek soha bele nem nyugodtak volna, így hát a másik módot kellett megpróbálni. A közbenjáró Dominis sürün megfordult Prágában, Grácban és állandó érintkezésben volt a velencei követekkel. 1599. nov. 27-én Pilzenbe

ment a királyhoz uj javaslattal: az uszkokokat Otocsácsban és vidékén kell letelepíteni, nekik kész házakat építeni, a várat megerősíteni, az erre kellő pénzt pedig a zengi erdőknek eladásából Velencétől beszerezni. A terv az összes érdekelt feleknek igen megtetszett, kivitele csak azon mult, hogy Velence sokalta érte a 300,000 tallért.

Velence azt kivánta, hogy a horvát bán és a zengi kapitány katholikus legyen, hogy az uszkokok hajóit megsemmisítsék s őket az ország belső részébe telepítsék és Zeng német őrséget kapjon, — ezt a pápa is támogatta Rudolfhoz 1599. aug. 28-án irt levelében. Rudolf szept. 27-én Pilzenből irt válaszában minden lehetőt igért a pápának, a naplopókat az uszkokok sorából el fogja távolitani Zengből, a többit rendben fogja tartani, de valamennyinek kiüzése Magyarország alkotmanyos jogaira való tekintetekből lehetetlen. Rendelkezéseinek végrehajtásával Ferdinánd főherceget bizta meg. (Spom. II.) Az uszkokok tovább kalózkodtak és Velence hajóival elzárta a zengi kikötőt. erre az uszkokok Dominis közbenjárását kérték Velencében és egy kötelező iratot állítottak ki 1600. máj. 18-án, melyben megigérték, hogy Velencének többé nem fognak kárt okozni, csak szüntessék meg a kikötői zárt. A püspök elment Velencébe, hogy kérelmöket előadja és 1600. jun. 2-án fogadta őt a szenátus. Itt ujból előterjesztette javaslatait az uszkok ügy rendezése és a zengi erdők eladása tárgyában. Itt szentelték fel zengi püspökké Velence közbenjárására 1600. aug. 13-án.

Magyarország Kanizsát 1600. okt. 22-én elvesztvén, Dominis azon volt, hogy a Zrinyiek és Frangepánok adják el Carlopagot Fiuméig Velencének, a miből azonban semmi sem lett. Az uszkokok elleni velencei hajóhad parancsnoka, Pasqualigo Fülöp, ki nagy szigorral üldözte őket, pusztított és rabolt a tengerparton és Zenget kiéheztetni iparkodott. A lakosság keserves panaszaira Ferdinánd főherceg német katonasággal mint kormánybiztost, Rabbati Józsefet küldte Fiuméba, hogy a Velencével fennálló viszályt kiegyenlítse, ez 1600. december 30-án értesítette Pasqualigót, hogy mindenben kezére fog járni. (Spomen. IX.) és 1601. jan. 15-én Dominist küldte hozzá, hogy az uszkok kérdés rendezését vele megbeszélje, azt javasolta, hogy küldje el a bünösök névjegyzékét, hogy megbüntethesse, továbbá megigérte a lázongók és kalózok kitelepítését, a kalózhajók elkobzását és a török területre való rablóhadjáratok megtiltását (Spom. X—XIII.). Pasqualigo a javaslatot elfogadta és 1601. jan. 29-én Zengbe jött hadával, hova ugyanazon a napon megérkezett Rabbata és Dominis püspök. Rabbata a várost őrséggel vette körül,

a bünösöket elfogatta és a házakból a rablott zsákmányt összeszedette. Február 2-án a börtönben éjjel kivégezték az uszkok vezéreket, a többi bünöst, kiknek neve a velencei lisztán volt, részben kivégezték, részben gályára és börtönbe hurcolták.

Az eljárás oly kegyetlen volt, hogy az uszkokok követségbe küldték Dominist Pasqualigóhoz, hogy szüntesse meg a további üldözést, de hiába, mert boszuja telhetetlen volt. Az uszkokok nagy részét Otocsácba, Prozorba, Brinjbe és Betlogba költöztették és Zengben csak keveset hagytak meg belőlök. Rabbata eljárása teljesen kielégítette Pasqualigót, azonban az erdők eladásából, Dominis minden fáradozása dacára, semmi sem lett s így nem volt pénz a kiköltöztetett uszkokok eltartására, mi sok zavarra és elégedetlenségre szolgáltatott okot. Dominis annyira a velenceiek javára és az uszkokok hátrányára működött, hogy nem mert Zengbe visszatérni; Velence neki hálából szolgálataiért 300 aranyat ajándékozott, mit Dominis 1601. okt. 15-én levélben megköszönt. (Spomen. XXVIII.)

Rabbata ellen sok volt a panasz, az udvar árulónak tartotta, ki Velence kezére dolgozott (1602. febr. 11. a velencei követ jelentése), Draskovics bán azt kivánta, hogy halálra itéljék. Rabbata, hogy a lázongó uszkokokat lecsendesitse, 500-at letelepített Carlopagóba (Bag, Skrisa), ezek azonban nyomban, amint odaértek, a velencei birtokon át betörtek török területre s ott raboltak és pusztítottak (1601. okt. 1.). Rabbata vezetőjüket, Jurisát börtönbe vetette, mire az uszkokok fellázadtak, Jurisa kiadatását követelték, a várat megostromolták, bevették és Rabbatát darabokra szétkoncolták, erről jelentést tettek saját hatóságuknak és Pasqualigónak is, biztosítván őt, hogy a békét meg fogják tartani (1602. jan. 2.). A püspököt is halálra keresték, de ez elmenekült Arbeba. Zeng uj kapitánya, Frankol Dániel csak egy uszkokot itélt halálra, miből a többiek bátorságot vettek maguknak a további kalózkodásra, sőt a nyilt harcra Velence ellen. (Spomen. XXX—XXXIX.)

Dominis belátta, hogy Zengbe többé vissza nem térhet és utódjául Verancsics Fausztot ajánlotta, őt pedig velencei befolyásra a pápa spalatói érsekké nevezte ki, azon kikötéssel, hogy ellenjelöltjének Andreuccinak évi 500 aranyat fizessen, mi nagy teher volt rá nézve, mert az érsekség birtokai nagyrészben török kézben voltak. (Spomen. L—LI.) Spalatóban 1603-ban papneveldét állított, melyben több tárgyat maga adott elő; 1606-ban káptalanával viszályba keveredett a kanonoki kinevezés joga miatt és a traui püspök is 1607-ben bepanaszolta a pápánál, elmaradt évi járadéka

miatt; mindkét perben Dominis huzta a rövidebbet. Már Zengben is sok baja volt az elhatalmasodott uszkok sereggel, — mostani uj kellemetlenségei nagyon elkeserítették s ő hangosan kikelt a pápai mindenhatóság ellen. Pátrónusa, Velence, viszályba keveredett a pápával, mert egy papot törvény elé idézett, — Dominis Velence pártjára állott és két értekezést irt a pápai hatalom korlátairól: kárhoztatta a pápa világi hatalmát, erősítette, hogy joghatósága csak a lelkiekre terjed és a pap, ki világi törvények ellen vét, a világi törvényszék elé tartozik. Ezért Rómába idézték, de ő nem ment el, hanem 1614-ben lemondott az érsekségről és Velencébe költözött.

Dominis Velencében sem érezte magát biztonságban a jezsuiták áskálódásai ellen és 1616-ban álruhában Svájcba s innét Angliába menekült, útközben Heidelbergben egy manifesztumot bocsátott ki, melyben a pápával szemben való eljárását igazolja s ujból kifejti nézeteit a pápai hatalom korlátairól. Ezen irat az indexbe került s ellene megindították az inkviziciót, mire Dominis nyilvánosan a reformációhoz csatlakozott.

Angliában nagy figyelmet keltett műve: »De republica ecclesiastica libri X.« 1617. Még hevesebben támadta a pápai hatalmat 1618-ban megjelent művében: »Scogli del naufragio christiano, quali va scoprendo la s. Chiesa« ezt franciára is lefordították. 1619-ben kiadta Sarpi Pál művét: »Petri Suavis Polani istoria del concilio di Trento.« Dominis Londonban nagy tekintélyben állott I. Jakab udvarában.

Dominist V. Pál pápa halála után, ennek utóda XV. Gergely, az ő egykori tanítványa és állandó barátja visszahivta Itáliába és évi 12,000 aranyat igért neki, — ezt meghallotta I. Jakab király s megharagudott rá és felhivta, hogy Angliából távozzék. Dominis 1622. május hóban már Brüsszelben van a nunciusnál és októberben Rómába érkezett, hol szivesen fogadták, a pápa évi 3000 aranyat, házat és fogatot adott neki. Amint XV. Gergely meghalt, Dominis sorsa rosszra fordult, mert VIII. Orbán ellensége volt, ez azonnal megparancsolta neki, hogy protestáns irányu iratait vonja vissza, — Dominis ezt megtette és visszavonó iratában a másik végletbe esett, lándzsát törvén a pápai hatalom mellett. Ezen manifestum cime: »Marcus Ant. de Dominis archiepiscopus Spalatensis sui reditus ex Anglia consilium exponit«. Azonban e megtérés csak külső volt és Dominis elkeseredve beszélt magánkörben a pápa ellenséges indulatáról, melyet irányában tanusított. Ellenségei körülötte kémeket tartottak és privát nyilatkozatai miatt az inkvizició elé idézték, bezárták az

Angyalvárba (1624. april 18.) s meghagyták neki, hogy három hónap alatt igazolja magát. Dominis ujból visszavont mindent, de rövid időre rá a börtönben lázba esett és szept. 8-án meghalt. Az inkivizició holta után is tovább folyt ellene s dec. 21-én eretneknek nyilvánították, testét kivették a sirból s irataival együtt a római vesztőhelyen elégették, hamvait pedig a Tiberisbe szórták.

Természettudományi értekezései közül legnevezetesebb: »De radiis visus et lucis in vitris perspectivis et iride«. 1611. kiadta volt tanítványa és barátja, Bartolus: a fénytörésről és visszaverődésről felállított elmélete helyes, de a szinképződésről való téves. A mű végén a nap- és holdudvarokról, melléknapokról stb. értekezik.

26. *Matkovics P. ismertetése: Fac-Simile dell Atlante di Andrea Bianco. Venezia, 1436.* (A velencei Bianco András térképe 1436-ból, tiz táblával. Kiadta Münster M. Velence, 1869.). Rad. XI. 1870. 228—239. l.). Münster német nyelven kiadott művében ezen térképek alapján ismerteti a középkori hajózási térképeket. Bianco művének eredetije pergamentre rajzolt tiz térképpel a Contariniektől 1813-ban a velencei sz. Márk könyvtárába került, hol ma is megvan. Az eredeti első lapján e felirat van: »Andreas Biancho de Venetiis me fecit 1436.«, — azonkivül mutatja a középkori tengeri hajó egész szerkezetét és a módot, miképen számították akkoriban a tengeren tett út hosszúságát és miképen tájékozódtak az iránytű feltalálása előtt; a második lap mutatja a Feketetenger és partvidékének pontos rajzát; a harmadik a középtenger keleti, a negyedik nyugati részét és e térkép oly kitünő, hogy messze felülmulja az összes, róla egész Delisleig († 1726.) felvetteket; az ötödik mutatja a pirenei félszigetnek és a vele szomszédos Afrikának partjait az Azori, Kanari és Madeira szigetcsoporttal, mely utóbbiakat a velenceiek hamarább ismerték a portugalloknál; a hatodik térkép mutatja a francia, németalföldi és brittaniai tengerpartokat; a hetedik a német és skandináv partokat, ezeket a velenceiek csak kevéssé ismerték, azért a róluk közölt térkép is igen gyarló és a hozzáfüzött leirás tájékozatlan; a nyolcadik az európai tengerek egybefoglaló térképe; a kilencedik és tizedik Európa országainak térképe. A munka a kartografiai történet szempontjából igen értékes és érdekes. Münster német művének teljes cime: »Der Atlas des Andrea Bianco vom Jahre 1436 in zehn Tafeln. Herausgegeben von M. Münster und mit einem Vorworte versehen von Oscar Peschel. Venedig, 1869.

27. *Matkovics Péter ismertetése: Szerbia hivatalos statisztikája.* Megjelent 3 kötetben. Belgrád, 1863—1869. (Državopis Strbije. Statistique de la Serbie). Rad. XI. 1870. 239—260. l. Szerbiában 1862-ben állították fel a pénzügyministériumban a statisztikai osztályt, mely e művet kiadta, s minthogy az nemcsak szerb, hanem francia nyelven is megjelent, azért mindenkinek hozzáférhető s így az ismertetés részleteinek közlése mellőzhető. E munka teljesen modern alapon készült. Matkovics a bevezetésben a statisztika történetét is rajzolja; ismerteti Augusztus császár római népszámlálását, Nagy Károlyét és Hódító Vilmos 1086-ban összeállított »Domesday book« cimü munkálatát, mely először 1783-ban jelent meg. Fontosak a velencei követek jelentései az egyes országok állapotáról is. A modern statisztika alapja, mely már nemcsak népszámlálás, hanem kiterjed az állami élet minden mozzanatára: a francia »Almanah Royal« 1699-ből. A statisztikának, mint tudománynak további fejlődése Achenval (Staatsverfassung europeischer Reiche. 1752.) óta ismeretes.

28. *Jágics V. ismertetése Novakovics Sztojan művéről: Az ujabbkori szerb irodalom bibliografiája 1741—1867-ig.* Belgrád, 1869. 644. l. (Srpska bibliografia za noviju književnost 1741—1867.). Rad. XI. 1870. 260—265. Novakovics 3290 könyvet sorol fel kronologiai sorrendben. A szerb könyvtermelés 1741—1791 közt évenkint 1—9; 1792—1842 közt évenkint 10—50; 1843—1862 közt 51—93; 1863—1867 közt évenkint 100—200 közt könyv váltakozik. Novákovics műve az első szerb bibliográfia, noha nem teljes, mégis igen érdekekes.

29. *Miklosics Ferenc: Mária, Angelina leánya és Aranit Konstantin.* Rad. XII. 1870. 1—9. (Marija, kći Angjelinina i Konstantin Aranit). Vukovics György szerb deszpota 1456-ban halt meg, fiai: Gergely, István és Lázár. Gergely szerzetessé lett, Lázár korán halt meg s így a szerémi szerbek a II. Murát által 1441-ben megvakított Istvánt választották meg deszpotájukká. István deszpota a Szerémségben nem érezte magát a török elől biztonságban és Albániába menekült Aranit dinasztához, kinek családja Albánia egy része felett uralkodott. Aranit első felesége a Muszakija uralkodó házból volt, ettől egyetlen leánya, Angelina született, második neje, Da Leze Olivér özvegye volt, kitől három fia és négy leánya volt, fiai közül a legidősebb Konstantin Aranit nagy szerepet játszott.

István szerb deszpota feleségül vette Aranit Angelinát, kitől 1466-ban Mária nevü leánya született, kiről a szerb oklevelek nem emlékeznek meg, azonban két fiát, Györgyöt

(Makszim néven érsek) és Jovánt gyakran említik. Montferati V. Bonifác őrgróf első házassága magtalan volt és III. Frigyes császár, nehogy a család kihaljon, a 60 éves Bonifácot összeházasította rokonával, Aranit Máriával, a házasság per prokuram III. Frigyes előtt 1485. okt. 17-én Inszbrukban történt. E házasságból két fiu született. V. Bonifác 1493-ban meghalt és nejét tette fiai gyámjává és regenssé. Mária mostoha fivérét, Aranit Konstantint hivta magához segítségül, kinek két várat adományozott. Mária szépségét és okosságát a krónikák nagyon dicsérik. Midőn VIII. Károly országát fenyegette, politikából ennek pártjára állott; VIII. Károly hadakozása a török ellen szerencsétlenül végződött s Aranit Konstantin Apuliába menekült. Ő az az »avunculo mio Sier Constantin«, kit Cernojevics György 1499. okt. 22-én kelt végrendeletében említ (Árkiv II. 1., 43.). Montferati Aranit Mária 1495-ben halt meg, utánna régenssé Constantin Aranit lett, mint az árvák gyámja. XII. Lajos ismeretlen okból elüzte Konstantint Montferatból s ő Rómába menekült, hol nagy szerepet játszott. Fleury (25., 225.) a »duc de Macedonie et prince d'Ahaie« cimmel nevezi; Le Glay (1., 502.) tévesen Komnen ivadéknak mondja, mert Miksa császár egy levelében »notre cousin«-nek mondja. 1512-ben ő volt a laterani zsinat custosa, azután nincs róla említés.

Miklosics az értekezés végén közli Mária egy német oklevelét 1480. okt. 30-áról, melyet Leonard görci grófhoz intézett (Rad. XII. 8. l.) és az összes forrásokat, melyekre értekezése támaszkodik. (Rad. XII. 8., 9. l.)

30. *Sulek B.: Purkynje János hires cseh fiziolog élete és munkái.* Rad. XII. 1870. 118—200. (O živolu i djelih slavnoga fiziologa Ivana Purkynje.) Meghalt 1869. julius 28.

31. *Danicsics György ismertetése Giljferding művéről: A szerb közmondások régi gyüjteménye.* Rad. XII. 1870. 201—209. l. Hiljferding közli a raguzai minoriták könyvtárában levő és 1697-ben irt kéziratban közölt délszláv közmondásokat. A kézirat cime: »Poričja«, a mi a »proverbium« szónak szószerinti fordítása. A kodex latin betükkel van irva és 3565 közmondást tartalmaz, melyeket a kezdőbetük abcé rendében közöl, azonban ez az abcé rend nem a latin, hanem a ciril betük szerinti, miből következtethető, hogy e kodex egy ciril betükkel irottnak latin betüre átirt másolata. A kézirásból látszik, hogy hárman irták. Szerzője aligha szerzetes vagy pap, mert számos olyan mondást közöl, mely erősen csipkedi őket. Sok benne a boszniai közmondás, lehet, hogy a kodex Boszniából került Raguzába. Érdekes, hogy több magyar közmondás és sok magyar szó is van benne, így:

»szegény legény nem nagy ur«, a mit így ir: »segin legin.« Danicsics ismertetésében sok nyelvtani helyreigazítás és magyarázat van.

32. *Jelentések a délszláv tudományos és művészeti akadémia támogatásával tett utazásokról.* Rad. XII. 1870. 222—233. l. (Izvještaj o putovanjih pomoćju jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.)

Matkovics Péter a Raguzára, mint kereskedelmi államra vonatkozó adatokat kutatta, különösen azon szempontból, vajjon szerzett-e magának a kereskedelmi hajózás révén érdemeket a földrajz és kartografia terén, úgy mint az olasz kereskedelmi városok. Arra az eredményre jött, hogy Raguza erre nem fordított gondot. Különösen azon időre volt tekintettel, melyben Raguza magyar védnökség alatt állott (1359—1526.), midőn a város nagy szabadságot élvezett. Áttanulmányozta a »Lettere e Comissioni di Levante 108 kötetéből (1359—1802.) az első húsz kötetet (1359—1534.) E gyüjtemény a város 1512. okt. 21-én hozott végzése alapján létesült; sok hézag van benne, mert számos oklevél eredetije eltünt, mielőtt az összegyüjtést eszközölték volna. E kötetek az egyes országokra vonatkozó levelezéseket külön-külön adják, így az első és második a szláv levelezéseket tartalmazzák, azonban ezen elvtől is vannak eltérések. Noha a gyüjtemény cime: »Keleti levelezés stb.«, mégis nyugati országokra vonatkozók is vannak benne. Mind raguzai levelezés, a rájuk jött válaszok nincsenek meg, csak nagy kivételesen és csak a XV-ik századtól fogva sürübbek. Az osztrák kormányzás első éveiben fiatal hivatalnokok sok arany és ezüst pecsétes okleveleket potom pénzen adtak el és egész csomag iratokat csomagoló papirosként adtak el.

A raguzai minoriták könyvtárában több becses kéziratot talált, így a »Capitulare della dogana grande« csomagjában a Raguza és Ancona közt kötött kereskedelmi szerződést és számos, az adózásra vonatkozó törvényt. Rad. XII. 222—227. lap.

Jagics Vatroszláv a régi horvát költők és irók kéziratait kutatta és gyüjtötte és erről tesz jelentést. Rad. XII. 1886. 227—229. l.

Ljubics Simon Velencében a Dominis Márkra és Zrinyi Péter felkelésére vonatkozó adatokat kutatta. A Dominisra vonatkozó kutatást Arbére (Rab) is kiterjesztette, mert ott született s az volt családjának fészke. A velencei sz. Officium (Inquisitio) iratai közt igen sok becses anyagot talált Dominisra vonatkozólag. Zrinyi Péterre vonatkozólag néhány eddig teljesen ismeretlen oklevélre akadt. Megtalálta itt az 1212-ben

Marsilio Giorgi alatt a Velence részéről a kurzolai (Curzola, Korcsula) törvénykönyvön tett változtatásokat tartalmazó és azokat az eredetivel együtt adó 1265-ből való eredeti kéziratot, mely Wentzel Gusztávnak erről 1850-ben irt értekezését érdekesen kiegészíti. Ljubics elmondja, hogy a velencei levéltárból sok iratot 1805-ben Bécsbe hurcoltak, de 1866-ban visszaadtak, — ekkor sok elkallódott belőlök; Bécsből több olyat is küldtek Velencébe, a mi azt meg nem illette, mert tisztán osztrák-magyar dolgokra vonatkoznak, ellenben másokat visszatartottak. Rad. XII. 1868. 229—232. l.

Kurelac Ferenc a régi várakat és rendházakat vizsgálta meg Dalmáciában és Kattaróban, különösen Nint, Knint, Drnist, Skradint (Scardona), Budvát, Kattarót és Sebenicót. Rad. XII. 1868. 232—233. l.

33. *Jágics Vatroszláv: Párhuzam a horvát-szerb hansúlyozás között.* Rad. XII. 1870. 1—17. lap. (Paralele k hrvatsko-srbskomu naglasivanju.)

34. *Meszics K.: Frangepán Kristóf idegen földön.* Rad. XIII. 1870. 17—80. l. (Krsto Frankapan u tudjini.)

A dúsgazdag Frangepán Miklós óriási birtokait 1449-ben hét fia és egy unokája között nyolc részre osztotta fel. Itt csak a család ozálji ágára leszünk tekintettel, melyből Frangepán Kristóf származott. Ezen Miklósnak István nevü fia még 1481-ben élt (Kercselich: Not. 225. lap), azonban 1486-ban az oklevelek már mint elhunytat említik. (Povj. Spomenici 125. l.). Istvánnak fia volt a hatalmas Frangepán Bernardin. Egy XIV-ik századbeli glagol kézirat 1465. febr. 7-én azt jegyzi meg, hogy ekkor Bernardin 12 éves volt, eszerint 1453-ban született. Sanudo (Ark. VIII. 146. l.) említi 1522-ből, hogy egy velencei polgár Bernardint ekkor 82 éves korában Velencében látta, — eszerint 1440-ben született volna. A glagol codex feljegyzése több hitelt érdemel.

Bernardin birtokai a Kupától az Adriai tengerig terjedtek, egyfelül Ozaljvártól Ribniken, Dubovácon, Zvecsájon át Vitunj és Modrus felé mélyen Ogulinba, másfelül egész a tengerig (Grobnik, Tersatto, Buccari, Hreljin, Drivenik, Novi), e birtokok némelyikét a törökök gyakran pusztították. Bernardin anyjáról rokona volt az Eszte-Ferrara háznak, feleségül vette Aragoniai Lujzát, Beatrix közeli rokonát (consobrina. Corvin Mátyás 1489. jun. 13-iki oklevele. Teleky XII. 455. l.) és nagy gondot fordított arra, hogy családjának tagjai előkelő házasságokat kössenek. Három fia volt: Máté, Kristóf és Ferdinánd és három leánya: Magdolna, Beatrix és Veronika.

Frangepán Mátéról kevés adatunk van, felesége, özv. Szomszédvári Henning Zsófia, Laki Thuz János leánya volt,

kinek vagyoni pöreiben gyakran fordul elő neve. Máté 1518-ban gyermektelenül halt meg. Zsófia férje már 1512-ben volt (N. R. A. 1527. 27.); halála évét Isztriai András pap, horvát krónikás jegyezte fel (Ark. IV. 46. Horv. repert. 38. l.).

Frangepán Ferdinánd Brankovics János szerb deszpota leányát, Máriát vette feleségül; volt egy fiuk, István és egy leányuk, Katalin, a szigetvári hős Zrinyi Miklós felesége. Ferdinándot, mint élőt, legutoljára említi egy 1525. nov. 22-iki oklevél (Jura Regni Croat. I. 275. l.), azonban már az 1525. dec. 20-iki oklevél nem említi. (Povjestni Spomenici 214. l.) Apja papnak szánta volt és Ulászló 1508-ban modrusi püspöknek ki is nevezte, de a pápa nem erősítette meg, hanem Kozsicsics Simont nevezte ki, erre Ferdinánd mást gondolt és megnősült.

Frangepán Beatrix Korvin János felesége lett; férje 1504-ben halt meg; két gyermekök maradt: Kristóf és Erzsébet. Öregapjuk, Frangepán Bernardin azon volt, hogy kis unokájának utját egyengesse a magyar trónra, főkép, mivel Ulászló beteg volt s 1504-ben még nem volt fia. Bernardin ebbeli szándékáról szól egy velencei feljegyzés, melyet Ljubics közöl Pregl. 159. l. Mindkét gyermek korán meghalt s anyjuk férjhez ment a könnyelmü és ledér Brandenburgi Györgyhöz, kivel nem volt boldog, s pár év mulva gyermektelenül elhunyt. Férje a Korvin birtokokkal könnyedén bánt. Beatrixról tüzetesen értekezik Meszics a Književnikben. (I. 407—507. l.)

Frangepán Kristóf 1482 körül született, valószinüleg Modrusban, hol apja rendszerint lakott. Sanudo szerint egy velencei polgár 1514-ben látta 32 éves korában (Sanudo Arkiv VI. 414. l.); Szerémi György (146., 149.), ki a mohácsi vész után gyakran látta, őt öregnek mondja és őszhajunak; az előbbi tanuság értékesebb, mert Kristóf korai őszülésének sok oka lehetett, így hosszas rabsága Velencében is. Tudott latinul, olaszul, németül, a horvát nyelven kivül; jelmondata: »Spes mea in deo est.« Apja, Bernardin, erőszakos, önfejü és számító ember volt, de Kozsicsics tanusága szerint igen képzett, vallásos és hazafias is. Mátyás király a Frangepánoknak hatalmát nagyon korlátozta s így, noha kénytelenségből, meg is hódolt neki Bernardin, mégis Miksa császárhoz és unokájához, Ferdinándhoz huzott. Velencének kezdetben barátja volt, mert remélte, hogy a törököt ennek segélyével meg fogja törni, de midőn látta, hogy ez csak saját érdekeit védi, elfordult tőle és heves ellensége lett. Fia Kristóf is teljesen ezen politikát követte. Már 1505-ben Miksa császár szolgálatában állott és sok éven át harcolt érte seregével. Feleségül vette Lang Apollóniát egy augsburgi patricius

leányát, kinek fivére, Lang Máté, szalcburgi bibornok-érsek, Miksa császár legbefolyásosabb tanácsadója. E házasságból egyetlen leányuk, Anna Mária származott (Sanudo Ark. VI. 429, 448. l.).

Miksa császár Velence elleni háboruiban buzgón vett részt Frangepán Kristóf különösen 1508 óta, harcainak színtere főkép Friaul és Isztria volt; a harc ezen évben Velencének kedvezett és Miksa kénytelen volt 1508. junius hóban fegyverszünetet kötni (Književnik I. 518. l.). Ezen harcokban Frangepán Kristóf különösen kitüntette magát Prem isztriai vár ostrománál, melynek parancsnokát elfogta s a várat elfoglalta; Savorgnan Jeromos 1700 aranyért kiváltotta magát a fogságból, de örökös ellensége maradt Frangepán Kristófnak, — Velence Savorgnan érdemeit avval jutalmazta, hogy neki évi 120 arany kárpótlást fizetett. (Savorgnan levelei: Archivio stor. ital. nuova ser. II. 26. lap). Az 1509-iki háboruban Frangepán Kristóf elfoglalta Velencétől Pagot (Pazin) és Duinot (Divin); Bernardin Miksa panduai hadában vitézkedett, — ez Velencét anyira elkeserítette, hogy elhatározta a Frangepánok birtokainak pusztítását.

Velence az 1509-dik évi sikerei folytán határozta el magát erre és Pasqualigó velencei követ Zágrábban találkozott Frangepán Mátéval, kivel közölte Velence szándékát; Frangepán Máté ettől megijedt s megigérte, hogy öccsét rá fogja birni, hogy hagyja ott Miksa táborát, e szándéka azonban nem sikerült. Bernardin 1510. márc. hóban, hogy Velencét kibékítse, oly ajánlatokat tett neki, melyek valóságos hazaárulást képeztek és elküldötte egyidejüleg Ferdinánd fiát Budára, hogy kérje fel a királyt közbenjárásra az ő ügyében Velencével szemben; ez a kétszinü játék, melynek csak az volt célja, hogy birtokai pusztítását elhárítsa, sötét foltot képez Bernardin jellemén. Fiai azonban más politikát üztek: Kristóf megmaradt Velence heves ellenségeként Miksa táborában, Ferdinánd pedig Budán ahelyett hogy ott kedvező hangulatot támasztott volna Velence irányában, amint apja óhajtotta, Beriszló Péter bánhoz és pártjához csatlakozott, mely arra törekedett, hogy Ulászló Velencét üzze ki egész Dalmáciából. Frangepán Kristóf 1511-ben heves harcokat folytatott Friaulban és Isztriában Velence ellen és onnét majdnem egészen kiverte. Muggiánál Civran András megsebesítette őt s ezért onnét kénytelen volt elvonulni, azután Gradiska alatt harcolt Gradenigo Pál ellen, — a magára hagyott Kristóf egymagában nem volt képes Velencével szembeszállani s az 1512-ben ismét birtokába kerítette Friault. (Bembi: Histor. ven. Argentor. 1652. 486., 493. l.)

Miksa császár hálából Frangepán Kristófnak 1510-ben Isztriában Castelnuovot (Newhaws, Novigrad) adományozta, mire ő egy 1510. ápr. 4-én Augsburgban kiadott német iratában, melyet glagol betükkel horvátul aláirt (»Ja knez Krštofor Frankepan ruku svoju pisah« = Sajátkezüleg irtam én gróf Frangepán Kristóf) iratában kijelentette, hogy e donációról le fog mondani, mihelyt a császár kivánni fogja. (Eredetije a bécsi császári levéltárban.) Ezenkivül Miksától Posztojnát is kapta, hol 1511—1513 közt lakott (Sanudo Arkiv VI. 405. lap); mind a két birtokot Kristóf haláláig birta és magát »capitaneus de Postojna et Kvas« és azonkivül »Fürst und graff«-nak irja. (Sanudo Arkiv VI. 425., VIII. 35.)

Miksa és Velence 1512-ben békét kötöttek, ezt Frangepán Kristóf arra használta fel, hogy hazájába ellátogasson. A család bölcsője Veglia és régi birtoka, Zeng, idegen kézben volt, lakossága nehezen tűrte a velencei jármot, ezt vissza akarták szerezni; Miksa császár megigérte Frangepán Kristófnak, hogy addig Velencével végleges békét nem köt, mig a Frangepánoknak Vegliát és Zenget vissza nem adja (Sanudo, Arkiv VI. 414 lap), a család Ferdinándot II. Gyula pápához küldötte a lateráni zsinatra, hogy családjuk ügyének pártolására birja s onnét nagy biztatásokkal tért haza, — azonban Velence értesült erről és elébe vágott annak, hogy Frangepán Kristóf a lakosság fellázításával fegyveres erővel visszafoglalhassa Vegliát, (Meszics azt mondja, hogy Perényi Imre horvát bán értesítette Velencét Frangepán Kristóf szándékairól, — de nem mondja, mire alapítja e véleményét). Kristóf ekkor apjánál Ozalj várban tartózkodott és nem gondolta, hogy csak sok év mulva fogja apját és honát viszontláthatni.

Velencére nézve a viszonyok az 1513. jun. 6-iki novarrai véres ütközet után igen kedvezőtlenekké váltak. Beriszló Péter bán ekkor vivta a török ellen első fényes diadalát, Frangepán Kristóf mégsem Beriszló mellé és a török ellen sietett, hanem Miksa császár táborába és Velence ellen, s ezt úgy igazolta, hogy erre igéretei és Miksa donációi kötelezik. (Sanudo Ark. VIII. 44. lap). Szándékát Velence egy Lukács nevü horvát kém által igyekezett kitudni, kit 1513. szept. havában Posztojnába Frangepán Kristófhoz küldött, noha emberei sokat kifecsegtek uruk terveiből, Velence oly helyzetben volt, hogy mit sem tehetett ellene. Frangepán Kristóf 1513. dec. havában elfoglalta az Aquileja közelében levő Maranot; egy Frangepán Kristóf szolgálatában álló Bertalan nevü pap fellázította a lakosságot és a podesta kénytelen volt magát megadni; Frangepán Kristóf Maranóba dec. 13-án

vonult be. (Barbaro: Archiv stor. ital. VII., II. r. 1018. l.). Marano igen fontos hely volt, azért Velence Baldassare Scipio Pétert küldte visszafoglalására, kinek seregében Koszacsa László is volt horvátaival, azonkivül Savorgnano 3000 paraszttal, — de nem boldogultak a Frangepán Kristóf által Maranóban hagyott vitéz őrséggel szemben, főkép, midőn Gradiska felül maga Frangepán Kristóf is felmentésökre sietett. A velencei nagy sereg botrányos gyávasággal elvonult és Frangepán Kristóf egymás után foglalta el a friauli velencei birtokokokat, mert a lakosság is mindenütt szabadítókép fogadta. Elfoglalta Strasaldot, Monfalconet, Udinet, Cividalet, szóval majdnem egészen Friault. Régi ellensége, Savorgnano, Osopo erős várában huzta meg magát.

Marana közelében Muzzana falu mindig Velence hive volt s nem akart a császáriaknak szolgálni, sőt ahol tehette, kárt okozott nekik. Közőlök 120-an a császári seregek kezébe kerültek s a haditanács, benne Lamberg Zsigmond laibachi püspök is, kötél általi halálra itélte őket; Frangepán Kristóf tanácsára előbb szemöket kiszurták és jobbkezökön hüvelykujjukat is levágták, — e kegyetlenség folt Frangepán Kristóf jellemén.

Frangepán Kristóf Friaul meghódítása után Olaszország felé vette utját, azonban Oszopót kelle előbb elfoglalnia, melyet Savorgnano védelmezett. Ezen ostromot leirja levelében Savorgnano (Arch. stor. ital. II. k. II. r. 16—32. lap). Az ostrom febr. 17-étől márc. 26-áig tartott, Frangepán Kr. is megsebesült és kénytelen volt visszavonulni. Bertalan pap, Frangepán Kristóf hive, fellázította a Marana közelében levő Portogruano lakosait, azonban a velenceiek elfogták és kegyetlenül kivégezték (Sanudo). Frangepán Kristóf betegen feküdt s a velenceieknek sikerült majdnem egész Friault visszafoglalni, Miksa birtokában csak az erős Marano és Gradiska maradt. Maranót minden áron elakarták foglalni s az ostrom 1514. ápril havában kezdődött; Savorgnano Maranót ostromolta és Vitturionak lovasságával az volt a feladata, hogy a Gradiskában levő Frangepán Kristófot megakadályozza abban, hogy Maranónak segitséget hozzon. Savorgnano az ostrommal nem boldogult és Vitturini is sokat szenvedett Frangepán gradiskai kirohanásaitól, ekkor jun. 5-én Vitturini elhatározta, hogy cselt vet Frangepán Kristófnak, ki ötven lovassal kijött Gradiskából, — 25 lovast küldött ellene s mig Frangepán ezekkel viaskodott, a rejtekből kirohant Vitturini és bekerítette Frangepánt, ki hősiesen védekezett a túlnyomó erő ellen, de midőn lova elbukott, akkor rárohantak és fogolylyá tették. Frangepán, mint fogoly, méltóságteljesen

viselkedett, kijelentette, hogy ő nem Savorgnano foglya, hanem Velencéé, mely vitéz ellenségeit is meg tudja becsülni s midőn azt kivánták tőle, hogy lépjen Marano falai alá és szólítsa fel őrségét a megadásra, ő kijelentette, hogy készségesen elmegy oda, de azt fogja az őrségnek kiáltani, hogy az utolsó emberig védekezzenek.

Frangepán Kristóf mint hadi fogoly 1514. junius 9-én érkezett hajón Velencébe; a doge palotában levő Torresello börtönbe zárták, hova a főrangu foglyokat szokták volt elzárni. 1514. jun. 19-étől 1519. jan. 15-éig volt itt fogságban; a Velenceiek tisztességesen bántak vele, felügyelője, Gianantonio Dandolo igazi jóbarátként gondoskodott felőle. Miksa császár, Lang bibornok, Ferenc francia király, Károly spanyol király, Ulászló magyar király, mindent elkövettek, hogy kiszabadíthassák, — azonban Velence visszatartotta, a meddig lehetett, mert őt tartotta Miksa császar legkiválóbb hadvezérének és ügyével nyomást gyakorolt a császárra, hogy tőle minél előnyösebb békét csikarhasson ki. Frangepán felesége 1517. jan. hóba jött Velencébe s megosztotta vele a fogságot kiszabadulásáig.

Midőn Velence 1519. január hóban kieresztette kezéből Frangepánt, nem bocsátotta szabadon, hanem átadta Ferenc francia királynak, ki január 16-án Milanóban zárta el és kijelentette, hogy csak akkor bocsátja szabadon, ha a spanyol király szabadon bocsátja sógorát, navarrai Henriket, ki Károly spanyol királytól elragadni akarta Navarrát. Világos volt, hogy ez lehetetlen feltétel, azért Frangepán Kristóf, kit felesége Milanóba is elkisért, de ott nem engedték meg, hogy megossza férjével a fogságot, — elhatározta, hogy megszökik a fogságból. Szökési szándékát okt. 13—14 közötti éjjel végre is hajtotta, de feleségét nem értesíthette róla s az Milanóban betegen maradt vissza. A szökésről különféle legendák keringtek, így az, hogy neje ruhájában menekült, ez azonban nem igaz. A fogházfelügyelő okt. 13—14 közötti éjjelen meghalt s az ebből támadt zürzavarban, Mondragoni börtönőr segítségével leereszkedett a várfalról és szerencsésen Arcóba ért, mely Miksa császáré volt. Neje nem követhette, mert sulyosan betegen feküdt Milanóban és ott 1520. január 4-én meg is halt, eltemették férjének egyik várában, de hol, nem tudni. (Sanudo mondja: nem messze Capodistriától).

Frangepán Kristóf visszatért honába apjához. Barátja Dandolo kiszabadulásakor emlékül adott neki egy értékes gyürüt, melybe bevésette Kristóf jelmondatát: Spes mea in Deo est. Fogságában fogadalmat tett, ha kiszabadul elzarándokol Chioggi-be, most Dandolo utján megkérte Velencét,

hogy engedje meg neki, hogy bántatlanul odamehessen. Velence megtagadta.

Midőn Friaulban Miksa ügyében hadakozott, a hadviselés költségeit jórészben a magáéból fedezte, saját vallomása szerint 300,000 arany forint követelése volt Miksa ellenében. Miksa császár meghalt s ő elment Spanyolországba (1520.) és felajánlotta szolgálatait Károlynak, ki Friault jelelte ki működése teréül. Velence erről értesülvén, a francia királynál lépéseket tett, hogy az eszközölje ki ezen megbizatás visszavonását, azonban hiába, Frangepán Kristóf bevonult Gradiskába és Maranóba és 1521-ben azon volt, hogy minél több horvátot megnyerjen hadába, a mi a német őrségnek nem tetszett. Hadakozásra azonban nem került a sor, mert Velence Károlylyal 1521. máj. 3-án fegyverszünetet kötött. Ezt Frangepán Kristóf arra használta fel, hogy elment Lincbe Ferdinánd főherceg és Anna, II. Ulászló leányának lakodalmára, innét pedig Brüsszelbe Károly császár udvarába, hol 1521. julius hótól kezdve ezt és a következő évet töltötte. Két felé is nagy harcok folytak: a török ellen és a francia-német háboru, azonban nincs nyoma annak, hogy ő ezek valamelyikében részt vett volna.

Frangepán János 1522-ben értesítette Velencét, hogy Bernardin irt Brüsszelbe fiának, Kristófnak, hogy térjen haza, ha a császár nem akarja megjutalmazni szolgálataiért és álljon Velence mellé a török elleni harcban. Maga Bernardin is ez ügyben Velencében járt, hogy segítse a török elleni harcokban; Velence szivesen igérte meg segítségét, ha a Frangepánok közbenjárnak, hogy a német és francia udvarok kibéküljenek. (Ljubić: Pregled 183. lap). Frangepán Kristóf végre kilépett a német szolgálatból. Ferdinánd főherceg 1523. jan. 15-én Nürnbergben kelt elismerő iratában elbocsátja őt, de kiemeli, hogy a Miksától kapott donációk fejében elvárja tőle, hogy mindenkor hálás lesz a Habsburg-ház iránt. (N. R. A. 1648. 47.).

Végre 1523. kezdetén Frangepán Kristóf visszatérhetett honába. Apja Zenget szerette volna visszaszerezni a lakosság fellázításával, de Velence észrevette a szándékot és meghiusította a terv kivitelét. (Sanudo Arkiv VIII. 159.; Ljubics: Pregled 184. lap). A Frangepánok még mindig Velencétől vártak segítséget a török ellen, így 1524. okt. hóban Frangepán Ferdinánd tiz szolgájával a fürdőből való visszatértében Velencében ennek felajánlotta szolgálatait: Sanudo leirja, hogy a szolgák horvát nemzeti viseletben voltak piros sapkával, Frangepán Ferdinánd pedig magyar diszruhában.

Frangepán Kristófot 1524. év végével Budán találjuk,

honnét nov. 5-én irt barátjának, Dandolónak, hogy a török nagy hadi készületeket tesz Magyar- és Horvátország ellen és hogy apjának birtokait, különösen Scardonát (Skradin) és Dubovácot elpusztították. Kristóf is buzgó részt vett a vészthozó pártharcokban, melyek akkoron a magyar udvarban folytak.

Meszics értekezésének végén szól a Frangepán-féle német breviariumról, melyben több feljegyzés van Frangepán Kristófról; eredetije a bécsi császári levéltárban van. A mű 1518-ban Velencében jelent meg, bevezetése 127 l., szövege 627 l. A cimlapon Frangepán Kristóf cimere és Lang Apollóniáé van; a Frangepán cimer Kristóf külön cimere, mert az ismeretes csillagos oroszlánon kivül, a cimerpajzsnak egy alsó mezeje is van, melyen egyfelül kereszt, másfelül pedig három liliom van. A cimlapon Mária mennybemenetelének képe előtt egyfelől Frangepán Kristóf, másfelől neje térdel: ez legrégibb hiteles kápmásuk. A bevezetés elmondja, hogy e könyv Frangepán Kristóf és neje költségén jelent meg, s kéri az olvasót, hogy imádkozzék érettök. A bevezetés végén ugyan-e kérelem van, annak hozzáadásával, hogy a sajtó alá rendezés munkáját Wig Jakab szerzetes végezte. A mű irója kétségkivül maga Frangepán-Lang Appollónia. Nyelvezete az ugynevezett neuhochdeútsche Schriftsprache a sváb dialektus némi keverékével.

Az értekező a 31-ik lap első jegyzetében igen dicséri Wentzel értekezéseit: »Frangepán Kristóf velencei fogsága«; adatai oly pontosak, hogy azok alapján több helyütt helyreigazította Sanudo szövegét, a ki pedig; mint a tizek tanácsának tagja, nagy szerepet játszott a Frangepán Kristóf velencei fogságának idejében.

35. *Rácski: A középkori szláv kronográfiáról.* Rad. XIII. 1870. 213—230. l. (O slovenskoj kronografiji srednjega vieka).

Ismerteti Popov orosz irónak 1869-ben ezekről irt művét. A kronografiai gyüjtemény 208 fejezetből áll s a világ teremtésétől Konstantinápoly elfoglalásáig, azaz 1453-ig tart. A keletrómai császárság történetét foglalja magában régi görög krónikák alapján, ebbe a 171—198-ik fejezetig be van toldva Bulgária története bolgár és innét a 206-ik fejezetig Szerbia története szerb évkönyvek alapján. E régi kronografiai művek eredeti kéziratai a szent-pétervári és moszkvai könytárakban vannak.

36. *Danicsics ismertetése: Ungoldski szláv-orosz kézirat gyüjteményéről. Moszkva 1870.* Rad. 1870. XIII. 231—233. l: Ungoldszki 1840-ben kezdette meg a szláv-orosz oklevelek

gyüjtését, gyüjteménye 1530 darabból áll; Ungoldski halála után a gyüjteményt 1866-ban a moszkvai muzeum vette meg 25.000 rubelért. Ezek regesztaszerü katalogusát ismerteti Danicsics; jobbára csak az oklevelek cime, regesztaszerü kivonat 579 kéziratról van csak benne. A 25. sz. a. van a szerb nomokanon 1305-ből; a 75. sz. a. van egy szerb misekönyv a XIV. századból; a 101. sz. a. van sz. Száva miséje a XVI. szazadból; a 231. sz. a. van egy XVI. századbeli liturgia sz. Száváról és sz. Simonról; a 364. sz. a. sz. Száva életrajza Domentijántól, XVI. századbeli kéziratban; 1254. és 597. sz. alatt két szerb törvénykönyv, egy a XVI., a másik XVII-ik századból; a 371. és 372. sz. alatt van Radoneski Szergius élete, Pahomius szerb logotettől; 1420. sz. a. Stiljanovics István szerb deszpota életrajza.

37. *Rácski: A legrégibb dalmát és illir pénzekről.* Rad. XIV. 1870. 45—88. l. (O dalmatinskih i ilirskih novcih najstarije dobe). Rácski itt a Dalmáciában és régi Illyricumban talált görög pénzeket ismerteti.

38. *Rácski: Emlékbeszéd Erben J. Károly hires cseh történészről.* Rad. XIV. 1870. 110—132. l.

39. *Matkovics Péter: A legujabb földrajzi publicatiók európai Törökországról.* Rad. XIV. 1870. 133—156. lap. (Najnovije geografske publikacije o europskoj Turskoj). — A következő műveket ismerteti: A Boué, La Turquie d'Europe, Paris, 1820.; A Boué, Vue retrospectiv sur les ouvrages sur la Turquie d'Europe en 1840. et 1854. Annales des voyages 1869. I. 82—94.; Tureckaja imperija, S. Petersburg, 1868.; Hahn J. G. Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar. Wien, 1869., Hahn, Albanesische Studien, 1854., Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik, 1861., Franz Maurer, Reise durch Bosnien, die Saveländer und Ungarn, mit einer Karte. Berlin, 1870., Lejean G., Reise in der europaeischen Türkei im J. 1869., mit einer Karte (Pettermanns Geogr. Mittheilungen 16. k. VIII. 288—293. Gotha, 1870.), Hochstetter, Samokov, Kloster in Rilo Dagh, Sofia und Vitosch, Ein Gebirgsübergang zwischen Sofia und Vranja (Mittheilungen der k. k. Geograph. Gesellschaft in Wien 1807.), Sax, Reise von Serajevo nach dem Dormitor und durch die mittlere Herzegovina (u. o.).

40. *Ljubics Simon ismertetése:* Documenta ad Forumjulii, Patriarchatum Aquilejensem, Tergestum, Istriam, Goritiam spectantia. Edidit: Minotto, Forijulii. 1870. Rad. XIV. 1870. 156—168. — Többnyire már ismert okleveleket közöl, sokszor hibás olvasással, regestákban tárgymutatóval. A délszlávokra vonatkozólag 13 olyan oklevél van benne, mely addig a horvát okmánytárban »Listine« nem jelent meg,

ezek: 1282. jul. 18. Fiume (147. l.), 1286. máj. 20. Ungaria (155. l.), 1286. jun. 25. Ungaria (155. l.), 1291. ferbruár 13. Fiume (168. l.), 1291. márc. 14., márc. 24. Giadro (Jadra, 171. és 172. l.), 1291. ápr. 30. Fiume (178. l.), 1291. jul. 9. Giadro (Jadra, 171. és 172. l.), 1291. jul. 9. Ungaria (52. l.), 1304. Fiume (54. l.), 1322. jun. 12. Sclavónia (93. l.), 1324. nov. 16. Giadro (Jadra, 98. l.), 1332. szept. 3. Veglia (125. l.).

41. *Jagics V.: A szláv filologia haladása az utóbbi években.* Rad. XIV. 1870. 169—189. (Napredak slovinske filologije posljednih godina). Főkép az etymologiai eredményekről szól.

42. *Matkovics Péter: Adalékok a raguzai köztársaság kereskedelmi és politikai történetéhez. Raguza kereskedelmi viszonyai közép Itáliához.* Rad. XV. 1870. 1—70. l. (Prilozi k trgovačko-političkoj historiji republike dubrovačke. Trgovinski odnošaji izmedju Dubrovnika i srednje Italije). Ismerteti Raguza kereskedelmi viszonyait és szerződéseit Fano, Sinigaglia, Firmo, Rimini, Ravenna, Recanati (Ragnano), Pessaro, Ferrara, Pisa, Ancona között és az értekezés végén közli forrásait (Rad. XV. 49—70. l.), azaz az eredeti oklevelek és szerződések olasz vagy latin szövegét.

43. *Rácski: A sz. Cyrill és Method életére vonatkozó források legujabb kiadványai.* Rad. XV. 1871. 166—178. l. (Najnovija izdanja izvora za život sv. Cirila i Metoda). Rácski a következő munkákat ismerteti: Fontes rerum bohemicarum. Tom. I. fasc. 1. Vitae Sanctorum. Prag. 1871., Dümmler und Miklosich, Die Legende vom h. Cyrillus. Wien, 1870., Miklosich. Vita s. Methodii russico-slovenice et latine. Vindobona, 1870., Kunik orosz tudós Solunskaja. legenda.

44. *Dánicsics ismertetése a Novakovics Sztoján által kiadott műről: Dusán István szerb cár törvénykönyve. 1349. és 1354.* Rad. XV. 1870. 178—182. (Zakonik Stefana Dušana cara srbskog. 1349., 1354.). Danicsics helyreigazítja a Novakovics által helytelenül olvasott szerb szókat és kifejezéseket.

45. *Matkovics Péter: Régibb kéziratos utleirások a velencei könyvtárakban.* Rad. XV. 1870. 192—223. l. (Stariji rukopisni putopisi u knjižnicah mletačkih).

Az arab és norman földrajzi felfedezések a középkorban inkább kereskedelmi mint tudományos érdeküek. Velence a keresztes háboruk alkalmával Konstantinápoly elfoglalása óta (1204.) a Feketenger és Azovitenger ura és Genuával együtt a Feketetengeren és Donon túl közép Ázsiával, Indiával és Kinával élénk kereskedést üztek. Midőn Genua Velencét a Feketetenger partjairól kiszorította, akkor ez uj utat keresett

magának Indiába és barátságos szerződéses viszonyba lépett Sziriával és Egyptommal s midőn Ciprust, Kandiát és Negropontét hatalmába kerítette, a földközi tenger ura lett.

Az ismeretlen vidékkel való kereskedésből rendkivüli haszon háramlott a geografiai tudományokra is; Velence gyüjteményei rendkivüli gazdagok középkori földrajzi és kartográfiai művekben. 1440-ben megjelent a kikötők leirása, (Portolani), 1473-ban Bembo János műve a szigetekről (Isolarii), azután sorban számos utleirás (Ramusio, Fracanzano stb.), — miáltal Velence a világ legelső földrajzi iskolája lett s külföldi tudósok is, hogy térképeiknek tekintélyt szerezzenek, azt irták rájuk: »composuit Venetiis.«

A leghiresebb felfedező utazókat Velence a magáénak vallotta: Marco Polo utazásai Tatárországban, Indiában, Kinában (1272—1298); Zeno Antal és Miklós utazásai Grőnland, Izland és a Faroereken; idősb Sanudo Marino utazásai Armeniában, Palesztinában, Arábiában és Egyptomban; Conti Miklos utazása Kelet-Indiában, Cadamosto Lajos utazása Afrika nyugati partjain; Barbaro Jozafát utazása Dél-Oroszországban, Tatárországban és Perzsiában; Zeno Catarino és Cantarini Abrogio perzsiai utazása Cabotta Sebestyén és János északamerikai utazásai, — kimondhatlan hasznára váltak a középkori földrajzi tudománynak. Fra Mauro térképe (mappa mondo) a középkor leghiresebb térképe. Az utazókon kivül Velence diplomatái is jelentéseikben igen értékes földrajzi anyagot nyujtanak.

Az értekező a régi térképekről szólt a »Mittheilungen der k. k. Geographischen Gesellschaft. Wien, 1859. és 1863.«, továbbá a varasdi gimn. 1860-iki értesítőjében. 1870-ben kutatott Velencében olyan középkori utleirásokat, melyek a velencei követek Konstantinápolyba való utazásairól szólnak, mert ezek a délszlávok lakta vidékeket is ismertetik. E kutatásaiban sok még eddig ismeretlen és fel nem használt utleirásra akadt. Itt az ismerteket mellőzi, csak az eddig nem közlöttekre terjed ki.

A velencei sz. Márk könyvtárban. sok földrajzi érdekü kéziratot talált. (Appendice del catalogo dei codici italiani; classe VI. istoria civile e geografia). Ilyenek:

Descrizione del mondo (C. III. 5. cod. XXIV. fasc. 125.); XV-ik századbeli kézirat, szerzője ismeretlen, ez általános földrajz kezdetleges térképpel a Ptolomaeus-féle rendszer szerint. Semmi ujat nem mond.

Lettera di Mateo de Benigno (Begnino) a Francesco Affaitati, scritta da Mozambico 3. aprile 1503. (Cl. VI. cod 277. Contarini). Itt több más kézirat közt Benigno két kéz-

irata van, egy rövidebb »exemplum«, mely mintegy rövid vázlat és egy terjedelmesebb: a két mű egymást kiegészíti. Az iró a cremonai Affaitati ügynöke volt, ki Vasco de Gama hajóival ment ennek második indiai utjában, irása alig olvasható, az olasz nyelvet sürün keveri portugál szókkal és szólásokkal. Benigno ura számára illatszereket vásárolt és jelentésében egész utazását leirja. Vasco de Gama husz hajóval 1502. tavaszán indult utra s 18 hó mulva tért vissza. Benigno a visszatérő uton Mozambiqueben irta jelentését.

Relazione di Leonardo da Ca' Masser alla serenissima republica di Venezia sopra il commercio dei Porthogesi 1497—1503. (Cl. VI. cod. 153.). Ez már megjelent az »Appendice all' Archivio storico italiano«-ban (II. köt.).

Itinerario di ser Piero Zen, stato orator al serenissimo signor Turcho, facto per Marin Sanudo, a di 7. mazo del 1523. (Cl. VI. cod. 277.) Zeno azért járt Szolimánnál, hogy neki Velence nevében szerencsét kivánjon Rodus elfoglalásához, igen szivesen fogadták és a szultán meghagyásából Dalmácián át tért haza, hogy figyelmeztesse a szandzsák városait, hogy a velenceieknek ne tegyenek károkat. Ezen utleirás igen fontos Dalmácia akkori állapotaira.

Soranzo Jakab velencei követ utleirása Konstantinápolyig, 1582. (Cl. VII. cod. 882.).

Moresini G. Fr. tengeri utjának leirása Konstantinápolyig, 1581.

Tolmezza Fr. utazásai Tatárországba és Kinába, 1594. (Cl. VI. cod. 107. l.).

Egy névtelen utazása szárazon, Dalmácián, Bosznián át Konstantinápolyba, 1559. (Cl. VI. cod. 105. l.).

Barbarigo utazása Alexandriába, 1536. (Cl. VI. cod. 67. orig).

Morosini Zachariás keleti utazásai 1537. és 1541. (Cl. VI. cod. 72., cl. VII. cod. 882.).

Sassetti Fülöp Indiába való utazása. 1578. (Cl. VI. cod. 107. copia sec. XVI.) és sok egyéb utleirás; igen fontosak reánk néve a következők:

Descrizione del lungo et travagliato viaggio, che hanno fatto li cento italiani o pur toscani, eleti dal serenissimo duca di Toscana et dal medesimo mandati al principe di Transilvania. 1595. julius hóban Ferdinánd toskánai nagyherceg Piccolomini Silvio vezérlete alatt egy száz tagu küldöttséget küldött Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemhez, hogy üdvözöljék ausztriai Mária Krisztinával való házassága alkalmából és hogy neki ez alkalommal ajándékokat adjanak át: a küldöttség tulajdonképeni célja az volt, hogy a fejedelmet a török elleni harcra buzdítsa. Piccolomini utleirása nagyon

érdekes, különösen hadászati szempontból rendkivül érdekesen és pontosan irja le a török elleni harcokat egész Erdélyt és a szomszédos Moldvaországot. Noha a földrajzi rész rövid és általános, mégis pontosság tekintetében páratlan az azonkori földrajzi munkálatok sorában. Szerzője nem nevezi meg magát, de kétségtelenül maga Piccolomini Silvio irta.

Relazione o informazione della condizione e qualita del regno di Ungheria. CVII. 5. cod. 276. sec. XVI. lemásoltatott 1852. a magyar tudományos akadémia, számára — a codexnek nem igen van tudományos értéke.

Descrizione corografica, topografica et iconografica della provincia di Dalmazia e stati confinanti. Bruscugli Faustino irta 1745. jul. 13-án Grima Péter doge számára (XCVIII. 7. cod. 195.). Nagyon fontos diszmű a várak, szigetek rajzaival s Dalmáciának és a körülötte levő területeknek térképével. Statisztikai szempontból is érdekes, kitünteti Dalmáciának a velencei hódoltság alatti területi felosztását, a lakosok számát, 148,674 lakos közül fegyverfogható 34,053.

Relatione della Craine delle Dalmácia. (Cl. VI. cod. 22. lap 109.). Egy névtelen szerző jelentése Dalmácia állapotáról 1774-ből, hivatalos adatok alapján. Igen pontos munka, nagyon elitélőleg szól a dalmát lakosságról (igen rossz katonák, nyomorult és tudatlan földmivelők stb.); számát 179,124-re teszi, a községek száma 489. A munka nagyon fontos földrajzi és statisztikai tekintetben.

A Correr muzeumban a földrajzi kéziratok két csoportba vannak beosztva: Correr gyüjtemény és Cicogna gyüjtemény. A fontosabb kéziratok itt a következők:

»Descrizione del viaggio di Constantinopoli di Catarino Zen, ambasciatore a sultan Soliman, e suo ritorno« (XVI. B. 2., 1.) 1550-ből. Műve azért fontos, mert Spalatóból szárazföldön utazott Bosznián, Szerbián és Bolgárián át; nemcsak ezeket irja le érdekesen és pontosan, hanem Konstantinápolyt, a szultán udvarát és udvari életét.

»Diario del viaggio da Venezia a Constantinopoli fatto da M. Jacobo Soranzo ambasciatore straordinario della republica di Venezia al sultano Murat III., descritto da anonimo che fu al seguito. 1575.« (B. 3., 8.). A követ titkára irta: tengeren utaztak a Drina torkolatáig, onnét szárazon a Balkánon át. Az érdekes munkát Lazari V. 1856-ban kinyomatta, azért felesleges róla bővebben szólni.

»Diario del viaggio da Venezia a Constantinopoli di M. Paulo Contarini che andava Bailo per la republica Veneta alla porta Ottomana nel 1580. (Ac. 159—183.)« Contarini 1580. ápr. 12-én indult Raguzába, s innét Trebinjén át kara-

vánnal Konstantinápolyba; érdekesen leirja a Balkán félszigeten át tett utját.

»Itinerario in Istria e Dalmazia di Zaun Batt. Guistiniani, 8 maggio 1553.«. (Cod. nr. 1337.).

»Itinerario nel ritorno da Constantinopoli di Francesco Contarini l'anno 1604«. (Cod. nr. 4097.). Az utat tengeren tette meg s leirja azon kikötőket és szigeteket, melyeken megállottak.

A többi nagyszámu kézirat Németországról, Angliáról, Svédoszágról stb. szólanak.

46. *Crncsics Iván: Helyreigazítások a glagol-betüs iratokon.* Rad. XVI. 1870. 1—6. l. (Popravci ka glagolskim spomenikom.). Az isztriai határjárásról szóló glagol irat nem mint Miklosich véli 1325-ből való, hanem 1275-ből: ezt a szövegben felemlített egyének korának megállapítása alapján bizonyítja. — Az almisvári (Omis) felirat nem 1420-ból való, hanem 1470-ből, mert Frangepán János, kit felsorolt fiai alapján alapít meg, 1451—1480-ig volt vegliai gróf. Az eddigi ismertetők a glagol »7« számot tévesen »2«-nek olvasták.

47. *Brasnics Mijó: Adalékok a IX-dik századbeli horvát-szlavon föld- és néprajzhoz.* Rad. XVI. 1870. 7—18. lap. (Odlomci iz zemljopisa i narodopisa Hrvatske i Slavonije u 9. stoljeću).

Pannónia a IX-dik században két részből állott: felső és alsó Pannónia. Szlavónia és Horvátország azon része, mely ezen korban a római uralomhoz tartozott, alsó Pannóniának volt a része. Einhard, a legjelesebb frank annalista, a pannóni vagyis száva-melléki horvátok nagyzsupánját, Lajost, »Alsó-Pannónia fejedelme« cimén nevezi (Einhard ad ann. 818. l.), ugyanigy Jámbor Lajos névtelen életirója is. (Pertz. Mon, SS. II. 624. l.). Konst. Porphyr. (De thematibus II.) Syrmium és Basiana városokat Pannónia részeinek mondja, így Hierokles is, — vagyis más szóval a Dráva-Duna és Száva köze ez időben Alsó-Pannónia nevét viselte, ezért alaptalan Jireček és Czörnig állítása, hogy Pannónia csak a Dráváig terjedt.

Horvátország azon része, mely nem tartozott a római birodalomhoz, a IX-dik század irataiban »Liburnia« néven szerepel. Einhard Bornát, ki a Kupán túli Horvátország és Dalmácia ura volt: »Dux Dalmatiae atque Liburniae« néven nevezi (Einhard ad ann. 821. l.); továbbá mondja, hogy Erik határgróf Tersato alatt »Liburniában« esett el. (Einh. ad ann. 799. l.), és Nagy Károly életrajzában azt mondja róla, hogy Isztriát, Dalmáciát, Pannóniát és »Liburniát« meghódította. (Vita Caroli Magni c. 15.).

Konst. Porphyr. (De admin. imp. 30.) e szót »Hrovatia« Dalmáciára alkalmazza, ellentétben a Szávamelléki, vagyis alsó-pannóniai Horvátországgal; szerinte Dalmáciához tartoztak a mai Horvátországból a likai, korbáviai és gudzeki (gadska) zsupániák, vagyis »Liburnia«. Ő a Száva-melléki Horvátországot »Pannónia« és Dalmáciát »Hrovatia« néven nevezi. — Érdekes, hogy az egyedüli horvát oklevél, mely e korból fenmaradt, Trpimir 852. márc. 4-éről kelt adománylevele, hogy nevezi e vidéket: ez adománylevélből kitünik, hogy a Száva-Duna közében lévő Alsó-Panónniának egy része az ő országához tartozott, melyet »regnum Chroatorum«-nak nevez. (Kukulj. Jura I. 3. Farlati és Lucius oklevele hibákkal telt).

A Szerémség a XII-dik század okleveleiben »Frankokhorion« néven fordul elő; a Szerémséget a frankok a IX-ik században hódították meg, s így kétségtelen, hogy e nevet már akkor kapta, ha még a XII-ik századbeli oklevelek is így nevezik. (Nicetae Choniatae historiae, Bekker 25., 122. és az arab Edris).

Horvát-Szlavonország a IX-dik században zsupániákra volt felosztva, ezekből Konst. Porphyr (u. o.) háromnak nevét őrizte meg: Kribasa, Litza és Goudzeka. (Šafarik szerint: Krbavia, Lika és Gudzeka vagy Gadska).

A horvát hegységek sorából Einhard ad ann. 820. l. felemlíti, hogy Lajos nagyzsupán egy meredek hegyen levő várba menekült, e hegyet értekező a Fruška (franačka = frankhegy) hegyben véli feltalálni; ezen kivül a legrégibb emlékekben a »Gvozd« (érc, vas) hegy neve fordul elő; a szlávok, horvátok, szerbek, csehek e névvel szerették hegyeiket elnevezni.

A folyók sorából az egykori emlékekben a Duna, Dráva, Száva, Kupa és Odra (Ann. Fuldens.) fordul elő. A városok sorából Sziszek (Einh. ad ann. 822. l.) és Tersato neve fordul elő; Sziszek az alsó-pannóniai, vagyis Szávamelléki nagyzsupán székhelye lehetett. Már a IX-dik század előtt fennállottak Fiume, Zimony, Zeng, Szirmium saját nevökön; Brinj a X-ik századbeli oklevelekben és iratokban fordul elő (Kukulj.: Grad. Brinjski. Zágráb, 1870.), hasonlóképen Modrus is. (Spruner). A szerémi német-frank kolonia Frankavilla, Afrankbilla (Edris arab kron. Ausbert) a mai Mangjelos; Kelemen nevü hely Varasdmegyében már a IX. században volt. Béla névtelen jegyzője említi, hogy a IX. század végével a magyarok elfoglalták Zágrábot, Pozsegát, Vukovárt, — noha ez nem igaz, mégis bizonyítékul szolgál, hogy e városok akkor már fennállottak. Pozsegában székelt egyike a hét

horv. bánnak (Banus posige quartus; XI-dik századbeli oklevél, Kukulj. Jura I. 21.). Vukovár neve a rómaiak alatt »Ulcoamne mutatio« (Itinerarium hierosolymit. 563., 2. Tomachek: Zeitschrift für oesterr. Gimnaz. 1867. 710. l.). Megvolt Kalnikvár, Krapina.

A mi a mai Horvátország VII-dik századbeli lakosságát illeti, erre nézve háromféle vélemény van: lakosai kizárólag horvátok voltak; csak a Kupán-túli részt birták a horvátok, a többit mind a szlovének; a horvátok egész Horvát- és Szlavonországban laktak, de vegyesen szlovénekkel úgy, hogy az egyik részben túlnyomó volt a horvát elem, a másikban a szlovén. Az, hogy a horvátok a Kupán-túli részekben laktak, nem szorul bizonyításra, hogy Horvátországot és Szlavóniát benépesítették és itt önálló országot alapitottak a VII. században, bizonyítja Konst. Porphyr. Mit kell érteni ezen iró »Pannónia« szava alatt, fent mondottuk. Hogy a horvátok a X. században is a Dráváig laktak, bizonyítja Konst. Porphyr de Adm. imp. 40. (Erről bővebben Rácski: Odlomci 28., 29.). Hogy a mai tulajdonképeni Horvátországban nem egyedül a horvátok laktak, hanem szlovének is és pedig nagyobb számban mint maguk a horvátok, azt bizonyítja az ott ma is érvényben levő »kajkavi« tájszólas, mely inkább szlovén, mint horvát. Tehát a fentemlített három vélemény közül a harmadik a helyes, mert kétségtelen, hogy a horvátok a szlovénekkel vegyest laktak és a felsőbb részekben ez utóbbiak voltak túlsulyban. A Szerémségben Kedren görög iró szerint horvátok laktak. (Bekker. II. 476. l.).

A németek és magyarok üldözése elől a IX-dik század végén és a X-dik század elején felső Pannóniából sok szláv menekült a horvátokhoz, főkép Metod hivei. (Konst. Porphyr 41. l.) Ezen szlávok nem voltak szlovének (mint Miklosich véli), hanem bolgár szlávok, mert ezek azon bolgár-szláv tájszólást beszélték, melyen Ciril beszélt és irt, mig a szlovén nyelv ettől lényegesen különbözött, a mit egy X. századbeli karantáni nyelvemlék (Frizi töredékek) igazol, melynek nyelve nagyon különbözik Ciryll bolgár-szláv nyelvétől, mig a pannón szlávok és a bolgár szlávok nyelve egy nyelv két tájszólásként jelentkezik.

Trpimir halála után a szerbek elfoglalták a horvátoktól Boszniát és a Szerémséget s így ott a szerbség is gyökeret vert, úgy, hogy a X-dik század elején Horvátországban mind a négy délszláv elem volt képviselve erőre nézve a következő sorrendben: horvát, szlovén, szerb, bolgár-szláv.

A mit Béla király névtelen jegyzője mond, hogy a Száva-melléki Pannóniát a IX-dik század utolsó negyedében

a magyarok elfoglalták volna, erről a nyugati források mit sem tudnak, de a keletiek sem, tehát ezen állításnak nincsen kellő alapja.

48. *Ruvarac Hilarion: A Kattaro közelében levő Banja zárdabeli szerb felirat.* Rad. XVI. 1870. 19—21. l. (O napisu na epitrahilju koji je sada u manastiru Banji blizu Kotora).

Miklosich a Monum. Serbica-ban e feliratot 1114-ből származtatja, Ruvarac bebizonyítja, hogy az 1606-ból való.

49. *Liebbald-Ljubojevics Julius. Az eskü a mi népünknél.* Rad. XVI. 1870. 22—59. l. (Prisega u našem narodu). Értekező oklevelek alapján a következő kérdéseket tárgyalja: Az eskü használata, Fogadalmi eskü, Bizonyító eskü, Eskü formája, Az esküre vonatkozó törvényes rendelkezések, A hamis eskü büntetése. Értekezése végén (Rad. XVI. 58. l.) megnevezi forrrásait, számszerint 22-őt.

50. *Petránovics Bozsidár: A rabszolgaságról a szerb emlékek és a tengermelléki dalmát városok statutumai szerint.* Rad. XVI. 1870. 59—75. l. (O robstvu. Po srbskim spomenicima i statutima prim. dalm. gradova).

A szerbek és horvátok honukat 640 körül fegyveres kézzel foglalták el, a horvátok az avarok legyőzésével, a szerbek a római alattvalók legyőzésével. (Konst. Porphyr. De adm. imp. 32. l.). A legyőzöttek rabokká lettek. A délszlávoknál ekkor két rend volt: urak (boljari) és parasztok (sebri, težaci = plebei). A meghódított föld a fejedelemé volt, ki abból egyeseknek, templomoknak, zárdáknak adományozhatott. Az első szerb király István (prvovenčani) a XII-ik században a zsicsai zárdának adott adománylevelében megkülönbözteti az urakat és kis embereket (mali ljudi). Dusán cár XIV. századbeli törvénykönyve szerint (Zakonik) ekkor a szerbeknél négy rend volt: földesurak (vlastela) és pedig nagybirtokosok és kisbirtokosok, papság, polgárok és parasztok. Ez utóbbiak: meropsok, sokalnikok, vlahok és otrokok.

A meropsok részben szabad földmivelők voltak saját vagyonnal, részben glebae adstricti jobbágyok: mindkét osztály köteles volt a földesurnak terményadóval és robottal, az utóbbiak nagyobbal. Vagyonukat törvény védelmezte, ilyen volt a jobbágyság sorsa a legujabb időkig Boszniában és Hercegovinában. Saját vagyonukkal rendelkezhettek örököseik javára, vagy templomok javára, ha azonban örökösük nem volt, birtokuk visszaszált a földesurra. Minden jogtalanság ellen a törvény védelmezte őket.

A sokalnikok valóságos jobbágyok glebae adstricti kivétel nélkül és nagyobb részt voltak kötelesek termenyeikből urok-

nak adni, mely a termés feléig terjedt (polovnik = feles), azonkivül sokkal több robottal tartoztak uroknak az előbbieknél, volt azonban némi joguk is lakott házukra és a művelésükre bizott földre, úgy, hogy abból ok nélkül nem volt szabad őket uroknak elűzni. Ha valamelyikök iparos volt, fiai közül egy folytathatta apja mesterségét, de a többinek földmivesnek kellett lennie.

A vlahok (vlasi) szláv származásu pásztorok voltak, kiket a hódítók itt találtak: a XII-dik századbeli zsicsai adománylevél és Dusán XIV-dik századbeli törvénykönyve őket élesen megkülönbözteti a szerbektől. Ezek a fejedelem birtokát képezték s velök csak ő rendelkezett, de nem a földesurak. Glebae adstricti voltak és az ingatlan birtokhoz tartoztak, de nem voltak valóságos rabszolgák, s nem képezték adás-vevés tárgyát. A birtok adományozásával a birtokkal együtt az uj birtokos kezébe kerültek. (Kattarói statut. 1333.) Fő foglalkozásuk az állattenyésztés volt, mellékesen földmiveléssel is foglalkoztak, a földesurnak mindenről adót fizettek, — saját vagyonukban senkinek sem volt joga őket háborgatni. Kötelesek voltak a földesur marháját őrizni. Az szerbek a vlahot lenézték s velök összeházasodni tilos volt.

Otrokok ezek valóságos rabszolgák voltak, ily sorsra jutottak a hadi foglyok, azonkivül ilyenekkel kereskedtek a narentai és szaracén kalózok, kik evvel az áruval nemcsak a Balkán-félszigeten, hanem Itáliában és Afrikában kereskedést üztek. Ezek örökös rabszolgák voltak. Az adós is rabja lett hitelezőjének, ha nem tudott fizetni. Az ilyen rabokról szól Klissza szerződése Spalatóval és Trauval (Trogir) 1221-ből. (Lucius: Hist. di Dalmatia 31. lap). Ez általános szokás volt a szlávoknál, meg a baltitenger mellékieknél is, mit felpanaszol IX-dik Gergely pápa 1239-ben; ez a rabszolgaság átszállott az adós gyermekeire is, ha nem tudtak fizetni. A tulajdonos jogosult volt a szökött rabszolgát visszatérésre kényszeríteni, — azonban szokásban volt, hogy a tulajdonos az adóság miatt rabszolgaságra jutottakat halálos ágyán felszabadította. A rabszolgaság dívott a dalmát városokban is, a legrégibb bizonyiték erre András zárai prior oklevele 968-ból, melyben Marusso nevü rabszolgának családját felszabadítja. (Lucius u. o.).

A rabszolgaság törvényesen szabályozva volt. Curzola a XIV-dik században megtiltja a rabszolga-kereskedést 50 arany birság terhe alatt. (Lib. Reform. 36., 52.), kiki csak saját szükségére tarthatott rabszolgát és a katalániai és sziciliai hirhedt rabszolga-kereskedőnek megtiltotta, hogy kikötőjében egy napnál tovább tartózkodjanak és ott semmi mást nem volt

szabad venniök, mint kenyeret és bort. (Lib. Reform. 142. c.). A birtokosoknak saját szükségletére csak honi, boszniai rabszolgát volt szabad tartani. A trogiri (Trau) statutum szerint, ha valaki rabot egész életére akart venni, ez csak a közjegyző előtt irásbeli szerződés utján volt megengedve, különben a rabszolga szabadnak tekintetett. (Stat. 150. c.). A kattarói statutumban sok rendelkezés van a rabszolgaságról, mi annak nagy elterjedéséről tanuskodik, nevök itt »vlastnici« (Leibeigenen). A rabszolgaság átment apáról fiura, és ha szabad embernek idegen rabnővel gyermeke lett, az apa egy év alatt tíz arany perperért (egy perper $^1/_3$ arany) megválthatta. Ha a rab szabad nőt vett feleségül urának engedélye nélkül, akkor a gyermekek a birtokos tulajdonát képezték mint rabok. (Kattarói statut. 216. c.). A tulajdonos a rabot eladhatta, elzálogosíthatta, elajándékozhatta, felszabadíthatta stb. (Kattarói stat. 149., 218. c.). A felszabadult rab előbbi gazdájának magát eladhatta vagy elzálogosíthatta. Sebenicóban törvény volt, ha valamely tulajdonos erőszakot követett el rabnőjén, az ezáltal gyermekével együtt szabaddá lett. (420. c.)

A rabok szökése nagyon általános lehetett, mert a kattarói statutum (221. c.), kimondja, hogy ilyen hivatalból a »nuncius curiae« által üldözendő; ha elfogta a rabot, gazdája tehetett vele a mit akart. A ki a szökevény rabot elrejtette vagy védelmezte, köteles volt a gazdának a rabszolga árát megtériteni, és ha az kézrekerült, érte 10 perper birságot fizetni. Ha a rabszolga gazdájától valamit lopott, megverték és homlokára bélyeget sütöttek. (c. 94.). Trauban a tolvaj rabszolgát a biróságnak kellett átadni megbüntetés végett. (73. c.). Ha a rabszolga valakinek kárt tett, gazdája köteles volt a kárt megtériteni, vagy a rabszolgát a károsultnak átadni. (Seben. Stat. VI. 38.). A ki más rabszolgáját megverte, 10 libra birságot fizetett, s ha a rabszolga a verés után megbetegedett, a tettes a gazdának kártérítéssel tartozott (u. o. II. 9. lap).

A rabszolgának Szerbiában ugyanez volt a sorsa, az »otrok« szót mancipium, captivus szóval fordították latinra, Dalmáciában a »servi« szóval, — de sorsuk egyforma szomoru volt. Rájuk a XIV. században jobb sors várt. Raguza 1320. máj. 25-én szigoruan megtiltotta a rabszolga-kereskedést, még szigorubban 1340. febr. 13-án. Ez időtől fogva a dalmát statutumok általában nagyon megszorították azt és az visszéléssé lett. 1419-ben Pastrovics Alexa gróf Biela várát elcserélte Szándály herceggel és a szerződésben kimondja, hogy rabszolgái csak azon esetben kötelesek az uj birtokra

költözni, ha akarnak, tehát már nem voltak glebae adstricti. (Pucics Srpski Spom. 147. l). Osztoja boszniai király keserüen panaszkodik Raguzának 1400-ban, hogy még mindig tűri a rabszolgatartást és kereskedést. (Pucics 146.). Raguza igéri, hogy ennek véget vet. (Pucics 250. l.). Ezzel meg is szünt a délszlávok lakta vidékeken s helyet engedett az enyhébb jobbágyságnak (kmetstvo).

51. *Danicsics György: Krizsanics György nyelvtana.* Rad. XVI. 159—198. (Gramatika Gjurgja Križanića). A XVII. században élt Krizsanics György, korra az első pánszláv iró, ki oly nyelvtant akart irni, mely az összes szlávokat nyelvileg egyesítse. Róla bővebben szólottunk Horv. tört. repert. 130. lap. Danicsics e nyelvtant itt nyelvészeti szempontból méltatja.

52. *Lljubics S.: A raguzai pénzverésről.* Rad. XVI. 198—216. l. (O dubrovačkoj kovnici). Ljubics itt ismerteti Dechant Norbert művét: Die Münzen der Republik Raguza. Numismatische Zeitschrift 1870. 87—211. l.

53. *Ljubics Simon: Raguza viszonya Velencéhez mig Raguza magyar-horvát kormányzás alatt állott.* Rad. XVII. 1871. 1—70. l. (O odnošajih medju Dubrovčani i Mletčani za ugars-hrv. vladanja u Dubrovniku).

Raguza már 998-ban némi függésben volt Velencétől, 1204-től szakadatlanul alattvalója volt egész a zárai békéig, 1358. febr. 18. Coletti, Engel, Appendini mondják, hogy Raguza 1345-ben tette az első lépést, hogy magyar védnökség alá kerüljenek és e tárgyban Szarak Illés érseküket Budára küldték három nemessel Nagy Lajoshoz s midőn ez 1348-ban Nápolyból visszatért, Vránában ujból az érsek és négy nemes tisztelegtek nála ajándékokkal és ekkor megbeszélték a módokat, hogyan szabadulhatna Raguza Velencétől (Engel: Gesch. d. Freistadt Ragusa, 131. l.), sőt Engel arról is szól, hogy 1357-ben külön követség járt Lajosnál, mely a meghódolási szerződés pontozatait is megállapította. Minderről egy szó sincs az oklevelekben, sőt ez valószinütlen is.

Midőn Zára 1345-ben elpártolt Velencétől, Raguza felszólítás nélkül küldött egy gályát Velencének segítségül (Listine: II. 289. l.), s midőn a harc tényleg megkezdődött, még egyet szerelt fel saját és egyet Velence költségén (Listine: II. 328. l.), később 170 evezőt kapott Velencétől, mert annyija törött el, in nostris servitiis (u. o. 429. l.). 1388-ban Raguzában a pestis dühöngött s Velence segítette, amint birta (Misti). Lajos király ez év május végével jött Barlettából Vránába s onnét Osztrovicán át sietett Budára; tengeri utja meglepte Velencét, ha tudott volna róla, meglesi és

elfogja, mert harcban állottak, a raguzaiak sem tudtak róla (Lucius: Mem. 255. l.), s így nem küldhetett hozzá követséget sem. Az 1348. augusztusi békében Nagy Lajos nem említi Raguzát, mely sem titokban, annál kevésbbé nyiltan nem küldhetett Budára követeket, mert Velencének ott állandó kémei voltak. Velence 1349-ben sokat fáradozott a szerb udvarnál, hogy Raguza Dusán cártól kárpótlást kapjon a szenvedett károkért s márc. 30-án követet küldött oda, hogy Raguza régi szabadalmai megerősíttessenek. 1350-ben Raguza Velence genuai háborujában felszólítás nélkül két gályát adott neki. Mikor ujra kitört a harc Nagy Lajos és Velence közt Raguza nem küldhetett Velencének sem pénzt, sem hajót a dögvész miatt s maga Barbarigo comes menti őket a doge előtt 1355. máj. 24-én (eredetije a velencei levéltárban); Barbarigo kémei is tudtak volna a budai követségről, ki dicsekszik, hogy: continue teneo cursores in illis partibus. Midőn a harc Friaulban Nagy Lajos javára fordult, akkor 1357. jul. 8-án Spalató, julius 9-én Trau, szeptember 17-én Zára s azután Sebenico és Brazza elpártolt Velencétől s Lajos pártjára állott.

Velencében tudták, hogy Raguzában vannak magyar pártiak, de annyira bizott a városban, hogy megtiltotta Soranzo Mark comesnek ezek elfogatását, sőt Raguza védelmére elküldötte oda Contareno Andrást és Zoraduno Pált; a város oly hűséget tanusított Velence iránt, hogy 1358. január 2-án a velencei polgárság jogával kitüntették. A magyar-velencei harc az utóbbiakra oly kedvezőtlenre fordult, hogy Nagy Lajostól békét kértek; az 1358. febr. 18-iki sulyos zárai békekötésben került Raguza a magyar korona alá. (Pactor. V. 159. l.). Soranzot s a velencei tisztviselőket nagy tisztességgel kisérték el a hajóra, midőn Velencébe távoztak (Resti: Rad. XVII. 2. jegyzet. Lucius: Memor. 252., 599. Villani VII. 82.), sőt Mincsetics Jakabot Velencébe küldték, hogy Velencének megköszönje 150 éves barátságát és megvételre felajánlották hadi hajóikat, mit Velence márc. 17-én örömmel elfogadott. (Misti, XXXVII. 34.).

A dalmát városok Nagy Lajostól régi szabadságaik megerősítését kérték és Raguza is kért szabadadalomlevelet, mert eddig nem állott a magyar korona alatt. Az 1358. máj. 27-én Visegrádban kelt szabadalomlevél mutatja, hogy Raguza a magyar korona valóságos alattvalója volt, nem pedig szövetségese: adót fizetett, a magyar zászlót használta stb., szóval teljesen oly viszonyba lépett vele, melyben előbb Velencével volt. Raguza a hatalmas pártfogásban elbizakodott és 1361-ben egy a kikötőjük közelébe menő velencei

hajót minden ok nélkül megtámadtak, kiraboltak és elfogtak; e hirre Velence azonnal lefoglalta Velencében levő hajóikat és áruikat (Misti, XXX. 10.) és 1361. julius 25-én és szept. 2-án erősen megfenyegette Raguzát és tőle kártérítést követelt, különben nem fogja tűrni, hogy hajóik közveszélyre a tengeren járjanak (Misti, XXX. 18.), egyuttal felhivta a velencei kereskedőiket, hogy áruikat vámmentesen hozzák haza Raguzából, mert az ellenségök. (Misti, u. o. 1361. aug. 29.). Erre a raguzaiak hazug panaszokkal fordultak a horv. bánhoz, mintha Velence velök szemben sérelmesen viselkednék, ez éles levelet irt Velencének, de a válasz, a mit erre kapott (1361. szept. 23-án), meggyőzte a bánt, hogy Raguza őt panaszával félrevezette. (Misti, XXX. 24.). Raguza a magyar oltalomban elbizakodott és azt hitte, már is versenytársa Velencének.

Raguza harcba keveredett Kattaróval, mert a sóárulást minden alap nélkül a maga kizárólagos jogának tekintette és azt mindenkinek, még Velencének is megtiltotta, hajóikat átkutatta, mi ellen Velence erősen tiltakozott; Raguza ismét panaszkodott a bánnak, ennek levelére Velence azt felelte, hogy ezt semmi esetre tűrni nem fogja és ha Raguza az ő kereskedőit zaklatni fogja, akkor tudni fogja, hogy kell vele elbánnia.

Kattarót a raguzai harcban segítette ennek régi ellensége, Vojnovics Voiszláv uzsicai gróf. Raguza követséget küldött Velencébe, hogy alattvalóinak tiltsa meg a kattaróiakkal való barátságot és adja ki lefoglalt áruikat; a tanács 1361. okt. 7-én azt válaszolta, ha tőlük barátságot kérnek, előbb adjanak kártérítést az elfogott és kirabolt hajóért és akkor fogja nekik lefoglalt áruikat visszaadni, különben maga fogja magát azokból kárpótolni és ne merjék akadályozni Kattaróba menő hajóikat, mert ezt nem fogják tűrni, sőt mig a raguzai követség Velencében időzött, okt. 9-én elrendelte, hogy a velencei kereskedőknek Raguzában levő áruinak biztosítására, rögtön foglalják le minden hajójukat és árujukat, mely Velencében van, vagy oda jő (Misti, XXX. 27.) és meghagyta (okt. 12.) hajóinak, hogy messze elkerüljék Raguzát. Raguza látta, hogy Lajos királytól komoly segítséget nem kap, megadta Velencének a kivánt kártérítést, mire ez nov. 20-án feloldotta a zár alul a lefoglalt raguzai árukat és hajókat. (Misti, XXX. 38.).

Velence ekkor Quirini Pált elküldötte Raguzába és Kattaróba (1362. jan. 2.) és sikerült neki a hadakozó feleket kibékíteni, a végleges béke nem sikerült, mert Voiszláv gróf biztatására a kattaróiak elfogadhatlan feltételeket szabtak.

Quirini 1362. május hóban Kattaróból elindult, hajóját Subics Jakab megtámadta, őt és embereit bántalmazta és több napig Lessinában fogva tartotta. Subics hajói közt egy Sztonából külön e célra küldött raguzai hajó is volt, ezenkivül Raguza elfogta a velencei Servorilo Skaiolának a kattarói öbölbe ügyekvő áruval megrakott hajóját s midőn ez meghatalmazottját Raguzába küldötte, ezt fogságba vetették. A sértés nagy volt, Velence 1362. máj. 24-én követség utján panaszt emelt Raguza ellen a bánnál és magánál Lajos királynál. (Misti, XXX. 79.). A bán szigoruan meghagyta Raguzának, hogy kövesse meg Velencét és adjon neki teljes kártérítést. Raguza ismételve alázatos levelet irt Velencének és a kivánt kártérítést minden irányban megadta. (Misti, XXX. 95. Commem. VI. 147.).

Velence ellen kandiai hűbéresei 1363-ban fellázadtak s megkérte Raguzát, hogy embereit ne engedje oda és semmiben se segítse a lázadókat, mint jó barátjuk (Liber secret). Raguza ezt megtette s egyben kártérítést kért Velencétől több eset folytán. (Commemor. VI. 31., VII. 34.). Velence készségesen megadta.

A raguzaiak, mikor még Velence alattvalói voltak, velencei polgárjogot nyertek (1385.) s ezt természetesen elvesztették, midőn tőle elszakadtak, azonban ők mégis ez alapon magában Velencében idegenekkel akartak kereskedni, mi tilos volt. Velence őket ettől eltiltotta, mert ezt senkinek sem engedte meg, ki »ab extra« volt velencei polgár és nem »ab intus« (azoknak sokkal kevesebb joguk volt). Raguza merészen azt felelte, hogy ilyen tiltó törvényt nem ismer, hanem küldjék el neki, hogy megvizsgálja. Velence ezt megtagadta és a polgárjog megvonásával fenyegetőzött. (1368. máj. 13.). Erre Raguza kérésre fogta a dolgot, de Velence nehogy polgárait megkárosítsa, mert ha egynek a külső polgárok közül e jogot megadja, azt a többinek is meg kellett volna adni, 1369. febr. 23-án a raguzaiak kérelmét egyszerüen elutasította. (Misti, XXIII. 8.). Raguzának ebbe most bele kellett nyugodnia, mert szomszéduk, Altomanovics Miklós uzsicai zsupán, Voiszláv unokaöccse és utódja, megtámadta őket azért, hogy az ugynevezett szerb adót neki fizessék; a harc köztük 1371. májusig folyt, mikor fegyverszünetet kötöttek. Velence a kattaróiakat segítette Balsics György zetai fejedelem ellen, mert attól félt, hogy a raguzaiak kereskedelmöket onnét kiszorítják. (Misti, 1369. szept. 18.).

Mihelyt Raguza a bajból kimenekült, törvényt hozott, hogy Raguzában idegennek idegennel nem szabad kereskedni, — ez Velence ellen irányult (Resti.). Noha Velence ezzel

keveset vesztett, de a sértés megtorlására megtiltotta Raguzának a kereskedést Velencében (1372. okt. 9. Misti, XXXIV. 35.) és saját polgárainak, hogy bárhol is kereskedjenek Raguzával. (1373. ápr. 2. Misti, XXXIV. 44.). Ezzel Raguza nagy kárt szenvedett s panaszszal fordult Nagy Lajoshoz. (Resti, 1373), a maguk hibáját elhallgatták, csak Velence eljárását panaszolták fel; május 16-iki iratukban azt a rágalmat is megirták Nagy Lajosnak, hogy Velence szövetséget készül kötni Balsics Györgygyel és Altomanovics Miklóssal, melynek értelmében Raguza Velencéé, Sabioncella (Rat, Pelješac) és Stager (Ston) Altomanovicsé, Kattaró pedig Balsicsé lesz; Resti arról is tud, hogy a király eltiltotta e két utóbbit a Velencével való szövetkezéstől és Balsics Raguzával kibékült.

Nagy Lajos 1373. dec. 14-én megkérte Velencét, hogy nyissa meg kikötőit Raguzának, mit ez megigért, ha ez a sérelmes törvényt visszavonja. 1374. március 13-án ujból követség utján kérték a királyt közbenjárásra, mire Velence ápril 12-én ugyanazt válaszolta mit előbb. Raguza ujabb kérelmére Nagy Lajos 1374. szept. hóban Doria Simont (De Auria) küldte Velencébe, s mert ez attól tartott, hogy a király Genuával szövetséget fog kötni, végre engedett s kikötőit ujból megnyitotta Raguzának. Mig a civódás tartott, Raguza rávette Balsicsot, hogy vonja vissza mindazon szabadalmakat, melyeket Velence az ő országában élvezett, mit Velence fel is panaszolt 1375. jul. 9-én. Raguza is visszavonta sérelmes törvényét, s így az egész vonalon egy időre békesség volt.

Velence és Genua harcában 1378-ban Nagy Lajos az utóbbival szövetkezett (Romanin III. 271. l.), erre felbátorodott Raguza és hajóival Genua hajóihoz csatlakozva Velence hajóira vadászott; Pisani szétverte őket, néhány raguzai hajót elfogott, Kattarót elfoglalta, Sebenicót kirabolta, Arbet meghódolásra kényszerítette, csak Zára és Trau (Trogir) állott ellent vitézül. Raguza Kattaró elfoglalása miatt megrémült és Gisda Péter franciskánust küldte oda, hogy lázítsa fel a kattaróikat Velence ellen, azonban sikeretlenül, erre Raguza 1379-ben néhány velencei hajót elfogott a kattarói öbölben.

A genuai hajóraj 1379. május 7-én Pólába érkezett és Pisanit teljesen megverte, mire Velence minden dalmáciai hódítását elvesztette. Velence Pisanit börtönbe vetette. Raguza Kattarót ujból fel akarta lázítani Velence ellen, s midőn ez nem sikerült, genuai segítséggel vidékét szörnyen pusztította, erre a polgárság csakugyan fellázadt Velence ellen s a magyar koronának meghódolt, csak a vár maradt Tvardkó

őrsége segélyével Velence birtokában; Velence ezért 1382. ápril 27-én köszönetet mondott Tvardkónak (Misti). Midőn 1380-ban a hadi szerencse ismét elhagyta Velencét, Raguza hajóival sok kárt tett neki, azonban a fordulat beálltával Velence Raguza vidékét szörnyen elpusztította. A háboru 1381. aug. 8-án a turini békével véget ért; Velence Dalmáciában mindent visszaadott Nagy Lajosnak és évi 7000 arany adó fizetésére kötelezte magát. Raguza nem örült a békének, mert remélte, hogy Velence tönkremegy s ő lesz hatalmának örököse; nagyravágyó reményei Nagy Lajos halálával semmivé lettek, mert Erzsébet és Mária kormányától nem sokat vártak és ijedtökben a dalmát városokat szövetkezésre hivták fel Velence és a délszláv uralkodók ellen; ezt Resti mondja, de semmisem szól mellette, mert az egykoru Pauli a Paulo sem említi s így tehát legfeljebb csak tárgyalás folyhatott róla. Zára egy ilyen javaslatát 1382. okt. 22-én tárgyalták Raguzában (Reform. consilii rogator), de a szövetkezés ügyében érdemlegesen nem határoztak.

De Diversis Fülöp (Makusev 367.) mondja, hogy Andegavi herceg 1383. december havában francia hajóival egy raguzai hajót kirabolt, mire Raguza 1384. január 6-án a herceget elfogta. VIII. Károly francia király követet küldött Raguzába, VI. Orbán irt, hogy bocsássák szabadon, a francia király kérelmére Velence is követet küldött oda (1384. jul. 26. Misti XXXVIII. 151.), azután ismét 1384. október 8-án, de hiába és mert félt, hogy közbenjárásával a magyar udvart megsérti, Velence okt. 10-én elhatározta, hogy többé e dologba nem avatkozik. (Misti XXXIX. 12. és 17.). Erre a francia király Mária királynéhoz fordult, ki 1385. febr. 28-án szigoruan megparancsolta Raguzának, hogy a fogoly francia urakat bocsássa szabadon, mi meg is történt. Velence azért bánt oly csinján Raguzával, mert ez esetben ennek volt igaza és mert elhatározta, hogy a dalmát városokat barátságával lekötelezi, mert a magyar viszonyok ziláltak voltak és remélte, hogy Dalmáciát hatalmába kerítheti, mi könnyebb, ha a városok pártján vannak.

Velence a Palizsnay-féle lázadás idejében Zsigmond pártján volt és mig Mária királynő Noviban fogva volt, 1387. március 30-án Barbadigo Jánost nagy hajóhaddal küldte Dalmáciába, nehogy Durazzói Károly a lázadókat segélyezhesse, — Dalmáciában a nápolyi uralom sokkal alkalmatlanabb volt Velencének a magyarnál. Barbadigo utasítása volt, minél barátságosabb legyen a városok iránt és Raguzát is meglátogatta, miért is a város köszönetet mondott Velencének (Commem. VIII. 123. l.)

1391 tavaszán raguzaiak kiraboltak egy narentai hajót, agyonütöttek négy matrózt és elvették a drága árukat, melyek apuliai uraké voltak. Az antivári polgármester Velencénél, mint a tenger uránál emelt panaszt, de ez azt felelte, hogy sajnálja a dolgot, de nem tehet róla, forduljon Raguzához (Misti XLII. 29.), azonban mégis követet küldött Raguzába, hogy e panaszt igazságosan intézzék el.

A raguzaiak 1392 elején egy Krétából jövő hajót megrohantak és kiraboltak; Velence, dacára a nagy sértésnek, udvarisan kért kártérítést; Raguza máj. 16-án megadta ezt, mentegette magát s megköszönte Velence barátságát, mely úgy bán velök, mint apa a fiával. (Commem. VIII. 161. lap.)

Raguzát 1400-ban szörnyü dögvész pusztította, lakosai menekültek, Velence befogadta az oda menekülőket; midőn a vész Velencében is jelentkezett, Raguza az ide menekülni akaró velenceieket elutasította, miért is Velence elhatározta, hogy többé a raguzai menekülteket nem fogadja be, mert behurcolják a vészt, és ha valaki e tilalom ellen vétene, 50 libra birságot fog fizetni. (Misti XLV. II.)

A raguzai Zinzalunolli Marino 1401-ben, dacára a tilalomnak, Scardonán át fegyvert akart a török területre csempészni, hanem rajtvesztett és fegyvereit elkobozták. Marino bosszuból a Contareno fivérek ellen vádaskodott István szerb deszpotánál, ki is üzletvezetőjöket elfogta, áruikat, pénzöket és 250 ezüst libra követelésöket lefoglalta. E tárgyban Velence többször közbenjárt Raguzában, az ügy elhuzódott 1402. jul. 30-áig (Misti XLV. 87.), de végre a Contarenok kártérítést nyertek (erre ugyan nincs oklevéli bizonyíték), mert a barátság a két város közt zavartalan maradt.

Trevisano Bertalan egy hajója Meletánál 1402-ben hajótörést szenvedett, Velence márc. 3-án kérte Raguzát, hogy a kimentett holmit adja ki (Mistí XLVI. 1.), mi megis történt, mire a hálás Velence megengedte, hogy raguzai áruk velencei hajókon is szállíthatók. (Misti XLVI. 76.) 1403-ban raguzai emberek kirabolták Victuri Miklós velencei nemest; Velence kérte Raguzát (jul. 24.), hogy térítse meg kárát, s midőn Raguza azt válaszolta, hogy Victuri nem vallott kárt, Velence felhivta, hogy vizsgálják meg jobban az ügyet, különben ő maga fog a kárvallottnak kielégítést adni a raguzai árukból. (Misti XLVI. 102.) Raguza a kárt megtéríttette.

Ez időben Osztoja király, mint a horvát lázadók pártfogója és Zsigmond király ellensége, követelte Raguzától, hogy az ő zászlaját tüzzék ki, a menekült bosnyákokat adják ki, s midőn nem ért célt, pusztította a város határait. A megszorult város nápolyi Lászlóhoz követeket küldött közben-

járásért, de ez, mint ellenségeit, elutasította. Ekkor Velencétől kértek segítséget, ez barátságáról biztosította, de kijelentette, hogy ezen ügyben értök mitsem tehet (Misti XLVI. 114. l.). A horvát lázadás mindinkább tért vesztett, Osztoja trónját vesztette és Zsigmond pártja egyre terjedt Dalmáciában; Nápolyi László Zárát és Dalmáciára való jogait 1409. julius 9-én 100,000 aranyért eladta Velencének. Zsigmond felhivta a dalmát városokat, hogy verjék ki Velencét, de Raguza azt felelte, hogy erre nem elég hatalmasak.

1410-ben a raguzai kereskedők a törökkel hadakozó Szerbiából menekülvén, Scardonában őket a velencei polgármester minden vagyonukból kifosztotta; Velence megparancsolta neki, hogy mindent adjon nekik vissza. Szeptember első napjaiban Lukarevics Péter raguzai kereskedő sok kölcsönpénzzel megszökött Velencéből. Velence 1410. szept. 12-én Raguzába követet küldött, hogy a különben gazdag sikkasztót a kölcsönök visszafizetésére kényszerítse (Misti); Raguza Velencét a törvényszékhez utasította, a válaszszal Velence nem volt megelégedve és utasította scardonai polgármesterét, hogy a Szerbiából menekült raguzaiak vagyonából tartson vissza 500 libra ezüstöt, Raguzát pedig megfenyegette, ha nem akarja a kárt megtériteni, ő talál módot polgárai érdekeinek megvédésére. Erre csakhamar más három raguzai polgár megszökött Velencéből sok kölcsönpénzzel, ujabb panaszra Raguza rászorította a csalókat a kár megtérítésére.

Velence Zsigmond elleni harcában elfoglalta Sebenicót, Raguza megijedt, hogy most rákerül a sor, vagy hogy Zsigmond pénzért eladja Dalmáciát és Raguzát Velencének és ez ügyben követséget küldött a királyhoz. Midőn Velence értesült Raguza e félelméről 1411. jan. 15-én elhatározták, hogy követük által értesítik Raguzát, hogy erre nem is gondolnak. (Secr. cons. rog. IV.). Velence követei Zsigmond követeivel Rómában a pápa közvetítésével tanakodtak a békéről. Velence követei Zára és tartozékai háborítatlan birtokáért 50,000 aranyat kináltak. Trau és Sebenico átengedéséért 100,000 aranyat kináltak és megigérték, hogy Spalatót és a közelben levő szigeteket és Raguzát háborgatni nem fogják (Secr. cons. rog. V.), a magyar követek hajlandók voltak erre, de a magyar rendek hallani sem akartak róla, hanem egyre sürgették, hogy Velencét Dalmáciából egészen ki kell szorítani.

A gyanakodó raguzaiak nem tudtak megnyugodni és bevádolták Velencét, hogy erővel elfoglalta Zetát, noha azt Sztracimir György maga adta át nekik, mert nem tudta a török ellen megvédeni; kereskedelmi érdekeiket féltették Velencétől, hogy ez őket Zetából ki fogja szorítani.

Zsigmond összeveszett Hervojával és felhivta Spalatót, hogy pártoljon el tőle és 1413. jun. 17-én felhivta Raguzát, hogy mihelyt Spalató elpártol Hervojától, ő azonnal foglalja el Curzolát, Lessinát és Brazzát. Raguza azonnal sietett azokat elfoglalni, ott mint sajátján rendezkedett be. Néhány raguzai és narentai ember 1413. julius havában Curzola szigetén Calandrán 500 arany erejéig kirabolt egy Sisto Márk nevü velencei polgárt s midőn ez Velence menedéklevelével panaszra ment Raguzába, ott szemtelenül elutasították. Velence 1413. julius 18-án felhivta a várost, hogy térítse meg a kárt, különben ő maga fog magának elégtételt venni, — erre Raguza mentegetőzött, hogy a bünösöket felakasztatta és a tulajdonképeni rablók a narentaiak voltak, mire Velence ezek vagyonából foglalt 500 arany erejéig (Misti), a mivel a kellemetlen ügy elintézést nyert.

Raguzai hajósok egy durazzói hajót Lessina közelében 370 arany erejéig kiraboltak, a kárvallottak panaszt emeltek a lessinai és raguzai hatóságnál, de ez rájuk sem hederített, erre Velence 1414. febr. 3-án elrendelte, hogy a Velencében levő árukból 370 arany erejéig lefoglaljanak; Resti elmondja, hogy Raguza a bünösöket azonnal elfogta és az elrablott árukat kiszolgáltatta (Resti, 1415.). Ekkor ismét egy raguzai polgár megszökött Velencéből velencei pénzzel, mire Velence 1415. máj. 28-án egy százalékkal felemelte a raguzaiak kereskedelmi adóját, mig a kár meg nem térült. Bono János velencei polgárt lessinabeliek 1500 arany erejéig kiraboltak, Velence 1415. jun. 11-én kártértíésért Lessinához fordult, sőt Raguzához is: ez utóbbi azt válaszolta, hogy az egész ügy Lessinát illeti s nem őt. Velence erre azt válaszolta, hogy Raguza felelős neki minden kárért, mely az ő joghatósága alatti területen történt, s mert Lessina nem térítette meg az összes árukat, a hiányzó 400 arany erejéig lefoglalta a Velencében levő raguzai árukat Bono javára.

Hervoja halála után 1415-ben Raguza Almissát (Omis) és Narentát akarta elfoglalni s az almissai várparancsnoknak pénzt kináltak a várért, ez bejelentette a dolgot a sebenicói velencei comesnek azzal, hogy a várat pénzért inkább Velencének engedi át. Velence Raguza belső ügyeibe nem avatkozott, de azt nem tűrhette, hogy ez rovására elhatalmasodjék s 1416. ápril 6-án meghagyta a tengeri kapitányának, hogy vegye át a várat, azonban Hervoja özvegye értesülvén minderről, elmozdította a várkapitányt, mást nevezett ki és a várat átadta János cettinai grófnak. Raguza nemcsak Almissát nem kapta meg, hanem elvesztette Curzolát, Lessinát és Brazzát is, melyeket kimondhatatlanul zsarolt és Zsigmond

király ezeket 1416. szept. 21-én a lessinabeli Kuzala Jaksa Lászlónak adományozta hű szolgálataiért.

Érdekes, hogy még ez időben némely Narentában letelepedett velenceiek és maguk a raguzaiak is rabszolgakereskedéssel foglalkoztak, ezt a raguzai tanács 1416. jan. 27-én szigoruan megtiltotta. (Cons. Mar.).

Zsigmond és Velence ötévi fegyverszünete 1418-ban járt le, Raguza félt, hogy Velence gátolni fogja az alattvalóival való kereskedésben; Velence ezt nekik még azon esetben is biztosította, hogy ha ujból háboruja támadna Zsigmonddal (1419. január 15. Secr. cons. rog. 9., 11.). Velence sietett nyugati Dalmácia várait elfoglalni és meghagyta hajóhada parancsnokának, hogy Spalatót, Traut és Almissát tekintse ellenségül, ellenben Raguzát, Curzolát, Lessinát tekintse barátjokul és kimélje (Secr. cons. rog. VII. 57.). E rendeletet 1419. márc. 30-án Loredano Péter kapitánynak ujból kiadta, ki Traut, Spalatót elfoglalta és Kattaró ellen indult. Raguza félt a velenceiek közvetlen szomszédságától, s biztatta Kattarót, hogy ne hódoljon meg Velencének, mert féltek, hogy akkor Raguzát is el fogják foglalni. Szandalj is 1421. julius hóban kérte Velencét, hogy biztosítsa őt Raguza területén levő birtokai háboríttatlan birtokában, mert ő is azt hitte, hogy Raguzát Velence el fogja foglalni. (1421. jul. 8. Secr. cons. rog. VIII. 22. a velencei levéltárban).

Velence 1422. máj. 26-án Giorgio Jánost követségbe küldte Boszniába, hogy eszközölje ki, hogy csak a velenceiek kereskedhetnek Narentában sóval, s azért Boszniának 2000 arany évi adót igért, s hasson oda, hogy Szandalj herceg is barátságos legyen Kattaró iránt és engedjen utat a sószállító karavánoknak országán át Raguza elkerülésével, a miért is neki 2000 arany perper (666 arany) adót igértek. (Secr. cons. rog. VIII. 59.). Velence irigy szemmel nézte Raguza gazdagodását és emelkedését, s ezzel gyengíteni akarta, de meghagyta követének, hogy óvatos legyen, nehogy Raguza észrevegye a szándékot, azonban a követ élesen beszélt Raguza ellen, miért is a velencei tanács 1422. okt. 4-én megszidta őt. (Secr. cons. rog. VIII. 76. l.). Tvardko Tvardkovics 1422. dec. 21-én nagy kereskedelmi szabadalmakat adott Velencének, de a szabadalomlevél nem említi a narentai sókereskedési egyedárusságukat, ezt külön 1423. jun. 8-án intézték el, úgy, hogy Velence a szokott vámnak csak felét fizette. (Dipl. Siben. 94.). Raguza e dolgot felpanaszolta Zsigmondnál 1422. márc. 15-én és bejelentette, hogy Velence követe nyolc hónapon át dolgozott vesztökre Boszniában és dicsérte Szandalj és Volkmir hercegeket, hogy párt-

jukat fogja; okt 14-én megint kérték a királyt, hogy Boszniát vonja el Velencétől és nyerje meg számukra.

Velence ez évben Zsigmonddal, Olaszországgal és Albániában István szerb deszpotával hadakozott, Raguza azon volt, hogy minél több bajt szerezzen neki, mit Velence észrevett és midőn Skutariban visszaverte a szerb ostromot, 1423. jan. 28-án Polani Péter követ által szemrehányást tett Raguzának, hogy barátságát így hálálja meg, s felhivta, hogy ellene többé ne áskálódjék (Secr. rog. cons. VIII. 87.), tehát nem állott bosszut rajta, mit könnyen tehetett volna. 1423. aug. 12-én Velence békét kötött a szerb deszpotával s nyomban Szandalj herceggel, kivel szemben kikötötte, hogy a karavánok bármely uton mehessenek Kattaróba s 1424. február 1-én megujította velencei polgári jogát.

Raguza látván, hogy Zsigmond ügyei mind rosszabbra fordulnak, félt, hogy Dalmáciát Raguzával együtt pénzért átengedi Velencének és 1426. máj. 8-án követség utján kérte, hogy ezt ne tegye, s városukat a kötendő békekötésbe külön említse fel, — nevöket azonban sem az 1428. szept. 4-iki fegyverszünetbe, sem a következőkbe nem vették be. Raguza folyton remegett Velencétől, hogy hatalmába keríti, s titkon árulkodott ellene Budán és a töröknél, e kémszolgálatot különösen a török udvarnál rendszeresen folytatta századokon át, ennek köszönheti, hogy a török mindvégig kimélte.

Szandálj herceg 1435-ben meghalt, utóda unokaöccse, Vukcsics István lett. Raguzának nagyon fájt, hogy a sószállító karavánok az ő elkerülésével járnak Kattaróba, azért a Bocca di Cattaróban levő Novo helységet akarták megszerezni, miáltal a karavánokat rákényszeríthették volna, hogy területökön át járjanak, de a vár parancsnoka azt Velencének ajánlotta fel, s ez 1435. ápril 11-én birtokba vette azzal, »hogy Raguza kezébe ne kerüljön«, azonban a vár népe Vukcsics Istvánt ismerte el törvényes urának s így az tényleg ennek hatalmába került.

Zsigmond király halála után 1439-ig jelentékenyebb dolog nem történt Raguza és Velence közt, ekkor Vukcsics Raguza ellen harcra készült és Velence támogatását kérte, ez azonban visszautasította azzal, hogy Raguzával barátságban akar maradni (Resti, 678. l.); 1446. ápril 13-án értesítette Velence Raguza velencei konsulát (kiről ekkor történik említés először), hogy Malatesta vidékére nem szabad élelmet szállítani, mert azzal Velencének háboruja van. (Senato Mar.). Ugyanez évben feljelentik a kattaróiak Raguzát, hogy saját készítette posztójukkal elárasztják Zetát, Boszniát és Szlavóniát, s így ártanak a velencei kereskedelemnek, és

engedje meg, hogy ők is posztót szőjenek; Velence 1446. jul. 11-iki végzésével ezt nekik nem engedte meg, nehogy magának uj vetélytársat teremtsen, de Raguza dolgába nem avatkozott.

Raguza 1451-ben háboruba keveredett Vukcsics István herceggel, mert nem akarta neki kiadni azt a 100,000 aranyat, melyet nagybátyja, Szandalj náluk letétbe helyezett (Morosini P. jelentése 1796. 30-ik fejezet 41. l.), — raguzai krónikások a harc okául sok egyebet hoznak fel. (Lukarovics, III. 164. l. Razzi, II. Resti, XIII.). Vukcsics gátolta a raguzai sóárulást, maga állított fel sóműveket, befogadta a raguzai szökevényeket, várakat emelt Raguza ellen és követelte, hogy adják vissza neki a konavalji területet és Szandalj pénzét. Raguza remélte, hogy legyőzi, s így területét megnagyobbíthatja és segítséget kért Hunyady Jánostól, Tallóczy Péter horvát bántól (1451. jan. 28. febr. 14.), Rómától (febr. 27.), a szultántól, szerb deszpotától és bosnyák királytól. Hunyady levélben megfenyegette Vukcsicsot, de segítséget nem küldött, mert Raguza vagy nem akarta, vagy nem birta a kivánt hadi költséget viselni; a pápa, V. Miklós, jun. 9-én egyházi átkokkal sujtott mindenkit, ki a bogomil Vukcsicsot Raguza ellen segélyezné, — ez Velencének szólt, mert hire járt, hogy Vukcsics pártján van. Raguza a pápa előtt nagyban hangsulyozta, hogy küzd a patarén-bogomilek ellen. Vukcsics 1451-ben május hóban követeket küldött Velencébe segítségért, de ez mentegette magát, hogy Raguzával barátságban van, s másfelé is vannak háborui s megigéri neki, hogy Raguzát meg fogja dorgálni, hogy követét bántalmazta s meg fogja neki tiltani, hogy a tengeren nem szabad senkit megtámadni, s Vukcsics országát sem fogja a tengerről megtámadni (Secr. cons. rog. XIX. 60.) és tényleg fel is szólította Raguzát, hogy hadi hajóit szerelje le.

Vukcsics betört Raguza területére s magát a várost is ostromolta. Velence megparancsolta kapitányainak (1451. jul. 17-én. Secr. cons. rog.), hogy mindenről azonnal értesítsék. Raguza Velencétől segítséget kért, ez julius 27-én azt felelte, hogy városainak szigoruan megparancsolta, hogy semlegesek maradjanak és Vukcsicsnak is megtiltotta, hogy hadihajókat nem szabad használnia. (Secr. cons. rog. XIX. 72.). Raguza ujból kérte, hogy az eretnek ellen hajóhadát használhassa és a dalmát városoknak megengedtessék, hogy őket támogathassák, mire Velence jul. 30-án azt válaszolta, hogy közbe fog lépni a békekötés érdekében. (Secr. cons. rog. XIX. 73. 1.). Ez a válasz nem elégítette ki Raguzát, mely azonnal megindította hajóit, hogy Vukcsics országát pusztítsák. Midőn

ez ezért Velencében panaszt emelt, ez 1451. aug. 23-án azt válaszolta neki, hogy Raguza eljárását helyteleníti, az ügyet meg fogja vizsgálni, és ha kell, Raguzát meg fogja dorgálni és Vukcsics biztonságára egy velencei hadihajót fog a kattarói öbölbe küldeni (Secr. cons. rog. XIX. 79.), — Velence ezen ügyben a döntést azért halogatta, hogy Raguzát barátságáról meggyőzze. Vukcsics titkon azt jelentette Velencének, ha neki hajókat ad és sikerül Raguzát elfoglalnia, ezt átadja Velencének. A tanács ezt mint szigoru titkot tárgyalta és kimondotta, hogy a tizek tanácsának bármely tagja, ha ezt elárulja, vagyonát és szabadságát veszti. (1451. okt. 29-én Secr. cons. rog. XIX. 90., ismét. nov. 2.). A tanács sokáig ingadozott, végre nov. 8-án azt válaszolta, hogy lombardiai háboruja miatt most e dologba nem avakozhatik, de lesz idő, midőn kivánságát teljesíthetni fogja, — e halogatással Raguza megmentette szabadságát (Morosini Pál. Morcenni Mon. Ven.) és elnézte neki, hogy hajóival pusztítsa Vukcsics országát. Raguza oly merész volt, hogy megrohanta Velence hadihajóját a kattarói öbölben, de megjárta, mert ez egy raguzai hajót elfogott, melyet Velence nov. 2-án visszaadott Raguzának azzal, hogy nem érdemli tőle e barátságot.

Raguza megkérte a pápát, hogy birja rá Velencét ügyök támogatására, a mit ez meg is tett, s felhivta, hogy segítse Raguzát az eretnek ellen; Velence 1451. nov. 27-én hosszu tanakodás után azt válaszolta, hogy ezt meg nem teheti s Raguza iránt úgyis nagyon elnéző, Itáliában harcai vannak s nem teheti kockára a Vukcsics országában levő birtokait és vagyonát. (Secr. cons. rog. XIX. 98. l.). Vlatkovics Ivanisa humi herceg is kérte Velencét, hogy segítse Raguzát, ennek is ugyanazt válaszolta. Vukcsics ismételte Velencében ajánlatát, melyet 1451. december 7-én végre elfoglaltak, de keresztül vitelét elhalasztották (Secr. cons. rog. XIX. 100. l.), tehát nem igaz, mit Razzi, Engel és Appendini mond, hogy e harcban Velence Vukcsics fegyveres szövetségese volt Raguza ellen.

Raguza vesztegetéssel és hizelgéssel rábirta Tamás boszniai királyt, hogy 1451. dec. 18. Raguzának adományozta Vukcsics tengerparti birtokait Risanóig és harcra készült a herceg ellen. Vlatkovics Ivanisa is 1452. márc. 25-én Raguza mellé állt (Miklosics: Mon. Serb. 451—456. l.). Vukcsics megijedt s Velencébe követséget küldött segítségért, azzal, ha győz, Raguzát ő fogja megtartani, de Velencének átadja Almissát (Omis), Poljicát és 200,000 aranyat a Raguzában letétben levő pénzekből. Velence márc. 11-én azt válaszolta: köszöni barátságát, de a mostani körülmények közt nem mehet bele

az ügybe, de lesz idő, mikor megteheti. (Secr. cons. rog. XIX. 125.). Vukcsics még kedvezőbb ajánlatokat tett, de csak ugyanezt a választ kapta (Secr. cons. rog. XIX. 129. l.), elfogadta az ajánlatokat, de elhalasztotta a beavatkozást.

Raguza szövetségesei nagyon szorongatták Vukcsicsot, Raguza a narentai kerületet mindenáron meg akarta szerezni, s midőn Vukcsics látta, hogy ez neki sikerülni fog, felajánlotta Narentát és vidékét Delfino Victorio Velence spalatói comesének; a narentai nemesség is nagyon pártolta e tervet, mert gyülölte a raguzai gőgös aristokráciát. A comes ily fontos dologban nem mert határozni, s jelentette Velencének a dolgot, s azt, hogy Vukcsics ügye napról-napra roszszabbul áll. Velence 1452. ápr. 28-án az ajánlatot elfogadta, megbizta Delfinót, hogy vegye birtokba a felajánlott Narentát és vidékét, nehogy Raguza kezébe kerüljenek (Secr. cons. rog. XIX. 135. l.), egyben felhivta Dalmát városainak összes velencei comeseit, hogy Delfinót segítsék. Delfino ingadozott, erre Vukcsics követeket küldött Velencébe, s Velence megsürgette Delfinót (Cons. rog. XIX. 138. l.), egyben meghagyta neki, hogy Raguzát értesítse minderről, hogy ne merjen többé Narenta ellen hadakozni, különben Velencével lesz dolga.

Raguza keservesen csalódott és biztatta Tamás boszniai királyt, hogy üzze el Narentából a velenceieket; a király haragudott, hogy Velence az ő koronájához tartozó területeket akarja elfoglalni, Vukcsics legidősebb fia és örököse is csatlakozott hozzá s Velencébe követséget küldtek, hogy adja vissza a jogtalanul elfoglalt területet és egyidejüleg Tamás betört Narentába, hogy Velence csapatait onnét kiszorítsa. Velence Mauroceno Károlyt küldte Tamáshoz, hogy felvilágosítsa az ügyről s visszavonulásra birja. Velence a király követeinek azt válaszolta, hogy a területet jogos birtokosától kapta, s csak akkor fogadta el, mikor látta, hogy Raguza akarja elfoglalni és kéri drága barátját, hogy ne gátolja a jogos birtokbavételben, egyben panaszkodott a hálátlan raguzaiakra, kik a királyt ellenök ingerelték és jelentették, hogy követök a királyhoz már utban van. (1452. junius 3. Secr. cons. rog. XIX. 144. l.). Raguza is követeket küldött Velencébe, hogy megtudja, mit terveztek ellene s nem fogják-e kereskedelmét gátolni, továbbá panaszkodott, hogy velencei alattvalók neki sok kárt okoznak. Velence jun. 13-án megnyugtatóan válaszolt mindenre, de szemrehányást tett nekik, hogy a boszniai királyt felbiztatták, hogy Narentát tőlük elvegye.

Mauroceno Károlynak (1452. jun. 26-án) Narenta és a végvidék kinevezett kormányzójának részletes utasítást adott,

mikép járjon el: szólítsa fel a raguzai hajókat, hogy azonnal távozzanak Narenta elől s hajóikat szereljék le, azután, hogy a boszniai királyt, ha kell, pénzzel birja rá, hogy távozzék Narentából hadaival, ha pedig szép szerivel ezt ki nem viheti és elég erősnek érzi magát, akkor fegyveres erővel szorítsa onnét ki. (Secr. cons. rog. XIX. 150. lap). Raguza azonnal szótfogadott, amiért Velence megdicsérte és szabad kereskedést biztosított neki, csak a raguzai posztóra vetett ki 10°/₀ vámot (Sen. Mar.). A harc szerencséje Vukcsics felé hajolt és Raguza féltette szabadságát s mert Magyarországtól segítséget nem remélhetett, a pápához és a szultánhoz fordult, hogy Vukcsicsot békére kényszerítsék. A béke végre 1454-ben létrejött, mindkét fél megelégedésére.

Velence irigy szemmel nézte a dalmát városok gazdagodását az Apuliával folytatott kereskedés révén, azért felemelte a raguzaiaktól szedett vámokat és megszorította a dalmát városok apuliai kereskedését, erre Raguza dugárura adta magát, mire Velence hajtóvadászatot rendelt a csempészek ellen (1453. október 4. Sen. Mar.). Velencét Raguza a magyar udvarnál bepanaszolta. (1453. augusztus 16. és 1454. jan. 16.).

Velence eközben az egész Krajinát elfoglalta, de Narentát nem volt képes a boszniai hadak miatt. Mauroceno mit sem végzett a királynál, de ez meggondolta magát és Velencébe követeket küldött, felajánlván nekik Narentát, azonban közben Vukcsics ismét a maga számára elfoglalta azt, sőt még Velencétől visszakövetelte a Krajinát is, melyet Velence 1453. november 5-én neki vissza is adott (Sen. Mar.). Raguza Tamásnak sok ót igért támogatásáért, de azt a harc után nem szállította, azt adván okul, hogy Velence gátolja ebben; Velence a királynak azt felelte, hogy ez nem igaz, hanem csak egyike a számtalan raguzai hazugságoknak.

A raguzaiak gyülölködése Velence ellen tettekben is nyilvánult, így megölték és kirabolták Beltram Dragono János velencei polgárt, mire Velence őket 1454. szeptember 23-án megfenyegette és örökösei kárpótlására szorította. (Sen. Mar.). Mig a Raguza-Vukcsics féle harc tartott, Gradenigo Pasquale, ki Hercegovinában nagy kereskedést üzött, Raguzába sietett, hogy ott aranyért ezüst pénzt váltson, a város ezt megtiltotta, és hogy tönkre tegye és távozásra Hercegovinából kényszerítse, saját pénze értékét felemelte: Gradenigo tönkre ment s Velencében panaszt emelt, mire ez Raguzát 1500 arany kártérítésre kötelezte. (1459. febr. 22. Sen. Mar.).

Curzola, Lessina, Brazza a tilalom dacára Raguzába bort szállított, ez Velencében panaszt emelt, mire ettől eltil-

tattak. (1461. julius 29.). Raguza ezért köszönetet mondott Velencének (aug. 8.) és engedelmet kért, hogy Albániából élelmet szállíthasson, mert Apuliában zavarok vannak, egyben, hogy célt érjen, nyiltan elismerte Velencét Adria urának. Velence ezt megengedte, de Raguza visszaélt vele, mert nemcsak saját szükségleteire, hanem kereskedelmi célból szállította a buzát Albániából. Mihelyt ezt Velence észrevette, kijelentette 1462. szept. 2-án, hogy ezt csempészetnek fogja tekinteni. Ez év szept. 28-án a velencei tanács fontolóra vette az okokat, mért hanyatlik a velencei ipar, és rájöttek, hogy a raguzai posztószövés az oka, mely a kattarói Novoval együtt mindent elárasztott posztójával; Velence megtiltotta nekik, hogy velencei területre posztót szállítsanak és arra a posztóra, melyet velencei területen át idegen földre szállítanak igen magas vámot vetett, a posztó értékét igen magasra szabta s arról az érték 10%-át szedte vám fejében s megfenyegette őket, ha csempészetet fognak üzni, eltilt nekik minden kereskedést.

A török harcok idejében Raguza Velencétől fegyvert kért s engedélyt, hogy Albániából buzát szállíthasson; Velence mindent megtett és megengedett, sőt többet is igért, ha vitézül küzd a török ellen. (Sen. cons. rog. Makusev 328., 336., 384. lap szerint a raguzai krónikások éppen az ellenkezőt állítják). Mohamed Raguzát ostromolni kezdte, de látván a tengeren a velencei hadihajókat (1463. junius 28., jul. 1.), elvonult. Mihelyt vége volt a veszedelemnek, visszavonta a buzaszállítási engedélyt Raguzától, erre ez Ferdinánd siciliai királyhoz fordult, ki 1464. augusztus 24-én nekik az apuliai salétrom és 1465. febr. 26-án a buza kivételét megengedte.

Velence 1463. szeptember 12-én Péterváradon Mátyás királylyal szövetséget kötött a török ellen, Mátyás a törököt Boszniában megverte s 1465. szeptemberben átkelt a Száván, hogy onnét kiverje. Zvornikot nem tudta visszafoglalni, s Rozgonyi Jánost Raguzába küldte, hogy hátul támadja meg a törököt. Mátyás maga Scardonából Raguzába készült és Fra Alessandrót Sebenicóba küldte, hogy az ottani velencei comestől eszközölje ki az engedélyt, hogy a várat megtekinthesse, s innét hajón Raguzába mehessen: a comes Velencébe jelentést tett és az utóbbit megengedte, de az előbbit nem. (1465. okt. 18.).

Vukcsics István herceg 1466-ban Novóban meghalt, vagyonát pár nappal előbb megőrzésre Raguzába küldte. Mátyás király a neki a török ellen adott segély fejében fenmaradt tartozást fiától, Vlatkótól követelte, s mert ez nem fizette ki, Rozgonyi János és Laki Tuz János bán 1466.

okt. 24-én Klissából meghagyták Raguzának, hogy Vukcsics hagyatékát a király nevében zár alá helyezzék és ebből Mátyás királynak a fenti cimen 18,000 arany forintot fizessenek ki. Ugy látszik, Raguza ezen eljárás ellen tiltakozott, mert dec. 4-én Rozgonyi és Tuz részéről hasonló parancsot kaptak. (Eredetije a bécsi levéltárban). Raguza elutasította Vukcsics fiait, kik örökségök kiadatását követelték, ezek mint velencei polgárok Velencében emeltek ismételten panaszt, Raguza Pasqualigo követnek 6000 aranyat kifizetett, de a többire nézve mentegették magukat. Az ügy sokáig húzódott, Velence a pápához is fordult, mert Vlatko herceg azzal fenyegetőzött, hogy a törökhöz fordul segítségért. Velence 1470. febr. 5. azt határozta, hogy követet küld ez ügyben Raguzába, és ha ez két hét alatt ki nem adja az örökséget, lefoglalja minden áruját és eltiltja nekik Velence birtokain a kereskedést: ez hatott, Raguza Vukcsics fiainak kiadta az egész hagyatékot. (Miklosics: Monum. Serb. 503—511. l. három oklevél).

Vlatko herceget 1471-ben megtámadta a török, elvette birtokai egyrészét s nagyobb adót rótt rá, azután kirabolta Raguzának konaválvi kerületét és évi 3000 arany perper adóját 8000-re emelte (Makušev: 329. l.). Raguza Velencének panaszkodott s ez őszinte részvétét fejezte ki neki. (Secr. cons. rog.). Raguza nagyon neheztelt Vlatko hercegre, hogy ez Velence utján kényszerítette apja hagyatékának kiadására s Vlatko két elpártolt knézének Zsárkónak és Ivanisának segélyével elfogott egy velencei hajót, mely Vlatkónak sóját szállította, azonkivül Narenta folyó mellett egy várat épített Vlatko megfékezésére, és megrágalmazta őt Mátyás királynál, hogy magát a töröknek eladta, Raguza birtokait pusztítja és Mátyásnak ajánlotta fel az uj várat, azonkivül Velencének azt irta, hogy Vlatko vezette be a törököt Dalmáciába és kalauzokat adott neki. Vlatko erről értesülvén, igazolta magát Velencében és egy gályát kapott tőle, hogy a várat lerombolhassa. (Senat. Mar.). Velence nagyon azon volt, hogy a török elleni harcokra az ellenséges feleket kibékítse, mi végre sikerült is és Raguza a konaválvi területért Vlatkónak évi adót fizetett. (Miklosics, Mon. serb. 517., 519.).

A török 1479-ben ujból megtámadta Vladkót és megnyerte bátyját, Vladiszlávot, azután Raguza területébe tört be. Sabioncella (Peljesac) lakói Curzolába akartak menekülni, mit Velence 1479. aug. 13-án nem engedett meg, hanem felszólította, hogy más velencei területen, vagy magában Velencében telepedjenek meg, s ő mint saját alattvalóit védeni fogja. Engel Raguza történetében 187-ik lapon azt meséli,

hogy 1481-ben Raguzát földrengés és dögvész pusztította, s Velence 60 gályát küldött ellene, de Raguza készen várta s így üdvlövések után a velencei hajóhad elvonult; ennek semmi nyoma sincs a velencei oklevelekben, sőt Resti és Appendini sem tud semmit róla, pedig ezek örömmel megirták volna, ha igaz lett volna.

Velence 1482—1484-ben véres harcot vivott a spanyolokkal, mint a ferrarari herceg szövetségeseivel. Raguza mint a nápolyi király barátja fegyvert szállitott Ferrarának s a nápolyi gályákkal Padónál megsemmisitették Trevisano Angelo velencei hajóhadát. Marcello Jakab velencei kapitány ennek folytán néhány nápolyi és négy raguzai hajót elfogott, de ezeket utóbb szabadon bocsátotta. Velence helybenhagyta Marcello eljárását és 1484. április 6-án meghagyta neki, hogy a fegyvert szállító raguzai hajókat gyujtsa fel, a liszttel megrakottakat pedig Velencébe hozza, mert ezt a háborui jog kivánja, minthogy az ellenséget segítők ellenségül tekintendők. (Secr. cons. rog. XXII. 28.). Curzólaiak elfogták Gundulics Ferenc raguzai kereskedő hajóját, de kérelmére 1484. máj. 28-án visszaadták neki rakományostól, de 125 arany birságot vetettek rá »quoniam ingressi sunt culfum nostrum«. Ezzel azt akarták elérni, hogy Raguza a harcban semleges legyen, de nagyon csalódtak.

Nápolyi hajók Curzolát akarták ostromolni, Velence ellenük készült indulni, Raguza erről értesítette a nápolyi hajókat s azok jókor elmenekültek, erre Velence Apuliánál 30 eleséggel megrakott raguzai hajót fogott el s azokat felgyujtották (Arch. Stor. Ital. VII. 1.) és büntetésből nagy vámokkal sujtották a raguzai kereskedelmet (Proved. gen. in Dalm. LXXXVII.); Velence nagyon irigykedett Raguzára, mert hajói nagyon megszaporodtak és igen gazdagodott, de félt, hogy a török felé hajló Raguza ezért be ne vádolja és 1484. nov. 29-én Daria János konstantinápolyi követét a kellő utasításokkal ellátta. (Secr. cons. rog. XXXII. 112.). Raguza megrémült, és Velencébe követet küldött, hogy a lesujtó vámemelést szüntessék meg, azonban nem ért célt. (1485. márc. 19.). Most Raguza Ferdinánd nápolyi királyhoz fordult, ki nekik 1485. april 29. és szept. 21-én (Bécsi levélt.) oly kereskedelmi szabadalmakat adott, minőket még senkinek. Azonban a velencei vámot nem akarták türni s vádaskodtak ellene a szultánnál, aki Dariát felhivta, hogy szüntessék meg azt az igazságtalan vámot, de Daria igazolta Velencét, és mert Raguza tiszteségtelenül járt el, nem ért célt.

Raguza 1492-ben arról értesült Szófiából, hogy a török ellene készül, erre segélyt kértek a magyar királytól, a pápá-

tól és Ferdinánd nápolyi királytól (Bécsi levéltár) és Velencétől; Velence bátor ellentállásra biztatta és segítséget igért, Nápoly megengedte, hogy annyi salétromot szállíthat országából, a mennyire csak szüksége van, II. Ulászló magyar király 500 fegyveres katonát küldött segítségül és értesítette, hogy a törökkel azért nem kötött békét, mert ez abból Raguzát és birtokait ki akarta zárni. A török 1499-ben Velencét Moreából ki akarta verni, erről Raguza Bunics Miklós követe által titkon értesítette Velencét. E harc 1501. május 13-tól 1502. dec. 14-éig tartott. Velencét II. Ulászló és a pápa segítették, Raguza pedig Gundulics Miklós és a meletai apát által titkon értesítette a török minden hadi mozdulatáról és szándékáról (Lettere di Raguza a velencei levéltárban), azonban egyidejüleg a töröknek is hireket hordtak (Sanudo, 196. l.), ezért Sanudo közli Friauli Péter 1500. máj. 17-iki levelét is, ki azt mondja, hogy a raguzaiak gazemberek (Ragusei sono ribaldi, tien con Turchi).

Velence e háboru tartama alatt sem engedte meg Raguzának a csempészetet s 1499. szept.-ben egy nápolyi sóval rakott raguzai hajót Velencébe vontattak (Sanudo 86.), azonban kérelmére szabadon eresztett néhány zsidót és sabioncellai foglyot. (Sanudo 122. 1500. aug. hó). Zár alá vett acélt csempésző raguzai hajókat is (1502. dec. Sanudo 227. l.), melyeknek visszatérítését kérték. Velence a törökkel békét kötött, s azután 1526-ig Raguzával a legjobb barátságban élt. Raguza 1503-ban követség utján kijelentette Velencében, hogy minden csempészettől tartózkodni fog és kérte, hogy a hajóskapitányok ne birságolják alattvalóit és bocsássák ki azt a két sóval rakott hajót, melyet a kattarói öbölben csempészet ürügye alatt elfogtak. (Sanudo 248.). Ez meg is történt, de a két hajó alig hogy kiszabadult, Novóba szökött, s ott a són túladott. Raguza azt kérte a töröktől, hogy Novóba és Risanóba csak ők szállíthassanak sót, mely jog Velencét illette.

A pápa Velencét 1509-ben, kellő ok nélkül, egyházi átokkal sujtotta, Raguza Velencét élelemmel ellátta, mit Velence azzal hálált meg, hogy az 1484-iki sulyos vámokat eltörölte. Makusev szerint (346. l.) egy gazdag rakományu raguzai hajót Konstantinápoly felé való utjában velencei hajósok elfogtak, de teljes kártérítést kaptak. Makusev krónikásai szerint (347. l.) 1511. febr. 15-én Raguza 13 viharsujtott velencei hajót megsegített, 1515. nov. 3-án pedig velencei hajótörötteket mentettek meg, miről nov. 23-án értesítik Velencét, hogy intézkedjenek a megmentett tárgyak átvétele iránt (Sanudo). A Raguza feletti magyar uralom a mohácsi vész után véget ért.

54. *Rácski Ferenc: »Mikor és hogyan alakult át a horvát fejedelemség királysággá.«* Rad. XVII. 1871. 70—90. lap. (Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu).

Rácski e kérdésről előbb irt értekezését (Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga. 55—60. l.) itt kiegésziti. A horvát uralkodóktól fenmaradt legrégibb oklevelek: Tripimiré 852-ből és Muncimiré 892-ből (Lucius: De regn. Dalm. et Croat. II. c. 2.). Ezekben a horvát uralkodó »dux« nevet visel. A pápai oklevelek Tripimir utódait (Szedeszláv, Branimir) »dux, princeps, comes« néven nevezik (Mansi: Concil. collect. XVII. 119., 125., 126., 209.), Muncimir nejét is »comitissa« néven nevezik. X. János pápa (914—928.) Tomiszlávot »rex Croatorum«-nak nevezi (Tamás fődiakon kézirata a római barberini könyvtárban. Farlati: Illyr. Sacr. III. 93.), és pedig nem tévedésből, mert a római kuria nagyon vigyázott a pontos cimzésre. Ugyanezen oklevél Tomiszláv szomszédját, Mihály humi fejedelmet »dux chulmorum« névvel cimezi. Igy nevezik a két uralkodót a spalatói zsinat iratai is. (Farlati: III. 92., 96.). Mennyire vigyázott Róma a helyes cimzésre, látszik abból is, hogy II. Sándor pápa (1061—1073.) a horvát uralkodót »rex«, II. Vratiszláv cseh uralkodót pedig »dux« névvel cimezi (Mansi XIX. Boczek: Cod. dipl. Morav. I. 141. l.), így nevezi őt VII. Gergely is okleveleiben (Mansi XX. 73., 96. l.), mert csak 1086-ban emelték királyi rangra, és midőn Salamon magyar király Gejzával viszálykodott, a pápai iratok mindig csak az előbbinek adják meg a »király« cimet, az utóbbit pedig »dux«-nak nevezik. (VII. Gergely oklevele 1075. ápril 14-éről. Mansi XX. 180. lap). Ezekből kiderül, hogy a római udvar a X-dik század harmadik tizedében a horvát uralkodókat királyoknak ismerte el. E század végén elismerte ezt Velence is, mert krónikása, János diakonus, a IX. századbeli horvát uralkodókat »dux, princeps« cimmel nevezi, utódjukat, Urseolo Péter doge ellenfelét pedig »rex Croatorum«-nak. (Chron. venet. Pertz: Script. Germ. VII. 31.). Dandolo András krónikája, ki művébe beillesztette János diakonus krónikáját, ahhoz az ott meg nem nevezett királyhoz hozzáteszi, hogy az »Mucimirius« és fivére, »Surigna«, mindketten pedig Trpimir fiai. (Murat. Script. rer. Ital. XII. 223.). A velencei oklevelekben a horvát uralkodók a X-dik század vége előtt »király«-oknak neveztetnek. Ezzel megegyeznek a horvát oklevelek is. Egy 994. febr. 9-éről kelt latin oklevél Drzsiszlávot »illustrissimus et probus rex«-nek mondja. (Lucius: De regn. Dalm. Croat. II. 8. Farlati, III. 111., 112.). Ezt az uralkodót Tamás spalatói fődiakonus

is királynak nevezi és első horvát királynak mondja, mig Tomiszlávot csak »dux«-nak nevezi. (Hist. salonit. eccles. c. XIII.). Ezen krónikás számítása szerint Drzsiszláv már 970-ben ült a horvát trónon. Itt tehát ellenmondás van a fent idézett római oklevél és Tamás fődiákon között a királyi cimre nézve.

Tamás fődiákonus Drzsiszlávról mellékesen emlékszik meg a spalatói érsekekről irt katalogusában, kikről mondja, hogy csak azokról tesz említést »de quibus exstat memoria«: ez volt a főcélja (Književnik I. 359. és köv.) és az egyes érsekek neve mellett mellékesen jegyzi meg, ki uralkodott Horvátországban azon időben. János érsek neve mellett 914-ben az a megjegyzés van, hogy akkor uralkodott: »Tamislavus dux«, azután folytatólagosan 970-ben felemlíti Márton érseket »Teodózius császár és Drzsiszlav király idejében«. Ebből látszik, hogy ismert egy oklevelet 914-ből, mikor még Tomislav »dux« volt, de innét 970-ig egyetlen egyet sem ismert, ebben megerősít az, hogy a 914—970 időközből több érseket kihagy a névsorból (Frontianus, Paulus stb.). Ugyanezért nem említi mint uralkodót, Branimir és Tomiszláv között Muncimirt, Tomiszláv és Drzsiszláv közt Kresimirt, a kik közül Muncimirt ismerjük a 892-ik évi említett oklevélből Kresimirt pedig Kresimir Péter király 1067-ből való okleveléből (Lucius: u. o. II. c. 8.). Minthogy Tamás fődiákon csak egy 914-iki (Tomislavus dux) és egy 970-iki oklevelet ismert (Drzsiszlavus rex), ebből vonta le fentebbi következtetését, hogy Drzsiszláv volt az első horvát király, és nem ismerte X-dik János és spalatói zsinat fentebb említett okleveleit, mert a mit tudott, azt mind buzgón és hiven felhasználta. Minthogy Tamás fődiákon adata feltétlen hitelt érdemel, ezt egybevetve X. János oklevelével, ebből arra következtethetünk, hogy: Tomiszláv 914-ben »dux« volt, de 928 előtt királylyá lett. X-dik János oklevelén nincs dátum, azonban kétségkivül 914 utáni időből való, mert a spalatói zsinat irataiban, határozottan az áll, hogy: »Tomislavus rex Croatorum et Michael dux chulmorum«, kérik a pápát, hogy küldjön hozzájuk követet. X. János 914. julius 9—19 közt foglalta el trónját s a két követség jövése-menése ez évben nem történhetett meg. Ezen iratban említtetik Forminus zárai püspök, ki 919—928-ig volt ott püspök. (Lucius: Mem. di Trau 192. 4. Farlati III. 106.). Ugylátszik, hogy X. János kérdéses oklevelei uralkodásának utolsó éveiből való, mert a vitát a spalatói érsek és a nini (tinini) horvát püspök közt, mely a spalatói zsinaton folyt, nem X. János, hanem utóda, IV. Leo intézte el, a ki a pápai széken 928. julius

havától 929. február hóig ült. A kérdéses spalatói zsinat 925-ben volt s így Tomislav 914—925 közt vehette fel a királyi cimet.

Tamás spalatói fődiákonus (c. XIII.) azt mondja, hogy Drzsiszlav a keletrómai császártól kapta »dignitatis insignia«, ki őt eparchusnak és patriciusnak nevezte ki. Ez nem igen valószinü, mert e cimet ugyan szivesen adományozták a szomszédos uralkodóknak, de a rex cimet nem. Hogy a horvát knéz (dux) e cimet onnét kapta volna, ennek a byzanci forrásokban épen semmi nyoma nincs, mig Bolgárországról, ki a »rex« cimet kierőszakolta magának, ez pontosan fel van jegyezve. (Const. Porphyr. De ceremoniis aulae byzant. II. 48.) A byz. források a horvát uralkodókat Drzsiszlav után is még a XI. század második évtizedében is csak »archontes« néven nevezikk. (Cedren. 476. Zonaras XVIII. 9. Ed. Bonn.). A byz. császárok magukat tekintették az egész Balkán-félsziget souverain urainak s ebből csak a legnagyobb kényszer nyomása alatt engedtek.

A horvát uralkodók kezdetben elismerték a byz. fenhatóságot, a függési viszony azonban oly laza volt, hogy nem gátolta teljes önállóságukat; e viszony egyidőre megszakadt a frank védnökség ideje alatt, de ennek elmultával Szedeszláv azt, 877-ben Konstantinápolyban időzvén, megujította, — erre vonatkozhatott a spalatói krónikás fenti megjegyzése a méltóság jelvényeinek átvételéről. Drzsiszláv idejében a byz. trónon a hatalmas Nikefor Fokas ült, kinek célja volt a Balkán-félsziget önálló országait teljesen meghódítani, uralkodóikat megbuktatni, evvel a politikával, sehogy sem egyeztethető meg az, hogy ő maga egy »királyságot« teremtsen; ellenben Tomiszláv idejében a kiskoru VII. Konstantin ül a trónon, kinek uralkodását palotaforradalmak és belső zendülések tették gyengévé, — sokkal valószinübb, hogy ekkor Tomiszláv maga vette fel a királyi cimet, mert Byzanc tiltakozásától nem kellett tartania.

Tomiszláv alatt Horvátország igen hatalmas volt. Simon, a hatalmas bolgár császár Szerbia ellen hadakozott, honnét sokan Horvátországba menekültek, ezért Simon 927-ben nagy sereggel támadta meg Tomiszlávot, ez azonban teljesen tönkre verte a bolgár sereget, melylyel kevéssel azelőtt a byzánci császárok nem voltak képesek megküzdeni. (Const. Porphyr. De adm. imp. c. 30. Continuat. Theophan. VI. c. 20.)

Horvátország a X. század első felében azáltal lett hatalmassá, hogy a különböző horvát törzseket egy országgá egyesítette, így megszerezte Alsó-Pannóniának a Száva-Dráva és Duna közti részét (Const. Porphyr. De adm. imp. 40. c.

Rácski: Odlomke 29. lap). A diokleai pap krónikája azt mondja, hogy ezt a magyaroktól fegyveres kézzel foglalta el (Regnum Slavorum c. 14.), kik azt egyideig birták. Horvátországhoz tartozott ekkor Bosznia is, vagy legalább is ennek nyugati nagyobb része, mert Horvátországhoz tartozott a levánai, glamocsai és vezenti zsupánság; Horvátország határos volt Szerbiával, melynek magva Rasa volt s keletről közvetlen szomszéda volt Bulgáriának. Tomiszláv barátja és szövetségese volt Mihály humi fejedelem s ő oly merész volt, hogy 926. julius 10-én hajóhadával Alsó-Itáliában elfoglalta Sycoponto városát. Mindez elfogadhatóvá teszi, hogy ő maga vette fel a királyi cimet, mi Byzancban nagyon visszatetszett, azért nem szól róla Const. Porphyr., ki pedig Szerbia dolgairól nagyon részletesen szól. Tomiszláv eljárásában követte Simon bolgár cár példáját, ki midőn látta, hogy a byzanci császár nem akarja királylyá tenni, maga vette fel a császár cimét.

Sokan azt vélik, hogy a horvát királyok Szvinimirig a byz. császár által adományozott koronával koronáztattak meg, Szvinimir és II. István pedig a VII. Gergely által adományozottal, e véleményben volt Rácski is (Odlomci 61., 62.), azonban az, hogy VII. Gergelytől származott volna a korona, Szvinimir oklevelének téves magyarázatából származott, a kérdéses hely így szól: »Ego Demetrius, qui et Svinimir nuncupor, Dei gratia Croatiae Dalmatiaeque dux, a te domino Gebizo, ex apostolicae sedis legatione domini nostri papae Gregorii potestatem obtinente, in salonitana ecclesia sancti Petri synodali et concordi cleri et populi electione de Croatorum Dalmatinorumque regni regimine per vexillum, ensem, sceptrum et coronam investitus atque constitutus rex . . .« (Baron. Annal. eccles. XI. 484. Lucius: De regn. Dalm. Croat. II. c. 10.). Ebből csak az következik, hogy: Szvinimir választás utján lett királylyá és a koronázási szertartást a jelvények átadásával Gebizo pápai követ végezte, — de nem az, hogy e jelvényeket VII. Gergely adományozta, mert ha ez történt volna, akkor az akkori szokás szerint az oklevél ezt kifejezetten ki is mondaná. Szvinimir előtt nyolc horvát fejedelem viselte a királyi cimet és valószinü, hogy azt minden adományozás nélkül maga Tomiszláv vette fel »omnibus Croatiae et Dalmatiae nobilibus collaudantibus«, mint ez II. Istvánról mondatik (Kukulj.: Jura regni Croat. Dalm. Slavon. I. 20.) és Tomiszláv és utódai saját koronájukat maguk tették fejökre, mint Boleszláv lengyel király.

A horvát fejedelem beiktatása úgy történt, hogy beültették ősei trónszékébe s azután azon felemelték; midőn

királyokká lettek, a spalatói érsek vagy a tinini horvát püspök, vagy a pápai legátus átadta nekik a királyi jelvényeket s az illető a koronát fejére tévén, leült a trónszékre, melyen azután felemelték, ez következik II. István koronázási okleveléből: »cum omnipotentis Dei pietas me sua clementia patrum, avorum, proavumque solio in regio, omnibus Croatae et Da-matiae nobilibus collaudantibus, exaltaverit honore«... Tehát az ősi szláv szokást, a trónon való felemelést (exaltatio) megtartották. A horvát királyi jelvények voltak: korona, jogar, zászló; a cseh királyé, I. Vaclavé (1230—1253.): korona, alma, kard és palást.

55. *Jagics: A szláv filologia haladása az utóbbi években.* Rad. XVII. 1871. 172—208. l. (Napredak slovinske filologije posljednjih godina).

56. *Rácski: Ljubicsnak a velencei levéltárból közölt oklevelei Kis Istvántól.* Rad. XVII. 1871. 208—211. lap. (Spomenici o Stjepanu malom. Izpisao iz mletačkog arkiva S. Ljubić).

Kis István szélhámos 1766-ban jelentkezik először Majinában, Albánia azon részében, mely akkor Velencéé volt, s elfoglalta a montenegrói trónt. A reá vonatkozó oklevelek egy részét Bogisics V. közli a raguzai kerületi levéltárból (Rad. III. 160—176.), Ljubics pedig a velencei levéltárból egy külön gyüjteményben 101-et közöl, ezek elseje 1767. szept. 29-éről kelt, utolsója 1774. okt. 10-éről; ezen oklevéltár teljes világításba helyezi az eddig ismeretlen politikai szédelgő montenegrói szereplését egész szörnyü haláláig, 1773. szept. 22-éig. A gyüjtemény számos hivatalos személy okleveleit tartalmazza s így igen értékes, azonban nincs indexe, a rövidítéseket nem egészíti ki és hemzseg a nyomdai és tárgybeli hibáktól, mi használatát nagyon megnehezíti.

57. *Macielovszki S. W.: A poljiszták vagy poljánok Nyugat-Európa és különösen Németország földművelési civilizációjának legnagyobb hasznára váltak és a teutonokkal a szvevek neve alatt egyesülvén, hiresekké lettek a világtörténelemben.* Rad. XVIII. 1872. 64—77. l. (Polisti ili poljani stb.)

58. *Meszics M.: A horvátok Beriszló bán után a mohácsi vészig.* Rad. XVIII. 1872. 77—164. l. Rad. XXII. 1873. 55—205. l. (Hrvati nakon bana Berislavića do muhačke bitke.)

I. Beriszló halála után a horvátok sokáig bán nélkül vannak. E kor legnevezetesebb férfiai. Török pusztítás Horvát-Dalmátországban 1520—1521-ben. Hogyan rendezkedtek be a törökkel Velence és Raguza. A horvát főurak

alkudozása a törökkel 1520. és 1521-ben. Lajos király és Ferdinánd főherceg házassága. Károly császár megosztozik fivérével, Ferdinánd főherceggel.

Ez értekezésben főkép a velencei követek jelentéseire támaszkodik. Orio Lorenzo 1519. május hótól 1523 végéig volt Budán követ; végjelentését Magyarország állapotairól 1523. december 20—26-án terjesztette a velencei tanács elé. (Sanudo. Firnhaber 73., 105. l.). Titkára Massaro Francesco végjelentését 1523. okt. 5-én adta át. (Firnhaber, 76.). Orio utóda Guidotto Vince 1525-ig volt Budán és szept. 3-án adta át Velencében végjelentését. (Firnhaber 132. Sanudo is felvette e jelentéseket naplójába, melynek eredetije Velencében a Marciani könyvtárban van, másolata a bécsi császári könyvtárban. E két követségi jelentést Kukuljevics az Arkiv VIII. kötetében nyomoruságos kivonatban adja).

Beriszló bán halála nagy csapás volt Horvátországra, a jeles férfiu érdemét atyafia, a hirneves Verancsics Antal túlozza. Halála után Horvátország sokáig volt bán nélkül. II. Lajos akart egyet kinevezni nyomban Beriszló halála után s e célra kért is a városoktól pénzt (Pray: ep. proc. I. 138. 1520. jun. 1.), de az udvari pártok nem tudtak a személyben megegyezni; a velencei követ 1520. jul. 17-én arról tesz jelentést, hogy valószinüleg Karlovics Torkvát János lesz a bán, mert ezt Bakács Tamás pártolja. Az elhagyatott ország egyre kért bánt és segítséget a török ellen, így Zágráb is, jöttek is egyre-másra királyi rendeletek »futuro bano« vagy »banis deinceps constituendis«; II. Lajos válasza Zágrábhoz 1520. jul. 2. és 1521. máj. 29-én eredetiben megvan a délszláv akadémia birtokában, ezenkivül irt Hladniczer Vidnek is. (Eredetije a zágr. érseki levéltárban 46. sz. a., szövege Kovachichnál: Mon. diplom. Battyaniana ex archivo Körmend). II. Lajos teljesen pénz nélkül volt (II. Lajos oklevele Zágrábnak 1520. jun. 1. Várday Pál tárnok levele Kasztelánfi Jánoshoz 1520. nov. 7-éről, eredetije a délszláv akad. birtokában, — itt azt mondja, hogy oly kevés pénz van a kincstárban »ut vix minuta negotia Maiestatis Suae disponere possimus«), erről II. Lajos panaszkodik Zsigmond lengyel királynak is (1520. aug. 7. Schedius Zeitschr. III. 291.)

E korban Horvátországban nagy szerepet játszottak a következő férfiak: *Karlovics Torkvát János* korbáviai gróf, birtokai Likában és Korbáviában voltak, a török nagyon pusztította és sok azon várakból, melyeket a Zrinyi Miklóssal 1509-ben kötött örökösödési szerződésben magáénak mond, 1520 után már vagy romban hevert, vagy török kézben volt. Sokat küzdött birtokaiért a törökkel, Velence hive volt, kitől

harcaihoz pénzbeli segítséget is kapott. *Frangepán Bernardin* és fiai, különösen Ferdinánd erősen küzdöttek a török ellen, de kevés szerencsével, birtokaik és honuk védelmében; fia, Kristóf sokáig a Habsburgok szolgálatában állott; e család Horvátország megmentését a Habsburgoktól várta.

A *Zrinyi* család, különösen Zrinyi Miklós eléggé ismeretesek. — A *Keglevics* család, különösen Keglevics Péter nagy szerepet töltött be ez időben. — A kisebb nemességből kivált *Orlovcsics Gergely* zengi kapitány, *Kruzsics Péter* klissai és zengi kapitány, továbbá *Poszedárszki* és *Pekry* grófok. Vannak még a Dráva-Száva közén donációk által meggazdagodott családok, melyek jelentékenyebb szerepet játszottak, így az alsó-lendvai *Bánfiak,* csáktornyai *Ernusztok,* szomszédvári *Désháziak.* A Battyániak közül jelentékeny szerepet játszott *Battyányi Boldizsár* jajcai bán és *Battyányi Ferenc,* ezt igen szerette a fiatal II. Lajos és vele igen sokat mulatott; róla szól Brodarics, Szerémi György (93-ik oklev.) és Kovachich: Monum. Batthanyiana 42., 43., 47., 50., 53. sz. oklevelében; továbbá a *Bakács-Erdődy* család, különösen Péter, továbbá *Erdődy Simon,* ki 1518 óta zágrábi püspök volt, a velencei követ részletesen szól róla jelentésében, 28 éves korában látta, szép, magas, jámbor és képzett embernek mondja, ki Velencének hű barátja, évi jövedelmét 20,000 aranyra becsüli és most is dicsekszik, hogy páduai deák korában ott vitézül harcolt Velenceért. (Massaro és Guidotto Firnhabernél 82., 136. l.)

A papok sorából kiváltak még: *Kozsicsics Simon* modrusi püspök; *Palizsnay György* boszniai püspök (1521. nov. 2-ika után), ki sokat harcolt a török ellen, mig püspökségéből csak cime maradt meg neki (Guidotto, Firnhabernél 136.); *Macedon László* szerémi püspök (1522.) és mint ilyen, még 1525-ben említtetik (Kovachich: Supplem. II. 496., 497., 522. és Pray: Hist. II. 597.); a fiumei eredetü *Jozsefics Ferenc* zengi püspök, ki a mohácsi vész után játszott nagy szerepet (Theiner: Monum. Slav. meridion. I. 574., Sanudo: Arkiv VIII. 256. l.); *Brodarics István,* ki mint szemtanu, hiven irja le a mohácsi veszedelmet, pécsi nagyprépost, kancellár és 1526. márc. hótól fogva szerémi püspök; Klissai *Tuscanics András* topuszkói apát, utóbb knini választott püspök (Zágr. érseki levélt. Priv. 58. 2. Jurid. 170. 3.; 168. 3.), sokáig nem szenteltette fel magát püspökké, miért is Kelemen pápa 1525-ben erősen megdorgálja, de ő még 1528-ban is hol »választott püspök«, hol egyszerüen »püspök«-nek irja magát. (Zágr. érs. levélt. Donat. 151. 5. és Theiner: Mon. Slav. Meridion I. 587.). A mi a vránai perjelt illeti, ez már nem volt oly

hires, mint azelőtt, Bozsjakovina uradalmát birta, Beriszló Péter utóda valami *Baracs Máté* 1521 kezdetével, szerepet nem játszott, csak egy pár periratban fordul elő neve, valószinüleg ő az a Bosnyák Máté, kiről Szerémi György, mint szemétemberről emlékezik meg (Szerémi György: Mon. Hung. hist. Script. I. 85., 86., 88., 96.).

Kányaföldi Kerecsényi Pál, Horvátország kapitánya és Karlovics Torkvát János bán mellett vicebánus; 1525-ben országos kapitány *Pekry Lajos;* az előbbiről szól Kovachich: Suppl. II. 510. és egy 1521. szept. 29-iki oklevél a zágrábi káptalantól, eredetije a délszláv akadémia birtokában; az utóbbiról pedig szólnak: Acta monast. de Ztreza 5., 42. Mint zengi kapitányt az oklevelek 1521-ben a traui *Petelinics Jeromost* említik, kinek társa *Nelepeci Ferenc;* Petelinics ellen sokat panaszkodnak az otocsánok, hogy szabadalmaikat sérti s ő sokat alkalmatlankodik II. Lajosnak fizetése dolgában, azért a király elmozdítja s az 1521 közepéről való oklevelek úgy szólnak róla mint »volt zengi kapitányról«, ő azonban nem akart Zengből távozni s a király ugyanezen év julius havában visszahelyezi, társul adván melléje Orlovcsics Gergelyt, ki még 1524-ben is zengi kapitány, a mikor is társa, Kruzsics Péter (Povjest. Spomenici: 206., 207., 209. Lajos király levele az otocsáni panaszok tárgyában 1521. jun. 14-éről a csázmai káptalan irattárában van n. 6. f. 1. Sanudo: Ark. VIII. 111., 134. — II. Lajos 1521. jul. 27-iki visszahelyező oklevele az orsz. levélt. Trans. don. saec. T. J. p. 4., 1524. julius 9-iki oklevele nevöket így irja: »Gregorii Orlovchych de Choka et Petri Crusyth de Croog capitaneorum nostrorum Segniensium et castellanorum Clisiensium.«)

Karlovics Jánost a török már előbb megfenyegette, hogy minden két hétben meg fogja támadni, most 1520. jun. havában megizente neki, hogy várastól két nap alatt adja meg magát s hódoljon meg a szultánnak. (Sanudo: Ark. VIII. 80.) Fegyverszünet volt 1519-től fogva, de a török basák erre nem hederítettek s Jajca körül ismét egy várat elfoglaltak, a veszélyről a velencei követ értesítette a királyt. (Sanudo: u. o. 84.) Ezután 2000 török lovas pusztított Frangepán Ferdinánd birtokain és sok rabot hurcolt et (Sanudo: u. o. 88.), főkép Klissát, Scardonát (Skradin), Tinint (Knin) és Obrovác várakat szerették volna elfoglalni; Novakovics Pál knéz Morternál feltartóztatta őket, mire a boszniai basa a vidéket pusztította, rabolta, kivált Sebenico és Zára körül. Zára vidékéről a nép a közeli szigetekre menekült (1520 végével) s ott sokan éhen haltak; a sebenikóiak kétségbeesésökben már a töröknek akartak meghódolni s Velen-

cétől kértek segítséget, követeiknek panaszát a tanács tagjai könyezve hallgatták. Capello Dénes azt jelentette Velencében, hogy 1500-tól fogva Dalmáciából már 70,000 embert hurcoltak rabságba. Velence várait megerősítette, a boszniai basát ajándékokkal halmozta el, hogy kiméletesebbé tegye és a szultánhoz követet küldött. A követ 1521. febr. hóban arról értesítette őket, hogy Szulejmán a boszniai basát elmozdítja és oda helyébe Alibejt küldi s elrendelte, hogy a boszniai és hercegovinai rabok szabadon bocsátandók s a kártérítés megállapítására oda küldötte Zsilicsics Dujmo klissai gróf renegát fiát; a követ ezen annyira megnyugodott, hogy 1521. ápril 3-án azt irta Velencének, hogy fölösleges több katonát Dalmáciába küldenie (Sanudo: Ark. VIII.). Minio Márk közbenjárására Szolimán 1521. dec. 1-én megerősítette Velence régi kereskedelmi szabadalmait, melyeket elődeitől kapott. (Romanin, Storia docum. di Venezia V. 373.). Raguza is hasonló uton és évi adófizetéssel megnyerte kereskedelmi szabadalmai megerősítését. (Rad. VIII. 262. Hammer III. 8. Miklosics: Mon. Serb. 552.)

II. Lajos egyizben azt mondta Orio velencei követnek, hogy Horvátországra nem fektet súlyt, csak Velence kedvéért, melynek elővéde (Sanudo: Ark. VIII. 111.), lehet, hogy ez nem igaz, de tény, hogy Horvátország keserves küzdelmeiben teljesen el volt hagyatva. A horvát főurak Karlovics János, Frangepán Bernardin és Anzs, Zrinyi Miklós stb. 1520 végével ismételve titkos gyüléseket tartottak, melyeken elhatározták, hogy mindenfelől segítséget kérnek és ha nem kapnak, a Szávától a tengerig terjedő horvát területről a töröknek adót fognak fizetni, hogy sorsukon könnyítsenek, — e határozatnak 1521-ben hire ment, mindenki rosszalta, de senki nem segített rajtok. Karlovics tényleg folytatott a boszniai basával alkudozásokat és a szultán e tárgyban Zvorniki Hasszánt küldte hozzá követül.

Szándékuk tulajdonképen az volt, hogy ráijesszenek a hatalmakra s így segélyt nyerjenek, másrészről, hogy a török legalább egyidőre kimélje, mig az alkudozás tart s így időt nyerjenek. Ez kiderül Karlovics leveléből a zárai rectorhoz és követöknek, Niger Tamás scardonai püspöknek sebenicói beszédéből (1512. jan. 8.), ki ugyanezt mondta márc. 17-én Velencében s utóbb Rómában; Velence élénken ellenezte, hogy a horvátok török adófizetők legyenek s igérte, hogy ügyökben Rómába követet küld, — de tényleges segítséget nem adott! A horvát urak II. Lajoshoz is követséget küldtek. Bakács Tamás 1521. február hóban dicsekedett a velencei követnek, hogy unokaöccsei: Erdődy Simon zágrábi

püspök és Erdődy Péter gróf a törökkel alkudoznak. Velence tudta, hogy a dalmát várak bukásával rákerül a sor, még sem tett egyebet, mint azt, hogy Karlovics János korbáviai grófnak zsoldot fizetett, hogy saját birtokait s így közvetve Velencét is védelmezze. (Sacr. cons. rog. 1520. ápril 12. és 1521. március 22.). A pápa sem adott semmit, csak Niger Tamást pápai követkép küldte haza, hogy tegyen az ügy érdekében, a mit tehet. II. Lajos azt mondta, hogy a horvát urakhoz két követet fog küldeni, hogy szándékukat megváltoztassák, de küldött-e, azt nem tudni, ő sem tett egyebet, mint mindenfelül segítséget kért; követe, More Fülöp hónapokig könyörgött Velencében, hogy legalább azt a pénzbeli segítséget adják meg, melyre magukat Klissa és Scardona megtartásáért kötelezték, mit végre 1521. augusztus elejével ért el. (Sanudo: Ark. VIII. 107. Orio levele 1520. március 6-áról. More már 1521. ápril 13-án volt Velencében; julius 12-én elhatározták, hogy 20,000 aranyat adnak neki, de csak augusztusban kapta. Secr. cons. rog. 1521. szept. 20.)

Jajca élelem nélkül volt, II. Lajos fenyegető levelet irt a zágrábi káptalannak, hogy fegyveres fedezettel küldjön oda élelmet (Zágr. kápt. levélt. 94., 95. 1521. márc. 22.). Scardonába a vicebán 260 lovassal és 600 gyalogossal bevonult s onnét kirohant a török területre, de a túlerő előtt kénytelen volt visszavonulni; a várban nem volt eleség s portyázni volt kénytelen, mivel a törököt ingerelte. (Sanudo: Ark. VIII. 106.). A horvát urak tovább folytatták a törökkel való alkudozást, miről Guoro Angelo sebenicói providetur május 21-én értesíti Velencét, az alkudozást Karlovics vezette (Sanudo: VIII. 114.); Frangepán Ferdinánd 1521. máj. 13-án Budán járt segítségért és kijelentette, ha nem kapnak, a törökkel fognak egyezkedni. Massaro Ferenc jul. 16-án azt irja barátjának, Reniero Dánielnek, hogy a horvát urak a töröknek adófizetői lettek (Sanudo: Ark. VIII. 120. 1521. aug. 2. Massaro Firnhabernél 76. l), de ez csak álhir volt, mert a török tovább pusztított Horvátországban.

A Habsburg és Jagello-ház összeházasodása és Károly császár és Ferdinánd főherceg osztozása nagyon fontos események, ez utóbbi az 1522. febr. 7-iki végleges osztozásban Fiumét is kapta, mely már régóta el volt szakítva Horvátországtól. (Bucholtz: Gesch. der Regier. Ferdinand I. B. I. 153. Arh. für oesterr. Gesichtsquellen I. B. 4. Heft. 59.) Bakács Tamás 1521. jun. 11-én halt meg, mily túlzott véleménynyel voltak róla, bizonyítja Szerémi György, ki azt mondja, hogy a szultán e hir vételekor határozta el Belgrád elfoglalását, mert erre előbb nem mert vállalkozni. (Georg. Sirmiens 92.)

II. Szulejmán 1521-diki hadjárata. Behram csausz. Keglevics Péter védi Jajcát. Szulejmán tervei és készülődései. Lajos király készülődései: államtanács, országgyülés Horvátországban és Budán. Sabác eleste julius 7-én. Szerémség pusztítása. Belgrád ostroma és meghódolása. Rad. XVIII. 1872. 97. lap. (Sulejmanova vojna god. 1521. Čauš Behram. P. Keglević obrani Jajce. Sulejmanove osnove i priprave. Priprave kralja Ljudevita: državno vieće; sabor u Hrvats; sabor u Budimu. Šabac pao 7. srp. Pustošenje Sriema. Obsiedanje Biograda i predaja.)

A bölcs, dicső, dicsvágyó és hódító Szulejman 1520. okt. havában foglalta el apja, Szelim trónját, ki fogadalmat tett, hogy Jeruzsálemben, Budán és Rómában nagyszerü török mecsetet fog épiteni. (II. Lajos levele X. Leóhoz, Pray, epist. Proc. I. 142.). Sziriában a szláv renegát (Hammer III. 9.), Ghasalija helytartó fellázadt ellene. Szulejman Behrammal az élén követséget küldött Budára, barátságát ajánlván, évi adóról nem volt szó, erre legalább nincs adatunk (l. Rad. XVIII. 98-ik l. 2-ik jegyzet); Tubero azt véli, hogy ezzel II. Lajost ráakarta szedni, hogy ne tegyen hadi készületeket, Istvánffy pedig, hogy kikémlelje az országot. II. Lajos tanácsot és segítséget kért X. Leótól és Károly császártól, sógorától; vakon bizott a segélyben, azért több hónapig nem válaszolt Behramnak. Massaro azt mondja, hogy azért halogatta a választ, hogy Velencétől More Fülöp által pénzt csikarjon ki, — ez alacsony felfogás. (Massaro Frinhabernél 76. lap). A király tanácsosai Behramot kémnek tekintették s őt és kiséretét Budán egy igen alacsony házban elzárták (Sanudo: Ark. VIII. 102.). Istvánffy azt mondja, hogy Behramot Budáról Tatára hurcolták s ott vizbe fojtották; Zay, hogy Tatán orrát-fülét levágták s így küldötték haza (Mon. Hung. hist. script. III. 123.); Tubero ezt hazudságnak mondja, melyet Szulejmán eszelt ki, hogy népét a magyarok ellen felbőszítse (Tubero XI. 238.), — egy a bizonyos, hogy Behramot elzárták és vele csunyán bántak. (Török források és Sanudo Hammernál III. 620., Tubero XI. 328.)

Jajcát 300 török lovas csel által el akarta foglalni; Keglevics Péter bán erről értesülvén, 100 lovast kiküldött lesbe, hogy az ostromlókat hátul támadja meg és a szép asszonyokat és leányokat a vár előtt táncoltatta, — a mint ezt a közeledő törökök látták, leugrottak a lóról, odarohantak a nőkhöz, a kik futva menekültek a várba, — ekkor Keglevics emberei bekerítették őket s mind lekaszabolták a törököket. (Tubero XI. 325. l. Istvánffy 55. l. Kerchelich Hist. 315. l.)

A lázadó Ghasaliát elfogta 1521. február elejével Ferhát basa, sebenicói renegát s fejét a szultánnak küldte, ki épen e napon kapott hirt Behram sorsáról; sokan azt vélik, hogy ekkor határozta el a harcot Magyarország ellen, pedig ez csak siettette azt, mert előbb határozta el magát rá, — Magyarország szomoru helyzete erre egyenesen csábította is. (Massaro Firnhabernél 76. l.). A szultán készülődéséről jókor hirt adott II. Lajos konstantinápolyi követe, Beláj Barnabás, továbbá a törökkel határos horvátok, szerbek és oláhok. (Verancsics: Monum. Hung. hist. Script. II. 12. Zay: 126. II. Lajos Ghasalija sorsáról már ápril 14-én tudott, Sanudo). II. Lajos tanácsadói országgyülés összehivását tervezték, Brodarics Istvánt a pápához küldötték, magyar és cseh követek a wormsi birodalmi gyülésre mentek segítségért s noha Balbi Jeromos szép beszédet mondott ott érdekökben, innét sem kaptak segélyt, mert a Luther kérdés és a francia háboru veszedelme V. Károlyt lekötötte. II. Lajos Zsigmond lengyel királynak is irt segítségért, ki ápril 10-én békét kötött a német lovagrenddel, — de ez sem segíthetett, mert Moszkvával és a tatárokkal gyült meg a baja (Pray közli II. Lajos levelét: Ep. I. 142., 146.); Velencétől pénzt kért a harcra (1512. jun. 29. Sanudo), de ez is késett.

II. Lajos látván, hogy sehonnét nem kap segélyt, Budán államtanácsot, vagy országgyülésfélét tartott ápril végével, vagy május elejével; általában vélik, hogy ápril 24-én, de Orio levele ápril 19-éről és máj. 4-éről (Sanudo: VIII. 111.) úgy szól róla, mint tervről, tehát május első felében volt. Itt Belgrád védelméről volt szó; kapitányai, Hédervàry Ferenc képtelen volt a védelemre, Enyingi Török Bálint pedig kiskoru volt: az nem akart a belgrádi bánságról lemondani, mig követelését ki nem fizetik, ennek gyámjai: Sulyok István és Balázs pedig kijelentették, hogy akármi történjék, gyámoltjuk nem mond le, mig ki nem fizetik azt a tartozást, melylyel az ország az ő apjának adósa volt, nem engedték meg, hogy a király több katonával rakja meg Belgrádot, mert féltek, hogy ezek őket onnét kiszoríthatnák és csak azt engedték meg, hogy több ágyut, puskaport és eleséget vigyenek be Belgrádba, — Zápolya István biztatta Sulyokékat ez eljárásra. (Zay: 127., 152.; Verancsics: II. 11., 14. III. 15. Szerémi György 76.; Istvánffy:) 57.). Igy elmult az idő, mikor Belgrád védelméről gondoskodhattak volna.

A sajkások egy küldöttsége is járt Budán, mert hónapok óta nem kaptak zsoldot; Várday Pál tárnok durván elutasította őket, ekkor földijökhöz, Szerémi Györgyhöz fordultak panaszszal, ki azzal vigasztalta, hogy az állampénztárt

a főurak annyira kifosztják, hogy a tárnokmester főuraktól és főpapoktól kénytelen apró kölcsönöket felvenni, hogy a király szükséget ne szenvedjen. Mikor a tárnok őket ujból elutasította, sajkáikról két magyar zászlót leoldottak s azt Budán a királyi palota előtti kuthoz kötötték s keseregve távoztak, mert »vége Magyarországnak!« Mikor Belgrád alatt a harc dúlt, nem lehetett őket összeszedni (Szerémi György 95.).

Május hóban valami országgyülésfélét tartottak, melyben elhatározták, hogy csapatokat kell szedni Jakab-napra, erről ir II. Lajos 1521. jun. 6-án Hladniczer Vid de Zolonoknak. Horvátország még mindig bán nélkül volt. Szulejman jun. 11-én elhagyta seregével Filipopolt s Nisben Ahmet basát, a román beglerbéget Sabac ellen, Piri basa nagyvezérét pedig Belgrád ellen előre küldötte s ő maga a derékhaddal utánuk indult. Junius első napjaiban már tudták Budán, hogy maga a szultán indul Magyarország ellen. (II. Lajos levele Hladniczerhez l. f.). A közállapotok és közerkölcsök ekkor Magyarországban oly züllöttek voltak, hogy Massaro ezekről, illetőleg a magyar urakról nagyon keserü jelentést küldött Velencébe és 1523-ból való végjelentése is nagyon szomoru képet tár fel (Massaro Firnhabernél 73., 76. Ugyanígy ir Palacky 2—389.; Verancsics II. 8. Szerémi stb.). 1521. jun. 27-én II. Lajos ujból irt Hladniczer Vidnek (Kovachich: Monum. Batthániana 47. sz.) leveléből kiderül, hogy tudta, hogy a török először is Belgrádot akarja elfoglalni. A magyar hadaknak Tolnán kellett volna találkozniok, így határozta a budai országgyülés; leveleket küldtek a főurakhoz és főpapokhoz, hogy sietve jőjjenek seregökkel, így Horvátországba is Hladniczerhez és Frangepán Kristófhoz (1521. máj. 8.), azonkivül a pápához, Velencéhez, Henrik angol királyhoz, a a hadakozó Károly császárhoz és Ferenc francia királyhoz, Emanuel portugál királyhoz, a cseh rendekhez stb. Követkép Balbi Jeromos járt el ez ügyben. II. Lajos leveleiben élénk szinekkel rajzolja a kereszténység veszedelmét s azt irja, hogy Szulejmán egyik serege Belgrád és Buda, másik Erdély, harmadik Horvátországba fog rontani.

Sabácvárát Sulyok távollétében Logódy Simon 500 emberrel csodálatos bátorsággal védelmezte; Achmed a külső bástyákat elfoglalta, az árkokat betemette és hosszu harc után a belső várat elfoglalta, mert Logódy megmaradt 60 emberének elfogyott a puskapora; a hősök egy szálig elestek, noha hajóikon könnyen menekülhettek volna a Száva tulsó partjára. Sabác julius 7-én elesett, de sok török is elveszett. (Istvánffy 58., Verancsics II. 13., Zay 155., Tubero XI. 339.,

Hammer III. 12.). A főurak még meg sem mozdultak. (Szerémi Gy.: 94. Orio levele Sanudónál és Firnhabernél junius 28-ról). A király junius 27-én sürgősen hivta a főurakat Patajra, Tolna közelében és Bátory nádort és Zápolya Istvánt Horvátországba küldte. (II. Lajos levele Hladniczerhez junius 27-éről). Julius 6-án már tudták Budán, hogy Piri basa jul. 3. óta ostromolja Belgrádot; julius 10-én már tudták Sabác elestét és hogy egy török sereg Horvátország ellen indul. II. Lajos Velencének irt, hogy küldjön pénzt Klissa és Scardona védelmére, amire magát kötelezte (Sanudo Ark. VIII. 118. Orio levele julius 6-áról), ez azonban mást nem tett, mint mindenfelé irt, hogy a francia-német háborut hagyják abba és segítsék gyorsan Magyarországot. (Sanudo ad jul. 12. Secr. cons. rog. julius 15-én és augusztus 2-án; Ljubics: Pregled: 182. l.).

Végre jul. 11-én 600 budai és pesti polgár összejött, ezekkel a király rendeletére Bátory András három hajón lefelé indult a Dunán, azon reményben, hogy utközben többen fognak hozzácsatlakozni, de ebből nem lett semmi, Erdődig értek s ott nyomuk vész, Szerémy György is velök ment addig, de további sorsukról nem tesz említést. (Szerémy Gy. 97.). Piri basa folytatta Belgrád ostromát, Szulejmán julius 8-án ért az elfoglalt Sabácba s intézkedett annak ujból való megerősítése iránt, aztán a Száván hidat veretett, hogy Szerémbe törhessen, a már kész hidat a megáradt Száva julius 19-én megrontotta, úgy, hogy a helyreállítás ujból 8 napba került, — Szulejmán nem tudta a hid elkészültét bevárni s egyes csapatokat már jul. 9-én hajókon szállított át a Száván, melyek a szerb krónikás szerint a Szerémséget borzasztóan elpusztították. (Safařik 83., Književnik III. 123.). Pusztító török csapatok nemcsak Sabác felől jöttek, hanem egyenesen Boszniából is, kik Bród és Gradiskánál keltek át a Száván.

A föld népe védekezett volna, ha lett volna vezére, a várak őrizetlenek voltak és semmivel sem voltak ellátva. Zimony vitézül védekezett. A mitrovicaiak a zvorniki törökökben, kik a hidépítéshez anyagot szállítottak, nagy kárt tettek. (Zay: 156.). Az egykori történetiró keserüen szidja az urakat, mert ha szervezkednek, legyőzhették volna a törököt: Diakovár vidékén a Jelsava patak mellett 800 paraszt szembeszállt a több ezernyi portyázó törökkel és visszaverték őket; ha jó vezérök lett volna, beszoríthatták volna a mocsarakba, hol egy lábig elvesztek volna. (Zay: 157. l.). Végre összejött egy kis magyar csapat, ezzel Bátori nádor Mitrovicán termett, hol Bali bég nagy seregével találkozott. A törö-

kök azt hitték, hogy ez csak cselfogás, mert lehetetlen, hogy Magyarország nádorának csak maroknyi serege legyen s egy részök megfutotott, a helytállókat Bátori megverte, de rögtön visszavonult Magyarországba, mert ismerte saját helyzetét. Bátori e csatája előbb történt, mintsem Lajos király seregei Tolnánál együtt lettek volna. Török források még egy szerémi csatavesztésökről beszélnek, mindjárt betörésök után, erről bővebb adatunk nincs. Massaro azt irja (Firnhaber 77.), hogy Palizsnay György boszniai püspök 16,000 emberrel megfutott 3000 török elől, mihelyt megpillantotta: ez álhir, mert ekkora seregnek sehol nyoma nincs és Palizsnay György oly vitéz volt, hogy róla ez hihetetlen; Szulejman török naplója sem tud erről semmit, pedig az a mi forrásainkkal megegyező.

Midőn a török a Szerémségbe betört, Brankovics Ilona, az utolsó szerb deszpota özvegye Kupinikből követet küldött Sabácba Szulejmánhoz, hogy neki meg akar hódolni; a szultán megörült ennek s az ügy rendezésére követséget küldött az özvegyhez, ez török források szerint, a szultán követét megkötözve II. Lajosnak elküldötte, s ő maga kincseivel a Dunán át menekült Magyarországba; Szulejmán ezért nagyon megharagudott s egy csapatot a menekülők üldözésére küldött, egyet pedig Kupinik elfoglalására, ez utóbbi sikerült, de Brankovics Ilona megmenekült. Tubero azt mondja, hogy a szultán követeit Ilona megölette s aztán menekült és a szultán ekkor határozta el magát a Szerémség elpusztítására, melyet előbb csak elfoglalni akart, de nem elpusztítani, ez azonban tévedés, mert már előbb kezdték a törökök a pusztítást.

Török és más források szerint Zimony, Szlankamen, Karlóca, Berkaszovó, Barics, Mitrovica és Pétervárad ellentállás nélkül került török kézre az őrségek elvonulása után, kivétel csak Zimony volt. Piri basa Chosrov basát küldte ellene, Sulyokék unokaöccsük (Török Bálint) ezen várának védelméről sem gondoskodtak. Tubero és utána Istwánffy azt mondják, hogy az őrség hitre megadta magát, egy hős kivételével, ki egymaga rohant az ellenségre, mire a török mindannyit szószegőn megölette. Hitelesebb ezeknél e pontra nézve Verancsics és Zay: szerintök a várat a horvát Szkoblics Márk 400 emberrel vitézül védelmezte, s midőn a török már a várba bevonult, megmaradt pár emberével a török táborba hurcolták, társait levágták, az ő sebeit pedig bekötözték, mert remélték, hogy meghódol a szultánnak. Szkoblics oly megvetően szólt a szultánról, hogy megkötözték s az elefántok közé dobták, melyek elgázolták. (Verancsics II.

13. és III. 16. Tubero XI. 342. Hammer III. 623. Zay 159. Istvánff 59. Verancsics nagy önérzettel emeli ki, hogy Szkoblics horvát volt). Maga Szulejmán is dicsekszik vele, mily iszonyuan pusztította el a Szerémséget. (Sanudo Ark. VIII. 136., 139. Tubero XI. 341.). Ő maga is átkelt a Száván a török napló szerint julius 26-án és Kupinik és Zimony mellett elhaladva, julius 31-én Belgrád alá ért, hol seregeit összeggyüjtötte.

II. Lajos hirül adta, hogy jul. 5-én Patajon lesz seregével s a többiek is jöjjenek oda (levele Hladniczerhez jul. 5-éről Kovachich: Monum. Batthany. 48. sz.), azonban senki sem jött. A főurak Velencét szidták, mért nem értesítette előbb a török hadikészületekről és mert épen most alkudozott Szolimánnal kereskedelmi szerződései megerősítéséről. (Orio levele jul. 10-éről. Massaro Firnhábernél 83. l.). II. Lajos a véres kardot is meghordoztatta az országban (Orio levele julius 16-ról), azonban mindhiába, a királynak julius 15-én Budán csak még 200 lovasa volt, ezekkel a mondott napon Tétényben indult, hol aug. 5-éig maradt, várva a seregeket. Innét a Trauból való Statileo János veszprémi prépostot julius 21-én Velencébe küldte pénzért, Zeng megerősítésére 800, Scardona és más dalmát városok megerősítésére 700 aranyat kért tőle, azonban követe csak augusztus 29-én ért Velencébe, honnét More Fülöp augusztus 7-én távozott. Orio elmondja, hogy Tétényben a királynál volt és az elmondta neki, hogy Velencétől és a keresztény országoktól segítséget vár. (Sanudo Ark. III. 124., 133., 134.). Tétényből Angliába is irt segítségért. A pápa Nigra Tamás püspököt küldte Magyarországba, hogy a lakosokat fegyverre szólítsa, — pénzt nem küldött. Zsigmond lengyel király egy kis csapatot küldött unokaöccse segélyére; Mária királyné sürgősen irt fivéreinek Károly császárnak és Ferdinándnak, segítsék férjét és vessenek véget a francia-német háborunak. (Orio Sanudónál Ark. VII. 117., 122.). Azonban hiába. Massaro mondja, hogy julius végével 400, aug. 8-án alig 4000 lovas volt együtt Tétényben, és szidja More Fülöpöt, hogy egy, állítólag a vránai perjel által Pécsett jul. 22-én irt hamis levelet mutatott fel Velencében, hogy Lajos királynak óriási serege van, csakhogy rábirja Velencét, hogy pénzbeli segítséget adjon. (Sanudo Ark. VII. 121. Massaro Firnhabernél 77. l.).

II. Lajos aug. 8-án Adonyba s onnét Tolnába ment, ide jött egy kis segítség a megyéktől és főuraktól s 6000 fegyveres, valószinüleg külföldiek, Budára érkezett s ezek is a Dunán a királyhoz leutaztak. (Orio Sanudónál). Nem tudni, mekkora volt a király serege, csak azt tudjuk, hogy

nem volt jelentékeny, azt sem tudni, honnét jött a külföldi segítség, hogy csehek és lengyelek is voltak, mondja Sanudo Ark. VIII. 134., 137. és Orio okt. 26-iki levelében, hogy Ferdinánd is küldött németeket és szlovéneket, mondja Sanudo Ark. VIII. 137.; Szerémi György 94. és Ferdinánd VII. Kelemenhez intézett levelében Theiner: Monum. Hung. II. 661. l. Azonban mindössze sem voltak sokan.

Eközben Belgrád végveszélybe jutott. A várat és várost leirja Verancsics (rövidebben II. 8., tüzetesen III. 296.), az ő nyomán Katancsics is (Glasnik V. 113.), Istvánffy 58. lap és Krekwitz. (Totius r. Hungariae super. et infer. accur. descriptio. 1685. 218. és 933.). Belgrád névleges parancsnokai Héderváry Ferenc és Török Bálint, valóban pedig Oláh Balázs és Bot János, Sulyok unokaöccse helyett, és Moré Mihály Héderváry helyett. Morét mindenki gazembernek tartotta és Hédervái yt intették, hogy ne bizza rá a várat. (Szerény György 88., 102. Verancsics II. 15., Zay 127., 165. Tubero XI. 344. Istwánffy 57.). Őrsége 700 fegyveresből állott, melyhez a város szerb lakossága és a várba menekült szerémi parasztok is csatlakoztak; ez utóbbiakat Zay említi III. 159. l. Az ostrom előtt a várfalakat kissé megjavították azon pénzből, melyet e célra Ernuszt Zsigmond pécsi püspök hagyományozott, de kevés volt az élelme, puskapora és ágyuja (Zápolya István java részét elvesztette Zsirnovánál a török ellen. Književnik II. 215. Tubero XI. 343. Zay 127. Istvánffy 57., 60.); Lajos király ezért Héderváryt okolta, ki gazdag is volt és elég költséget kapott a vár ellátására. A várat jul. 3-ától vivta Piri nagyvezér, de vitézül visszaverték; jul. 31-én oda érkezett a szultán is, a jobb szárnyat Piri, a balszárnyat Musztafa, a derek hadat Ahmet vezényelte. Aug. 2-án elfoglalták a várost s a lakosság a várba menekült. Szolimán már attól félt, hogy szégyennel kell elvonulnia, mikor éjjel titkon táborába jött Moré Mihály és elárulta a várat, elmondván, hol a leggyengébb és hogy már kevés az élelme, puskapora s védői is nagyon megfogytak, — erre Szolimán felbátorodva, ismét ádáz ostromot kezdett a vár ellen. A legerősebb torony, a »Nebojsa« (Ne félj) aláaknázva összedőlt, védője Utjesenovics Jakab volt, édes testvére a későbbi bibornoknak, golyótól találva elesett. Már csak 70 harcos volt a várban, a városi polgárság kivánta, hogy adják meg magukat, mert nincs remény segítségre vagy menekülésre; e terv kezdetben heves ellenzésre talált, de Morè rábeszélésére szabad fegyveres elvonulás feltétele mellett megadták magukat, két havi ostrom után augusztus 29-én.

Szolimán bevonult a várba és egy mecsetté átalakított templomban hálát adott Alahnak a győzelemért. A vár őrségét a török táborba vezették, hol őket rá akarták birni, hogy törökökké legyenek, s midőn ezt a magyar harcosok visszautasították, hitetlenül lekaszabolták. A város szerb lakosságát Szolimán Konstantinápolyba költöztette s megengedte nekik, hogy ereklyéiket is magukkal vigyék; midőn Konsiantinápolyba értek a patriarcha körmenettel fogadta őket. Szolimán diadaláról külön hirnökkel értesítette Velencét és Raguzát s ezeknek gratulálniok kellett a győzelemhez. Szolimán a vidék szláv népének ezreivel kijavíttatta a belgrádi vár falait és tornyait, bőven ellátta ágyukkal és Belgrád, Sabác és Szendrő parancsnokává Bali béget nevezte ki.

II. Lajos kisérletet sem tett a török visszaverésére, vagy Belgrád felszabadítására. Igaz, hogy a királynak is volt némi serege, Báthory István nádornak is, Zápolyának is. Báthory seregével Péterváradnál állott, de kis seregével nem mert megütközni. Zápolya seregével Lippánál táborozott, s noha a király ismételve megparancsolta neki, hogy csatlakozzék a nádorhoz ő meg sem mozdult, némelyek azt mondták, hogy ezt a nádor elleni ádáz gyülöletből tette, mások azt, hogy az ország és király bukását óhajtotta, hogy ő lehessen a király és hogy már akkor egyetértett a törökkel. Belgrád eleste után egy hónappal ezt irta Zápolyáról, nevének felemlítése nélkül, Zdenek Lev de Rozmital cseh főur barátjának, Rozenberk Péter grófnak (Palacky 389.); így nyilatkozott Zápolyáról nevének felemlítésével Massaro is. (Massaro Firnhábernél 81. lap. Továbbá Zay 183. Verancsics III. 17. Szerémi 81., 93.)

Egy Belgrádból Raguzába menekült franciskánus ott azt beszélte, hogy a városból a várba menekült szerb lakosság a vár védőivel összeveszett, s ezért kellett a várnak magát megadnia, ezt Tubero felvette művébe s tőle átvette Istvánffy és a többiek s így elterjedt a vélemény, hogy Belgrád a szerbek árulása folytán került török kézre. Raguza mindig haragudott a szerbekre s így róluk minden rosszat szivesen elhitt, elhitték mások is, mert így volt bünbak a szégyenre és szerencsétlenségre. De e véleménynek a történelmi forrásokban semmi nyoma nincs, nem tud róla sem Orio, sem Massaro, Zuano della Seda, Zay, Szerémi György, Verancsics Antal, Glavics Simon, Tomasics János. Engel és Horvát Mihály tud vallási villongásról a magyar katonák és szerb polgárok közt és azt is, hogy ez utóbbiak kivánták a megadást, de az árulók nem ők, hanem Moré Mihály volt. Katancsics cáfolja a vádat. Istvánffy vakon követte ebben

Tuberot, Szalay pedig Istvánffyt, ő a szerbek viselkedésének okát nem gyávaságukban, hanem a magyarok elleni gyülöletben keresi; egykoru krónikákra támaszkodik ebben, mint mondja, de e krónikákat nem nevezi meg.

III. II-ik Lajos elbocsátja a sereget és visszatér Budára. Karlovics Istvánt 1521. okt. vagy nov. hóban horvát bánná nevezi ki. Budai országgyülés nov. 24-én 1521. Mária királyné megkoronáztatása. Országgyülés Szlavóniában. Lajos idegen segítséget keres. Csehországba megy 1522-ben. A török elfoglalja Orsovát. Keglevics lemond a jajcai bánságról. A horvát főurak is külföldi segélyt keresnek. A nürnbergi gyülés. A törökök betörnek Horvátországba és Krajnába, elfoglalják Knint és Szkradint (Scardona), de Klissa visszaveri őket. A törökök csalogatják a horvátokat. Német segítség. Nürnbergi országgyülés 1522. végével, Lajos követei ezen. Cseh ügyek. 1523. (Rad. XVIII. 1872. 129—164. l.)

Ali török követ Velencében kijelentette, hogy Szolimán meggyőződött, hogy Magyarország nem sok fejfájást fog neki okozni. (Sanudo Ark. VIII. 135.). Magyar részről a belgrádi szerencsétlenségért Velencét okolták, mintha az biztatta volna a törököt Magyarország ellen, sőt hogy mérget küldött Lajos és a főurak elpusztítására, különösen a Frangepánok szidták Velencét (Orio aug. 27-iki levele. Massaro jelentése Firnhaber 47., 84. lap), csak Niger Tamás püspök védelmezte. (Massaro u. o. 82. Cons. rog. 1523. nov. 3.). A szerencsétlenségben még legderekasabban viselkedik Lajos király; midőn Belgrád elestéről értesült, azt titokban tartotta s kijelentette, hogy a török ellen indul (Orio levele szept. 14-éről), serege azonban gyenge és fegyelmetlen volt és betegség pusztította. Zápolya néhány ezer emberrel Ilokra ment, hogy a belgrádi török őrség kirohanásait visszaverje, de nem sok eredményt ért el.

II. Lajos október elején Mohácson van, innét átment Pécsre, hol betegsége miatt hosszasan időzött. Hédervány Ferencet, Sulyokékat és Enyingi Török Bálintot, Belgrád elestének okozóit hazaárulóknak jelentette ki és vagyonvesztésre itélte. Itt kapta Károly császár vigasztaló levelét, hogy ne essék kétségbe, mert uj veszély esetén ő személyesen fog segítségére sietni. Pénzhiány és betegségek miatt szó sem lehetett, hogy seregével a török ellen induljon, seregének egy részét Mohácson, a többit pedig Pécset bocsátotta el és a cseh, lengyel és német seregektől esküt vett arra, hogy a következő év március havában visszatérnek hozzá. Nov. 8-án visszatért Budára, hol rossz szelleme Branden-

burgi György különböző mulatságokkal igyekezett őt a busongástól elvonni.

Mig Lajos Pécsett időzött, a törökök Jajca vidékén a magyarokat megverték (Orio levele okt. 26-áról); ide jött a scardonai és knini kapitány és lemondtak hivatalukról, mert váraik nem voltak kellően ellátva és hire járt, hogy a török ezen várak és Osztrovica ellen készül, a király nagynehezen rábirta őket, hogy hivatalukban megmaradtak. (Sanudo, Ark. VIII. 114.) Horvátország még mindig bán nélkül volt s a király október végével vagy november elejével bánná kinevezte Karlovics Torkvato Jánost. (Sanudo u. o. 140., 141. Orio levele nov. 10. és dec. 1-éről. Massaro u. o. 81. és Sanudo u. o. 138.) Némelyek azt vélik, hogy a király két bánt is nevezett ki, és pedig Erdődy Simon zágrábi püspököt, vagy Batthányi Ferencet, de erre nincs bizonyíték, csak az, hogy II. Lajos 1522. március 24-iki levelében (Pray. ep. I. 151) »de banis Croatiae« szól. Massaro szerint Karlovics, mert nem kapott elég pénzt rendes seregek tartására, csak arra vállalkozott, hogy sik mezőn száll szembe a törökkel, a várak segítségére fog sietni, de értök, mert nincsenek felszerelve, felelőséget nem vállal.

A törökök Belgrádból portyázó kirohanásokat intéztek a Szerémségbe, Zápolyát Iloknál megverték és más csapatok Karlovics zagostyei birtokát, Buzsimot és a Frangepánok birtokait pusztították és sok rabot vittek el. Keglevicsnek Buzsimban sok török rabja volt, ezek fellázadtak és a várat hatalmukba kerítették. Karlovics kis sereggel ellenök ment, de mert nem remélte, hogy legyőzheti, szabad elvonulást engedett nekik, s Buzsimot mindenestől átadta Keglevics Péternek, ki az átvételt 1522. jan. 26-án a császmai káptalan előtt elismeri és kijelenti, hogy haláláig hálás lesz a bánnak; Keglevics a rabokon több ezer aranyat vesztett s a királytól értök más kárpótlást kért (Levele a délszláv akad. birtokában. Tomasics Ark. IX. 25. Kercselics Not. 315.); pár hét mulva Keglevics szörnyü vádakat emel a bán ellen, hogy Bakács Tamástól elvette Krupa várát, hogy II. Ulászló idejében többször segítségül hivta a törököt, hogy a báni csapatokat tönkretegye. (Lajos király levelei 1522. febr. 23. és aug. 25-éről a délszláv akad. birtokában.)

Karlovics bánsága a török elleni harcokban telt el, arra nem jutott idő, hogy méltósága egyéb teendőit is ellássa; erőszak és jogtiprás napirenden volt, a jobbágyok sokat szenvedtek, a török elől menekültek s otthagyták földesuraikat, kik különben is nagyon elnyomták. A helyzetet megvilágítja Zágráb város szabadalmainak meg-

sértése 1520., 1521-ben (az iratok a délszláv akad. birtokában) és a zágrábi káptalan szenvedett jogsérelmei. (Zágrábi kápt. levélt. 10., 52.) Békés munkásságról szó sem volt s kevés értéke volt II. Lajos 1521. dec. 15-én a zágrábi káptalannak adott azon kiváltságának is, hogy 10 éven át mindennemü bányászatot üzhet birtokain és erről semmi más adót nem köteles fizetni, csak a szokásos lucrum camerae-t. (Zágr. kápt. levélt. 1. 20. Kercselics Hist 214., de ez a dátumban téved; Kovachich: Supplem II. 543.).

Velence az eddig adott 700 aranyon Scardona és 10,000 aranyon egyéb dalmát városok megerősítésére többet nem adott és 1521. szept. 20 és 28-án kijelentette, hogy Magyarországot nem érdemes többé pénzzel segiteni, mert Belgrád és Sabác elesett. (Secr. cons. rog. 1521. szept. 20., 28. Sanudo, Ark. VIII. 133.). A Budán 1521. nov. 19. tartott országgyülés rendkivüli nagy adókat szavazott meg a honvédelemre és pedig nemcsak a jobbágyságtól, hanem a nemességtől is és hogy a király helyzetén is segítsen a zsidó származásu, de megkeresztelkedett Szerencsés Imre vicetárnok mester javaslatára megengedte, hogy az arany- és ezüstpénzt anyagi értékén felüli értékben bocsáthatja forgalomba. Ezen országgyülés megerősítette a király szigoru itéletét a belgrádi volt várkapitányok ellen, de megengedte nekik, hogy 40 nap alatt igazolhassák magukat. Ezen országgyülés határozatait közli Kovachich: Vestigia 513, ezzel érdemes volna egybevetni Sanudo 32-ik kötetének végét »in litteris oratoris Hungariae die 19. januarii 1521.« A Corpus Jurisban nincs meg mind és az magát az országgyülést tévesen 1522-re teszi, erre nézve egybehasonlitandó Kovachich Vestigia 507. és Supplem. II. 499. — A mi az elitélt várkapitányokat illeti, azok nem igazolták magukat s igy a király jogositva volt birtokaikkal rendelkezni. (Kovachich Suppl. II. 554.). Sulyokékat és Törököt a király csakhamar kegyelmébe visszafogadta s így birtokaikat megtartották. (Kovachich: Vestig. 615. Szerémi 99. Istwánffy 63.). Hédervári Ferenc birtokait a király tényleg másoknak adományozta, de a rendek kérelmére megkegyelmezett neki s birtokait is visszaadta. (Kovachich: Vestigia 615.)

Székesfehérvárott Máriát 1521. dec. 11-én megkoronázta Erdődy Simon zágrábi püspök (Cuspinian: Fontes rer. aust. script. I. 414. Guidoto Firnhabernél 136. lap. Theiner: Mon. Slav. merid. I. 575. Sanudo ad 1521. dec. 24. Engel: Gesch. der Nebenländer IV. 1—200); II. Lajost 16 éves korában nagykorunak nyilvánították és lakodalmát 1522. január 13-án tartotta.

A budai országgy. adóügyi határozatainak Szlavóniával való elfogadtatására nézve azt határozták, hogy annak rendeit külön országgyülés tartására fogják felhivni és arra két magyar követet fognak küldeni a budai határozatok támogatására. Ez 1522. ápril 6-án össze is jött (oklevél 1522. ápr. 15-éről a délszláv akad. birtokában), de hogy azon mit végeztek és hogy azon a két magyar követ megjelent-e vagy sem, arra nincs adatunk; utóbb ugyan e tárgyban 1522 végével Horvát-Kőrösön (Križevac) is volt horvát országgyülés, mely még 1523 elejével is tartott, ennek határozatairól sincs adatunk, — azonban arra van, hogy a horvát-szlavon rendek egyrésze nem akarta a Budán megszavazott sulyos hadiadókat elfogadni. Ugyanis 1523. febr. 10-én Battyányi Boldizsár, Tahi János, Kasztelánfi János, Pekri János és Lajos és hat zemcsei nemes aláirásával egy köriratban tiltakoznak a hadi adó ellen és a horvát-szlavon nemességet ez ügyben febr. 22-ére Alsó-Zdencébe tanácskozásra meghivják. Ebből látszik, hogy a hadi adó nagy ellenkezésre talált és valószinü, hogy a nemesség többsége azt megtagadta, mert az adószedés kevés eredménnyel járt és az ellenkezést Zápolya és pártja a nemesség összejövetelein nagyban szította. A főurak egyenetlenkedéséről szól Orio is 1521. dec. 26-iki levelében Sanudonál.

II. Lajos és Velence tisztában voltak, hogy Magyarország külsegítség nélkül elbukik; hire járt, hogy a török nagy hadi készületeket tesz (Orio 1522. jan. 3. febr. 14. és febr. 20-iki levelei Sanudonál). II. Lajos cseh segítségre is számított s minthogy a cseh rendek sürgették, hogy már egyszer oda is jőjjön, oda indult 1522. febr. 24-én és Prágába ért március 28-án (Palacky 2—398.), utközben kapta Károly császár levelét, hogy a török elleni harc ügyében március hóra Nürnbergbe birodalmi gyülést hivott egybe. II. Lajost csehországi utjában Orio velencei követ is kisérte s erről Velencébe érdekes levelet irt.

Mig a király távol volt, helynöke Báthory István nádor volt; ez értesitette a királyt, hogy a várakat lehetőleg ellátta, de a török elfoglalta Orsovát és ostromolja Peech várát. A király március 24-én Bródból irt válaszában Jajcát ajánlja gondjaiba és minthogy Keglevics Péter a jajcai bánságról lemondott (mint ilyent az oklevelek legutoljára 1522. febr. 23-án említik; délszláv akad. levélt.), annak bánjává valami Geletfit nevez ki, kire Jajcát, Banjalukát és Verbászt bizta, erről a Geletfiről nincs több említés, de egy 1522. október 10-iki oklevél jajcai bánként Tahi Jánost említi. (Katona XIX. 388.) Továbbá a király elrendeli, hogy a dalmát várak kel-

lőleg ellássanak, s ha az ottani várkapitányok tisztségökről lemondanának, akkor a várakat a horvát bán vegye át.

Minthogy a király és helynöke nem gondoskodtak és nem gondoskodhattak kellőleg a végek kellő megvédéséről és Horvátország sokat szenvedett a törököktől, egyes horvát főurak maguk néztek külföldi segély után. Karlovics bán Velencétől rendszeres fizetést kapott Velence dalmát birtokainak védelmére. (Sanudo, Ark. VIII. 107., 173.). Frangepán Bernardin birtokait a török mondhatatlanul pusztította, s mert mástól hiába várt segélyt, ő, Velence heves ellensége, 1522. március hóban személyesen elment Velencébe pénzsegélyért, nagy tisztelettel fogadták, de segítséget nem adtak.

II. Lajos a nürnbergi birodalmi gyülésre Jozsefics Ferenc zengi püspököt és Eszterházy Istvánt küldötte, kiktől már ápril 20-án arról értesült, hogy a német rendek uj török támadás esetén 4000 lovassal és 20,000 gyalogossal fogják segiteni, sőt ezek egyrészét nyomban elküldik Magyarországba, de ellátásukról a király köteles gondoskodni. II. Lajos erről azonnal értesítette a nádort s arról is, hogy Ferdinánd is küld segítséget s kérte, hogy a magyar urak is tegyenek már valamit a haza védelmére, melyért ő szivesen életét is feláldozza. Brodarics István pécsi prépostot Velencébe és VI. Hadriánhoz küldötte; Velence nem adott semmit, csak neki ötven aranyat utiköltségül. (Secr. cons. rog. máj. 2. Sanudo ápril 26. és máj. 3-hoz).

A törökök már 1522 elején fegyverkeztek Dalmácia ellen; Horvátország ez év derekáig sehonnét sem kapott segélyt. Scardona rosszul volt felszerelve, s midőn Velencétől segélyt kért, ez a sebenicói comest felhivta, hogy szükség esetén némi segélybe részesítse, de óvatosan, hogy a török észre ne vegye. A várból küldöttség járt II. Lajosnál is, s mert ez Budáról sokáig nem tért vissza, azért márc. 29-én egy uj követséget indítottak utnak, a ki ha segélyt nem hozhat, kérjen engedelmet arra, hogy a lakosság a várat elhagyhassa. (Sanudo, Ark. VIII. 143—145.). A szultántól épen e napokban jött egy követ Velencébe, megnyugtatva azt, hogy a töröktől nem kell féltenie dalmáciai birtokait, — azért nagyon kellemetlen volt Velencének, hogy épen ekkor jelent meg Trau területén a török területről gazdag zsákmánnyal visszatérő Karlovics János bán. (Sanudo, u. o. 146. lap.)

April első napjaiban Boszniából török csapatok rontottak be Horvátországba és elpusztították Frangepán Bernardin birtokait Grobnikig, innét azután az isztriai határ mentében ápril 13-án, virágvasárnapján Szlavóniáig hatoltak,

hol az épen prédikáló papot elhurcolták az oltártól, s vele hivőit, Krajnán áthaladva visszatértek Horvátországba, hogy gazdag zsákmánnyal hazatérjenek. A krajnai urak utánuk siettek Ozáljig, de nem tudják utolérni. Karlovics bán 2000 emberrel megrohanta a törököket és a zsákmány egyrészét elvette tőle, és sok rabot megszabadított. Pár nappal utóbb ismét betörtek és Frangepán Bernardin birtokait ujból pusztították. Valvasor (IV. 421.) keserüen panaszkodik a krajnai urak gondatlanságáról és önzéséről.

Május hó végével a boszniai basa 25,000 emberrel Knin ellen indult, ezt védői szabad elvonulás feltétele mellett átengedték neki; innét Scardona ellen indult, melynek lakóit meghódolásra csábították, lakói azonban inkább elmenekültek s így ezen vár a török kézbe került. Klissa erős ellentállást fejtett ki, kapitányuk, Monokovics Péter vitézül védekezett: az ostrom jun. 3-ától 18-áig tartott és a török sereg megszégyenülve távozott. (Glavics S. Ark. IV. 44. Sanudo, Ark. VIII. 150—153.). Sanudo jul. 7-éről azt irja, hogy Zárából julius 3-áról irják, hogy a török Klissát ujból 15 ezer emberrel kezdte ostromolni (Zágr. érs. levélt. Don. 168. 5.), de eredménytelenül. A basa Velencét okolta balsikereéért, hogy titokban segélyezte Klissát, mi ellen Velence erélyesen tiltakozott.

Julius végével a török pusztította Karlovics bán birtokait, de ő a törököt kiverte, török területre nyomult és ott egy török várat ostromolt. (Sanudo, Ark. VIII. 153.). Oklevelek még egy török támadásról tudnak 1522-ben, midőn Kisasszony-nap körül betörtek a Kupa-Száva közére és szept. 3-án elhatoltak egész Zselináig, valószinü, hogy ekkor is kiverték őket. (Marcellovics).

Érdekes, hogy a törökök mindenáron azon voltak, hogy a horvát főurakat önkéntes meghódolásra birják, így a tőlök legtöbbet szenvedő Frangepán Bernardinhoz is követet küldtek e tárgyban s eget-földet igértek neki, ha meghódol, ezt Bernardin maga mondotta el nov. 19-én a német birodalmi gyülésen Nürnbergben. (Bernardini de Frangepanibus oratio pro Croatia Nürnbergae habita. 1522.)

1522. második felében jöttek Horvátországba idegen csapatok, melyeket a nürnbergi határozat folytán küldtek és pedig Ferdinánd főherceg krajnai és Károly császár német csapatai, de mily nagy volt a számuk, nem tudni bizonyosan, a német csapatok Frangepán Bernardin tanusága szerint (fenti beszédében) csakhamar szétmentek, de Ferdinándéi továbbra is itt maradtak. Voltak olyanok is, kik nem szivesen látták az idegen seregeket. (Acta Tomic : Palacky 401.).

Ferdinánd csapatai azért is itt maradtak, mert krajnai birtokai is veszélyben voltak a török részről. E kor eseményeit leghivebben adja Istwánffy, — Kercselics nagyon öszszekuszálja (Not. 314., 328., 352.), sőt egy helyütt rosszul értelmezvén Istwánffy világos szavait, azt is mondja, hogy: »Croatia Ferdinando in ius et hereditatem cessa est!«

A horvát uraknak e zűrzavaros időben legfőbb gondja volt vagyonuk szaporítása, királyi donációk szerzése, korona birtokok zálogba vétele (melyek rendszerint soha vissza nem váltattak) és erőszakos foglalások által, vagy házasságok utján: hires birtokszerzők voltak s az összes felsorolt módokat igénybe vették Keglevics Péter és Zrinyi Miklós.

II. Lajos még mindig Prágában időzött, hogy a cseh rendeket segélyadásra birja. Követe, Niger Tamás felkereste az uj pápát, VI. Hadriánt Spanyolországban, hol megválasztatása után félévig maradt: ez igért is segélyt, mihelyt Rómába megy. Innét Franciaországba és Velencébe ment. Velence hajlandó volt a török ellen szövetséget kötni, de nem akart ebben első lenni, várta, hogy mások kezdjék. (Sanudo Ark. VIII. 153.).

Nürnbergbe 1522. szept. 1-ére ismét birodalmi gyülés volt egybehiva. II. Lajos szept. 29-én részletes utasítással küldte oda követeit és 24,000 embert kért segítségül. Mint Horvátország külön képviselője a maga jószántából, királyi megbizatás nélkül megjelent ott Frangepán Bernardin is s beszédével nagy feltünést keltett. A nürnbergi városi tanács 20 mozsár ágyut és 16 lórakomány lőport adott neki, a rendek pedig II. Lajosnak 4000 embert és 100 mázsa lőport igértek 1523. máj. haváig Sopronba küldeni. E határozatokat 1522. december 22-én külön iratban közölték II. Lajossal és külön Frangepán Bernardinnal, illetőleg Horvárországgal. A német rendek két, a török harcmodort ismerő magyar urat kértek csapataik begyakorlására. (Kovachich Suppl. II. 522. Bernardin beszéde: Ranke II. 86.).

II. Lajos Prágában sokat mulatott is, ugyhogy Rozsmitali Zdenek Leo főur nyilt ülésben mondotta neki, hogy nem ez a módja a cseh és magyar trónja megerősítésének. 1522-ben december 1-én a fiatal Battyányi Ferencet Prágába hivta mulatni és utasította a tárnokmestert, hogy adjon neki utiköltséget, azonban Szalkay kancellár eltiltotta Battyányinak az elutazást és utasította, hogy Szlavóniába menjen. (Palacky 413. Kovachich: Mon. Batthanyiana 49., 50. sz.). Zápolya János Oláhországban akarta utját állani a töröknek, de semmire sem ment vele, erdélyi hadakozásairól szól Sanudo ad jul. 3. és Engel: Nebenländer: oly nyiltan töre-

kedett a királyságra, hogy több főur és főpap ellene szövetséget kötött. (Katona XIX. 381.) Zsigmond lengyel király figyelmeztette II. Lajost, unokaöccsét, ne bizakodjék sokat a külső segélyben, hanem itthon teremtsen rendet és szervezze a védelmet s iparkodjék a magyar és cseh alattvalói szeretetét és támogatását megnyerni, mert az többet ér; Csehországban a viszonyok 1523-ban tényleg jobbra fordultak. (Palacky u. o.)

IV. A kereszténység állapota. Lajos hazatér Csehországból és 1523. sz. György napján országgyülést tart. Török betörések 1523-ban Horvátországba és Dalmáciába. Frangepán Bernardin sikertelen kisérletei Zeng elfoglalására; segíti őt itt fia Kristóf is. Folytatólagos török betörések. II. Lajos főkép külsegítségben bizakodik; viszonya Ferdinándhoz és Horvátországhoz. Tomori Pál vezér. Ferhát basa legyőzetése. VI. Hadrián segítséget küld Magyar- és Horvátországba. Niger Tamás és Brodarics István követsége. II. Lajos és Ferdinánd találkozása. A török betör Horvátországba és elfoglalja Osztrovicát. Karlovics T. János társa a bánságban Tahy János. Karlovics megszünik bán lenni 1524-ben.

Rhodus elveszte sem tudta a keresztény hatalmakat kibékiteni egymással; a megrémült Velence követséggel gratulált a szultánnak e győzelméhez. (Romanin: Storia docum. V. 378. Hammer III. 31.). A pápa inti Károly császárt és Ferenc francia királyt, hogy béküljenek ki, vagy legalább három évre kössenek fegyverszünetet s induljanak a török ellen (1523. april), — de hiába: Itália a véres harctér s Velence is kénytelen Károlyhoz csatlakozni, sőt maga a pápa is. Sok magyar ur nem helyesli Velence eljárását, mert a császár nem fogja megtartani neki tett igéreteit. (Massaro Firnhábernél 85. l.)

II. Lajos márc. 16-án távozik Prágából és csak ápril második felében ér Budára (Palacky: Dejiny V.), hol megtartja a már kétszer meghirdetett és elhalasztott országgyülést (1523. ápril. 24), melyben a főurak egymást az adók és államjavak elrablásával, hamis pénzveréssel stb. vádolták, nem kimélve Báthory nádort és Thurzó tárnokmestert sem (Massaro Firnhabernél 79., 81.), nagy hadi adót vetettek ki a jobbágyságra, de a nemességre nem; elrendelték a seregek toborzását, de nem volt rá pénz; a köznemességnek meghagyták, hogy ne kocsin jőjjenek a táborba, hanem lovon vagy gyalog. Niger Tamás felszólalására a dús főurak is igértek a királynak pénzsegélyt, de nem adtak. (Massaro: Firnhaber 79.). Érdekes, hogy ezen országgyülésen hozták

az első törvényt a luteránusok ellen: ki e hitre tér vagy azt pártolja, fej- és vagyonvesztésre itéltetik. (Kovachich Suppl. II. 515.). E törvénycikkeket hozzájárulás végett Szlavónia (azaz Horvátország) rendeivel is közölték, de oratorokat e célból nem küldtek hozzájuk; Kovachich (Suppl. II. 534.) azt véli, hogy a horvát rendek az uj terheket nem vállalták, mert bennök jogsérelmet láttak.

A törökök 1523. márc. hóban betörtek Horvátországba és Krajnába, honnét nagy zsákmánnyal és sok rabbal tértek vissza Boszniába és Hercegovinába (Sanudo, Arkiv. VIII. 155—157. Valvasor IV. 421.). Velence dalmát birtokait sem kimélték, noha ez a szultán akarata ellen történt, különösen Sebenico szenvedett sokat a scardonai törököktől. 1523. márc. hóban három török hajó azt kérte, hogy a szoroson átengedjék Scardonába, — a város ezt megtagadta, nehogy bekerítsék, s akkor sem engedte meg, midőn Velence kivánta, — végre ez is helyeselte eljárásukat és gondoskodott a dalmát városok falainak kijavításáról (Secr. cons. rog. ápr. 10. és 20. Sanudo VIII. 157., 158—161.) és követséget küldött a szultánhoz kártérítés végett, melyhez egy sebenicói polgár is csatlakozott. (Sanudo u. o. 159. Secr. cons. rog. ápr. 27.). Azonban török csapatok mégis folyton zaklatták, így egy betört Zára területére, de Busics György 40 lovassal lesből megrohanta és prédájukat elvette. (Sanudo u. o. 168.).

E zavarokat Frangepán Bernardin és fia Kristóf arra használták fel, hogy a most királyi birtokot képező Zenget visszafoglalják; ez Velencétől kért segélyt és meghódolását igérte, ha megmenti. Velence ez ajánlatot nem fogadta el, gályái Zeng előtt megjelentek, mire Bernardin elvonult, mert a lakosság sem akart tudni róla. (Sanudo u. o. 157., 159. Secr. const. rog. ad april 7. 1523.) Hirlett, hogy a török Klissza ellen készül, de a szultán ettől eltiltotta a boszniai basát. Kruzsics Péter klisszai kapitány julius hóban 20 lovassal és 300 gyalogossal egy szomszédos török erőd ellen indult, de nagy török seregre bukkant, mely embereit lekaszabolta s ő is megsebesült; Kruzsics várát féltette és Velencétől kért segítséget a traui gróf utján, de Velence kijelentette, hogy a törökkel békét kötött s nem akar ezen ügybe avatkozni. (Sanudo: Ark. VIII. 164., 165. l.)

II. Lajos értesült arról, hogy Szulejmán nagy hadat gyüjt ellene, Orio mondja (junius 2. Buda), hogy 70,000 emberrel Belgrádnak tart, de a bolgár zavarok Szófiában tartóztatják (julius 15-iki levele) és csak egy basája tört be Magyarországba (julius 16.) és a kisebb harcok az ország határán napirenden voltak. Morvaországból 1000 ember jött

segélyül, de az igért német segély elmaradt. (Massaro Firnhabernél 79., 80. Buchholc II. 39. Tomasics állítása Ark. IX. 26., hogy V. Károly nagy sereget küldött, csak mesebeszéd). A király a városokat felhivta, hogy az adót fizessék előre, mert a végvárak erősítésére 32,000 forintra van szüksége, azonban alig folyt be valami, azért Hadriánhoz és Ferdinándhoz fordult. (Orio levele jun. 2. és jul. 16.)

Ferdinánd országait is fenyegette a török, Horvátországot saját országai kulcsának tekintette és oda 1522-ben 500 lovast küldött és 1523. april 11-én felhivta alsó-ausztriai városait, hogy a török elleni hadakozásaira küldjenek neki pénzt, egyben pedig ujból egy kis fegyveres csapatot küldött II. Lajosnak, mely azonban, mivel ettől zsoldot nem kapott, csakhamar hazatért. Orio és Massaro Velencébe irt leveleikben elmondják, hogy Burgo, Ferdinánd megbizottja ráakarta venni II. Lajost, hogy urának engedje át Horvátországot, és hogy ez aligha meg nem történik, mert Burgo András nagy kegyben áll II. Lajosnál, hacsak a magyarok ezt meg nem akadályozzák. (Ferdinánd levele II. Lajoshoz Firnbaber 104. Orio és Massaro levelei Firnhabernél 80., 81. Burgóról Firnhaber 107.) Midőn ezt Burgo el nem érhette, csak néhány védelmi pont átengedését kérte Horvátországban.

A magyar rendek fővezérül ajánlották a királynak Tomori Pált, ki nagyon kitünt a török elleni harcokban s nemrég franciskánussá lett. 1523-ban kalocsai érsekké nevezték ki és a Szerémet védő seregek főparancsnokává; Tomori e tisztségeket csak Hadrian pápa sürgetésére fogadta el. (Orio jun. 2. Massaro Firnhabernél 80. Tomori levele: Theiner Mon. Hung. II. 667. Szerémi Gy. 103. Brodarics 1606-iki kiadás 757., 758. Istvánffy 64.) Tomori a végvárakat megerősitette és sereget gyüjtött, legjobb vitézei Battyányi György, Bosnyák Tamás, Bánfi Jakab, Bárdi István és a szerb Rádics Bozsics voltak, ezekkel számos török portyázó csapatot vert ki a Szerémségből. A török azonban ez évben az Una, Kupa és Száva vidékein is pusztított, honnét a horvát nép verte ki őket. (L. Zrinjska zviezda, V-ik mellékl., Kerchelich Not. 351., Tomasics Ark. IX. 25., Valvasor IV. 18.)

A sok kudarcot a török nem hagyhatta boszulatlanul. 1523. aug. hóban Ferhát basa 15,000 emberrel Szendrőből közelgett Szerém felé. Ez a basa szebenikói renegát és Szulejmán sógora volt, kinek nővérét birta feleségül; előbb Kis-Ázsia kormányzója volt, de kegyetlensége és kapzsisága miatt onnét elmozdították. Tomori jókor értesült szerb kémei által a közelgő veszélyről és hadat gyüjtött. Ferhát átkelt a Száván s egy sereget hajói védelmére otthagyván, betört a Sze-

rémségbe; a föld népe szembeszállt vele, a beteg Tomori is sebtében 4000 embert küldött ellene a fentnevezettek vezérlete alatt, kik Ferhát seregét teljesen megsemmisítették, Ferhát is eltünt, csak később hallatszott róla, hogy Szulejmán megölette, nemcsak seregének pusztulása, hanem vérengzése és kapzsisága miatt is. (Massaro: Firnhaber 80., Sanudo ad sept. 9., Orio: Firnhaber 103., II. Lajos levele: Theiner Mon. Hung. 641. és Campeggio legátusé 685., valamint Burgioé 743., — ezen leveleket Pray rosszul idézi ep. II. 185., 395.)

Budára érkezett Toma de Vio della Minerva bibornok, ki VI. Hadriántól 50,000 aranyat hozott, melyet csak hadi célokra volt szabad fordítania; a magyar urak kérték tőle a pénzt, hogy a király kifizethesse tárnokmesterét, kinek 65 ezer aranynyal tartozott, de a pápai követ ezt megtagadta, mit tőle zokon vettek. (Massaro: Firnhaber 84., Orio: Firnhaber 74.) A pápa Zengbe a horvátoknak sok buzát küldött, de ezek alig osztottak ki valamit a népnek, a többit a kapitányok vagy maguknak tartották meg, vagy eladták. VI. Hadrián szeptemberben meghalt és utóda felpanaszolta a dolgot és a kapitányokat a nagy egyházi átokkal fenyegette. (Theiner: Mon. Hung. II. 739. Pray ep. II. 174., 177.) II. Lajos e tárgyban vizsgálatot is indított.

Niger Tamás és Broderics mint királyi követek, különkülön bejárták az európai udvarokat segítségért. Niger Tamás okt. 25-én a velencei tanács előtt nagyban dicsérte Zsigmond lengyel királyt, II. Lajosról elég kedvezőtlenül nyilatkozott, segítséget nem kapott, csak neki adtak egy kis pénzt, mert scardoniai püspökségéből semmi jövedelmet sem kapott. Innét Rómába ment, hol már nem találta életben VI. Hadriánt, ki komolyan akarta megsegíteni Magyar- és Horvátországot (Firnhaber 103., Sanudo: Ark. VIII. 168., hol okt. 3. helyett okt. 31. olvasandó, Secr. Cons. rog. ad nov. 3. 1523.), és ott Velence budai követeinek levelei szerint azzal fenyegetőzött, hogy Magyarország ha segítséget nem kap, a törökkel békét fog kötni s megengedi, hogy országán áthaladva, Európát pusztíthassák, — ezzel azért fenyegetőzött, hogy segítséget csikarjon ki.

II. Lajos, Zsigmond lengyel király és Ferdinánd régen tervezték, hogy találkoznak. Zsigmond országa állapotai miatt nem jöhetett el. Budán veszélyes betegség dult s II. Lajos nejével és számos főurral Ausztria felé távozott (Orio: Firnhaber 103. és Massaro u. o. 85.) és okt. 12-én Sopronban találkozott Ferdinánddal, nejével és kiséretével, hol 2 napot töltöttek együtt, azután elmentek Bécsujhelybe, hol 8 napot töltöttek. II. Lajos kiserete sokkal számosabb és fényesebb

volt. Ünnepélyeken kivül komoly dolgokkal is foglalkoztak, mit bizonyít Ferdinánd levele V. Károlyhoz (dec. 18.), melyben irja, hogy II. Lajos 60,000 harcos és 100 ágyú állítására kötelezte magát, ő pedig 10 ezer gyalogost, 11 ezer lovast és 30 ágyút igért, de attól tart, hogy II. Lajos mit sem fog tenni s akkor vége Magyarországnak s a sor az ő országaira kerül. (Firnhaber 104. VI., Font. rer. austr. Script. I. 264., Archiv für Kunde öst. Gesch.-Quell. I. évf. 2-ik füz., Palacky 452.) A fejedelmi találkozón jelen voltak a pápai követ, Lengyelország követe, magyar és cseh főurak és Burgó András, s mind azon voltak, hogy II. Lajos a könnyelmü életmóddal felhagyjon. (Massaro: Firnh. 81.)

Hazajövet II. Lajos mitsem tett az ország védelme ügyében. Csak egy levele mutat némi igyekezetre s ezt Erdődy Péter kérelmére okt. 21-én a zágrábi káptalannak irta, hogy ez megengedje annak, hogy a régi Siscia (Sziszek) vár romjaiból várat építhessen a török ellen. (Marcellovics és az ő nyomán Kerchelich Hist. 244.) E napokban irta Massaro Ferenc velencei követ zárójelentését, ebben irja, hogy Horvátország teljesen magára van hagyatva, a bán, Korbáviai János gróf, mindenéből kifogyott, a királytól seregei számára semmi pénzt nem kap és lemondani készül. (Firhaber 81.)

Az elhagyatott Horvátországot a török rabolta és pusztította, erről ir Ferdinánd Nürnbergből 1523. december 6-án II. Lajosnak és figyelmezteti, hogy arról értesült, hogy a török a tél folyamában ujra be fog oda törni. Guidotto Vince az uj velencei követ e betörésről 1524 első napjaiban értesíti Velencét azzal, hogy a törökök egy vitéz kapitányt elfogtak és lekaszaboltak, mi a királyt annyira megszomorította, hogy több napon át mit sem dolgozhatott. (Firnhaber 104., 105.) A török 1523. dec. hóban jelentékeny ellentállás nélkül elfoglalta Karlovics János bán, korbáviai gróf Osztrovica nevü várát Vrána közelében, mely Klissa után legerősebb volt Dalmáciában, valami Damján nevü ember árulta el; az uj pápa és bibornokai keseregtek elvesztén s II. Lajos erősen mosakodott, hogy ártatlan benne. E veszteség Velencét is megijesztette és megerősítette dalmát várait: Vránát, Novigrádot (Ujvár), Nadint és Nint; Karlovics János birtoka romjait Velencének kinálta, de ez kitartásra buzdította és évi 5000 aranyat adott neki, hogy várait megvédelmezze s így közvetve Velence dalmát birtokait is. Ezzel a bán Velence szolgálatába lépett. (Sanudo: Ark. VIII. 166., 169. Secr. cons. rog. ad 1524. jun. 2., Pray ep. I. 177., Sanudo u. o. 172., 173.)

Karlovics bán keserüen panaszkodik II. Lajosra és udvaroncaira, kik az udvarból kiturták (Firnhaber 81. Chmel: Actenstücke zur Gesch. Croatiens u. Slav. im J. 1526., 1527. Wien, 1846. 14-ik lap, Kerchelich Not. 346.), őt mellőzték és báni társul melléje adták 1523 végén vagy 1524 első napjaiban Tahy Jánost, mi ellen a horvát rendek erélyesen tiltakoztak s így a rendetlenség az országban tetőpontra hágott.

Tahy János nevével birtokperekben és hatalmaskodási panaszokban 1519 óta találkozunk; 1522-ben egy izben egy okmány jajcai bánnak is nevezi, azonban mint ilyen, semmi jelentékeny dolgot nem művel s többször ezen cimmel nem fordul elő. (Firnhaber 105. X. Tizio János jajcai bánt említ, ez kétségkivül Tahy János). Azután a vránai perjelség birtokpereiben fordul elő, hol a tehetetlen Baracs Máté perjelt kijátszsza. (Theiner: Mon. Hung. II. 759., Rad. XVIII. 141., 145.) Őt az oklevelek Karlovics mellett kétszer említik bánként (1524. február 10. és aug. 8., délszláv akad. levéltár); vannak okleveleink, melyek ez évben horvát bánokról beszélnek nevök említése nélkül (junius 2. délszláv akad. levéltár, okt. 15. zágrábi kápt. levéltár 1., 21.), egy csak egy bánt említ (febr. 18., Firnhaber 107.), egy Tahy János nevét felemlíti, de nem nevezi bánnak (márc. 5., Kovachich Vestig. 551. Pray ep. I. 176.) és egy oklevelünk sincs egész 1524-ből és 1525 első hónapjaiból, mely Tahynak valami báni tevékenységéről szólna, de van olyan, melyben a horvátok kérik, hogy a báni cimtől megfosztassék és olyan, mely az udvar részéről őt bánként a horvátokra ráakarja erőszakolni, — ő tehát tényleg nem gyakorolta ekkor a báni hatáskört és Karlovics működik mint egyedüli bán, ki mint ilyen, 1524. aug. 8-án is említtetik (Iratai N. R. A. 641., 32. febr. 26., márc. 31., aug. 10.), noha az utóbbi időben már nem az *egész* Horvátországban gyakorolta a báni tisztet, mert Körösmegye birái már 1524. ápril 7-ike óta itéleteiket e szókkal vezetik be »sede banatus vacante« (délszláv akad. levélt. 1524. ápril 7—dec. 1. és 1525. jul. 17—nov. 4-éig, továbbá N. R. A. 648., 24. febr. 4. 1525.), sőt így itélkeznek még 1524. nov. 4-én is, noha akkor már régen bánokká kinevezve voltak Battyányi Ferenc és Tahy János.

V. Hasztalan fáradozás, hogy a kereszténység közt a béke létrejőjjön. A végeken a török harcok folytatódnak 1524-ben, a horvátok Klissát vitézül védelmezik. A török Lajost békekötésre csábitja. Ferdinánd komolyan gondol a védelemre, de Lajos és rendei nem. A pártoskodás Magyarországban mind veszedelmesebbé lesz. Oláhország

és Szeverin török kézre jut. Az 1524. szept. 8-iki országgyülés nem hoz orvoslatot. Az uj bánokat (Tahy János és Battyányi Ferenc) nem ismerik el és nem is tudnak maguknak tekintélyt szerezni 1524—1525-ben, mi veszélyes bizonytalanság oka az országban.

V. Károly és Ferenc francia király véres háboruja még folyt. VII. Kelemen 1524. jan. 22-én irt II. Lajosnak, hogy kibékítésökre Campeggio Lőrinc bibornokot elküldi hozzájuk és Della Minervának meghagyta, hogy a Magyarországba vitt pénzt Fuggernél helyezze el s helyébe br. Burgiót küldte Magyarországba. Febr. 20-án ujra irt neki és több magyar főurnak, melyben kitartásra buzdítja őket és biztosítja, hogy nem fogja ügyöket elhagyni. (Theiner: Mon. Hung. II. 633., 639.) Campeggio márciusban már a nürnbergi gyülésen volt, Burgio ápril elején már Budán volt, Della Minerva csak jun. derekán indult vissza Rómába vagy mert Fuggerrel nem végzett, vagy mert Campeggióra várt. (Buchholz II. 54. Guidotto Firnhabernél 108. XVI., 111. XX. és XXI., 112. XXVIII.)

Zsigmond lengyel király is igérte volt, hogy Magyarországba jő rendet csinálni, de nem jöhetett. Az 1524. jan. 14-én megnyilt nürnbergi országgyülésre II. Lajos is két követet küldött, igértek is neki némi segélyt, de az is elmaradt. (Guidotto Firnhabernél 105. X., 106. XII., 111. XX. és XXI. Ferdinánd levele Firnhabernél 104. V., II. Lajos levele Pray ep. I. 177.) II. Lajos könyörgött a harcoló feleknek, hogy kössenek békét és forduljanak a török ellen, a pápát is kérte közbenjárásra (febr. 4.), e napon V. Károlynak is irt és február 5-én VIII. Henrik angol királynak. (Thein. Mon. Hung. II. 632., Buchholz II. 256., Mon. Hung. hist. Dipl. V. 70., Firnhaber 107, XIV.) V. Károly ápr. 8-án válaszolt neki, hogy ő nem oka a harcnak, szivesen békét kötne s érdekében minden lehetőt el fog követni. (Thein u. o. 636.)

Szerencsére Szulejmánt 1524-ben az egyptomi zavargások gátolták, de a végeken mégis folyton török rablócsapatok jelentkeztek. Hirlett, hogy maga a szultán készül Magyarország ellen és Ferdinánd a végekre 200 lovast és 600 jól fegyverzett gyalogost küldött és febr. 18-iki levelében inti II. Lajost, hogy ő is gondoskodjék Horvátországról, mely teljes pusztulás szélén áll. (Firnhaber 107. XIII.) Valószinü, hogy Ferdinánd ezen csapatai segélyével mentették meg a horvátok Klissa várát.

Mehmet bég Mihály Begovics hercegovinai basa, még 1523. dec. havában értesítette a traui és spalatói velencei comeseket, hogy a szultán parancsára ostromolni fogja Klissát s felszólította őket, hogy ne segítsék a horvátokat, sőt

a hozzájuk menekülőket se fogadják be. Febr. 5-én Musztafa a vár alá érkezett, Mehmet bég nem jöhetett, mert a szultánnak seregeket kelle küldenie Egyptomba. Velence megijedt és Spalató védelmére elküldte oda hajórajával Alvizo da Canalt és Hercegovinába a kormányzónak szép ajándékokat küldött. Kruzsics Péter Zengbe sietett, hogy sereget gyüjtsön Klissa felmentésére, hol kevés volt az élelem és ecetben főtt gyökerekkel táplálkoztak. A pápa Niger Tamást küldte Klissába pénzzel és élelemmel; ápril 7-én Trauban akart kikötni, de a velencei comes nem engedte meg, nehogy a török megnehezteljen. Eközben Kruzsics 1500 gyalogossal és 60 lovassal 40 bárkán éjjel Szalonánál (Szolin) kikötött ápr. 10-én és teljesen szétverte a több ezer emberből álló török ostromlókat, Klissát a pápai adományból megerősítette s nagyobb őrséggel megrakta. A török nagyon megijedt, Scardonát megerősítette, hogy horvát kézre ne kerüljön és Velencét vádolták, hogy a horvátokat élelemmel ellátják és hajóikat nem fogják el. Velence mentegetőzött a basának és szultánnak irt levelekben s a török seregnek élelmet adott és Scardonáig engedte a török hajókat. (Sanudo: Ark. VIII. 171—184., a 178-dik lapon ápril 11-éről való levél nem Sebenicóból, hanem Spalatóból való; Firnhaber 108. XV., Theiner: Mon. Hung. II. 634., 659., Secr. cons. rog. 1524. jul. 23. és aug. 4.) A zengiek egy török hajót elfogtak; a török vádolta Velencét, hogy nem ügyel a tengeri biztonságra s Velence kérte Zenget, hogy adja ki a török hajót rakományostól és a pápa is erre kérte, nehogy Velence bajba kerüljön. (Theiner u. o. 640. Secr. cons. rog. ad nov. 4., Sanudo: Ark. VIII. 184.)

A klissai kudarc bántotta a törököt és ápril végével Metlik ellen fordultak, három napi sikertelen ostrom után vidékét elpusztították s 4000 rabbal elvonultak. (Arch. für Kunde öst. Gesch.-Quellen I. 2. füz. 127. l.) Sanudo ápril 9-iki levele szerint a törökök ápril 8-án Grobnik környékén is mutatkoztak.

Guidotto március elején azt jelenti Velencében, hogy Budán megjelent egy török követ béketárgyalás végett s II. Lajos értekezett is vele, mert látta, hogy nem kap segítséget. Ferdinánd ápril 16-án inti őt és felszólítja, hogy igazolja magát a pápa előtt; ugyan e napon irt budai követének, Schnaitpeck Jánosnak, hogy tudja meg, mi van a dologban. Burgio is megjelent a királynál s eltiltotta a béketárgyalástól. (Firnh. 108. XV., 109., 110. XVIII., 111. XX.) A török szabad átvonulást kivánt. A pápa és Ferdinánd ezt megakadályozandók, segélyt igértek. (Theiner: Monum. Hung. II. 642., 679.)

II. Lajos Pozsonyban telelt, 1524. febr. végével vagy március első napjaiban visszatért Budára, itt tanácsot tartott, melyben Tahy János is résztvett, a védekezésről volt a szó. Egy püspök azt tanácsolta, hogy előzzék meg a török támadást. (Pray ep. I. 176., Kovachich Vestig. 551., Pray a »Servitor Agriensisben« Várda Pált látja, ez azonban csak május 6-án lehetett egri püspök, mert Szalkay onnét csak Szatmáry halála után lett esztergomi érsekké és távozott Egerből). Ezen tanács semmit sem végzett, mit Ferdinánd jun. 10-én V. Károlynak irt levelében felpanaszol és ehhez jun. 13-án küldött követének, Burgundi Károlynak adott utasításában leirja Magyarország állapotát, a királyi tekintély sülyedését, az urak engedetlenségét, egyenetlenségét, pártharcait. és így semmit sem lehet ezen országtól várni. Ferdinánd könyörög bátyjának, hogy kössön békét Ferenccel s e tárgyban jul. 30-án és okt. 1-én a pápát kéri fel közvetítésre, ezekben meghatóan irja le Horvátország állapotát. (Firnh. 112. XXII., Buchholz III. 187., Arch. für Kunde öst. Gesch.-Quell. I. 2. füz. 131., Firnh. 112. XXV., Kovachich Vestig. 551., Pray. ep. I. 176.)

A pápa Broderich Istvánt küldte követül Magyarországba; II. Lajos jul. 14-iki levelében megköszöni a pápa gondoskodását és a keresztény fejedelmek kibékitését és több pénzt kér.

Ferdinánd nem sokat tehetett a vallási és politikai viszályok miatt; II. Lajos semmit sem tett s így a főuraknak annál többet kellett volna tenni. Szathmáry György primás 1524. ápril 7-én halt meg; ő volt a király mindenható tanácsadója, érdemes férfiu, de kincsvágyó és dicsvágyó, előbb Velence ellensége, utóbb barátja, mert Niger Tamás figyelmeztette, hogy Bakács Tamás Velence barátsága révén lett bibornok. Nemes lélekre vall, hogy II. Lajosnak 60,000 aranyat hagyott, hogy kiváltsa azon a sopron- és vasmegyei várakat és városokat, melyek már régen az osztrák főherczegeknek el voltak zálogosítva; a király átvette a pénzt, de nem váltotta azokat ki. A pápai követ kieszközölte, hogy az esztergomi érsekség két évig betöltetlen maradjon s a jövedelem a királyé legyen, — azonban a király kegyencét, Szalkay Lászlót, már máj. 6-án primássá nevezte ki (Massaro Firnh. 81., Guidotto Firnh. 108. XVI. és 111. XX., XXI.), noha Ferdinánd erre nagyon ajánlotta János győri püspököt. (Firnh. 110. XIX., Kovachich Vestig. 585., 26., 27. fej., Istvánffy 64., Palacky 461.) Szalkay mint első tanácsnok, szivesen elegyedett cseh és horvát ügyekbe. — Báthory István nádor is igen befolyásos volt, de kényelemszerető és

kevésbé képzett lévén, az előbbivel nem versenyezhetett. Zápolya Jánost rengeteg vagyona és nagy pártja tette hatalmassá.

Ujlaky Lőrinc halála lángra lobbantotta a pártoskodást; gyermek nélkül halt meg és hagyatékát családi szerződés alapján Zápolya János magának követelte; Szalkay a fiscusnak követelte, mert Ujlaky Lőrinc II. Ulászló által legyőzetvén, a családi szerződéstől köteles volt elállani és a Zápolyák, midőn a király megerősítette a családi szerződést, nem fizették meg az igért összeget. A pert a fiscus nyerte meg és II. Lajos Német-Ujvárt Battyányi Ferencnek ajándékozta, a többi hagyatékot pedig egyelőre Lőrinc özvegyének, Bakács Margitnak engedte át, ki utóbb More László felesége lett, ki aztán az egész hagyatékot átvette. (Istvánffy 66. Turmschwamb Engelnél Nebenländer I. 196. Szerémi György 78.)

Oláhország Törökország ellen a magyar király oltalmát kérte, Zápolya János volt védelmével megbizva, de mitsem tett s így török kézre került, kik ott erős állást foglaltak el Magyarország veszedelmére. (Guidotto Firnh. 108. XVI., 111. XX., 117. XXXIV., Burgio Theinernél Mon. Hung. II. 720., Engel: Nebenländer IV. 205.)

A török az erős Szeverin várát 1524. ápril végével ostromolni kezdte; őrsége kevés volt s falai is földrengéstől sérültek voltak. Bali bég a várral szemben a Duna jobb oldalán erős várat épített, hogy jobban vivhassa. A király elrendelte, hogy innét kiüzzék, kevés katonaság gyült össze, a szomszéd várak kapitányai is parancsot kaptak, hogy Szeverint segitsék, így Zobor Imre is Temesvárott, azonban Zápolya János mitsem tett, kire a felmentés bizva volt és Kállay János kapitány kénytelen volt Szeverint feladni. A rendek Zápolyát vádolták gondatlansággal, mások gyávasággal is. Szeverin elestéről keveset szólnak a magyar történetirók, most bővebb adataink vannak erről: Guidotto levelei (Firnh. 111. XX., XXI. 112. XXIII—XXV., 113. XXIX., 114. XXXI.), Szerémi György 110., Lajos és Burgio levelei (Theiner Mon. Hung. II. 641., 716.. 719., 720.) Campeggio jelentése (Thein. u. o. 677.) Kovachich: Vestig. 551., Lajos király levele a zágrábi káptalannak okt. 15. (kápt. levélt. 1., 21.), Contarini Károly levele Bécsből okt. 15., Sanudo ad okt. 25.

Lengyelország nem segithetett Magyarországon a tatárok miatt és Burgio, ki ott járt, azt irja róla, hogy a belső zavarok miatt állapota hasonló Magyarországéhoz. (Guidotto Firnh. 111—113. Teiner u. o. 716—719. Frangepán Kristóf levele nov. 15-ről Dandolóhoz Sanudónál ad dec. 3.)

VII. Kelemen Campeggióhoz Bécsbe küldte Brodericset, ez aug. 21-én azt irja a pápának, hogy Campeggio főkép a protestáns ügygyel gondol és hogy Burgiót a magyarok nagyon szeretik s övéjöknek nézik, nem idegennek. (Theiner u. o. 639.)

1524. julius hóban valami országgyülés félét tartottak Budán, de ennek nem volt eredménye a pártharcok miatt. Zápolya pártja pártgyüléseket tartott, így Varsányban is. Burgio a pápának erről azt irja, hogy a szegény nemességet fegyverül használják az udvari párt ellen, Verbőcy is velök tart, noha nemes szándékból, hogy hazáját megmentse, ilyen gondolkozásu kevés van. A varsányi pártgyülés főemberei Zápolya János, Perényi Péter és Ráskay Gáspár sürgetik, hogy országgyülés hívassék össze, hogy a király mellé gubernátor adassék (persze Zápolya), hogy a németek a királyi udvarból elüzessenek és a pénzügy másokra bizassék. A király, palatinus és esztergomi érsek megrémültek és védelmökre Csehországból 6000 embert kértek, állítólag a török ellen, — e szándék kitudódott s ettől el kellett állniok. Végre 1524. szept. 8-ára a király országgyülést hirdetett, noha ettől ő és pártja nagyon félt. Itt egymást kölcsönös szemrehányásokkal illették; hogy itt mit végeztek, nem tudni, mert érdemleges határozatokról Guidotto, Campeggio, Burgio mit sem szólnak; a magyar történészek különböző végzéseket említenek a németek ellen, a papi tized megvonásáról stb., de ezekről okleveleink nem szólnak. Ez országgyülés igazi célja volt a király főtanácsosainak megbuktatása. Midőn hire jött Szeverin elestének, Verbőcy a Zápolya-párt megbizásából, azt tanácsolta a királynak, meneküljön Cseh- vagy Lengyelországba, ők a törököt ki fogják kergetni az országból. E lépés célzata szembetünő!

A németek üldözése azon cimen folyt, hogy több luteránus volt köztük, Verbőcy is helyeselte, mert evvel a pápa kegyét vélte megnyerni; pártfogójuk Mária királynő volt, ki bennök földieit látta, Burgio ezzel védi, mert igazhitüségét is kétségbe vonták. A protestántizmus az üldözések dacára terjedt. (Kovachich: Vestig. 551., 574., Supplem. II. 556., Burgio Thernernél u. o. 716., 719., Guidotto Firnh. 105—114., Theiner u. o. 636., 639.)

II. Lajos tartóztatta Brodericset, remélve, hogy az országgyülés üdvös dolgokat fog határozni, — azonban okt. 20-iki levelében a pápához ezekről egy szó sincs, csak segélyt kér kétségbeesetten, mert attól tart, hogy a török 1525 tavaszán betör. (Teiner: Monumenta Slavorum Meridionalium I. 584.)

A király okt. 15-én felhivja a zágrábi káptalant, hogy csapatait Miklós napra készen tartsa és az uj adót (kémény vagy füstadó) gondosan szedje be. (Kápt. levélt. 1., 21.) Az uj bánok működésének semmi nyoma, részben nem is akarták őket elismerni, így a kőrösi biróság sem, mely kineveztetésük után egy évvel is, megüresedettnek mondja e méltóságot (sede banatus vacante 1525. nov.)

Mily nagy volt a rendetlenség nemcsak Magyar-, hanem Horvátországban is, mutatja a horvát nemesség egyrészének 1524. nov. 30-án Ferdinándhoz irt levele, melyben őt nevezik királynak és kérik, hogy tegye le Tahy János bánt és engedjen nekik mást választani. (Ezen irat erédetije a bécsi császári levéltárban volt, Kukuljevics másolata a zágr. délszl. akad. birtokában 75. sz. a. Az eredetit Kosztrencsics kereste, de nem találta, úgylátszik, a másolat hamisítvány, mi kiderül, ha kifejezéseit egybevetjük a horvát rendek 1526-ikiirataival, Chmel u. o. 3., 4., 5., 12.) Lajos király levelét Tahy és Battyányi bánokhoz 1525. ápril 29-éről közli Kovachich. (Monum. Battyán. nro XXXV., zágr. érseki levéltárban van az eredetije.) 1526-ban Karlovics János, gr. Fragepán Farkas és György, Ferdinándnak panaszkodnak, hogy Lajos király Horvátországnak még bánust sem tudott adni, a nemesség pedig ugyanennek 1527. ápril havában azt irják, hogy soha senkinek sem igérték, hogy Battyányi Ferencet bánuknak fogják elismerni. Igy hát elismert bánja sem volt Horvátországnak.

VI. Battyányi bánsága. Horvátország állapota. Frangepán Kristóf Budán 1524 elejével. Ferndinánd birtokba vesz némely horvát várat. Lajos uralkodása 1524 végével és 1525 elején. Horvátország ismét szenved a töröktől, Frangepán Kristóf ajánlkozik, hogy Jajcát megsegíti. Szlavon országgyülés 1525-ben, melyen Tahy ügyét tárgyalják.

Kruzsics Péterről Klissa megmentése után nincs hir; 1524. május hóban a zengi káptalan előtt Orlovics Gergelylyel örökösödési szerződést köt, hogy kettejök vagyona azé legyen, a ki a másikat túléli és fiivadéka lesz (Povjest. Spomen. 212.), — csak akkor tünik fel ujra, midőn Klissa vár veszélyben forog. Frangepán Ferdinánd 1524. október hóban Velence zsoldjába kész lépni. Apja, az agg Bernardin 1525. febr. 20-án VII. Kelemennek ir, mily sokat szenved a töröktől, csak nemrég is 2000 jobbágyát elhurcolták a törökök s 1524. okt. hóban először Zeng ellen fordultak, azután Brinjen át Szkrád és Dubovác várai ellen, melyek környékét elpusztították. Azt mondja, hogy haláláig fog a török ellen küzdeni, soha sem lesz adófizetője, mint némely

23*

horvát főurak. Ezen állítását, mi sem igazolja, lehet, hogy némelyek szándékoztak a törökkel kiegyezni, de ez ekkor még ténynyé nem vált. (Levelét közli Theiner: Mon. Hung. II. 648. l., e török harcokról szól Sanudo: Ark. VIII. 188., 190. lap.)

Frangepán Kristóf, Bernardin fia 1524. március hóban Budára jött és II. Lajos szolgálatába lépett, hogy hazáját a török ellen megvédje (levele Dandolo János Antalhoz 1524. szept. 14-én) ősei vérökkel és vagyonukkal IV. Bélát visszasegitették a trónra. (Kukuljevics: Borba, 69., Ark. III. 169., Kerchelich Not. 195.) Ő is mindenét kész honáért és királyáért feláldozni. (Sanudo ad 1525. október 13.) 1524. nov. 15-én ugyanahhoz irt levelében panaszkodik hona sorsán, szive vérzik érte, leirja a tatárjárást Lengyelországban és a németországi zavarokat. (Sanudo: Ark. VIII. 190.) Jozsefics Ferenc püspöknek is hasonló tartalmu levelet irt 1527. jul. 31-én. (Povjestni Spomen. 230.) Rávonatkozólag irja Campeggi legátus 1524. dec. 29-én Rómába, hogy az erdélyi vajdát és a temesi kapitányt Szeverin csufos elveszte miatt le fogják tenni és Zápolya helyét Frangepán Kristófnak szánták. (Theiner u. o. II. 676.) Az udvar nagy sulyt fektetett rá és a király Szálkány érsek által nagy igéreteket tett neki.

Zrinyi Miklós a török ellen Ferdinánddal szövetkezett s ennek 1524. okt. 22-én a Bécsben kötött egyességben az Una mellett két évre két várát, Novigrádot és Dobranjivát átengedte, hogy Stájer határait megvédhesse, az egyességet Ferninánd külön oklevélben 1524. dec. 23-án a várak átvétele után megerősitette; azután isztriai birtokokért átadta Ferdinándnak gvozdáni és liesnicai bányáit is, melyeket már előbb II. Lajosnak engedett át más birtokokért, de ezeket nem kapta meg. II. Lajos ezt fel is panaszolta Ferdinándnál, és azt mondotta hogy e bányák jövedelmét a bánoknak akarta átadni hadi célokra. Ferdinánd korholta Zrinyit, hogy e körülményeket előtte elhallgatta. Zrinyit a Beriszló-féle várak erőszakos elfoglalása miatt fej- és jószágvesztésre itélték, de II. Lajos megkegyelmezett neki, nehogy ily család kiirtása által gyengítse az amugy is védtelen Horvátországot, mit oklevelében ki is mond azzal, hogy ősei érdemeiért kegyelmez meg neki. (N. R. A. 1648. 11. és Firnhaber 115., 117.) Mária királyné is Medvedgradot, Rakovácot és Lukavacot 22 ezer és Varasdot 11 ezer forintért megvette Brandenburgi Györgytől, de csak részben fizette ki.

A velencei joghatóság alatt álló dalmácziai részek, noha Velence állandóan békében volt a szultánnal, mégis sokat szenvedtek a töröktől, így Moro János zárai comes végjelen-

tésében 1524. dec. 26-án azt jelenti, hogy Zára vidékéről, melynek 60 ezer lakosa volt, az utóbbi időben 5500-at rabságba hurcoltak és sok kárt tettek; azt is felpanaszolja, hogy a korbáviai gróf Obrovác várának védelmét a kétszinü Poszedárszkiakra bizta. (Foscarini Serie nouissime Cod. n. 197., Ljubics: Pregled 186.)

Campeggi 1524. dec. 8-án II. Lajos kérelmére Bécsből Budára költözött, hova dec. 18-án ért; fényesen fogadták. Camp. Burgio és Guidotto jelentései a királyt tulságosan jónak és tulságosan gyengének mondják, feleségétől sokat remélylenek, ha a közügyek iránt érdeklődnék és a királyt komoly utra terelné, de nincs, a ki erre rábirja.

Tomori Pál 1525. jan. elejével Budára jött lemondani a végek oltalmáról, mert Pétervárad, Titel, Mitrovica stb. védelmére sem pénzt, sem katonaságot nem kap, Burgio és Campeggi maradásra birják s a király neki évi 5000 aranyat igér. Általában azt hitték, hogy Szulejmán már 1525 tavaszán fog betörni. Bali bég, Belgrád parancsnoka parancsot kapott, hogy Mitrovicát, Titelt és Péterváradot elfoglalja. Tomori jelentette, hogy sokan átköltöznek török területre és a török feltünő jóakarattal bánik velök, sőt a rabokat is szabadon bocsátja. Burgio megijedt, hogy a délvidék az izlamra fog áttérni. Bali bég Tomorival levelezést kezdett, melyben őt, mint boszniai eredetüt, rokonának mondja s azt hitette el vele, hogy a töröktől el akar szakadni. Campeggi biztatta Tomorit, hogy a levelezést folytassa és hadiköltségekre 5000 aranyat eszközölt ki neki és 300 gyalogost, Burgio pedig megigérte, hogy eljő a délvidékre, hogy lássa hadműveleteit. Tomorinak a király pénz helyett késeket adatott s ez 1525. febr. 2-án engedélyt kért, hogy azokat a töröknek eladhassa, hogy így pénzhez jusson.

II. Lajos király 1525. jan. 5-én VII. Kelementől pénzt kért, V. Károlytól segélyt kért, különben kiegyezik a törökkel, az angol, francia és portugal királyhoz is fordult kérelmeivel. (Tein. Mon. Hung. II. 641., 642., 647., Mon. Slav. Mer. 584., Guidotto Firnhabernél 118. XXXVII., Burgio Theinernél Mon. Hung. II. 720., 721., Campeggi. u. o. 676., 680., 683., 688., 694. Thein. Mon. Hung. II. 647., 648.) Brodaricsot a pápához küldte segélyért és megbizta, hogy utközben keresse fel Ferdinándot és V. Károly vicekirályát, Lanoy-t; március 25-én már Insbruckban Ferdinándnál volt s onnét Rómába indult. (Contarini Károly levele Insbruckból március 26-ról Sanudónál.)

Ferenc francia király 1525. február hóban Páviánál német fogságba került; ettől a harc befejezését és ennek

folytán segítséget reméltek. Statileo János magyar követ Lengyelországból azon hirrel jött Budára 1525. máj. hóban, hogy a szultán ezen évben nem indul Magyarország ellen. Tomori a végeket őrizte, Rádics Bozsics a csajkásokkal átcsapott török területre, de sikertelenül, sőt maga is megsebesült. (Theiner Mon. Hung. II. 694., 721., 697.) A szultán ekkor Zsigmond lengyel királylyal és II. Lajossal béketárgyalásokat folytatott, a magyar főurak erre hajlandók voltak, a pápai követek is, de ez utóbbiak feltételei, hogy dacára a békének a törökkel hadakozó keresztényeket szabadon segíthessék, elfogadhatlanok voltak; a köznemesség e békéről hallani sem akart s a lengyel követnek nem volt bátorsága az ügyet az országgyülésen szóba hozni, pedig neki szánták e szerepet, hanem csak titkon tárgyalt erről II. Lajossal. (Campeggi és Burgio Theinernél Mon. Hung. II. 699., 702., 721., 723., 769., 642., 676, Firnhab. 118. XXXVII.)

Magyarország 1525 első hónapjában békében volt a töröktől, de Horvátország nem. Karlovics Bago (Carlopago, Schrisa)váránál visszaverte a törököt, itt különösen kitüntek Perusics János és Gáspár grófok, ezek 50—60 lovassal Scardonáig nyomultak és sok zsákmánynyal tértek vissza. A renegát Dámján fiát és a foglyokat kíakarta velök cserélni Zárában, de Velence nem engedte meg, nehogy a szultán megnehezteljen. Erre a törökök nagy haddal megrohanták Carlopagot febr. 27-én és a Perusicsokat, Poszedarszki János és Bunics Gergely grófokat és 300 embert rabságba hurcoltak; a lakosság félt, hogy öblük török kézbe kerül és kivándorolni készültek, ha segítséget nem kapnak. Vituri János erre arról értesítette Velencét, hogy Zára kivételével ugyszólván egész Dalmácia török kézben van. Máricusban Buccarit ostromolták, Modrust felgyujtották és vidékét elpusztították, a lakoság részben rabságba jutott, részben Apuliába menekült, Zeng is remegett, de Klissa felül Kruzsics Péter ápril 11—18 közt segítségére sietett. Ez a pápához fordult segélyért, hogy Klissát és Zenget megtarthassa, ez a követet Velencéhez utasította, de onnét sem kaptak segélyt s így Klissa segély nélkül maradt, mert II. Lajos értéktelen pénzt küldött, melyet sem Horvát-, sem Dalmátországban nem akartak elfogadni. Kruzsics és Orlovcsics Klissából ápril hóban ujból a pápához fordultak, mert egerekkel és lóhussal voltak kénytelenek élni; a pápa Lajos királyt szólította fel, hogy segítsen rajtok, ez meg kérte a pápát, hogy mentse fel Klissa gondozásától. (Theiner Mon. Hung. II. 649,, 650., 655.) Hogy a pápa ekkor is némi segélyt küldött, kiderül Campeggi ápril 13-iki leveléből, melyben említi, hogy a Fran-

gepánok bocsánatot kérnek, hogy a Horvátországnak küldött segélyt maguknak tartották meg. (Theiner u. o. 694—696.)

Jajca már másfél év óta nem kapott élelmet, a török a váracsokat köröskörül elfoglalta és éhséggel akarta Jajcát bevenni; a szultán a boszniai basát fenyegette, hogy megnyuzatja, ha Jajcát be nem veszi. Az éhinség elől a várból szökdöstek, mi a boszniai basát arra birta, hogy Jajcát erősen ostromolja. Merszics György áthatolva éjjel a török táboron, Budára sietett, hogy a veszélyt hírül adja, elmondta, hogy oly nagy az éhség, hogy egy anya gyermekét a varfalról a Verbászba dobta, hogy ne lássa éhen veszni; Frangepán Kristóf könyes szemmel vállalkozott, hogy élelmet visz be a várba. Campeggi biztatására megbizták ezzel, Szálkán érsek 2000 embert gyüjtött e célra, de nem adta át Frangepánnak, hanem Budán tartotta, hogy az egybehivott ország-gyülésen a rendet fentarthassa. Frangepán ápril 18-án kis csapattal megindult, remélve, hogy utközben többen csatlakoznak hozzá; a király ápril 29-én megparancsolta Battyányi Ferenc és Tahy János bánoknak, hogy csatlakozzanak Frangepánhoz és a pápa is bűnbocsánatot igért a hozzácsatlakozóknak. (Firnhaber 119. XL., 122. XLV., XLVI. és 127., Theiner 694—700., Kovachich: Monum. Battyán. LIII., LVI.) Frangepán Kristófot ekkor Ferenc francia király hivta szolgálatába, hogy a törökkel szövetkezve, törjön be Ferdinánd országába, ő azonban megvetőleg visszautasította ezt Gonzaga Frigyeshez irt levelében. Ferenc arra számított, hogy bosszúból fog hozzácsatlakozni, mert a Habsburgok hálátlanok voltak Frangepán Kristóf iránt. Ferdinándnak tudomása volt e cselszövényről. (Firnh. 118 XXXIX., Herberstein: Font. rer. aust. Script. I. 265.)

Mikor Frangepán Kristóf Jajca segítségére ment, volt a szlavóniai országgyülés. II. Lajos máj 1-én kelt leveléből tudjuk, hogy ennek főcélja Tahy János bánná való elismertetése volt, kit Szalkay érsek erősen pártfogolt. A többség azonban ellene volt, úgylátszik privát perek miatt és őt méltatlannak mondották a bánságra, kérve bánul Erdődy Simon zágrábi püspököt, Szalkay ellenségét (ki azt irja Tahynak, hogy nem haragszik rá, mert nem állt érte boszut Erdődyn.) Tahy barátai Kasztelánfi János, Pekry Miklós és Kerecsényi Pál voltak. (Szalkay levele Tahyhoz nov. 28-ról és Tahyé Kasztelánfihoz nov. 19-ről a délszl. akad. levéltrában. Kukulj. Jura I. 273., 275.)

VII. Rákosi gyülés. Frangepán Kristóf nincs ezen. Az 1525. juniusra összehivott szlavon országgyülés aligha megtartatott. Frangepán felmenti Jajcát. Török támadások

Horvátországban. A horvátok segélyt keresnek. Hatvani gyülés, Frangepán kérelmét elutasítják.

A rákosi országgyülés ismeretes. (Erre nézve uj forrásokat idéz Rad. XXII. 122. l. jegyzet.) Istvánffy azt mondja, hogy Frangepan Kristóf Zápolya pártjára tért, mely őt akarta Tahy helyébe horvát bánná tenni, — azonban Campeggi ápril 18-iki leveléből kiderül, hogy Frangepán Kristóf már ekkor utban volt Jajca felé s nem is volt ezen országgyülésen. Camp. és Guidotto májusban Rómába és Velencébe azt irja, hogy Jajcát Frangepán Kristóf meg fogja menteni. (Campeggi levele máj. 26. Guidottoé máj. 29-ről.) — A rendek Rákoson azt kivánták a királytól, hogy Tahyt fossza meg a bánságtól, mert különben Horvátország elbukik a belzavarok miatt. (Burgio naplója, Kovachichnál a 24-ik törvcikk és Sanudo.) A hatvani gyülés elhatározta, hogy a szlavon országgyülésre elküldi oratorait és felhivta, hogy 1000 lovast tartson készen (37. tvcikk.) Ez országgyülés elkülönítve szól Horvátországról és Szlavóniáról, mely utóbbitól ismét elkülöníti Szerém, Vukovár és Pozsegamegyét, melyekre nézve külön hoz határozatokat (36. tvcikk.)

Ezen országgyülés törekvései, illetőleg a nemesség ellen 11 főpap és 16 főur szövetséget köt máj. 22-én, a melyben részes két horv. püspök (Erdődy Simon, Macedonszki László) és Bánfi János verőcei főispán. A hamis pénzverő Szerencsés Imre altárnokmestert, II. Lajos mig az országgyülés tartott, elzárta, de mihelyt vége volt, május 24-én tüntetőleg szabadon bocsátotta, mire a nép fellázadt s házát kirabolta, Szerencsés menekült a nép dühe elől, mely aztán a körülfalazott zsidó városrészt ostoromolta, reggel bevette és kirabolta. Báthory palatinus és Zápolya György a zavargókat szétverte. Ezen eset nagyon megrémítette a pápai követeket, főurakat és a cseh küldöttséget. (Zuani Antal, Contarini F. János, Guidotto, Firnhabernél 119. LXI., 120. XLII., XLIII, Gampeggi Theinernél II. 706., 709., Palacky 491., Thurnschwamb I. 200.) A király junius 5-én követeket küldött a megyékhez és eltiltotta a hatvani gyülésre való megjelenéstől, majd meg Szalkay érsek tanácsára, ki a Zápolyákhoz kezdett hajolni, elhatározta, hogy maga is el fog arra menni. Erre a pápai követek megnehezteltek a kétszinü Szalkayra és Burgio a pápánál megakadályozta bibornokságát, Campeggi pedig neheztelve jun. 16-án Rómába távozott.

II. Lajos a szlavon országgyülésre elküldte Désházy Istvánt (Kukulj. Jura I. 274.) azzal, hogy akadályozza meg a szlavon rendek csatlakozását a Zápolya párthoz és eszközölje ki Tahy János elismertetését, — de ez az országgyü-

lés nem tartatott meg, mert a horvátokat elfoglalta a jajcai vállalat és sehol nyoma sincs az oklevelekben, hogy megtartatott volna.

Frangepán Kristóf a Budáról hozott kis sereget utközben, különösen Brod vidékén (Zdenci, Szlobośtina) megszaporította és jun. 7-én Szvinjárnál átkelt a Száván 400 lovassal és 200 gyalogossal, Désházy István 80 sajkát készíttetett és seregét ezen vitte át csatlakozásra Frangepánéval, ekkor az irigykedő bánok is kénytelenek voltak a Száván átkelni és így jun. 8-án 6000 ember állott Frangepán Kristóf vezérlete alatt, jun. 9., 10-én megverte Jajcánál a török 20 ezernyi seregét és jun. 11-én bevonult Jajcába, melyet eleséggel ellátott. Nem ment vissza mellékutakon, mint azt Tahy javasolta, hanem jun. 12-én büszkén azon az uton ment vissza, melyen jött s ujból egy 15 ezernyi török sereget levert. (Frangepán Kristóf levele Dandolóhoz jun. 24-ről Theiner Mon. Hung. II. 652. és szept. 14-éről u. o. Sanudo, Ark. VIII. 202., 246. Campeggi levele Theiner u. o. 711., 713. Engel: Mon. Ungr. 197. A magyar irók közül Istvánffy 67. l., a többi magyar irók erről téves adatokat közölnek.) Zdenci, Izdena, Sdenc szerepéről Jajca ellátása körül szól Rad. XXII. 131. lap jegyzete. — Erdődy Simon érdemeiről e hadjáratban szól Guidotto Firnhabernél 132. Lajos király jun. 1-én kelt levelében Theiner: Mon. Slav. Merid. 587. és Mon. Hung. II. 702. Frangepán jun. 24-iki levelét jobban közli Firnhaber 127., mint Sanudo Ark. VIII. 202., ez utóbbi hibáit felsorolja Rad. XXII. 132. l. jegyz. — Fragepán a királynak drága ajándékokat adott zsákmányából és a pápának egy felszerelt török lovat küldött Jurisics Jeromos által; II. Lajos őt Horvát-Szlavon-Dalmátország védőjének (defensor) nevezte s ez országok benne látták igazi vezéröket.

A török boszuból elpusztította Frangepán Kristóf apjának az agg Frangepán Bernardinnak modrusi birtokait. A sok török pusztítás koldussá tett sok horvát főurat, így Karlovics János, ki valaha Korbávia és Lika ura volt, nem talált helyet elaggott anyja számára, kérelmére Ferndinánd adott neki egy várat, de mert zálogban volt és nem tudta kiváltani, egy kis pénzt is kért tőle erre. (Chmel. u.o. 14., 9., 10. l.) A horvát urak VII. Kelemenhez fordultak segélyért, ez Karlovicshoz, Blagaj Istvánhoz és másokhoz intézett leveleiben mentegetőzik, hogy most nem adhat és kitartásra buzdítja a törökkel szemben. (Theiner: Mon. Hung. 650.) Ferdinándtól is kértek segélyt, de ezt külháboru és parasztlázadás gátolta ennek megadásában, azonban mégis Karlovics János és Kobaszics Jánosnak évi 1000 aranyat igér, ha laibbachi kapitányát

a török minden mozdulatáról értesítik s küzdelmeiben támogatják. (Chmel. oklevéltára ad 1525.)

A hatvani országgyülésre Lajos csak úgy mehetett el, hogy Burgio neki 4000 aranyat kölcsönzött, a lengyel és pápai követ is elkisérte, a velencei nem, mert tudta, hogy nem szivesen látnák. Ez országgyülés lefolyása ismeretes. A király sokban engedelmeskedett a nemességnek, viszonzásul ez nem említette fel Tahy János ügyét s meghagyta a királyné udvarában a németeket. Frangepán Kristóf jajcai szolgálataiért visszakérte ősei birtokát Zenget, azonban ezt sem az udvari párt, sem a Zápolya párt nem akarta neki kiadni, mert ez volt az egyetlen magyar vár a tengerparton — és azt határozták, hogy más valami jutalmat fognak neki adni. A vránai priorátust nem adhatták, mert Baracs Máté prior élt és a haszon felét Tahy János élvezte, az élvezeti jog elvonásába az udvari párt nem egyezett volna bele. (Firnhab. Guidotto 124. sz. XLIX. Burgio jelentése a hatvani gyülésről: Theiner Mon. Hung. II. 726.)

VIII. Magyarország a hatvani gyülés után. Frangepán Kristóf Budáról Horvátországba távozik. Török készülődések Belgrádnál, betörések Horvátországba. Török ajánlatok a horvát uraknak. Lajos a horvát országgyülésre maga helyett Battyáni bánt küldi 1525. decemberben. A kalandosok reakciója Zápolya ellen. A védekezést elhanyagolják. A szultán alattvalói közül sokan készek a keresztényekkel szövetséget kötni, Bakics Pál vajdával sokan ide menekülnek. Beriszló Istvánt szerb deszpottá nevezik ki. A kőrösi országgyülésen a horvátok elvetik a török ajánlatokat 1526. jan. 25-én, de nem tudnak megegyezni kinek oltalmát kérjék.

Guidotto végjelentésében és Burgio jelentéseiben kiemelik a Zápolya párt elhatalmasodását és hogy a király első tanácsosa Szálkán érsek is barátságukat keresi; Burgio elmozdítását a kancellárságtól sürgeti és helyébe Brodaricsot ajánlja, ezt teszi maga a pápa is. A közállapotok minden tekintetben igen szomoruak. (Guidotto Firnhabernél 132. Burgio Theinernél Mon. Hung. II. 725., 727., 728., 736., 737. A pápa, Broderich és II. Lajos levelei u. o. 651., 653., 655.)

Frangepán Kristóf 1525. aug. 9-én megkérte a pápát, hogy őt és apját Bernardint oltalmába vegye. Hogy mért hagyta el Magyarországot azt Dandolo barátjához okt. 14-én irt levelében elmondja. Aug. 30-án a királyi tanácsteremben tanácskozott arról, hogy mi lesz az ő további teendője felemlítve, hogy mult szolgálataiért az igért jutalmat nem kapta meg, azt sem, amit Szálkán érsek igért neki. Ez azt felelte, hogy ő nem igért semmit. Mire Frangepán Kristól azt mondta,

hogy ő szavait be is tudja bizonyítani s midőn Szálkán azt vágta szemébe, hogy hazudik, akkor őt Frangepán Kristóf pofon ütötte. Ezért a király a csonkatoronyba záratta, — ily jutalomért ő tovább nem fogja szolgálni. Azt mondják, hogy Szálkán előbb belekapaszkodott Frangepán Kristóf szakálába és az őt azután ütötte pofon. Istvánffy azt mondja, hogy a veszekedőket maga a király választotta el, — ez tévedés, mert II. Lajos e napon a Csepel-szigetén volt. (Burgio Thein. Mon. Hung. II. 728. Istvánffy 71. Sanudo Ark. VIII. 218. Szerémi György 117. Broderics 757. Verancsics III. 21.). — Hogy a király e napon Csepel-szigetén volt, kiderül a pápa és Broderics leveleiből (Theiner: Mon. Hung. II. 651. 653. és Burgio fentebb idézett leveléből).

Bali bég nagyobb sereget pontosított össze Belgrádnál; Tomori kevés haderővel csodálatosan megőrizte a végvárakat, Burgionak nagyon kellett erőlködnie, hogy egy kis támogatásban részesítsék. A török a horvát határok mentében az egész vonalon pusztított. Aug. hóban Boszniából törtek be, Karlovics 150 lovast küldött utánuk, hogy zsákmányukat elvegyék, de a török majd mindannyit lekaszabolta. (Sanudo: Ark. VIII. 211.) Főkép Jajcát és Klissát akarták elfoglalni, hogy bevonulásuk védett legyen. Klissa számára Kruzsics a pápától és II. Lajostól segélyt kért, a pápa küldött is, a király is egy keveset, de Burgio szerint Kruzsics Péter és Orlovcsics Gergely kapitány a pénzt maguknak tartották meg, Szálkán vádolta erről, nem lehet biztosan tudni, mi van a dologban, annyi bizonyos, hogy e tárgyban egy ellenőrt küldött Klissába, ki köteles volt vigyázni arra, hogy a pápai segélyek hova fordíttatnak. (Theiner: u. o. 655., 656., 739. Sanudo, Ark. VIII. 212.)

Horvátországban a védekezés nagy akadálya a báni kérdés volt. Szálkán érsek semmikép nem akarta elejteni Tahyt, a király pedig ifjukori pajtását Battyányi Ferencet. Erdődy Simon nem akart társat a bánságban, pedig Kanizsai Lászlót akarták neki társul adni, s így a báni kérdés megoldatlan maradt. (Burgio Theinernél u. o. II. 728. Szálkán levele Tahyhoz 1525. nov. 28.) Elhatározták, hogy maga a király menjen Horvátországba, hogy az ügyet rendbehozza, Burgio is el akarta kisérni, de mert a királynak nem volt utiköltsége, hogy diszes kiserettel indulhasson, az utazás elmaradt. (Burgio levele szept. 13-áról). Burgio emiatt Szalkaynak erős szemrehányást tett azzal, hogy »a király szégyene Szálkán szégyene«. (Burgio okt. 2), ki Tahyt védelmezte.

A kőrösi országgyütésre II. Lajos okt. 8-án elküldötte titkárát Statilei Jánost és meghagyta Battyányi bánnak, hogy

arra ő is elmenjen. Karlovics János okt. 10-én értesítette az udvart, hogy a szultántól követ érkezett Horvátországba és az összes horvát urak alkudoznak vele a meghódolás tárgyában. A török vallásszabadságot, törvényeik és szokásaik tiszteletét, vagyonbiztosságot és tiz évi adómentességet ajánlott, ha meghódolnak és szabad átmenetelt engednek a török csapatoknak. Budán megrémültek, de nem a baj elhárítására gondoltak, hanem arról tanakodtak, melyik várral lehetne megjutalmazni Karlovicsot. Hogy a király elutazásának elmaradását s annak igazi okát palástolják, azt irták, hogy a Horvátországban állítólag fellépett ragályos betegség miatt maradt otthon, pedig ennek oka a pénzhiányon kivül az is volt, hogy híre járt, hogy a boszniai basa nagy sereggel készült Horvátországba beütni. (Burgio levelei Theirernél u. o. II. 730., 732., 734. okt. 10-iki levelében szól a török ajánlatról ezt kiegészíti a horvát rendeknek Ferdinándhoz 1527. ápr. 28-áról irott levele Chmel u. o. 43., 45.)

Jajcából követ jött, hogy kénytelenek magukat megadni, ha nem kapnak segítséget, Burgio pénzt kinált, csak tegyenek valamit. Tahy azt jelentette, hogy némi élelmet küldött Jajcába, de ez nem volt igaz. (Burgio Theinernél u. o. II. 734., 736. A 738-ik oldalon e szók: »e venuto uno di Libani di Sclavonia« így olvasandó: »uno dili bani«: ezen bán Tahy volt l. Jura I. 275. a király levele nov. 22-ről). A Kupán tuli horvát uraktól is jött egy követség Budára, jelentvén, hogy kénytelenek a törökkel megalkudni, ha nem kapnak segítséget. (Burgio: okt. 29. Theiner u. o. 734.) Erre ismét szóbajött a király utazása a horvát országgyülésre, főkép, hogy Tahyt elismertessék, továbbá hogy Jajca élelemmel ellátassék és rendbehozzák Frangepán Ferant ügyét Mihovil fiával Miklóssal, rokonával, mert mindketten sereget gyüjtöttek egymás ellen. (Burgio levele, okt. 29-ről Theiner u. o. II. 734. Tahy levele Kasztelánfi Jánoshoz nov. 19-éről a délszl. akad. könyvtárában; Lajos király levele nov. 22-ről Kukuljevics: Jura I. 275. Sanudo Ark. VIII. 211.) A horvát követek csak biztatást kaptak. Battyányival Bánfi Zsigmondot küldte a király a kőrösi országgyülésre, mert népszerü volt Horvátországban és a király félt, hogy a már majdnem elvesztett Horvátországot, végleg elveszti. (Kukuljevics: Jura I. 276.)

Lajoshoz még a szerb deszpota, Tomory és a csajkások követei is jöttek pénzért. Burgio 3000 aranyat vett kölcsön számukra, de Szalkay személyes jótállására, mert a hitelező nem fogadta el jótállónak a királyt. Burgio dicséri Verbőczyt, hogy a pénzügyekbe rendet igyekezik hozni, mert sokan az állampénztárból katonatartásra pénzt kapnak, kik egyetlen-

egyet sem tartanak, azonban nem hiszi, hogy Verbőczy képes lesz rendet teremteni, ezt csak Brodericstól reményli, ha kancellárrá teszik, de Szalkay nem akart lemondani. Ez rávette Lajost, hogy a pápától kérje, hogy bibornokká tegye, azonban Burgio hiven leirta Rómában, hogy zsarolja a királyt és sok bajnak az oka, mire a pápa ismételve erősen megdorgálta Szalkayt. (Theiner: Mon. Hung. II. 658., 659., 730—741. Slav. Merid. 589.)

Burgio tüzetes jelentéseket ir Rómába Zápolya János veszedelmes törekvéseiről és hogy a szerencsétlen gyermek (II. Lajos) ezeket fel nem éri észszel, és így kiált fel: »a mit Isten nem adott neki, azt én sem adhatom« (észt.) Theiner: u. o. 736., 737.

A hatvani gyülés ellen reakció szervezkedett, az ugynevezett »kalandosok« főfészkök Kecskemét volt. Burgio már november derekán értesült erről és hogy céljuk a Zápolya párt és Verbőczy nádor megbuktatása. Thurzo Elek közbenjárására a király és királyné is titkon aláirta megállapodásaikat; Burgio nem volt képes kitudni, mi volt ezek tartalma, de féltette az országot, ujabb megrázkódtatásoktól. (Theiner: Mon. Hung. II. 734., 736., 767., 774. Verbőczi levele a pápától u. o. 658. Battyányi Ferenc levele Pray. ep. III. 146. Zay. 149.) Báthory István és Zápolya személyes érdekekből zaklatták fel az országot s a közveszélyre ugyszólván csak Burgio pápai követ, és Tomory gondolt.

Érdekes, hogy ekkor a törökök által leigázott délszlávok a magyar királyság szövetségét keresték Tomory közvetítésével (1525. végével). Burgio csodálja a szerbeket, hogy vallásukért és szabadságért készek mindenöket elhagyni, fényes állásukat a török szolgálatban s ide készülnek menekülni, hogy éhen haljanak! Ha akkor Magyarországban mások a viszonyok, Szerbia, Bosznia és Bulgária néptelenek maradtak volna, de a magyar viszonyok nagyon lelohasztották lelkesedésöket. Bakics Pál vajda azonban családjával és 50 lovassal és vagyonával ide menekült 1525-ben karácsony táján és itt nagy vitézségével kitüntette magát. Otthona a Morava melletti Vjencsác volt. Tomory kérte a királyt, hogy valami birtokot adományozzon neki, hogy seregét eltarthassa; 1526. julius hóban kapott is adománylevelet több falura és birtokra, ezen adományozást Ferdinánd később kétszer is megerősítette és Bakicsot utóbb csak az »ezer naszádos vajdája« néven nevezték. (Burgio Theinernél u. o. II. 734., 736., 742., 743., 750., 759. Broderics 769. Szerémi György 115. Engel u. o. 193.) Lajos király levele Keglevics Péterhez 1525. márc. 30-ról említi, hogy Biela Stienába telepítette le az ide mene-

kült Gvozdanovics Tamást és Antalt és Varjacsics Györgyöt — e levél eredetije a délszláv akad. levéltárában van.

Hogy az idemenekült szerbeket nagyobb vitézkedésre buzdítsa Lajos, a volt szerb deszpotának, grabari Beriszló Jánosnak fiát Istvánt szerb deszpottá nevezte ki, de csekély vagyona miatt sereget nem igen tarthatott, a szerbek nem törődtek vele, mert katholikus volt és egyes ismert hőseik vezérlete alatt igen dicséretesen vitézkedtek a török ellen.

Bakics Pál mint Ferhát basa bizalmas embere, ennek megöletése után nem érezte magát török földön biztonságban, azért menekült ide, részt vett a szultán haditanácsában, mely a Magyarország elleni harcot elhatározta 1526-ra, de az ut nem volt megállapítva, vajjon Erdély felül, vagy az Aldunán át jőjjön-e, azonban a hadicél Buda elfoglalása volt. Bakics hirét megerősítette az erdélyi vajda és a konstantinápolyból visszatérő lengyel követ is. Tomory katonái 11 hónap óta nem kaptak zsoldot, sokan szökdöstek, a várak parancsnokai is egymásután e miatt mondottak le: Tomory is e szándékkal 1526. jan. 12-én Budára jött. Burgio leveleiben értesíti a pápát az ország szomoru helyzetéről, Lajostól sokan kérnek hadi célokra pénzt, de honnét adjon, mikor nincs mit ennie s apró kölcsönökből tengeti életét, a nemesség gyülölködik, a várak elhagyatott állapotban vannak, csak attól vár jobbulást, ha Broderics lesz a kancellár. (Theiner: II. 742., 743. Szerémi György 135.)

Horvátország még gyászosabb helyzetben volt: egyenetlenség a bánok miatt, Klissa és Jajca végveszélyben és csak a pápa segélyezte élelemmel és fegyverrel. (Theiner: u. o. 745., 746. Mon. Slav. merid. 591., 592.) A török egyre biztatta a horvát urakat, hogy egyezkedjenek vele. Frangepán Kristóf egyetértést igyekezett a horvát urak közt létesíteni, hogy maguk védekezzenek, mert a királytól semmit nem várhatnak. (Sanudo szerint Arch. VIII. 230. Frangepán Kristóf a kőrösi országgyülés után is még egy ideig Horvátországban volt Ozalj várban). Az ő tanácsára a horvát rendek 1526. jan. 25-én Kőrösön országgyülést tartottak, — erre azonban nem jött el Erdődy Simon, és Karlovics János, mert ezt csak a nemesség hivta egybe, Battyányi Ferenc bán is távol maradt, mert nem volt pénze, hogy kellő fénynyel fellépjen s nem akarta, hogy a török követ tultegyen rajta.

A horvát rendek egyhangulag visszautasították a török ajánlatokat, ennek következményeivel tisztában voltak, s mert maguk nem védhették meg magukat, szóba jött, hogy felmondják Lajos királynak az engedelmességet, s mert tőle segélyt ne várhatnak, másutt keresnek oltalmat. Frangepán

Kristóf azt javasolta, hogy Károly császárhoz és Ferdinándhoz forduljanak; Karlovics barátai a velencei protektorátust ajánlották, mely pedig maga is már a törökkel megalkudott, s így a párt tulajdonképen szintén a törökkel való megalkuvást akarta. A kőrösi országgyülés szétment azzal, hogy a bőjtben ujból összejönnek, s akkor fognak határozni arról, kihez forduljanak. Burgio azt mondja, hogy e halasztásból a királyi udvar azt remélte, hogy Horvátországban megint minden rendbe fog jönni, — de azért mit sem tettek ezen ország érdekében. (Burgio jelentései 1526. febr. 2, és 15-ről Theiner. Mon. Hung. 746., 749., 750. Ferdinánd levele márc. 24-ről u. o. 665. Némely horvát urak levelei 1526-ból Chmelnél XIII.)

IX. Hirek Szulejmán 1526-iki terveiről, Magyarország védelmét mégis elhanyagolják. Broderics kancellár. VII. Kelemen a kereszténységet Lajos segítésére felhivja. Török támadás Horvátországban. Karlovics Jánost bánná akarják tenni. Tahy már nem bán. A horvátok Ferdinándtól kérnek segítséget, Frangepán Kristóf Ferdinándhoz megy. Ferdinándot gyanusítják, hogy Horvátországot el akarja foglalni. A horvátok Rómából kérnek segítséget.

Tomory török rabságban levő titkárától a szerb Uharevics (Wcharowit) Pétertől értesül 1526-ban Szulejmán óriási hadi készületeiről, márciusban már tudták, hogy Budát akarja elfoglalni. A moldvai és havasföldi vajdák a magyarokkal akartak szövetkezni, ha látják, hogy ezek komoly ellentállásra készülnek. (Theiner: o. u. 668., 750., 752., 754., 756., 758., 759.) Tomory üres kézzel távozott Budáról. (Theiner: u. o, 742., 759.) Brodarics márcz. 11-én lett kancéllár és szerémi püspök, miután Macedon László e püspökségről a király kivánságára lemondott, egyideig úgy látszott, hogy Verbőczy is határozottan a király pártján áll és ebből Burgio némi reményt merített. (Theiner: u. o. 663., 746., 751., 753., 756., 746. Broderics: u. o. 758., 759.)

Broderics Tomoryt akarta tárnokmesterré tenni, mert őt tartotta egyedül képesnek a pénzügy becsületes és erélyes kezelésére az országban. Levele a pápához márcz. 17-ről). Burgio már semmit sem remélt, azért Rómába akart távozni, Broderics kéri a pápát, hogy ezt neki ne engedje meg, mert csak benne van reménye. (Theiner: u. o. 663., 759.) A legfőbb biróság 1526. jan. 31. — febr. 18-ig tárgyalta a pert Ujlaky Lőrinc hagyatéka tárgyában, a királyi fiscus lett a nyertes és Zápolya János a vesztes, ez a látszólagos győzelem II. Lajost és pártját örömmel töltötte el, Zápolyát pedig végleg elkeserítette. E perről eddig mi sem volt tudva; Bur-

gio fontos közléseket tesz róla. (Theiner: Mon. Hung. 746., 750., 751.) Ujra szóba került most az udvarnál a törökkel való fegyverszünet vagy béke, s az ország helyzetére való tekintetből ezt sem Burgio, sem Tomory határozottan nem ellenezték, de senki sem mert a nemzet előtt a javaslattal fellépni. Ez volt a helyzet márc. elejével. (Burgio Theinernél u. o. 728., 743., 746., 752.)

A török veszély ötletéből VII. Kelemen 1526. február hóban bibornokaival tanácskozást tartott, s febr. 9-én felhivta a keresztény fejedelmeket, hogy Lajost segítsék, és pénzt is küldjenek neki, hogy Csehországban seregeket toborozhasson. (Kelemen és Ferdinánd levélváltása Theiner: u. o. 659., 660., 752.) Mikor Burgio a pápa levelét Budán a királyi tanácsban felolvasta, mind meg voltak hatva a pápa szerető gondoskodásától, de Burgio e szalmalángtól nem sok jót várt. Az ő javaslatára a pápa Lajosnak hadvezéri kardot küldött, hogy komoly munkára birja. A király Sz.-György napra Szegedre vagy Pécsre akart országgyülést hirdetni és nagy sereggel oda menni, hogy onnét táborba szálljon, hanem erre 20,000 arany kellett, de honnét vegyék ezt, mikor a király ezüst nemüit is már elzálogosította, hogy konyháját elláthassa! A Zápolyapárttól is nagyon félt, azért nagy sereg nélkül nem mert országgyülésre elmenni, — róluk mondta: »Jobban félek az én törökeimtől, mint az igaziaktól«. Burgio komolyan el volt határozva Rómába visszatérni, mert látta, hogy Magyarország a sír szélén áll, az értelemben irta meg márc. 27-iki jelentését, miután a nála levő kevés pénzt Tomorinak átadta, Tomory visszaakart vonulni a zárdába, mit a pápának is bejelent, azzal, hogy nem szivesen hagyta oda a zárdát, az ő szerény tehetségeit túlbecsülték, ő érzi, hogy nem képes feladatának megfelelni, emberei szétszélednek, mert nem kapnak fizetést. Burgio azt felelte neki, hogy a királytól hiába vár segélyt, mert az ezüstjét is elzálogosította, hogy legyen mit ennie. (Theiner: u. o. 666., 667., 756., 763.)

VII. Kelemen febr. 9-iki iratára II. Lajos csak márc. 25-én felelt és leveleit a keresztény uralkodókhoz is csak ekkor iratta meg s küldte el a pápának, hogy az illetőknek küldje meg, mit ez április 26-án meg is tett. (Lajos levele Theiner u. o. 664; hogy küldettek el a király levelei a pápához és ettől tovább erről szól Burgio Theinernél u. o. 759., 670. A késedelemnek nem Broderics kancellár az oka, mert több hónap óta szembajos: Theiner: u. o. 763.) Egyedül Ferdinánd tett valamit a határvédelem tekintetében és pedig a pápa biztatása előtt. (Theiner: Mon. Hung. II. 661., 665., 667.) VIII. Henrik angol király azt válaszolta, hogy sajnálja,

hogy körülményei miatt ez ügyben mit sem tehet. (Theiner: u. o. 669., 670.) Burgio a lengyelektől is várt segélyt, kik a törökökkel békét kötöttek, de ezek neki Várnát és az esküszegés következményeit emlegették. (Theiner: u. o. 756.)

Minthogy a horvátok a török javaslatokat visszautasították, ez februárban és márciusban Vinodolt támadta meg, Frangepán Bernardin birtokát. A horvátok arról értesültek, hogy Szulejmán nagy seregének egy részét Horvátország ellen fogja irányítani. (Sanudo, Ark. VIII. 230—232.) Némelyek még mindig biztak Lajos király segítségében főképen a Duna-Száva közében és az egyes várkapitányok (Klissa, Zeng, Jajca.) Lajos király Karlovics Jánost akarta bánná tenni, hogy megnyerje a horvátokat, mert Tahy- és Battyányira nem hallgatott senki. (Burgio Theinernél u. o. II. 752., 759.) Végre megszabadultak Tahytól. Baracs Máté vránai perjel meghalt 1526. elején, Tahy kiskoru fiát Ferencet kinevezték vránai perjellé és apját a vagyon gubernátorává, ki azután e néven szerepel. A bécsi titkos levéltár irataiban 1526. november 23-án Tahyt gubernator prioratus Auranae néven nevezik).

A Száván és Kulpán tuli horvátok Frangepán Kristóffal élükön elfordultak II. Lajostól és Ferdinánd karjaiba vetették magukat és hozzá egy irattal követséget küldtek: az irat nincs meg, de könnyü elgondolni, mi volt benne. A horvát követek Ferdinándot Augsburgban találták, ki őket oltalmába fogadta és előlegképen 1000 tallért adott nekik, további terveiről pedig értesítette a pápát márc. 4. és 24-én kelt leveleiben. A pápai követek az ő udvarában és Budán arról vádolták, hogy Horvátországot meg akarja kaparítani, — Lajos király nem gyanakodott rá, örömmel fogadta segítségét és ezen értelemben utasította Battyányi Ferenc bánt is. (A horvátok és Ferdinánd viszonyáról szólnak Ferdinánd levelei márc. 4., 24. és máj. 11-ről Theiner: u. o. 661., 665., 671. Burgio jelentése márc. 27. és ápril. 14-ről (?) u. o. 759., 762., 766. Lajos levele Battyányihoz Cheml u. o. I. sz. és a horvát zsoldosoké Ferdinándhoz u. o. XV.) A horvátok Jozsefics zengi püspököt Rómába küldték segélyért, ez Frangepán Kristóf biztatására történt. (Sanudo, Ark. VIII. 232. Sanudo 1526. dec. 14-nél elmondja, hogyan fogadták Velencében Jozseficset, mint Zápolya követét; Dandolohoz szállt Frangepán Kristóf ajánlásával). Ez az utolsó értesülésünk ezuttal Frangepán Kristófról Horvátországban, mert március közepén Ferdinándhoz indult, s utjában Friaulban némi kellemetlenségei voltak. (Sanudo, ad 1526. márc. 15, 17. 19. elmondja, hogy Artegniben elfogták és barátja Dandolo vele találkozni akart. Contarini Károly 1526. máj. 5-én azt irja Tubingenből, hogy ott

Frangepánnal találkozott). Ferdinándhoz azért ment, hogy hona védelmére buzdítsa, s neki ebben szolgálatára legyen.

X. Mind biztosabb értesítések érkeznek a török terveiről. VII. Kelemen segélyt nyujt és segítséget keres. Országgyülés Sz.-György napján. Szulejmán ápril. 23-án megindul Konstantinápolyból. Lajos segélyt keres. A török betör a Szerémségbe. Hadi készületek Szlavóniában. A horvátok Ferdinándtól segélyt kérnek. Lajos jul. 20-án táborba száll. Pétervárad és a szerémi várak elesnek. Racsai országgyülés. Táborozás Mohácsnál. Frangepán Kristóf Horvátországba visszatér és sereget gyűjt. A török elfoglalja Eszéket és átkelt a Dráván. Mohácsi vész. Szulejmán hazatér. Mit tesz Frangepán Kristóf.

A szörnyü hirek dacára II. Lajos ápril 10-én könyelmüen távozik Budáról Visegrádba és Esztergomba vadászni és mulatni, Visegrádból ápr. 13-án a pápának és 15-én Velencének ir segélyért. Tomory ápr. 13-án éjfélkor Budára ér és Burgioval a király után Esztergomba siet, gyors segélyért. Burgio volt az első, ki pénzt adott, Szalkay is, és 20 ezer forintot átadtak Tomorynak, ki ápr. 20-án Péterváradra indult. Fugger is adott pénzt. A pápa ápril 21-én a bibornokokat tanácsra hivta, s kijelenté, hogy a török elleni harcra 50,000 aranyat ad és a keresztény fejedelmeket segélyadásra fel fogja hivni.

A Sz.-György napi országgyülés ideje közeledett, de itt senki sem gondolt a honvédelemre, csak avval, mely párt fog győzni az országgyülésen, Báthoryé vagy Zapolyáé, azért Burgio semmi jót nem várt tőle. (Mit müvelt Lajos ápril elejével l. Burgio Theinernél: u. o. 764., 766. 769. Burgio 766. sz. a. jelentése nem ápril 14-ről, hanem 18-ról való. l. Rad. XXII. 171. l. jegyz. Kelemen pápa római tanácskozásáról szól Sanudo ad ápr. 25. kiknek irt segélyért, l. Theiner: u. o. 670., 671.; hogy Velencének is irt, l. Sanudo, ad máj. 12.) Az országgyülés tényleg megtartatott, s Báthory István s az udvari párt győzelmével végződött. A külföldi követek jelenlétében az urak és a király egymást okolták, ha a haza bajba jő, — e jelenetet Burgio komédiának mondja, mert hogy kivánhatjuk, hogy a király seregeket állítson, mikor csizmája sincs; a baj közepette a király egészen közönyössé lett, mert nem volt kire támaszkodnia. (Ezen országgyülésre nézve a legfontosabb források; Burgio Theinernél: Mon. Hung. II. 767., 769., 771., 774. itt a dátum téves. Kovachich Suppl. III. 58. Vestig. 620. Brodarich 759. Zay 151. Szerémi György 75. Verbőczy levele jun. 6-áról Kasztelánfihez a délszl. akad. levéltárában.)

Szulejmán ápril 23-án indult el Konstantinápolyból 100 ezer emberrel, kikhez utközben sokan csatlakoztak és 300 ágyuval. Ferenc francia király követség utján szövetségre kérte a Habsburgok ellen, hogy induljon Ferdinánd ellen. Velencét vádolták, hogy a törököt segíti. (Nem tudni, honnét vette Salamon »Magyarorsz. a török hódítás korában« 73-ik lapon azt, hogy Ferdinánd követe a szultánnál Frangepán Iván volt.) Szulejmán hadi készületeiről érdekes forrásokat idéz Rad. XXII. 174. jegyz. A Velence elleni vádakról szól Sanudo ad 1526. máj. 11. és aug. 13.

Az országgyülés máj. 9-ike körül oszlott szét. Május 29-én Tomorynak biztos adatai voltak a török hadról Bakics Pál barátainak révén, de azon vigasztalással adott erről hirt Budán, hogy a török seregben sok a tudatlan ujonc. Május 26-án Lajos irt Battyányi Ferenc horvát bánnak, hogy siessen Budára, hogy a délvidék megvédéséről intézkedjenek. Junius 2-án a királyi tanácsban a főurak, kivált Szalkay nagy segítséget igértek a királynak, de Burgio fél, hogy már minden késő, és a pápa pénzén Morvaországban, Sziléziában és Csehországban toborzott katonákat. A király julius 2-ára rendelte el a hadak találkozását Tolnán. (Burgio Theinernél u. o. 767., 771., 774., 776., 778., 779. Engel. Mon. Ung. 198. Palacky 507. Lajos levele Battyányihoz Kovachich Mon. Battyán. LVII.) Pénz nem volt elég, tehát az egyházi szereket és kincseket vették igénybe, ezek értékesítésével Horvátországban Erdődy Simon püspököt bizták meg, de már nem volt idő, hogy belőlök pénzt verjenek. (Burgio Theinernél: 766., 769., 776., 781., 782., 787. Pray ep. I. 246., 250., 252. Engel: Mon. Ung. 199. Brodarics 759. Lajos jul. 24-iki levele Battyáni bánhoz Kovachich Mon. Batty. LXVI. Szerémi. Gy. 111—118.

Titel, Ilok stb. végvárak védetlenek voltak, Burgio adott egy kis pénzt zsoldosokra. A király régebbi hadi szolgálatokért soknak adósa volt, így Karlovics Jánosnak, Frangepán Kristófnak, Désházy Istvánnak, azután másoknak szolgálataikért fizetnie kellett mint Horvát-Szedlák János és Bilétfi Miklós jajcai bánoknak, Kruzsics Péternek, Zrinyi Miklósnak, Keglevics Péternek, Bradács Imrének, Tumpics Jánosnak, Tuskanics András apátnak stb.; a várakról is gondoskodni kellett, — pedig erre nem volt elég a pápa által küldött pénz. Kruzsicsot Klissába küldötték, melyet ujból a pápa oltalmába ajánlottak, azután elhatározták, hogy a zengi kapitányságot el kell venni Orlovcsics Gergelytől. (Burgio Theinernél u. o. 771., 774., 776., 779—782. Engel: Mon. Ung. 191. Zeng állapotáról Sanudo Ark. VIII. 235., 236.)

A török elleni védelmet Báthory István nádorra nem bizhatták, mert soha sem szerzett hősi dicsőséget, Zápolyára sem akarták bizni, Tomory mentegetőzött, hogy a fővezérségre nem képes, Burgio nem ismert erre alkalmasat és a dicső hőst Salm Miklóst és Frangepán Kristófot ajánlotta errre. Salm öregsége és betegsége miatt nem fogadta el, Frangepán Kristóf habozott budai sérelme és amiatt, mert nem hitte, hogy kellő haderőt adnak neki. Burgio már jun. 19-én tudta, hogy Szalm nem vállalkozik. (A Zápolya elleni gyanukra nézve l. Burgio jun. 13 és 18-iki leveleit Theiner Mon. Hung. 779., 781.; a jun. 24-iki levélben Theiner u. o. 783. Verbőczyt is gyanusítják, hogy sereget gyűjt, hogy ismét nádorrá lehessen, 784. a. pedig némely cseh főurakat gyanusítanak, hogy Zápolyával tartanak és a királytól el akarnak pártolni. A mi Frangepánt illeti, róla hirt ad Burgio u. o. 779., 782. és Broderics 759., 764. a. Istvánffy 73.)

A török sereg egy része már Belgrádhoz érkezett, ezt jun. 20-án Tomory jelentette azzal, hogy 4000 gyalogossal és 10,000 lovassal képes volna megakadályozni a török átkelését a Száván. A megáradt Száva a hidakat elhordta, s így az átkelés késett. (Theiner: Mon. Hung. 779. Mon. Slav. Merid. 593.) Burgio kesereg, hogy a királynak egy hajója s egy ágyuja sincs és Tomoryhoz sem küldhetett volna hirnököt, ha ő nem kölcsönöz neki pénzt rá, az urak veszekesznek s a király délig alszik. Burgio a pápa pénzén 5000 embert keres zsoldba. Jun. 19-én elhatározzák, hogy a véres kardot meghordoztatják az országban, erről értesíti a király a bánt és főurakat. A portugál király volt az egyedüli a keresztény fejedelmek közt a pápán kivül, ki egy kevés pénzt küldött. Jul. 21-én irt a király segélyért az angol királynak, Velencének, s valószinüleg másoknak is, Nádasdy Tamást pedig a speiri gyülésre küldte Ferdinándhoz segélyért, ő volt megbizva, hogy fővezérnek nyerje meg Salmot, vagy az ott időző Frangepán Kristófot. (Theiner: Mon. Hung. II. 673., 781., 782., 783. Engel: Mon. Ung. 223. A véres kardot Horvátországban is meghordozták l. Poszedarszki István levelét Sanudo Ark. VIII. 241. Lajos király levelei: Theiner: Mon. Slav. Merid. 593. Mon. Hung. Hist. Dipl. V. 75. és Sanudo ad 20. jul. — Nádasdy követségéről szól: Buchholz II. 366. Ranke u. o. 249. Engel u. o. 208. Theiner. Mon. Hung. II. 788.)

Midőn a török Szerémbe készült beütni, Tomorynak csak 1000 lovasa és 500 gyalogosa volt és a szerémi várak védetlenek voltak. Midőn hire jött, hogy a török már átkel a Száván, Báthory nádornak meghagyták, hogy akadá-

lyozza meg az átkelést a Dráván, de a nemesség nem akart fegyvert fogni, mig a király nem száll táborba. (Burgio Theinernél u. o. 783. Engel: Mon. Ung. 224.) Ibrahim nagyvezér, julius első napjaiban ellentállás nélkül átkelt a Dunán és Zimonynál tábort ütött és ellentállás nélkül sorban elfoglalta a védetlen szerémi várakat. (Burgio Theinernél: Mon. Hung. 783—788. és 787. Tomory levele junius 25-én Péterváradról a királyhoz Sanudo ad julius 27. Zuani Antal levele Budáról jul. 11-én. Sanudo ad jul. 22.) Lajos király levele Battyányihoz julius 13-ról Kovachich Mon. Battyán. LXII., melyben mondja, hogy maga is a sereg élére áll, és hogy minden ötödik ember fogjon fegyvert. Jul. 16-án kéri Battyányit, hogy legyen türelemel a pénz miatt, a zágrábi káptalan arról értesíti, hogy nincs pénze, mert azt mind Bakacs Tamás elvitte és sok a költsége három várára, Erdődy Simonnak pedig nem akarják az egyházi kincseket kiadni. Julius 17-én felszólítja, hogy vegye át Bihács várát Tahy Jánostól, mert erre már kapott volt pénzt. (E leveleket közli Kovachich Mon. Battyán. 52—56 sz. a. Bihács elhanyagolt állapotáról szól Chmel u. o. 46. l.) A bán azonban Horvátországban semmire sem ment, mert ott a királynál és a bánnál több tekintélye volt Ferdinánd zsoldos hada parancsnokának Jurisics Miklósnak és a horvát főurak közül is sokan zsoldot kaptak Ferdinándtól, ezek most hozzá Tumpics Bernátot követségbe küldték, hogy engedje őket Lajos király seregébe menni és zsoldjaikat tovább is ő fizesse, a küldők Karlovics János, Frangepán Farkas és György és Blagaj István. jul. 16-án, a többi horvát nemesek pedig julius 18-án kelt iratot adtak át a követnek. Jurisics Miklós kérelmöket a zsold iránt azzal utasította vissza, hogy saját királyuknak különben is kötelesek szolgálni és Ferdinánd többi főemberei is így szóltak, azzal, hogy jobb lesz, ha otthon maradnak, és saját hazájukat védik, mert az különben teljesen védetlen marad, de ha valaki mégis zsold nélkül a király szolgálatába akar állani, azt megteheti, de maga helyett Horvátországban mást állítson fegyver alá. Juricsics különösen azon volt, hogy Blagaj Károlyt és Tumpics Andrást megnyerje Ferdinánd ügyének. Tumpics Bernát aug. 8-án kapta a fenti választ és azt hivén, hogy nem jól értették meg, ujból előterjesztette kérelmét, de eredmény nélkül. (Chmel u. o. III. V. XIII. IV. XIV. II. VI. VIII. IX. X. XI.)

Lajos Zápolyának azt parancsolta, hogy az oláh vajdával hátban támadja meg a törököt, de hamar uj parancsot küldött neki, hogy haladéktalanul hozzá siesen seregével. Tomorinak is segítséget akart küldeni Sárkány Ámbrus vezér-

lete alatt, de Burgio hamarosan nem kapott zsoldosokat és így ez elmaradt. Jul. 16-án Burgio azt irta, hogy még semmi komoly hadi készülés nincs, pedig jul. 15-én a török ellentállás nélkül elfoglalta Pétervárad városát és a várat kezdte lövetni, — Tomory kis seregével visszavonult a Bácskába, s azt üzente, ha idejében 10 ezer embert kaphatna, a törököt visszaszoríthatná. (Brodarics 762. Burgio Theinernél u. o. 788., 792.) A nemesség nem akart fegyvert fogni, mig a király táborba nem száll, erre 10 ezer forintot kölcsönvett Szerencséstől és elhatározta, hogy táborba száll. (Burgio Theinernél 783., 784., 788. Kovachich Mon. Battyán. LXII. Theiner u. o. 674. és Mon. Hung. Hist. Dipl. I. 35.)

Burgio mondja, hogy Tomory György szerémi püspök által ekkor is azt tanácsolta a királynak, hogy kérjen békét a törököktől, ha kell adófizetés mellett is, hogy elkészülhessenek, — de ezt a nemzet előtt szóba sem merték hozni. A pápa mindenfelé segélyt kért, s Burgionak meghagyta, hogy siessen Lengyelországba segélyért és nyugtassa meg a lengyeleket azzal, hogy a török nem tartja meg igéreteit s így ők sem kötelesek ezt tenni, — Burgio azonban nem ment el, mert a dolgot elkésettnek tartotta, s nem is illőnek a pápai méltósághoz. (Theiner: u. o. II. 789., 794.)

Lajos mint ismeretes jul. 20-án indult el Budáról, Brodarics Érdről az irta a pápának, hogy csak Isten mentheti meg őket. (Brodarich Theinernél II. 674.) Pétervárad ostroma 12 napig tartott; jul. 27-én elfoglalta a török és sorba minden ellentállás nélkül más 16 szerémi várat is. (Theiner: u. o. 789—797. Brodarics 763. Verancsics III. 20. Sanudo, Ark. VIII. 241.) Népfelkelésnek nyoma sincs; Szulejmán megtiltotta a gyujtogatást és rablást, s így a nép békével maradt és dicsérte a kegyes szultánt, de a kegyesség nem sokáig tartott, mert hazaindulóban borzasztóan kegyetlenkedett. Sok alaptalan hir terjedt el, így julius végével Battyányit arról értesítették, hogy Frangepán Kristóf már visszatért Horvátországba s ott hadat gyűjt; Frangepánról különben ez időből kevés biztos hir van, csak Velence tudakozódott utána buzgón, mert attól félt, hogy Ferdinánd őt valahol szomszédságukban fogja vezérré tenni. (Sanudo, Ark. VIII. 235. és még több az eredetiben ad jun. jul.)

Battyányi Ferenc bán aug. 1-én Racsában kiadott iratában felhivta Szlavónia egész népét, hogy fogjon fegyvert, ezt csak országgyülési határozatra tehette, s Istvánffy fel is említi, hogy Racsában szlavon országgyülést tartott. (Racsa a mai Belovár megyében.) Frangepán Kristóf még aug. 1-én Speierben volt, mert ezen a napon Ferdinánd megerősíti neki

elődei donációit és ezer rajnai forintot adott neki, igérvén hogy táborzásra többet is fog adni, mire az Jurisics Jeromossal Horvátországba sietett, hadat gyüjteni, hova már aug. első napjaiban érkezhetett.

Jellemzi a kor állapotait az a gyalázat, mely ekkor Zengben történt. Orlovcsics és Kruzsics kapitányok elragadták Jozsefics püspök minden vagyonát és jövedelmét, mire ez kiátkozta őket, ők pedig betörtek a templomba és a püspököt majdnem agyonverték, — a pápa megparancsolta Szalkay érseknek, szerezzen ezért teljes kártérítést és elégtételt az egyháznak. (Sanudo, ad aug. 17 és a vegliai proveditor levele aug. 12-ről u. o. Sladovics: A Zeng modrusi püspökségek története 66., 102., 268., amit azonban ez a 66-ik lapon Frangepán Kristófról mond, az teljesen alaptalan, róla szól Istvánffy 74; Battyányi levele aug. 1-éről a zágrábi délszl. akad. levéltárában; Frangepán Kristóf levele szept. 5-ről a »Povjestni Spomen« 215. l.; Speieri reverzalisa aug. 1-ről a bécsi titkos levéltárban.)

Tolnán a királyi táborban a pápai zsoldosok száma 4000 volt. Ide jöttek a naszádosok a királyhoz, s mert fizetést rég nem kaptak, visszaadták a zászlókat. Ilok pár napi ellentállás után augusztus 8-án megadta magát a töröknek, ki Eszék ellen fordult. A király meghagyta a palatinusnak, hogy akadályozza meg a török átkelését a Dráván, de a főurak kijelentették, hogy csak akkor csatlakoznak a nádorhoz, ha ott lesz az ország zászlójával maga a király. Ez elkeseredve az aug. 13-iki haditanácsban élesen kikelt gyávaságuk ellen és kijelentette, hogy holnap oda indul. Brodarics Tomory nevében ettől óva intette, de hiába, az elbizakodás a többséget elvakította. (Brodarics Theinernél 764. Burgio: II. 794—797. Brodarics levele Mária királynéhoz Pray ep. I. 268.) Tolnáról aug. 12-én irt Kanizsay László özvegyének Annának, hogy a Szlavóniát fenyegető veszély miatt mielőbb küldje csapatát a bánhoz; nov. 13-án ugyanezt megparancsolja Kasztelánfi Jánosnak és Keglevics Péternek, mert a török előbb a gyenge Eszéket és az erős, de gyarlón ellátott Valpót akarja elfoglalni s akkor hátulról biztonságban fog Magyarország ellen fordulni. (Kovachich. Mon. Battyán. 71 és 72 sz. Burgio Theinernél u. o. 793—797.)

A mohácsi vész részletei ismeretesek. A fővezérséget Frangepán Kristófnak és Zápolya Jánosnak szánták. (Burgio: u. o. 792., 794. Brodarics 764.) Frangepán kérve-kérte, hogy kerüljék az ütközetet, mig ő meg nem jő, ugyanazt kérte Statilei János utján Zápolya is. (Brodarics 766. Jurisics Jeromos Frangepán Kristóf kapitányának levele Sanudo, Ark.

VIII. 248. Frangepán Kristóf levele Dandulohoz szept. 29-ről és okt. 23-ról; hogy nagyon várták sokan Frangepán Kristófot l. Brodericsot és Sanudo, Ark. VIII. 241. és ad szept. 18.) Pekry János, ki a török fogságból megmenekült, hirül hozta. hogy annyi a török, ha megkötnék kezöket, a keresztény sereg nem volna képes három nap alatt lekaszabolni. Tomorynak azt jelentették, sok a gyakorlatlan ujonc különösen az ágyuk körül, azért volt az ütközet mellett, az ütközetet siettette az is, hogy irigykedtek Zápolyára és Frangepánra, s nélkülök szerettek volna győzni.

Lajos király aug. 25-én irt Battyányi Ferenc bánnak, hogy seregével siessen hozzá, ugyszintén Erdődy Simon Zágrábi püspöknek is. Battyányi gyönyörü sereggel (3000 lovas és ugyanannyi gyalogos) nov. 26-án megérkezett, seregében volt Tahy János és Bánfi János is. Erdődy Simon és fivére Péter 700 lovassal jött. Itt volt György diakovári és Jozsefics Ferenc zengi püspök, Zrinyi Mihály, Szluini Frangepán Máté, Pekry János, Orlovcsics Gergely kapitány és a zengi Kobaszics György a horvát urak közül. (Broderics 768. Kovachich Mon. Batty. 75 sz. Povjest. Spomen. 215., 216. Sanudo ad szept. 27. Zrinjska zviezda 29.)

A cserkészés a török előörsökkel már aug. 26-án kezdődött, a magyar seregek győzelmével. A lengyel Gnojenszki és a szerb Bakics Pál és Rádics Bozsics azt javasolták, hogy a magyar tábort szekérsánccal vegyék körül, de erre már nem volt idő. A mohácsi ütközet aug. 29-én délben kezdődött és másfél óra alatt vége volt. Kezdetben a magyar sereg győzött, a török ágyuk döntöttek. A horvát urak közül megmenekültek: Erdődy Simon, Battyányi bán, Jozsefics püspök és Broderics kancellár: elestek György, diakovári püspök, Frangepán Máté, Orlovcsics Gergely és 500 előkelőbb nemes. A szultán az ütközet után 2000 foglyot leöletett, Lajos király vitézül viselkedett, halálát a Csele patakban lelte, 20 ezer ember esett el a magyar táborból.

Mária királyné aug. 30-án éjfélkor értesült a nagy szerencsétienségről és éjfélkor Pozsony felé menekült, vele ment Burgio pápai követ is. Buda eleste és Szulejmán pusztításai ismeretesek. A mohácsi vész történetére fontosak: Burgio Theinernél: Mo. Hung. 798. Tomasich Ark. IX. 26. Palacky 517. (okmányok). Sanudo Ark. VIII. Frangepán Kristóf levele a szlavon rendekhez szept. 3-ról a délszláv akad. levéltárában; u. a. levele Jozsefics zengi püspökhöz szeptember 5-ről Povjest. Spom. 215.; u. a. levele Dandolohoz szept. 29-ről Sanudónál; Frangepán Kristóf kapitányának Jurisics Györgynek levele Dandolóhoz okt. 22-ről Sanudó Ark. VIII. 246. —

Zápolya Jánost már kortársai vádolták, hogy bukni hagyta hazáját, hogy megmenthesse s így a trónra jogcimet nyerjen, ez volt róla a vélemény 1523 óta. (Massaro, Guidotto jelentései Firnhabernél 80., 137. Brodarics 773. Török források Hammernél III. 62. Burgio Theinernél: u. o. 798. Szerémi György 110., 117., 119., 120., 123. Verancsics III. 22. Velencei jelentések Sanudo ad nov. 12. Hogy védekezik Zápolya, lásd 1528. ápril 13-iki levelét. Pray. Ann. V. 194.

A mi Frangepán Kristóf viselkedését illeti, ő késett, mert nem volt pénze, s csak kis sereget gyűjthetett, melylyel csak szept. 1-én ért Zágrábba, Karlovics Jánossal együtt. A mohácsi vészről ott szept. 2-án értesült, azzal, hogy a magyar seregnek csak egy része veszett el és a király megmenekült, fontos e tárgyban sajátkezüleg horvátul irt levele szept. 5-ről Jozsefics zengi püspökhöz. Frangepán levelei Povjest. Spom, teljesen megcáfolják Verancsics nézetét III. 21. hogy azért késett el Mohácsról, hogy megboszulja budai sérelmét. A Jozseficshez irt levél latin másolata megvan a bécsi cs. titkos levéltárban, de ez nem pontos fordítás. (Rad. XXI. 201.) Világos, hogy a szultán csak azért siettette az ütközetet, hogy Zápolya és Frangepán seregeinek csatlakozását Lajossal megelőzze. (Juricsics Jeromos fent említett levele Dandolohoz és Szerémi György 117.) A szultán győzelmét Velencével és Raguzával ugy közölte, hogy vele szemben egyenlő erejü ellenség állott, ezek a városok kénytelenek voltak neki győzelméhez gratulálni. (Hammer 61. Rad. VII. 262. Sanudo ad okt. 9 és ad nov. 1. Secr. Cons. rog. vol. 51. ad szept. 28. Collegio IV. Secr. lett. ad október 22. Romanin V. 459.)

Mily hamis hirek voltak jóideig forgalomban a mohácsi vészről, kiderül abból is, hogy az agg Frangepán Bernardin úgy értesült, hogy Lajos tönkre tette a török sereget, miért is üdvlövésekkel fejezte ki efeletti örömét. Sanudo, Ark. VIII. 243.

59. Jágics V. ismerteti Bezsonov orosz iró művét Krizsánics György életrajzáról. Rad. XVIII. 1872. 164—205. l. (Biografija Jurja Križanića, koju je napisao Bežonov). Krizsanicsról l. Horv. tört. rep. —. l.

60. Rácski Ferencz: A délszlávok történetére vonatkozó kéziratok közép és déli Olaszország levéltáraiban. Rad. XVIII. 1872. 205—258. l. (Rukopisi tičući se južno-slovinske povjesti u arkivih srednje i dolnje Italije).

Rácski itt ismerteti a sz.-pétervári akadémia által 1870—1871-ben kiadott ezekre vonatkozó okmánytárait. Makusev több helyütt tévesen »De Russia«-nak olvassa, a »de Rassiá-

val« ellátott okleveleket. Értekezésének 3-ik részében Rácski saját feljegyzéseit közli ezen oklevelekről (250—258. l.), hol számos latin és olasz okleveleket sorol fel, melyeket maga fedezett fel. Az orosz oklevéltár anyagát Theiner Monumentáiban bővebben és pontosabban közli.

61. Rácski Ferencz: Pótlások és helyreigazítások Horvátország régibb történetéhez. Rad. XIX. 62—105. l. (Dopunjici i izpravci za stariju povjest hrvatsku).

I. A horvát nemzeti királyok dinasztiája, uralkodóinak uralkodási sorrende és genealógiája. Rad. XIX. 62—91.

Rácski a Rad. XVII. 70—89. lapon bizonyította, hogy Tomiszláv vette fel elsőnek a horvát fejedelmek közt a király cimet 914—924. között. Itt Tomiszláv utódainak nevét és sorrendét igyekszik megállapítani oklevelekből, irók műveiből és a spalatói érsekek névkönyvei alapján.

A horvát királyok okleveleiből eddig csak Kresimir Péter, Szvinimir Dömötör és Kresimir unokaöccsének Istvánnak idejéből vannak okleveleink, ezek közül biztos dátummal a legrégibb Kresimir Péteré 1057-ből. (Lucius: De regno Dalm. Croat Slav. II. c. 15. hol hibásan 1059. van, mert az Indictio X=1057), a legutolsó pedig 1072-ből való. (Farlati: Illyr. Sacr. V. 49. lap.) A többi mind a közbeneső 15 évből való. — Szvinimir Dömötör első oklevele 1076-ból van (Baronius: Ann. eccl. XI. 484. l.), a legutolsó 1083-ból van (Farlati: u. o. III. 154.) a többi közbeneső hét évből való; István két okleveléből az egyik 1089-ból van (Farl. u. o. 158. l.), a másikon, mely a horvát országos levéltárban eredetiben van meg, a dátum olvashatlan. (Lucius u. o. II. c. 11. Kukuljevics: Jura regni Croatiae I. 20., 21.) Ezen oklevelekből tehát kiderül, hogy Kresimir Péter 1057—1072-ig, Szvinimir Dömötör 1076—1083-ig okvetlenül uralkodott, István pedig 1089-ben. Azonban határozott dátumu más okleveleink is vannak, így a Vekenege-féle oklevél (Farlati: u. o. V. 49.) Kresimir Péter uralkodását egy évvel (1073.), Csrni Péter adománylevele pedig Szvinimirét három évvel (1086.) hosszabbnak tünteti fel. (Carrara: Archiv. capitolare di Spalato 68.)

Egybevetve ez oklevelek dátumait hézagot találunk 1073—1076. és 1086—1089. közt. 1073-ban még Kresimir Péter uralkodott; 1076. okt. 9-én pedig Szvinimirt Spalatóban megkoronázták. Más oklevelek szerint köztük Szlavic uralkodott. Gerald pápai követ okleveléből tudjuk, hogy Slavic 1075-ben fogságba került. (Farlati: u. o. III. 141.): eszerint ez 1074—1075-ben uralkodott. — A második hézagra nézve van egy évszám nélküli szept. 8-án kelt oklevelünk,

mely mondja, hogy »a nuper defuncto rege Suinimiro« és hogy ennek utóda István volt. Igy tehát tudjuk, hogy 1057—1089. közt négy király uralkodott: Kresimir Péter, Szlavic Svinimir és István.

Kresimir Péter elődeitől nincs oklevelünk, de ennek adománylevele a zárai Krisogon zárdának (Lucius: u. o. II. 8. c.) beszél ennek »proavi Cresimiri majoris gens«-ről »et filii eius Dirzislavi«-ről et eorum potentibus banis Pribinae et Godemiri, et temporibus Svetoslavi et ejus fratrum Cresimiri et Goyslavi et filii ejus regis Stephani, patris mei«. Második adománylevelele ugyan e zárdának adja Maun szigetét, ebben így szól: avi mei Cresimiri regis, patrisque mei regis Stephani«. Ezek szerint az előtte uralkodott királyok sorrende ez volna: Kresimir, Drzsislav, Svetoszlav, Kresimir és Goiszláv, István, Kresimir Péter.

Az oklevelekből nem derül ki, mily rokonsági viszonyban volt Drzsiszláv az utána uralkodott három fivérhez (Svetoszláv, Goiszláv és Kresimir) és az melyikök volt István apja, az »avus« szó arra utal, hogy ez ifjabb Kresimir fia és Goiszláv unokaöccse volt, egy másik okmány szerint Szvetosláv fia gyanánt vehető (Lucius: u. o. II. 8. c. és Farlati. V. 49.); az előbbi okmány fontosabb, mert abban Kresimir Péter az előtte uralkodtak nevét és rendjét adja, de uralkodásuk idejének megjelölése nélkül. Van azonban két oklevelünk, az egyik 994. febr. 9-ről, a másik 1000. aug. 1-ről. (Lucius: u. o. II. 8. c. Farlati III. 111—113.) Drizsiszláv uralkodása idejéből, mely őt megnevezi, azután van egy adománylevél-töredékünk 1029-ből, melyben nővére Jelica (Ilona) a Krisogon zárdáról gondoskodik, ezekből az következik, hogy Drzsiszláv apja idősb Kresimir volt, a ki 994 előtt uralkodott. A Madius zárai főnök és dalmáciai proconsul 986. dec. 19-iki oklevelából, (Lucius: Memorie ki Trau 99 l.), kiderül, hogy idősb Kresimir még ez év előtt is uralkodott. Ennyit bizonyítanak a királyokról a rájuk vonatkozó oklevelek.

A régi irókból a következő adataink vannak. 1. A velencei krónikás (Pertz: Mon. Germ. Script VIII. 1 és köv. A kézirat a vatikáni levéltárban 440. és 5269. sz. a.), mely a X-dik századtól 1008-ig terjed és valószinüleg János diaconus, kit II. Urseolo Péter (991—1009.) követül használt a német császárhoz, vagy legalább is ennek valamely barátja irta. Itt fontos az a töredék, mely a horvátoknak és Velencének 998-iki harcáról szól (Rad. XIX. 67., 68. l.), ebből következik, hogy Drzsiszláv 995—1000. közt uralkodott, továbbá, hogy ennek fivére volt Szvetiszláv és hogy ez ugyanaz a krónikás Surinja nevü egyénével, a ki akkor még kiskoru volt. Ezt a

krónikát Dandolo felhasználta művében. (Chron. Ven. Muratori: Script. rer. ital. XII. 227.), ki annak adatait bővítette (Rad. XIX. 68., 69.), az idézett helyből következik, hogy Kresimir, Trpimir, Drzsiszláv, Mutimir és Szvetosláv Szurinja melléknevet viselt, mire sok példa van a délszlávoknál, — de honnét vette Dandolo ezt a pótlást a velencei krónikás szövegéhez, azt nem tudni. A Dandolo András-féle krónikából tudjuk, hogy Szvetoszláv Szurinja fia, István, II. Urseolo Péter leányát, Hicelát vette feleségül, miáltal Oton dogénak sógora lett, ki sz. István magyar király ipja volt. (U. o. 229. lap.)

Cedrenus György egykoru iró (ed. Bonn 476., 3.), ez 1057-ig terjedő chronographiájában azt irja, hogy: »Bolgárország leveretése után II. Basiliusnak meghódoltak a horvátok is, és két uralkodójuk tisztségeket és ajándékokat kapott a császártól.« Ez 1018-ban történt, eszerint akkor két fiver ült a horvát trónon, ez Kresimir és Goiszláv volt, kit a trónon megelőzött Szvetiszláv és ezt Drzsiszláv.

Lupus protospathar krőnikája 1102-ig terjed (Muratori: Script. rer. ital. V. 42.), 1024-nél irja, hogy Bugianus görög vezér elfogta Cosmicus (kézirat; Cisignus) horvát király nejét és fiát. A név a kéziratban alig olvasható, kétségkivül Kresimirt érti.

Dandolo András krónikája fontos, mert régibb krónikákat használt fel. Ez elmondja, hogy »1018-ban Veglia, Absari és Arbe szigetek Velencének adófizetésre kötelezték magukat és megnevezi püspökeiket; a harcra okot szolgáltatott, hogy Crosimirus horvát király Dalmácia tengerparti városait folyton megtámadta.« Ebből látjuk, hogy Kresimir 1018-ban uralkodott. Ezt a bari krónikával egybevetve látjuk, hogy 1018—1024 közt uralkodott; társuralkodóit a krónika nem említi, mert ő volt a fő.

Tamás spalatói fődiákon a XIII. század derekán, a szalonitáni és spalatói érsekek névsorában mellékesen megjegyzi, minden érsek mely görög császár és horvát király alatt uralkodott, azonban a kronológiában gyakran téved; adatai közt csak az a helyes, hogy Márton érsek Drzsiszláv, és Lőrinc Kresimir Péter és Szvinimir idejében volt érsek. A görög császárok közül is csak II. Basilius és VIII. Konstantin idejét állapítja meg helyesen.

János goricai fődiákon Felső-Szlavóniában (Kupa-Dráva köze) a XIV. század közepén élt. Ez már fontosabb. Szerinte ifj. Kresimir sz. István király szövetségese volt II. Konrád ellen 1030-ban és István 1031-ben megkérte Kresimir király leányát fia, Imre számára. Kresimir után 1035-ben

Zuanus (Stephanus) lépett a horvát trónra (Muratori XII. 254. Stephanus Stornato, alias Zuane), aki a magyar földeket háborgatta és a tuloldalon a Drináig előrenyomult, Práskát tette bánná és uralkodott Horvátországban még Péter, Aba Sámuel (Owa) és I. András magyar király uralkodása első éveiben, tehát 1035—1045-tön túl; fiáról, Kresimir Péterről csak arra van adatunk, hogy 1057-ben uralkodott s így itt 1045—1057-ig adatok hiányából hézag van. Érdekes, hogy e krónikás ezt mondja: »Stephanus Croatiae rex, Volosclavus appellatus«. Volosclavus, Vol-oslavus = fürgeségéről hires. Helyesebb olvasás: »Voi-slavus = hires harcos.« Különben István azon ténye, hogy: »montes Trivallos et servios ad Drinum usque vastavit« a görög chronographus Cedrenus szerint (520, 10., 21., 543., 11.) István Voiszláv szerb knézre vonatkozik (1042—1043.) s így a goricai krónikás fenti adata téves.

A spalatói érsekekre nézve négy névkönyv ismeretes, ezek is az érsekek neve mellett mellékesen nevezik meg az akkori uralkodókat, így a horvát királyokat is. A barberini codex az év megjelelésével felemlíti Trpimirt és Kresimirt, Drzsilavot, Istvánt, Kresimir Pétert, Slavicot és Svinimirt, kivel a horvát dinasztia véget ér. Crescentius érsek (1099—1112.) nevénél megjegyzi: »regnante in Croatia, propriorum regum loco, Colomano Hungariae rege«.

Nem világos, ki uralkodott Tomiszláv és idősb Kresimir között és azt sem tudjuk, hogy ezek minő vérségi viszonyban voltak. A két velencei krónikás szerint Surinját apja, idősb Kresimir halála után öccse letaszította a trónról s ő Velence segélyével akart trónra jutni, ebből következik, hogy Surinja alias Szvetoszláv rövid ideig uralkodott öccse, Drzsisláv előtt.

A horvát uralkodó dinasztia, mely előbb már mint fejedelem birta a trónt, száz évig szakadatlan sorban ült a királyi trónon. A sort megszakítja Slavic és Szvinimir. Ezek dalmat-horvátországi családból valók voltak.

Slavic családjáról tudjuk, hogy fivére, Ruszin primorjei zsupán, Almissa (Omis) Trsztenik (Raguza mellett) ura volt, egy fia volt, Szlava Péter. Slavic is ott volt birtokos. (Carrara: Arch. capit. 43., 60., 65.) Családjukról mást mitsem tudunk.

Szvinimir családjából ismerjük nagybátyját, Sztriezót, ki Moszor ura volt és birtokai közvetlen Spalató mellett voltak. (Carrara u. o. 61. l.) Szvinimirre vonatkozólag 1077—1083 közt három oklevelünk van, hol felemlíttetik 1077-ben felesége »Lepa Regina« és fia, Radovan. Egy 1078-iki oklevele Helénát említi, mint feleségét, ez egy és ugyanazon

személy »Lepa Heléna« = Szép Ilona. Horvát (János goricai fődiákon Kercselics 102.) és magyar (Thuróczy I. 56. c. Schwandtnernál I. 130.) hagyományok szerint Szvinimir felesége I. Béla magyar király leánya és sz. László nővére volt. Szvinimir eljegyezte 1064-ben Pécsett Salamon koronázásakor, midőn ez Gejzával kibékült, neve Ilona volt, kinek a horvátok a »Szép« (Lepa) melléknevet adták; fiuk, Radovan 1077-ben 13 éves, 1083-ban 19 éves volt s mert többé nincs róla említés, mint ifju meghalhatott.

Kresimir Péter unokaöccse, István király 1089-ben uralkodott (erre van oklevél), ivadéka nem volt és a királyi család is kihalt. (Thomas archid. Historia Salonit. XVII.) Thuróczy szerint sz. László Szvinimir özvegyének fivére, Szép Ilonát (Lepa Jelena) tette horvát királylyá. Tamás fődiákon szerint egy horvát főur hivta Lászlót az országba, ki a gvozdáni hegységig nyomul elő, de kénytelen volt hazatérni, mert a bessenyők és palócok betörtek Magyarországba. Egy zárai oklevél záradéka szerint (Farlati V. 51.) ez 1091-ben történt. István az utolsó horvát nemzeti király tehát 1090—1091-ben halhatott meg. Ezen oklevél szerint László unokaöccsét, Almust tette királylyá, ezt azonban nem ismerték el az összes horvátok, mert László csak a gvozdáni hegyig hatolt, így hát csak a szávamelléki Horvátországban uralkodott, melyért e század közepe óta viaskodott a két ország, hogy e részt Magyarországhoz szorosabban kapcsolja 1091—1094 közt László megalapította a zágrábi püspökséget (az eredeti oklevél nincs meg, Kercselics említi Hist. eccl. Zagr. 1.) Igy a tulajdonképi Horvátország királyának nem tekinthető sem Lepa, sem unokaöccse Almus, mert nincs nyoma, hogy a horvát nép trónra emelte volna.

E homályos korban a velencei krónikás Dandolo (u. o. 259. l.) felemlíti, hogy Vitelio Mihály doge idejében (1096—1102.) Péter horvát király harcolt Kálmán magyar királylyal. Ez volt a törvényes horvát király. Egyik párt Lepát és Almost mint társuralkodókat emelte a trónra a Száva innenső részében, a másik nagyobb párt a Száván túl Pétert 1091-ben, kinek személyéről, családjáról bővebb adataink nincsenek, de valószinü, hogy ez Slavic unokaöccse Szlava Péter (Carrara u. o. 60., 65., 67.), őt a horvát nemzeti párt választotta királylyá. Péter nem volt képes trónját megerősíteni s így a 12 horvát nemzetség feje, Lepa második unokaöccsével, Kálmán királylyal szerződött, minek következtében ezt választották a horvátok királyukká és 1102-ben megkoronázták Tomiszláv koronájával Tenger-Belgrádban. Szlava Péter e koronázást nem érte meg; hivei nagyrészben elhagyták, de ő mégis

szembeszállt Kálmánnal Gvozd hegységén s ott elveszett 1101-ben, uralkodása tehát tiz viharos évre terjedt. (Dandolo. Kéza Endlichernél II. 118. Budai krónika 181.)

A tizenkét törzsfővel való szerződést Tamás spalatói fődiákon 1102-re teszi, ezt megerősíti adománylevele a koronázás után a zárai apácák javára 1102-ből. (Lucius De regno Dalm. III. c. 4.) Van azonban egy körülmény, melyből arra lehet következtetni, hogy Kálmán joghatósága a dalmát tengerpartra már 1102 előtt kiterjedt és ez Malaterra Gottfrid egykoru sziciliai történetiró elbeszélése Kálmán eljegyzéséről Roger sziciliai király leányával. (L. Rad. XIX. 82., 83.) Ez a házasság 1097-ben történt, mindenesetre 1098 előtt, mert ekkor julius 5-ével ér véget Malaterra krónikája. A »portus Albae, hol a menyasszonyt 5000 magyar vitéz átvette a Tenger-Belgrád (Fehérvár), mely az Adriai tenger partján volt s a horvát királyok gyakran itt székeltek. György catanai püspök szerint Malaterra krónikaját 1101-ben irta s így szavai »qui iuris regis Ungarorum *est*« arra vonatkozhatik, hogy akkor, mikor ő kronikáját irta (1101.), Tenger-Belgrád már Kálmáné volt, ami nem lehetetlen, mert a törzsfőkkel való szerződés 1101-ben történhetett és a koronázás 1102-ben, vagy pedig a távol földön élő iró egyszerüen tévedésből tartotta már 1101-ben Dalmáciát Kálmán király birtokának.

Érdekes Dandolo (u. o. 256.) elbeszélése, eszerint Kálmán legyőzvén Pétert, elfoglalta a horvát trónt és Velencébe követeket küldött Vitelio Mihály dogéhez a normannok elleni szövetség ügyében, a követeknek adott meghatalmazás megvan, de nincs rajta dátum, a szerződés is megvan. (Mon. Slavor. Merid. I. 4., 5.) Ebben Kálmán magát egyszerüen »Rex Ungarorum« nevezi, a doge pedig »Venetiae, Dalmatiae, Croatiae dux« ; ez tehát 1101-ből való, midőn Kálmánnak már jogai voltak Dalmáciában, de még nem volt megkoronázva. Ez iratban Kálmán szóvá teszi, mi jogon viseli a doge az utóbbi cimeket. A horvát törzsfőkkel való szerződés főbb pontjaiban megvan a Salonai Memorialében, melynek tartalmát megerősítik az egykoru oklevelek. Lehet, hogy Tenger-Belgrád egyideig Velence fenhatósága alatt állt, de 1102-ben már Kálmáné volt, mert ott koronázták meg.

A horvát nemzeti dinasztia Slavic, Szvinimir és Péter kivételével mind egy családból való volt és 180 évig ült a trónon. Szvinimirt akkor választották királylyá, midőn István az előbbi dinasztia utolsó ivadéka a nemzet beleegyezésével zárdába lépett. (Farlati III. 153. 1077-ből). — Szvinimir halála után, midőn egyetlen fia, Radován meghalt, a zárdából előhivták Istvánt és ismét királylyá tették, amit oklevelében ki is fejez.

A trónöröklésből a nők sem voltak kizárva, bizonyítja Lepa esete, különben mindig a királyság a család seniorát illette, nem pedig a király fiát. A viszony a nép és uralkodója közt családi volt és a királyt tekintették az egész nemzetcsalád starješinájának.

A horvát nemzeti királyok sorrendje az uralkodásban: Tomiszláv (914—926.); Kresimir I. Drzsiszláv (994—1000.); Szvetoszláv Szurinja; Kresimir II. Goiszlávval (1019.); Kresimir II. egyedül (1024—1035.); I. István (1035.); Kresimir Péter (1057—1073.); Szlavic (1074—1075.); Szvinimir Dömötör (1076—1089.); II. István (1089—1091.); Péter (1091—1201.)

a) *Kresimir családfája:*

I. Kresimir
Szvetoszláv (Szurinja). — Drzsiszláv, II. Kresimir, Goiszláv

Szvetoszláv (Szurinja):
I. István
neje Urseolo Hicela
Kresimir Péter. — N. N. fia
N. N. fia: II. István.

Drzsiszláv, II. Kresimir, Goiszláv:
fia N. N. elhurcolták 1024-ben Konstantinápolyba. — leánya N. N. 1031-ben eljegyezték Imre magyar herceggel.

b) *Szlavic családfája:*

N. N.
Szlavic — Ruszin
Ruszin: Péter horv. király.

c) *Szvinimir családfája:*

Névtelen apa, anya — Anyja fivére Sztriezo
Szvinimir Dömötör
neje Lepa Jelena, I. Béla leánya
Radovan (1003.)

A horvát királyoknak mind horvát nevük volt. Tomiszláv (puniendo gloriosus); Drzsiszláv (gloriam tenens); Kresimir (splendidus in mundo); Svetoszláv (validus), Svinimir (porcus, Eberhard). Rácski tiltakozik a Zvonimir elnevezés ellen. Az Eberhardban nincs semmi megszégyenítő. Miklósics: Die Bildung, der Slavischen Personennamen. Wien. 1860.)

II. Slavic horvát király fogságba jutásáról. Rad. XIX. 91—97.

Gerardo pápai követ 1075-ben megjelent a spalatói zsinaton, hogy Péter kriszogoni apát ügyét rendezze az erről

szóló oklevél, (Farlati: III. 141. és Lucius De regn. Dalm. II. c. 10.) igy kezdődik: 1075. november hóban »tempestate qua comes Amicus regem Croatiae caepit.« Az oklevek elején rendesen a király nevét tették ki, mivel 1075-ben nem volt király, tehát az oklevél felemlíti, miért nincs király. Soká azt hitték, hogy Szlavic velencei fogságba jutott. Farlati azt állitotta, hogy normanok fogták el, de állítását nem bizonyítja. Büdiger elvetette Farlati nézetét, mert nem tudott egy Amicus nevü norman vezért sem megnevezni, — s azt állította, hogy lázadók fogták el a királyt. Rácski egy XI-dik századbeli nápolyi költő művében ráakadt a norman Amicus vezér nevére »Gualterus, Amici filius insignis« ; az az ütközet, melyben Gualter a görögök ellen Alsó-Itáliában kitünt, 1041-ben volt s így apja, Amicus 1075-ben még élhetett és vitézkedhetett s elfoghatta Szlavic királyt, Róbert király is 70 éven túl lévén, harcolt.

Hogy a normanok már 1076. előtt Dalmáciában jártak, mutatja Spalato, Trau, Zára és Tenger-Belgrád 1076. febr. 8-iki kötelezvénye, melyben Velencének igérik, hogy a normánokat nem fogják hajóikon Dalmáciába segíteni, minek nem volna értelme, ha már előbb is nem történt volna meg. Ezt a szerződést Dandolo is ismerte, mert azt jegyzi meg róla, hogy akkoriban a normannok gyakran pusztították Dalmácia partvidékét. A normannok 1075. őszén Amicus vezérlete alatt jöttek ide, Szlavic megütközött velök s fogságba került, szövetségese Sylvio Dominik doge későn jött. (Dand. u. o. 248.) Szlavicnak ezután nincs nyoma. Ebből kiderül, hogy a normannok nem 1081-ben keresték fel először Dalmáciát, hanem már 1075-ben.

Az Amicus név a normannoknál »Haiming Haming«, miből a latinos Hamingus, Amicus lett. Ez volt neve a hires »Emiko« grófnak is, ki 1096-ban szerepelt.

III. Szvinimir Dömötör horvát király haláláról. Rad. XIX. 97—104.

II. István király sebenicói oklevelében csak általánosságban említi elődének Szvinimirnek halálát (eredetije a horv. orsz. levéltárban, szövegét közli: Kukuljevics Jura regni I. 20.) A vatikáni horvát krónika (l. Horv. tört. repert. 1.), regényesen mondja el halálát: A pápa és a császár felszólították, hogy vegyen részt a keresztes hadban, s midőn ezt az országgyülésen előterjesztette, rátámadtak és megölték: a jó király megátkozta népét, hogy örökre idegenek uralkodjanak rajta. A krónika az esetet nagyon részletesen és meghatóan irja le. Ezen elbeszélést átveszi Tamás fődiákon átdolgozott krónikája is, mely a Barberini-könyvtárban van (3481. sz.)

Tomasics János minorita »Chronicon breve regni Croatiae« (Ark. IX. 9.) már azt is tudja, hogy ez 1075. ápril 20-án a péteri mezőn sz. Cäcilia temploma mellett történt s a gyilkos a király titkára és pohárnoka Tadia volt. Ez esetről egy későbbi költő latin verset is irt »Epitaphium Suonimiri regis Croatorum« cim alatt. (Književnik I. 386.) És az egész mégis csak mese.

Szvinimir 1086. és 1089. közt halt meg, VII. Gergely 1079-ben akart keresztes hadat inditani, de a IV. Henrikkel való harc megakadályozta 1076-ban és mind haláláig; e mozgalmat 1095-ben II. Orbán inditotta meg. Ha VII. Gergelytől hasonló felhivás érkezett Horvátországba, az csak 1074-ben Szlavic alatt jöhetett. Hogy Szvinimir természetes halállal halt meg, sejteti II. István oklevele és mondja Tamás Spalatói fődiakon eredeti munkája, mely erről így szól: »Eo tempore rex Svinimirus mortis debitum solvit« és ezen iró a fenti meséről mit sem tud. II. István uralkodása oly rövid és jelentéktelen volt, hogy Tamás mit sem tud róla és Szvinimirt az utolsó horvát nemzeti királynak tartja.

A vatikáni horvát krónika Szvinimir uralkodását a horvátok aranykorának mondja, az egyházzal sok jót tett, jámbor férfiu volt, — azért véleménye szerint áldást várhatott családjára és országára, ámde másként történt, családja kihalt s országa idegen királyok kezébe került: ennek indokolására készült a fenti mese, mely a nemzet szerencsétlenségét a jó király megöletésével és ennek átkával indokolja.

62. Ruvarac Hilárion: Dusán királyságának első éveiről. Rad. XIX. 178—188. (O prvim godinama Dušanova kraljevanja).

Eddig átlag az volt a nézet, hogy Dusán szerb cár 1336-ban lépett a trónra. Krsztics Miklós első vetette fel azt, hogy 1332-ben lépett trónra (Glasnik VII. 98—107.), de utóbb ettől ellátott. (A szerb nemzet története. Belgrád, 1862. 74. lap).

István szerb király 1333. jan. 22-én Raguzának átengedte, vagy eladta, Sztont, a sztoni kikötőt és Prevlakát. (Miklosics: Mon. Serb. 103. Ljubić: Mon. spectantia historiam Slavorum meridionalium I. 398.) Miklosics ezen oklevelet így vezeti be: »Stephanus Uros Serbiae rex vendit Rat, Ston Ragusio«, pedig az oklevélben csak ez van: »Stephanus rex« és Urosnak nyoma sincs, — ennélfogva ezen oklevél Dusántól is származhatik, ki gyakran csak így irja alá magát: »Stephanus rex«. Milakovics, Majkov, Filaret, Rácski, azt hiszik, hogy Decsáni István Uros 1336-ban halt meg s akkor lépett trónra Dusán, — ennek folytán a fenti donatiót

az előbbinek tulajdonítják. Csak Pucics Medo és Bán állítják, hogy azt Dusán adományozta 1333-ban vagy 1332-ben, noha ezt bővebben nem indokolják.

István király ezen donatiót 1334. május 19-én erősíti meg (Miklosics u. o. 107.), határozottan mondván, hogy az előbbit ő adta. Raguza, minden erre vonatkozó iratában azt mondja, hogy a nevezett területeket Dusántól kapta 1333-ban, tehát az oklevél »István királya« csak Dusán lehetett, ennélfogva apja nem halhatott meg 1336-ban, s ő nem léphetett trónra 1336-ban, hanem mindkét esetnek előbb kelle történni. Ez kétségtelen.

Dusán István egykoru életirója azt mondja, hogy ezt Kisasszony napján, vasárnapon koronázta meg Danilo érsek, — ámde 1330—1340. közt ezen ünnep csak kétszer esett vasárnapra: 1331-ben és 1336-ban. Ha tekintetbe vesszük az előbbi donatiós levelét 1333-ból, akkor a koronázás csak 1331-ben történt. Dusán egykoru életirója azt mondja, hogy keserves harc után, melyben Dusán maradt a győztes, Dusán István Solunban (Szalonikiben) aug. 26-án pénteken találkozott Andronikus görög császárral, — azonban aug. 26-ika 1330—1340 közt csak 1334-ben esett péntekre: tehát Dusán ekkor már 3 év óta trónon ült, mert az 1334-ben békével véget ért szerb-görög háboru 3 évig tartott. Igy Dusán már 1331-ben szerb király volt.

Vitezovics Pál az ég tudja milyen alapon azt irja, hogy Urost fia 1331-ben elfogatta, tömlöcbe vetette, ott megölette és apja trónját elfoglalta. A koprivnicai évkönyv még a napot is megjeleli: nov. 3-án 1331. (Saf. 53.) És az év helyes.

A legjobb szerb krónikák az 1355. dec. 20-án meghalt Dusán István cárról azt mondják, hogy 24 évig uralkodott, — ez is azt bizonyítja, hogy 1331-ben lépett trónra. Egykoru életirója még azt is mondja, hogy, midőn Andronikus ellen indult, védetlen országába betört Róbert Károly magyar király, azonban Dusán gyorsan visszatért s Róbert Károly seregei nagy kárral visszavonultak a Száva tulsó partjára. Ezt az egykoru Kantakuzen is megerősíti (I. 457.) azzal, hogy köztük határper volt. Ez a harc 1334-ben volt.

Majkov azt mondja, hogy Dusán 1338-ban elpusztította Isztriát. Majkov Engelt szolgailag fordítja; Engel pedig Chalkondilas latin fordítója hibájának esett áldozatul, ki az »Iszter melletti vidék« görög szavait helytelenül Isztriának fordította! Dusán soha sem járt Isztriában!

Ezek szerint a történelem előadása akként javítandó ki, hogy Dusán István nem 1336-ban lépett trónra, hanem 1331-ben is uralkodott 1355-ig.

63. *Kurelác Ferenc: Oláh szók ami nyelvünkben.* Rad. XX. 1872. 93—138. l. (Vlaške rieči u jeziku našem). Nyelvészeti érdekü.

64. *Danicsics György: Adalékok a horvát-szerb hangsulyozás történetéhez.* Rad. XX. 1872. 150—234. (Prilog za istoriju akcentuacije horvatske ili srpske). Nyelvészeti érdekü.

65. *Nevostrujev K.: Pillantás a keleti egyház történetére Csehországban és sz. Vencel régi miséje.* Rad. XXI. 1872. 134—170. l. (Pogled na historiju istočne crkve u Českoj i stara služba sv. Većeslavu). Egyháztörténelmü érdekü.

66. *Rácski Ferenc: Vocel Erazmus János (meghalt 1871. szept. 16.) cseh történész és régész nekrologja.* Rad. XXII. 1873. 233—257. l. (Jan Erazim Vocel. Nekrolog.)

67. *Petranovics B.: Az örökösödési jogról a szerbeknél.* Rad. XXIII. 1873. 24—43. lap (O pravu nasljedstova kod Srba). Jogtörténeti érdekü.

68. *Kukuljevics I.: A római Pannonia.* Rad. XXIII. 1873. 86—158. l. (Pannónia Rimska.)

Az iró a kérdést a következő fejezetekben ismerteti: Pannónia határai és felosztása (87—89. l.); Hegységek és hegyek (89—90.); tavak és folyók, (90—91. l.); városok és helységek (91—96. l.); lakosok (97—103. l.); utak (103—132.); a régi pannonok életmódja és szokásai (132—137.); ipar, kereskedés és művészet. Pannónia jelentősége a rómaiakra nézve (137—139. l.); pannoniai pénzek (139—144. l.); vallás és istentisztelet (144—152. l.); a pannóniai helységnevek a megfelelő mai nevekkel (152—157. lap). Különösen fontos részek: városok és helységek 91—96. l.; utak 103—132. l. és a pannonai régi helységnevek a megfelelő mai nevekkel 152—157. l.

69. *Torbar J.: Kopernik tekintve életét és tudományos fontosságát.* Rad. XXIII. 1873. 158—204. l. (Kopernik prema svojemu životu i nauki.)

70. *Rácski Ferenc: A délszlávok küzdelme állami függetlenségökért a XI. században.* Rad. XXIV. 1872. 80—150. l., XXV. 1872. 180—244. l., XXVII. 1874. 77—131. l., XXVIII. 1874. 147—183. l., XXX. 1875. 77—141. l., XXXI. 1875. 196—240· l. (Borba južnih slovena za državnu neodvislost u XI. vieku.)

Rácski itt a bolgárok, szerbek és horvátok XI-ik századbeli küzdelmeit az állami függetlenségért irja le. A bolgárok sorsa minket csak távolabbról érintvén, itt az értekezésnek csak fejezeteit jegyzem fel: Határai (80—89. l.) A bolgárok lerázzák a keletrómai igát. Sámuel István császár rendezi országát és előkészíti nemzetét a nagy küzdelemre

(89—100. l.) A harc átcsap a bolgár állam határain és érinti a keletrómai császársággal határos szlávokat. Néprajzi viszonyok (101—107. l.) A keletrómai első nagy támadást a bolgárok győzelmesen visszaverik. Sámuel István kiterjeszti országának határait a durazzói területre, a diokleai fejedelemséget is főhatósága elismerésére kényszeríti. A bolgár császárság hatalma tetőpontján (107—117. l.) A harc szerencséje hűtlenné lesz a bolgár zászlókhoz. Sámuel István császár meghal Prilipben 1014. szept. 15-én. Jelleme (117—130. l.) Román Radomir Gábor és Vladiszláv Iván császárok gyengébb tehetségüek és szellemüek Sámuel István császárnál és nem képesek megvédeni a bolgár állam önállását és függetlenségét. A romlottság az uralkodóházban, a főurak gyávasága és önzése megkönnyíti II. Bazilius császár diadalát. A második bolgár császárság teljesen leigázva 1019-ben. (130—150. l.)

Rácski szerint (Rad. XXIV. 84—86.) Szerbia és Horvátország határai ekkor a következők voltak: Cedrenus tanusága szerint (II. 455., 467.) a X-ik század közepén már megvolt a szerb, zahumljei, trebinjei és diokleai zsupánia, ez utóbbi három elismerte a szerb nagyzsupán felsőbbségét. Ezek északon a Száváig terjedtek, de Boszna vidéke hol szerb, hol horvát felsőbbség alatt állott. A szerb zsupániák közötti kapocs azonban már a X-ik század közepén meglazult és Mihály zahumljei zsupán elfordult Szerbiától és Tomiszláv horvát királyhoz huzott, mert nem helyeselte Péter szerb zsupán politikáját, ki barátságot tartott Simon bolgár császárral, sőt Zahumlje egészen elszakadt Szerbiától, midőn ez 971-ben görög fenhatóság alá került. A szerb zsupán Trebinjébe menekült s ennek segélyével megszabadult Rasa egyrésze, és csak ez maradt a szerb zsupánoké (Diokl. pap. Regn. Slavorum XXII. c.) és jelentéktelen szerepet játszott a terjedelmesebb zahumljei, diokleai és trebinjei zsupániák mellett. Most vezérszerepre jutott Dioklea vagyis Zeta a hegyaljával (Podgorje. Diokl. pap. u. o. XXIII.): ez kiterjedt a Zeta és Moracsa között, súlypontja a scutari tó körül volt s délen Durazzó határáig, másfelül a közép Drináig, hol Bolgárországgal volt határos; a tengerpart Cattarótól Barig és e váron kivül az övé volt valószinüleg a Bojánáig terjedő terület is. A trebinjei és humi zsupánság ez időben gyakran egyesülve voltak, így a X-ik század végével Dragomir zsupán alatt (Diokl. pap. u. o. XXV.); ezek a Neretvától (Narenta) a cattarói öböl mentében Sabioncella félszigetig, az ország belsejében pedig a felső Drináig terjedtek. (Književnik I. 210—214.)

Ami ezeken túl a Balkán-félsziget északnyugati részéből fennmarad, az Horvátországhoz tartozott. Horvátország magvát most is azon zsupák képezték, melyeket a X. század közepén Konst. Porph. (De adm. imp. 31.) felsorol, melyek a Cetinától a Kupáig és Verbásztól a tengerig terjedtek. Ez idővel más szomszédos területeket is magához vont, így a X-dik század vége felé a narentai zsupát, mely a tenger mellett Cetinától a Narentáig és befelé Duvnóig terjedt (Const. Porph. u. o. 30. c.), ezt később tengeri (morska) zsupániának hivták. A Verbászon túl I. Kresimir alatt megszerezte Boszniát; a diokl. pap. ezen értesülése (u. o. XXXIV.) megegyező az ismert történelmi adatokkal, mert ez a X. század közepén még Szerbiához tartozott (Const. Porph. u. o. 32. c.), midőn ez 971-ben görög fenhatóság alá került, többé nincs már Szerbiával összeköttetésben. Bosznia megszerzésével Horvátország határos lett Bulgáriával; ezzel összeért a Száva torkolatánál is, hol Belgrád Bolgárországé, a Szerémség pedig Horvátországé lett. (Cedren 476.) A Dráva-Száva köze a X-ik század első felétől fogva szintén Horvátországé volt, noha itt a XI-ik században a horvát és magyar érdekek ellentétbe jutottak. Északnyugati határai a felső Dráva vidék és Száva vidék érintették a német érdekkört.

VII. Horvátország viszonya a keletrómai császársághoz alapjában megváltozik; I. Kresimir véget vet a bizánci hatalomnak Dalmáciában. Horvátország küzdelme Velencével az adriai tengeren való elsőbbségért; harc Drzsiszláv és II. Urseolo Péter között. II. Kresimir megujítja II. Basilius császárral az előbbi viszonyt. (Rad. XXV. 180—244. l.)

A keletrómai császárság magát a körülötte levő kis államok szövetsége központjának tekintette. Nagy sulyt fektetett arra, hogy a Balkán-félszigeten keletkezett országocskák az ő fenhatóságát elismerjék, mert úgy nézte őket, mint melyek az ő ősi területén alakultak; ilyen országok voltak: Horvátország, Szerbia, Zahumlje, Trebunia és Dioklea. Minden áron azon volt, hogy megakadályozza azt, hogy itt hódítás vagy szövetkezés utján valami nagy állam keletkezzék.

Ezen országok és a bizánci császárság között a kapocs igen laza volt. A fenhatóság gyakorlása abban állott, hogy az uj uralkodók invesztituráját és megerősítését magának tartotta fenn, nekik görög cimeket adott, okleveleiket a bizanci császár nevével kellett kezdeni, pénzeiken az ő képének vagy legalább nevének rajta kellett lenni, adót nem fizettek, sőt a császártól ajándékokat kaptak, — volt azonban olyan

ország is, mely némi adót volt köteles fizetni és háboruban seregeket állítani. Mindannyit politikai és kereskedelmi oltalomban részesítette. Belső ügyeikbe soha sem avatkozott, csak ha a trónöröklésre nézve viszály támadt.

Byzáncra nézve legfontosabb volt Velence és Horvátország az Adria miatt; mindkét ország a X-ik században az ő fenhatósága alá tartozott. Velence szivesebben fogadta a tőle messze levő Byzánc oltalmát, mint a szabadságát és fejlődését fenyegető nyugatrómai császárságét; Velence Byzánc kegyét apró szolgálatokkal igyekezett megnyerni és tényleg ezt dédelgették legjobban, mit Velence II. Bazilius alatt Horvátország rovására nagyon ki is aknázott.

Tamás spalatói fődiakonus (Hist. Salon. XIII. c.) a viszonyt Byzánc és Horvátország között tüzetesen ismerteti; Byzánc ennek belügyeibe csak egyszer avatkozott, midőn trónviszálykor Szedeszlávot emelte a trónra; adófizetésnek nincs nyoma. Byzánc a baráti viszonyt fentartotta Horvátországgal azért is, mert régi hatalmának maradványai: Zára, Spalató, Trau, Raguza, Veglia, Absari, Arbe horvát birtokkal voltak körülvéve. E városok és szigetek adót fizettek Byzáncnak és a zárai proconsul volt kormányzójuk, azonban belügyeikben teljes autonómiát élveztek, később a fenhatóság névlegessé vált, proconsul cimet a zárai prior (polgármester) viselt s a városok és szigetek ugyszólván teljesen függetlenek lettek. Zára politikai, Spalató egyházi, Raguza kereskedelmi metropolis volt, — az erősödő Horvátország ezeket hatalmába keríteni igyekezett és I. Bazilius, hogy az összeütközést Horvátországgal kikerülje, úgy intézkedett, hogy a byzánci adók nagyobb részét Horvátországnak fizessék, a kisebbet Byzáncnak, illetőleg a byzánci sztrategosnak. (Const. Porph. u. o. c. 30., p. 146., 147.)

Tomiszláv király cimet vett fel, megkoronáztatta magát és a pápa által elismertette magát, tehát nem a keletrómai császárral, okleveleiben mellőzte nevét (így azon nevezetes oklevélben, melyben Horvátország viszonyát Zahumljével rendezi, Farlati III. 92., 96.) és egész csendben elpártolt tőle, erre a politikai körülmények (bolgár-görög háboru) bátorították. Tomiszlávról különben a Diokl. pap. (u. o. c. 14.) azt mondja, hogy erős és bátor férfiu volt; országa határait a Dráváig és Dunáig terjesztette.

I. Kresimir bekebelezte Boszniát (Rad. XXIV. 85., 86.) és véget vetett a byzánci hatalomnak Dalmáciában, elfoglalván 986—998 közt megmaradt pár városát és szigetét. Utóda Drzsiszláv a zárai Krisogon zárdának zárai területet adományozott, tehát 994 után ez is már Horvátországé volt.

(Lucius: De regn. Dalm. II. c. 8.) A görög császár balszerencséjét a bolgár háboruban hasznukra fordították. Ekkor a görög császárok Velencét használták fel Horvátország gyengítésére.

Const. Porph. (u. o. 31. c. 151. l.) irja, hogy a IX-dik század közepén Horvátországnak 80 nagy hajója és 100 kisebb hajója s így körülbelül 5000 tengerésze volt, mi által az Adriának ők voltak urai, a narentai kalózok is sok kárt tettek a velencei kereskedésnek. A horvát tengeri haderő a belviszályok idejében 30 hajóra sülyedt, mit Velence hasznára fordított, azonban a horvátok mégis erősebbek voltak és Velence hajói és kereskedelme megoltalmazására Horvátországnak rendes évi adót fizetett. (Joann. Chron. Venet. Pertz Script. Germ. VII. p. 20—24.)

Az okos II. Urseolo Péter Horvátország hatalmának megtörésére megnyerte védnökének a byzanci császárnak helybenhagyását és mint dogénak, első dolga volt megtagadni a horvátoknak az évi adót (992-ben). Ez a tenger feletti uralomért való harcot jelentette. Kresimir megvonta oltalmát a velencei hajóktól, melyeket kalózok támadtak meg. (Joann. Chron. Ven. u. o. 29. Dandolo Chron. 26.) Urseolo Péter hat hadihajót küldött ellenök, melyek megtámadták Lissát (Vis), mely noha Narenta területén volt, a X. század közepén még sem tartozott hozzá (Const. Porph. u. o. 36. c. 164. l.), ennek végén pedig Horvátországé volt. Ezt elfoglalták (Joann. Chron. Ven. u. o. 30.), de nem maradt Velence birtokában, sőt a következmények ezt kétségtelenné teszik.

Ez a siker Velencét felbátorította, mihez járultak a belzavarok Horvátországban I. Kresimir halála után. (Dandolo u. o. 227.) A trónöröklés nem volt szabályozva, néha az uralkodó család legidősebb tagja, máskor az elhunyt legidősebb fia lépett a trónra, polgárháboru támadt s Drzsiszláv 994-ben elüzte bátyját. Szvetoszláv Surinja Velencébe menekült. Drzsiszláv a hatalmas Sámuel bolgár cár iránt nem igen barátságosan viselkedett, mert ellenségeit befogadta klissai várába és elnézte, hogy ezek még okleveleikben is szidalmazták Sámuelt. (Farlati III. 111. »Sacrilegus et profanus imperator Stephanus Samuel«.) Drzsiszláv Velencétől a régi adót követelte, I. Urseolo Péter a követeket gúnyosan visszautasította (Joann. Cron. Ven. u. o. 30. l.), közben pedig fiát Konstantinápolyba küldte Románnak, a későbbi császárnak leányát, Máriát feleségül vette, s Velence és Byzanc közt szoros barátság keletkezett. (Cedren. II. 452. Dandolo 226. l.)

Azon dalmát városok és szigetek, melyek a byzanci uralom alatt nagy szabadságot élveztek s attól csak névleg

fügtek, nehezen türték a horvátok uralmát és segítségül hivták Velencét, hogy ez a byzánci császárság nevében foglalja el őket a horvátoktól, mert inkább akarnak Velence szolgái, mint a horvátoké lenni. Ezt az elégedetlenséget Velence szította (Joann. u. o. 31. Dandolo 227.) és az legnagyobb volt Zárában, melyről a velencei krónikások egészen alaptalanul állítják, hogy már előbb Velencéé volt s a horvátok attól foglalták el, — erre semmi adat nincs. Velence a meghivást örömmel fogadta, mert a narentai kalózok neki sok kárt tettek, Zára hajóiról is negyven embert fogságba hurcoltak.

II. Urseolo Péter engedélyt kért II. Baziliustól, hogy a horvát király ellen hadat vezethessen és Dalmáciát a byzánci császár nevében elfoglalhassa. (Dandolo u. o. 227., ki itt régi görög és velencei krónikákra hivatkozik.) Ez 996—997-ben történt; Dalmáciát tényleg birtokolni akarta byzanci fenhatóság alatt. 998. máj. 28-án Krisztus mennybemenetele napján nagy egyházi ceremónia után megindult a velencei hajóraj. Ezt a hadjáratot leirja Joann. Chron. Ven. u. o. 31. l. és Dandolo u. o. 227—230. l. Absari (Oszor) junius 5-én örömmel meghódolt. Veglia és Arbe követsége Zárában hódolt meg neki, Zára, Trau, Spalató is. Drzsiszláv Zárába követséget küldött Urseolo Péterhez, hogy az ügyet békésen intézzék el, de ez azt elutasította és uj alattvalóival azon tanakodott, hogyan foglalhatná el a dalmáciai várakat. Eközben negyven narentai hajóst fogott el és Trauba vitette őket, azután megerősítvén seregét dalmát csapatokkal, Tenger-Belgrád felé indult és pedig a mellette lévő Pászmán sziget ellen. A várban egy kevés horvát őrség volt, a megijedt polgárság ennek szemeláttára letette a dogénak a hűségesküt. Trauban fogadta a doge Szvetoszlávot, ki neki hűséget esküdött, ez zálogba adta neki kiskoru fiát, Istvánt és kérte, segítse neki visszafoglalni a horvát trónt. A doge Trauból, átvévén annak hűségesküjét, Spalatóba ment, mely szintén örömmel meghódolt neki. Itt fogadta a narentai küldöttséget, mely a foglyok szabadon bocsátását kérte; a doge hatot kezeskép visszatartott, a többit azon feltétel mellett elengedte, hogy Narenta lemondott az évi adóról és megigérte, hogy nem kalózkodik többé Velence ellen.

Csak Kerkir és Lagostánál (Lasztovo) talált Velence ellentállásra, ez utóbbi bevehetetlennek látszott, — ezt is elfoglalta és falait lerombolta, mert sokat szenvedett kalózkodásától. Raguza is hűséget esküdött Velencének. Ekkor vette fel a doge Byzánc engedelmével a »dux Dalmatiae« cimét. (Dandolo u. o. 227., 230., 232.) A belügyekben a meg-

hódolt városok és szigetek autonomok voltak, a kormányt vezette a doge, mint a byzánci császár proconsula és ezt helytartók által akarta gyakorolni. A templomban kötelesek voltak a dogéra himnust (szlava) énekelni, okleveleiket a császár és doge nevével kezdeni.

Igy lett 998-ban Velence az adriai tenger ura, a doge pedig annak jegyese, ennek emlékét Krisztus mennybemenetele napján fényes ünnepélylyel megülték, egész Velence bukásáig. A horvátok tengeri hatalma meg volt törve, azonban már 999-ben megjavultak viszonyaik a dalmát városokkal szemben, különösen Spalatóval, hol két évvel utóbb a velencei uralomnak már semmi nyoma nem volt, mert priorja a szláv Florin és érseke, Márton is szláv volt. (Farlati u. o. 109—116. tévesen Mártont a velencepárti Péter elé teszi.) A horvátok nem harccal, mert erre Velence és Byzanc ellen gyengék voltak, hanem cselszövényekkel igyekeztek Velencét uj birtokából kiszorítani.

Szvetoszláv Velence támogatásával került horvát trónra, tőle és a Velencében nevelkedett fiától, II. Istvántól, ki Urseolo Péter leányát, Hicelát birta feleségül (Dandolo u. o. 229.), nem lehetett várni, hogy valamit tegyenek Velence kiszorítására Dalmáciából. István Hicelával II. Urseolo Péter halála előtt (1009.) kelt egybe. Szvetoszláv és II. István uralkodása oly jelentéktelen volt, hogy mitsem tudnánk róluk a velencei krónikák nélkül.

Ezek után két fivér: II. Kresimir és Goiszláv ült a horvát trónon. Ily társuralkodásnak a szerbeknél is ugyanekkor látjuk példáját; miért tértek el a horvátok ekkor a régi trónöröklési elvtől, nem tudni, valószinüleg, hogy a polgárháborut elkerüljék. Különben is II. Kresimir minden tekintetben anynyira felette állt öccsének, hogy tulajdonképen ő egyedül volt az uralkodó. A nagy II. Urseolo Péter halála után gyenge utódai alatt Velence hatalma sokat veszített, ezt az időt (1009—1017.) felhasználta II. Kresimir, hogy visszafoglaljon Velencétől mindent, amit Dalmáciában elfoglaltak volt. A velencei krónikás (Dandolo u. o. 235.) röviden csak azt jegyzi meg, hogy ez időben Kresimir mindennap nyugtalanítja Zárát és a dalmát városokat, de elhallgatja azt, mily eredménynyel, pedig kétségtelen, hogy ekkor semmi nyoma sincs a velencei uralomnak a dalmát városokban. Zárában Dobra, Bolica fia a prior (Farlati V. 49., hol az 1072-ik év 1060-ra igazítandó a zárai Mária zárda régi másolata alapján); itt lakott Kresimir rokona, Madia fiával, Dobránnal, kiknek a király Zára vidékén birtokokat adományoz, az adománylevélben tanuk Cielo, Budek, Desa mind horvátok és mint-

hogy a prior is az volt, világos, hogy ott ekkor horvát világ volt.

Ebből ujabb háborunak kellett keletkeznie, mert a kiszorult Velencének elég erős pártja volt a városokban és szigeteken és ezek folyton segélyül hivták. E háborut Urseolo Otto doge 1018-ban el is kezdette. Horvát részről nincs adatunk e háboru lefolyásáról, Dandolo azt mondja, hogy: »ellenségeit megszalasztotta és a városokat a hűségben megerősitette.« Három oklevelünk van, melyek szerint Arbe és Veglia julius hóban, Absari (Oszor) pedig augusztusban ujból meghódolt Velencének; függésük jeléül minden évben karácsonykor Arbe 10 font selymet, Veglia 30 rókabőrt és Absari 40 menyétbőrt volt köteles Velencének adó fejében adni, — ha azonban ezt elmulasztanák, büntetésül 5 font aranyat kelle fizetniök, — beligazgatásuk azonban egészen független volt.

Otto tehát csak azon városokat és szigeteket kereste fel, melyeket Velence 998-ban a byzánci császárság nevében vett birtokba Dalmáciában, a horvát seregek és hatóságok pedig azokból eltávoztak, mert a bolgár háboru után hatalmassá vált Byzanccal szárazról és Velencével a tenger felül nem vehette fel Horvátország a harcot. Ekkor II. Bazilius nemcsak Bolgáriát foglalta el, vagy Szerbia nagy részét s így Horvátország közvetlen szomszédja lett; ily viszonyok közt Kresimir jónak látta, hogy maga is visszatérjen Byzanccal szemben a régi állapotba és 1019-ben ismét elismerte azt védnökéül. (Cedren: Hist. compend. edit. Bonn. II. 476. Itt a két testvér uralkodó alatti Horvátországról beszél és Hilferding szerb-bolgár történetében IV. 184-ik lapon minden alap nélkül azt véli, hogy itt Humról és Boszniáról van szó, pedig Kresimirről és Goiszlávról és a tulajdonképi Horvátországról szól Cedrenus). Cedren előadását erről megerősíti Tamás főldiákonus is (XIV.)

A horvát bánok közül egyetlenegy akadt, aki nem helyeselte Kresimir e lépését és ez Szermo szerémi bán volt (Carrara: Arch. capitolare di Spalato 67. l.), aki egyike volt a hét királyválasztó bánoknak és származott a 12 horvát főuri családok egyikéből. A császár Konstantin Diogen Szávántuli sztrategost küldötte ellene, ki tőrbe ejtette Szermot, mert a Száva partján találkozóra hivta, hova mindegyiköknek 3 szolga kiséretében kelle megjelenniök, midőn összejöttek, Diogen, dacára eskűjének, kést rántott és a bánt megölte, azután seregével gyorsan átkelt a Száván, a Szerémséget elözönlötte és Szermo özvegyét rávette, hogy azt neki átadja, őt aztán elküldötte Konstantinápolyba, hol utóbb egy görög főurhoz férjhezment.

VIII. A délszlávság helyzete a görög-bolgár háboru után. A szerb nép először tesz kisérletet Zetából Vojszláv István alatt az állami függetlenség helyreállítására; harc a keletrómai császársággal. E harc viszhangja a bolgár népnél; Delján Péter felkelése. Első gyülés; Mihály zetai fejedelem egyesíti a szerb országokat.

A bolgárok legyőzése után Görögország ismét politikai középpontja a Felső-Eufráttól a Póig és a Dunától és Szávától a malei hegységig terjedő területnek (1019.) Bolgárország görög tartomány lett; a szerb részeket honi fejedelmeik kormánya alatt hagyták, de kötelesek voltak a görög fenhatóságot elismerni, az öt szerb zsupanija: Szerbia, Zahumlje, Travunia, Zeta és Dioklea egyes részei néha egy fejedelem jogara alatt egyesültek is, így Ljutovit knéz alatt egyesült Szerbia és Zahumlje, ki így irta magát: »hypatus et stratigus Servie et Zahumie.« (Farlati VI. 45. Eredetije Raguzában.)

Horvátország görög fenhatóság alatt belkormányzat tekintetében független maradt, de megcsonkult Szerém elvesztésével, azonkivül Velence éber szemmel kisérte minden mozdulatát. Görögország II. Bazilius halála után belső lázongások és külharcokba merült, ezt először a szerbség fordította hasznára. Cedrenus görög krónikás csak azt jegyzi meg erről, hogy Szerbia III. Román halála után (1034. ápr. 11.) lerázta a római igát. (Cedren 515. l.) E megjegyzést kiegészíti a honi krónikásnak előadása. (Diokl. pap. Regn. Slav. XXXII.) Szerinte a Sz. Vladimir családjából származó zetai fejedelem Dobroszláv Vojszláv István (hogy Dobroszláv és Vojszláv István egy személy, kit hol azon, hol ezen névvel neveznek a krónikák, abból is kiderül, hogy ennek is, annak is egy fiuörökösét említik, Mihályt, ki utódja lett a trónon), egyesítvén a diokleai és travuniai zsupániát, megindította a mozgalmat függetlenítésére. A ráskai és humi zsupánság sokkal kisebb volt Zetánál, azért közöttük irigység és féltékenység uralkodott. Humi zsupán Ljutovit volt.

Dobroszláv Vojszláv István Raguzában nevelkedett (Diokl. pap. u. o. XXXI.) és feleségül vette Sámuel István bolgár cár unokáját. Bulgária bukása után ő is meghódolt II. Baziliusnak, de kétszinü politikát folytatott és élesztette az elégedetlenséget a durazzói tartományban a görög uralom ellen s midőn ez az ott lakó görög kormányzót és főurakat megölte, Vojszláv oda meghivatván, elfoglalta a tartományt és Zetához kapcsolta, de a szerzemény nem sokáig maradt az övé, mert 1036-ban ujra a görög császársághoz csatolták. (Cedren II. 515.) A diokl. pap. elbeszélése Vojszláv Dobro-

szláv győzelmeiről XXXII—XXXV. későbbi harcokra vonatkozik. Vojszláv ismét kibékült a császárral és hűsége zálogául hosszabb ideig Konstantinápolyban tartózkodott. Azonban ezen jó viszony nem sokáig tartott.

Vojszláv Konstantinápolyban megismerte az uralkodóház és társadalom mély erkölcsi sülyedését, mi felkelésre birta. 1038—1039-ben betört a szomszédos görög tartományba és elüzte Theophil Erotikus kormányzót (Cedren. II. 526.) 1040-ben pedig elfogta azt a görög hajót, melyen János, IV. Mihály császár öccse, ennek tiz mázsa aranyat küldött Tesszalonikába. Mihály császár irásban felhivta, adja vissza az aranyat, de hiába, erre Probatus György görög vezér betört Zetába; az elbizakodott vezér seregét Vrána közelében a szorosokban Vojszláv teljesen megsemmisítette. (Cedren II. 527. Diokl. pap. 297. l.) IV. Mihály nem harcolt tovább Zeta ellen, mert a bolgár felkelés és itáliai harcok foglalták fel.

Zetával egy időben felkelés támadt Bolgáriában, melynek élén Delján Péter állott. (Cedren II. 527.) Ez magát Román Gábor bolgár cár fiának adta ki s az is volt, mert a bolgár nép annak ismerte el, pedig ismerhette, mert csak 20 év előtt bukott el a bolgár uralkodó család, — a görög irók ellenséges indulattal azt hirdették róla, hogy kalandor és egy bolgár rab fia. Ő egyike Román Gábor öt fiának, kik 1018-ban anyjukkal meghódoltak II. Baziliusnak az ohridi táborban (Cedren II. 468., 469.), ki őket Konstantinápolyba belebbezte. Delján itt ismerkedett meg Vojszlávval és valószinü, hogy a szerb és bolgár felkelés nem véletlenül tört ki egyszerre.

Delján Péter az Al-Dunánál indította meg a felkelést és innét nyomult előre, a nép mindenütt lelkesen hozzá csatlakozott és az ellene jövő görög seregeket visszaszorította és sok görög tisztviselőt megöletett, mire a nép őt bolgár császárnak kiáltotta ki. A durazzói görög kormányzó, Mihály Dermokaitos nagyon zsarolta a népet, mire ez is fellázadt a görögök ellen, a tisztviselőket elkergette s a kormányzó elfutott, a nép pedig valami Tihomirt választott meg bolgár császárnak, — s így a fellázadt bolgároknak két császárja volt. Ennek elhárítására Delján Péter Tihomirt meghivta tanácskozásra, hogy a szakadás elháríttassék és kijelentette, hogy noha ő császári ivadék, mégis kész lemondani, ha a nép ezt kivánná. Erre a gyülésben nagy zavargás támadt, Tihomirt agyonkövezték és Delján lett az egyedüli császár, mire seregeit Solun (Tessalonika) ellen vezette, hol a beteges IV. Mihály görög császár időzött, ki közeledésök hirére gyor-

san Konstantinápolyba menekült és Manuel Joca komornyikjára bizta, hogy arany és ezüstjét hozza utána, ez azonban bolgár volt s Deljánhoz futott a kincsekkel.

A bolgár felkelés nem remélt sikereket aratott, azonban Alusian, Sámuel császár unokaöccse, ki szintén hozzája menekült, Deljánt vendégségbe hivta s szemeit kiszuratta és magát kiáltatta ki bolgár császárnak és azután elárulta népét, meghódolván az ellene felvonuló IV. Mihálynak, ki kitüntetésekkel elhalmozva Konstantinápolyba küldötte, ezzel vége volt a bolgár felkelésnek s ők ismét görög járom alá kerültek.

Nem tudni, mennyiben támogatta Vojszláv a bolgár felkelést, annyit tudunk róla, hogy annyiban segítette, mert velök egyidejüleg pusztította a körülötte levő görög tartományokat (Cedren II. 543.) és valószinü, hogy többet köztük meg is hódított. (Diokl. pap. XXXII.) Mihály durazzói strategos jött ellene, kit a Vojszlávra irigykedő Ljutovit humi és a raskai zsupánok is segítettek. (János goricai fődiákon és Kercselics: Notit. 101.) Mihály 1042. okt. 6-án indult Zeta ellen, midőn egy nagy üstökös mutatkozott az égen. Mihály délről, Ljutovit északról tört be Zetába. Midőn Mihály a szorosokba vonult, Vojszláv őt Mihály, Predimir és Zsegavac nevü fiaival éjjel megtámadta, másik két fia: Gojszláv és Radoszláv hátul támadták meg, — az éjjeli harcban Gojszláv apját ellenségnek nézvén, majdnem agyonütötte. A kisded szerb sereg 40 ezer görögöt és hét vezért ölt meg és Mihály sztratigos is csak nagynehezen menekült meg. E harcot Cedren II. 543—545. és a dioklei pap a XXXIII. fejezetben irja le. Az ütközet a prapatujai erdőben történt. A megsebesült Mihály sztratigos a skutari sikon kimult, sirkeresztje sokáig emlékeztette a szerbeket a csodálatos győzelemre, melyben egy maroknyi szerb sereg óriási haderőt semmisített meg. (Crux Cursilii.) Vojszláv erre fiát, Gojszlávot, Ljutovit ellen küldötte, kit békés elvonulásra szólított fel, de hiába, mire őt legyőzték és Ljutovit megsebesülvén, alig volt képes élve elmenekülni. (Diokl. pap XXXIV., ki Gójszlávot Udobic, Hudobit, Hudobin névvel nevezi. L. Miklósics: Die Bildung der slav. Personennamen 437. l.)

A görög császárság azután békében hagyta a megnövekedett Zetát, mig a vitéz Vojszláv élt; a görög belviszályok és háboruk ezt érthetővé is teszik. Vojszláv halála után fiai megosztozkodtak Zetán, Gojszláv nagyzsupán nevet vett fel, fivérei knézek voltak. Köztük csakhamar polgári háboru ütött ki. Travunia fellázadt, Gojszlávot és öccsét, Predimirt megölték és valami Domanecet kiáltottak ki zsupánjukká, azonban Vojszláv fiai legyőzték ezt és Zsegavec lett

köztük tebinjei zsupán, midőn ez Travuniát elhagyta, Radoszláv foglalta el helyét, elüzte Domanecet és Zahumljét is elfoglalta.

A görögök megtorlásától félő fivérek csakhamar kibékültek, Mihály lett a főzsupán, aki ismét egész Zetát egyesítette. A görög fegyverek sikere rábirta Mihályt, hogy a görög császársághoz közeledjék és IX. Konstantin császár ezt örömmel fogadta és a kis, de veszedelmes szomszéddal 1053-ban szövetséget kötött (Cedren II. 607.), sőt feleségül hozzáadta unokahugát. Mihály e barátságot országának nagyobbitására használta fel, fia, Vladiszláv elfoglalta Rását és átadta fiának, kit a görög hercegnővel nemzett, Petriszlávnak. Mihály így egyesítvén a szerb földeket, fajrokonainak felszabadítására gondolt, a mi hosszu és véres harcok után nagyrészben sikerült is.

IX. Horvátország megerősödik. II. Kresimir kisérlete Dalmáciában 1024-ben nem sikerül. Uj irány a horvát külpolitikában; II. Kresimir és sz. István magyar király szövetkezése és ennek célja. Kresimir utóda I. István ismét megkisérli Dalmácia elfoglalását; fia és utóda Kresimir Péter bekebelezi Dalmáciát, békét köt a keletrómai császársággal, terjeszkedik az Al-Dunánál, jó viszonyt teremt Magyarországgal. Kresimir Péter viszonya a római szentszékhez és az egyházi reformok. A horvátság és románság. (Rad. XXVII. 77—130. l.)

Velencében az Urseolo család dinasztikus törekvései forrongást idéztek elő, Urseolo Ottó doge és fivére, Orso patriarcha 1024-ben Isztriába menekültek, — e zürzavarokat II. Kresimir kihasználta. Az antivári krónikás (Lupus, Muratorinál Script. rer. ital. V. 42.) mondja, hogy Bugian Antivariból 1024-ben hajóhadával átment Horvátországba és elfogta Kresimir feleségét s azt Antiváriba s innét Konstantinápolyba vitte. Ezen értesítést az antivári annalesek (Murat. Mill. XXIV. ind. VII. 149.) azzal egésziti ki, hogy e sors a király fiát is érte anyjával együtt. Ez a Bugian Boean János lombardiai görög vezér, ki azért jött Horvátországba, mert ennek terjeszkedésével szemben Velence ekkor belviszonyai miatt tehetetlen volt, ennélfogva 1024 óta a császár saját sztratigosai által kormányozta dalmát birtokait és nem mint 998-tól eddig, Velence közvetítésével. A zárai oklevelekben (1029., 1030—1036.) III. Román és IV. Mihály császárok neve van; zárai prior Gergely »protospatarius et stratico universae Dalmatiae« (zárai levéltár). Igy állván a dolog, II. Kresimir kénytelen volt a byzánci fenhatóságot elismerni, mire nejét és fiát szabadon bocsátották.

II. Kresimir uj irányt adott a horvát politikának: közelebbi viszonyba lépett Magyarországgal. Erről csak a XIV-ik század derekán élt János goricai fődiakonustól értesülünk (Kercselics Notit. 101.) előadása teljesen megegyezik a XI-ik század eseményeivel s ő általában régibb forrásokból merít. A Dráva-Száva közé a X-ik század végéig a magyar támadásoktól sokat szenvedett. Az al-Dunánál a görögökkel szemben azonosak voltak a magyar és horvát érdekek, a németek terjeszkedési vágya is egymásra utalta őket. Szent-István 1018-ban II-ik Henrik és a lengyel Boleszláv közti viszályt felhasználva elfoglalta a Duna és Tátra közti területet Magyarország északnyugoti részében (Pokrajina Ruszija, Szlovenszko) és annak kormányát fiára Imrére bizta. (Vipa egykoru iró: Vita Conradi, Pertz. Mon. Germ. XI. 264.) Ez a »Ruzzia« később »Sclavonia« néven fordul elő, mert lakosai szlávok voltak, Mon. polon. hist. I. 508.) és innét Imrét »dux Sclavoniae« néven is nevezték, a mi félreértésre nyujtott okot, mintha Imre a mai Sclavonia hercege lett volna. A »Szlovensko« alatt Palacky is Vipa véleményét fogadja el (Dejini nar. česk. I. 296.) és Sasinek Fr. is. (Dejini kralovstvi Uhorskeho I. 11—14.) Büdinger (Oesterr. Geschichte I. 426.) Imrét a pannon Slovenek hercegének tartja. Konrad azt követelte sz. Istvántól, hogy adja vissza a Lengyelországtól elszakított »Szlovenszko« területet és Bretiszláv 1028-ban onnét a magyar seregeket ki akarta üzni. Konrad azért is neheztelt sz. Istvánra, mert ez 1027-ben nem engedte országán átmenni Verner straszburgi püspököt, a kit Konstantinápolyba küldött volt, hogy fia Henrik számára megkérje VII. Konstantin leányának kezét (Vipo u. o. 274., 275., így fogták fel sz. István eljárását). E feszült viszonyból határvillongás támadt és mig Konrád Lengyelországban volt elfoglalva I. István 1028-ban Bajorországba tört. Konrád 1030-ban békét kötött a lengyel Miciszlávval, s avval szövetkezve készült Magyarország ellen.

I. István Oldrich cseh fejedelmet akarta megnyerni vagy legalább Konrádtól elvonni és Horvátország szövetségét kereste. Ez alkalmat adott II-dik Kresimirnek véget vetni a Dráva-Száva közti területet tekintetében fenálló bizonytalanságnak és ennek átengedése képezhette a szövetség feltételét. (János goricai fődiákon valószinüleg a magyar hagyományra támaszkodva ugy adja elő a dolgot, hogy sz. István a harc befejezte után jutalmul a támogatásért engedte át Kresimirnek »Szlavónia azon részét, mely a Kulpának a Szávába való ömlésétől a Trebezs patak és Blato vagy is Crce mentében a Dráváig terjed.)

A harcoló felek 1030. körül tehát egyfelül Konrad, Miciszláv és Bretiszláv, másfelül István és Kresimir voltak. Konrad a Rábáig előnyomulván Fischahig pusztított, azután visszavonult. A cseh Bretiszláv Esztergomig nyomult előre, I. István békét ajánlott, melyet Henrik bajor herceg apja beleegyezése nélkül elfogadott s melyhez utóbb 1031-ben Konrád is hozzájárult. Mily része volt Kresimirnek e harcban, arról részletes tudósítások nincsenek, azonban János goricai fődiákon felemlít egy győzelmet, melyet a két szövetséges 1030. aug. 17-én Konrad felett kivivtak, — ez lesz Konrad hamaros visszavonulásának igazi oka, nem az előnyomulás terepi nehézségei. A goricai horvát krónikás még megjegyzi, hogy István Imre fia számára eljegyezte Kresimir leányát, hogy a szövetséget ez által is megerősítse és ezzel igazolta a szlavoniai terület átengedését. Azonban más források azt mondják, hogy Imre jegyese a lengyel király leánya volt, mások meg, hogy a görög császáré, (Bielovszki: Monum. hist. Poloniae I. 508. Pray: Legenda s. Margarethae. Tirnaviae 1774. Cf. Vita S. Emerici ducis apud Endlicher c. 6.) és az eljegyzés némelyek szerint nem 1030-ban, hanem már 1026-ban történt. (Fessler I. 116.) Melyik az igaz? Goricai János állítását nem erősítik meg a régibb horvát emlékek, sz. Imre élete a zágrábi egyház régi miséiben hallgat eljegyzéséről Kresimir leányával és őt Horvátországgal csak annyiban hozza kapcsolatba, hogy őt »dux Sclavoniae« nevezi. (A délszláv akadémia birtokában három kézirat van 14. 15. és 950. sz. a. mely a zágrábi egyházban használatban volt misekönyv és breviarium; a kéziratok a XIII, és XIV, századból valók. Ezekben sz. István és sz. Imre élete magyar eredetünek bizonyul: szó van benne sz. Imre eljegyzéséről királyi származású nővel, de nevét nem említik, pedig ha horvát lett volna, ezt aligha elhallgatták volna). Azonban e cimet »dux Sclavoniae« Imrének a magyar és lengyel emlékek is megadják (Bielovszki u. o.) és e cim azonos azzal, melyet a német krónikás (Vipo) ad neki: »dux Ruizorum«, amely mint fentebb mondottuk, egészen más. Semmivel sem lehet bizonyítani, hogy Imre, a mai Szlavóniát kormányozta volna s így goricai Jánost a félreértett »dux Sclavoniae« cim ejtette tévedésbe. Imre eljegyzése tekintetében a régibb magyar-lengyel emlékek több hitelt érdemelnek, mint a goricai horvát krónikás. (Sasinek u. o. 18. l.)

A magyar szövetség folytán II. Kresimir alatt Horvátország sulypontja lassankint a szávamellékre ment át. A knini püspök joghatósága ismét e vidékre terjedt ki, melynek a sziszeki püspökség megszünte óta nem volt külön püspöke.

Nem valószinütlen, hogy Kresimir a pannóniai Horvátország kormányát egy külön bánra bizta Godemir személyében, kit nővére Jelenica egy 1029-iki oklevelében említ. (A zárai krisigon zárdában megvan eredetije): ez valószinüleg kezdete a »Szlavon« bánságnak (Carrara u. o. 67. l.), e bánság is zsupániákra volt felosztva, melyek valószinüleg azonosak nevökre nézve a következő századokban előfordulókkal, ezek: a goricai vagy hegyi, a zágrábi és moraveci, zágorjai, varazsdi, kálniki (kemleki) és krizseváci (kőrösi), — e megyék összeesnek a goricai János által felemlített zágrábi püspöki kerületekkel. (Starine IV. 202. és köv.) A Vrbaz-megye a XIII-ik században említtetik csak (Tkalcsics: Mon. hist. episcopatus Zagrabiensis I. 86. 146.) A XIV. században a »districtus de Zana et Vrbaz« a dubicai főesperesség része volt. (Starine IV. 211.)

1035-ben II. Kresimirt követte a trónon unokaöccse, I. István, Szvetoszlav Szurinja fia, Urseolo Ottó sógora, ki valószinüleg ennek Velencéből való menekülésekor (1026.) tért vissza honába. Ezt Péter magyar királylyal a rokonság is egybefüzte, mert neje Hicela, II. Urseolo Péter leánya Péter magyar király nagynénje volt, kinek szemében Flavanico Dominik doge (1032—1042.) bitorló volt, mert ipját Urseolo Ottót kiszorította: ez a horvát királyra nézve fontos volt Dalmácia miatt. Ennek városai a görög császár védnöksége alatt állottak, de ez bolgár-szerb harcokkal volt elfoglalva, (1040.) s őket magukra hagyta, azért panaszkodik a velencei krónikás a horvátok gyakori támadásaira. (Dandolo. Chron. ven. 239.) Péter magyar király is haragudott az uj velencei dogéra s valószinü, hogy horvát szövetségesét és rokonát is haddal segítette Dalmáciában, mint a cseh Bretiszlávot III. Henrik ellen. Flavanico doge belügyekkel bajlódott s nem ereszkedett harcba Dalmáciában. Ezt megtette utóda, Contareno Dominik, midőn Zára a horvát-magyar seregeknek megadta magát és I. István horvát király birtokba vette, akkor 1044-ben Zára ellen indult a doge és azt a velencepárti polgárság segélyével elfoglalta, mire neki több dalmát város követségek utján meghódolt. (Dandolo. u. o. 244. Itt a krónikás tévesen Aba Sámuelnek tulajdonit olyan dolgokat, melyek Kálmán király után történtek). Azonban I. István a görög udvarral is jó viszonyba jutott s Dalmát birtokairól egyáltalán nem mondott le. A folytonos horvát-velencei harcok miatt a helyzet Dalmáciában oly türhetetlen volt, hogy Gaudentius absari (osor) püspök lemondott és Anconába költözött. (Farlati V. 180. Vita S. Gaudentii).

A raguzai oklevelek István királyt bensőbb viszonyban levőnek tüntetik fel városukkal. Midőn 1050-ben nejével Mar-

gittal fogadalomból meglátogatta a sz. István vértanu templomát, fényesen felépítette e templomot és nagy birtokot adományozott nekik, hogy ők e szentnek templomokat emeljenek, — itt a raguzaiak összetévesztik István horvát királyt Vojszláv István zetai főzsupánnal, mert e donációkat ez utóbbi tette, goricai János is összetéveszti őket, mert az adományozott területek Zetához tartoztak. Ezen adományozást azért is tette, hogy veszély idején menhelyet találjon Raguzában. A szláv területekkel megnagyobodott Raguza lassankint elszlávosodott. Vojszláv István özvegye férje halála után ide költözött számos előkelő szerbbel.

Kresimir Péter, István fia, mint király, először egy 1058-iki oklevélben fordul elő. Istvánnak még egy ismeretlen nevü fia volt, kitől egy Péter nevü fiu született. Kresimir Péter 1069-ben a nini királyi udvarban főuraival államtanácsot tartott, melyben hálát ad az égnek, hogy országát szárazon és tengeren kiterjesztette és neki az ő dalmát tengerében szigetbirtokokat adott. (Lucius: u. o. II. c. 8. Egy 1248-ból való másolat a zárai országos levéltárban). Ez arra értendő, hogy ő Horvátországhoz kapcsolta a volt bizanci Dalmáciát, Zárát, Spalatót, Traut, Arbe, Kercs, Veglia szigeteket, azért magát következetesen »rex Chroatorum e Dalmatinorum« nevezi (Lucius u. o. Farlati IV. 2—3.) E cimet már első fenmaradt oklevelében használja 1059. febr. hóban. Egyetlen megmaradt pecsétje is e cimet mutatja. Hogy őt a dalmát városok is királyokul elismerték kiderül abból, hogy őt okleveleik elején, mint királyukat felemlítik, így a spalatói 1059-iki (Farlati: III. 139.), a zárai 1066-iki (Farlati. V. 46.). 1070-iki (u. o. 604. l.) oklevelek valamint a trauiak, arbeiek, tenger-belgrádiak is. (1071. jul. 8.): ezekből kiderül, viszonyuk is a királyhoz. Az 1057. aug. 30-iki és 1055. január 12-iki oklevél Zárában és a közbenesők még a görög császár nevével kezdődnek és a horvát királyt nem említik, mig az 1059. utániak csak a horvát királyt, — ebből látszik, hogy 1059. után horvát fenhatóság alatt állottak. A foglalást a byzanci zürzavar mozdította elő, Kresimir bensőleg csatlakozott Komnen Izsákhoz, mi az arbei 1059. februári oklevélből kiderül (Farlati V. 227.) mely így kezdődik: »imperii moderante habenas Comneno, Croatiae Dalmatiarumque regnum gubernante domino Petro« t. i. Kresimiro. Ebből az következik, hogy Kresimir Péter Komnen Izsáktól megkapta Dalmáciát, de elismerte a görög császárok fenhatóságát. Izak utódai közül 1066-ban még felemlíti okleveleiben X-dik Konstantin Dukást, de ezután mind haláláig többé egyetsem említ, miből következik, hogy 1066. után magát Byzanctól teljesen

függetlenítette. A horvát elem mind mélyebb gyökeret vert a Dalmát városokban és Kresimir Péter szabadalom és adományleveleivel különösen a papságot igyekezett magának megnyerni. A zárai görög prior és katapan csak mint egy görög konzul működött Dalmáciában, tekintélye nagyon alászállott, mert Kresimir Péter 1069-iki tinini oklevelében neve csak a horvát udvari méltóságok és főispánok (zsupánok) neve után fordul elő. Most a viszony megváltozott, a byzanci udvar bizalma elfordult Velencétől és Horvátországhoz fordult.

Magyarország 1059-ben harcra készül a görög császárság ellen és ha hitelt érdemel, egy kétesnek látszó oklevél (1057. Fejér. cod. dipl. I. 394. hitelességét kétségbe vonta Gebhardi, Engel és mások, hamis voltát bebizonyította Ozsegovics. M.: Unius e croatis responsa 67-ik l.) a magyarok a Dráva-Száva közét, mely 1019-től fogva a görögöké volt, már 1054—1056. közt Rado palatinus alatt tőlök visszafoglalták. Az bizonyos, hogy a magyarok azon határokat már nyugtalanították, miről Byzancban panaszkodnak, hogy megszegték a békét; a bessenyők is Byzanc ellen kezdtek felvonulni, — és lehet, hogy a kétfelől való támadás nem véletlenül történt. Maga Komnen Izsák indult ellenök; a magyarok béket ajánlottak, melyet Izsák el is fogadott és a bessenyők ellen vonult. (Joan. Curopal. ed. Bonn. 645—646. Zonaras ed. Ven. XVIII. 6. Komnen Anna Alexia III. 72.) A szardikai (Szredec) béke pontjai ismeretlenek. I. Andrást a Bélával való egyenetlenkedés késztette a békekötésre; valószinüleg a régi határok maradtak érvényben.

Horvátország és Magyarország közt a viszony 1065-ben barátságos volt, mert Salamon pécsi koronáztatásán azt képviselte Szvinimir Dömötör horvát bán, a király után első a rangsorban és ott el is jegyezte I. Béla leányát Ilonát (Lepa Jelena) László nővérét. Mindez 1069. előtt történt, midőn Kresimir Péter a hires tinini gyülésen kimondotta, hogy: Deus omnipotens terra marique nostrum prolongavit regnum«. Határai (Thomas. Hist. Salon. XIII.) keleten Duvnoig, nyugaton Karantániáig s innen a tengerig és Isztriáig északon a Dunáig s innét a dalmát tengerig terjedtek s magába foglalta az egész tengermelléki vidéket (Primorje) és Humot. Egy másik XII-ik századbeli forrás szerint (Carrara Archiv. di Spalato 67. p.) hozzátartoztak még a Boszna és Ráma által öntözött vidékek is. Ezen határok megegyeztek a régi horvát püspökségek területével. A Narentától a Dunáig és Dráváig terjedt a spalatói érsek joghatósága, Isztria felé terjedt az absari és vegliai püspökség. A Dráváig és Dunáig terjedtek párhuzamosan a tinini horvát püspökség (episcopus Chroatiae) és a spalatói

érseki megye, ugy, hogy ehhez Korbáviát kivéve a Gvozd hegyen túli rész a Száváig, ahhoz pedig a többi rész a Dráváig és Dunáig tartozott. (Thomas Hist. Salon. XV. c.) Az ősi narentai (neretvai) zsupánia a Cetina és Neretva közt még a mult században is Horvátországhoz tartozott, mint tengermelléki (promorjei) zsupánia, (Brašnić: Župe u Hrvatskoj državi, Rad XXV. 43.), itt ugylátszik Hum egy része is hozzá tartozott. Mindebből azonban az következnék, hogy a Száva és Duna közötti rész is, melyet 1019-ben Horvátországtól a görög császárság elfoglalt volt, 1059. után ismét Horvátországhoz visszacsatoltatott: valószinü, hogy a görög császár ezt fenhatóságának elismertetése mellett visszaadta neki, mert e vidék a kunoktól szorongattatott. (1059—1067 közt). A Szerémség ujból saját bánját kapta, mert Szermo után görög magisterek kormányozták. (Carrara: Arch. capitol »banus (s)remi septimus«. Rad. XXV. 213.)

A tinini oklevél szerint ekkor Horvátországban hét bán volt, kiket a Kacsics, Kukar, Szvacsics, Csudomirics, Mogorovics és Subics családból választottak, mindegyik az ország egy-egy nagyobb kerületét kormányozta. A régi Horvátországban az egyik bánság már a X-ik század közepén a korbáviai, likai és gadszkói zsupániákat foglalta magában, (Const. Porphir. de adm. imp. XXX) itt Kresimir Péter korában még egy bánságot emlitenek, mely a Velebiten-tuli Horvátországot foglalta magában (Carrara u. o. »banus Croatiae et banus Albaniae, azaz Croatiae Albae vagyis« inferioris Dalmatiae. Diokl. pap. XII. c. és Književnik I. 209.) A Gvozd hegységen innen egész a Dráváig és Dunáig a szlavon és szerémi bánság; Boszna és Ráma mentében a boszniai és rámai bánság. Hetedik a pozsegai bánság, melyet a XIII-ik századbeli oklevelek emlitenek. (Fejér: Cod. dipl. IV. 2. p. 501.) A délszlávok közt a báni méltóság horvát eredetü: Boszia és Ráma ezen cime is azon időből való, midőn horvát fensőség alatt állott. A horvát és szlavon bánság a következő századokban is elkülönitett maradt; a XII-dik század elején Alexius volt a szloven bán. (Tkalcsics: Mon. hist. episc. zagr. I. 4.) Miden bánság több zsupániából állott.

VII. Gergely egyházi reformjai érdekében külön követet küldött Horvátországba; ez érdemben már II. Miklós Majnard apátot küldte ide, a papi nőtlenség és a szláv liturgia volt a főkérdés. Dobril János spalatói érsek is házas volt. Majnard 1058-ban spalatóban zsinatot tartott, (Farlati III. 139.), hogy e zsinat ez évben volt, kiderül abból, hogy Lőrinc mint spalatói érsek irta magát alá. Jelen voltak a zárai, absari, arbei, vegliai, tinini, tenger-belgrádi püspök, a traui szék üre-

sedésben volt. A szláv liturgiát eltiltották, (Thomas hist. Salon. XVI.) már Tomiszláv idejében hoztak törvényt, hogy nem szabad pappá szentelni azt, ki szláv nyelven akarna misézni. (Farlati III. 97.) A tinini püspökséget száz év előtt feloszlatták a szláv liturgia pártolása miatt, most az uj tilalom után visszaállították, határait 1071-ben Kresimir Péter állapította meg. (Thomas u. o. téved, mikor visszaállítását az 1075-iki spalatói zsinatnak tulajdonítja, mert ezelőtt pár évvel már emlegetik az uj tinini püspököt), Az uj érsek, Lőrincz 40 éven át nagy szerepet játszik Dalmácia történetében és az oklevelek sokat emlegetik.

A szláv liturgia tilalmát oly szigoruan vették, hogy sok templomot e miatt bezártak, a nép azt hitte, hogy a pápa maga sem helyesli ezt és ez ügyben követet küldött Rómába és II. Miklós 1061. jul. 27-én külön iratban volt kénytelen Kresimir királyt értesíteni, hogy az eljárást igenis helyesli. (Mansi: Concil. coll. XIX. p. 977.) Azonban a pápai tekintély sem volt képes a szláv áramlatot megakadályozni, mert a vegliai püspöki székre horvátot emeltek, ki szakált viselt és a szláv liturgiát terjesztette, miért is nagyon népszerü volt, neve Sdeda (Zededa, Sededa = sed, öreg, őszhaju), erre a pápa János de Porta bibornokot küldte Horvátországba, ki egy nagy gyülésben kárhoztatta Sededa eljárását, őt kiátkozta, kit a spalatói zsinat letett és börtönbe záratott. (Thomas Histi Salon. XVI.) A király politikai okból nem ellenkezett a pápa. politikával.

Kresimir Péter fényes udvart tartott; legbefolyásosabb volt Szvinimir szlavoniai és Gojko horvát bán; 1070-ben Szvinimir lett a horvát bán s hatalma majdnem királyi volt. (Joannis de Guercse, Gorica, Kercselicsnél. Not. 102.)

X. Kresimir Péter külpolitikája azonos Mihály zetai fejedelemével. Az egyházi ügyek rendezése a zetai fejedelemségben. A görögöktől leigázott bolgár nép segélyt keres Mihálytól: A bolgár felkelés, Mihály fiát Budin Konstantint bolgár császárrá kiáltják ki, a bolgár-görög háboru lefolyása és vége. (Rad. XXVII. 116—130.)

XI. Kresimir Pétert Szlavic váltja fel a horvát trónon. Helyzet keleten és Velencében. Gerardo pápai követ Raguzában és Horvátországban. Norman támadás: Szlavic fogságba kerül és trónját veszti. Velence kisérletet tesz befolyásának visszaszerzésére Dalmáciában. Szvinimir Demeter megválasztása és megkoronáztatása. Horvátország külviszonyai rendezettek, belviszonyai megerősödöttek. Szvinimir résztvesz VII-ik Gergely küzdelmében IV. Henrik császár ellen. (Rad. XXVIII. 174—182. lap.)

Kresimir Péter nevével utoljára 1073-ban találkozunk a Vekenege-féle oklevélben (Rad. XXV. 167. l. Eredetije a zárai sz. Mária apáca zárdában), a trón Kr. Péter unokaöcscsét Istvánt illette volna (Farlati III. 153. A »nepos«-szó az olaszos latinságban unokaöccsöt jelent), trónörökösnek már 1069-ben ismerték el. (Farlati III. 158. A jámbor ifjut a trónra testileg lelkileg gyengének találták és ő a püspökök tanácsára a salonai zárdába lépett, mire érvénybe lépett a királyválasztás joga, mert ő volt a Kresimir uralkodó család utolsó sarja. A választó gyülésen döntő befolyással volt a hét bán szavazata. (Carrara: Arch. capitol. 67. lap). Királylyá Szlavicot választották.

Szlavic személyére nézve kevés adatunk van. Egy 1068-ik oklevél (a zárai Mária nevü apáca zárdabeli) egy ilynevü zsupánt említ, ennek egy későbbi jegyzete szerint Szlavic király likai zsupán volt és Neda Kresimir Péter leányának férje. E jegyzetet egykoru oklevéllel nem tudjuk bizonyítani, de valószinünek látszik, mert megokolja, mért esett a választás épen az ő személyére, mert női ágon a királyi családhoz tartozott, s a szlávoknál a női ág sem volt a trónról kizárva.

Domenico Silvio doge X. Konstantin görög császár leányát vette feleségül, miáltal a viszony Velence és Byzanc között bensőbb lett, ezt Horvátország hátrányára Dalmáciában akarták kiaknázni. Byzanc gyanus szemmel nézett Horvátországra, mert a zetai Mihály hadsoraiban horvátokat is láttak.

VII. Gergely 1074-ben Raguzába és Horvátországba küldte követkép Geraldot Vitalis püspök ügyében, kit a raguzaiak elzártak és mást választottak püspökké; az 1075-iki spalatói zsinat visszahelyezte.

A normannok 1075. ápril 14-én Haming (comes Amicus) vezérlete alatt Arbet megtámadták, de ez megszabadult a legenda szerint sz. Kristóf segélyével, de valószinü, a horvát seregek közeledése által, melyet Velence is támogatott, mert a normannok neki is, meg a görög császárságnak is ellenségei voltak. Először a horvátok ütköztek meg a normannokkal, Szlavic fogságba került nov. hóban. Velence csak ezután jöhetett hajóival, mert Dandolo szerint a doge akkor sietett Dalmáciába, midőn azt a normannok pusztították. (Dandolo Cron. Ven. 248. l. Farlati V. 231., Farlati a támadókat »Unragorum gens« egy régi kézirat, Rad. XXVI. 169. lap »varagorum gens«-nek nevezi. Varagi = normannok, l. Rad. XIX. 91—97. l.) A normannok Arbe alul májusban vonultak el, a királyt más helyen foghatták el: e támadásuk meg-

előzte 1081-iki nagy harcukat Dalmáciában, 1075-ben valószinüleg egy kikötőt akartak elfoglalni.

Szlavic király további sorsáról mit sem tudunk. A horvát trónüresedést és a vele járó zavarokat Velence arra használta fel, hogy Dalmáciában visszaszerezze azt, amit Urseolo Ottó alatt részben és negyven év előtt egészen elvesztett. Velencének sikerült 1076. febr. 8-án szerződést kötni Spalato, Trau Zára és Tenger-Belgráddal, melynek értelmében ezek Velence fenhatóságát elismerték. (Codex Trefisanus. Thafel und Thomas: Urkunden der Republ. Ven. I. 42., 43. Ljubics: Monum: Slav. Merid. I. 2—3. aki, jól jegyzi meg, hogy az 1075 évszám more veneto veendő, amikor is 1076-ra esik). Igy használta fel Velence a körülményeket, a maga hasznára, (Dandolo u. o.) az uj helyzet Dalmáciában azonban nem tartott sokáig.

VII. Gergely nagy ellensége volt elvből a szláv liturgiának és nincs nyoma, hogy ez ellen nagy ellenszegülés lett volna, azért Gerardo a spalatói fogságból Vuk papot a szláv liturgia bajnokát Rómába küldte, a pápának bemutatta és Rómában tartotta, mivel a nagyobb mozgalomnak elejét vette. (Thomas Hist. Salon. u. o.) A pápai követ nagyon azon volt, hogy Horvátország oly királyt kapjon, kiben a római reform politika erős támaszt nyerjen. Ilyennek nézte Szvinimir Dömötör horvát bánt, I. Géza magyar király sógorát, kinek tekintélyét e rokonság is nagyon emelte. A választó gyülés meg is választotta, VII. Gergely az ínvesztiturát magának tartotta fen s így vége volt a keletrómai császárok e jogának Horvátországban.

Szvinimir az invesztitura előtt csak a »dux Croatiae et Dalmatiae« cimet használta és mint ilyen adott adománylevelet. (Lucius: De regn. Dalm. II. c. 10.; eredetije a spalatói káptalani levéltárban). Az investitura, illetőleg koronázás 1076 első napjaiban Spalatóban történt, a választás pedig 1076 elejével történt. Az interregnum még tarthatott febr. hóban, midőn Velence a Dalmát városokat magának nyerte meg. Szvinimir koronázási esküje egészen VII. Gergely elvei szerint való volt: hűbéres voltának elismerésére Horvátország részéről évi 200 arany adót igért: az eskü szövegét közli Baronius Annal. eccl. ad ann. 1076.; Lucius u. o. edit. Amster. 86. l. Farlati III. 146—147. Igy Horvátország a pápa protektorátusa alá került. Szvinimir így írta magát: »Gratia dei Chroatorum atque Dalmatinorum rex«.

Velence IV. Henrik pártján volt, (1077. máj. 9-iki levele a dogénak a pápához, Mansi 233.), Horvátország pedig VII-ik Gergelyén, ki a normannokat magának nyerte meg s így

Horvátország megmenekült tőlök. A pápához való viszonyát Szvinimir arra használta fel, hogy Dalmáciában hatalmát megerősítse és tényleg a dalmát városok és szigetek okleveleinek élén 1078 után kizárólag Szvinimir nevét találjuk és csak kettőben az ő neve mellett a görög császárét, — Velencéről szó sincs. Az egyháznak buzgó hive volt, mit számos adománylevele bizonyít, melyet egyházak javára adott ki. Országában a nyugati országok intézményeit honosította meg (principes, comites et barones). A báni méltóság megmaradt, de mintha kevésbbé fontossá és önállóvá lett volna, mert saját nevökben már nem adtak ki oly okleveleket, melyek homlokán csak az ő nevök lett volna. Udvarában behozta ugyanazon méltóságokat, melyek a nyugati udvarokban szokásosak voltak. 1078-iki spalatói adománylevelében hálát ad a templom védszentének, hogy országának erőt adott, melylyel ellenségei minden tervét legyőzte. (Farlati III. 149.) Itt volt vele Péter bibornok pápai követ, neje Lepa Ilona és fia Radován. (Farlati III. 153.)

A pápa IV. Henrik ellen szövetséget keres. A császár hive Vencelin lovag 1079 nyarán megtámadta a pápával szövetséges Szvinimirt. Vencelin szloven gróf volt, ki belső és közép Krajnát kormányozta, (Hormayer Taschenbuch 1813. 223—224.), támadásával az lehetett célja, hogy Szvinimirt lekösse, hogy a pápai ügyet fegyverrel ne támogathassa. A pápa Vencelint 1079. okt. 4-én korholta, hogy merte fegyverét az ő hivei ellen emelni. (Mansi u. o. XX. 290. Regest. Gregorii VII. l. VII. ep. 4.) E harc nem lehetett jelentékeny.

1082-ben uj harca volt a pápa ügyéért. Egy karantániai és egy magyar oklevél, (Chron. Charinthiae apud. Pray: Ann. regn. Hung. I. 66. l. szövegét Rad. XXVIII. 178. 2-ik jegyzet), azt beszéli, hogy ekkor Szvinimirnek harca volt Lujtolt karantáni herceggel és ekkor őt magyar seregek is segítették. A rokoni köteléken kivül a magyar királyt erre az is vihette, hogy 1081-ben a pápai politikához csatlakozott. Szvinimir kétszer tört be Karantániába és fényesen győzött, serege jelentékeny lehetett, mert Lujtolt 20 ezer emberrel ment ellene. A második betörés azonban Szvinimirre nézve végzetes volt, mert kiszorították Karantániából és nagy veszteség után kénytelen volt békét kötni. Ez a hir német forrásból való és a dolgot bizonyára a német résznek kedvezőleg tulozza. Igy Szvinimir kétszer volt befonva a pápa melletti harcban 1078-ban és 1082-ben.

1083-ban azt irja oklevelében, (Farlati III. 154.), hogy Isten különös kegyelméből egész királyságában béke van, sem külellenség, sem belzavargás nem bántja. Ebből következik,

hogy belzavarok is voltak országlása alatt; ílyenről tanuskodik a vatikáni horvát krónika, mely mondja, hogy a keresztes háboruba való felhivás idézte elő a zavargást, valószinübb, hogy a pápa érdekében való hadakozás talált ellenszenvre, különösen a karantániai vereség után (1082.)

XII. Mihály zetai fejedelem és VII. Gergely. Mihály ismét elfordul a nyugati egyháztól és a keletihez fordul. Budin a zetai trónra ül. Görög-norman harc bolgár földön és következményei a szerb nemzetre nézve (1082—1105.) Rad. XXX. 75—94.

Budin 1082 után nem vesz részt a görög-norman harcban; országához hozzácsatolta Rását (Rascia) és délkeletre a Sara hegységig terjesztette ki országát. (Komnen Anna. Alex. IX. 252.) Birta Zetát, Travuniát, Humot és egész felső Boszniáig terjeszkedett (Diokl. pap. 38. »deinde cepit Bosnam«) Igy ismét egyesítette a régi szerb zsupániakat, Boszniába és Rasciába egy tőle függő zsupánt nevezett ki. Székhelye Skutari volt. 1085-ben a durazzói görög területre kezdé hadait bevinni és annak birtokáért hosszú harcokat vivott. (Diokl. pap 38.)

XIII. Alexius görög császár átengedi Dalmáciára való jogait Velencének. Szvinimir és utóda II. István megőrzik Horvátország integritását. II. István halála után viszály a trónért; sz. László magyar király Almust Lepa Ilona özvegy királynő társuralkodójává teszi, ellenkirályuk a horvát Péter. Velence hatalmába keríti a dalmát városokat. Pannon Horvátország ismét megszabadul és az országhoz csatoltatik. Kálmán magyar király. A magyar-horvát harcot megakadályozza a nemzetközi szerződés 1102-ben, II. Péter elesik a harcban a Gvozd hegységben, Kálmánt Dalmácia és Horvátország királyává koronázzák Tenger-Belgrádban. (Zara-Vecchia. Rad. XXX. 94—138. l.)

A görög-norman harcban Horvátország semleges maradt, adriai versenytársa a görög császársághoz csatlakozott, mert irigy volt a norman sikerekre, féltette tőlük kereskedelmét és megakarta szerezni Dalmáciát. A nyujtott hathatós segélyért a görög császár átengedte Vitalis Faledro dogénak illetőleg Velencének Dalmáciára vonatkozó jogait, mely Kresimir Péter óta tényleg Horvátországé volt. Ez időtől a doge igy irta magát. »Dei gratia Venetiae et Dalmatiae dux« vagy: »Dalmatiae sive Chroatiae dux et imperialis protosevastos. (Dandolo, Chron. Ven. XII. 249. l.) Az az oklevél melyet Tininben nevenapján Szvinimir 1087. okt. 8-án kiadott, világosan bizonyítja, hogy Zára és Spalató ekkor még Horvátországot ismerte el urának, s így akkor még irott malaszt volt a görög

császártól 1084-ben kapott aranybulla. Az 1087-iki oklevél az utolsó, melyet Szvinimirtől birunk; 1088-ban halhatott meg, mert utódjának első oklevele 1089-ből való. A vatikáni horvát krónika (Kukulj. Ark. I. 33.) szerint Szvinimir nem halt meg természetes halállal, hanem a Tinin melletti Rigómezőn (Kosovo) megölték volna, ez azonban tévedés, mint másutt bebizonyítottuk. 12 évig uralkodott. Radovan nevü fia előbb halt meg apjánál, mert 1083 után már nem történik róla említés. Özvegye Ilona, (Lepa = szép), sz. László király nővére.

Minthogy Szvinimirnek gyermeke nem maradt, előhivták a szalonai zárdából a Kresimir család utolsó ivadékát II. Istvánt és egyhangulag királylyá választották, (Lucius De regn. Dalm. Croat. II. c. 11. Eredetije a horv. országos levéltárban) ez 1089-ben történhetett. Uralkodása csendes és békés volt, életét papok társaságában töltötte és számos kegyes alapítványt tett. Több körülmény arra mutat, hogy II. István 1091-ben már nem élt.

A horvátok nem tudtak megegyezni abban, kit ültessenek a trónra, többen a bánok közt tartottak arra igényt s ebből példátlan zürzavar keletkezett. Horvát források szerint a főurak egyike I. László magyar királyhoz jött s felhivta, hogy foglalja el a trónt; Turócy szerint (I. c. 56.) nővére Lepa (szép) Ilona, mint Szvinimir özvegye hivta segélyül I. Lászlót. Mind a két forrás megegyezik abban, hogy akkor Horvátországban hallatlan rendetlenség és zürzavar uralkodott. A tizenkét horvát törzs, (Kacsics, Kukar, Szvacsics, Csudomir, Mogorovics, Subics, Guszics, Lapcsán, Poletcsics, Lásznics, Jamometics, Tugomirics) veszekedett, melyikből válasszák a királyt. A törzsfők közül legnagyobb pártja valami Péternek volt. A Szvacsics családból Szvinimir uralkodása alatt volt egy Szvacsics Péter nevü horvát bán (»Tempore Suenimiri fuit Petrus Suacig banus«. Carrara u. o.) valószinüleg ez az. A zsupánok sorában 1102-ben volt egy »Georgius de genere Suacithorum«; Szvinimir egy oklevelében (eredetije a zágrábi levéltárban. Farlati III. 155.) ez áll: coram Iwrina tenenstico jupano«. A magyar krónikás azt mondja, hogy II. Péter királynak Tinin (Knin) volt a székhelye. (Kéza, Chron. II. 4. p. 118.) Mindebből az következik, amit a horvát emlék és hagyomány is tart, hogy II. Péter a Szvacsics nemzetségből való volt, melynek fészke Tinin (Knin) volt és az a Jurina (György) tinini zsupán az ő családfájából való volt.

I. László magyar királyt a horvát forrás szerint Szép Ilona (Lepa Jelena) az ő nővére hivta Horvátországba, a

horvát forrás szerint ezt egy horvát főur tette. E kettő valószinüleg együtt járt és Lepa Jelena e főúr által hivta be I. Lászlót. Magyarországban úgy fogták fel a dolgot, hogy I. László nem mint ellenség ment Horvátországba, hanem az örökösödési jog alapján, mert Szvinimir családja kihalt és ő vele első foku rokonságban állott (Kéza u. o.), vagy mert a gyermektelen Szvinimir országát özvegyére hagyta és ez fivérétől kért segítséget. (Bonfin II. decas, lib. pag. 224.)

I. László nagy hadsereggel átkelvén a Dráván, Horvátország szávamelléki részében nem talált ellentállásra és a Gvozd hegyen át iparkodott az akkori Horvátország szivébe, a dalmát tengerpartra. A gvozdi (kápelai) hegyeken és fensikon a guzeki (gadszka), buzsi, korbáviai és likai zsupánia volt, melyekben a Guszics, Kukár, Mogorovics, Poletcsics, Lapcsán és Tugumerics nemzetségek laktak: ezek a magyarok ellen nem egyesülten védekeztek, hanem minden törzs a maga várát külön-külön védelmezte, s így I. László »kénytelen volt sok várat megostromolni és sok harcot megvivni az egyes törzsekkel«. A magyar sereg akkor főkép lovasságból állott (így László 1087-ben 20 ezer lovast ajánlott fel segitségül a németnek) ennek pedig nehéz volt a hegyeken való harcolás, ugy hogy csak lassan haladhatott előre. E közben hir érkezett, hogy a kúnok (polovcok) és bessenyők a Kárpátokon át betörtek Magyarországba és már a Temesen túl pusztítják az országot, — erre László Horvátországot sietve elhagyta, a rablóhadat szétverte, vezéröket elfogta, sőt a segitségökre jött ujabb csapatokat is a Dunánál megsemmisítette. (Lásd a bizonyitékokat: Büdinger Ein Buch ungar. Geschichte 79—80. l.)

Ezen eset félbeszakította a horvátok elleni harcot, melynek következményeiről egy zárai oklevél bekezdése értesít röviden: »anno incarnationis jhsu christi, nostri domini milesimo XCI. kheri alexio constantinopoleos imperante, *tempore quo uladislaus, pannoniorum rex, chroatie invadens regnum domnum almum, suum nepotem (in) illo statuit regem*«. (Pergamentre irt eredetije a zárai sz. Mária zárdában. Farlati V. 51. Rad. XXVI. 167.) Ebből következik, hogy László 1091-ben jött Horvátországba és Álmust tette királyává, mit megerősit a későbbi hagyomány is, (Tamás fődiákon Hist. Salon. u. o.) s így el kelle foglalnia a szávamelléki Horvátországot a kapelai (gvozd) hegyig, de annak nyoma sincs, mit Kéza állít, hogy egész Horvátországot elfoglalta volna. A magyar hagyomány azt mondja, hogy László nővérének: Lepa Jelenának adta át Horvátországot, ki meg mivel gyermeke nem volt, átengedte azt Lászlónak, (Bonfin u. o.)

ki azt ezen a cimen átadta unokaöcscsének Almusnak. (A »nepos« szó a középkori olaszos-latinságban »unokaöccs«.)

Ezek szerint a kapelai hegy (Gvozd) és Dráva közötti ugynevezett pannoniai Horvátországot Almus mint horvát király kormányozta mint önálló királyságot, ez tehát az Árpád ház secundo geniturája volt s nem kebeleztetett be, sem nem kapcsoltatott ekkor Magyarországhoz. A zárai oklevél szövege alaptalannak tünteti fel Büdinger véleményét (u. o. 126. l.) ki összekapcsolásáról és bekebelezésről szól. Álmos I. Géza fia volt, bátyja Kálmán. Igy 1091-ben a szávamelléki rész tényleg elszakíttatott Horvátországtól és Álmus személyében külön királyt kapott.

László részben vallásosságból, főkép pedig, hogy Álmus helyzetét megerősítse, 1091—1095 közt a zágrábi püspökséget alapította, és így e területet kivonta a tinini horvát püspök joghatósága alul. Az alapító-levél eredetije nincs meg, azonban az alapítás tényét felemlíti egy 1134-ben kiadott oklevél, (Tkalcsics: Mon. Hist. episc. Zagrab. I. 1—2.) melynek eredetije a zágr. érs. levéltárban van; az alapitás 1092—1094 közt történt, mit az akkori magyar főpapok és főurak elősorolt neveiből lehet következtetni. (Fejér. Co. Dipl. I. 469., 482., 487. egybevetendő a nevekre nézve). Zágráb első püspöke a cseh-szloven Duh volt, kit Fancika udvari káplán vezetett be hivatalába, a templom jobbágyai a zalai és sümeghi vármegyéből valók voltak, a püspöki szék javadalma Dubrava (Dubrova, Dumbroa) volt földjeivel, erdeivel és jobbágyaival, melyek birtokába az uj püspököt bevezette László második udvari káplánja Kupán. Ekkor lép fel először a homályból Zágráb neve, ez volt nemcsak a püspök székhelye, hanem kétségkivül Álmusé is: László a helyet minden tekintetből bölcsen választotta, már csak azért is, mert ez alkalmas közvetítő pont volt a pannoniai Horvátország és Horvátország délnyugati része között Magyarországra nézve.

Hogy a horvát nemzet egészen Álmust királyának elismerte volna, arra adat nincsen, mert hisz a horvát hagyomány Álmus nevét sem őrizte meg és az egész eset ismeretlen maradt volna Horvátországban, ha azt Mádio zárai fődiákon fentemlített oklevelében mellesleg meg nem jegyezte volna. A magyar párt a szávamelléki részben sem lehetett valami nagy, különben a Lászlót behivó úrnak nem kellett volna az üldözések elől menekülnie, ugylátszik, hogy Szvacsics Péter pártja nagyobb volt. Zárában s így talán egyéb dalmát városokban is a horvát belzavarok alatt ismét idegen elem kerekedett felül, mit bizonyít az, hogy az említett zárai

oklevél élén annyi év után ismét a görög császár nevét olvashatjuk.

Magyarország László 1091-iki horvát hadjárata után másfelé volt elfoglalva. Kálmán 1095-ben aug. 29-ike után a magyar trónra lépvén, azonnal koronázása után, ősi szokás szerint, az ország harmadrészét hercegi cimmel átadta öccsének, Álmusnak. (Pray, Cornides, Katona Kálmánt László király fiának tartja és így Tamás spalatói fődiákonus is Memorialéjában, — azonban kétségtelen adatok bizonyitják, hogy I. Gejza fia volt. L. Büdinger u. o. 165. l.) És Álmust tényleg 1095 utolsó negyede óta Magyarországban találjuk és Horvátországban többé nyoma nincs, itt legfeljebb 3—4 évig uralkodott. Kálmán komoly, vállalkozó, fáradhatlan volt, Álmus könnyelmü, izgága s inkább vadászni szeretett, mint komoly munkával foglalkozni. Távozásával Horvátországban ez a Dráváig ismét szabad volt és ismét egygyé lett a többi Horvátországgal (1102-ben a horvát sereg a Drávánál gyülekezett. Thomas archidiak. Momoriale 370.), uralkodója II. Péter volt, kit horvát királyként velencei és magyar oklevelek emlitenek, Kéza azt mondja, hogy székhelye Knin (Tinin) volt (Chron. II. 4. p. 118.)

A vatikáni horvát krónika (Kukulj. Ark. I. 33.) szerint a horvát királyhoz felhivás érkezett keresztes had iránt, a király pártolta az eszmét, hogy trónját a pápai tekintély megerősítse, azonban az urak nagy része ellenezte és ebből nagy zürzavar keletkezett. Velence azonban kapott az alkalmon, mely kereskedelmi érdekeinek kedvezett, egyuttal felhasználta a horvát zürzavarokat, hogy hatalmát ujból kiterjeszthesse Dalmáciára, melynek hercegi cimét a byzanci császárok jóvoltából a doge már régen viselte. Velence 1097-ben a keresztes hadakban való részvételre az ő hadában felszólitotta a dalmát városokat. Erről két oklevél maradt fen, a traui töredékes, mely az 1097-ik évet viseli, a másik a datum nélküli spalatói, mely ugyan e tárgyra vonatkozik.

A traui oklevél azt mondja, hogy nekik legjobb ily hatalmas uraság oltalma alatt élni, azért az ő védnökségök alá helyezkednek; a spalatoi csak a keresztes hadakban való részvételt Velence hadában igéri meg, ha pedig azt nem tenné meg, 1000 arany (soldi) birságra kötelezi magát. Velence a hadi segélyre vonatkozó felhivással egyuttal felhivta őket, hogy az ő védnöksége alá helyezkedjenek a dalmát városok. Az átmenet azonban nem ment oly könnyen, mert a horvát zürzavarok idejében a dalmát városokért versenygtek a horvátok, görögök, velenceiek és normannok, minden félnek magukban a városokban is volt pártja és így a versenygés

igen heves jelenetekkel járt. Erre vall a Madio fődiákon által irt zárai oklevél, melyben Drago, a város agg priorja, keservesen panaszkodik, hogy »sok veszélyben forgott és sok harcon ment által részben polgártársai, részben idegen népek durva egyénei részéről. (Farlati III. 159.) Velence Dalmáciába küldött követei jól végeztek, mert nemcsak hadisegélyt, hanem meghódolási nyilatkozatokat is hoztak magukkal. (Dandolo, Chron. Ven. 256.) Ez egyelőre csak erkölcsi siker volt, ami a meghódolást illeti, 1098—1100-ig a keresztes haddal volt elfoglalva, — ezt az időközt a horvátok saját hasznukra fordíthatták volna Dalmáciában, de tettek-e valamit ez irányban, nem tudni, annyi azonban bizonyos, hogy a horvát párt a városokban elég erős volt, mert például Spalatóban megakadályozta, hogy olasz legyen az érsek, de nem tudta kivinni, hogy horvát legyen, (a kérdés igen fontos volt) s így mindkét párt a pápához fordult, hogy ez adjon nekik érseket. így lett érsekké a római Crescentius. (Tamás fődiák. c. XVI. Farlati III. 160.) Ekkor következett a magyar és velencei mérkőzés Dalmáciáért.

Kálmánt trónralépte után a keresztes hadjáratok átvonulása, Álmus lázongása és orosz hadjárata foglalta el. Szvatopolk Izjaszlavics nagy fejedelem Kálmánt hivta segélyül 1099-ben Rosztiszlavics Volodár fejedelem ellen. Az Árpád ház 969-óta gyakran házasodott össze az orosz fejedelmi családdal; Salamon felesége is Jaroszláv orosz nagyherceg leánya Anasztázia volt, ki 1099-ben apja nevében járt segítségért Kálmánnál. E rokonsági kötelék birta rá Kálmánt az orosz hadjáratra. 1099. junius 5-én találkozott II. Bretiszláv cseh fejedelemmel, országaik határán, kivel a régi szövetséget és barátságot megujították és esküvel megerősitették (Kosm. Krónika III. 9. p. 143. Palacky: Dejeny nar čes. I. 364. l.), mivel Kálmán országa észak-nyugati határait biztosította, azután pedig átkelt a Kárpátokon Szvjatopolk segítségére, — azonban mindketten szörnyü vereséget szenvedtek, Kálmán 8000 embert veszített, a két püspök: Lőrinc és Kupán és sok főur maradt a csatatéren a Szana partján, maga a király is mindenét hátrahagyva, alig menekült meg Gyula udvari comessel, ki sebeiben nemsokára meghalt. (Nesztor Miklosicsnál c. 88. p. 172., 173. Részletesebben Szolovjev: Oroszország történelme II. 65—67. Büdinger. u. o. 140—143. l.)

Ez a hadjárat csak azt eredményezte, hogy a családi kötelék az Árpád-ház és orosz fejedelmi család közt szorosabbra fűződött: a magyar trónörökös 1104. aug. 21-én feleségül vette Szvjatopluk leányát Predszlávát (Nesztor u. o. 87. c. 178. l., Kálmánt mindig »kral« (király) cimmel jelzi,

Predszlava férjét pedig »kraljević« (királyfi) névvel. Predszlava tehát nem volt Kálmán felesége, a mint Szalay és mások vélik), maga Kálmán első felesége halála után 1112-ben elvette Eufemiat Szvjatopolk unokaöcscsének, Vladimir Monomah, orosz nagyherceg leányát. (Nestor 91. c. 221. l. Erben forditásában. Miklosics kiadása a laurentiai kézirat szerint 1110-el végződik, Kéza is említi 61. c. az 1112-ik évnél, hogy Kálmán második felesége Oroszországból volt, de nevét nem említi, az évre nézve azonban megegyezik az orosz krónikással).

Kálmánra nézve fontosabb volt a velencei szövetség. Erről két forrásunk van: Dandolo krónikája, melyből átvette Thuróczy és egy oklevél. (Cod. Trevis. Nro. 2558. p. 113. melyből részben közli Thomas und Tafel I. 65 és egészben Ljubić: Monumenta I. 4—5.) Az oklevél szerint a szövetséget Vitale Michieli doge kereste Kálmántól irásban és külön követtel. Kálmán késett a válasszal »mert e fontos kérdésben egész királyságának tanácsával akart értekezni«, és e válaszszal egy teljhatalmu megbizottat küldött Velencébe, ki nevében a szövetséget megkösse és esküvel megerősítse. Egymás területi épségét biztosítják és szövetkeznek, hogy ki ellen, arról ez oklevél nem szól, de ezt Dandolo krónikája megmondja: a normannok ellen. Eddig azt hitték, hogy e szövetséget 1096-ban kötötték. Sem Dandolo krónikája, sem az oklevél nem jelzik, mikor történt e szövetkezés, de az évkönyv helyéből, ahol azt felemlíti, az megállapítható: a keresztes had (1098—1100.) után említi a Kálmánnal való szövetkezést, ezt követi a Mathild grófné érdekében vivott harc, mely Vitale Michieli doge halála előtti évben volt (ultimo ducis anno), végre a doge halála 1102-ben, — így a Kálmánnal való »conventio amicitiae« határozottan 1101-re esik, ezen évre helyezik is (Marino: Storia de Veneziani III. p. 32. Thomas und Tafel I. 65. Muralt Essai de Chronographie byzantine 1057—1453. I. 92. 1.)

A tervezett velencei-magyar hadjárat 1101-ben történhetett, mert ekkor jul. 22-én halt meg Kálmán ipa, I. Roger sziciliai fejedelem, az alsó-italiai krónikák hallgatnak róla s így szó fér Dandolo előadásához, hogy a szövetségesek elfoglalták Brindizát és Monopolit és három hónap után tértek vissza. Nem e hadjárat érdekes, hanem az, hogy Kálmán magát csak »Ungarorum rex«-nek cimezte és kérdést idézett Velencéhez, mily jogon viseli dogéja a »Dux Dalmatiae, Croatiaeque« cimet, nehogy e miatt közöttük viszály támadjon. (Az oklevél szövege eléggé homályos, de Thomas und Tafel olvasása »de medio« helyesebb Ljubicsénál; ez így

olvas: »principibus meis et sensibus« pedig világos, hogy ez csak »senibus« lehet). Kálmán még nem használta a »rex Croatiae et Dalmatiae« cimét, mert Álmus csak egy résznek volt egyideig királya, és Kálmán még nem érvényesítette rá jogát, s így annak el sem ismerték, Velence azonban a fenti cimet 1084-ben kapta Byzanctól. Igaz, hogy Kálmán sem nevezte követének meghatalmazó levelében a dogét másnak mint »Venetorum dux«, mert nem akarta elismerni Velencének semmi jogát Dalmáciára, mely az ő felfogása szerint Szvinimir özvegyéről az Árpád-házra szállt. Valószinü, hogy a ravasz Velence csak azért kereste Kálmán szövetségét, hogy magának Dalmáciában szabad kezet biztosítson, de az óvatos Kálmán fenti kérdésével saját jogaira emlékeztette őket és Dalmáciára nézve teljes jogfentartással élt. 1101-ben az országon átvonuló keresztes hadak foglalkoztatták és csak 1102-ben indulhatott Horvátországba. Erre a hadjáratra nézve az egyetlen forrás Thomas spalatói fődiakonus. (Hist. Salon. c. XVII. és az ennek végéhez füzött Memoriale Lucius De regn. Dalm. 370. lap. Ennek hitelességét bizonyította Rački: Književnik I. 375—383. Büdinger is hitelesnek tartja (128. l.) mondván: »es ist die Kopie eines gleichzeitigen«).

Midőn Kálmán hadával a Drávához ért, ott harcra kész horvát sereget talált, melyet az egyes törzsek főnökei állítottak össze és vezettek; ebből, hogy a Drávánál gyülekeztek, következik, hogy a szávamelléki rész 1095-óta ismét egyesült a másik részszel és hogy 1102-ben a Dráva volt határvonal Magyarország és Horvátország közt. Kálmán az ügyet békésen óhajtotta elintézni és üzenetet küldött hozzájuk, hogy jőjjenek vele egyezkedni, itt tehát nem mint ellenség lépett fel, hanem mint jogát kereső fél, ki a vitás ügyet békés egyesség utján óhajtja elintézni. A horvát urak, ősi szokás szerint, e fontos ügyben tanácskozást tartottak és elismervén jogát a horvát trónra, mint Lepa Ilona unokaöccséjét és elküldöttek hozzá a tizenkét törzsből egy-egy okos férfiut, nevöket egy későbbi irat jegyezte fel (»Vetus autem quod habemus M. S. C. varias continens antiquitates«, ebből Kercselics Hist. eccl. Zagr. p. 74. közli a neveket.) Ezek a tizenkét törzs zsupánjai lehettek. »Kálmán őket békecsókkal és tisztelettel fogadta«. Singidum zágrábi püspök, kinek Kálmánra nagy befolyása volt, egyengette utját az egyességnek (Kercselics u. o.). Kercselics említett régi irata szerint az egyesség forma szerint Krizsevácon (Horvát-Kőrös) köttetett meg, melynek értelmében a nemesség adómentes volt, régi kiváltságaik megerősittettek, a magyar királyt haddal voltak kötelesek segíteni az ország határán belül saját költségökön, azon túl pedig a

király költségén. Ezen egyezséggel tényleg elismerték a királyt s vele az Árpád-házat Horvátország törvényes királyának.

II. Péter horvát király a hozzá hiven maradottakkal a kapelai (gvozd) hegységben megvárta a Dalmácia felé törekvő Kálmánt, de elesett a csatában, Kálmán pedig folytatta utját fényes kisérettel Dalmáciába, hol »Horvát-Belgrádban a tenger mellett« még ez évben (1102.) megkoronázták Horvátország és Dalmácia királyává, (Lucius: De regn. Dalm. Croat. III. c. 3. Horvát-Belgrádot az oklevelek többnyire »Alba ad mare«, »Belgrád supra mare« irják, hogy így megkülönböztessék Székes-Fehérvártól és Gyula-Fehérvártól. Tenger-Belgrád Zárához közel volt, a mai Zára vecchia.) miután előbb királyválasztó gyülésen királyuknak elismerték. Kálmán ez időtől fogva a »Rex Dalmatiae atque Croatiae« cimet mindig használta.

Zára, Trau, Spalató ekkor Velence joghatósága alá tartoztak, Kálmán köteles volt ezeket, mint horvát király visszafoglalni, mit a velenceiek esküszegésnek minősíttettek. (Dandolo Cron. ven. 265. lap Kálmán hirtelen halálát Isten büntetésének mondja). Zárában és Spalatóban ellentállásra talált (Thomas, Hist. Salon. c. XVII.) de nem állhattak soká ellent. Kálmán belső autonomiájukat és régi szabadalmaikat megerősítette, mire Zára, Spalató és Trau neki hűséget esküdött. Veglia, Absari, Kercs. ellenkezés nélkül meghódoltak, Arbe azonban ellentállt, mig velencei gályák támogatták, végre azonban ez is meghódolt. Erre Kálmán ünnepélyesen bevonult Spalatóba, Zárába, Trauba és Sebenicóba, itt számos adománylevelet adott ki a dalmát egyház javára, melyben régi szabadalmaikat megerősíti és ujakkal gyarapítja, — az arbei püspöknek adott ilynemü oklevél megvan (Farlati V. 236. lap) a spalatói is 1103. junius 15-éről. (Farlati III. 164. lap).

Kálmán 1102—1105-ig maradt Horvátorszàgban és gyakran időzött ott utóbb is, teljesen helyreállítván a régi horvát királyság integritását. Noha Kálmán 1014-ben halt meg, a Dalmácia elvesztéséért reá neheztelő Dandolo velencei krónikás mégis ad annum 1102, midőn a dalmát városokat ostromolni kezdte, azt mondja róla, hogy: »post pusillum improvisa morte sublatus est, quod divino iudicio ex foedere venetis abrupto creditur contigisse« (Tehát 1102 után 1114 nyomban következett!)

XIV. Bulgária a görög bessenyő-kún harc szinhelye 1085—1091-ben. A bolgárok gyászos sorsa a görög császárság alatt. Egyházi állapotaik. A bolgárok elégedetlensége és ennek jelei. Rad. XXXI. 196—217.

XV. A szerbek küzdelme Budin és Vukán alatt a görög császársággal 1085—1093.; a szintér Zetából keletre Rásába és Morava vidékére helyeződik át. Az uralkodó család viszálya érinti Raguzát. A keresztes hadjáratok fegyverszünetet létesitenek a görögök és szerbek közt; e hadjárat következményei a Balkán félszigeten. Nagy események a XI-ik század végén. Rad. XXXI. 217—239.

71. *Brasnics M.: Zsupánságok a horvát nemzeti uralkodó család idejében Horvátországban.* Rad. XXV. 31—53. l. (Župe u hrvatskoj državi za narodne dinastije).

A horvát nép mai honába való beköltözésekor 12 nemzetségből állott, minden nemzetségben volt egy előkelő család (nemesek), melyből a nemzetség fejét (knez, zsupán) és a főbb tisztviselőket választották, ezek sorából került ki választás utján a bán, több zsupánia feje, és a bánok sorából választották utóbb a nagyzsupánt, még utóbb királyt. A nemzet egész szervezete a házközösségből fejlődött. Konst. Porphyr. a X-ik század elején 11 zsupánt, illetőleg zsupániát sorol fel és egy bánt, aki a 12-ik zsupániát is kormányozta.

Zsupánia helyett a »comitatus« szó először a XII-dik század elején egy spalatói oklevélben fordul elő (Carrara Arch. capitolare 67.); Tamás spalatói födiakonus is ezt használja (Schwandnernél SS. rer. Hung. 500.) A diokleai pap krónikája (Kukulj. Ark. I. 33.) »zsupanust« használ. A vármegye magvát a »vár« képezte, melynek őrzése alul még a papok sem voltak mentesek (Vinodoli törvény. 24-ik jegyz. Rad. XXV. 47.) A vár körül faluk épültek, több együtt egy községet képezett.

A zsupánt (zupan, jupan, comes) a nemzetség választotta a maga nemesi családjából. A »comes« szót zsupán értelmében Szvinimir király 1076. okt. 9-iki oklevele használja (Farlati III. 148. Kukulj. Jura I. 20.) O volt a nemzetség közigazgatási, birói és katonai feje, a bántól és királytól majdnem független volt saját hatáskörében, tagja volt a király országos tanácsának, mely a fontosabb országos ügyeket intézte el. Jövedelmét a közadók (tributum) harmadrésze és az évi ajándékok (dona saecularia) képezték. Helyettese és segédje az alispán (post-juppanus, podsuppus, prodsuppus) volt, kit a nemzetség nemes családjából a megyei gyülés választott. A községek és kerületek saját gyülésökön egy-egy szatnikust (kapitányt) választottak maguknak, ennek főteendője a biráskodás volt.

A legrégibb horvát vármegyék a következők:

A *botyácsi* (Bochachi) megye az arbei püspökség területén, Otocsác egy része, Kresimir Péter király említi 1071

jul. 8-iki oklevelében »juppam Bochachi« (Lucius: De regno Dalm. III. c. 12. Farlati V. 229.) Safařik e megyét egynek tartja a »Buzsani«val egy 1499-iki febr. 13-iki oklevél alapján, mely Koszinjvárról mondja, hogy az a »buzsáni, a botyácsi megyében van« (Kukuljevics: Povjestni spomenici južnih Slavenah I. 172.)

A *brebiri megye* Scardona és Brebir várral a Brebir és Kerka vize mellett, már Konst. Porph. említi e néven (De adm. imp. c. 30. Főispánai: Budec (Budek), Kresimir Péter 1069. november 5-iki oklevelében (Farlati V. 48.); Stesegne (Strzinja) Szvinimir 1078. ápril 16-iki oklevelében (Farlati III. 149.); és egy másikban dátum nélkül (Stersine Bribirstici« Farlati »Broborstici«-nek mondja); végre II. István 1089-ben »Stresigna Breberstici« (Farlati III. 158.)

A *buzsáni* (Buccani) a likai mellett északra, Otocsác északi és északnyugati részében Zengig és Ogulin egy részében. Kresimir Péter említi 1078. julius 8-iki oklevelében (Farlati V. 229. l.)

A *cetini megye*, a hasonló nevü folyó mellett. Konst. Porph. és Tamás főďiákon említi, (c. XIV.), azután Szvinimir 1078 ápril 16-iki oklevelében (Farlati III. 149.) és egy datum nélküliben, Kálmán király 1103-iki oklevelében »Zetina« (Farl. III. 164.) Főispánai: Dragomir (Kresimir Péter 1069. nov. 5.) Pribina (Szvinimir 1076. október 9.); Visán (II. István horv. kir 1080.)

A *dridi* (dridistica) megye, fekvése ismeretlen. Főispánja Ozrin (II. István 1089-iki oklevelében).

A *gadi* (Godusca, Gudusca) megye, az Otocsáci völgyben, a Gadszka forrásától Berlogig és Svicáig. Konst. Porphyr. említi, továbbá Einhard többször így ad 818., 819.

A *klevnai* (Klievno, Lievno, Cleuna) megye Cleuna (Lievno) várral Boszniában. Konst. Porphyr: »Hleviana«; Szvinimir 1078. ápril 16-iki oklevelében: Kálmán 1103-iki oklevelében (Cleuna). Főispánjai: Zelliver jupanus Cleoniae (Muncimir oklevele 892. szeptember 28-ról. Farl. III. 83.); Dobrics »Dobrici comitis Cleunensis« Szvinimir 1076. okt. 9-iki oklevelében).

Az imota megye, hasonnevü várral, említi Konst. Porphyr. u. o. c. 30.

A *klissai megye,* Klissa vár környékén. Említi Tamás fődiákon (c. XIV.) Kresimir Péter 1071. julius 8-iki oklevele, (Farl. III. 229. l.), Kálmán 1103-iki oklevelében. Főispánja Leledrág (Muncimir 892. szeptember 28-iki oklevele. Farlati III. 83.)

A *tinini* (knini) megye a Krka folyó mellett. Konst. Porphog. »Tnena«. Szvinimir említi »Isirna Tenesticus« főispánját, tehát nála »Tenestica«.

A *konavali* (kanali) megye, a Cavtat és Vitalina közti terület közelében. Konst. Porph. és a diokleai pap krónikája említi: a X-ik századig Travunia (Trebinje) része volt.

A *korbáviai megye*, Likától keletre, középpontja a korbáviai sikság. Konst. Porphyr. »Kribasa«; Tamás fődiákon »Corbavia«. Főispánjai: Descimir, Dezsimir (Szvinimir 1078. ápr. 16-iki és egy dátum nélküli oklevele és II. István 1089-iki oklevele).

A *likai megye*. Konst. Porph.: »Litza«; Kresimir Péter 1071. jul. 8-iki oklevele: »Liche.« Főispánjai: Vialcsics, Vialchiz, jupanus de Licca« Kres. Pét. 1069. nov. 5.) Kuzma, Cusma jupanus de Licca (Sztraha fivérek adománylevele. Farl. V. 604.)

A *lukai megye*, ez László király 1407. márc. 15-iki oklevele szerint Scardona és Sebenico közelében egész Vegliáig terjedt. (Lucha. Ezen oklevelet kiadta Rački Ark. VII. 62—64.) Említi még a diokleai krónika (c. 24.); Osztoja István boszniai király oklevele (Miklosics Mon. Serb. 386.); Mátyás király 1456. nov. 2. Főispánja: Privaneg jupanus de Luca (Kres. Pét. három oklevelében). Zahumljében is volt ilynevü megye.

A *mokrai* (makari) megye, azelőtt Narentához tartozott, említi »Mokron« néven Konst. Porph. u. o.

A *tengermelléki megye* (Morska, Maronia, mariana) a Cetinától a Narentáig, ez egyike a legnagyobb horvát megyéknek volt. Tamás fődiákon »Maronia«, János velencei fődiákon »Mariana« néven nevezi. Főispánai: Ruszin, Szlavic király fivére (Rusinus morislicus) és Jakab, dux Marianorum (Szvinimir oklevele), Jacobus morslicus, Jacobus marsticus és morsticus Szvinimir és II. István okleveleiben.

A *moszori* (maszari) megye Szalona vidékén, a policai megye mellett keletről, Szvinimir »Masara« néven nevezi Tamás fődiákon és Kálmán is e néven említi.

A *nonai* (nini) megye, Zrmanje folyó mindkét partján. Konst. Porph.: »Nona«, így Kresimir Péter is és Szvinimir is Adamizo (Adamics) főispánját gyakran emlegetik.

A *plivai* (pliváni) megye Boszniában, Konst. Porphyr. »Pleba, Pleva« néven említi. A Pliva folyó mellett.

A *sztenicai* (podgori, hegyaljai, sub alpibus), megye a Velebit aljában levő tengerpart Sztenica vártól Zeng vidékén egész a Kopriva folyóig, mely alatt Crncsics a Zrmanja folyót érti. Kresimir Péter említi 1071. jul. 8-iki oklevelében.

A *poljicai* (polstica, politika), megye, a poljicai statutum szerint (99. c. 262.) Spalató és Almissa (Omis) közt feküdt, határa északon a Zsrnovica folyó, keleten és délen a Cetina. Szvinimir említi »Visen politicus« főispánját, II. István 1089-ben »Uratina polsticus«-t.

A *primorjei megye,* a tenger mellett Cetinától északra. Konst. Porp.: »Parathalissia«.

Az *arbei* (Rab) megye, Arbe és területe Velencétől szabadulván, főnökét nem priornak, hanem comes-nek nevezte, miből Cresics azt következteti, hogy ez is zsupánia vagyis megye volt, mert élén zsupán állott.

A *raztocskai megye,* Porp. »Hrastotza« néven említi, a makari megyétől délre a hasonnevü tó mellett.

A *szidragi* (Sidraga, Sydraga) megye Tenger-Belgrád fővárossal. Kresimir Péter említi 1069. október oklevelében. Jurasin, Jurain, Juraina zsupánt Kresimir Péter három oklevelében említi 1059-ben; Péter zsupánt pedig 1069—1072-iki okleveleiben.

Szmina (Smina) megyét Kálmán király 1103-iki oklevelében említi: »totum territorium de Smina«.

Vezenta (Peszenta) megyét említ Konst. Porp. u. o.

Walko (Vukova) megyéről szól egy 1361-iki oklevél mely megerősíti sz. László egy adománylevelét, mely némely helyekre vonatkozik (»in comitatu Pusuniensi et de Walku«) e régi Walko megye létezését itt helytelen olvasásnak tulajdonítja Brasnics. Wenzel említi, de Krones tagadja.

Zagorsti megye Sebenicótól délkeletre, főispánja Ulcsina sagorsticus jupanus (1080. Szvinimir); Dragoszláv (II. Istv. 1089.)

72. *Ljubics Simon: Történelmi kutatások Hervoja boszniai nagyherceg és spalatói hercegről.* Rad. XXVI. 74—92. l. Poviestnička iztraživanja o Hervoji velikom bosanskom vojvodi i spljetskom hercegu).

Családi neve Horvát, vagy Horvatics, csak azt tudjuk róla, hogy apja Vuk boszniai vajda, azért Vukcsicsnak (Vukfi) is nevezik. Hervojának két fivére volt, Vuk horvát bán és Vojszláv knez. Vuk bán leánya Katalin, Szandalj boszniai nagyvajda felesége (Secr. cons. rog. 1411. ápr. 13. és 1412. nov. 29. Miklosich. 274.) Vojszlávnak egy fia volt Poszilovics György knéz, kit Velence 1434. május 23-án nobilivé választott, valószinüleg Vojszlavics Péter, alsó Bosznia vajdája is az ő fia (Theiner 266.)

Hervoja felesége Ilona (Jelena) Nelepics János cettini gróf leánya és nővére ifj. Nelepics Jánosnak, kiről Miniati Máté 1403. julius havi zárai levelében mondja, hogy: Her-

vojae cognatus (Arch. Stor. Ital. IV. I. 217 és Pucsics I. 176. és észrevételek XVII.) ennek adományozta Ilona férje halála után Omis (Almisa) várát, »comiti Ivani de Cetines fratri suo«, és ő maga férjhez ment Osztoja boszniai királyhoz. Hervojának Ilonától egy fia volt Baosa (Balsa) boszniai főur, neve előfordul egy 1405. junius 24-iki oklevélben (Miklosics 265. Pucsics: Primjet 31.), Baosa 1423 előtt halt meg. (Pucsics I. 171.): két leánya volt: Katalin és Dorottya; Katalin Borovinics Tvardkó gróf neje, ki II. Tvardkó idejében nagyherceg és palatinus volt. (Fejér. X. VII. 792.) A két nővér szülői halála után élvezte azon ház és birtok jövedelmét, melyet Raguza Hervojának ajándékozott volt. (Pucsics I. 171.) Velök kihalt Hervoja családja.

Hervojáról általában azt irják, hogy határozott jellemü és vitéz férfiu volt. Orbini (364—365. l.) azt mondja róla, hogy nagy feje, rekedt hangja és állatias szokásai voltak. Hervojáról az első hir van László nápolyi király 1391. jul. 17-iki oklevelében: »magnificis viris Hervoje vojvode Bosnensi et Vulko bano fratribus nostrisque consiliariis et fidelibus dilectis«, melyben azért, hogy apját Károlyt segítették »in acquisitione regni nostri Hungariae« megerősíti őket »in banatu regnorum nostrorum Dalmatiae et Crohatiae cum terris, villis«. Ebből látszik, hogy már Durazzói Károly bejövetelekor (1385. szept. 12—1386. február 7.), jelentékenyen befolytak ügyeibe, valószinüleg azzal, hogy Dalmáciát neki megszerezni iparkodtak, erre vonatkozik a spalatóiak panasza Zsigmondhoz 1388. jun. 10-ről »quomodo a tribus annis citra domini regis Bosnae ense ferimur« (Lucius: Mem. 339.) s így Hervojáék I. Tvardko beleegyezésével működtek ott, ki a horvát lázadókat előbb kéz alatt, utóbb nyiltan támogatta, látszólag nápolyi László érdekében, tényleg mert magának akarta a tengerpartot megszerezni és így egy nagy délszláv birodalmat alapítani.

I. Tvardkó 1388. nyiltan harcolt a horvát lázadók mellett. Hervoját és fivérét pedig elküldötte Tininbe (Knin) mely akkor már az övé volt, hogy a dalmát városokat birja rá a boszniai fenhatóság elismerésére. Trau ide nov. 11-én elküldötte követeit, Spalató és Sebenico félvén a közelben táborozó boszniai hadseregtől, kijelentették, ha Zsigmond hamarosan nem küld segítséget, meghódolnak neki, s mert kérelmük dacára nem kaptak, 1390-ben mind a három város a szomszédos szigetekkel együtt Bosznia fenhatóságát elismerték, Hervoja ezért I. Tvardkótól a nagyvajda cimet és Trautól egy házat kapott 1392. december 20-án (Lucius: Mem. 354.)

Palizsnay János 1391 febr. 16-án, I. Tvardkó márc. 13-án halt meg, mit Hervoja saját hatalmának emelésére használt fel. Nápolyi László hivét 1391. jul. 17-én a horvát dalmát báni méltóságban megerősítette és ottani helytartójává nevezte ki. Dabisát ő segítette a boszniai trónra, udvarában Hervoja volt a leghatalmasabb s az ő neve az oklevelekben mindjárt a királynéé után következett. Zsigmond is oly nagyra tartotta, hogy Dabisától azt kivánta, hogy a diakovári békét (1393. julius) Hervoja külön és irásban erősítse meg, azonban noha Zsigmondnak hűséget igért, mégis Horvát János lázadó szervezkedését Boszniában támogatta, erre Zsigmond 1394 augusztusban elfoglalta Dobort s a lázadók nagyrészét kivégezte. Dabisa kénytelen volt Zsigmondnak ujból hűséget esküdni. Hervoja nevét nagyra becsülték Velencében is, mely őt fivérével Vukkal együtt 1393. jul. 13-én nemesei sorába iktatta. Vuk tovább is a horvát felkelőkkel tartott, de Garai Miklós Tininnél megverte s ő kénytelen volt Dalmáciából Boszniába visszavonulni. Dabisa halála után (1395. szept. 7.) Hervoja hatalma majdnem királyi lett, maga adott ki a korona nevében rendeleteket és parancsokat. (Fejér X.II. 406.); midőn Raguza Zsigmondot közvetítőnek kérte, hogy a tengermellék egy részét megkaphassa Boszniától, figyelmeztette, hogy ennek legelőször Hervoját kell megnyerni, mert a kiskoru Osztoja nevében uralkodó özvegy királynő: Ilona mitsem tesz Hervoja tanácsa nélkül.

Lackovics István hitszegően való megöletése a kőrösi országgyülésen a horvát lázadást ismét lángra lobbantotta, Osztoja király tudtával Hervoja állott élökre, miért is Zsigmond Trauhoz intézett iratában »perfidus«-nak nevezi (Lucius De regn. Dalm. V. 3.). Hervoja befolyására az ifju Osztoja király Boszniát Magyarországtól függetleníteni akarta és Dalmácia elfoglalására törekedett. Lucius állítja, hogy Hervojának része volt az 1398 juniusi spalatói lázadásban (Mem. 368.) és úgy tett, mintha Nápolyi László érdekeit mozdítaná elő. Zsigmond Boszniába akart betörni és átkelvén a Száván, egész Verbászig nyomult előre (1398. aug.), de Hervoja közeledésének hirére gyorsan visszavonult, Hervoja utána nyomult és elfoglalta Dubica megyét. Ezután Zsigmond cseh ügyekkel, Hervoja pedig a török visszaszorításával bajlódott.

Raguza Hervoja közbenjárására Osztojától 1399. jan. 15-én megkapta a Kuriltól Sztonig terjedő partvidéket, miért is Raguza Hervoját nemesévé fogadta és neki és Osztojának egy palotát ajándékozott, (Mikl. Mon. 237—241), azonban a város mégis Zsigmondhoz maradt hű, mert a közeli Boszniától szabadságát féltette. Hervoja 1400 szept. 2-án szem-

rehányást tesz a városnak, hogy rabszolga-kereskedést üz, mire ez megigéri, hogy azt szigoruan el fogja tiltani. (Pucsics I. 31.) Osztoja Hervojának és fiának Baosának Hlivno várát és megyéjét adományozza. (1400. dec. 8.)

Spalató váratlanul megrohanja és elfoglalja Hervoja várát Almisát (Omis), ő segítséget, hajókat kér Velencétől, de ez udvariasan azt feleli, hogy e dologba nem akar avatkozni (1401. dec. 28.); Raguza is azt válaszolta neki (1401. nov. 18.) Hervoja sógora, János cetini gróf is e célból Trauhoz fordult, de sikertelenül. (1401. szeptember 7. Lucius: Mem. 375.)

Zsigmond fogságát Osztoja és Hervoja Dalmácia elfoglalására akarják kihasználni, melyet felhivnak, hogy Nápolyi László pártjára álljon, Zára hajlandó is erre és követeiket Hervojához küldik (1401. jun. 22. Lucius De regn. V. 4.) de Nápolyi László nem használta ki Zsigmond fogságát és csak 1402-ben kezdett hozzá, midőn Zslgmond már kiszabadult. Osztoja Narenta mellett várat akart építeni, mely kereskedelmét szolgálta volna, de Velence ezt nem engedte meg. Osztoja Hervoját és Cetini Jánost Zárába küldte, hogy ez és a dalmát városok László nevében a boszniai védnökséget elfogadják. Trau és Sebenico Tininben meghódolnak és Hervoja László és Osztoja nevében minden szabadalmukat megerősíti. (1402. május 13 és junius 15). Spalató szabadkozott, de látván, hogy Zsigmondtól nem kap segítséget, Velencének ajánlkozott, ez azonban az ajánlatot nem fogadta el, (Secr. Cons. rog. 1401. okt. 1.), mire Spalató is meghódolt Boszniának és Osztoja szabadalmaikat 1402. dec. 15-én erősítette meg. Klissát Cetini János foglalta el 1401. decemberben. Csak Raguza állott ellent, sőt 1402. május 12-én Zsigmond kiküldöttei kezébe ujból letette a hűség-esküt s midőn azért Hervoja felelősségre vonta, 1402 máj. 13-án azt válaszolták, hogy az eskü csak az adófizetésre vonatkozik, s ők nemcsak Zsigmondnak, hanem Boszniának is adót fizetnek. Mig Hervoja ezen dolgokban foglalkozott, a horvát főurak 1402 jul. hóban visszafoglalták tőle Dubica megyét.

Nápolyi László 1402. junius 17-én Aldemarisko Alvisát teljhatalommal küldte Zárába, Zára erről értesítette az Osztrovicán időző Hervoját (1402 aug. 24.) és aug. 27-én kitüzte a nápolyi zászlót, szept. 2-án pedig hűséget esküdtek Lászlónak. Aldemarisco aug. 29-én Hervojával találkozott Zuminik faluban Zára közelében, hol a további teendőket megbeszélték. Hervoja Lászlótól egy palotát kapott ajándékba Zárában szolgálataiért. László közeledésének hirére a felkelés óriási mérvet öltött Horvátországban és Szlavóniában. Hervoja az

ellenök induló Bisen Pál bánt Bihácsnál legyőzte és elfogta és Aldemariscóhoz küldötte, hogy Nápolyba indítsa. (Luc. Mem. 379). E sikert László Hervojának köszönhette, mit Miniati Máté a király titkára 1403. julius 11-iki zárai levelében el is ismer, azzal, hogy hallja, hogy Hervoja a patarénus-bogomil szektát el akarja hagyni. Spalató őt és fiát Baosát polgárukká fogadták és szép birtokkal megajándékozták. (Lucius: Mem. 383.)

Zára Lászlót 1403. jul. 19-én fényesen fogadta; aug. 5-én őt ott Kanizsay János primás magyar királylyá koronázta. Erre Zsigmond Csehországból Pozsonyba sietett, Magyarországot hamarossn megnyugtatta és Maróthy János bánt a délvidéki lázadók ellen küldötte ki Bebek Imrét legyőzte, mire László elhatározta, hogy Itáliába visszatér, mi október végével meg is történt. Hervoját magyar és horvát helytartójává és Spalató és a közellevő szigetek (Lessina, Brazza, Curzola) hercegévé nevezte ki. (Luc. De regn. Dalm. V. 5.) Hervoja a dalmát városok javát mozdította elő, mi tekintélyét nagyon emelte, így spalatói hercegi installációja alkalmával (1403. nov. 4.) kibékítette a régóta viszálykodó polgárokat, mire ezek hálából neki engedték át az egész városi adót azzal, hogy belőle a közigazgatás költségeit fedezze. (Luc. Mem. 384.) A király nevében rendeleteket adott ki a Zengből kiszorult kalózok ellen, László király rendeleteiből csak azokat foganatosította, melyek kedvére voltak; mily nagy volt tekintélye László előtt, mutatja az utasítás, melyet a király rokona Lusignan János kapott, midőn a Zára és Arbe közt vitás Novalje ügyében Dalmáciába jött (Lucius: Mem 387.)

Hervoja valóságos királyi udvart tartott, okleveleit udvari méltóságaival iratta alá, mint valami király (Pucsics I. 176), cime elé tette: »Isten kegyelméből stb.«

Osztoja László ügyének védelmét csak ürügyül használta saját hatalmának növelésére, midőn ez bukás szélén állott, elcsüggedett és Maróthy Jánosnak sikerült őt a diakovári béke értelmében meghódolásra birni, ezt Hervoja Osztoja megbuktatására akarta felhasználni és 1404 jan. 15-én e célból Raguzával titkos szövetséget kötött, melyet Osztoja épen háboruval fenyegetett, (Mikl. 252.) Radisics Pál grófot akarta trónra emelni, ki mint menekült Raguzában élt. A raguzaiak megigérték, hogy Zsigmonddal kibékítik. Zsigmond Maróthy Jánosnak meghagyta, hogy siessen Osztoja segítségére és a felkelőket üzze el Bobovác várából, azonban Hervoja és pártja kibékült Osztojával, miről Hervoja Raguzát értesítette, mely válaszában azt helyeselte. (1404. márc. 14.)

Azonban a kibékülés csak látszólagos volt, mert Hervoja és hivei Osztoját rövid idő mulva egészen váratlanul letaszították a trónról és arra II. Tvardkó Istvánt, I. Tvardkó természetes fiát emelték.

II. Tvardkó Istvánnak Hervoja minden tanácsa parancs volt (Raguza 1405 márc. 23-iki oklevele. Pucsics I. 59.), ki továbbra is László király teljhatalmu helytartója volt, ki róla 1404. junius 16-án azt irta Velencének, hogy Hervoja követeit úgy fogadják, mint az övéit, (Luc. Mem. 385.) Hervojának pedig Prozor várát minden tartozékaival adományozta. (Kukulj. Ark. VII. 58.) Zsigmond őt okolta mindenért, ami Dalmáciában történt (»capitalis nostrae majestatis emulus«. 1405. dec. 23. Fejér X. IV. 397.) és hogy rajta boszut álljon, Bosznia ellen hadat gyüjtött. II. Tvardko és Osztoja váraikat e hirre megerősíttették; Hervoja Dalmáciába sietett, félt a zengi kapitánytól és Raguzától és Curzolától néhány hajóval vigyáztatott Raguzára, nehogy Arbebe menjenek Zsigmond hiveinek segélyére, erre Spalató is felbátorodott és betört Raguza területére, mely óvatosan nyugodt maradt és 1405 márc. havában bepanaszolta Hervojánál Spalatót és kártérítést kért, ki ujra kisérletet tett Raguza megnyerésére, de hiába.

Zsigmond 1405 őszén Boszniába tört, elfoglalta Szrebreniket és Bihácsot, sőt ebből is vissza kelle vonnia őrségét és visszavonult. Cilley Hermán az uj horv. szlav. dalmát bán megnyerte a nemességet Zsigmondnak, ki 1408-ban Dobort bevette, II. Tvardkót megverte és 126 főurral elfogta, kiket lefejeztetett, II. Tvardkót pedig foglyul magával vitte Magyarországba. A boszniai rendek Zsigm. akarata ellenére a Bobovácban csendben élő Osztoját emelték ujból a trónra. Részt vett-e Hervoja a dobori ütközetben, nem tudni, csak azt, hogy Zsigmonddal kibékült s ennek meghivására 1408 végével Budára ment, miről 1409. január 6-án Zsigm. büszkélkedve értesíti Traut. (Luc. De regn. V. 5.) Hogy Hervoja és pártja a dobori ütközet után Zsigmondot ismerte el Bosznia jogos királyának és hogy Osztoja az ő akarata ellen lett ujból királylyá, kiderül 1411. april 27-én a spalatóiakhoz irt leveléből, (Luc. Mem. 391.), kit vonakodott is királyának elismerni. Hervoját Budán fényesen fogadták, Zsigmond megerősítette spalatói hercegi cimét, sok várat és birtokot és a sárkány-rendet adományozta neki, sőt komájává fogadta, minderről Hervoja értesíti Raguzát, mihez ez neki 1409. febr. 9-én gratulál. (Pucsics I. 94.) Hervoja megszünt László helytartója lenni és a dalmát városok mind meghódoltak Zsigmondnak, kivéve Zárát, melyben nápolyi őrség volt. László

ügyének bukását látván 1409 julius 9-én 100,000 aranyért eladta Velencének Zárát és megmaradt dalmát birtokait, valamint Dalmáciára való állítólagos jogait. Velence sietett Zárát birtokba venni.

Hervoja félt, hogy Velence az ő birtokait is el akarja foglalni és jelentette a zárai providornak, hogy Velencébe követeket akar küldeni, ez 1409. aug. 27-én (Secr. cons. rog.) azt válaszolta, hogy ezeket örömmel fogja fogadni. Hervoja többek közt a spalatói érseket is küldte Velencébe és felajánlotta közbenjárását Zsigmondnál, ha birtokait nem háborgatják és mint herceget elismerik s mint ilyent, nemesei sorába iktatják. Velence egy feltételt kötött ki, hogy ismerje el, hogy dalmát birtokait tőle kapta, — mit Hervoja megtett! azonban titkon mégis segítette a Velence által ostromolt Sebenicót, mire az 1411. jan. 12-én őt kötelezettségére emlékeztette, »hogy ellenségeit nem fogja segíteni«.

Velence szerette volna Zsigmondot, ha pénzzel is, rábirni, hogy Dalmáciára való jogairól lemondjon, de erről a magy.-horv. rendek hallani sem akartak. Zsigm. 1411 őszén nagy harcra indult Velence ellen, ő maga Bihácsig jött s onnét meghagyta Hervojának, hogy Velencét ellenségkép üldözze és 1412. nov. 15-én megparancsolta Traunak, hogy adjon neki hajókat Velence ellen, valószinüleg a többi városoktól is ezt kérte. (Luc. Mem. 405.) Ez oklevél bizonyítja, hogy ekkor Hervoja nagy kegyben állott Zsigmondnál, — azonban úgylátszik, Hervoja mitsem tett, mert a velencei iratokban nyoma sincs, hogy ellenök valamit vétett volna.

Zsigmond 1413-ban hadsereggel Friaulba tört, hogy Velence területén utat nyisson magának Rómába, hol császárrá akarta magát koronáztatni, eközben Hervoja veszedelembe került. Szandalj boszniai nagyherceg Hervoja irigye Budára sietett Borbála királynőhöz és bevádolta őt, hogy a törökkel és Velencével tart, Garay János és Csupor Pál is támogatták a vádat, mire árulónak nyilvánították és e két úr elfoglalta szlavóniai birtokait. Hervoja követek által azt kérte, hogy elitéltetése előtt hallgassák meg s kijelentette, hogy a bogomil hitet el akarja hagyni, (Lucius Mem. 393), de hiába, erre Hervoja Zsigmondhoz fordult, de az is hiába való volt, ki erre a szerbeket a török ellen segítő Szandalj birtokaira rohant és többet belőlök elfoglalt. (Lucius: De regn. V. 5.) Zsigmond erre hazaárulónak nyilvánította (1413. aug. 1.), felhivta a főurakat, hogy birtokaiból elüzzék és Spalatót, hogy pártoljon el tőle. (Luc. a fenti helyen a datumot tévesen teszi ápril 28-ra, majd meg Mem. 394. május 1-re, mert Petrus ad vincula augusztus 1-én van). Spalató 1413. jun. elejével

fellázadt Hervoja ellen, embereit kikergették és várát lerombolták. (Luc. Mem. 396), erről Raguza junius 26-án értesíti Zsigmondot. Ezzel elvesztette Hervoja Lessina, Brazza és Curzola szigeteket is, melyeket adófizetés fejében Zsigmond 1413. jun. 17-én Raguzának adományozott, Spalató is óhajtotta ezeket birni és követei szeptember 27-én arról értesitik a várost, hogy Hervoja és sok magyar főur, kik büntelennek tartották, szüntelenül ostromolják a királyt, hogy Hervoját rehabilitálja, egyben jelentik, hogy a királynál pénz nélkül semmire sem mehetni. (Luc. Mem. 395.)

Hervoja ellen egy nagy sereget vezetett Eberard zágrábi püspök, mire ez Velencétől kért segélyt, de nem kapott (aug. 25.), ujabb kérésre azzal fenyegetőzik, hogy a törököt fogja segélyül hivni, ki 30 ezer embert igért neki, Velence ekkor is azzal mentegetőzött, (1413 nov. 18.), hogy nem rég békét kötött Zsigmonddal. Az elhagyott Hervoja ekkor a törökkel szövetkezett és megverte Zsigmond hadát és elfogta Garay Jánost és Csupor Pált, az utóbbit ökörbőrbe varratta és a Bosznába dobatta, mert egy királyi ebéden őt gunyolta, hogy úgy eszik, mint valami ökör. Hervoja a törökkel Horvátországba, Szlavóniába és Boszniába akart betörni, mely utóbbinak királya Szandálylyal tartott, de a török sereg rabolni és pusztítani kezdett, mi annyira megrendítette, hogy maga fordult a török sereg ellen, és azt kiverte, és maga látott hozzá régi birtokai visszafoglalásához. Hallotta, hogy Raguza ellene hajókat szerel fel, azért írt nekik, régi barátságukra emlékeztetvén őket; Raguza 1315. jan. 23-án (Pucsics. I. 129.) őt spalatói hercegnek cimezve azt válaszolta, hogy ez esze ágában sincs és magát barátságába ajánlotta.

Legjobban fájlalta Spalató elvesztését és Velencének Almisát (Omist) igérte, ha segíti visszafoglalni. Velence ekkor azon volt, hogy Spalatót és Dalmáciát magának szerezze meg és 1315 május 10-én azt válaszolta neki, hogy tartsa meg magának Almisát, ő nem segítheti. Gundulics János Raguza boszniai követe 1415 aug. 23-án azt irja a városnak, hogy Hervoja nagyon fenyegetőzik, hogy elveszi tőle török segítséggel a szigeteket, de erre semmit sem kell adni. (Pucsics). Azonban Hervoja fenyegetését nem valósíthatta meg, mert pár napra rá meghalt Kattaróban, úgy látszik, nem természetes halállal. Halála napját nem tudni biztosan, mindenesetre 1416 jan. 15-ike előtt, mert ekkor a velencei tanács nejéről mint özvegyéről beszél és intézkedik Almisa megvétele iránt. Özvegyét Osztoja király vette feleségül. Hervoja úgy uralkodott, mint valami független király (Lucius Mem.

390.), pénzt veretett. (Lucius. u. o. és Secr. Cons. rog. 1410. május 31.)

72. *Ljubics Simon: Irott emlék Branimir horvát herceg korából* Rad. XXVI. 92—108. (Pisan spomenik iz dobe hrvatskoga vojvode Branimira).

Dalmáciában a zengi járásban, Felső-Mucs községben templom építés közben 1871-ben egy felirásos követ találtak, melyet Ljubics így olvasott: Branimiri annorum Christi sacram edem virginis aeternae titulo sumptitibus suis sacravit. 888. VI. que indictione. Branimirről szólnak VIII. János pápa 879. junius óta hozzá intézett iratai. Elődje Szedeszláv erőszakkal foglalta el a trónt, a görög császár segélyével elüzvén Domogoj nagy zsupánt, hálából a dalmát városokat Rómától való elpártolásra és Fociushoz való csatlakozásra akarta birni, de a nép Szedeszlávot elüzte és Branimirt (Farlati szerint Trpimir fiát) emelte a trónra 879 tavaszán, ki azonnal a római egyházhoz visszatért, miről Velencei János követe által irásban értesítette a pápát, mi ennek hozzá 879. junius 4. és 7-iki leveléből derül ki. (Mansi XVII. 124., 126. 129. Farlati VI. 307.) Teodosius tinini püspök Rómába ment felszenteles végett, ezzel is küldött a pápa levelet Branimirnek »excellentissimo viro Branimiro glorioso comiti«. (Farl. IV. 208. Mansi XVII. 209., 211.) A horvátok 880-ban ismét római katholikusok voltak. (Farl. u. o.) a dalmát városok valamivel később, mivel Teodosius horvát püspök függetleníteni akarta magát a spalatói érsektől, ki Byzanchoz huzott, de VI. István pápa ezt nem akarta megengedni. (Ivonis VIII. c. 59.)

Branimirt még említik: 1. A XI-ik század elejéről való Szagorni krónika ad ann. 880.: »his diebus quidam Sclavus nomine Brenamir, interfecto Sedescavo, ipsius ducatum usurpavit« (Pertz. Mon. Germ. Hist. Hannoverae 1847. VII. 21.)

2. Gejza dalm. horv. rámai herceg egy 1158-iki oklevele, melyben megerősíti a spalatói templom azon donatióit »quas Branimir dux Croatorum et sui predecessores donaverunt«. Ebből következik, hogy a spalatói püspök már Branimir alatt visszatért a római hitre.

3. Tamás spalatói fődiákonus (1200—1260.) Hist. Sal. c. XIII. »Marinus archiep. tempore Caroli regis et Branimiri ducis Sclavoniae.«

4. Dandolo András velencei krónikás (1343—1354.); »post hos dies Sedesclavus ex progenie Terpimiri, fultus imperiali praesidio, Dalmatiae ducatum arripuit, filiosque Demogoy exilio misit, quem non multo interjecto tempore Branimirus occidit, et ducatum ejus accepit«. Félreértette a

sagorni krónikát és a gyilkosságot egyenesen Branimirnek tulajdonítja.

5. A szalonai püspökök római registruma (Farlati I. 334.) Branimir uralkodását 880—892 közé teszi. 892-ből van már oklevelünk utódától, Muncimirtől.

A feliratot Rački máskép olvassa Rad. u. o. 107. l.

74. *Rácski Ferenc: Kutatások a dalmáciai levéltárakban és könyvtárakban.* Rad. XXVI. 1874. 153—188. l. (Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih).

A délszláv akadémia 1872. dec. 13-án megbizta Rácskit, hogy gyűjtse össze a horvát nemzeti királyságra vonatkozó adatokat a XII-ik század elejéig. Ezen adatok legrégibb gyűjtői: Lucius és Farlati. Rácski kutatott Zárában, Spalatóban, Trauban, Raguzában, Kattaróban, Sebenicóban és a talált oklevelek cimét, latinul közli.

75. *Matkovics P.: legujabb földrajzi publikációk a Balkán félszigetről.* Rad. XXVI. 1874. 189—215. (Najnovije geografske pubikacije o Balkanskom poluotoku). Ismerteti: Hochstetter müvét: Die geologischen Verhältnisse des östl. Theiles der europäischen Türkei. Wien 1870. 1873.: Kanitz: Reize im bulgarischen Donau-Timok und Sveti Nikola Balkangebiet. Wien 1872.; Hochstetter: Das Vitoš-Gebiet in der Central-Türkei (Peterman georg. Mitth. 1872.); Geiger und Lebret: Studien über Bosnien und Hercogovina. Wien 1873. Lehnert: Zur Kenntniss von Süd-Albanien Wien 1872.; C. Sax: Zur Synonimik der geografischen Nomenclatur von Bosnien. 1871. 1872.; Kanitz: Zur Synonimik der Ortsnamen West-Bulgariens. Mindez főkép a bécsi földrajzi társaság munkálataiban jelent meg.

76. *Rácski Ferenc ismerteti Kukuljevics Iván 1874. Zágrábban megjelent okmánytárát: A délszlávok történelmi emlékei. II-ik könyv: A horvát-dalmát-szlavon királyság okmánytára. I. rész 503—1102-ig 236 l.* (Povjestni spomenici južnih Slavenah. Knjiga II. Diplomatički sbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Dio I. od god. 503—1102. U Zagrebu 1874.) Rad. XXVII. 1874. 294—211.

Megjegyzi, hogy Kuk. sok olyat vett fel művébe, ami nem oklevél és nem jeleli meg, melyek hitelessége kétes, vagy hamis volta nyilvánvaló, csak az 51. 53-ikról mondja, hogy kéteseknek tartatnak, a 133-ik számut pedig maga is hamisítványnak tartja. — Bebizonyított dolog, hogy hamisak Zachariás pápa (51. sz.), V-ik István (95. sz.), VIII-ik Benedek (115. sz.), VII. Gergely (185. sz.) és Rado palatinus (133. sz.) oklevelei. Több mint gyanus II. Jenő pápa oklevele (58. sz.)

A Karoling-okmányok egész sora, részben gyanus, részben hamisított: 64. 84. Számos kifogást tesz egyes oklevelek dátumára nézve és a másolatokat is eredetiek gyanánt kezeli, olvasása is gyakran téves.

77. *Veber Adolf: Kurelac Ferenc horvát nyelvész életrajza, szül. 1811., megh. 1874.* (Viekopis Franje Kurelca). Rad. XXIX. 160—205.

78. *Jurkovics Jánkó: A női jellemek a mi népdalainkban.* O ženskih karakterih u naših narodnih pjesmah). Rad. XXX. 1875. 1—20.

79. *Petránovics Bozsidár. A jobbágyságról a szerb szokásjog. Dusán törvénykönyvének rendelkezései és a dalmát városok statutumai alapján.* (O kmetstvu po srbskom uobičajnom pravu, po ustanovama Dušanova zakonika i po štatutima dalmatinskih gradova). Rad. XXX. 1875. 60—77. lap.

A jobbágyság (kmetstvo) a délszlávok közt a legrégibb időben a rabszolgaságból fejlődött, midőn a földesur földjét rabszolgájával műveltette meg. E korszakról tüzetes adatok hiányában bővebben nem szólhatunk.

A középkorban, amint ez Dusán szerb cár törvénykönyvéből és a dalmát városok statutumaiban kiderül, a délszláv jobbágy sorsa különbözött a nyugat-európai jobbágyokétól. Az olasz colonus tulajdonképen feles volt (colonia ponziaria), de semmi tulajdonát képező ingatlan vagyona nem volt és fáradságainak egyedüli dija volt, hogy a megművelésre rábizott föld termésének felét kapta. A régi szerbeknél a jobbágy (kmet) a földesurtól bizonyos földterületet kapott kizárólagos haszonélvezetre, de ennek fejében köteles volt a kapott föld minőségéhez és mennyiségéhez képest, bizonyos számu napokon a földesur egyéb birtokain robot-munkát végezni. Hogy hány napi robotra volt köteles, azt nem a földesur önkénye, hanem a törvény szabta meg.

A szerbeknél a kmet vagy jobbágy kétféle volt: merop és szokalnik. A merop tulajdonképeni szántó-vető földmives volt és két faja volt: Olyan, kinek magának is volt valamilyes birtoka, de ezen felül a földesurtól is kapott haszonélvezetre valamelyes földbirtokot, melynek fejében a földesurnak robottal tartozott; — és olyan, kinek saját földbirtoka nem volt, hanem csak meropinat (jobbágyföldet) kapott haszonélvezetre robot fejében: az előbbiek helyzete elég független volt, az utóbiaké azonban a földhöz kötött volt (glebae adstrictus). A szokalnik helyzete hasonló volt a második osztályu meropéval, azon különbséggel, hogy kisebb földterületet kapott haszonélvezetre, többnyire szőlőt. A jobbágyok-

nak harmadik faját a lenézett otrok képezte, ki a földesur nyájait őrizte, minek fejében azok szaporulatának egy részét kapta és szintén röghöz, illetőleg a birtokhoz kötött volt.

Hogy a szerb és dalmáciai jobbágy hány napi robotra köteles, azt a törvény szabta meg; a földre nézve, melyet haszonélvezetül kapott robot fejében, a minőségen kivül a mennyiség is irányadó volt; a föld mértékegysége oly terület, melyet egy ekével egy nap alatt meg lehet szántani, a szőlőre nézve mennyi területet lehet belőle egy kapával egy nap alatt megkapálni (egy dülő föld, egy kapa szőlő). Dusan törvénykönyve. Miklósics: Mon. Serb. 97., 98.

Ha a szokalnik szőlőn kivül szántóföldet is kapott haszonélvezetre, akkor a roboton kivül még némi földadót is köteles volt a cárnak fizetni. A meropok helyzete sokkal kedvezőbb volt, ide tartoztak a kézművesek és papok fiai is; sokan a szabadok közül önként jelentkeztek meropnak, hogy a cártól, zárdától vagy földesurtól robot fejében földet kapjanak haszonélvezetre.

A kmetség helyzete sem Dusán birodalmában, sem a többi délszláv területen nem volt mindenütt egyforma; így Dusán törvénykönyvének 34-ik §-a olyanokról tesz említést, kik a haszonélvezetre kapott földért a földesurnak pénzt is fizettek, robottal is tartoztak. Az otrok sorsa valóságos rabszolgaság volt (Dusán tvk. 43. §.), azonban a zárda tulajdonát képező otrok sorsa sokkal enyhébb, sőt valóságosan patriarchális volt a zárda főnökével szemben, mig a világi földbirtokos otroka ennek valóságos rabszolgája volt. Némelyek önként jelentkeztek zárdai otroknak. (Milos.: Mon. 98. lap.)

Dacára a törvény védelmének, a földesur jobbágya (nerop, sokalnik, otrok) nagyban ki volt szolgáltatva ura önkényének, azért gyakori volt a szökés és mint röghöz kötöttek, sorsuk rossz földesur alatt félig rabszolgai volt.

A szláv jobbágy életfogytiglan való haszonélvezője volt a neki átengedett földterületnek (pronija, fundus ad usufructum datus) és annak valóságos és egyedüli haszonélvezője volt (pronijar, usufructuarius). A pronija földet egy haszonélvező sem adhatta el. A szerb jobbágy hetenkint két napi robotmunkára volt köteles, azonkivül a földesurnak egy arany perpert (egy arany forint harmadrésze) volt köteles fizetni; termésökből azonban nem voltak kötelesek földesuruknak semmit sem adni. (Dusan tvk. 34. §.)

Amely szerb jobbágynak nem volt sem ökre, lova, tehene, juha a földművelésre, azt földesura adta, de ezek szaporulatából a fele a földesurat illette.

Szökött jobbágyot a földesur visszatérésre kényszeríthetett és szigoruan meg is büntethette, de viszont szabadnak is nyilváníthatta. (Dusán tvk. 50. §.) A jobbágy a földhöz kötött volt; a birtok egyik kézről a másikra átmehetett, de a jobbágy mindig rajta maradt. A földesur kellő ok nélkül nem üzhette el a jobbágyot a haszonélvezetre neki adott földről, de viszont a jobbágy sem szabadíthatta fel magát helyzetéből földesurának engedélye nélkül.

A jobbágyság helyzetéről a középkorban a dalmát városokban, elég adatot találni ezek statutumaiban. Voltak itt földművelő rabszolgák és pedig egész a XV-ik századig, ezek sorsa urok önkényétől függött és ők adásvétel tárgyát képezték, mire bőséges történelmi bizonyítékaink vannak egész 1460-ig.

Ami a jobbágyokat illeti, ezek a dalmát városokban a földesurhoz szerződéses viszonyban állottak. Helyzetök legrosszabb volt Kattaróban, hol valóságos félrabszolgák voltak, gazdájuk nevét viselték (homines Levagri, Bucsi etc.); itt glebae adstricti voltak (Statuta Cathari 423. cap.), mert például az István szerb cár által 1351-ben Katarónak adományozott Bijela, Ledenica és Krusevica jobbágy-lakosairól a statutum világosan mondja, hogy: örök időkre tulajdonai azon földesuraknak, kiknek birtokába jutottak és ugyanazon faluban kötelesek maradni, melyben az adományozáskor voltak és hol lakóhelyük, földjük és barmaik voltak, — de viszont a földesurnak sem szabad őket vagyonuk haszonélvezetében háborgatni.

Sebenicóban a kmet földesurától házat, udvart és földet kapott, terméséből negyedet, harmadot, felet adott a földesurnak a föld minőségéhez képest, jobb földből nagyobb részt, gyengébből kevesebbet (terraticum, agraticum); ha gazdájától távozott, magával vihette amit szerzett és megtakarított (statuta et leges civitatis Sebenici 1454,)

Trauban a földesur a jobbágynak a földet a termés negyedéért, utóbb harmadáért adta haszonélvezetre, azonban a vetésnél a vetőmag negyedével vagy megfelelő pénzzel segítette jobbágyát. (Statuta civitatis Tragurii II. 102. Reform. lib. I. 66.)

Zárában a kmet a földről a termés negyedével, a szőlőről a termés felével adózott a földesurnak. Curzola földeit a termés hatodrészéért (Stat. comm. Curzolae Reform. 5.), Brazza negyedrészéért (Stat. Brach. IV. 49.) engedte át a kmetnek, ki különben teljesen szabad ember volt.

A kmet köteles volt a földet, szőlőt jól megművelni, különben birságot fizetett (Stat. Siben. IV. 71.), Zárában

a birság hat libra volt, ettől csak a betegség vagy éhinség mentette fel. Ha valamely kmet egy egész éven át elhanyagolta és nem művelte a szőlőt, akkor elüzték róla és arra többé semmi joga nem volt. (Stat. Jadrae III. 68—71. lap.) A törvények oly pontosan körülirták, hogyan kell a szőlőt megművelni, hogy még azt is megállapították, hány lépésre kell egymástól az olajfáknak és eperfáknak lenni. (Stat. Tragur. Reform. I. 12., Stat. Jadrae III. 82.) A kmetnek nem volt szabad megkezdeni a szüretet vagy aratást bejelentés nélkül. Minthogy a dalmát városokban a földesur és jobbágy közti viszony szerződés jellegü volt, azt a két fél bármelyike felmondhatta és pedig Kattaróban a felmondás három év mulva történhetett (1368-iki törvény). Aki a gazda tudta nélkül távozott, szökevénynek tekintették és visszatérésre kényszerítették. Az elváláskor a kmet annyi kártérítéssel és adósság megfizetésével tartozott, amennyire gazdája letette az esküt. (Stat, Siben. Reform. 1395., 1454., Stat. Jadrae Reform. 65., 10,)

Törvény előtt a földesur képviselte jobbágyát és minden a gazda és jobbágy közti jogesetben a gazda esküje döntött. A sebenicói statutum biráskodási joggal ruházza fel a földesurat jobbágyával szemben (1384. év.)

Raguzában a jobbágy személyére nézve teljesen szabad volt, viszonya földesurához határozottan szerződéses; kapott haszonélvezetre házat, ezért urának 90 napi robottal tartozott évenkint, de ez idő alatt a gazda élelmezte; azonkivül kapott négyszáz négyzet lépésnyi földet kertül, ezért urának évenkint ajándékot (poklon: tojás, tyuk, kecske) volt köteles adni. A viszonyt bármely fél bármikor felbonthatta. A földművelésre kapott földterületről a jobbágy a termés harmadát adta gazdájának, melyet készpénzzel is megválthatott.

A dalmát városokban ezek szerint a jobbágy személyére nézve teljesen szabad volt, kivéve Kattarót, s a viszony a földesur és közte teljesen szerződési jellegü volt és így helyzete egyáltalán nem volt türhetetlen, még kevésbbé rabszolgai.

80. *Rácski Ferenc horvát történettudós nekrologja Petránovics Bozsidárról. Szül. 1809., megh. 1874.* (Necrolog P. R. od dr. Fr. Račkoga). Rad. XXX. 1875. 179—194.

81. *Ljubics Simon: Dalmácia kormányzóiról a római uralom alatt.* (O upraviteljih Dalmacije za rimskoga vladanja). Rad. XXXI. 1875. 1—69.

82. *Pavics Ármin: Adalék a raguzai horvát irodalom történetéhez.* Prilog k historiji Dubrovačke hrvatske književnosti). Rad. XXXI. 1875, 134—196. l.

83. *Torbar József: Vukaszovics Vitalis (Zsivko) horvát természetrajzi tudós nekrologja. Szül. 1829., meghalt 1874.* (Živko Vukasović). Rad. XXXI. 1875. 240—250. l.

84. *Meszics M.: Kercselichről és az ő Annuairól.* (O Kerčeliću i njegovih Annuah). Rad. XXXII. 1875. 1—83. lap.

A zágrábi egyetemi könyvtárban Kercselichnek következő kéziratai vannak: Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis partis primae tomus I.; De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Notitiae praeliminares. (E két műve széles körben ismeretes és méltán hires; a következők kevésbbé ismeretesek), Miscellanea, mely különböző történelmi feljegyzést tartalmaz; Kollár nyomatott művével (De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum) egybekötött három ezen műre vonatkozó kézirat; Gundulics Ozman eposzának egy 1766-ból való másolata és az Annuak igen fontos kézirata, melynek teljes cime: »Balthasaris Adami Kercselich, Zagrabiensis Canonici, Annua sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequis manus ejusdem conscripta ad posteritatis notitiam.« Ez a cim van az első lapon, a kézirat kötésen pedig ez a felirat van: »Annuae et notata Historica a tempore episcopi Zagrabiensis Francisci X. lb. Klobusitzky de Zetteny . . . pi Zagrabiensis.«

Az »Annua« kézirat kisebb folio alakban 672 oldalra terjed, de több lap számozatlan s így még terjedelmesebb. A bevezetés 29 oldalra terjed és sok érdekes adatot tartalmaz, így: Summaria memoria officium tenentium (bánok, püspökök, főispánok stb.), Memoria eorum qui dignitates honorum sunt consecuti (püspökök, kamarások, titkos tanácsosok, grófok, bárók stb.); Familiae, quae in ramo aliquo defecerunt; Magnates, actuales in hoc regno Croatiae posessionati (birtokaikkal együtt); Egyházi birtokok felsorolása; A Magyarországból beköltözött birtokos családok; Litteras collentes et studia amantes (gr. Nádasdy Ferenc bán, Patacsics János, gr. Skerlec Miklós és Péter, Kercselich, Pehm Cherubim franciscánus, Martinovics Péter paulinus); Scriptores és megjelent munkáik (Benger, Bedekovics, Kovacsich, Gasparotti, Orlovics-Belosztenec, jezsuiták; Mulich, Jambresics, Pejacsevics, Werntle, Simunícs, Bedekovics, Galyuf; Svagel franciscánus, Bolsics-Sillobot, Kercselich); Kéziratos munkák irói (Kercselics és a két Skerlec); zárdák, püspökségek, káptalanok stb. Horvátországban; Jótékony intézetek; vallásfelekezetek. — Az »Annua« végén: Memoriae virorum illustrium ab a. 1748—1764.: Memoria Baronum et episcoporum Hungariae et Croatiae ab a. 1748—1764.; azután bőséges élet-

rajzok: Branjuga György, Klobusiczky, Thauszy Ferenc zágrábi püspökök.

Az annuák 17 lapján sokkal feketébb tintával sok törlés van, azt hitték, hogy ezt a Sermage grófok tették, de ez alaptalan, mert a műben bizonyára a családuk csekély eredetére vonatkozókat törölték volna: minthogy a törlések nem idéznek elő értelmi zavart, világos, hogy azokat maga Kercselich eszközölte. Mig ő élt, senki sem láthatta e fontos kéziratot, mert lepecsételte és ezt irta rá: Vita mea comite nec aperiendum hoc volo, nec legendum: ideo illud meo sigillo obsignavi. Ennek célja világos, fesztelenül akart bennök szólni.

Mi indította művei megirására, azt nyomatott művében többször elmondja, e kéziratosban pedig a 603-ik lapon: ne panaszkodjunk, hogy nincs irott történelmünk, hanem irjuk meg saját korunkét, hogy utódainknak ne legyen ránk méltó panaszuk.

Az »Annuae sive Historia« 1748—1767-ig terjed és Horvátország történetét adja elő. A szövegből kivehető, hogy e kéziratát 1764-ben kezdte el irni. Mindenről szól, ami fontosabb jelenség vagy eset volt Horvátországban, Szlavoniából csak a legfontosabbakat említi. Tartalma: Szivből örül, hogy Szlavónia végre ismét egyesíttetett Horvátországgal, és elmondja, mily viszonyba jött az egyfelül Horvátországgal, másfelül Magyarországgal és milyen volt közigazgatása. Fájdalommal említi, hogy a határőrvidék igazgatása el van szakítva Horvátországtól és elmondja a határőrvidék keletkezését és fokozatos átalakulását. A királyi és báni joghatóság alatt maradt horvát földön pontosan megjegyzi azon eseteket, melyekből kiderül, milyen viszonyban volt Horvátország Magyarországhoz és Mária Terézia centralisztikus és abszolutisztikus törekvéseivel szemben. Az országgyűléseket gondosan leirja és jellemzi az egyes rendelkezések nyilt és titkos okait és célzatait, mivel kiegésziti azok jegyzőkönyveit, ismerteti a vármegyék ujjászervezését, a horvát helytartótanács szervezését, biróságokat stb., az adóképesség emelésére vonatkozó intézkedéseket, a földesurak és alattvalóik viszonyainak rendezéséről és azokat a zavarokat és mozgalmakat is ismerteti, melyekkel e változtatások jártak. Nagy gondot fordít az erkölcsi és közművelődési viszonyok ismertetésére, különösen az iskola és egyházára, továbbá azon férfiak és családokéra, városokra és intézményekre, kiknek jelentékeny befolyása volt a közállapotokra. Beszél azon két háboruról, melyben a horvátok Mária Teréziát segítették s ennek háladatosságáról, szól Trenk báró haláláról és szla-

vóniai birtokai sorsáról. Igen fontosak azon helyek is, hol az iró önmagáról és sorsáról beszél. Eddig róla csak Kalafatics Vinko zágrábi akad. tanár szólt kissé bővebben az 1778. ápr. 6-án a zágrábi Katalin templom emlékére tartott gyászünnepi beszédben. (Ez a Kalafatics jezsuita volt, kit Galjuf József püspök 1776-ban jogakadémiai tanárrá nevezett ki. Emlékbeszéde Kercselichről 22 nyomtatott oldalra terjed, megvan a zágrábi egyetemi könyvtárban VII. G. s. 19. Horányi a »Nova Memoria«-ban említi, hogy Baricsevics Ádám Alajos is irt róla egy életrajzot, melyben műveit és kéziratait felsorolja, de ez lappang. Baricsevićről szól Kukuljevics. Ark. XII. 51.)

Kercselich életrajza. Elődeiről nyomatott művében mondja hogy tőlük tanulta a szorgalmat. (Notit. Praelim. Kalafatics Kercselics elődeit »clari« jelzővel jelzi); az Annuákban mondja, hogy vagyonuk egy részét elvesztették Jurinics kanonok és a jezsuiták miatt, ezt atyafia Sztepanics Ádám zágrábi kanonok úgy akarta neki pótolni, hogy végrendeletében 1758-ban vagyona nagy részét ráhagyta, de átvételében Thauzi püspök meggátolta. (An. 149„ 482. l.)

Született 1715. ápril 5-én Brdovec faluban (An. 530.), hova ősei Korbáviából költöztek (Kalafatics), apja Miklós, előkelő tisztviselő, anyja Darics Judita, keresztapja Rauch Ádám Dániel vicebán és Sermage-Moscon Julia bárónė. Anyja 1735-ben halt meg. Fivére, Kristóf zágrábi ügyész, meghalt 1759-ben és József ezredes, megh. Szeverinben a határőrvidéki lázadásban 1755-ben, és Ignác plébános; nővére Anna, Hadrovics Ferenchez ment férjhez. Engel (Gesch. d. Nebenländ II. 147.) egy jeles Kercselich Mátét említ, nem tudni, rokona volt-e neki vagy sem. 1731-ben papneveldébe lépett. Mint zágrábi klerikus, tanárai közül csak az érdemes Marcellovics Györgyöt említi, elöljárói Bécsbe és Bolognába küldték egyetemre. Bécsben 1733-ban veszélyes betegségbe esett, melyben az a vizíója volt, hogy egy ismeretlen férfi fején eret vágott, mitől az meggyógyult; Karaffa, társai és rektora Petricsevics Miklós kanonok a dolgot csodálatosnak tartotta s ő is csodának vélte, mi későbbi küzdelmeiben erőt adott neki. (An. 306., 528.)

Mint dr. philos. és theol. hagyta el az egyetemeket (értekezése: De Archidiaconi officio) és plébános lett Sziszek mellett Szelszkiben, itt volt 1743—1745-ig. Itt 1743-ban a hetekig tartó lakodalmazást két napra szorította (An. 168.), miért Branyug püspök báni helytartó megdicsérte, más plébánosok is követték ebben és az 1751. febr. 25-iki horvát országgyülés is 29-ik §-ában ezt a korlátozást rendelte el.

Itt fordította le horvát nyelvre Szálezi sz. Ferenc Philotheáját, — de kézirata elveszett a cenzor kezén (br. Sinnersperg Zsigmond Bernát prépost). Plebánosságáról szól még krónikájában (kiad. 1762. 4. lap), hol elmondja, mikép segítette népét az 1744-ik ragályos betegségkor Branjug püspök és Mária Terézia, ki fáradozásáért őt is megdicsérte, mert ekkor három plébániát is ellátott. 1745. nov. 5-én zágrábi püspöki sublector, 1747. jan. 23-án zágrábi kanonok (An. 431. lap.) Ezen évben adta ki boldog Gazotti Ágost zágrábi püspök életrajzát, de névtelenül. (An. előszó.)

Branjuga püspök 1747. aug. havában a bécsi horvát collégium rektorává nevezte ki, hol 1749 elejéig maradt. Bécsi időzése nagy befolyással volt rá, itt ismerkedett meg Van Svistennel és Kollár Ferenc Ádám udvari könyvtárnokkal, Nádasdy Lipót magyar kancellárral, ki nagyon szerette. Sok szolgálatot tett itt a zágrábi káptalannak is birtokai és jogai tekintetében. Mint rektor, buzgón tanította növendékeit és később büszkén nevezte tanítványának a két Skerlecet (An. 569., 577.), Patacsics János grófot (u. o. 590.) Irt itt a pápai rezervátiók ellen, midőn Klein püspök lemondása után a pápa akarta utódját kinevezni, Mária Terézia ezért az apostoli protonotárius cimét szerezte meg neki, melyet először 1748-ban használt. Bécsben időzése alatt meghalt pártfogója Branjug püspök 1748. ápr. 28-án és mert ismert dolog volt, hogy Kercselichnek Bécsben sok összeköttetése volt, levelekkel ostromolták a püspöki székért, de M. T. máj. 13-án Klobusitzky Ferenc erdélyi püspököt nevezte ki proprio motu és Kercselichnek sokan ezért szemrehányást tettek, hogy idegent segített ide. (An. 430. l.)

Kercselich Klobusitzkynek is jobbkeze volt egyházi ügyeiben, ki mihelyt Bécsbe jött eskütételre, még aznap 1749. ápril 5-én oldalkanonokává nevezte ki, ápril 21-én apáttá nevezte ki, de Sancta Cruce de valle Segniensi, de mert a zengiek beigazolták, hogy ők azt jogosan már másnak adományozták, Mária Terézia jul. 23-án neki a »Sancti Petri et Pauli de Kács« cimüt adományozta, midőn ezt megköszönni ment, a királyné megdicsérte műveit és felhivta, hogy Vitezovics Pál megkezdett munkáját folytassa (Not. Praef.) Horvátország történelméről és a Habsburg háznak arra vonatkozó jogairól; így szabadon használhatta a levéltárakat és megkapta Vitezovics kéziratát, ezt kortársai hitték és tudták és Kalafatics is mondja.

Klobusitzky 1749. jul. 6-án tartotta Zágrábban installációját s így ott találjuk oldalkanonokát is. A rendetlenségek orvoslására Klobusitzky aug. 19-én egy konzisztoriumot

szervezett, Kukuljevics Volfgangot nevezte ki vikárius generálissá és a konzisztorium ülnökévé kinevezte Kercselichet is, kitől az eszme származott. (Ann. 34., 128.) Még ez évben mint püspöki meghatalmazott, Buzsán Jánossal Szlavóniába ment főkép Pozsegába, hogy a szlavon ügyek rendezésével megbizott bizottság elnökétől kieszközölje a püspökétől elvett pozsegai háznak visszaadását és a kisebb tized visszaállítását, ez ügyben szept. 16-án Bécsbe is ment (Ann. 35., 50., 86.) és azt keresztül is vitte. A szlavóniai ut azért is fontos volt rá nézve, mert ez alighogy felszabadult a török járom alól és akkor szervezték ujra egyházi és politikai tekintetben. A horvát határőrvidék ujjászervezésekor az 1749. szept. 15-iki horvát országgyülés Dubicát a zágrábi káptalantól el akarta venni és a határőrvidéken a püspök és káptalan birtokain levő alattvalóit meg akarta adóztatni. Klob. ez ügyben Bécsbe küldte Kercselichet s ő maga is a nagypréposttal oda utazott, ez ügyben a heves pör még 1750-ben is folyt, midőn a febr. 23-iki országgyülés az előbbi rendelkezéseket végre akarta hajtani. Midőn Mária Terézia és férje Pettauban a tábort meglátogatta, Klobusitzky és Kercselich is tisztelgésre mentek. Wrod tábornok 1750. aug. hóban megvizsgálta a határőrvidéki várakat és akkor Kercselich befolyására a katonai térképen kétes és vitás birtokoknak jelezte azokat, melyekért a püspök és káptalan pörösködött. Zágrábmegye 1751. máj. 1-én nagy jubileumot tartott, erre a pásztorlevelet a püspök megbizásából ő készítette és annak példányát az Annuák 105-ik lapjához mellékelte.

A püspök azt óhajtotta, hogy a káptalan az 1751. május havi pozsonyi országgyülésre Kercselichet küldje követül, de ezek másokat küldtek, nehogy Kercselich püspökké való előmozdítását elősegítsék (Ann. 112.), ő mégis oda kisérte püspökét juniusban, de még e hóban haza kellett mennie, mert a báni határőrvidéken lázadás ütött ki és a királyné a kupántuli vidékre kiküldötte Erdődy L. báni helytartót, Patacsics Ádám kanonokot és Kercselichet, nehogy a püspök ottani alattvalói is a lázongókhoz csatlakozzanak. (Ann. 117., 168.) Pozsonyból való kelletlen távozását nagyon fájlalja, mert kimaradt a tömeges promótiókból. Klobusitzky 1751. jul. 30-án kalocsai érsek lett s többé vissza sem tért Zágrábba, kedves oldalkanonokát elválásukkor ki akarta tüntetni, mivel számos civódásba döntötte kanonoktársaival, kikkel tovább együtt kelle élnie.

Klobusitzky 1751. dec. 9-én a goricai fődiakonátust Kercselichnek adományozta, ezt a káptalan nem akarta tudomásul venni, mert már Thauzy ki volt nevezve, erre a káp-

talan egy megüresedett kanonoki állásra a kandidációt mégis Klobusitzkynak küldte meg, mivel elismerte, hogy még joga van Zágrábban disponálni, de Kercselich promotióját nem akarta elismerni. Klobusitzky a kandidátiót december 4-én azzal küldte vissza, hogy a római kuria már helybenhagyta áthelyeztetését Kalocsára s így viszonya a zágrábi egyházzal megszakadt. Thauzy megerősítése még nem érkezett meg, de ő Kercselichet mellőzve, mást nevezett ki goricai fődiakonná. A káptalanban vita támadt, érvényes-e a »választott, de meg nem erősített« püspök kinevezése, Kercselich tagadta és panaszával Mária Teréziához, Nádasdy Lipót kancellárhoz, Klobusitzkyhez stb. fordult. Az udvari kancellária dec. 19-én azt válaszolta a káptalanhoz irt rendeletében, hogy: ez egyszer még a régi gyakorlat szerint járjanak el a főesperes kinevezésében, különben megneheztel a királyné; ezt a káptalan részben Klobusitzky, részben Thauzy eljárására (azaz Kercselich mellett vagy ellen) vonatkoztatta és nem tudván megegyezni, felhivták Kercselichet, hogy a kinevezéséről mondjon le, akkor az ügy könnyebben lesz rendbehozható. — Kercselich ezt megigérte, erre a püspök be sem várván a lemondást, mást nevezett ki! Ez Kercselichet végleg elkeserítette és ezért később boszut is állt Thauzyn. A királyné 1752. jan. 2-án a báni tábla ülnökének nevezte ki; jogi ismereteit nagyra becsülték és sokan fordultak hozzá jogi tanácsért és széleskörü jogi ismereteinek nemcsak a káptalan, hanem mások is hasznát látták.

A verbovai főesperesség megüresedésekor Patacsics István báró kérelmére Thauzy megigérte, hogy erre kinevezi Kercselichet, de mert ez nem akart kérvényt beadni, mást nevezett ki. Pártfogói szemrehányására megigérte, hogy máskor kérvényt fog beadni, de csak azért, hogy lássák, hogy ő semmit sem érhet el. (Ann. 175. lap). Thauzy szentszéki ülnökké nevezte ki, mit Kercselich gúnyolva fogadott, hogy csak olyanra nevezik ki, mi sok munkával, de semmi fizetéssel sem jár. (Ann. 175.) 1752. april végével végre megjött Rómából Thauzy püspöki megerősítése azzal, hogy az esküt vagy a primás vagy a pécsi püspök kezeibe leteheti. Thauzy az eskütételre maga helyett egy kanonokot akart subdelegálni és megkérdezte Kercselichet, hogy ez lehetséges-e? Kercselich tudatosan félrevezette, hogy igen lehet, amit midőn Thauzy a primással közölt, az gúnyosan válaszolt neki, hogy csodálja, hogy ezt egy püspök nem tudja, mi lehetetlenség, mert már egyszer mint boszniai püspök esküt tett. (Ann. 177.) Annyi bizonyos, hogy a büszke Kercselich soha egy lépést sem tett a kibékülés előmozdítására, sőt midőn Thauzy

már régen meghalt, Kercselich még 1770-ben is nagy keserüséggel irt róla, mint üldözőjéről.

Tudományára a vele ellenséges káptalan sokszor rászorult, így midőn 1754-ben a királyné jelentést kért, hogy az 1751-iki magyar országgyülés 35. tc. végre van-e hajtva Metlik birtokára és tizedeire nézve, a káptalan őt kérte a jelentés elkészítésére, melyet Bécsben nagyon megdicsértek, de a püspöknek nem tetszett, mert Kercselich munkája volt. (Ann. 203.)

Mikor a konzisztoriumban a metliki ügyről volt szó, Kercselich akkor bejelentette, hogy kinyomatja művét a zágr. egyház történetéről; a kanonokok az értesítést nagy örömmel fogadták, — de utóbb minden módon akadályokat gördítettek eléje, miről Kercselich gyakran panaszkodik, sőt Nádasdy Lipót kancellárt is közvetítésre kérte fel, ki 1754. jul. 4-én fel is szólította Thauzy püspököt, hogy támogassa Kercselichet, a nyomatási engedélyt az 1755. jan. 2-iki horv. országgyülésen meg is hirdették, de a munka első kötete mégis csak 16 év mulva, 1770-ben jelent meg.

A horvát rendek 1754. máj. 27-én megkérték Kercselichet, hogy segítse őket tudományával a horvát stájer és krajnai határperben, de mert nem eléggé dicsérték őt az országgyülésen, Kercselich benyujtott dolgozatát visszavonta, nehogy azzal mások arassanak dicsőséget (Ann. 205. lap), elmondja, hogy ismeri IV. Béla diplomáját, melylyel a vitát el lehet dönteni, de nem közli, mert itt, úgymond »senki sem törődik a közjóval.« Az országgyülés ezen bizottságba és a conscriptiói bizottságba is beválasztotta. Közreműködött a körösmegyei konscriptióban és sokat beszél a nép ellen itt elkövetett igazságtalanságokról. (Ann. 86., 88., 109., 122., 167., 193., 211.)

1755-ben sok lázongás volt Horvátországban, így a varasdi határőrvidéken, Ravnán és Biszágán, Szlavóniában, a karlováci határőrvidéken és Moszlavinában, melyekről Annuáiban ad 1755., 1756. sokat beszél. A parasztok iszonyuan kegyetlenkedtek az urak ellen. Rauch János vicebán egy jelentékeny számu nemesi sereggel könnyüszerrel szétverte a lázadókat, a nemesség nem elégedett meg a könnyü győzelemmel, hanem a jobbágyságot kegyetlenül fosztogatta és akasztatta, kiknek keserves panaszára Mária T. bizottságot küldött ki a lázadás igazi okainak kipuhatolására. Althan János Mihály gróf azt jelentette Bécsbe, hogy csak a kormányrendszer változtatásával lehet a bajt orvosolni, mire megbizták, hogy tegyen e tárgyban javaslatot. Althan megkérte Kercselichet, hogy készítse el a javaslatot és megigérte

neki a zágrábi prépostságot, — ez rábirta a szabódó Kercselichet két javaslat elkészítésére. E javaslatokból egyes részletek kiszivárogtak, mi Kercselichnek sok ellenséget szerzett, mintha a régi alkotmányt megakarná dönteni. Közben Althan nagy kölcsönt akart felvenni a káptalantól 5%, mellett, Kercselich ezt keveselte, miért Althan megharagudott rá — és zágrábi préposttá a püspök jelöltje lett!

Kercselich ellen ellenségei csunya pert indítottak káptalani pénzek elsikkasztása és súlyos erkölcstelenség miatt; ellenségeit nagy hirneve keserítette el, ő pedig büszkén megvetette őket. Az igazságtalan pert évekig elhuzták és dacára, hogy ellene semmit sem tudtak bebizonyítani a csunya vádakból, nehogy a püspököt kompromittálják, felmentették azon feltétel alatt, hogy a püspöktől bocsánatot kérjen. 1760-ban ujra elfoglalta kanonoki állását s a püspöktől bocsánatot kért, ha valamiben megbántotta volna (Ann. 527.), de a kibékülés csak látszólagos volt.

Mig pöre ügyében Bécsben időzött, felszólították, hogy nyilatkozzék a vinodoli vármegye visszaállításáról, Kercselich e visszaállítási szándékból azt olvasta ki, hogy e területet a horvát koronától el akarják szakítani, s azért dolgozatát oly alakban irta, hogy az irányadó körök e szándéktól elállottak. (Ann. 524.)

Zágrábba visszatérvén, Petkovics Katalin költségén kiadta Muratori és Szálézi sz. Ferenc nyomán: Kratek navuk od sv. meše, kanoti i molitve pod njum (Rövid oktatás a szent miséről és az alatta mondandó imádságok); e munkájában ellenségei eretnekséget láttak s őt a papság ellenségének mondották. (Ann. 584.) Nádasdy Ferenc bán kérelmére, több dolgozatot irt neki okulására a horvát bánokról. (L. Rad. XXXII. 78. l. 23-ik jegyzet.)

Sermage Péter gróf kivette fiát a Theréziánumból és nevelését Kercselichre bizta, erre a jezsuiták oly lármát csaptak, hogy az apa kénytelen volt Mária Teréziának elmondani, miért vette ki fiát a jezsuitáktól, mire a királyné helyeselte eljárását. (Ann. 534.) Kercselich panaszkodik, hogy a jezsuita iskolákban a latin nyelven kivül épen semmit sem tanulnak meg alaposan. (Ann. 192.) Kercselich a jezsuitáknak épen nem volt barátja s általában nem szerette a szerzeteseket. Mikor 1756-ban a piaristákat Belovárba és azután 1764-ben Karlovácra behozták, az ausztriából behozott cseh piaristákat az udvar kémeinek nézte. (Ann. 247., 248., 622.) A jezsuiták elleni gyülöletét azonban nem hirdette, különben Tonhauser Theophil provinciális 1752-ben nem tüntette volna ki az »Amicus jezuitarum« cimmel, — hanem szabad folyást

engedett neki az Annuakban, melyek csak halála után voltak elolvasandók. Itt lelkesen dicsőíti Barkócy Ferenc gróf egri püspököt, mert a lyceumból kiszorította a jezsuitákat (624.), mire az iskola hiressé lett, továbbá mert mint primás kiszorította őket (1761.) a nagyszombati szemináriumból és a bécsi Pázmáneumból (1762.); Kercselich örömmel kiált fel: a jugo jezuitico liberavit nos! (Ann. 556.) Midőn tanítványának oktatását befejezte 1761-ben, nyilvános vitára vezette, de mert módszere ellenséges volt a scholasticizmussal szemben, Kercselicset ellenségei eretneknek mondták és jezsuiták, franciskánusok és paulinusok heves tollharcot vívtak ellene.

A kibékülés Kercselich és Thauzy püspök közt csak látszólagos volt, mert ez 1763-ban a megüresedett főesperesi állást másnak adományozta, noha Fesztetics Pál udvari tanácsos is kérte a püspököt Kercselich ügyében, de a püspök durva szitokkal visszautasította. (Ann. 558., 573.) Mikor a zengi püspökség 1763-ban megüresedett, biztatták barátai, hogy kérje, de ő egy lépést sem tett érte. Ellenségei még mindig azzal vádolták, hogy az alkotmány megváltóztatására törekszik. Az 1764. jun. 17-iki pozsonyi országgyülésen Mária Terézia az adókat fel akarta emelni és a nemesi felkelés dolgát rendezni, az udvari párt azt hivé, hogy a magyarokat könnyü lesz erre rávenni (Ann. 600.), hogy az országgyülés elé azzal léphessenek, hogy a határőrvidéki ügyben mégis tettek valamit, az ügy megvizsgálására Draskovics generálist egy bizottsággal kiküldötték, — ezt Kercselich komédiának mondja. (Ann. 602.) Midőn a királyné az országgyülési terembe belépett, nem őt, hanem Nádasdy Ferenc bánt éltették, mit ez ellenségei ármányának tudott be. (Ann. 609.)

Kollár Ferenc Ádám hogy az udvar centralisztikus politikáját előmozdítsa, kiadta: »De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae« cimü művét, melyben a nemesség kiváltságait erősen támadta és az egyházi javakról azt hirdette, hogy azok tulajdonosa a korona; Kercselich sokat kifogásolt e műben, főkép az egyházra vonatkozó részt. A munka nagy vihart támasztott Magyarországban és M. T. 1764. aug. 19-iki iratával eltiltotta annak terjesztését. Kollár műve védelmére egy apológitát irt. (Ann. 609.) Kollár ellen egy névtelen heves támadást intézett. »Vexatio dat intellectum« cim alatt, melyben vitatja hogy: a felségjog megoszlik a király és rendek közt és hevesen védi a nemesség jogát. Kercselich véli, hogy ez irat Barkócy primás palotájából került ki és a jogtudósoknak esküt kelle tennie, hogy nem szerzői, így a horvátok közül Skerletz Miklós protonotáriusnak is. Mert az iratban róla és Vitezovicsról van szó, azt

hiszik, hogy Paksy szerémi püspök volt zágrábi kanonok irta. A kormány a »Vexatiót« ismételten máglyán elégette. Kercselich a magyar alkotmány védelmére ajánlja a temesi bánság visszakebelezését és óvatosságot, nehogy kerülő utakon Horvátországot Ausztriához kapcsolják, amire már Lipót törekedett és mit tollal Vitezovics támogatott. Panaszkodik, hogy őt is efféle szándékokkal gyanusítják, pedig ő csak arra törekszik, hogy Horvátország tisztességesebben kormányoztassék.

Nyomatott műveiben a horvát viszonyokat Magyarországhoz magyar-barát szempontból nézi, az Annuákban horvát álláspontját több helyütt érvényesíti és lelkesen védi, főkép ott, hol Szlavónia viszonyainak Horvátországhoz való végleges rendezéséről szól, kárhoztatja, hogy az a magyar országgyülésre külön követeket küld s adózás tekintetében a magyar országgyülésnek és helytartótanácsnak van alávetve és ezért korholja Naisicsot és Buzsánt, kik ez állapot okai, mert a vége az lesz, hogy Horvátországgal is így fognak bánni és a bánus méltósága csak üres cim lesz (Ann. 13., 109., 124., 168., 365., 368.), kárhoztatja, hogy a horvát országgyülés az 1751-iki magyar országgyülés törvénycikeit csak felolvastatta és elfogadta minden megvizsgálás nélkül. (Ann. 169.) Pozsega 1765-ben szabad kir. város lett és a meghirdetést a horvát káptalanok mellőzésével a pécsi káptalanra bizták, attól félt, hogy ebből majd azt fogják következtetni, hogy azon vidékek Magyarországhoz tartoznak. (Ann. 647.)

1764-ben irt egy értekezést: »Noticiae ecclesiae Quinque-Ecclesiensis.« E kéziratot Kalafatics is ismerte, de tévesen véli, hogy azt Kercselich 1770-ben irta. A pécsi egyházmegyére vonatkozólag három kézirata van a bécsi udvari könyvtárban.

Kercselich sokat szenvedett paptársaitól, ezért hevesen kikel ellenök, főképen az Ann. 583-ik lapján és mégis valahányszor a papság jogait a rendek ellen kelle megvédeni, mindig készségesen pártját fogta irataiban hálátlan paptársainak, így tehát nem igaz, hogy a papság ellensége, amiről vádolták. Hasonlókép alaptalan azon vád is, hogy vallási dolgokban »novator et haereticus.« Ő csak az előitéleteket és visszaéléseket kárhoztatta. — A görög-keletiek ellensége volt és helytelenítette a nekik adott szabadalmakat, ellenben az uniónak nagy barátja volt.

Az Annuák vége felé mindinkább kevesebbet szól önmagáról. Az 1767-ik évnél beszél Buzsán János vicebánról és halotti beszédében azt a férfiut, kit azelőtt hevesen támadott, az állhatatosság példájának mondja. (Ann. 671.) Ezen évvel végzé az Annuákat és szól a horvát helytartótanács

felállításáról, melyet bizalmatlanul fogad, mert ezt Mária T. a horvát rendek megkérdezése nélkül állította fel és amelytől semmi jót nem vár. Ezzel végzi az Annuákat.

A tudományokért kimondhatatlanul lelkesült és hű maradt hozzájuk, dacára sok üldöztetésének és betegeskedésének (heves lábfájásai voltak. Kalafatics.) Fáradhatlan volt a történelmi anyaggyüjtésben és buzgólkodott a horv. országos levéltár jobb elhelyezése körül (Ann. 368., 542., 603.), sokat levelezett Farlatival, Schwartztzal, Cornidessel, Frölihhel. Az előitéletek ellen hevesen küzd, de azért a nemzeti privilégiumokat védi, bár minden haladást lelkesen üdvözölt. Verbőczy Tripartitumáról is van egy támadó irata, mely szintén igen érdekes.

A gyülölet Kercselich és Thauzy püspök közt idővel csak növekedett, és Kercselich részéről nem szünt meg annak 1769. jan. 11-én bekövetkezett halálával sem, mert mindig elkeseredetten szól és ir róla, noha sajtó utján megjelent műveiben elismeri Szlavónia ujjászervezésekor szerzett érdemeit. (Notit. 402.) Relkovics Maté Antal ugyanezekért dicséri neki dedikált szlavon nyelvtanának előszavában. Mihelyt Thauzy meghalt, M. T. a püspöki széküresedés ideje alatt 1769. dec. 20-án kelt iratával kinevezte császmai főesperessé, e hivatalába 1770. jan. 23-án bevezette Popovics Ferenc vikárius. Kercselich 23 évig nem lépett elő, számtalanszor mellőzték, mindig csak »magister canonicus« maradt, de elkeseredésében is azzal dicsekedett, hogy szóval és irásban tényleg magister (tanitómester) volt. Kineveztetése után már 1770-ben kiadott egy művet: »De archidiaconi officio,« melyet kerületéhez pásztorlevélként intézett.

Ezután már kedvezőbb anyagi helyzetbe került, az uj püspök, Paksy János és utóda Galjuf József már nemcsak nem akadályozták művei kiadásában, hanem inkább buzdították, kanonoktársaival is jó viszonyba került, sőt dicséri őket, hogy nyomdát akarnak állitani és papirgyárat. Mindinkább elbetegesedett, de tovább dolgozott és a Historia Eccl. Zagrab. első kötete 1770-ben megjelent, melynek nyomatását 1754-ben kezdette. Egyes iveit közölte barátaival, kik azokat lelkesedéssel fogadták, Kollár már 1764-ben egy jórészének birtokában volt, mert idézi munkájának 194-ik lapját. Sieciechow lengyel gróf lelkes levelet irt neki és buzdította, hogy forduljon segélyért a lengyel főurakhoz, kik szivesen fogják támogatni, mert a szlávság történelmét csak úgy lehet megirni, ha előbb az egyes ágakét megirják. Műveit Kolláron kivül lelkesedetten fogadta Lakics Zsigmnod György nagyszombati egyetemi tanár is.

Életének utolsó éveiben megirta e mű második kötetét is, mely Bratulics Simon (1604.), Domitrovics Péter (1611.), Ergheli Ferenc (1628.), Vinkovics Benedek (1638.), Bogdán Márton (1643.) és Petretics Péter (1648.) zágrábi püspökök életét foglalta magában. E kéziratnak egy másolata megvan a zágrábi székesegyház könyvtárában, eredetije lappang.

»De regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Notitiae Praeliminares« cimü hires műve is 1770-ben jelent meg. Ekkor már sokat betegeskedett nemcsak testileg, hanem kedélybeteg is volt, mi Lakicshoz irt kesergő leveléből látszik. Fájlalta, hogy »De regnis stb.« cimü műveit a római kuria kárhoztatta a bevezetésben a pápai udvarról mondott éles szavaiért. Számos latin és néhány horvát kézirata van a zágrábi egyetemi, délszláv akadémiai és Gáj-féle könyvtárakban, továbbá Kollár kéziratai közt (Engel). Könyvtárát és kéziratait végrendeletében a zágrábi jogakadémiának hagyományozta, ezért M. T. megdicsérte és értékes gyürüvel megajándékozta; a helytartótanács e hagyatékról 1777. aug. 21-én értesítette Skerlec Miklóst az iskolák főfelügyelőjét. Kercselich 1778-ban halt meg 63 éves korában.

Feltétlen dicsérői: Kalafatics, ki gyászbeszédet mondott felette, Kollár, ki műveit és jelemét egyaránt dicséri, Lakics egyetemi tanár. Horányi, ki művét még Kercselich életében adta ki, azt mondja róla, hogy művei nagy értéküek, de sok irigyet és gyülölőt szerzett neki »Ceterum omnia ejus opera indicant magnam lectionem atque industriam, sed confusum ordinem nec exactum delectum. Omitto, in tanta litterarum luce, horridum et incultum latine scribendi modum et paulo mordaciorem erga quosdam adversarios animum. De reliquo qui vicissitudines priorum duorum operum penitius inspicere velit, consulat Praefationes satis prolixas, nec immodico gloriae studio conscriptas. Profecit vero in his concinnandis potissimum ex manuscriptis Pauli Ritteri, alias Vitezovich, Segniensis aliorumque.« — Katona csak ennyit mond róla: »multis casibus sinistris exagitatis, stilo non satis culto.« — Mikócy »Banorum Series« (Kukulj. Ark. XI.) nem becsülte sokra Kercselichet és művéről azt mondja, hogy sok van benne Marcellovics kézirataiból, Vinkovics és Kovachichból, anélkül hogy idézné őket. — Šafařik a délszlávok irodalmáról irott művében azt mondja róla: »Unter seinen zahlreichen lateinischen gedruckten und ungedruckten Schriften ragen durch urkundliche Forschung und kritische Freimüthigkeit besonders hervor: De regnis etc. und Hist. eccl. Zagr. Was er in kroatischer Sprachen schrieb kann im Vergleich mit seinem lateinischen Werken nur geringfügig genannt werden.«

Érdemeit sokban kétségbe vonja Klaić V. a zágrábi gimn. 18$^{3}/_{4}$-ik évi értesítőjében irt értekezésében. — Érdemes volna összes kéziratait és levelezéseit tüzetes tanulmány tárgyává tenni, mert Kercselich nélkül sok becses adat és történelmi anyag örökre elveszett volna.

85. *Brasnics Mijo: A városok a horvát államban a nemzeti dinasztia idejében.* (Municipija u hrvatskoj državi za narodne dinastije.) Rad. XXXII. 83—103. 1875.

Midőn a horvátok Dalmáciát elfoglalták, a tengermelléki városok és szigetek román eredetü lakosai teljes községi önkormányzattal birtak, mely a horvát uralom alatt még megerősödött; a byzanci fenhatóság Zára, Trau, Spalató, Raguza, Veglia, Arbe, Absari felett névleges volt, utóbb a horvát királyok is épségben hagyták autonomiájukat, melyet ezektől féltettek s inkább a görög császárhoz és Velencéhez huztak. A kedvező helyzet a kereskedelemnek kedvezett s ennek folytán a szorosan véve horvát területen is kereskedelmi emporiumok keletkeztek, mint Horvát-Belgrád (Tenger-Belgrád, Zara Vecchia), Nona (Nin), Klissa.

A municipiumok belső szervezetére nézve a horvát államban a nemzeti dinasztia alatt értékes adatok vannak Kukuljevics diplomatikus okmánytárában (Zágráb 1874. I.), de néhány e tekintetben fontos oklevél dátumát helyre kell igazítani: a 143-ik oklevél (124., 125. l.) nem 1065 végével, hanem 1058 végével kelt (Rački Rad. XXVII. 95., 105., 205., 206.); a 156-ik oklevél nem 1069. december hóban, hanem 1058. december hóban kelt (Rački Rad. XXVII. 103., 205., 206.); a 171-ik oklevél (144. l.) nem 1072., hanem 1060-ban kelt (Rački Rad. XXV. 210).; a 183-ik oklevél (149. l.) nem 1075-ben, hanem 1076-ban kelt. (Ljubić Listine I. 2. és Rački Rad. XXVII. 206.)

A municipium neve az oklevelekben »civitas«, csak egyben »communitas« (Nos denique kesensis communitas. 1071. 140. l.); lakóinak cime: »cives«; feloszlottak: clerus et populusra, ez utóbbiakat »layci« néven is nevezik. A civil polgárok feloszlottak: majores et minores-ekre, nemesekre és nemnemesekre. A polgárok iparral és kereskedéssel foglalkoztak. Az iparosok sorában legjobban virult az ötvösség, építészet és az ezzel kapcsolatos mesterségek; a halászat is igen jelentékeny volt, a halászati jogot Zárában már 990-ben bérbe adták és a halászok már 1056-ban a Krisogon zárdának adóztak. Azonban a városok mégis főképen kereskedelmi városok voltak. Az oklevelek sok kereskedőt (comerciarius) névszerint emlitenek. Kálmán király Traunak 1103-ban adott szabadalomlevele bizonyítja, hogy a bevitel nagyon élénk

volt és a vámjövedelmet akkép osztja meg, hogy abból két rész a királyt egy rész pedig a priort (comes) illeti meg. Összeköttetésben főkép Itáliával és különösen Velencével voltak. Horvátországgal is kereskedtek, hol minden adótól mentes volt kereskedelmök. (Szvinimir 1078. márc. 12-iki oklevele Brazzának.) A földművelést űző lakosok egyrésze saját földirtokkal birt, mások személyökre nézve szabadok voltak, de földjük királyi, nemesi vagy egyházi birtok volt. (Jagić: Hist. Kjiževnosti I. 34.) A rabszolgák »servi, mancipia, ancillae,« ezeket urok fel is szabadíthatta, sőt földbirtokot is adhatott nekik, így András zárai prior 919-ben néhányat felszabadított (Kuk. 76. sz.); másoknak is elajándékozhatták őket. A rabszolgák adás-vétel tárgyát képezték. Velence megtiltotta a rabkivitelt Isztriából és Dalmáciából. (Kuk. 89. sz. 960. máj. Ljubić Listine I. 1.); Szvinimir koronázási esküjében fogadta, hogy nem fogja türni a rabokkal való kereskedést. (Kuk. 152., 1076.) Csrni Péter rabokat vesz. (Kuk. 173., 174. 1080.) Rabként bárki eladhatta magát és családját, hadifoglyok rabokká lettek, a fizetni nem tudó adós is rabbá lett. (Kuk. 174.) A rabszolgaságról Horvátországban részletesen szól: Rački: Odlomci iz državnoga prava hrvatskog 143—151. l., hol számos becses adat van e szomoru tárgyra nézve.

A város feje a »prior« volt, kit a papság és a polgárság választott. (Ljubić, Listine I. 5.) E jogot megerősíté Kálmán király 1108-ban Zárának, hol a priórt primás-nak nevezi, továbbá IV. Béla Traunak 1242. (Kuk. Borba. 76.), a püspököt is a papság és polgárság szabadon választotta. (Rački Rad. XXVII. 111.), ezt a jogot a priorválasztásra Velence 998-ban megsértette, midőn II. Urseoló Péter Velenczéből küldött priorokat a dalmát városoknak, de ezek a jogsérelmet nem türték, mert Spalatóban két évvel utóbb már nem volt prior a doge odaküldött fia Otto, valószinüleg a többi város is tiltakozott, mert a következő évtizedből csak benszülöttet látunk városi priorként. (Rad. XXV. 203.) A priorság pár évig tartott, de a prior ujra volt választható. (Dragó zárai prior harmadik priorságának ötödik évében szolgált 1096-ban. Kuk. 186.) Redszerint egy-egy prior volt egy városban, azonban volt eset, hogy egyszerre két prior volt, így Spalatóban 1058-ban Valica és Nikodem. (Kuk. 135.) és 1097-ben Péter és Dujmo (Ljubić: Listine I. 3.) Néha két városnak volt egy priorja, így Flórin az 1000-ik évben Spalató és Klissa priorja volt. (Kuk. 97.) A választott prior megerősítésének jogát a horvát és utóbb a magyar királyok is maguknak tartották fen.

Cimök »decentissimus vir« (Gergely zárai prior Kuk. 107., 1034.) »magnificus« (Kuk. 110., 1036. febr. 13.), »illustrissimus« (u. o.) »inclytus« (Dobrana traui prior. Kuk. 124. 1064 év.) Az oklevelek nevökkel kezdődtek; »In Christi nomine, ego Dragus, gratia ejus prior.« (Kuk. 145., 1072. év.) — A városi priorok tagjai voltak a királyi tanácsnak és így a »magnates et primates« sorába tartoztak. (Kuk. 132. Kresimir Péter oklevele 1069-ből). Jövedelmöket a »dona saecularia« és az idegenektől szedett vám egy harmadrésze (Kálmán traui oklevele), egyéb nem mutatható ki, noha kétségtelen, hogy egyéb jövedelmeik is voltak.

Az ugynevezett byzanci Dalmatiában a főhely Zárát illeti, itt lakott a császári helytartó (Stratigos, praefectus, proconsul); midőn Byzanc hatalma Dalmáciában hanyatlott, a prior volt egyuttal a stratigos is, így 986-ban »Maius-prior Jadrae, »proconsul Dalmatiarum« (Kuk. 94.) Némely prior arra törekedett, hogy a méltóságot családjában örökölhetővé tegye. A prior volt a városi tanács feje, a tanács tagjai a tribunok, birák, jegyzők és kisebb hivatalnokok. A tribunok és birák világi nemesek, a jegyzők papok voltak. A biró »judex, judicator,« a jegyző »notarius« (Ego Maius diaconus et notarius. Kuk. 107. 1033. év.) Voltak városi ügyészek is »advocatus.« (Kuk. 147. 1073. év.)

A fontos ügyeket nem a prior és tanács, hanem a közgyülés intézte el. Ennek tagjai: a püspök és papság, a prior és tanács, a nemesség, polgárság és nép. (Kuk. 94., 146.) A gyülés hatáskörébe tartozott: Adományozások és régi adományozások ujból való megerősítése. (Kuk. 94., 110., 121., 140., 141., 144—146.); szerződések idegen hatóságokkal. (Kuk.: 99., 100.; Ljubić: Listine I. 1., 2., 3., 4.); birósági végzések. (Kuk. 115., 147.); szerzetes rendek befogadása. (Kuk. 118., 121., 134.); különös jogok és előjogok adományozása. (Kuk. 135., 121.); törvényhozás. (Kuk. 145.); kötelezettségek megszavazása évi járulékok iránt. (Kuk. 154.); az egyesek által tett adományozások megerősítése. (155., 178.); a prior és magistratus választása. A Közgyülés határozatait néha az egyházi hatóság. (Kuk. 143.) vagy a király által is külön megerősítette. (Kuk. 118.)

A városok viszonyai az országos kormánynyal szemben a belkormányzat tekintetében teljesen szabadok voltak, függésük némi adófizetésben és hadi segítség adásában nyilvánult. (Dümler.)

Zára priorjai tribunai, birái 805-től. L. Rad. XXXII. 96—100.; traueí u. o. 100.; Spalatóé u. o. 101—102.; horvát-belgrádéi u. o. 102.; arbeéi u. o. 102.; vegliáéi, absaréi,

klissaéi, nonaéi, brazzaéi u. o. 103. Csak azok említtetnek, kiknek neve valamely oklevélben fordul elő.

86. *Pávics Ármin: Gundulics »Ozman« cimü eposzának szerkezetéről.* (O kompoziciji Gundulićeva Osmana.) Rad. XXXII. 1875. 104—151. l.

87. *Hanel J. Kritikai pillantás a szláv jogról irott művekre.* (Kritički pogled na djela o slavenskom pravu.) Bogisics V. A délszlávok mai szokásjogáról cimü művét ismerteti. Rad. XXXII. 1875. 173—197.

88. *Pávics Ármin: Marnavics Tomko János.* (Ivan Tomko Marnavić.) Rad. XXXIII. 1875. 58—118. Marnavicsról szól Kukuljevics alapján a Horvát tört. rep. 105. lap. Pávics itt az előbbinek némely adatát kiegészíti és helyreigazítja

89. *Hanel J. Kritikai pillantás a szláv jogról irott művekre:* Kollarevski orosz iró következő munkáit ismerteti: Adalékok a szláv történethez és régiségekhez; Szláv régiségek, jogi régiségek. Rad. XXXIII. 1875. 208—227.

90. *Tkalcsics Iván: A horvát nemzet küzdelme az Anjouház mellett és az Árpádházi III. András ellen.* (Borba naroda hrvatskoga za anjouvinsku kuću proti ugarskomu kralju Arpadovcu, Andriji III.) Rad. XXXIV. 1876. 1—35.

E tárgyról irt: Bradaska Ferenc (Der Kampf des letzten Arpaden Andreas III. um seine Herrschaft namentlich mit dem Hause Anjou, unter besonderer Berücksichtigung Croatiens, Slavoniens, Dalmatiens, Agramer Gymn. Programm 1858.), de hiányosan és Kercselich (Hist. eccl. Zágráb, 94—100.) részrehajlóan; ezen értekezés uj adatokra támaszkodik és így fontos.

A horvátok, kik alig 200 év előtt az árpádházat emelték a horvát trónra, nem voltak megelégedve az uj kormánynyal, mert az a báni méltóságot idegenekkel töltötte be, a bánokat tetszés szerint letette s az így méltóságától megfosztott volt bán ellenzéket képezett az ujjal szemben, ki egyedül a király kezéből kapta a bánságot; ha horvátot emeltek országos méltóságra, ezzel őt a horvátságtól elidegeníteni iparkodtak; magyarokat más horvát hivatalokra is alkalmaztak, magyar urakat horvát birtokokkal jutalmaztak, kikre a horvát nemesség rossz szemmel nézett, — mindez elégedetlenséget és egyenetlenségeket szült. Egyedül IV. Béla volt figyelemmel a horvátok jogos igényeire; az elégedetlenség tetőpontra hágott IV. László (Kun-László) alatt. Milyen volt IV. László és minők a közállapotok alatta, elmondja Theiner Mon. Hung. I. 369., 328. Turóczy 81. Gyászos volt alatta Horvátország sorsa is.

Kazotics Ágoston az azonkori horvát papság mély sülyedését sötét vonásokkal rajzolta. (Széljegyzet egy breviariumon a zágrábi érsek könyvtárában coll. 47. ser. 3.), e sülyedés következtében Boszniából átjött a bogomil-patarén eretnekség a dubicai főesperesi kerületbe a Száva és Verbász közötti területen.

A világi urak műveletlenek és hallatlanul hatalmaskodók voltak, a jobbágysággal úgy bántak, mint rabszolgákkal, eladták, elzálogosították, pusztították őket tetszés szerint; az urak csak a király joghatósága alá tartoztak és a szerencsétlen jobbágy arra gondolni sem mert, hogy a királynál urai ellen panaszt emeljen. Az erő volt a jog, a gyengébbnek semmi joga nem volt; az erős ellen nem volt sem személy- sem vagyonbiztonság. Timotheus zágrábi püspök keservesen panaszkodik Gussing Henrik bán fiai János, Miklós és Henrik ellen, kik a drávamelléki vaskai birtokát teljesen elpusztították, jobbágyait elhajtották, barmait elterelték, juhait és kecskéit a nagy hó miatt el nem hajhatván, leölték és lenyuzták, — többi birtokait is mind elpusztították. (Tkalcsics: Mon. episc. Zagr. I. 207.)

Midőn Horvátországba hire érkezett, hogy Kun Lászlót megölték, nagy mozgalom támadt. A pápai követek, kiket IV. Miklós Kun László idejében sürün küldött az országba a bogomil eretnekség, a kunok és a király erkölcstelensége, valamint a közállapotok sülyedése miatt, élénken érintkeztek a horvát nemességgel és a pápa levelei (Theiner u. o. 363—364.) elősorolják azon horvát urak nevét, kikre számított, hogy az Anjouk ügyét Magyarországban támogatni fogják.

Az urak egyrésze Kun László halála után nyomban trónra emelte III. Endrét, a szlavon herceget. Ez II. András harmadik nejének, esztei Beatrixnek (Andoandini őrgróf leánya) révén, unokája volt. Egy évig élt férjével egyenetlenkedve és elégedetlenül és halála után, félvén mostoha fiától, IV. Bélától, ki mindig megvetette, férfi ruhában Spalatóba menekült, hol az érsek és a nemesség előtt kijelentette, hogy II. Andrástól várandós állapotban van és kérte, hogy születendő gyermekét törvényesnek ismerjék el. Pár hó mulva fia született, István, ki az esztei őrgrófságban nevelkedett, de itt nagybátyját ki akarta túrni, mi nem sikerülvén, Spanyolországba menekült mostoha nővéréhez, Jolanta aragoniai királynőhöz, innét Ravennába költözött, hol városi prior lett, de a polgársággal összeveszvén, Velencébe menekült, hol elvette Morosini Tomasinát; a házasságból született III. Endre. (Thurócy c. 82.)

IV. Béla Beatrixet és fiát, kinek törvényességében kételkedett, nem szenvedhette, így midőn Velencével 1244. aug.

6-án szerződést kötött, kikötötte, hogy semmikép se támogassák őket (Ljubić Listine I. 92. p. 67.); fia V. István pedig, midőn 1271-ben a cseh Ottokárral alkudozott, kikötötte, hogy szakítson velök. (Fejér. Cod. dipl. V. 1. p. 122.) Kun László István fiát befogadta, Szlavónia hercegévé tette; mint ilyen, 1278. jun. 22-én a főispánok biráskodása alul kivette és saját hatáskörébe vonta Somogy, Veszprém és Zalamegyét (Fejér u. o. V. 2. p. 471.) és mint ilyent, megkérte IV. Miklós pápa, hogy a bogomil ügyben kiküldött követét támogassa. (Theiner u. o. 329.)

Endre Velencével a jó viszonyt ápolta, remélvén, hogy majdan a trónra segítendi, Velence is barátságos volt iránta Dalmácia miatt és így midőn Endre herceg tőle 1286-ban segítséget kért, azt készségesen megadta neki. (Ljubić Listine p. 143.) A két fél közt a közvetítő fekete János gróf volt (Gyarmanus, Gan latinus, Gan dictus niger, Ganinus és Janinus néven fordul elő az oklevelekben. Gan = János), ki Endrének, midőn még Velencében élt, hireket hordott, midőn pedig trónra jutott, mellette jelentékeny szerepet játszott, így ő kisérte Endre nagybátyját, Morosini Albertet Velencéből Horvátországba és vissza. (N. R. A. fasc. 137. nr. 1.)

Horvátországban sokan Endrét nem tartották az Árpádok törvényes ivadékának és mert a Dalmáciára áhitozó Velencével tartott, elfordultak tőle s más királyt kerestek, mert azt hitték, hogy Kun Lászlóban az Árpádház kihalt s ők megszabadultak a kötéstől, mely ehhez Kálmán óta füzte. A pápa a horvát urakkal régen megegyezett az Anjouház javára, a horvát urak ettől remélték, hogy megvédik Dalmáciát Velence ellenében.

E párt főembere János (Iván) zágrábi püspök volt, működése mutatja, hogy horvát ember volt, de Kercselich kellő bizonyíték nélkül zágrábi születésünek mondja. (K. Hist. eccl. Zagr. 95.) Marcellovics pedig egy oklevelet tévesen értelmezvén, hiszi annak. (MSC. ad. ann. 1292.) Valószinü, hogy ez az a János nevü zágr. őrkanonok, kinek a székesfehérvári káptalan a király parancsára kiadta a zágrábi egyház donációira vonatkozó hiteles másolatokat (Tkalcsics u. o. I. 161.); Antal püspök halála után 1287-ben választás utján lett püspökké (Tkalcs. II. 6.), mint ilyen, 1288-ban Ivanics várában időzvén, megerősíti az ottani apácáknak alapítójuknak II. István zágrábi püspöknek alapító- és adománylevelét. (Tkalcs. u. o. I. 223.) Hogy papjait a harci daloktól elvonja, egy breviáriumot iratott, ez a legrégibb ilyféle horvát codex (meg van a zágr. érseki könyvtárban, col. 37. ser. 5.) Akkori időben nagyon divatos volt a közokiratok hamisítása, hogy

ezt meggátolja, az olvasókanonokot a püspöki iroda igazgatójává tette és kijelentette, hogy csak azon közokirat tekintendő hitelesnek, melyen a püspök pecsétje mellett a káptalané is van. (Tkalcs. u. o. I. 224., 225., 232. lap.) Ezzel a káptalant is figyelmessé tette, hogy mint locus credibilis jobban ügyeljen a rábizott okiratokra. Elődе alatt András püspöki udvari ispán hamisított oklevél alapján elvette a káptalan egy birtokát a Száva és Szávica közt, ezt, mivel a püspök kegyence volt, csak János alatt pörölhette vissza a káptalan 1289. febr. 14-én (Tkalcs. I. 224.) András ispán fia, Ugrin a Güsingoknak áruló módon átadta Garics püspöki várat, még Timót püspök idejében, honnét a garázda csapatok mondhatlanul pusztították a püspöki javakat és fosztogatták jobbágyait, János püspök Gardun knéztől 30 márka ezüstöt vett kölcsön és ezen hadat toborozván, kiverte Garicsból a Güsingok őrségét és így megmentette birtokait a pusztítástól és jobbágyait a hallatlan kinoztatástól. (Tkalcs. I. 225.) Ezeket azért emeljük ki, mert Kercselich önzőnek és erőszakosnak mondja. (Hist. eccl. Zagr. 96.)

Az Anjouk érdekében való mozgalomban nagyrésze volt Gardun grófnak is, hasonnevü apja II. Endre hive volt és oly előkelő Horvátországban, hogy IV. Miklós pápa jóindulatába ajánlotta követét. (Gurdon de castro Greben. Kuk. Jura I. p. 42. Theiner u. o. I. p. 365.) Zagorjében az ifj. Gardun Grebenvárban élt, öccse Vukoszláv Kemlek (Kálnik) vár kapitánya volt. János püspök a kölcsönvett 30 márka ezüstért átadta neki Medvedgrad és Blagusa várkapitányságát, hol 1290. márc. 29-én már itélkezik. (Tkalcs. u. o. I. 227.) János püspök Vojnics Gyula halála után a birtokába visszakerült Gyulince birtokot Ivanicsmegyében e kedves emberének adta el. (Tkalcs. u. o. I. 225.) Gardun nagyon kapzsi volt és majd egyik, majd a másik párthoz csatlakozott, amint haszna kivánta.

A Güsingok is az Anjoukat pártolták, de csak haszonlesésből, erőszakoskodásuk, rablásaik gyászos szinben tüntetik fel a közállapotokat.

A Subicsok ezeknek épen ellentétei voltak. Házuk fényét nagyban emelte IV. Béla, midőn örök időkre nekik adományozta a brebiri grófságot; osztoztak jóltevőjök gyülöletében Beatrix és fia iránt és központjai lettek Horvátországban az Anjou-pártnak, mely egyedül az ő kitartásuknak és támogatásuknak köszönhette, hogy nálunk trónra jutott.

Fontos szerepet játszott Radoszláv bán is, aki a Száva és Verbász közti népet birta felkelésre III. Endre ellen, erős vára Gradiska a Verbász beömlésénél a Szávába, állott. A moz-

galomhoz csatlakoztak a hatalmas lovagrendek is, kiknek óriási kiterjedésü birtokaik voltak Horvátországban.

A zágrábi és csázmai káptalan mindvégig hive maradt az Árpádháznak és III. Endrének; a horvát-dalmát városok e mozgalomban semlegesek maradtak.

Endre herceg Zágrábban székelt, midőn a magyar urak a trónra meghivták, a küldöttség élén Rumi Tivadar vicekancellár és székesfehérvári prépost volt. Endre ezt előre küldte kincseivel és ő pár nap mulva fekete János gróf társaságában követte. Rumit a drávai révnél Szopjában Vaska mellett lesből megtámadta Güsing János, de szerencsésen megmenekült, az utána jövő Endre és kisérete azonban fogságba került, mire a prépost visszatért és nagy összeg pénzért kiváltotta, azonban többeket túszokul át kelle adnia, kiket Güsing bilincsre veretett. Az anjoupárti horvát urak nem vettek részt a kapzsiságból eredő gaztettben. Ellenfelei elrejtették a koronát s azt csak nagy áron adták ki, főkép Rumi Tivadar fáradozására; Endrét végre julius 28-án megkoronázták. A horvátok hallgatagon vették tudomásul a koronázást, így a városok is, így Zágráb egy 1291-iki oklevelében, melyben bevezetik a király hivét, Giliont a neki adományozott ház birtokába (pergamentre irt eredetije a délszláv akadémia gyüjteményében) és vannak 1293-ból is zengi oklevelek, melyek az ellenpárt működése idejében is Endrét ismerik el törvényes uroknak (eredetijök a tersattói zárdában.) Elismertetése Horvátországban lassan ment.

Endre ellen egy ál-Endre lépett fel trónkövetelőül, ki magát Kun László fivérének mondotta, seregét Sós György verte szét s az ál-Endre Lengyelországba menekült, hol Chroberznél vizbe fulladt. (Wagner: Dipl. Sáros. 304.)

Rudolf császár is hasznára akarta fordítani a magyar zavarokat és 1290. aug. 31-én Magyarországot, mint hűbérbirtokot, fiának, Albrechtnek adományozta és hogy elhallgattassa II. Vencel cseh királyt IV. Béla dédunokáját, neki igérte a Duna jobb partját, de Vencel nem állt rá. A pápa Magyarország állapotainak megfigyelésére 1290. szept. 9-én Benvenutit küldte ide követül és Rudolf császár pártfogásába ajánlotta. (Theiner u. o. I. 361—363.) Midőn a pápa értesült Rudolf szándékáról, korholta őt, mert Magyarország a pápa hűbére. (Theiner u. o. I. 370—373.) János az uj pápai követ korholó leveleket hozott a püspököknek is, mert nem értesítették a magyar viszonyokról és ezeknek ís azt irta, hogy az országra senkinek sincs joga, csak a pápának. (Theiner u. o. I. 374.) Rudolf azonban ennek dacára sereget gyüjtött Endre ellen és segélyül hivta a horvátokat is.

Endre nemzetéhez fordult s 1291. febr. 21-én kiadott iratában az alkotmány megtartását igérte, az erdélyi szászoknak és a horvátoknak régi szabadsagaik megtartását igérte, hogy magának megnyerje (Endlicher: Mon. Arpad. 615—621.), a főurakat adományozások- és kitüntetésekkel iparkodott megnyerni, a hűséges fekete János grófnak Csehy birtokát a Száván tul, adományozta. (N. R. A. fasc. 137. nr. 1.)

A Güsingok (Kőszegiek) 1289-ben még Kun László alatt raboltak Stájerben és Ausztriában, Albert osztrák herceg most betört Vasmegyébe, legyőzte őket, elfoglalta váraikat, Kőszeget is és azokba őrséget helyezett el. Endre 1291-ben husvét táján felhivta Albertet, hogy adja vissza a Murától Pozsonyig elfoglalt területeket, erre Albert betört az országba és elfoglalta Pozsonyt és Nagyszombatot. Endre 80 ezer emberrel betört Albert országába. E harcban a horvátok részéről részt vett: Gardun gróf, Junkovics János gróf és Miháljevics István gr. Opoj bán unokája. Endre Mosonynál értesült a horvát mozgalomról s annak lecsendesítésére Gardunt küldé, ki Medvedvár püspöki várat, melynek kapitánya volt, a király kezére juttatta, fivére, Vukoszláv ugyanígy tett Kemlek várral (Kalnik). N. R. A. fasc. 1597. nr, 14. E fontos várakat megrakták királyi őrséggel; hogy ezt mily nagyra tartotta Endre, mutatják a donációk, melyekkel Gardunt elhalmozta még a táborban. (N. R. A. fasc. 1597. nr. 12.) Endre Bécsig hatolt és Albert kénytelen volt békét kérni, melyben minden magyar területről és a koronára való igényről lemondott és kérte, hogy Radoszláv horvát bán, ki seregeiben harcolt, kegyelmet nyerjen. (Haimburgi béke 1291. aug. 26.)

Endre hazatérvén, megjutalmazta azokat, kik a harcban segítették; a horvátok közül Gusing Henriket (eredetije a délszl. akad. birtokában ad. ann. 1293.), Mihályevics Istvánt, ki Bécs alatt halálosan megsebesült, (N. R. A. fasc 1504. nr. 7.) Junkovics Jánost (másolata 1322-ből a délszl. akad. birtokában.) A győzelem és a donációk megerősítették trónját, de Horvátország mégis sok gondot adott neki, azért elhivta Velencéből anyját, Tomazinát és nagybátyját, Morosini Albertet, Zárában kötöttek ki, melynek priora Morosini Roger fényesen fogadta és ajándékokkal elhalmozta. Velence szept. 23-án követséggel üdvözölte Endrét s kérte régi szabadalmai megerősítését és feljavítását. (Ljubić Listine I. p. 150.) Albert Szlavónia hercege, Tomasina pedig hercegnője cimét kapta (Dei gratia mater illustris regis Hungariae, ducissa totius Sclavoniae, gubernatrix partium circadanubialium usque maritima); birtokaik legnagyobb része Pozsega, Vukovár, Verőce megyében voltak. A horvát főurak e kinevezést igen rossz néven

vették és Albert herceg keveset időzött a zágrábi királyi palotában, hol nem volt biztonságban János püspöktől és hatalmas párthiveitől, kikhez csatlakozott Gardun gróf is, — azért leginkább Pozsegában székelt.

A pápa a trónt üresnek tekintette és Martel Károly érdekében a horvátokkal érintkezett. Martel Károly 1291. dec. 28-án elrendelte, hogy Sziciliából sok eleséget szállítsanak a Subicsok (Pál, György, Mladen) váraiba. (Ark. VII. 15.) 1292. január 5-én pedig Gusing Jánost korlátlanul felhatalmazta a trónbitorló Endre és hivei ellen való eljárásra. (Kuk. Ark. VII. 15., 16.) Mártel Károly anyja Mária, Kun László nővére, 1292. jan. 6-án Aixben lemondott a magyar trónra való jogairól fia javára (Ark. u. o.), ki jan. 17-én elküldötte Magyar- és Horvátországba meghatalmazottait: Janos ravennai püspököt, Hugoci és Guarini templáriusokat, hogy ott vegyék át a nép hűségeskűjét. (Ark. VII. 18.) Először Spalatóba kötöttek ki és felhivták a hűségeskü letételére. A város már előbb Endrét ismerte el királyának s most nagy zavarban volt, mert az Anjou-házhoz sok érdek füzte, tehát tanácsot kért Trautól, ez azt felelte (ápr. 27.), hogy a dalmát városok egyöntetüen járjanak el és feleljék a követeknek azt, hogy Martel Károlyt el fogják ismerni királyokul, ha valamely magyar városban azzá megkoronázzák és erről Subics Pál bánt is értesítették. (Lucius: De regn. Dalm. IV. c. X.) Ugylátszik, ennek közbenjárására a városok titokban elismerték Martel Károlyt, mert jun. 27-iki iratában elrendeli, hogy Itáliában a spalatói kereskedőknek mindenben kezökre járjanak. (Luc. u. o.) Hogy a Subics fivéreket megjutalmazza támogatásukért, nagy adományokkal halmozta el. (Kuk. Ark. VII. 19—20.)

A szerb uralkodó család rokonságban volt az Anjoukkal, II. Károly sziciliai király, hogy fia támogatásukat megnyerje, István szerb király fiát, Vladimirt Szlavonia bánjává nevezte ki és neki adományozta azon birtokokat, melyeket ott élvezett Radoszláv bán fivéreivel és a Frangepán fivérek és unokatestvérök Dujmo gróf. (Kuk. Ark. u. o. 20—21.)

Az Anjouk ügye nagyon sikeresen haladt. Endre Horvátországba indult, hogy pártját erősítse és május 30-án Somogyban (Simeg) fogadta a hűséges zágr. káptalan hódolatát, mely kérte, hogy a zágr. piacadó harmadik harmadát is neki adományozza, mit Endre készségesen megtett, de ebből a káptalannak százados véres harca támadt a zágrábi polgársággal. (Tkalcs. Mon. episc. Zagr. I. 228. Acta Cap. Ant. fasc. 2. nr. 38.) Hogy a hatalmas Subicsokat megnyerje, kiknek támogatását az Anjouk is keresték, örök időkre

kinevezte őket tengermelléki (primorjei) bánoknak, azon föltétel alatt, hogy külső és »a dögvésznél veszedelmesebb« belső ellenségei ellen mindenkor 500 jól felfegyverzett harcossal segítsék.

Endre Somogyból Horvátországba indult, jun. 17-én Zengben van, mely Frangepán Jánossal együtt semlegesen viselkedett. Zeng akkor kereskedelmi tekintetben teljesen Zárától függött és a viszony köztük igen élénk érintkezésben nyilvánult. (De Barthe Péter zárai polgár, Zeng vicecomesének adománylevele, eredetije a tersattói zárdában.) Endre dec. végével Zágrábban van (Tkalcs. u. o. I. p. 230.) János, hogy vele össze ne ütközzék, átköltözött Csázmára. (Tkalcs. u. o. 229.) Endre távolléte Magyarországból, zavarokat idézett elő, melyeknek Horvátországra is volt visszahatása. Gardun gróf a király távozása után megrohanta Zágrábban a káptalani városrészt és a kiömlött vér a Medvescsák patakot véresre festette, akkor kapta hidja a véres hid (krvavi most) nevet. Némelyek azt hivék, hogy e harc 1303-ban történt, de ez tévedés, mert akkor már egész Horvátország Róbert Károly pártján volt. (Marnavics Tomko, Kercselich Hist. eccl. Zagr. 95. l.) Gardun fogságba került, azonban Medvedvár átadása fejében Endre szabadon bocsátotta őt és a vár kapitányává fekete János grófot és fivérét, Miklóst nevezte ki és a vár fentartására és őrségének fizetésére 1294. jun. 23-án a zágrábi kincstári jövedelem jeleltetett ki. (Tkalcs I. p. 233.) Midőn a zágrábi káptalan Medvedvár visszaadását kérte, kérelmével elutasíttatott. (Lib priv. episc. zagr. p. 66.)

A zágrábi öldöklés idejében János püspök nem volt Zágrábban, hanem csázmai, ivanicsi és dubrováci szabadosaival Csázma és Kőrösmegyét őrizte. Radoszláv bán Alsó-Szlavóniában harcolt Endre pártja ellen, ekkor ez utóbbiak közt Verbász vár ostrománál különösen kitüntek Grubich fiai Tvrdiszláv és Balázs, kiket ezért Tomazina a gradiskai szávai vám jövedelmének felével jutalmazott meg. (Kukuljevics.)

II. Károly 1293. febr. 8-án követséget köldött a dalmát városokhoz, hogy fiát ismerjék el királynak és pártoljanak el Endrétől (Kuk. Ark. VII. 22.). V. Celestin pápa Martel Károlyt magyar királylyá koronázta, erre meghivta Subics Pál bánt. (Ark. VII. 26.) 1295-ben meghalt János zágrábi püspök, Endre esküdt ellensége s a horvát mozgalom lelke. (Tkalcs. u. o. I. 237.) Endre sietett helyét hivével, Mihály préposttal betölteni, kit fegyveres kiserettel vezettek be Zágrábba, ez eltávolította János párthiveit a káptalanból. (Kercselich: Hist. 96., 97.) Mihály püspök Morosini Albertet hiven támogatta, sőt ennek kancellárjává is lett, mely hivatalt azelőtt a zágrábi

prépost töltött be (Tkalcs. I. 238.), mint kancellár, előfordul egy 1297. szept. 1-én kelt pozsegai oklevélen. (Tkalcs. u. o. I. 240., 241.) Mihály azon volt, hogy megtörje a csázmai és körösi vármegyét, mely ellensége volt Endrének, de ez neki nem sikerült. (Tkalcs. u. o. I. 240., 241.)

VIII. Bonifác Róbert Károly érdekében mély számítással működött. Spalatói érsekké ennek hivét nevezte ki és Gergely esztergomi érsek félvén, hogy a pápa különben nem erősíti meg, szintén ennek pártjára állott. Subics György 1297-ben Rómába utazott, hogy Sebenicóban püspökséget alapítsanak és a nápolyi udvar közbenjárására ez sikerült is. (Farlati IV. 459.) Subics György ez alkalommal megkérte a pápát, hogy mint Magyarország védnöke sz. István óta, és Horvátországé Szvinimir óta, adjon nekik más királyt, mert ez országok sorsa III. Endre alatt siralmas, erre vele elküldötték Dalmáciába Róbert Károlyt. A pápa Gergely esztergomi érseknek meghagyta, hogy Róbert Károlynak egyengesse az utját és mentse fel Gusing Jánost az egyházi átok alul, melylyel Gergely elődе sujtotta, mivel III. Endrét nem ismerte el törvényes királynak. (Theiner I. 382., 385.)

Mihály püspök minden követ megmozdított, hogy Horvátországban Endre pártját megerősítse és ellenfeleit gyengítse. (Tkalcsics u. o. I. 241., 243.) A király 1299. május havára Rákosra országgyülést hivott össze, Gergely primás arra nem jött el, hanem küldöttei által a királyt az egyház és nemzet ellenségének nyilvánította, az országgyülést pedig érvénytelennek és felszólította a püspököket, hogy azt hagyják el és jöjenek el Veszprémbe, hova ő hiv össze országgyülést. A király kijelentette, hogy kész magát a püspökök itélőszéke előtt igazolni és elmegy Veszprémbe, de a püspökök ezt nem engedték meg és egyhangulag elutasították a primás meghivását, ki erre Horvátországban Körösre hivott össze országgyülést. Itt kétségkivül Róbert Károly érdekei voltak szóban, kinek ügye Horvátorszban oly jól állt, hogy Mihály püspök a rákosi országgyülés után többé nem tért vissza Zágrábba, csak Morosini Albert tett még ott sikertelen kisérleteket Endre ügyének előmozdítására; fellépése elég erőszakos volt, mire Endre 1299. aug. 24-én némely rendelkezéseit a felterjesztett panaszokra hatályon kivül helyezte. (Zágr. városi levéltár I. nr. 5.)

A körösi országgyülés után 1300 tavaszán Subics György Nápolyba ment, Róbert Károlyt királyul üdvözölte s magával hozta Spalatóba, (aug. hó.) hol fényesen fogadták. Dalmáciában két hónapot töltött, innét fényes kisérettel Subics György Zágrábba vitte, hol Hugrin mester házába szállt

(Madius Hist. c. 3.), itt Gergely primás királylyá koronázta. Kercselich azt mondja, hogy itt csak királylyá felkenték, de nem koronázták meg. (Notit. Praelim 229. p.) VIII. Bonifác oklevele szerint meg is koronázták. (Thein. Mon. Hung. I. 388., 397.) E koronázás nem történhetett sz. István koronájával, ez csak a horvát koronával történhetett.

III. Endre Bonzanát Rómába küldötte panaszra és harcra készült Róbert Károly ellen, de mielőtt tettre került volna a dolog, bánatában 1301. jan. 14-én meghalt.

91. *Ljubics Simon: Az ó-szerb aranypénzek hitelességének védelmére.* (Na obranu pravosti staro-srbskih zlatnih novaca.) Rad. XXXIV. 1876. 75—111. l.

92. *Geitler L.: A »horvát« névnek etymologiája.* (Etimologia imena Hrvat). Rad. XXXIV. 1876. 111—119. l. Šafařik szerint a Kárpátok szláv neve »hrevet« honnét az azon vidéken lakott horvát nép nevét vette, mások a »hrvati se« küzdeni, viaskodni szóból származtatják, de az előbbi vélemény alaposabb. Már Nestorius a »horvát« alakot használja megnevezésökre.

93. *Zora L.: Észrevételek Pávics Ármin értekezésére: Adalékok a raguzai horvát irodalom történetéhez.* (Primjetbe na razpravu Armina Pravića: Prilog k historiji Dubrovačke hrvatske književnosti). Rad. XXXIV. 1876. 133—181. lap.)

94. *Rácski Ferenc: A horvát udvari kancellária és oklevelei a nemzeti dinasztia uralkodása idejében.* (Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije). Rad. XXXV. 1876. 1—50.

A horvát nemzeti dinasztia idejéből 28 oklevelünk van: 1 Trpimir fejedelemtől, 1 Mutimir fejedelemtől, 13 Kresimir Péter királytól, 10 Szvinimir Dömötör királytól és 3 II-dik István királytól. Ezekből csak 4 van meg eredetiben és pedig 2 Kresimir Pétertől, 1 Szvinimirtől és 1 II. Istvántól, a többi másolat és pedig a legkésőbbi is a XIV. század első feléből való. Mind meg van Kukuljevics Cod. dipl. I. Zagr. 1874. cimü gyüjteményben.

Az oklevelek iróit maguk az oklevelek majd »aulae regiae cancellarius« (Kuk. Cod. dipl. I. 132.), majd »regis cancellarius« (u. o. 155., 178.), vagy »scriba regis, regius scriba« (u. o. 165., 177., 183.), vagy »regius notarius« (u. o. 140., 165.) néven nevezik. Az illetők papok és pedig udvari papok voltak »capellani regalis aulae« (u. o. 131.) A kancellária főnöke »primicerius«, ez alatt volt a »secundicerius« és a többi »notarii.« A horvát fejedelemség korából való két oklevélben és pedig Trpimiréban az oklevél irója »ego Mar-

tinus presbyter capellanus« (u. o. 47.), a másikban Mutimirében: »Ego Firminus diaconus et capellanus« (u. o. 73.)

A királyság alatt a kancellária rendezett, a főnök »aulae regiae cancellarius« nevét viseli és rendszerint a horvát püspök.

Az oklevél neve: litterae (u. o. 182.), scriptum, scripta (u. o. 126., 181., 182.), tabula (u. o. 165.), cartula (120., 165.), pagina, paginula (153., 181.), chirographum (132.); az oklevelet a tartalom szerint is megnevezik: privilegium (46., 72., 182.), privilegium libertatis (118.), decretum (162.), testamentum (136.), confirmatio (180.), donatio stb.

Az oklevelek külalakja: *Invocatio*. A fejedelem korából származó két oklevél így kezdődik: »ín nomine patris et filii et spiritus sancti.« A királyság korából valók: in nomine sanctae et individuae trinitatis (132.), a többiek mind: »in nomine domini nostri Jesu Christi,« — ezenkivül többnyire még megelőzi a kereszt jele (chrismon.) *Datum*. Öt oklevél datum nélküli (133., 136., 154., 165., 181.), egyben a datum a bevezetés után áll (131.), egyben a cim után következik (153.), külöben rendesen az oklevél végén áll. Néha csak az év van kitéve, máskor az év és hó, vagy még a nap is. Az idő jelzése indictióval (120.), a pápai oklevelekben állandó 584 óta az »anni incarnationis« kifejezés pedig csak XIII. János pápa óta, (968—970.) *Az uralkodó neve és cime*. »Rex Chroatorum et Dalmatiarum« (120.), »Rex Chroatorum et Dalmatinorum« (154. stb.) Némely uralkodónak két neve van: (Kresimir Péter, Szvinimir Dömötör) az első a horvát nemzeti név, a másik a keresztnév. A fejedelmek »dux Chroatorum« cimet használnak (45., 72.) A dux és rex szót rendszerint megelőzi »dei gratia rex« (133., 152., 182.) vagy más ehhez hasonló kifejezés mint: dei providentia rex (144.), nutu dei (154., 181.) divina concedente gratia (161.), divina gratia largiente (131.), divina favente clementia (118.), juvatus munere divino (45., 72.), — e kifejezésekkel hatalmuk forrását jelelték. *Az oklevél tartalma, a hitelesítés* is olyan mint másutt. A *hely* hol kelt az oklevél.

Mindezen oklevelek borjubőrre vannak irva, ásvány anyagból készült tintából, mely ma is fekete, nyelvök latin; pecsét van Kresimir Péter és Szvinimir oklevelén (154., 163., 210.)

95. *Tkalcsics Iván: Jelentés Dalmáciában tett levéltári kutatásairól.* Rad. XXXV. 1876. 168—175.

A Raguzai levéltárak tanulmányozására kiküldetvén útközben a tersattói franciskanus zárda levéltárát is meglátogatta. E zárda a XV-ik században keletkezett, azonban

vannak a XIII-ik századból való oklevelei is, melyek ide a zengi rendházból kerültek: okleveleik a politikai történetre nézve keveset tartalmaznak, de igen fontosak a horvát tengerpart topografiájára nézve főként a Frangepán család birtokaira vonatkozólag. Raguzai kutatásai a »Libri reformationum» és a »Lettere e comissioni di Levante«-ra vonatkoznak és ismert dolgokról szólanak.

96. *Hanel J. A cseh jog irodalom történetének vázlata.* (Ocrt literarne povjesti prava českoga.) Rad. XXXVI. 1876. 1—35.

97. *Rácski Ferenc: A XII-ik századig terjedő horvát okmányok másolatai összehasonlítva az eredetiekkel.* (Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam.) Rad. XXXVI. 1876. 135—165.

Racski a latin okmányok másolatai mellett lateralisan közli az eredetiek szövegét s a variansok így könnyen felismerhetők.

98. *Novákovics Sztoján: Brskovo (Krusevo) Danj (Dagno) és az utak az adriai tenger partjairól az ó-szerbiai földekre, adalékok a szerb földek középkori földrajzához.* Rad. XXXVII. 1876. 1—29.

99. *Novákovics Sztoján: Régi nyomtatványok a bolgárok számára.* (Stara štampanja za Bugare.) Rad. XXXVII. 1876. 29—33.

100. *Jagics V: Adatok a szláv népköltészet történetéhez, történelmi bizonyítékok a szláv népek dalairól és költészetéről.* (Gradja za slovinsku narodnu poeziju. Historijska svjedočanstva stb.) Rad. XXXVII. 1876. 33—138.

101. *Hanel J: Palacky Ferenc (1798—1876.) nekrologja.* Rad. XXXVII. 1876. 138—186.

102. *Ljubics Simon ismertetése: Cubich Giambatista művéről: Notizie naturali e storiche sull' isola di Veglia.* Rad. XXXVII. 1876. 186—203.

103. *Kuhacs Fr. S. Adatok a délszláv zene történetéhez.* (Prilog za povjest glasbe južnoslovjenske.) Rad. XXXVII. 1877. 1—79.

104. *Kukuljevics Iván: A horvátok az örökösödési háboru idejében.* (Hrvati za nasljednoga rata.) Rad. XXXVIII. 1877. 79—177.

A történetirók a horvátoknak Ausztria harcaiban való résztvételéről alig szólnak, pedig az nagy jelentőségü volt. II. Frigyes 1740 dec. 16-án hadüzenet nélkül betört Sziléziába, ez volt az örökösödési harc kezdete; az első porosz győzelem után több oldalról támadták meg M. Teréziát, ki Magyarországhoz fordult segélyért, mely a br. Grasalkovics kir.

személynök elnöklete alatti 1741 szept. 11-iki pozsonyi országgyülésen 15 ezer magyar, 14 ezer horvát és 6000 ezer erdélyi katonát ajánlott meg, — azonban 1741 végéig alig néhány száz magyar ment a harctérre és M. T. joggal így kiáltott fel: »Bene, bene, multa quidem dicitis sed effectus apparet nullus« (Arneth M. T. erste Regierungsjahre I. 308. Kolinovics: Nova Hungariae periodus 612. l.) A horvátok voltak valamennyi nemzet közül az elsők, kik M. T. segélyére siettek.

Szlavonia még mindig el volt szakítva Horvátországtól és katonai és kamaralis kormányzat alatt állott; a politikai és pénzügyi kormányzatot a kamara, a katonait pedig a hadügyi tanács vitte. Ez a rendezés 1737-ben történt Khevenhüller és gróf Hamilton jelentésére, kik e terület helyzetét kétségbeesetten szomorúnak rajzolták.

A varasdi katonai határőrvidéket, a mai belovári megye és Körösmegye egy részét 1737-ben Sachsen-Hildburgshausen herceg négy parancsnokságra osztotta: Kaproncai, kőrösi, ivanicsi és gyurgyeváci. — A báni határőrvidék a bán és horv. országgyülés kormánya alatt maradt, de katonatisztek parancsnoksága alatt, kik a polgári és birói tisztségeket is viselték; törzshelyeik: Jaszenovác, Kosztajnica, Zrinj és Glina. Dubica vára ősi jogon a Zágr. kápt. parancsnoksága alatt volt. — A karlováci és primorjei (tengermelléki) határőrvidék Likával és Korbáviával, katonailag volt szervezve, de nem olyan rendesen mint a varasdi. — A polgári Horvátország Varasd, Kőrös és Zágráb megyékből állott, de ezekből is egy rész a határőrvidékhez tartozott; a bán a báni tanácscsal kormányozta, a megyei tisztikart a horv. országgyülés választotta vagy a bán nevezte ki. A polgári Horvátország és báni határőrvidék birósága a kerületi tábla (tabula districtualis) és a báni tábla volt. A pénzügyet a kamara kezelte, az adóügyet a horv. országgyülés és az általa választott exactor. A határőrök, nemesség, predialisták és a szabadosok adómentesek voltak. A nép feloszlott jobbágyokra, predialistákra és szabadosokra, a nagyobb uradalmak kevés kivétellel az egyház vagy beköltözött családok (Brandau, Karaffa, Koleredo, Eltz, Kuhn, Odeskalki, Schönborn, Trenk) kezén voltak.

Ily szomoru helyzetben volt az ország e harc kezdetén, melynek kitörésekor a horvátok azonnal résztvettek és pedig először is Cseh- és Morvaországban.

Trenk és pandurai. Br. Trenk Ferenc apja porosz volt, ki 1683-ban osztrák szolgálatba lépett, 60 évig híven szolgált, megvette Szlavoniában Pakrac, Pleternica, Nustár

és Bresztovác uradalmait. Ferenc 1711. jan. 1-én Reggióban, Kalabriában született, hol apja mint alezredes időzött. Apja és utóbb a jezsuiták szigoruan nevelték, de ő mégis heves, merész, féktelen, könyelmü és néha kegyetlen volt, hét nyelvet beszélt, jelesen zenélt, éles eszü és kellemes társalgó volt. Tanult Sopronban és Pozsegán a jezsuitáknál. 1727-ben meghalt anyja s azontúl szigoru apja nevelte s ő 1727. jul 10-én Pálfy Miklós ezredébe lépett, mely akkor Belgrádban állomásozott, de apja hallván merész kalandjairól és folytonos civódásairól, minthogy többi két fia meghalt, őt 1731-ben haza hívta, hogy birtokait kezelje. Párbajai miatt Péterváradon fogva volt, ott 1731-ben megismerkedett Tillier táborszernagy leányával, azt feleségül vette, de négy gyermeke és felesége is meghalván 1737-ben özvegygyé lett. Apját áthelyezték Lévára és fia felügyelet nélkül maradván sok erőszakosságot vitt véghez, miért is a politikai hatóság Szlavoniából számüzte.

A török orosz háboruban, melyben III. Károly is résztvett ajálkozott Seckendorf generálisnak, hogy saját költségén pandurokat fog toborzani, de ájánlatát visszautasították és orosz szolgálatba lépett, mint a magyar önkénytesek kapitánya Kuming ezredében. Itt vitézül küzdött a törökök és tatárok ellen, de féktelen kihágásai miatt Szibériába számüzték, utóbb halálra ítélték. Szibériából elszökött, a halál büntetést Münich marsal kegyelméből elkerülte s előbb Pecsek várba elzárták utóbb Oroszországból örökre számüzték. 1740. tavaszán visszatért Szlavoniába, hol pandursereget szervezvén a garázdálkodó rablócsapatokat birtokairól elűzte.

1741-ben saját költségén a szlavoniai birtokosok támogatásával 1000 pandurt állított fegyverbe, köztük 300 rablót, kiket elfogott, a kormány őt őrnagygyá nevezte ki. Serege szállas, vitéz, merész és gyakran vadul kegyetlen volt. Öltözékök hasonló a serezsánokéhoz. Mindegyiknek bőr övében pisztolyok, handzsár és egy kis kés volt, melyen pandur alak volt e felirattal: vivat pandur. Vállukon hosszu puska, oldalukon szablya, zászlóul törökös lófark szolgált és török zenekar kisérte őket. Trenk velök 1741 ápril 1-én Bécsbe indult, hova máj. 27-én értek. M. T. a Favoriten-strassenen kocsin ment eléjök. Serege 50 emberből álló 20 csapatra volt osztva. Serege nagy feltünést keltett, M. T. gazdagon megajándékozta a legénységet.

Hadakozás 1741-ben. Trenk Sziléziában Neuperghez csatlakozott, kinek seregében egyebek mellett 3000 varasdi, 1500 szávamelléki és szerémi határőr és több század lovas határőr volt. Itáliában több ezer karlováci és primorvei határőr

volt és az utóbbiakból 3000-en a partvidéket őrizték. Trenk pandurait Sztrelicbe előörsül küldötték, hol utközben eleséggel és lőszerrel megrakott kocsikat ejtettek zsákmányul és Koten hegyén a porosz sereggel szemben tábort ütöttek. Azonban fegyelmetlen emberei két, a seregnek szállító osztrák kereskedőt is agyonvertek, miért is a pandurok vezérletét a horvát nyelvet beszélő szász Menzelre bizták s midőn Trenk ez alatt nem akart szolgálni, fogságba került. Menzel a pandurokkal jul. 30-án elfoglalta Kosel várát, megvervén Putkammer porosz alezredest, a várost kirabolták és felgyujtották. A szigoru Menzel ellen a pandurok fellázadtak, 40-et sáncrabságra ítélték, a többiek pedig kijelentették, ha nem lesz Trenk a vezérök, hazamennek, mire Neuperg Trenket visszahelyezte, ki erre harmadnapra Sztrelicnél megtámadta a porosz utócsapatot s azt szétűzte, majd meg egy erdőben vitézűl védekezett a porosz lovasság ellen és egy őrnagyot és sok lovast ölt meg. Egy hóval utóbb Szvidniknál 34 megrakott porosz társzekeret és 300 lovat ejtett zsákmányul, szétverve a kisérő csapatot. Az osztrák sereg visszavonulása közben a pandurok barátot, ellenséget egyaránt raboltak, mire a horv. határőrök kijelentették, hogy velök nem harcolnak egy sorban, hanem osszák be őket a rendes seregbe, a pandurok pedig fenyegetőztek, hogy haza mennek.

Kevenhüller felhivta Trenket, hogy a Bécshez közel járó bajor-francia csapatok ellen induljon, s ő 300 maradásra birt pandurával a Dunához sietett, hogy az ellenség átkelését megakadályozza, itt 5 nagy szénáshajót ejtett zsákmányul és Sternbergnél két tisztet és 40 lovast ölt meg. 1741. szept. hóban Ljubibratics József alezredes Gradiskából Bajorországba jött határőreivel, de Kevenhüller keveselte számukat és Gvadányi generálisnak Eszékre szept. 28-án azt irta, küldjön még 2000 gyalogost és pár száz lovast és ha a határőrök nem akarnának fegyvert fogni, a királynő visszavonja az 1735-iki patenssel nekik adott adómentességet. A határőrök erre Pozsega körül fellázadtak és több tisztet megöltek, kik fegyverkezésre nógatták, azonban mégis 2000 varasdi, 2400 szávamelléki és 4000 karlováci és likai határőr és Iszákovics őrnagy vezérlete alatt 570 szerb önkéntes megindult Bajorországba, de ezek későn jöttek.

A varasdi határőrök Broglie herceget Pisknál megtámadták, de az visszavonult. 1741 végével Trenk panduraival megrohanta Steiert, de nem vehette be, mert 3000 bajor gyalogos és 900 lovas védelmezte, azonban a vár előtt mégis 45 ellenséget elfogott. Erre megparancsolták neki, hogy a franciáktól foglalja el a meredek hegyeken levő Klas, Win-

dischgarsten, Spital erdőket, hogy az átkelés Stajerországból biztosíttassék mi igen fontos volt, Trenkhez néhány szakasz horvát harárőr is csatoltatott.

Hadakozás 1742-ben. Trenk szerencsésen a stajer Klauszhoz ért, éjjel váratlanul megrohanta, őrségét elűzte és Klauszt elfogalalta, mire a másik két hely is megadta magát, itt 22 tisztet, 664 katonát, sok puskát, 8 ágyut ejtettek zsákmányul, mindezt Trenk Khevenhüllerhez küldte, azután elfoglalták a horvátok Efferdinget és Kremsmünstert.

Jan. 17-én a karlováci és gradiskai határőrök kitüntek a bajorok ellen Schardingnél vívott ütközetben. Jan. 23-án Trenk pandurai és néhány száz varasdi és gradiskai határőr felgyujtotta Linc külvárosait és Segur generalist visszavervén, megtámadták a várost, mely kapitulált azon feltétel alatt, hogy 9600 emberből álló őrsége megfogadta, hogy egy évig nem harcol Ausztria ellen. Erre Trenk parancsot kapott, hogy Bajorországban Bärenklávhoz csatlakozzék, mire 100 szánon Schardingba indult. Jan. 24-én Frankfurtban a bajor választót VII. Károly név alatt római császárrá választották s mert országa majdnem egészen el volt foglalva, érmet verettek arcképével e felirattal: Et Caesar et nihil! Prandau br. M. T. követe tiltakozott a választás ellen, mert a cseh szavazatot kizárták.

Bärenklau Trenket panduraival és 600 karlováci határőrrel és egy zászlóalj rendes sereggel előre küldte Bajorországba az Izarhoz, melynek egész vidékét elpusztították; elfoglalták Kam, Filzhofen és Deckendorfot és mert a kamiak 6 pandur kezét levágták volt és gúnyolva körülvezették, azért a pandurok minden kami embert és asszonyt ki kezökbe került vagy a vizbe vagy a tűzbe dobtak. Dekendorfot különös fortélylyal foglalta el. A franciák a hidat elfusztították és két lovasunkat agyonvertek, erre Trenk 40 embert a lerombolt hidhoz állított és szalmakévékre pandurruhákat aggatott, hogy a sereg nagynak lássék, azután távolabb éjjel átkelt hajón a folyón és török zenekarának lármájával és fáklyákkal a városhoz rohant, melynek megrémült őrsége erre magát megadta. Oldalánál volt ekkor mint hadnagy a fiatal Laudon.

Bärenklau elfoglalta Passaut és Oberhauszt, melyek őrzését gradiskaiakra bízta; seregében ekkor 2000 varasdi, 6000 karlováci és likai és 1000 szávamelléki horv. határőr és Trenk pandurai voltak, München elfoglalása után a karlováciak Mainburgnál két ezred lovasságot vertek szét. Münhenbe a hadsereg élén a pandurok és Menzel határőr lovassága vonult be. A pandurok és karlováciak különösen kitün-

tették magukat Marienburgnál és Mainburgnál; ott Trenk barát csuhában kereszttel kezében kikémlelte az ellenséget, azután Molinári őrnagygyal váratlanul megtámadta és elfogta gr. Szeszelt és 192 katonát zászlóstól. Marienburgnál szétverte Döring tábornok őrségét s 55-öt elfogott, azután Pálfy Rudolffal elfogott 400 bajort s Döring egész podgyászát s a Duna tulsó felére menekülő Döringet üldözvén, zsákmányul ejtett tiz élelemmel és lőszerrel megrakott társzekeret. Khevenhüller febr. 22-én Mercy vezérlete alatt 3000 karlovácit és likait küldött Csehországba a' poroszok ellen, maga pedig az elfoglalt Bajorországban maradt.

Csehországban 1800 likai Frauenburgot akarta elfoglalni, de nem ért célt; a varasdiak Makar vezérlete alatt ápr. 15-én Usztrepnél egy szász hadosztályt legyőztek, 100 embert megöltek, 244-et ezredestől elfogtak négy ágyuval és több zászlóval, a zsákmányt M. T. nekik ajándékozta ápr. 21-én (Acta banalia 1742.). Fesztetics generális kiverte az ellenséget Morvaországból, seregében voltak a szávamelléki határőrök és ezer karlováci is.

Midőn Stensch tábornok Reichenhal elfoglalására indult, seregében egyebek mellett volt 900 likai, 200 karlováci lovas és 200 Trenk pandur. Trenk elfoglalta a sáncokat s ágyuival lövette a várost s midőn a többi sereg is rohamra indult, Reichenhal megadta magát márc. 30-án, benne 300 ezer frt. értékü sót és árut találtak. Az ellenség Herberstein podgyászát elfogta. 1800 vadász Lenggriesnél táborozott, Trenk váratlanul megrohanta, a falut felgyujtotta, a vadászokat elverte és az ellenség másnap Herberstein podgyászát és hadiszereit és 572 lovat visszaküldött.

Midőn Harcourt elfoglalta Münchent, ennek visszafoglalására Bärenklau 5000 emberrel ment vele Trenk és pandurai és Menzel határőr lovassága, az első rohamot Trenk és Menzel tették, a város kapitulált és a pandurok és határőrök a vidéket pusztították és Winzennél 3000 bajort megszalasztottak. Élelemszerzésre küldetvén, Trenk 382 ökröt és 700 juhot hozott, de az osztozásnál Bärenklauval összeveszett. Jul. 29-én Trenk pandurai az Andrásy és Forgács huszárokkal elfoglalták Gräfenau, Bernstein és Diesensteint, itt egy pincében felrobbant lőpor megsebesítette. Nagy vitézségéért M. T. alezredessé nevezte ki.

A cseh hadseregben is voltak horvát csapatok; jun. 5-én a varasdiak kitüntek Tejnél, jun. 9-én pedig a likaiak Pisknél Nádasdy generalis alatt; a horvátok átuszták a folyót, megmászták a várat és elfoglalták, azután bevették Pilzent és nagy zsákmányt ejtettek. A pandurok vitézül hadakoztak

ez év végéig, ekkor egy részök hazakivánkozott, mert csak egy évre kötelezték magukat; az engedélyt megkapták és M. T. dec. 17-én meghagyta a báni helytartónak, hogy őket jól helyezze el. Velök ment Trenk is. Bécsben találkozott Lestoh bajor kapitány férfi ruhába öltözött nejével, ki férje elestét Trenken meg akarta boszulni, a Chami ütközetben rálőtt, lovát ellőtte alula és megfutott, de a pandurok elfogták és Bécsbe küldték. Trenk ismerte Eszéken, feleségül akarta venni, de szülői ellenezték és zárdába küldötték, honnét Lestoh kapitány mentette ki. A nő Trenkkel kibékült és vele ment Szlavóniába. Lestoh azonban meggyógyult sebéből Trenk és Lestohné Bécsbe visszatértek, találkoztak vele az utcán, a párbajt az asszony okossága hárította el, mert szerinte a holtaknak nincs joguk féltékenységre.

Olasz hadjárat 1743-ben. Itt banderiális és báni határőrök vettek részt. Zengből két hadihajón a partvidéki határőrök a tengeren és három hajó karlováci határőr a Pó torkolatánál nyugtalanította az ellenséget, a partmelléki városokat is horvát seregek őrizték. 1742. márc. 11-én a bécsi haditanács Branjug György báni helytartót, zágr. püspököt felszólította, hogy 3000 gyalogost és 400 lovast mint insurgenst küldjön Itáliába, márc. 12-én M. T. irt neki e tárgyban (Orsz. levélt. Acta banalia 1742. 12., 13. sz.), márc. 17-én pedig Lothringeni Ferenc, majd meg a királynő ápr. 17-én jelentvén, hogy Lajbachban 10-ezer forint várja őket, mig a bécsi haditanács máj. 9-én jelentette, hogy ott 31,042 frt várja (Acta banalia.) Máj. 10-én utnak indult 2400 harcos és pedig turopolyai nemesek saját zászlójuk alatt, báni határőrök, püspöki és káptalani predialisták és a főurak banderiumai. Egy évre hivták be, de az esküjök úgy hangzott, hogy addigra, mig szükség lesz rájuk! ami meg is történt s a minek szomoru következményei voltak. Traun marsal jelentésében kiválóan dicsérte a horvát csapatokat. A banderialisták haza akartak térni, de M. T. szept. 20-án irt a bánnak, hogy eszközölje ki a rendeknél, hogy még egy évig maradjanak.

Katonai zendülések. M. T. a derék Battyányi Ferenc generalist nevezte ki okt. 5-én bánná, a rendek okt. 24-én üdvözölték és elhatározták, hogy a banderialisták még egy évig táborban maradhatnak, mit M. T. nov. 26-án megköszönt jelentvén, hogy nov. 1-én 700 banderialista önkénytesen visszatért, de megigérte, hogy ujra eljő, kéri a rendeket, küldjenek valakit Itáliába, ki a többi horvátot lecsendesítse (Acta ban. 1742. 72. sz.). Branjuga értesíti a királynőt dec. 12-én, hogy oda Magdalenics Boldizsár volt zágrábi alispánt

és Skerlec Gábort küldik, panaszkodik, hogy e sereg már százezer forintjukban van, és alig lesznek képesek egyéb bajok miatt oda uj sereget küldeni (Act. ban. 1742. 79. sz.)

A karlováci határőrvidéken is zendülés tört ki, mert onnét folyton többet és többet küldtek a harcba a szegények közül, a vagyonosabbak a tiszteket megvesztegetvén, otthon maradtak (Act. ban. u. o. 82. sz.) Paraminszki banderiális őrnagy is visszatért s a kiküldöttek csak Leibachig mentek, a pestis miatt a határ el lévén zárva Itália felé. Roveróban az összes horvát csapatok kijelentvén, hogy csak egy évig kötelesek hadakozni, felzendültek és 1743 elejével hazaindultak Bublics Tamás kapitány vezérlete alatt, az insurrectió többi tisztei, csapat nélkül, ott maradtak. Erről Traun marsal jan. 18-án jelentést küldött Bécsbe. (L. Rad. XXXVIII. 103. l.) A haditanács Branjugát értesítette febr. 1-én, hogy a hazatérőkről útközben gondoskodva van, hogy ne tegyenek kihágásokat; febr. 15-én Rauch vicebán jelenti, hogy már Stájerországig értek. A bán 1743. márc. 16-án a bécsi haditanácstól felhivást kapott, hogy a szökevények ellen szigoru vizsgálatot indítson. A vizsgálat hat hónapig tartott, Guzán Mártont lefejezték és sokat megvesszőztek.

Zendülés Szlavóniában. 1743 elején még veszélyesebb zendülés tört ki Szlavóniában (Verőcze, Pozsega, Pakrác, Pleternica, Podvorje, Crnek, Szirac, Szubocka) 4000 fegyveres paraszt féllázadt a földesurak és a kamara ellen és követelte, hogy a varasdi határőrséghez csatolják, vezetőik Lucsics Máté, Romics Illés és Paleganovics Illés. Hatot Bécsbe küldtek azzal, hogy az átcsatolást azért kivánják, mert a határőrök adómentesek, őket pedig súlyos adók nyomják; a követek noha mitsem végeztek, azt hirdették, hogy az átcsatolás már megtörtént és adómentesek, ők maguk a kapitány cimet felvették és nagy népgyülést tartottak, melyen felolvasták erről kiadott szabadalomlevelöket. — Engelshöfen szlavóniai generális ellenök vizsgálatot indított, mit Gvadányi gróf márc. 8-án Eszékről bejelentett a bánnak. A zendülés elfojtására 1000 horvát határőrt és némi rendes katonaságot küldtek, Trenk is hozzájuk csatlakozott száz pandurral. A zendülőkhöz csatlakoztak némelyek a szlavóniai határőrök közül Szekula alezredessel s több szerb pappal, noha a pakráci püspök ettől óva intette.

Midőn Haller alezredes a vizsgálathoz készült, Szeranovcen Milankovics vezéröknél 1500 felkelő tanácskozást tartott, melyen elhatározták, hogy fegyveresen védekeznek, tanácskozásuk közben odajött egy ismeretlen utas és ettől a rendes sereggel szemben óva intette, mire többségök haza-

távozott, a megmaradottak pedig Milánkovicsot egy küldöttséggel Bécsbe küldötték. A meginditott vizsgálat tovább folyt és Gyadányi márc. 22-én jelentette a bánnak, hogy Lucics Mátét lefejezték, Romicsot, Paleganovicsot felakasztották és 33-at gályarabságra itéltek. A nép azonban nem csendesedett le, azért a bán ápr. 7-én 500 gyalog és 100 lovas banderalistát küldött Szlavóniába Domjanics Ignác vezérlete alatt, kiknek ápr. 16-án Moszlovinán kelle lenniök. (Act. ban. 1743. 70. sz.)

A zendülő küldöttség Bécsben mitsem végzett s mikor el akarták fogni, elszökött. A haditanács ápr. 13-án felhivta a bánt, hogy fogassa el őket. Milánkovicsot és négy társát lefejezték s fejöket a pakráci várfalakon kitüzték. A felkelők közül 2000-et besoroztak katonának és elvitték Bajorországba és Csehországba. (Trenk életrajzában számukat 2500-ra teszi.) A bán ápr. 22-én visszavonta Szlavóniából a banderialistákat, mert a zendülés lecsendesedettnek látszott.

Horvátország és Szlavónia egyesitésének megkezdése. Ugyanekkor értesítette a bán helynökét, hogy Szlavónia egyesítése Horvátországgal elhatározott dolog és felszólította, hogy keressen alkalmas egyéneket annak megyei szolgálatára, mert az ottani lakosság »rudis et incultus,« de a nép inkább határőrség akart lenni, hogy adó és robotmentessé legyen; midőn a bánhoz Siklósra küldött követsége itt sikert nem ért el, a katonatisztek titkos biztatására Eszékre mentek Engelshofen generálishoz, ki útlevelet adott nekik Bécsbe. A bán Bécsbe irt, hogy fogják el őket, mert zendülők, mi a generálisnak nem tetszett. A bán maga elment Valpóra, hol a szlavon urakkal az egyesítés dolgát megbeszélte. (Act. ban. 1743. 94. sz.) Az egyesítés ügyét egy bizottságra bizták, melynek elnöke Patacsics Sándor gróf volt.

Hadakozás 1743., 1744., 1745-ben. Khevenhüller bajor seregében 17,000 horvát volt, köztük Trenk 3000 hajduval, Lobkovic csehországi seregében pedig 4007-en. Bajorországban a horvátok a máj. 9-iki steinbachi és brauni ütközetben tüntek ki. Brizsics Máté gradiskai zászlótartó maga 9 ellenséget ölt meg. Ezen évi hadakozásról tüzetesen szól Oesterr. milit. Zeitschrift 1830. 10., 12., 24., 28. füz.; Schubert II. 31., 33. és Trenks Leben 154. Arneth II. 394. Ramshorn: Maria Terezia und ihre Zeit. Leipzig, 1861. Schubert III. Acta banalia 1744. 137., 203., 221., 224., 233., 255. Acta ban. 1745. 32., 61., 94., 103., 109. 130., 133,. 143., 166. Vanicsek: Specialgeschichte der Militärgrenze II. 370., 371. Oest. Milit. Zeitschrift 1822. 6. füz. 306—310. Göhring: Die Kriege Preusens gegen Oesterreich I. 76. Oest. Milit. Zeitschr. 1823. 7-ik füz.

A horvát események általános áttekintése 1745-ben. A harcokból hazatérő horvátok Zágrábba Jellasics Farkas és Krizsanics Ádám vezérlete alatt dec. 2-án és 3-án érkeztek, a lovasságból csak 99-en maradtak, Skerlec alezredes csak dec. 17-én érkezett meg ezredével és könyekkel fogadták.

Battyányi Károly lotharingeni Ferenc okt. 4-iki koronázása után felhivta a rendeket, hogy a koronázási honoráriumot pénzben küldjék el, a rendek azt válaszolták, hogy pénzök nincs, elfogyott a hadikészületekben. Horvátországban ez évben sok pörpatvar volt a határőrség generálisaival, harcok a végeken a törökkel és bent a nagyon elszaporodott rablóbandákkal. A zengi civódásokat lecsendesítette Rauch vicebán. (Acta ban. 1745. 170. sz.) A vicebán okt. 8-án feljelentette Bécsben a zágrábi plébánust, ki a polgárok közt Krisztofor imádságokat osztott szét, melylyel a kincskeresők az ördögöt hivták segélyül. (Act. ban. 1745. 218. sz.)

Szlavónia bekebelezését ezen évben befejezték: felosztották Szerém-, Verőce-, Pozsega megyére és a szerémi és szávamelléki határőrvidékre, mihez a bán Patacsicsnak dec. 8-án gratulált. (Acta ban. 1745. 257. sz.) Mind a három megye súlyos panaszt emelt Trenk ellen, hogy a jobbágyokat erővel viszi pandurnak, kik közül többen megszöktek s rablókká lettek. (Act. ban. 258., 262., 294. sz.)

Ez évben Szlavónia 7684 embert küldött a hadseregbe és otthon még 10,167 állt rendelkezésre. Ez évben a katonatisztek egy része németül kezdte jelentéseit irni, mig azelőtt csak horvátul irták volt. (Acta ban. 213., 150.) A horvát katonák vitézségét igen dicséri Battyányi Károly bán és marsal. (Act. ban. 1746. 37. sz.)

Hadakozás Itáliában 1746-ban. Az adatok erre nézve megvannak: Storia del anno 1746. Amsterdam. 102., 240. Wanicsek: Geschichte der Militärgrenze II. 384—388. Oester. Milit. Zeitschrift 1840. 9., 10., 17. füz. Maria T. u. der oest. Erbfolgekrieg. Wien, 1863. 266. lap. Ilić: Lovorika gradiškoga puka.

A bán és a horvátok Belgiumban és Hollandiában 1746-ban. Az adatok megvannak: Acta ban. 1746. 76., 111., 129., 130. Midőn a lábán megsebesült Trenk Bécsbe jött gyógyíttatni magát, a királyné maga mellé ültette és mégis 1747-ben váratlanul elfogták és haditörvényszék elé állitották, ellenségei, különösen Lövendal generális kivitte, hogy birtokvesztésre és örökös fogságra itélték, két évvel utóbb, 1749-ben, Spielbergben megmérgezte magát, birtokait Grasalkovics kapta, ki szegény bunyevác deákból a legmagasabb fokra emelkedett. Ha Trenknek voltak is nagy hibái, de

érdemei nagyobbak voltak és a Habsburgház határozottan hálátlan volt iránta.

A tengermelléki és karlováci határőrvidék ujjászervezése. Az adatok megvannak: Wanicsek: Geschichte der Militärgrenze I.

A brinj-likai lázadás. Az ujjászervezés sok igazságtalansága lázadást idézett elő, mely lángra lobbant Zeng vidékén Brinjben és Likában, melynek élén a zengi Kuhacsevics Máté horvát költő és auditor, Holjevac brinyi tiszt és a zengi vár kapitánya, báró Portner őrnagy állott. Báró Gall brinji őrnagyot is vádolták részességgel, pedig csak neje támogatta a lázadókat.

Brinjben 1746. jul. havában a templom körül gyülést tartott a nép és 40 embert elküldött Gall őrnagyhoz, hogy engedje meg, hogy Bécsbe menjenek panaszra. A küldöttség a zengi Domencsics vezérlete alatt Bécsbe ment. Aug. 5-én ujra gyülést tartottak Jezeraninál és fegyveres ellentállásra hivták fel az összes határőröket, a tiszteket jórészben megnyerték ügyöknek, aki nem akart hozzájuk csatlakozni, annak menekülnie kellett, egyet agyon is ütöttek, a brinji őrséget is elkergették. Subicán 2000-en fegyverbe állottak és az »Isten serege« (božja vojska) nevet vették fel és elég sok rendzavarást okoztak.

Scherzer karlováci generális az otocsáci határőröket akarta ellenök küldeni, de ezek is a lázadókhoz csatlakoztak és báró Portner tanácsára irásban kijelentették Scherzernek, hogy csak akkor hódolnak meg, ha a határőrvidéken az előbbi állapotokat visszahelyezik. Közben a német tiszteket mind elüzték, midőn azonban seregökben elfogyott az eleség, nagyrészök szétszéledt, azzal, hogy addig nem mennek háboruba, mig a hildburgshauzeni uj szervezetet meg nem szüntetik.

Augusztus végével Kuhacsevics Máté auditor Bécsbe ment, hogy küldöttségöket tanácscsal támogassa, azonban őt és a három küldöttet vasra verve Karlovácra visszaküldték. E szomoru hirre a lázadók hazaszéledtek.

Depoci alezredes és Szertics gróf nem akartak vallani a lázadók ellen s mindketten megmérgezve meghaltak a börtönben. A karlováci hadbiróság 10 lázadót lefejeztetett, hármat karóba huzatott, hét tisztet örök fogságra, ötöt gályarabságra itéltek. Élethossziglan való börtönre itélték Gallt és Portnert, Kuhácsevics Mátét és unokaöccsét is. Kuhácsevics előbb Spielbergen, azután Brünben, végre Kufsteinban volt elzárva; a fogságban számos horvát költeményt irt. A lázadás 1746-ban véget is ért.

Hadakozás 1747-ben. Adatok: Arneth III. 303., Ramshorn: M. T. und ihre Zeith. 176., Ilić: Lovorika gradiškog puka, Weiss: M. T. und der öest. Erbfolgekrieg. 282., Geschichte des Likaner Grenz-regim. M. S. C., Act. ban. 1747. 12., 27., 39., 13., 144. sz.

Hadakozás 1748-ban és béke. Adatok: Arneth III. Acta ban. 1748. és a fentebbiek.

Állapot Horvátországban. Branjuga püspök báni helytartó 1748. ápr. 28-án halt meg. Harc támadt a báni helytartói állásért, még inkább a zágrábi püspökségért. A püspökséget kereste Tauszi zágrábi kanonok, volt dubicai várparancsnok, br. Csolics püspök és br. Patacsics Ádám zágr. kanonok, dubicai parancsnok. Battyányi bán Csolicsot ajánlotta, mert ez leginkább buzgólkodott azon, hogy a horvát rendek kérjék a királynőt, hogy a Zrinyi-Frangepán birtokokat a tengermellékén és a Kupánál Battyányinak adományozza. A bán távol, Hollandiában volt s így irigye Nádasdy Lipót kancellár sebtében kineveztette zágrábi püspökké Klobusitzkyt és így a bán előterjesztése elkésett, mi elég nagy kedvetlenséget idézett elő.

Mária Terézia Battyányi Károly bánt a trónörökös nevelésével bizta meg, a rendek könyörögtek neki, hogy ne mondjon le a bánságról, sőt követséget is küldtek hozzá Bécsbe. Helynökévé nem kedveltjét, Rauch vicebánt, hanem Erdődy Lajos grófot nevezte ki, mert Rauch ellen egy botrányos per folyt. A Rauch és Vojkovics család törvénytelen uton a kihalt Malakócyak birtokait, mint örökségét elfoglalta, mire Cindery Ferenc és az oldalági rokonok perbe fogták, Rauch vicebán a báni tábla előszobájában találkozott Cinderyvel és botot emelve rá, tolvajnak, gazembernek, ugató kutyának stb. nevezte, ebből becsületsértési per keletkezett, melyet ex violata sede judiciali Rauch elvesztett. Akta ban. 1748.)

Az örökösödési háboru következményei Horvátországra nézve. A határőrvidék rendeltetése az volt, hogy a határokat a török ellen védje, ennek fejében lakói adó- és robotmentesek voltak, minek örültek. A török vész elmultával Hilburgshausen abból katonai nevelőintézetet alakított azon célból, hogy onnét a hadsereg minél több képzett katonát kapjon és tényleg az örökösödési harc befejeztével onnét 40,000 katonát szedett, mely szám a hét éves háboruban jelentékenyen megnőtt. Igaz, hogy az uj szervezet nagyobb renddel járt, de a lakoság elnémetesítése nagyban folyt. Az ipar és kereskedés hanyatlott, a várakat lebontották s belőlök kaszárnyákat építettek, sok területet elvontak a polgári Hor-

vátországtól és hasztalan volt az országgyülések minden tiltakozása.

A törökök a Száva torkolatánál várat kezdtek épiteni, mire a rendek Kosztajnica, Zrinj, Petrinja, Glina, Gvozdaszko stb. várakat kijavították és a határon védsáncokat ástak. Szlavóniát Horvátországhoz csatolták, de hiányzottak alkalmas tisztviselők, mert Szlavónia a kamarális és katonai kormányzás alatt nagyon elhagyatott volt. A szlavon megyék főgondja volt a rablóbandák kiirtása s az ideszakadt idegen földesurak nagyon kihasználták a szegény jobbágyságot; a falu népe és a kisebb nemesség csapatosan a puszta Bánátba, az elégedetlen határőrök pedig Törökországba költöztek, helyöket idegen települők foglalták el.

Horvátország a háboru után nagyon elszegényedett és mégis nagy terheket róttak rájuk, így a két báni ezred eltartásához évi 40,000 forinttal kelle járulnia és ezenfelül e célra még évi 34,000 forintot követeltek tőlük, — de a rendek ezt visszautasították azzal, hogy fedezzék az elkobzott Zrinyi-Frangepán Mikulics-féle birtokok jövedelméből vagy az adókból. A szegénységhez a döghalál és marhavész is járult, mely Törökországból terjedt szét; Ausztria is vesztett e harcban, elvesztette Sziléziát, Pármát, Piacenzát és Guastalát.

Kukuljevics az értekezés végén közli Battyányi Károly bán 1744-ben a horvát seregekhez intézett horvát kiáltványát, melyben fegyelemtartásra inti és az elégedetlen határőrök 11 pontba foglalt panaszainak horvát szövegét. (Rad. XXXVIII. 174—176. l.)

105. *Rácski Ferenc, Petrovics Pogodin Mihály orosz történetiró nekrologja.* (Michael Petrović Pogodin. 1800—1875.) Rad. XXXVIII. 200—227.

106. *Maixner Fr.: Adalékok a zágrábi nemzeti muzeumban levő némely latin és görög feliratoknak magyarázásához.* (Prinesci tumačenju nekih latinskih i grčkih napisa u kr. narodnom muzeju u Zagrebu). Rad. XXXVIII. 228—235. lap.

107. *Meszics Máté. Zvonimir Dömötör horvát király.* (Dimitar Zvonimir kralj hrvatski). Rad. XXXIX. 115—142.

Zvonimir (Szvinimir) horvát bán Kresimir Péter alatt már nagy tekintélyben állott, ki nevét az oklevelek élén a maga és a görög császár neve után első helyen említi. Kresimir Péter király megszerezte Dalmáciát és már 1059-ben magát »horvát-dalmát király«-nak irja, továbbá a görög császároktól a Száva-Duna közét; Horvátország területre nézve alatta volt a legnagyobb. A görög császárokkal és magyar királyokkal egyaránt barátságos viszonyt állapított meg. Kor-

mányrendszere az ősrégi szláv családi alapokon nyugodott, de behozta a rendi különbségeket és megerősítette a fejedelmi hatalmat. A pápasággal a legjobb viszonyban volt, előmozdította az egyházi reformokat és hogy a hatalmas pápaságot maga ellen ne ingerelje, hallgatagon türte ennek a szláv liturgia kiirtására irányzott törekvéseit.

Első bánja Zvonimir, feleségül vette Ilonát, I. Béla magyar király leányát, kit a horvátok »Szép Iloná«-nak (Lepa Jelena) neveztek. Kresimir nevét az oklevelek 1073-ban emlitik utoljára; örököse unokaöccse István volt, azonban nem ez lépett utána a trónra, mert zárdába vonult, hanem a hatalmas horvát bán, Zvonimir sem jutott még a trónra, noha arra nagyon számitott, hanem Szlavic Péter lett királylyá.

Slavic király 1075. nov. hóban Haming norman vezér fogságába került, ki a dalmát partvidéket pusztította, a királynak ezután nincs nyoma és Horvátországban fejetlenség keletkezett, melyet Velence kihasznált és nehány dalmát várost elfoglalt. Szlavic utóda Zvonimir lett. Megválasztatását első sorban a papság és Gerardo pápai követ támogatta; a választás 1076. szept. végével történt; mig meg nem koronázták, addig a »dux Croatiae« cimét használta. A koronázást okt. első napjaiban Gebizon pápai követ a szalónai templomban végezte. (Az értekező Zvonimirről semmi ujat nem mond, csak körülirással cifrázza Račkinak erről szóló értekezését, azért erre nézve utalunk: Horv. tört. repert.)

108. *Zora Lukács: Gundulics »Ozman« cimü eposzának szerkezetéről.* (O composiciji Gundulićeva Osmana). Rad. XXXIX. 1877. 151—193.

109. *Veber A.: Valami a horvát költészetről.* (Nješto o pjesničtvu hrvatskom). Rad. XL. 1877. 19—45.

110. *Geitler L.: Bretkun litvániai posztillája 1591-ből.* (Bretkunova litavska postilla iz god. 1591.) Rad. XL. 1877. 116—130. Geitler e nyelvemléket összehasonlító nyelvészeti és nyelvtörténeti szempontból fejtegeti.

111. *Ljubics Simon: Pótlék Jagics értekezéséhez a szláv népköltészet történetéről.* (Prilog Jagićevoj razpravi o gradji za slovinsku narodnu poeziju). Rad. XL. 1877. 130—147. lap.

112. *Tkalcsics Iván: A zágrábi püspökség ujjászületése a XIII-ik században.* (Prieporod biskupijė zagrebačke u XIII. vieku). Rad. XLI. 1877. 122—154. l.

I. László magyar király 1093 körül alapitotta a zágr. püspökséget, hogy megjutalmazza Horvátország azon részét, mely az Árpád-házhoz csatlakozott és hogy elkülönitse a Gvozd hegyen tuli résztől egyházi tekintetben is, mely a

tinini (Knin) horvát püspökség alatt állott. Az alapító levél elveszett, de Felicián esztergomi érsek 1134-iki oklevelében az alapítást tisztán vallási indokokra vezeti vissza (Tkalcs.: Mon. hist. episc. Zagr. I. p. 1.), ezt hangoztatják a magy. kancellária későbbi oklevelei is. A püspökséget László az esztergomi érsekség alá rendelte s védszentjévé szent István magyar királyt tette, kinek tiszteletére a székesegyházat is építette.

Az első püspök a cseh Duh volt, papjai somogy- és zalamegyei szlovének. Kálmán sem csatolta vissza a dalmát-horvát egyházhoz, hanem egymásután három magyar püspököt adott neki: Sigidunt (Kercselich: Hist. eccl. Zagr. 74. Kukulj.: Cod. dipl. II. p. 6.), Manasziát (1103—1113. Fejér: Cod. dipl.) és Fancikát (Tkalcs. u. o.) E püspökök a magyar érdekek mellett buzgólkodtak (Thomas arch. Hist. Salonit. CXVIII.), később egyideig nem magyarokat, hanem más nemzetbelieket neveztek ki püspökökké. A káptalan 32 tagból állott, itt is erősen képviselve van a magyar elem; a káptalan gyengén volt dotálva, birtokaitól gyakran megfosztották és így kénytelen volt a magyar királyhoz csatlakozni, ki hiveit bőséges donációkkal jutalmazta. A káptalan első tagja, kinek nevét tudjuk, »Magyar Bárány«, kit a király hűségéért nagy donációkban részesített. (Tkalcs. u. o. I. 9., 16., 35. l.) Sz. István napját nagy ünnepélylyel ülte meg a káptalan a templomon kivül is, mint nagy nemzeti ünnepet (Tkalcs. u. o. II. p. 23. c. XIX., c. V. p. 88.) és mai napig is a nép nagyban ünnepli, az ünnep előtt nyolc nappal reggel 8 órakor meghuzzák a nagyharangot és kitüzik a tornyon a vörös zászlót, melyet két hét mulva ünnepélyesen bevonnak.

A magyar befolyás a Drávamelléken már régóta érezhető volt. Kálmán alatt Zalamegye a Muraközt és Körösmegye egyrészét foglalta magában, Somogymegye pedig a Dráván túl Császmáig és a moszlavinai hegyekig terjedt egészen be a régi garicsi, garesnicai, verőcei és vaskai megyékre, mi a püspökségre nézve káros volt, mert a somogyi főispán birtokait károsította, sőt el akarta foglalni és azt a szent-mártoni apátsággal nagy pörbe keverték. (Tkalcs. u. o. I. p. 1., 2.) Ennek sz. István Kupa somogyi birtokainak tizedét adományozta s mivel most Somogymegye a Dráván túl a zágrábi egyházmegyébe belenyult, a pannonhalmi főapát ott is szedte a tizedet, a pör 1160-tól 1226-ig a pápai szék előtt folyt és minthogy I. István zágr. püspök az 1226-iki tárgyaláson meg nem jelent, pervesztesnek nyilvánították és 60 ezüst márka birságra itélték. (Thein. Mon. Hung. I. p. 69.)

A zágrábi püspökök által elhanyagolt egyházmegyében a magyar püspökök is kiterjeszkedtek, így a pécsi püspök Alsó-Szlavóniába, a veszprémi a Muraközre, kinek Imre király 1203-ban Miholjácot összes jobbágyaival adományozta.

Az árpádházi trónvillongások harctere is jórészt Horvátország volt, így Endre szlavon herczeg itt küzdött 1198-ban bátyja, Imre király ellen; Kracsun gróf és Dominik zágrábi püspök a király mellett, Vratiszláv zágorjai főispán fivéreivel pedig a herceg mellett hadakozott, végre Endrét bezárták Knjeginec várba Varasd mellett. 1220-ban Béla herceg apjával, Endre királylyal küzdött; a királypárt vezére I. István zágrábi püspök, a hercegé Primogenit nagyprépost volt. Bélának Ausztriába kelle menekülnie, de a püspökség mégis nagyon sok kárt szenvedett, így a székesegyházat is ez alkalommal felgyujtották. (Theiner u. o. I. p. 41.)

E belvillongások alatt a nemesség két pártra szakadt s a gyülölködés apáról fiura szállott, a kölcsönös kegyetlenkedéseket a püspök egyházi átokkal akarta megakadályozni, de utóbb maga is kénytelen volt a római szék oltalma alá helyezkedni. (Érs. levélt. lib. Privil. fol. 82.) A káptalan elszegényedett és a papnevelés lehetetlenné vált. A püspökség a züllés szélén állott, ujjáteremtette II. István püspök.

E püspök eredetéről mitsem tudunk, mert okleveleink csak keresztnevét említik. Tamás spalatói diakonus személyesen ismerte és részletesen szól róla, mondja, hogy: igen gazdag volt, a világi fény barátja, előzékeny, jóindulatu, udvarias, de a dicsőséget és népszerüséget hajhászta (Hist. Salon. c. 41.), — lehet, hogy azért nyilatkozott így róla, mert ez volt legveszedelmesebb konkurrense a spalatói érseki székre. Kukuljevics azt mondja, hogy a Babonics családból való, de erre nincs bizonyíték (Kukulj. Borba Horvatah s Tatari 27. l.), egy bizonyos, hogy rokonságban volt Alsó-Lendva urával Buzáttal (a Bánffy-család alapítója) Szlavónia bánjával, ki a Hahold ágból származott (Ritter. Banol. MSC.), mert az ifj. Buzát az ő rokonát, Szól gr. leányát, Évát vette feleségül. Mielőtt püspökké lett, II. Endre kancellára volt.

Mint püspök, előmozdította II. Endre és Béla kibékülését a pápa közbenjöttével és Béla ujra átvette Horvátország és Dalmácia kormányát 1224. május hóban (Tkalcs. u. o. I. p. 52.) Istvánt püspökké 1225-ben nevezték ki (Tkalcs. u. o. I. p. 55.), legalább ekkor már székét el is foglalta (Kukulj.: Jura regni I. 49.) és mert elődе is István volt, így irta magát: Stephanus secundus dei gratia epp. zagr. (Tkalcs. u. o. I. p. 68.) Nemes szándékairól többször szól (Tkalcs. u. o. I. p. 68.), Béla herceg is erősen támogatta a jóban, mert beutazta

az országot, mindenütt igazságot szolgáltatott, máj. hóban (26-án) Topuskon van Buzád bánnal, hol a ciszterciek pörösködtek a templáriusokkal Magos (Mogos) birtoka miatt, melyet hamisított oklevél alapján ez utóbbiak igényeltek. Domaldo főispán az oklevelet hamisnak nyilvánította és erre 1225 jun. 2-án meg is esküdött a krapinai kir. kápolnában Béla herceg, Güncel spalatói érsek és Márton korbáviai püspök jelenlétében, (Tkalcs. u. o. I. 54.)

Béla herceg, hogy biztos hada legyen háboru esetére, egyes családokat szabadossá tett, hadi kötelezettség fejében. (Kőrösi oklevél 1225-ből a zágrábi délszl. akad. birtokában; Fejér Cod. dipl. III. 2. p. 445.; Kukulj. Jura regni I. 55.) Az egyházról is bőségesen gondoskodott, így megengedte a megölt Mutimir anyjának, hogy gyermektelen fia vagyonát, melynek a koronára kellett volna szállania, a zágr. káptalannak ajándékozhassa, (Tkalcs. mon. hist. episc. zágr. I. p. 53.) és maga is a hercegi birtokból a topuskói apátságnak jelentékény részt adományozott »ad sustentationem pauperum.« E nemes gondoskodás a szegényekről utóbb sok utánzóra talált, úgy, hogy ő tekinthető a szegényeket gyámolító horvátországi jótékony egyletek (kalendinum, hospitale) megalapítójának. (Tkalcs. u. o. I. 55.)

Béla oklevelei felemlítik a bánokat, nemeseket, főispánokat, nagybátyját, Miklós isztriai őrgrófot, Máté zágrábi prépostot és kancellárját, ki vele együtt nevelkedett (M. Roger. Carm. miser. c. 30. Knausz Mon. eccl. strig. I. p. 334.), de legnagyobb befolyással volt rá II. Istv. zágr. püspök, kit okleveleiben drága és hű püspökének nevez. (Egidius pöre Muterin ellen. Tkalcs. u. o. I. 56.), ezt kiemelte azon donatiójában is, melyben a püspöknek adományozza Vertus birtokát Somogymegyében. (Tkalcs. u. o. I. 56.) Béla herceg nagyban támogatta őt egyházmegyéje ujjászervezésében.

A pannonhalmi főapáttal való pörben I. István püspököt meg nem jelenés miatt elmakacsolták és 60 márka ezüst birságra ítélték, III. Honorius sürgette ennek kifizetését (1226. jul. 4. Theiner. Mon. Hung. 69.) és a pereskedő feleket döntő ítéletre maga elé idézte. II. István püspök nagyon sajnálta, hogy a derék Béla herceget apja elhivta Horvátországból és ennek kormányát öccsére Kálmán hercegre bizta, ez 1226. julius derekán történt, mert Kálmán herceget már aug. 1-én Spalatóban látjuk, hol Drid királyi birtokot a traui egyháznak adományozza. (Eredetije a délszl. akad. birtokában, közli Kukulj. Jura regni I.)

Kálmán hg. igen jámbor, de erélytelen volt (Thomas archid. Hist. Salon.) így II. István magára maradt reformátori

munkájában. Első dolga volt a pannonhalmi főapáttal való per rendbehozása, mert ettől függött káptalanának és egyházmegyéjének anyagi jólléte; elhatározta tehát, hogy maga elmegy Rómába, annál is inkább, mert megyéje déli részében a bogomil eretnekség kezdett terjedni. A zágrábi egyházmegye ekkor a Száván, Unán és Verbászon túl egész Uszora folyóig terjedt. A bogomilek kiirtásával II. Endre a kalocsai érseket bizta meg, kinek ennek fejében Boszniát, Szolt és Uzorát adományozta (Theiner Mon. Hung. I. p. 55.) A bogomilek Szlavonia déli részében is elterjedtek, a kalocsai érsek, hogy a hatalmát erre is kiterjeszthesse és onnét a pécsi és zágrábi püspököt kiszoríthassa, megvette Pozsega várát, azon cimen, hogy onnét működhetik legjobban az eretnekek ellen, mire e vételt II. Endre, Béla és a pápa is megerősítette (Tkalcs. u. o. I. 57.) Ez is késztette II. Istv. püspököt, hogy maga menjen Rómába s a káptalan is, noha szük viszonyok közt volt, e célra 120 márka ezüstöt áldozott. (Tkalcs. u. o. I. 75. l.)

Rómában a pannonhalmi főapát elleni perben kieszközölte, hogy a felek egyezkedésre utasíttattak, de a kalocsai érsekkel szemben semmire sem ment, mert a római udvar attól várta az eretnekség kiirtását, mig a zágr. püspökségről keveset tudott és várt, azért a püspök azon volt, hogy a káptalant anyagi és szellemi tekintetben felemelje. Hogy a kanonokok illően öltözködhessenek, nekik adományozta 1227-ben a zágrábi és zágrábvidéki pénzjövedelmet és bortizedet és hogy ne kelljen élelmöket koldulni, nekik adta a goricai kerület tizedét és kötelezte magát, hogy nekik évenként 200 disznót és 200 akó bort fog adni, végre, hogy ne szerteszét lakjanak a városban, nekik ajándékozta a székesegyház körüli egész területet a rajta levő épületekkel, mi által a káptalani utca létesülésének alapját vette meg. (Tkalcs. u. o. I. p. 58. l.)

A kanonokok kinevezése a püspököt illette, de a király és a pápa is küldözgettek ide idegeneket kanonokokúl, ezt meggátlandó, a megüresedett helyekre sietett horvátokat kinevezni, így 1228-ban kinevezte Dragoszlávot (Tkalcs. u. o. I. 62.) Törekvései nagy viszhangra találtak, így 1227. aug. 20-án, Sz. István napján, midőn szokás szerint az Offertorium után pénzt gyüjtöttek a kanonokok számára, ludbregi Miklós, Zelina és Bisztrica ura, Vrazsji-láz nevü birtokát ajándékozta a káptalannak. (Tkalcs. u. o. I. 57.) III. Homorius meghalt és a zágrábi püspök sietett IX. Gergelynek megerősítés végett bemutatni összes donationális leveleit, így az arany bulla által megerősített azon donatiót is, melylyel a tizedet megkapta

az egész egyházmegye területén, tehát Somogy megye ehhez tartozó részében is, a pápa mindannyit megerősítette. (Theiner. u. o. 73—86. Tkalcs. I. 59—61.) A főapát panaszt emelt ez ellen, de sikertelenül. (Wenzel. Mon. Hung. hist. VI. p. 245., 1227. aug. 28.)

II. István püspök sok templomot épített, és plébániát alapított, különös gondja volt Csazmára. (Tkalcs. u. o. II. p. 5.) Főjövedelme a tized volt és 1229-ben elment Magyarországba és megkérte II. Endrét, hogy engedje meg továbbra is Horvátországban a tizednek pénzbeli beváltását, mit el is ért. (Tkalcs. I. p. 63.)

Béla és öccse Kálmán buzgón azon voltak, hogy az elidegenített korona-birtokokat visszaszerezzék; II. István zágrábi püspök hosszu pört vitt a templariusokkal, kik Raszjeka birtokát elfoglalták. Kálmán herceg a pert a kalocsai érsek elé utasította, melynek Zágráb egyházmegye suffraganeusa volt: 1230. máj. hóban a felek Ugrin érsek előtt egyességet kötöttek, melynek értelmében Vaska a püspöké és Raszjeka a templariusoké lett. (Tkalcs. u. o. I. 65.)

Csázmán társas-káptalant alapított. E hely ősidőben a horvát nemzeti dinasztia alatt is igen népes és a csázmai megye székhelye volt, a megye nevét XIII. és XIV. századbeli oklevelekben is találjuk. Szt.-Lászlónak Csázma megye állta utját a Drávánál, de legyőzte azt és az egész megyét az általa alapított zágrábi püspökségnek adományozta. Csázmát szép fekvéséért nagyon szerették a királyok és püspökök. Igy Kálmán király a Csezme folyócskán hidat épitett, mely nevét még a XIII-ik században viselte, több püspök ott szeretett időzni és Kálmán herceg itt székelt. II. István ott két szép templomot épitett, káptalant alapított (1229 előtt) és oda dominikanusokat telepitett. A csázmai alapitó levelét 1232-ben hirdette ki, melynek bevezetésében elmondja alapításának indokait; a 12 tagból álló káptalanról dúsan gondoskodott donációival, óhajtja, hogy a kanonokok tudományokkal foglalkozzanak. (Tkalcs. u. o. I. 68., 72. Theiner. u. o. I. 204.) Első prépostja Hugrin, a kalocsai érsek unokaöccse volt, ki 12 évig tanult Párisban és tudományáról, könyvszeretetéről volt ismeretes. (Thomas. archidiac. Hist. Spal. caput 47.)

A bogomilek ellen behozta a dominikanusokat; Csázmán templomot, rendházat és birtokot adott nekik. (Zágr. érs. lev. Juridic. fasc. I. 39. sz.) Zágrábban is voltak dominikánusok, kiknek 1241-ben IV. Béla király Blizna birtokot Zágráb mellett adományozta. (Theiner. u. o. 184. Horv. orsz. levélt. Act. monast. Remetensis. fasc. I. nro. 3.) Nagy szükség

volt rájuk az Una melletti Dubicában, mert a bogomilek ott nagyon elszaporodtak; itt már a rendnek 1235-ben volt háza. (Act. Monast. Dubicensis fasc I. nr. 1. A horvát orsz. levéltárban.) Dubicában már 1244-ben voltak pálosok is, kik kezdetben együtt laktak a dominikánusokkal, de ekkor Ernei biró és a városi képviselet Bihács patak mellett birtokot admányozott nekik, hol rendházukat felépitették (Act. Mon. Dubic. u. o.) Ekkor telepedtek meg a pálosok a Zágráb melletti Remetén is, hol Herkuk mirogoi nemes volt első jótevőjök. (Eggerer p. 84.) A püspök a franciskánusoknak is nagy jóltevője és pártfogója volt. (Theiner. u. o. 184.)

Ezen rendek behozatala által nemcsak a vallási, hanem a műveltségi állapotokat is felvirágoztatta az iskolák szaporitása által. A nőnevelésről sem feledkezett meg és Ivanics városban benedekrendü apácákat hozott be, rendházat és templomot épitett nekik és donációkkal elhalmozta. (Tkalcs. u. o. I. dipl. 74.)

Rendezett egyházmegyéjének jó hire keletkezett Rómában és II. István most azon volt, hogy régi pörét a pannonhalmi főapáttal végleg elintézze és eltávolítsa a magyar hierarchia befolyását megyéjében. A főapát tudta, hogy IX. Gergely inkább a zágrábi püspöknek fogja pártját mint neki és 1232-ben ezzel egyességet kötött, melyben négy Drávátúli kápolna jövedelmét megtartván, a többi tizedről örökidőre lemondott és az eddig szedett tizedekért a püspököt 500 márka ezüsttel kárpótolta. Ezen egyességet a pápa 1232. jul. 22-én megerősítette. (Tkalcs. I.)

A pozsegai káptalan, mint irataiból kitünik, a zágrábi püspökhöz húzott, de a pécsi püspök joghatósága alul nem tudta magát kivonni. A zágrábi káptalanról továbbra is szeretettel gondoskodott, így 1235-ben neki adta podgorjei birtokát tartozékaival (Tkalcs. u. o. I. 76.) visszaszerezte neki a varasdi fürdő birtokát, évenkint 500 akó bort adott nekik, megengedte, hogy a kanonokok vagyonukról szabadon végrendelkezhetnek s ha valaki közölük végrendelet nélkül hal meg, a káptalan örökli azt. (Tkalcs. u. o. I. 76.) Ezzel a káptalant oly jó módba helyezte, hogy azzal dicsekedett is. (Tkalcs. u. o. II. 1.)

Ezután azon volt, hogy megyéjét érseki megyévé emelje s igy a kalocsai érsekség joghatósága alul elvonja. E tervnek megnyerte Kálmán szlavon herceget is, és azt úgy óhajtotta elérni, hogy megyéjét egyesíti az ekkor nagyon aláhanyatlott spalatói érsekséggel. Güncel érsek kész volt lemondani és Kálmán herceg 1240. máj. havában Péter nevü követét küldte ez ügyben Rómába. Kálmán herceg megigérte

a pápának, hogy az uj zágrábi érseknek átengedi egész hercegi jövedelmét, a pápa erre azt válaszolta, hogy a herceg az egyesülésnek előbb nyerje meg a spalatói és zágrábi káptalant. (Theiner. Mon. Hung. I. 176.) Mig a tárgyalás folyt, következett be a tatárjárás, mely ennek is véget vetett.

A tatárok a királyt üldözve felgyujtották Császmát és Zágrábot és feldulták gyönyörü székesegyházát. II. István püspök a királyt Spalatóba kisérte, hol ekkor érsekké is választották. (Thomas: Hist. Salon. c. 41. Kukulj: Borca hrvatah s tatari.) A spalatói káptalan választott érsekét gazdagon megajándékozta s ez visszatért Zágrábba, hogy az egyesítést végrehajtsa, de pártfogója IX. Gergely meghalt és a pápai szék a pár hétig uralkodó IV. Celestin után (1241. okt.) betöltetlen maradt egész 1243. jun. 24-éig.

A tatárjárásban Horvátország sokkal kevesebbet szenvedett mint Magyarország, hol annak elmultával éhinség is pusztított, mig Horvátország aránylag jólétben maradt, ez aggodalmat keltett, hogy ez ország, ha Magyarországtól egyházilag függetleníttetik, politikai függetlenségre is fog törekedni, — azért Máté esztergomi és Ugrin kalocsai érsek hevesen ellenezték Rómában a zágrábi érsekség felállítását, illetőleg annak a spalatóival való egyesítését. Ugrin különösen azt is kiemelte, hogy ez egyesítésnek már csak azért sincs értelme, mert ő úgyis egész Szlavóniának metropolitája (Kercselich. Hist. eccl. zagr. 82. Honnét vette ez adatokat, nem tudni, de úgylátszik, hiteles forrásból. A két irat 1241-ből való lehetett, mert úgy Máté mint Ugrin a tatárjárásban elveszett.)

A római szentszék ezekután elvetette II. István püspök kérelmét, ki fő támaszát: Kálmán herceget is elvesztette, mert a Sajónál kapott sebek következtében Császmán meghalt. Erre a püspök lemondott a spalatói érsekségről és arra IV. Béla Hugrin császmai nagyprépostot nevezte ki spalatói érsekké 1244-ben. Az eszmét, hogy a zágrábi püspökség érsekséggé emeltessék s így a horvát egyház a magyartól függetleníttessék, felelevenítette Petretics és Borkovics püspök, mig ez valósággá csak Haulik alatt lett.

Zágrábot a tarárok elpusztították, a nép is elvadult, mit bizonyít Drencsini Márk esete, ki szomszédjától elvette birtokát, rágyujtotta házát, melyben el is égett és a vizsgálatot vezető homo regiust halálra verte. (N. R. A. fasc. 1531. nr. 4.) A püspök saját városrészét betelepítette és a telepeseknek kiváltságokat adott. (Kukulj: Borba Hrvatah s tatari. 29. l. 93-ik jegyzet.) A székesegyház romokban hevert, azért

egy szép kápolnát emelt mellette Sz.-István tiszteletére, mely ma is megvan. Hogy papsága legyen, 1245-ben a »liber questionum és sententiarum« cimü könyvet iratta, melyből hamarosan megtanulhatták a legszükségesebbet, kik az egyházi rendbe akartak lépni. Három év alatt ismét mindent helyreálitott Zágrábban és Császmán. Érdemeiért a római szék is ismételten kitüntette kiváltságokkal. (Tkalcs. u. o. I. 84., 86.) 22 évi áldásos működés után 1247. jul. 10-én halt meg.

113. *Novákovics Sztoján: Safarik Jánkó szerb történész nekrologja.* (Szül. 1814. nov. 24., megh. 1876. jul. 19-én.) Rad. XLI. 1877. 190—227. l.

114. *Matkovics Péter: Utazások a Balkán-félszigeten a középkorban.* (Putovanja po balkanskom poluotoku za srednjega vieka. Rad. XLII. 1878. 56—185. l.)

A velencei Sz.-Márk könyvtárban és a Correr muzeumban néhány 16-ik századbeli utleirást Törökországról talált, melyeket kivonatban ismertetett a Rad. XV-ik kötetében (192—224. l.) A Balkán-félszigetről a 16. és 17-ik századból több mint 130, latin, német, olasz, francai utleirás van, — Risztics Jovan (Glasnik VI. 209—226.) is ir ezekről és kivonatban közli Bertrand de la Broquière balkáni utleirását és még 30 hasonló műnek cimét közli.

A középkori utleirások a Balkán-félszigetről igen nagy számban vannak; ezek részben a Szentföldre való utazásokról szolnak, részben a szultánhoz küldött diplomatáknak utleirásai.

I. *Utazások a keresztes háboruk előtt.* (Putovanja prije križarskih vojna.) Rad. XLII. 59—73.

Itinerarium Hierosolymitanum. Leirja az utat Bordótól Jeruzsálemig. (Kiadta: P. Wesselingius: Vetera Romanorum itinera. Amsterdam 1735. p. 534. Editio Parthey. Berlin. 1848. p. 201. praef. p. 35. Thomaschek W. helyreigazításai ehhez: Zeitschrift für Oest. gymnas. 1867. 710—712. lap). Ezt egy ismeretlen zarándok irta 333. körül. Teljesen megegyező a régiebb római itinerariumokkal. (Itin. Antonini és Peutinger tabulái.) Tüzetesen leirja a Belgrád (Singidunum) és Konstantinápoly közti utat is. Csak az utakat, melyeken ment, és a helyeket, melyeket érintett, sorolja elő s így nem is tulajdonképeni utleirás, azonban mégis fontos az ókori helyrajzra nézve. Ez a legrégibb ilyféle munka.

Byzanc történelméből tudjuk, hogy a császárok az V-ik században gyakran küldtek követeket a hunokhoz, kik 441-ben Singidunumot (Belgrád) is elfoglalták és ellenök betöréseket intéztek. Priscus több ilyen követséget említ. (Prisc. Rhet. Excerpta de legationibus gentium ad Romanos. Edit. Niebuntr.

Bonn. 1829. p. 167., 170., 213., 215.) Igy Plinthas 433-ban meglátogatta Attilát békekötés miatt Margus városban a Duna mellett, ez a Morva beömlésénél volt, ez Kustáron volt a Dobravica falu mellett. (Medović: Glasnik VI. 189. Miličević: Kneževina Srbija. 132. l.) A második utazás Attilához 448-ból részletesebb, mert ezt maga Priscus Rh. irja le. (170—210. l. u. o.)

A VI-ik században a pápai követek gyakran jártak Konstantinápolyba az eretneki viták tárgyában, az utat oda szárazon tették meg. (Mansi: Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio. Florentiae. 1762. t. VIII.) E követek az »Egnatia« uton tették meg az utat és jelentéseik földrajzi szempontból is érdekesek. (L. Mansi. u. o. VIII.)

Nagy Károly 811-ben Heito (Haido), bázeli püspököt és Hugo és Haion grófokat küldte követségbe Nicefor császárhoz (Einhard Annal. Fuldens. ad ann. 811. Pertz Mon. Germ. S. S. I. p. 3., 198., 355.), ezek utjokat Risztics szerint (210. lap) szárazon tették meg, de ez nem valószinü, mert ekkor oda tengeren volt szokás utazni. Ez utjokról »odoporicum«-ot, útleirást is irtak (Herimani Aug. Chronikon ad ann. 811. Bernoldi Chron. ad ann. 811., Pertz u. o. I. p. 102., 419.), mely azonban elveszett, valamint a 813-ban oda ment követségé is. (Heriman, Einhard, Bernoldi Chron. ad ann. 813. Pertz u. o.)

Arnulf a Szvatoplukkal vivott nagy harc kezdetén 892-ben követséget küldött Vladimir (Laodomur, Landomir) bolgár királyhoz, hogy vele a tulni szövetséget megujítsa. Ezek Szvatopluk országát megkerülve, az Oderán, Kupán, Száván tették meg az utat Bulgáriába. (Einhard ad ann. 892. Pertznél). A Bolgáriából Morvaországba való sókivitelt is meg kelle akadályozniok. Bolgária jelentékeny kereskedelméről e korban szól Rambaud (L'empire grec au dixième siècle. Paris, 1870. p. 328.) Jireček (Heerstrasse 75.)

A Jeruzsálembe zarándoklók utleirásai közül legrégibb a fentemlített burdigali (bordeauxi) utleirás. A jeruzsálemi zarándokok rendszerint Rómán át és azután a tengeren mentek. Ezen uton rendszerint a nyugat-európaiak jártak. (Annal. Stadenses. Pertz u. o. XVI. 335—344.) A skandináv és orosz zarándokok Konstantinápolyon át jártak; az előbbiek utleirásokat vittek magukkal, melyek nori\ nyelven irva e latin cimet viselték (Flores peregrinationis), ilyen volt az Annal. Stadenses is. E skandináv itinerariumok elvesztek, csak az utirányok neve (Austrorgr, keleti, Vestervegr nyugati és Romavegr) és egy-két helynév maradt meg belőlök egyéb munkákban.

A magyarok megtérése után, a nyugati zarándokok nagy előszeretettel Magyarországon át Konstantinápolynak vették utjokat; a magyarok nagy szeretettel fogadták és a királyok sok hospiciumot állítottak fel számukra. (Pertz: Stephani regis vita. Mon. Germ. XI. 227., 235.; VII. 62.; IV. 145. Wilken: Gesch. der Kreuzz. I. 35. Büdinger: Oest. Gesch. 415.) Az ezen uton haladó utasok kalauza a XII-ik században ismeretlen irótól származó nagyfontosságu: »Descriptio itineris in terram sanctam.« (Eccard: Corpus hist. medii aevi II. Lipsiae 1723. p. 1346.)

A XI-ik században óriási mérveket öltött a jeruzsálemi zarándoklás. A legelső, ki Magyarországon keresztül vette utját, *Vilmos angoulemi herceg* volt 1026-ban, sz. István király őket tisztelettel fogadta és gazdagon megajándékozta. 1026. okt. 1-én indultak utnak és 1027. március első vasárnapján értek Jeruzsálembe. (Ademari Historiarum l. III. Pertz IV. p. 145. Wilken: Gesch. der Kr. I. 35., jegyz. 86 tévesen 1062-re teszi, pedig Vilmos 1028-ban halt meg). Utjukról tüzetes leirás nincs, de az angoulemi püspökök (Gesta epp. engol. c. 25. Pertz IV. 145.) tetteiről szóló mű kiemeli, hogy ez volt az első zarándokcsapat, mely Magyarországon áthaladt.

Raimbert verduni püspök 1038-ban ment Magyarországon keresztül, de Belgrádnál (Bellagrada) meghalt s ott eltemették, tetemeit később hazaszállították. (Gesta epp. Virdunens. ad ann. 1038. Pertz u. o. IV. 49.)

Lietbret kambrai püspök 1054-ben nagy csapattal indult utra (exercitus domini. Pertz u. o. VII. 535.) Leitbert életirója (De beato Lietberto: Acta Sanctor. junii tom. V. Romae 1867. Iterhieros. p. 509.) általánosságban csak azt mondja: »sok városon, erdőn és hegyen áthaladván, elértek a hunnok földére, szokásokra és nyelvre nézve vad néphez és a Dunán eljutottak Pannóniába. I. Endre gyanus szemmel nézte a nagy sereget«. A Duna jobb partján haladtak és a Dráva és Száva torkolatánál keltek át; ez volt a zarándokcsapatok rendes utja. Érdekes benne a bolgár puszták és a rabló bessenyők leirása. (Rački: Rad. XXV. 238—245.) Szolunt (Tessalonika) összetéveszté a dalmáciai Salona-val. Az életiró, hogy a zarándokok érdemeit nagyíthassa, túlsötét szinnel rajzolja a népeket és országokat, melyeken áthaladtak.

Siegfried mainzi érsek 1064-ben egy óriási zarándokcsapatot vezetett Németországból, Francia- és Angolországból. (Pertz u. o. VI. 558., V. 168., XX. 815. Baronius: Ann. Eccl. Velence 1606. ad. ann. 1064. p. 225.) Hét ezeren voltak, az Ann. Altahenses szerint 12 ezeren. (Pertz XX. 815.) Azért men-

tek ennyien, mert hire járt, hogy 1065 husvétján lesz az utolsó itélet napja. Nagy fénynyel utaztak és gazdagságuk mutogatása sok veszélyt hozott rájuk, — csak 2000-en tértek vissza. Az altahensi annalista részletesen szól utjokról. Érdekes Gunther bambergi püspök megjegyzése: »Tapasztaltuk, hogy a magyarok határtalanul szivesek és szolgálatkészek, a bolgárok alattomban lopnak, az uzok nyilvánvalóan dühöngők, a görögök gőgösek, a románok állatiasan dühösek és kegyetlenek. Egyébiránt sokat szenvedtünk.«

II. Az első keresztes hadjárat 1096—1101. (Prva križarska vojna). Rad. XLII. 73—100. l.

Itt csak azokat említjük, kik a Balkán-félszigeten áthaladtak s utjok helyrajzi tekintetben érdekes és ennek dacára Mihaud és Sybel művei a keresztes hadjáratokról mégis ez utjokat alig érintik.

Amiensi Péter óriási serege söpredék népből állott. Előcsapatát vagyonnélküli (sensaveir) Walter előbb indította utnak, Magyarországon a szokott uton, a Duna jobbpartján haladtak át. Malevillánál (Zimony) kihágásokat követett el egy elmaradt csapatjuk, melyet a lakosság félmezetlenül jól elverve, elüzött. Ez utat leirja Albertus canonicus Aquensis (Bongars: Gesta Dei per Francos. Hanov. 1611. p. 186.) és Willermus Tyrensis (Bongars p. 643.) Magyarországon át nehezen haladhattak a keresztesek a nagy folyamok és mocsarak miatt (Will. Tyrensis és Pertz u. o. XX. 368.) Mind Albert, mind Tyr. Vilm. azt mondják, hogy Walter átkelvén »Maroe«-nál elért Malevillába, — itt tévesen használják a »Maroe« nevet Száva helyett, melyet különben ismételve említenek »Szova és Szavoa« néven. Zimony régi nevei: Taurunum, *Ζευγμη*, Zemun és a Mallavilla név egészen talányos eredetü, talán azért nevezték így, mert ott nehéz az átkelés és mert e városnál a régibb zarándokcsapatokat gyakran érte szerencsétlenség. Singidunumban (Belgrád) élelemmel akarták magukat ellátni (mercatum), de nem kaptak, mire a várost felgyujtották, kegyetlenkedtek és a pásztorok nyáját elhajtották, erre a bolgár őrség megrohanta őket, 140-et egy templomba szorítva, tüzhalállal elpusztítottak. Walter megijedt és sietve távozott seregével a bolgár erdőbe, melyen nyolc nap alatt átmenvén, a gazdag Nisbe értek. Két hónapi kinos utazás után Konstantinápolyba értek, hol megengedték nekik, hogy Amiensi Péter seregét bevárják.

Ez Kálmán király engedélyével a Duna jobbpartján áthaladt Magyarországon Mallevilláig (Zimony). Itt a falakon látta a Walter seregétől elvett fegyvereket és ruhákat s hallván, mi történt itt, rohammal bevette a várat és mint vad-

állatok, 4000 embert megöltek. (Will. Tyr. c. 19.) A belgrádi praefectus látván a Dunán a sok holttestet, Nisbe, a lakosság pedig vagyonával a hegyekbe és erdőkbe menekült. Kálmán király boszuló sereggel közeledett, mire a keresztesek sietve átmenekültek a Moraván (Száván), de ott a bessenyők (pincenarii. Albert. Aq. u. o. 188. l.) sokat lelőttek közülök. A pusztán elhagyott Belgrád előtt elhaladva, Nisbe értek, hol a zimonyi rablott élelem elfogyott. Nikita kormányzó olcsó pénzen mindent adott nekik, de némelyek mégis raboltak és gyujtogattak, mire Nikita véres harcban boszut állott rajtok. (Bernh. Thesaur. u. o. 671.) Amerre a keresztesek elhaladtak, a városok és falvak üresek voltak. A két utleirás kevés földrajzi anyagot foglal magában, még legérdekesebb a gazdag Nis leirása.

Boullioni Gottfried utját is ugyane két forrás (Albert Aq. 100. l. és Will. Tyr. c. 22.) irják le. Magyarországon át, a keresztesek rendes utján, a Duna jobbpartján haladtak egész a Dráváig. Drávát Alb. Aq. Drowának irja. Elhaladtak Frankavilla, Malevilla mellett és elértek a »Szowáig« (Száva). Frankavillát Safařik a mai Mangjelos (Nagy-Olasz) helyén keresi, Mitrovica közelében északra. Belgrádot Bellagrava Bulgariae oppidum, Bulgarorum hospitium nevén nevezi mindkét forrás; innét Nisbe (Niczh: Alb. Aq. Niz. Will. Tyr.), honnét Szófiába (Sternitz: Alb. Aq., Stralicia: Will. Tyr.) A két krónikás ezután bolgár történelmi és földrajzi adatokat sorol fel, gyakran tévesen. Gottfried serege után siettek norman keresztesek is, köztük Sueno dán királyfi is; ők is Magyarországon, Bulgárián át haladtak Konstantinápoly felé, de utjokról a két krónikás mitsem jegyzett fel. Mind a két krónikás földrajzi adatokban igen szegény és ha egy pár folyót és régi várost nem említettek volna fel, nem is tudnók, mily uton mentek.

Boemund és Tankred hadserege 1096-ban Dél-Itáliából jövet Epirusnál szállt partra és innét szárazon iparkodott Konstantinápolyba. Ez a Balkán déli részén haladt át s így minket kevésbbé érdekel. Azon művek, melyek ezek utjáról szólanak, felsorolvák Rad. XLII. 83. l. jegyzet 2.

E hadsereg másik részét Róbert herceg, hódító Vilmos fia vezényelte 1096 őszén, melyet Fulcher chartreusi káplán (Carnotensis) irt le Gesta peregrinantium Francorum (Bongarsnál 386. lap) cimü művében. Ez Magyarországot nem érintette.

E hadsereg harmadik részét Touloni Raymund és Pyi-Ademár püspök vezették. Francziaországból Felső-Itálián, Isztriánét Dalmácián át haladtak, utjokat a velök ment Ray-

mund de Agiles irta le. (Raimondi de Agiles, canonici Podiensis, Historia Francorum, qui ceperunt Jerusalem, ap. Bongars I. 369. A többi erről szóló irókat l. Rad. XLII. 90. l. jegyz. 5.) Agiles, hogy a keresztesek érdemeit nagyítsa, túlsötét szinekkel irja le az országokat, melyeken áthaladtak.

Dalmáciáról így ir (Recueil t. III. 236.): »Sclavonián áthaladván, azért szenvedtünk és vesztettünk sokat, mert beállott a tél. Sclavónia puszta, hegyes és járhatlan föld, hol három hónapon át sem madarat, sem állatot nem láttunk. A föld népe oly durva és tudatlan, hogy velünk sem érintkezni, sem nekünk kalauzt adni nem akartak. Falvaikból és városaikból menekülve, mint a marhákat leütötték a gyenge öregeket és betegeket, kik gyengeségök miatt messze követték a hadsereget. Katonáinknak majdnem lehetetlen volt a támadókat visszaverni, mert e gyorslábu nép ismervén a környéket, elmenekültek és elbujtak a hegyi odukban és sürü erdőkben, ha üldözőbe akarták őket venni.« Azután elmondja, mikép győzte le hősileg Raimond a szlovének egy seregét és mily kegyetlenül bánt velök, hogy rájuk ijesszen. »Negyven napig voltunk Sclavoniában, ezen idő alatt igen sürü köd volt. Azt hiszem, hogy Isten azért akarta, hogy az ő hadserege Sclavonián átmenjen, hogy e durva és Istent nem ismerő nép lássa az ő katonáinak erényeit és kitartását és végre elhagyják durvaságukat vagy menthetlenül az Isten itélőszéke elé kerüljenek.«

Tyri Vilmos leirása lényegileg megegyezik Agilesével. (Bongars 660. l. Recueil I. 96.) Ez így szól Dalmáciáról: »Dalmácia tágas ország Magyarország és az adriai tenger közt, négy fővárosa van: Zára (Jazara), Salona vagy más néven Spalató (Spaletum), Antibari és Ragusa. Vad nép lakja, mely hozzászokott a rabláshoz és gyilkoláshoz; hegyek és erdők borítják mindenfelé, nagy folyói és tágas legelői vannak, de a szántóföld igen ritka. A nép legnagyobbrészt állattenyésztésből él, kivéve azon keveseket, kik a tengerparti helységekben laknak és kik a többiektől szokásokra és nyelvre nézve különböznek. Ezek latinul beszélnek, a többiek szlávul és úgy öltözködnek mint valami vad nép. Midőn e vidékre értek, nagyon kinosan haladtak, főkép, mert tél volt és az egyes helyek nagyon egyenlőtlen távolságra vannak egymástól és nagy hiány volt élelmiszerekben.« A keresztesek a falvakat és városokat elhagyatva találták, mert a lakosok, mint valami vadállatok, feleségestől, gyermekestől, vagyonostól a hegyekre és erdőkbe menekültek, mert tőlünk féltek. Seregünket távolról alattomosan kisérték és ha a seregtől elmaradozott öregekre és betegekre akadtak, azokat agyonütötték.

Noha a hadseregére gondot viselő fejedelem az előkelő urakat a sereg javával előre küldötte és maga a sereg végén haladt, még sem akadályozhatta meg a támadásokat. Örökös köd volt, úgy hogy alig haladhattunk előre és a helyeket egy kőhajitásnyira sem láthattuk. A vidék bővelkedik patakokban és folyókban és mindenfelé mocsaras, a sok ködtől a levegő fojtós. A dalmáciai szlávok jól ismervén hazájokat, nyomon kisérték a sereget a magas hegyeken és sürü erdőkön keresztül és a védetlenekre rátámadtak. A herceg és a főurak a támadókat visszaverték, sokat lándzsával leszurtak, akiket kézrekerítettek, azokat megcsonkították és leütötték kegyetlenül és még többet agyonütöttek volna, ha a közeli erdőkbe el nem menekülnek.«

Ennyi veszély után végre Skutariba (Scodra, Skadar) Budin sclavoniai királyhoz értek (l. Orderich Vitalis p. 742. Raumer I. 58. megnevezik a királyt), kit gazdagon megajándékoztak, hogy békésen haladhassanak. Az utirók egyike sem jelzi pontosan az utat, melyen haladtak, de valószinü, hogy az Aquilejától Zengig vezető római uton mentek, Zengtől pedig Záráig az országba befelé kanyarodva, Koszinj felé kerültek s így jutottak Zárába, mert a tengerparton rendes ut nem volt, Zárától azután Durazzónak mentek és az Egnatia római uton tovább Konstantinápolyig.

A *longobardi, német és akvitaniai* keresztesek 1100—1101-ben mentek a Szentföldre. A *longobardi* sereg Henrik (az Epstein házból 1090—1122.) Karantán herceg engedelmével Karantánián, Stájerországon át haladtak és a drávamelléki sikságon keresztülmenve, Belgrádnál azon uton haladtak Konstantinápolyba, melyen Bouilloni Gottfried ment volt. Eszerint Petoviumból a régi római uton a Dráva mellett Mursáig (Eszék), Cibalisig (Vinkovce), Sirmiumig (Mitrovica) és innét Belgrádnak mentek.

A *német* sereget IV. Welf vezette és ez több csapatra oszolva haladt, az egyikkel ment Ekkehard, ki ennek utját le is irja. (Ekk. Chronic. Univ. ad. ann. 1101. Pertz IV. p. 219—235.) Ez Magyarországon át haladt Belgrádig s innét a keresztesek rendes utján Konstantinápolyba.

Az *akvitáni* sereg, melyet Poitiersi Vilmos vezetett, valószinüleg ugyanezen uton haladt, ez Ekkehard előadásából következtethető.

I. Sigurd norvég király tengeren ment a Szentföldre, de Konstantinápolyon, Bulgárián és Magyarországon át tért haza. Utazásáról nincsen bővebb adatunk.

Taube (Beschreibung des Königreich Slavonien und d. Herc. Syrmien. III. Vorberich, Anmerkung) említi, hogy olva-

sott egy kéziratot a genuai Grimaldi 1120—1122-iki keresztes hadjáratáról, ki Horvát-Szlavonországon át Belgrádba s innét Krimnek vette utját, e kézirat szerint Szerémségben sok nagy vár romjait látták. Ezen utleirásról azonban nem jegyzi meg, hogy hol található.

III. A második keresztes hadjárat. (Druga Križarska vojna). Rad. XLII. 100—118.

A *német* sereget Konrád király vezette (1147.) utja Magyarországon és Bolgárián át vezette a keresztesek rendes vonalán, azért ez utról csak röviden szól Vil. Tyrensis. Konrád hadviselését leirta a vele ment Frisingi Otto. (Gesta Frederici imperatoris ap. Pertz Mon. Germ. XX. 375. A többi forrást l. Rad. XLII. 100. l. jegyzet 2.) A sereg a Dunán hajózott le Belgrádig, illetőleg Branicsevóig, honnét szárazon mentek Konstantinápolyig. A Dráván (Droa) való átkelésnél baj érte, mert a viz nagyon megáradt. Akik a hajókra nem fértek, azok a Duna jobbpartján haladtak lefelé, a Dráván Eszéknél keltek át és a régi római uton haladtak (Vinkovce, Mitrovica, Zimony) és Branicsevón egyesültek, Konrád vizen ment seregével. Magyarországban baj nélkül haladtak át, ez országot leirja Freisingi Otto (u. o. c. 44. Konrád viszonyáról Gejzához és Boricshoz l. Giesebrecht IV. 271., 478.)

A francia sereg VII. Lajos vezérlete alatt ugyanazon uton haladt, mint a német, ennek utját a sereggel ment Odo Le Diogolo (De Ludovici VII. fr. regis profectione in orientem) irja le, műve nem közönséges utazási napló, hanem inkább utrajzi ismertetése azon országoknak, melyeken áthaladtak, szól bár általánosságban és röviden Németországról, Magyarországról, Bulgáriáról és Görögországról. A sereg egyrésze a podgyásszal Regensburgtól Bulgáriáig hajón ment, a másik rész pedig a Duna jobbpartján haladt Passautól (Patavia) Klosterneuburgig (Nova urbs) öt napig, innét a magyar határig (Ad portas Hungariae) egy napig ment. Magyarországon Odo szerint 15 nap alatt mentek át, határát délen így irja le: »Magyarországot ezen részről mocsarak övezik, a másik oldalon pedig tiszta vizü folyó (valószinüleg a Száva) választja el Bulgáriától. A középen átfoly a Dráva (Droa), melynek partjai magasak, azért itt nem önt ki, de a közeli mocsarakon át nagyobb területet is elönt.« A Dráva torkolatánál átkeltek és a Dunától délre a Szerémségben előhaladván, átkeltek a Száván, Belgrádból egy nap alatt elértek a Moraváig és ezen tul Branicsevóig (Brundusium), hol a hajón jöttekkel egyesültek. Magyarországról még ezt mondja: »E földnek minden vize tó vagy mocsár, kivéve az egyetlen Dunát, mely meglehetősen egyenesen folyván, sok

országnak gazdagságát viszi Esztrigimbe (Esztergom).« Bolgáriát Belgráddal kezdi s azután ennek területét irja el.

Vilmos tyri fődiákon utazása Manuel görög császárhoz is kronologiai időrendben ide tartozik. Ezen utazás nem 1168-ban, hanem 1169-ben történt. (Muralt Essay de chronographie byzantine 1057—1453. S.-Petersburg 1871.) E diplomáciai kiküldetése alkalmából nagyon érdekesen leirja Szerbiát és népét (VI. fej. XX. könyv). »E föld hegyes, erdőkkel borított, nehezen hozzáférhető és fekszik Dalmácia, Magyarország és Illyrikum között, a szerbek ekkor is lázongtak, bizva hegyszorosaikba és nehezen megközelíthető országukba. Régi hagyomány, hogy ez az egész nép (a mai Albániában) azon száműzettekből származott, akiket arra itéltek el, hogy e vidékeken márványt törjenek és ércet ássanak és ezen rabságról (servitus) maradt rajtuk a »servus« (szerb) név. Egyébiránt e nép műveletlen, tudatlan, hegyekben és erdőkben laknak, a földművelést nem ismerik, vagyonukat a nyájak képezik, melyekben bővelkednek, bőségben van tejök, sajtjuk, zsirjuk, husuk, viaszuk és mézök. Főnökeiket zsupánoknak (suppanos) hivják és néha alattvalói a császárnak, máskor meg kirohannak erdeikből és hegyeikről és az egész vidéket elpusztítják, mert vakmerők és harciasak. Ily a szomszédságban türhetetlen gonosz tetteik miatt megtámadta őket a császár nagy vitézséggel és megszámlálhatlan sereggel.«

Az iró, mint szemtanu szól itt a mai Albániában lakott szerb törzsekről; leirása földrajzi és néprajzi tekintetben eléggé fontos. A mi a »szerb« név etymologiáját illeti, ebben az iró a IX—X-ik századbeli hagyományra hivatkozik, midőn a németek a szlávok ellen irtóháborukat viseltek és a foglyokat rabszolgákként (sclavus, schiavo) eladták. Safařik véleménye szerint így lett a »szerb« is servusból származtatva.

Az Oroszlán Henrik szász herceg által 1172-ben (Muralt: Essai de Chronographie Byzantine p. 201., 221. azt 1173-ra teszi), nem ment a tengeren, mint ahogy Wilken tévesen állítja (Gesch. d. Kreuzzüge IV. 4.), hanem a Dunán Branicsevóig; utját leirta Arnold apát (Helmoldi presbyteri Bosoviensis et Arnoldi abbatis Lubecensis chronica Slavorum ed. Bangberti, Lubecae 1659. lib. II. c. IV. p. 244—247. De peregrinatione Henrici ducis, Arnoldi chronica Slavorum ad ann. 1172. Pertz XXI. 115.) Bécsből (Wene) a herceg és kisérete a Dunán, a podgyász a sereg többi részével szárazon a Duna mellett haladt; elhaladtak Mosony (Mesenburg, Misenburg. Eccehardi Hierosol. c. XII. 6.), Esztergom (Grane) mellett, itt Arnold élénken leirja a dunai szorosokat, örvényeket és mondja, hogy a vizből magas sziklák állanak ki

egyikén váracska is áll, e sziklán kárt vallott a herceg hajója is. (Pertz XXI. 117.) E helyet Safařik tévesen az Aldunára és vaskapura vonatkoztatja, pedig világos, hogy ez az Esztergom-Vác közti, illetőleg a Zebegény és Visegrád közti vidékre vonatkozik. Branicsevótól a Balkánon át a keresztesek rendes utján haladtak.

Arnold a szerbeket így irja le: »Belgrád fiai, torkosak és fajtalanok és amint nevök (servi) is mutatja, minden tisztátalanságnak szolgái és helyeik minőségéhez mérten állatiasan élnek és vadabbak a marháknál.« A keresztesek Ravanica patakjánál megpihentek, éjfélkor a szerbek négy csapatra oszolva előre rohantak az erdőből s megtámadták őket. Nyilaik mérgesek. A harcban a szerbek vezére elesett s a többiek megfutottak. Arnold azután részlesesen leirja további utjokat.

A »descriptio itineris in terram sanctam« cimü már fentebb említett mű irója ismeretlen; Eccard (Corpus hist. medii aevi Lipce II. k. 1346. l.) a XII-ik századból valónak mondja. Leirása oly általános, hogy a Dráva-Száva közén alig lehet megállapítani, merre jártak ott a Szent-földre indulók, nemkülönben a Belgrád-Konstantinápolyi vonalon is csak a legnagyobb városokat említi.

»A Fisa (Fisgaga) vizénél kezdődik Magyarország; saját városától idáig mindenki jegyezze meg magának az utat, Magyarországtól pedig Jeruzsalemig ezt jegyezze meg.« Igy kezdi művét. Magyarország határától a Száváig az ismeretlen iró a következő helyeket nevezi meg: »A magyar határtól egy mérföldnyire távolabb van Heimenburch (Heinburg), két napi járásra innét van Rava (Győr), innét három napi járásra van Wzzenburch (Stuhl-Weissenburg), ismét három napra Hanenburch (?) és négy napi járásnyira Duldumast (Tolna?) Innét erdőn és nagy mocsarakon át és egy folyón túl, melyen hajón kell átkelni (talán Dráva?) négy nap mulva elérni a gazdag Dordomest (Dárda) városát, mely attól a folyótól nem messze van. Innét puszta, kopár és vizszegény földön át három nap alatt elérni egy nagy folyóhoz, melynek neve Suonna (Száva), a melynek tulsó partján emelkedik a gazdag Belgrád város, hol Bulgária kezdődik.

Belgrádtól hét nap alatt rengeteg erdőn, pusztaságon, hegyeken és halmokon át elérni Nis városkához. Innét négy napon pusztákon áthaladva Stralic (Szredec) városkához. E városkától négy nap alatt elérni egy nagy folyóhoz (Hebrus, Marica) miközben sok más folyón is át kell kelni, mely Bulgárián átfoly. Azon folyó tulsó oldalán van Plovdiv (Philippopol), Macedonia első városa. Azon folyónál véget ér.«

A további leirásban érdekes, hogy a Bosporust »Danubii mare«-nek nevezi. Ez utleirásban az egyes helyek egymástól való távolsága eltér más utleirásokétól, a városok ókori és középkori neveit összezavarja és a városok egymásutánja sem kifogástalan.

IV. Barbarossa Frigyes keresztes hadjárata. Edrisi, Abulfeda és Tudelitani Benjamin utleirásai. Rad. XLII. 118—148. l.

E legrendezettebb keresztes hadjáratról (1189) a legtüzetesebb közléseink vannak: *Tageno* passaui kanonok (Tagenonis descriptio expeditionis Asiaticae Frederici I. in M. Freheri Scriptores Cermanicarum rerum. Frankofurti 1624. Appendix p. 6.) pontos naplót vezetett, melyet Tripolisnál bekövetkezett halála után folytatott *Magnus* reichenbergi pap. (Chron. Magni presbyteris Pertz XVII. 509—516.) Ennél bőségesebb és sokkal fontosabb Ansbert műve. (Istoria de expeditione Frederici imperatoris, edita a quodam austriensi clerico, qui eidem interfuit, nomine Ansbertus. Ed. Dobrovszky Pragae 1827, melyhez Safarik kitünő földrajzi kommentárt irt: Jahrbücher der Literatur 42. k. Wien, 1828. 26—64. l. Legjobb kiadás Tauschinski és Pangerlé V. 1—90. l.) A harmadik mű egy egykoru ismeretlentől való, közli Canisius Henrik (Frederici imperatoris, cognomento Barbarossae, expeditio asiatica. Thesaurus monumentorum ecclesiasticorum et historicorum, sive Henrici Canisii Lectiones Antiquae, ed. Basnage III. II. pars, 498—526. Amsterdam. 1725.) ez Ansbert művére támaszkodik. A többi forrásművet l. Rad. XLII. 119. l. 4-ik jegyz.

Frigyes császár elindulása előtt követségeket küldött Magyarországba, Konstantinápolyba és Ázsiába, hogy seregének utját egyengesse: ezekből viszont nála jártak követségek, őt támogatásukról biztositók; ily követség járt nála Szerbiából Nemanja István nagyzsupántól és Bulgáriából is, miből bizton következtethető, hogy Barbarossa Frigyes előzőleg oda is küldött követségeket, különben ezektől sem jött volna hozzá követség.

Serege május elejével 1189-ben Regensburgból utnak indult, a császár a Dunán, a sereg legnagyobb része a part mentében haladt. Bécsben először összegyüjtötte hadát; Pozsonyban (Ad portam Ungariae. Arnold c. I.) másodszor találkozott a sereg; Esztergomban (Strigonia, quae et Grana dicitur, metropolis prima Ungariae. Ansbert p. 18.) III. Béla és neje fogadták, itt a sváb herceg eljegyezte III. Béla leányát. Magyarországban a sereget mindennel bőven ellátták (Ansbert, ed. Tauschinski p. 2—19.)

Magyarországon át a sereg a Duna jobbpartján ment egész a Dráváig (Dravus, qui vulgo Tra dicitur. Ansbert p. 19.), ezen Eszék mellett kelt át, azután »per regionem bonis omnibus opulentam« (Anonym. Canisii p. 506.) Szlavonia keleti részén vagy a Szerémségen át haladt a régi római uton Eszéktől Mitrovicáig (Syrmium) Sz.-György helység mellett (Vicus S. Georgii, a mai Csalma, mely egy mérföldnyire van Frankavilla vagyis Magjelostól.) A valaha virágzó akkor pedig romokban levő (Ansbert) Mitrovicától a Szávához (Savus, Sawa, Savua) mentek, melyen jun. 28-án átkeltek »ubi Danubius influit« (Anstart p. 19.), és Belgrádban tábort ütöttek, hol görög területre léptek.

Öt hétig tartott az ut Pozsonytól Belgrádig. Arnold azt állítja, hogy Esztergomtól Szlankaménig (Sclankemunt) s így a Duna baloldalán haladtak (Pertz. XXI. 171. lap), hol három nap mulva az »Eiza« folyón átkeltek. Ebből Safařik (W. J. 27.) azt következteti, hogy a császár a derékhaddal a Fruskagora déli részén, a többi sereg pedig ennek északi részén haladt át Karlóca-felé Szlankamennek. Arnold kiadója (Pertz. XXI. 171.) azt véli, hogy az Eiza folyó, melynek nevét Arnold nem tudta, a Dráva, melyet tévesen »Eszék«-ről »Eiza«-nak nevez és Szlankamen említését a krónikás tévedésének mondja be. Azonban hihetőbb, hogy itt nem a krónikás tévedett, hanem könnyebb élelmezés miatt a sereg egy része tényleg a Duna balpartján haladt a Tisza mellett, melyen Szlankaménnél kellett átkelnie — és így az »Eiza« név a »Tisza« hibás irásából keletkezett!

A keresztesek Péter-Pál napját (jun. 29.) a Száva partján a félig romban levő Belgrádban (Wizzenburch, Belgradum. Ansbert p. 20.) töltötték, mely »szemben van Govinnal« (Belgradum ex opposito Gowin situm.) Ez a Govin a magyar »Kubin,« itt halt meg Engelbertus de Perge gróf (apud Gowin. Ansb.) Az utleiró különösen dicséri az enyhe éghajlatot és kiemeli, hogy itt nem volt annyi szunyog és légy, mint Magyarország azon részein, melyen eddig áthaladtak. A következőkben a Balkán-félszigeten tett utat irja le és pedig igen részletesen.

Ezen kor földrajzi irói közül felemlítendő *Edrisi* (1153.) és *Abulfeda* (1331.) arab irók. Edrisi műve Ázsia és Afrikára nézve fontos, de Európára és különösen a Balkán-félszigetre nézve kevés jelentőségü. Edrisi II. Roger siciliai király udvarában több évet töltött és ennek egy földtekét és 70 lapból álló térképet készített: műve a keleti és nyugoti tudományosság keveréke; a normannok utján jobban ismerte Európát bármely mohamedán geografusnál, azonban a hely-

neveket eltorzitja, műve inkább matematika-astronomiai mintsem geografiai. Agram neki »Kalam«, Vukovár »Akulia«, Belovár »Balam«, Karlóca »Kavorcova«, Pancsova »Bansin«, Pétervárad »Bedrava«,

Abulfeda. (1273—1331.) sziriai származásu, minden hely astronomiai fekvését megjegyzi. Keletre nézve fontos, nyugatot illetőleg felületes. Felemlíti Sebenicot (Sineka), melyről mondja, hogy a tatárok addig nyomultak előre. Konstantinápoly és Thernau (Tirnovo) leirása is felületes, mint a többié is.

Tudelitani Benjamin (megh. 1173.) spanyol zsidó utazó, művének Görögországra vonatkozó részét kiadta Tafel értékes kommentárral. Főképen azon helyeket irja le, hol zsidók laktak és ezekről szól tüzetesen; földrajzi adatai felületesek és megbízhatlanok, főkép a Balkán-félsziget partvidékével foglalkozik.

V. Utazások a XIII. XIV. XV-ik században. Rad. XLII. 148—184.

A török uralom elterjedésével a keleti utazásokban mellőzik a Belgrád-konstantinápolyi utat, csak kevesen jártak erre.

Akropolita György (1230—1282.) görög államférfiu, hadvezér és krónikás (műve 1261-ig terjed), mint követ 1257., 1258-ban Durazzóban és 1260-ban Asjen Konstantinhoz Tirnovoban járt. Salonától Durazzóig való utjáról a 67-ik fejezetben igen általánosan szól, hasonlóképen bolgáriai utjáról is csak a nagyobb helyek nevét emliti. (Georgii Akropolitae Annales. Ed. Bekker Bonnae 1836.)

Nicefor Gergely 1326-ban Konstantinápolyból Skopljébe ment követkép III. Uroshoz (Decsánszki István), hogy rábirja az ennél férje, Paleolog János, halála után időző napát, Irénét a hazatérésre. Utleirását történelmi művében adja (Nicefori Gregorae bizantina historia. Ed. Schopen. Bonn. 1830. l. VIII. c. 14. p. 373—383.) Műve elég terjedelmes. A föld népe hallván a tatárjárásról, előlök erdőkbe és hegyekbe menekült. Utleirását a Sztruma folyóval kezdi, felemliti kisérőinek bús dallamu hősdalait. (erről szól Jagics a Rad. XXXVII. III-ik 1. és Pavics: Narodne pjesme o boju na Kosovu. Zágráb, 1877. 4. l.) A föld népétől félt, pedig azok békés bolgár menekültek és szerbek voltak. Sztrumice meredek váránál töltötte a követség a husvétot (1326. márc. 23.), itt hosszasabban időzött és leirja a népet, játékait, kolotáncát és énekeit, nyelvöket barbárnak s éneköket nomád jellegünek találta. Azután leirja Szkoplyét és Irénével való találkozását, ki a visszatérésre szerb kalauzt adott melléjök, ki a kinos hegyi utakon vezette.

Utleirása Konstantinápolytól Skoplyeig elég általános, nem is említi, mely uton ment Sztrumáig. Sztrumát és Várdárt pontosabban irja le, mint bármely más geografus. Szerbiáról szólván (XIV. p. 747.) azt mondja, hogy legnagyobb folyója Axius. A városok közül csak Sztrumicát és Skoplyét (Scopiopolis) említi, az előbbit István szerb cár foglalta el. Visszatérési utját nem részletezi.

En Ramon Muntaner született 1265-ben Perladban Ampurie grófságban, hű kisérője volt 1300-től fogva a hős Roger da Flornak, 1328-ban elmondja krónikájában III. Péter aragoniai király történetét, Sicilia elfoglalását és harcait az anjoukkal, franciákkal és pápákkal. (Kronik des En Ramon Muntaner. Bibliothek des litter. Vereines in Stuttgart VIII. 1844.) Művének geografiai része igen sovány (p. 379.) és semmi olyat nem ad, mit más forrásból jobban nem tudnánk: történelmi része epikus jellegü és tárgyhű.

Brokard szerzetes (1332.) művének (Directorium ad passagium faciendum ultra mare) kézirata a brüsseli kir. muzeumban van (9177. sz. a.) és francia forditásának kézirata 1456-ból a párisi nemzeti muzeumban (10.025. sz. a.) Irója művét IV. Fülöp de Valois francia királyhoz intézte, hogy rábirja a Szentföld elfoglalására, és azt igyekszik bizonyítani, hogy ez nem volna nehéz. Földrajzi része jelentéktelen, ide csak annyiban tartozik, hogy Rasciáról (Szerbia) is szól és elmondja, hogy azt útközben a görög császársággal együtt könnyü volna elfoglalni. Előadásából látszik, hogy e vidékeket bejárta.

Hasonló irányu tervrajz több is jelent meg azután, hogy V. Kelemen 1308-ban uj keresztes hadat hirdetett. Ezek sorából fontos Marino Sanudo Torsello »Secreta fidelium crucis« cimü műve térképekkel. Ez elsőt 1332-ben irta (Medula libri secretorum fidelium crucis), midőn Nápolyban meghallotta, hogy VI. Fülöp fr. kir. kereszteshadra készül. E hir indíthatta Brokardót is értekezésének megirására.

Brokardo ajánlja a Magyarországon és Bolgárián át való utazást. de ez utat nem irja le, mert ismertnek tételezi fel az előbbi keresztes hadjáratokból. A Szerbián és Görögországon át való utról megjegyzi, hogy ezekkel nem kell szövetséget kötni mert eretnekek és ellenségei a pápai széknek.

Szerbiáról külön szól. (p. 266—270.) Kereskedelmi szempontból ajánlja Konstantinápoly és Thessalonika (Solun) elfoglalását. Szerbia gazdagságát élénk szinekkel rajzolja (295. l.) ismerteti a dalmát tengerpartot és városait is.

Szudheimi Ludolf (L. de Souchem) vesztfali lelkész öt évig utazott a keleten. (1336—1341.) Utleirása Palaestinát

illetőleg egyike a legnagyobbaknak; tengeren utazott. Konstantinápoly leirása igen részletes.

Schiltberger János Münchenből, résztvett 1394-ben Zsigmond seregében Nikápolynál, hol mint 19 éves ifju, apróda volt Reichartinger Leonhardnak. Az ütközet után ezernyi foglyot leöltek, az ifjunak Bajazét, fia kérésére, megkegyelmezett. Előbb mint török, utóbb mint mongol rabszolga 1394—1427-ig kisérte seregeiket Magyarországon, Erdélyen, Moldva-Oláhországon, Bolgárián és Ázsián keresztül-kasul. Hazatérése után emlékezetből megirt utleirása földrajzi tekintetben nem jelentékeny, azonban az akkori állapotok igaz rajzolása folytán értékes (K. Fr. Neumann: Reisen des Johannes Schiltberger. München 1859.)

Elbeszélését a nikápolyi csatával kezdi, mely részt a történetirók bőségesen kihasználtak. A. 28., 29-ik fejezetben beszél azon országokról és városokról, melyeken átment, a 28-ik fejezetben leirja Magyarországot, hol a török sereg mellett tiz hónapig időzött. Azután felemlíti Oláhországot és két főbb városát: Agrich (Arzsis) és Türkisch (Bukarest), ezeket Erdély felül jövet érhette, mert mindkettő azon országut mellett van, mely Erdélyből a Dunához vezet. Azután felemlíti Brajlát (Übereil.) Erdélyt német földnek nézi, melynek fővárosa Hermanstadt; a Barcaságban (Zwürtzenland) főhely Brassaw (Brassó.) A 29-ik fejezetben a Duna és tenger közti földet, itt három Bulgáriát említ (drü pulgrey); az első, mely Magyarországon át a Vaskapuig (ysinn tor) terjed, ennek főhelye Pudem (Vidin); a másik Bulgária Oláhország-felé terjed, ennek főhelye Ternau (Tirnova), a harmadik a Duna torkolatánál van, ennek főhelye Kaliakre (Kallacercka.) Ami föld a Duna és tenger közt van, az mint a töröké, ezt is jellemző rövidséggel leirja.

Schiltberger műve nem tulajdonképi utleirás, azért nehéz belőle utjának irányára nézve eligazodni. A török hatalom terjedésével Palaestinába többnyire tengeren jártak a Balkánfélsziget elkerülésével: ezeknek utleirásaiban reánk nézve főkép a dalmát tengerparti városok leirása érdekes, e jámbor útleirók élénken leirnak minden csodának vélt dolgot. Az efajta utleirók sorából felemlítendők:

Gilbert de Lanoy (1413—1414., 1421—1422.) hires diplomata utleirásaiban értékes adatok vannak főkép Konstantinápoly, Gallipoli és a görög udvari életre nézve, utazott Poroszországban, Lengyel- és Magyarországban.

III. Miklós de Este-Ferrara, Modena, Reggio és Parma ura 1413-ban ment tengeren a Szentföldre és utleirásában némi adatok vannak Görögország és az Archipelagusra nézve.

Felemliti a fontosabb dalmát és albán városokat, Kercs (Cres), Sanso (Saseno) szigeteket.

Nompara de Caumont 1418-ban tengeren ment a Szent-földre, utleirása csak Rodusra nézve érdekes, a többi ismeretes.

Bertrandon de la Broquière, Jó Fülöp burgundi herceg tanácsosa 1432-ben ment a Szentföldre tengeren és 1433-ban Konstantinápoly-Belgrádon át tért vissza Franciaországba. Utleirása terjedelmes napló, melynek kézirata megvan Párisban a nemzeti muzeumban (10,025. sz. a.), nyelvezetét uj franciára átirta D'Aussy L. Broquière szellemes, részlehajlatlan és helyes itéletü, mindent jól megfigyelő és minden iránt érdeklődő utazó, feljegyzései történelmi és földrajzi szempontból jelentékenyek, főkép arra nézve, minők voltak a Balkánfélszigeten az állapotok a török harcok után. Műve az azonkorbeliek közt a legjobb; mint katona, főképen a várak iránt érdeklődik és azokat részletesen leirja. A helyneveket ő is erősen elferdíti, úgy, hogy igen nehéz helynevein eligazodni, mert a valódi nevet csak találgatni lehet.

Igen érdekes Szerbián át való útjának leirása. (p. 568—612. D' Aussy.) Belgrádról így szól: E város Rasciában van és azelőtt a szerb deszpotáé volt, de ez négy év előtt átengedte a magyar királynak, nehogy a törökök elfoglalják tőle mint Golubácot (Conlumbach), melynek eleste nagy veszteség a kereszténységre nézve, Belgrád még nagyobb veszteség volna, mert sokkal erősebb annál és 5—6 ezer lovast fogadhat magába. Falai mellett foly egyfelül egy nagy folyó, mely Boszniából (Bosnie) jő és neve Sanne (?) emellett emelkedik a vár, mely mellett elfoly a Duna, melybe ott ömlik be a Száva. A vár alatt van egy falu, mely a Szávától a Dunáig húzódik és szerbek lakják. Ezek templomában husvét napján misén volt, melyet szláv nyelven mondtak, de azért szertartásaik megegyezők a franciákkal és Rómának engedelmesek. (Erről Risztics, Glasnik VI. 218, azt véli, hogy a raguzai kereskedőknek belgrádi templomában lehetett jelen az istentiszteleten.) Belgrádot erős fekvésénél fogva, kettős várfalak veszik körül és három erődből áll, melyekből három a hegyen van, kettő pedig a viz mellett egymás irányában és mind az öt erőd fallal van egybekapcsolva. Van kis kikötője is, melybe 16—20 gálya elfér, ezt két torony őrzi, mely a két végén van és lánccal van egybekötve, de a láncot nem láthatta, mert a viz igen nagy. A Duna mellett Belgrádon alul van Golubac, mely a törököké, kik itt 100 sajkát tartanak, hogy azon bármikor átmehessenek Magyarországba.« Végezetül azt fejtegeti, mily könnyen foglalhatnák el a szövet-

séges franciák-németek-angolok Törökországot és Görögországot s így nyitva volna az út Jeruzsalembe.

Ciriaco Pizzicolli d' Ancona, latin néven: Ciriacus Antiquarius Anconitanus, tudós régész, ki sokat utazott, hogy a régiségeket a törökök pusztításaitól megmentse. IV. Jenő pápa nagyon szerette és követségbe küldte Zsigmond császárhoz. 1426-ban beutazta régészeti szempontból Itáliát, Isztriát, Dalmáciát, Epirust, Görögországot, az Archipelagust és Egyptomot. 1444-ben kiadta Itinerariumát, mely tulajdonképen IV. Jenőhöz intézett levelekből áll, és régészeti szempontból fontos azonban földrajziból jelentéktelen. Feliratait, melyeket gyüjtött, Momsen használta fel. A 2-ik levélben leirja utját Curzolától Záráig.

Benedetto Dei (1462—1467.) Florencból, társa a Portinari kereskedő háznak, melynek kereskedelme és bankjai Európában és Keleten el voltak terjedve. Kereskedelmi és politikai utazásokat tett, így 1465-ben a florenci köztársaság a szultánhoz küldötte; 1465—1467-ben beutazta Görögországot, európai Törökországot, Boszniát, Sziriát, Palästinát, Egyptomot, Berberiát és eljutott egész Timbuktuig. Megirta korának krónikáját 1402—1479-ig, mely pontosságával és hűségével tünik ki; ennek két kézirata megvan, az egyik Florencben, a másik Münchenben.

Filippo Bonacorsi di San Geminiano, született Toscanában, különben velencei eredetü, Rómában tanult, honnét II. Pál pápa kiűzte s ő Callimaco Esperientevel keletre menekülve beutazta Görögországot és Egyptomot és vissza térvén Trácián és Macedonián át elment Lengyelországba, hol IV. Kázmér rábizta fia nevelését és titkárává nevezte ki. Itt állami ügyekkel foglalkozott és mint követ járt V. Sixtusnál, Velencében és a szultánnál; 1476-ban mint követ járt VI. Frigyesnél, Velencében, VIII. Ince pápánál és mint meghatllmazott, aláirta a békekötést a törökkel Konstantinápolyban. Midőn növendéke: János Albert 1492-ben trónralépett, tovább is az állami ügyek igazgatója maradt. Utazásairól irt műve (Historiarum peregrinationum suarum) lappang talán valahol Lengyelországban vagy Magyarországban; erről csak egy rövid kivonat van a vaticani könyvtárban (1516. sz. a.) melyben barátjának: Tedaldi Arnolfónak elmondja utazásának esélyeit. (Stud. bibliogr. e biogr. p. 75.)

Faber Felix ulmi dominikánus, Breitenbach dékán kisérője a Szent-földre. Művének cime: Fr. Fel. Fabri Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Aegypti peregrinationem a 1479. et 1483. Ez utleirás valamennyi eddig felemlített közt a legterjedelmesebb, sok érdekes adatot tartalmaz, éles

megfigyelésről és kutatásról tanuskodik. Velencéből indult a tengeren, minket főkép a dalmát tengerpart leirása érdekel. (Porenzo, Pola, Zára, Lessina, Curzola, Raguza, Durazzo, Corfu.)

Curzoláról szólván, Dalmáciáról általánosságban azt mondja, hogy az szláv föld. »A curzolai csatorna másik oldalán van Raguza (Ragusium) Dalmácia fővárosa.« A város és erődítéseinek leirása elég terjedelmes és pontos és polgárai életét és politikáját jól rajzolja. Alkotmányukról mondja: »liberi legibus moribusque instructi Venetorum more senatum et magistratum, et patriciorum regulam habent a plebe distinctam et patricii rempublicam administrant.« Az összes lakosok kereskedők. A magyar királynak, kit uroknak ismernek el, adót fizetnek és tőle szabadalmakat vásárolnak, a török császárnak pedig évi 15.000 arany adót fizetnek, de a töröktől félnek és ha ma jóban vannak is vele, de holnap ellenségei lehetnek, azért ellene is védekeznek várfalakkal. A siciliai király és Velence barátságát ajándékokkal szerzik meg. Kereskedői a leggazdagabbak a világon. Asszonyaik túlságosan cifrálkodnak. Érdekes, amit a rabszolgakereskedésről mond: »omni septimana est forum magnum, in quo venduntur homines; habent enim certas insulas et terras, de quibus nihil aliud habent, nisi certum numerum hominum, quos vendunt, et de tota Sclavonia venales adducuntur homines ad forum eorum. Inde venit quod omnes servi et pressi dicuntur Sclavi, etiam qui non sciunt ubi est Sclavonia.« Hogy Raguzában a rabszolgakereskedés a középkorban nagyon jelentékeny volt, arra bőséges történelmi bizonyítékaink vannak, azonban a nagy tanács 1417. jan. 27-én a rabszolgakereskedést szigoruan megtiltotta, de mert e tilalomnak nem volt foganata, azt 1466. ápr. 28-án ujból kiadta. (Liber croceus: Ordo contra vendentes homines.) Fabri szavaiból az következik, hogy ennek 1479-ben sem volt még foganata.

Lessináról (Hvar, Pharum) így szól: »rupibus abruptis undique e mediis fluctibus prominens, in cujus cornu et civitas nova, dependet ad latus alti promontorii, a quo emittuntur duo cornua in mare, in quorum medium est portus securus.« Ezen utleirás abban különbözik a többitől, hogy a helyek természeti viszonyairól is szól.

Hasisteini Lobkovic János cseh nyelven irt utleirása a Szentföldre 1493-ból. Velencéből tengeren ment, érintve Dalmáciát. Művét 1505-ben irta meg. Raguzáról ezt irja: Dubravnik vagy Raguz Lessinától 120 olasz mérföldre van, van saját érseke, sok temploma és zárdája. A város feje a knez (comes), ki csak négy hétig viseli hivatalát, azután mást választanak helyébe. Ő semmit sem tehet a tanács

meghallgatása nélkül. Raguza igen erős kettős mély sánccal, mely hasított kővel van körülépítve. Ez nagy és jól épült vár, magas sziklán, majdnem a tengerben áll. Ha hajók eveznek a város kikötőjébe, a baloldalon van egy torony és körülötte mély és széles sánc hasított kőből építve. Ez a torony oly nagy, mint valami vár, őrség van benne és jól őrzik; de ez szükséges is, mert majdnem mindenütt köröskörül török föld van. Igy a városon köröskörül erős tornyok vannak hasított kőből és a sáncok körülöttük mélyek és szélesek. A sáncok mögött az erődítések felett van egy hoszszukás, igen széles és meredek szikla, melyből gazdag forrás bugyog és ennek vize hajtja sorban a malmokat. Raguza nagyon erős és bevehetetlen, mig csak élelmében tart s mig védekezni akar. A város feletti szikla és a sáncok közt van egy szoros, hol semmi sereg meg nem állhat. A török földről csak két ut vezet oldalvást a város felé. A török szultán évi 15 ezer arany forint adót kap a várostól, mert országában polgárai szabadon kereskedhetnek. Sőt a töröknek más haszna is van a várostól, mert a város előtt van egy házacska, melyben egy raguzai hivatalnok, ki a városba jövőktől vámot szed, mellette két felesküdt irnok van, egy raguzai és egy török, kik felirják a szedett vámot, melyben azután osztozkodnak. Ugy hallottam, mint bizonyosat, hogy az osztozáskor mindegyik félre 14,000 frt jut.« Érdekesen leirja a horvátok és törökök harcát 1493-ban Udbinje mellett a Korbavánál, mely pár nappal előbb történt Lobkovic Zárába érkezése előtt és melyet neki egy szemtanu elmondott.

Harff Arnold vitéz 1469—1499-ben utazott a Szentföldre. Csak egy érdekesség van benne, hogy ő az első, ki pontosan megjeleli az utat Raguzából Konstantinápolyba, Raguza, Trebinje, Bilecs, Crnica, Gacko, Focsa, Prijepolje, Novipazar, Nis vagy Török-Pazardzsik.

115. *Rácski Ferenc: Szláv és különösen bolgár és horvát utasok Itáliában főképen a IX-ik század második felében.* (Slovenski, a napose bugarski i hrvatski u Italiji putnici ponajviše druge polovice IX-vieka.) Rad. XLII. 1878. 198—209. l.

A cividalei káptalan birtokában van egy kézirat a VI-ik, esetleg V-ik századból, melyet sz. Márk evangéliuma eredeti kéziratának tartottak, ismertette a tudós Della Tore 1749-ben, ki azt hiszi, hogy az Páviából került Aqulejába 850 után. Sickel (Historische Zeitschrift XXVII. 449.) azt bizonyítja, hogy az a Triest melletti Duino zárdából került Aquilejába, mindenesetre a XIII. század előtt, mikor is valamelyike a Della Torre családból való patriarcháknak (Raymondo 1273—1299.,

Pagano 1319—1332.) tekintettel a közhitre, hogy az Márk evangélista sajátkezü irása, letépte a többi evangéliumok mellől és külön ezüstkötésbe foglalta. Ebből két darabot IV. Károly kapott és azokat 1354-ben Prágában elhelyezte, a másik két füzetet az aquileai kanonokok 1418-ban őrzésre átadták a cividalei káptalannak, mert a háboruk miatt ott nagyobbnak hitték a bíztonságot, e kettőből egyet 1420-ban Velence kapott, hol nedves helyen tartatván, olvashatlanná lett.

A kézirat nem sz. Márk irása, hanem a VI-ik századból való, de főérdeke az, hogy a margón az illető monasteriumban megfordult longobardi, német, bolgár és horvát utasok neve van feljegyezve. E névsort először ismerteti Bethmann (Neues Archiv für ältere deutsche Geschichte II. 113. Die Evangelienhandschrift zu Cividale). A szláv nevekről említést tesz Jagics (Archiv für Slav. Pilol. II., 171.) és Jirecsek K. Rácski itt tüzetesen felsorolja a szláv neveket. (Rad. XLII. 201—204. lap.) Az utasok a IX. és X-ik századból valók, azután abbanhagyták nevök feljegyzését. Történelmi nevek is vannak köztük: Trpimir, Branimir, Sedeslaw, Braslav stb.

116. *Hanel J. J.: A cseh jog irodalomtörténete.* (Ocrt literarne povjesti prava českoga). Rad. XLIII. 1878. 92—107. lap.

117. *Ljubics Simon: A szávamelléki Horvátországról és fejedelmének Szermonak (1018.) arany pénzeiről.* (O Posavskoj Hrvatskoj i o zlatnih novcih njezina kneza Serma 1018.) Rad. XLIII. 1878. 107—149. l.

Az értekezés élén bemutatja Sermo pénzének rajzát, melyből két példány a párisi, egy Londonban a Brittischmuzeumban van. A jól olvasható görög felirás a pénz egyik felén: »Isten anyja segíts«, a másikon »Sermo hercegnek (*στρατηλάτη*.) Schlumberger e pénz első ismertetője Sermot Syrmium bolgár helytartójának tartja, de ezt megdönti Cedrenus (Corp. Script. Hist. Byzant. Bonnae 1839. II. 476. l.): »Subacta Bulgaria, imperatori se dedidit etiam contermina Chorbatorum gens et eius principes, fratres duo, quibus imperator honores ac opes amplas tribuit. Solus adhuc imperium detrectebat Sermo Sirmii dominus, Nestongi frater etc.« Miből kiderül, hogy nem bolgár helytartó, hanem horvát volt és pedig önálló uralkodó »dominus.« Lucius Syrmium bánjának mondja (l. II. c. 8.) Rácski támaszkodva egy régi feljegyzésre (Carrara Archiv. Capitol. di Spal. p. 69.), a szerémi bánt a hét horvát bán egyikének mondja, ki a 12 horvát főuri családból való volt. Carrara fenti oklevele csak másolat a XIV. v. XV. századból és a kérdéses feljegyzés

(l. szövegét Rad. XLIII. 112. l. jegyz.) pedig kevés hitelt érdemel, mert nyomban követi egy másik, mely az előbbitől a 12 nemzetség nevére nézve lényegesen eltér.

Cedrenus szavaiból kiderül, hogy Sermo Syrmium, illetőleg a szávamelléki Horvátország önálló ura volt. Ez országról szól Konst. Porph. (De Adm. imp. c. 30. p. 144.): »et a Chroatis, qui in Dalmatiam venerunt, pars quaedam secessit, et Illyricum atque Pannoniam occupavit; habebantque et ipsi principem supremum, qui ad Chrobatiae tantum principem amicitiae ergo legationem mittebat«, azaz tőle független volt, csak barátságot tartott vele. Erre Dümler megjegyzi: »Itt csak Alsó-Pannónia, azaz Syrmium értendő, Illyricum alatt pedig Bosznia.« Uralkodói közül ismerjük Vonimirt (796.), Lajost (818., kit Einhard Ann. fuld. gyakran említ), Porint (826.), Ratimirt (838.), Pribina (848.), Kocel 861—875.), Braslav (884.) Ezek történetére nézve adatokat tartalmaz Einhard Ann. Fuldens., melyekből a Rad. az idevágó részleteket közli. (XLIII. 128—133. l.)

Mikor egyesült a két Horvátország, a dalmáciai és szávamelléki, arról Lucius (De regno Dalm. Croat. l. II. c. 8.) nem tud felvilágosítást adni. Rácski azt véli, hogy ez Tomisláv király alatt (914—930.) történt, mit következtet Konst. Porph. c. 40-ből és azt hiszi, hogy a magyaroktól foglalta el, mit a Diokl. pap (Regnum. Slavor. c. 14.) azon szavaiból következtet, hogy »Tomislavus exstitit fortis viribus . . . fortis iuvenis et robustus bellator.« Tény, hogy ekkor egyideig a Dráva-Száva köze a magyarok kezében volt. Azonban Konst. Porph. az idézett helyen egy szót sem szól a két Horvátország egyesüléséről; és a Diokl. pap idézett szavaiból sem igen lehet következtetni arra, hogy a foglalás a magyarok rovására történt. Csak annyi tény, hogy mikor Kresimir és Gojszláv horvát királyok (»fratres duo«) 1018-ban elismerték a görög fenhatóságot, Szermo herceg ezt megtagadta, mire álnokul tőrbe ejtették, megölték s országát a görögök elfoglalták és az csak ezután egyesülhetett a dalmáciai Horvátországgal.

118. *Sulek Bogoszláv:* Miért tisztelik a szlávok a hársfát? (Zašto Slaveni poštuju lipu?) Rad. XLIII. 1878. 149—188. l.

119. *Novakovics Sztoján: A koszoru és korona a szerb koronázási szertartásokban.* (Vijenac i diadima u srpskim krunitbenim ceremonijama). Rad. XLIII. 1878. 189—196. lap.

120. *Torbár József. De Dominis Márk Antal optikájáról.* (Ob optici Mark Antuna de Dominis). Rad. XLIII. 1878. 196—219. l.

121. *Mijatovics Csedomil: Georgievics Bertalan XVI-ik századbeli horvát iró.* (Bartolomije Georgijević, hrvat, pisac šesnaestoga vieka). Rad. XLIV. 1878. 106—124. l.

122. *Valjavac M.: Adatok az uj szlávnyelv hangsúlyozásához.* (Prinos k naglasu u novoj slovenštini). Rad. XLV. 1878. 50—128. l., Rad. XLVI. 1879. 1—78. l.

123. *Rácski Ferenc: Hamisított gyanus és átdolgozott oklevelek a XII-ik századig.* (Podmetnute, sumnjive i preradjene listine do XII. vieka). Rad. XLV. 1878. 128—151. lap. Rad. XLVII. 1879. 1—93. l.

Ez értekezés folytatása azoknak, melyeket e tárgyról Rácski irt, Rad. XXXV. 1—49., XXXVI. 135—164., XXXVIII. 191—211. Az iró itt a »Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium«. Vol. VII. Zágráb, 1877. cimü művében megjelent okmányokra vonatkozólag nyilatkozik: a birált oklevelek egytől egyig horvát királyok adományleveleire vagy egyesek templomokra tett adományaira vonatkoznak és a magyar történelmet nem érintik, azért itt csak felemlítjük az értekezés cimét és helyét, hol található.

124. *Markovics Ferenc: Gundulics Ozmánjának aesthetikai méltatása.* (Estetička ocjena Gundulićeva Osmana). Rad. XLVI. 1879. 78—166. lap, Rad. XLVII. 1879. 129—222. l.

125. *Vukászovics Zs.: Adatok Dalmácia-Horvátország és Szlavónia geologiájához.* (Pabirci za zemljoslovje Dalmacije, Hrvatske i Slavonije), Rad. XLVI. 1879. 166—279. lap.

126. *Pávics Ármin: Két régi horvát népdal.* (Dvije stare hrvatske narodne pjesme). Rad. XLVII. 1879. 93—129.

127. *Rácski Ferenc: Meszics M. nekrologja.* (Nekrolog M. Mesića). Rad. XLVII. 222—240. l.

Meszics Máté horvát történetiró 1826. febr. 19-én született Brodban, tanult Pozsegán, 1841-ben belépett a diakovári papnevelőbe, 1844-ben pázmánita, 1849-ben segédlelkész Bozsjákovinán. 1851-ben a történelem és földrajz helyettes tanára a zágrábi gimnáziumban, azután Bécsben és Prágában a bölcsészeti fakultáson történelmi és nyelvészeti előadásokat hallgatott, hol Miklósics és Safařik barátságával tüntette ki, 1854-ben rendes tanár a zágrábi főgimnásiumban, 1856. szept. 28-án helyettes, 1859-ben rendes tanár a zágr. jogakadémián, melynek 1871-ben igazgatója lett. Midőn 1874-ben a jogakadémiát egyetemmé változtatták, azon mint rendes tanár, a horvát történelmet adta elő, ő volt annak első rektora is. Safařik Pált és Kukuljevics Ivánt segítette a glagol nyelvemlékek és oklevelek kiadásában.

A Kukuljevics által 1850-ben alapított horvát történelmi társaság buzgó tagja volt és annak arkivumában (V. 225. és köv. l.) kiadta a poljicai statutumot 1400-ból (Poljički statut), melyet hat kézirat alapján állított össze, mindenütt a variansokat gondosan kitüntetvén. A Književnikben (1864. I. 401—431, 504—533, II. 1865. 61—78; 197—217. lap) megirta: A horvátok a XV. század végén és a XVI. sz. elején cimü értekezését (Hrvati na izmaku XV i na početku XVI. vieka), mely magában foglalja Horvátország történetét 1491—1516-ig, azaz II. Ulászló uralkodása alatt és sok uj és érdekes adatot nyujt.

Mint a délszláv akadémia tagja, megirta: Beriszló Péter bánsága II. Lajos király alatt. (Banovanje Petra Berislavića za kralja Ljudevita II., Rad. II. 1.) A Beriszlók nemzetsége (Pleme Berislavića. Rad. VIII. 30.); Frangepán Kristóf idegenben. (Krsto Frankapan u tudjini. Rad. XIII. 30.) A horvátok Beriszló után a mohácsi vészig (Hrvati nakon Berislavića do muhačke bitke. Rad. XVIII. 77. XXII. 55.) cimü tanulmányait, melyekben oklevelek alapján megirja Horvátország történetét 1491, illetőleg 1516-tól 1526, oly bőségesen, mint eddig senki és 321 uj oklevelet közöl e korra vonatkozólag. (Rad. III. 58. Starine V. 109.) Mint történetiró igen lelkiismeretes. Ezután gyűjtött sok oklevelet a velencei, bécsi és zágrábi levéltárakban a Habsburgok uralkodására nézve 1526-tól, de e művét nem fejezhette be, mert 1878. dec. 7-én meghalt.

E műveken kivül még igen érdekes a »Kercselich és annuái« (Rad. XXXII. 1.) és ennek levelezéseiről (Starine VIII. 93.) kiadott terjedelmes munkálata, valamint a Szvinimir horvát királyról irt értekezése (Rad. XXXIX. 115.) koronáztatása ezredik évfordulója alkalmából; fontos a »Sz. Ciril és Method élete« (»Život tv. Cirila é Methoda«) cimü tanulmánya is (1854. Zágr. gimn. értesítő), melyben levonja a Safarik által feltalált pannoniai legenda történelmi tanulságait és becses anyagot nyujt a glagol és ciril irás keletkezésének történetére. A szigetvári hős Zrinyi Miklós elestének háromszázados évfordulója alkalmából 1866-ban kiadta: »Zrinyi Miklós élete« (Život Nikole Zrinjskoga) cimü terjedelmes tanulmányát, mely e tárgyban a legnagyobb munka: az életrajzot 75 eddig ismeretlen oklevél közlésével kiséri. E munka értékéről tüzetesen szól Rácski a Književnik 1866-iki évfolyamában. (590—596. lapon.)

128. *Zima L: Ami nemzeti metrikánk összehasonlítva más nemzetekéivel, különösen más szlávokéival.* (Nacrt naše metrike narodne obzirom na stihove drugih naroda

a osobito Slavenâ.) Rad. XLVIII. 1879. 170—222. XLIX. 1879. 1—65.

129. *Rácski Ferenc: Helyreigazítás ezen cimü értekezésemhez: Hamisitott, gyanus és átalakitott horvát oklevelek a XII-ik századig.* (Izpravak k mojoj razpravi: Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka.) Rad. XLVIII. 1879. 222., 223. l.

Farlati Illyr. sacr. V. 639. Mon. VII. 35. egy Cha-Fisole városi oklevelet közöl 1018-ból, melyben ennek lakói meghódolnak Urseoló Ottó dogének, R. hamisnak tartotta, mert ezt a Cha-Fisolet a Malamocco és a szárazföld közti kis velencei szigetnek vélte, mely mindig Velencéé volt: azonban ez a Cha-Fisole, Caisole, Cavisole, Kercs (Kres) szigetén van és tényleg meghódolt a hodító dogénak akkor, mikor Veglia, Arbe és Absari s ezek meghódoló oklevele teljesen egyenlő Cha-Fisole-ével s így nincs ok hitelességében kételkedni.

130. *Rácski Ferenc: Traui Lucius János történetiró, halálának 200 éves évfordulója alkalmából.* (Povjestnik Ivan Lučić, Trogiranin. Na uspomenu 200-godišnjice smrti njegove.) Rad. XLIX. 1879. 65—103.)

Lucius 1679. jan. 11-én halt meg Rómában. Családja Traunak egyik legrégibb nemesi családja, melynek nyomára itt már a XII-ik században találunk. A XVI-ik században Trauban tiz család van, mely a város ügyét intézi, köztük a Lucius család is. Lucius János a XV-ik század derekán a város rektora, egy a XIV-ik sz. végén érsek, a másik mint sebenicói püspök halt meg 1557-ben.

Lucius János történetiró Trauban 1600 körül született, apja 1597. okt. 18-án nősült, volt egy Jeromos nevü idősebb fia is. L. János 1618. jun. 24-én már árvának mondja magát. Gyámja nagybátyja Divnics Miklós és nővére voltak, minthogy anyja Divnics Klára hozományából még hátralékban volt 374 arany, ezt Divnics Miklós évi részletekben fizette ki az árváknak, mely összeget Lucius János kiművelésére fordította. Tanulmányait Trauban kezdte, hol az olasz nyelven kivül a horvátot is megtanulta, miről művei is tanuskodnak. Innét Páduába ment tanulmányai folytatására, hol doctor utriusque juris lett. Mikor tért vissza Trauba apai házába, nem tudni, Trauban maradt 1654-ig.

Dalmácia 1645-ben a török harcok főszinhelye lett, Lucius e közben csendesen dolgozott honának és szülőhelyének történelmén. A történetiráshoz előrekészült Páduában, hol nyelveket tanult, régészettel foglalkozott és megismerkedett az uj történelmi iránynyal, mely semmi tényt el nem fogadott, csak a melyet oklevelek, emlékek stb. beigazoltak. Dal-

mácia történetében elődökre nem támaszkodott, mert Orbini Mór 1601-ben megjelent műve »Il regno degli Slavi« bár oklevelekre is támaszkodott, elég kritikátlan volt és a tudós Gyorgyics Ignác úgy jellemezte: »multis quidem est auctoribus excerpta, sed satis indigeste«. Lucarelli Jakab (Lukarevics) négy évvel utóbb megjelent művének »Copioso ristretto degli annali di Rausa. 1605.« is kevés hasznát vehette. Zavoreo Dominik »Istoria Dalmatina. 1603.« is kétes értékü volt, azért neki fogott az oklevelek tanulmányozásának és felkutatta az egész velencei Dalmácia összes nyilvános, káptalani és magán levéltárait és gondosan és fáradhatlanul másolt és kivonatolt számtalan oklevelet. Ezen kutatásai közben megkapta Tamás spalatói fődiakonus művének egy régi kéziratát, a spalatói Madio Mihály és Cutheis annaleseit, Pauli a Paulo (Pavlovics Pál) memorialéját, egy Zára ostromáról I. Lajos alatt szóló régi kéziratot, a Diokleai pap régi krónikáját (Regnum Slavorum), két kéziratát, melyek ezek alapján kiigazítva közrebocsátott s így az elkallódástól megmentett, noha kevés történelmi értéke van és azt Lucius is jól tudta.

Főkép Dalmáciára szoritkozott, mert Horvátországból keveset kaphatott, mert ott akkoriban nem volt még akkora a tudományok iránti érdeklődés mint Dalmáciában, mely Itáliával szoros összeköttetésben állott. Horvátországban ekkor történelmi munkássággal foglalkozott Marnavics Tomko, Vinkovics Benedek és Levakovics Rafael, de ezek kutatásai távolról sem oly széleskörüek, óvatosak és kritikaiak mint Luciuséi. Ez Levakovicshoz fordult adatokért Horvátországra vonatkozólag és kapott is tőle néhány XIII-ik századbeli oklevél-másolatot a zágrábi püspöki levéltárból, de a káptalan nem engedte meg Levakovicsnak a saját levéltárában való kutatást, mit ez fel is panaszol.

Lucius kézirata az okmánymásolatokról és kivonatokról a zágrábi délszláv akademia könyvtárában megvan 566 sz. a. és azt, úgylátszik, azért irta, hogy neki tájékoztatóul szolgáljon az oklevelek tengerében, melyeket áttanulmányozott. Gondosan kutatott velencei és magyar oklevelekben, mert ezekre szüksége volt Dalmácia és Horvátország történetének megirására, és 1652. jun. 14-én Divnics Dániel barátjához Sebenicóban irott leveléből kiderül, hogy Magyarország történelmének tüzetesebb tanulmányozásához készül, mert Thuróczival és Bonfinivel nem éri be.

Első nagy műve »De regno Dalmatiae et Croatiae« 1654-ben kéziratban már készen volt, ez kiderül 1675. aug. 26-iki leveléből. (Akad. Kézir. IV. 129.) Terve az volt, hogy művébe csak azt veszi fel, mi megdönthetlen bizonyítékokkal

beigazolható. Dalmácia történetével Horvátországét csak annyiban kapcsolta össze, a mennyiben multjuk kapcsolatos volt. Történelmét a legrégibb idővel kezdi és a XV-ik század második felével végzi, mikor Dalmácia, amint látszott, véglegesen velencei uralom alá került. Ezután következtek a török harcok Dalmáciában és noha ezek az ő korában folytak, még sem vette fel művébe, mert ez még nem képezett egy befejezett korszakot hona történetében.

Mikor Trauban befejezte kéziratát, aggodalom szállta meg, hogy az tökéletlen és elhatározta, hogy Rómába költözik, hol bőséges anyagot vélt hozzá találhatni. Csak ez volt oka, hogy Rómába költözött, amint ezt 1673-ben a traui tanácsnak is megirta. Ljubics S. (Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia. Vienna 1856. p. 187.) azt irja, hogy az Andreis család régi ellensége volt a Lucius családnak és Andreis Pál irigykedvén a hires Lucius Jánosra, bevádolta a velencei hatóságnak mint árulót és midőn Bernardo Ante az uj providur Trauba jött és Lucius hozzá ment a hajóra tisztelegni, elfogták, de ártatlansága kiderülvén, utóbb szabadon bocsátották, s ő hogy a további izetlenséget elkerülje, Rómába költözött. Nem tudni Ljubics honnét vette ezt: bizonyos, hogy Lucius 1654-ben költözött Rómába és Bernardo Ante csak 1656-ban lett dalmáciai providur!

Lucius Rómában 25 évig, azaz haláláig maradt, barátai voltak itt Gradics István, ki 1669-ben a vatikáni könyvtár igazgatója lett, Marnavics, Levakovics, Kasics Bertalan, Benes Péter és más jeles férfiak.

Rómában kiadta a régi traui emléket: »Vita beati Joannis episcopi Traguriensis«, melyet Lucius véleménye szerint 1120-ban irtak és melyet Treguan 1203-ban átdolgozott. Ez a püspök Kresimir Péter, Slavic, Szvinimir, II. István horvát királyok és Kálmán magyar király idejében élt. A kodexet II. Lajos magyar király titkára, későbbi erdélyi püspök és Zápolya követe a traui Statileo János már előbb kiadta volt, de ez már igen ritkává lett s így Lucius azt ujból kiadta, megtoldva nagybecsü történelmi magyarázatokkal. Ez azonban csak mellékes munkája volt, főgondja nagy történelmi műve volt.

Áttanulmányozta mindazon irókat, kik tárgyára vonatkozó adatokat tartalmaztak, eközben kijavította Delacampi Plinius kiadását (1587.) a vatikani kézirat (1951. sz.) alapján, Casaubona Polybius kiadását a görög eredeti alapján, Gradicscsal lefordíttatta Appian művét az »Illyr harcokról«. megszerezte Turóczyt jó kéziratban, áttanulmányozta Dandolo Caresini és Caroldi még akkor kiadatlan iratait. Ezek

alapján gyökeresen átdolgozta már Trauban 1654-ben megirt munkáját, ezzel 1661-ben készült el. Művét térképekkel és a dalmát városok és várak rajzaival akarta bővíteni. Megjelent 1666-ban Amsterdamban Blaeu (Blaw) hires nyomdájában

Műve hat könyvből és ezek mindegyike több fejezetből áll, előadása időrendi. Az első könyvben tárgyalja Illyria és Dalmácia történetét a római uralom alatt és bevégzi a horvátok és szerbek bevándorlásával. A második könyv szól az önálló horvát állam belső és külső viszonyairól, a harmadik szól Dalmácia és Horvátország egyesűléséről, Magyarországról és Velence kisérleteiről, Dalmácia megszerzéséről; a negyedik és ötödik a magyar-velencei harcokról Dalmácia birtokáért és végződik ennek Velence által való megszerzésével. A hatodik könyv érdekes tanulmáry Dalmácia és Horvátország politikai és országos viszonyairól azon időben, midőn teljes függetlenségét elvesztette. A függelékben közöl néhány még kiadatlan dalmáciai oklevelet, azután a XV-ik század derekán élt páduai Palladius Fuscus (Niger Rhetor) geográfiai értekezését »De situ et oris Illyrici«, végül Appianus művének latin forditását »De bellis Illyricis«, melyet Gradics fordított le.

Lucius előadása igen tárgyilagos: a forrásokat beszélteti, azokat kritikailag elrendezi és beléjök életet önt, amiről nincs teljesen megbizható adata, arról hallgat, így nem kockáztat véleményt Illyricum és Dalmácia régi lakosainak nemzetiségéről. Igen részrehajlatlan, soha sem hizelkedik még Velencének sem, melynek alattvalója volt.

Azután egy irodalmi polemiába keveredett. Trauban talált egy XV. századbeli kéziratot, melyben Petronius Arbiter egy olyan költeménye volt (Cena Trimalchionis), mely az 1626-iki amsterdami kiadásban hiányzott, ennek 1664-ben Paduában való közlése (Petronii Arbitri fragmentum nuper Tragurii repertum) idézte fel a polemiát.

A »De regno Dalm. Croat« sajtó alá bocsátása után már 1662-ben hozzálátott ennek kiegészítéséhez. E pótlék 1672-ben Velencében jelent meg e cimen: »Joannis Lucii inscriptiones dalmaticae, notae ad memoriale Pauli de Paulo, notae ad Palladium Fuscum, addenda vel corrigenda in opere de regno Dalmatiae et Croatiae, variae lectiones chronici ungarici manuscripti cum editis.« Ebben 200 dalmáciai föliratot közöl részben Gruter János művéből (Inscriptiones antiquae Heidelb. 1603.) és Marulics Márk vaticáni kéziratából (5249. sz.), részint melyeket maga gyűjtött. — Pauli de Paulo memoriáléját azért adta ki ujra, mert kiadója Rosa

Frigyes hibásan közölte a dátumokat és az eredeti kézirat széljegyzeteit a szövegbe vette fel, azonkivül Lucius némely uj adattal bővítette is. — A pótlásban nagy művének több hézagát kitöltötte és tévedését helyreigazította. Igen fontos Turóczy frankfurti kiadásának (1600.) kiegészítése az ő saját kézirata alapján »non contemnendae antiquitatis«; ez több tekintetben eltér az eddigi kiadásoktól, így például Lucius kéziratában megvan Kálmánnak harca Péter horvát király ellen »in motibus Peterkozdia«, melyet Turócy Kézai Simonból átvett.

Munkaközben Traura vonatkozólag igen sok oklevelet talált, melyet művében fel nem vehetett, azért elhatározta, hogy szülővárosa történetét külön megirja. Ezt is addig folytatta, mig Trau végleg Velence uralma alá jutott, végül röviden szól a török harcokról a XVII. század második feléig. A »chronicon patriae« természetes kiegészítése nagy történelmi művének; ezt azon olasz nyelven irta, melyet Dalmáciában beszéltek: e művének cime »Memorie storiche di Tragurio, ora detto Trau«. Megjelent Velencében 1673-ban, Trau rajzával. Kezdi a város leirásával, alapítása történetével; régi történetét röviden irja le, mert erre kevés adata volt, a többiben bőséges és igen érdekes. Ez is hat könyvből áll.

A traui statutumokat is kommentárral ellátva megirta, de ez nem jelent meg életében. Ezt a traui Cippico Jeromos 1708-ban Velencében adta ki, három könyvben; a reformationes két könyvben tartalmazza az 1322—1581-ig terjedő traui törvényeket.

Művei nagy hirnevet szereztek neki, úgy, hogy szláv kérdésekben a világ tudósai mind hozzá fordultak felvilágosításért. Érdekes levelezése a bolognai Zanio Valerioval (Délszl. ak. kézirat 310., 314., 316., 323.) 1662-ben a római Sz. Jeromos collegium helyettes elnöke.

Magánéletéről igen keveset tudunk, irnokokat is tartott, ebből következtethetünk arra, hogy elég jó viszonyok között élt. Kiadatlan kéziratai, mert haláláig dolgozott, a vaticáni levéltárban vannak. (7019. sz. a.); okmánymásolatai Spalatóban megvannak. (Rad. XXXV. 173.) Meghalt Rómában 1679. jan. 11-én. Kétségtelenül a Szent Jeromos collegium templomában temették el, ott 1740-ben emlékoszlopot állítottak fel neki.

131. *Matkovics Péter: Utazások a Balkán-félszigeten a XVI. században.* (Putovanja po balkanskom poluotoku XVI. vieka.) Rad. XLIX. 1879. 103—165. l.

E században az utazásokat már nem jámbor zarándoklás, hanem tudományos érdekek idézték elő. Több kalauz jelent meg az utazók számára latin nyelven. Reánk nézve

fontos Petancsics Felix műve: »De itineribus in Turciam libellus, Felice Petancio, cancellaro Segniae auctore vel: Felicis Petancii, cancellarii Segniae, quibus itineribus Turci sint aggrediendi, ad Vladislavum Hungariae et Boemiae regem libellus«. E munkát sokszor adták ki önállóan és más művekhez csatolva. Ily munka hogyan kellene a törököt Európából kiszorítani, aki már egész Európát fenyegette, sok jelent meg ezen korban, többet elősorol Hammer (Gesch. d. Osm. Reiches X. 57—388.) és Mijatovics Csedomil (Prije trista godina, Háromszáz év előtt. Glasnik 36. k. 155—220.), ez utóbbi főkép a Szerbiára vonatkozó művekkel foglalkozik, ilyen Konstantinovics Mihály Istoria ili ljetopis turski od godine 1490. (Glasnik XVIII. 27—194.) és Georgijevics hasonló munkája (Rad. 44 köt. 108—121. l.)

Petancsics Félix korának nevezetesebb férfiai közé tartozik. Amit róla Horányi és Cvittinger mondanak, az szóról szóra Vossból van véve (De historicis latinis libri III. 1651. p. 607. Kukuljevics (stari pisci hrvatski I. p. 30.) Istvánfira és Kercselichre hivatkozva azt mondja róla, hogy: Sebenicoban született, Beatrix királyné kancellára volt, II. Ulászló alatt a Korvin-féle budai könyvtár őre, utóbb zengi kancellár volt«. Istvánffy pedig erről mitsem szól. Pray és Katona Oláh Miklóst idézik, aki a mondott könyvtárt leirván, mondja: »praefectus bibliothecae Felix Ragusinus dalmata, et ipse jam senex, mihi cognitus, qui non modo graece et latine, sed chaldaice et arabice doctus: praetereae in ipsa quoque pictura exercitatus, sedulo advertebat, ne quis error in describendis libris committeretur«. Ez a Felix Ragusinus Petancsics Felixxel ugyanazon személy. Oláh leirása nem vonatkozhatik a könyvtár 1478. vagy 1486-iki állapotára, mert ő csak 1493-ban született, e leirás csak 1510—1516-ra vonatkozhatik, midőn tanulmányai befejeztével a budai kir. udvarban tartózkodott.

Cuspinian (Spiesshammer) I. Miksa követe »De caesaribus atque imperatoribus romanis« (Argentorati 1540. p. 716.) cimü művében így szól róla: »Felicis Petantii commentarii, quibus itineribus Turci sint aggrediendi, veluti corollarium subjungo; quocum magna mihi olim fuit familiaritas, cum oratorem caesaris Maximiliani Budae agerem. Hic enim et ad Baiazetem II. et Zelymum aliquoties ivit orator, et plane multa Turcorum novit quae oculis vidit«. Mely évre vonatkozik Cuspinian ezen küldöttsége, nehéz megállapitani, mivel e minőségben gyakran járt Budán, azonban az mindenesetre feltünő, hogy e barátjáról nem szól 1502—1527-ig terjedő naplójában (Fontes rerum austriacarum. Scriptores I. 397 -

416.) Horányi, Cvittinger, Voss (u. o. 607·) felemlíti, hogy Petancsics a török császárok genealogiáját leirta; mindannyian ezt is Cuspinianból vették (u. o. 659.), hol elmondja, hogy: »Felix Petancius, segniensis cancellarius«, kiket sorol fel török uralkodókul.

Hogy II. Ulászló Petancsicsot többször követűl használta fel, azt nemcsak Cuspinian említi, hanem mások is. Timon (Epitome chronologica rerum hung. Kassa. 1736. p. 98.) említi, hogy II. Ulászló 1501-ben a rhodusi nagymesterhez küldte, azután Velencébe, hogy átvegye a török elleni harcra a pápa 40 ezer aranyát; Bossio Giacomo a maltai rend titkára és említi rhodusi követségét. Pasqualigo velencei követ mondja, hogy 1509-ben Spanyolországba küldték Felix Raguseust, erről a magyar történetirók nem tesznek említést; 1510. jul. 15-én Raguzában járt hajókért; Pasqualigo feljegyzi, hogy 1512. márc. 17-én a szultánhoz küldték Felix Raguzenst, hogy a békekötésbe vétesse be Horvátországot, mert ezt, dacára a békének, a törökök folyton pusztították. E küldetésről a magyar történetirók is szólnak és Felix Petancius segniensis, Felix Segniensis névvel nevezik és azt mondják, hogy utjának célja volt kipuhatolni az uj szultánnak Szelimnek terveit és utját egyengetni Csobor Márton követnek. (Pray Annal. IV. p. 344. Katona Hist. XVIII. 700—702.) András csazmai prépost (Kercselich Hist. eccl. Zagr. p. 211.) Felix Segniensis-nek nevezi, e. h. segniensis cancellarius.

Kétségtelen, hogy Oláh Felix Ragusinusa és Pasqualigo »Felice Raguseo«-ja Bossio »Felice secretario« és a csazmai prépost »Felix Segniensis«-e ugyanegy személy, mert mindezek Timon, Pray, Katonával ugyanazon diplomáciai küldetésekkel ruházzák fel, kissé eltérő nevek alatt. Kétségkivül horvát volt és pedig inkább raguzai, mert kik személyesen ismerték (Oláh, Kuspian) ennek hivják. A zengi kancellárság puszta cim volt, mert ilyenül a zengi oklevelekben nem fordul elő. Timon, Pray, Katona, Fessler megjegyzik, hogy mikor Rhodusba küldték, egyuttal Franciaországban járt kérőbe II. Ulászló számára.

Mindent egybefoglalva látjuk, hogy hires ember volt 1480-ban és a következő években, Cuspinián 1522-ben már mint elhunytról szól. Utleirását, illetőleg a török elleni haditervezetét akkor nyujtotta át II. Ulászlónak, mikor Rhodusból hazatért (1502.) Először Cuspinián adta ki 1522-ben Petancsics halála után. Egy kézirata a XVI. századból van a bécsi udvari könyvtárban (8559. Salisb. 45 b.), egy van a bpesti nemzeti muzeumban is (Nr. 39. oct. lat.) ez 1561-ből való.

Ezután számosan vették fel munkájuk függelékéül, kik a török elleni harcokról irtak. Cvittinger felemlíti, hogy a Petancsics nemes család még él (1711.) Alsó-Magyarországban a Duna mellett.

Művének célját elmondja a dedicátióban: a török elleni harc, kit saját területén kellene megtámadni s azért ismerteti az odavezető utakat. Belgrádból indult ki, és leirja a további utakat Konstantinápolyig. A munka latin nyelven irott s így hozzáférhető. Az első utat »Felső ut«-nak nevezi ez Branicsevótól Nis, Pirot, Filippopol, Drinápoly-felé visz, ez a római itinerariumok utja. A másik ut »Az alsó ut« Belgrádból a dardani és triballi hegyen át a Haemuson túl Hebránál találkozik az első uttal. A harmadik ut Pannoniából Miziába Sabác mellett a Macsván (Maza) át visz; a negyedik Erdélyen keresztül Traciába a Pontusig. Ez minket közelebbről érdekel. Buda Nagy-Váradtól 80,000 lépés, közben vannak a kunok helységei és a Tisza. Innét Ria (Rhium) helyig a Kőrös (Crissia) mellett egy napi ut vezet sikságon át, innét hosszú völgyön át Kolosvár (Colusvár) vagy Temesvár (Thamisvár, Themisvár) következik. Innét egyenlő távolságra van Szeben (Sibinium), utja igen jó. Ez Erdély fővárosa, melyet Erdelj vagy Transilvánia néven neveztek: ez az ország legyőzhetetlen, mert igen vitéz népe van. Itt van Hunyad vára, hol János, Mátyás király apja, született, ki itt verte meg először a törököt Mecrisbeg vezérlete alatt, vitézsége oly csodálatot keltett, hogy a közakarat kormányzóvá tette. Szeben után következik Brassó (Corona vagy Bresovia) véghely Erdélyben, mely azon hegy mellett fekszik, mely Erdélyt Nagy-Oláhországtól vagy Dáciától elválasztja. Az ut azután ezen országon át vezet, melyet bőségesebben ir le, mert a magyarországit ismeretesnek tételezi fel. Az ötödik ut Bosznia és Hercegovinán át vezet.

132. *Tkalcsics János: A tized miatti ellenszegülés és lázadás a zágrábi püspökségben a XIV. században.* (Odpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkój u. XIV. vieku.) Rad. XLIX. 1879. 165—230. l.

A zágrábi püspökségnek a nemeséggel már az Árpádok alatt voltak küzdelmei a tized miatt, ezek Róbert Károly alatt nyilt lázadássá fajultak. A papi tized ősi intézmény, melyet a kereszténység a zsidóságtól vett át; Horvátországban ez a nemzeti királyok alatt is már megvolt, ami Szvinimir koronázó esküjéből derült ki; Sz. István a tizedet törvénynyel rendelte el. A papi tizedet a püspök élvezte, azért köteles volt a káptalant eltartani, plebániákat emelni és a szegényeknek alamizsnát adni. A tizedet a káptalannal

megosztani terhes volt, azért a püspök bizonyos területet adott ennek, hogy az saját tizedét maga szedje, ezt a zágrábi püspökség II. István püspök alatt tette meg. (1225—1247.)

A püspöki tized elleni ellenszegülés Zágráb megyében a politikai harcokkal párhuzamosan jelentkezett, midőn Kalan pécsi püspök 1193-ban átvette Horvátország és Dalmácia kormányát és elrendelte, hogy a hercegi birtokokról is kell szedni a tizedet (Monum. episcopatus Zagr. I. 5.) Imre király és Endre herceg közötti harc idejében (1198.) és II. Endre és Béla herceg harcai idejében (1220.) szörnyű ellenszegülés támadt az egyházi hatóság ellen, úgy hogy I. István püspök a kiközösítéshez folyamodott és a pápa oltalmát kérte. (Liber privil. ep. zagr. fol. 82.) IV. Béla alatt sokan ellenszegültek a tized ellen, így Hahold lendvai ispán megtagadta a káptalannak öt évről a tizedet (1256. Mon. ep. Zagr. I. 113.), a zelini nemesség is (1267. u. o. I. 136.): és midőn az 1267-ik országgyülés megszüntette a papi tizedet, ezt a zágrábi püspöktől megtagadta Petrinja község (u. o. 140., 149.) és Drzsán fia Miklós a topuszkói kerületben. (u. o. I. 149.) IV. Kelemen rosszalta e törvényt és a papi tized ellen ellenszegülőket kiátkoztatta, akkor hamarosan helyreállott a rend.

Kun László alatt az ellenszegülés megujult; Verőce és Lipovljani, (1280. u. o. I. 201., 203., 204.) és Gusing bán fiai megtagadták a püspöki tizedet s pusztították a püspök birtokait, mire Timot püspök kiátkozta őket (1281. u. o. I. 207.) ezen kivül Erzsébet özvegy királyné is megtagadta a tizedet verőcei és lipovjáni birtokairól. (u. o. I. 210.) A II. Endre elleni küzdelemben tiz éven át és Robert Károly uralkodásának első tiz évében, midőn belharcokkal (Csák Máté) és a trónkövetelőkkel küzdött, valóságos ököl jog kapott lábra, a hatalmas urak nemcsak nem fizettek papi tizedet, hanem a papi javakat pusztították és elragadták, mit a püspökök az 1313-iki budai zsinaton V. Kelemen előtt fel is panaszoltak azzal, hogy vagyonukból csak egy cserepök maradt, melybe kölcsönkérhetnek parazsat, hogy melegedjenek. (Fejér. VIII. I. 222.)

Milyen volt ez időben a zágrábi püspök helyzete, az Kazsotics Ágost panaszleveléből a pápához kiderül (Theiner. Mon. Hung. I. 444.): birtokait elfoglalták, az egyházi biróság igénybevételét eltiltották, tizedről szó sincs, még a plébánosok sem fizetik, így Miklós krapinai lelkészt is 1311 ben emiatt el kellett ítélnie (Tkalcs. Mon. ep. zagr. II. 59.), a keresztes barátok (Cruciferi) is megtagadták a zágrábi káptalannak a bortizedet. (Lib. priv. ep. zagr. fol. 22.) A tizedfizetésben különben sem pontos nemesség ezt most egészen megtagadta,

Babonics István bán elfoglalt egyházi birtokokat és Medvedgrádot is eltulajdonította, a zágrábi polgárság a Grics hegyén elvette a káptalantól a jelentékeny vásáradót, melyet III. Endre a káptalannak adományozott.

Kazsotics püspök panaszára a pápa 1313. dec. 19-én a zárai érseket, a vegliai és pécsi püspököt felhivta: hozzák rendbe a zágrábi püspökség dolgát és az ellenszegülőket sujtsák egyházi átokkal. (Theiner. Mon. Hung. I. 444.) A fiatal Robert Károly mulatott és nem törődött a püspökök bajával, kiknek pedig trónját köszönhette, erre a püspökök 1318. tavaszán Kalocsán zsinatot tartottak és mindenkitől elhagyatottan jogaik védelmére maguk közt szövetséget kötöttek, mit az evangeliumra tett esküvel megerősitettek. (Fejér. Cod. dipl. VIII. 2. p. 144.) Az özvegy fiatal király Temesvárott mulatott szeretőjével; a püspökök elküldték hozzá László pécsi, és János váradi püspököt, kik egyházi átokkal fenyegették, ha nem hagy fel tivornyáival és ha nem hiv össze országgyülést a papi vagyon rendezésére. (Fejér. u. o. 168.) Erre a király márc. 12-én megerősítette a zágrábi püspök minden régi szabadalmát és kiváltságát, ez Horvátországnak szólott. (Act. Cap. Zagr. Ant. I. nr. 4. Lib. priv. ep. zagr. fol. 9.); márc. 15-én pedig elrendelte, hogy Magyarországban visszaadassanak az elfoglalt egyházi javak (Fejér u. o. 165.), azonkivül 1318. jun. elsejére Rákosra országgyülést hirdetett. Erre a megnyitásnál pár nappal előbb a királyhoz siettek a zágrábi püspök és a káptalan kiküldöttei, hogy informálják a zágrábi nagyon jelentékeny piaci adó ügyében. (Tkalcs. Mon. ep. zágr. II. p. 20.)

A zágráb-gricsi községet IV. Béla 1242. nov. 16-án királyi várossá emelte és ennek nem tetszett III. Endre 1292-iki rendelkezése a piacadó iránt, és azon ürügy alatt, hogy a város körfalaira sok költségök van, megrövidítették a káptalant a piacadóban és adót vetettek a tengeri sóra, melyeket a papi alattvalókon is beszedtek, mit a káptalan jun. 28-án felpanaszolt a királynak, ki a várost szigorúan eltiltotta a káptalan jogainak megsértésétől, megerősítette ennek a piaci adóra való jogát és eltiltotta a várost uj adók behozásától bármi néven. Jun. 29-én megerősítette a zágrábi püspököt a vaskai Sz. Márton birtokában minden tartozékaival. (Lib. priv. ep. zágr. f. 6.)

1318. jul. elsején megnyilt a rákosi országgyülés: ennek határozatai ismeretlenek, de kétségkivül az egyházi vagyon rendezésével is foglalkozott, mert a jul. 4-én kelt oklevelekben megerősíti a zágrábi egyház minden fontosabb kiváltságát és pedig az 1199., 1217., 1229-ikieket. (Lib. priv. ep.

f. 8. és 33; Mon. ep. zagr. I. 7. 44., 63.) A király házasodni készült és így nem sokat gondolt a hozott végzések megvalósításával, a papi tized tekintetében sok panasz volt és a püspökök elküldötték a szentéletü és tudós Kazsotics Ágoston zágrábi püspököt XXII. János pápához Avignonba. 1318. okt. 2-án még Császmán volt Kazsotics. (Lib. priv. ep. zágr. fol. 31.) Avignonban állítólag sötét szinekkel leirta Róbert Károlyt, mire ez a pápát kérte, hogy valahol Magyarországon kivül tegye püspökké; a pápa mentegette Kazsoticsot, hogy rágalom mit róla mondanak (Theiner. u. o. I. 464.), de a király úgy meggyűlölte, hogy nem mert többé püspökségébe visszatérni és tényleg Kazsotics neve az 1319 és későbbi oklevelekben nem fordul elő többé a főpapok névsorában.

A zágrábi káptalantól a nemesek megtagadták a tized szedést, vagy két márka ezüstöt, vagy a tized egy részét követelték s csak akkor engedték beszedni jobbágyaiktól a papi tizedet, miért is egyházi átokkal sujtották őket. A király 1319. junius 2-án helytelenítette a kiátkozást, de megengedte, hogy azon urak, kik a tizedet behajtják, fáradozásuk fejében annak 20-ad részét követeljék. (Lib. priv. ep. zagr. fol. 16.) A zágrábi polgárok továbbra is károsították a káptalant a piacadóval és alattvalóiktól szedte a sóadót, mire panaszukra a király megbizta Babonics János bánt (1321. febr. 2. Temesvár. Act. Cap. Ant. fasc. X. nr. 47.), hogy az ügyet vizsgálja meg. Erre a bán Sz. István napra gyülésre hivta a nemességet és az érdekelt feleket, itt elítélték a zágrábi polgárságot kártérítésre és eltiltották a sóadó és piacadó szedéstől és a káptalant e jogaiba bevezette Csupor István, Miklós fia moszlavinai nemes és István vinodoli gróf. (Act. Cap. Ant. fasc. X. nr. 47.) Azonban a káptalan véres ellentállásra talált, ez következtethető a pápa 1321. nov. 6-iki iratából, melyben elrendeli, hogy a megszentségtelenített templomok és sz. helyek ujra felszentelendők. (Thein. Mon. Hung. I. 473.)

A törvény előtt először meghajoltak a keresztes-barátok. (Lib. priv. ep. zagr. fol. 22.) Okt. 18-án a káptalan egyességet kötött a városi polgársággal. (Mon. ep. zagr. II. 135.)

Kazsotics távozása után 1319-től fogva a püspöki javakat kezelte De Reate János kanonok; hogy ez időben sokan, kik püspöki birtokot béreltek, azt maguknak megtartották és a haszonbért nem fizették meg, kiderül a pápa 1322. máj. 27-iki iratából, a melyben a pécsi püspököt megbizta, hogy hozza rendbe az ügyet. (Theiner. u. o. I. 479.) Azon-

ban ez semmire sem ment, mert a király Kazsotics püspök ellensége volt és nem támogatta karhatalommal, ezért a pápa Kazsoticsot nuceriai püspökké nevezte ki Nápolyban, zágrábivá pedig De Corvo Jakab dominikanust. (Thein u. o.) Ennek nem volt kedve a zilált viszonyu megyébe elmenni (Theiner. u. o. 481., 483.) dacára a pápa sürgetésének (1323. végén, Theiner u. o. 494.) sőt sohasem is látta Zágrábot, hol vikariusa De Intristellis Péter volt, mire Magyarországban elterjedt a hir, hogy De Corvo meg is halt. Robert Károly sietett felhivni a káptalant, hogy uj püspököt válaszszon, nehogy a pápa ujból idegent nevezzen ki; a káptalan a pápához fordult tanácsért, mire ez 1325. jun. hóban értesítette a királyt, hogy de Corvo él. (Theiner. u. o. 499.) Maga a pápa is belátta, hogy De Corvo nem való Zágrábba és helyébe 1326. márciusban De Kobol Lászlót nevezte ki zágrábi püspökké. (Theiner. u. o. 504.)

Kobol László még csak diakonus volt, mégis már titeli préposttá nevezték ki, 1325. őszivel Avignonban jár a pápánál mint Robert Károly követe (Thein. u. o. 501.), ki úgy ajánlotta a pápának, mint barátját (familiaris), mire a pápa 1326. márc. 13-án zágrábi püspökké nevezte ki, mit külön iratban az érdekeltekkel közölt. (Thein. u. o. 504.) Kobol nagyon hirtelen ember volt, már mint deák is véresre verte társait és pap-tanárait, miért is egyházi átok alá került, de ő ezzel nem törődött, diakonná szenteltette magát s noha e szolgálatban igen hanyag volt, noha nem volt még áldozó pap, mégis titeli préposttá lett. (Theiner. u. o. 513.) Kineveztetése zágrábi püspökké a szent életü Kazsotics után nagyon visszatetszett és neki épen nem akarták a tizedet fizetni, mi kiderül XXII. János pápa 1326 végével kiadott rendeletéből.

Kobol a tizedet természetben kivánta, mert a megváltás csekély volt s csak huszadnak felelt meg, ez nagy ellenszegülést keltett nemcsak a nemesség és alattvalóik részéről, hanem a püspöki és káptalani praedialisták (l. ezek kötelezettségeit és jogait Tkalcs. Mon. ep. zagr. II. 40—44.) valamint a jobbágyok részéről is (L. ezek kötelezettségeit Mon. ep. zagr. I. 22—24. és 72., 73.), de még a püspöki és káptalani szolgák (servi) is ellenszegültek. (Ezekről l. Racski: Mon. spect. hist. slavor. merid. VII. ad vocem »servi« és Tkalcsics Mon. ep. zagr. 26—27.) Ezek ki is erőszakolták, hogy helyzetök a jobbágyokéval azonos lett (Mon. ep. zagr. II. 70.) ezt a király, mint fő patronus, 1326. jul. 15-én helyben is hagyta és megparancsolta Prodanics Mikác bánnak, hogy karhatalommal is hozza rendbe a püspökség dolgát, hajtsa be természetben a tizedet és foglalja vissza az elidegenített

papi javakat (Lib. priv. ep. zagr. fol. 51.), e parancsot a király az érdekelteknek is megujította 1326. jun. 25-én, azzal, hogy a püspök és káptalan jogait tiszteljék és amit elvettek tőlök, adják vissza. (Act. Cap. Ant. fasc. I. nr. 5.)

A bán az ügy rendezésére egy bizottságot küldött ki, melyről csak azt tudjuk, hogy 1326. dec. elejével Topuskón működött és megitélte a káptalannak a tőle elvett Vinodol birtokát Hrasztovica mellett. (Lib. priv. ep. zágr. fol. 51.) A karhatalom alkalmazására vonatkozó kir. rendelet nyilt ellenszegülést idézett elő főképen Kőrösmegyében, melynek nemességéhez más nemesek és zágrábi polgárok is csatlakoztak és esküvel megfogadták, hogy sem ők nem fogják a papi tizedet fizetni, sem azt jobbágyaiktól nem engedik beszedetni. Kobol püspök egyházi átokkal sujtotta őket, a bán Visegrádra sietett, hogy király birja rá a püspököt az átok visszavonására és segítse őt a zendülők lecsendesítésében. A király megbizta a bánt, hogy az engedetleneket az ő nevében utasítsa rendre, mire ez 1327. jun. 24-én e tárgyban szigoru rendeletet küldött István kőrösmegyei főispánnak (Lib. priv. ep. zágr. fol. 20.) és Zágrábba e tárgyban országgyülést hirdetett. A nemesség ezentul is ellenszegült a tized ellen, mire a király a bán kérelmére Beke tárnokmestert küldte Horvátországba és erős hangu felhivásokat küldött az ellenszegülőkhöz (Visegrád 1327. jul. 13.), a zágrábi polgárokat ördög fiainak mondja.

Bekének is ellenszegültek, mire a király 1327. okt. 11-én névszerint is felemlítve az ellenszegülőket, kijelenti: ha nem engedelmeskednek, lázadóknak fogja őket tekinteni. (Lib. priv. ep. zagr. 17., 18. fol.) A tized elleni ellenszegülésnek egyik oka az is volt, hogy sem beszedési módja, sem ideje nem volt törvényben megszabva, hanem csak szokáson alapult. A bán, a püspökkel egyetértve, 1327. okt. 12-én egy hirdetményben szabályozta ezt (Lib. priv. ep. zagr. fol. 15.), de ezt sem országgyülés, sem a király nem erősítette meg s azért nem volt foganata. Arra nem lehetett számítani, hogy a nemesség ezt országgyülésen szentesítse, azért a püspök 1328. tavaszán Visegrádra ment, hogy a rendelet királyi szentesítést nyerjen, mit ápr. 10-én meg is nyert (Lib. priv. ep. zágr. fol. 16., 19.) és a székesfehérvári káptalan megbizást kapott a püspökség elidegenített birtokainak visszaszerzésére, a bánnak pedig máj. 24-én meghagyta, hogy mindenben karhatalommal támogassa. (Lib. priv. ep. zagr. fol. 19.)

A bizottság juniusban eljárt dolgában és a birtok határait megállapította (Mon. ep. zagr. II. 115—121.) csak Medve-

vár birtoka maradt vitás, mert a püspök is magáénak vallotta. E pert döntésre a királyhoz terjesztették fel (Lib. priv. ep. zagr. fol. 66.), de a hatalmas Babonicsok ellen ő sem sietett a döntéssel és az továbbra is a Babonicsoké maradt, kit a béke kedvéért a káptalan is megtűrt, sőt tizedéből egy részt az átkozott Medvevárnak át is engedett, (ad maledictum castrum Medwe. Mon, ep. zagr. II. p. 70.)

Midőn Kobol László püspök látta, hogy erőszakos eszközökkel nem boldogul és sem az egyházi átoknak, sem a királyi fenyegetésnek nincs foganata, megengedte, hogy a tizedet ne természetben, hanem pénzben fizessék, mit a bán 1328. okt. 25-én meg is hirdetett (Lib. priv. ep. zagr. fol. 16., 19.) de mert a bán maga sem fizette, a többiek sem akarták, ezért a püspök panaszt emelt a bán ellen és a király 1329. jun. 14-én a bánnak erős szemrehányást tett és utasította a tized fizetésére (Lib. priv. ep. zagr. fol. 18.), két év mulva ugyanily iratot küldött hozzá. (Lib. priv. ep. zagr. 19.) A püspök, hogy a bánt megnyerje, három kerület tizedét átengedte a bán fiának Ákosnak, keresztfiiának, mire a bán 1333. aug. 7-én elrendelte szigorúan, hogy fiának fizesssék a püspöki tizedet! Erre ezt azon kerületek is megtagadták, melyek eddig hiven fizettek.

XXII. János a keresztes hadjárat és az eretnekek elleni harcokra 1316 óta pápai segélyt szedetett a keresztény országokban, a gyüjtők 1332-ben Magyarországba értek, de itt nagy ellentállásra találtak. (Theiner u. o. I. 3., 446., 536., 538—542., 550., 551.) Az itt gyüjtött pénzből Róbert Károly egy harmadot magának igényelt a bogomil eretnekek kiirtására és ez ügyben elküldötte Avignonba Pál székesfehérvári püspököt. A pápa engedett, mert Avignon is az anjouké volt. (Theiner u. o. 553—555., 556—558.) Magyarországban 6 évig, Horvátországban 3 évig gyüjtöttek. Zágrábmegye 1127 márkát adott (itt Theiner téved a számításban. 574—575.), — a zágrábi püspök maga egy évre 143 márkát adott, két évre még 286-ot kellett volna adnia, azonkivül 400 forintot a pápának püspöki kinevezéseért, — de nem volt miből, mert a tized nem folyt be.

Róbert Károly fiával, Endrével 1333-ban Nápolyba indult, jun. 11-én Zágrábban volt és megerősítette a zágrábi egyház különböző birtokait és azok uj határmegállapítását (Mon. ep. zagr. II. 115—121. lap) és a városi polgároknak azon IV. Béla bulláján alapuló szabadalmát, hogy sehol az országban nem kötelesek vámot vagy hidpénzt fizetni. (Eredetije a délszl. akad. birtokában). Zágrábból Zengbe s innét Nápolyba ment, honnan hire érkezett, hogy betegeskedik,

ami még inkább megerősítette az ellenszegülést a tizedfizetés ellen.

Minthogy Kobol Lászlónak pénzre volt szüksége, 1333 őszével maga ment Ivanics várba, hogy az ivanicsi, csázmai és dubravai birtokokon a hátralékos tizedet beszedje; erőszakosan lépett fel, mi lázadást idézett elő először is itt, azután az egész püspökség területén. A három említett kerület fegyveresen rátört a várra és a püspök kénytelen volt Zágrábba menekülni. (Lib. priv. ep. zagr. fol. 17.) A püspök két kanonokot küldött a bánhoz, ez 1334. aug. 21-én szigoru fenyegetéssel ráparancsolt a lázongókra, hogy a püspököt fizessék ki. A királyi udvarnál is panaszt emelt és itt aggódtak, hogy a lázongó területek határosak lévén Boszniához, oda fognak csatlakozni, hol Kotromanovics István uj dinasztia alapításán dolgozott, főkép miután István szerb király unokanővérét vette feleségül és fivére, Vladiszláv elvette Subics György brebiri gróf leányát, Ilonát; Róbert Károly ellene 1334-ben harcra készült s a pápa is búcsut engedélyezett a harcban résztvevőknek. (Thein. u. o. 600., 601. jul. 11.)

Róbert Károly 1334. aug. 22-én felhivta a lázadókat, hogy a püspöki tizedet pontosan fizessék (Lib. priv. ep. zagr. fol. 17.), de ennek nem volt foganata, csak Ogh Miklós, István fia, adta át a püspöknek Leskovac birtokot a Glogovnica patak mellett, hogy kárpótlást adjon neki az okozott károkért. Erre a püspök remélte, hogy szépszerivel többre fog menni a lázadókkal és irásban kegyes szókkal intette kötelességökre, ezek azonban azt felelték neki, hogy ne merjen többé ezen ügyben közéjök menni, mert megverik és megcsufitják. A püspök biráit, kik a 100 márka kártérítés behajtására jöttek oda, elverték és elkergették és a náluk levő pénzt, az ivanicsi őrség zsoldját, elvették tőlök. A püspök még mindig remélte, hogy a lázadókkal kiegyezkedhetik és 1335. márc. hóban nagyböjtben elment Ivanics várba, de hiába, azért őket egyházi átokkal sujtotta és az erről szóló hirdetményt minden plébánia ajtajára kiszegeztette egész egyházmegyéjében. (Lib. priv. ep. zagr. fol. 72.) A lázadók erre elkeseredetten a püspök ellen fordultak és ő kénytelen volt Zágrábba elmenekülni. A lázadás egyre terjedt.

A pálosok sem fizették a püspöknek a bortizedet, miből pör keletkezett, a tárgyalás 1335. jul. 1-én Visegrádon volt, hol megjelent személyesen a zágrábi püspök és Péter pálos provinciális; kiderült, hogy a rend régente csakugyan fizette a tizedet, de ettől utóbb a pápa felmentette, mire a biró, Totimir székesfehérvári prépost, a rendet e tizedtől véglegesen mentesnek jelentette ki. (Lib. priv. ep. zagr. fol. 22.)

A káptalan elhatározta, hogy a tizedet bérbe adja. (1335. aug. 9. Mon. ep. zagr. II. p. 32.) A püspök, hogy uj jövedelmi forráshoz jusson, megkérte a királyt, hogy a birtokain levő főutakon vámot szedhessen, azon cimen, hogy az ivanicsi várat, a hidakat és utakat jókarban tarthassa, mit a király nov. 30-iki iratával megengedett, egyben elrendelvén a hrasztovicei vár mellett levő püspöki birtokoknak visszaadását. (Lib. priv. ep. zágr. fol. 52.) Ugyanerre vonatkozik a király dec. 30-iki oklevele (Lib. priv. ep. zagr. 24.), melyben egy bizottságot rendel ki a hidvám és utvám megállapítására. (U. o. fol. 25.) E vám elviselhetlen terhet rótt az ivanicsi, csazmai, dubravai és vaskai kerületre, miért is ujból fellázadtak, e lázadás célja volt agyonverni a püspököt és elüzni a kiküldött bizottságot. Kétszer rájuk törtek, de az erős püspöki őrség elüzte őket. A lázadók általában a papság ellen dühöngtek, javaikat pusztították, érdekes, hogy a bán és fiai támogatták e zendülést. (Lib. priv. ep. zagr. 69.)

A püspök, hogy a lázadást elfojtsa, 1336. ápril első napjaiban igen nagy sereggel Csazmába ment, hol e hó 10-én a lázadás vezéreit kiátkozta (Priv. ep. zagr. fol. 69.), de mert e büntetést nagyon gyakran alkalmazták, kevés foganata volt, némelyek azonban szinleg bocsánatot kértek a püspöktől, minek ez megörült. (U. o. fol. 70.) Hogy szigoruságát igazolja, felhivta a pozsegai és pécsi káptalant az ügy felülvizsgálására és ezek neki adtak igazat.

Mikor a király a megállapitott hidvámot 1337. február 1-én megerősítette, ujra kitört a lázadás, a püspök Ivanicsvárba sietett, hogy azt lecsendesítse (u. o. fol. 72.), mi részben sikerült is, mert 1338-ban békesség volt, azonban 1339-ben a lázadás ujból és hevesebben tört ki; a püspök, hogy ezt lecsendesítse, szigoru rendeletet adott ki a papságnak, hogy a lázadókat kiközösítetteknek tekintsék, s így bánjanak velök és e rendeletét a templomok ajtóira kifüggesztette. (U. o. fol. 72.) E rendelet épen az ellenkező eredményt érte el, a lázadók az ivanicsi őrséget megverték és a püspök birtokain kimondhatlan károkat okoztak, mindent felgyujtottak és leromboltak, erre a püspök Ivanics-várba sereggel sietett, ott aug. 15-én gyülést tartott, melyre igen kevesen jelentek meg s a lázadókat ujból kiátkozta, azután elment Zerdahelyre (Szredica Belovármegyében), hogy azt megvédje az elpusztítástól, a lázadók utána siettek, hogy elfogják és agyonverjék. A püspök Csazmába menekült, hol szept. 5-én a székesegyházban ünnepélyesen kimondotta rájuk és utódaikra a nagy egyházi átkot. (U. o. fol. 73.) Csazmából Ivanics-várba menekült.

E zürzavarban a lázadó predialisták a püspöki birtokot eltulajdonitották, mire a püspök kérelmére, egy bizottságot küldöttek ki az ügy rendezésére. (U. o. fol. 73.) Mindkét félre az 1340-iki év végzetes volt. Mihály, Saul fia, a lázadók egyik vezére pusztította a püspök birtokait, ki nem mert üldözésére kimozdulni ivanicsi várából, hanem elkeseredésében febr. 9-én ujból kiátkozta őket és ezt nagypénteken a zágrábi székesegyházban ünnepélyesen kihirdette (u. o. fol. 74.), — az átok névszerint nem említette fel Mikca bánt és fiait, kik a lázadók pártján voltak, azonban mindenki tudta, hogy az nekik is szól.

A lázadók végre is panaszukkal a királyhoz fordultak, ki márc. 13-án a püspököt igazolásra hivta fel, neki erre határidőül ápril elsejét tüzte ki (Lib. priv. ep. zagr. fol. 76.) és megigérte, hogy az ügy rendezésére maga fog eljönni Horvátországba. A király követe Egidi Domonkos Ivanicsvárba a püspököt, hiveit és a lázadókat gyülésre hivta, hogy a kibékülést létrehozza. Elmondta, hogy a király küldte a megyebeliek kérelmére és felkérte a püspököt, hogy bocsásson meg nekik és adja vissza nekik urbéri haszonélvezetre a tőlök elvett püspöki földeket. Amikor a lázadók ezt hallották, kiáltozva követelték, hogy a püspök azonnal adja vissza nekik urbéri földeiket, s midőn ez kijelentette, hogy előbb bevárja a király ideérkezését, akkor a lázadók tiltakozva elhagyták a gyülést, a püspök birtokait maguk közt felosztották, megrohanták Ivanics-várát és a püspök palotájába tüzcsóvát tettek, hogy kiséretével együtt ott égjen. A püspök kiséretével titkon elszökött Csazmába és Ivanics város és vár a lázadók kezébe került.

A püspök Császmában ápril 4-én ujból kiátkozta a lázadókat és elrendelte, hogy az átkot minden templomban minden vasárnap olvassák el, mig a lázadók meg nem térnek (Lib. priv. ep. zagr. fol. 74.); ezek az átokra nem hederítettek és Csazmát ostromolták és elfoglalták, a püspök párthiveire rágyujtották a házat (Lib. priv. ep. zagr. fol. 76.), a püspök maga Vaskába menekült, innét a királytól kért segítséget és bevádolta Egidi Domonkost, hogy ő volt az ujabb lázadás oka. A király ez ellen elrendelte a vizsgálatot, s a székesfehérvári káptalanra bizta és a lázadók elleni vizsgálatot a Csazmából származott Dömötör budai prépostra bizta. Ez a vizsgálatot máj. 2-án Császmán megtartotta és mert mind a két fél szabadalmaira hivatkozott, a királyi itélőszék elé utasította őket Visegrádra jun. 11-ére azzal, hogy ott mindkét fél szabadalmi leveleit felmutassa. Egidit a kiküldött székesfehérvári káptalan a vád alól felmentette.

A király külön biróságot küldött ki az ügy elbirálására; a püspök és a lázadók vezetői pontosan megjelentek Visegrádon. A lázadók semmi adománylevelet nem tudtak felmutatni az igényelt püspöki birtokokra, ellenben a püspök bőséges donációkat mutatott fel, mire a biróság jun. 27-én a lázadókat pervesztetteknek nyilvánította, vagyon- és szabadságvesztésre itélte a véghezvitt büncselekvényekért. (Lib. priv. ep zagr. 76.) A lázadók egyrésze rosszat sejtve, itélethirdetés előtt megszökött Visegrádról, akik a szökést szégyennek tartották és ottmaradtak, fogságba kerültek, kettő azonban innét is megszökött. Akik a püspöknek meghódoltak és urbéri földeit visszaadták, azok amnestiát kaptak (1340. aug. 16. Lib. priv. ep. zagr. fol. 80.), a szökevények ellen pedig elfogatási parancsot adtak ki (u. o.)

A lázadók részben szétfutottak, részben fogva voltak s így megszünt a lázadás, de a püspök félvén a tizedet ellenző nemességtől, főkép Frangepán Dujmótól és Prodanics bántól és fiaitól, nem mert Horvátországba visszatérni, mig a király az ő kérelmére a mondottakhoz szigoru rendeletet nem küldött egy külön követ által, melyben őket szigoruan meginti és megparancsolja, hogy a püspöki tizedet pontosan fizessék. Ezzel végződött az első zendülés a püspöki tized megtagadása miatt.

133. *Kuhács Fr. S.: Adalékok a délszláv zene történetéhez.* (Prilog za poviest glasbe južnoslovjenske.) Rad. L. 1879. 44—96.

134. *Sulek B.: Visiani Róbert olasz természettudós nekrologja.* Szül. 1800-ban, meghalt 1879-ben. Rad. L. 1879. 176—197. l.

135. *Rácski Ferenc: Scriptores rerum chroaticarum a XII-ik század előtt.* (Script. rer. chroat. pred. XII. sto. lječem. Rad. LI. 1880. 140—208. l.

Szláv törzsek a VI. század közepén kezdettek az Al-Duna baloldaláról Tráciába és Illyricumba özönleni. (R. Roesler: Über den Zeitpunkt der slavischen Ansiedelung an der unteren Donau. Wien, 1873.) Kezdetben a gótok szövetségesei, illetőleg alattvalói voltak s ezekkel harcoltak a görög császárság ellen; ez adott okot arra, hogy *Prokopius* görög történetiró velök foglalkozzék nagy történelmi művében. (Recens. Dindorfii Bonn. 1833—1838. Corp. Script. hist. byz.) Procopius 526-ban titkára és tanácsosa volt Belisárnak és azt harcaiban kisérte; nyolc könyvre terjedő történelmi művében a III. és IV-ik könyvben beszél a gótok elleni háboruról, akikkel a szlávok együtt harcoltak a görögök ellen, leirja a szlávok véres harcait, életmódjukat (III. cap. 14.),

egyuttal ismerteti Dalmácia állapotát a VI. sz. első felében. Történelmi műve 407—554-ig terjed.

Myrinei Agathias (szül. 536.) folytatta Procopius művét 559-ig, a hunnoknak Thráciába való beütéséig. A szlávokról röviden szól öt könyvre terjedő művében (Ed. Niebuhr. Bonn, 1828. Corp. Script. his. byz.) a IV-ik könyv 10—14. lapján, midőn a turani Kuturgur 559. márc. havában egész Konstantinápolyig előrenyomult seregében szláv csapatok is voltak, kiket Agathias Kuturgur szövetségeseinek tart.

Menander, Mauricius görög császár testőre (582—602.) folytatta Agathias művét nyolc könyvben 558—582-ig. (Ed. Müller, Fragmenta historicorum graecorum vol. IV. p. 200—271.) Műve csak töredékekben maradt fenn és igen fontos néprajzi, földrajzi és statisztikai tekintetben. Igen tehetséges iró, előadása világos. Az avarok hatalma rendkivül megnövekedett, midőn a gepidákkal harcoltak, a keletrómai császárok elfoglalták Syrmiumot, de utóbb az avarok elfoglalták tőlök. E harcokban a szlávok is résztvettek és a császárok azon voltak, hogy segítségül megnyerjék ellenök az avarokat. A pannoniai és dáciai szlávok nagymértékben befolytak azon kor eseményeibe, miről Menander részletesen szól.

Theophylaktes Simokattes császári titkár és nagyműveltségü férfiu folytatta Menander művét 582—602-ig. Műve nyolc könyvre terjed, a VI., VII., VIII-ikban az avarokkal és szlávokkal foglalkozik (Ed. Bon. Corp. Script. hist. byz.), itt igen fontos a Singidunum körüli harc, melyben a szlávok mint az avarok szövetségesei harcoltak a görögök ellen, továbbá az avarok beütése Dalmáciába és az avar-szláv hadakozás a Tisza-Duna mentében. Érdekes *Mauricius* császár Strategicum cimü művének az a töredéke is, melyben a szlávok és antok szokásait és jellemét irja le. (Ed. Scheffer. Upsala 1664.) Theophylaktes az elbeszélésben szereti az aprólékos részletezést és szónokias hangot, előadásába besző beszédeket, a hegyek, folyók, várak és városok leirását, a népek hadakozási módjának és szokásainak rajzát.

Prokop, Agathias, Menander, Theophylaktes egyedüli egykoru források a balkán-félszigeti szlávok legrégibb történetére nézve, főkép arra, mikép helyezkedtek el a beköltöző szlávok Tráciában, Illyriában és Pannóniában. Ekkor a szlávok alárendelt szerepet játszottak más népek harcaiban, mint azok szövetségesei. Dalmáciában 600-ban kezdtek tőlök félni, mert néha oda is beütöttek.

Antiochiai János egykoru iró archaeologiája és paschalis krónikája, noha 629-ig terjed, mitsem tartalmaz a szlávok

történetére és így 601—629-ig nincs róluk egykoru irótól adatunk. Mind e krónikák névszerint még nem emlitik a horvátokat és szerbeket.

Georgius monachus, a patriárcha titkára (synkellos, e melléknévvel is nevezik), ez chronographiáját 792-ben kezdte írni és azt a világ teremtésétől Diokleciánig (284.) irta meg, művét folytatta barátja, *Theophanes* a szigriáni zárda apátja és pedig 961-ig. Művének első része 284—813-ig gazdag tárháza az egyházi, polgári és politikai történet adatainak; a második rész 813—961-ig hat könyvre terjed. *Nicefor* konstantinápolyi patriárcha (806—815.) megh. a számüzetésben 828-ban. Ez »rövid történelmében« (Historia syntomos) megirta a 602—769-ig terjedő történeteket; második művében a »Chronographia Syntomos«-ban a világteremtésétől fogva 817-ig jegyzi fel a történteket; elég adatot tartalmaz a bolgár történelemre nézve és ezen szempontból érdekes és fontos.

Georgios Hamartolos (a bünös), az ő »Chronikon Syntonom«-jában megirja a történteket a világteremtésétől fogva 842-ig, ez régibb krónikák kompilációja, csak a 813—842-ig terjedő rész bőségesebb és önálló. Művét egy névtelen 1143-ig folytatja.

Nicefor és Georgios Hamartolos úgyszólván mitsem tartalmaznak a szlávokra nézve, azonban Theophanes és Georgios Monachos Sünkellos bőségesen szólnak rólok. Ezek említik először a »horvát« nevet is. Ezekre nézve a legfontosabb forrás *Konstantin Porphyrogenita* (megh. 959-ben). Theophanes chronographiájának folytatója nem nevezi meg magát, csak a cimben felemlíti, hogy e munkát Konst. Porph. parancsára irta, ki annak anyagát összegyüjtötte, átvizsgálta és rendezte. Az előszóban, melyet a császárhoz intéz, dicséri őt, mint a történetirás támogatóját és elmondja, hogy az iró csak a császár keze, mert a tulajdonképeni iró maga a császár. A krónika hat könyve közül az első négy könyvet a császár által rendezett anyagból az ő életében irták, az ötödik könyvet maga Konst. Porph. irta, a hatodik könyv második részét már az ő halála után irták, mert az ott előadott események 959—963-ig már az ő halála után történtek. Ő a legfőbb forrás a horvátok régibb történetére nézve. Munkájának erre vonatkozó anyaga részben a horvátoknak az ő kora előtti történetére vonatkozik (beköltözésök Dalmáciába és Horvátországba, megkeresztelkedésök stb.) részben az ő kora alattira (905—959.) E tekintetben teljesen hiteles, egyéb adatainak hitelességét birálta Rácski (Književnik I. 36—77.), Rambaud (L'empire grec au X-siècle. Const. Porph.

Paris, 1870.), Hirsch F. Kaiser Konst. VII. Byzantinische Studien. Leipzig, 1876.)

Konst. Porphyr. bölcs Leó fia az uralkodás gondjait rokonaira bizta s maga a tudománynak élt, inkább szorgalmas, mint éles elméjü tudós és iró, maga köré sok tudóst gyüjtött. (L. Rad. LI. 155. jegyzet 5.) Ezek egyike: Genesius József is irt egy krónikát. Krónikájának első négy könyve a 813—886-ig terjedő történeteket foglalja magában, irta pedig ezt 945—959 közt; Konst. Porph. művében felhasználja Genesius krónikáját. Genesius műve (Basileiai) I. Basilius császár történetét is magában foglalja, ki Konst. Porph. öregapja volt. Ezzel nem volt Konst. Porph. megelégedve, mert nem eléggé emelte ki dinasztiája alapítójának érdemeit, — azért ő maga látott hozzá, hogy elődeinek történelmét azon szempontból megirja, hogy őket minden görög császároknál érdemesebbeknek feltüntesse.

Elődeire vonatkozólag V. Leóig összegyüjtötte az anyagot és kidolgozásra átadta a köréhez tartozó tudósoknak, — ez képezi krónikájának első négy könyvét és azután az V-ik könyvben maga irta meg I. Basilius történetét, amely valóságos dicsőítő beszéd, nem pedig történelem. Irányzatossága szembetünő; nem költött uj tényeket, de a megtörtént dolgokat pártos célzatossággal tünteti fel, — így az sem megbizható teljesen, amit a délszlávokról benne mond; az, hogy követséggel maguk kérték a horvátok, hogy I. Bazilius fogadja őket alattvalóivá, csak részben igaz, az, hogy ez birta rá a megkeresztelkedésre, az teljesen nem igaz.

Konst. Porph. egyéb művei nem szorosan vett történelmi művek. A *Περι θεμάτων* (De legionibus) cimü mű két könyvben a görög császárság katonai beosztását tünteti fel és statisztikai értékü, azonban sok tévedés van benne a nevekre nézve és oly területeket is számít a görög császársághoz, melyek akkor tényleg már nem tartoztak hozzá.

Az »*Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως*« (De caeremoniis aulae byzantinae), cime jelzi tartalmát, ebben fontos a következő töredék: formulae inscriptionum in litteris ad exteros, melyben felemlíti a horvát fejedelemnek adandó cimzést is.

A »*Βαιλικῶν ἀνακάθαρσις*«, hat részben és hatvan könyvben jogi dolgokat tartalmaz és 945 után jelent meg. A »*Βιβλίον τακτικὸν*« hadászati mű.

Politikai tartalmu és igen fontos műve a »*Προς τον ἴδιον ὑιον Ρομανον*« (De administrando imperio cim alatt ismeretes), ebben tanácsokat ad fiának, hogy kell a császárságot kormányozni, tekintettel azon népekre, melyekkel az érintkezésben van, e célzat az előszóból derül ki. Elmondja,

hogy elődeik mily viszonyban voltak velök, mi a multja, eredete, hazája, szokásai és hadereje a besenyőknek, oroszoknak, bolgároknak, törököknek (magyaroknak, kiket törököknek nevez), szaracéneknek, horvátoknak, szerbeknek, frankoknak stb. Tanácsokat ad neki, hogyan lehet őket felhasználni, vagy legalább ártamatlanokká tenni. Az 1—12 fejezetben beszél a császárságra veszélyes népekről is, és hogy lehet őket más népek által féken tartani; a 13-ik fejezetben arról szól, hogyan lehet rajtok kifogni és igényeiket elhárítani; a 14—46-ik fej. szól ai népek eredetéről, szokásairól, életmódjáról, egymás között és a császársághoz való viszonyáról, az 47—53 fej. pedig a császárságban és a császári udvarban elfordult változásokról.

A mű negyedik része (14—46.) a legfontosabb, ebben 7 fej. szól a szaracenekről, 6 fej. a spanyolok, germánok, olaszok és velenceiekről, 7 fej. a horvátok, szerbek, dalmáciaiakról, 6 fej. a morvákról, magyarokról, besenyőkről, kazárokról és alánokról. A 29—36-ik fejezet szól Dalmáciáról és a horvátok és szerbekről. Sokat más krónikákból vesz át, de nem lehet tudni, honnét merítette azon részt, mely a horvátok és szerbek beköltözéséről szól, melyet Heraklius korába helyez. (610—641.) Ezek őstörténetében több eseményt összezavar s némely része pedig, mint a hol elmondja, hogy a szlávok mily naiv csellel fogtak ki az avarokon Dalmáciában, kétség kivül csak mese és csak az elfoglalás ténye való, a többi cifra mese.

Azon adatai, melyek Horvátországra vonatkoznak az ő korában, sokkal megbizhatóbbak és fontosabbak. Dalmáciát jól ismerte s így várai és városainak leirása érdekes és hiteles, határait is helyesen állapítja meg, elmondja, hogy Horvátország hadi ereje Kresimir fejedelem után jelentékenyen csökkent és hogy a három délszláv törzs torzsalkodását jól fel lehet használni erejök lekötésére, hogy a görög császárságnak ne árthassanak. Minden sora mutatja, mily ügyes politikus.

Kameniates János szalónai lelkész szülővárosának történetét, ennek az arabok által való elfoglalását 904-ben és saját fogságát mondja el.

Leo diákon (szül. 950 körül) fontosabb, 966-ban jött Konstantinápolyba, hol udvari pap lett és 981-ben elkisérte II. Basiliust a bolgárok elleni harcba, melyben maga is nagy veszedelembe került. Műve 10 könyvben a 959—975-ig terjedő történeteket foglalja magában. Amit leir, azt legnagyobbrészt maga megérte, hiteles, noha szereti az előadást felcifrázni sallangokkal. Művét felhasználta Scylitzes.

Geometer János műve Bolgária történetére nézve fontos, Konstantinápolyban tanult 990-ben püspökké lett.

Leo grammatikus Chronographiája 944-ig terjed; megirta 1013-ban, fontos a horvát történetre nézve.

Theodosius Melitenus Chronikája compilatio. Leo Diákonus, Leo Grammaticus és Theodosius melitenus műveiben sok adat van Bolgárországra nézve, közvetlen adat Horvátországra nézve nincs bennök, azonban annál több az ő követőikben. (Scylitzes, Georgios, Cedrenus.)

Scylitzes János, ez 1043-ban állami szolgálatba lépett, nagyban befolyt az államügyekbe, krónikáját a XI-ik század végével irta. Az »*Επιτομὴ ἱστοριῶν*« ismeretes Gabio J. B. latin forditásából (Velence 1570) és némely töredéke fenmaradt az eredeti görög nyelven Cedren krónikájának függelékében. (Bekker Bonn 1839.) Ezek szerint az 812—1077-ig terjed. Művét átvette Cedrenus, Scylitzes kortársa.

Cedrenus György műve, a »*Σύνοψις ἱστοριῶν*« a világ teremtésétől 1057-ig terjed, művének önálló értéke nincs, csak annyiban, hogy szószerint átvette Scylitzest 812—1057-ig, innét merítette azt, amit a horvát népről és a Szerémség elfoglalásáról II. Bazilius által elmond. (1019.) A horvátokat és szerbeket egy népnek tartja és történetöket összekeveri és mindig így szól róluk: »a szerbek, kiket horvátoknak is hivnak«, majd meg »a szerbek vagy horvátok«, mely kifejezést Zonaras is átveszi.

Zonaras János császári államtitkár 1081—1118-ig, műve 18 könyvre terjed, a délszlávokra több adatot tartalmaz, Horvátországot Bolgáriával határosnak mondja, miből látszik, hogy ő is összetéveszti a horvátokat a szerbekkel. E hibája esik Brienei Nicefor is.

Brienei Nicefor a szellemes Komnen Anna (I. Alexandros császár leánya) férje, megirta IV. könyvben kora történetét 1057—1081-ig, melyet 1069—1118-ig terjedőleg kiegészített és folytatott felesége. Nicefor 1073-ban Bolgária kormányzója lett és 1075-nél elmondja a délszlávok beütését a durazzói területre, melynek visszaverésére őt oda áthelyezték: a beütőket »horvátok és diokleiak« néven nevezi. Dioklea (Zeta, Montenegro) és így itt összetéveszti a szerbeket a horvátokkal, kiket felváltva hol szerbeknek, hol horvátoknak nevez. Ezen összetévesztés onnét eredhetett, hogy Horvátország Kresimir Péter óta mindinkább eltávozott Byzanctól és a nyugatra támaszkodott, úgy, hogy a görög történetirók már nem is igen ismerték: ezért a többi XI. századbeli görög irók a horvátokat többnyire nem is említik, maga Komnen Anna sem 15 könyvre terjedő munkájában. Mindent

egybefoglalva a horvát-szerb történetre nézve a XII-ik századig a legfontosabb forrásunk Konst. Porphyr.

A »*Miracula S. Demetrii*« cimü könyvet, mely Szalona ostromlását az avarok és szlovének által beszéli el, nem egy időben és többen irták. Főkép érdekes a negyedik (577) és hatodik (758) ostrom. E töredékekből kiderül, hogy azon korban Alsó-Pannoniában és különösen ennek szerémségi részében szlávok laktak, kik az avarok fenhatóságát elismerték és hogy az avarok voltak a VIII. században Pannonia urai, mig Nagy Károly hatalmukat meg nem törte — és igy Pannóniában nem volt hely arra a második horvát államra, melyről Konst. Porphyr. beszél. A Szerémségről tudjuk (Rački: Documenta 453., 454.), hogy azt 1059-ben a gör. császársághoz csatolták és ez birta 1073-ban is, Kresimir Péter idejében is, azonban a bolgárok és magyarok iparkodtak azt hatalmukba keríteni.

A XII-ik századig egykoru arab irókban is sok adat van a magyarokra és bolgárokra nézve, a horvátokra nézve nincs. Műveiket a tudományos világra nézve hozzáférhetővé orosz tudósok tették. (L. Rad. LI. 173. l. jegyzet 3.)

Nyugati irók. A »Vitae rom. pontif.« a VI-ik századdal kezdődik. Ez rövid, de értékes feljegyzést tartalmaz a dalmáciai horvátok megtérésének első idejére nézve IV. János pápa alatt. (640—643.) A pápák oklevelei, különösen I. Gergelyéi (590—604.) megismertetnek Dalmácia állapotaival a horvátok bejövetele előtt; ez oklevelekben a horvát ügyekről nincs szó I. Miklós pápáig. (858—867.)

Nagyon fontosak a zárdák évkönyvei. Ilyen a tournayi püspökségben levő elnoni sz. Amand zárda évkönyve, mely 708—810-ig terjed, kezdetben egy-egy évről csak pár sorban szól, utóbb mind terjedelmesebbé lesz; ily annales sok van. Igen fontosak az: «*annales laurissenses*« a Lorschi zárdából. (Pertz. I. 134—218.) Ez két részből áll: az első 746—788-ig, a második 788—813-ig terjed és van egy folytatása is 829-ig.

A krónikák közül legfontosabb *Einhard* (szül. 770. körül) krónikája. Einhard a fuldai benediktinusok zárdájában nevelkedett, tudományossága és eszessége megszerezte neki Nagy Károlynak és fiának Lajosnak barátságát, udvarukban 829-ig élt, midőn is az udvari egyenetlenségek miatt visszavonult, meghalt 840. március 14-én. A laurinenzi krónikát folytatta 829-ig és kiegészítette az utolsó nyolc évre nézve. (788—796.) Előadása világos és értelmes. Még értékesebb másik műve »Vita Caroli magni«, mely Svetonius modorában van irva és latinsága is igen szép. Krónikáját 835—

861-ig folytatta *Prudentius* troyesi püspök és 861—882-ig *Hinkmar* rheimsi érsek.

Einhard krónikája igen gazdag adatokban a délszlávok történetére nézve, különösen a horvátoknak az avarokkal és frankokkal való viszonyaira nézve, valamint a »Vita Caroli magni« és a »Vita Ludeviti.« A fuldai krónikában vannak adatok a Dráva-Száva közének történetére egész Pannóniának a magyarok által való elfoglalásáig. (Racski: Documenta 357, 379—381.) Horvátország e részének ezen kori történetére nézve értékes adat van a szalcburgi papság feliratában, melyet 871-ben átadott Lajos frank királynak azon ötletből, hogy Pannoniában egy külön püspökséget alapitottak: az irat cime: »Conversio Bagoariorum et Carantanorum« (Pertz Mon. Germ. XIII. 4—14. Documenta p. 336.) Ez irat megvilágítja az egyházi kérdést Pannóniában.

Midőn a magyarok elfoglalták Pannóniát és a frank uralom innét kiszorult, a német krónikák megszünnek érdeklődni Horvátország és Dalmácia iránt. Mutimir okleveléből (Racski Documenta 14. p.) kiderül, hogy a horvátok 892-ben megszüntek elismerni a frank fenhatóságot, és az az oka, hogy a német évkönyvek és krónikák róluk a X. és XI. században nem tesznek említést.

Wipo, II. Konrád udvari káplánja; 1045-ben megirta ennek életrajzát: »Vita Chounradi II. imperatoris«, ez bőséges forrás a lengyel, cseh és magyar történetre nézve, azonban Horvátországról szó sincs benne. (Mon. Germ. SS. XI. 254—275.)

Megiser Jeromos (1550) Chronicken des Erzhercogthums Kärnten cimü művében a XI-ik századból egy töredéket közöl, mely szól Szvinimir horvát király harcáról Luitpold karantaniai herceggel (Documenta p. 474.), valószinü, hogy Megiser e töredéket közvetve vagy közvetlenül magyar forrásból merítette.

A délszlávok történetére nézve fontosak a velencei krónikák. *Joannis diaconi chronicon Venetum,* melyet azelőtt Chronica di Giovanni Sagornini néven ismertek. Szerzője János diakonus II. Urseolo Péter (992—1008.) doge udvari káplána volt, kit diplomáciai küldetésekre is használt. A krónikát 1009 után irta, mely gazdag különben ismeretlen adatokban. A horvát történelemre nézve a legrégibb adat 806-ból van, mely a 807., 810., 811. évi adataival kiegészíti a Nagy Károly korabeli frank krónikákat. (Documenta p. 310., 311., 313., 314.) Ami e krónikában 829-től fogva van Dalmáciáról, Horvátországról és narentai földről, az semmi más forrásban sincsen meg. (Documenta p. 334., 355., 356., 363.,

373., 374., 388., 399.) Ez adatok nagyobb része a IX. század második felére vonatkozik — így a krónika ott folytatja a horvát történelmet, hol a frank források azt abban hagyják. E régibb adatokra nézve János diákon rövid, azonban részletesen elbeszéli urának II. Urseolo Péternek harcát II. Péter horvát-dalmát király ellen — erre nézve ő egykoru iró s itt műve valóságos hadászati napló jellegével bir.

Ezen kivül van egy másik velencei krónikánk is (Eredetije a vatikáni altinati krónika kéziratában, közli Simonsfeld: Neues Archiv für ältere deutsche Geschichstkunde I. 395—410.), melyet a XIII. század elején irtak, de kezdődik a XI. század közepén és elmondja a történeteket a XII. század végéig: ebben van egy adat 1050-ből, mely a horvát történelemre vonatkozik. (Documenta p 444.) Ezt az adatot átvette a Cronica Veneta da Canale (Archivio storico italiano VIII. 269.), melyet 1267-ben irtak, ebben röviden meg van irva Velence története a XIII. században, de a horvát történelemnek nincs belőle haszna.

Dandolo András. Chronicon Venetum, igen fontos. Ez Velence történetét 48—1280-ig, illetőleg kisebb krónikájának töredékével 1339-ig foglalja magában. (Muratori: Script. ital. XII. 13—416. Dandolo kisebb krónikájának töredéke II. 399—416. Dandolóról szép tanulmányt irt Simonfels H. Andreas Dandolo und seine Geschichstwerke. München 1876.) Dandoló doge 1354-ben halt meg, művét jórészben más krónikákból irta meg. (L. Rad. LI. 191.)

Ami művének a horvátokra vonatkozó részét illeti, itt a XI. sz. elejéig részben szószerint János diakonus művét irja ki, részben azt átdolgozza, vannak azonban itt olyan adatok is, melyek János diakonus művében hiányzanak. (Documenta 366., 428; az átvettek u. o.: 311., 313., 314., 334., 335., 336., 355., 363., 373., 374., 388., 399., 428.) János diakonus krónikája 1008-al végződik; Dandoló krónikájában még öt nagyobb adat van a XI-ik századból (Docum. 431.), melyet dalmáciai oklevelekből merít. A normánoknak 1075-iki dalmáciai betöréséről és a dalmát városok igéretéről, hogy ezeket hajóikon nem fogják többé Dalmáciába áthozni, az illető városoknak erre vonatkozó oklevele alapján szól (Docum. 457.), mely 1076. febr. 8-án kelt. Dalmáciának a keresztes hadban való részvételére (1097.) vonatkozó adatokat is a városok »promissionis chartula«-jából merítette. Kálmán király és Velence szövetségére vonatkozó adatát a »conveniential amicitiae« okleveléből merítette; a Kálmán és Szlava Péter horvát király harcára vonatkozót pedig régibb magyar forrásból merítette. Minthogy a XII. századig terjedő adato-

kat mindig egykoru forrásokból meríti, azért ezekre nézve e XIV. századbeli irót is itt a hely megilleti.

Dalmácia Itália egyéb részeivel is kereskedelmi összeköttetésben állott, így ezek krónikáiban és irataiban is találunk reája vonatkozó adatokra, így a *beneventi évkönyv* (Annal. Beneventani Mon. Germ. SS. III. 173—185. Chronicon ducum Beneventi p. 211—213.) felemlíti Mihály zahumljei fejedelem támadását 926-ban Sipontus városa ellen Manfredonia közelében. *Lupus* és a *bari névtelen* 1024-nél megjegyzik (Ann. Barenses; Ann. Lupi protosphati; Anonym. Barensis: Mur. Ser. rer. ital. V. 147—156.), hogy Bugian Bazilius bari kapitány hajóival betört Horvátországba és Konstantinápolyba foglyul vitte Kresimir feleségét. Apuliai Vilmos (Docum. 458.) felemlíti, hogy dalmát hajók segítették a normánokat átszállítani az adriai tenger keleti partjára. *Malaterra* szól Kálmán király első nejének tengeri utjáról Sziciliából Tenger-Belgrádba. (Zara-Vecchia. Docum. 478.) Feltünő, hogy e krónikások nem említik a normánok 1057-iki támadását Dalmácia ellen, mely Szlavic horvát király elfogásával végződött; ők főkép a normán fejedelmek harcait irták le, és Haming vezér, ugylátszik a maga kezdeményezéséből, úgy mellékes kaland gyanánt tört akkor be Horvátországba. (Docum. 457.)

Raimundo de Agilis az 1096-iki keresztes hadjáratról szólván, leirja e sereg utját Isztrián és Dalmácián át, melyet később *Vilmos tyri* püspök kiegészített, e leirás belekerült a monte-cassinói évkönyvbe. (Docum. 461—465.) *De Aqua* kanonok szintén leirja az 1096-iki keresztes hadjárat utját Magyarországon és Horvátországon át. (Docum. 465—469.)

A szentek életrajzaiban is vannak némely idevágó adatok. Szent István magyar király életrajzai 1083-ban készültek, szentté avatása alkalmából; a régibb rövidebb, az ujabb a frázisok folytán hosszabb: e kettőt egybefüzte Kálmán király felhivására Hartwich püspök. (Vita Stephani regis Ungariae. Endlicher Mon. Arpadiana p. 139—192. Monum. Germ. SS. XI. 222—242.) Sz. Imre legendája, Gellért püspök oktatása és I. László legendája jóval későbbiek. (Endlicher u. o. 193—201; 235—244.) Mind e legendáknak kevés történelmi értéke van, Horvátországra épen semmi. Gerard életrajzában (Docum. 435.) felemlíttetik, hogy Szentföldi utjában megfordult Zárában s innét Magyarországba ment, ez az egyetlen adat e legendákban, melyben egy szó fordul elő Horvátországra nézve.

Érdekes, hogy sz. Imre és sz. László legendáiban egy szó sincs Horvátországról. Imrét a legenda »dux«-nak nevezi,

de nem említi, mely országrész hercege, a hildesheimi évkönyv »dux Ruizorum« névvel nevezi, a magyar krónikás »nobilis dux Sclavoniae«, a zágrábi egyház régi miséje is »dux Sclavoniae« cimmel illeti. Imre nejéről e források s a zágrábi mise is csak azt mondja, hogy »de regali prosapia«, a lengyel krónika Mesko lengyel király leányának mondja. (Rácski: Documenta p. 473.) Sz. Imre legendája nem említi, hogy jegyese Kresimir horvát király leánya volt, e vélemény később keletkezett.

A pozsonyi krónika (chronikon posoniense. Endlicher u. o. p. 55. Wattenbach: Annales veteres Ungarici, Archiv für oesterr. Geschichtsquellen XLII. 502—505.) nem tesz a horvátokról említést, röviden szól 997—1203-ig.

Béla király névtelen jegyzője, ki művét 1278—1282 közt irhatta, beszéli, hogy Árpád elfoglalta Horvátországot, Bolgáriát és Szerbiát (Endlicher 1—54.), azonban a komoly történetirás ezt megbizhatlan adatnak tekinti. (Roessler Ed. Zur Kritik älterer ungarischer Geschichte Troppau Gimn. Progr. 1860. Roessler R. Romanische Studien 147—230. l., Horvátországra nézve u. o. 211., 212. l.)

Kéza Simon III. László udvari papja (1272—1290.) a »Gesta Hungarorum« cimü művében (Endlicher u. o. 83. l.) nem merit az Anonymusból, mint tévesen hitték, azonban ő is sok mesét felvesz a magyarok őseiről, őstörténetéről stb. Az ő művéből vette át Dandolo András velencei krónikájába az adatot a magyarok beütéséről Karantániába, melyet Dandolo Particiaco Urso dozse idejére (912—932.) tesz. Feltünő, hogy itt Dandolo szövege különböző Kéza mostani szövegétől Keza így szól: »Abinde spoliata Charinthia, Stiria et Carniolia cum maxima preda in Pannoniam Hungari revertuntur (Docum. 545.), mig Dandolo így szól: Exinde (sc. Carinthia) spoliata Croatia et Styria cum maxima preda in Pannoniam revertuntur et postea Bulgariam spoliant (Docum. 394.) Ez előtt meg Dandolo azt irja: »Postea (sc. Moravia et Bohemia spoliata) Croatiam invadunt«, — ami Kézaiban hiányzik, s így vagy azt kell hinnünk, hogy Kézainak valamely más szövegét használta Dandolo, vagy ami hihetőbb, e helyet Anonymusból pótlólag átvette.

Kéza krónikájában még egy fontos hely van Horvátországra nézve, melyet Dandolo belőle átvett és ez Kálmán király harca Szlava Péter horvát királylyal a Gvozd hegységben (Documenta p. 481.); Dandolo e helyet megrövidítette, csak Kálmán beütését Horvátországba és Péter elestét említi, de nem említi sem elestének helyét, sem a horvát fővárost Knint, sem a harc következményeit, Dandolot jobban

érdekli Kálmán király szövetsége Velencével, melynek emléke a conventio amicitiae iratában fenmaradt. (Docum. 479—481.) Érdemes még felemlíteni azon verses történetet is Nagy Lajos korából, melynek egy töredéke maradt fen, mely kezdődik a magyarok bejövetelével és végződik Salamon és Géza küzdelmével. E költemény (Engel: Monum. Ungarica p. 1—54.) nem mindenben egyezik meg Gézával, mert annak irója más krónikából meríthetett és hogy más ilyen krónika létezett is, mely a magyarok legrégibb történetére vonatkozott, az a budai krónikából következtethető. (Chronicon budense, ed. Podhracky. Buda, 1838. E krónika folytatása 1458-ig, azaz Mátyás királyig terjed), magát az eredeti krónikát 1357-ben irták s az 1332-ig terjed. Az a krónika, melyből a verses történet irója merített, bőségesebb lehetett az Anonymusnál és Kézánál. Erről az a vélemény, hogy e krónikát és a verses krónikát egy és ugyanazon iró irta és pedig Heinrich von Mügeln Meissenből, ki mint vándordalnok megfordult IV. Károly cseh, Nagy Lajos magyar király és az osztrák IV. Rudolf udvarában, ez utóbbi számára a magyar krónikát német versekbe szedte (Kovacsicsnál: Chronik der Hunnen. I. 1—94.) és azt némely részletekkel kibővítette. A latin verses krónika és Mügeln egyéb költeményei közt annyi a rokonság, hogy igen valószinü, hogy ő irta a fentemlített latin krónikát, meg a latin verses krónikát is, melyet utóbb németre fordított.

Turócy János krónikájába felvette az 1358-ikit is és nagy érdeme, hogy benne megőrzött oly történelmi munkálatokat is, melyek különben elvesztek volna, így Nagy Lajos történetét, melyet titkára Kükülei János irt meg. Turócy művének, a Chronica Hungarorum, chronicon rerum Hungaricarum legrégibb kiadása 1483-ból való, ujabb Schwandtner: Script. rer. I. 39—290. Ez két, Horvátországra nézve fontos adatot tartalmaz: Szvinimir király harca a Karantán herceggel, az előbbit segíti Salamon király és Géza herceg (Docum. 474.) és László király hadjárata Horvátországban (Docum. 477.) Az első esetet bővebben elmondja Megiser Karantán krónikája, a második megegyező Tamás spalatói krónikájával, — lehet, hogy itt Turócy ezt használta fel, úgymint Dandolo is ismerte azt.

A horvát történelemre nézve a XII-ik század végéig rendszeres horvát krónika nincs, csak Tamás spalatói diakonus, *János goricai* fődiakonus (Guercse), ki a XII-ik század végével élt és 1319 körül zágrábi kanonok volt. Műve: Album capitulare, liber statutorum (Tkalcsics: Monum. hist. episc. zagrab. II. 1874. Az iróról bővebben irt Rácski: Knji-

ževnik I. 548. és köv. lap), ezt 1334-ben irta a nevezett fődiakonus, megirja a zágr. püspökök névsorát és felemlíti az akkori magyar királyok névsorát egész Árpádig. Forrásául említí sz. István és sz. László legendáit, a Chronica Hungarorumot. Kercselics említi, hogy a Statutokon kivül goricai János még egy évkönyvet is irt (Joannis archidiaconi cronologia), melyből Kercselics több adatot is merített, névszerint a trónkövetelők küzdelmét II. Endre halála után, melyekről goricai János mint kortárs irt. Kercselics még innét merítette a magyar-horvát viszonyokra 1030—1064 közti adatait is. Voltak, akik kétségbevonták e kronologia létezését (Klaić: a zágr. gimn. 187$^3/_4$-ik évi értesítője 1—22. l.), és eszerint ezt Kercselics csak kigondolta volna, azonban e feltevés teljesen alaptalan.

A diokleai pap műve »Regnum Slavorum« csak a végén bir némi értékkel Dioklea és Zeta (Montenegró) földrajzi és történelmi viszonyaira nézve a XII-ik század előtti időben, Horvátországra nézve semmi értéke sincs.

136. *Rácski Ferenc: Fehér-Horvátország és Fehér-Szerbia.* (Biela Hrvatska i biela Srbija.) Rad. LII. 1880. 141—190. l.

Rácski itt a horvátok és szerbek őshazájával foglalkozik, szerinte a mai hazájukba való költözés előtt a Kárpátokon túl egymás mellett laktak és pedig a horvátok északnyugatra, a szerbek mellettök északkeletre. Csak egy részök vándorolt le délre Heraklius császár alatt (610—640.), a nagyobb rész ősi hazájában maradt; az ott maradt horvátok beolvadtak a cseh, lengyel, orosz népbe, a szerbeknek ősi hazájokban ma is van nyoma. 170,000 szerb él ma is és beszéli ősi nyelvét Lubenau, Peitz, Muskau, Senftenberg és Lőbauban.

137. *Utiesenovics Ognjoszláv: Utjesenovics György, alias Martinuzzi Frater György bibornok életrajza.* (Život topis kardinala brata Gjorgja Utiešenovića, prozvanoga Martinusius.) Rad. LIII. 1880. 1—94. LIV. 1880. 1—62. l.

E hires férfiu életével sok magyar és külföldi történész foglalkozott, e tanulmány adataik összegezése; minthogy Frater György története bőségesen ismeretes, itt csak a származására, családjára és ifju korára vonatkozó és kevésbbé ismeretes adatokat közlöm kivonatosan; a tanulmány különben megérdemelné, hogy egészében magyarra fordítassék.

Kimondhatlanul becses forrás volna Frater György életére a szebenicói Verancsics Antal műve »De Georgii Utissenii fratris appellati vita et rebus commentarius«, melyből csak egy töredék maradt fen (Szalay: Monum. Hung. histo-

rica II. 16—34. lap), mely ifjuságáról és a pálos szerzetbe való belépéséről szól. Műve annál érdekesebb volna, mert életének utolsó éveiben politikai ellenfele volt.

Rácski (Rad. LIII. 5. l. 1—16. jegyzet) elősorolja az egyes irók hogyan irták az Utjesenovics nevét. Az egykoru iratok mindig Frater Györgynek (Frater Georgius, Frate Giorgio) néven nevezik; legtöbb oklevelét titkára irta és nevében aláirta és pedig mindig így: H. (eremitarum) Frater Georgius episcopus Varadiensis, ő maga is mindig így irta alá. Sehol sem irják nevét családi nevén.

Az Utisenics vagy Utisenovics nevet Verancsics így értelmezi: placatus, consolatus, consolati filius. E család neve már XIII. századbeli dalmát-horvátországi oklevelekben fordul elő, valószinü, hogy Frater György Utjesenovics ivadéka Utissennek, Máté fiának, kit fiaival Zsigmond egy 1412-diki oklevele megajándékoz a Gomolján birtokkal a Velebit lábánál a régi Buzsán (Bužim) megyében. (Országos levéltár Neo registrata acta fasc. 446. nr. 16.) Ugy látszik, hogy az Utissen család a korbáviai Lapac nemzetség elágazása, mely István bán 1252 és IV. Béla 1257-iki oklevelével sok érdeméért kapta Gomiljanit, melynek birtokában Utissent Zsigmond megerősíti. (N. R. A. 446. nr. 7,)

Utjesenovics Frater György Kamicsác (Kamicsák) várában, a régi tinini (Knin) megyében született. Utisenics Pál tinini főispán vezette be a király parancsára 1464-ben Novi birtokába Frangepán Dujmo grófot. (N. R. A. fasc. 316. nr. 15.) Egy perben, melyet 1498-ban a Subics-Zrinyiek folytattak a zárai franciskánusok ellen, az eljáró birák közt van Utysenich Bertalan gróf és Martinusevics István. (A glagol oklevél az »Acta croatica«-ban pag. 210.) Egy 1501-ből való oklevél említ egy Utisenics-Mogorovics Gergelyt, ebből következik, hogy e család rokon a horvát királyok korában már virágzott Mogorovics horvát főuri családdal, mely akkoron a likai Mogorics várát birta, melynek romjai maig is láthatók. A raguzai kerületi biróság levéltárában a Diversa Cancellaria anni 1426. fol. 20. említés van egy Utissenóvich Radoszlav de Vitaglina-ról; a fol. 24-én van egy Amisa uxor Rotski (Rodko) Utissenovics; a fol. 47-én egy Zmaj Utissenovich. Ugyanott a »Libbro dei testamenti«-ben megvan U. Balázs (Biagio di Radoslav Utissenovics) végrendelete.

Utjesenovics Frater György eredetéről Istvánffi azt mondja, hogy: »In mediterranea Dalmatiae parte, Camisacci (Kamicsác), honestis ac nobilibus parentibus ortus«. A bécsi császári levéltárban levő olasz kézirat azt mondja róla: »Croata delli Utisenovics, fameglia non ignobile«, ezt Thua-

nus is megerősíti: »Natione dalmata, nobile familia.« Centurio ezt irja róla: hogy horvát főuri családból való és hozzáteszi: »Un huomo di nobile linguaggio, di grande e elevato animo, molto intrante ma di animo inquieto et astuto, non contento di poco.« A francia Bechet azt mondja róla: Született 1482-ben Kamicsác várban, Horvátországban, apja e várról a grófi cimet viseli, ki noha a hires Utissenovics-családból való, nagy vagyonából semmi egyebe sem maradt e várnál és az őseiről rászállott grófi cimnél. (L. Rad. LIII. 9. l. jegyz. 2.) Katona azt irja, hogy Frater György a Martinusius nevet anyjától vette át. Verancsics szerint: ősrégi horvát családból származott, azonban anyjának családja fényesebb volt, szülőhelye Kamicsác vár, mely kövön épült (kamečak, lapillus). E vár romjának rajza látható Rad. LIII. 10. l.

Verancsics szerint két nagybátyja volt; Bartók és Gergely, kik nagykiterjedésü birtokaikat közösen birták. Bartók hires vitéz volt. A két fivér családjuk szaporodtával az ősi birtokot megosztotta, Bartók a likai nagybirtokokra vonult, Gergely pedig Skutari vidékén Kamicsác várát a hozzátartozó birtokkal kapta. Bartók a török elleni harcban Korbáviában török fogságba került, hol kivégezték, noha fivére nagy váltságdijat kinált érte.

Fráter Györgyöt anyja gondosan nevelte; midőn a törökök birtokait elfoglalták, az anya nyolc éves fiával, barátai ajánlólevelével Korvin János herceg udvarába ment.

Verancsics Antal mint gyulafehérvári prépost, megkérte Fráter Györgyöt, hogy irja meg neki életrajzát, melyet a kora történetéhez irott kommentárban fel akart használni. Frater György erre adott válasza 1575-ből másolatban megvan. E másolat megvan a magyar nemzeti muzeumban a »Litterae Regum, Praelatorum et Banorum pag. 431. A kézirat szélén az a megjegyzés van, hogy azt a lepogláviai pálos kolostorban levő eredetiről 1769-ben másolták le. Ebben Fráter György a következőket mondja:

»Születtem ősrégi horvát nemes uri családból, szülőhelyem a hirneves Kamicsác vár. Apám Utisenics Gergely, anyám Anna, a Martinusevicsek régi nemes családjából. (Utysenich, Marthynusevitiorum.)« Apjáról azt mondja, hogy honáért vitézül harcolt és a török elleni harcban esett el. Györgynek három fivére volt: Miklós jeles katona, Máté tudományos, képzett férfi és Jakab, ki a török elleni harcban Belgrád »Nebojse« (Ne félj!) tornyánál 1521-ben kitünt vitézségével és el is esett, mig az előbbi kettő természetes halállal halt meg. Fráter György levelében a »Nebojse« toronyról azt mondja: »turris quam Kewles lingua nostra vocant.« Vran-

csics kommentárában azt mondja, hogy: »Ne bojse hoc est ne timeas és a magyarok e tornyot Kewlesnek hivják«. (Az iró ezt lehetetlennek tartja, mert szerinte a horvát eredetü Utjesenovics Fráter György a magyar nyelvet nem mondhatta: lingua nostra! — pedig mégis úgyvan, mert e szó azt jelenti: Kő-les, azaz: »kőből való leshely.« Margalits.)

Fráter György e levelében apját Utisenicsnek irja és igy őt, mint fiát a délszlávoknál szokásos derivatióval, az Utisenovics (Utisen fia) név illette meg s ezzel nevezték is. Hogy e nevet már életében viselte, bizonyítja a Draskovicsok családfája, melyet Trakostyán várban találtak (Arbor seu genealogia dominorum Draskovith, delineata per Franciscum Ladany. Anni 1668.), ebben Utjesenovics Fráter György nővérét, Draskovics Bertalan feleségét így találjuk feljegyezve: »Anna Utesenovich uxor 1534.« Ez a Draskovics Bilin várában lakott, mely Dalmáciában Obrovác és Kistanja között a Krka és Zrmanja folyók közelében van, romjai ma is láthatók. Három fiuk volt: György, Gáspár és János, az elsőből Magyarország primása és bibornok lett, róla szól Kercselich (Hist. eccl. Zagr. I. 238.); anyjukat ez az iró is Utissinovich-nak irja.

Midőn a törökök 1522-ben Dalmácia nagyrészét hatalmukba kerítették, Draskovics Bertalan gróf Horvátországba menekült és Károlyváros melletti Svarcsa várában huzta meg magát, de a törökök innét is kiszorították és ő családjával sógorához Nagyváradra menekült, hol meg is halt, Fráter György családjáról atyailag gondoskodott és a Draskovicsháznak jóltevője volt. Midőn Fráter Györgyöt megölték, a római kuria nővérét is kihallgatta 1551-ben e gyászos ügyben. Trakostyán várban megvan Fráter György egykoru olajfestményü mellképe, melyen aranybetükkel a következő felirás olvasható: »Georgius Utisenovich S. R. Ecclesiae Presbyter Cardinalis, episcopus Varadiensis ac thesaurarius † 1551. Affinis Bartholomaei Draskovich.« Ezen arcképet manupropiájának hasonmásával cimlapján közli a Rad. LIII. kötete.

A Martinusius, de nem Martinuzzi, nevet Farlati és Bechet így fejtik meg: A Martinusius, Martinusevics család a török harcok idején vagyonát vesztette. Martinusevics anyjának, Annának fivére, Jakab scardonai püspök volt és nővére, hogy ennek kedvében járjon és pártfogását fiai számára megnyerje, gyermekeivel felvétette ennek Martinusevics nevét is (Farlati Illyr. S. IV. 22. n. 26.), azonban csalódott, mert fösvény bátyja mitsem törődött vele és gyermekeivel. A család elszegényedése volt egyik oka annak, hogy Utjesenovics György a pálos-rendbe lépett, melyben 24 évet töltött. Far-

lati a Martinusevics családot Horvátország egyik első főuri családjának mondja. Pray (Annales regum Hungariae 270—271.) a latinos Martinusius név által tévedésbe ejtetvén, azt velencei eredetünek mondja, mintha Fráter György anyja velencei nő lett volna, e tévedés általánosan elterjedt a hibás Martinuzzi névvel egyetemben, mig Szalay (Mon. Hung. hist. IX. p. 183—185.) a tévedést helyre nem igazította.

Fráter György fentemlített levelében Verancsicshoz magáról még ezt mondja: »Nyolc éves koromban (1490.) elhagytam otthonomat és elmentem Korvin János herceg udvarába és ez elküldött Erdélybe az ő várába Hunyadra, hol 13 évig maradtam (tehát 1503.), nem kis alkalmatlansággal házidolgokkal foglalkozván; 20 éves koromban eljutottam a megboldogult János király anyjának tisztes udvarába. Midőn meguntam az udvari életet, elmentem a remete pálosok klastromába, kik egészen műveletlenek voltak. Rendökben négy évig voltam, azután a tudományokra adtam magamat, egy jámbor és tudós pálos remete utmutatása mellett, letettem a fogadalmat és felszenteltetvén, némely rendházak nem tekintély nélküli főnökévé lettem.«

Thuanus irja, hogy Györgyöt apja kérelmére vette volt udvarába Korvin János, Vrancsics pedig, hogy a család barátainak ajánlatára. Hunyad-várban apród volt. Istvánffi azt irja, hogy mint apródnak, ott sok kellemetlensége volt, azért apja halála után otthagyja Korvin Jánost és utóbb Tesseni Hedvignek, Zápolya János király anyjának, Zápolya István nádor özvegyének, udvari szolgálatát és a pálosok ládi rendházába lépett. (Istvánffi itt téved, mert a budai rendházba lépett és utóbb több másba került). Thuanus mondja, hogy özv. Zápolyáné házában a legszolgaibb munkával terhelték, így kályhafütő volt; ebben kétségkivül téved, mert noha az apródokat mindenféle háziszolgálatokra is alkalmazták, mégis nem valószinü, hogy oly előkelő családbeli apróddal a fütést végeztették volna, mert ez nem »aulica vita«, melyről maga Fráter György beszél, valószinü, hogy a kályhafütők felügyelője volt. Azonban az is igaz, hogy a folytonos harcokkal elfoglalt Korvin János keveset törődött a Hunyadra nevelésbe küldött apróddal. (A Rad. LIII. 20. l. jegyzet 1. elősorolja Korvin János horvát-szlavon birtokait és elmondja, hogy magyar urak 1840-ben a lepoglavai kriptából elvitték Pestre a muzeumba Korvin János kardját).

Hogy az udvari szolgálatot elhagyván, a budai pálos kolostorba lépett, bizonyítja a bécsi csász. titkos levéltárban levő olasz kézirat, mely szerint belépett a: »San Paolo di silva presso di Buda« rendházba ubi primum litteras et lin-

guam latinam didicit. Verancsics elmondja, miért volt neki oly rossz dolga Hunyad-várban, hol leirja, mikép nevelték fel a magyar urak gyermekeit, mint apródokat az uri házakban, hogy testileg megerősödjenek és illendőséghez szokjanak. Tesseni Hedvig kegyesen fogadta, a főuri apródok közé sorozta és ő alázatos, tisztességes, elkölcsös és szorgalmas viseletével urasszonyának kegyét megnyerte, mert noha még akkor nem volt tudományosan képzett, azonban igen eszes, tehetséges és a rábizott fontosabb teendők elvégzésében komoly és megbizható volt, azért Hedvig, hogy méltóbb foglalatossága legyen, megajándékozta őt ruhával, pénzzel, szolgákkal és három lóval és katonái közé sorolta, 22 éves korában (1504.) már vitéz hirt szerzett és a női szolgálatból kilépvén, Zápolya János erdélyi vajda szolgálatába lépett és a törökök és németek ellen hadakozott, hol rettenthetlen vitézsége folytán a lovassági csapat parancsnoka lett. Erről mint püspök 1545-iki levelében hallgat.

A bécsi levéltárban levő olasz kézirat szerint 22 éves korában lett szerzetessé, mint ilyen, csakhamar a lengyelországi Cestochovoban a rendház priora lett, 1528-ban Sajó-Ládon (Eger és Diósgyőr közt) lett priorrá; innét hivta meg udvarába Zápolya János király.

138. *Ljubics Simon: A Velence és Raguza közötti viszony a XVI. századtól fogva bukásukig.* (O odnošajih medju republikom Mletačkom i Dubrovačkom od početka XVI. stoljeća do njihove propasti). Rad. LIII. 1880. 94—185., LIV. 62—160.

Raguza Velencével szemben már 998-ban némi függésbe jött, mely mind szorosabbá lőn, mig 1204—1358-ig annak valóságos alattvalójává lett, azután 1526-ig magyar fenhatóság alatt állott. Nagy Lajos halála után Velence azt remélte, hogy Raguza önként fogja elismerni fenhatóságát s azért kegyével elhalmozta, azonban ebben keservesen csalódott s azért erővel kényszerítette rá, hogy legalább őt az adriai tenger urának elismerje. Ez halálos gyülöletet keltett Raguzában, mely csak ennek bukásával szünt meg, a török világban inkább a törökhöz mint Velencéhez csatlakozott és jelentéseivel titkon szolgált a török ügyének és ennek oltalmával nyiltan dicsekedtek is.

A raguzaiak még mikor a törökök Ázsiában voltak, Orkán szultánnak a nekik adott kereskedelmi kiváltságokért évi 500 aranyat fizettek, mely adó 1480-ban már 15,000 aranyra emelkedett; a török oltalom alatt nagyon meggazdagodott. A cambray szövetség után a megszorult Velence kénytelen volt neki teljes szabadságot engedni az Adrián.

Hogy mennyire becsülték a török oltalmat, mutatja a következő eset. 1518 elejével spanyol kalózok elfogtak a velencei hatóság alatt álló Zante szigeténél egy buzával megrakott raguzai hajót, mire Velencébe követet küldtek kártalanításért, mert ők török adófizetők, különben be fogják vádolni, hogy vétett a törökkel kötött béke ellen; a megszorult Velence a kártalanítást megadta. (Sanudo Ark. VIII. 23.)

Ferenc francia király 1537-ben szövetséget kötött a törökkel a raguzai Gucsetics Ferenc közbenjárásával (Romanin VI. 23.), a szultán felhivta Velencét, hogy csatlakozzék hozzájuk s midőn ez nem akart, ezt sértésnek vette a szultán és okot keresett megtámadásukra. III. Pál pápa ellenszövetségbe vonta a spanyolokat, Velencét és felhivta Raguzát is, hogy csatlakozzék hozzájuk, de ez kimentette magát, hogy kereskedelmi érdekei ezt neki megtiltják. Trivulcio Fülöp raguzai érsek nagy hive volt a török-francia szövetségnek és 1537. jun. 5-én elfogta Albániában a velencei küldöncöt, ki a szövetségre vonatkozó fontos leveleket vitt, az érsek Velence e leveleit átadta Franciaország konstantinápolyi követének. Velence ezért nagyon megneheztelt és szigoruan megfenyegette Raguzát. Ez nyomban követeket küldött Velencébe, mentegetőzvén, hogy nincs részök az érsek tettében és hogy azt a nemest, ki a püspököt csinjában segítette, szigoruan megbüntették. Velence evvel nem érte be, hanem megengedte, hogy a zengi uszkokok Raguza Narentán túli birtokait rabolják és pusztítsák.

Grimani bibornok, a pápai hajóhad parancsnoka, 1538. junius hóban Raguza mellett elhaladván, őket török alattvalóknak nézte és megengedte, hogy Lopudot kirabolják és a foglyokat gályáira vigyék; Raguza meghódolt neki és a zsákmány nagyrészét visszakapta.

Raguza nyugati birtokai a Velencéhez tartozó Curzola püspökének voltak egyházilag alárendelve, ezért Raguza kérelmére III. Pál pápa visszaállította a sztoni püspökséget, azt 1541. dec. 2-án elkülönítette Curzolától és a raguzai Crevics Tamást nevezte ki sztoni (Stagno) püspökké. (Farlati VI. 349.)

Ez évben Raguza azon ürügy alatt, hogy a kalózok ellen védekezzék, egy kisebb hadihajót szereltet fel, melynek célja volt, hogy a tengeren némi jogot nyerjenek, a velencei tengeri kapitány elfogta, de utóbb szabadon bocsátotta (Secr. l. 31. c. 139.), kijelentvén, hogy ezentul is csak Velencének joga és kötelessége a biztonságra a tengeren őrködni.

Velence 1553-ban szokás szerint két nemest küldött Dalmácia és Albánia várainak és közállapotának megvizsgálására (Sindici), ezek egyike Justiniano Kristóf pontos naplót

hagyott hátra ezen utazásáról, melynél becsesebb e korból nincs. Midőn Santa Crocebe (Gruž) értek, a szindikusok Raguza két követével üdvözölte és ősi szokás szerint ajándékokat küldött nekik. Justiniani naplójában dicsőiti Raguza gazdagságát, szépségét, műveltségét, virágzó kereskedelmét és elmondja, hogy 30,000 lakosa és 100 nagy hajója van.

Bollani Lunardo Velence kattarói providurja 1554. aug. 7-én értesíti a szenátust, hogy Raguza a törököt Noviben a spanyol hajóhad minden mozdulatáról értesíti.

Raguza kereskedelme sokat szenvedett a kalózoktól, azért nem szünt meg sürgetni Velencét, hogy engedjen neki hadihajókat tartani és ezt 1563. jun. 3-án követ által is kérték, közben pedig fel is szereltek egy pár hadihajót. Velence tengeri kapitánya Captat mellett üldözőbe vett két ilyen hajót, de azok szerencsésen a raguzai kikötőbe menekültek, erről Zárából jun. 19-én jelentést tett a szenátusnak. Velence kijelentette, hogy ezt vérrel és pénzzel szerzett tengeri jogai sérelmének tekinti és megtiltotta Raguzának a hadihajók tartását. (Mem. Ant. Arch. Ven. IV.)

Velence sok török kalózhajót elfogott és felgyujtott, miért is Szelim háboruval fenyegette és azon ürügy alatt, hogy a zengi uszkok kalózok ellen indul, 1566-ban 153 hadihajót küldött az adriai tengerre. Falieri Antal lessinai gróf jul. 26-án jelenti Velencének, hogy a török hajóhad Noviból Raguzába ment, hol üdvlövésekkel és gazdag ajándékokkól fogadták. Ezen időben nagy éhség volt Itáliában és a szultán megengedte Raguzának (1569.), hogy országaiból élelmet szállíthatnak. Velence egy ilyen hajójukat elfogta, de kérelmökre ujból szabadon bocsátotta.

Velence fegyvertára 1569. szept. 13-án leégett, Raguza azt hitte, hogy ez Velence bukását fogja előidézni, Szelim is ezért követelte tőle Ciprust, különben háboruval fenyegette, mert török hajókat (kalózokat) elfogdosnak. E tárgyban 1570. márc. 28-án követet is küldött Velencébe. E háboru 1573. márc. 7-éig tartott és Raguza mindkét félnek igyekezett kedvében járni, de a töröknek inkább, mert ettől jobban félt. 1571-ben Karakosa török vezér az Adrián üzőbe vett egy velencei hajót, de ez szerencsésen a raguzai kikötőbe menekült és Raguza megvesztegetéssel rávette, hogy ne bántsa, mire a török Curzolát és Lessinát pusztította, amiért Foscarini Jakab dalmáciai providur Raguzát vádolta, mintha ez biztatta volna erre a törököt. (1572. junius 10-iki jelentése). Venier Sebestyén a török elleni harcból Novi alul Velencébe menet Santa Croceben (Grüž) megpihent és nem győzi dicsérni a raguzaiakat, mily szivesen fogadták. (1572. dec.

29-iki jelentése Rad. LIII. 107. lap.) Sanudo Frigyes szerint (Rac. Fosc. cod. 6161.) a velencei zsidók egy Raguzában lakó törököt mindenről értesítették, mi történik és mit terveznek Velencében.

Velence a törökkel 1573. március 7-én békét kötött, Cyprus a töröké lett, ezután hosszu időn át Velence és Raguza barátságos viszonyban éltek. (Diario del Viaggio da Venezia a Constantinpoli da Jacobo Soranzo 1575. Ez megjelent Velencében 1856-ban és pontosan és részletesen leirja Raguzát, szervezetét, szokásait stb.) Raguza minden doge halálakor mély részvétét fejezte ki, minden ujnak megválasztatásakor lelkesen gratulált s Velence viszont védelmezte a zengi uszkok kalózok ellen, sőt követe 1577. márc. 7-én Prágában a császár előtt panaszt emelt, midőn azok egy raguzai hajót elfogtak.

Velencének 1580-ban nagy költséggel sikerült egy Rodrigo Dániel nevü zsidó közbenjárásával a karavánokat a hatósága alatt álló Spalatóba irányítani, ami Raguzának igen nagy kárt okozott, mely ez ellen mitsem tehetett, nehogy Velence nagy adókkal sujtsa kereskedelmét. 1585. és 1586-ban Raguza értesítette Velencét a pestis terjedéséről és arról, hogy védekezik ez ellen. 1590-ben nagy éhség volt Velencében és Raguzában, ez utóbbiak Sziciliából szállítottak gabonát, hajóikat azonban elfogták és Velencébe vitték, azonban felszólalásukra Velence megengedte, hogy saját szükségletökre szabadon szállíthatnak eleséget. A Susák (Cazza) sziget körüli halászati jog 1590-ben viszályt támasztott, melyet 1592. szept. 2-án úgy oldottak meg, hogy ott mindkét város alattvalói szabadon halászhatnak.

Velence a török-osztrák háboruban 1595-ben semleges maradt. A zengi uszkokok nem kimélték sem a velencei, sem a raguzai területet s azokon át betörtek török területre pusztítani, ezért mindkét város panaszt emelt Rudolfnál. Contarini Tamás velencei követ 1595. december 12-én Prágából jelenti Velencének, hogy oda Raguzából egy franciskánus érkezett, hogy panaszt emeljen a zengi uszkokok ellen, kik területökön át török földre betörnek, amiért is a szultán őket fenyegeti háboruval. E panaszok dacára Raguza eltürte, hogy falai közt pápai és nápolyi kémek bizottságot alakítottak, melynek feladata volt, hogy a török ellen fellázítsa a boszniai, hercegovinai és albániai keresztényeket. Velence erről jókor értesült és tengeri kapitányának 1595. okt. 14-én meghagyta, hogy három alattvalóját, kik a bizottságot támogatták, köztük Quincio Ágoston curzolai püspököt, fogja el. (Arch. Ven. Dipl.) A püspök Raguzába menekült, hol a vál-

lalat vezére, a lessinai Bertucsics időzött. A kisérlet nem sikerült, mert Klissát 1596. április 7-én a spalatói Alberti János a töröktől elfoglalta egészen váratlanul, ekkor ez lett a lázadók gyülhelye és Bertulics is oda sietett Raguzából. Ezen eset a dalmát városokban azon vágyat ébresztette fel, hogy visszatérjenek a magyar korona oltalma alá, ha ez nekik oly szabadságot enged, minőt Raguza élvez. Moro Benedek dalmáciai providur május 29-én értesítette e veszélyről Velencét azzal, hogy már Zárában is a falakra versben oly felhivások vannak kifüggesztve, melyek a lakosságot erre felhivják.

A császáriak e sikere kellemetlen volt Velencének, mely régóta vágyott Klissára, azért a győzteseknek utjába sok akadályt gördített és a töröknek mindenben kezére járt, ki nagy sereggel Klissa alá sietett. Lenkovics Zengből sietett a vár segítségére, de hiába volt minden vitézség és Klissa máj. 3-án kénytelen volt magát a töröknek megadni. E balesetet Raguza úgy akarta a maga hasznára fordítani, hogy a boszniai basát megvesztegette, hogy a karavánokat kötelezze a spalatói kikötő mellőzésével az övéjöket felkeresni. Erről Moro Spalatóból 1596. aug. 11-én értesítette Velencét. E cselszövény volt oka, hogy Velence tétlenül nézte, amint Curzola alatt a zengi uszkok kalózok a raguzai Balázs Péter hajóját kirabolták, mely török tulajdont képező drága áruval volt megrakva és azután felgyujtották.

Raguza és Velence közt komoly viszály tárgyát képezte Lagosta (Lasztovó) szigete; e viszály mindkét köztársaságot jellemzi, a raguzai irók mélyen hallgatnak róla, a velencei oklevelek sokat beszélnek róla. E sziget Razzi szerint egész 1312-ig a templáriusoké, azután a johanitáké volt, de ezek uralmát a sziget lakói nem akarták elviselni és Raguzának meghódoltak; mások azt mondják, hogy I. István szerb király adományozta Velencének, de ez lehetetlen, mert soha sem volt az övé. Ez állítások helytelenségét beigazolja az 1272-iki raguzai statutum (I. 15.), melyből kiderül, hogy Lagosta rég időktől fogva saját törvényeivel önmagát kormányozta és 1272 előtt önként meghódolt Raguzának, mely azt comesének adományozta, kit Velence küldött akkoron Raguzába annak igazgatására. Ez volt a viszály alapja, melynél fogva az önállóvá lett Raguza is, Velence is magának követelte a sziget birtokát.

A Nagy Lajos és Velence között 1358. február 18-án kötött egyesség szerint egész Dalmácia és így Lagosta is a magyar koronáé lett; Szécsy János bán ide is küldött egy comest, azonban Raguza kérelmére a király erre ruházta

a jogot, hogy Lagostának comest adjon. Raguza a sziget jogait megnyirbálta és 1370-ben megszüntette annak ősi statutumait és helyébe a sajátját erőszakolta rájuk, végre 1601-ben minden ősi jogukat elkobozta. A sziget lakói elkeseredve, 1602-ben másfelé kerestek oltalmat; 50 előkelő ember titkon gyülést tartott a Mária zárda templomában és elhatározták, hogy meghódolnak Velencének, mely alattvalóival sokkal enyhébben bánik, egyiköket elküldték Lessinában a velencei kormányzóhoz, de ezt nem találta már ott, azonban a lessinai comes értesítette azt erről Zárában. A kormányzó jelentésére jun. 6-án Velence utasította Pasqualigo kormányzót, hogy beszélje le erről Lagosta lakóit, mert szándékuk kivitelére most nem alkalmas az idő. E feleletre a követ hazasietett és mégis arra birta társait, hogy elfoglalják a lagosztai várat és a raguzai comest haza küldjék. Erre Antunovics Paskált két hajóval és 22 emberrel Zárába küldötték, hogy jelentse ott, mi történt Lagosztán és kérje, hogy Velence fogadja őket alattvalóinak, különben a spanyoloknak, Nápolynak vagy a pápának fognak meghódolni. Pasqualigo kormányzó a követséget Zárában marasztalta és kérdést intézett Velencében, mitévő legyen Lagosztával.

A közellevő Raguza hamarosan hajóit 600 katonával Lagustába küldte jul. 13-án és azt ellentállás nélkül elfoglalván, két papot a börtönben megfojtatott és sokat Raguzába vitt s ott börtönbe vetett, másokat száműzött vagy felakasztatott, valamennyi lázadót pedig vagyonától megfosztott és ezt a Raguzához hiven maradottak közt szétosztotta. A szigetre uj terheket róttak. Pasqualigótól a Zárában levő lagosztai követség kiadatását kérték, mit ez megtagadott; Velence jul. 22-én azzal bizta meg, hogy eszközölje ki Lagoszta régi szabadalmainak helyreállitását és utasítsa rendre Raguzát, mivel a tengeren fegyveres hajókat mert használni és utasítsa a foglyok megkegyelmezésére.

A lagosztai menekültek Curzoláról Spalató vidékére menekültek és sereget gyüjtvén 1603. jan. 4-én Lagosztát váratlanul megrohanták és a raguzai őrséget a comessel együtt elfogták, az erődre a velencei lobogót kitüzték és polgármesterökké Antunovics (Antizza) Páskált választották, ez a szigetet megerősítette és a curzolai velencei comest megkérte, hogy fogadja őket oltalmukba. Velence jan. 18. utasította tengeri kapitányát, hogy hajóival siessen Lagosztába, birja rá ezeket Raguza iránt való meghódolásra, Raguzát pedig intse meg, hogy minden erőszaktól és boszuállástól óvakodjék és a lázadóknak megkegyelmezzen, Raguzába pedig követet küldött, hogy a rendetlenségnek vessen véget, a sziget

régi jogait állítsa helyre és a civódó feleket a maga itélőszéke elé idézte, nehogy más hatalom ez ügybe avatkozzék.

Lagosta követei 1603. jan. 22-én kérték Velencét, fogadja el őket alattvalókul, mert Raguza igazságtalan jármát nem képesek tovább elviselni, mire Velence elhatározta, hogy elfoglalja a szigetet, mig ott a rend helyreáll. Raguza 1000 emberrel, nagyrészben Noviból való törökökkel pusztította Lagostát, de a velencei hajók közeledtére gyorsan eltávoztak a zsákmány és foglyok hátrahagyásával. Velence a vár őrizetét 40 horvátra bizta és a sziget védelmét albániai hajókra bizta. Raguza ez ellen követei által Velencében tiltakozott és panaszt emelt Nápolyban, Spanyolországban és Konstantinápolyban, ez utóbbit arról értesítették, hogy nem lesznek képesek adójukat megfizetni, ha Lagosztát vissza nem kapják. Velence az illető hatalmaknak követei által értésére adta, hogy Raguza maga idézte fel a bajt maga ellen kegyetlen és önkényes eljárásával. A pápa el volt keseredve Raguza ellen a két pap megöletéséért, megdorgálta követét és nyolc bibornokra bizta az ügy megvizsgálását. Sarti elment Lagosztára és kiderítette a tényállást, mire a pápa szigoru büntetést szabott Raguzára: az ítéletet meg kelle semmisíteniök, 1000 tallért a raguzai templom kijavítására fizetniök, minden kanonok évi fizetését 150 tallérral megjobbítaniok, a két pap családjának minden kárt megtérítsenek, a comesnek és tanácsnak három éven át minden szombaton az olvasót el kelle imádkoznia és évenkint háromszor meggyónniok és a templomban az érsektől nyilvánosan bocsánatot kérniök.

Raguza Benes Istvánt 1603. márc. végével Velencébe küldte, hogy tőle Lagosztát visszakérje. Velence előbb a lagosztaiak panaszát ki akarta hallgatni, mibe Raguza nem akart beleegyezni. Raguza Konstantinápolyban szórta a pénzt, hogy onnét gyakoroljanak nyomást Velencére; Raguza javára közbenjártak a szultán, pápa és francia király. Raguza Antunovics Páskált 1604. jul. 21-én megmérgezte. Végre 1606. ápril 17-én visszakapta Lagosztát azon feltétel alatt, hogy általános amnestiát ad és visszaállítja a sziget régi szabadalmait. Raguza mindent megigért, de semmit sem tartott meg. 1607. márc. 29-én 18 legelőkelőbb lasztovói polgárt börtönbe vetett, az erődöt lerombolta, 276 katonát és hét hajót tartott ott, és elfogta az ott állomásozó dalmát hajókat, mig munkáját be nem végzi, hogy erőszakosságainak hire ne menjen.

Raguzában néhány nemes 1608. jul. 4-én velencei alattvalókat bántalmazott, mi uj perpatvarra adott okot. A dus-

gazdag nemesség a város polgáraival szemben erőszakoskodott, asszonyaikat az utcán megrohanták, a házakba betörtek és rajtok erőszakot követtek el, és amely férj ellentállott, azt eltették láb alul, — ez a polgárságot a nemesség ellen felbőszítette.

A mantuai és szavojai herceg, a pápa, a spanyolok és osztrákok azon voltak, hogy a törököt az Ádriáról kiszorítsák. Szavoja Della Mantát Raguzába küldte azon ürügy alatt, hogy török lovakat vegyen, tényleg pedig, hogy a török kiszorítását előmozdítsa, ebben a Resti párt támogatta; Raguza, hogy bajba ne keveredjék, felszólította egy fél év mulva Della Mantát, hogy távozzék, vele ment Resti Marino, ki Szavoját arra biztatta, hogy foglalja el a raguzai Szont, (Stagno) a kisérlet azonban nem sikerült.

Facenda Dinko polgár panaszt emelt a raguzai tanács előtt, hogy három nemes feleségén erőszakot követett el, a tanács elutasította és a vádlottak sulyosan megsebesítették, mire őket tiz évre száműzték. Ezek is elmentek Savojába és a titkos szövetséghez csatlakoztak. Resti Marino visszatért Raguzába, de gyanusan viselkedett és börtönre ítéltetvén megszökött (1611. okt. 20.) Szavojába, hol hazája ellenségeihez csatlakozott, ezt a lessinai Biondi Ferenc titkon tudtul adta Raguzának, mely 350 tallérral jutalmazta, hogy tovább is hireket kapjon tőle Szavoja titkos szándékairól. A titkos szövetség 1611. aug. havában egy hajóval Szton ellen indult, de a Biondi által értesült Raguza tőrbe csalta őket. Resti Marinó, Resti János és Gjorgjics Jakab a városba mentek éjjel rokonaik meglátogatására, mert hamis levéllel a tanács rászedte, mikor a házba léptek, ott a comes és kis tanács várta és elfogta. Nyomban szept. 2-án értesítették Velencét, hogy Szavoja Bosznia, Hercegovia és Albánia elfoglalására törekszik. A foglyokat kinpadra vontak, de ők csak azt vallották, hogy a kereszténység érdekében buzgólkodtak a török ellen. A tanács 1612. febr. 23-án halálra ítélte őket mint hazaárulókat, mert a törökkel háborúba akarták keverni, ezt utóbb életfogytiglan való börtönre változtatták, a sztoni püspököt, Resti Mihovilt házi fogságra ítélték, ez Rómába menekült. A rokonság a foglyokat a farsangi mulatságok alkalmával a fogságból elszöktette. Resti Marino Grácba ment Károly főherceghez, ki zengi kapitánynyá tette, mire az uszkokokkal megrohanta Raguza birtokait, de csak ellenfeleit pusztította, miről a velencei kormányzó Velencét 1612. april 10-iki jelentésében értesítette. Raguzában nagy volt a félelem, mert a Resti párt itt is igen erős volt, ennek belső zavarairól Molino kattarói comes 1612. máj. 20-án értesítette

Velencét azzal, hogy egy tekintélyes raguzai polgár hozzá jött és felajánlotta a várost Velencének, nehogy a következő polgárháborúban Szavoja kezébe kerüljön, mire a Resti párt törekszik. Velence ezt cselfogásnak tekintette, melylyel szándékait ki akarják fürkészni és nem avatkozott a dologba.

Velence Asztriával és Spanyolországgal háboruba keveredett a zengi uszkokok miatt, kik azon ürügy alatt, hogy a török ellen kalózkodnak, nagy károkat okoztak Velencének, melyet azért a török is háboruval fenyegetett, mivel nem gondoskodik a tenger biztonságáról. Velence a kalózokra hajtóvadászatot tartott, kik ezért ezt is ellenségnek tekintették és az ellenök küldött Venier Kristófot Pagónál meglepték, matrózait lekaszabolták, kisebb hajóit kirabolták és felgyujtották, őt magát is Zeng közelében kardra hányták 1613. máj. hóban. (Minucci. Storia degli Uscochi.) Erre Pasqualigo Zeng ellen indult, környékét elpusztította; 1614-ben Triesztet ostromolta, de eredménytelenül, Isztriát és a dalmát partokat pusztította és Szkriszát feldulta. Velence, hogy a gyanus Raguzát szemmel tarthassa és a spanyolokat is távol tartsa, hajóival Santa Crocében állomásozott, ez Raguzának igen kellemetlen volt és 1615. ápril havában követet küldött, hogy onnét távozzanak, Velence erre nem hederített, Raguza ennek dacára dec. 28-án hizelegve üdvözölte az uj doget, Bembi Jánost.

Nápolyi alkirály 1616. jul. havában Ossuna lett, ki Ferdinánd meghagyásából azon volt, hogy Velencétől a tenger feletti uralmat elvegye, ebben a raguzaiak is buzgón segítették, kik Ossuna hajóinak ügyes kalauzokat adtak, a matrózok legnagyobb részt raguzaiak voltak. Ossuna márc. 4-én már készült indulni Velence ellen (Mutinelli. Storia arcana. Venezia 1858. vol. III.), azonban Ferdinánd 1617. szept. 16-án Párisban békét kötött, kötelezte magát az uszkokok eltávolítására a tengerparttól, hajóik elégetésére, Velence pedig az elfoglalt területek visszaadására. Ossuna ennek dacára folytatta, sőt siettette Velence elleni hadikészületeit, mert Bedmar velencei spanyol követ arról értesítette, hogy Velencében párttusák vannak és sem pénze, sem ereje nincs. Velence érsesült Ossuna terveiről és titkon előkészült a védelemre, úgyhogy ennek hajói 1617. áprilban Santa Crocebe semmire sem mentek. Raguza Ossunát pártolta, de követe által Velencét még is az ellenkezőről biztosította, azonban a curzolai comes nyiltan kijelentette nekik, hogy tetteik ellenkeznek szavaikkal es vigyázzanak, hogy meg ne járjanak. (1617. máj. 21.) A novii törökök is megelégelték Raguza kétszinüségét és ellene a szultánnál panaszt emeltek, noha Velence minden

mozdulatáról értesítették, ezért ez jul. 14-én tengeri kapitányainak meghagyta, hogy minden raguzait, a kit elfoghatnak, börtönbe vessenek.

Raguza azon ürügy alatt, hogy kórházat épít Lokrumon, erődöt akart ott építeni, de Velence eltiltotta ettől azzal, hogy minden falát le fogja rombolni és a tengerbe hányni. (Relaz. del prov. gen. Civran c. 20.) Ossuna Santa Croceból Lessinába, innét Zárába ment hajóival, de sikertelenül, itt jul. 15. nehány török árut szállító velencei hajót sülyesztett el, a török kereskedőket Velence biztatta, hogy emeljenek panaszt a raguzaiak ellen, kik Ossunát segítik, sőt a spanyol hajókat ide kalauzolták. (Secr. Sen. cons. c. 329.) A velencei hajóraj Curzola és Santa Croce közt időzött, Raguza úgy értesítette Ossunát, hogy e hajóraj gyenge, mire a nápolyi hajóraj ide sietett (1617. nov.), azonban itt csatát vesztett és sietve menekült, az üldöző velencei hajókat éjjel vihar érte és több hajó Meletánál elmerült. (Cod. Foscarini Bécsben 178. sz.)

E harc Raguzának is kárt okozott, miért is Velencét bevádolta a szultánnál (Cicogna Cod. 1784. nr. 31.), panaszaik azonban túlzottaknak, sőt hamisaknak tüntek ki, erre a Velencétől félő Raguza sietett magát Velence barátjának feltüntetni és 1618. aug. hóban jelentést küldtek Velencének a nápolyi hajók állapotáról és élelemmel bőven ellátták a velencei hajókat, a pápa előtt is bizonyítgatták, hogy Velence ellen nem vétettek, miről az ottani velencei követ 1618. jul. 14-én Velencét értesítette.

A harc Velence és Ossuna közt ennek Nápolyból való szégyenletes távozásáig tartott (1620. jun. 14.), Raguza hol titkon, hol nyiltan segítette a nápolyiakat és Velence ellen folyton panaszt emelt a szultánnál, mire ez hajóit elfogni kezdette és nagy adóval rótta meg, mire Raguza kénytelen volt meghuzni magát. Velence Spalatóban kereskedelmi iskolát emelt és nagy költséggel felépítette kikötőjét, mi az egész kereskedést oda terelte és Raguza szemlátomást szegényedett (Molino Ferenc jelentése 1625-ből) és mégis kénytelen volt a töröknek évi 15,000 aranyat adóba elfizetni. Panaszaikat Konstantinápolyban a velencei követ ellensulyozta, miért is Velence 1621-ben megdicsérte. A pápa pártolta Raguza kérelmét a szabadhajózás tekintetében, mely jogot neki a lugduni zsinat 1271-ben megadott, de hiába, Molina 1624-ben egyre inkább megszorította kereskedelmi szabadságukat. Ez volt főoka, hogy Raguza a nápolyi és spanyol törekvéseket pártolta, kik Albánia elfoglalására törekedtek, mi ha sikerül, Velence tengeri hatalma megtörik és Raguza a török járomtól

és adótól is megszabadul. (Relaz. Bertucci. Valladolid 1625. febr. 15.) Raguza azonban alattomban hizelgett a töröknek, hireket hordott neki, árulkodott Velencére és sok pénzt költött a határos basákra, hogy karavánok ismét Raguzát keressék fel a velencei Spalato mellőzésével, de nem értek célt, mert a velencei követ kivitte, hogy a szultán 1628-ban a basáknak meghagyta, hogy tekintsék ellenségnek és büntessék szigorúan, ki a karavánokat Raguza felé terelné. (Venicro jelentése 1628. máj. 27.) Raguza megalázkodott Velence előtt, mely erre könnyített kereskedelmi terhein.

A jezsuiták Raguzában a Balkán-félszigeti hittérítők számára papnevelő intézetet akartak felállítani, ezt Velence megakadályozta 1635-ben azzal, hogy majd ő állít fel egyet, miből azonban semmi sem lett. A pápa 1661-ben ezt megengedte a raguzai jezsuitáknak, de a tervezet Velence kezébe került, Velence ujból megakadályozta azzal, hogy az intézetet Kattaróban fogja felállítani.

Raguza viszonyait 1636 óta tüzetesen ismerteti Grimani Kristóf dalmáciai kormányzó 1644. augusztus 10-iki jelentésében. Ez évben a maltai lovagok sok török hajót elfogtak, mely zarándokokat vitt Mekkába és azokat Kandiába vitte, a szultán hadat üzent 1645-ben Velencének azért, hogy nem őrködik a tenger biztonsága felett. Velence egészen el volt hagyatva és a török összes haderejével fordult ellene, a harc tengeren és Dalmáciában folyt, itt Foskolo Leonard fényes diadalokat aratott a törökön, azonban Velence a tengeri ütközetben legyőzetett és 1669-ben kénytelen volt Kandiát a töröknek átengedni. E harc elején Raguza nagyon félt, hogy a török elfoglalja, falait megerősítette, de gazdag ajándékokat küldött Konstantinápolyba és hireket hordtak a töröknek Novibe, mit a pasa egy nekik 1647-ben kiállított bizonyítványban elismer. Raguza Velencétől is félt és annak is kedveskedett hirekkel a törökről (Dep. 1646. nov. 26.), erre Velencének nagy szüksége volt, azért Raguza iránt barátságot szinlelt.

Raguza kétszinü viselkedése sok panaszra adott okot velencei és török részről. Foskolo 1647. szept. 19-én értesíti Velencét, hogy Raguza a töröknek ágyut adott és az általa üldözött kalózhajókat kikötőjébe befogadta. 1651-ben vihar alkalmával a velencei hajók Lagoszta kikötőjébe menekültek, hol 800 tallér kárt okoztak s noha Velence a kárt megtérítette, Raguza mégis saját területén a velencei hajókra uj adót vetett ki. (Foscarini jelentése 1651. szept. 12.) Lagosztát nagyon sanyargatta, mire Antica Kozma pap 1652. nov. 1-én Velencébe ment s kérte fogadják alattvalóikká; Velence dec.

5-én azt felelte, hogy ezt most nem teheti. (Exposizioni Nro. 66. fil. 65.) Raguza értesült erről és Antica párthiveivel boszujuk elől Spalatóba menekült; Velence Lagosztáért mit sem tett s Raguza azon boszuját kedve szerint kitöltötte.

Velence 1663-ban Novit akarta meglepni, de Raguza szándékukról értesítette a törököt. Velence hajdu csapatai Raguza területén át ismételve betörtek török területre és a törökök velencei területre; Raguza itt Velence csapatainak akadályokat gördített utjába, a törököt pedig minden képzelhető módon segitette. (1663. máj. 10-iki jelentés.) Midőn ezért Velence neki szemrehányást tett, ezt Raguza határtalan odaadásáról biztosította.

Raguzát 1667. ápril. 6-án iszonyú földrengés elpusztította, melyben igen sok ember is életét vesztette. E földrengést leirja Cornaro jelentése és a következő mű: Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien. Nürnberg, 1718. II. 209. l. A lakosság annyira megfogyott, hogy a tanács a polgárokat a nemességgel kinálta meg, csak ne költözzenek ki. Meleta szigetének összes lakói elpusztultak, csak egy férfi, egy gyermek és 42 nő menekült meg. Velence remélte, hogy Raguza a töröktől való félelmében meg fog neki hódolni (Jelentés máj. 2., máj. 6.), de csalatkozott, azért Cornaro, hogy Raguza a kereskedés által ujra fel ne virulhasson, Narentába akart kikötőt építeni; Raguza kérte, hogy ne tegye, mert arra nincs szükség. A spalatói kikötő forgalma egyre emelkedett, mig Raguza a földrengés után annyira elszegényedett, hogy 1676-ban csak 15 hajója volt.

A török szultán azt követelte, hogy a földrengés által gazdátlanná vált vagyont neki adják át, a város a szerencsétlenség óta adót sem fizetett a töröknek, miért is 150,000 tallért követelt tőlök. Raguza a nagyvezérhez két követet küldött 10,000 aranynyal, hogy kiengesztelje, de ez a követeket börtönbe vetette és a boszniai basa ellenök háborura készült. (Valiero jelentése Velencének 1678. jun. 6.) Raguza a pápától (Theiner. Hist. de Rus. p. 131., 134., 138.), Velencétől (Veniero jelentése 1679. szept. 16.) és Nápolytól kért segítséget, mely utóbbi élelmet küldött neki és mérnököt falai felépítésére. A török követelte Velencétől, hogy engedje meg neki Raguzát a tenger felül ostromolni — szerencsére kiütött a török-orosz háboru, és az alkudozások a porta és a város közt 1681-ben békésen véget értek.

A török bécsi veresége után a szövetségesek Velence támogatását kérték, melyre a tengeren nagy szükségök volt. Velence Lincben 1684. március 5-én csatlakozott hozzájuk, a szerződés kimondotta, hogy a szövetségesek a törökkel

külön nem köthetnek békét és hogy amit a háboruban a töröktől elfoglalnak az azé lesz, kié előbb volt. Ezen utóbbi pontra nézve Velence Dalmácia miatt magyarázatot kért, mit a márc. 20-iki pótlékban meg is kapott: amit Velence Dalmáciában saját fegyverével visszahódít a töröktől, ha előbb Magyarországé volt is, mégis ő kapja meg.

A magyar győzelmek hirére a dalmát nép Velence engedélye nélkül, sőt parancsa ellenére fegyvert ragadott és elvette a töröktől Vránát, Scardonát és Obrovácot. Velence a szultánt értesítette, hogy a török erőszakosságok miatt volt kénytelen a szövetséghez csatlakozni. (Ducale 1684. ápr. 29. Romanin VIII. 405.) Raguza félt, hogy Velence el fogja foglalni és 1684. ápr. 22-én Bécsben követe által meghódolt Ausztriának, a meghódolásra vonatkozó fontos oklevél 1684. aug. 20-áról a bécsi titkos levéltárban van, szövege olvasható Rad. LIII. 177. l. jegyz. Raguza Lipótnak mint magyar királynak hódolt meg és évi 500 arany adóra kötelezte magát. Ausztria ezt Velencével nagy későn 1685. márc. 20-án tudatta. Velence neheztelt s azután sok panasz volt Velence és Raguza közt, az egyes eseteket elősorolja Rad. LIII. 180—185. l. és LIV. 62—113. l.; a panaszok egész a karlovici békéig tartottak.

Ruzzini velencei követ 1698. okt. 23-án érkezett Karlócára. Itt a töröktől elfoglalt területekre nézve elvül az »uti possidetis« mondatott ki. Az egyes meghatalmazottak gyorsan megegyeztek a törökkel, csak Velence nem, melyet kényszerítettek, hogy elfogadja a török ellenjavaslatokat, minek folytán sokat elvettek tőle Keleten és Dalmáciában, mit a töröktől elfoglalt. Raguza is megszabadult a török adótól. Velence magát szövetségeseitől elhagyatra és kijátszva látta és 1699-ben febr. 7-én kénytelen volt aláirni a békekötést. (Ruzzini jelentése Rad. LVI. 120., 121. lap.) Velencét Ausztria azzal biztatta, hogy később megjavítani fogják helyzetét, de ez üres igéret volt, mert Ausztria Boszniát és Hercegovinát máris a magáénak nézte; Velence tisztában volt a helyzettel és a határok megállapítására Grimani Jánost és Soranzo Lőrincet küldte Konstantinápolyba. Grimani utban volt Tinin-felé, hogy találkozzék Osmanaga török és Marsili osztrák meghatalmazottal, midőn Coronini Antal gr. likai parancsnok váratlanul kiűzte a velencei őrséget Zvonigrádból és megrakta saját katonáival, — hogy ezért a török fel ne szólaljon, több velencei területet engedtek át neki, Velence tiltakozásával nem törődtek.

138. *Rácski Ferenc: Mihajlovics Szolovjev Szergius orosz történetiró nekrologja.* Szül. 1820., megh. 1879-ben.

(Ruski historik Sergij Mihajlović Solovjev.) Rad. LIV. 1880. 160—177. l.

139. *Hanel J. J.: Jogi élet Spalato városában.* (Pravni život u spletskoj obćini.) Rad. LIV. 1880. 178—212. l.

I. Főbb mozzanatok Spalató történetéből. Tamás spalatói fődiákon (szül. 1200., megh. 1268.) szerint a horvátok Dalmáciába való beköltözésök alkalmával feldúlták Szalonát, lakói a szigetre menekültek és később a Szalona közelében Diokletian által épített várban (Spalato) telepedtek meg és az e tágas és megerősített palotában (Spalatum) keletkezett várost Spalatónak nevezték el. (Cap. 7—10.) Hogy a horvátok ellen biztonságban legyenek, a keletrómai császárság protektorátusa alá helyezkedtek. Lakói latinok voltak és Rómával, Itáliával és Velencével mindig benső viszonyban maradtak és Spalato, Trau, Raguza sokáig latin jellegét fentartotta az őket körülözönlő szlávság közepette. Spalató törvényei és szervezete határozottan az olasz városokéval, különösen Velencéjével megegyező.

Midőn a byzanci császárság gyengének bizonyult megvédésére a horvátság ellen, akkor Spalató Nagy Károly védnöksége alá helyezkedett (805.), ki követségét örömmel fogadta Diedenhofban (Thionville) hol épen időzött. Azonban a régi római Dalmácia maradékait nem vehette birtokba, mert Nicefor görög császár kétszer küldte ellene hajóit az Adriára és 812-ben Nagy-Károly lemondott róla a görög császár javára.

A görög császárok hasznos szabadalmakkal igyekeztek Dalmáciát magukhoz füzni, de belviszályaik miatt nem oltalmazhatták meg eléggé a narentai kalózok ellen, miért is Spalató a többi dalmát városokkal Velence oltalma alá helyezkedett; II. Urseolo Péter hajóhadával ide sietett és Spalató is örömmel hűséget esküdött neki. Spalatót az sem tudta a horvát pártnak megnyerni, hogy érseke egész Horvátország metropolitája volt. Velencével Spalato mindig teljes harmóniában volt s ez oka statutumaiak hasonlóságának.

II. Kresimir horvát király Dalmácia teljes birtokára vágyott és a Velence hatósága alatti városokat 1009—1017. közt gyakran megtámadta, de e harc 1018-ban a horvátokra nézve szerencsétlenül végződött. 1024-ben Kresimir uj kisérletet rett, de ez is sikertelen maradt, mert Velencét II. Basilius görög császár segítette és II. Kresimir kénytelen volt maga is a görög fenhatóságot elismerni. 1044-ben I. István horvát király Péter magyar király segélyével ujabb kisérletet tett a dalmát városok elfoglalására, de sikertelenül; Konstantin Monomah császár átengedte e városok feletti védnökséget

Contareno Domenico dogének, illetőleg Velencének. Végre Kresimir Péter horvát királynak 1057-ben sikerült Spalatót a dalmát városokkal együtt tartósan Horvátországhoz kapcsolni, kezdetben mint a görög császár helytartója, utóbb ettől függetlenül.

Spalato azonban soha sem szivelte a horvát uralmat és mindig kész volt Velencéhez csatlakozni, így 1067-ben Velencének megigérte, hogy sohasem fogja a normánokat Dalmáciában segíteni és a doget »dux Dalmatiae« cimmel illeti. (Ljubić Listine I. p. 3.) I. Elek görög császár 1075-ben Velencének engedte át minden Dalmáciára vonatkozó jogát, ez akkor csak formai jelentőséggel birt, de utóbb Velence erre alapitotta jogigényeit Dalmáciára. (Andr. Danduli Chron. Ven. l. IX. c. 9. Muratori Rer. ital. script. XII. f. 250.) Midőn a horvát királyság meggyengült, Spalató sietett Elek császárt segíteni a normán Guiscard Róbert ellen, ki Horvátország szövetségese volt. Szvinimir horvát király halála után Spalato 1098-ban kész volt Velencének meghódolni és a doget Dalmácia duxának elismerve segélyt igért neki a keresztes háboruban.

Midőn Kálmán magyar király mint megkoronázott horvát király nagy sereggel Spalato előtt megjelent, a város előtte bezárta kapuit és szembeszállt vele, noha nem volt reménye, hogy Velencétől segélyt kap, (Thomas. Hist. Salon. 325.), végre belátván, hogy az ellentállás hasztalan, Crescentius érsek tanácsára, ki már előbb titkon értekezett Kálmán királylyal, a város kapuit megnyitotta és neki meghódolt, mire Kálmán régi szabadalmait és autonomiáját megerősitette. (Rácski Rad. XXX. 136. l.)

Velence 1101-ben szövetséget kötött Kálmánnal a normánok ellen; midőn Kálmán magát horvát királylyá megkoronázta, elfoglalta a dalmát városokat, Velence ezt hitszegésnek és bitorlásnak tekintette, ezért Dandolo Kálmán szokatlan betegség által előidézett halálát Isten büntetésének mondja. (Chron. Ven. l. IX. c. 11. p. 16. Muratori XII. p. 265.) II. István magyar király alatt a magyar őrség Spalato egyik tornyában volt, a város el akart pártolni Magyarországtól, Manasses érsek azt az őrség kezére akarta játszani, de ez nem sikerült, mert a magyar őrséget kiüzték a városból. Ordelaphus doge nagy sereggel jött Dalmáciába és Spalato örömmel hódolt meg neki, mert a magyar uralmat gyűlölte. (1116.) Dandolo Muratorinál XII. p. 266. Lucius De regn. Dalm. 121. l. — II. István 1117-ben erélyes kisérletet tett Spalato és a dalmát városok visszafoglalására, Záránál megverte Ordelaphus doget, ki ott életét is veszté, de a magyar-

országi zavarok miatt nem használhatta ki győzelmét és Velencével öt évre fegyverszünetet kötött, Spalató Velencéé maradt. (Lucius u. o. 123. l.) Midőn az egész velencei haderő távol keleten volt, II. István 1123-ban elfoglalta egész Dalmáciát (Lucius u. o. 125.) és megerősítette Spalató régi szabadalmait (Kukulj. Cod. dipl. II. nr. 35.), azonban a keletről visszatérő Michieli Domenico doge 1125-ben a magyar őrségeket Dalmáciából kiüzte és a városok Spalatóval együtt ujból meghódoltak Velencének (Dandolo, Muratori XII. 276.), azonban a városok Spalatóval együtt ismeretlen módon ujból Magyarországéi lettek és Géza király 1142-ben megerősítette Spalatónak a Kálmán és II. István által adott szabadalmakat. (Kukulj. Cod. dipl. II. nr. 49.)

Ezen időtől fogva több mint húsz évig Dalmácia Spalatóval együtt a magyar koronáé volt, ezen idő alatt a horvátság megszaporodott a városban, mit az oklevelekben előforduló számos horvát név is igazol és Spalató ezen idő alatt nem tett kisérletet az elszakadásra. Most azonban Emánuel görög császár 1165-ben tett kisérletet, hogy Dalmáciára való elavult igényeit a görög császárságnak ismét érvényre emelje, el is foglalta Spalatót, ez azonban a görög igát hamar megunta és 1166-ban meghivta II. István magyar királyt, hogy szabadítsa meg tőle, ez meg is történt, miután a spalatóiak előbb elfogták Nicefor Chalupha görög vezért. 1167-ben Andronikus görög hadvezér elfoglalta Spalatót és az Emánuel császár haláláig a görög császárságé maradt (1190.), mert e ravasz császár III. Bélától, mikor még a byzanci udvarban időzött, álnokul esküt vett ki arra, hogy mig Emánuel él, Béla ellene semmi ellenséges cselekményt nem fog tenni. Amint Emánuel meghalt, Dalmácia önként meghódolt III. Bélának. (Lucius u. o. 140., 148. Tamás fődiákon 331. l.) Imre király alatt öccse, Endre 1197-ben önkényesen átvette Dalmácia kormányát, melyet ez 1198-ban neki át is engedett, de egy uj viszály folytán Imre Endrét 1204-ben elüzte Dalmáciából.

II. Endre uralkodása alatt Spalató politikai zavaroktól ment maradt. A pápa felhivására 1207-ben Spalató részt vett az omisi kalózok elleni harcban, mert a keresztes hadaknak sok kárt okoztak. (Lucius u. o. 160. l.)II. Endre keresztes hadának induló pontja Spalató volt (1217.) E hadjáratról s annak Spalatót illető részéről tüzetesen szól Lucius pag. 335. és Tamás spalatói fődiákon c. XXVI. Spalató a királyt fényesen fogadta, mert már 1207-ben megerősítette régi szabadalmaikat; e szabalomlevél is bizonyítja, mennyire óvta Spalató autonomiai jogait és kerülte minden szorosabb kap-

csot Magyarországgal (Kukulj. Jura regn. Croat. I. p. 40. Lásd. Rad. LIV. 193. lap, jegyzet 1.), ez kitünt a kevéssel utóbb kiütött városi pártharcok alkalmával is 1239-ben, melyek utóbb többször ismétlődtek.

E pártharcok rövid ideig szüneteltek; midőn IV. Béla 1242-ben a tatárok elől Dalmáciába menekült, ekkor az anconai Garganus volt Spalató podestája, ez ünnepélyesen fogadta a királyt és ennek Trauba való távozása után sok menekülőt fogadott be a városba és mindent elkövetett ennek megerősítésére. (Lucius u. o. Thom. Archidiac. c. 39—40.) Alighogy a király Dalmáciából távozott, ujra kiütött a pártharc Spalatóban, melyhez járultak ennek civódásai más dalmát városokkal. IV. Béla hálából Traunak valami állami földet adományozott, ezt Spalató magának követelte és harcot kezdett Trauval, noha magában a városban is nagy pártharc dult Tamás spalatói fődiákónus pártja és Bernard podesta pártja közt, mely nem akarta, hogy az előbbit érsekké válaszszák. Trau tengeri ütközetben legyőzte Spalatót, mely Ninoszláv boszniai bánt hivta segítségül, ki seregével Trau földeit elpusztította; ennek panaszára IV. Béla sereget küldött Spalató és Ninoszláv ellen, Spalató kénytelen volt nagy adót fizetni, dacára, hogy régi szabadalmaira hivatkozott. Tamás fődiákon e harcot részletesen leirja a 47-ik fejezetben, Lucius pedig Memor. di Trau 45—64. l. A békekötés szerint a spalatói podesta csak belföldi és a király hive lehetett s a megerősítés joga a királyt illette, azonkivül hűséget kellett esküdniök a királynak és fiának. (Lucius Mem. di Trau c. 1. pag. 54.)

Spalató nehéz szivvel türte ezt, mit régi szabadalmai sérelmének tekintett. Midőn némely polgárok 1265-ben Mária királyné kiséretét bántalmazták, a király ujból erősen sujtotta a várost. (Thomas Archidiaconus Hist. Salon. c. 51.) László király is 1272-ben szigoruan megdorgálta a várost, mert idegent választott podesztának. (Kukulj. Jura regn. Croat. I. pag. 80.)

A spalató-traui békeszerződés nagy birságot vet azon városra, mely más várossal civódást kezd (Lucius Mem. di Trau p. 55.), ennek dacára 1271-ben uj viszály keletkezett Spalató és Trau közt. IV. László szigoruan megintette Spalatót, hogy tartsa meg IV. Béla rendeleteit, de nem volt következetes, mert azokat 1275-ben visszavonta. E viszály 1277-ben ért véget azzal, hogy Spalató visszakapta régi szabadalmait azon változtatásokkal, melyekbe a polgárság is beleegyezett. (Lucius Memor. di Trau p. 90—105.) Spalató viszonyát a magyar kormányhoz jellemzi, hogy jogosultnak

érezte magát Velencével külön szövetséget kötni, így 1290-ben brebiri Subics Mladen spalatói gróf ellen (Lucius De regn. Dalm. 185. l.), a szövetség feltétele volt, hogy Spalató nem választ horvátot podestává. (Lucius u. o.)

Spalató mindig Velencéhez huzott, főkép Subics Gergely és Mladen alatt, kik teljes függetlenségre törekedvén, a dalmát városokat elnyomták és Róbert Károly hálából a Subicsokat pártolta. (Lucius Memor. di Trau pag. 119.) Sebenico és Trau már 1322-ben elismerték Velence fenhatóságát. (Lucius De regn. Dalm. 295. lap). Spalató Subics György comes kegyetlen kormánya folytán 1327-ben Velence fenhatóságát ismerte el (Lucius u. o. 210. lap), ezzel nem szakadt még el végleg Magyarországtól és a Velencével való szövetség sem tartott soká, azonban mégis jellemző Spalatóra nézve.

II. A spalatói statutum rendelkezéseinek rendszeres tanulmánya. Rad. LIV. 196—212.

Itt Spalató közigazgatási és birósági szervezetét ismerteti régi statutumai alapján.

140. *Pávics Ármin: Gundulics Vladiszlávja.* (Gundulićev Vladislav). Rad. LV. 1881. 1—116. Irodalomtörténeti tanulmány.

141. *Matkovics Péter: Husz György, raszinjai horvát, XVI-ik századbeli nevezetes utazó.* (Gjuro Hus, hrvat iz Rasinje, znamenit putnik XVI. vieka). Rad. LV. 1881. 116—185.

Raszinjai Husz György utleirását kivonatban közölte a vatikáni kézirat alapján Rácski Ferenc a Neven 1858-iki évfolyamában (485—489., 501—504. lapon), ez a legelső közlés sajtó utján; Hammer is említi és felhasználja művében (Geschichte des Osmanischen Reiches. Pest, 1828. III. 119. lap).

Hammer elmondván, mikép vonult el szégyenletesen a török 1532-ben a Jurisics által védett Kőszeg alul, közli, hogy hazafelé való utjában elpusztította a horvátországi Rasinját és onnét fogolyképen magával hurcolta Husz Györgyöt is, ki a török seregekkel Indiáig eljutott és utját leirta úgy, mint a török rabbá lett Mühlenbach szászsebesi tanitó és a bajor Schiltberger. Hammer ezen adatot Istvánffiból meríti (Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Viennae, 1758. l. IX. p. 115.), ki valószinüleg személyesen ismerte Huszt, vagy legalább is művét olvasta. Istvánffi alapján szólnak róla Horányi (Memoria Hungarorum etc. Viennae, 1776. II. p. 189., ki Huszt tévesen Husztinak irja és kanizsai születésünek mondja) és Katona (Hist. crit. XX. p. 875.), vala-

mint Adelung is. (Vortsetzung zu Jöchers Gelehrten Lexicon. Leipzig, 1787. II. p. 2200.)

Husz utleirásáról két kéziratunk van, egy a bécsi császári könyvtárban, egy Rómában a vatikánban (Christinae Reginae nr. 931.), mely utóbbit kivonatban Rácski közölte a Nevenben. A bécsi kézirat száma 9528. és cime: Georgii Husz peregrinatio Hierosolimitana. Tobler, a palesztinai utleirások szaktudósa, művében (Bibliographia geographica Palestinae. Leipzig, 1867.) a 79-ik lapon Husz kéziratának csak cimét említi.

A bécsi kézirat régibb a vatikáninál, 10 folio levélből, 20 oldalból áll, latin nyelven van irva, Pozsonyban 1548. nov. 10-én, hol Husz, amint a vatikáni kéziratban említi, életének utolsó éveit töltötte. Az iró magát itt Hwz Rascinynusnak irja és e kéziratát ajánlja Domino Michaeli de Rawen judici curiae atque regni Sclavoniae protonotario. A dedicatióban mondja, hogy született horvát (ex regionibus Sclavonicis) és északi Horvátország azon részéből való, mely a Dráva és Kupa között van; Rawent jótevőjének mondja gyermeksége óta, felemlíti, hogy e műve eredetijét I. Ferdinánd királynak 1548. aug. 19-én személyesen adta át Bécsben, a másolatot (copia) pedig Rawennek adja. E kézirat a dedicatión és előszón kivül a szinai hegynek és vidékének tollrajzát, azután a Szentföldnek leirását tartalmazza, melyet 1540-ben bejárt, végre a jeruzsálemi zárda főnökének 1540-ből való ajánlólevelét, melyben Huszot minden jámbor keresztény jóakaratába ajánlja.

A vatikáni kézirat 30 levélből, illetőleg 60 lapból áll és azon 2291 kézirat egyike, melyeket Krisztina svéd királyné VIII. Sándor pápának ajándékozott. E másolatot 1566-ban irták (data in Sarendorff die 27 octobris anno gratiae 1566.), ez az irót Georgius Huszti de Raszinya néven nevezi. Családja Raszinja pusztulása után Magyarországba költözött és nevét megmagyarosítva, ivadékaik itt a Huszti de Raszinya név alatt a XVI—XVII-dik században, mint irók és tudósok kitüntek. Valódi neve Husz (Hwz), mit a bécsi kézirat visel és a család egyrésze e néven Horvátországban is tovább élt, így 1635-ből a zágrábi káptalan egy okleve említ egy Husz Mihályt, ki donációt kapott Ilinecre a teplicai uradalomban. Az is lehet, hogy a család Magyarországba szakadt ága Huszton Máramarosmegyében telepedett le s így vette fel a Huszti nevet.

A vatikáni kézirat 17 évvel fiatalabb a bécsinél, az ennek bővített átdolgozása és nemcsak a Szentföld leirását tartalmazza, hanem Egyptomét, Arábiáét és Indiáét is. E kéz-

iratot Bechk Jeromos udvari tanácsos, kamarás és magyarországi főbiztosnak ajánlja; ennek halála után 1596-ban megvette II. Mátyás, honnét Prágába került, Krisztina svéd gyüjteményébe a harminc éves háboru alkalmával került sok egyébbel. (Rácski véleménye, Neven 1858. 504. l.) Bechknek azért ajánlotta, mert ez is sokat utazott. Husz művei a Starine XIII-ik kötetében jelentek meg.

A kőszegi (Kewzegh) török vereség után 1532-ben hogyan került Husz török fogságba, ezt elmondja műve elején. Cselebija Szkender török főkincstárnok rabja lett. Szülőhelyét, Razinát, a zágrábi egyházmegye plébániái közt 1334. és 1501-ből való oklevelek említik. (Tkalcsics Monum. episc. Zagrab. II. p. 91. Starine IV. 213. Itt a templáriusoknak volt zárdája és közelében az Opoj régi vár. Kercselich Not. praelim. p. 452.) A szultán Kőszeg alul Kapronca, Verőce és Pozsegán át ment Belgrádba, Ibrahim nagyvezér pedig Kőrösön, Császmán, Velikán és Belgrádban csatlakozott a szultánhoz. Mely uton ment Husz Konstantinápolyba, azt nem említi és ezen utját nem is irja le, mert ismeretesnek tartotta. Hogy e török átvonulás alkalmával mit szenvedett Horvátország, azt elmondja egy oklevél Marcellovicsnál (MSC. a zágrábi kápt. levéltárában. Kercselich Hist. eccl. Zagr. p. 218.), mely szerint az elmult évről nem volt képes tizedet fizetni, mert a törökök mindent felgyujtottak és elpusztítottak és a parasztokat vagy agyonverték vagy rabságba hurcolták.

Minthogy Husz magát raszinjainak (Rasciniensis, de Rascinia) nevezi, így felső-szlavóniai (ahogy akkor Horvátországot nevezték); a Dráva-Kupa közét édes hazájának mondja. (Sulimanus per Sclavoniam patriam meam dulcissimam, in qua ego in lucem prodii et educatus sum, iter faciendo stb. MSC. Bécsben). Magáról még csak annyit mond ezen korból, hogy a latin nyelvet Pécsett tanulta s onnét hazatérvén, került török fogságba. Gazdája megtudván, hogy latinul tud és iskolázott ember, átadta a mohamedán papoknak, hogy tanítsák, és ha lehet, nyerjék meg az izlamnak, azonban hithű maradt és négy évi konstantinápolyi raboskodás után engedélyt kért, hogy zenét tanulhasson és a katonai zenekarba sorozzák, mert így hamarébb remélt hazaszökhetni, ekkor átadták a török katonai zenekar parancsnokának Galatában.

Midőn Verbőcy István, mint Zápolya János király követe 1533-ban Konstantinápolyban időzött, Husz felkereste és megkérte, hogy váltsa ki, Verbőcy ezt lehetetlennek mondotta, mert gazdája, Cselebija Skender kincstárnok igen gazdag és nem szorul pénzre, Husz azonban nem adta fel a

reményt, hanem megismerkedett Verbőcy két szolgájával és Adurna Jeromos orvossal, s midőn a magyar követség hazaindult, egyik kocsijukba belopózott és a követséggel október 21-én reggel szerencsésen megszökött. Nov. 22-én Szendrővárba (Smedrovo, Spenderobam) érkeztek, hol a török kiséret ráismert és erősen elverve, láncra füzte és Konstantinápolyba visszavitte, hol börtönbe vetették. Ura távol volt Perzsiában a harcban és udvarmestere félholtra verette, midőn látták, hogy még élet van benne, talpát ütlegelték, később pedig kiherélték és ujból átadták a tábori zenekar parancsnokának. Cselebiját Bagdadban felakasztották, mert a nagyvezér az államkincstár hűtlen kezelésével vádolta, de nemsokára a hatalmas és népszerü Ibrahim fővezért is a szultán megfojtatta s ekkor 1536-ban Husz György a szultán birtokába került, ki őt szabadnak nyilvánitotta, mint katonai zenész fizetést is kapott, azonban egyelőre nem volt szabad Konstantinápolyból távoznia.

Résztvett mint tábori zenész, az egyptomi és indiai hadjáratban, ez utóbbira nézve az ő műve a legfontosabb forrás történelmi és földrajzi szempontból, mert a többi irók e harcról csak keveset irnak; Hammer is Huszra támaszkodik annak leirásában. E háboru befejeztével szabadon bocsátották s ő elzarándokolt a Sínai hegyre és a Szentföldre, melyeket szintén leir. A Szentföldről Messzinán és Itálián át, tiz évi távollét után visszatért honába; Fiuméből Zágrábba és innét szülőföldére, Razinába ment, de ezt elpusztulva találta és elment Pozsonyba, hol letelepedett. Nem tudni, mikor halt meg, 1566-ban még élt, azt sem tudni, mivel foglalkozott, miből élt Pozsonyban. Művében sok a latin idézet a szentirásból és klasszikusokból. Igen jámbor lelkületü, de nem pap, hanem világi ember. Művében nemcsak történelmi, hanem bőséges földrajzi anyagot is ad; Magyarországot és Horvátországot nem irja le, valószinüleg mert ismerteknek tartja.

Hammer Huszot Schiltberger és Mühlenbacher mellé helyezi; köztük azonban csak az a rokonvonás van, hogy mindhárman török rabságba kerültek és ottani élményeiket irják le. Schiltberger sokkal bőségesebb Husznál; Mühlenbacher (Sebesi) erdélyi tanitó műve pedig nem útleirás (Tractatus de ritu et moribus turcorum) XV-ik századbeli ősnyomtatvány, a szerző neve, évszám és pagináció nélkül. 1530-ban Strassburgban németül is megjelent: »Türkei Chronika« cim alatt. A latin kiadás a régibb és bőségesebb. Ez a sebesi erdélyi tanitó (Mühlenbach = Sebes, Szász-Sebes) 1436-ban Sebes elfoglalásakor, 16 éves korában került török fogságba,

honnét 1458-ban szabadult meg és hazatérve, pappá lett. Műve művelődéstörténeti és történelmi szempontból értékes.

142. *Zore Lukács: Adalékok Gundulics »A szemérmes szerető« cimü művének irodalomtörténeti méltatásához.* (Gragja za knjiž. poviestnu ocjenu Gundulićeva »Ljubovnika sramežljiva«). Rad. LV. 1881. 185—202.

143. *Krjasni Izidor: Apollo szobra a zágrábi nemzeti múzeumban.* (Apollo u zagrebačkom narodnom muzeju). Rad. LV. 1881. 207—220.

E szobrot darabokban Spalatóban, fejét pedig Szalonában Diokletián palotája területén találták 1872-ben. E tanulmány e fontos szobor tüzetes leirása.

144. *Rácski Ferenc: Horvátország a XII-ik század előtt, tekintve területi kiterjedését és népét.* (Hrvatska prije XII. vieka glede na zemljišni obseg i narod). Rad. LVI. 1881. 63—141., LVII. 1881. 102—150. l.

A régi Horvátország határai és lakóinak nemzeti és társadalmi viszonyai nem igen képezték eddig tudományos kutatás tárgyát; Rácski itt először területi kiterjedését, azután lakóinak nemzeti és társadalmi viszonyait teszi kutatás céljává. A »horvát« név Regnum Chroatorum, először fordul elő Trpimir 852-ből való oklevelében, hol a regnum szó nem királyságot, hanem általában országot jelent; a XI-ik században Kresimir Péter óta az ország neve »Chroatia et Dalmatia« és a Chroatia név egymagában ritkán fordul elő, így használta e nevet a görög császári udvar, a római kuria és a karolingok, a többi külföldön inkább a »Sclavenia, Sclavonia, Sclavinica terra, Sclavonicum regnum« cim volt használatos. Rácski az értekezés további folyamában Constantinus Porphyrogenitus De administrando imperio cimü művének 30. és 31-ik fejezete alapján állapítja meg a régi Horvátország határait és lakosságának nemzeti és társadalmi viszonyait.

145. *Matkovics Péter: Utazások a Balkán-félszigeten a XVI-ik században, Kuripesics, Nogarol és Rambert utazásai.* (Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka, Putovanje B. Kuripešića, L. Nogarola i B. Ramberta). Rad. LVI. 1881. 141—233. l.

Kuripesics Benedek balkán-félszigeti utleirása a legrégibb, irója nevét így irja: Benedikt Curipeschitz. Konstantinápolyban, miután ez török kézre került, sok követség járt Magyarországból, Velencéből, Lengyelországból és Raguzából. Kuripesics latin tolmácsa volt I. Ferdinánd 1530-iki követségének a törökhöz, melynek vezetői Jurisics Miklós királyi tanácsos és Lamberg József gróf krajnai helytartó voltak. E követség utjáról szól a következő nyomtatott leirás: »Itine-

rarium Wegrayss Kün. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türkischen keiser Soleyman anno XXX.« A mű 32 levélre, azaz 64 oldalra terjed, van benne 10 fametszetü rajz, többnyire boszniai várak rajzai (Krupa, Kamengrad, Kljucs, Szokol, Visegrád, Zvecsaj), nincs lapszámozva, az iró neve és a nyomdáé, valamint a nyomtatás éve sincs megjelelve, pedig 1531-ben jelent meg, megvan a bécsi cs. könyvtárban. (Sign. 48. S. 11.)

Irójának nevét a tartalomból tudjuk meg, hol magát megnevezi. (Benedikt Curipeschitz lateinischer Dulmetschen aus Obernburg in Stajern). Németnek mondja magát, pedig voltaképen szlovén, művéből látszik, hogy a szláv nyelvben teljesen jártas volt, mi fontos a szláv helynevek irása szempontjából, melyeket más nemzetiségü útleirók az ismerhetlenségig eltorzítanak.

Utleirásának rövid kivonatát közli Hormayer-Mednyánszky: Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte VIII. 177—185. l. 1877.; szerb nyelvre kitünően lefordította Mijátovics Csedomil (Vidovdan. Belg. 1863. 77—88. sz.), de e fordítás csak Drinápolyig terjed.

Kuripesicsnek még egy érdekes műve van: »Eine Disputation oder Besprech zwayer stallbüben, so mit küniglicher Mayestät Potschafft bei dem Turkischen Keyser zu Constantinopel gewesen. Von Herrn Benedikten Curipeschitz lateinischen Oratorn (wie er von gedachten Stallbüben alda heimlichen gehört) beschrieben, gantz nutzlich zu lesen. Datum Constantinopolis.« Itt e párbeszédi alakban elmondja művelődéstörténeti szempontból érdekes nézeteit a török, német, osztrák-magyar politikai és vallási viszonyok állapotairól és azt, hogyan lehetne a törököt Európából kiüzni; e formát azért választotta, hogy nyiltságáért baj ne érje. A török viszonyok ismeretére nézve ez egyike a legjobb munkáknak és érdemes volna a történetirók figyelmére, eddig még nem aknázták ki.

A követség őt Laibachban vette maga mellé és utleirása naplószerü, megjeleli benne a főbb helyeket Boszniában, Szerbiában, Bolgárország- és Görögországban, melyeket érintettek, orographiai adatokban is bővelkedik s e tekintetben az első, ki figyelmét Itineráriumában erre is kiterjesztette, egyéb adatai néprajzi jellegüek, a történelmet mellőzi, még a követség eredményéről sem szól. Bosznia és Szerbia leirása bőségesebb és pontosabb, mert ezeket a követség jobban ismerte, Bolgáriáé és Görögországé rövidebb és általánosabb, teljesen megbizható abban, amit maga látott, a mult adataira nézve a nép elbeszélését is kritika nélkül elfogadja és elmondja.

A török seregek Magyarország déli részén tanyáztak s így a követség a szokott belgrád-konstantinápolyi uton nem mehetett, hanem a szokatlan és igen kinos boszniain, azonban ez adja meg a műnek legfőbb értékét, mert ez a legrégibb boszniai utleirás. A követség Laibachba érvén, innét Koszrevbeg (Ausreffweg) boszniai helytartóhoz küldöttséget menesztett, megkérdezve merre vegyék utjokat; a küldöttség 23 nap mulva ért vissza Lajbachba és a követség 1530. aug. 21-én elindult és pedig előbb Lamberg gr., kit másnap Jurisics Miklós és Kuripesics követett, a kiséret 30 tagból állott, aug. 24-én Klokocs várban találkoztak Karlovics János bánnal. Az utleirás bolgárországi része igen nevezetes, mert egyetlen a maga nemében, okt. 17-én értek Konstantinápolyba, hol két hónapot töltöttek és Lajbachba 1531. febr. 9-én értek vissza. A helynevek helyesirásában az *n* és *u* betü gyakran fel van cserélve. A szöveg bővebb felvilágosítást nem igényel. A könyv igen ritka.

Nagerol gróf utleirása az 1532-iki konstantinápolyi követség utjáról (Gevay V. 93.) szintén német nyelven irott, a követség tolmácsa irhatta, igen általános és csak az átutazott helyek neveinek jegyzékéből áll, melyeket nagyon elferdít, mert nem tudhatott szlávul. Az utirány teljesen megegyező az előbbivel.

Ramberti Benedetto utleirása 1533-ból már három kiadást ért, azért elég ezekre utalnunk. Kanale velencei admirális Kandia közelében 1533. nov. 1-én éjjel 12 török hajót kalózoknak nézvén, őket megtámadta, két hajót elsülyesztett, négyet elfogott, és csak utóbb derült ki, hogy nem voltak kalózhajók, hanem a szultán hadihajói. A baj elhárítására Daniel de Ludovici titkárt követül küldötték Konstantinápolyba, kit utján unokafivére, Ramberti Benedek kisért, ki utjokat leirta.

146. *Ljubics S.: A glagol irásért való küzdelem Lossinón.* (Borba za glagolicu na Lošinju.) Rad. LVII. 1881. 150—188. l.

147. *Kukuljevics Iván: A bolgárok, horvátok és szerbek első királyai és koronáik.* (Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune.) Rad. LVII. 1881. 188—234. Rad. LVIII. 1881. 1—52. Rad. LIX. 1881. 103—157. lap.

Az első részben (Rad. LVII. 188—234. l.) kizárólag a bolgárokról szól és a kötet végén bemutatja koronáik rajzát; a második részben (Rad. LVIII. 1—52.) szól Tomiszlávról az első horvát királyról és a horvát koronáról; a harmadikban (Rad. LVIII. 103—157.) Nemanjics István szerb

királyról és a szerb koronáról szól; minket csak a két utóbbi rész érdekel közelebbről.

Tamás spalatói fődiákon (XIII. sz.) Drzsiszlávot mondja első horvát királynak, (970—1005.) »Ab isto Dircislao caeteri successores eius reges Dalmatiae et Croatiae appellati sunt« (Hist. Salonit c. XIII.), az ő véleményét követték a többi történetirok. Tamás nem ismerte azon okleveleket, melyek Tomiszlávot említik és többeket Drzsiszláv elődei közül királyoknak neveznek, sem a 926. és 928-ik évi spalatoi zsinat iratait.

Tomiszláv elődeit Const. Porphyr. nagyzsupánoknak mondja (megazsupanus, archizsupanus) és kétségkivül ez volt a cimök, mig a nagyzsupán fivérét, az ő fiaikat, rokonait és a főurakat knezeknek nevezték, de a horvát duxot soha sem nevezték kneznek. A szerb uralkodót az első király előtti időben nagyknéznek hivták.

Tomiszláv elődе Mučimir volt, kinek egy 892. szept. 28-áról kelt oklevele maradt fenn. Rácski azt véli, hogy Mucimir utóda Viseszláv volt (Documenta 377. l.), de ez nincs eddig eléggé beigazolva. Tamás fődiákon Tomiszlávról a 914-ik évnél csak azt jegyzi meg, hogy »dux Tomislav« János spalatói érsek idejében volt horvát uralkodó, de Tamás nem ismerte a 926—928-iki spalatói zsinat iratait és X. János pápa oklevelét, melyben Tomiszláv határozottan királynak neveztetik. Kérdés, mért és mikor vette fel a királyi cimet? Erre horvát adatok hiányában másfelé kell a feleletet keresnünk.

Tomiszlávnak uralomra léptekor országa határait kelle védelmezni a bolgárok hatalmas előnyomulása és a magyarok váratlan beütései ellen, azért a szerb nagyzsupánnal a humi, travuniai és zetai fejedelmekkel, sőt volt eset, hogy a magyarokkal is szövetséget kötött. (Const. Porph. De adm. imp. c. 32. Ceterum vero Chrobati, baptizmi expertes(?) affinitatem cum turcis (magyarok) et amicitiam contrahunt.) A szerb uralkodók változása és szerencsétlen harcaik a bolgárokkal alkalmat adtak neki beavatkozni a szerb ügyekbe és nagyzsupánaikat oltalmába venni, sőt a bolgár háboruk után Horvátország határainak a szerb vidékekre való kiterjesztésére.

Konst. Porphyr. helytelenül állapítja meg Horvátország déli határait, kevéssé ismerte a horvát népet és országát és rájuk vonatkozó adatait a bolgárok elől Konstantinápolyba menekült szerbektől vette, azért jól ismeri a szerbeket és a valónál erősebbeknek tartja, uralkodóik nevét is ismeri, a horvátokét pedig nem, pedig a szerbek ezek oltalma alá menekültek a bolgárok elleni harcukban. Nem említi Tomiszlávot, ki a bolgár Simeont kétszer legyőzte, azonban mégis

ha a délszlávokról beszél, mindig első helyen említi a horvátokat, mint köztük a legtekintélyesebbeket.

A néprajz és földrajz tekintetében a délszlávokra vonatkozólag eltérnek Konst. Porp.-tól az arab és némely más irók. Al-Massudi a X. sz. első feléből, mondja a horvátok országa az (alsó) Moraváig terjed s azontúl következnek a szerbek; Edrisi a XI-ik századból azt mondja, hogy Horvátország délen egész Raguzáig (Ragorsa), nyugatra pedig egész Lovránáig (Avrana) Isztriában terjed; (Lelewel, Geographie de Moyen age IV. p. 111.): Ben-Gorion arab költő a délszlávról szólván, mint legtekintélyesebbeket első helyen a horvátokat említi. (Lelewel u. o. IV. 16., 57.) A XII. századbeli diokleai pap krónikájában (Regnum Slavorum) az egész régi Dalmáciát Durazzótól Vinodolig Horvátországnak mondja, pedig ő jobban ismerte a dolgot Konst. Porphyr.-nál, mint déli Zetából való ember. Ő Horvátországot fehér vagy északi és vörös vagy déli Horvátországra osztja, a közbenső földet »locus Dalma«, Dulmo, Duvno néven nevezi és a Drinán túl következik a »Szurbok« (szerbek) földe, melyet két vidékre, Raska és Boszna, oszt fel. Szerinte Bosznia a Drina folyó és Borovohegy (Mons pini, a mai Boranjhegy) között, Raska pedig a Drina és Laba folyók között van.

Konst. Porphyr. nincs tisztában Narenta fekvésével, melyet Paganiának nevez, nem tudja kikhez sorozza: a horvátokhoz-e vagy a szerbekhez, többször úgy beszélt róluk, mint kik Horvátországgal szoros kapcsolatban élnek; abban is téved, hogy a horvátokat felosztja keresztény és nem keresztény Horvátországra, mert a X. században az összes horvátok keresztények voltak és csak Narenta (Neretva) lakóinak egy része volt még pogány.

Némely ujabb irók (Drinov orosz iró: Zaselenje Balkanskoga poluostrova slavjanami p. 156. A Balkán-félsziget benépesedése szlávokkal) azt vélik, hogy Zeta, Travunia (Trebinje) és Hum (Zahumlje) népe sem nem szerb, sem nem horvát, hanem ezek előtt itt megtelepedett szlávok és azután hol az egyikkel, hol a másikkal szövetségben éltek. Erre nincs bizonyíték, ellenben a nyelvi hangsuly és a külalak és viselet azt mutatja, hogy e nép rokonabb a dalmáciai horváttal, mint a ráskai vagy sumádiai szerbbel. Nemanjics István első szerb király még megkülönbözteti Szerbiától Diokleát Dalmáciát és a dalmát partvidéket (Primorje).

Tamás spalatói fődiákon így állapítja meg Horvátország határait: Keleten határa volt Duvno (Dlmno vára és zsupániája), nyugaton Karantánia és a tenger felé Sztridon helységig Isztria, északon kiterjedt Horvátország a Dunáig

és a Dunától (Bosznián át) az adriai tengerig egész Maroniával (Narenta, Neretva) és a humi fejedelemséggel (Zahumlje) Hist. Salon. c. XIII. Hilferding is elismeri, hogy Bosznia Horvátországhoz tartozott. (Sobř. soč. I. 166. l. jegyz. 2.)

Ezen irókhoz csatlakozik Dandolo András XIV. századbeli velencei krónikás is, ki pedig jól ismerte Dalmáciát és Szerbiát és hiteles régibb forrásokra támaszkodott. Szerinte Fehér-Horvátország a duvnói mezőtől (a plano Dalmatiae) Isztriáig, Vörös-Horvátország pedig a Dunától Durazzóig (tehát Bosznián át) terjedt. Keletre a Drina és Macedonia közt volt Raska. Az ő idejében, úgymond, az egész tengerpartvidéket Dalmáciának és mindazt, ami emögött volt, Horvátországnak nevezték. (Murat. Script. rer. Ital. XII. c. 5. p. 6. »Moderni maritimam totam vocant Dalmatiam, Montana autem Croatiam.«) A keleti határra nézve bizonyítékul szolgálhat Penesa bolgár menekült 994-ből való oklevele is, ki azt mondja, hogy menekülvén Moeziából (az akkori Szerbia), azonnal Horvátországba ért; Moezia soha sem terjedt a Drinán tulra. (Codex. Croat. Dalm. Slav. V. 96.)

Horvátország keletre a X. sz. elején Neretva forrásán túl terjedhetett, azon hegyekig, melyek Szerbiát Bolgáriától elválasztották, különben érthetetlen, hogy Bolgárországgal hadakozott. Hogy Bolgáriával határos volt, bizonyítja X. János pápa (879.) és X. János (927.) levele a horvát fejedelemhez, melyben kéri, hogy követeit kisértesse a bolgár határig.

A régi Bosznia Konst. Porphyr. és a diokleai pap tanusága szerint Szerbiához tartozott, ezt el kell fogadnunk, mert ellene nincs bizonyítékunk. Hogy a mai Boszniában és Hercegovinában voltak a régi imot-hlivnoi (imotsko-hljevanska), pezentai (pezentska) és plivnoi (pljevani) régi megyék, az kétségtelen. A mai Bosznia a XII. században önálló bánság volt és 1154-ben is a Drina választotta el Szerbiától (bizonyítja Kinam); a XII., XIII. században Horvátország és a zágrábi püspökség határa Usora és Bosznia egész a török hódításig soha sem tartozott Szerbiához.

Rambaud francia tudós (L'empire Grec. p. 77.) felemlítve Konst. Porphyr. etnografiai tévedéseit, egyebek mellett így szól: »Neki a velencei nép frank nép, a magyarok törökök, a gótok és longobardok, az avarok és szlávok egy és rokon törzs. Minden történelmi bizonyíték ellenére azt állította, hogy Narenta, Travunia, Dioklea a szerb törzshöz tartoznak, holott mindezeket a diokleai pap és a velencei krónikások Vörös-Horvátországhoz és a horvát néphez számítják. Narenta és Trebinje lakói ma is magukat horvátoknak nevezik.« Konst. Porph. sokkal jobban ismerte Szerbiát, mint

Horvátországot. Horvátország területe egységesebb, erősebb volt Szerbiánál, mely a XII-dik századig nem volt központosítva, sikeresebben is védekezett ennél a bolgárok és a byzanci császárság ellen. Horvátország sokkal terjedelmesebb volt Szerbiánál, közelebb a tengerhez és a művelt nemzetekhez s így a X. században a délszláv civilizatió élén állott. Az, amit Konst. Porph. a haderőről mond, az 600,000—2 millió közti horvát népségre enged következtetni, mig ilyen következtetésre a szerbekre nézve semmi adatunk nincs. (Rambaud u. o. 458.) Horvátország gátolta meg, hogy Bolgária az Adriáig nem terjeszkedett, oltalmába fogadta a bolgárok ellen a szerbeket. (Rambaud u. o. 464.)

Dümler (Zur ält. Geschichte der Slaven p. 76.) elismeri, hogy a X. században Narenta, Zahumlje és a szávamelléki horvátok Horvátország részei voltak; Gfrörer pedig Konst. Porph. adatai alapján kétségbevonhatlannak mondja, hogy a IX. században és a X. sz. elején Szerbia Horvátországtól függött és Boszniának is Horvátországhoz kellett tartoznia (Bizant. Gesch. II. p. 145.); Büdinger, a legjobb osztrák történetiró elismeri, hogy a X. sz. elején Narenta és az összes terület Raguzáig Horvátországtól függött és a szávamelléki Pannónia is ebbe volt kebelezve. (B. Oesterr. Gesch. I. 368—369. l.)

Hilferding orosz tudós azt mondja, hogy Hercegovina és Bosznia a X-diks zázadban Horvátországhoz tartozott és a byzanci jelentések Diokleát szomszédjának mondják; a horvátok lettek a délszlávok közt először keresztények, a spalatói érsek az összes délszlávok primása volt, Horvátországból terjedt el a kereszténység Szerbiában; a szerbek elbuktak a bolgár küzdelemben, a horvátok leverték ezeket, befogadták a menekülő szerbeket és segitették Cseszlávot Szerbia ujjá szervezésében. A horvátok birodalma tulterjedt egész Bosznián. (Pisma ob istorii Serbov i Bolgar. Moszkva 1859. p. 128.)

Dobrov orosz tudós is elismeri, hogy a szerbek kezdetben a horvátokkai szemben alárendelt szerepet játszottak. (Južnoe Slavjanstvo, A délszlávság p. 229.); Smirnov szerint Tomiszláv nagygyá és hatalmasá tette országát, melyet a szávamelléki Horvátországgal és Boszniával egyesített. (Očerk istorii hrvatskoga gosudarstva. p. 35., 36.) Grott, Konst. Porph. műveinek kritikusa azt mondja, hogy annak idejében a horvátok a délszlávok közt az első helyet foglalták el, hogy ehhez tartozott Bosznia és a szávamelléki Pannonia és hogy a szerbek akkor másodrangu szerepet játszottak és a VII—XI-ik századig kevés politikai önállóságot tanusítottak. (Izvjestija Konstantina bagrjanorodnago o Srbah i Horvatah. p. 76—96.)

Hum (Zahumlje) a X. században többé-kevésbé függő viszonyban volt Horvátországgal, fejedelme, Visevics Mihály, a bolgár-horvát harcok idejében egészen Tomiszlávhoz csatlakozott, elfogadta a spalatói érsek egyházi fenhatóságát és részt vett a 926—928-iki spalatói zsinaton. A szerbség kereste a horvát protektoratust bolgár harcaiban. Horvátország hatalmát ezen korban az is bizonyítja, hogy a magyarok által elfoglalt Nagy-Morávia lakói a szomszédos Horvátországba és Bolgáriába menekültek, nem pedig Pannoniába vagy Szerbiába. A spalatói zsinat (926—928.) irataiból kiderül, hogy ekkor Horvátországhoz tartozott Sziszek, a szávamelléki Horvátország fővárosa és Delminium (Duvno), a narentai fejedelemség főhelye, valamint hogy vele szövetséges volt Mihály humi fejedelem. Ezek folytán ez ország megerősödését és területi megnövekedését helyesen csak Tomiszláv király idejére helyezhetjük. (900—925.)

Konst. Porphyr. (De adm. imp. c. XIII.) azt mondja, hogy a horvátok a hegyeknél a magyarokkal határosak. (Chrobati vero ad montes Turcis adjacent.) Ebből az következik, hogy a magyarok nemcsak a Dunáig, hanem a Szávatorkolatáig terjeszkedtek és az első időben a Szerémséget is birták, ugyhogy a Dunánál keletfelé a bolgároknak, délfelé pedig a horvátoknak voltak mesgyés szomszédai. Annak azonban semmi alapja nincs, mit Béla király névtelen jegyzője mond, hogy a magyarok a horvátokat meghodították volna, mert akkor Konst. Porph. nem azt mondotta volna, hogy a horvátok a magyarok szomszédai (adjacent), hanem alattvalói (subjacent). Hogy a horvátok és magyarok közt Tomiszláv idejében harcok voltak, arról szól a diokleai pap »Tomiszláv vitéz és erős legény volt a harcban, sok szerencsés háboruja volt a magyarokkal, kiket mindig legyőzött.« Dandolo, ki jobb forrásokra támaszkodik, azt mondja, hogy a magyarok Orso Participato doge idejében (912—932.) kétszer betörtek Horvátországba, először azután hogy Moráviát és Csehországot elpusztították, másodszor a lajbachi ütközet után (915.). melyről Kéza Simon is említést tesz. (Endlicher Monum. Arpadiana I. 104.) Lehetséges, hogy Horvátország egy részében jártak akkor is, midőn Berengár király segítségére Itáliába mentek. (919—921.)

Kérdés, mikor lett Tomiszláv királylyá és Horvátország királysággá? Tomiszlávot a spalatói zsinat iratai (926—928.) királynak nevezik: »Tempore Joannis papae sanctissimi, consulatu peragente in provincia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamislao rege.« Itt először is szembetünik e kifejezés: »consulatu peragente«, miből némely történetirók azt követ-

keztették, hogy Tomiszláv a byzanci császar fenhatóságát elismerte és e cimet tőle kapta. Lehet, hogy a consul cimét kapta, melyet a byz. császárok csak megkoronázott királyoknak adtak, mig másoknak a proconsul cimet adta, azonban bizonyos, hogy az akkori latinságban e kifejezés, jelenti »regnante.« Igy egy IX. századbeli pápai oklevél ezt mondja Nagy-Károlyról: »Regnante domino piissimo Carolo, imperatore a Deo coronato, et post *consulatum* ejus anno primo« (Du Cange, Glossar. Lat. med. aevi. Consul), pedig őt csakugyan senki consuljának nem tekinthetni. A Tomiszlávra vonatkozó fenti helyet Gfrörer így fordítja: »Oberherschaft über Croatien und Dalmatien.« (Byz. Geschichten II. 172.) Különben is köztudomásu, hogy a byz. császárok cimeket osztogattak mindenkinek, kitől valami szolgálatot kaptak, reméltek vagy kértek, anélkül, hogy a cim tényleges alárendeltséget vont volna maga után; ilyen volt a »civis Romanus« cim adományozása is.

A spalatói zsinat iratai és X. János pápa levele Tomiszlávot kifejezetten királynak nevezi, pedig a pápai kuria a cimzésekben nagyon óvatos volt. E zsinaton (926.) jelen volt Tomiszláv horv. király és a humi knéz; a jegyzőkönyv bevezetéséből kiderül e zsinat célja és az, hogy ennek megtartása előtt egy meg nem nevezett helyen horvát országgyülést tartottak, melyen elhatározták, hogy a pápát a zsinat tartására, illetőleg annak engedélyezésére fel fogják kérni, hogy a horvát egyház ügyei rendeztessenek. Szerb főurak is megjelentek ezen, kik akkor Zakarias szerb nagyzsupánnal együtt Horvátországba menekültek a bolgárok elől. A pápa és a spalatói érsek leveleiből kiderül, hogy a latin szertartásu horvát püspökök a pápának azon hazug hirt irták, hogy a szláv szertartásu horvát püspök és hivei Method tanait követik, illetőleg a gör. kel. szakadár egyházzal tartanak — azért a pápa azon volt, hogy a szláv nyelvet a horvát egyházból kiszorítsa és helyébe a latint behozza, azért iratában hizeleg a horvátoknak, hogy ők: specialissimi filii s. romanae ecclesiae. (Cod. Dipl. Croat. I. p. 77.)

A tény az, hogy János spalatói érsek hatalmát ki akarta terjeszteni a szláv szertartásu horvátokra is, és azért azon volt, hogy a szláv nyelvet kiszorítsa a horvát egyházból és helyébe a latint hozza be: mindkét törekvés heves ellenzésre talált a zárai főuri családból származó nini horvát püspökben, Dobre Gergelyben. (E családról szól Bianchi Károly: Rad. LVIII. 27. l. jegyz. 3.) A nini horvát püspök mindig igen hatalmas és befolyásos volt és Branimir ideje óta a szokásjog alapján az összes szláv ritusu horvátok

püspöke volt, ezt akarta Dobre Gergely püspök elsimertetni, miáltal a latin szertartású püspökök hatalma ugyszólván csak saját városukra szorítkozott volna, ez utóbbiak a pápa segítségét kérték, nehogy megkárosodjanak.

A spalatói zsinat határozataiból 15 cikkely ismeretes; megszorította a szláv ritust és megállapította az egyes püspökök hatáskörét. Dobre Gergely püspök tiltakozott a határozatok ellen és mert nagy volt az elkeseredés, a pápa csak azon határozatokat hagyta helyben, melyeket egyhangulag hoztak, a többit ujabb tanácskozásra tüzte ki. A 928-ki zsinat megengedte a nini püspöknek, hogy a scardonai, sziszeki és duvnói püspökséget egyesíthesse. VI. Leo 929-ben elrendelte, hogy a scardonai püspökséget vegye át, mi a nininek beszüntetését jelentette, és megtiltotta neki, hogy a spalatói érsekség területének ügyeibe ne avatkozzék, — vagyis más szóval, megszorította a szláv ritust követők feletti joghatóságát saját megyéje területére. A nini püspökség a következő században ujra feltámadt.

Mindezekből következik, hogy a spalatói zsinat a horvát királyt a horvátok politikai fejének tekintette, a humi fejedelem vele szemben alárendeltnek tünik fel, a sziszeki püspökség területe a Szávamelléken és a duvnói Narentában a horvát államtesthez tartozott, tehát a Szávamellék és Narenta; végre a szláv ritust fentartották Horvátországban, noha a spalatói érseket primásnak ismerték el.

Nagyfontosságu, hogy Tomiszlávot a pápa ismerte el irataiban horvát-dalmát királynak, a cimet Rómától kaphatta és okvetlenül a spalatói zsinat előtt kellett megkoronáztatnia, mert különben a cimzésben nagyon óvatos római kuria ennek irataiban semmi esetre sem cimezte volna királynak, és hogy tényleg megkoronázták, erre is van adat.

A diokleai pap XII-ik századbeli krónikája, mely egy régi horvát annalesen alapszik, azt mondja, hogy a pápa követei egy ünnepélyes országgyülésen megkoronázták Szvetopelk horvát királyt, jelen volt fia, Satimir (Szvatimir) is; a második horvát krónikás az először megkozonázott királyt Budimirnak nevezi. A diokleai pap Szvetopelk neve mellett felemlíti Mihály cárt, István pápát, sz. Cirilt, a pápa követeit, János és Leo bibornokokat. E nevekre támaszkova meg lehet állapítani a koronázó országgyülés évét.

A Szvetopelk név tévedés lehet, mert Szvatopluk morva fejedelem Tomiszláv kortársa volt, ennek uralkodása alatt menekültek hivei a magyarok elől Horvátországba és a bukott nagy uralkodó neve nagyon ismeretes volt, úgy hogy a két és fél századdal későbben iró diokleai pap a neveket felcse-

rélhette. Ibn-Dasta X. századbeli arab iró azt mondja, hogy a Szvatopluk (Szvütopluk) név a szlávoknál általában az államfőt jelentette. (Hvolson D. orosz iró műve: »Ibn-Dasta jelentése a kazárok, bolgárok, magyarok, szlávok és oroszokról.« Sz.-Pétervár, 1869. p. 7. és 140.) Hogy a diokleai pap a nevekben tévedett, mutatja az, hogy a már régebben elhunyt Cirilt említi fivére, Method helyett.

A másik horvát nyelven irott krónika az első királyt »Budimir svetogapuka kralj« néven nevezi (Budimir a szent nép királya), itt tehát a két név »Budimir Szvetopelk« egymás mellé kerül. A Budimir névnek emléke a horvát krónikákban és néphagyományban megvan, nemcsak horvát királynak, hanem szentnek is mondják, ünnepét márc. 17-én ünneplik; a horvát történetirók közül Budimirt szentnek mondja: Vitezovics, Bedekovics (Natale Solum), Kacsics és Rattkay, ez utóbbi még arcképét is közli a bánokról irott művében, megvan ez egy XVI. századbeli misekönyv ezüst lemezén is a zágr. székesegyház kincstárában.

Ez a Budimir Szvetopelk nem lehet más, mint Tomiszláv, akinek korára ráillik mindaz, mit a krónikás az előbbiről, illetőleg előbbiekről mond. Tomiszlávnak kétségkivül két neve volt, ami a szlávoknál általános (a példákat erre nézve felsorolja Rad. LVIII. 35. l. 9—12. sor). Horvát nemzeti neve Budimir Szvetopelk, keresztneve Tomiszláv (Thomas, Tamás) lehetett, vagy ezt a nevet trónraléptekor és megkoronáztatásakor vette fel, mi szintén nagyon elterjedt szokás volt akkor a szláv uralkodóknál, sőt a byzanci császároknál is. (Reiske. G. Kommentárok Konst. Porph. De ceremoniis aulae Byz. cap. 38., jegyzet 88.) Mucsimir 892-ben kelt oklevelét tényleg első helyen aláirja Budimir udvari comes (palatinus és egy másik Budimir jupanus comitissae, a fejedelemné comese); valószinü, hogy Mucsimir halála után a hatalmas palotagróf előmozdította fiának, Budimirov Szvetopelknek fejedelemmé való megválasztatását, akit azután királylyá is koronáztak.

A diokleai krónika felemlíti a duváni mezőn tartott koronázási országgyülésen pápai legátusokként János és Leo bibornokokat; ugyanezek szerepelnek a kevéssé utóbb megtartott spalatói zsinaton is, melyen Tomiszláv már mint király vesz részt, kit eszerint a pápa követei koronáztak királylyá. A diokleai krónika felemlíti a duvnói országgyülés határozatait is: Horvátországot felosztották fehér és vörös Horvátországra, a tengermellékre és Boszniára a Drinától a Borovoheegyig (Boranj, Mons Pini), megválasztotta az udvari és országos méltóságokat, megállapította hatáskörüket és jöve-

delmeiket, végre megállapította a király hatáskörét és jövedelmeit. A felosztás fehér és vörös Horvátországra ősrégi szláv szokáson alapszik, látjuk ezt a szerbeknél és oroszoknál is azon korban; a fehér a főbb és hatalmasabb rész, a vörös az alárendelt vagy kapcsolt kisebb rész; a fehér és vörös kockák a horvát cimerben is ettől származhattak.

Számos történetiró kevésre becsüli történelmi szempontból a diokleai pap krónikáját, az ujabb időben az orosz és német tudósok más nézeten vannak róla, így Hilferding (Sobranje sočinenii I. 196.), Gfrörer (Bizantinische Geschichten II. 181.) és a bolgár Drinov (Délszlávok a X-ik században 124. l.)

Tomiszláv 925-ben Zakariás szerb nagyzsupán kérelmére 925-ben hadat viselt a bolgárokkal, ekkor Zakariás és Cseszláv sok szerb főurral Horvátországban mint menekült tartózkodott; Tomiszláv a bolgárokat teljesen legyőzte, azonban Szerbia annyira meggyöngült, hogy Cseszláv csak 935-ben állíthatta helyre a független Szerbiát.

Horvátország ekkor szarazon és vizen igen hatalmas volt. Konst. Porph. (De adm. imp. c. 31.) elmondja, hogy képesek 60,000 lovast, 100,000 gyalogost állítani és volt 80 nagy hajójuk, mindegyik 80 matrózzal és 100 kisebb hajójuk 10—20 matrózzal. E közlés Tomiszláv korára vonatkozik, ki Konst. Porph. kortársa volt. Midón Mihály humi fedejelem 926-ban Sipontumnál Beneventben a tengeren győzött ez a királyi (horvát) hajóhad segélyével történt, mert a Narentától Santa Croceig (Gruž) terjedő kis partvidékü Narenta egymagában erre képtelen volt; a legtöbb olasz krónikás nem tudja a vezér nevét, kit csak »Slavorum rex«-nek cimez.

A 925-iki diadal a bolgárok ellen, kik a szerbeket leverték s a horvátokat végveszélylyel fenyegették, annyira fellelkesítette a horvátokat, hogy ekkor kérhették a pápától a koronát, ki azt nekik szivesen megadta, mert a görög császárok, a bolgárok és a magyarok ellen számított reájuk. A koronázás okvetlenül 926., azaz a spalatói zsinat előtt történt. A koronázás nyilt mezőn történt, ebben megegyezik a diokleai pap krónikája és a régi horvát krónika, csakhogy az előbbi a duváni mezőt, az utóbbi a hljeváni mezőt jeleli meg, mint a koronázó országgyülés helyét, — e kettő teljesen egymás mellett van s így itt ellentmondás nincs. (Srbskodalmat. magazin 1842.) A diokleai pap krónikája így szól a koronázásról: »Per manus Honorii vicarii et cardinalium atque episcoporum coronatus est rex, atque coronatus more Romanorum regum«; a régi horvát krónikás pedig: »A bibornokok és püspökök az ő népének beleegyezésével felszen-

tették a királyt és megerősítették a királyságban mindazon országokra nézve, melyek alattuk voltak.«

Tehát az első horvát királyt is római ablegátusok koronázták meg, úgymint Simon bolgár cárt és utóbb Szvinimir Dömötör (Zvonimir) horvát királyt. Semmi alapja nincs annak, mit a spalatói fődiákon állít, hogy a horvát király címét a görög császártól kapta, ami ő utána általános véleménnyé lett a történelemben. Tamás fődiákon nem volt nagy barátja a horvátoknak, ő a latin ritus és a római elvek hive volt s ez uton remélte a spalatói érseki széket elnyerhetni.

Nagyon érdekes, hogy a diokleai pap krónikájának adataival teljesen megegyezik Dandolo a XIII-ik, Platina és Flavio Biondo a XV. sz.-ból, valamint más olasz krónikások, kik a horvát királyság keletkezéséről és első királyáról, kit Svetopilnak neveznek, szóról szóra ugyanazt mondják, mint a diokleai és régi horvát krónika. Mindent egybefoglalva: az első horvát király Budimir fia (tehát Budimirov), Szvetopolk, horvát nemzeti néven, ki a keresztségben vagy trónraléptekor a Tomiszláv (Tamás) nevet kapta vagy vette fel. A pápát a horvátok kitüntetésére egyházi tekintetek is buzdíthatták, hogy elvonja őket a görög-keletiektől és megnyerje magának.

A horvát korona alakja feltünik egy spalatói baptisztérium domborművéből, melyet Eitelberger ismertet (Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wien, 1861. p. 123.), ez feltüntet egy koronás alakot keresztes pallossal jobbjában, mellette egy alak hosszu köntösben, mellén keresztbe tett kezekkel, a másik pedig összetett kézzel arcra borul előtte. A korona byzanci stilusu, hasonló I. Jusztiniánéhoz, csakhogy oldalai domborubbak, felülete egyenesebb és három kereszt van rajta, miért is Eitelberger különösnek tartja (eigenthümliche Krone). Egyebet nem tudunk róla adatok hiányában. Lucius De Regn. Croat. et Dalm. II. c. 6. közli a horvát királyok koronázási szertartásait és az ez alkalommal mondott imákat.

Nemanjics István az első szerb király. (Rad. LIX. 103—157.)

Szerbia kezdetben kicsiny volt és gyenge s lassan gyarapodott, területét a Drina, Lim, Raszina, Ibar és Morava öntözte, neve Raska volt, ritkán nevezték Szerbiának; állapotait az első keresztes háboruk alkalmával érdekesen leirja Vilmos tiri érsek. (Recueil des Historiens des Croisades. Paris, 1844. I. köt. 2-ik rész 946. l. Szövegét l. Rad. LIX. 104. l. jegyzet 1.) Terjeszkedését gátolta Bolgária, Horvátország és a görög császárság. Gyengeségökat a XII-ik századig elismerik a szerb történetirók. (Krsztics Miklós Glasnik VII. 87. l.,

Novákovics Sztoján Godišnjica III. 170. és Miketics Szvetozár Glasnik XVII. 102. l.)

A zetai vagy diokleai fejedelemség már ősrégi időben kitünt államalkotó erejével és nagyobb gazdagságával tengeri kereskedelme folytán, lakossága, valamint Humé nem volt kizárólag szerb, hanem szerb, horvát, bolgár keverék, melynek magva azon szlávok maradékai, kik a horvátok és szerbek beköltözése előtt a Balkán-félszigeten feltüntek, kiknek federativ országait a görögök Szlávia, Szlovinia névvel nevezték, nyelvöket pedig szlovin vagy szlovénnek. Zeta és Hum Horvátországgal a XI. és XII-ik században szövetséges volt (Bryennius Nicefor. Commentarii. Ed. Bonn. p. 100—102. és a diokleai pap krónikája) és ezekben ekkor keveset tudtak a szerbekről. (Novakovics Sztoján: Zemlište radnje Nemanjine. Godišnjica III. 169. l.) Történetökről a XII-ik századig, illetőleg a raskai Nemanja felléptéig igen keveset tudni.

A Nemànja család multja igen bonyolult, már Farlati is erről panaszkodik (Farlati. Della casa Nemagna), azt mondja róla, hogy az »inesplicabile et imbrogliata«. Ugyanezt panaszolja fel Pejacsevics Ferenc is (Historia Serviae pag. 140.), róla megbizható adatokat egyedül a fenmaradt kevés számu oklevelekben és az egykori byzanci irók műveiben találhatni.

A X. század közepén a raskai vagy szerb zsupánia igen gyenge lábon állott és hol görög-, bolgár, hol horvát védnökség alatt állott, hasonlóan ingadozó sorsa volt e három állammal szemben a humi, travuniai és zetai vagy diokleai zsupániának is; e zsupániák a X. század második felében és a XI. században semmi szorosabb kapcsolatban nem voltak egymással és egyidőre a byzanci császárság uralma alá kerültek. Zeta a hős Vojszláv István (1034—1050.) alatt, ki a négy zsupániát egyesítette, függetlenné lett; hogy ez azonos-e a diokleai krónikás Dobroszlávjával, az még bizonyításra szorul, mert e szerint egy másik Dobroszláv is élt Vlkán raskai zsupán idejében. (1085—1118.) Vojszláv alapított először egy nagyobb országot Dalmácia déli részén, mely a Adriától az Alsó-Moraváig terjedt; legyőzte a görögöket és Hum, Raska, Travunia zsupánait, országának szive nem Raska, vagyis Szerbia, hanem Zeta volt és sulypontja a Bojána és Scutari tó tájára esett.

Fia, Mihály (1050—1081.) VII. Gergelytől koronát kért, de csak a függetlenség zászlaját és uralkodói palástot kapta, és fiával, Bodinnal (Budin Konstantin) Zeta és déli Dalmácia királya cimét használta. Budin 1080—1101-ig uralkodott és egy ideig bolgár császár is volt, azonban ennek uralkodása alatt feltünnek némely szerb vagy raskai nagyzsupánok, kik

hol bolgár, hol magyar segélylyel azon voltak, hogy magukat Zetától függetlenítsék, azonban időnkint a byzanci hatalom alá kerültek. Ezen szerb vagy raskai nagyzsupánok sorában találjuk a XI-ik század végével és a XII. század elején idősb vagy nagy Uros nagyzsupánt. A szerb krónikák »Uros beli vagy veli, veliki« (Fehér vagy nagy Uros), azaz idősb Uros névvel nevezik.

Ezt az idősb Urost a régibb magyar irók is említik és Bonfin szerint Álmossal és II. Béla király apjával nagy barátságban volt. Lehet, hogy ez az a szerb nagyzsupán, kit fiaival együtt elüzött a harcias Bodin zetai király 1085 körül és helyébe hű szövetségesét, Vlkánt (Boleanus, vir et consilio et manu strenuus. Anna Comnena. Ed. Bonn. I. 368—436.) tette raskai (szerb) nagyzsupánná, társul adván melléje Márkot (Diokl. pap. Egy Markot, Marciust, egy 1114-iki oklevél Bodin fiának mond); Bodin országa egész Boszniáig terjedt (Ann. Comn. Alexiados IX. 252. Diokl. pap), ekkor vihette magával Zetába idősb Urost Desa fiával, hol sokáig elvonulva éltek.

Uros Beli többi gyermekei szanaszét futottak. Belus és fivére, ifj. Uros Magyarországba mentek, hol nagy méltóságokat viseltek, nővérök, Ilona, vak Béla király neje lett, Mara pedig Znaimi Konrádnak, a cseh Szobieszláv rokonának neje lett. (Continuator Cosmae Prag, ad ann. 1134. Fontes rerum Bohem. II. 219. lap.) Belust (Belost) a magyar oklevelek 1137—1142 közt dux, 1144—1163 közt banus Croatiae cimmel nevezik. Unokaöccsének, II. Gézának kiskorusága alatt nádor és országos kormányzó volt; 1146-ban fivérével, ifj. Urossal kitünt a Borics és Jasomirgott Henrik, 1149—1150-ben pedig a görögök elleni harcban Szerbiában. (Cod. dipl. Dalm. Croat. Slav. II. 30., 36., 45., 66., 67—200.; Thurócy Chron. Hung. c. 65.; Liebnitz, Scriptores rerum Brunsvicarum III. p. 666.; Katona Hist. reg. Hung. III. 548., 595.; Fessler II. 51., 54., 60., 79., 83.)

Uros Belinek ezeken kivül még két fia volt: Desa és Primiszláv vagy Prvoszláv a legöregebb, kiket az egykoru Kinam édes testvéreknek mond. Desát az egykoru diokleai krónikás határozottan Uros fiának mondja s vele végzi krónikáját; Kinam Uros Beli legifjabb fiának mondja Primiszláv, Belus és ifj. Uros mellett. Desát az oklevelek mint Zeta, Travunia és Hum fejedelmét először 1151-ben említik. Belust és ifj. Urost a magyar történetirók és Freisingeni Ottó (Pertz, Mon. Germ. XX.) Ilona magyar királynő fivérének és II. Géza nagybátyjainak elismerik. Kinam téved, midőn Belusról azt mondja, hogy együtt nevelkedett II. Gézával, mert ellenke-

zőleg ő nevelte, különben is II. Géza 1130-ban született, Belus pedig már 1137-ben dux, 1141-ben nádor, 1144-ben horvát bán, 1146-ban pedig hires hadvezér volt. Az egykoru Kinam szerint Belus felesége Vakin (Vukan István) szerb nagyzsupán nővére volt; leányuk 1150-ben férjhez ment Dorogobuski Vladimir orosz fejedelemhez. (V. Vasiljevski, Slavjanski sbornik I. 237.)

Vlkan (Vukan, Bolcanus) halála után Szerbiában, mint uralkodó-változáskor rendesen, zavarok ütöttek ki, melyek alkalmával Gradinja Voiszláv, István dédunokája (Braniszláv fia, Radoszláv unokája) jutott a trónra, valószinüleg görög segélylyel. A diokleai pap Gradinját Draginjának nevezi, ezt 1123-ban Bodin zetai király fia, György elüzte és az öreg Uros Belit a fogságból kiszabadítva, raskai (szerb) nagyzsupánná tette (Diokl. krón. 302.), hogy ez az Uros, kiderül abból, hogy Uros Beli leánya, Ilona 1129-ben ment férjhez II. Bélához és Turócy mondja, hogy Uros Beli akkor Szerbia nagyzsupána volt. (Chron. Hung. cap. 63.)

György zetai cimzetes király 1125-ben Komnen János elleni harcában Oblona mellett görög fogságba került és zetai fejedelemmé az elüzött Gradinja, utána pedig fia, Radoszláv, ki fivéreivel, Ivanisával és Vladimirral, Uros Beli családjával örökös viszályban éltek. Ki volt Uros Beli utóda a szerb trónon, azt csak találgatni lehet, valószinüleg Vlkán unokaöccse, Vukan István, kit a byzanci források Vakin, Bakin és Vlakin néven neveznek, és mind óriási termetü, igen vitéz férfiunak mondanak. Személyére nézve nagyon eltérők a vélemények. Golubinszki Primiszlávot, Uros Beli fiát tartja Vakinnak; Engel és Fessler Csudomillel (?) Uros fiával tartják azonosnak; Szubotics azt hiszi, hogy Gradinja és Vakin egyszemély; Du Fresne majd Draginjának, majd Radoszlávnak tartja Vakint, Raics is Radoszlávnak véli; Vasijevski egy helyen Radoszlávnak tartja, más helyen meg azt mondja, hogy Vakin valami magyar comes és hadvezér és nem lehetett szerb nagyzsupán, mert ez a Manuel görög császárral vivott párbaj után fogságba került s így nem lehet azonos azon Vakinnal, ki utóbb egy követség élén tisztelgett Manuel előtt, Cinamusra (Kinam) hivatkozik (lib. III.), pedig épen ennek előadásából derül ki, hogy Vakin szerb nagyzsupán volt, mert ez elmondja, hogy a párbaj után egy követség járult Manuel elé kegyelemért könyörögni, mire ez meghagyta, hogy a könyörgőket maga a nagyzsupán vezesse eléje, Vakin előjött és földre borult Manuel előtt, kegyelemért esedezett, hűségeskűt tett le, hogy minden háborujában segíteni fogja, mire visszahelyezte.

Cinamus művéből (De rebus gestis imp. Joannis et Manuelis l. III. 5.), Nicetas Chron. l. II. 67. Muralt p. 160. és Vasiljevski művéből (I. 247. l.) kiderül, hogy ez a Vakin vagy Vukán Manuel császárral több véres harcot vivott. 1149—1150-ben szövetkezett ellene Roger siciliai és II. Géza magyar királylyal, ez utóbbival főkép Belus nádor közbenjárására. II. Géza nagy sereggel segitette a görögök ellen, Manuel Nisből Lugomiron át (Csupria és Jagodina közt) egész a Száváig és Drináig nyomult előre, hol seregöket megverte, azután Manuel császár párviadalt vivott Vukánnal, őt legyőzte és elfogta, utóbb szabadon bocsátotta és vele külön békét kötött, azonban előbb székvárosát, Rását feldulta. (Cinnamus III. 5.)

Vukán 1153 körül halt meg és a szerb trónra egymásután jutottak Uros Beli fiai Manuel császár kegyelméből. Görög források először ifj. Urost és Désát említik, a trónért villongtak és Manuel azt az idősbnek, Urosnak itélte oda. (Engel azt véli, hogy Cinnamus tévedett, mert Manuel Desát ültette a trónra. Gesch. von Servien 196. l.) Vasiljevszki helyesen jegyzi meg, hogy ez az Uros nem apja, hanem fivére Ilona magyar királynénak és a magyar források is fivérének és II. Géza nagybátyjának mondják.

II. Uros után 1156 körül trónra jutott Uros Beli legidősb fia, Primiszláv, de Manuel megfosztotta a tróntól és fivére, Belus, a magyar palatinus ült a trónra. Ez Magyarországot a II. Géza, István és László közötti viszályok miatt hagyta el, II. Gézánál kegyvesztett lett, mert fivéreivel tartott s ezekkel együtt Manuel császár udvarába költözött; Belust ellenségei bevádolták II. Gézánál, hogy lázongó öccseivel tart. (Radevicus, Continuator Historiae Ottonis Frisingensis és Guntherus Ligur. De Gestis Friderici I. lib. VI. apud Reuber).

Belus 1158—1159 körül ült a szerb trónra, azonban II. Géza halála után (1161. máj. 13.) elhagyta Szerbiát és visszatért Magyarországba, hol IV. István pártjára állott és az oklevelek mint horvát bánt, még 1163-ban is említik, ekkor jutott Manuel kegyelméből a szerb trónra Uros Beli legifjabb fia, Desa, ki eddig kormányozta a Nis közelében levő dendrai vidéket, ezt most kénytelen volt Manuelnek átengedni és neki hűséget esküdni.

Desát Orbini és Lucari Desánnak, a szerb évkönyvek pedig Tihomilnak nevezik, azonban valamennyien a diokleai krónikással együtt Uros Beli fiának mondják. Orbini és Lukari, valamint a többi régi raguzai irók régi krónikákra támaszkodnak (croniche molto antiche), bizonyára a most is lappangó Szalonai Mihály, Spalatói Boldizsár, Emánuel Her-

voja krónikása stb. műveire. Desa valószinüleg Zetában született, midőn apja ott fogva volt. Mint merész és dicsvágyó férfiu, már Zetában is nagy tekintélyben állott, hol zetai és humi fejedelemmé is választották, ilyenül emlitik a raguzai oklevelek 1151-ben. (Cod. dipl. regni Croat. II. 45., 46. lap.) Zetában úgy jutott trónra, hogy harcban legyőzte Radoszlávot és fiait: Ivánisát és Vladimirt, kik a montenegrói hegyekbe menekültek (Resti Annali di Ragusa MSC.), Radoszláv azonban Desát Manuel segélyével elüzte Zetából, de a hűségeskü letétele után Manuel Dendra vidékét adta át neki, azonban Desa nem nyugodott, Radoszlávot ujra elüzte Zetából, ki hiveivel ekkor Raguzába menekült, miért is Desa e várossal is viszályba keveredett. (Resti és Appendini, Notizie storiche di Ragusa I. 264—267.) Desa ekkor a német császárral és a magyarokkal szövetkezett Manuel ellen; II. Vitale Mihály velencei doge egyik fia, Miklós, arbei comes feleségül vette László magyar király leányát, Máriát, másik fia, Leonardo, absari comes pedig Desa leányát. (Dandolo Annal. XV. Lucius, de regno Dalm. Croat. III. cap. 12.)

Minthogy Desa nagyon nyugtalanította a görög határokat, Manuel 1163-ban nagy sereggel indult ellene és Nisnél fogságba ejtette és Konstantinápolyba vitte. (Cinnamus.) Vasziljevszki Nicetasra támaszkodva (Chon. IV. p. 179.) azt véli, hogy Manuel ekkor is megkegyelmezett neki, de ujabbi elpártolása után 1168-ban ujra fogságba vetette. Nem tudni Orbini mire támaszkodva állitja, hogy Desa Trebinjében halt meg; három fiát emliti: Miroszláv, Nemanja és Konstantin, pedig még két fia volt: Zavid és Sztracimir. Golubinszki, Vasziljevski és Novakovics azt hiszik, hogy Desa és Nemanja ugyanazon személy: érthetetlen volna, hogyan adhatott volna ki okleveleket Nemanja Desa név alatt és az összes görög, raguzai, szerb és zetai krónikák erről mit sem tudnak, sőt ellenkezőleg egybehangzólag mondják, hogy Desa és Tjesa vagy Tihomil egy személy, mely nevek ugyanegyet jelentenek is.

A történetirók véleménye abban is elágazó, ki volt Nemanja apja. A legrégibb szerb, horvát, zetai és raguzai krónikák és történetirók egész Vitezovicsig, Pejacsevicsig és Rajicsig egyhangulag Nemanját Desa (Tjesa, Tehomil, Tihomil) fiának, Uros Beli unokájának mondják. Subotics 1853-ban a Srpski Ljetopisban azt állitotta, hogy Nemanja apja Gradinja, öregapja Radoszláv; Novakovics Sztoján őt valami Vukán zsupán fiának tartja, kit Bodin küldött Raskába (Godišnjica Nikole Čupića I. 171.); Szretykovics P. Uros fiának mondja (Glasnik XXVII. 225.); az orosz Golubinszki és

Vasziljevszki Desát és Nemanját egy személynek tartják, e kérdést Pavlovics Iván szerint ma sem lehet eldöntöttnek tartani (A szerb királyok élete I.), pedig van két egykoru életrajzunk Nemanjáról, melyet két fia irt meg, azonkivül valamivel később megirta Domentiján is Nemanja életrajzát, de egyikök sem említi egy szóval sem apját, sem öregapját. Csak a legrégibb szerb és raguzai krónikák adnak róla némi világosságot, így velök a Nemanjával egykoru diokleai pap is egyeránt azt mondják, hogy Desa tényleg létezett és apja Uros Beli volt, azonban a diokleai pap nem említi Nemanját, mert akkor még fiatal volt és nem tünt fel semmiben. — Nemanja nem lehetett Uros Beli fia, mert ennek fiait sok oklevél sorolja fel, de soha sincs közöttük Nemanja, ki csak akkor tünik fel, midőn valamennyi fia Uros Belinek meghalt és Nemanját az oklevelek egykoru életrajzai is mindig egészen más testvérekkel sorolják elő. Igy Orbini fenti véleménye látszik a leghelyesebbnek, mely Desa fiának és Uros Beli unokájának mondja.

Nemanja 1113-ban született a zetai, vagyis diokleai fejedelemségben Ribnicán, szülői Bodin idejében költözhettek oda, midőn ez elűzte a szerb trónról I. Urost (Beli), Nemanja öregapját és Vlkant tette szerb (raskai) fejedelemmé. Nemanja a róm. kath. hitben nevelkedett, mint mind az akkori zetai és humi uralkodók, mert e vallás akkor túlnyomó volt déli Dalmáciában, volt két érseke ott (Raguza, Antivari) és hét püspöke (Kattaro, Budva, Drivast, Scutari, Ulcsinje, Pulat, Szvacsa). Nemanja fiai: István és Száva, a róla irt életrajzokban állítják, hogy midőn Szerbiába visszatért, a rasai sz. Péter-Pál templomban gör. kel. szertartás szerint másodszor is megkeresztelkedett — akkoriban a róm. kath. és gör. kel. vallást még nem külömböztették meg egymástól oly élesen, mint később, Desa magát mindkét egyházhoz tartozónak vallotta. (Vitezovics: Serbia illustrata. MSC.)

Nemanja feleségül vette Borics boszniai bán leányát Annát, hozományul kapta az Ibar és Raszina folyók alsó részén elterülő Toplicai vidéket (Novakovics: Godišnjica I. 173.), e vidéken nem függetlenül uralkodott, mint életirói mondják, hanem apjának, Desának, utóbb bátyjának, Závidnak fenhatósága alatt, kik Rászában székeltek; másik két fivére, Sztracimir és Miroszláv, szerbia északi részében, azonban a mai belgrádi és branicsevói terület akkor még nem tartozott Szerbiához, hanem felváltva görög vagy magyar területet képeztek. A fivérek templomok és zárdák építésében egymáson túltenni iparkodtak, Nemanja mindenben, ebben is túlszárnyalta őket, miért is irigykedtek rá, mi gyűlöl-

séggé fajult, midőn a magyarok ellen induló Manuel császár neki Glubocsica vidékét adta (Novakovics szerint ez a mai Leszkovác vidéke, Danicsics szerint a Hvoszna melletti terület), hogy szövetségébe vonja, Nemanja Nisben tisztelgett nála. Fivérei meghívták magukhoz és midőn eljött tömlöcbe vetették, de a papság és Manuel befolyására sulyos fogságából kiszabadult; életirói mondják, hogy sz. György szabadította ki, azért épített neki nagyszerű templomot Rasában.

Fivérei ujból hadat vezettek ellene, azonban Pantinánál, a Szitnica mellett, Zvecsán vár lábánál csatát vesztettek, bátyja Zavid és a sereg nagy része a Szitnicába veszett. E győzelem volt Szerbia nagyságának alapja, Nemanja a négyrészre szaggatott Szerbiát saját kormánya alatt egyesítette; fivérei: Sztracimir és Miroszláv meghódoltak neki és ő Rasában (Uj-Pazar, Novi Pazar) védszentének, sz. Györgynek gyönyörű fogadalmi templomot épített. (Gjurgjevi stupovi.) A bogomil eretnekek ellen zsinatot tartott és kegyetlenül kiirtotta őket, könyveiket elégette, püspökük nyelvét levágatta és száműzte, háromszorosan átkozott nevöket sem volt szabad említeni. (István király: Nemanja élete, Pavlovics János: A szerb királyok élete Žitija kralj srbskih. 11. l.)

Nemsokára a Manuel császárral való barátságnak vége volt, hadai 1164-ben a Szerémségig hatoltak, Nemanja a magyarok pártjára állott s így, midőn Manuel 1166-ban védencének, Béla hercegnek nevében 57 dalmáciai várost elfoglalt és Zetát, Travuniát és Humot is meghódította, elpusztította Szerbiának egy részét is a Morava mellett. Nemanja segítséget kért Németországtól, Magyarországtól és Velencétől, de nem kapott s így kénytelen volt meghódolni Manuelnek, 1165-ben Manuellel együtt hadakozott a magyarok és horvátok ellen és 1166-ban országán átbocsátotta a görög sereget mely Dalmácia ellen indult.

Midőn 1167. és 1168-ban a magyarok a görögöket kiszorították a Szerémségből és Dalmáciából, Nemanja azonnal elpártolt Manueltől és hadüzenet nélkül megtámadta határait, 1168-ban nyiltan háborut viselt a görögökkel, de szerencsétlenül és görög rabságba került, amint Vilmos Tyri érsek irja, ki részt vett a keresztes hadjáratban. (»Servis subactis et precipuo eorum principe mancipato, redeunti domino imperatore in civitate Butella occurrimus. Vilh. Tyrensis Historia. Recueil des Historiens des Croisades. Paris, 1844. I. pars II. p. 946. ad ann. 1168.)

Több évi pihenő után 1173-ban, Velence biztatására, hadat indított a görög császárságtól függő dél-dalmáciai egymással viszálykodó horvát tartományokkal, Hummal és Kat-

taróval, e harcokról szólnak a raguzai források is (1172.) azonban ezek pártját fogják a horvátok, bosnyákok és magyarok és Nemanja és Miroszláv kénytelenek voltak Szerbiába visszavonulni. (Luccari, Annali di Ragusa p. 42; hivatkozik Velimisljics Milics boszniai krónikairóra.)

Ugyanekkor elűzte Miroszláv a zetai fejedelmeket: Radoszláv, Iván, Vladimir fivéreket, kik Raguzába menekültek; ezek panaszára Manuel Nemanja és Miroszláv ellen küldte Padiat Theodort; a görög források nem szólnak arról, mily szerencsével hadakczott ez, miből a szerbek győzelmére következtethetni, ezért 1174-ben maga Manuel indult Nemanja ellen és Nemanjának meg kellett hódolnia, hajadon fővel, mezítláb, kötéllel nyakán borult le előtte. (Nicetas Choniat, ed Bonn p. 206., 207. Cinnamus, ed. Bonn p. 287., 288. Muralt ad ann. 1173.?) Nemanját foglyul hurcolták Konstantinápolyba. Ezt bizonyítja Eustach szaloniki érsek dicsbeszéde Manuelre: elmondja, hogy az óriás termetű Nemanja, ki előbb ellensége, utóbb rabja, majd hive Manuelnek, Konstantinápolyban menynyire tiszteli Manuelt. Ezt a beszédet Eustach 1175—1176-ban tartotta, így tehát Nemanja még akkor is Konstantinápolyban volt, azonban kibékült Manuellel és ennek haláláig (1180.) békében élt vele.

Mihelyt Manuel meghalt, Nemanja azonnal megtámadta Zetát, elűzte Radoszlávot és Ivánt, elfoglalta Scutarit, Antivarit, Kattarót és a zetai fejedelemséget, kormányát rábizta fivérére, Sztracimirre; ekkor elfoglalta Humot is, melyet Miroszlávra bizott, ki mint ennek fejedelme előfordul az 1181-iki oklevelekben. Nemanja most székhelyévé tette Prisztinát, melyet Vladimirtől elfoglalt, ki Raguzában halt meg. Nemanja és Raguza közt véres harcokra került a sor, mert ez szivesen fogadta a Nemanja elől menekülőket, Nemanja azt sem akarta tűrni, hogy a zetai püspökségek a raguzai érseknek alárendeltek legyenek. Raguza Bobalics Miklós vezérlete alatt a város alul való visszavonulásra kényszerítette Miroszlávot, ki azután Raguza területét pusztította. Nemanja 1184-ben ujra nagy sereggel indult Raguza ellen, de aug. 10-én csatát vesztett és Miroszláv is alig menekült meg, ugyanekkor a Curzola ellen hadakozó Sztracimir is hajóit elvesztvén szégyenteljesen vonult vissza. Nemanja 1185-ben még nagyobb sereggel küldte Raguza elfoglalására Miroszlávot, azonban ekkor is visszaverték. (Orbini, Luccari, Resti.) Miroszláv 1186. jul. 1-én 50,000 emberrel megtámadta Raguzát, de ekkor is csatát vesztett — végre Nemanja és fivérei 1186. szept. 27-én békét kötöttek Raguzával, a latin oklevelet Nemanja mint nagyzsupán és Miroszláv mint knez ciril

betükkel irták alá (Cod. dipl. Croat. II. 137.), a békekötés igen előnyös volt, úgy hogy három év mulva Kulin boszniai bán is ilyen szerződést kötött velök. Ezután Raguza és Nemanja békében éltek s ez utóbbi 1189-ben tisztelettel fogadta III. Kelemen levelét, hogy Bernardin raguzai érseket, ki területükön át utazik, szivesen fogadja.

A Raguzával való barátságra Nemanja azért is volt ráutalva, mert Görögországgal hadakozni kezdett, e végett szövetséget kötött III. Bélával és Bolgáriával, magyar-bolgár segitséggel 1189-ben sok várat és várost foglalt el a görög császárságtól és ezzel biztos alapra fektette Szerbia jövőjét. E harc 1191-ig tartott.

Nemanja 1188 végével fényes követséget küldött Égerbe Barbarossa Frigyeshez, ki keresztes hadra készült és vendégül hivta meg Szerbiába. (Annales Colonienses Maximi, Mon. Germ. XVII. 795. Röhricht, Beiträge zur Gesch. der Kreutzzüge. Berlin, 1878. II. 135. Raumer, Gesch. d. Hochenstaufen. II. 281.) Frigyes sokat szenvedett a vad lakosságtól a nagy bolgár erdőben, Kavna váránál (ma Csupria) találkozott a szerb nagyzsupán követségével, mely Nisbe vezette, hol aug. 11-én tábort ütött; Nemanja fivéreivel Sztracimirral és Miroszlávval (az egykoru Ansbert Crazimerus és Mercilaus névvel nevezi) üdvözölte őt és mindennel bőven ellátta seregét, segélyét is ajánlotta a ravasz görögök ellen, azonban Barbarossa kijelentette, hogy nem jött a keresztények ellen harcolni, hanem azok ellenségei ellen. Hat napig időzött Nisben és nagy barátságban vált el Nemanjától. (L. az erről szóló forrásokat: Rad. LIX. 129. jegyz. 2.)

Ansbert és mások állítják, hogy ekkor Nemanja Barbarossa hűbéresének ajánlkozott és donátiót kért tőle Nisre és a görögöktől elfoglalt területre, de ennek nincs értelme; hihetőbb, hogy ekkor fia Tohn (Teheja, Tjesa, Dese; ez vagy legidősb fiának Istvánnak szerb mellékneve, vagy csakugyan volt Nemanjának negyedik fia is ily néven, amit Orbini és Du Fresne állítanak, is) számára megkérte Berthold meráni gróf és dalmáciai herceg leányát. Barbarossa beleegyezett és megigérte, hogy e tárgyban a következő évben ápril 24-én Isztriába jő és Tjesa hozományul megkapja Berthold összes birtokait. Ez mind elmaradt valószinüleg Barbarossa halála miatt is. Frigyes 1189. dec. 7-én Filippopolisból (Plovdin, Plovdivo) Bertholdot sietve küldte segítségért Nemanjához a görögök ellen, de nem akadtak rá, mert nagy harcot vívott Bolgáriában. (Ansbert p. 37. Röhricht u. o. p. 151. 154.) Berthold 1190. jan. 21-én visszatért Frigyeshez Drinápolyba.

A görög császárt elkeserítette Nemanja barátkozása a németekkel és komoly háborura készült Szerbia ellen, közben Barbarossa Frigyes is a Salef folyóba belehalt, mindez nagyon nyugtalanította Nemanját; Miroszláv, a görög háborutól való félelmében, 1190. jun. 17-én Raguzával irásbeli szerződést kötött, melyben Raguza kötelezte magát, hogy őt és családját befogadja ha a görögök elől menekülnie kellene. (Cod. dipl. Croat. II. 157. Miroszláv a latin oklevelet ciril betűkkel irta alá.) Nemanja azonban a bolgárokkal 1191—1192-ben diadalmasan hadakozott a görögök ellen azonban Izák császár 1193-ban Szkopljénál legyőzte őket és békére kényszerítette. (Nicetas Choniat. III. 569. Murald ad ann. 1193.) Ekkor jegyezte el Nemanja legidősb fia, István, Eudoxiát, a császár unokahugát.

Nemanja, mert nem volt pénze, 1193-ban Raguzától követség utján 1000 aranyat (perper) kért, igérvén, hogy öszszes püspökeit a raguzai érsek fenhatósága alá fogja helyezni, Raguza azonban tudta, hogy a szerb uralkodók vallásbeli igéretei mit sem érnek és a pénzt nem adta meg neki. (Orbini, Resti.) Hasonlókép visszautasította Raguza Miroszláv humi knéz utódának és fiának abbeli ajánlatát, hogy bizonyos összeg pénzért visszafogadja az elűzött stagnói (ston) püspököt, Donátot (Resti.)

Nemanja a gör. győzelmek után néhány elfoglalt várat kénytelen volt visszaadni. (Szretykovics, Glasnik X. 208.; Novákovics Godišnjica I. 205.) Mig fivérei éltek Zetát és Humot rájuk bizta, országai határait nagyon kiterjesztette, fia, Rasztko, szerzetessé lett és a Száva nevet vette fel, ez töltötte el apját a gör. kel. egyház iránti lelkesedéssel és rábirta, hogy maga is szerzetbe lépjen. Nemanja 1195. márc. 25-én országgyülést tartott Rászában, fiát, Istvánt trónörökösnek jelentette ki, Vukan (Vlkán) fiának pedig átadta Sztracimir halála után Zetát, ki nagyravágyásból felvette a »dioklea, Dalmácia, Travunia, Toplica és Hvoszna cimzetes királya« cimét. Maga Nemanja 83 éves korában belépett az általa emelt sztudenicai zárdába és felvette a Simon nevet, neje, Anna pedig a raszai zárdába Anasztazia néven.

Nemanja Szerbiát nagygyá tette és függetlenné, egyházát fia, Száva tanácsára berendezte, de ő is elkövette a szerb uralkodók hagyományos hibáját és országát négy fia közt felosztotta. Miroszláv fiát, Andrást anyjával, Kulin bán nővérével elűzte, kik Boszniába menekültek; Sztracimir örökös nélkül halt meg, helyét Zetában Vukán foglalta el, melyen majdnem függetlenül uralkodott, midőn apja zárdába lépett, magát egészen függetlennek nyilvánította és bátyja,

István vesztére tört. Az egyenetlenkedőket fivérök, Száva kibékíteni igyekezett, de eredménytelenül. A Raszában székelő István szerb főzsupán segélyt talált a bolgárokban és a gör.-kel. papságban, Vukán segélyt keresett a pápától, magyaroktól és horvátoktól.

A fivérek civódása alkalmat adott Humnak, hogy magát egyidőre függetlenné tegye. Ennek kormányát Miroszláv halála után (1194.) átvette tiz éves fia, András, anyja gyámsága alatt, a humiak azonban gyermek és asszony uralmat nem akartak tűrni és knézzé egy vitéz és okos férfiut, valami Pétert választottak, ki Andrást és anyját Boszniába kergette Kulinhoz. (Andrást a későbbi oklevelek 1230—1240-ben humi knézként említik.) Ezen erőszakot Hum ura, István szerb nagyzsupán nem akarta eltűrni, Pétert Bistyénél legyőzte s ez Horvátországba menekült, Humot pedig István visszaadta Andrásnak. Orbini azt állítja, hogy Hum nagyobbrészét átadta fiának, Radoszlávnak, de ez lehetetlen 1194-ben, mert István csak 1193-ben vette el Eudoxiát és Radoszláv ekkor még csecsemő volt. Az elűzött Péter, Tamás fődiákon tanusága szerint később spalatói komes volt. Luccari szerint (Annali di Ragusa 1790. pag. 53. Orbini, Il regno degli Slavi p. 251.) István ekkor Kulin és Urica szerémi bánné ellen is szerencsésen har-colt és Kulint kibékítette Raguzával.

Midőn az öreg Nemanja 1197. okt. 8-án mint szerzetes Sztudenicában elhunyt, István irigy és nagyravágyó öccse, Vukán 1198-ban harcot kezdett ellene, mert Hum felett rendelkezett, mely felett a fenhatóságot magának követelte. Vukán segélyül hivta András horvát-dalmát herceget, Imre magyar király fiát, ki elfoglalván Humot és elpusztítván Raska nagyrészét, 1198. máj. 6-án diadalmasan visszatért Zárába és felvette a humi hercegi cimet, kormányát pedig Vukánra bizta. (Cod. dipl. Croat. II. 192., noha András még ez év márc. 31-én kiadott oklevelében magát humi knéznek mondja, u. o. 191.) Vukán, hogy hatalmát biztosítsa, országát III. Ince oltalma alá helyezte, a római egyháznak hűséget igért és kérte, küldjön pápai legátusokat, kik országában az egyházi ügyeket rendbehozzák. (Theiner Mon. Slav. merid. I. p. 5.) A pápa 1199-ben De Casamaris Jánost és Simont Zetába és Szerbiába küldte és Vukán, István nagyzsupán és felesége, Eudoxia kegyeibe ajánlotta. Vukán még ez évben válaszolt a pápának, hogy követeit örömmel fogadta és hogy örül annak, hogy hallotta, hogy a pápával rokonságban van, jelenti, hogy Boszniában, a magyar király országában eretnekség keletkezett, melyhez Kulin bán 10,000 emberrel csat-

lakozott és biztatja a pápát, hogy szorítsa a magyar királyt az eretnekség kiirtására.

István szerb főzsupán is, hogy baj ne érje, kénytelen volt a pápához közeledni, jelentvén 1199-ben, hogy követeit tisztelettel fogadta és hive lesz a szentszéknek, mint apja volt és Rómába követeket fog küldeni. (Theiner. Mon. Slav. merid. I. p. 6.) Itt apjáról, Nemanjáról mint elhunytról beszél, így Pavlovics I. helyesen 1199. febr. 13-ára teszi Nemanja elhunytát és nem 1200-ra, mint eddig hitték, Kovácsevics még tévesebben azt 1198-ra teszi. István részéről senki sem vett részt a diokleai zsinaton és azt raskai szerb nem is irta alá, így valószinü, hogy nem fogadta el annak határozatait. Vukán ekkor koronát kért a pápától, mit István meghallván, szintén 1201-ben követség által koronát kért tőle; a pápa kész volt Istvánnak koronát küldeni, de hallván, hogy ezt Magyarországon nagyon rossz néven vennék, elállott ettől, de utóbb, 1204-ben Imre magyar királynak ezért keserü szemrehányásokat tett. (Theiner Mon. Slav. merid. I. p. 36.) István feleségét, Eudoxiát félmeztelenül elkergette, állítólag erkölcstelensége miatt; Eudoxia Vukánhoz menekült, felpanaszolván, hogy férje durvaságát el nem viselheti, mert egész nap részeg és mindig más asszonyokkal él. (Nicetas Choniat. III. p. 704. Ed. Bonn.)

Vukán 1202-ben rábirta Imre magyar királyt, hogy Szerbiába betörjön, ez keresztes hadával elpusztította Szerbiát, István Bolgáriába menekült, Imre felvette a szerb király cimét (Wenzel Codex Arpadianus I. p. 85. oklevele szerint Imre már 1197-ben használta e cimet) és Szerbia kormányát Vukánra bizta; Imre utódai fentartották e cimet, noha soha nem uralkodtak Szerbián, mit Kukuljevics ázsiai gőgnek mond. A két testvér viszályáról és Vukán győzelméről szól Nicetas Choniates III. 705. III. Ince gratulált Imrének győzelméhez és biztatja Szerbia megtérítésére, hogy egy pásztor és egy nyáj legyen a világon (Theiner u. o. I. 14. lap), de Vukánnak még sem küldte el a kért koronát, habár Imre magyar király is támogatta kérését. Vukán elfoglalta a szerb trónt, a pápa Vukánt 1203. március 22-én ismerte el szerb uralkodónak és elküldte hozzá János kalocsai érseket, hogy megerősítse hitében Vukánt és megnyerje a katholicizmusnak Szerbiát, erről irt a pápa az összes szerb főpapoknak és főuraknak. (Theiner u. o. I. p. 18.)

A pápa 1204-ben koronát küldött követei által Kalo János bolgár királynak és királyi zászlót Vukánnak, hogy azzal küzdjön azok ellen, kik a keresztnek csak látszólagos hivei (Istvánt és pártját, vagy a bogomileket, vagy mindkettőt

érthette ezek alatt. Theiner u. o. I. 33.) Azonban ezen évben megváltoztak a dolgok Szerbiában. Kalo János bolgár király legyőzte Vukánt, ki a magyaroktól is elhagyatva, Zetába vonult, és a szerb trónra visszahelyezte Istvánt. (Pejacsevics Hist. Serviae p. 154., 173.) Kalo János ez alkalommal elfoglalta a Morava és Duna közötti területet a magyaroktól, mely II. Izsák császár nejéé, Béla magyar király nővéréé volt. Imre magyar király a polgárháboru miatt nem vezethetett hadat Bulgária ellen, de fogságba vetette Leo pápai követet, ki koronát vitt Kalo Jánosnak a pápától, kit csak a pápa fenyegetésére bocsátott szabadon és Leo Kalo Jánost 1204. nov. 8-án Tirnovóban királylyá koronázta. Bolgária ekkor igen hatalmas lett s azért István békében ült trónján, sem Vukán, sem a magyarok nem háborgatták.

Ugylátszik, hogy Vukán ekkor elismerte bátyja fenhatóságát, noha magát továbbra is Dioklea és Dalmácia királyának cimezte; egy Raguza és Kattaró közt 1206. ápr. 12-én kötött szövetségi szerződésben ez utóbbiak uroknak első helyen István szerb nagyzsupánt, a másodikon pedig utána Vukán királyt említik. (Resti Chroniche di Ragusa MSC.) Még jobban kibékült a két testvér, midőn fivérök, Száva 1207. febr. 17-én apjuk, Nemanja ereklyéit Athosról Szerbiába hozván, a studenicai Mária templomban elhelyezte. István a menetet Hvosztna várában a szerb-görög határon várta, honnét ünnepélyesen Sztudenicába vitték, hol őket harmadik fivérök, Vukán várta; a két fivér apjuk sírjánál Száva rábeszélésére kibékült, ennek emlékére mindhárman egy-egy fogadalmi templomot kezdtek épiteni.

Ezután a szerb dicsőség emelkedőben volt. Az összetartás még erősebb lett a testvérek közt, midőn Kalo János unokaöccse és örököse 1208-ban Szerbiát megtámadta és Nisig előrenyomult, de összeveszett szövetségesével, flandriai Henrik latin császárral, mire István legyőzte, sőt segélyére sietett Borilo ellen Striezo zagorjei knéznek. Ezen időben halhatott meg Vukán is, mert 1207 után nincs nyoma. Egy velencei oklevél 1208. jul. 3-án említi fiait: György királyt, Vladint és unokaöccseit: Sztankot és Petroszlávot és igérik, hogy a dozse fenhatóságát el fogják ismerni és erre kényszeriteni fogják fivéröket, Dömötört is (ez később zárdába lépett és Dávid nevet vett fel). E fontos oklevélből kiderül, hogy Vukán fiai felosztották maguk közt apjuk országát és a legidősebb a királyi cimet megtartotta, kit mint ilyent említ egy 1215. aug. 15-iki oklevél is. (Flaminio Cornelio: Catharus Dalmatiae civitas p. 49., Nani, De duobus nummis regis Rasciae p. XLV.) Továbbá a fenti oklevélből az is kiderül,

hogy Vukán két fia nem akarta elismerni nagybátyjuknak, István nagyzsupánnak fenhatóságát és készek voltak Velencének meghódolni, mig a harmadik elismerte, de nem tudjuk, mely részeknek volt knéze, mielőtt zárdába lépett.

E korbeli oklevelek és a raguzai krónikások említik Pétert, mint humi knézt, de nem tudni, szerb vagy magyar fönhatóság alatt állott-e, Spalatót elhagyta, mert ennek érseke mint bogomilt elüldözte. (Thom. Archidiac. c. 29—31.)

István nagyzsupán 1211—1214-ig hadakozott Streza (Stregán) bolgár knéz ellen, kit előbb védett Borilo bolgár király ellen és kinek az ettől elfoglalt területeket átadta volt, de Strezo jóltevője ellen 1211-ben hadat viselt és több várat elfoglalt tőle. István megkérte fivérét, Szávát, hogy békítse ki vele Strezot, de mert nem boldogult vele, éjjel megölette, a népmese azt mondja, hogy sz. Simon (Nemanja) ölte meg, mire István visszafoglalta elvett várait. A Glasnik (V. 24.) szerint József Tronožac jeromonah Rodoslovje Srbsko cimü krónikájában azt irja, hogy a kegyetlen Strezo nagybeteg lett, saját nyelvét leharapta s mindig azt kiáltotta, hogy Száva ölte meg, betegségébe belehalt.

István 1214-ben Angelo Mihály, Angelo János törvénytelen fiával, Durazzo, Epirus és Zante grófjával viszálykodott, ki, mig ő távol hadakozott, elfoglalta tőle Skutarit (István király: Žitije sv. Simeona). István követség által intette, hogy ok nélkül ne vétsen ellene. Angelo Mihályt nejével együtt nemsokára megölte az ágyban szolgája, Romeo, mire István elfoglalta Skutarit és egész Zetát, valószínüleg Vukán fiai meghódoltak neki.

István király fentemlített művében elmondja, hogy azután hadakozott II. Endre magyar király és flandriai Henrik latin császárral, kik őt trónjáról el akarták üzni és országain megosztozkodni. Egyik északról, másik délről tört be Szerbiába és Nisnél akartak találkozni. II. Endrével Ravnónál találkozott, ki látván, hogy István nagy sereggel jött, megbékült vele s gazdag ajándékokat adott neki, 12 napig maradtak együtt. Erről magyar források is beszélnek s ez Endre keresztes hadjárata előtt (1217.) történhetett, mert onnét visszatérvén, 1218-ban Bolgáriában elfogták és Aszen János király kierőszakolta tőle, hogy vele eljegyezze legidősb leányát, Máriát.

A rovnói találkozás után csakhamar Henrik is eljött Nisbe, de mitsem végezve, szégyenletesen kelle visszavonulnia és kevéssel utóbb, 1216. jun. 16-án Szalonikiben meghalt. István nagyzsupán azután nyugodtan foglalkozhatott országa belső szervezésével, miben testvére, Száva tanácsait követte.

1216 után ismét közeledni kezdett nyugathoz és Raguzával és Velencével baráti szerződést kötött (Ljubić Listine I. p. 31. Resti Chroniche), e szövetség biztosította neki Zeta, Hum és Kattaró békés birtokát és megóvta a magyar-horvát támadásoktól.

A viszony közte és Velence közt még bensőbb lett, midőn második nejéül elvette Dandolo Henrik doge leányát s ekkor ismét közeledett a római egyházhoz. (Dandolo. Chron. Ven. c. IV. pars XXIX.) Ezt Száva nem nézhette és Szerbiából Konstantinápolyba távozott, hol kieszközölte, hogy Szerbiát egyházilag önállósíthassa, mint annak első görögkeleti érseke (1218.) Azonban Száva sem tudta magát teljesen kivonni a pápai befolyás alul és a szerb uralkodók még jóideig ingadoztak vallási tekintetben, így István az ő tudtával küldte Rómába III. Honoriushoz Metodus püspököt koronáért. (Domentiján: Život sv. Simeona i Save, Danicsics 1865. 245., Thomas arch. c. 26., Dandolo Chron. Ven. ad ann. 1217. Lucius De regn. Dalm. V. c. 3., Pejacsevics: Hist. Serviae p. 176.)

A pápa, minthogy neki meghódoltak, 1219 végével vagy 1220 elején elküldte neki a szent koronát és felhatalmazta Száva érseket, hogy Nemanjics Istvánt szerb királylyá koronázza. (Domentijan u. o. 246. l.) Domentijánnak ellentmondanak spalatói Tamás és Dandolo, kik szerint a pápa követe hozta a koronát és megkoronázta, amint szokás is volt, az első szerb királyt, Dandolo hozzáteszi, a királynét is. István koronázását leirja Domentián, a király ekkor vette fel a »prvovjenčani« első koronázott király cimét; bővebben szól erről Theodozius monah XIV. századbeli iró.

Milyen volt e korona, azt István király fiainak pénzeiről láthatni, ezeken a koronák kétfélék, miből következtetni, hogy a régibb byzanci stilusu zárt koronán kivül, még egy ujabb, fent nyilt koronájuk is volt, mely a nyugati koronákhoz hasonlított. A koronázás után I. István így irta magát: »Isten kegyelméből az összes szerb földek, Dioklea, Travunia, Dalmácia és Zahumlje első koronázott királya.« Még 1220-ban Metódiust Rómába küldötte, megköszönni a koronát és megigérte neki, hogy ő és utódai a pápát mindig atyjuknak és uroknak fogják tekinteni, mint a többi keresztények. (Rainaldi Annal. eccl. ad ann. 1220. Pejacsevics u. o. 177. Rački Starine VII. 55.) Száva diplomatikai tekintetből elnézte ezt, annál inkább, mert Magyarország a koronázást rossz néven vette és Szerbia ellen harcra készült. A harcra valószinüleg ürügyül szolgált, hogy István segítette Domald Kacsics narentai grófot brebiri Gergely és István ellen (II. Endre oklevele 1223-ból,

Mon. Hung. hist. diplomataria XI. p. 419.), kiknek később a hűtlen Kacsics Domald birtokait adományozta II. Endre. E harcra emlékeztet II. Endre egy 1229-ből való oklevele is, melyben Mihálynak, Ábrahám fiának adományozza Csokolt, szerzett érdemeiért »in expeditione Rasciae«. (Tkalcsics Mon, ep. Zagr. II. 64.) II. Endre már magyar és kun seregekkel háborura készült, midőn I. István fivérét, Száva érseket elküldte II. Endréhez, kinek sikerült a háborut elhárítani.

I. István 1224-ben halt meg, halálos ágyán szerzetessé lett és Simon nevet vett fel, apja mellé temették a sztudenicai templomba, ereklyéit utobb átvitték a zsicsaiba. Négy fia volt: Radoszláv, Vladiszláv, Uros, kik egymásután ültek a szerb trónon és Prediszláv, ki szerzetes és utóbb II. Száva néven Szerbia érseke lett.

148. *Geitler L.: Adatok a horvát nyelvtanhoz és hangtanhoz.* (Prilozi k hrvatskoj gramatici i glasoslovju). Rad. LVIII. 1881. 191—199. l.

149. *Kácsánovszki Vl.: Kérdés V. Uros szerb cár és Vukasin szerb király halálozási évéről.* (Pitanje o godini smrti srbskoga cara Uroša V. i kralja Vukašina). Rad. LVIII. 1881. 199—214.)

V. Uros halálozási évére nézve a szerb történészek nem egyeznek, Rački, Gornjobrežnički, Popovics, halálát 1361-re, Novakovics és mások 1371-re teszik, egyedül Tronožki krónikája teszi 1367-re és ez a helyes. V. Urost Vukasin király ölte meg. A maricai ütközet a szerb források alapján pontosan megállapítható és pedig 1371. szept. 26-án pénteken volt, ekkor esett el Vukasin király, tehát mindenesetre előbb kelle V. Urost megölnie, kit magához hivott vendégül, ez pedig csak 1367-ben történhetett, mert egy oklevél szerint »V. Uros anyja meghalt 1371-ben, három évvel fiának, Urosnak halála után«, ezt Orbini is állítja. A szerb krónikások legnagyobb része hallgat Vukasin gaztettéről.

150. *Brcsics Iván: Néhány nemrég felfedezett, részben glagolicával irott, részben nyomtatott ó-szláv és horvát könyv.* (Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što pisanih, što tiskanih glagolicom, kojim se u skorašnje doba u trag ušlo). Rad. LIX. 1881. 158—186. l.

E régi glagol könyvek egyházi tartalmuak. Az egyik 1531-ben Velencében nyomatott horvát nyelvü misekönyv azért is érdekes, mert a magyar történelemből ismeretes Niger Tamásnak van dedicálva. Thomas de Nigris tudós spalatói pap két spalatói érseknek volt vikáriusa és Zanni, az utóbbi, magával vitte a lateráni zsinatra. Zanni lemondása után Nigert Beriszló Péter veszprémi püspök magához hivatta és

X. Leóhoz küldte a török veszély miatt, mely Horvátországot és Dalmáciát fenyegette. Beriszló ajánlatára nevezték ki scardonai püspökké, mint ilyen ment Belgiumba a pápa ajánlólevelével V. Károlyhoz, a horvátokat fenyegető török veszély ügyében. Midőn a török elfoglalta Scardonát, VII. Kelemen 1524-ben traui püspökké nevezte ki, de a pápa engedélyével erről 1525. jun. 1-én lemondott.

Niger Tamás tanult diplomata, szónok és iró volt (Sanudo) irt egy nagyobb hősköltemény a velencei doge dicsőségére, melyet 1530-ban a szenátusnak elküldött. Kéziratban maradt: »Pontificum Salonitarum et Spalatensium series ex scriniis Romanis et variis antiquis monumentis collecta, a viro dalmata, patriae et nationis suae amantissimo«, erre ismeretlen kéz azt jegyezte rá: »Hanc seriem ex antiquis approbatis auctoribus et monumentis Thomas Niger, civis Spalatensis, episcopus Scardonensis, inde Traguriensis, conscripsit et ordinavit, ut in archivio romanae sedis servaretur«. (Carrara: Chiesa di Spalato 67. l.) Pater Fontani V. szerint Niger irta a »Clypeus Thomistarum« cimü és 1481-ben nyomatott művet is, melyet kiadója Korvin Mátyás magyar királynak ajánlott.

Farlati szerint Niger Tamás 1527-ben halt meg és közli spalatói siriratát, melylyel ezt bizonyítani óhajtja. (L. Rad. LIX. 183. l.) Hogy még 1530-ban is élt, kiderül VII. Kelemen 1530. jun. 1-én kelt okleveléből (Theiner: Vetera mon. Slav. merid. Romae, 1863. 563., 609—611. l.), hol őt, mint élőt említi, és így a siriraton levő évszám csak azt bizonyítja, mikor állíttatta azt magának; még 1531. május 4-én is élt, midőn Kozsicsics zengi püspök neki dedikálta a miszszalét. Magából a síriratból látszik, hogy azt Niger magának készítette, mert panaszkodik, hogy a scardonai püspöki széktől a törökök fosztották meg, a trauiról pedig unokaöccse kérelmére és javára lemondott, amit utóbb megbánt. Mikor halt meg, nem tudni, de 1531. máj. 4-ike után nincs róla említés.

151. *Veber Adolf: Ljubisa István mint iró.* (Sćepan Ljubiša kao pisac). Rad. LIX. 1881. 186—200. Szépészeti és nyelvészeti szempontból ismerteti »Montenegrói és dalmát tengerparti elbeszéléseit.«

152. *Rácski Ferenc: Ismertetés Grott Konstantin művéről, Konstantin Porphyrogenitusról és arról, mit a szerbek és horvátokról mond, továbbá ezekről: Grott Zur Kritik einer Stelle des Constantin Porphyrogenetus. Berlin, 1881. és Florinski T. orosz iró művéről: Konst. Porph. mint iró a délszlávokról a legujabb kritika birálata szerint.* Rad. LIX. 1881. 201—218.

Grott első helyen említett műve tolmács Konst. Porph. művéről: De administrando imperio. A bevezetésben Konst. Porph. életrajzát adja és általában szól e művéről, melyet azután négy fejezetben tárgyal: Konstantain adatai Dalmáciáról és városairól a horvátok és szerbek beköltözése előtt; a horvátok és szerbek őshazájáról és beköltözésökről Dalmáciába; a horvátok sorsáról uj hazájokban a VII—X-ik századig; a szerbek sorsáról uj hazájokban a VII-ik századtól a X-ik századig. A függelékben Konst. Porph. adatai alapján szól a bolgárokról, a peloponezusi szlovénekről és az illyriai szlovénekről. — A második műben értekezik egy eddig hibásan közölt helyről (De adm. imp. cap. 29. editis Bonn. 128. l.), mely téves magyarázatokra adott okot. — Florinski tárgyalja Konst. Poph. helyét a horvátok, szerbek őshazájáról és Rácskinak a »Fehér-Horvátország és Fehér-Szerbiáról« szóló tanulmányát. (Rad. LII.)

Rácski ismerteti Meursi 1617-diki, Banduri 1711-diki kiadását és a bonni 1840-iki Konst. Porphyr. kiadást, mely a párisi kézirat (XIII. sz. bibl. reg. nr. 2661.) egyszerü utánnyomása. A Grott által kiigazított hely nem oly fontos. Grott és Florini orosz irók tanulmányainál Konstantin Porphyrogenitusra nézve fontosabbak: Rambaud, L'empire grec a X. siècle. Paris, 1870. (p. 75—78.); Hirsch, Kaiser Konstantin VII. Porphyrogenit. Berlin, 1873.; Byzantinische Studien. Leipzig, 1876. Ezek benne annyi hibát találtak, hogy az nagy óvatosságot tesz szükségessé.

Az orosz szaktudósok közt Drinov (A délszlávok és Byzanc a X-ik században. Moszkva, 1876.) és Kunik E. (Bulletin de l'academie imp. des sciences. S.-Petersbourg, 1881. XXIII. p. 361, 362.), az utóbbi a tények szándékos elferdítésével és hamisítással vádolja Konst. Porphyrogenitust. Grott elfogult védője Konst. Porph. hibáinak, pedig ilyen hiba bőven van. Ilyen a sok közül a Dalmácia elfoglalására vonatkozó rész, a horvátok megkeresztelkedésére vonatkozó elbeszélés, a horvátok függése a frankoktól és Byzanctól, a horvátok és szerbek őshazájára vonatkozó rész, melyek telve vannak ellentmondásokkal és ellenkeznek egyes részekben hitelt érdemlő krónikák adataival.

153. *Maretics T.: Tanulmányok a horvátok és szerbek néphitéről és népmeséiről.* (Studije iz pučkoga vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba). Rad. LX. 1882. 117—203. lap. LXII. 1882. 1—45. l. — Néprajzi érdekü.

154. *Krsnjavi Izidor; Az atyaisten ábrázolása a régi keresztény művészetben.* (Slika Boga oca u starokršćanskoj umjetnosti). Rad. LX. 1892. 203—208.

155. *Rácski Ferenc: Alekszandrovics-Kotlarevskij Sándor orosz régész (szül. 1837., megh. 1881. szept. 29.) nekrologja.* Rad. LX. 1882. 208—226. l.

156. *Matkovics Péter: Seper D., Chesnau I. és Zeno K.* utazásai a Balkán-félszigeten a XVI. században. (Putovauja po balkanskom poluotoku XVI. vieka D. Sepera, I. Chesnaua i K. Zena). Rad. LXII. 45—134.

I. Ferdinánd és V. Károly békekötés miatt 1533 elején Konstantinápolyba küldték Zárai Jeromost, minthogy azonban ennek némely pontra nézve nem volt felhatalmazása, azért Bécsbe küldte fiát, Veszpáziánt. 1533. ápr. 12-én viszszaindult Bécsből Zárai Veszpázián, kivel mint második követ Schepper Kornél (Sceperius Cornelius Duplicius) is Konstantinápolyba indult; ápril 21-én Fiumébe, május 6-án Gabelába a Narenta mellett értek s innét a szárazon utazván, május 20-án Konstantinápolyba érkeztek. Raguzát és az innét Konstantinápolyba vezető rendes utat azért mellőzték, mert Raguzában a pestis dühöngött.

A követség 1533. jul. 16-án indult vissza Konstantinápolyból haza, ugyanazon az uton és Bécsben szept. 27-én megirták latinul jelentésöket. (Gévay, Urkunden VI. 3—48.) Sshepper ezen utjáról utinaplót irt, mely 1533. máj. 23-ával kezdődik, melyen Konstantinápolyban a béketárgyalásokat megkezdették, ezt követi maga az utleirás és pedig 1533. jul. 16-ával, midőn hazautazásukat megkezdették. A bécsi császári titkos levéltárban e követség iratai közt nincs meg a Schepper-féle utleirás, Gevay ezt (Urkunden VI.) közli a brüsszeli Camberlyn-féle kézirat alapján. Schepper naplóját és utleirását a brüsszeli tudós társaság memoirjaiban (Tome XXX. 1857.) adták ki ugyanazon kézirat alapján, mely az iróval egykoru hanyag másolat Schepper francia nyelven irott eredeti kéziratáról. Egy töredéke megvan latin fordításban a bécsi udvari könyvtárban (MS. ror. 9026.), mely máj. 26-tól jul. 16-áig terjed, ez hanyag kivonat a napló azon részéből, mely a béketárgyalásokról szól, ebben a helynevek igen hibásak. A brüsszeli kézirat mellett e bécsi töredék teljesen fölösleges.

A belga tudóstársaság fentemlített kiadása 1—21-dik lapján foglalkozik a Schepper-féle napló és utleirás kézirataival, főkép a Camberlyn-féle brüsszelivel; a 21—109. lap tüzetesen szól Schepper diplomáciai küldetéseiről, azután pedig közli magát a francia nyelven irott naplót és utleirást. E jeles diplomata, illetőleg politikai ágens, kiket akkor orátoroknak neveztek, életrajza az idézett műben kimerítően megvan, maga a napló is nehézség nélkül érthető.

Schepper utja Konstantinápolytól Nisig más utleirásokból is eléggé ismeretes, mert ez régen használatos volt utirány; Nistől Narenta torkolatáig való utleirása pedig ez iránynak legrégibb leirása, mert erre más követek és képzett utasok előtt nem jártak, ez főkép a Focsától a Narenta torkolatáig terjedő részre nézve áll. Az iró földrajzi tekintetben kevésbbé bő mások munkájánál, a néptől hallott meséket elhiszi és közli, azért óvatosan használandó.

Schepper 1534. febr. 14-én Prágából diplomáciai okból ujból Konstantinápolyba utazott és pedig Zárai Jeromossal, 1534. april 24-én Raguzába ért, honnét az ismert raguzai uton ment tovább; junius 13-án fordult vissza és Belgrádon át Magyarországon keresztül tért vissza Prágába. Ez utról nincs meg utleirása, de a követi jelentésből tudjuk, hogy a török hét napig tartotta vissza a követséget Belgrádban és csak Laszki Jeromos közbenjárására engedték tovább.

Chesneau János utazása 1547-ben. Aramont, I. Ferenc francia király követét, konstantinápolyi utjában mint titkár Chesneau követte, ki utazásukat le is irta, eredeti kézirata a De Baluze könyvtárban 94. sz. a. volt, honnét a francia bibliotheque nationalba került. Számos kiadás tért, így a következő gyüjteményben is: »Pièce fugitives pour servir a l'histoire de France« (I. k. I. rész 9—27. l.) Chesneau 1553-ban távozott Konstantinápolyba és Ferrarában Renée de France hercegnő udvari szolgálatába állott, életéről több adatunk nincs.

Aramont és Chesneau 1547. január havában indultak utnak Velencébe, onnét Raguzába, innét a raguzai rendes uton Konstantinápolyba, felemlít minden kikötőt és várost, melyben időztek, de megjegyzései nagyon rövidek és felületesek és semmi olyast nem tartalmaznak, mit más utleirásokból tüzetesen nem ismernénk, — ez különösen Raguzára és Dalmáciára nézve áll.

Gilles Péter és Belon Péter. Tournon bibornok rábirta I. Ferenc francia királyt, hogy a keletre küldött követségeket tudósok kisérjék, így Aramont 1547-iki követségéhez csatlakozott Gilles Péter és Belon Péter. Petrus Gillius földrajzi és régészeti hirneves tudós Törökországban nem kapta meg rendesen a francia királytól igért pénzsegélyt és azért török katonai szolgálatba lépett és Perzsiában hadakozott, Konstantinápolyba visszatérvén, találkozott Thevet András ferencrendi szerzetessel, hires utazóval, kivel Kalcedonba ment.

Thevet 1549-ben jött Konstantinápolyba, beutazta Görögországot, Kis-Ázsiát, Palestinát, Egyptomot, mely utját leirta: »Cosmographie du Levant. Lion, 1554.« cimü művében, mely azonban nem annyira utleirás, mint inkább a látott

nevezetességek ismertetése, melyeket kezdetleges fametszetekkel felvilágosít. Belot hasonló műve tartalmilag sokkal különb Thevetnél. Thevet művében a Velencétől keletre való utaztában meglátogatta a dalmát partokat, ez utját is leirja (De Istrie et Esclavonie, c. 3. p. 22—24.), szerinte: »A délszlávok magas termetüek és a természet által mindennel meg vannak ajándékozva, ami csak kell ahhoz, hogy az ember szép és tökéletes legyen. Véleménye szerint magas termetük az éghajlat következménye, mely a magas hegyek miatt nagyon hűvös, miért is farkas, medve és más bőrökből készült ruhákkal kell a hideg ellen védekezniök. E hidegség okozza azt is, hogy szép fehér bőrük és testök van. Különben nagyon hajlandók a torkosságra és részegeskedésre. Ami nyelvöket illeti, az valóban nagyon bárdolatlan és nehezen érthető, noha sok földön beszélik a szlovén nyelvet. Többnyire török alattvalók és majdnem mind a janicsárok e vidékről valók, maga a kairói és damaszkusi basák is szlávok összes janicsáraikkal, kiket a törökök gyermekkorukban hurcoltak el honukból; ezért nevezzük ma is az eladott szolgákat szlávoknak (esclaves).«

Gilles Thevettől elválván, 1550-ben Rómába ment, hol Armagnac kardinális, francia követ vendégszeretően fogadta, Rómában halt meg 1555-ben, itt irta meg műveit: »De Bosporo Thracico libri tres« és »De topographia Constantinopoleos et de illius antiquitatibus libri quatuor«. Egyéb iratait állítólag utitársa, Belon saját neve alatt adta ki, vagy legalább saját munkáiban felhasználta. Gilles fentemlített műveit nagyrabecsülték és Banduri, Gronov, Sirmond Rigalt és mások gyüjteményes munkáikba felvették, maga Gibbon is felhasználta és kiválóknak mondja a földrajzi irodalomban. (L. Rad. LXIII. 77. l. jegyzet 1., 2.)

Belon Péter személyéről szól Rad. LV. 129., továbbá De Saint-Martin Nouvelles annales des voyages (1853. III. 39., 40.) Röhricht Deutsche Pilgerfahrten pag. 584. Művei érdekesek a régi és ujabbkori földrajz, természetrajz, néprajz és régészet tekintetében és mindenoldalu alaposságukkal tünnek ki, azért századunk nevezetesebb utazói (Leake, Tafel, Smidt, Grisebach) forráskép hivatkoznak rá, főkép Görögországra vonatkozólag. A plagium vádja alól Gillessel szemben megvédi Belotot Niceron és mások (Ersch und Gruber, Allgemeine Encyclopedie der Wissenschaften 67. köt. 309. l.)

Belon érdekesen leirja Athos hegyét is zárdáival, fontos a Salonától Konstantinápolyig való utnak leirása is, műve francia nyelven sok kiadást ért és így könnyen hozzáférhető.

Nicolay Miklós (Nicolas de Nicolay sieur d'Arfeuille), a francia király geografusa, elkisérte Aramont francia követet Konstantinápolyba 1551-ben. Nicolay egész Európát beutazta, törökországi utjáról szól következő művében: »Les navigations et voyages faits en Turquie. Avec des figures d'hommes et de femmes. Le tout distingué en quatre livres.« Szines képei igen sikerültek, számuk 60. Sok kiadást és fordítást ért, fontos az 1568-ki lioni, az 1576-ki anversi francia kiadás és az 1576-iki német fordítás, melynek cime: »Vier Bücher von der Raisz und Schiffart in die Turkey beschrieben von Herrn N. Nicolay, mit 61 Mann und Wäbliche Figuren, nach dem Leben abgesetz, zu Antorff 1576.« Műve inkább utrajz, mint utleirás. Konstantinápolyt bőségesen leirja értekezik keletkezéséről, leirja Tráciát, Macedóniát, Görögországot, régi görög és római irók adatai felhasználásával, leirja és lerajzolja mindazon különböző nemzetü embereket, kiket Konstantinápolyban látott; érdekes Raguza leirása és jellemzése is.

Zeno Catharino utazása 1550-ben. Szolimán értesítette Velencét perzsiai hadjáratának fényes sikeréről, mire elhatározták, hogy a szultánnak követség által fognak gratulálni. A 84 éves Zeno Catharino, ki sok diplomáciai követségben eljárt és a szultánnál is négyszer volt már, szivesen vállalkozott erre. Utját le is irta, közli a Starine X-dik könyve. (203—247. l.) E közlés a Correr múzeumbeli kézirat alapján történt, több hézag van benne, a helynevek is eléggé hibásak. Utleirását valószinüleg maga irta, nem pedig titkára, mert benne mindig első személyben beszél. A Correr-múzeumbeli kézirat valószinüleg egykoru másolat, mert sok benne az irási hiba; leirja a tengeri utat Velencétől Spalatóba és a szárazföldit Spalatóból Konstantinápolyba és vissza.

Zeno Catharino követsége 1550. május 31-én indult el Velencéből, Spalatóból karavánokkal mentek, érintették Salonát, Klissát, mely utóbbi várat érdekesen ismerteti (Klissáról szóló adatok forrásait lásd Rad. LXIII. 90. l., jegyzet 2.), Sint (Sfinga, Sinj, l. erről Rad. LXIII. 90. l., jegyz. 3.), Cetinát (Citina l. Rad. u. o. jegyzet 4.), Prolochot (Prolog), Climnot (Lievno, Hlievno. Rad. u. o. 91. l., jegyz. 1.), mely a régi Horvátországban a hasonló zsupánia székhelye volt (Rad. LVI. 70., 96. l.), egyházi tekintetben Lievno a spalatói érsekséghez tartozott (Farlati I. 309.), urai 1322-ben a Mihovilicsek voltak, a XIV-dik század derekán Boszniához tartozott, mig 1400-ban Osztoja István boszniai király Hervoja spalatói hercegnek és fiának, Balsának adományozta. Lievnóból Kupresbe (Cuprus) értek, áthaladván Ploz hegyén, e név valószinüleg elcsavart, mert helyrajzilag Plašinica (Ploz, Plaz) hegyre illik,

38*

Jukics Plazenice néven nevezi. Soluz (Šuljaga) hegyén át Castel biancoba (Biograd) értek, mely hely neve előfordul az 1503., 1519-iki magyar-török békekötésben, e helyet Hadzsi-Chalfa p. 106. Akhisarnak és Kuripesics Prussennek nevez, mai neve Pruszac. Ezt elhagyva, Zeno Virbasz nevü folyóhoz (Verbász) jutott, a Lasva folyóról mondja, hogy ott sok aranymosót látott. A Penizza (Lepenica) folyóhoz közel két igen jó savanyuviz forrást talált: érdekes Bossina (Bosna) folyó és Vrhboszna (Szarajevo) leirása.

Leirása általában igen érdekes, csak a nevek irásában ingadozó, így Parachia (Pracha Byskupnia, Prača) fontos raguzai kereskedelmi telep a XIII-ik században. A helynevek helyreigazítása: Janizza (Čajnica ma), az ujabb utazóknál: Janina, Jana; Covaich (Rambertnél: Covatz, ma Kovács hegység); Plevne (a mai Pljevlje); Praniza hegy (Rambertnél: Crance, ma Rancse vagy Hrancse); Prepuli ma Priepolje, ennek közelében van a Sz.-Száva szerb zárda, melyben 50 szerzetest talált, főnökük 20 szerb zárda kormányzója, a töröknek ezer arany adót fizetnek; Sz. Száva érsek ereklyéiből itt kézcsontjait találta. A zárda mellett van a Miloszava (Milesevo) vár, a zárdát is erről nevezik. Neska folyó, ma Raska; Del' Argento: Szrebrnica; Koparenich: Koparnik; Nissza: Nis; Zenonál Jerecari, Scheppernél Jerecain a mai Gerekari; Grigura, Scheppernél Gerghebir a mai Grgure; Vissza a mai Vicsa; Prepopucita a mai Prekokuplje vagy Prekopuce; Cratova a mai Kratovo bánya. A szerb határon tuli helynevek helyreigazítását mellőzöm.

Zeno utleirásának azon része, mely Prepoljetól Nissig szól, ismert Rambert és Schepper utletrásából, azonban Zenoé azokat kiegészíti. A milesevói zárdát is jobban irja le, mint ők. Zeno műve végén leirja, mikép történt akkor a karavánokkal való utazás európai Törökországban, valamint arról, mennyi idő alatt érhetni Konstantinápolyba.

Gjurgjevics Bertalan (Bartul). Konstantinápoly elfoglalása után megrémült Európa és egy egész rodalom keletkezett arról, miképen lehetne a törököt Európából kiüzni s milyen a törökség életmódja, hadviselése stb, sok e művekből még kéziratban van és történelmi anyagban és adatokban bővelkedik. Ily művet két horvát is irt: Gjurgjevics Bertalan és Bassano Lajos. Mindkettő Törögországban utazott és hosszabb ideig élt, műveik azonban nem tulajdonképeni utleirások.

Gjurgjevics Bertalanról részletesen irt Mijátovics Csedomil. (Rad. XLIV. 108—121. és Glasnik XXXVI. 155—200., a többi forrást lásd Rad. LXII. 127. l. jegyz. 3.) Neve nem

Georgievits, hanem Gjurgjevics. (L. Rad. u. o. jegyzet 2.) Művének cime: De Turcarum moribus epitome (Lugduni 1558.), leirja benne török rabságát és utazásait Törökországban, életének egyéb viszonyairól nem szól, életének utolsó éveit Rómában töltötte, hol 1560-ban meghalt.

Első latin műveiben magát »Hungarus«-nak irja, a Rómában kiadottakban B. Georgieviz de Croatia. (Specchio della peregrinatione, Roma 1554. Opera nova Roma 1555.) Művei végén közli horvátul a miatyánkot (Otče naš), melynek nyelvezetéből következtethető, hogy a zeng-modrusi püspökségből származott; hogy előkelő családból volt, kiderül Specchio cimü iratából (Róma, 1566.), melyben magát »Despotino«, azaz uri családból valónak mondja. Művei igen elterjedettek voltak, sok kiadást értek és lefordították olasz, francia, német és cseh nyelvre és több Törökországról iró jeles tudós felvette azokat gyüjteményes műveikbe.

Műveiben elmondja, mit szenvedett mint rab thráciai, kisázsiai, sziriai stb. utjain, de nem irja le ezen utazásokat. Az »Opera nova«-ban (Róma, 1555.) utbaigazítást ad a Szentföldre való utazásra. Mijátovics csak két művét ismerteti (De Afflictione és Exhortatio contra Turcas), a többi is megérdemelné a tüzetes ismertetést.

Bassano Lajos Dalmáciából; e család a XIV. század elején költözött Velncéből Dalmáciába és igen elágazott Sebenicóban és Zárában. B. L. fiatal korában Velencébe és utóbb Rómába ment, hol 1544-ben a sz. Jeromos illir intézet gvárdiánja lett és barátja volt a flórenci Ridolfi Miklós bibornoknak, ki őt ismeretlen ügyben 1550-ben Törökországba küldte. Utleirását kiadta a hires Sansovino Ferenc e művében: »Dell' historia universale dell' origine et imperio de Turchi parte terza. Venetia, 1561. Ridolfi bibornok 1550-ben halt meg s így Bassano törökországi utjának előbb kelle megtörténnie, ugyanakkor, mikor Gjurgjevicsé. Mindketten egy tárgyról, a török viszonyokról irnak, de Bassano, mint tudományosan képzett férfiu, alaposabb és ügyesebb.

Bassano Konstantinápolyba szárazon utazott, mit bizonyít, hogy Boszniáról, Szerbiáról stb. is szól művében (Sansovino ed. Ven. 1582. p. 43., 48., 52., 59. etc.), érdekes, mit a janicsárokról és harcolási módjukról szól. (Sansov. ed. 1561. 41., 42., 46.) Hogy magát szlávnak érezte, mutatja a 74-ik fejezet, melyben elragadtatással szól a szlovin (schiavo) nyelvről és elmondja, hogy azt a szultán is és főemberei beszélik és a török papok is ciril betükkel irnak. Hogy mennyivel különb iró Gjurgjevicsnél, ki véle ugyanegy tárgyakról ir, erre nézve elég a török templomokról irt fejezeteket elolvasni.

A rabkereskedés kérdésére nézve Bassano valódi forrás, Gjurgjevics is egy külön értekezést irt e tárgyról (De afflictione captivorum), mert maga is 13 évet töltött török rabságban.

157. *Kuhács S. Fr.: Adatok a délszláv zene történetéhez (az ősrégi hangszerek rajzával).* Rad. LXII. 1881. 134—187. l.

158. *Sulek B.: Bleiweisz János dr. nekrologja.* Rad. LXII. 1882. 187—230.

159. *Zore L.: Adatok Gundulics »Ariadne« cimü művének irodalomtörténeti méltatásához.* (Gragja za književno-povijesnu ocjenu Gundulićeve Arijadne). Rad. LXIII. 1882. 129—189. Irodalomtörténeti érdekü.

160. *Maixner F.: »Pásztor-beszélgetések« Katancsics »Fructus auctumnales« cimü művében.* (»Pastirski razgovori« u Katančićevih »Fructus auctumnales«). Rad. LXV. 1883. 71—92. Irodalomtörténeti érdekü.

161. *Nodilo N.: Az első krónikások és a raguzai régi történetirás.* (Prvi ljetopisci i davna historiografia dubrovažka). Rad. LXV. 1883. 92—129.

Raguza régi történetiróinak munkái tulajdonképen évkönyvek, van több névtelen évkönyv is és több közülök még most is csak kéziratban van. Keveset tudni meg belőlök Raguza alapitásáról, legrégibb szervezetéről és állapotáról. Ezen évkönyvek már megvoltak akkor, midőn a legtöbbet emlegetett raguzai történetirók, Ranjina, Razzi és Luccari műveiket a XVI-ik században megirták.

Ranjina Miklós a legrégibb közöttök, műve: Annali di Ragusa del magnifico ser Nikolo Ragnina. (MSC. a délszláv akad. birtokában 957. sz. alatt) egész 1400-ig az említett évkönyvekre támaszkodik, melyeket bővít a raguzai érsekek életrajzával.

Még hivebben követi a régi évkönyveket Razzi Szerafin. (La storia di Raugia, scritta nouvamenta in tre libri da F. Serafino Razzi, Lucca 1595.) Ez az olasz dominikánus mindjárt művének elején említi, hogy kizárólag raguzai emlékek és oklevelek alapján dolgozik és ezen emlékek, a régi évkönyvek (u. o. 5., 12., 44., 95. l.), melyeket művében gondosan felhasznál.

Luccari Jakab: »Copioso Ristresto de gli Annali di Rausa, libri quatro di Giacomo di Pietro Luccari, Venetia 1605.«, műve már bőségesebb mint az évkönyveké, azonban egyetmást teljesen elhallgat, így azt, hogy Raguza valaha Velence alattvalója volt. Tudományos történelmet akart irni, azért nemcsak raguzai, hanem szerb és egyéb évkönyveket

és krónikákat használt fel. Igy felemlít egy: chronica molto antica-t (pag. 22.), amely a narentaiakról szól azon korban, midőn ezek voltak az Adria urai, mig az eddig ismert évkönyvek erről mitsem szólnak, vagy pedig ha őket említik is, az csak úgy mellékesen történik. Narenta, a régi Pagania, Raguza szomszédja és legjobb barátja volt és midőn Luccari rólok szól, többet tud, mint a régi krónikások, azonban ő neki is csak kevés megbizható adat jutott tudomására Raguza legrégibb történetéről, éppúgy, mint a legügyesebb történetirójuknak, Resti Juniusnak (alias Rasztics). — E tekintetben egyedüli forrásként a névtelen évkönyvek sovány adataira vagyunk utalva és az is kérdés, mennyiben megbizhatók azok. Ez évkönyvek a következők:

1. Principio della cronica la piu antica di Ragusa, scritta, per quanto pare, nel XIV. secolo, ricopiata da un manoscritto molto antico e consumato.

Ez egy régi krónika töredéke, mely 526—828-ig terjed és melyet a mult század második felében lemásolt Giammaria Mattei jezsuita ezen kéziratból, melyről azt hitte, hogy a XIV. századból való. E másolat a raguzai ferencrendi könyvtárban 266. sz. a. megvan, ezt lemásoltatta a zágrábi délszláv akadémia (688. szám). A töredéket közrebocsátotta Makusev orosz tudós a raguzai történelmi emlékek tárában. (Sz.-Pétervár, 1867. 305—315. l.)

2. Li Annali della nobilissima republica di Ragusa, aggiuntovi nella fine un trattamento di moderni Annali o veramente Cronache.

E kézirat a zágr. délszl. akad. birtokában van. (603. sz. a.) A kéziraton a cim ezen szótól: aggiuntovi stb. át van huzva és nehezen olvasható, föléje más kéz a következőt irta: scritti da Giovanni di Marino Gondola, e continuati fino all' an. 1484. Mori adi 14. agosto 1650. Azonban a kézirat tényleg csak 457—1550-ig terjed.

3. Annali di Ragusa, accopiati da un manoscritto antico, dal' anno 800 sin all' anno 1607.

E kézirat a raguzai ferencrendiek könyvtárában 269. sz. a. van. Tulajdonképen 1554-el végződik, a többi 1607-ig más kéz munkája és csak egy pár fontos adatot tartalmaz, így a lagosztai lázadás Raguza ellen, mely a XVII. század elején történt. Gyarló másolata megvan a délszláv akadémia könyvtárában 966. sz. a. Végső részét 1500-tól fogva közli Makusev (337—352. l.)

4. Annali di Ragusa, copiati da un antichissimo Codice a mano, che conservavasi in Ancona i casa dei signori Sto-

rani, ora nobili di quella Citta, e nello scaduto secolo Cittadini Originarii di questa Republica 1709.

Másolata megvan a délszláv akad. könyvtárában 423. sz. alatt; kezdődik 458-al, végződik 1510-el. Az utóbb történtekről csak egy pár feljegyzés van és az 1709-ik évi másoló megjegyzi, hogy ez utóbbi rész más kéz irása volt.

5. Annali di Ragusa 687—1543.

E kéziratnak nincs cime, másolta dr. Stulli Péter, eredetije megvolt a raguzai köztársaság levéltárában, Makusev egészben kiadta (316—332. l.)

6. Annali di Ragusa 340—1510., szintén cim nélkül, a kézirat megvan a délszláv akad. birtokában 600. sz. alatt. A végéhez egy pár adat van füzve későbbi jelentéktelen dolgokról 1707-ig.

7. Annali della citta di Ragusa, attributi a s. Giov. Marino di Gondola, kézirata megvan a raguzai ferencrendiek könyvtárában 251. sz. alatt, Makusev kiadta végső részét 1441—1463-ig (332—336.)

8. Rómában a vatikáni könyvtárban van a Gradigo (Gradics) család birtokából oda került: Cronaca Ragusana dall' anno 1450—1510. con continuazione fino all' a. 1697., melyet Kukuljevics emlit.

Az 1., 2., 3. alatti évkönyvek tulajdonképen egy mű részei és csak a végső részben különböznek egymástól, nyelvi sajátságai az eredeti kézirat régiségéről tanuskodnak. A 4-ik sz. a 1510-ből való, ez továbbá az 5., 6. szám alatti kevés értékü; a Stulli-féle másolat nyelvezete XVII. századbeli eredetre vall. Hogy a 7. sz. alatti kéziratot tényleg Gundulics (Gondola) Marino János ferencrendi irta-e vagy nem, mellékes. Ez tulajdonkép a régi krónika másolata a XVII-ik században csiszoltabb nyelven. Ebből Makusev némi töredékeket közöl.

Legfontosabbak az 1., 2., 3. sz. alattiak, melyek egymást kiegészitik; úgylátszik egy iró a XV. sz. második felében irta a legnagyobb részét, mert 1463-tól fogva úgy ir mint kortárs szokott. Raguza a VII-ik században épült, első terjeszkedése 817-re esik, midőn valami István boszniai királytól földet kaptak. (Rad. LXV. 101. l., jegyz. 2.) A XIII. századból Damjan Indaról, Raguza e legjelentékenyebb férfiáról is vannak benne adatok, fontosak az 1224—1272. évek közötti adatok Raguzának Szerbiához való viszonyára nézve. A krónika adatai a XIV. századtól fogva megegyezők más hiteles források adataival, de elég sok benne a mesés is. Érdekes a magyar fenhatóságra vonatkozó rész is, valamint a Velence elleni gyülölködés.

Razzi és Luccari ezen évkönyvek eredetijét igen régi-nek tartja, legalább is ilyen volt az az ősrégi krónika, mely-ből Luccari a Narenta tengeri hatalmára vonatkozó adatokat veszi, de lehet, hogy ez nem is volt raguzai, hanem narentai krónika. Cervarius Tubero (Csrevics Lajos) Raguzáról irt művében (Ludovici Cervarii Tuberonis Commentariolus de origine et incremento urbis Rhacusanae), noha fél századdal Razzi előtt élt, még sem hivatkozik raguzai krónikákra, mint Razzi és Luccari, hanem a diokleai papéra. Cervarius 1459-ben született és második műve 1490—1522. év eseményeiről szól (Commentaria de rebus suo tempore gestis); a régi krónikára azért nem hivatkozhatott, mert azt 1463—1485 közt irhat-ták s így a kortárs nem igen ismerhette, midőn még kevés érzék és érdeklődés volt Raguzában a tudomány iránt, hol ekkor csak a gazdagodással törődtek.

Ravennai János, Petrarca tudós tanítványa, 1375-ben állami cancellár volt Raguzában, művében igen kedvezőtlenül nyilatkozik a város közművelődési viszonyairól, különösen a szláv lakosságról nyilatkozik elitélően: »Ha maga Jupiter szlávvá lenne, az is rablóvá lenne« (Joannis de Ravenna Historia Ragusii pag. 41., 31. MSC. a zágr. akad. köny-tárában 828. sz.), elmondja, hogy Raguza annyira szlávvá lett, hogy velök csak tolmács utján érintkezhetik, maguk a papok is tudatlanok, csak horvátul tudnak olvasni, a latin misét oly ügyetlenül olvassák, mint valami kezdő diák. Razzi is azt mondja (pag. 132.), hogy az urak alig értenek olaszul és igen tudatlanok. Ily viszonyok közt irták a XV. század második felében az elősorolt évkönyveket oly emberek, kik-nek a könyvirás nem volt mesterségök s így nem csoda, hogy művök oly gyarló. Közokiratokat, jegyzőkönyveket ezen időben szerb, részben latin nyelven irtak Raguzában, szerb volt a tanácskozási nyelv is, 1472-ben törvénynyel kellett elrendelni, hogy a nagy tanácsban ne szerbül, hanem olaszul tárgyaljanak.

Cervarius Tubero művét latin nyelven irta, midőn Páris-ból hazajött, gyanakodtak rá és szoros felügyelet alá helyez-ték, mely elől zárdába menekült e tudos férfiu és Bon Jakab is, noha raguzai születésüek, szellemben idegenek.

Midőn Raguza kereskedelme hanyatlott, akkor a szel-lemi munkához fordultak és Resti Junius ezért dicsőíti is. Ekkor kezdett a történetirás is oklevelekből és hasonló for-rásokból meríteni. A XIV. századtól fogva a liberi reforma-tionum értékes forrás és tényleg Resti Junius, a hol csak tehette forrásokból merít, főkép a liberi reformationumból, mit művében (pag. 7.) fel is említ — azonban tényleg csak

1012-ben említi az első okleveleket és úgylátszik az 1100-ik évig csak öt oklevelet ismer. A 1154-ik évnél megjegyzi, hogy az »ad reliquias« mellett levő állami levéltárra támaszkodik. Majdnem határozottan állíthatjuk, hogy Raguzának az 1000-ik évét megelőző időből nincs is oklevele és történelmi adataik csak 1300 körül teljesen hitelesek a libri reformationum adatai folytán — innét van, hogy a névtelen évkönyv irók adatai a régibb időkre nézve telve vannak mesékkel és nem igen megbizhatók.

162. *Ljubics Simon: Uj források a dalmáciai epigrafiához.* (Novi izvori za dalmatinsku epigrafiju). Rad. LXV. 1883. 129—155. l. Számos latin feliratot közöl a források megjelenésével.

163. *Budmani P.: A raguzai tájszólás amint most beszélik.* (Dubrovački dialekat, kako se sada govori.) Rad. LXV. 1883. 155—180. l.

164. *Pilár György: Ami Boué francia iró nekrologja.* Rad. LXV. 1883. 180—200. l.

165. *Vukotinovics Lajos: Schlosser József horvát botanikus* (1808—1882.) életrajza. Rad. LXV. 1883. 200—211. lap.

166. *Markovics Ferenc: Pucics Medo gróf horvát iró.* Rad. LXVII. 1883. 125—207. l. Irodalomtörténeti érdekü.

167. *Pávics Ármin: Palmotics Junius horvát költő.* Rad. LXVIII. 1883. 69—177. l. LXX. 1884. 1—89. l.

168. *Rácski Ferenc: Maciejovszki Sándor V. lengyel jogtudós (1793—1883.) nekrologja.* Rad. LXVIII. 1883. 177—194. l.

169. *Maretics F.: Uj adatok a horvát-szerb hangsulyozás történetéhez.* (Nov prilog za istoriju akcentuacije hrvatske ili srpske.) Rad. LXX. 1884. 89—153. l.

170. *Rácski Ferenc: Horvátország belső állapota a XII-ik század előtt.* (Njutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća.) Rad. LXX. 1884. 153—191.

I. Társadalmi állapotok (Društvo). Itt bevezetésül ismerteti az európai országok társadalmi tagozódását ezen korban, különösen Itáliát, melyhez hasonlók voltak a viszonyok a dalmát tengerparti városokban.

Horvátországban a szolgák rob, otrok, merop és kmet néven fordulnak elő, az előbbiekről már másutt szólottunk, a kmet tulajdonképeni jobbágy; a városi polgárság cives majores et minores; a nemesség magnates et nobiles populi.

171. *Maixner F.: Ranjina Dinko fordításai latin és görög klasszikusokból.* (Prievodi Ranjine Dinka iz latinskih i grčkih klasika.) Rad. LXX. 1884. 196—223.

172. *Matkovics Péter: Verancsics Antal utazása Konstaninápolyba 1553-ban.* (Putovanje A. Vrančića g. 1553. u Carigrad. Putovanja po balkanskom polustoku XVI. vieka.) Rad. LXXI. 1884. 1—61.

Ferdinánd király 1553. tavaszán követül küldte Konstantinápolyba Verancsics Antal pécsi püspököt és Zay Ferencet, a dunai hajók parancsnokát, mint ügyes diplomatákat, kik a kellő nyelismeretekkel birtak, feladatuk volt kedvező békét kötni és Malvezzi elzárt követ szabadonbocsáttatását kieszközölni. Midőn Ferdinánd elfoglalta Erdélyt, a szultán megkérdezte Malvezzitől igaz-e ez, s midőn, nem birván róla tudomással, tagadta, elzáratta először a fekete toronyba, azután a »Héttorony« nevü fogházba.

Mielőtt a követség utnak indult, Verancsics és Palyni Pál elmentek a budai basához, hogy ideiglenes fegyvernyugvást eszközöljön ki, mig a béketárgyalások tartanak, ezt meg is kapták. Kapott követi utasításukat l. Rad. LXX. 4. lap, jegy. 1. — Verancsics és Zay 1553. jul. 26-án utnak indultak hajón a Dunán. Ezen utról Verancsics utleirást irt.

Verancsics Antal életrajza ismeretes (Rad. LXX. 4. l., jegy. 2.), összes műveit Szalay és Wenzel kiadták (Rad. u. o. jegy. 3.), Wenzel életrajza, melyet róla adott, eddig a legtökéletesebb, Podhraczkiét is felhasználta. (Rad. u. o. jegy. 4.) Verancsics Antal sz. 1504-ben Sebenicóban, meghalt 1573-ban Eperjesen. A család Boszniából a török elől menekült Sebenicóba, hol apja Ferenc előkelő polgár, anyja, traui Statileo Margit, Statileo János erdélyi püspök nővére és Beriszló Péter bán rokona volt. V. A. gyermekkorát Trauban és Sebenicóban töltötte, honnét Beriszló Péterhez Veszprémbe, majd fivérével, Mihálylyal együtt Statileo Jánoshoz került; 20 éves korában scardonai kanonok, majd veszprémi kanonok és somogyi főesperes, ekkor küldötte nagybátyja a páduai egyetemre. Statileo püspök Zápolya János nagy befolyásu hive volt, ki 1526-ban erdélyi püspökké nevezte ki, unokaöccsét pedig előbb ó-budai prépostta, majd 1530-ban királyi titkárrá nevezte ki, — ezzel kezdődik Verancsics diplomáciai tevékenysége.

Verancsics Fauszt (Kovachich Scriptores minores I. 195., 196.) elősorolja összes diplomáciai kiküldetéseit. A Zápolyák ügyében járt: Zsigmond lengyel királynál, háromszor Boszniában a helytartónál, kétszer Velencében Gritti András dogénál, VII. Kelemen pápánál Rómában 1531-ben, azután ismét Zsigmond lengyel királynál, 1535-ben III. Pál pápánál, Ferenc francia királynál, VIII. Henrik angol királynál, hol megismerkedett Rotterdámi Erazmussal és Melanchtonnal, járt követ-

ségben Bécsben Ferdinándnál; Izabella királyné megbizásából jelen volt a királyné fivérének, Zsigmond Ágost lengyel király lakodalmán is innét egyenesen Prágába kelle mennie Ferdinándhoz. Úgylátszik Ferdinánd ekkor megnyerte magának Verancsicsot. Ezután még kétszer járt Lengyelországban a Zápolyák érdekében. 1549-ben formálisan kilépett szolgálatukból és Utjesenovics Frater György szolgálatait szép bizonyítványban méltatta; a kettő közötti viszonyra nézve érdekes a Processus contra occisores Frat. Georgii. (Theiner, Vetera Mon. slavor. meridion II. 36. Mon. Hung. Scr. XXXII. 39—55. lap.)

Midőn Verancsics Ferdinánd szolgálatába lépett, Oláh Miklós 1550-ben egri kanonákká és szabolcsi főesperessé, majd Ferdinánd esztergomi kanonokká és pornáni apáttá nevezte ki. (Mon. Hung. Scriptor. I. 353—359.) Verancsics levelei és iratai az 1553-iki török küldöttségről kimeríthetlen bányája az akkori viszonyok és események történetének. (Scriptores XXXII. 35—198.); mielőtt utnak indult, a király pécsi püspöknek nevezte ki. (Scriptores II. 362—368.)

Utleirását először kiadta Abbate Fortis (Velence 1774.) a »Viaggio in Dalmazia« cimü művében, azon kézirat alapján, melyet Verancsics Antal örököseinek, a Draganics grófoknak gyüjteményében talált. Ez utleirás cime: »Iter Buda Hadrianopolim anno 1553. exaratum ab Antonio Verantio, tunc quinqueecclesiensi, mox agriensi episcopo, ac demum archiepiscopo strigoniensi, regio in Hungaria locumtenenti, magno regni cancellario atque S. R. E. cardinali electo, nunc primum e Verantiano chartophylacio in lucem editum«, a művet hálából Draganics-Verancsics Ferenc sebenicói patriciusnak ajánlotta. Az utleirás befejezetlen, mert e szókkal végződik: et mox civitas Hadrianopolis . . . E szerint az utleirás töredék, mert hiányzik az Adrianopoltól Konstantinápolyig való utrésznek leirása. Koller kiadta annak elejét és Pécsmegyére vonatkozó részét. (Historia episcopatus Quinqueecclesiensis V. 335., 336. l.) Szalay kiadta a magyar nemzeti muzeum kézirata és Fortis munkája alapján Verancsics Antal összes művei sorában. (Mon. Hung. Hist. Scriptores II—XV. 288—334.) Kovachich ez utleirást nem adta ki, és nem is említi Verancsics művei sorában, valószinüleg mert nem volt róla jó kézirata. (Kovachich: Scriptores minores II. 389—444.)

Verancsics Antal kitünő földrajzi iró volt, mit nemcsak ezen utleirásában, hanem Erdély, Moldva és Oláhországról irt jeles művében is beigazol. (A. Vrancius, Sibenicensis Dalmata, De situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpinae. M. G. Kovachich u. o. II. 82—114. Mon. Hung. Hist. Scr. II.

119—151.) Ez Erdély rendszeres ismertetése, ennek megirására okot szolgáltatott Szolimán 1538-iki Erdély-moldvaországi hadjárata Péter Rares vajda ellen; e kitünő mű különösen fontos Erdély földrajzi és néprajzi viszonyaira nézve: Verancsics Fauszt ezt egészen indokolatlanul »farrago indigesta«-nak mondja, mert az ő kitünő műve mellett egészen eltörpül kortársának, Reichensdorfnak 1550-ben ugyan e tárgyról irt munkája. (G. Reichensdorf: Chorographia Transilvaniae et Moldaviae, Schwandtner Script. rer. Hung. I. 778—800.)

Történelmi művei is igen becsesek, de mint Wenzel helyesen megjegyzi ezek inkább értékes értekezések, mint rendszeres történelmi művek. Meg akarta irni Magyarország egyházi történelmét és Magyarország történetét Corvin Mátyás halála óta, melyre nézve sok becses adatot kapott hires földiétől, Utjesenovics Frater Györgytől, azonban sokszoros elfoglaltsága ebben meggátolta. Fontos Bonfin művének kiegészítése és kiterjedt levelezése korának nevezetes férfiaival, kikkel levelezett, azt tüzetesen elősorolja Wenzel. (Scriptores XXXII. p. XVIII.)

Földrajzi műveiben a helynevekre nézve úgy jár el, mint a többi korabeli geografus, azon különbséggel, hogy nem fordítja őket latinra, mint Petancsics (Rad. XLIX. 162—164.), hanem latin mezbe öltözteti őket végzetöket latinosítva.

Verancsics törökországi utleirására vonatkozik egy párbeszédes töredék, melyben őt fivére megkéri, hogy beszélje el ezen utját. E töredék cime: »De itinere et legatione sua constantinapolitana Antonii Verantii cum fratre suo Michaele dialagus.« (Kovachich: Script. min. II. 157—176. Mon. Hung. Hist. Script. II. 268—288.) Ez főképen azért érdekes, mert elmondja, mily bizalmatlansággal vették körül a követeket a törökök, mi akadályozta régészeti és egyébb kutatásait: ha valamit kérdeztek, kémeknek tekintették és úgy bántak velök. Szó van benne a követség céljáról, Magyarország helyzetéről és viszonyáról Törökországhoz stb. Sajnos ez is töredék.

Verancsics utleirásában leirja az utat a Dunán Budától Belgrádig és innét Drinápolyig. Ő Belgrádtól Szendrőnek s onnét a Morava baloldalán Csupriáig haladott, mig a többi utasok Belgrádtól Brancsevóig (mai Kosztolac) s azután a Morava jobb oldalán Ravnóig, illetőleg Csupráig jártak — ebben eltér a többi utleirótól. Csupriától Drinápolyig a régi római úton haladt, mint a többiek. Utleirása lényegesen különbözik más hasonló művektől, mert mig azok csak magát a megtett utat irják le és saját tapasztalataikat adják elő, ő mint tudós utazó főkép arra törekszik, hogy saját tapasz-

talatait a régi irókéval, különösen Ptolomaeussal és ennek térképével összhangzatba hozza, amiben következtetéseiben nem mindig szerencsés, előnyösebb lett volna, ha ezt mellőzi. Utleirása azért is igen fontos, mert a szláv nyelvben teljesen jártas volt és így ezt a népet, országát és szokásait jobban felfoghatta. E megjegyzések azért is szükségesek, mert utleirását eddig minden kommentárok nélkül közölték, pedig ezek nem volnánah feleslegesek.

1553. jul. 25-én katonai kisérettel megindultak Budáról, szomoruan leirja a pusztaságot a Duna mentében, Magyarország legjelentékenyebb vidékén, egy szerb matróz azt beszélte neki, hogy most a török kormány alatt harminc faluban sincs annyi lakos, mint azelőtt egyben volt. Különös figyelemmel leirja a Szerémség dunamelletti városait és falvait; felemlíti a romban levő Atyavárt (Atthiawar, Ochinum indigene vocant, vel Otthyn), Illokot (Ujlacchum), Banmonostra (Banowci, Banostor), Török-Bálint várát, Cserevicset (Cierewgii), Kamenicát (Kamonez), Péterváradot (Varadinum Petri), Karlócát (Karom, indigenis Karlowczy), Fruska Gorát (mons Almus antiquis, nostris Frusca appellatus), a Karlováci hegységet (Karon hegye id est Karontis mons), Szlankament (Zalonkemen), Titelt (Titulium), Zimonyt (Zemlinium), Belgrádot (Belgradus), melynél megjegyzi, hogy annak magyar neve Nándor-Alba és hegyét, melyen épült, még akkor »Nándor heggye« néven nevezték.

Aug. 1-én elhagyták Belgrádot és Szendrő (Zmyderovium) felé indultak, mindenütt megnevezi a városokat, várakat, hegyeket és folyókat egész Drinápolyig, érdekes földrajzi és néprajzi leirásokkal. 1567-ben mint követ ujból megjárta ezen utat, de erről csak naplót vezet és nem rendszeres földrajzi és néprajzi utleirást ad, mert ezt az első alkalommal már megtette. Ugylátszik Verancsics nem ismerte kortársának, Petancsicsnak utleirását, mert ez tudta, hogy Hebrus Marica folyó, mig Verancsics még mindig Sztrumának hivja és tartja.

Verancsics aug. 25-én ért Kontsantinápolyba, tehát elég gyorsan utazott, épen akkor ért oda, midőn Szoliman Aleppóba készült, Malvezzit szabadon bocsátotta, kit Bécsbe küldtek uj utasításokért. Ferdinánd csak kilenc hónap mulva küldte uj utasításokkal Konstantinápolyba a meghalt Malvezzi helyett a németalföldi Busbeket, ki 1555. jan. 20-án ért oda. A követek Szolimánt Amaziába követték. Busbeg ezt leirta és utazása hiressé lett az Augusztus korából való ancyrai emlék felfedezése által. (A. G. Busbequii omnia quae extant opera. Basileae 1740. Epistola I. pag. 63—93.)

E követség alkalmából Verancsics négy évet töltött Törökországban, azt alaposan megismervén (Katona XXII. 1031.); hazatért 1557. aug. végével, jutalmul egri püspökké nevezték ki. 1567-ben Teuffenbach Frigyessel ismét mint követ járt Konstantinápolyban; jul. 1-én indult Pozsonyból, jul. 20-án Belgrádból és aug. 22-én volt Konstantinápolyban, hazafelé indult 1568. márc. 17-én; a drinápolyi béke valódi mestermű volt s neki európai hirnevet szerzett. Ezen utjáról csak rövid naplót vezetett, ekkor török krónikákat hozott magával, melyek igen fontosak azon országok történetére nézve, kik a törökkel hadakoztak. Fortis és utána mások azt állították, hogy a török krónikák fordítását hozta magával Verancsics, e kodex Fortis kezében volt, megvan Sebenicóban Verancsics egyébb kézirataival. (Fortis u. o. p. 142.) Ezen évkönyveket Codex Verantianus-nak nevezik, ezen cimen ismerte és felhasználta őket Schmidt (Archiepiscopi Strigonienses pag. 78.) az »Imperatores Ottomanici« cimü művében; e krónikák alapján irta Leunclav az ő Törökország történetét. (Histor. Turc. l. I. p. 31. Fortis u. o. p. 142.)

Hammer (Gesch. II. 368.) azt mondja, hogy Verancsics 1567-iki törökországi utjáról az ő titkára, Marc Antonio Pigafetta irt egy igen fontos és értékes utleirást. Ez utjáról hazaérkezvén Verancsics Antal, 1569-ben esztergomi érsek lett. Életrajzát megirta Verancsics Faust, Fortis, Kovachich, Wenzel, Horányi, Koller, Schmidt P. N. — de jó volna róla egy korrajzban szólani.

173. *Zore L.: Adatok a raguzai eroikomikus költészet megismeréséhez.* (Gragja za poznavanje eroikomične dubrovačke pjesme.) Rad. LXXI. 1884. 145—175.

174. *Kispatics Máté: Praehistorikus kőeszközök a zágrábi nemzeti muzeumban.* (Predhistorijsko kamenito orudje iz narodnoga muzeja u Zagrebu.) Rad. LXXI. 1884. 188—204. lap.

175. *Csrncsics János: A »szloven és illir« név a mi hospiciumunkban Rómában.* (Imena Slovjenin i ilir u našem gostinjcu u Rimu poslije 1453. godine.) Rad. LXXIX. 1886. 1—71.

Az értekező a római sz. Jeromos collegium és hospicium irataiból bizonyítja, hogy ott 1485-ig az összes délszlávokat »schiavoni« néven nevezték; 1485-től 1650-ig valamennyit az »Illir« név alatt értették, 1650-től fogva e nevet főképen csak a dalmatákra alkalmazzák, mig a többi délszlávokat saját országuk nevén nevezik.

176. *Tkalcsics Iván: János (Iván) goricai (de Gverche) fődiákonus, honi iró a XIV. századból.* (Ivan arcidja-

kon gorički, domaći pisac u XIV. vieku.) Rad. LXXIX. 1886. 71—135.

A régibb történészek, kik a zágrábi püspökségről irtak, mind dicsérik János goricai fődiákont, de életéről egy szóval sem emlékeznek meg: Kukuljevics Iván az első, ki munkájáról szólván felemlíti, hogy Kosznicán a Szávántúl vagy Turopoljén született; Rácski Ferenc munkáját tüzetesen méltatván (Književnik I. 548—557.), azt véli, hogy Kosznában a Gvozdáni zsupában a volt második báni ezred területén született; Tkalcsics 1874-ben a »Monumenta historica episcopatus zagrabiensis« második kötetében először közölte munkáját és életrajzát s ebben azt állította, hogy a stubicai fürdőben született, mert noha az oklevelekből nem lehet pontosan megállapitani születése helyét, mégis abból, hogy öröklött birtokai a Toplica patak mellett feküdtek, mely Daruvár mellett elfolyván az Ilovába ömlik, azt lehet következtetni, hogy itt valahol született.

A Toplica patak mellett fekvő birtokok egyedüli birtokosa a XIV. században a Tolineg nemzetség volt, mely sz. György tiszteletére templomot és plébániát is emelt, mely a zágrábi püspökség plébániáinak legrégibb jegyzékében (XIV. sz.), a Zinche főesperességben említtetik mint: »ecclesia s. Georgii de generatine Tolinegh«, az 1501-diki jegyzékben már mint »S. Georgii de Thopolca« fordul elő, mert a Tolinegh nemzetség akkor már kihalt volt.

János fődiákon anyja Isza a Tolinegh nemzetségből való volt; családfáját megállapitotta és közli (Rad. LXXIX. 74. l.) egy 1343. és egy 1333-ból való oklevél alapján, melyekben a Tolinegh nemzetség kiskoru árváinak gyámjaként szerepel anyai részről való nagybátyjuk, János goricai fődiákon, kit a zágrábi káptalan iratai 1319-ben mesterkanonoknak és 1329-ben Kobol László püspök kancellárjának és goricai fődiakonusnak említik és minthogy e főesperesség a negyedik ezek sorában, azért Jánosnak 1319-ben a legidősb mesterkanonoknak s így legalább is negyven évesnek kelle lennie, minek folytán születési évét 1280-ra tehetni. Valószinüleg a szülőhelyéhez közeli biélosztienai benediktinusoknál nevelődött s mint hires jogász valószinüleg a bolognai horvát kollegiumban tanult.

Midőn hazatért, a zágrábi egyház vagyoni helyzete szomoru volt az urak hatalmaskodása folytán. (Theiner Mon. Hung. I. pag. doc. DCCXIX. és egy eredeti oklevél az Act. Cap. zagr. ant. fasc. I. nr. 42.) Oktatást csak a káptalani iskolában lehetett nyerni, azonban a tanitók túlságos tandijakat szedtek, mi a tanulókat elriasztotta. (Tkalcsics Mon. ep.

zagr. II. p. 77.) Kazoti Ágost püspök (1303—1322.) rendbe hozta a káptalani iskolát és a püspöki vagyon rendezésében igénybe vette János fődiákont, mint ügyes jogászt. Mikor lett ez kanonokká pontosan nem tudni. 1319. máj. 7-én képviselte a káptalant a Mladučevac család hagyatéki ügyében, mely örökössé a káptalant tette a városi hatóság előtt tett végrendeletében. Azután képviselte a káptalant a Zágráb városával a piac és vásárjövedelem tárgyában támadt hosszu perben.

Mint ügyes jogászt Kobol László püspök kancellárjává nevezte ki, mint ilyen először szerepel Német Péter (Teutonicus) vugroveci püspöki predialista családi szerződésének aláirói közt, kik összes birtokaikra nézve a vagyonközösséget mondották ki; e szerződés csak a püspök és kancellár aláirása által lett jogerőssé.

A goricai vagy »de Gverche« főesperesség a zágrábi egyházmegyében egyike volt a legrégiebbeknek és legnagyobbaknak. Nevét maga János fődiákon így magyarázza: »Goriche vocantur in wlgari sclavico, montes« tehát districtus goricensis, id est montanus. E kerület a XII. és XIII. századbeli oklevelekben comitatus, zsupania néven fordul elő, így II. Endre 1209-iki oklevelében, melyben a horvátországi templáriusokat oltalmába fogadta, azt mondja, hogy »comes Burili de Gorice« III. István uralkodása alatt (1161—1173.), midőn Vitimir comes montanus (gorski) e rendnek adományozta Háko birtokát, e ténynél mint a király képviselője jelen volt. IV. Bélának 1224. dec. 24-iki oklevelében Klokocs lakóinak szabadalmakat ad, a tanuk közt szerepel: Boncelaus, comes goricensis. Régisége mellett bizonyít az is, hogy külön régi rituáléja volt, melyet valószinüleg a megszünt sziszeki püspökségtől vett át s ezt a ritualét egész a XVIII. sz. végéig használta (liber Goricensis) a zágrábi egyház és szigoruan meg volt tiltva mást használni. (Rad. LXXIX. 89. l., jegy. 4.)

E főesperesség három alesperesi kerületre oszlott: a goricai 31, a podgori (hegyaljai) vagy medjuriečki (folyóközi) 21, és a metliki vagy zsumberegi (Sichelburg) 7 plébániával, kiterjedt Jasztrebarszkótól (Jaszka) Okicson át be Krajnába Sichelburgig (Zsumberek), a Kupán át Bosziljevo felé egész Cetináig, hol a korbáviai püspökséggel volt határos és kiterjedt a mai Boszniának egy nagyobb részére. A fődiákon élvezte róla az úgynevezett »cathedraticum« jövedelmét, minden plébánia köteles volt neki sz. Márton napkor 50 dinárt és husvétkor egy legalább 12 denár értékü bárányt adni. Az összes egyházi tized egy negyedrésze is a főesperesé

volt. Hogy a legjövedelmezőbbek közé tartozott, bizonyítja az is, hogy valamennyi között a legnagyobb pápai adót fizette, így 1332-ben tizenhat ezüst márkát három denár hiján. (Tkalcsics Mon. ep. Zagr. II. 92.)

János fődiákon neve ismert és tisztelt volt 1329 után már a római szék előtt is; 1331-ben a pápa őt bizta meg, hogy helyezze birtokba, illetőleg vezesse be birtokába Horvát Gergelyt a S. Laurentii de Hay javadalmas prépostságban. (Teiner u. o. I. 533.) Mint hires jogtudós világiak pöreiben is eljárt. István bán 1288-ban Gilion grófnak, zágrábi polgárnak, hasznos szolgálataiért oda ajándékozta zágrábi palotáját; Gilion özvegye Sir-Gerin fiainak, Endreol és Miklósnak eladta azt. Endreol 1331-ben fiai gyámjává János fődiákont nevezte ki, mint jeles jogász megvédte az árvákat Prodanics Mikca bán ellen, ki a palotát vissza akarta venni, mert az nem volt az ajándékozó István bán magánvagyona. János fődiákon megnyerte a pert Visegrádon is, — e per iratai meg vannak a délszl. akad. birtokában.

János bácsi prépost a Tolinegh családból árván maradt unokaöccsének Toplicai birtokainak kezelését 1333. márc. 21-én rábizta János goricai fődiákonra, mint az árvák anyai részről való nagybátyjára (l. szövegét Rad. LXXIX. 95. l., jegyzet 2.), ki a birtokból őt illető részt is unokaöccsének ajándékozta.

A zágrábi káptalan megbizásából 1334-ben uj káptalani törvénykönyvet készített, capitularium seu collectuarium címén. Zágráb várossal való pörében a piacjövedelemért a káptalan János fődiákont Esztergomba küldötte az 1321-iki horvát országgyülés eredeti oklevelével, mely a vitás kérdést rendezte, hogy ott ez oklevelekről hiteles másolatot készíttessen, mert az eredetit nem merte pöreiben használni, nehogy elragadják tőlök. (Propter casus formidabiles kellett a másolat.) A tized beszedésével kimondhatlan sok baja volt a káptalannak, azért egyhangulag elfogadták János fődiákon indítványát, hogy a tizedszedést haszonbérbe adják. Az uj káptalani statutumot Kobol László püspök 1337-ben erősítette meg. (Tkalcs. u. o II. 31.)

János fődiákon a káptalannak a várossal való pörében 1336 végével Visegrádon járt; 1337-ben eljárt a Beke vagy Benke de Gorbonok család perében a zágrábi káptalan előtt. (N. R. A. fasc. 1508. nr. 10., 11.)

A korbáviai püspök a goricai főesperesség területén jogtalanul szedett tizedet, e tárgyban 1338-ban János fődiákon a káptalan megbizásából Avignonban járt XII. Benedek pápánál, ki 1339. márc. 4-én kelt iratában a peres ügy eldön-

tését János topuszkói apátra bizta. (Act. Cap. Ant. fasc. 13. nr. 103.) E hosszú perben a káptalan érdekeit János goricai főkdiákon védelmezte.

A káptalan, hogy több védője legyen a várossal való heves küzdelmeiben, 1344-ben betelepítette a mai Novavesz városrészt, melynek «Lepa ves« (Szép falu) nevet adott. János goricai fődiákon 1347-ben megkérte a káptalant, hogy adjon neki alkalmas telket ott, hogy templomot és plébániát építhessen — a káptalan ezt örömmel megadta, plébánossá Tolinegh Balázst, a fődiákon unokaöccsét nevezte ki, a káptalan és az alapító kellő javadalmazásáról gondoskodtak és a püspök e plébánia lelkészét 1351-ben örök időre a »püspöki udvari káplán« cimével ruházta fel. (Tkalcs. u. o.)

János fődiákon 1344-ben vitte a káptalan prevlakai birtokperét, melyet meg is nyert, a káptalan neki hálából e birtok jövedelmeit egész életére átengedte (Tkalcs. Mon. ep. zagr. II. p. 44.); e birtok határjárási oklevelét Lajos király Zágrábban jun. 24-én megerősítette. (Tkalcs. u. o. 128. l.) Zágráb polgársága a káptalan ellen becsmérlő panaszt emelt, hogy egyes birtokait elragadta stb. (Eredetije a zágr. városi levéltárban.) Ezen ügyben 1346-ban megjelent a veszprémi püspök mint kir. kancellár előtt, tiltakozott a rágalom ellen, és utóbb maga a király is visszautasította a városiak rágalmát, mint alaptalant. János fődiákon 1347-ben is több káptalani és magánperben szerepel; 1343 óta püspöki vicarius in spiritualibus et temporalibus, Jakab püspök halála után (1348. okt. 16. Budán) a káptalan a széküresedés egész tartamára a püspökség kormányával megbizta; mint teljhatalmu vikarius generalis 1349. jul. 9-én érdekes és a kort jellemző köriratban felszólította papságát egymás iránti szeretetre elmondván mit és hogyan vétettek eddig ez ellen a papok. (Tkalcs. u. o. II. köt., IV. rész, 26. caput.)

János goricai fődiákon nevével két 1553. okt. 18-iki oklevélen találkozunk utoljára; mikor halt meg, nem tudni pontosan. Főműve az »Album capitulare«, mely az 1334-ben általa készített káptalani statutum javított és bővített kiadása; az 1334-ikinek eredetije nincs meg, de pótolja az 1352—1354 közt készült Album capitulare (Kercselich. Hist. eccl. zagr. p. 124.), melynek eredeti kézirata ma is meg van a zágr. káptalan levéltárában. A kodex 96 lapra terjed, utolsó lapja hiányos; e mű nagy hirre vergődött a XIV. században Magyarországban is, mert mintául használták más káptalanok is saját statutumaiak alkotásánál, így 1374-ben Imre váradi kanonok is. (M. Florianus Hist. Hung. fontes domestici vol. III.)

Az Album capitulare tartalma: A bevezetésben mondja, hogy e mű első szerkesztése 1334-ben történt, hogy e második mikor történt, az a tartalomból derül ki (1352—1354.), azután elmondja mikép és mikor alapította sz. László király a zágrábi püspökséget, elmondja a tatárjárás baleseteit és hogy ekkor a zágrábi egyház kiváltságleveleit Arbe (Rab) szigetére vitték, de onnét mindannyi nem került vissza, mi jelentékeny kárral járt. Hogy megállapítsa a zágrábi püspökség alapítójának genealogiájat, elősorolja a magyar fejedelmeket Álmostól és Árpádtól szent Istvánig és a magyar királyokat Kun-Lászlóig, néha elvéti trónralépésök és halálozási évöket, III-dik Endrét kihagyta (noha erről tudomással kelle birnia, mert ez adományozta a zágr. káptalannak a vám összes piaci jövedelmét) és átmegy az Anjoukra, kik leányágon jutottak a trónra és közülök felemlíti Robert Károlyt és Nagy-Lajost. Ebben forrásul használta az Anonymust, kinek művét »Relatio Hungarorum in scriptis ab olim redacta« néven nevezi, továbbá Kéza Simon mestert, kinek művét »Cronica Hungarorum«-nak nevezi, azonkivül sz. István és sz. László legendáját, melyek ma is meg vannak a zágrábi érsekség nagy legendariumában és a XIII. sz. első tizedéből valók. Beszél a magyarok bejöveteléről és hogyan foglalták el egész Pannoniát, — de Horvátország multjáról egy szóval sem tesz említést, és hol későbbi történetét fel is említi, az csak egypár megjegyzésből áll, melyeket honi krónikákból vesz.

E történelmi bevezetés után következik maga a statutum. Ez négy részből (partes) és mindegyik több fejezetből (capitula) áll. Az első rész 66 fejezetben a káptalan jogait, jövedelmeit, a káptalani birák és alattvalók kötelességeit tartalmazza; a második rész az egyes kanonokok jogait, kötelességeit és jövedelmeit állapítja meg 13 fejezetben; a harmadik rész a káptalani dignitáriusok (nagyprépost stb.) jogait, kötelességeit és jövedelmeit állapítja meg 17 fejezetben; a negyedik rész 28 fejezetben a királyi, püspöki, báni kiváltságleveleit, donációit stb. tartalmazza, főkép azokat, melyek a zágrábi piaci, vásári adó és vámszedési jogra vonatkoznak. Ebből látszik, hogy e statutum igen fontos Horvátország történelmi, földrajzi, igazságügyi és közművelődési viszonyainak ismeretére a középkorban.

Kercselich az ő »Historia eccl. Zagrabiensis« cimü művében azt állítja, hogy János goricai (de Gvercse) födiákon ezenkivül még egy »Chronikon« cimü művet is irt, melynek kéziratát ő nemcsak ismerte, hanem egyes töredékeit fel is használta (Kercs. u. o. 3., 20., 25., 26., 27., 28., 29., 30., 74.,

75., 77., 79., 84., 87., 93., 96., 101., 105., 122., 125., 128., 132., 134. és a Notit. Praelim. 101., 413.), sőt annak egyrészét szóról-szóra közli is. Kercselich szavahihető tanusága szerint tehát János goricai födiákon, honának terjedelmes krónikáját is megirta, melyben Szlavóniáról (ahogy akkor Horvátországot nevezik), annak történelmi fejlődéséről szól és azon kérdés megoldására törekszik, hogyan került Szlavónia magyar fenhatóság alá és azt mondja, hogy: »Sz. István magyar király 1031-ben Szlavoniát átengedte Kresimir horvát királynak hálából, hogy ez őt seregével segítette II. Konrád ellen és hogy ezen átengedés magyar részről ellenzésre ne találjon és hogy minden zavarnak elejét vegye, eljegyezte fiának, Imrének Kresimir leányát és így a knini (tinini) püspök joghatósága egészen a Dráváig terjedt. Midőn azonban egy évvel utóbb Imre herceg meghalt és a házasságból semmi sem lett, akkor Urseolo Péter (sz. István nővérének és Urseolo Ottó doge fia) Imre után örökölvén a szlavóniai herceg cimét, Szlavóniát visszakövetelte, de a sz. király nem tartotta méltányosnak, hogy a jegyest megfossza nászajándékától és utóbb Péter is ebbe belenyugodott.«

Midőn Zean (István horvát király, Kresimir Péter apja) 1035-ben nyugtalanította Magyarországot, a magyarok szent Istvántól követelték, hogy vegye vissza Szlavóniát, de ez azt válaszolta, hogy »királyhoz nem illő visszavenni azt, amit egyszer adott és a horvátok különben sem viseltek ellene nyilt harcot.« Azután elmondja, hogy sz. István halála után viszály tört ki és Péter, ki egyideig az özvegy királyné társuralkodója volt, ezt utóbb mellőzvén, magához ragadta a hatalmat. Ezen hatalmaskodás ellen tiltakoztak a püspökök és a nemesség és királylyá kikiáltották Oba (Aba) Sámuel herceget az Árpád családból, Péter pedig 1041-ben elmenekült Henrik császárhoz, ezért Aba Sámuel pusztította Krajnát és Bajorországot.

Mig a magyarok Henrikkel hadakoztak, István vagyis Vojszláv horvát király felhasználta az alkalmat, betört Szerbiába és a Drináig hatolt, melynek bánjává Prászkát tette. Eközben a magyarok Péter ellenkirályává kikiáltották I. Endrét és Péter 1046-ban elmenekült Ausztriába, hol megvakulva, egy év mulva meghalt. I. Endre a trónon megerősödvén, azon volt, hogy Szlavóniára való jogait érvényesítse és ennek hercegévé kinevezte fivérét, Bélát (Adalbert) és Rádót palatinussá, kik visszafoglalták Szlavóniát a Cetináig.

Azután folytatja az Árpádház történetét Salamonnak Pécsett történt megkoronáztatásáig 1064-ben. Ekkor eljegyezte Szvinimir horvát bán Salamon nővérét, Ilonát, kinek

nászajándékul adták Szlavóniát. E rokonság által elhatalmasodván, Szvinimir horvát királylyá lett.

János goricai fődiákon ezen elbeszélése csupa kombináció, melynek kevés alapja van. E töredékről értekezett Kláics V. (a zágr. gimn. $187^{3}/_{4}$-iki értesítőjében) és Rácski (Monum. Slav. merid. VII. pag. 471—484.) Kercselichtől tudjuk, mi volt ezen elveszett krónika további tartalma, mely Nagy Lajosig terjedt. Az Album capitulare kézirata alapján mondhatjuk, hogy János goricai fődiákon a legrégibb irója a szávamelléki Horvátországnak és igen érdemes és tiszteletre méltó alak és csak sajnálni lehet, hogy Chronikonja eltünt, melyből kétségkivül sok haszon háramlott volna a honi történetirásra, főkép azon korra nézve, melyben élt s melynek történeteiről a leghitelesebben lehetett értesülve. Kercselich méltán mondja róla: Vir perenni dignus memoria.

177. *Rácski F.: Horvát egyház. Horvátország belső állapota a XII-ik század előtt.* (Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. Crkva hrvatska). Rad. LXXIX. 1886. 135—185. l.)

A szalonai érsekség alá már a VI. században tartoztak: az arbei, zárai, scardonai, makari (Muccarum), naroni, epidauri (raguzai), továbbá ludrói, szarszenterói, szárni, besztuai és sziszeki püspökség. A szerémi (mitrovicai) püspökség nem tartozott hozzá. Az oklevelekben előforduló utolsó szalonai érsek, Makszim 602-ben, a püspöki névlajstromokban utána még Theodor érsek fordul elő. A horvátok elpusztították Szalonát s az érsekség átköltözött Spalatóba, de még soká a »szalonai érsek« cimét használta és primása maradt ugyanannak a területnek. A X. század harmadik tizedében hozzátartoztak a következő püspökségek: Abszar, Veglia, Arbe, Zára, Scardona, Stagno (Szton), Raguza, Kattaro, Delmin, Sziszek. A horvát állam elismerte primásának. (Trpimir 852-iki oklevele Documenta p. 4.)

Spalató jó ideig nem tartozott politikailag Horvátországhoz, ez, hogy egyházi feje saját területén legyen, a pápa beleegyezése nélkül, Miklós pápa idejében (858—867.) a nonai püspökséget (Nona, Nena, Nin) alapította, mi sok viszályra adott alkalmat. Ekkor Nin volt a horvát királyi székhely és a nini püspök, mint horvát püspök és királyi kancellár, mindenhova kisérte a királyt. A 924-iki spalatói zsinat elismerte a nini püspököt, de a 926-iki nem, mivel horvát primás gyanánt viselkedett, miáltal a spalatói érsekség joghatósága csak magára a városra szorítkozott volna. A XI. sz. második felében Narenta vidéke Antivariban (Bar) külön érseket kapott, mert a zetai püspökök a spalatói zsinatra utaztukban

a tengerbe fuladtak, nehogy ez többé előfordulhasson, — az igazi ok az volt, hogy a hatalmassá lett Zeta nem akarta, hogy egyházi feje az ország területén kivül legyen, — ezen érsekséghez csatolták a kattarói és raguzai püspökséget, mig 1078-ban a pápa, tekintettel Raguza függetlenségére, ennek püspökét is érsekké tette.

A nini (nonai) püspökséget 1060-ban visszaállították és még két horvát püspökséget alapítottak: a tenger-belgrádit és tininit (Knin). A sz. László által alapított zágrábi püspökség (1093.) a kalocsai érsekség alá tartozott. A horvát püspökségek továbbra is elismerték a spalatói érseket egyházi fejöknek, hanem a római kuria kénytelen volt engedményehet tenni a szláv liturgia használatára nézve.

Rácski értekezése további folyamában szól a püspökválasztás, később kinevezés és megerősítés módozatairól, a horvát egyházban 924 óta tartott zsinatokról, a püspök és papság közjogi helyzetéről, a divatban volt papi rangfokozatokról, bencés, templárius, johannita rendházakról Horvát-Dalmátországban, apáca zárdákról, a keleti és nyugati egyház egymáshoz való viszonyáról és arról, minő joghatóságot gyakorolt a pápa Horvát-Dalmátországban.

178. *Nodilo N.: A szerbek és horvátok vallása főkép dalaik, meséik és népies beszédök alapján.* (Religija Srba i hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog. (Rad. LXXVII. és LXXIX. 1886. 185—247. LXXXI. 1886. 147—218.

179. *Szmicsiklács Tádé: A horvát nemzeti eszme védelme és fejlődése 1790-től 1835-ig.* (Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje od 1790. do 1835. godine.) Rad. LXXX. 1885. 11—73. l.

II. József törekvéseivel szemben a horvát nemesség szorosan csatlakozott a magyarhoz az alkotmány és nemesi privilegiumaik megvédésére. II. József halála után Balassa bán menekült Horvátországból és Erdődy János lett utóda. 1790. ápr. 15-én Skerletz Miklós zágrábi főispán azt sürgette, hogy az önkénykedő bécsi kormány ellen »nos indissolubili nexu Hungariae jungamus.« Horvátországban általánossá lett a magyar viselet.

A magyarok már az 1790. jun. 11-iki ülésen követelték, hogy az országgyülés nyelve magyar legyen, a horvátok ezzel ellenkeztek és a lalin nyelv mellett voltak, mire az ment határozatba, hogy a napló magyar nyelven vezetendő, azonban hozzá hiteles latin fordítás is melléklendő (Diarium 1790. p. 20., 21.); a horvátoknak megengedték, hogy az országgyülésen latinul beszéhessenek és beadványaik is

latin nyelvűek lehetnek. A vita folyamán felhangzott magyar részről azon fenyegetés, hogy Szlavóniát Magyarországhoz fogják csatolni, mire Skerlec egy értekezést irt, melyben bebizonyította, hogy az ősidőktől fogva Horvátországhoz tartozott. (Tres inferiores Slavoniae comitatus).

Midőn 1790-ben megalkották a 8-ik t.-cikket, mely szerint a magyar korona egész területén a magyar a hivatalos nyelv, ez ellen szept. 1-én a horvátok egy declaratióban tiltakoztak és a latin nyelv mellett törtek lándzsát (Engel: Gesch. von Croatien, Slav.-Dalm. 191., 192.), ennek szövegét azonban nem vették be az országgyülési naplóba. E rendelkezés ellen erélyesen felszólalt szept. 4-én Erdődy János bán és Verhovác Makszmilián zágrábi püspök. (Diarium 1790—91. pag. 139.) Erdődyt ezért költeményben dicsőítették a horvátok, melynek cime: Trium sororum recursus ad novum proregem C. J. Erdődy, ne suis priventur coronis. (Engel u. o. pag. 192.) Az 1792-diki országgyülésen ismét szóba jött a magyar nyelv, mint hivatalos nyelv és azt Magyarország minden iskolájába kötelező, a horvátországiakba pedig mint rendkivüli tantárgyat vették fel.

A francia háboruk alatt az országgyülés e tárgygyal nem foglalkozott. 1805-ben ujra előkerült a kérdés; a horvátok kijelentették, hogy Horvátországban a horvát nyelv ép oly jogosult, mint Magyarországban a magyar. Verhovác ráakarta birni a palatinust, hogy a javaslatot ne irja alá, mig ki nem mondatik, hogy az nem vonatkozik Horvátországra; e kijelentés meg is történt. (L. Rad. LXXX. pag. 22., jegyz. 1.) Ekkor a horvátok még mindig nem a horvát, hanem a latin nyelv mellett hadakoztak és 1805-ben megjelent Bécsben e tárgyban egy röpirat: Reflexiones super introducendo linguae hungaricae in administratione.

A magyarok 1807-ben azon voltak, hogy az ország hadseregének nyelve kizárólag a magyar legyen és minden hivatalnok tiz év alatt köteles legyen magyarul megtanulni; a horvátok ezzel ellenkeztek, mert erre szerintök egy uj generatio kell és ennek csak az volna az eredménye, hogy ők a közszolgálatból kiszorulnának. (Diarium 1807. pag. 104., 105., 113.)

I. Napoleon 1808-ban Dalmáciából és Horvátország egy részéből Illyriát csinált és hogy a horvátoknak kedvezzen, Zárában horvát hirlapot (Kraljski Dalmatin) adatott ki és a laibachi akadémián az illir nyelvnek tanszéket állított (Jagics: Pisma Dobrovskago i Kopitara. St. Petersburg, 1885. pag. 138.); ennek ellenében Ausztria is akart Dorotics szerkesztősége mellett egy horvát lapot kiadni, de ez nem sikerült.

(Zágr. püsp. levéltár prot. II. 242.) Verhovác püspök azt hivé, hogy ez még korai dolog és azon volt, hogy a szentirást horvát nyelvre lefordíttassa és a horvát helyesirást megállapitsák, azért gyüjteni kezdte a délszláv nyelvü könyveket és kéziratokat egy külön szláv könyvtárba. 1813-ban egy körlevélben felszólította a papságot, gyüjtse össze a horvát szókincset, közmondásokat, népdalokat, régi horvát könyveket és kéziratokat, — de ennek kevés eredménye lett, mert a horvát papság nem a horvát, hanem a latin nyelvet pártolta. (Danica illirska. 1837. 24. sz.)

A horvát nyelv közhasználata mellett és a latin ellen először szólalt fel Mihánovics Antal a következő röpiratban: Reč Domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnem jeziku. Bécs, 1815. (Szózat a hazához a honi nyelvben való irás hasznosságáról.) Bécsben 1818-ban »Oglasnik ilirski« cimen horvát ujságot akart kiadni, — de nem akadtak rá Horvátországban előfizetők. A horvát nyelv és irodalom mellett csak három horvát plébános iró buzgólkodott: Brezovacski Titus, Miklousics Tamás és Lovrencsics Jakab.

1825-ben tizenhárom évi súlyos abszolutizmus után ujra összejött az országgyülés, a horvát rendek szorosan csatlakoztak a magyarokhoz az alkotmány megvédésére. A magyar nyelv Horvátországban való kötelezővé tétele ellen három hónapig küzdöttek a horvátok. (Diarium. 1825. dec. 19. pag. 262.) A főrendek közt sokan nem tudtak magyarul és pártolták a horvátokkal együtt a latin nyelvet, mig 1826. febr. 26-án végre a főrendiház elfogadta a magyar nyelvet hivatalos nyelvként »salvis tamen juribus Regni Croatiae.« (Diarium. 1826. pag. 100—129.) A horvát álláspont mellett először felszólalt Kusevics József horvát protonotárius, ki azonban megigéri, hogy azon lesznek, hogy a horvát gyermekek megtanuljanak magyarul, mert cz nagy hasznukra lesz. E beszédét külön is kiadta »Sermo magistri J. Kusevich« stb. cimen, mert a napló hézagosan közölte. A magyar szónokok kijelentették, hogy a horvát megyékkel csak úgy kell elbánni, mint a felvidéki tótokkal (Diar. 1826. pag. 104—106., 110—112.), mire az elnök figyelmezteti őket, hogy ne erőszakoskodjanak a horvátok ellen. (Diar. 1826. pag. 109.) A horvátok hevesen tiltakoznak a tót megyékkel való azonosítás ellen, mert nekik alkotmányos, országos jogaik vannak, a horvát részek »regna socia« (Testvérország) nem »subjecta regna.«

A magyarok azt kivánták, hogy legalább a horvát iskolákba hozassék be a magyar nyelv mint kötelező tantárgy. (A horvát követek relációja 1827. Acta congreg. Horv.

orsz. levéltár.) A bán a horvát követeket e tárgyban conferentiára hívta, hol ezek kijelentették, hogy ez iránt előbb a horvát országgyülés megkérdezendő, de ha ez el is fogadná kötelező tantárgyul a magyar nyelvet, a horvát országgyülés hivatalos nyelve ezentul is a latin maradjon. Támogatta őket Fiume követe is. (Diar. 1826. pag. 655.) Abban azonban megegyeztek, hogy iskoláikban a magyar nyelv tanítását elő fogják mozdítani »ex naturali illo quo erga sociam sibi gentem Hungaram feruntur amore« és erről jelentésökben így emlékeznek meg: »ad contestandum verum unionis desiderium et seriam linguam hungaricam discendi voluntatem sponte declaremus, ut studium linguae hungaricae, quod hactenus in regnis his extraordinarium fuit, pro futuro sit ordinarium«. (Act. reg. Congreg. 1827. nr. 2. Horv. orsz. levélt.) Ezt az 1827-dik évi horvát országgyülés az 5-dik cikkben el is fogadta. (Act. reg. Cong. u. o. Wachsmuth: Die Gesch. des Illyrismus. Leipzig, 1849. pag. 195., 196.)

Az 1830-iki magyar országgyülésre Zágrábmegye és a többiek utasításul adták követeiknek, hogy tanitó vagy tanár ne lehessen, ki nem tud magyarul. (Wachsmuth u. o. 198., 199.) Ezt a horvát országgyülés törvénynyé is emelte. (Diar. 1830. pag. 576.) Stoos Pál e felett egy versben kesereg (Danica 1835.), a fiatal Gaj Lajos pedig kiadta könyvét a horvát helyesirásról (Kratka osnova hrvatsko-slavenskoga pravopisanja. Buda, 1830.), hogy a horvát nyelvet egységes helyesirással ellássa. E könyv célzata panszlavisztikus, és nagy visszhangra talált az ifju nemzedékben. (Kundek József: Rech jezika narodnoga preuzv. Stephanu Ozegovich Vu Karlovcu 1832; Derkos Iván jogász műve: Genius patriae super dormientibus suis filiis . . . in excitandum excolendae linguae patriae studium. Zagrabiae 1832. pag. 52.)

Gaj eszméinek előharcosa Smodek Máté dr. Ez engedélyt kért és nyert a horvát jogakadémia tanári karától 1832-ben, hogy ott a horvát nyelvet előadhassa, ez izgalomra adott okot és az ügy ujból a tanárkar elé került, mely azt Mojzes István dr. felszólalására ujból megengedte. (Kurelac: Fluminensia, pag. 182—184; Szmicsiklász: Život i djela Babukića, pag. 56—58.) Az ügyet pártulfogta Draskovics Jánkó gróf egy horvát nyelven irt röpiratban. (Dissertacija, iliti razgovor darovan gospodi poklisarom etc. po jednom starom domorodcu. Karlovác 1832. L. Rad. LXXX. 53—72. l.) Ez a képviselőknek szólott és hatása az volt, hogy Draskovicsot választották egyetlen horvát delegátussá a magyar főrendiházba az 1832-iki országgyülésre. A horvát országgyülés 1832-ben még nem hozott törvényt a horvát nyelv

mellett, hanem igenis a mellett, hogy a magyar nyelv csak Magyarországban lehessen hivatalos nyelv. Ezen horv. országgyülésen nagy izgalmat okozott az, hogy azt vélték, hogy Magyarország el akarja szakítani Horvátországtól Szlavóniát és a dalmát tengerpartot, felállítván a szeverini megyét; Stermage gr. ez ellen heves beszédet mondott (Act. Congr. 1832. nr. 26., 24.) és egy munkálat is jelent meg ez ellen: »Fundamenta, quibus ostenditur tres inferiores comitatus semper ad jurisdictionem regni et bani Sclavoniae pertinuisse.« Mindez a horvát ifjuságra nagy hatással volt. (Szmicsiklász: Život i djela Babukića, pag. 62.), mely határozottan az illirizmushoz csatlakozott.

Az illirizmus volt Gaj eszméje, vagyis a délszlávok egyesítése. (Vienac, 1872. 20-ik sz.: »Hogy kezdődött és fejlődött a délszláv eszme.« Smičiklas. Babukics élete és működése. 6-ik l.) Gaj 1832. a Consiliumhoz kérvényt adott be, hogy megindíthassa »Danica horvatska, slavonska i dalmatinska« cimü szépirodalmi lapját; e kérvényt a horvát megyéknek kiadták véleményadásra, ezek pártolták, kivált Zágráb megye. (Protoc. Com. Zagr. 1832. Generalis congregatio 31. martii, artic. 75.) Jozipovics Dániel turopolyei gróf felszólalt ellene, pártolta Jelacsics Lajos dr. volt akadémiai tanár, kit Metternich elmozdított. A consilium a dolgot halogatta és a lap engedélyezését több feltételhez kötötte. (Protoc. com. Zagr. 1833. februarii Artic. 44.) Rakovác Károly a »Szellem« (Duh) cimen egy költeményben dicsőítette Gáj törekvéseit, melyhez lassankint az ifjuságon kivül a nemesség és papság egy része is csatlakozott. Gaj, 1834. ápril havában a királyhoz fordult az engedély megadásáért, ki azt meg is adta azzal, hogy: ha magyar ujságot nyomathatnak, mért ne nyomathatnának horvátot is! Ezzel Gaj azt vélte, hogy törvényes alapot nyert.

Gaj Lajos ekkor 25 éves ifju volt, jobban tudott ekkor németül, mint horvátul, nyelvész sem volt, mert csak a zagorjei-kajkavi tájszólást beszélte, sok időbe került, mig a ć és č hangot megkülömböztetni tudta, nem sokat irt, s amit irt nem volt jelentékeny, hirlapjainak előfizetési felhivását is a kajkavi dialectusban adta ki 1834. november havában, lapjai cime is kajkavos volt (Novine horvatske, Danica horvatska), melyekbe társai irták a cikkeket: ő agitátor volt az illirizmus mellett, házában elvtársai naponkint összejöttek s itt utóbb állapították meg az illir nyelv szabályait a stokávi tájszólás alapján, hogy egyelőre nyelvileg egyesítsék a horvátokat, szerbeket, bosnyákokat és dalmatákat. Törekvéseikben az udvarra támaszkodtak.

180. *Markovics Ferenc: Demeter Dömötörről mint az illir korszak dramatikusáról.* (O dru Dimitriji Demeteru kao dramatiku ilirske dobi.) Rad. LXXX. 1885. 73—100. l.

181. *Sulek Bogoszláv: A mi haladásunk a természettudományokban az elmult ötven év alatt.* (Naš napredak u pripodnih znanostih za minulih 50 godina.) Rad. LXXX. 1885. 100—140. l.

182. *Pilár György: Haladás az ásvántan és földtan terén Horvátországban, Szlavóniában és Dalmáciában 1835—1885-ig.* (Napredak mineralogije i geologije u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji od god. 1835. do god. 1885.) Rad. LXXX. 1885. 140—148. l.

183. *Ljubics Simon: Az archeologiai tudományok haladásáról a mi horvát földünkön.* (O napredku arkeologičke znanosti u našoj hrvatskoj zemlji.) Rad. LXXX. 1885. 148—165. l.

(Ezen értekezésben felsorolja mindazon horvát irókat és munkáikat, kik a délszlávok közt régészettel foglalkoztak; munkáik legnagyobbrészt latin-, olasz-, német nyelven jelentek meg, és így hozzáférhetők, azért azeknél csak az iró nevét idézem, hol munkáik elősorolvák, csak azokról és műveikről szólok külön, kik horvátul irtak. Margalits.)

Marulics Márk, spalatói (1450—1524); kortársa és barátja *Natali Ferenc,* római feliratait felhasználta Momsen. *Begna Simon,* modrusi püspök (megh. 1536.), ő állította fel Fiumében 1531-ben az első glagol nyomdát, római feliratgyüjteménye kéziratban van meg. Sebenicói *Zavori Dénes,* kéziratban levő feliratait Momsen nem ismerte. *Lucius János* (1609—1669.) Zárai *Ljubavac Simon,* zárai római feliratokat gyüjtött; *Valerius de Ponte,* zárai érseki helynök (1656—1669.), szintén záraiakat gyűjtött. *Karamani Antal* (megh. 1721.) kézirata a lessinai régiségekről Curzolán van. *Salecius Jakab,* curzolai régiségeket gyűjtött, megh. 1747-ben Curzolán mint kanonok. *Pasztricsics János,* megh. 1708., műve igen fontos. *Michieli-Vitturi Miklós* (1654—1721.) brazzai római feliratokról és pénzekről irt.

Draskovics Miklós gróf római pénzeket gyűjtött (Viestnik, 1880. 3. sz.) Zengi *Ritter-Vitezovics* Pál (megh. 1713-ban) latin nyelven a horvát cimerekről értekezett, rajzokkal. Zárai *Tomasoni-Danieli Antal* (1750.) nagyszerű muzeumot alapított főkép Nonában (Nin) talált római régiségekből, gyűjteménye halála után dobra került. (Viestnik, 1881. 2. sz. 58. l.) *Bernardi Jerko,* spalatói kanonok, spalatóvidéki feliratokat gyűjtött. Curzolai *Barnaba Ferro Péter* jezsuita (megh. 1777.) latin és olasz nyelven hires munkát adott ki a scardonai és

egyéb latin feliratokról. *Lovrics Iván* 1776. *Micheli Vitturi Rados Antal.* 1779. *Bogetics Péter Sándor* spalatói kanonok (megh. 1794.) latin műve kéziratban maradt. Zárai gr. *Stratiko Simon* (1733—1829.) páduai egyetemi tanár. *Lucius Paulovics János József* (1755—1818.) makari püspöki helynök. Brazzai Cikarelli András (1759—1823.) plébános. *Banduri Anzelm* (1671—1743.) *Zuzeri János Lukács* (1716—1746.) *Boskovics Roger* (1711—1787.) tudós jezsuita. *Alethy János* (1668—1743.) raguzai régiségekről irt. *Alethy Antal* (megh. 1774.) művei kéziratban. *Sorgo Mihovil* régi raguzai (epidauri) feliratokat gyűjtött.

Kercselich Boldizsár Ádám (1715—1778.) *Blaskovics András* (1726—1797.) tudós jezsuita. Valpói *Katancsics Péter Mátyás* eszéki tanár, hires numismata (1750—1825.) *Rácski Ferenc* horvát nyelven irt műve: Adalékok a délszláv epigrafikához. A legrégibb dalmát és illir pénzekről. Rad. XIV. 45.; Branimir korából való emlék. Rad. XXVI. 108. *Crcsics* horvát műve: Vegliai régiségek. *Jagics V.* horvát műve: Régiségek és jelentőségök. *Ljubics S.* horvát művei: Némely görög pénzekről Lessina szigetén; Zárai hagyományok; Az illir Diomedesről; Régészeti vázlatok, Rad. I. 164.; Irott emlék Branimir horvát herceg korából, Rad. XXVI. 93.; A raguzai pénzverőintézetről, Rad. XVI. 198.; Dalmácia kormányzói a rómaiak uralma alatt, Rad. XXXI. 1. Az ó-szerb arany pénzek hitelességének védelmére, Rad. XXXIV. 75.; Zimonyban talált arany pénzek. Délszláv pénzek leirása. *Maixner Ferenc* horvát műve: A zágrábi muzeum némely latin és gör. feliratáról, Rad. XXXVIII. 228.; A római nép ősrégi intézményei és szokásai, Rad. XXXIX. 217. *Kukuljevics Iván* horvát művei: Régiségek Zágráb városában és környékén; A római Pannonia. *Ilics Lukács* (1817—1878.) horvát kéziratai· Dalmáciai pénzek; Római feliratok Dalmáciában; Szlavónia régiségei, várai rajzokkal. *Tkalcsics János* horvát műve: A varasdi fürdő római régiségei.

Lanza Károly (megh. 1834.), *Carrara Ferenc, Lanza Ferenc, Appendini Ferenc Mária* (1769—1837.), *Nizetti Péter,* meghalt Görcben (1775.), *Kapor János,* megh. 1849. Rómában, *Kapor Máté* (1789—1842.), *Paravia Sándor Péter* (1797.). Sebenicói *Tenzi Antal* (1843.), *Osztoics Miklós* megh. 1848. Kizárólag olaszul irtak, többnyire dalmát városok muzeumainak igazgatói.

184. *Budman Péter: Pillantás a mi grammatikánk és szótárirodalmunk haladására 1835 óta.* (Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. godine.) Rad. LXXX. 1885. 165—186.

185. *Kukuljevics Iván: A vránai perjelség a templáriusokkal és johanitákkal Horvátországban.* (Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj.) Rad. LXXXI. 1886. 1—81. LXXXII. 1886. 1—69. l.

A vránai perjelség történetét megirta a sebenicói Marnavics-Tomko János és Pray György.

Marnavics 1609-ben irt kéziratának cime »Discorso dell' priorato della Wrana«, ebből csak egyetlen példány van, mely a prágai johanniták levéltárából a németrend lovagjainak bécsi könyvtárába került, hol ma is megvan. E műnek kevés kritikai becse van, azonban mégis némely oly adatot tartalmaz, mely másutt nincsen meg; forrásul használta Szerémi Györgyöt és Verancsics Antalt, azonkivül némely régibb magyar történetirót és egypár horvátországi oklevelet. Művét Bertucci Antal Ferenc vránai perjelnek ajánlotta, ki e mű megirására felkérte. Mentegeti magát, hogy gyarlón ir olaszul, mert horvátul és latinul szokott irni és elmondja, hogy e művét leirta a lengyel Tarnovszky Kristóf is, ki e másolatát átadta a rend római generálisának Gvevara Jeromosnak.

Pray műve: »Dissertatio historico-critica de prioratu Auranae, in qua origo, progressus et interritus ex monumentis nondum editis compendio explicatur« 1773-ban Bécsben jelent meg, és ma már ritkaságszámba megy. Műve jobb forrásokra támaszkodik, de hiányos, mert keveset mond a horvátországi templariusokról és johanitákról, pedig ezek története szorosan kapcsolatos Vrána történetével.

Horvátul Urlics-Ivánovics Gergely is irt Vránáról, a Matica Dalmatinska 1878—1879-iki naptárában, de ez csak Vrána helységnek történetével foglalkozik és a perjelségről keveset tartalmaz. Kukuljevics széles alapon fejtegeti a kérdést.

I. *Vrána helység* (Mjesto Vrana). E kis helység a benkováci járásban fekszik és 37 kilométernyire van Zárától, 8 kilométernyire Tenger-Belgrádtól (Zára-Vecchia). Fortis római telepnek tartja és csakugyan öt kilométernyire tőle római falak és régiségek találhatók. Neve a latin és olasz oklevelekben: Aurana, Laurana (La Vrana), fekvése a vránai tó mellett nagyszerű. Valaha itt várszerüleg megerősített nagy zárda volt és a helység 600 házból állott. A törökök 1538-ban foglalták el és ez lett a likai szandzsák székhelye; Atlagics-Ali bég itt gyönyörű palotát épitett Karavan-Szeráj néven és mindig azon csodálkozott, hogy a régi horvátok e felséges helyet »Varju« (Vrana) néven nevezték el, holott az »Sólyom vagy Sas« nevet érdemelt volna. 1647-ben Foscolo velencei generalis elfoglalta Vránát a töröktől és a várat Atlagics palotájával együtt lerombolta; 1687-ben

visszafoglalták a horvátok Donato tábornok vezérlete alatt, mikor is a helység elpusztult, — ma egypár parasztház áll itt és a Borelli grófi család kastélya, mely e helyet Velencétől kapta.

A benedekrendi szerzet, a templáriusok és johaniták története bensőleg Vránához füződik, innét terjedtek el Magyar- és Horvátországban; a vránai perjel magas méltóság volt és nagy szerepet játszott századokon át Horvát- és Magyarország történetében.

II. A benediktinusok (Redovnici Benediktinci. 4—8. l.) Kukuljevics az 5., 6., 7-ik lapon 834—1190 közötti időből 54 benedekrendi szerzetes-ház nevét közli Horvát-Szlavonországból, mindegyik mellett megjelelve az évet, mikor fordul elő neve legelőször valamely oklevélben. A vránai először 1076-ban fordul elő; mikor alapították, nem tudni, Urlics-Ivánovics ezt Branimir korára teszi a IX. sz. második felére. E rendházat 1076-ban Szvinimir király említi koronázó oklevelében, midőn a római szentszéknek adományozta a vránai rendházat a pápai követek számára szállásul, a rendház birtokaival és az összes kincsekkel (sz. Gergely ezüst szekrényben, mely ma a zárai benediktinus apácák birtokában van; Bianchi: Zara christiana pag. 361. tom. II., két ezüst keresztet említ, ezek egyikét Marnavics a vatikáni sekrestyében látta és horvát feliratáról ráismert, egy arany kelyhet, két drágaköves arany koronát stb. Cod. Dipl. regn. Croat. pag. 152.) Hogy birtokba vette-e tényleg a pápa, nem tudni, valószinü, hogy nem, mert az a XII. században a benediktinusoké; 1106—1111-ben Desa abbas Sncti Gregorii de Vrana részt vesz a zárai zsinaton (Farlati), tehát a rendház VII. Gergely tiszteletére csak Gergelyt vette védszentjéül, mig előbb György volt védszentje. Benediktinus apátai közül az oklevelek csak ezt a Desát említik, valószinü, hogy ez volt utolsó vránai apátjuk, mert a XII. század közepén a rendház már a templáriusoké volt.

III. A templáriusok (Vitezi templari 8—37. l.) Vránában a templáriusok mindenesetre már a XII. század második felében voltak, mert ekkor ezen birtokaik miatt heves perök volt a scardonai püspökkel. Midőn a velenceiek II. István magyar király elleni harcukban 1128-ban földig lerombolták Tenger-Belgrádot (Zara-Vecchia), a régi horvát királyok székvárosát, akkor megszünt a tenger-belgrádi püspökég is, területének fele a zárai, másik fele Vránával és környékével a scardonai püspökségnek jutott. A vránai rendház a benediktinusoktól a templáriusok kezére került, de a scardonai püspök némely birtokukat el akarta foglalni és a jus paro-

chialét is rendházukra kiterjeszteni. A per a rend nagy védője, III. Sándor pápa elé került, ki 1169-ben a templáriusoknak adott igazat. (Cod. dipl. Croat. II. pag. 86.)

A templáriusok mindenfelé nagyon elhatalmasodtak, de sok irigyök és ellenségök is támadt, ezek élén a johanitarend állott. A templáriusok székhelyökből, Vránából nagyon elterjedtek Magyarországban és Horvátországban, sőt Krajnában is, mert 1167-ben Laibachban volt rendházuk és Metlik mellett, mely akkor a zágrábi püspökséghez tartozott, három templomuk volt. (Diemitz, Geschichte Krains. I. pag. 165.) A magyar-horvát rendtartomány főnöke (magister, mester, prior, preceptor) Vránában székelt és már 1165-iki oklevelek említik a »Preceptoratus templariorum S. Gregorii in Vrana«. (Fejér Cod. dipl. VII. vol. 2. pag. 323.) Fejér e helye szerint 1165-ben birták Bélavárát is Varasd mellett, mely egyik legnagyobb birtokuk volt.

Horvátországban annyira megfészkelték magukat, hogy Bernardo templárius 1160—1176-ban a zágrábi püspöki széken ült. (Kercselich, Hist. eccl. Zagr. pag. 76.) III. Istvántól sok birtokot kaptak, mely adományozásokat II. András megerősítette. Bernardo utóda, Prodán püspök is nagy pártfogójok volt (1170—1175.), nekik adományozta Kőrösmegyében Glogovnicát és Raszinját, honnét később nagyon terjeszkedtek. Prodán Zágrábba is behozta őket a Novaveszbe. Glogovnicáról II. Endre 1209-iki oklevelében azt mondja, hogy azt Prodán pénzen vette s úgy adományozta a rendnek III. Béla beleegyezésével. Ezen adományozást Imre király jelentékenyen megnagyobbította. (Tkalcsics Mon. ep. Zagr. 20—24.)

A mai Szlavóniában is ugyanekkor voltak templáriusok. Borics boszniai bán 1160—1163 közt Esdel (Zdelja) falut adományozta nekik, mit unokái más birtokokkal megtoldottak III. Béla beleegyezésével.

A horvát tengerparton III. Béla 1183-ban Zengvárát tartozékaival és a Zeng mellett levő sz. György templommal nekik adományozta, mit II. Lucius pápa 1184-ben megerősített. (Cod. dipl. Croat. II. pag. 172. Farlati III. p. 225.) Ezen adományozást felemlíti II. Endre is 1209-diki oklevelében azzal, hogy Zenget III. Béla, sz. György templomát Zeng mellett pedig Péter spalatói érsek adta nekik (VII. vagy VIII-ik Péter 1185—1197.)

A XII. században a vránai templáriusok és a sz. Kozma és Domján rendházbeli benediktinusok közt birtok-határper támadt, melyet 1194-ben Imre horvát-dalmát herceg egyenlített ki Kninben (Tinin). A periratok felemlítik Gvalter templárius mestert és Aco (Azzo) preceptort; ezek horvátország-

beli első főnökeik, kiknek neve oklevélben előfordul. (Cod. dipl. Croat. II. p. 172., Farl. 225.)

Imre király 1198-ban Konja mester és Frank frater kérelmére a rendet minden birtokában megerősítette, oltalmába vette, minden adótól felmentette. (Theiner Mon. Hist. Hung. I. p. 67., Pray, De prioratu Auranae 7.) E nevezetes oklevelet megerősítette 1226-ban III. Honorius és 1236-ban IX. Gergely pápa. Imre egy másik oklevelében megerősíti III. Béla donációját Pisana birtokára nézve, ekkor a rend mestere, Gaufredo, horvát-dalmát bán pedig Kalán volt (1195 körül). Ezen időtájt kapták a vaskai nagybirtokot is Benko horvát bántól 1199-ben, itt zárdát és templomot emeltek sz. Márton tiszteletére (Fejér Cod. dipl. II. 348.); e birtokot 1230-ban megcserélték Raszeka birtokával, melyet nekik Vaskáért II. István zágrábi püspök adott. (Tkalcsics Mon. eccl. Zagr. p. 65.) Midőn II. Endre 1209-ben megerősíté a templáriusok javára tett adományleveleket, ott még sok más donációt is felemlít.

Dandolo András szégyenteljes keresztes hadában 1202-ben Zárát elpusztította, ekkor a horvát templáriusok Bernardo spalatói érsekkel Zára pártján voltak. Az érsek Vránában kapott pénzzel vesztegette meg a gaetai hajóhadat, ennek segélyével az elüzött záraiak 1203-ban visszafoglalták városukat és agyonütötték az egész velencei őrséget. (Thomas Archidiac. Spal. Cad. XXV.)

A nonai (nini) püspök a vránai templáriusok egy perében a tinini (Knin) püspökkel az előbbiek javára döntött, miért is őt a tinini püspök kiátkozta, III. Ince pápa e tárgyban 1208. jun. 8-án kelt iratában szigoru vizsgálatot rendelt el a tinini püspök ellen, melynek eszközlésével a raguzai érseket és a traui irodiakonust bizta meg. Eredménye ismeretlen. (Theiner Mon. Slav. merid. I. p. 44.)

Tersina fratrum templariorum segniensium dominator Krivosje zengi kapitánynyal egyezkedett Arbével 1205-ben némely perekben, melyek Zeng és Arbe közt folytak; Farlati az egyességi oklevélnek csak elejét közli (V. 239.) Ekkor Vitalin volt a vránai perjel, kiről különben mitsem tudunk. (Bianchi, Zara, Christiana, IV. 361.)

Midőn Endre horvát herceg a királyi trónra ült, hálásan megemlékezett horvát hiveiről, kik bátyjával, Imre királylyal való küzdelmében támogatták és szeretettel elhalmozták, mig Knjeginecben, Varasd mellett fogva volt. Leghivebbek voltak hozzá a templáriusok, azért 1209-iki aranypecsétes oklevelében minden kiváltságukat és donációjukat megerősítette és ujakkal gyarapította és kivette őket a báni itélkezés

alul. Nekik adta a Zágráb és Zeline melletti sz. Márton nevű nagy birtokot (Božjakovina, templarius = božjak). E birtokba bevezette őket Vanlegjin comes, Benkó bán udvari embere (contubernalis), ki később, 1226-ban Kálmán herceg alatt horvát bán volt.

II. Endre 1210-ben megerősíti őket Liesznica birtokában Pozsegamegyében, melyeket ő István bácsi főispánnak és nádornak adott, ez pedig végrendeletileg a templáriusokra hagyta. II. Endre említi, hogy e birtokra Istvánnak egy viasz és egy aranypecsétes donácionális levelet adott és a templáriusok ez utóbbit a hagyatékban nem találták meg, azért azt semmisnek jelenti ki. Ugyanez oklevélben nekik adományozza a szomszédos Rates (Races, Racessa) birtokot is, melyet Tatár fiától, a gaztettei miatt kivégzett Pétertől a király elvett volt tőle.

Poncio de Cruce mester alatt a templáriusok Horvátországban hatalmuk tetőpontján állottak. — Imre és Endre királyok alatt a keresztes hadakra gyüjtött rengeteg pénz kezelése a templáriusokra és johanitákra volt bizva. (Theiner Mon. Hung. I. p. 6.) Midőn II. Endre keresztes hadjáratra ment, Horvát-Dalmátország királyi helytartója, a vránai perjel, Poncio de Cruce, ki 1214—1215-től fogva már horvát bán volt, mint Gertrud fivérének, Bertholdnak utóda. Noha II. Endre rengeteg pénzt kapott vállalatára a Vránában elhelyezett nagy tőkéből, ez még sem volt elég. Megrabolta a templomokat, eladta 140 márka ezüstért Gizella első magyar királyné drága koronáját és hogy Velencétől hajókat kaphasson, ennek el akarta adni Zárát. E tárgyban P. (talán Péter) johanita priort (nem a templárius Ponciót) és Sándor erdélyi prépostot Velencébe küldötte, ezek Ziano Péter dogéval szerződést kötöttek, melynek értelmében a király Velencének örök időkre átengedi Zárát, ez pedig köteles őt hajóival a Szentföldre elvinni. (Ljubics, Listine I. pag. 29.) E szégyenletes dolognak kellemetlen következményei voltak.

Amint a király 1217. aug. 23-án Spalatóba érkezett, átadta a templáriusoknak Kliss erős várát, midőn Spalatóból utnak indult, a templáriusok, johaniták, horvát urak és két spalatói hajó Durazzóig kisérték. Vele ment a Szentföldre Babonics István, István fia 250 lovassal, saját költségén tartván őket. Horvátországban korlátlan ur maradt Poncio de Cruce. Ez 1217-ben Kamenszkóban templárius zárdát épitett, megfékezte Bojistyében Vrána közelében Trau érdekében a hatalmas Kacsics Domaldo comest (Lucius Mem. di Trau pag. 30.), rendben tartotta Horvátországot és megnyerte a királyné, Courtenais Jolántának jóindulatát.

Midőn II. Endre 1218-ban hazatért, hálából a templáriusoknak adományozta Gad (Gadszka) megyét, mely a dalmát tengerparton Zeng, Buzsán és Modrus közt terül el. Ezen adományozást 1226-ban megerősítette III. Honorius. (Theiner Mon. Hung. I. p. 68. Endre oklevelében hibás az 1218-ik év, mert azt mondja, hogy ez uralkodásának 16-ik éve, így tehát a helyes évszám 1221.) Itt a király azt mondja, hogy Isten után legtöbbet köszönhet Poncio mesternek, azért a templáriusoknak adományozza Sztenicsnyák várát. 1221 után nincs nyoma Pnociónak és utóda Rainardo Argentarus. Ennek birtokpere volt a Kozma-Damján rendházbeli bencésekkel, mely Kálmán halicsi király, horvát herceg és Gyula bán előtt folyt, a bencéseket képviselte Subics Gergely spalatói comes, végre 1229-ben választott biróságra bizták a döntést, mely a bencéseknek adott igazat. (Farlati III. p. 2., 57.) A zágrábi egyházzal is volt perök Raszka miatt; 1236-ban Ugrin kalocsai érsek előtt egyességet kötöttek, melynek értelmében II. István zágrábi püspök örökre lemondott Raszkáról és cserébe kapott a templáriusoktól Vaska mellett némi birtokot, melyet nekik Benkó bán adott volt. (Talcs. u. o. 65., Farlati V. 363.)

Gyula horvát bán (1221—1230.) feleségével, Ilonával a templáriusoknak adományozta Nekcse (Necche, Nasice) nevü nagy birtokát összes tartozékaival s itt nekik templomot és rendházat épített; ezen adományozást 1230-ban megerősítette IX. Gergely pápa. (Theiner Mon. Hung. I. 277. lap). A rend feloszlatása után e birtokot Róbert Károly az Aba nemzetségből való Sándorfi Sándornak (Alexandrovics Alekszander) adományozta. (Transumpta Doc. mixta in archivio regni Croat. I. p. 54.)

Régi gyülöletből nagy csapást mért a templáriusokra a hatalmas Kacsics Donaldo comes. A templáriusok Klissából gyakran háborgatták a velök ellenségeskedő spalatói és traui polgárokat; ezek biztatására Donaldo fortélylyal kézrekerítette Klissát 1229-ben (Thomas Archidiak. c. XXXI.) és azt a templáriusok soha többé nem kapták vissza. II. Endrétől kárpótlásul Sebenicót kérték, de a város erről hallani sem akart.

Kálmán halicsi király, horvát herceg némely birtokukat elvette Horvátországban, mire Rómában ellene panaszt emeltek; Kálmán sietett őket 1231-ben egy adomány- és szabalomlevéllel kibékíteni, melyet IX. Gergely 1231. julius 8-án örömmel megerősített. (Theiner, Mon. Hung. I. 97.) Kálmán ebben tett igéreteit nem tartotta meg, miért is a pápa 1236. jul. 30-án meghagyta a pécsi püspöknek és nagyprépostnak,

valamint az e megye területén levő cikadori zirci apátnak, hogy kényszerítsék igéreteinek megtartására kiközösítéssel való fenyegetés mellett. (Theiner u. o. I. 146.) Kálmán ujból meghajolt.

Rainaldo után Rembaldo de Karon (Karomp, Karumb) volt a templáriusok vránai perjele, kit II. Endre egy oklevele már 1235-ben emlit. E rendnek 1236-ban Opoj de Raszinje horvát bán Raszinje hires birtokát Opoj várral adományozta. (Kercselich Hist. eccl. Zagr. p. 84.) E perjel békítette ki végleg a rendet Kálmánnal, minek folytán visszakapták Liesznica (Pozsegamegye) és Mladina (Dubicamegye), valamint Nasice birtokát. (Fejér Cod. Dipl. IV. vol. 1. pag. 172.)

Gyula mester a drávamelléki Novák birtokot Vaska közelében adományozta nekik, hol rendházat emeltek. Ezt megerősítette Kálmán herceg, utóbb 1255-ben IV. Béla, noha azt előbb Prezda bánnak adta volt. (Tkalcs. u. o. I. 103. l.) A rend 1240-ben Glogovnicán rendi gyülést tartott (generale capitulum), melyben elhatarozták, hogy a zircieknek Zengben házhelyet adnak, de engedélyök nélkül ott más ingatlant nem szerezhetnek. (Tkalcs. u. o. 78.)

A tatárok elleni harcban Kálmán herceg oldalán részt vettek és egész csapatuk Rembaldo Karon mesterrel együtt a Sajó melletti ütközetben elesett. (Thomas Arch. c. XXXVII. Rogerius Carmen miserabile). Eddig vránai perjelek rendszerint franciák vagy olaszok voltak, ekkor említik (Bianchi, Zara Christiana) az első dalmáciait: Desa Spingarollit. Később többnyire belföldiek voltak.

A tatárjárás után a hálás IV. Béla gyakran időzött Horvátországban (Zágráb, Verőce, Vaska, Spalató, Trau, Vrána). Vránán 1245-ben a husvéti ünnepeket töltötte, ide kelle kisérni a spalatói érsekségben mellőzött Tamás fődiákónusnak az uj érseket. Ezen időben tapasztalták a templáriusok, milyen ingerült ellenökben a nép; a tatárok elől a templáriusok is menekültek, a zengiek Veglia szigetére futottak, de a föld népe megrohanta és kirabolta őket, mert az 1239-iki zengi nagy tüzvész alkalmával a templáriusok is kifosztották a vegliai, arbei és velencei kereskedőket. Ebből per is támadt és 1248. ápril 25-én a templáriusok Velencével kiegyeztek (Kukulj. Borba Hrvata s Tatari, Ljubics, Listine I. p. 76. hibásan van Aurana helyett Orania) és Velence zengi alattvalóinak 5250 libra velencei kis dénárt fizetnek kártérítés cimén. Azonban Velence nem kapta meg a kártérítést és a templáriusok nemsokára elvesztették Zenget és Gadszkamegyét, melyre régóta vágyódtak a hatalmas vegliai és modrusi grófok.

Klissa várért cserébe kapták a sebenicói várat, azonban a városbeli lakosság nem akarta a templáriusokat urául elismerni, sőt a várat is feldulták. IV. Sándor pápa 1255. jul. 5-én bizottságot küldött ki az ügy megvizsgálására, de ez a várossal nem boldogult, IV. Béla fia, István is pártolta a várost de a templáriusok soha sem birták Sebenicót megfékezni.

IV. Béla a Frangepánoknak adta Zenget és Gackomegyét, miért is a templáriusok bepanaszolták Rómában, végre 1269-ben ezek helyett Dubicamegyét az Una mellett kapták. (N. R. A. fasc. 458. nr. 31., fasc. 1550. nr. 22. Theiner Mon. Hung. I. 310.)

Gerardo vránai perjel Dubica várában 1278. ápr. 19-én kibékítette István bán, stájer kapitány és Babonics István szlavóniai bán régen torzsalkodó családait; a Babonicsok megölték volt István bán fivérét, Joachimot, a lázadót. (Kukulj. Zrinjgrad i njegovi gospodari p. 8.)

Kun Láslzó halála után András horvát herceget III. Endre néven királylyá választották, a templáriusok sok pénzt költöttek megválasztására és elkisérték Dalmáciából Zágrábig, később is hivek maradtak hozzá s ellentétbe jöttek az Anjoupárti papsággal és a Subicsokkal. 1293-ban ismét Gerardo lett a templáriusok mestere, ez Anjoupárti volt és ez évben Volcsetával, Subics Pál bán atyafiával Nápolyban járt Martell Károlynál a magyar trón ügyében. (Monum. Hung. hist. Acta extera p. 101.) Ez ügyben 1295. aug. 28-án Roberto de Gude preceptor templariorum is Nápolyban járt. (U. o. pag. 127.)

A hatalmas, gazdag, erőszakos és kapzsi templáriusoknak sok ellenségök volt, hogy őket megtörjék, a johanitákkal összeakarták őket olvasztani, a pápa 1292-ben e célból Spalatóban zsinatot is tartatott, de a horvát templáriusokkal nem boldogult, mert a hatalmas Subicsok pártolták. A nápolyi királyságban Károly király 1287-ben minden birtokukat elkobozta. Horvátországban és Dalmáciában birtokaikat 1313-ig megtartották. 1308-ban régi jogcimen Raguzától kérték Lagosta (Lasztovo) sziget átengedését, ezt meg is kapták, de a papoktól felbiztatott sziget lakossága fegyveres kézzel elüzte őket, mikor a szigetet birtokba venni akarták.

V. Kelemen pápa 1312. máj. 6-án kelt bullájával »célszerüségi okokból« feloszlatta a rendet és elrendelte, hogy összes vagyonuk a johanitáknak átadandó, ekkor került Vrána is az utóbbiak kezére. A templáriusok elleni vizsgálattal Horvátországban a szent életü Kazolics Ágoston püspök volt 1310-ben megbizva, de a vizsgálat javukra szólt.

János goricai födiákon tanusága szerint a megmaradt templáriusok Zágráb mellett a Novavesz zárdába vonultak vissza, hol holtig laktak a bán és a püspök felügyelete alatt. Birtokaikat az átadásig Kazolics kormányozta, de a Babonicsok ezt ellenezték, mire ő a prédikáló székből a nép előtt igazolta eljárását és számadásait. (Kercselich Hist. eccl. Zagr. p. 103.)

A templáriusok birtokai: *Dalmáciában,* Vrana vár, vidéke és zárdája; Klissvára, Sebenicovára, Zablatje rendháza és preceptorátusa, Luka a kikötővel és piaccal. *A mai Horvátországban:* Zengvára, Sz.-György rendház Zeng mellett, Gadszko vármegye, S. Maria ad montem a rendházzal, Kupa vagy Kupcsina a hegyi vármegyében (gorska županija), Pisana és Hanko ugyanott, fölbirtokok a goricai és vodicai megyékben, Kamenszko a rendházzal, Dubicavár a rendházzal és vármegyével, Sztenicsnyákvár, Novavesz a rendházzal Zágráb mellett, S.-Martinus ad Zeline a rendházzal, Glogovnica a rendházzal, Gradjina Glogovnica mellett, Raszika vagy Raszan, Bélavára a rendházzal, Ivanec a kápolnával, Raszinja Opojvárral. — *Szlavóniában:* Berzenica, Liesznica, Rates (Races, Racessa), Bezsenica Pozsegamegyében, Nasice Verőcemegyében, rendházzal, Nováki a Drávánál Verőcemegyében, Vaska melletti Sz.-Márton rendházzal, Verőcemegyében, Zdelja. — *A Muraközben:* Strigovo és Novi dvori. — *Boszniában:* Mladina Dubicamegyében és Verbász a hasonló nevü megyében. — *Krajnában:* Metlik és három templom.

IV. A johaniták. (37—51. lap). Ezek lettek Vrána és a templáriusok összes birtokainak urai az 1312-iki viennei zsinat május hó 6-iki határozatai alapján. Az irók szerint e rend nyolc nyelvtartományra oszlott (Rad. LXXXI. 37. l., jegyz. 1.), azonban kétségkivül a magyar-horvát johaniták a kilencedik nyelvtartományt képezték, mert nincs nyoma, hogy a fenti jegyzetben elősorolt tartományok valamelyikébe lettek volna osztva. Ennek főnöke a vránai perjel volt.

Első nyomukat a régi Horvátországban a nonai (Nin) püspökségben találjuk, hol a püspök 1184-ben a bojistyei sz. Péter templomot adományozta nekik, mely mellett rendházat építettek. A mai Horvátországban a XII. sz. végével Marcsán (volt Kőrösmegye, most Belovármegye) találjuk őket, hol Imre király rendházat épített és földeket adományozott nekik, Endre horvát herceg Glogovnicában is letelepítette őket és hét falut ajándékozott nekik, ezt, mint király. 1207-ben megerősítette a marcsai birtokkal együtt. (Egy 1375-ből való másolata megvan a csázmai káptalan levéltárában. Acta Coll. Soc. Jesu zagr. Fasc. II. nr. 34. Farlati és Fejér nagyon hibásan közlik). II. Endre 1197—1200 körül Varasd melletti

Brodnin (Prodni, Gazistye, Brod-Plitvice) is letelepítette őket, hol 1201-ben egy falujok volt (Villa Hospitaliorum. Tkalcs. Mon. ep. Zagr. I. p. 13.), hogy ez Varasd mellett volt, igazolja egy 1238-iki oklevél. (Terra s. Joannis de Vorosdino. Fejér Cod. Dipl. IV. 1. pag. 110.)

Mesterök kezdetben Marcsán székelt, a nép a fehér keresztről, melyet viseltek, keresztes barátoknak nevezte. Glogovnicán és Ludbregen is volt rendházuk. (Informatio circa alienationem agrorum Ludbregensium. MSC. saec. XVII.) A XIII. században a Kulpa körüli felső megyében (hegyi m. Gorska županija, Montanus comitatus) is volt templomuk és rendházuk, itteni birtokaik sorában már 1211-ben említik Pescsenicát, Pescenyce villa patrum hospitalis. (Tkalcs. u. o. I. p. 26.)

Midőn II-dik Endre a Szentföldről visszatért, nagyon dicsérte e rend működését, adománylevelét 1218-ban megerősítette III. Honorius. (Theiner, Mon. Hung. I. 14—17. l.) Hatalmuk II. Endre alatt az országban igen megnövekedett és egyikök, Guncello Cornelio spalatói érsek s így egész Horvátország primása lett (1220.) A glogovnicai rendháznak II. Endre 1223-ban a Kőröshöz (Krizsevác) tartozó Laga (utóbb Kalec, Tkalec) birtokot adományozta (Acta coll. Soc. Jesu Zagr. fasc. VIII. nr. 1., a horv. orsz. levéltárban); e birtokot István zágrábi püspök minden tizedtől felmentette. (U. o. nr. 2.) Ugylátszik, ekkor már a Szerémségben is volt birtokuk, hol 1220—1224 körül kirabolták a nustári bencés rendházat, e viszályt pápai kiküldötteknek kellett kiegyenlíteni. (Brüsztle, Recensio cleri dioec. Quinqueecl. III. p. 946. Theiner, Mon. Hung. I. 129.) Ezek a johaniták vagy Kamenicán, hol Pray említi őket vagy Bánmonostoron laktak (ma Bánostor), hol Mikócy említi.

A II. Endre alatti zürzavarokban nagyon meggazdagodtak, pénzeket kölcsönöztek és kezeltek; Imre király özvegye 30,000 ezüst márkát bizott rájuk s mert ebből II. Endrének is adtak, nagy kegyben voltak nála. Midőn kiközösítették, érdekében Dénes palatinus mellett Rembaldo johanita mester is Rómában járt (1232.) A pápa 1234-ben »drága fiait«, a johanitákat kérte fel, hogy a délszlávok közt a bogomil eretnekeket kiirtsák. (Teiner u. o. I. p. 129.) Kercselich állítja, hogy II. István zágr. püspök idejében Csázmán is volt két rendházuk (Hist. eccl. Zagr. 81.), de erre eddig nincs bizonyíték.

Ekkor a magyar-horvát rendtartomány mestere, Rembald de Vocán volt, kit IX. Gergely 1237-ben megbizott a csanádi püspök elleni vizsgálattal, ki dacára, hogy beteg

és vak volt, nem akarta megyéjét más kezére bizni. (Theiner u. o. I. 158—163.) E mester panaszt emelt IV. Béla ellen, ki tőlök némely adományozást vissza akart venni; IV. Béla öccsének, Kálmán horvát hercegnek beleegyezésével erre aranypecsétes oklevélben megerősítette régi donációikat s azokat ujakkal megtoldotta (Fejér Cod. Dipl. IV. 1., 104—111.), így nekik adott egy földet (Kroak, Novák?), mely előbb Valpó várhoz (castro Walkoy) tartozott és a rend velikai (magna villa) birtokai mellett feküdt, továbbá Pozsegamegyében Petricet a bányászati joggal, azonkivül némely földeket Varasd mellett. (Fejér u. o. 109—110.)

A tatárjárás idején a rend vitézkedésének nincs nyoma, a glogovnicai XVII. századbeli kézirat csak azt jegyzi meg, hogy e rendházukat a tatárok elpusztották s menekülniök kellett; IV. Ince 1248-ban irásban intette őket, hogy vegyenek részt a harcban, ha a tatárok ujból betörnének. (Theiner u. o. I. 206.)

A s. Georgii de Planina rendház Kasina mellett volt, hogy jutottak Kasina birtokához, nem tudni, itt még maig is van egy kápolna sz. György tiszteletére. Planinát 1278-ban 20 márka ezüstért eladták Timót zágrábi püspöknek. Az egykoru oklevelek sokszor említik rengeteg dubicai birtokukat. (Fejér XI. Suppl. 408., VII. 4. pag. 102.) A tatárjárás után a glogovnicai rendházat és birtokot átadták az augusztinus kanonok rendnek, kiket II. Endre telepített le Bienikben Zágráb mellett, fehér csuhát viseltek öt veres kereszttel. (Acta Capit. Zagr. Antiqua fasc. 32. nr. 9.) Ekkor említik az oklevelek a johaniták valami birtokát Zsepnice vize mellett Zágrábmegyében is. (Tkalcsics u. o. I. 93.)

Dráva melletti sz. Márton birtokát a rend Rembald mester idejében eladta Fülöp zágrábi püspöknek; Borics bán fia, Pál erőszakkal el akarta foglalni hamisitott oklevelek alapján, azonban a pert 1255. ápril 13-án IV. Béla előtt elvesztette és Borics fia, Pál a csalás miatt birtokvesztésre itéltetett. (N. R. A. fasc. 1531. nr. 13.)

Ez időben a johaniták Zagorjében is megtelepedtek, hol Kremene gorice és Szelnica birtokokat birták, melyek valószinüleg a belai sz. Margit apátsághoz tartoztak. (N. R. A. fasc. 1675. nr. 2.) Valamivel később jelentkezik a Száva melletti Csicse preceptorát is. Mennyire gondoskodott a római szentszék e rendről, bizonyítja VI. Sándor pápa 1258. jun. 10-iki irata, melyben IV. Bélát figyelmezteti, hogy fizesse pontosan a rendnek azt az 1000 ezüst márka évi járulékot, melyre magát és utódait velök szemben II. Endre kötelezte. (Theiner, Mon. h. Hung. I. 236. l.) IV. Béla utolsó éveiben

kevesebb jóindulattal volt a rend iránt, mint azelőtt, ennek oka ismeretlen; erre vall egy 1257-iki oklevele, melyben több zágrábi alattvalóikat felszabadítja és egy 1264-iki, melyben Tiburtius mesternek megengedi, hogy noha nincs ivadéka, bárkinek eladhatja birtokait, kivéve a johanitáknak. (Acta monaster. Garics. fasc. I. nr. 2. Budapesti orsz. levéltár). Ez nagyon feltűnő korlátozás

A rend tekintélye ekkor magasra emelkedett, különösen Magyar- és Horvátországban, 1272-ben Pontius de Fayn volt a priorjuk, per Hungariam et Slavoniam, nevét egy 1275-iki oklevél együtt említi Margarit csicsai (Chichan) preceptorral (Wencel IX. alias XIII. pag. 128.); érdekes, hogy a csicsai rendház neve ezután többé elő nem fordul.

A XIII. század végéről és a XIV. század elejéről való oklevelekből világosan kiderül, hogy a varasdmegyei Bélavára már régen a johanitáké volt. A hegyet, melyen állott, a nép ma is Johaniták hegyének (Ivanuševo brdo) nevezi. A bélavári uradalom egyike volt a legnagyobbaknak, mélyen belenyult Zagorjébe egész Stájerországig, hozzátartozott az óriási Cerje erdő, az ivancei uradalom megerősített zárdájával. Bélavár határvár volt Németország felé (adversus Theutonicos), azért benne mindig egy rendbeli várkapitány székelt. 1304-ben Constantio a rend mestere Horvátországban, Bélavárban székelvén, Ponikva birtokát a szokásos szolgáltatások fejében Fekete Tamásnak (Crni Toma), Lobor rablóvár urának adományozta. Ez a Loborvár az Ivanscsica lejtőjén sürü erdőben állott, urát az egykoru oklevelek sürün említik mint erőszakoskodót és a rend ez adományozás által lekenyerezni akarta, hogy egyéb birtokaikat kimélje.

A templáriusok bukása után a johaniták fő birtokai Horvátországban: Vrána, Dubica, Bozsjakovina vagyis Zelinai sz. Márton, Csicsa, Nováki, Nova curia (Novi dvori a Muraközben), Pakrác, Nasice, Kamenica vagyis Bánmonostor a Szerémségben. Mielőtt Róbert Károly trónralépett, a Dráva és Szutla mentében nagy zavarok dultak, itt a Gusing grófok, Gusing Henrik bán fiai voltak Róbert Károly legfőbb ellenségei, Magyarországban Trencséni Csák Máté, Erdélyben Opor László, ki vejét, Milutin szerb királyt akarta a magyar trónra emelni. A johaniták Róbert Károly pártján voltak; a Gusingok német csapatokkal elfoglalták tőlök Bélavárát, Petrov Miklós ludbregi földesur visszafoglalta horvát csapatokkal Bélavárát és visszaadta a johanitáknak, kik neki hálából 1320-ban a Ludbregvár közelében levő Csernec birtokot és egy másik birtokot Lonja és Zelina között adományozták. (N. R. A. fasc. 605. nr. 1.)

Róbert Károly a hozzá hű rendnek, mielőtt Subics Mladen bán és a horvát lázadók ellen harcra indult 1322. jan. 15-én megerősítette minden régi donációját és kiváltságait, mit 1324-ben ujolag megcselekedett. (Fehér VIII. v. 2· pag. 543.) Róbert Károly előtt 1323. dec. 13-án békeszerződést kötöttek Gerardo viceperjel, bélai várkapitány és Grebenvári Hektor és Punik, igérvén, hogy, elfelejtik a kölcsönös pusztításokat. (Nagy. Cod. Dipl. Andagavensis II. p. 55.)

A rend eladósodott és kénytelen volt több birtokát eladni vagy elzálogosítani, ezért XXII. János pápa 1322. nov. 17-én egy bizottságot küldött ki annak megvizsgálására, mely birtokaik volnának eladhatók vagy elzálogosíthatók. (Theiner, Mon. h. Hung. I. 485.) Valószinü, hogy sok adósságuk miatt nem fizethették a zágr. káptalannak a köteles tizedet, miből hosszu pörpatvar keletkezett, végre 1324-ben Granana Fülöp perjel kötelezte magát, hogy a hat évről elmaradt tizedet meg fogja fizetni. (Farlati V. 416.) E prior 1325-ben Bezsenicát Pozsegamegyében Dominik mesternek adományozta és Pakrácban székelvén, 1326-ban Szlatina birtokot Boriszlavics Fábiánnak adományozta. (Fejér VIII. vol. 2. pag. 619. és VIII. vol. 3. pag. 147.) Granana Fülöp perjel neve utoljára egy 1328-ban kelt és Vranára nézve fontos oklevélben fordul elő; ebben Spinagarole Lukács fiának, a zárai Kodulnak, ki Vránát vitézül védelmezte Subics Mladen bán ellen, a Mihagran nevü birtokot adományozza. (Fejér VIII. vol. 3. pag. 341.) Ez időben előtérbe lép a vránai viceperjelség és ezek lettek ezen időtől fogva mint vránai perjelek a magyar-horvát rendtartomány főnökei: e két méltóságot először összekapcsolta szeményében Cornuto Péter, ki mint vránai perjel, tartományi rendfőnök lett. Ő az első vránai perjel.

Cornuto Péter. Ennek neve először 1336-ban fordul elő, ekkor Bélavárban időzött. (Fejér VIII. vol. 4. pag. 204.) Ezen oklevélből kiderül, hogy ekkor a magyar-horvát johaniták rendházainak főnökei még mind olaszok voltak. Némely irók a vránai perjelség keletkezését későbbi időre teszik; Pray és ennek nyomán Kercselich azt állítják, hogy e perjelséget 1345-ben alapította Nagy Lajos és első perljelként Bellomonte Rajmondot említik, Marnavics Tomko első perjelnek Drugeth Miklós egy meg nem nevezett fiát mondja Róbert Károly idejében, de ennek semmi alapja nincs. Ez a Drugeth Miklós fivére volt Drugeth Vilmos nádornak. (Archid. de Küküllő). Bellomonte Rajmond sokkal későbben volt vránai perjel és tartományi rendfőnök, Drugeth nevü perjelnek pedig nincs nyoma. Hogy a vránai alperjelség már 1333-ban perjelség

lett, ezt bizonyítja az, hogy alperjelkép utolsónak szerepel Gerardo 1328-ban és a jól értesült Velence 1333-ban vránai perjelről beszél, noha nevét nem említi. (Ljubics, Listine I. 398.)

Ez időben a vránai rendházban nagy volt az erkölcsi sülyedés. Camporiano János prefectus megházasodott és nejéjével Zárába szökött, a rend sok kincsét elsikkasztván, felvette a Bonjoannes nevet; a gonosztevő elleni vizsgálattal XII. Benedek pápa 1337-ben a zárai érseket, nonai és scardonai püspököt bizta meg (Farlati V. 96.), de nem tudni, hogyan végződött ezen ügy. A pápa a törökök elleni keresztes hadjáratra 1343. és 1345-ben a johanitákat az esztergomi érsek utján szólította fel. (Theiner, Mon. hist. Hung. 658., 697.) E célból a vránai perjel mint magyar-horvát tartományi rendfőnök, Velencében egy nagyobb hadihajót építtetett 1345-ben. (Ljubics, Listine II. p. 253.) Ekkor Velence és Nagy Lajos közt háboru ütött ki, a johaniták magukat Velence barátainak szinlelték, de titkon a magyar királyt támogatták. Midőn 1345-ben a magyar-horvát seregek Zára védelmére Dalmáciába jöttek, Vrána alatt ütött tábort, ebből Velence és a horvát lázadók látták, hogy Vrána magyar párti és a johaniták ellen szövetkeztek. Subics III. Mladen 1345. decemberben ostrom alá vette Vránát és a várat lángba borította, Velence ezen csodálkozott, mert a johanitákat barátainak tartotta. (Ljubics, Listine II. p. 247. Mon. hist. Hung. Acta extera II. pag. 124.)

Hogy a johaniták Nagy Lajos pártján voltak, bizonyítja maga a király, mert 1348-ban Nápolyból visszajövet várukban szállott meg, azután átköltözött az erősebb Osztrovica várba, melyet egy évvel ezelőtt Zrinyi Gergely és Györgytől cserébe kapott Zrinj váráért. Ezen egész idő alatt Cornuto Péter volt a vránai perjel és a magyar-horvát tartomány rendfőnöke, mint ilyent, az oklevelek még 1347-ben említik, midőn a pécsi püspökkel egyezkedett a pakráci és nasicai tized dolgában. (Fejér Cod. Dipl. IV. vol. 1. p. 515.) Ez időben a glogovnicai és nováki rendház feje Lászlófi Péter (Ladislajev) volt, ki Miklós horvát bánnal civódott a rend némely birtokai miatt; a bán megfosztotta méltóságától és a glogovnicai és novaki birtokok kezelését átadta Kornis Jánosnak, a hitehagyott pálos szerzetesnek. VI. Kelemen Avignonból 1347. ápr. 2-án elrendelte, hogy az ügyet lárma nélkül a pécsi püspök és a pozsegai nagyprépost vizsgálja meg, noha a zágrábi püspök lett volna erre illetékes, mert a birtokok e püspökség területén voltak, de Péter johanita prefectus félt a bántól és nem mert Zágrábba menni biróság elé. (Theiner, Mon. Hung. I. 738.)

Monialis perjel emlékét megőrizte az egykoru Kűküllői János fődiákon. Pray tévesen Morialis, az oklevelek Monergalusnak irják. Részt vett a Johanna elleni harcban, Nagy Lajos Aversát bizta rá, de a király távozása után azt áruló módon Tarenti Lajosnak adta át, miért is Lajos király a perjelségtől 1348-ban megfosztotta. A rend vránai pecsétjét és fontos iratait magánál tartotta, miért is Nagy Lajos elrendelte, hogy irataikat jobban őrizzék és azokat széthordani nem szabad. (Pray De prioratu Auranae pag. 15. Küküllei J. Chronica, Francofurti 1600. pag. 101.)

Cornuto Baldon (Baudon, Valdon) vránai perjel, Cornuto Péter atyafia, alatta napirenden volt birtokaik elfoglalása, pusztítása; Nagy Lajos 1349. febr. 6-án (Fejér IX. vol. 7. pag. 94.) megengedte neki, hogy a 32 év alatt elfoglalt birtokokat per nélkül erővel is visszaveheti. Ez nem segített, azért VI. Kelemen 1352. január 29-én az ügy szigoru megvizsgálására a pécsi és bosznai püspököt és a sebenicói apátot küldte ki. (Fejér IX. vol. 7. pag. 170.) Ez a perjel kapta a comes Dubicensis cimet, melyet utódai is viseltek.

Cornuto Bandon 1353-ban semmisnek nyilvánította a hitehagyott Monialis (Monergallus) minden oklevelét. (Zágr. érs. levélt. Donatiales I. nr. 17.) A rendet Nagy Lajos 1355. október 18-án oklevélben megdicsérte és kivette a báni és főispáni itélkezés alul és a nádori alá helyezte. (Fejér IX. vol. 2. pag. 369.) E kiváltságot 1357. március 9-én ujból megerősítette (u. o. 373.) és ez év márc. 10-én megengedte a rendnek, hogy per nélkül elvehetik azok birtokait, kik nekik a tizedet nem akarják fizetni. Ők ezentul szigoruan jártak el a tized dolgában, de maguk nem fizették meg a zágrábi káptalannak, mi elkeseredett pöröket idézett elő. (Tkalcsics ad. 1358.) E perjelnek nem volt állandó székhelye, béke idején Horvátországban lakott, így 1357-ben Pakrácon. (Fejér IX. vol. 2. pag. 624.)

Nagy Lajos 1364. julius 24-én Gerencséren vadászván, megbizta a pécsi káptalant, hogy vizsgálja meg a határokat Fülöp fiának, Lászlónak és Cornuto Bandon vránai perjel birtokai között. (Fejér IX. vol. 3. pag. 390.) Érdekes, hogy ez oklevélen a vránai perjelnek egyéb cimei (rendtartományi főnök) stb. mellőztetnek, mert ez időben már magától értetődött, hogy ő a magyar-horvát rendtartomány főnöke. Cornuto Bandon azután a török ellen harcolt Cyprusnál, melyet ő foglalt el és Rhodusnál; sokáig volt távol az országból.

Belmonte Arnold perjelt csak egy zágrábi káptalani oklevél említi 1367-ben, a bozsjakovinai rendház emberei pusztítottak a Lumpno nevü birtokon. (Orsich grófok levél-

tára fasc. 22. nr. 50.) Belmonte Arnold utóbb csurgói alperjel volt.

Cornuto Bandon ujból vránai perjel, 1370 elejével már Vránában van. (Lucius Memor. di Trau pag. 291.) Ez év nov. 8-án Vránában Lendvay Miklós bán fiainak: Istvánnak és Jánosnak egy a csurgói rendházhoz tartozó birtokot adományoz consilio fratrum et procerum nostrorum, miből kiderül, hogy a prediális donációkhoz a rend tagjainak is volt szava és azok nemcsak a perjeltől függtek. (Pray u. o. pag. 19.) Hogy a magyar johaniták a vránai perjel joghatósága alatt állottak, kiderül e csurgói, somogymegyei adományozásból is; ugyanezt tudjuk a székesfehérvári alperjelségről is. (Fejér IX. vol. 4. pag. 258.)

Cornuto Bandon perjel életének utolsó éveit a csurgói rendházban töltötte, hol hosszu pere volt Kanizsai Miklós mesterrel, Kanizsai János fiával, ki a közelben levő Beren birtokot el akarta tőlök venni. Cornuto Bandon 1374 elején halt meg, a pert Belmonte Rajmund csugói és Albert székesfehérvári alperjel folytatták, de mert III. Béla anyjának Csurgóra vonatkozó adománylevelében (1193.) Beren nem volt megnevezve, azért a határok megvizsgálását rendelte el a biróság.

Belmonte Rajmund perjel Horvátországban lakott és pedig 1374. május havában Mlakában a Turopoljében, hol megerősítette a Lendvay bán fiait Lenta birtokában (Fejér IX. vol. 4. pag. 613—615.) Ugyanezen évben Lajos király megparancsolja Sudar (Cudar) Péter bánnak és Gerard johanita prépostnak, hogy a turopolyai Máté fiának, (Vuk) egy birtokot adjanak vissza, melyet a dubicai birtokhoz jogtalanul csatoltak. (Marcellovics MSC.) A rend 1374. szept. 8-án káptalani ülést tartott, melyen a Varasd melletti Jurketinec birtokot János fiának, Pálnak adományozták. A rend praediális birtokain a gyujtogatás, vérontás, erőszak esetei feletti bíráskodást magának tartotta fen. (Tkalcsics, zágrábi káptalani levéltár).

Csorna Tamás fiai: István zágrábi püspök és fivére János mester 1375-ben egyességet kötöttek a renddel Somló birtoka tárgyában. (Fejér IX. vol. 5., 68.) Cudar Péter bán a király rendeletére 1376-ban maga elé idézte Albert dubicai preceptort a turpolyei Farkastól (Vuk) a rend által elidegenített Koszutye, Lecsenica és Bacsina birtokok miatt s mert nem jelent meg, elmakacsolta. (Marcellovics MSC.) Nagy Lajos előtt 1377-ben Visegrádon megjelent Itsván székesfehérvári és Bandon varasdi preceptor, panaszt emelve Lackovics István erdélyi vajda ellen, ki a Szentföldre utaztában

Roduson a rend nagymesterétől kicsalta az engedélyt, hogy a székesfehérvári rendházhoz tartozó tolnamegyei Gjant és Fat birtokokért cserébe másokat adhasson, ezeket elvette, de helyettök mást nem adott (Fejér IX. vol. 5., 149.)

A perjel Vránában időzvén zárai polgároknak eladta Bojistye és Zablatye birtokokat. (Lucius, Hist. Dalm. Amsterd. pag. 326.) Bellmonte Rajmund 1378-ban lemondott a perjelségről.

Palizsnai János vránai perjel az első horvát e méltóságban, apja János Kőrösmegyében birta Palizsnát (később Palicsna), melyről a család nevét vette. János perjelnek két fivére volt Tamás és Péter és hat unokaöccse volt (György, Beriszló, János, Miklós, Máté, Péter), kik mind részesek voltak a Mária királyné elleni lázadásban. P. János 1378-ban lett vránai perjel, itt 1370. óta mint alperjel kormányzott, ez kiderül Spalató egy 1388-beli követi utasításából, melyben panaszkodnak, hogy Palisznai János már 18 év óta sanyargatja őket, tehát 1370. óta. (Lucius Mem. di Trau pag. 339.) Mint perjelnek első gondja volt, hogyan vehetné vissza Bojistye és Zablatye birtokait, melyeket elődе a rend akarata ellen eladott volt Zárai polgároknak, ezért sok panasz volt ellene, utoljára 1381. máj. 26-án: Nagy Lajos megparancsolta, hogy adja vissza e birtokokat, de eredménytelenül. A király halálakor a királynőknél időzött, s megismerkedett az udvar főbb embereivel. 1382. szept. 29-én Székesfehérvárott volt, hol, rendtársai: Joannes prior de Aurana, praelatus noster néven nevezik. Ide hozta magával Mária királyné engedélyiratát, hogy a muraközi Nova curia (Uj-udvar) némely birtokait a Kanizsa (Knežina) vize mellett Kanizsai Jánosnak 4000 forintért elzálogosíthatja. E pénzre állítólag egyházi célokra volt szüksége, de tényleg a lázadás megindítására. (Pray u. o. 21. l.)

1383. ápril havában még hű volt a királynőkhöz, mert ezek érdekében egy parancsot adtak ki, (Fejér X. vol. 1. pag. 125.) és Szécsy királyi udvarbiró érdekükben maga elé idézte Lackovics Istvánt Dénes vajda fiát. (Fejér u. o. 130.) Röviddel ez után a horvát lázadók élére állt János perjel, vele tartottak: Lackovics István és unokaöccse András de Dobrogostye, Horváti Pál zágrábi püspök és fivére János macsói bán szerémi és pozsegai főispán és fivérök Horváti László, mindhárman Horváti Péter fiai, Frangepán István vegliai, zeng-módrusi gróf, Korpádi János és László, Szécsy Miklós volt kir. udvarbiró, (országbiró.) Szambor Miklós tárnokmester: nem akarták az asszonykórmányt és Garai Miklós nádor hatalmaskodásait tűrni, kit az özvegy Erzsébet

királyné szeretőjének tartottak. Durazzói Károlyt akarták trónra emelni; I. Tvardkó boszniai király titkon támogatta őket. A királynék Garay Miklóssal Horvátországba siettek, Lackovics Istvánt megfosztották a báni méltóságtól és bánná tették rokonát, Lackovics Henriket. 1383. okt. 24-én Zárában voltak Hedviggel. Palizsnai János Vránába zárkózott. A királynék gyorsasága meglepte, Vrána négy napi ostrom után megadta magát; hét napig időztek Zárában, innét ámentek Vránába, hol a johaniták vendégszeretőleg fogadták, úgy-látszik, a perjel előbb eltávozott onnét, mert nincs bizonyíték arra, hogy meghódolt volna, sőt Mária királyné a perjelségtől megfosztotta.

A királynék nov. 25-én Zágrábban voltak, kol Horváti Pál püspököt, ellenfelöket, utasították, hogy a dubicai pálos rendháznak adja vissza Otok birtokát, melyet tőlök a »volt vránai perjel, Palizsnai János« (condam prior Auranae) elvett volt, — a következő évben a pálosokat tényleg e birtokba bevezették. (N. R. A. Acta mon. de Dubica fasc. I. nr. 10.) A közokiratok 1384 elejével mégis Palizsnai Jánost vránai perjelnek, dubicai comesnek ismerik el, noha Mária királyné Dubicamegye igazgatóivá (occupatores) Ivánovics Jánkot és Ivánt nevezte ki. Valószinüleg 1384 vége felé a királynők engedelmével ujból felvette a vránai perjel cimét, noha erre bizonyíték nincs.

Belmonte Rajmund 1384. nov. 16. magát ismét vránai perjelnek és dubicai comesnek irja egy Zárában kiadott oklevélben, melyben Thomas de s. Georgio horvát bánnak két falut adományoz Sopron megyében, e donatiót a rendtagok is megerősítették. (Fejér. X. vol. 2. pag. 179.) Belmonte nem sokára lemondott a perjelségről.

Hédervåry János, ez 1385-ben lett vránai perjel, noha Palizsnai János is így nevezi magát; Mária királyné tőle és atyafiaitól elvette Palizsna, Zyvech (Szivec) és Csokovstina birtokokat Kőrösmegyében, és azokat Korog István macsói bánnak adományozta (N. R. A. fasc. 442. nr. 43.), ez 1386-ban történt, mert ekkor volt Korog István macsói bán, az oklevélen az évszám olvashatlan.

Palizsnai János 1384-ben egy unokáöccsét és Horváti János bánt Nápolyba küldte, felajánlván a királynak a magyar horvát trónt, hogy nem maga ment el, hanem unokaöccse bizonyítja Pauli de Paulo. Párthiveit Zárában elfogatta Thomas de s. Georgio bán; Palizsnainak ez időben nincs nyoma, párthivei Pozsegán 1385-ben a királynőkkel a kibékülésről tárgyaltak és I. Tvardko boszniai király is barátságot kötött Garai Miklós nádorral, — de titkon mégis tanakodtak és

Horváti Pál zágrábi püspököt Nápolyba küldték, kinálva a magyar trónt.

Mária királyné 1385. ápr. 2-án Pozsegán megparancsolta Lukács dubicai johanita preceptornak, hogy a dubicai paulinusokat védelmezze meg a nép ellen, mely nekik sok kárt okoz. (N. R. A. Acta. Mon. Dubic I. nr. 14.); itt ugyan ezt a parancsot adja ápr. 18-án Hédervâry János vránai perjelnek.

Károly nápolyi király 1385. szept. hóban fényes kiérettel Zágrábba jött, e várost jól ismerte, mert mint horvát herceg sokáig lakott benne: a horvát nép többsége azonnal királyának elismerte; Horváti Pál püspök vendége volt. Decemberben ment Budára.

Palizsnai János ujból vránai perjel 1386-ban. Ő nem volt jelen Károly székesfehérvári koronáztatásán. Károly őt azonnal megkoronáztatása után horvát-dalmát-szlavon bánná nevezte ki, és visszahelyezte a perjelségbe. Midőn az elzárt királyi udvarban Károly királyt megsebesítették, a horvátok az őrséget megrohanták, de kisebbségben lévén elkeseredetten távoztak Budáról. (Turóczy c. 8.) Palizsnay maga köré gyüjté az elégedettleneket Horvátországban és Dalmáciában, az első pártharcok Mácsvában, Szerémben és Szlavóniában változó szerencsével folytak. Garai Miklós nádor seregét a királynők is kisérték, Diakovárott pár napi pihenőt tartván, Gorján vár felé indultak, mely a Garáké volt, hajnalban jul. 25-én megrohanták őket horvát és szerb sereggel Horváti János és László és Palizsnai János. A gyilkos Forgács Balázsnak fejét levágták, Garai Miklós nádor elesett és sokan mások, számosan a királynékkal együtt fogságba estek. A királynékat előbb Ivanicsvárba, majd Gumnikvárba (Boszilјevó) végre Novivárba Dalmáciába vitték, a fogoly urakat vasra verve Pozsega, Oriovác, Csáktornya és Pocsitelj várakba hurcolták. E várak a Horvátiak, Laczkovics és a vránai perjelséggé voltak; Turóczy állítja, hogy Mária királyné egy ideig Krupa várába volt zárva, de ennek nincs nyoma az oklevelekben. Ezzel a lázadók a délvidék uraivá lettek.

A lázadás lelke Palizsnai János perjel volt. Zárában a további teendőkről tanácskozott Horváti Jánossal és fivérével Pál zágrábi püspökkel. Erzsébet királynét 1387. jan. 16-án megölték Novivárban, erre Horváti Pál és Palizsnai Tamás Nápolyba mentek segélyért és I. Tvardkóval is alkudoztak. Sok dalmát város meghódolt a lázadóknak, Novákvár Knin környékén ellenszegült, ezt Palizsnai János perjel 1387. január havában ostromolta, még 28-án is itt volt, de mily eredménynyel nem tudni. Február hóban a perjel és Horváti János bán Horvátországba siettek, hogy a Zágrábban táborozó

Losonci László bánt kiverjék. Losonci László megparancsolta a Grics polgárságának, hogy támadják meg a káptalani városrészt, mely a lázadókkal tartott, de a polgárság nem engedelmeskedett neki. A lázadók elüzték Losonczy László bánt és elfoglalták Zágrábot és Medvevárat, Horváti János és Palizsnai Boriszláv, a perjel unokaöccse, Szlavóniába siettek.

Zsigmond kir. 1387 ápril 4-én kiáltványban hivta fel a horvátokat, hogy hódoljanak meg neki és felkérte Velencét, hogy segítse Mária királyné kiszabadításában. Hozzá csatlakoztak a hatalmas vegliai és modrusi grófok, Frangepán János és István, nagyban segítették Losonczy László horvát bán, Garai Miklós macsói bán, Maróthy János is. Palizsnai perjel Pocsitelj várba sietett, hol a Gorjánvárnál elfogott urak voltak elzárva. Frangepán János és a Gusics nemzetségből való korbáviai grófok kiéheztették s ő kénytelen volt a foglyokat szabadon bocsátani, maga pedig Novibe sietett, hogy a fogoly klrálynét őrizze. Novit a tengerfelöl Velence, a szárazról pedig Frangepán János és a Gusicsok ostromolták; Palizsnai perjel hosszu ellentállás után Velencének adta át a várat, Mária királyné szabad lett, ő pedig fegyveresen elvonult.

Mária királyné először Ninbe (Nona), azután jun. 16-án Zengbe ment, hol a hó végéig Frangepán János vendége volt. Jul. 1-én Zágrábba indult, hol jul. 5-én férjével találkozott. A királyi seregek Horváti Jánost Pozsegavárban ostromolták és ez innét alighogy el tudott menekülni Boszniába. A lázadók Dalmáciában még tartották magukat, hol I. Tvardko István boszniai király segítette. Vrána és a johaniták mindvégig hivek maradtak perjelőkhöz Palizsnai Jánoshoz, noha Zsigmond minden méltóságától megfosztotta és horvát bánná Lackovics Lackót, vránai perjellé és vicebánná pedig fivérét, Lackovics István Albertet nevezte ki. Az uj bán első gondja volt, hogy fivérének Vránát megszerezze; seregei 1387. okt. havában kezdték Vránát ostromolni, de november közepén sem tudták elfoglalni, mert Vrána segítségére Horváti János és Palizsnai perjel nagy bosnyák sereggel jöttek, mely elöl Lackovics Albert Ninbe menekült, miről november 17-én értesítette Spalatót. (Lucius. Mem. de Trau 334.) Palizsnai perjel elfoglalta Osztrovica erős várát; a traui jegyzőkönyvek őt még 1388-ban is valódi vránai perjelnek cimezik, mig Lackovics Albertet csak cimzetes perjelnek (electus) nevezik. (Lucius. u. o. 335.)

Pray 1388-ban még egy harmadik vránai perjelt említ Grabari Beriszlót, kinek nevére a Draskovicsok levéltárában akadt, s ki Horváti János macsói bán unokaöccse lett volna:

ez nyilvánvaló tévedés, mert Horváti barátja Palizsnai ellen nem állíthatta be, Zsigmond sem, mint Horváti atyafiát. Pray ezt összetévesztette a későbbi Beriszló Péter perjellel. Lackovics Albert cimzetes perjel még 1388-ban is Dalmáciában volt, mi kiderül Zsigmond egy május 8-án Esztergomban kiadott oklevelébői. (Lucius u. o. 338.) Zsigmond ügye Szlavoniában és Horvátországban győzött, sok lázadót elfogtak és kivégeztek, Hédervári Kont Istvánt a kőrösi országgyülés ítélte halálra. A lázadók ügye Dalmáciában jól állott, Palizsnai perjel ellenfeleivel szigorúan elbánt, mit bizonyít Spalató 1388. jan. 19-iki panasza Zsigmond királyhoz (Lucius u. o. 337.) és 1388. aug. 28-iki kisérlete (Lucius u, o. 341.), hogy a dalmát városokat, a scardonai Nelepics grófot és Ugrinics Vid brebiri grófot Palizsnai perjel és a bosnyákok ellen szövetségbe vonja; a perjelt pestiferusnak mondják és csak ha ő elbukott juthat Dalmácia Zsigmond kezére. A kisérlet eredménytelen maradt és Spalató meghódolni készült Boszniának, mert Palizsnai perjel erősen tartotta magát Klissavárban és Hervoja Hrvatics fivérével Vojszlávval és nagy boszniai sereggel Kninbe jött a lázadók segítségére.

Klissa várban 1388. március havában Palizsnait meglátogatta Vladko herceg és Jelacsics Sztanoje bosnyák követek és a dalmát városok és főurak küldöttei. Horváti Pál zágrábi püspök harmadszor is elment Nápolyba, hogy magával hozza Lászlót Durazzói Károly fiát, visszatértében hajótörést szenvedett s iratai Velence kezébe került, mely másolatukat Zsigmondnak elküldötte. Szlavoniában rosszra fordult a lázadók ügye és Palizsnai perjel 1389. elején odasietett. Zsigmond király ekkor Lázár szerb knézzel, a lázadók titkos támogatójával hadakozott; Lackovics Albert nem boldogult Horvátországban, Palizsnai perjel és Horváti János ellenében. Palizsnai mellett a harcban különösen kitünt Tibald, Zenche Dezső fia, kit Zsigmond birtokaitól megfosztott, melyeket Kasztelánfi László mesternek adományozott. Garai Miklós Mácsvából kiszorította Horváti Jánost és Palizsnai perjel is Dalmáciába vonult, itt ismételve megtámadta Zárát (1389. szept. 30—dec. 24.): a december 24-iki véres ütközetben 120 johanita elesett, és Palizsnai perjel is halálos sebet kapott, melyben 1391. febr. 16-án Vránában elhunyt. Ő volt az első horvát perjel.

Ifj. Palizsnai Jánost vagy rendtársai, vagy I. Tvardko boszniai király tette vránai perjellé. 1392. ápril 26-án Trauval megujítja a régi barátságot és nekik szabadalmakat ád. (Lucius Mem. di Trau 352.) Nem volt Zsigmond párti, mégis Vukcsics Vuk boszniai bán 1392. március elejével őt és fivé-

rét Miklóst fogságba vetette, mert nem adták át neki Vránát és Osztrovicát (Paulus de Paulo p. 426.), azonban már áprilban szabadok és a mondott várak birtokában vannak. Zsigmond kir. egy 1395-iki oklevélben is említi. (Acta. Mon. Gorich. fasc. 2. nr. 55.) Ez évben ismeretlen okból lemond a vránai perjelségről és rendtársai belai priorrá választják, mint ilyen 1396. jun. 20-án Ivanec szabadalmi ügyeit rendezi. (N. R. A. fasc. 207. nr. 26.)

Bebek Imre, 1395. körül lett vránai perjel, Bebek Detre bán és nádor fia volt, először egy 1365. ápr. 25-iki oklevél említi perjelként. (Hazai okmánytár III. p. 253. Wagner: »Collectio genealogica« és Nagy Iván »M. O. családai« tévesen Bebek I. Imre fiának mondják, pedig ez nagybátyja volt.) Mint perjel a rend elfoglalt birtokainak visszaszerzése körül buzgolkodott, miben Zsigmond 1395. aug. 24-én Moszlavinában kiadott oklevelével támogatta. (Fejér X. vol. 2. pag. 279.) Valamely perjel a dubicai pálosoktól is elfoglalt birtokot és Zsigmond meghagyta Bebek perjelnek 1398. aug. hóban, hogy azokat adja vissza, de nem tehette, mert Hervoja elfoglalta Dubicamegyét. (N. R. A. Acta mon. Dubic. fasc. I. nr. 18.)

Bebek Detre nádor, Bebek I. Imre és Bebek II. Imre perjel voltak a vezetők 1401. ápr. 28-án Zsigmond fogságbavetésénél, ki előbb Visegrádon, utóbb Siklóson volt fogva. A perjel ápr. 26-án a székesfehérvári rendházban volt, hol egy oklevélben intézkedett a Tinódi fivérek osztozkodási ügyében. (Hazai okmánytár V. 194.) Mig a király fogva volt a perjelre bizták a horvát bánságot; midőn a király kiszabadult, Bebek Imre mellé a horvát rendek Eberhard Alben zágrábi püspököt tették társbánná, mi a perjelt igen bántotta: mindketten résztvettek 1402. február havában a kőrösi báni biráskodásban, hol ápril 7-én elitélték az »Ördög« (Vrag) Prodanics Istvánt és társait, kik Butonov Tamás püspöki vikarius birtokát (Butonova Gorica) elfoglalták. Ezen évben a két bán visszafoglalta Hervojától Dubicamegyét és Bebek perjel visszaadta a dubicai pálosoknak birtokát. (Acta monast. Dubic. fasc. I. p. 19.)

Mig a perjel Kőrösön biráskodott Hervoja Vránát akarta elfoglalni (Paulus de Paulo pag. 435.), a perjel evvel nem törődve a pozsonyi országgyülésre sietett, hol száz más főurral ő is aláirta azt a nyilatkozatot, hogy Zsigmond után a trón Albert osztrák herceget illeti. Ezen oklevél már nem nevezi a perjelt horvát bánnak, valószinüleg már ekkor nevezték ki bánná Bysenus Pált (e családot Rácski a pozsegamegyei Besinec birtokosának tartja, birták Sztrezát Kőrös-

megyében, előnevük: de Ezdega), mi a perjelt nagyon elkeserítette úgy, hogy Pozsonyból távozván Vránát átadta Aldemarisconak s maga is nápolyi László pártjára állott.

Eberdard Alben zágrábi püspök nem volt a johaniták ellensége, 1402-ben Botunovics Tamással, István fiával Csázmán templomot és rendházat épített nekik és ellátásukról gondoskodott, intézkedéseit a csázmai és zágrábi káptalan helybenhagyták. (Kercselich Hist. eccl. Zagr. pag. 151.)

Bysen Pál, az uj bán 1403-ban Dalmáciába jött, de seregét Hervoja szétverte, s magát a bánt Bebek perjel elfogta, Zsigmond mondja, hogy álnokul, de ez alig hihető, mert Bysen nem bizhatta magát a perjelre, kit a bánságból kiturt; Zsigmond a perjelt Dalmácia elpártolása főokának mondja (Pray, De prior. Aur. 35.) és tényleg sok rokonát elvonta tőle, így Frangepán Miklós zeng-módrusi grófot is.

Nápolyi László zárai koronázásán 1403. aug. 5-én jelen volt Bebek Detre fiával a perjellel, kit e párt hadvezérévé választott. Maróthy János macsói bán a perjel seregét Szlavoniában szétverte és a perjel Boszniába menekült. Maróthy János a johanita Tornya várát ostromolta, egy nyil fején találta és négy évig betegeskedett. (Fejér X. vol. 4. pag. 298.) Zsigmond az 1403. okt. 29-iki amnesztiába Bebek Imre perjelt és apját Detret is befoglalta. (Hazai okmánytár VII. 443.) A perjel visszakapta birtokait, Dubicát és Tornyát is, de a perjel tovább is a nápolyi párthoz húzott, miért is Zsigmond 1405. nov. 28-án a perjelségtől megfosztotta (Fejér X. vol. 8. pag. 470.) és a birtokok kezelését Pécsi Pál és Bysen Pál bánokra bizta, a perjelség pedig 1405—1408-ig betöltetlen maradt. A pápa tiltakozott a világi kezelés ellen és előbb Caraffa Bertalan johanitát, utóbb Farkasics János csázmai nagyprépostot bizta meg vele, hivatkozván arra, hogy Vránát még Szvinimir horv. kir. ajándékozta a pápáknak. (Theiner Mon. Slav. merid. I. 344.)

Bebek Imre perjelről azután mit sem tudunk, Zsigmond egy 1412. oklevele mint elhunytról emlékszik meg róla. (Csazmai kápt. levélt. fasc. 2. nr. 22.) Nápolyi László 1409-ben Dalmáciára való jogait és a birtokában levő Zárát, Vránát, Novit és Pagot Velencének adta el 100,000 aranyért, így került Vrána Velence birtokába. Itteni garázdálkodásáról két 1413-ból való oklevél szól. (Lucius, Hist. V. cap 5. és Ljubics, Listine VII. pag. 93. és 127.)

Ferandi Mihály. A vránai perjelség egyre hanyatlott, a zavaros időkben sok birtokukat elfoglalták, a rend nagymestere Filibert de Mailbat 1410-ben vránai perjellé kinevezte Ferandi Mihályt, de ez úgy látszik méltóságát soha se

foglalta el, mert okleveleink nem említik, csak Filibert nagymester egy oklevele, mely mondja, hogy lemondott a vránai perjelségről.

Nagymihályi Albert, családja Tiba ungmegyei helységből való, azért a »De Ung« praedicatumot is használta, e családból származtak a Sztáray grófok. E vitéz férfiu világi és házasember volt és több fia volt. 1414-ben ő is egyike volt azon ezer lovagnak, ki Zsigmondot a konstáci zsinatra kisérte. Nem tudni mikor lépett a johanita rendbe, de a zsinaton 1415-ben praełatusok sorában szerepel, a rend nagymestere Filibert de Maillbato mint vránai perjelt 1417. febr. 12-én erősíti meg, egyben meghagyja neki, hogy a rend előljáróinak kinevezésénél legyen nagyobb tekintettel a magyarokra és mert a rend vagyona nagyon megfogyatkozott, jövőben évenkint csak 400 arany forintot kötelesek a rend pénztárába befizetni. (Nagy. Hazai okmánytár III. 303., 305.) Zsigmond e méltóságban még Constansban 1417. okt. 16-án erősíti meg, nagyban dicsérvén vitézségét és hűségét. (u. o. 307—310.); 1418. aug. 24-én uj adománylevelet ad neki Sztára birtokára uj cimerrel, azzal, hogy e birtoka halála után nem a johanitáké, hanem a perjel három fiáé. (Pray De prior. Aur. 40—45.)

Velence 1415. 1416-ban kijavította a vránai vár falait, uralmát a johaniták nem szivesen türték. Filibert nagymester négy kérvényt irt, hogy Vránát adják vissza a johanitáknak, de Velence ezt 1420. március 5-kén visszautasította azzal, hogy Vránát Dalmáciával együtt pénzen vette Nápolyi Lászlótól. (Ljubics, Listine VII. 205., 217., 302.) Vrána a johanitákra nézve hosszú időre elveszett.

Nagymihályi Albert perjel 1419-ben horvát-dalmát bán, Marcali Dénes pedig egész Szlavonia bána. Buska és Varasd tolnamegyei rendi birtokokon a szomszédok sok kárt tettek, ez ellen a perjel 1419. jul. 7-én tiltakozik. (Fejér X. vol. 6. pag. 243.) 1421. febr. 22-én Pakrácon a Bélavárhoz tartozó Ivance lakosainak megerősíti azon szabadalmait, melyeket 1396-ban Palizsnai János perjeltől kaptak. (N. R. A. fasc. 207. nr. 26.) Ez évben tiltakozik a Gelitiek ellen, kik némely csáktornyai rendi földeiket akarták elfoglalni. (N. R. A. fasc. 1548. nr. 80.) 1424. máj. 25-én jelen volt azon gyülésen, mely helybenhagyta Zsigmond szerződését nejével Cilley Borbálával, kinek évi 8000 forintot és sok birtokot adott, köztük Horvátországban Kemlek (Kalnik), Kapronca, Sz. Péter, Soplonica, Velika, Garics, Grzseno és Palizsna birtokát Kőrösmegyében, Gricshegyét Zágráb felett, Pozsega és Verőce várakat. (Magy. tört. tár. XII. 281—285.) 1425., 1426-ban

pere volt a székesfehérvári káptalannal Faad és Papaj rendi birtokokért. 1429-ben Maróthy János macsói bánnal pöre volt a kőrösmegyei Velika vár és város birtokáért. 1433. után nincs említés a vránai perjelségről, ekkor halhatott meg Albert perjel, mert az 1434-iki oklevelek már mint elhunyttól szólnak (Fejér X. vol. 7., pag. 564.), s így Pray és Kercselich tévednek, kik halálát 1436-ra teszik.

Tallóczy Máté (Talovac Matko). E család eredetéről nagyon elágazók a nézetek. Azt beszélik, hogy Raguzai János, a Tallóczyak apja a nikápolyi ütközet után hajóján megmentette Zsigmondot és ez azért fiait magához vette. Turóczy őket közönséges raguzai polgároknak mondja; kortársuk Fülöp de Diversis gazdag raguzai polgároknak mondja, a többi raguzai irók, Luccarelli, Orbini Mór, Appendini, Marnavics-Tomko, a Luccarelli családból való gazdag raguzaiaknak tartja, Bonfin Tallóczy Márkot gazdag raguzai polgárnak mondja, ki Zsigmondnak pénzt kölcsönzött s azért vette magához őt is fivéreit és hálából a felső zagorjei Talovec és Dolovec birtokokat adományozta nekik, melynek nevét is felvették. Tallóczy Máté a hagyomány szerint Hunyady János tanitója volt.

Tallóczy Mátét mint kovinji comest és belgrádi kapitányt először egy 1431-iki oklevél említi fivérével Frankóval (Ferenc.) 1433-ban mint Zsigmond követe Schlick Gáspár gr. cseh kancellárral Rómában járt, hogy a bazeli zsinat határozatait a pápával elfogadtassa. (Pray, Annal II. 308.) 1434-ben a vránai perjelség igazgatója cimét kapta a birtokok haszonélvezeti jogával; azonnal elvett Lőrinc soproni johanita preceptortól egy templomot, zárdát és két sopronmegyei falut, de Zsigmond 1434-ben ráparancsolt, hogy adja vissza. (Fejér, X. vol. 7., p. 564.) 1434-ben Alben János helyébe a zágrábi püspökség ügyeinek igazgatásával lett megbizva és sok baja volt a tized szedéssel, melyet sorban megtagadtak. 1436-ban horvát bán lett, ekkor érte el a család fényének tetőpontját: Máté horvát bán, a zágrábi püspöki és a vránai perjelségi javak igazgatója volt. A család Zsigmondtól sok donációt kapott: Kőrösmegyében Gyurgyevác várát rengeteg birtokkal, a cetini grófságot Klissa várral és Pozsegamegye nagy részét. A püspöki és perjelségi birtokokat hivatalnokaira bizta, így 1437-ben Bélavárát Darabos László kapitányra. A vránai perjelség kormányzója cimét még 1439-ben is viselte. E zavaros időben vesztette el Cetin várát, melyet zálogban birt. (Kercselich Hist. eccl. Zagr. 339.) Gyurgyevac vár birtokába 1439-ben a csazmai káptalan vezette be, ekkor vette át Prodavec birtokát is, melyet prodaveci

Vrag István (Ördög) felségsértés cimén elvesztett. (Teleki Hunyadiak kora X. p. 62.)

1439-ben barátjának Raszinai Bocskai Istvánnak adományozta a glogovnicai perjelségi birtokat, e donációt Hunyady János kormányzó 1446-ban megerősítette, igy vesztették el örökre a johaniták e rengeteg birtokot. Máté betegeskedett és a perjelségről lemondott öccse János (Jován) javára, ki 1439-ben kezd szerepelni, mint valóságos vránai perjel.

Tallóczy János (Talovac Jován); az 1439-iki kőrösi horvát országgyülésen mint valóságos vránai perjel szerepel; fivére Máté is részt vett azon mint bán, ki itt jogot kapott, hogy a legfontosabb pereket szóbeli ítélettel elintézheti és ha valamely úr az idézésre nem jelenik meg, annak birtokait elkobozhatja. (Jura regni Croatiae X. p. 17.) Tallóczy Máté bán ez országgyülésen jogot adott a horvát rendeknek, hogy az országos főjegyzőt mindenkor a saját soraikból választhatják, ki az ország pecsétét és fontosabb iratait őrizte. Azelőtt a bán nevezte ki.

Albert király halála után a Tallóczyak Jagello Ulászló pártján voltak; az érte ment küldöttségben három horvát ur is volt, Tallóczy Máté bán, De Dominis János knini püspök és verőczei Marczaly Imre, hozzájuk titkárkép csatlakozott Kőrösmegyéből, az ifju Vitéz János de Szredna. Midőn a követség hazajött az özvegy királyné Cilley Ulrik tanácsára börtönbe vetette Tallóczy Máté bánt és Marcaly Imrét, Deneburgban voltak fogva Rudeik Henrik felügyelete alatt. (Cronica der grafen von Cilli. Hahn II. pag. 702.) Tallóczy borbélyának és börtönőrének segélyével szabadult ki és Budára sietett üdvözölni I. Ulászlót. Ez Tallóczy Jánost belgrádi kapitánynyá nevezte ki.

Murad Szendrőt ostromolta, melyet Brankovics Gergely, György deszpota fia, vitézül védett. Belgrádot Tallóczy János perjel hét hónapig vitézül védelmezte és a szultán megszégyenülve vonult vissza.

Horvátországban a papi tized miatt nagy zürzavar volt, Tallóczy Máté bán 1442. nov. I-én Budáról irta a perjelnek, hogy támogassa a zágrábi káptalant a tized szedésében. (Marcellovics MSC.) Nem tudni mi birta rá a perjelt, hogy 1444. elejével IV. Eugen pápát megkérte, hogy mentse fel a perjelség alul és engedje meg, hogy Rodus szigetére menjen harcolni a törökök ellen; a pápa ezt megengedte és a rodusi mestert utasította, hogy fogadja be Tallóczy Jánost. (Theiner, Mon. Slav. Merid I. 383.) A várnai ütközetben Tallóczy Ferenc és János is résztvettek; ők az ütközet elhalasztását tanácsolták, mig az uton levő seregek megjönnek:

a jobbszárnyon harcoltak és nem estek el, mint némelyek tévesen vélték.

Tallóczy Máté bán 1445-ben meghalt, ekkor hatalmasodott el Horvátországban Cilley Ulrik, Cilley Frigyes és Frangepán Erzsébet fia; ez Vitovec János cseh vitézt bizta meg, hogy a Tallócziaktól vegye el Gyurgyevác várát, ezzel János perjel Pakrácnál megütközött 1446-ban és a csatatéren maradt, Vitovec pusztította a vránai perjelség birtokait. (Pakrác, Rácsa, Gárics, Hrasztovica); Hrasztovicnál egyik szemét vesztette; a perjelségi birtokok közül néhányat Vitovec megtartott magának; a perjelség egy ideig betöltetlen maradt.

Szentgyörgyi Székely Tamás. Ezt vránai perjellé rokona Hunyady János kormányzó 1446-ban nevezte ki. (Kovacsics, Vestig. Comit p. 253.; Suppl. II. p. 41.) Pray ezt mint perjelt 43 évvel később 1489-ben említi, ami ellenkezik a kortárs Turóczy állításával. Pray abban is téved, hogy Szentgyörgyi Tamással egy személynek vette Székely Tamás de Sancto Georgióval, a hogy az oklevelek ez utóbbit irják. Székely Tamás nemesi praedicatuma volt »Szentgyörgyi, de Sancto Georgio«, a család másik ágáé pedig »Székely de Kevend«. Volt ez időben egy gróf Székely család is Magyarországban »Szentgyörgyi és Bazini« melléknévvel, de ez az előbbivel nem volt rokon.

Székely Tamás mint vránai perjel neve először 1446-ban fordul elő; a perjelség vagyonát ekkor még Tallóczy Ferenc bán kezelte, ki Vitovectől, illetőleg a Cilleyektől visszavívta Bozsjákovinát. (Marcellovics. MCS.) Tamás perjel Székely János szlavoniai bán fivére és anyagi ágon Hunyady János unokatestvére volt. Mindkét fivér Hunyady János oldalán részt vett 1448-ban a rigómezei ütközetben, hol Székely János, Tallóczy Ferenc és Marcali Imre elestek.

Tamás perjel 1448-ban Kassánál szerencsétlenül harcolt Giskra ellen, némelyek szerint ott el is esett (Klein-Fessler, Gesch. Ung. p. 520.), ez azonban tévedés, mert 1449-ben Horvátországban fáradozott Bozsjakovina, Kemlek, Kozara, Vrbasz és Sztenicsnyák visszafoglalásában (Kercselich, Not. Praelim. p. 285.), azután Dalmáciában Vránát készült visszavivni Velencétől. 1453. april. 14-én Budán egy donációt adott ki, melyet Garay László nádor semmisnek jelentett ki. 1454. jul. 13-án a Cilleyek és Vitovec ellen diadalmasan hadakozott Horvátországban, de nem sokára elvesztette Osztrovicát és még egy várat. (Hahn: Chronik de Grafen Cilli. II. pag. 716.) 1456-ban Hunyady Jánost Pestre kisérte, hogy Cilley Ulrik ármányai ellen megvédje (Bonfin. Dec. III. lib. VII.);

ez évben részt vett Belgrád dicső védelmében Hunyady János és Kapisztrán János oldalán. 1457-ben horvát-szlavon bánként szerepel. (Ritter-Vitezovics: Banologia. MSC.)

Mátyás királylyá választásakor Székely Tamás perjel is jelentékeny sereggel támogatta. (Bonfin. Dec. III. lib. VIII.); ő is volt a küldöttséggel Prágában Mátyásért. Az uj király neki és Vitovecnek szigorúan megparancsolta, hogy mindenben engedelmeskedjenek Szilágyi Mihály kormányzónak. (N. R. A. fasc. 20. nr. 96.) Ezután vitézül hadakozott a török ellen (Emlékek Mátyás kir. korából I. p. 37.); majd Dalmáciában vitézkedett Velence ellen, mely az elhunyt Tallóczy Péter (Perko) Osztrovica, Knin, Klis várait akarta elfoglalni, ezeket a perjel meg is védelmezte, de Vránát nem foglalhatta el tőlök. Utoljára egy 1461-ben Pákrácon kiadott oklevelében fordul elő a perjel neve, melyben donaciót ad a dubicai pálosoknak, kiknek a törökök sok kárt okoztak. (Acta Monast. Dub. fasc. I. nr. 43.)

Azon idő alatt mig Székely Tamás priorsága tartott, Pray beékel egy »Algona« nevü ismeretlen perjelt és hivatkozik Mátyás király egy 1460-iki oklevelére, melyben »Algonae priori Auranae« megtiltja, hogy Baranyában tizedet szedjen: ezen Algona perjelnek sehol semmi nyoma és Székely Tamás még 1461-ben perjel volt, — világos, hogy az »Algonae« helytelen olvasás következménye, mert a kérdéses oklevélben »Thomae priori Auranae« kellett volna lennie. Vagy másolási, vagy olvasási hiba az »Algonae« szó! Pray tévesen sorolja a perjelek közé Székely Jánost, Tamás fivérét is, mert ez soha sem volt perjel, hanem fivérének perjelsége alatt a perjelségi vagyon igazgatójának cimét viselte. Székely Tamás halála után egy ideig nem volt vránai perjel, hanem a király egyes kedvenceit nevezte ki a perjelségi vagyon kezelőinek, illetőleg haszonélvezőinek.

Zápolya Imre a perjelség igazgatója. E család Borics bán ivadéka, mely a XII. században Moszlavina és Velika közt levő Zápolja, illetőleg Szopolja várát birta. Zápolyát szlávnak mondja Zápolya János volt udvari káplánja Szerémi György (Mon. Hung. hist. pag. 152.); e tekintetben idézi Várdai Pál esztergomi érsek szavait »Vere maiestas tua est ex genere Sclavorum«. (u. o. pag. 150.) Zápolya Imrét tanultsága miatt Imre deáknak is nevezték s vitézül harcolt Hunyady Jánossal a török ellen. Mátyás király kinevezte az üresedésben levő perjelség vagyonának igazgatójául és 1465-ben megkérte a pápát, hogy őt tiz évre ilyenül megerősítse; meddig kezelte a perjelségi vagyont, nem tudni, de 1475-ön túl semmiesetre, mert ekkor már perjellé megválasztották Beriszló

Bertalant. Mikócy kéziratában felemlíti, hogy 1472-ben Horvát Damjan de Litva volt horvát bán is a johanita rendhez tartozott.

Beriszló Bertalan (Bartol Berislavić.) Nem tudni, hogy e perjel a Beriszlók mely ágából való volt; valószinü, hogy a grabari ágból volt, mert az oklevelekben ezekkel fordul elő, de sehol sincs említés, mily rokoni kötelékben volt velök. A hires Beriszló Péter a traui (trogiri) ágból való volt. Mint perjel először 1475-ben fordul elő, midőn Mátyás király vizsgálatot rendel el ellene és a grabari Beriszlók ellen, mert Garai Jób szlavóniai birtokait akarták elfoglalni. (Acta mixta, transumpta pag. 422—425.) A pápai követ 1480-ban a perjelt az ország első főurai sorában említi. Mátyás király seregében 1482-ben különösen kitünt Hainburg ostrománál, mely alkalommal Mátyás királyt nagy veszélyből kimentette. 1485-ben Béla visszaszerzésén fáradt, melyet Tallóczy Máté bán elfoglalt, utóbb pedig Vitovec János kezébe került, ki zagorjei birtokaihoz csatolta. Mátyás király 1485. jul. 18-án vizsgálatot rendelt el e birtok ügyében Vitovec fiai ellen, kiket a zágr. káptalan meg is idézett, — de azért a perjel nem kapta vissza Béla várát. A johaniták nagy kegyben álltak Mátyás előtt így 1487-ben rájuk bizta, hogy Orsics Pétert Szlavetics birtokába vezessék be.

A perjel 1488-ban pört indított a Maróthiak és Egerváriak ellen, a kőrösmegyei Velika birtokáért, de nem ért célt. (N. R. A. fasc. 458. nr. 31.) Mikor látta, hogy törvényes uton mire sem megy, erőszakhoz fordult, azért némely történetiró meg is rója. Adott szavához képest mindvégig hive volt Korvin Jánosnak. Ennek hivei voltak: Ujlaky Lőrinc herceg, Brankovics György szerb deszpota, Várday Máté kalocsai érsek, Ernust Zsigmond pécsi püspök, Raskay Balázs jajcai bán, Kanizsay György, László és István, a grabari Beriszlók, Tallócy György és Ferdinánd, a Frangepánok, Bánfi János Tallócy Péter fia, Nagytábori György (de Velika), Kalimanics Miklós, Klesics Péter, Tallócy János Miklós fia, a kamicsáci Alapiak (Halapics), a kevendi Székelyek stb. A királyválasztásra 7000 horváttal és szerbbel vonultak Budára. Korvin János hiveivel és apja kincseivel elvonult Horvátország felé, a kincsek egyrészét hajókon a Dunán, másrészét szekéren Pécs felé vitték; Báthory István és Kinizsi Pál a Sárviznél utólérték, seregét szétverték, Korvin János elmenekült Horvátországba, Beriszló perjel, Kanizsay György és hetven társuk fogságba került, láncon vitték Budára. Mátyás kincseinek egy része durva katonák prédája lett. Beatrix a perjelt a többi fogolylyal csakhamar szabadon bocsátotta. (Bonfin IV. lib. IX.)

A perjel boszut forralt Ulászló hivei ellen és több Korvin-párti ur seregével 1490-ben Geréb Pál és László, valamint Thuz Ozvald zágrábi püspöknek több birtokát elfoglalta. (Acta Mixta transsumpta pag. 430.) Korvin János kiegyezett II. Ulászlóval; mint Szlavónia hercege, függetlenül kormányozta Horvátországot, Szlavóniát, Dalmáciát; a vránai perjel is meghódolt vele II. Ulászlónak és együtt voltak jelen koronáztatásánál; a koronázást Thuz Ozvald zágr. püspök végezte, mert Frangepán Gergely veszprémi püspök kiskoru volt és nem volt még felszentelve.

Horvátországban Korvin János párthivei közül sokan nem akartak belenyugodni a kötött egyességbe és Makszimilián pártjára állottak; ennek seregei Székesfehérvárig és Zágrábig előnyomultak. Bakacs Tamás és Thuz Ozvald voltak II. Ulászló legodaadóbb hivei, mesterkedésöknek sikerült II. Ulászló párthiveit megszaporitani. Zágrábnál Korvin János verte szét Makszimilián seregét, melyet Székely Jakab vezetett. De 1491. nov. 7-iki pozsonyi békét a horvátok is elfogadták és 1492. márc. 7-én e békekötés egy külön példányát 63 horvát főur és nemes irta alá, ezek sorában Beriszló Bertalan vránai perjel is. (Firnhaber. Beiträge. Arch. für oest. Gesch. 1849. III. 516.

A horvátországi korvinpárt legjobban gyülölte a kapzsi Thuz Ozvald zágrábi püspököt. Ez, hogy a perjelen magát megboszulja, 1492-ben, midőn a glogovnicai johanita házfőnök, Perovics István meghalt, adománylevelet kért a királytól Glogovnicára és birtokaira, ezt meg is kapta, sőt VI. Sándor is megerősítette, mert úgy informálták, hogy e birtok csak évi 40 frtot jövedelmez. Az elkeseredett perjel Ujlaki Lőrinc herceggel és a püspök ellenségeivel, kik rá a tized erőszakos szedése miatt haragudtak, szövetkezett, maga Korvin János és Kinizsi Pál is titkon pártolta ügyüket. A perjel elfoglalta a püspöktől Zalatnok, Vaska, Ratmovec, Szopje és Ivance birtokait, Ujlaki annak szerémi birtokait pusztította, azután a két sereg egyesült és a püspök dubravai, csázmai, zágrábi birtokait pusztította és elfoglalta. (Zágr. érs. levélt. Acta juridica I. nr. 59.) A káptalan ezt 1494. febr. 19-iki jelentésében részletesen felpanaszolja Kanizsay László bánnak. (Zágr. érs. levélt. u. o. I. nr. 53.)

Thuz Ozvald bevádolta őket a királynál, mint lázadókat, ez úgyis haragudott Ujlaki Lőrincre, mert hallotta, hogy nyilvánosan »cseh ökör«-nek nevezte és Drágfi Bertalan erdélyi vajdát nagy sereggel küldte ellenök, utóbb maga a király is az iloki táborban megjelent, a várat elfoglalták és II. Ulászló abba cseh testőrségének élén bevonult. Ujlaki

Lőrinc anyja, szül. Garai grófnő, gyászruhában térdre borult előtte és fiáért kegyelemért esedezett, a király nem értette magyar beszédét és az egri püspököt mint tolmácsot használva, megnyugtatta az özvegyet; katonái a várat kirabolták, hol sok kincset találtak. Zápolya István nádor közbenjárt rokonáért és barátjáért, Ujlaki Lőrincért; a verőcei 1495-ki horvát országgyülés is felszólalt mellette és a perjel mellett, közben Brankovics Vuk deszpota elfoglalta Ujlaki birtokaiból Orahovica várát, melyet Bakacs László gyáván feladott. A király Ujlakit, bántatlanságot igérve neki, meghivta Pécsre a maga igazolására; itt minden vétséget a perjelre hárított, mire kegyelmet nyert, a perjelt pedig Som József elfogta és börtönbe záratta. A perjel azt kérte, hogy zárdába vonulhasson vissza, de azt felelték neki, hogy nincs oly zárda, mely ily gazembert befogadna és láncon Budára hurcolták.

A nép lázongott a perjel sorsa miatt és II. Ulászló Bakács Tamás tolmácsa által lecsendesítette a népet; az 1495-iki országgyülés a perjelt életfogytiglan való börtönre itélte. Bonfin azt mondja róla, hogy a Dunába fojtották, vagy a temesvári vár börtönében végezte életét; Istvánfi azt mondja róla, hogy tömlőbe varrták és vizbe fojtották, — pedig nemsokára kimenekült a börtönből. Mig fogva volt, anyja megjelent a királynál és alamizsnát kért, hogy ne haljon éhen. (Engel, Gesch. Ung. I. 76.)

II. Ulászló 1496-ban a johaniták Gora várát és birtokát Thuz Ozvald zágrábi püspöknek adományozta (Zágr. érseki levélt. Acta Juridica I. nr. 76.), Vitovec János elfoglalta tőlök Béla és Ivanec várát, mely fiaira szállt, ezek alatt Bélavár leégett. E várat Mátyás király 1480-ban Székely Jakab által a maga számára elfoglaltatta, ezután Korvin János birta, ki Béla és Ivanec várakat 5600 aranyért elzálogosította a gerzsenyi Pethew László, Tamás és Ferencnek; e birtokok ezentul a Pethewké maradtak, Bozsjankovinát a zágr. káptalan kereste, Vrána a velenceieké volt, a rend szlavóniai birtokait pedig odavaló urak foglalták el. Ilyen volt a johaniták helyzete Beriszló Bertalan fogsága idején. Pray említ e korból valami Bálint (Valentin) perjelt és hivatkozik egy 1499-iki perre a baranyamegyei Cserdia birtokáért, de nem mondja, hogy ki vitte e pert és ki ellen, a per iratait a Draskovicsok levéltárában találta. Itt valószinüleg névcsere forog fen, mert ilynevü perjelnek sehol semmi nyoma, és Briszló Bertalan 1499-ben már kimenekült volt a fogságból.

Egy 1499. máj. 17-iki oklevél a főurak sorában mint vránai perjelt említi és ebben az évben a római szentszék

előtt pörösködött elitéltetése és fogsága miatt. (Katona XVIII. 181.) A pápa a vizsgálatot Péter kalocsai érsekre bizta, ki azzal Garai Becko bácsi vikáriust és őrkanonokot bizta meg; e perben az itélet úgy szólt, hogy Ernuszt Simon pécsi püspök, Drágfi Bertalan erdélyi vajda és Som József a perjelt a király előtt hamisan vádolták, a király tudta nélkül láncra verték és börtönbe vetették, — tették ezt a perjelségi vagyon miatt, hogy elfoglalhassák.

Beriszló Bertalan 1500-ben már nagy kegyben volt az udvarnál, úgy hogy segélyt kért, hogy Velencét Dalmáciából kiverhesse és Vránát visszafoglalhassa. (Sanudo, Arkiv V. pag. 42.) Kivánsága nem teljesült, mert a hatalmas Bakács Tamás Velence nagy barátja volt; Velencének különben sok gondot okozott Dalmáciában a török és De Ponte várkapitány nagynehezen tudta Vránát ellenök megvédeni. Bertalan perjel jó barátja s talán rokona is volt Beriszló Péternek, ki ekkor kalocsai kanonok volt, ez őt 1502-ben több ügyben képviselte a kalocsai káptalan előtt. (Katona XVIII. 334. l.) 1505-ben jelen volt a rákosi országgyülésen; 1507-ben ő is aláirta a Zsigmond lengyel királylyal kötött szerződést, ez évben jajcai bánnak nevezték ki és költségek fejében 2000 frtot fizettek ki neki. (Mesić. Rad. VIII. p. 83. l.) A zágrábi káptalan erdőkárok cimén sanyargatta bozsjákovinai jobbágyait; a perjel ezek jogi védelmét bozsjákovinai várkapitányára, Láncos Mihályra bizta, ki derekasan megvédte őket. (Marcellovics MSC.)

Mily nagy volt ekkor a perjel tekintélye, bizonyítja Pasqualigo velencei követ 1509. nov. 17-iki jelentése, mely szerint a perjel Velence leghatalmasabb ellensége a királyi udvarban. 1510. január 7-én őt, Beriszló Jánost és a szerb deszpotát jelelték ki a Velence ellen Dalmáciában tervezett hadjárat vezéreivé. Ez időben Gora vár és birtoka Ozvald püspök kezéről ismét a perjelébe került, ki annak kapitányává Pekri (Pakráci) Lászlót nevezte ki, ez 1510. és 1511-ben nagy károkat tett a zágrábi káptalan birtokain: Mokricán és Gradacban, nem tudni, vajjon a perjel tudtával-e vagy anélkül. (Marcellovics). 1510-ben pereskedett a Pethewkkel Bélavár birtokáért, de eredménytelenül, mert nem volt pénze a kiváltásra. 1511-ben pereskedtek vele a Kerhenek a körösmegyei Grabrovnica birtokáért, melyet a király a perjelnek adományozott. (N. R. A. fasc. 1697. nr. 25.)

Beriszló Bertalan perjel 1512-ben halt meg, 36 éven át viselte a perjeli méltóságot, kortársai sokat dicsérték és gyalázták; erélyes, önálló férfiu volt, sem jobb, sem rosszabb, mint a korabeli főurak.

Grimani perjelt csak a laterāni zsinat iratai említik vránai perjelként 1512-ben, hol kétszer fordul elő neve mint prior de Ungaria. A ravasz és kapzsi Bakács Tamás kérte a pápát, hogy a perjelség ügyeit in spiritualibus bizza rá, mit meg is nyert, — pedig e réven e jövedelmeket akarta szedni és tényleg szedte is, de csak rövid ideig, mert csakhamar Beriszló Péter veszprémi püspök lett a vránai perjel.

Beriszló Péter perjel Trauban, Dalmáciában született 1450—1460 közt, 1502-ben kalocsai kanonok, 1503-ban sz. Lőrinc de Hay prépostja és királyi kancellár. Diplomáciai küldetésben járt Rómában, Németországban, Franciaországban és Velencében. 1514-ben vránai perjel, dubicai főispán és Zengvár kapitánya lett. A horvátok Perényi Imrét, mert nem volt horvát birtokos, nem akarták bánnak elismerni, így 1513-ban Beriszló Pétert horvát bánnak is kinevezték. 1513. aug. 18-án fényes győzelmet aratott a törökön Dubicánál, az egész kereszténység dicsőitette, a pápa hadvezéri kardot és kalapot küldött neki. Midőn 1514-ben a Dózsa-féle lázadás kiütött Magyarországban, ő a horvát parasztságot féken tudta tartani.

A sok hadakozás miatt pénzre volt szüksége és Gora várát a birtokkal együtt szluini Frangepán Mihálynak 2000 forintért, a körösmegyei Hrezno várát pedig Krizsanics Jánosnak 1000 forintért elzálogosította. Bradács Lőrinc némely birtokát a perjelséghez akarta csatolni, de ennek panaszára a király ettől 1515-ben eltiltotta. (N. R. A. fesc. 701. nr. 14.) Ekkor a perjelség a pozsegamegyei Szlobostina birtokán időzött és meghagyta Alapi Boldizsár vicebánnak és a zágrábi káptalannak, hogy neki segédcsapatokat küldjenek, mert Jajca felmentésére indul. (Kercselich, Hist. eccl. Zagr. 212.) 1516-ban a kőrösmegyei sz. Ivánt elzálogosította Bradács Imrének (Repertorium Actorum familiae Patacsics. MSC.), Jandrasevec praediumot felső-sztubicai Borotva Pálnak adományozta, Szelo praediumot pedig Jelacsics Pálnak adományozta. (N. R. A. fasc. 1744. nr. 30.) Sok viszálya volt Velencével és legnagyobb ellenségével, Bakács Tamással, mert kapzsiságában gátolta. X. Leo és V. Károly nagyrabecsülték. Beriszló Ferenc halála után ennek birtokait önhatalmulag elfoglalta és haláláig megtartotta. Kortársa a német Thurnschwam János erkölcstelenséggel (illicitis amoribus) is vádolja, noha erre nincs bizonyíték.

Dubicánál és Jajcánál többször győzött a törökön. 1520. majus 20-án Korjenica pataknál megverte a törököt, a futókat üldözve, hátramaradt és a törökök lesből rátámadván, levágtak. Visszatérő serege holttestét a török kézből

kimentette és Medosics Pál Bihács várában eltemette. Holttestét Statileo János püspök Veszprémbe hozatta. Orio Lőrinc velencei követ május 27-iki jelentésében elmondja, mennyire gyászolta király és nép a dicső hős halálát.

Baracs Máté perjel, Pray Baracska néven nevezi, az egykoru oklevelek Barath, Baracs, Baracius néven. Igy nevezi Istvánfi is. Szerémi György és Marnavics Tomko szerint Boszniában született, azért »bosnyák«-nak is hivják. II. Lajos nevezte ki vránai perjellé, noha ezen állást Tomori Pál is kérte és mert nem kapta meg, Verancsics Antal szerint, bánatában belépett a ferencrendi szerzetbe. Ezt Istvánfi is megerősíti, azzal, hogy Gömörmegyében született, kétszer akart nősülni, de menyasszonya mind a kétszer meghalt, miért is a johaniták rendébe akart lépni, de mert vránai perjellé nem nevezték ki, beállt a franciskánusok iloki rendházába, hol Kapisztrán János tetemei nyugodtak. (Istvánfi VIII.)

Marnavics mondja, hogy Baracs Máté perjel okos, élénk, ügyes, szeretetreméltó volt, de féktelen életmódot követett. Szerémi György még azt is mondja, hogy II. Ulászló udvarában, mint a királyi szakácsok sáfárja, Tallócy Bánfi Jakabot hallal meg akarta mérgezni s mikor ez nem sikerült, utóbb gyürüvel mérgezte meg; ő is állítja, hogy erkölcstelen életü férfiu volt (meretricarius). Priorként már 1520-ból való oklevelek említik, mikor irásban kötelezte magát, hogy Bradács Imrétől a zálogban tartott johanita birtokot csak akkor fogja tőle visszavenni, ha a zálogkölcsönt neki kifizeti. (Repertorium Patacsics: MSC.) 1522-ben átengedte a perjelsegi jövedelmek felét Tahi Jánosnak, ha azokat kiváltja, ez egyességet II. Lajos okt. 13-án helybenhagyta, ez időtől Tahi mint perjelségi gubernátor szerepel.

A johaniták 1522-ben elvesztették Rodust és Maltára költöztek s azóta maltai lovagok néven szerepelnek. Rendök nálunk is pusztulásnak indult. Frangepán Kristóf 1525. Jajca felmentésére sietvén segélyül hivta Baracs perjelt is, ez betegsége miatt nem mehetett, helyette a perjelelségi banderíumot társa Tahi János vezette. Baracs perjel a mohácsi vész előtt halt meg Budán. Burgio pápai követ azt ajánlotta 1526. márc. 12-én a pápának, hogy a perjelség javait engedjék át Tahy Jánosnak, ha kiváltja és kiskoru fia a tiz éves Ferenc ha felnő mint johanita valóságos perjel legyen, halála után pedig a perjelségi birtok teher nélkül szálljon a megválasztandó johanita perjelre. (Theiner. Mon. Hung. 757.) Tahi Ferenc soha sem lett johanita, sem perjel, ő az a kegyetlen kényur, ki az 1573-ik évi Gubec Máté féle paraszt lázadást felidézte Horvátországban.

Tahi János a vránai perjelség gubernátora. A mohácsi vész után a johanita rend teljesen elbukott Horvátországban rendházai elpusztultak, birtokai jórészben idegen kézre kerültek. A perjelség kormányzását a országgyülés utján Frangepán Kristóf is kereste (Klein-Fessler III. 344.), de Burgio közbenjárására Tahi János kapta, ki azt fia Ferenc nevében viselte. Neve gyakran fordul elő 1518-tól fogva különösen perekben, melyeket ellene erőszakosságai miatt viseltek. II. Lajos kedvence volt, s így előbb jajcai bánnak, 1525-ben pedig Battyányi Ferenccel horvát bánnak nevezte ki. A mohácsi ütközetben együtt voltak és mindketten szerencsésen megmenekültek. Ez után Ferdinánd pártjára állott, kitől 1800 aranyért adománylevelet kapott Rakovác birtokára, ez iratban Ferdinánd megigérte, hogy az országos méltóságok betöltésénél különös tekintettel lesz rá. (Theiner. Mon. Hung. II. 757., 758., 791.)

Nemsokára Zápolya pártjára állott és Horvátországban csatlakozott Frangepán Kristófhoz és Erdődy Simon püspökhöz, kik különben nem voltak barátai. Midőn Frangepán Kristóf 1527. szept. 27-én Varasdnál meghalt, seregei vezetését Tahi vette át, de a horvátok gyülölték s ott hagyták, ő azonban azután is hive maradt Zápolyának. 1528-ban Erdődy Simonnal együtt elüzte a Zágrábot ostromló német-spanyol sereget. Midőn Ferdinánd kerekedett felül Horvátországban elvette Tahy Jánostól a vránai perjelség gubernátorságát és Bozsjákovinát, melyet Ferdinánd Karlovics János bánnak 8000 forintért elzálogosított. (N. R. A. fasc. 15. nr. 43.) Ekkor a ravasz Tahy a perjelség összes birtokait Zrinyi Miklós grófnak 12,000 forintért zálogba adta. Bozsjakovinát is megkapta Zrinyi Karlovicstól hozományul, midőn nővérét, Ilonát feleségül vette.

1530-ban a két párt tábora szembenállott egymással a Zagorjében, Zápolya pártjának élén Erdődy Simon bán és zágrábi püspök állott, Ferdinándén pedig Pekri Lajos; mindkét párt bizottságot küldött ki békekötés végett, melyet 11 pontban meg is kötöttek. (Pray De prior. Auran. p. 90.) 1534-ben Tahi János és Erdődy Simon is Ferdinánd pártjára állott; minthogy a perjelség minden birtoka zálogban volt és a cim semmi haszonnal nem járt, Tahy János lemondott a cimről, Ferdinánd pedig Enyingi Török Bálintot nevezte ki e tisztségre.

Enyingi Török Bálint perjelségi gubernator. Családi neve tulajdonképen Hening. Az eredetileg német család egyik ága Horvátországban telepedett le, hol Szomszédvárát és egyéb birtokokat birt, a másik ága Magyarországban telepedett le,

de voltak birtokaik Horvátországban is, ez utóbbiból való Enyingi Bálint is; apját Imrét ismeretlen okból Tewrewk, Török névvel nevezték el Magyarországban, Horvátországban Turek, a németek pedig Türknek hivták. Nagy szerepet játszott kora történetében.

Török Imre 1490-ben Korvin Jánossal Horvátországba jött, ki mindvégig kedvelte és több várát rábizta. Korvin János halála után egy ideig özvegyének Frangepán Beatrixnek szolgálatában maradt. Mint krapinai várkapitány és a Korvin árvák nevelője állítólag megmérgezte őket Erzsébet királyné megbizásából, ezt Szerémi György mondja róla. II. Lajos 1520-ban Belgrád kapitányává nevezte ki Héderváry Ferenccel együtt. Midőn 1521-ben Szulejmán Belgrádhoz közeledett, Török Imre eltávozott Belgrádból és ennek védelmét alig felserdült fiára Bálintra bizta, kinek gyámjai Sulyok István és Balázs voltak; ezek tanácsára megkérte a királyt, hogy mentse fel a várkapitányság alul, s midőn a válasz késett, egyszerüen elhagyta a várat és hazament. Belgrád török kézre került, Török Bálint, Hédervári Ferenc és a két Sulyok hazaárulóknak nyilváníttattak és birtokaik elvesztésére ítélték őket. (Istvánfi VII. — Szerémi György szerint a nép agyon akarta ütni Török Bálintot, de az arab lován szerencsésen elmenekült.)

Az országgyülés Török Bálint birtokait Battyányi Ferencnek, Héderváry Ferencét pedig a hős Bakics Pálnak adományozta. Az ifju Török Bálint egy egész évig Erdélyben Zápolya Jánosnál rejtőzött, végre Anna királyné kérelmére kegyelmet nyert és midőn udvarhölgyét a luteránus Pempfliger Márk leányát feleségül vette, akkor birtokait is visszakapta.

A mohácsi ütközetben Tomori Pál a király őrzését Török Bálintra, Raskay Gáspárra és Kállay Jánosra bizta; a zürzavarban csak Raskay maradt a király mellett, s vele együtt elveszett. Azután Török Bálint Ferdinánd pártjára állt, de csakhamar Zápolya párti lett, noha elébb gúnyolta, hogy királyságra vágyik. (Szerémi György 132., 138.) Ferdinánd ellen küzdvén egy gyalázatos tettel szenyezte be magát. Ferdinánd szerb seregét Crni Jovan (Fekete János) vezette, ki Szegednél súlyosan megsebesült, emberei Tornyosra vitték, hol a halállal küzdőt ápolásra hagyták, — ezt meghallotta Török Bálint, éjnek idején 300 lovassal Tornyosra sietett, Crni Jovánt, a fekete cárt, ahogy a szerb nép nevezte, kihúzta az ágyból, fejét levágta és Zápolyának Budára küldte; a király azt hitte, hogy a csatasikon ölte meg Jovánt és 1000 arany jutalmat küldött neki, — mikor

a való kitudódott, mindenki gunyolta Török Bálintot. (Istvánffy XI. Szerémi Gy. 169.)

1528-ban Ferdinánd pártjára állott és Keresztesnél Bakics Pállal és Pekri Lajossal legyőzte és elfogta Zápolya leghivebb vezérét Bod Ferencet, ki inkább meghalt börtönében, semhogy Zápolyától elpártoljon. Török e győzelemért Temesvár kapitánya lett, de ezt csakhamar átadta Szokol Andrásnak; 1529-ben Erdélyben hadakozott, ez évben Keglevics Péterrel Horvátország kapitánya lett. Zápolya János kiadta a parancsot, hogy élve-vagy halva, hozzák el neki Török Bálintot (1530.); hivei 10,000 emberrel ostromolták Szigetet, de Török Bálintot nem birták elfogni, mert Budára kelle sietniök, melyet Ferdinánd ostromolni kezdett.

Perényi Péter királyságra vágyván 1531-ben barátait somogyi Bélavárába meghivta tanácskozásra, köztük Török Bálintot is, de a dologból semmi sem lett és Bálint Ferdinánd hive maradt. Nádasdy Tamás a két király pártja közt közvetítőül lépett fel és Kenesén a Balaton mellett országgyülést tartottak e célból, melyen Török Bálint is részt vett. A kisérlet eredménytelen maradt, mert egyik király sem akart visszalépni. Midőn Ferdinánd 1534-ben nagy pompával fogadta Bécsben Mehmet török követet az ott időző Török Bálint a nyitrai püspökség, a szerb Bakics Pál pedig a győri és szombathelyi püspökség, Perusics Gáspár a csanádi és Szaracen János a pécsi püspökség javainak igazgatását kapta. Ekkor nevezték ki Török Bálintot a vránai perjelség kormányzójává is és megkérte a királyt, hogy engedje meg, hogy a perjelség elzálogosított birtokait Zrinyi Jánostól és Miklóstól kiválthassa: a király ezt 1535. jul. 26-iki oklevelében megengedte egyben Török Bálint kiskorú fiát Jánost azon feltétel alatt, hogy felserdülvén a johanita rendbe be fog lépni, valóságos vránai perjellé nevezte ki, a perjelségi vagyon kezelését pedig Török Bálintra bizta. Belépett-e Török János a rendbe és volt-e valaha valóságos perjel, ennek nincs nyoma.

I. Ferdinánd 1535. aug. 29-én megbizta a zágrábi káptalant, hogy az ő számlájára fizessék ki a zálogkölcsönt a Zrinyieknek és vegyék tőlök át a perjelségi birtokokat; a káptalan értesítette a királyt, hogy sem a pénzt átvenni sem a birtokokat kiadni nem akarják és midőn a királyi biróság előtt sem akartak megjelenni, a kiraly arra itélte őket, hogy a birtokokat immár kárpótlás nélkül kötelesek viszaadni. (Transsumpta donationalia I. pag. 394.) Mindennek nem volt foganata és Török Bálint a perjelségi kormányzónak csak cimét viselte.

Török Bálint 1536-ban ismét Zápolyához pártolt, ennek oka az, hogy Bakics Pál ez év jun. 27-én névnapjára meghivta somogymegyei Lak várába Török Bálintot, aki a szomszédos bencés zárdában időzött. Hazamenet a kocsijában elaludt, mámoros Török Bálintot az erdőben megtámadta a szerb Delia Pál, Bakics lovasságának vezére, baltával csapott Török Bálintra, de az ütés a kocsit érte és Delia nem volt képes kirántani a kocsi fájába beszorult baltát, mire a lovat leszurta és visszavonult. Török Bálint meg volt győzödve, hogy e merénylet értelmi szerzője Bakics Pál és ezt párbajra hivta ki: a király eltiltotta a párbajt és Törököt birósági utra utasította, min módfelett megharagudott, és Szigetvárról Pécsen át egyenesen Budára ment, hogy János királynak meghódoljon. Ez volt hetedik pártváltoztatása. János király szivesen fogadta, és neki adományozta Hunyadvárát, Debrecent és a pécsi püspökség jövedelmeit. (Istvánfiy XII. Verancsics Mon. Hung. Script. II. pag. 45., 63.) Midőn János király 1537-ben a török követet nagy pompával fogadta Váradon, az érkező elé Statileo püspök és Török Bálint ötszáz nemesből álló banderiummal lovagolt.

Ezen évben boszut állt Delia Pálon és pedig gyáva módon. Delia megsebesülve török fogságba került, Török Bálint száz aranyon kiváltotta és agyonverette. János király életének utolsó éveiben mindig mellette volt Erdélyben Török Bálint. Midőn János királynak fia született, örömében sok bort ivott, mi az elgyengült szervezetűt sirba vitte; holttestét Székesfehérvárra Török Bálint kisérte. 1541-ben aug. 29-én Szolimán Buda alatt táborozott, a kis János Zsigmondot Török Bálint is kisérte a török táborba. A szultán az urakat hét napig tartóztatta táborában, Török Bálintot többé el sem eresztette, állítólag, mert titkos ellensége Frater György a szultán előtt rossz szinben tüntette fel, amit különben nem lehet bebizonyítani. (Istvánffy XIV.) Török Bálint főhibája állhatatlansága és dicsvágya volt, Verancsics szerint Magyarország kormányzóságára vágyott (Verancsics Mon. Hung. hist. Script. II. pag. 225.); a szultán egyedül őt tartotta képesnek, hogy ellene sikeresen hadakozzék, azért láncon Belgrádba, innét Konstantinápolyba vitette, hol 1555-ben a börtönben meghalt.

Fogsága alatt erősen biztatták, hogy térjen az izlamra, de ő mindvégig hithű maradt, mivel jellemének sok foltját lemosta. Az ő perjelségi adminisztrátorsága alatt a johaniták két fő vára 1538-ban török kézre került: Vrana és Dubica (az Una mellett.) Vránát a velencei Soranzó Viktor két napi ostrom után átadta a töröknek és éjjel a kétezernyi őrséggel Zárába menekült. Velence 135 évig birta Vránát. Cicogna

Jeromos zárai gróf (Ljubić Relationes Venetae III. 21.) azt jelentette Velencének, hogy a dalmát lakóság lázongani kezdett a velencei tisztviselők ellen, hogy e velencei zsoldosok váraikat eladták a törököknek. Soranzó félelmében, hogy árulásáért halálra ítélik, pár nap mulva meghalt. Vrána több mint száz évig a töröké maradt; Szolimán Atlagics bégnek adományozta, kinek családja birta mindaddig, mig Velence a kandiai háboruban vissza nem kapta Vránát. Dubica szerencsésebb volt, 1539-ben a Zrinyiek visszavivták; Dubicát a zágrábi káptalan kapta, kiknek kanonokai mint dubicai várkapitányok sokáig megvédelmezték a török ellen, de utóbb ez is török kézre került.

Zrinyi János és Miklós a vránai perjelség kormányzói, I. Ferdinánd 1541-ben ujból megerősítette őket a zálogban birt perjelségi birtokok haszonélvezetében. (Elenchus archivi Com. Orsics. fasc. 18. nr. 40.) és pedig örök időkre és azóta viselték e család tagjai egyéb cimeik mellett ezt is: Gubernatores prioratus Auranae.

A glogovnicai perjelségi birtokon még volt egy prépostság, ezt 1529-ben Mrzin Gábor korbáviai gróf, 1541—1551-ben Tompa György birta, ki előbb a zágrábi püspökség gubernatora, utóbb pécsi püspök volt. Zrinyi János halála után 1541-ben Zrinyi Miklós vette fel a perjelségi cimet: a vagyonnal a család mint sajátjával rendelkezett. Bozsjakovinát 1563-ben a szigetvári hős Zrinyi Miklós hozományul adta leányának Ilonának, szomszédvári Tahi Ferenc feleségének: fiaiktól a Zrinyiek visszapörölték. A törökök 1591-ben a várat felgyujtották. Tahy István 1592-ben elzálogosította nővérének Margitnak, Orsics Kristófnénak és Jankovics Györgynek, ezektől 1597-ben erőszakkal elvette Zrinyi György. Bozsjakovina Zrinyi Péter halála után a fiscusé lett; I. Lipót 1686-ban a gróf Draskovics családnak adományozta, mely a legujabb időkig birta.

Bertucci Ferenc Antal valóságos vránai perjel; e johanita lessinai családból származott; róla keveset tudunk. A boszniai keresztények ügyében járt Rómában és II. Rudolfnál Prágában; közbenjárására kiadta II. Rudolf 1595. ápr. 14-én proklamációját Bosznia keresztényeségéhez, melyben felkelésre hivta fel. 1596-ban részt vett Klissa védelmében, itt két fivérével török rabságba került. (Lopašić: Acta Conf. Milil. Croat. I. pag. 195—250.); 1609-ben már szabad volt és Marnavics-Tomko neki ajánlotta a vránai perjelségről irt művét. Később Bertucciról semmi hir sincs, vele ujból megszünt a vránai perjelség mint cim is, a johanita rend tagjai régen elhagyták Horvátországot, rendházaik elpusztultak.

Vinkovics Benedek, zágrábi nagyprépost, cimzetes vránai perjel. 1629.

Birtokperek. Bélavárát Cerje, Tuzsna és Ivaneccel I. Ferdinánd 1564-ben örökidőkre Pethew Benedeknek és Lászlónak, Tamás fiainak, Miklós unokáinak adta; birtokba őket a zágrábi káptalan vezette be. (Horv. orsz. levélt. A báni tábla perei: Proces Prior. Aur.) A birtok rengeteg terjedelmü volt. Vinkovics Benedek zágrábi nagyprépost 1629-ben donátiót kért rá a nagyprépostság javára, de azt hitte, hogy az bencés birtok volt! Kapott is rá egy elhamarkodott donátiót 1629. szept. 6-án (Orsz. levélt. Transsumpta Collationum eccles. ex libris Regiis pag. 118.), de nem volt foganata, mert Vinkovics nem tudta bebizonyítani, hogy a birtok a bencéseké volt, — ezek egy másik S. Margarita de Béla birtokot birtak és pedig Kőrösmegyében. Vinkovics megtudta, hogy a varasdmegyei Bélavár és birtoka a vránai perjelségé volt és e cimen kért rá donátiót, melyet 1632. jan. 3-án meg is kapott. De ennek sem volt foganata, azonban megkapta a vránai perjel cimét és ülést a magyar felsőtáblán. Ő volt az első cimzetes vránai perjel, és e méltóság azontúl kapcsolatos maradt a zágrábi nagyprépostsággal.

Dianesevics Miklós zágrábi nagyprépost, cimzetes vránai perjel. (1651—1670.) 1650-ben nov. 17-én kérelmére uj donátiót kapott III. Ferdinándtól Bélavárára és birtokaira (Orsz. levélt. Transsumpta Eccl. zagr. pag. 176.) az adománylevél tüzetesen felsorolja a birtok egyes részeit. Ugyanazon évben kért és kapott donációt a zagorjei Prepostovac (Popovec) birtokra, melyet a nagypéposttól világiak elvettek volt. Mint kinevezett cimzetes vránai perjel 1651-ben pert indított Pethew István és János ellen Béla, Cerje, Ivanec birtokáért Rattkay Péter ellen pedig Jurketinecért. A per életében nem ért véget, mert ő 1659-ben meghalt.

Bocsak Mihály zágrábi nagyprépost cimzetes vránai perjel. 1670—1685.

Br. Nikolics Sándor zágrábi nagyprépost cimzetes vránai perjel 1685—1688. Meghalt mint zágrábi püspök 1694. május 10-én.

Szelisevics István, zágrábi nagyprépost és cimzetes vránai perjel 1688—1694-ig mikor is zágrábi püspök lett. Mint kanonok és dubicai kapitány nagyon vitézül harcolt a török ellen.

Cseskovics Pál zágrábi nagyprépost és cimzetes vránai perjel 1694—1724-ig, amely évben meg is halt.

Br. Sinnersberg Zsigmond zágrábi nagyprépost és cimzetes vránai perjel 1724—1755-ig. Ez nagy erélylyel folytatta

a pert az utolsó Petew ellen: Gerzseni gróf Pethew János szrebernici főispán és generális 1682-ben meghalt férfi ivadék nélkül, özvegye Falusi Borbála volt. Béla, Cerje, Ivanec 105 évi pereskedés után a fiscusra szállt 1734-ben. E nagy birtokra 1740-ben az Erdődy grófi család kapott adománylevelet, azonban 1773-ban a Petew család leányági leszármazottjai ellenök pert indítottak, melyet 1817-ben megnyertek. A többi cimzetes perjelek névsora: Puc István (1755—1765.); Galjuf József (1765—1772.); Popovics Ferenc (1772—1793.); Sibárics János (1793—1800.); Mándics Antal (1800—1806.); Raffai Károly Imre (1806—1821.); Alagovics Sándor (1821—1832.); Haulik József (1832—1839.); Srot József (1839—1854.); Králj János (1854—1878.); Pavlesics János (1879.)

A perjelség Glogovnica, Tkalec, Poljana, Opatovina birtokait 1569-ben a csázmai nagyprépost kapta, Bratulics Simon zágrábi püspök II. Mátyás engedélyével 1611-ben a zágrábi és varasdi jezsuitáknak adományozta; e rend feloszlatása után II. József 1781-ben Glogovnicát és Tkalecet az 1777-ben alapított kőrösi gör. kath. püspökségnek adományozta.

A zágrábi nagyprépostok mint cimzetes vránai perjelek ennek egykori óriási birtokaiból csak Gora várát és birtokát birták, azonban ezt is 1778-ban elvették tőlök és a katonai határőrvidékhez csatolták, kárpótlásul a becsérték (110,375 frt.) $4^1/_2$ $^0/_0$-át kapták. A pénzbeli kárpótlás helyet nemsokára megkapták a bánáti Szárcsa és Togye nagy birtokokat, melyek évi 40,000 forintot jövedelmeztek. Haulik érsek 1854-ben elvette tőlök a zágrábi papnevelő intézet javára a jövedelem felét, melyet azóta háborítlanul birnak.

Vrána várát 1647-ben vivta vissza a töröktől Velence és azt 1752-ben a Borelli családnak adományozta, mely azóta a »vránai grófok« (Conti di Vrana) cimét használja.

186. *Maretics F: A horvátok és szerbek nemzeti neveiről és keresztneveiről.* (O narodnim imenima i prezimenima u hrvata i srba.) Rad. LXXXI. 1886. 81—147; LXXXII. 69—155. — E nyelvészeti érdekü értekezésben különösen fontos a LXXXI. 113—135. lap, hol a horvát-szerb nemzeti keresztnevek értelmének magyarázata van a megfelelő latinnal.

187. *Nodilo N: A napról.* A horvátok és szerbek vallásáról a népdalok, mondák és népies szólások alapján. (Sunce. Religija Srba i Hrvata, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog.) Rad. LXXXI. 1886. 147—218. lap; LXXXIV. 100—180.

188. *Matkovics Péter: Utazások a Balkán-félszigeten a XVI-ik században. Seydlitz, egy névtelen és Betzek J. utazása.* (Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI. vieka;

putovanje Seydličevo, putovanje bezimena putopisca i J. Betzeka.) Rad. LXXXIV. 43—100.

Seydlitz Melchior két társával Sziléziából 1556-ben Jeruzsalembe zarándokolt, utja Velencéből Konstantinápolyba tengeren vezette, s így minket közelebbről nem érdekel. Ramlánál török fogságba kerültek. Művét németül irta és így hozzáférhető, megjelent Görlitzben. Visszafelé 1559-ben Konstantinápolyból szárazon mentek Raguzáig, e rész érdekesebb reánk nézve és művének XVIII—XXX. fejezetéig terjed.

A névtelen utleiró 1559—1560-ban Velencéből Konstantinápolyba szárazon utazott, utleirását közli a Starina X ik könyve (247—257. l.) az eredeti kézirat meg van Velencében a sz. Márk könyvtárában (VI. ital. Cod. 105. sz.), cime: Descrizione del viaggio per terra di Constantinopoli e della cose principali de paese. Anonimo, viaggio da Venezia a Constantinopoli. Leirása felületes, a helyneveket erősen eltorzítja.

Betzek Jakab császári kurir konstantinápolyi utjairól szóló német nyelven irott itinerariumának kéziratát a bécsi császári könyvtárban Hammer találta meg (Hist. prof. XIII. b. 14.) és annak tartalmát közli művében: Gesch. des Osmanischen Reiches III, 748., 749. Legfontosabb utazása az 1564-ik évi. Betzek müve sovány utinapló, nem valóságos utleirás

189. *Rácski Ferenc: Boskovics József Roger hires horvát tudós életrajza (1711—1787.), munkái és levelezései.* Rad. LXXXVII. 1887.; LXXXVIII. 1888.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

